Gruppprättegång

Del B

Grupptalan vid allmän domstol m.m.

Betänkande av Grupptalanutredningen

SOU 1994:151

Refk
Occ
SOU

Statens offentliga utredningar
1994:151
Justitiedepartementet

Grupprättegång

Del B

Grupptalan vid allmän domstol m.m.

Betänkande av Grupptalanutredningen
Uppsala och Malmö 1994

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
- En liten boschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningskontor
Arkiv- och informationsenheten
103 33 Stockholm
Fax: 08-790 09 86
Telefon: 08-763 24 81

Graphic Systems AB, Malmö

ISBN 91-38-13859-X
ISSN 0375-250X

Innehållsförteckning

DEL B

IV Grupprättegång vid allmän domstol

10 Val av representativ processform 11
10.1 Inledande anmärkningar 11
10.2 Pilotmålsmetoden 14
10.3 Grupprättegång 16

11 Allmänt om rättegångens utformning 19
11.1 Grupprättegång och grupptalan 19
11.2 Processform m.m. 21
11.2.1 Grupptalans tillämplighet på olika rättsområden 21
11.2.2 Civil-, straff- och förvaltningsprocess 22
11.2.3 Gränsdragningen mot särskild domstol 24
11.3 Former av grupptalan 25
11.3.1 Grupptalan på kärande- och svarandesidan 25
11.3.2 Offentlig och privat grupptalan 26
11.3.3 Enskild grupptalan och organisationstalan 30
11.4 Förfarandet i huvuddrag 32
11.5 Lagstiftningsteknik 37

12 Inledandet av en grupprättegång 39
12.1 Om talans väckande m.m. 39
12.1.1 Väckande av ny talan 39
12.1.2 Ombildning under pågående rättegång 40
12.2 Särskilda förutsättningar 45
12.2.1 Inledande anmärkningar 45
12.2.2 Talan för eller mot en grupp 46
12.2.3 Samma eller likartad grund 55
12.2.4 En särskild kostnadsspärr 65
12.2.5 Grupprättegång - det bästa processalternativet 66
12.2.6 Grupptalan skall vara hanterlig 75
12.2.7 Bedömning av talans lämplighet 78

12.2.8 Vissa andra frågor 81
12.3 Rekvisiten för fullgörelsetalan och talan om fastställelse 87
12.3.1 Inledning 87
12.3.2 Fullgörelsetalan 88
12.3.3 Fastställelsetalan 90
12.4 Forumfrågor 94
12.4.1 Inledning 94
12.4.2 Domstolarnas allmänna behörighet att handlägga en grupprättegång 95
12.4.3 Möjlighet till överflyttning av mål mellan sido-ordnade domstolar 97
12.4.4 Verkan av att talan skall väckas vid ett exklusivt forum eller vid särskild domstol 99
12.4.5 Svensk domsrätt 100
12.4.6 Handläggningen av forumfrågor 103
12.5 Behörighet att inleda en grupprättegång 104
12.5.1 Allmänt 104
12.5.2 Enskild grupptalan 105
12.5.3 Organisationstalan 108
12.5.4 Offentlig grupptalan 116
12.5.5 Grupptalan på svarandesidan 117
12.6 Gruppföreträdare 118
12.7 Ombud 125
12.7.1 Krav på ombud 125
12.7.2 Ombudet skall vara advokat 126
12.7.3 Ombudets ställning i processen 129
12.8 Rättens prövning och beslut 139
12.8.1 Inledning 139
12.8.2 Om en ansökans innehåll m.m. 141
12.8.3 Handläggningen av frågor om rättegångshinder . . . 143
12.8.4 Vissa andra frågor 152
12.9 Gruppens bestämning 156
12.9.1 Automatiskt medlemskap eller krav på anmälan? 156
12.9.2 Om möjlighet att träda ur gruppen 162
12.10 Underrättelse till gruppmedlemmarna om rättegångens inledande 166

13 Förfarandet 171
13.1 Medlemmens ställning i processen 171
13.1.1 Allmänt 171
13.1.2 Partsinträde 172
13.1.3 Gruppmedlemmen som bevismedel m.m. 174

13.1.4 Medlemmens processuella ställning i övrigt 175
13.1.5 Andra sätt för medlemmen att delta i rättegången .. 177
13.2 Om talan m.m 178
13.2.1 Ändring av talan 178
13.2.2 Utvidgning av talan 187
13.2.3 Individuella förhållanden 190
13.2.4 Undergrupper 200
13.2.5 Byte av gruppföreträdare 206
13.2.6 Avbrytande av grupprättegången 212
13.2.7 Eftergift och medgivande 219
13.2.8 Överlåtelse av processföremålet 224
13.2.9 Litispendens 231
13.2.10 Kumulation 236
13.2.11 Intervention 238
13.3 Handläggningen av målet 242
13.3.1 Förberedelse 242
13.3.2 Huvudförhandling 262
13.3.3 Utevaro 266
13.3.4 Säkerhetsåtgärder 273
13.3.5 Bevisfrågor 279
13.4 Målets avgörande 288
13.4.1 Återkallelse 288
13.4.2 Förlikning 295
13.4.3 Dispositionsprincipen 304
13.4.4 Omröstning 310
13.4.5 Olika former av domar 313
13.4.6 Domens rättskraft 323

14 Överklagande 335
14.1 Överklagande till hovrätt 335
14.1.1 Inledande anmärkningar 335
14.1.2 Överklagbara avgöranden 336
14.1.3 Partsställningen vid ett överklagande 350
14.1.4 Klagofrister 359
14.1.5 Prövningstillstånd 360
14.1.6 Förfarandet i hovrätt m.m. 363
14.2 Överklagande till Högsta domstolen 379

15 Rättegångskostnader 383
15.1 Allmänt 383
15.2 Val av ersättningsprincip för rättegångskostnader 384
15.3 Gruppföreträdarens ansvar för rättegångskostnader 390
15.3.1 Former för kostnadsspridning, riskavtal m.m. 390

15.3.2 Onödig rättegång m.m. 406
15.3.3 Om grupptalan på svarandesidan 408
15.4 Gruppmedlemmarnas ansvar och rätt till ersättning för rättegångskostnader 411
15.4.1 Passiva gruppmedlemmar 411
15.4.2 Gruppmedlemmar som har intervenerat 412
15.4.3 Särskilt om grupptalan på svarandesidan 415
15.5 Vissa andra frågor 417
15.5.1 Kostnader som har uppkommit före grupprättegången 417
15.5.2 Byte av gruppföreträdare 418
15.5.3 Särskild gruppföreträdare 419
15.5.4 Avbrytande av grupprättegången i förtid 420
15.5.5 Särskild mellandom 421
15.6 Kostnadsersättning i högre rätt 422

16 Underrättelse till gruppmedlemmarna 429
16.1 Allmänna synpunkter 429
16.2 Obligatorisk eller fakultativ regel om underrättelse? 431
16.3 Former för underrättelse 434
16.3.1 Inledning 434
16.3.2 Delgivning eller formlös underrättelse? 434
16.3.3 Val av delgivningsform 436
16.4 Vissa andra frågor 438
16.4.1 Om vem som skall verkställa underrättelsen 438
16.4.2 Kostnaderna för underrättelseförfarandet 439

17 Skadestånd och andra ersättningsfrågor 443
17.1 Inledande anmärkningar 443
17.2 Fastställande av rätt till ersättning 446
17.3 Beräkning av ersättning 446
17.4 Utdelning av ersättning 451
17.4.1 Modeller för distribution av gruppersättning 451
17.4.2 Överskott 454
17.4.3 Kostnader och redovisning 456

18 Verkställighet 459

19 Särskilda rättsmedel 463
19.1 Inledande anmärkningar 463
19.2 Resning 464
19.3 Återställande av försutten tid 467
19.4 Klagan över domvilla 468

20 *Vissa andra frågor* 471
20.1 Rättens sammansättning 471
20.2 Protokoll, jävsfrågor m.m. 473
20.2.1 Protokoll 473
20.2.2 Underårig 473
20.2.3 Jävsfrågor 474
20.2.4 Vissa andra frågor rörande passiva gruppmedlemmars processuella ställning 476
20.3 Rättshjälp 477

V Grupprättegång vid särskild domstol m.m.

21 *Talan vid fastighetsdomstol* 483
21.1 Inledande anmärkningar 483
21.2 Förbudstalan enligt miljöskyddslagen 485
21.3 Ersättningstalan enligt miljöskadelagen 490

22 *Talan i Arbetsdomstolen* 495
22.1 Behovet av en ny taleform 495
22.2 Val av taleform 499
22.3 Om grupprättegångens utformning 503
22.3.1 Inledande anmärkningar 503
22.3.2 Enskild grupptalan 504
22.3.3 Organisationstalan 507
22.3.4 Offentlig grupptalan 509

VI Effekter av förslaget m.m.

23 *Genomförande* 515

24 *Kostnadskonsekvenser* 519

VII Reformbehovet i övrigt

25 *Utgångspunkter för fortsatta överväganden* 527
25.1 Allmänna intressen 527
25.2 Grupptalan i brottmål 534
25.3 Beräkning och fördelning av skadestånd 536

VIII Författningskommentar

26 Förslaget till lag om grupprättegång 541

27 Övriga lagförslag 673
27.1 Förslaget till lag om ändring i miljöskyddslagen 673
27.2 Förslaget till lag om ändring i miljöskadelagen 676
27.3 Förslaget till lag om ändring i jämställdhetslagen 677

IX Särskilda yttranden

Särskilt yttrande av Annika Gustafsson 683
Särskilt yttrande av Jan Persson 685

IV

GRUPPRÄTTEGÅNG VID ALLMÄN DOMSTOL

10 Val av representativ processform

Vi behandlar i detta kapitel för- och nackdelar med olika modeller för representativ talan. Övervägandena resulterar i att grupprättegång bör införas som en ny processform i svensk rätt.

10.1 Inledande anmärkningar

Syftet med att införa en ny processform är som framgått att främja samtliga de funktioner som processordningen fyller, dvs. kort uttryckt reparation, prevention, rättsbildning och processekonomi. En representativ taleform måste alltså utformas så att den kan tillgodose alla dessa krav.

En annan fundamental princip som bör styra utformningen av en processform är att den skall å ena sidan vara reellt öppen för den som har ett befogat intresse av att få sin sak prövad och å andra sidan avhålla från grundlösa processer.

Innan vi går vidare till att närmare överväga hur en reformåtgärd bör se ut skall vi kort beröra en fråga som ibland anförs som ett absolut hinder mot representativa taleformer. Det gäller spörsmålet om det är förenligt med grundlag och internationella konventioner att någon tillåts att processa för annans räkning utan att ha dennes uppdrag därtill.

Den svenska grundlagen innehåller ingen motsvarighet till konstitutionens i USA krav på att "no person shall be .... deprived of life, liberty or property without due process of law" eller den tyska grundlagens krav på "rechtliches Gehör". Däremot innehåller vissa konventioner som Sverige har anslutit sig till bestämmelser av denna karaktär, se t.ex. europeiska konventionen den 4 november 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (den s.k. Europakonventionen) artikel 6 punkt 1: Envar skall, när det gäller att pröva hans civila rättigheter och skyldigheter eller anklagelser mot honom för brott, vara berättigad till opartisk och offentlig rättegång inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol, som upprättats enligt lag.

Krav som dessa har inte ens i länder där rättigheterna är grundlagsskyddade ansetts hindra representativa taleformer. Det finns inte anledning att göra någon annan bedömning när det gäller förhållandena i Sverige. Genom regler om tillkännagivande av processen, om rätt för

den enskilde att ställa sig utanför rättegången, om domstolens materiella processledning och om prövning av den representerande partens kvalifikationer att processa för allas räkning kan man tillgodose övriga gruppmedlemmars intresse av en rättvis och opartisk rättegång. Det finns alltså enligt vår bedömning inte några grundlagsenliga eller liknande hinder mot att i svensk rätt införa regler om representativ process i en vidare omfattning än som redan i dag gäller på t.ex. arbetsrättens, miljörättens och marknadsrättens område.

En representativ taleform kan utformas på många olika sätt. Vi menar dock att det finns två huvudalternativ som valet bör stå emellan, nämligen antingen en vidareutveckling av pilotmålsmetoden eller s.k. grupprättegång.

För att kunna ta ställning för något av alternativen är det nödvändigt att se närmare på de vinster i funktionshänseende som rent faktiskt kan uppnås genom en reformåtgärd.

En förbättring av reparationsverkan kan inträda dels i fråga om s.k. icke-individuellt processbara anspråk och dels för de fall anspråk inte görs gällande på grund av icke-rättsliga faktorer. Det är alltså i huvudsak anspråk som för den enskilde är av mindre värde men som sammanlagt kan uppgå till höga belopp.

Att rättsförluster kompenseras i större utsträckning får normalt också en positiv handlingsdirigerande effekt. Man får dock räkna med att det av preventiva hänsyn kommer att finnas behov av ett processuellt handlingsalternativ också i de fall där individuell reparation och konfliktlösning inte kan uppnås. Det är främst fråga om dels situationer där kostnadsrisken med en domstolsprövning framstår som orimligt hög i förhållande till anspråkets värde och dels s.k. processimmuna anspråk.

Den representativa processen medger erfarenhetsmässigt domstolen att göra en bredare intresseavvägning och motverkar uppkomsten av motstridiga avgöranden. Det är för prejudikatbildning, rättsskapande osv. väsentligt att domstolen får ett så brett och allsidigt bedömningsunderlag som möjligt.

I processekonomiskt hänseende kan den representativa processen medföra fördelar för processer som i dag förs individuellt. Däremot kan man inte hävda handläggningsmässiga vinster i de processer som rör icke-individuellt processbara och processimmuna anspråk eftersom rättegången då förutsätter en representativ taleform. Processekonomiska hänsyn gör sig därför i första hand gällande vid massprocesser om skadestånd och annan ersättning som rör mer än ett ringa belopp samt vid förbudstalan.

Vi skall också beröra några nackdelar som representativ talan ibland anses förenad med. Vilken vikt man fäster vid anmärkningarna kan påverka valet av rättegångsform.

Processer i vilka gruppanspråk hanteras gemensamt uppmärksammas inte sällan i massmedia på ett annat sätt än en individuell talan. För ett företag kan det leda till bad-will med allvarliga ekonomiska konsekvenser. Vidare är som regel kostnadstrycket på svaranden större vid en massprocess. En processförlust kan leda till finansiella problem, i värsta fall till konkurs. Dessa omständigheter gör att svaranden kan känna sig mer eller mindre tvingad att träffa en snabb förlikning på oförmånliga villkor.

Påståenden om att hot om att inleda grupprocesser utnyttjas otillbörligt för att uppnå rättsvidriga förlikningar (s.k. legal black-mail) är internationellt sett vanligt förekommande i lagstiftningsärenden av förevarande slag. Trots det visar studier från länder med rättssystem som tillåter representativ talan att påståendena saknar grund (se bl.a. Ontario Report s. 146 f.). Det finns enligt vår bedömning ingen anledning att fästa någon större vikt vid dessa farhågor.

Däremot kan en för gruppen framgångsrik massrättegång få besvärliga ekonomiska följder för svaranden, t.ex. ett mindre eller medelstort företag. Svaranden kan tvingas betala ut avsevärda belopp i ersättning till skadelidande eller andra. Vi har emellertid svårt att se att det processuella rättsskyddet för gruppanspråk skall styras, eller ens påverkas, av svarandens ekonomiska förutsättningar att ersätta av honom orsakade rättsförluster. Tvärtom menar vi att den ekonomiska press som risken att utsättas för en massprocess utövar har en stark preventiv effekt som avhåller från rättsstridigt handlande och gynnar seriös konkurrens på lika villkor.

Konkurs, betalningssvårigheter och dylikt är naturligtvis inga önskvärda resultat av en grupprättegång. Att lindra sådana effekter är en materiellrättslig fråga, rörande t.ex. regler om jämkning av skadestånd. Den representativa processen underlättar ofta bedömningen av dessa frågor genom att samtliga, eller i vart fall flertalet, anspråk finns uppe till prövning samtidigt.

Slutligen när det gäller frågan om förlikningsbenägenheten visar statistik från bl.a. USA att frivilliga överenskommelser inte förekommer i högre grad i class actions än i individuella processer (se Ontario Report s. 146 f.). Det saknas skäl att anta att förhållandet skulle bli väsentligt annorlunda i Sverige.

Ett särskilt problem vid representativ talan sammanhänger med att de materiella rättsreglerna på många områden behandlar rättsförhållandet mellan enskilda parter med utgångspunkt från parternas särskilda relationer, kunskap, vilja, handlingsförmåga osv. Att fastställa om ett anspråk är rättsenligt kräver att man tar ställning till individuella rättsfakta som reklamation, en köpares underlåtenhet att iaktta sin undersökningplikt, skadelidandes medvållande, adekvat kausalitet osv. Det kan

vara svårt, i vissa fall omöjligt, för en domstol att beakta och pröva sådana omständigheter utan att den som förhållandena hänför sig till är närvarande i processen.

Nya processformer måste naturligtvis ha sin grund i hur de anspråk som skall drivas igenom är rättsligt konstruerade. I annat fall kan processformen visa sig vara praktiskt otillämpbar. Å andra sidan är det inte rimligt att vidhålla en materiell regels uppbyggnad om det inte går att konstruera ett processuellt förfarande för tillämpning av rättsregeln. Det finns fall där ändamålen bakom den materiella rätten inte slår igenom tillräckligt i samhällslivet utan att man inför nya processformer som kräver ändringar i enskilda materiella rättsregler. Här skall emellertid också nämnas att vi har gjort en tämligen grundlig genomgång av den materiella lagstiftningen inom bl.a. konsument- och miljörätten (se bilaga B). Vad som i det sammanhanget framkommit ger anledning att tro att en representativ process för att driva igenom gruppanspråk inom dessa rättsområden skulle bli ett verksamt processuellt verktyg. Att införa en representativ process kan ske utan att det görs ändringar i materiella rättsregler.

Därmed går vi över till att närmare överväga vilken modell av representativ process som bör komma i fråga för svensk rätt, en vidareutveckling av pilotmålsförfarandet eller grupptalan.

10.2 Pilotmålsmetoden

Vi har tidigare angett vissa förutsättningar för att en process skall klassas som ett pilotmål. Det måste föreligga flera anspråk av samma eller likartat slag. Processen får inte ha betydelse endast för framtida rättsförhållanden. Dessutom måste antingen anspråkshavarna ha kommit överens om att föra fram ett eller flera anspråk som pilotfall eller skall processen utgöra hinder för någon att beviljas rättshjälp eller att utnyttja en rättsskyddsförsäkring.

Pilotmålsmetoden medför främst processekonomiska vinster men kan också medverka till att gränsen sänks för när ett anspråk är värt att processa om, ge preventiva effekter samt underlätta domstolens prejudikatskapande, rättsbildande osv. verksamhet. Nackdelarna med metoden är att dess användande försvåras avsevärt dels när det är fråga om stora grupper, dels då gruppen inte är tillräckligt homogen. Problem kan uppstå om vilket anspråk som är mest representativt för gruppen, vilket ombud som skall väljas, vilken bevisning som bör åberopas, hur man bör ställa sig till förlikningsförslag osv. Det finns dessutom alltid en risk för att pilotavgörandet inte godtas av samtliga parter som vägledande för övriga anspråk.

Bristerna i pilotmålsförfarandet sammanhänger i det väsentligaste med två processuella frågor, nämligen omfattningen av domstolens prövningsrätt och domens rättskraft (se vidare bl.a. Lindblom, Grupptalan, 1989, avsnitt 14.4 och Heuman, Rättshjälp och pilotfall, 1982).

Flertalet av de svårigheter som uppstår på grund av intressekonflikter inom gruppen angående val av pilotfall, bevisning osv. faller bort om man tillåter domstolen att i pilotmålet väga in omständigheter som hänför sig till andra än parterna i förening med ett ökat eget utredningsansvar för rätten. Övriga gruppmedlemmar behöver då inte känna samma rädsla för att samtliga relevanta fakta inte blir beaktade och prövade i pilotmålet. Pilotavgörandet får större tyngd och vägledande effekt.

En sådan åtgärd skulle också minska risken för upprepade processer. Denna effekt nås än bättre om pilotavgörandet ges rättskraft i förhållande till samtliga gruppmedlemmar. Dessa slipper då processa särskilt för att erhålla en exekutionstitel mot en betalningsovillig motpart. Denne i sin tur behöver inte känna oro för att utsättas för nya kostsamma processer från gruppmedlemmar utan ekonomiska förutsättningar att infria ett rättegångskostnadsansvar. Den som inte anser sig ha fått sitt anspråk rättvist och sakligt prövat kan angripa domen genom resning eller besvär över domvilla.

Dessa ändringar skulle sannolikt göra pilotmålsmetoden till ett slagkraftigare verktyg för att minska kostnaderna för parter och domstol när det gäller genomdrivandet av individuellt processbara anspråk. Vi är dock tveksamma till att det skulle allmänt bota bristerna i det processuella rättsskyddet för gruppanspråk.

Ett pilotmål kräver för sin tillkomst att det finns anspråk som är värda att processa för. Tvister om individuellt små ekonomiska belopp blir sällan föremål för pilotfallsprövning. De ovan skisserade reformåtgärderna skulle visserligen underlätta för den som har ett litet anspråk att ansluta sig till ett pilotmålsförfarande. Han skulle få sitt anspråk prövat och få tillgång till en exekutionstitel i princip utan egna kostnader. En förutsättning för detta är emellertid att det finns någon annan som är beredd att inleda process, som är villig att agera pilot. Vid icke-individuellt processbara och processimmuna gruppanspråk är detta endast sällan fallet.

Pilotmålsmetoden bygger vidare på tanken att det finns en överenskommelse mellan flera anspråkshavare om att först få prövat något eller några anspråk eller att det i särskild ordning konstateras att prövningen av ett anspråk är vägledande för bedömningen av andra rättsförhållanden. Det saknas garantier för att så många ansluter sig till pilotmålsförfarandet som krävs för att pilotprocessen skall få den handlingsdirigerande, rättsbildande eller processekonomiska effekt som eftersträvas. Risken

för upprepade processer kan fortsatt vara stor även efter ett pilotmåls avgörande. Särskilt när anspråken omfattar stora grupper kan pilotfallet visa sig röra endast en mindre andel av anspråkshavarna.

Detsamma gäller s.k. kollektiva och diffusa anspråk. Svårigheterna att avgränsa gruppen och identifiera medlemmarna minskar möjligheterna att få till stånd ett gemensamt handlande från tillräckligt många. Inte heller är pilotmålsmetoden särskilt effektiv som botemedel mot brister i rättsskyddet som beror på psykologiska, sociala och andra icke-rättsliga faktorer. I sådana fall krävs inte sällan mekanismer som tillåter en prövning av anspråken utan att den enskilde själv framträder utåt.

En annan nackdel med metoden är att pilotprocessen när som helst kan avbrytas genom förlikning eller på grund av att pilotparten överlåter sitt anspråk, flyttar, avlider, återkallar sin talan osv. Det finns i de senare situationerna ingen (bortsett från dödsboet) som kan ta över partens talan och driva pilotprocessen vidare.

Flera av dessa brister kan botas genom ytterligare ändringar av de processuella ramarna för pilotprocessen. Pilotförfarandet kan anses omfatta samtliga gruppmedlemmar, även dem som inte uttryckligen har ställt sig bakom valet av pilotfall. Myndigheter och organisationer kan ges rätt att driva pilotprocesser i de fall det saknas motiv för enskilda att driva igenom anspråk av litet ekonomiskt värde. Rätten för parterna att träffa förlikning eller att återkalla sin talan kan inskränkas.

Man har emellertid då kommit så långt bort från pilotmålets grundläggande innebörd och syfte att processen i stället blir att betrakta som en form av grupprättegång.

10.3 Grupprättegång

Med grupprättegång menar vi en processform som tillåter någon att utan rättegångsfullmakt som kärande eller svarande föra talan för en i processen angiven grupp, vars medlemmar omfattas av domens rättskraft trots att de inte är parter i målet. Den part som företräder gruppen sägs föra en grupptalan.

Skillnaderna mellan en grupprättegång och en reformerad pilotmålsmetod enligt ovan beror i viss mån på hur grupprättegången tekniskt utformas. Man kan dock i huvudsak utpeka följande olikheter.

Medan pilotprocessen bygger på den individualistiska partsrättegången är ett grupptalanmål till sin karaktär en process mellan en grupp, företrädd av en representant, och dennas motpart. Det finns inga fristående skäl till att gruppföreträdaren måste tillhöra gruppen. Också en myndighet eller en organisation kan föra gruppens talan. Taleformen kan anpassas till de behov som processen i det särskilda fallet skall

tillgodose eller utifrån anspråkshavarnas förutsättningar att själva föra talan.

Vidare är representanten utbytbar på ett annat sätt än som gäller vid pilotmål. Gruppföreträdaren kan normalt inte heller träffa förlikning för gruppens räkning eller medge eller efterge talan utan domstolens kontroll. Rätten har även i övrigt ett ansvar för att gruppmedlemmarnas intressen bevakas i processen. Ofta gäller att domstolen redan i ett inledande skede prövar representantens förmåga att på ett adekvat sätt föra gruppens talan.

Domstolens kontroll av gruppföreträdarens lämplighet och hans agerande i processen är inte bara till förmån för gruppmedlemmarna. Också motparten har fördelar av det. Risken för att domen skall kunna angripas i efterhand av andra gruppmedlemmar reduceras väsentligt. Motpartens utsikter att få ersättning för rättegångskostnader om han vinner målet ökar, i vart fall om gruppen företräds av en myndighet eller en väletablerad organisation.

Grupprättegången kan dessutom medföra ett genombrott av de olika barriärerna, både kostnadsrelaterade och icke-rättsliga, som hindrar att anspråk görs gällande. Särskilt påfallande är detta om det saknas krav på någon viljeyttring som grund för att bli medlem i gruppen, dvs. alla anspråkshavare är redan från början med i processen. Därigenom ökar också domstolens möjligheter att skaffa sig ett brett och allsidigt bedömningsunderlag. En grupprättegång leder också till att samtliga gruppmedlemmar får tillgång till en exekutionstitel samtidigt.

Nackdelarna med grupprättegång, i jämförelse med pilotmålsmetoden, är att processen kan bli mer komplicerad och utdragen. Kostnadsrisken för den processande parten riskerar att öka. Eftersom man kan utgå från att tvistemålets värde som regel blir högre vid en grupprättegång tenderar motståndet från motparten att bli större. Han kan inte lika lätt använda sig av förlikningserbjudanden för att få stopp på rättegången. Å andra sidan blir den ekonomiska belastningen av en process mer betungande för motparten, vilket kan föranleda honom att träffa förlikningar som annars inte hade kommit till stånd.

Sammanfattningsvis menar vi att grupprättegång är en i jämförelse med alternativen överlägsen metod för att på ett övergripande och generellt sätt bota de brister som det processuella rättsskyddet för gruppanspråk lider av. De nackdelar som kan uppstå vid en sådan rättegång väger betydligt lättare än alla de fördelar som kan vinnas. Genom grupptalan uppnår man en annan flexibilitet än vad som är möjligt genom en reformering av pilotmålsförfarandet. En grupprättegång kan allt efter omständigheterna utformas så

att kompensation erbjuds till rättskränkta som i dag inte har realistiska möjligheter att göra sin rätt gällande,

att processordningen utövar sin handlingsdirigerande funktion också i fall där de samlade skadeverkningarna är omfattande men de enskilda anspråken är så små att ingen vill ta på sig arbetet med att driva igenom dem,

att domstolarna får tillräckligt underlag för att göra de breda intresseavvägningar som är en förutsättning för deras prejudikatbildande, rättsutfyllande, rättsutvecklande och rättsskapande verksamhet samt

att för gruppanspråk gemensamma eller likartade bevis- och rättsfrågor prövas på ett så snabbt, billigt och enkelt sätt som möjligt så att domstol och parter sparar tid och kostnader.

Det innebär inte att man kan se grupprättegång som en slutgiltig lösning på de problem som föreligger när det gäller att ta till vara enskilda och allmänna intressen vid domstol. Regler om grupprättegång täpper inte igen alla luckor i det processuella rättsskyddet. Framtida händelser kommer dessutom att fräta nya hål. Vi är dock övertygade om att möjligheten till grupprättegång påtagligt kommer att förbättra processordningens förutsättningar att fylla de funktioner som rättsskyddet för gruppanspråk innefattar.

Vår bedömning ovan vinner starkt stöd av de erfarenheter och uppfattningar som redovisats för utredaren och sekreteraren vid deras studiebesök i Australien, Canada och USA. De sammanträffade där med domare, advokater, lagstiftare och rättsvetenskapsmän som undantagslöst förmedlade en positiv syn på behovet av grupptalan för att möta de praktiska handläggningssvårigheter som sammanhänger med uppkomsten av massanspråk. Denna grundsyn framhålls också av advokater som vanligtvis företräder klienter som uppträder som gruppens motpart. Särskilt intressant är att man i både Australien och Ontario, Canada, anser att den kritik som (särskilt under åren närmast efter 1966 års ändringar av Rule 23) förts fram mot class actions i USA i allt väsentligt hör samman med de särpräglade skadeståndsregler och ombudskostnadsregler som gäller i USA och som saknas i såväl Australien och Canada som i Sverige.

Vi anser vidare att införandet av regler om grupprättegång i svensk rätt skall kúnna ske utan någon ökad belastning på domstolarna eller för den allmänna rättshjälpen (se kapitel 24).

11 Allmänt om rättegångens utformning

Del IV behandlar civilprocessuell grupprättegång vid allmän domstol. Med grupprättegång menar vi en rättegång där någon utan för talan för eller mot en viss grupp, vars medlemmar omfattas av domens rättskraft trots att de inte är parter i målet. Grupptalan kan förekomma på både kärande- och svarandesidan. Man brukar vidare skilja mellan privat och offentlig grupptalan. Privat grupptalan kan föras antingen av en gruppmedlem (enskild grupptalan) eller av en organisation. Offentlig grupptalan kan föras av en statlig myndighet eller av en kommun. Vårt förslag omfattar införandet av samtliga dessa former av grupptalan.

Förfarandet i en grupprättegång kan delas in i tre skeden: inledandet av talan, processens fortgång och målets avslutande. Vi beskriver i detta kapitel hur handläggningen i huvuddrag bör gå till. Dessutom tar vi upp frågan om val av lagstiftningsteknik. Resultatet av våra överväganden är att vi föreslår att det stiftas en särskild lag om grupprättegång med rättegångsbalkens regler subsidiärt tillämpliga.

11.1 Grupprättegång och grupptalan

Begreppen grupprättegång och grupptalan bygger på samma distinktion som gäller mellan termerna rättegång och talan enligt rättegångsbalken. Sålunda syftar grupprättegång på processen i dess helhet medan grupptalan betecknar den talan i rättegången som förs till förmån för en grupp. Sådan talan kan tänkas bli förd på kärande- eller svarandesidan eller på båda sidor samtidigt.

Det finns inga allmänt vedertagna definitioner av begreppen grupprättegång och grupptalan. Till en del beror detta på att det förekommer så många former genom vilka någon utan särskilt uppdrag kan föra talan till förmån för någon annan som inte är part i målet. Ett exempel hämtat från den svenska rättsordningen är konkursförvaltares eller en enskild borgenärs ställning vid process. Förvaltaren eller borgenären kan som part föra talan till förmån för hela borgenärskollektivet. Talan kan dessutom avse egendom som anses "tillhöra" en tredje person, konkursgäldenären. Med en någorlunda vid begreppsbestämning är en sådan process att beteckna som en form av grupptalan.

Vi har valt att definiera grupprättegång som en rättegång där någon utan rättegångsfullmakt för talan till förmån för en i processen angiven grupp, vars medlemmar omfattas av domens rättskraft trots att de inte är parter i målet. Om de särskilda rekvisiten kan sägas följande.

Att "någon" för talan utesluter inte att det finns flera representanter för gruppen. Det väsentliga är att processen rör också gruppmedlemmar som inte uppträder som parter i rättegången. I annat fall är det fråga om ett kumulationsförfarande.

Talan skall föras "utan rättegångsfullmakt". Det finns olika tekniker för att bestämma gruppens omfång. Man brukar skilja mellan inträdes- och utträdesmetoden (opt-in eller opt-out). Den förra innebär att talan omfattar endast de gruppmedlemmar som har anmält att de vill ingå i gruppen. Vid opt-out avser talan alla gruppmedlemmar, undantaget dem som har anmält sitt utträde från gruppen. Processen kan i båda fallen sägas bygga på ett samtycke från gruppmedlemmarna, vid inträdesmetoden uttryckt i en explicit viljehandling och vid utträdesmodellen bestående i ett tyst godtagande av talan. I inget av fallen kan emellertid representanten anses föra talan på grundval av en rättegångsfullmakt eller något liknande. Det är avsaknaden av det senare som åsyftas med att talan förs utan uppdrag.

Ett tredje rekvisit är att talan skall föras "till förmån för gruppen". Kärandens yrkande i målet måste omfatta samtliga gruppmedlemmar. Detta innefattar inte att endast de av processen berörda gruppmedlemmarna kan ha fördel av en bifallen talan. Vid t.ex. förbudstalan får en framgångsrik talan gynnsamma effekter för samtliga som har drabbats eller riskerar att drabbas av den förbjudna verksamheten, oavsett om de omfattas av processen (är gruppmedlemmar) eller inte. Exakt vem som berörs av en sådan talan är många gånger svårt att säga. Verkningarna av en bifallen individuell talan kan bli lika långtgående som resultatet av en framgångsrik grupptalan. Vi menar att det väsentliga i dessa fall är om det är tillåtet att grunda talan på omständigheter som inte enbart hänför sig till parten själv. Först då finns det anledning att rubricera processen som en grupprättegång.

En besvärlig fråga är vilka krav som bör ställas för att gruppen skall anses tillräckligt tydligt "angiven i processen". Är det tillfyllest att gruppen anges som t.ex. samtliga som har lidit skada till följd av en viss miljöstörning eller bör man kräva att samtliga gruppmedlemmar är identifierade till namn, adress och personnummer? Svaret får bero av omständigheterna i det särskilda fallet. Som vägledning bör gälla att det skall vara möjligt att urskilja och avgränsa kretsen så att man vid behov kan fastställa om en viss person är medlem eller inte i gruppen. Med utgångspunkt från detta kan som exempel "samtliga deltagare i en gruppresa" godtas som en tillräckligt tydligt angiven grupp medan en

process till förmån för "samtliga utlandsresenärer" inte bör tillåtas redan av det skälet att gruppen är alltför svår att avgränsa (se vidare avsnitt 12.2.2).

Ytterligare ett rekvisit är att gruppens medlemmar "omfattas av domens rättskraft". Vi tar nedan upp frågan om rättskraftsverkan alltid bör inträda vid grupptalan eller om det i vissa fall skall anses tillräckligt att avgörandet har en stark bevisverkan. Det skall därför här endast nämnas att rättskraften inte alltid är tvåsidig. Ibland har en dom enligt gällande rätt bindande verkan bara till förmån för, inte mot, tredje man. Som exempel kan nämnas talan om klander mot stämmobeslut, se bl.a. 53 § lagen (1973:1150) om förvaltning av samfälligheter, 9 kap. 17 § aktiebolagslagen (1975:1385) och 7 kap 7 § lagen (1987:667) om ekonomiska föreningar m.fl. associationsrättsliga författningar. En dom varigenom en sådan talan bifalls gäller till förmån för samtliga medlemmar i samfälligheten. Däremot utgör en ogillad talan inte hinder för andra medlemmar att processa om samma sak.

11.2 Processform m.m.

11.2.1 Grupptalans tillämplighet på olika rättsområden

Vi har vid undersökningen av om det finns behov av en representativ process i svensk rätt koncentrerat intresset till i huvudsak tre rättsområden: konsumenträtt, miljörätt och jämställdhet i arbetslivet (se 7 kap.). Frågan är om det finns anledning att begränsa införandet av grupptalan till dessa områden eller om en reformåtgärd bör ges en mer generell utformning.

Till förmån för att låta grupptalan ha ett till vissa rättsområden begränsat tillämpningsområde talar bl.a. följande. Utredningen har någorlunda väl kartlagt det materiella rättsläget på konsumenträttens och miljörättens område och enligt jämställdhetslagen som underlag för gruppanspråk (se bilaga B). Det finns med hänsyn till detta förutsättningar att utforma ett författningsförslag om grupprättegång med beaktande av de särskilda problem som de materiellrättsliga bestämmelserna kan ge upphov till vid en representativ process på dessa områden. Beroende på omständigheterna kan regler om grupptalan antingen ges fristående eller tas in i olika materiellrättsliga regelverk.

En mer generellt utformad lag om grupprättegång skulle emellertid i sig inte i någon vidare mån försvåra taleformens tillämpning inom nu nämnda rättsområden. Med en allmängiltig lag vinner man dessutom att grupptalan blir möjlig vid rättsliga masskränkningar på områden som vi inte har haft tid att studera närmare. Man kan på goda grunder anta att

det finns ett påtagligt behov av nya processformer också inom rättsområden som t.ex. hyres-, arbets- och associationsrätten.

Att väga in i bedömningen är vidare att det inte finns någon klar och entydig definition av vad som menas med konsumenträtt eller miljörätt. En begränsning av grupptalans tillämplighet i detta hänseende kan därför leda till avgränsningsproblem. En annan faktor som inte bör frånkännas betydelse är att det i utländsk lagstiftning om s.k. class actions inte brukar göras någon begränsning av taleformens användning till särskilda rättsområden. Detta har inte lett till några tillämpningssvårigheter av nämnvärt slag.

Även om en avgränsning av tillämpningsområdet inte stöter på oöverstigliga hinder menar vi att övervägande skäl talar för att införandet av regler om grupprättegång bör ges ett brett användningsområde. Begränsningar i tillämpningen bör styras endast av de kompetens- och handläggningsregler som allmänt präglar svensk processrätt, nämligen åtskillnaden mellan allmän domstol och specialdomstol samt mellan civil-, straff- och förvaltningsprocess.

Det skall här understrykas att reformåtgärderna endast avser det processuella förfarandet, att underlätta för människor att driva igenom anspråk som erkänns av den gällande rättsordningen. Förslagen syftar inte till att skapa nya anspråk och förpliktelser. Som framgår nedan kommer dessutom en grupprättegång bara att kunna inledas om rättegångsformen är ett bättre alternativ än andra processformer, t.ex. kumulation eller pilotmål.

11.2.2 Civil-, straff- och förvaltningsprocess

Behovet av reformåtgärder för att stärka det processuella rättsskyddet för gruppanspråk är, som vår genomgång i del III visar, påtagligt inom flera rättsområden och angår olika processuella handläggningsformer. Brister i möjligheterna att ta till vara kollektiva, diffusa och fragmentariska anspråk återfinns sålunda inom både civil-, straff- och förvaltningsprocessen.

Det är vanligt i utländska rättssystem att lagar om grupprättegång vid domstol har ett mycket brett tillämpningsområde. Domstolarnas kompetens omfattar frågor som enligt svensk rättsuppfattning hanteras processuellt olika beroende på om de hänför sig till privat eller offentlig rätt. Skillnaderna består emellertid inte bara i att svenska domstolar har ett mer begränsat kompetensområde än t.ex. i länder med ett anglo-amerikanskt präglat rättssystem. Det svenska domstolsväsendet är dessutom organiserat i två grenar, domstolar med allmän kompetens och förvaltningsdomstolar, med skilda processordningar.

Införandet av regler om grupptalan bör utgå från den fördelning i kompetens som finns mellan dels domstolar och andra myndigheter, dels domstolar med allmän behörighet och förvaltningsdomstolar. De alternativa processuella handläggningsformerna bör med hänsyn till detta behandlas var för sig. Tiden för utredningsarbetet har inte medgett en noggrann genomgång av reformbehovet inom förvaltningsprocessen. Vi behandlar därför i detta betänkande endast talan vid allmän domstol och vissa typer av talan vid fastighetsdomstol och Arbetsdomstolen.

Övervägandena begränsas vidare till civilprocessuella anspråk. Talan om ansvar för brott är så artskild från civilprocessen att processformerna lämpligen bör hållas åtskilda även i grupptalansammanhang. Även om vi inte presenterar närmare överväganden om grupptalan inom straffprocessen finns det anledning att här kort beröra frågan om enskilt anspråk till följd av brott.

En brottslig handling, t.ex. bedrägeri, kan ge upphov till ersättningskrav från ett större antal personer. Det är i sådant fall som regel önskvärt att åklagaren för talan om målsägandenas skadeståndsanspråk i samband med åtalet. I det sammanhanget kan nämnas att det enligt vår preliminära bedömning finns ett påtagligt behov av regler om enskilt åtal vid brott riktade mot en grupp människor, t.ex. hets mot folkgrupp enligt 16 kap. 8 § BrB, där det idag saknas någon som har målsägandeställning. Till det bör knytas en möjlighet att framställa skadeståndsanspråk grundat på brottet, dvs. ett civilrättsligt anspråk, som kan framföras även i samband med ett allmänt åtal för brott.

När anspråk grundade på brott skall drivas igenom i en civilprocess kan grupptalan framstå som den lämpligaste (och ibland enda realistiska) taleformen, om många människor har samma eller likartade anspråk. Frågan är om en motsvarande möjlighet bör finnas också när anspråken görs gällande i samband med åtal, dvs. om grupptalan angående skadestånd i anledning av brott bör kunna kumuleras med åtal för brottet.

En gemensam handläggning av skadeståndstalan och åtalet har flera väsentliga fördelar, inte minst i processekonomiskt hänseende. Särskilt gäller det när åklagaren för målsägandens talan. Den skadelidandes befattning med saken är då i princip inskränkt till att han anmäler anspråket till polis eller åklagare och bifogar eventuella skriftliga bevis. Vi menar att strävan måste vara att enskilda anspråk i största möjliga mån tas upp i samband med åtalet, i enlighet med den utveckling som under senare år avspeglar sig i bl.a. tillkomsten av den särskilda bevislindringsregeln i 35 kap. 5 § andra meningen RB och den samtida utökade skyldigheten enligt 22 kap. 2 § RB för åklagare att föra målsägandens talan (se prop. 1987/88:1).

Detta talar för att det bör införas särskilda regler om hantering av civilrättsliga gruppanspråk i brottmål, vid sidan av allmänna bestämmel-

ser om grupptalan i tvistemål. Som nämnts presenterar vi dock inte något detaljerat reformförslag i denna del. Vi redovisar dock i avsnitt 25.2 synpunkter på tänkbara reformåtgärder.

11.2.3 Gränsdragningen mot särskild domstol

Som framgår av rubriken till förevarande del behandlas här grupprättegång vid allmän domstol. Det finns anledning att något beröra de överväganden som ligger bakom denna avgränsning.

Vi har som en grundläggande riktlinje i vårt arbete utgått från att reformåtgärder bör nära ansluta till den systematik som utmärker det gällande processuella regelsystemet. Därigenom gynnas enhetlighet i lagregleringen och underlättas arbetet för de rättstillämpande organen. Också rättssäkerhetsskäl talar för att processordningen bygger på en ensartad uppdelning mellan olika processformer. I överensstämmelse med detta bygger vårt förslag till regler om grupptalan i civilmål på de handläggningsregler som ges i rättegångsbalken. I många avseenden kommer därför samma bestämmelser att gälla vid en grupprättegång som vid en individuell process.

Behovet av grupprättegång som en ny processform är dock inte begränsat till rättstvister som hanteras vid allmän domstol. Också för massanspråk av det slag som prövas vid särskild domstol är reformåtgärder påkallade. Inte minst gäller det miljörättsliga tvister som hanteras vid fastighetsdomstol. Även specialprocesser handläggs med rättegångsbalken som lednorm, i den mån annat inte är föreskrivet (se t.ex. 2 § fastighetsdomstolslagen). I vissa fall är avvikelserna begränsade till frågor om forum, rättens sammansättning och dylikt medan spörsmål som taleändring, domens rättsverkan och parternas kostnadsansvar bedöms enligt rättegångsbalken. I andra fall uppvisar handläggningsreglerna färre likheter med dem som gäller för rättegångar i allmänhet.

Vår föresats att i alla väsentliga avseenden låta utformningen av grupptalaninstitutet följa strukturen inom den rådande processordningen medför att vi väljer att reglera grupprättegång vid särskild domstol och vid specialdomstol särskilt. Vi tar emellertid också i det sammanhanget fasta på den grundläggande betydelse som rättegångsbalken har inom specialprocessen. Ett motsvarande betraktelsesätt bör utmärka utformandet av allmänna bestämmelser om grupprättegångar. Dessa skall ses som en påbyggnad av rättegångsbalkens regelsystem. De bör ge uttryck för grundläggande principer om grupptalan så att regleringen inom specialprocessen kan inskränkas till vissa särbestämmelser och att det i övrigt kan hänvisas till den allmänna lagen. Vi har därför vid övervägandena rörande utformningen av den allmänna lagen om

grupprättegång beaktat tvistefrågor som handläggs vid särskild domstol och vid specialdomstol, vilket framgår av den fortsatta framställningen.

Ibland uppkommer situationer då anspråk som grundas på samma händelse faller inom olika domstolars kompetensområde. Ett exempel är att någon vill föra både förbudstalan enligt miljöskyddslagen och skadeståndstalan enligt miljöskadelagen med anledning av störningar från en och samma verksamhet. Förbudstalan tas då upp av fastighetsdomstol medan skadeståndstalan, om den avser skada på lös egendom, handläggs vid allmän domstol. Är det fråga om skada på fastighet eller på byggnad eller annan anläggning på annans mark skall däremot talan om ersättning i dessa delar väckas vid fastighetsdomstol.

Lagstiftaren har i vissa fall löst behörighetskonflikter av detta slag genom uttryckliga forumregler. Sålunda tillerkänner miljöskadelagen fastighetsdomstol en vidgad kompetens vid den inte ovanliga händelsen att en miljöstörande verksamhet orsakar skador på både fast och lös egendom och personskador. I många fall saknas det emellertid bestämmelser som medger en gemensam handläggning av likartade anspråk som faller under olika domstolars behörighet. Kompetensreglerna kan då hindra en ändamålsenlig och effektiv hantering av massanspråk. Det finns därför anledning att se över kumulationsmöjligheterna inom ramen för grupptalaninstitutet. Vi vänder åter till dessa frågor i kapitel 21.

11.3 Former av grupptalan

11.3.1 Grupptalan på kärande- och svarandesidan

Som framgått av det ovanstående kan grupptalan förekomma på både kärande- och svarandesidan. Ofta är det fråga om olika typer av situationer som aktualiserar dessa båda former av grupptalan. Ett typexempel på när gruppen uppträder på kärandesidan är då ett antal skadelidande yrkar ersättning från en gemensam motpart. Ett motsatt fall, när gruppen återfinns på svarandesidan, föreligger vid t.ex. patentintrång. En innehavare av ett patent som vill slippa föra upprepade processer mot ett antal personer som gjort sig skyldiga till patentintrång, med åtföljande risk för motstridiga avgöranden, kan väcka talan mot en av dem, som får representera hela gruppen.

Emellertid är det inte svårt att tänka sig situationer där grupptalanformen mer beror på vem som först väcker talan än av de sakförhållanden som processen angår. Talan om skadeståndsskyldighet kan lika väl föras som en negativ fastställelsetalan mot en grupp som påstår sig vara skadelidande som i samband med en fullgörelsetalan (eller som en positiv fastställelsetalan) med gruppen på kärandesidan. Andra exempel

är talan om tolkning av standardvillkor eller räntebestämning enligt konsumentkreditlagen samt tillåtlighetstalan i allmänhet. Sålunda företer tillståndsprövning enligt vattenlagen och miljöskyddslagen drag av en tillåtlighetstalan, med gruppen på svarandesidan, som utmynnar i ett avgörande med bindande verkan mot samtliga som kan beröras av den tillståndsprövade verksamheten (se vidare bilaga B).

Enligt vår bedömning bör en reform om införande av grupptalan utformas så att gruppen kan uppträda på både kärande- och svarandesidan. Visserligen försvåras därigenom utformningen av lagreglerna. Rutiner för domstolens handläggning av talan, bestämmandet av gruppens storlek, kostnadsregler och domens rättsverkan är bara några exempel på frågor där bedömningen kan utfalla olika beroende på taleform. Men vi menar dock att det rent lagtekniskt går att förena de båda taleformerna, på samma sätt som skett i bl.a. USA och Canada (Ontario).

11.3.2 Offentlig och privat grupptalan

Beroende på vem som för talan som representant för gruppen skiljer man mellan offentlig och privat grupptalan. Det finns två former av privat grupptalan: enskild grupptalan och organisationstalan. Offentlig grupptalan förs av staten eller av en kommun som företrädare för gruppen.

Utomlands är ofta offentlig respektive privat grupptalan reglerade var för sig. I flera fall är dessutom enskild grupptalan (class actions) och organisationstalan särreglerade. En viktig anledning till uppdelningen är säkert taleformernas skilda historiska ursprung. Lagregler om offentlig grupptalan har sin traditionella utgångspunkt i statens befogenheter att processa grundade på parens patriae (se avsnitt 8.2), medan regler om class actions till en början växte fram som en lösning på i första hand processuella problem vid hanteringen av individuella massrättegångar och vid bristande partsbehörighet för vissa samfälligheter. Det är först under senare årtionden som class actions kommit att betraktas också som ett sätt att öka medborgarnas tillgång till rättsskydd (access to justice).

Offentlig och privat grupptalan är således med ett modernt synsätt att se som två beståndsdelar av en större helhet med ett gemensamt mål, nämligen att medverka till förverkligandet av ändamålen bakom de materiella rättsreglerna. Mot den bakgrunden saknas det anledning att välja den ena taleformen framför den andra, om inte valet kan grundas på skillnader i funktionsuppfyllelse. Flera skäl talar i det sammanhanget för att kraven på reparation, prevention, rättsbildning och processekono-

mi bäst tillgodoses genom att det erbjuds möjlighet till både offentlig och privat grupptalan, att taleformerna tillåts samverka.

En fördel med offentlig grupptalan är att processer kommer till stånd bara i fall när en rättslig prövning framstår som befogad. Myndigheterna får antas väcka talan endast om det finns en viss inte alltför låg sannolikhet för bifall, på samma sätt som gäller när åklagaren utövar sin allmänna åtalsrätt. Häri ligger emellertid också en fara för att den rättsliga prövningen förskjuts från domstolarna till de administrativa organen. De senare kan t.ex. bli benägna att processa endast i klara fall, då det föreligger grava regelövertramp. Särskilt accentuerad är denna risk om en processförlust leder till ett ersättningsansvar för motpartens kostnader.

Man bör alltså vid offentlig grupptalan inte bortse från att myndigheterna underskattar den enskildes behov av reparation och att processandet allför mycket styrs av interna prioriteringar, såväl i fråga om rättsliga överväganden som beträffande ekonomiska och personella resursfrågor. Samtidigt är emellertid myndigheterna mindre kostnadskänsliga än enskilda, i den meningen att de ofta saknar ekonomiska motiv att förlikas eller att avstå från att överklaga. Det gynnar utsikterna för att tvister av prejudikatintresse eller som kan antas ha en betydande preventiv effekt drivs med full kraft. Vid enskild grupptalan finns risken att partens egna intressen kommer i konflikt med vad som är bäst för gruppen eller att behovet av prejudikatbildning och handlingsdirigering får spela en alltför blygsam roll. Det egna intresset utgör å andra sidan en drivkraft som saknas vid offentlig grupptalan.

Vid grupptalan som förs av enskilda personer är risken för obefogade processer större än vid en offentlig grupptalan. Även om faran för chikanöst eller annat illojalt processande inte skall överdrivas bör man inte se bort från att det finns människor som försöker utnyttja processuella instrument i illvilligt syfte. Vi föreslår emellertid att det införs ett flertal spärrar som gör det svårt för den som vill inleda en rättegång utan att ha sakliga skäl för det. Grupptalaninstitutet kommer i det hänseendet att erbjuda domstolarna och motparten ett bättre skydd än som är fallet vid reguljära rättegångar.

Statliga och kommunala myndigheter har som regel vana att samordna och administrera ärenden och frågor som berör många människor på samma eller likartat sätt. De har därför särskilt goda förutsättningar att klara av de organisatoriska problem som kan uppkomma vid grupptalan som omfattar ett stort antal personer. Myndigheterna besitter normalt också större möjligheter än enskilda att anlita utomstående experter och annan hjälp för att redan på det förprocessuella stadiet utreda besvärliga sakförhållanden.

Andra fördelar med offentlig grupptalan är att kostnaderna för motparten av en processförlust vanligtvis blir lägre. Större myndigheter har inte sällan internt tillgång till juridisk sakkunskap och behöver inte anlita dyrare advokathjälp. Samtidigt kan motparten vara säker på att få sina kostnader ersatta om han vinner målet. Man kan vidare förvänta sig att den tappande parten i större utsträckning rättar sig efter en förpliktande dom. Det är inte realistiskt att spekulera i att myndigheten finner det alltför besvärligt att begära exekutiva åtgärder osv. På motsvarande sätt måste det förutsättas att myndigheterna följer vad som åläggs dem av domstol.

Det finns emellertid även nackdelar med offentlig grupptalan, utöver dem som nämnts ovan. Myndigheterna processar med användande av skattemedel. Politiska åsiktsyttringar, opinionstryck, rådande resursläge och dylikt kan påverka myndigheternas mod, vilja och kraft att lägga ned stora kostnader på en rättegång. En annan sak är att balansen i processen kan bli alltför sned. Den som processar mot staten eller en kommun känner sig lätt hamna i ett kunskapsmässigt, finansiellt och psykologiskt underläge. Offentlig grupptalan är vidare knappast något lämpligt eller realistiskt alternativ när talan förs mot det allmänna. Man bör inte heller se bort från det faktum att en ensidig inriktning på offentlig verksamhet hämmar enskilda medborgares och organisationers initiativförmåga.

Väger man samman de olika för- och nackdelarna med offentlig respektive privat grupptalan finner man att taleformerna kompletterar varandra tämligen väl. Privat grupptalan förutsätter att det finns någon privatperson eller organisation som är tillräckligt engagerad i saken för att inleda rättegång, med den kostnadsrisk det innebär. I första hand torde så vara fallet när tvisten rör individuellt inte alltför små värden eller olägenheter. Särskilt enskild grupptalan får därför antas bota brister i främst reparativt och processekonomiskt hänseende. Offentlig grupptalan kan däremot väntas fylla en speciellt viktig funktion när huvudsyftet med processen är att verka handlingsdirigerande eller att främja prejudikatbildning, rättsskapande osv. Processen ligger då väl i linje med myndigheternas allmänna roll att arbeta för främjandet av samhällsintressen och endast undantagsvis ingripa i enskildas inbördes rättsförhållanden.

Enligt vår mening bör man dock inte utifrån dessa hänsyn söka avgränsa tillåtligheten av offentlig respektive privat grupptalan till processer med det ena eller det andra huvudsyftet.

En sådan kompetensfördelning bygger på en grov förenkling av en enstaka process funktion och betydelse. Det är ofta svårt att säga vilket huvudsakligt syfte en rättegång har. Många gånger färgas bedömningen av vem som uppträder som part. Man utgår gärna från att talan har ett

vidare syfte när den förs av ett allmänt organ än när enskilda medborgare är parter. Som vi påpekat tidigare är det emellertid vanligen fråga om samma sak, betraktad från olika håll. En framgångsrik myndighetstalan för att få en viss verksamhet att upphöra innebär fördelar i reparativt hänseende för den som drabbats av en orättshandling, liksom bifall till en privatpersons fullgörelsetalan inverkar på hur motparten och andra i hans situation agerar framöver.

Det är vidare svårt att finna lämpliga instrument för att mäta när en process har huvudsakligen ett reparativt, preventivt eller rättsbildande syfte. Att utgå från beloppsgränser är ingen bra metod. Gränsen för när ett anspråk är värt att processa för, dvs. när kompensation är ett tillräckligt incitament för att väcka talan, varierar beroende på de närmare omständigheterna i det särskilda fallet. Vid förbudstalan eller fastställelsetalan är det dessutom många gånger omöjligt att över huvud taget ange det individuella anspråkets värde i pengar.

Vi menar att införandet av regler om grupprättegång i svensk rätt bör omfatta både offentlig och privat grupptalan, med i princip samma tillämpningsområde. Det får emellertid inte vara så att offentlig grupptalan betraktas som ett huvudalternativ. Enskilda och organisationer skall inte i alla situationer kunna (eller tvingas) avvakta i hopp om att en myndighet skall agera. Tvärtom gör behovet av prioriteringar i fråga om användningen av det allmännas resurser, men också andra skäl, det nödvändigt att avgränsa statens och kommunernas ansvar. Så sker lämpligast genom att det i myndigheternas instruktioner anges riktlinjer för när grupptalan får föras. Vi förespråkar alltså inte att det införs en allmän kompetens för myndigheter att inleda en grupptalanprocess. Det får i stället ankomma på riksdag eller regering att närmare fördela behörigheten till särskilda organ, såsom KO, JämO, Konkurrensverket, Naturvårdsverket, länsstyrelser osv. I det sammanhanget bör det erinras om att Konsumentpolitiska kommittén i sitt betänkande Konsumentpolitik i en ny tid (SOU 1994:14) framhållit det angelägna i att KO ges möjligheter att hjälpa enskilda konsumenter att föra talan vid allmän domstol (bet. s. 248) och att Miljöorganisationsutredningen ansett att motsvarande behov kan aktualiseras när det gäller en Miljöombudsmans behörighet att för enskilda människors räkning föra talan i civila processer (se SOU 1994:123 s. 36 f.).

I linje med det anförda anser vi också att offentliga och privata rättssubjekt skall ha talerätt på lika villkor. Det bör således inte ske någon uppdelning i en primär och en sekundär talerätt. Ett sådant system innebär i praktiken att ansvaret för att åtgärder vidtas vilar ensamt på den som i första hand har rätt att föra talan. Erfarenheterna från bl.a. marknadsrätten visar att de som är sekundärt taleberättigade många gånger tenderar att inta en passiv hållning. Att flera har talerätt är

visserligen ingen garanti för att talerätten utnyttjas lika flitigt av alla. Det försätter dock ingen i ett sämre utgångsläge än övriga.

Att ingen grupptalanform har företräde framför den andra aktualiserar å andra sidan särskilda frågor om bl.a. litispendens och kumulation som vi återkommer till längre fram.

11.3.3 Enskild grupptalan och organisationstalan

Med privat grupptalan menas, som nämnts, en talan där gruppen representeras antingen av en enskild person (s.k. class action) eller av en organisation. Som framgår nedan (avsnitt 12.5.2) anser vi att behörigheten att väcka enskild grupptalan förutsätter att vederbörande är medlem i gruppen. Vi betraktar det som givet att den som själv är anspråkshavare skall kunna föra grupptalan, om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda. Det senare inbegriper bl.a. att vederbörande skall ha förmåga att på ett ändamålsenligt sätt ta till vara gruppmedlemmarnas intressen i rättegången. I detta avsnitt behandlar vi därför endast frågan om det finns skäl att låta organisationer föra talan, utan att tillhöra gruppen.

Gällande rätt innehåller regler om rätt för organisationer att processa angående annat än sin egen rättsställning. Bestämmelser härom återfinns bl.a. inom marknadsrätten, hyresrätten och arbetsrätten (se t.ex. 10 § marknadsföringslagen, 29 § bostadsförvaltningslagen och 4 kap. 5 § arbetstvistlagen). Den i lag uttryckligen givna talerätten kan i dessa fall sägas vara ett bevis på den betydelse lagstiftaren tillerkänner intresseorganisationernas verksamhet på de aktuella rättsområdena. Vad vi kallar organisationstalan är således inget främmande för svensk rättstradition.

En organisation har för det mesta bättre ekonomiska resurser att processa än en privatperson. En lägre grad av kostnadskänslighet medför att saken kan drivas kraftfullt utan risk för att organisationen köps ut eller underlåter att överklaga eller dylikt. Den som företräder sammanslutningen har dessutom ett ansvar mot medlemmarna för att processen förs på ett adekvat och ändamålsenligt sätt. Faran för chikanösa eller på annat sätt obefogade processer är liten. Tvärtom kan man räkna med att organisationerna väljer ut de fall där en process framstår som mest påkallad. Vidare kan intressekonflikter inom gruppen lättare hanteras utanför processen, i vart fall om gruppen är i stort identisk med medlemskretsen.

Organisationer kännetecknas i allmänhet av att de inom sig har tillgång till stor sakkunskap på sitt intresseområde. Det ökar möjligheterna för gruppen att få sina anspråk prövade och tillgodosedda,

liksom att det kan ge domstolarna ett bredare och mer allsidigt underlag för bedömning av prejudikatfrågor och liknande.

En annan fördel med organisationstalan är att kostnaderna för att driva processen sprids på flera genom medlemsavgifter och dylikt. Motpartens utsikter att få sina kostnader ersatta blir större. Å andra sidan måste man beakta risken för att gruppen väljer att representeras av en organisation som saknar eller har få tillgångar och att ett rättegångskostnadsansvar inte utan vidare kan föras vidare på de enskilda medlemmarna.

Det bör också uppmärksammas att det finns andra möjligheter än organisationstalan för ideella föreningar och andra sammanslutningar att medverka till att rättsanspråk drivs igenom. Ett sätt är att ekonomiskt stödja enskildas talan, vilket i vårt land främst skett när det gäller ersättnings- och förbudstalan inom miljörätten. Däremot är det inte möjligt för en organisation, eller någon annan juridisk person, att vara ombud för part vid allmän domstol. En annan väg att gå är att en eller flera anspråkshavare överlåter sin rätt till organisationen, som därigenom får talerätt. Processen angår då sammanslutningens egen rättsställning.

Framför allt det sistnämnda tillvägagångssättet kan anföras som skäl mot att låta organisationer ha en självständig rätt att processa vid sidan av den allmänna talerätten. Det är tillräckligt att en sammanslutning blir behörig att väcka enskild grupptalan genom att någon gruppmedlem överlåter sitt anspråk till den. Ett sådant förfarande möter dock på svårigheter i vissa situationer.

Vid gruppanspråk som är av kollektiv eller diffus art är det ibland svårt att individualisera anspråken till vissa personer. Så kan vara fallet vid t.ex. storskaliga miljöstörningar. Organisationstalan kan då fylla en särskild funktion genom att erbjuda ett realistiskt alternativ när det är oklart vem som har individuell talerätt. På samma sätt kan organisationstalan tjäna ett särskilt syfte i fall då de som drabbats inte vill framträda utåt av skilda anledningar. Exempel på det är att en miljöstörning drabbar invånarna på en mindre ort där många är beroende av störningskällans verksamhet för sin försörjning eller att någon anställd vill föra talan mot arbetsgivaren om lönediskriminering eller dylikt.

Ett annat problem sammanhänger med att gruppanspråk ibland är av icke-ekonomiskt slag och därmed inte alltid överlåtbara. Det är t.ex. sannolikt inte möjligt för en hyresgäst eller en markägare att överlåta sin rätt att slippa bli utsatt för framtida miljöstörningar. Inte heller kan en konsument överlåta rätten att föra talan angående tolkningen av ett standardvillkor. Konsumenten måste då sannolikt överlåta sina rättigheter enligt avtalet. Ofta är dock dessa beroende av motprestationer från konsumenten, vars fullgörande han inte utan motpartens godkännande kan överföra på någon annan att svara för.

Också beträffande ekonomiska anspråk kan det vara svårt att genom överlåtelse förläna en sammanslutning ställning av taleberättigad. De för gruppen gemensamma rätts- och bevisfrågorna rör många gånger endast frågan om skadeståndsskyldigheten i sig. Kausalitet, beräkning av ersättning och liknande frågor får prövas i efterföljande individuella rättegångar. Vad som kan överlåtas är således en osäker skadeståndsfordran, vars bestånd och eventuella värde får uppskattas med hjälp av ett bristfälligt underlag. Det finns i detta och andra sammanhang en överhängande risk för att anspråk överlåts för skens skull, vilket i sin tur kan ge upphov till besvärliga rättstvister angående t.ex. överlåtarens ansvar för rättegångskostnader vid en processförlust.

Det föreligger enligt vår mening ett klart behov av att tillåta ideella organisationer, branschföreningar och andra sammanslutningar att föra talan som representanter för en grupp personer med samma eller likartade anspråk. Organisationer har, som nämnts, redan i dag på vissa områden rätt att processa angående annat än sin egen rättsställning. Det ställs därvidlag inga krav på att organisationen skall vara berörd eller på annat sätt ha ett kvalificerat intresse i saken för att kunna utöva talerätten. Den sak talan rör skall dock ligga inom organisationens intresseområde. Det saknas skäl att betrakta frågan annorlunda här. Införandet av regler om organisationstalan bör utformas så att man kan ta till vara de fördelar som vinns genom att möjligheten att processa inte är avhängig att det finns någon enskild anspråkshavare som är villig att ta på sig uppgiften att driva en rättegång. Huruvida organisationens egen rättsställning påverkas av processens utgång är i det sammanhanget av mindre betydelse. Därmed är emellertid inte sagt att alla organsiationer utan vidare skall ges talerätt. Till denna fråga vänder vi åter nedan (avsnitt 12.5.3).

11.4 Förfarandet i huvuddrag

En rättegångs förlopp kan delas upp i olika skeden. Grupptalanprocesser skiljer sig i det avseendet inte från andra rättegångsformer. Det kan dock vid gruppprättegång finnas anledning att fästa större vikt vid vissa moment än som är fallet vid individuell talan. Ett flertal processuella frågor av sådant slag behandlas utförligt nedan. I denna del tecknar vi huvuddragen i en grupptalanprocess, uppdelad på tre stadier: rättegångens inledande, fortgående och avslutande.

Inledande av talan

Syftet med att införa regler om grupptalan är inte att skapa en taleform som ersätter den traditionella tvåpartsprocessen i de fall denna fungerar någorlunda väl. Tvärtom bör grupptalan komma till användning endast då en individuell talan framstår som ett orealistiskt eller olämpligt alternativ, antingen därför att massrättegångar ställer domstolen inför svåra handläggningsproblem eller på grund av att den enskilde av någon anledning inte vänder sig till domstol och det är särskilt påkallat av reparations-, preventions- eller rättsbildningshänsyn att anspråken drivs igenom.

Det är därför nödvändigt att ställa upp speciella villkor för att en grupprättegång skall få inledas. Vilka krav som bör gälla är i viss mån beroende av det slag av grupptalan som är i fråga. Det kan således antas att statliga eller kommunala myndigheter inte processar i onödan och att de kan väl ta till vara gruppens intresse. Däremot kan man inte utan vidare förutsätta att så är fallet när en enskild person väcker talan. Samtidigt bör man sträva efter att utforma rekvisiten på ett likformigt och ensartat sätt, vilket underlättar rättstillämpningen och motverkar att någon typ av grupptalan framstår som attraktivare än andra. Är t.ex. kraven för att ta upp en privat grupptalan alltför rigida i förhållande till dem som gäller för offentlig grupptalan kan myndigheterna tvingas att ta på sig ett större ansvar än som ursprungligen är tänkt. Offentlig grupptalan blir då ett förstahandsalternativ också i fall där talan bort föras av ett privat rättssubjekt.

En utförligare genomgång av tänkbara rekvisit för rätten att inleda en grupprättegång görs i avsnitt 12.2 nedan. Bland de prövostenar som kommer i fråga kan nämnas det ovan angivna kravet att en grupprättegång skall framstå som den i det särskilda fallet lämpligaste processformen, att gruppen är bestämbar, att målet gäller för gruppmedlemmarna gemensamma rätts- eller sakfrågor och att parten har kvalifikationer att på ett fullgott sätt representera gruppen i processen.

Grupprättegången kommer i flera hänseenden att ställa större krav på parter och domstol än andra handläggningsformer även om erfarenheterna utomlands talar för att skillnaderna är mindre än många kanske väntar sig. Jämfört med en individuell ordinär process kommer det dock otvivelaktigt att föreligga vissa skillnader. Att målet rör ett stort antal personer, varav de flesta är passiva i rättegången, komplicerar handläggningen. Underrättelser till gruppmedlemmarna osv. innebär i en del fall ett administrativt merarbete för domstolen och parterna som kan vara kostnadskrävande. Att fastställa vilka omständigheter som är gemensamma för gruppen, upprätta undergrupper, utreda rättsfrågor och klarlägga vilket bevismaterial som skall införas i målet är några exempel

på det omfattande förberedelsearbete som ibland kan krävas för att processen skall leda fram till ett avgörande. Mot bakgrund av dessa förhållanden är det av yttersta vikt att domstolen på ett tidigt stadium kommer att pröva att de formella förutsättningarna för talans upptagande föreligger.

I flera (men inte alla) utländska lagar har i det syftet införts ett särskilt prövningsförfarande som mynnar ut i ett beslut att godkänna eller avslå en begäran att få föra enskild grupptalan (s.k. certification eller authorization av class actions). Det finns skäl både för och mot en sådan ordning. Å ena sidan förpliktar det domstolen att redan från början ta ställning till om förutsättningarna för talans väckande är uppfyllda. Ett godkännande är därefter gällande, om inte nya förhållanden påverkar bedömningen. Menar man å andra sidan att domstolens beslut bör gå att överklaga finns det risk för att processen fördröjs väsentligt genom att godkännandefrågan prövas i flera instanser. Lösningen på det problemet kan vara att göra fullföljdsrätten fakultativ, dvs. låta domstolen avgöra från fall till fall om beslutet skall gå att överklaga särskilt eller inte.

Om det vid en svensk grupprättegång bör finnas ett speciellt förfarande för prövning av de särskilda villkoren för väckande av talan diskuteras i avsnitt 12.8.1 nedan. Resultatet av våra överväganden är att prövningen bör ske på i stort samma sätt som för andra processförutsättningar, dvs. domstolen skall självmant pröva om förutsättningarna är uppfyllda så snart det finns anledning till det (jfr 34 kap. 1 § RB).

Om talans fortgående

Även om, som nämnts, handläggningen av ett mål där det förs grupptalan kommer att ställa nya och större krav på domstolen och parterna bör dock utgångspunkten vara att processen i görligaste mån skall fortgå i enlighet med bestämmelserna i rättegångsbalken. Som framgår nedan kräver emellertid en representativ process ett antal särskilda förhållningsregler för dem som agerar i rättegången.

Vårt förslag till lag om grupprättegång innebär bl.a. att gruppen omfattar samtliga anspråkshavare som inte anmält sitt utträde, att representanten kan träffa förlikning som binder hela gruppen, att domstolen i viss utsträckning får använda nya och förenklade metoder för beräkning och fördelning av ersättning och att ett avgörande har rättskraft för och mot samtliga gruppmedlemmar. Det krävs därför att förfarandet inbegriper processuella institut som skyddar passiva gruppmedlemmars intressen. Men också för gruppens motpart blir det viktigt att processen förs under sådana betingelser att ett avgörande till hans

förmån inte i efterhand kan angripas av enskilda gruppmedlemmar under påstående att deras rätt inte har blivit tillgodosedd. Genom skyddsreglerna kommer dessutom behovet för andra gruppmedlemmar att inträda i rättegången att minska. Detta har inte minst väsentliga processekonomiska fördelar.

Samtliga rätts- och sakfrågor som grupptalan rör kommer inte alltid att vara gemensamma för alla gruppmedlemmar. Hanteringen kan då underlättas genom att det inrättas s.k. undergrupper eller genom att domstolen ger anvisning om att en viss fråga får lösas i särskild ordning vid sidan av huvudtalan. I andra fall kommer grupptalan inte att leda till något slutligt avgörande av tvisten, utan det återstår individuella omständigheter som måste prövas för att t.ex. en skadeståndsfordran skall anses föreligga. Rätten kan då behöva ge vägledning om i vilken ordning dessa frågor skall prövas, eventuellt med angivande av vissa tidsramar.

Införandet av grupptalan kräver således ändringar och justeringar i flera väsentliga processuella handlingsregler. Avstegen blir dock varken kvantitativt eller kvalitativt så omfattande att handläggningen bör kännas främmande för domare vana att hantera civilmål enligt rättegångsbalken. Än mindre kommer så att vara fallet för domare som har erfarenhet av t.ex. konkursmål, vattenmål, expropriationsmål eller arbetstvister.

Sammanfattningsvis anser vi att grupptalan låter sig väl inordnas och hanteras i enlighet med handläggningsreglerna i rättegångsbalken. Bestämmelserna om förberedelse i tvistemål syftar till att föra fram målet till ett snabbt avgörande till så låg kostnad som möjligt. Rätten skall inom ramen för sin formella och materiella processledning aktivt verka för att yrkanden, grunder och invändningar klarläggs, att bevisning och bevistema fastställs och att den ytterligare utredning som målets beskaffenhet kräver införskaffas. Upprättandet av en plan för handläggningen (42 kap. 14 § RB) eller en sammanfattning av parternas ståndpunkter (s.k. summing-up enligt 42 kap. 16 § RB), liksom olika processuella påtryckningsmedel, ger ytterligare goda förutsättningar för att målet skall kunna slutföras i ett sammanhang med iakttagande av omedelbarhets- och koncentrationsprinciperna.

Förfarandet i en grupprättegång bör ha samma strukturella uppbyggnad och utgå från samma grundläggande processrättsliga principer som handläggningen av ordinära tvistemål. I stora delar saknas helt anledning att göra avsteg från gällande rätt. I några hänseenden krävs mindre justeringar. Andra regler förutsätter en mer ingripande omarbetning för att passa till de egenskaper som utmärker grupptalan som processform. Dessa synpunkter ligger till grund för en utförligare behandling av förfaranderegleria i kapitel 13.

Målets avgörande

Också när det gäller talans avslutningsfas gör sig intresset av att skydda de i processen passiva gruppmedlemmarnas rätt gällande. Återkallelse av talan, medgivande av motpartens yrkande och träffande av förlikning är handlingar som företrädaren för gruppen inte kan tillåtas att företa utan kontroll från domstolens sida. Det måste också övervägas i vilken mån rätten skall vara bunden av parternas åberopanden vid prövningen av målet i sak.

Kompletterande regler behövs för att ange vilka avgöranden som skall vara överklagbara och vem som skall ha rätt att fullfölja talan. Ställning behöver också tas till i vilken mån det bör vara tillåtet för gruppmedlemmar att klaga endast för egen del.

I samband med att domstolen skiljer ett mål från sig har den som regel att besluta om fördelning av rättegångskostnader. Vilka kostnadsregler som bör gälla vid grupptalan är en fråga som brukar röna stor uppmärksamhet i lagstiftningsärenden av förevarande slag. Åsikterna går isär om vilken ansvarsregel som är bäst förenlig med ändamålen bakom grupptalaninstitutet. Vissa förespråkar den amerikanska principen att var och en alltid står sin ombudskostnad. Andra är anhängare av den huvudregel som gäller enligt rättegångsbalken, att ansvaret fördelas med hänsyn till målets utgång. Vi diskuterar frågan ingående i avsnitt 14.2 nedan. Övervägandena resulterar i att vi stannar för att behålla ansvarsregeln i rättegångsbalken, men föreslår att denna kompletteras med bl.a. möjlighet att träffa s.k. riskavtal.

Ytterligare ett område där behovet av regeländringar måste undersökas rör verkställighet av dom. Vem som skall kunna begära verkställighet och för vems räkning det kan ske är exempel på frågor att besvara.

Vi anser att det för vissa situationer skall införas nya principer om beräkning och fördelning av ersättning. I det sammanhanget kommer vi in på frågor av materiellrättslig art. Det har inte varit möjligt för oss att utarbeta detaljerade författningsförslag i dessa delar. Den lag om grupprättegång som vi presenterar innehåller dock bestämmelser som i viss mån gör det möjligt för domstolen att döma ut klumpsummor som ställs under särskild förvaltning för distribution bland gruppmedlemmarna.

Även om grupptalan är en ny företeelse i den svenska rättegångsordningen har vi försökt anpassa dess utformning i nära anslutning till redan existerande regler och principer, såväl beträffande verkställighetsfrågor som när det gäller handläggningen i stort. Vi tror inte att våra förslag i någon enskild del kan betraktas som främmande för den som är någorlunda väl förtrogen med det svenska processuella regelsystemet.

11.5 Lagstiftningsteknik

Mål vid allmän domstol handläggs enligt reglerna i rättegångsbalken. Dessa utgår från rättegången som en tvist mellan två parter med motstående intressen. Rättegångsbalken lämnar visserligen öppet för tredje man att på olika sätt delta i processen, om saken rör hans rätt, och förutsätter även att utgången av en process kan påverka utanförstående personers rättställning, trots att dessa inte har medverkat i rättegången. Bestämmelserna är emellertid inte särskilt anpassade till det slag av representativ process som grupptalan utgör.

Införandet av regler om grupptalan kräver därför särskilda bestämmelser rörande centrala processuella institut som talerätt, litispendens och fullföljdsrätt. Det förutsätter också att det införs särbestämmelser om intervention, om laga domstol, om rättens sammansättning m.m. Grupptalan medför vidare behov av en helt ny typ av regler till skydd för de gruppmedlemmar som inte deltar aktivt i processen. Det måste ges anvisningar i lag om förutsättningarna för att en grupprättegång skall få inledas och om hur domstolens prövning av om dessa är uppfyllda skall ske. Bestämmelser krävs också om underättelse till gruppmedlemmar om att rättegång har inletts och i anledning av händelser under processen, t.ex. vid förlikningsförslag och återkallelse. Rätt för anspråkshavare att ansluta sig till talan eller att utträda från processen och möjlighet för gruppmedlemmarna att få till stånd ett byte av gruppföreträdare är andra processuella frågor som måste regleras särskilt.

Både kvantiten av och kvaliteten på behovet av nyreglering vid införandet av grupptalan ställer höga krav på den lagstiftningsteknik man väljer att använda. Som framgått tidigare är vår utgångspunkt att en grupptalanprocess i möjligaste mån skall följa samma handläggningsrutiner som rättegångar i allmänhet. Det innebär att rättegångsbalkens regelsystem i princip skall vara tillämpligt också i en grupprättegång.

Att införa de nya regler som krävs om grupptalan i själva rättegångsbalken har då vissa fördelar. Domstolar samt advokater och andra som regelbundet uppträder vid domstol är vana vid systematiken i disposition och regeluppbyggnad. Särregler för grupptalan kan infogas i anslutning till den motsvarande grundregeln för ordinära processer, vilket gör det lättare att söka upp och tolka särbestämmelsen.

Samtidigt måste det vara möjligt för domstolen samt parterna och deras företrädare att snabbt och enkelt skaffa sig en klar bild av de särdrag som präglar en grupptalanprocess. Det gäller inte endast procedurfrågor, utan också omständigheter som har en materiellrättslig betydelse, som domens rättsverkan, förlikningsmöjligheter osv. Det är från rättssäkerhetssynpunkt önskvärt att enskilda på ett lättöverskådligt

sätt kan skaffa sig en uppfattning om vad grupptalan innebär i dessa hänseenden. Kostnadsfrågor, gruppmedlemmarnas möjligheter att påverka skeendet i processen och spörsmål om verkställighet är andra exempel på förhållanden som kan ha betydelse för den som har att ta ställning till om han skall omfattas av en grupptalan. En annan viktig synpunkt är att rättegångsbalken inte bör belastas med specialregler på ett sätt som gör att överblicken går förlorad och balkens användning i mål vid individuell talan försvåras.

Den som överväger att inleda en grupprättegång kommer att ha juridisk sakkunskap till sin hjälp. Presumtiva gruppmedlemmar som underrättas om en process bör emellertid kunna ta ställning till om de vill omfattas av grupptalan, utan att behöva vända sig till advokat. Är förfarandet i en grupprättegång reglerat i särskild ordning ges större möjlighet att begränsa underrättelsens innehåll till besked i de allra väsentligaste frågorna och i övrigt hänvisa till en lättöverskådlig lagtext.

Också för domstolen är det en fördel om de mer betydande ändringarna ges vid sidan av rättegångsbalken. Därigenom minskas risken för allvarliga misstag vid hanteringen av en grupprättegång, vilket är viktigt med hänsyn till att ett undanröjande av en dom kan få vittgående konsekvenser när avgörandet berör ett stort antal människor.

Vi menar därför att det bör införas en särskild lag om grupprättegång. Lagen skall ansluta till rättegångsbalken på så sätt att den skall innehålla bestämmelser bara om de avvikelser från balkens regler som skall gälla vid handläggningen av en grupprättegång. Rättegångsbalken kommer således att vara subsidiärt tillämplig.

12 Inledandet av en grupprättegång

I kapitlet behandlas först olika sätt på vilka en grupprättegång kan komma till stånd. Vi tar också upp särskilda tillåtlighetsrekvisit för en sådan rättegång samt andra processförutsättningar, rörande bl.a. forum, talerätt samt parts- och processbehörighet.

Därefter diskuterar vi rättens handläggning, prövning och utformning av beslut angående rättegångens inledande. Vår slutsats är att rättens behandling av dessa frågor bör ske på i princip samma sätt som gäller för processförutsättningar i allmänhet vid individuell talan.

Vi redovisar olika metoder för att bestämma gruppens omfång. Våra överväganden mynnar ut i ställningstagandet att medlemskretsen skall fastställas enligt en procedur som innebär att de enskilda gruppmedlemmarna har möjlighet att träda ur gruppen. Vid grupptalan på svarandesidan bör det dock inte finnas någon möjlighet för medlemmar att ställa sig utanför gruppen.

Slutligen behandlas i kapitlet också frågan om på vilket sätt och i vilken form gruppmedlemmarna skall underrättas om att det har inletts en grupprättegång.

12.1 Om talans väckande m.m.

En grupprättegång kan tänkas inledas på två sätt. Det kan ske genom att en ny talan väcks eller genom att en pågående individuell process ombildas till en grupprättegång.

12.1.1 Väckande av ny talan

Enligt 13 kap. 4 § RB skall talan väckas genom stämning, om inte annat är stadgat. Med denna paragraf korresponderar 42 kap. 1 § RB, som anger att den som vill inleda en rättegång mot någon skall hos rätten skriftligen ansöka om stämning. Talan anses enligt 13 kap. 4 § tredje stycket RB väckt, då ansökan om stämning inkom till rätten. Av bestämmelser i 14 kap. RB följer att en och samma ansökan kan avse stämning såväl av flera som på flera (dvs. subjektiv kumulation på kärande- respektive svarandesidan). Vilka uppgifter en ansökan skall innehålla framgår av stadganden i 33 kap. och 42 kap. RB.

Utländska lagar om grupprättegång, i synnerhet de som behandlar class actions, innehåller ibland föreskrifter om ett särskilt ansökningsförfarande som mynnar ut i ett tillstånd eller en auktorisation att föra talan för eller mot en grupp. Domstolens prövning är då i princip inskränkt till en bedömning av om vissa särskilda förutsättningar för att inleda en grupprättegång är uppfyllda. Som vi utvecklar närmare längre fram (avsnitt 12.8.1) talar övervägande skäl för att de rekvisit, som enligt vårt förslag måste föreligga för att en talan för eller mot en grupp skall få tas upp av rätten, behandlas på samma sätt som processförutsättningar i allmänhet. Det saknas i sådant fall anledning att låta talans väckande föregås av ett särskilt prövningsförfarande. Den sedvanliga ordningen med ansökan om stämning, domstolens beaktande av eventuella processhinder och utfärdande av stämning är väl lämpad också för rättegången vid grupptalan.

Vi anser således att rättegångsbalkens regler i detta hänseende skall kunna tillämpas även i mål där det förs grupptalan. Dock krävs det vissa kompletteringar i bestämmelserna om en ansökans innehåll. I denne måste anges t.ex. den grupp som talan avser och förekomsten av gemensamma eller likartade rättsfakta. Vi har övervägt att låta dessa ändringar inflyta i rättegångsbalken, men stannat vid att de uppgifter som ansökan skall innehålla, utöver de i rättegångsbalken angivna, bör anges i en särskild paragraf i förevarande lag (se vidare avsnitt 12.8.2).

Enligt förordning (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna skall den som anhängiggör ett mål eller ett ärende betala en ansökningsavgift. Det kan hävdas att avgiften borde vara högre i mål om grupptalan, med tanke på att rättegången i allmänhet får antas bli mer tids- och kostnadskrävande för domstolen. Det görs emellertid i dag ingen differentiering av avgiften mellan enkla och svåra mål. Grupprättegång kommer dessutom i flera fall att medföra väsentliga processekonomiska fördelar med åtföljande kostnadsbesparingar för det allmänna. Särskilt gäller det när alternativet till en grupprättegång är att det inleds en stor mängd individuella processer. Vi har därför stannat för att inte föreslå att det införs en särskild ansökningsavgift för mål enligt denna lag.

12.1.2 Ombildning under pågående rättegång

Det kan under handläggningen av en vanlig process inträffa omständigheter som gör att en representativ taleform framstår som ett mer lämpligt processuellt alternativ. En part som söker genomdriva ett anspråk får kännedom om andra med samma eller likartade anspråk. En svarande finner sig vara utsatt för krav som stöder sig på väsentligen

samma eller likartad grund från många personer och vill undvika upprepat processande, med åtföljande tids- och kostnadsförlust.

Förhållanden av detta slag kan visa sig vara för handen under olika skeden i en rättegång. Svaranden finner kanske redan när han första gången för talan i målet att det föreligger ett behov av en representativ process. I andra fall blir de omständigheter som gör en annan rättegångsform påkallad kända för parterna först i rättegångens slutskede.

Frågan är om det i fall som dessa bör finnas en möjlighet för domstolen att övergå från en individuell process till att handlägga målet som en grupprättegång. Man har i det sammanhanget anledning att skilja mellan fyra olika situationer: 1) käranden önskar föra talan som representant för en grupp, 2) käranden vill att svaranden skall ha ställning som representant för en grupp, 3) svaranden yrkar att käranden förklaras representera en viss grupp och 4) svaranden begär att få själv föra talan för en grupps räkning.

Alternativet till att byta taleform under pågående rättegång är att parten i fråga väcker en ny talan enligt lagen om grupprättegång. I fall 1) och 2) kommer detta att förutsätta att käranden återkallar sin enskilda talan, eftersom en ny talan angående en fråga som redan är föremål för rättegång mellan samma parter inte får tas upp till prövning (13 kap. 6 § RB). Rätten till återkallelse är dock begränsad enligt 13 kap. 5 § RB. I dispositiva mål kan svaranden, om han ingått i svaromål, yrka att målet ändock prövas. För att en grupprättegång skall bli möjlig i alla de fall där en grupptalan är påkallad måste därför 13 kap. 5 § RB ändras så att käranden ges en ovillkorlig rätt till återkallelse om avsikten är att i stället inleda en grupprättegång.

Man kan emellertid inte se bort från att en sådan rätt kan komma att missbrukas av t.ex. en kärande som under processens gång finner att bevisläget är ogynnsamt. Den situationen kan uppkomma att en kärande som påstår sig vilja inleda en grupprättegång tillåts att återkalla sin individuella talan men därefter underlåter att väcka talan för eller mot en grupp eller misslyckas med att uppfylla förutsättningarna för en sådan talan. Det går visserligen att lagtekniskt skapa en modell som väsentligt minskar risken för missbruk av detta och liknande slag. Vår bedömning är dock att det skulle leda till en komplicerad reglering och att det finns bättre och mer ändamålsenliga reformalternativ.

Således menar vi att både praktiska och principiella skäl talar för att den part som önskar ombilda en individuell talan till en talan för eller mot en grupp bör kunna få denna fråga prövad under rättegången. Oavsett om rättegången ombildas eller inte kan handläggningen i så fall fortsätta på grundval av det förberedelsearbete som redan lagts ned i målet.

Som nämnts kan behovet av en sådan förändring av taleform förväntas uppkomma i olika stadier under rättegången, såväl i ett inledande läge som i rättegångens slutskede. Det kan sättas i fråga om det inte bör finnas en bestämd tidpunkt för när en övergång till ny handläggningsform senast skall kunna ske. Att huvudförhandling påbörjats eller målet på annat sätt företagits till avgörande är en tänkbar gränslinje. Denna tidpunkt används i rättegångsbalken för att bl.a. avskärma parts rätt att framställa nytt yrkande (13 kap. 3 §), att få till stånd kumulation (14 kap. 7 §) och att åberopa nya omständigheter eller bevis (43 kap. 10 §).

Sådana begränsningar måste dock regelmässigt förenas med undantagsbestämmelser så att inte parter och domstol orsakas onödiga besvär och kostnader. Det bör sålunda inte vara uteslutet att få till stånd en ombildning till grupptalanprocess ens i rättegångens slutskede, om man därigenom skulle uppnå väsentliga handläggningsmässiga fördelar.

Vårt förslag till regler om grupprättegång innebär att det som en särskild processförutsättning ställs upp att grupptalan skall framstå som den bästa tillgängliga metoden för att få anspråken rättsligt prövade vid domstol (10 §). Rätten måste alltså alltid bedöma behovet av grupptalan mot bl.a. möjligheten att processa individuellt. Att talan redan inletts kommer vid en sådan prövning att tillmätas särskild betydelse, allt efter omständigheterna i det enskilda fallet.

Vår slutsats är därför att det inte bör finnas någon bortre tidpunkt i rättegångens förlopp för när en individuell process kan övergå till att handläggas som en grupprättegång. Frågan om en begäran därom skall bifallas eller inte bör överlämnas till domstolen att pröva utifrån förhållandena i det aktuella målet och de allmänna krav som gäller för inledande av talan för eller mot en grupp.

Ett annat spörsmål är i vilken mån motparten i den individuella processen skall ha möjlighet att hindra en övergång till handläggning enligt lagen om grupprättegång.

Vad gäller fall 1), att käranden vill få sin talan att gälla till förmån för en hel grupp, saknas det skäl att betrakta svarandens ställning annorlunda än vid väckandet av en ny talan. Svarandens krav på ett rättvist, sakligt och rättssäkert förfarande kan tillgodoses genom rättens självständiga prövning av processförutsättningarna för grupptalan. Är dessa uppfyllda blir svaranden, på samma sätt som vid en individuell talan, utan möjlighet att värja sig mot processen, annat än genom en frivillig uppgörelse eller dylikt.

I fall 2) och 3) är förhållandena annorlunda på så sätt att ena parten begär att motparten skall föra talan som representant för en angiven grupp. Man måste i den situationen beakta att motparten kanske varken har ekonomiska, juridiska eller övriga förutsättningar att på ett fullgott sätt representera gruppens intressen.

Beträffande det i fall 2) beskrivna läget, käranden yrkar grupptalan på svarandesidan, kan det, liksom beträffande fall 1), dras paralleller till det som kommer att gälla när en ny talan väcks. Det är särskilt frågan hur grupprepresentanten utses och möjligheten till utträde från gruppen som här tilldrar sig intresse.

Representantens förutsättningar att företräda gruppen på ett adekvat och ändamålsenligt sätt skall enligt vårt förslag i princip prövas utifrån samma måttstock, oavsett om grupptalan förs på kärande- eller svarandesidan. Domstolens bedömning kommer inte att försvåras särskilt av att frågan uppkommer inom ramen för en pågående individuell rättegång. Det kan t.o.m. vara så att domstolen i sådant fall får bättre möjligheter att bedöma frågan med hänsyn till den kunskap om tvistefrågorna och parterna som rätten hunnit skaffa sig.

Att svaranden är ovillig att föra talan för gruppens räkning är något som lika väl kan förekomma då en grupptalan på svarandesidan inleds genom ansökan om stämning. Så som denna form av grupptalan utformas i vårt lagförslag får domstolen möjlighet att efter hörande av gruppmedlemmarna utse någon utanför medlemskretsen som representant för gruppen. Förfarandet är närmare beskrivet i avsnitt 12.6 nedan. Vi kan inte se några hinder mot att frågan behandlas på motsvarande sätt när grupptalan kommer till stånd genom en övergång från en individuell talan. Det bör därför inte finnas någon möjlighet för svaranden att på denna grund motsätta sig ett byte av taleform.

Beträffande rätten för gruppmedlemmar att träda ur processen menar vi att en sådan möjlighet bör finnas vid grupptalan på kärandesidan men inte då gruppen är representerad på svarandesidan (se avsnitt 12.9). Också i detta hänseende saknas det således anledning att låta en svarande i en individuell process ha rätt att motsätta sig att rättegången ombildas till en grupprättegång, om förutsättningarna för det i övrigt är uppfyllda.

I fall 3), svaranden yrkar att käranden utses till partsrepresentant, är förhållandena motsatta till fall 2), på så sätt att det när gruppen uppträder på kärandesidan alltid kommer att finnas en möjlighet för gruppmedlemmar att träda ur processgemenskapen. Motsätter sig käranden att utses till representant för gruppen kan det därför inte rimligen bli fråga om att ombilda hans talan till en grupptalan. Svaranden får i stället hänvisas till att själv väcka talan mot gruppen, som då kommer att uppträda på svarandesidan. Därigenom kommer svaranden att (i de flesta fall) uppnå en fördel på så sätt att gruppmedlemmarna inte får tillfälle att träda ur processen.

Ett byte av taleform i fall 3) kommer alltså att förutsätta att det har lämnats ett medgivande från käranden. Det är i sådant fall svårt att se något värde i att en svarande skall ha en självständig rätt att begära ombildning. Framställan kan lika gärna göras av käranden, i enlighet

med de principer som diskuterats för fall 1). Vi finner därför att endast käranden bör ha möjlighet att under en pågående individuell process få till stånd en ändrad handläggning av målet till att behandlas som en grupprättegång.

Vi har ännu inte behandlat alternativ 4), att svaranden önskar att själv föra talan som representant för en grupp. Har käranden samma önskemål kommer han att kunna begära hos rätten att svaranden utses till gruppföreträdare, i den ordning som beskrivs för fall 2) ovan. I annat fall får svaranden själv väcka grupptalan. Käranden i den individuella processen blir då svarande i grupptalanmålet. Exempel på när en sådan ombildning kan komma i fråga är att svaranden i ett mål om negativ fastställelse av skadeståndsskyldighet vill föra talan som representant för hela gruppen skadelidande. Motsätter sig käranden detta får svaranden i stället väcka grupptalan mot käranden enligt lagen om grupprättegång i form av en positiv fastställelsetalan eller en fullgörelsetalan.

Den först väckta talan (lis pendens) kan i situationer som den sistnämnda under vissa förhållanden utgöra hinder mot att ta upp gruppföreträdarens talan (13 kap. 6 § RB). Vi föreslår därför att det införs en särskild regel om att ett pågående mål inte skall hindra rätten från att ta upp och pröva om förutsättningarna för grupptalan är för handen. Prövningen skall ske med särskilt beaktande av de olägenheter som ett avbrytande av den individuella processen medför. Beslutar domstolen att ta upp grupptalan skall den först väckta talan uppgå i grupptalanmålet.

Begäran om att en individuell talan skall övergå till att handläggas som en talan för eller mot en grupp bör göras genom särskild ansökan. Anser domstolen att det finns fördelar med att byta taleform bör rätten inom ramen för sin processledande roll uppmärksamma parterna på detta. Däremot bör domstolen inte ex officio kunna förordna att en individuell talan fortsättningsvis skall handläggas som en grupptalan. Ett sådant beslut i strid mot kärandens vilja skulle bli verkningslöst eftersom käranden alltid har rätt att träda ur gruppen. Inte heller bör det komma i fråga att tvinga en kärande att processa mot en grupp.

Domstolens behandling av en ansökan skall ske på väsentligen samma sätt som vid stämning. Finner rätten att ansökningen är bristfällig skall den följaktigen avvisas. Om det däremot brister i förutsättningarna för att ta upp en talan för eller mot en grupp skall i stället själva talan avvisas. Något särskilt beslut om att bifalla ansökningen behöver domstolen inte meddela. Motpartens möjlighet att få den frågan prövad i högre rätt blir i stället beroende av om han fått ogillad en invändning om hinder mot en ombildning, på motsvarande sätt som gäller för processförutsättningar i allmänhet (jfr 34 kap. 1-3 §§ RB; märk dock att domstolen enligt 49 kap. 4 § RB med hänsyn till omständigheterna

bestämmer om fullföljdstalan skall föras särskilt eller endast i samband med dom eller slutligt beslut).

Också när det gäller en ansökans innehåll och den fortsatta handläggningen efter det att en individuell talan ombildats till en talan för eller mot en grupp bör samma regler gälla som i stämningsmål. Byte av taleform ger därutöver anledning till särskilda frågor om bl.a. verkan av processuella handlingar som vidtagits i den individuella processen och ansvar för tidigare uppkomna kostnader. Dessa spörsmål behandlas bl.a. i kapitel 15.

12.2 Särskilda förutsättningar

12.2.1 Inledande anmärkningar

Vi har i avsnitt 11.4 tecknat huvuddragen av hur en grupprättegång bör vara uppbyggd. Förfarandet har beskrivits uppdelat i tre skeden: processens inledande, fortgående och avslutande. Förevarande kapitel ägnas det inledande stadiet. Ett av de viktigare spörsmålen att ta upp i det sammanhanget är vilka särskilda förutsättningar som skall gälla för att talan skall få föras för eller mot en grupp.

Grupprättegången kommer, som nämnts tidigare, inte att vara avsedd att ersätta den individuella tvåpartsrättegången i de fall denna fungerar på ett effektivt och funktionsenligt sätt. Den representativa processen skall användas när behovet av rättsliga handlingsalternativ inte tillgodoses inom ramen för den nuvarande processordningen eller då grupptalan kan förväntas leda till påtagliga processekonomiska vinster. Det är mot bakgrund av detta nödvändigt att ställa upp särskilda rekvisit för när en talan för eller mot en grupp skall vara tillåten.

Behovet att uttryckligen ange tillåtlighetsrekvisit är påkallat också med hänsyn till att grupptalan kommer att röra i processen inte aktivt deltagande personers rätt. Eftersom en dom i målet skall ha rättsverkan för och mot samtliga gruppmedlemmar (se avsnitt 13.4.6) måste det finnas garantier för att den som för talan som representant för gruppen har förutsättningar att processuellt ta till vara medlemmarnas intressen på ett fullgott sätt. Också för motparten blir det viktigt att gruppföreträdaren uppfyller vissa krav, så att en dom till motpartens fördel inte kan angripas i efterhand av gruppmedlemmarna under åberopande av att deras rätt inte har blivit tillgodosedd i enlighet med allmänna rättssäkerhetskrav.

Med utgångspunkt från dessa och andra liknande hänsyn behandlar vi i detta och följande avsnitt särskilda processförutsättningar med anknytning till bl.a. hur gruppen skall anges och bestämmas, i vilken

mån anspråken måste grundas på samma eller likartade rättsfrågor eller röra samma eller likartade sakomständigheter samt krav på gruppföreträdaren att han på ett adekvat sätt kan föra gruppens talan.

12.2.2 Talan för eller mot en grupp

Det kan synas självklart att de personer vars rätt berörs av utgången i en process skall på något sätt vara identifierade i rättegången, om än inte nödvändigtvis med adress och personnummer. Som vi pekar på nedan är emellertid så inte alltid fallet ens enligt gällande rätt. En rättegång kan påverka och förändra utomståendes rättsställning, utan att dessa är namngivna eller ens omnämnda i processen.

Vi behandlar i detta avsnitt frågan om gruppens identifiering och storlek samt andra med det sammanhängande spörsmål. Först tar vi upp hur noga gruppen skall vara definierad vid talans väckande. Därefter övervägs om grupptalan bör vara avhängig gruppens storlek. Med detta besläktade frågor är om talan skall kunna avse endast delar av en bestämbar grupp och vilken inverkan förändringar i gruppens sammansättning under processen skall tillåtas att få. Slutligen tar vi ställning till om gruppens motpart bör kunna påverka gruppens bestämning.

Definition av en grupp

Grupptalan innebär, som nämnts ovan, att någon utan uppdrag för talan till förmån för en grupp, vars medlemmar omfattas av domens rättskraft. Det sistnämnda får till följd att en gruppmedlem inte kan tillåtas att vara part i en senare rättegång avseende samma sak och förutsätter att domen blir verkställbar för eller mot gruppmedlemmen. Inte minst med hänsyn till detta är det viktigt att den grupp som representeras i processen är tydligt angiven. Det måste gå att urskilja och avgränsa gruppmedlemmarna från utomstående subjekt. Frågan är hur detta krav skall närmare formuleras.

De utländska förebilder om class actions som utredningen har studerat anger som krav för att grupptalan skall tas upp att sökanden "décrit le groupe" (Quebec) eller att han måste "describe or otherwise identify the group members" (Australien) eller att domstolen skall konstatera att det finns "an identifiable class" (Ontario). Det förutsätts dock inte att de enskilda gruppmedlemmarna är identifierade till namn och adress eller att antalet gruppmedlemmar är precist angivet. Tydligast formuleras kravet i Qubecs lagstiftning, Règles de pratique - Cour supérieure Section XII Règle 55 c, som lägger på sökanden att presentera "une liste

des noms et adresses des membres du groupe connus du requérant, et, quant aux inconnus, une estimation de leur nombre probable et des endroits où ils sont domiciliés;"

Vi menar att kravet på att gruppen skall vara tydligt angiven bör formuleras med utgångspunkt från de ändamål och syften som preciseringen är avsedd att tjäna. Vid den bedömningen måste följande förhållanden beaktas.

Gruppens storlek kommer till en början att ha betydelse för rättens prövning av andra förutsättningar som måste föreligga för att en talan för eller mot en grupp skall tas upp, som att en grupprättegång är ett bättre alternativ än andra processformer och att det finns någon som på ett fullgott sätt kan representera gruppen. Det blir omöjligt att ta ställning till kumulation och pilotmål som lämpliga handläggningsalternativ, om gruppen är alltför vagt preciserad. Domstolen måste veta om talan rör 10, 100 eller 1 000 personer. Å andra sidan är det för detta ändamål inte nödvändigt att gruppens storlek kan bestämmas till t.ex. 11, 98 eller 927 personer. Det kommer att räcka med en ungefärlig, någorlunda säker uppskattning av antalet gruppmedlemmar.

Storleken av gruppen och kännedom om gruppmedlemmarnas identitet får vidare relevans för domstolens agerande i anledning av olika händelser som kan inträffa under rättegångens förlopp. Man kan i det sammanhanget skilja mellan förhållanden som angår enskilda gruppmedlemmar och sådana som rör gruppen i stort.

Till de förra hör om en viss person är behörig att begära byte av gruppföreträdare, att inträda som intervenient eller att överklaga eller kräva verkställighet av en dom, om personen i fråga omfattas av domens rättskraft och hur han skall behandlas i bevishänseende samt om rättegången utgör hinder mot en ny rättegång (litispendens).

Gemensamt för dessa situationer är att de frågor som uppstår kan besvaras genom att domstolen konstaterar huruvida den berörda personen är gruppmedlem eller inte. För att kunna göra det behöver rätten inte veta identiteten på alla som ingår i gruppen. Det räcker med att det i processen är fastlagt vissa bestämda kriterier för vem som skall betraktas som gruppmedlem. Om kriterierna är för handen eller inte måste kunna kontrolleras av domstolen på ett tämligen enkelt sätt. Som exempel kan nämnas att talan förs mot ett leasingbolag till förmån för samtliga leasetagare av en viss bilmodell. Den som påstår sig vara leasetagare kan då styrka sin ställning som gruppmedlem genom att förevisa leasingkontraktet. Särskilt tillgången till offentliga eller privata register kan vara en viktig faktor att ta hänsyn till när man bedömer om gruppen har definierats på ett lämpligt sätt.

Inomprocessuella åtgärder som kommer att beröra samtliga i gruppen är t.ex. underrättelse till medlemmarna om att en rättegång har inletts,

om förlikningsförslag eller om återkallelse av talan och utformningen av dom i målet. Till samma kategori hör frågan om verkställighet av domen för hela eller delar av gruppens räkning.

Det kan tyckas att dessa handlingar kräver att domstolen (eller den verkställande myndigheten) på något sätt kan identifiera samtliga gruppmedlemmar. Som utvecklas närmare längre fram kommer emellertid varken underrättelseförfarandet eller domens utformning alltid att kräva att alla gruppmedlemmar är identifierade. Underrättelse kan ske genom kungörelse, på samma sätt som i t.ex. vissa vattenmål och fastighetsrättsliga mål (se bl.a. 13 kap. 22 § VL och 5 kap. 6 § ExpL). En doms rättsverkan kan ges samma innehåll oavsett om berörda personer anges i domen eller inte, vartill paralleller kan hämtas från t.ex. associations- och arbetsrätten (klandertalan mot stämmobeslut gäller till förmån för samtliga delägare, utan att dessa anges i domen; en dom i en tolkningsvist avseende kollektivavtal vid Arbetsdomstolen gäller för och mot enskilda, både medlemmar och icke-medlemmar i arbetstagarorganisationen, vilkas identitet inte anges i domen). Inte heller är det alla domar som har exekutionsrättslig verkan. Talan kan sålunda föras om endast fastställelse av att ett rättsförhållande består eller icke består. Nya och annorlunda principer om beräkning och fördelning av skadestånd och annan ersättning gör dessutom att det inte ens vid fullgörelsetalan alltid behöver stå klart vilka som är gruppmedlemmar för att verkställighet skall kunna genomföras.

I vilken grad gruppens storlek och medlemmarnas identiteter skall vara preciserade redan vid rättegångens inledande kommer således att bero av flera omständigheter, som taleform, anspråkets natur, de omständigheter som talan grundas på, yrkande osv. De avvägningar som i det sammanhanget kan behöva göras behandlas utförligare i kommentaren till 10 §, med anknytning till olika typfall.

Vår bedömning är alltså att det för att inleda talan för eller mot en grupp inte alltid skall krävas att käranden kan exakt precisera gruppens storlek och medlemmar till antal och identitet. Det bör vara tillräckligt att domstolen på det underlag som parten presenterar kan urskilja en bestämd grupp så att det under och efter processen är möjligt för rätten, parterna och andra att vidta de åtgärder som talans fortgång och avslutande förutsätter. En person som har intresse i saken skall med utgångspunkt från gruppens beskrivning kunna utläsa om han omfattas av domens rättskraft, kan inträda i processen, bör träda ur gruppen osv.

Krav på gruppens storlek

I nära samband med det nyss berörda står frågan om det bör krävas att gruppen har en viss storlek för att grupptalan skall vara tillåten. Får gruppen vara hur liten eller hur stor som helst?

De utländska lagar som innehåller ett uttryckligt krav i detta hänseende är dels Federal Court of Australia Amendment Act 1991, som stadgar att antalet gruppmedlemmar måste vara minst sju, dels den i USA gällande Rule 23, som förutsätter att "the class is so numerous that joinder of all members is impractible".

Båda dessa krav reglerar gruppens minsta storlek. Motivet för att ställa upp en sådan förutsättning är, som tydligt framgår av Rule 23, att grupptalan inte bör komma i fråga om det finns andra och bättre processalternativ tillgängliga, t.ex. kumulation. Vi menar emellertid att det är en fråga som inte bör lösas genom en reglering av gruppens storlek, utan som en särskild förutsättning om att grupptalan skall framstå som den mest lämpliga taleformen.

Det kan visserligen antas att grupprättegång kommer att vara det mest ändamålsenliga processalternativet först när talan rör ett större antal personer, särskilt mot bakgrund av att Högsta domstolen kan förordna om förening av mål som handläggs vid olika tings- eller hovrätter (14 kap. 7 a § RB). Å andra sidan bör man vid bedömningen av för- och nackdelarna med olika handläggningsalternativ väga in också i vilken mån det är realistiskt att räkna med att alternativen används. Grupptalan kan således framstå som den mest lämpliga taleformen för att tillfredsställa ett behov av prevention eller prejudikatbildning i situationer där gruppen är liten, men en individuell talan inte kan påräknas. Man kan inte heller bortse från att en grupprättegång kan leda till processekonomiska vinster redan vid en jämförelse med ett fåtal individuella processer där en förening av mål enligt 14 kap. 7 a § RB inte kan genomföras därför att en sammanslagning skulle innebära betydande olägenheter för någon part.

Ett ytterligare skäl till att man bör underlåta att laborera med en uttryckligt angiven lägsta gruppstorlek är att det är svårt att finna var gränsen lämpligen skall sättas. Enligt vår mening måste en regel om ett lägsta antal gruppmedlemmar kunna motiveras utifrån principiella eller praktiska överväganden. Även om det lätt kan sägas att antalet gruppmedlemmar regelmässigt kommer att överstiga tio finns det inga egentliga skäl till varför gränsen skulle sättas där och inte vid nio eller elva eller kanske t.o.m. vid åtta eller tolv. Ett gränstal leder dessutom oundvikligen till tröskeleffekter, för vilka det krävs undantagsregler. Det finns sålunda inget som säger att en grupptalan som tillåts med lägsta

stipulerade gruppstorlek utan vidare kommer att vara mindre lämplig bara för att en gruppmedlem träder ur processen.

Dessa överväganden leder oss till slutsatsen att ett ringa antal gruppmedlemmar inte bör vara ensamt avgörande för att hindra en grupprättegång från att komma till stånd. I stället skall gruppens storlek vägas in i en allmän bedömning av handläggningsformens förtjänster och olägenheter i jämförelse med andra processuella alternativ.

Vi gör samma bedömning i frågan om det bör finnas en övre gräns för hur många gruppmedlemmar som talan får avse. Det står klart att alltför stora gruppers anspråk inte lämpar sig för en samtidig behandling vid domstol, ens i grupptalanform. Också i detta avseende är det emellertid svårt att finna en lämplig gruppstorlek att sätta gränsen vid. Statistik från bl.a. USA visar att gruppens storlek som regel varierar mellan 100 och 10 000 personer, men att det förekommer grupptalan som rör flera miljoner människor (i ett av de mest kända rättsfallen, Eisen v. Carlisle & Jacquelin, 417 U.S. 156, 1974, bestod gruppen av sex miljoner personer som köpt och sålt aktier).

Övervägande skäl talar alltså för att gruppens storlek i sig inte bör vara utslagsgivande för om en talan för eller mot en grupp skall tas upp eller inte. Antalet gruppmedlemmar som en talan kan angå utan att rättegången blir ohanterlig eller på annat sätt framstår som olämplig får bero av förhållanden som vilka omständigheter som är stridiga i målet, hur yrkandet är formulerat, vem som är gruppföreträdare osv. Vårt förslag innebär att gruppens storlek skall vägas in i bedömningen av om övriga särskilda processförutsättningar är uppfyllda, vilket innefattar bl.a. att domstolen finner att talan kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt.

Om talan till förmån för enbart vissa gruppmedlemmar

När vi i det tidigare talat om människor med anspråk som stöder sig på samma eller likartade grunder har det inte närmare angetts om det sagda haft avseende på gruppen i dess helhet eller endast en del av anspråkshavarna. Det har framgått av sammanhanget vilken bestämning av gruppen som åsyftats. Sålunda har t.ex. diskussionen ovan om gruppens storlek och identifiering utgått från den gruppsammansättning som käranden gör gällande i målet, oberoende av hur många av de totala anspråkshavarna som talan rör. Under förevarande rubrik skall vi behandla spörsmålet om det bör finnas särskilda regler för hur gruppen, betraktad som samtliga anspråkshavare, kan begränsas.

Frågan synes i utländsk lagstiftning vara reglerad endast i Federal Court of Australia Amendment Act 1991 där det i Section 33 C.(1) ut-

tryckligen sägs att en talan kan föras av någon "as representing some or all of them" och i Rule 23, som inleds med orden "One or more members of a class may sue or be sued as representative parties on behalf of all...".

Ser man till de motiv som bildar utgångspunkt för förslaget att införa regler om grupptalan i svensk rätt kan det tyckas naturligt att talan skall avse samtliga anspråkshavare. Det kan hävdas att det är orimligt att en förbättring av rättsskyddet i reparationshänseende skall åtnjutas endast av en del personer i en större grupp med likartade anspråk, på grundval av gruppföreträdarens eller någon annan sökandes personliga överväganden. Däremot finns det mindre anledning att anlägga ett motsvarande synsätt om grupptalan styrs av preventiva, rättsbildningsfrämjande eller processekonomiska överväganden.

Begränsningen av gruppens omfång i processen kan emellertid föranledas av sakliga och väl underbyggda överväganden. Det kan t.ex. tänkas att en talan om återfående av en del av köpeskillingen för en felaktig produkt förs till förmån för de kunder som har köpt varan per postorder men inte dem som betalt kontant i postorderföretagets butik. Namn och adress på de förra kunderna finns kanske tillgängliga i ett dataregister hos företaget medan det kan kräva tids- och kostnadskrävande åtgärder att fastställa kontantköparnas identiter.

Att beakta är också att gruppens homogenitet under alla förhållanden kommer att påverkas av att medlemmar föredrar att ställa sig utanför rättegången, att det ibland blir svårt att vid rättegångens början exakt precisera gruppens slutliga omfång och att anspråkens värde och betydelse kan skifta mellan medlemmarna så att det är av större vikt för vissa än för andra att de omfattas av talan.

Vår bedömning är att det står litet att vinna med att inskränka möjligheten för den som vill inleda en grupprättegång att självständigt få bestämma för eller mot vilka personer talan skall föras. Det bör dock inte tillåtas att talan får en utformning som strider mot de av processen omfattade gruppmedlemmarnas intresse. Så kan t.ex. vara fallet om förhållanden som hänför sig till personer som står utanför rättegången kan påverka målets utgång i sak. Som exempel kan nämnas att det för prövningen av en förbudstalan enligt miljöskyddslagen enligt gällande rätt är väsentligt att också utomståendes olägenheter vägs in. Överväganden av detta slag kommer domstolen att kunna företa inom ramen för en prövning av om gruppföreträdaren på ett lämpligt sätt kan tillvarata gruppmedlemmarnas intressen och att en grupprättegång inte bedöms uppenbart olämplig (se vidare nedan).

Gör domstolen den bedömningen att gruppen bör bestämmas på ett annorlunda sätt än som skett av käranden får det ankomma på rätten att inom ramen för sin materiella processledning uppmärksamma parten på

förhållandet. Enligt vår mening bör domstolen kunna gå ganska långt i det hänseendet, utan att det skall uppfattas som stridande mot kraven på domarens opartiskhet.

En annan fråga är i vilken utsträckning det skall vara möjligt att i processen dela upp gruppmedlemmarna i undergrupper. Detta sammanhänger emellertid i allt väsentligt med om det skall krävas att anspråken stödjer sig på samma eller likartad grund, formuleringen av yrkanden och behandlingen av individuella förhållanden. Bestämmelser om undergrupper behandlas därför särskilt längre fram (avsnitt 13.2.4).

Ändringar i gruppens sammansättning

Ett skäl till att man inte kan ställa upp alltför rigida krav på hur gruppen definieras vid rättegångens början är att det måste godtas att gruppens sammansättning på olika sätt kan förändras under processens gång. Ges det inget utrymme för flexibilitet i fråga om gruppens innehåll och omfång förlorar man flera av de förtjänster som grupptalan kan ha jämfört med t.ex. kumulation och pilotmålsmetoden.

Medlemskretsen kan bli en annan till följd av en överlåtelse av det anspråk som rättegången angår. Förvärvaren kommer då att kunna träda in som gruppmedlem i stället för överlåtaren. Normalt bör detta inte innebära några komplikationer, men särskilda problem kan uppstå om t.ex. överlåtaren har intervenerat eller om förvärvaren vill hoppa av rättegången. Likaså krävs speciella regler om det är en part, dvs. gruppföreträdaren eller gruppens motpart, som överlåter sitt anspråk. Dessa frågor behandlas för sig i avsnitt 13.2.8 nedan.

Gruppens omfång kommer vidare att kunna förändras genom att parten ändrar sin talan enligt reglerna i 13 kap. 3 § RB eller någon bestämmelse i lagen om grupprättegång. Det kan tänkas att nya omständigheter påkallar att käranden framställer ett nytt yrkande som omfattar ytterligare anspråkshavare än dem som talan redan förs till förmån för eller mot. Som exempel kan nämnas att det under en rättegång om ogiltighetsförklaring av en klausul i ett visst standardavtal framkommer att en klausul med i huvudsak samma lydelse används av svaranden i ett annat standardavtal med helt eller delvis andra motparter. Omständigheterna kan då vara sådana att det finns skäl att få båda klausulerna prövade samtidigt (se om ändring och utvidgning av talan vidare i avsnitt 13.2.1 och 13.2.2).

Ytterligare sätt på vilka det blir möjligt att ändra gruppens omfång eller innehåll är att det under processen träder fram bortglömda eller nyupptäckta medlemmar eller att det konstateras att gruppen varit för snävt beskriven från början. Det kan leda till rättsförluster och andra

olyckliga konsekvenser om det då inte finns utrymme för käranden att omforma gruppen. Å andra sidan är det inte säkert att gruppens bestämning kan ändras utan att det allvarligt försvårar, fördröjer eller på annat sätt påverkar handläggningen av målet. Domstolen kommer i en sådan situation att behöva ta ställning till bl.a. om och i så fall hur de nya medlemmarna skall underättas om rättegången, om förändringen av medlemskretsen inverkar på bedömningen av partens lämplighet som gruppföreträdare eller av grupptalan som en lämplig processform i sig samt om gruppens utvidgning bör föranleda att det inrättas undergrupper. Också till övervägande av detta slag återkommer vi senare (avsnitt 13.2).

Det bör dock redan här framhållas att domstolen vid prövningen i samband med rättegångs inledande av om det finns en tillräckligt tydligt bestämd grupp enligt vårt förslag skall väga in de eventuella förändringar av gruppens omfång eller byten av medlemmar som kan förutses. På samma sätt som rätten skall iaktta att gruppen inte är för vagt preciserad måste det också prövas att gruppen inte är allför detaljerat och snävt angiven så att medlemskretsen sannolikt kommer att behöva utvidgas i ett senare skede av rättegången.

Domstolens och motpartens inflytande på gruppens bestämning

Det har redan framskymtat att vi anser att domstolen inte skall ha rätt att självmant - ex officio - inskränka eller utvidga gruppen i förhållande till hur den bestämts av sökanden. Finner rätten att gruppen är olämpligt definierad bör domaren uppmärksamma sökanden på detta. Vår uppfattning är att domstolen skall kunna gå ganska långt i sin materiella processledning för att skapa en urskiljbar och avgränsbar grupp. För det talar inte minst processekonomiska skäl.

Vidhåller sökanden sin inställning och anser domstolen att gruppen är så olämpligt bestämd att talan inte bör tas upp, kommer domstolen att ha möjlighet att avvisa stämningsansökan eller ansökan om ombildning av en individuell talan. Är bristerna inte så allvarliga att avvisning bör ske, men uppstår det senare under rättegången behov att förändra gruppens omfång, skall sökanden under vissa förutsättningar kunna åläggas att svara för de merkostnader som uppstår på grund därav, oavsett hur kostnaderna i övrigt fördelas mellan parterna (jfr 18 kap. 6 § RB).

Också motparten kan ha synpunkter på klassificeringen av den grupp han har till motståndare i rättegången. I den mån motpartens inställning beror på faktorer som rättegångshinder, t.ex. förekomsten av skiljeavtal, motanspråk eller andra individuella rätts- eller sakinvändningar, skall

dessa omständigheter kunna prövas av domstolen på samma sätt som om fråga därom uppkommer i annat sammanhang än vid prövning av gruppens bestämning. Förekomsten av sådana förhållanden måste dock även vägas in i bedömningen av om gruppen är lämpligt avgränsad. Det får vila på svaranden att redan i ett tidigt skede upplysa domstolen om förhållanden av detta slag.

Liknande synpunkter gör sig gällande om svaranden medger talan i viss del beträffande några gruppmedlemmar som utgör en inte obetydlig del av gruppen. Man kan t.ex. tänka sig att motparten å ena sidan medger skadeståndsskyldighet i sig gentemot hälften av gruppen men anser att den yrkade ersättningen är för hög. Det kan i sådant fall uppkomma processekonomiska förluster om fullgörelsetalan avseende anspråk som tillkommer dem vars rätt till skadestånd i sig är ostridig handläggs gemensamt med dem där även skadeståndsskyldigheten är tvistig. Fråga kan också resas om den som tillhör den förra kategorin på ett fullgott sätt kan ta till vara de senares samtliga intressen i processen som gruppföreträdare. Å andra sidan gör kanske svaranden gällande att skadeståndet skall sättas ned om det föreligger ersättningsskyldighet mot samtliga i gruppen. Det är då möjligt att en gemensam handläggning är en förutsättning för en skälig och riktig bedömning av jämkningsfrågan och att den bästa lösningen därför kommer att vara att tillåta grupptalan, men att gruppen delas in i undergrupper. Också i fall som dessa ligger det, enligt vår mening, närmast till hands att låta domstolen väga in förhållandena i prövningen av de allmänna rekvisiten för rättegångens tillåtlighet, utan att domstolen skall ha rätt att på egen hand ändra gruppens bestämning.

För en sådan ståndpunkt talar även att det är en grundläggande princip i svensk processordning att en part ensam bestämmer över utformningen av sin talan. Varken domstol eller motpart kan ändra parts yrkande eller grunder för talan. En annan sak är att domstolen i indispositiva mål har ett självständigt ansvar för att saken utreds efter vad dess beskaffenhet kräver och att rätten, också i dispositiva mål, själv kan föranstalta om bevisning.

Vi menar att sagda princip bör prägla även bestämningen av gruppens innehåll och omfång. Visserligen kommer en grupprättegång att röra tredje mans rättsställning på ett annat sätt än vid en individuell talan, även om den senare också kan påverka utomståendes rätt. Förutsättningarna för att en talan för eller mot en grupp skall få tas upp innefattar emellertid ett sådant mått av garantier för att gruppmedlemmarnas intressen kan förväntas tas till vara på ett fullgott sätt i processen att det får bedömas som obehövligt att ge domstolen ett mer direkt inflytande på hur gruppen definieras. Sökanden skall ha bevisbördan för att den av honom angivna gruppen är avgränsad på ett sådant

sätt att skyddet för gruppmedlemmarna är tillgodosett. Bedöms så inte vara fallet får domstolen avvisa talan.

Inte heller finns det anledning att ge motparten möjlighet att påverka gruppens utformning. Genom särskild fördelning av kostnadsansvaret kan rätten se till att han slipper att drabbas av kostnader på grund av att gruppen genom kärandens försumlighet varit för snävt eller vitt bestämd (18 kap. 6 § RB). Menar motparten att det finns fler anspråkshavare som talan borde omfatta kommer det att finnas en viss möjlighet för honom att själv väcka talan med gruppen på svarandesidan.

12.2.3 Samma eller likartad grund

En grupprättegång kommer typiskt sett att utmärkas av att den rör någon för gruppen karakteristisk fråga. Det måste finnas en eller flera omständigheter som förenar gruppmedlemmarna och som gör en gemensam rättslig prövning påkallad. Vi tar i detta avsnitt upp hur denna anknytningspunkt skall identifieras, om det förhållande som är utmärkande för gruppen måste hänföra sig till en rättsfråga eller en sakfråga, om det skall föreligga för gruppen gemensamma eller likartade rättsfakta eller bevisfakta eller om det skall vara tillräckligt att det faktiska händelseförloppet är identiskt eller uppvisar påtagliga likheter. För att ta ställning i dessa spörsmål måste man dock först göra klart vilka allmänna begränsningar det bör finnas i en parts frihet att bestämma omfattningen av sin talan.

En parts möjligheter att avgränsa sin talan

Med talan menar vi i detta sammanhang en parts yrkande och de omständigheter (rättsfakta) som han åberopar till stöd för yrkandet (grunden för talan).

Att någon vänder sig till domstol för att driva igenom ett anspråk beror, förutom i rena indrivningsärenden, på att det föreligger oenighet mellan parterna i fråga om anspråkets riktighet. Som regel är tvisten begränsad till en eller några av de flera omständigheter som tillsammans konstituerar anspråket. Vid gruppanspråk kan det dessutom vara så att det är endast en del av tvistefrågorna som är gemensamma eller likartade för gruppmedlemmarna.

I vilken mån det i fall som dessa är möjligt att begränsa domstolsprövningen till endast de omständigheter som är tvistiga mellan parterna (eller den del av dessa som rör flera anspråkshavare) beror av dels de minsta ramar för talans omfattning som lagen ställer upp och

dels det förhållandet att en doms rättsverkan för med sig att även omständigheter som inte prövats i målet prekluderas enligt reglerna om domens rättskraft.

Ett viktigt motiv för att det bör vara på det sättet är att man därigenom undanröjer eller minimerar risken för upprepade processer om samma förhållanden. Att samma sak kan bli föremål för process endast en gång medför både processekonomiska vinster och en trygghet för den part som har segrat i processen. Men, som vi utvecklar närmare nedan, medför dessa principer också att det blir svårare att tillgodogöra sig de vinster som kan uppnås genom en gemensam handläggning av fleras anspråk, när dessa delvis innefattar samma eller likartade tvistefrågor. De tvistiga spörsmål som är särpräglade för varje part kan vara så många eller så komplicerade att en gemensam handläggning av fleras anspråk framstår som ohanterlig, trots de processekonomiska vinster som skulle uppnås om de gemensamma eller likartade tvistefrågorna löstes på samma gång.

Det finns därför anledning att överväga om man i de situationer där en grupptalan kan aktualiseras bör införa en möjlighet för parterna att ge processen en snävare begränsning än som är tillåten enligt rättegångsbalken. Vi behandlar frågan med avseende på först fullgörelsetalan och därefter fastställelsetalan.

Fullgörelsetalan

Genom en fullgörelsetalan avgörs i princip vilken rättslig mening som skall tilläggas samtliga de grunder och invändningar som är av betydelse för prestationen i fråga, oavsett om domstolen har tagit ställning till grunderna och invändningarna i processen. Det finns goda skäl för detta. Om den förlorande parten kan återkomma med nya grunder eller invändningar är domen inte mycket värd för den som segrar i processen. I sådant fall blir det rättsliga läget beträffande prestationen i fråga slutligen klarlagt först sedan det har processats angående samtliga grunder och invändningar.

Vid en grupprättegång om fullgörelse kommer det ibland att ligga till så att det är förhållandevis enkelt att beräkna den totala ersättning som skall utgå medan det krävs ett aktivt deltagande från de enskilda gruppmedlemmarna för att fastställa vars och ens precisa anspråk. Som exempel kan nämnas att en kommun tagit ut högre avgifter för vattenförbrukning än som motsvarar dess självkostnad. Den totala överdebiteringen torde kunna räknas ut på grundval av utredningsmaterial som finns hos kommunen. Hur mycket varje särskild abonnent betalat för mycket kräver däremot ytterligare utredning, som kan medföra att en

gemensam handläggning inte nödvändigtvis framstår som det processekonomiskt bästa alternativet.

I andra fall kommer det att vara så att svaranden har särskilda invändningar mot vissa av gruppmedlemmarnas anspråk, gällande t.ex. bristande reklamation, avsaknad av kausalitet mellan skada och handling eller att anspråket är preskriberat. För att domstolen skall kunna ta ställning till dessa invändningar krävs då som regel att gruppmedlemmarna själva uppträder i processen.

Ett sätt att lösa de problem som frågor av detta slag ger upphov till är att tillåta en fullgörelsetalan avseende endast de tvistiga grunder och invändningar som är gemensamma eller likartade för gruppens medlemmar. Även om det kan anföras skäl för en sådan lösning förutsätter den emellertid flera ingrepp i processuellt svåra men väletablerade läror om t.ex. rättskraft och litispendens. Man tvingas göra sådana avsteg från de principer som rättegångsbalken är uppbyggd kring att lösningen, enligt vår mening, framstår som varken rimlig eller ändamålsenlig.

Vi har i stället stannat för att utforma lagen om grupprättegång så att domstolen ges möjlighet att inom grupptalaninstitutets ramar pröva frågor hänförliga till enskilda gruppmedlemmar. De instrument vi anvisar för det ändamålet innefattar bl.a. formering av undergrupper, särskild mellandom och fondering av ersättning.

Fastställelsetalan

Enligt 13 kap. 2 § första stycket RB kan talan föras om fastställelse av huruvida ett visst rättsförhållande består eller inte består. Rättsförhållandet kan innefatta att den ena parten skall prestera något till motparten. Fastställelsetalan kan då gå ut på att få klarlagt prestationsskyldigheten eller något förhållande som är av betydelse för denna, utan att parten i fråga genom domen förpliktas att utföra någon prestation. Talan kan t.ex. avse ersättningskyldighet i sig eller tolkningen av en viss avtalsklausul.

Att det skall vara fråga om ett rättsförhållande innebär att processen inte kan avse enbart existensen eller icke-existensen av ett sakförhållande, t.ex. att reklamation har skett eller att en skada har inträffat. Inte heller kan talan inskränkas till att avse endast en rättsfråga, såsom att få fastställt att ett avtal är att bedöma enligt reglerna om köp eller som ett entreprenadavtal.

Talan skall vidare avse hela rättsförhållandet. Den kan inte begränsas till att omfatta endast ett av flera rättsfakta som tillsammans konstituerar rättsförhållandet. Det är således inte möjligt att få fastställt att svaranden

har handlat vårdslöst, utom som ett led i en talan om skadeståndsskyldighet i sig.

Också en orättshandling, t.ex. skadegörelse, kan ligga till grund för en fastställelsetalan. Beträffande skadeståndstalan anses i det sammanhanget målet omfatta inte bara frågor om culpa, strikt ansvar, principalansvar och andra liknande förhållanden, utan också om den skadelidande varit medvållande eller om det i övrigt finns omständigheter som kan leda till en jämkning av skadeståndet (jfr Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 112 samt NJA 1973 s. 412).

Särskilt det sistnämnda kan påtagligt begränsa användningsområdet för grupptalan i skadeståndsmål. Det kan i princip räcka med ett (inte uppenbart ogrundat) påstående från den presumtive skadevållaren om att flertalet av de skadelidande varit medvållande för att en representativ process skall framstå som mindre lämplig eller rent av omöjlig. Också vid andra målkategorier kan det finnas risk för liknande problem. Som exempel kan nämnas att en säljare av en felaktig produkt i andra hand invänder att vissa av köparna i vart fall varit medvetna om produktens påstådda brister och därför inte kan göra gällande felansvar.

Vid en individuell talan är det möjligt att avgöra enskilda tvistefrågor särskilt genom mellandom enligt 17 kap. 5 § andra stycket RB. Domstolen kan välja ut och pröva enstaka rättsfakta eller meddela dom över en fråga som främst angår rättstillämpningen, dvs. som regel en rättsfråga. Det är sålunda möjligt att för sig avgöra t.ex. frågan om ett visst handlingssätt är vårdslöst eller inte eller huruvida en person har handlat i egenskap av fullmaktshavare eller inte.

Det kan vid gruppanspråk antas att de omständigheter som förenar anspråkshavarna ibland är av det slag som är lämpade att avgöras genom mellandom, medan det är mer tveksamt om de gemensamma faktorerna är tillräckliga för att motivera en gemensam handläggning av talan i dess helhet. Man bör därför överväga om det beträffande sådana anspråk skall öppnas en möjlighet för en mer begränsad fastställelsetalan, enligt de ramar som gäller för mellandom.

Att beakta i det sammanhanget är att det föreligger en väsentlig skillnad mellan en dom över det rättsförhållande som en fastställelsetalan avser och en mellandom angående ett rättsfaktum eller en rättsfråga. Medan en fastställelsedom genom bl.a. sin rättskraft har betydelse för alla de rättsverkningar som rättsförhållandet avser är mellandomens rättskraft inomprocessuell, dvs. domen har direkt betydelse endast för de frågor som är aktuella i målet. En reformåtgärd av här skisserat slag kräver därför väsentliga ingrepp i hävdvunna rättskraftsprinciper. Det är också svårt att se något hållbart skäl till att inskränka en sådan åtgärd till endast grupptalanprocesser. Även användandet av pilotmålsmetoden och

kumulationsinstitutet skulle sannolikt främjas av en möjlighet att begränsa talan till vissa rätts- eller sakfrågor.

Varken tid eller de ramar som i övrigt gäller för utredningen medger oss att företa de vidare överväganden som ett sådant ändringsförslag kräver. Vi menar dessutom att det inte är nödvändigt att i detta hänseende ändra förutsättningarna för fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § andra stycket RB för att göra grupprättegången till en effektiv och ändamålsenlig processform. De särskilda problem som tagits upp ovan kan i allt väsentligt lösas genom bl.a. mellandom i grupptalanmål, upprättandet av undergrupper samt regler om efterföljande tvistlösning.

Anspråken skall vila på samma eller likartad grund

Som nämnts ovan är det en grundläggande förutsättning för den representativa processen att rättegången rör ett förhållande av samma eller likartat slag för hela gruppen. Vi tar här upp vari detta förhållande närmare skall bestå i en grupprättegång enligt svensk rätt.

Kravet på en gemensam referenspunkt (s.k. commonality) är formulerat på ett likartat sätt i de utländska lagar som vi har studerat. Utgångspunkten är att det måste finnas "questions of law or fact common to the class", dvs. det gemensamma förhållandet kan röra antingen en rättsfråga eller en sakfråga.

Vi har i det föregående avsnittet framhållit att den svenska processordningen inte tillåter en part att väcka talan enbart om en rättsfråga. Det är med hänsyn härtill svårt att se en grupprättegång som meningsfull, om det enda som förenar gruppmedlemmarnas anspråk utgörs av en sådan fråga. I en process skall alltid grunden för talan anges, oavsett om de omständigheter som konstituerar grunden är tvistiga eller inte. Detta behöver normalt inte medföra några större problem för den som vill väcka talan för eller mot en grupp, om grunderna för anspråken är desamma eller likartade. Käranden kan utgå från sitt eget anspråk och på ett ganska enkelt och kortfattat sätt formulera grunden för grupptalan. Och vid talan mot en grupp kommer samtliga grunder redan från början att vara kända för käranden.

Om emellertid grunderna är olikartade måste den som vill väcka talan redogöra särskilt för varje grund i stämningsansökan. Han kan också, vid grupptalan på kärandesidan, behöva ta kontakt med varje gruppmedlem för att tillräckligt tydligt kunna ange grunden för talan. Är antalet anspråkshavare stort blir därmed grupptalanförfarandet för både parter och domstol lika ohanterligt som en kumulation av enskilda mål. Och vid få anspråkshavare torde grupptalan i detta fall inte uppvisa några påtagliga fördelar jämfört med en gemensam handläggning av fleras

individuella talan. Även om rättsfrågan är det enda tvistiga spörsmålet mellan parterna kommer en grupptalan att framstå som mindre lämplig, om det inte dessutom finns ett rättsfaktum eller flera rättsfakta som förenar gruppen.

Ett annat sätt att uttrycka gemensamhetskravet på är att säga att gruppmedlemmarna skall ha samma eller likartade intressen eller att en framgångsrik process skall vara till nytta för samtliga medlemmar. Det som förenar gruppen hänför sig i sådant fall mer till yrkandet (rättsföljden) än till grunderna för talan. Att utifrån sådana överväganden formulera ett talerekvisit stöter emellertid på flera svårigheter.

Det är svårt att skapa en effektiv och ändamålsenlig teknik för att bestämma när flera intressen är identiska eller likartade. Intressegemenskapen skulle i sådant fall utgå från förhållanden som t.ex. konsumenters och seriösa näringsidkares önskan att motverka lagstridiga affärsmetoder eller människors vilja att värna om natursköna områden. Inom t.ex. marknadsrätten och miljörätten används visserligen intressebegreppet som en faktor vid bestämmande av vem som har talerätt. Det är svårare att se en motsvarighet till detta när det är fråga om civilrättsliga anspråk.

Slutsatsen av dessa överväganden är att de förhållanden som skall knyta en grupp samman och göra en grupptalan påkallad inte kan utgöras av endast rättsfrågor eller sammanföras under krav på att gruppmedlemmarna skall ha ett likartat intresse eller en gemensam nytta av processen.

Att överväga är då alternativen att tillåta grupptalan endast om det föreligger för anspråken gemensam bevisning eller då anspråken vilar på samma eller likartad grund. Det ligger nära till hands att i det sammanhanget göra en jämförelse med bestämmelserna i rättegångsbalken om kumulation.

Obligatorisk kumulation enligt 14 kap. 1 eller 2 § RB förutsätter att de olika käromålen stöder sig på väsentligen samma grund. Det är således enbart likheter med avseende på rättsfakta som kan föranleda en gemensam handläggning. För fakultativ kumulation (14 kap. 6 § RB) krävs däremot endast att det är till gagn för utredningen att målen handläggs gemensamt.

Sammanläggning kan i sistnämnda fall ske bl.a. av det skälet att bevisningen är i huvudsak densamma i båda målen eller att kumulation minskar kostnaderna i målet. Man kan dock hysa tvivel om grupprättegång blir en lämplig processform i dessa fall. Motiven till det är i huvudsak desamma som har anförts ovan mot att tillåta en sådan rättegång angående enbart en rättsfråga.

Vid kumulation är varje anspråkshavare part. Grunden för talan är angiven för varje käromål och rätten kan vid fakultativ kumulation när

som helst särskilja målen för individuell handläggning. Fördelarna med den representativa processen är att de enskilda anspråkshavarna inte behöver uppträda i rättegången. Samtidigt förutsätts att den som företräder gruppen i processen inte skall behöva höra efter med varje gruppmedlem om vilken grund han har för sitt anspråk. Åtminstone vid grupptalan omfattande ett större antal gruppmedlemmar skulle det i annat fall kunna uppstå närmast oöverstigliga kostnader och besvär för gruppföreträdaren. Och vid mindre grupper skulle likheterna med kumulation bli så påtagliga att det knappast blev möjligt att betrakta grupptalan som ett bättre processalternativ.

Att tillåta en grupprättegång vid anspråk som vilar på olikartad grund, men där bevisningen är gemensam, skulle dessutom medföra särskilda komplikationer när det gäller bl.a. gruppens bestämning, rättskraft och verkställighet.

En annan situation då fakultativ kumulation kan komma i fråga föreligger när flera käromål stöder sig på väsentligen *likartad* grund. Ekelöf har uttryckt det så, att grunderna i dessa fall har vissa överensstämmande drag, medan de skiljer sig från varandra med avseende på tid och rum (Rättegång II, 1985, s. 171).

Det är givet att en grupprättegång kommer att ha en särskild funktion att fylla i de fall olika anspråk vilar på likartad, men inte samma, grund. När flera personer har köpt likadana felaktiga varor, tecknat likalydande standardavtal eller låtit uppföra småhus med samma typ av konstruktionsfel rör tvisterna som regel samma eller likartade rättsfakta. Det är lätt att se de fördelar som en grupptalan då kan föra med sig. I de flesta tvister av detta slag är dessutom rättsfrågan och bevisningen i huvudsak densamma, vilket än mer påkallar att anspråken behandlas samtidigt av domstolen.

Vår ståndpunkt är därför att det som en särskild förutsättning för en grupprättegång skall stadgas att talan grundas på omständigheter (rättsfakta) som är helt eller delvis desamma eller likartade för gruppmedlemmarna. Vi övergår nu till att diskutera om det dessutom bör ställas upp ett krav på att det skall vara fråga om *väsentligen* samma eller likartad grund.

Frågan om ett väsentlighetsrekvisit

För att en talan för eller mot en grupp skall vara praktiskt genomförbar är det inte tillräckligt att det finns ett eller flera rättsfakta som är gemensamma eller likartade för hela gruppen. Det krävs också att grupprättegången är en lämplig handläggningsform för prövningen av de rättsförhållanden vari dessa rättsfakta ingår som beståndsdelar.

En grupprättegång kan därför tyckas förutsätta att de rättsfakta som utmärker gruppgemenskapen är tvistiga. Det finns litet att vinna med ett grupptalanförfarande om rättegången i sak är inriktad på andra tvistefrågor än dem som är gemensamma eller likartade för gruppmedlemmarna. Ibland föreligger det emellertid inte någon tvistig sakomständighet alls. Parternas oenighet rör istället en rättsfråga. Vid andra tillfällen är parterna inte oeniga i någon fråga, utan rättegången föranleds av tredska från svaranden att fullgöra en viss prestation. Det bör i sådana fall inte vara något hinder att få denna fråga avgjord genom en grupprättegång, förutsatt att grunderna för de enskilda gruppmedlemmarnas anspråk är så likartade att en sådan rättegång framstår som ett i övrigt lämpligt processalternativ.

I de flesta situationer kommer det dock att bli nödvändigt att göra en avvägning mellan tvistefrågor som är gemensamma för gruppen och tvistefrågor som hänför sig enbart till någon eller några gruppmedlemmar för att avgöra vilken handläggningsform som är bäst förenlig med de ändamål som processen skall tjäna. Det kan i det sammanhanget inte bli fråga om en kvantitativ jämförelse där antalet tvistefrågor tillåts avgöra valet av rättegångsform. Särskild vikt måste i stället läggas på den bevisning, utredning, kostnader osv. som prövningen av omständigheterna i fråga kan antas kräva.

Inte heller en sådan kvalitativ vägning mellan omständigheter av olika slag kan dock tillåtas bli ensamt utslagsgivande för vilken handläggningsform som bör väljas. Antag att domstolen gör bedömningen att gemensamma rättsfakta kräver störst utredningsarbete. Processekonomiska skäl talar då för att anspråken handläggs på samma gång. Men samtidigt kan det finnas individuella omständigheter vars prövning är mindre kostsam och som kan leda till att anspråket ifråga ogillas. I sådant fall bör de senare omständigheterna prövas först, vilket talar mot en grupptalan. På motsvarande sätt kan man resonera när förhållandet är det motsatta, dvs. när individuella rättsfakta är utredningskrävande (vilket talar mot grupptalan) medan gemensamma rättsfakta är enkla att utreda och kan leda till att talan skall ogillas (vilket kan göra en grupptalan processekonomiskt tilltalande).

Det går inte att ge bestämda regler för hur domstolen skall ställa sig till en ansökan om att inleda grupprättegång i situationer som dessa. För- och nackdelar med pilotmål, kumulation och andra former för handläggning av enskild talan får vägas mot grupptalan, med möjlighet att förordna om undergrupper, efterföljande individuell tvistlösning osv. Vilken handläggningsform som är lämpligast kommer att bero på omständigheterna i det särskilda fallet.

Att låta en sådan prövning grundas på ett rekvisit om att det skall finnas rättsfakta som är *väsentligen* samma eller likartade för gruppen

ger enligt vår mening inte en rättvisande bild av den prövning domstolen i det sammanhanget har att göra. Väsentlighetskravet kan leda till en felaktig uppfattning om från vilken utgångspunkt valet av handläggningsform skall ske. Man når ett bättre resultat genom att låta avvägningar av denna typ ingå i en allmän prövning av att grupprättegången både är ett bättre alternativ än andra processformer och erbjuder en i sig lämplig handläggningsform.

Vissa andra frågor

Kravet på att grupptalan skall röra en för gruppen gemensam eller likartad fråga kommer alltså att vara knutet till i målet åberopade rättsfakta. Härigenom koncentreras prövningen av rekvisitet till den grund för talan som käranden gör gällande. Varken yrkande eller bevisning kommer sålunda att inverka på bedömningen av om talan är representativ för gruppen. Det är dock tydligt att domstolen inte kommer att kunna bortse från yrkanden och bevisfrågor när den skall avgöra om en talan för eller mot en grupp skall tas upp eller inte. Vi behandlar i detta avsnitt på vilket sätt rätten skall väga in dessa förhållanden när en sådan talan väcks.

Det behöver inte vara något hinder i sig mot grupptalan att den som företräder gruppen framställer flera yrkanden som hänför sig till skilda gruppmedlemmar. Tvärtom kommer det vid fullgörelsetalan om skadestånd som regel att vara uppenbart att ersättning skall utgå till de skadelidande med olika belopp. Men också i andra fall kan man tänka sig att det framställs flera yrkanden vid sidan av varandra. Yrkandena kan skilja sig sinsemellan både i kvantitativt, som i det nyssnämnda ersättningsfallet, och i kvalitativt hänseende. Exempel på det senare är att det vid fel i vara förs talan till förmån för vissa gruppmedlemmar om hävning och för andra köpares räkning om nedsättning av köpeskillingen. På motsvarande sätt kan en kärande framställa olika yrkanden mot skilda medlemmar i en grupp på svarandesidan.

Huruvida grupprättegång är en lämplig processform för hantering av anspråk med olika yrkanden kommer till stor del att bero på vilka tvistefrågorna är och hur de är konstruerade. Om det t.ex. i en skadeståndsprocess råder tvist i culpafrågan men är ostridigt hur ersättningen skall beräknas saknas det anledning att låta förekomsten av flera yrkanden inverka negativt på prövningen av om en grupprättegång skall tillåtas. Detsamma kan gälla om ersättningen kan bestämmas utifrån matematiska formler, schablontabeller eller dylikt. Och i det ovan angivna köpmålet behöver de olika yrkandena inte tillmätas någon

självständig betydelse om tvisten endast gäller frågan om varorna har varit felaktiga eller inte.

Olikheterna i yrkandena avspeglar här en skillnad i grunderna för talan för eller mot gruppmedlemmarna och kommer därmed att få betydelse vid prövningen av om talan rör en eller flera för gruppen gemensamma eller likartade omständigheter. Förekomsten av olika yrkanden kommer dessutom, på samma sätt som skillnader i grunderna, att inverka på bedömningen av grupprättegången som det bästa tillgängliga processalternativet och som en i sig lämplig handläggningsform.

Att olika gruppmedlemmar har eller utsätts för skilda yrkanden kommer som regel att ställa större krav på gruppföreträdaren än om det föreligger en alltigenom homogen grupp. Vårt förslag innehåller en särskild processförutsättning om att den som vill föra grupptalan på ett adekvat sätt skall kunna företräda gruppmedlemmarnas intressen i processen. Menar domstolen att förekomsten av flera yrkanden innebär en risk för intressekonflikt mellan gruppföreträdaren och vissa gruppmedlemmar skall domstolen kunna avvisa talan. Rätten får också möjlighet att, om det är lämpligt, upprätta undergrupper med särskilda gruppföreträdare eller förordna att vissa tvistefrågor skall avgöras i särskild ordning. Samma handlingsalternativ kommer att stå domstolen till buds om gruppen representeras på svarandesidan.

Vår bedömning är således att de processförutsättningar som vi ställer upp för att en grupprättegång skall vara tillåten kommer att ge tillräckliga möjligheter att beakta sådana särskilda problem som kan uppstå genom att olika delar av gruppen har eller utsätts för skilda yrkanden. Det finns därför inget behov av en uttrycklig reglering av den senare frågan.

Förhållandena är i stort desamma när det gäller olikheter i bevisningen mellan gruppmedlemmars anspråk. Det blir framför allt när anspråk grundas på olikartade rättsfakta som det kan uppstå större diskrepanser i bevishänseende mellan anspråk som omfattas av talan. Men också likartade rättsfakta kan skilja sig åt i utredningshänseende. Oavsett om bevisningen hänför sig till omständigheter som berör hela gruppen eller till individuella förhållanden kommer emellertid behovet av tids- och kostnadskrävande bevisning för att utreda vissa anspråk att påverka domstolens bedömning av grupprättegångens tillåtlighet. Bevisfrågorna kan sålunda få betydelse för bedömningen av bl.a. att grupprättegång är ett bättre processalternativ än t.ex. pilotmål och kumulation, att en sådan rättegång är en i övrigt lämplig handläggningsform och att gruppföreträdaren har förutsättningar att på ett fullgott sätt ta till vara gruppmedlemmarnas intressen.

12.2.4 En särskild kostnadsspärr

Att införa regler om grupptalan har bl.a. till syfte att göra det möjligt att rättsligt driva igenom gruppanspråk som i dag inte görs gällande därför att anspråken är för små i förhållande till de kostnader och olägenheter i övrigt som följer med en reguljär rättegång. Preventionshänsyn, behovet av prejudikatbildning osv. kräver att också anspråk av individuellt litet värde kan bli föremål för rättslig prövning.

Är anspråken små och antalet gruppmedlemmar stort kan kostnaderna för att distribuera inprocessade medel till respektive ersättningsberättigad ibland komma att överstiga anspråkens sammanlagda värde. Särskilt om gruppmedlemmarna inte är identifierade i rättegången, gruppen består t.ex. av samtliga köpare av en viss kosmetikaprodukt, kan det visa sig tids- och kostnadskrävande att underrätta presumtiva anspråkshavare, pröva riktigheten i framställda krav och fördela ersättningen.

Tas kostnaden för detta ut ur det belopp som gruppen tillerkänns genom domen är risken att var och en av medlemmarna erhåller en mycket ringa ersättning. Och överstiger kostnaderna anspråkens totala värde kan man hamna i den situationen att inprocessade medel används till att utreda vem som är ersättningsberättigad, utan att det blir pengar över att dela ut.

Belastas kostnaden i fråga gruppens motpart kommer den ekonomiska börda som läggs på honom att stå i orimlig proportion till den rättskränkning som anspråken grundas på. Sanktionen kan bli dubbelt eller flerdubbelt kännbar jämfört med hur situationen är vid en individuell rättegång. Särskilt betänklig är denna konsekvens om motparten är beredd att frivilligt göra rätt för sig i enlighet med domen. Det får anses strida mot vedertagen rättsuppfattning att en förlorande part i sådant fall skall belastas med särskilda kostnader för verkställighet av domen.

Mot bakgrund av dessa förhållanden kan det övervägas att som en särskild processförutsättning ställa upp att grupptalan inte är tillåten om kostnaderna för rättegången och verkställighet av en bifallande dom kan beräknas överstiga de totala anspråkens värde. En bestämmelse av sådant slag återfinns bl.a. i the Federal Court of Australia Amendment Act 1991.

En sådan begränsning medför en påtaglig inskränkning i grupptalaninstitutets förmåga att bota bristerna i det processuella rättsskyddets preventiva och rättsbildande funktioner. Det kan på goda grunder antas att rättegången som ett realistiskt sanktionsinstrument har en särskild preventiv betydelse när det gäller handlanden som leder till ett stort antal små rättskränkningar, där kompensationsmöjligheten inte är ett tillräckligt incitament för enskilda att agera. På samma sätt är det viktigt att underlätta tillkomsten av prejudikat och annan rättsbildande verksam-

het inom domstolarna, utan att talan är beroende av att den leder till omedelbar kompensation för försumbara rättsförluster.

Vi menar därför att det kan övervägas att tillåta en grupptalan även om det kan antas att de enskilda gruppmedlemmarna kommer att kompenseras endast delvis eller inte alls. För att göra detta möjligt krävs regler om en förenklad beräkning och fördelning av ersättning i grupptalanmål. I de fall kompensation inte alls kan påräknas för de enskilda gruppmedlemmarna måste domstolen ges möjlighet att förordna om användning av inprocessade medel på något annat sätt som står i överensstämmelse med gruppens intressen (s.k. fluid recovery- eller cy-présteknik).

Att införa sådana nya principer och tekniker kräver ändringar i materiella ersättningsregler. Även om vi anser att denna fråga är viktig har vi inte kunna företa de särskilda överväganden som ett reformförslag i denna del kräver. Som redovisas i kapitel 17 ger dock redan gällande principer inom svensk ersättningsrätt möjlighet att införa regler om att domstol får döma ut en ackumulerad ersättning som fördelas bland anspråkshavarna enligt ett särskilt förfarande. Vårt lagförslag innehåller föreskrifter om detta.

Det kan i en sådan ersättningssituation inträffa att kostnaderna för distribution av ersättning är orimligt höga i förhållande till den utdömda totalersättningen. En fullgörelsetalan som inte ger ekonomiskt utbyte för gruppmedlemmarna eller som ger endast ringa ersättning till dem framstår enligt vår mening som onödig. Det får i så fall anses tillräckligt att käranden kan föra fastställelsetalan Man kan därför inte helt bortse från nyttan av en kostnadsbestämmelse av det slaget som återfinns i the Federal Court of Australia Amendment Act. Vårt förslag till lag om grupprättegång innehåller följaktligen en regel av liknande art.

12.2.5 Grupprättegång - det bästa processalternativet

Syftet med att införa regler om grupptalan i svensk rätt är att därigenom förbättra rättsskyddet för människor med samma eller likartade anspråk. Grupptalan är avsedd att fylla brister i det rådande processuella regelsystemet när det gäller möjligheterna att ta till vara gruppanspråk. Dessutom föreslår vi att det införs regler om grupptalan med gruppen på svarandesidan när en sådan taleform kan antas leda till främst påtagliga processekonomiska vinster.

För att uppnå dessa effekter krävs att grupprättegången utformas på ett sätt som i flera avseenden skiljer sig från den sedvanliga processen. Det särskilda förfarandet medför att en grupprättegång ibland kommer att kräva en större arbetsinsats från domstolens sida än en individuell

talan. En sådan rättegång kan också i vissa fall bli mer tids- och kostnadskrävande för gruppens motpart än andra processformer.

Det är med hänsyn till skäl som dessa viktigt att grupptalanförfarandet förbehålls situationer där det föreligger ett verkligt behov av en ny taleform. Står andra processvägar - kumulation, pilotmål m.fl. - öppna skall dessa användas, om de är likvärdiga med en grupprättegång i kostnadshänseende, med avseende på tidsåtgång osv. Man kan i det sammanhanget dra paralleller till fakultativ kumulation enligt 14 kap. 6 § RB, som förutsätter att en gemensam handläggning är till gagn för utredningen. På motsvarande sätt bör en talan för eller mot en grupp tillåtas endast om man når ett bättre rättsskydd eller samma rättsskydd, men till en lägre kostnad och mindre besvär, än gällande taleformer tillhandahåller.

Vi menar därför att det som en särskild processförutsättning skall ställas upp att en grupprättegång framstår som ett i det särskilda fallet bättre alternativ än andra tillgängliga former för att få anspråken i fråga rättsligt prövade. Men när skall grupprättegång anses som den bästa processformen? Vilka förhållanden skall prövningen grundas på?

Dessa frågor behandlas här med utgångspunkt från bl.a. den anspråkstyp talan rör, vilka andra tillgängliga sanktionsmekanismer som bör beaktas och talans konsekvenser för domstol, gruppmedlemmar, motpart och andra.

Typ av anspråk

Vi har tidigare fäst uppmärksamhet på den skiljelinje som går mellan anspråk som har ett sådant värde att en rättegång framstår som ekonomiskt försvarbar och anspråk vars värde gör en process orealistisk (avsnitt 4.1). I samband med det har vi också angett att medan vissa anspråk är individuellt processbara (en framgångsrik talan ger ett ekonomiskt överskott) är andra anspråk icke-individuellt processbara (de förutsätter en representativ talan för att ge en nettobehållning) eller t.o.m. processimmuna (anspråkens genomdrivande leder aldrig till en ekonomisk vinst för anspråkshavaren).

När man bedömer grupprättegångens förtjänster och nackdelar jämfört med andra alternativ för att driva igenom gruppanspråk är det väsentligt att skilja mellan dessa olika anspråkstyper. Det är endast i de fall där en individuell rättegång (eller någon annan form för att ta till vara anspråket) framstår som realistisk som det kan göras en egentlig jämförelse mellan grupprättegången och andra handläggningsformer. I annat fall kommer en grupptalanprocess att vara det enda tillgängliga verktyget att använda för att hävda ett anspråk rättsligt. Och jämfört

med ingen process alls får en sådan process alltid eller aldrig betraktas som det bästa alternativet, beroende på ur vilken synvinkel man ser saken: å ena sidan öppnar en grupprättegång möjlighet för käranden (och medlemmarna i gruppen) att få sin rätt tillgodosedd men å andra sidan innebär rättegången kostnader för domstolen och för motparten som annars inte skulle ha uppstått.

Med utgångspunkt från detta menar vi att kravet på att en grupprättegång är den bästa formen för en rättslig hantering av anspråken skall gälla endast om det finns andra reella möjligheter att göra gällande kärandens och gruppmedlemmarnas intressen. Det kan dock inte krävas att domstolen skall göra en ingående prövning av om varje enskilt anspråk kan antas komma att hävdas rättsligt på annat sätt, om talan för eller mot gruppen inte tillåts. Det får anses tillräckligt att domstolen konstaterar att så är fallet beträffande flertalet anspråk som talan omfattar.

Är grupprättegång det enda realistiska alternativet skall domstolen följaktligen inte göra någon prövning av förevarande rekvisit. I stället får prövningen inriktas på om en sådan process är en i övrigt lämplig handläggningsform (se avsnitt 12.2.7).

Vilka alternativ som skall tjäna som jämförelsegrund

Grupprättegångens för- och nackdelar måste självklart bedömas i förhållande till andra former för att göra gruppanspråk gällande vid domstol. De senare kan delas upp i tre kategorier: 1) varje anspråk blir föremål för process i enskilda rättegångar, 2) gruppmedlemmarna för talan individuellt i en och samma rättegång (kumulation) och 3) ett eller flera anspråk prövas som pilotmål.

Alternativet med individuella rättegångar bör omfatta såväl att samtliga (eller de flesta) gruppmedlemmar processar samtidigt vid ett flertal domstolar som att någon eller några i gruppen processar först medan övriga medlemmar låter utgången i dessa mål bestämma om de skall väcka talan eller inte, utan att det föreligger ett sådant organiserat samarbete som utmärker pilotmålsmetoden.

Möjligheten till kumulation skall bedömas med beaktande av att talan vid olika underrätter kan förenas vid en domstol (14 kap. 7 a § RB) och att målen kan särskiljas efter t.ex. mellandom över en gemensam rätts- eller sakfråga. Hänsyn skall också tas till vilka utsikter det finns för den som väcker grupptalan att i stället samla in fullmakter från gruppmedlemmarna och själv eller genom någon annan processa som ombud för deras räkning.

Pilotmålsmetoden måste värderas bl.a. efter de faktiska möjligheterna att organisera gruppen så att de mest lämpliga pilotanspråken kan väljas ut och med hänsyn till den homogenitet som gruppen kan antas uppvisa. Också motpartens förväntade inställning till metoden och hans vilja att gentemot övriga gruppmedlemmar frivilligt rätta sig efter en ogynnsam dom måste vägas in i bedömningen.

En annan fråga är om det bör ske en jämförelse också i förhållande till andra former av grupptalan än den som väckts. Bör t.ex. en enskild grupptalan kunna avvisas därför att domstolen bedömer att en offentlig grupptalan eller en organisationstalan är ett bättre alternativ?

Sådana avvägningar förutsätter att det kan konstateras att någon annan är beredd att väcka grupptalan. Det kan då visserligen framstå som lämpligare att grupptalan förs i en annan form än den först väckta talan. Vi har emellertid föredragit att lösa den frågan genom särskilda regler om litispendens, kumulation och byte av gruppföreträdare.

I kapitel 6 har vi gått igenom flera sätt på vilka gruppanspråk kan göras gällande i dag. Bland tillgängliga sanktionsmekanismer återfinns flera utomprocessuella instanser, såsom nämnder och administrativa myndigheter. Frågan är om dessa alternativ bör beaktas när det tas ställning till om grupptalan är det bästa sättet att göra gällande anspråken i fråga.

Man måste i det sammanhanget göra en jämförelse mellan det resultat rättegången syftar att leda till och det som en prövning vid ett alternativt sanktionsorgan kan förväntas mynna ut i. En talan vid domstol som bifalls innebär att käranden får en exekutionstitel eller att det fastställs ett visst rättsförhållande, t.ex. att svaranden är skadeståndsskyldig eller att ett avtalsvillkor är oskäligt och därför inte tillämpligt. Det är sällan motsvarande resultat kan uppnås på utomprocessuell väg. Sanktionsmekanismerna är inkommensurabla.

En annan viktig faktor att beakta är att tillgången till andra former för prövning av ett rättsligt anspråk enligt gällande rätt normalt inte inverkar på möjligheten att göra anspråket till föremål för domstolsprövning. Visserligen kan det pekas på bestämmelser som ger ett administrativt förfarande företräde framför en civilrättslig talan. Sålunda gäller enligt 36 § miljöskyddslagen att en förbudstalan vid allmän domstol skall förklaras vilande, om det inleds ett administrativt tillståndsförfarande enligt lagen. Denna typ av bestämmelser grundar sig dock på speciella överväganden giltiga för en begränsad fråga. Det är en annan sak att införa en obligatorisk vägning mellan talan vid domstol och utomprocessuella förfaranden för att konstatera vilket alternativ som är lämpligast. En sådan prövning kräver generella överväganden angående olika instansers kompetens och skicklighet som det inte bör ligga på rätten i ett enskilt mål att företa. Det är en fråga för lagstiftaren att ta ställning

till. Följaktligen anser vi att domstolen skall bortse från utomprocessuella alternativ, om inte annat framgår av särskilda bestämmelser.

Det som sagts här har varit inriktat på i första hand talan som någon vill föra som kärande till förmån för en grupp. Saken ter sig emellertid på ungefärligen samma sätt när det gäller grupptalan på svarandesidan. Också i sådant fall blir det framför allt kumulation och pilotmål som får tjäna som inomprocessuella jämförelseobjekt.

Handläggningsmässiga faktorer

En naturlig utgångspunkt för en jämförelse mellan olika processformer är de skillnader som föreligger i fråga om talans handläggning vid domstolen. Som vi berört tidigare kräver den representativa processen i allmänhet särskilda procedurer och rutiner som avviker från dem som gäller för tvistemål i allmänhet. Det är nödvändigt att rätten gör klart vilka tids- och kostnadsmässiga besparingar och fördyringar som en grupprättegång medför i detta hänseende, jämfört med t.ex. kumulation och pilotmål, för att den skall kunna avgöra om rättegångsformen är det bästa processalternativet.

Vid små grupper blir det som regel inte fråga om några större skillnader i tidsåtgång och kostnader mellan en grupprättegång och ett antal individuella processer. Beroende på förhållandena i det enskilda målet kan ibland representativ process, i andra fall kumulation eller pilotmålsmetoden, framstå som den från strikt handläggningssynpunkt bästa processformen. Det torde dock vara endast i undantagsfall som processekonomiska vinster ensamma kommer att motivera en grupprättegång när antalet gruppmedlemmar är få.

Det ligger annorlunda till om gruppen består av ett stort antal anspråkshavare. Allmänt kan sägas att ju fler gruppmedlemmar desto svårare är det att lösa tvistefrågorna gemensamt genom användande av kumulation eller pilotmål. En grupprättegång kommer här som regel att uppvisa klara fördelar när det gäller att tillgodose kraven på att förfarandet skall vara snabbt, billigt och enkelt.

Här finns anledning att framhäva betydelsen av att den som inleder en grupprättegång beskriver gruppen på ett sådant sätt att de handläggningsmässiga vinsterna med en representativ talan inte går förlorade. Arbetet med att identifiera gruppens medlemmar, förändringar av gruppens omfång under processens gång osv. kan innebära betydande merkostnader och fördröjning av målets avgörande. En alltför vag eller precis, liksom en för vid eller inskränkt, gruppbestämning kan få till följd att grupptalan inte framstår som den ur processekonomisk synvinkel mest lämpliga taleformen.

Vi har tidigare kommit till slutsatsen att tillåtligheten av en talan för eller mot en grupp inte bör göras beroende av att anspråken vilar på *väsentligen* samma eller likartad grund. Relationen mellan å ena sidan rätts- och sakfrågor som är gemensamma eller likartade för gruppen och å andra sidan individuella förhållanden får i stället vägas in vid bedömningen av om en grupprättegång är det bästa processalternativet (och en i sig lämplig handläggningsform).

Förekomsten av individuella förhållanden kommer som regel att komplicera användandet av grupprättegång. De blir dock inget absolut hinder mot en sådan process, ens i fall då de gemensamma frågorna är i såväl kvantitativt mindertal som kvalitativt underläge. Bestämmelser om upprättande av undergrupper, efterföljande individuell tvistlösning och andra särskilda handläggningsregler kommer att göra det möjligt att inom grupptalanprocessens ramar hantera också till viss del disparata anspråk. Som jämförelseobjekt får i sådant fall främst tjäna dels pilotmålsmetoden, dels ett kumulationsförfarande där de gemensamma tvistefrågorna avgörs genom mellandom och de individuella förhållandena prövas var för sig efter det att de olika käromålen har skilts åt.

Man måste vid en sådan avvägning beakta att en grupprättegång i vissa fall kan leda till ett annat resultat för den enskilde gruppmedlemmen än en individuell process. Vi tänker då på den situationen att det samtidigt med en grupptalanreform, eller därefter, införs regler om nya och förenklade metoder för beräkning av skadestånd och annan ersättning. Utfallet av processen kan i så fall bli att vissa medlemmar får något mer än vad de är berättigade till medan andra erhåller för liten ersättning. Detta motiveras dock av att grupptalan normalt kommer att vara det enda sättet för anspråkshavarna att få någon ersättning alls.

Hänsyn måste också tas till att rätten vid en grupprättegång får ansvaret för att i processen inte aktivt deltagande gruppmedlemmars intressen tas till vara på ett rättssäkert och ändamålsenligt sätt. Domstolens processledande roll framhävs tydligare.

Grupptalans betydelse för domstolen och gruppens motpart

Konsekvenserna för *domstolen* av om en talan förs enligt lagen om grupprättegång eller bara enligt rättegångsbalken kommer i stort att sammanfalla med de processekonomiska vinster och förluster som diskuterats ovan. En grupprättegång kan emellertid komma att påverka domstolens arbete också på ett annat plan, som vi har berört endast kort i det föregående.

Man kan räkna med att mål där det förs grupptalan i flera fall ställer större krav på domarens förmåga att utöva formell och materiell pro-

cessledning. En talan som rör en stor grupp, eller flera större grupper på både kärande- och svarandesidan, blir inte sällan administrativt mer svårhanterlig jämfört med en sedvanlig process. Domaren får dessutom vara beredd att gripa in i rättegången för att skydda passiva gruppmedlemmars intressen, särskilt vid t.ex. förlikning och återkallelse.

En grupprättegång kommer således ibland att vara tämligen arbetskrävande. Dess handläggning kan innebära ett betydande merarbete för den domstol där talan tas upp jämfört med om gruppmedlemmarna väcker talan individuellt. I det senare fallet sprids kanske processerna på många underrätter och endast någon eller ett mindre antal rättegångar kommer till stånd vid den domstol där talan för eller mot gruppen har väckts.

Genom att jämföra grupprättegången med andra processformer skall domstolen söka klarlägga på vilket sätt gruppmedlemmarna bäst kan få sina anspråk tillgodosedda, med beaktande av kraven på ett snabbt, enkelt och billigt förfarande. Att prövningen kan resultera i en ökad arbetsbelastning för den enskilda domstolen är i det sammanhanget en följd av strävan att koncentrera prövningen av gemensamma och likartade omständigheter till ett forum. För domstolarna i stort, och därmed för samhället, innebär koncentrationen en kostnadsbesparing. Det kan därför inte komma i fråga att den domstol där grupptalan aktualiseras låter besvär och olägenheter av det slaget påverka bedömningen av om en grupprättegång är det bästa processalternativet.

De besparingar och fördyringar som förfarandet enligt lagen om grupprättegång sålunda kan medföra kommer också att inverka på den tid och de kostnader som *gruppens motpart* tvingas att lägga ner på processen. Det görs i debatten utomlands ibland gällande att en grupptalanprocess kan få så allvarliga ekonomiska konsekvenser för gruppens motpart att han blir mer eller mindre ruinerad. Påståenden förekommer om att företag tvingas lägga ner sin verksamhet, gå i konkurs osv. som en direkt följd av en grupptalan. Man kan inte utan vidare bortse från dessa farhågor men frågan kan betraktas ur flera synvinklar.

Den som handlar på ett rättsstridigt sätt och därigenom orsakar skada eller förlust för ett stort antal personer måste räkna med att ersättningsskyldigheten kan uppgå till ett betydande sammanlagt belopp. Grupptalan kan vara ett effektivare instrument att utkräva ansvar. Den reella ekonomiska belastningen för den ersättningsskyldige blir i sådant fall större. Konsekvenserna av orättshandlingen beror emellertid inte på de processuella reglerna utan på den materiella bestämmelsen om ersättningsansvar. De ekonomiska följderna för gruppens motpart är i sådant fall inte något hållbart argument mot grupptalan. Det kan inte rimligen

hävdas att en taleform skall vara otillåten därför att den ger bra möjligheter att driva igenom rättsligt grundade anspråk.

En grupptalan kan dock få allvarliga ekonomiska följder också för den som vinner processen mot gruppen. Vi tänker då på förhållanden som att parten har kostnader under rättegångens förlopp vilket kan skapa finansiella problem och att han riskerar att inte få sina rättegångskostnader ersatta av gruppens företrädare.

Man kan hävda att detta är risker som en part alltid får bära i en rättegång. Att kräva ekonomiska garantier från den som väcker talan innebär att de som har det ekonomiskt sämst ställt i samhället stängs ute från rätten att gå till domstol för att få ett rättsligt anspråk prövat. Vid grupptalan kan man å andra sidan väga in att taleformen är ett alternativ vid sidan av möjligheten för varje enskild anspråkshavare att på egen hand göra sin rätt gällande och att talan kan medföra särskilda besvär och kostnader för motparten som inte uppstår vid en individuell process. Vi vill därför inte ställa oss avvisande till påståendet att grupptalan ibland motiverar någon form av ekonomiskt skyddsnät för den som blir utsatt för en sakligt ogrundad talan.

Vårt förslag till lag om grupprättegång innehåller bestämmelser som tillgodoser bl.a. dessa hänsyn. Sålunda förordar vi att ekonomiska förhållanden skall vägas in i bedömningen av om den som vill väcka enskild grupptalan eller organisationstalan är lämplig som gruppföreträdare. Detta ger ett bättre ekonomiskt skydd för den som vinner en process mot gruppen än det som erbjuds en svarande i en individuell process.

Sammanfattningsvis menar vi därför att det kommer att saknas anledning för domstolen att låta ekonomiska olägenheter av denna karaktär för motparten påverka bedömningen av om grupptalan är en bättre metod för att hävda gruppanspråk rättsligt än andra tillgängliga alternativ.

Gruppmedlemmens intresse av en individuell process

Vid en grupptalan får de gruppmedlemmar som inte uppträder som gruppföreträdare begränsade möjligheter att påverka skeendet i rättegången. En medlem kommer visserligen att kunna intervenera och därigenom få ställning som part, men det utmärkande för den representativa processen är just att övriga medlemmar förhåller sig passiva och inte själva agerar vid domstolen. I annat fall blir skillnaderna små jämfört med ett kumulationsförfarande.

När man bedömer grupprättegångens värde som processalternativ måste det därför vägas in i vilken mån enskilda gruppmedlemmar har

önskemål om att själva föra talan angående sina anspråk. Särskilt när anspråken gäller större skadestånd eller rättsförhållanden som ger upphov till starka känslomässiga reaktioner (t.ex. närmiljöstörningar) kan det inte sällan antas att människor känner behov av att företa egna åtgärder eller att delta aktivt i ett samfällt agerande.

Domstolen kommer som regel inte att ha underlag för att redan när talan väcks bedöma medlemmarnas inställning till grupptalan. Det är först sedan samtliga i gruppen har underrättats om rättegången och beretts tillfälle att träda ur processen som det kommer att stå klart om en grupprättegång är den i detta hänseende lämpligaste processformen. Gruppen kan i det skedet ha minimerats så att talan lika väl kan föras av alla medlemmar individuellt eller med användande av pilotmål. Det kan också vara så att en framgångsrik process förutsätter att merparten av gruppen omfattas av talan, såsom ibland vid förbudstalan enligt miljöskyddslagen.

Att det samtidigt som grupptalan väcks pågår individuella processer kan tyda på en mer allmänt förekommande vilja hos anspråkshavarna att processa på egen hand. Det är dock inte säkert att så är fallet. Flera av dem som väckt talan kanske föredrar att vara passiva gruppmedlemmar i stället för parter med kostnadsansvar osv. En någorlunda säker slutsats om en grupprättegångs eventuella företräde framför andra processformer förutsätter även i sådana fall att man inväntar och ser hur många gruppmedlemmar som väljer att ställa sig utanför processgemenskapen.

Den enskilde gruppmedlemmens intresse av att hans anspråk prövas genom en grupptalan kan påverkas av de särskilda handläggningsregler som gäller för sådan talan. Domstolens ansvar att värna om passiva medlemmars rätt, förenklade principer för beräkning och fördelning av ersättning och ett ökat tryck på motparten att frivilligt rätta sig efter en dom är exempel på faktorer som kan göra grupptalan tilltalande för den enskilde.

En grupprättegång kan också ha den fördelen att domstolen får ett bättre bedömningsunderlag för att avgöra rättstvister som angår många människor, utan att de materiella bestämmelserna direkt förutsätter en samtidig prövning av samtliga anspråk som synes vara fallet vid förbudstalan enligt miljöskyddslagen. Exempelvis kan prövningen av ett avtalsvillkors skälighet enligt 36 § avtalslagen påverkas av att det i processen presenteras en mer övergripande och mångfacetterad bild av villkorets effekter i flera likartade avtalsförhållanden. Grupptalan kan i ett sådant fall få positiva effekter också för personer som står utanför gruppen, vilket domstolen inte bör stå främmande för att beakta när den bedömer förtjänsterna med en sådan talan.

Överväganden i övrigt

Det går inte att ge detaljerade riktlinjer för hur avvägningar av förevarande slag bör ske. Domstolen får ges tämligen fria händer att utifrån omständigheterna i det särskilda fallet pröva grupptalanprocessens eventuella företräde framför andra tillgängliga former för att göra gruppanspråken gällande rättsligt.

En allmän utgångspunkt är dock att domstolen, på ett för många jurister annorlunda och nytt sätt, måste uppmärksamma det syfte som talan för eller mot en grupp i det särskilda fallet är tänkt att tjäna. Den representativa processen kommer i motsats till kumulation och pilotmål inte alltid i första hand att motiveras av processekonomiska hänsyn. En grupprättegång kan lika väl framstå som behövlig för att nå ökad reparation, prevention eller prejudikatbildning. För att nå dessa effekter kan det t.o.m. vara nödvändigt att acceptera processekonomiska förluster jämfört med andra handläggningsformer.

Det är således viktigt att domstolen inte låter processekonomiska överväganden få alltför stort inflytande på bedömningen av om en grupprättegång är ett bättre processalternativ än andra former av talan eller sätt att göra anspråk gällande. Domstolens prövning skall inriktas på om en sådan rättegång är det bästa sättet för en effektiv medverkan till förverkligandet av de ändamål som ligger bakom de materiella rättsregler som gruppanspråken grundas på. Det förtjänar i det sammanhanget nämnas att ändamålen inte alltid framgår direkt av rättsreglernas ordalydelse.

Vid grupptalan på svarandesidan kan man räkna med att det i första hand blir processekonomiska överväganden som avgör om en grupprättegång bör tillåtas eller inte. Andra hänsyn kan dock göra sig gällande, såsom att en gemensam handläggning minskar risken för motstridiga avgöranden.

12.2.6 Grupptalan skall vara hanterlig

Vi har i det föregående som förutsättningar för att talan för eller mot en grupp skall få tas upp till prövning angett att det skall finnas en avgränsbar grupp, att talan måste grundas på en eller flera för gruppen gemensamma eller likartade omständigheter och att det stora flertalet anspråk som talan angår inte lika väl kan göras gällande genom talan för eller mot gruppmedlemmarna individuellt.

Att rekvisiten är uppfyllda kommer emellertid inte i sig att garantera att grupprättegången är en i varje särskilt mål lämplig processform. De speciella förfaranderegler som kommer att kännetecknа den representati-

va processen kan medföra att rättegången blir så otymplig och ohanterbar att talan för eller mot en grupp rimligen inte bör tillåtas, även om den vid en bedömning enligt ovan framstår som den bästa taleformen. Påståendet är inte så motsägelsefullt som först kan tyckas. Vid icke-individuellt processbara och processimmuna anspråk får lämplighetskravet en särskild aktualitet genom att det i sådant fall många gånger saknas alternativa vägar att göra anspråken gällande.

En faktor som kan få en grupprättegång att verka olämplig är förekomsten av ett stort antal *individuella omständigheter*. Som framgått ovan skall tvistefrågor som hänför sig till enstaka gruppmedlemmar inte vara något hinder mot att talan anses grunda sig på likartade rättsfakta och att en grupprättegång betraktas som det bästa processalternativet. Vi har i det sammanhanget avvisat tanken på en kvalitativ eller kvantitativ vägning mellan å ena sidan gemensamma eller likartade omständigheter och å andra sidan individuella förhållanden. I stället förordar vi att talans tillåtlighet i det hänseendet bör avgöras i samband med en allmän lämplighetsbedömning.

Det är inte svårt att tänka sig situationer där grunder och invändningar hänförliga till enskilda gruppmedlemmar avsevärt kommer att försvåra genomförandet av en representativ process. Nästan alla former av ersättningstalan kräver utredning som förutsätter medverkan från den enskilde anspråkshavaren, om inte ersättningen är ostridig eller kan beräknas med hjälp av förhållandevis enkla matematiska formler och dylikt. Men också i andra slags mål kan individuella förhållanden förekomma. Invändningar om preskription, bristande reklamation och medvållande är bara några exempel på omständigheter som kan kräva särskilda åtgärder och därigenom försvåra en gemensam handläggning.

Ibland kommer förekomsten av individuella förhållanden att leda till att andra former för att göra gällande anspråken framstår som bättre alternativ än grupprättegång. En sådan process kan då avvisas på grund av att det brister i den processförutsättning som diskuteras i avsnitt 12.2.5. I andra fall är emellertid talan för eller mot en grupp det enda realistiska alternativet, som när anspråken uppgår till individuellt små värden. Fall kan också tänkas där andra processalternativ visserligen är tänkbara men bedöms som klart olämpligare än en grupprättegång. Exempel på det är att anspråken är så stora att en individuell process är försvarbar men antalet anspråkshavare är så många att kumulation eller pilotmålsmetoden är praktiskt ohanterbara processformer.

En grupprättegång bör i de båda senare situationerna kunna avvisas som en olämplig processform om det t.ex. föreligger ett stort antal individuella förhållanden. Saknas det andra tillgängliga alternativ kan avvisningen visserligen leda till rättsförluster för hela eller en stor del av gruppen. Detta måste emellertid i viss utsträckning accepteras.

Bristerna i det processuella regelsystemet kan i sådant fall föranleda ändringar i de materiella reglerna så att det blir möjligt att vid domstol göra gällande anspråk som grundas på dem. Men det går att åstadkomma en hel del i denna riktning också inom ramen för en representativ process.

För att vidga möjligheterna till grupprättegång i situationer som de nu berörda menar vi att det bör övervägas att införa regler om nya förenklade principer för beräkning och fördelning av skadestånd. Genom ökad användning av generaliseringar, schabloniseringar och skälighetsuppskattningar kan betydelsen av individuella förhållanden för beräkning av skada och förlust minskas väsentligt. Vi tror att detta kan medverka till att förbättra de materiella ersättningsreglernas reparativa och preventiva effekt. Som framhållits tidigare presenterar vi dock inga författningsförslag i dessa frågor.

Däremot föreslår vi att domstolen ges möjlighet att meddela s.k. särskild mellandom och ge anvisningar om att individuella tvistefrågor skall lösas genom särskilda förfaranden. Till detta återkommer vi senare (se avsnitt 13.4.5).

En annan omständighet att beakta vid lämplighetsprövningen blir *gruppens storlek*. Det behöver inte vara någon nackdel i sig att talan omfattar ett stort antal personer. Rättspraxis i USA och Canada uppvisar class actions där gruppen har bestått av flera miljoner människor. Vilken gruppstorlek som kan accepteras får bero på de rättsförhållanden som talan angår och på behovet av undergrupper, efterföljande tvistlösningsförfaranden osv.

Det är i det sammanhanget viktigt att gruppen inte bara är avgränsbar utan dessutom lämpligt bestämd i övrigt. Att man enkelt kan avgöra vem som ingår i gruppen kommer inte alltid att medföra att gruppen har ett lämpligt omfång. Vid en förbudstalan kan det t.ex. utan vidare stå klart vem som är gruppmedlem men gruppen vara för snävt beskriven för att domstolen skall få ett så allsidigt bedömningsunderlag som den materiella tillåtlighetsregeln enligt gällande rätt förutsätter. Ett annat exempel är att en skadeståndstalan utformas olämpligt med hänsyn till bedömningen av kausalitets- och jämkningsfrågor. Vi berör dessa problem vidare i författningskommentaren.

Med gruppens storlek sammanhänger de svårigheter som kan uppstå i samband med *underrättelse* till gruppens medlemmar om att en grupprättegång har inletts och i anledning av händelser som inträffar under rättegången. Det kan vara både tids- och kostnadsmässigt krävande att identifiera alla gruppmedlemmar och se till att var och en av dem får del av informationen i fråga.

Sättet på vilket underrättelsen sker spelar här en avgörande roll. Kostnaderna blir väsentligt högre om varje gruppmedlem underrättas

personligen jämfört med om man väljer ett kungörelseförfarande, särskilt om talan omfattar en stor grupp. Som beskrivs närmare i kapitel 16 får domstolen enligt vårt förslag ganska stor frihet att välja den underrättelseform som passar bäst i det enskilda målet. Domstolens ställningstagande i den frågan kommer att ingå som en naturlig och viktig del i prövningen av om grupprättegång är en hanterbar processform.

Sammanfattningsvis menar vi således att det som en särskild processförutsättning bör ställas upp att rätten finner den talan som käranden vill föra är utformad på ett sätt som är förenligt med de särskilda handläggningsregler som gäller för en grupprättegång. Rekvisitet kan formuleras så att talan skall kunna handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt.

12.2.7 Bedömning av talans lämplighet

De ovan diskuterade rekvisiten borgar för att en grupprättegång kommer till stånd endast när det finns klara fördelar med processformen jämfört med andra handläggningsalternativ. Processförutsättningarna syftar också till att säkerställa att grupprättegången är en i det särskilda fallet lämplig processform. Sistnämnda intention framgår bl.a. av att en talan för eller mot en grupp kommer att vara tillåten bara om den kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Frågan är emellertid om detta ger ett fullgott skydd mot olämpliga rättegångar.

En synpunkt som kan anläggas i det sammanhanget är vad man kan kalla *nyttoaspekten*. Vilken vikt skall tillmätas det förhållandet att en framgångsrik process inte leder till direkt ekonomisk nytta för alla eller ens någon gruppmedlem? Bör en grupprättegång vara utesluten i fråga om s.k. processimmuna anspråk?

Som vi påpekat flera gånger behöver en civilprocess inte alltid i första hand ha en reparativ funktion. Det kan vara lika viktigt att rättegången leder till handlingsdirigering eller till att rättsläget på ett område klarläggs. Enligt vår mening är ibland dessa effekter så eftersträvansvärda att man tvingas acceptera att processen inte får någon reparativ verkan alls. En av de allvarligare bristerna i det processuella rättsskyddet i gällande rätt är just att civilprocessens preventiva och rättsbildande funktion inte fungerar, om inte behovet av reparation är tillräckligt stort för att motivera en process. För att komma till rätta med dessa problem förordar vi att man överväger att införa regler om förenklad beräkning av skadestånd och annan ersättning, om fondering av sålunda beräknad ersättning och om möjlighet för domstolen att förordna att medlen skall användas för ändamål som står i överensstämmelse med gruppens intresse (se avsnitt 25.3).

Men även utan sådana reformer menar vi att en grupprättegång kan medverka till att stärka de materiella rättsreglernas genomslagskraft i samhället, trots att kompensationssyftet inte är tillräckligt starkt för att motivera en process. Det handlar då om att väga samhällets och medborgarnas behov av prevention, prejudikatbildning osv. mot de kostnader en grupptalanprocess för med sig.

Som framgått ovan skall en grupprättegång där det förs fullgörelsetalan inte tillåtas om de kostnader som, oavsett utgången, belastar gruppen (t.ex. för förvaltning och distribution av inprocessade och fonderade medel) är orimligt höga i förhållande till anspråkens sammanlagda värde så att den enskilde gruppmedlemmen inte kan påräkna någon eller endast liten kompensation. Det finns emellertid också andra situationer där en grupprättegång kan framstå som olämplig från kostnadssynpunkt.

Sålunda kommer de övriga processförutsättningar som vi föreslår inte att hindra en grupprättegång där kostnaderna för domstol och parter vida överstiger processföremålets värde. Det blir alltså fullt möjligt för någon att föra en talan som orsakar rättegångskostnader på 100 000 kr för vardera parten angående anspråk med ett för gruppen sammanlagt värde av 10 000 kr. Enligt vår mening måste det finnas vissa spärrar mot tillkomsten av sådana processer.

Vid en reguljär rättegång gäller särskilda kostnadsregler för mål om små värden. Därigenom motverkas uppkomsten av alltför stora disproportioner mellan kostnaderna i målet och tvisteföremålets värde. Bestämmelserna kommer inte att vara tillämpliga i en grupprättegång på grund av de särskilda regler om rättens sammansättning som skall gälla vid en sådan process. Den förlorande parten i ett grupptalanmål kommer alltså att riskera att bli pålagd en extra tung ekonomisk börda.

Ett sätt att motverka detta är att införa en motsvarande kostnadsbestämmelse vid grupprättegång där talan rör sammanlagt små belopp. Emellertid kan det i den typen av tvister finnas starka preventiva och rättsbildande motiv för en talan som berättigar ett fullt kostnadsansvar för den förlorande parten. Processbenägenheten, och med det den preventiva verkan av processmöjligheten i sig, kommer därigenom att minska och försämra grupptalaninstitutets förmåga att bota brister i det processuella rättsskyddet för gruppanspråk. Införandet av en kostnadsregel motsvarande den för småmål skulle göra ett antal grupprättegångar ekonomiskt oförsvarbara.

Sannolikheten är liten för att någon enskild person tar på sig den kostnadsrisk som är förbunden med att driva ett kostsamt mål som rör mindre belopp. Man kan därför på goda grunder anta att grupptalanprocesser i preventivt och liknande syfte främst kommer att föras av myndigheter eller större väletablerade organisationer. Därigenom nås en viss garanti för att rättegångar inleds bara om det finns ett mer påtagligt

behov av att en rättslig fråga blir klargjord eller av handlingsdirigering eller liknande.

Det skall dock inte ses bort från risken att möjligheten att väcka grupptalan kan utnyttjas otillbörligt för att skada motparten. Farhågorna för s.k. legal blackmail har här visst fog. Detta kan emellertid förhindras genom en särskild regel som inte tillåter en talan som bedöms vara olämplig.

Motsvarande synpunkter gör sig gällande vid grupptalan på svarandesidan. En talan mot en grupp bör sålunda inte tillåtas om de särskilda kostnader som handläggningsformen för med sig framstår som oproportionerligt höga i förhållande till de anspråk som talan rör.

Ytterligare en situation där en grupprättegång kan framstå som uppenbart olämplig är vid ansökan om byte av handläggningsform (se avsnitt 12.1.2 ovan). Som tidigare angetts anser vi att det inte bör finnas en bestämd bortre tidpunkt för när ett byte av taleform senast får ske. En allmän utgångspunkt är dock att det normalt bör vara lättare att få till stånd ett byte vid rättegångens början än då målet är i ett avslutande skede av handläggningen.

För en övergång till en talan som rör en grupp måste krävas att detta har handläggningsmässiga fördelar jämfört med andra alternativ för att driva gruppanspråken vid domstol. Rekvisitet om grupprättegång som den bästa processmetoden syftar till att säkerställa detta. Prövningen behöver dock inte innebära att en ändrad handläggningsform är mer lämplig än en fortsatt individuell talan när det gäller hanteringen av det anspråk som är föremål för prövning i det redan pågående målet. Domstolens bedömning skall inriktas på om talan för eller mot en grupp är den mest lämpliga taleformen för prövningen av samtliga anspråk.

Vi anser att det i normalfallen inte kan riktas någon invändning mot att ett byte av taleform kan försena och komplicera handläggningen i det redan pågående målet. Det finns emellertid förhållanden som kan göra en sådan åtgärd uppenbart olämplig att vidta. Ett exempel är att frågan uppkommer i ett sent skede av rättegången, t.ex. under eller efter en huvudförhandling. Kan man då förutse att en övergång till grupprättegång kommer att väsentligt fördröja ett avgörande i målet och att motparten lider men av det framstår ett byte av taleform som högst olämpligt. Detsamma gäller om käranden ansöker om att få inleda en grupprättegång efter det att han har erhållit ett s.k. stupstocksföreläggande enligt 42 kap. 15 § RB.

12.2.8 Vissa andra frågor

Under denna rubrik tar vi upp några omständigheter som i utlandet ibland ställs upp som tillåtlighetskrav, men vilka vi anser inte bör gälla som särskilda processförutsättningar vid ett införlivande av regler om grupptalan i svensk rätt. Det gäller frågorna om det bör krävas att talan framstår som befogad i sak (s.k. test on the merits) och om representantens talan måste vara typisk för gruppmedlemmarnas anspråk (s.k. typicality).

Prövning i sak

En grupprättegång innebär som regel att det läggs en större administrativ börda på domstolen och ett ökat kostnadstryck på motparten än vid en rättegång där det förs endast individuell talan. Grupptalan innebär dessutom att någon tillåts processa angående annans rättsställning, i allmänhet utan att den senare är med och påverkar rättegångens händelseförlopp. Bland annat dessa omständigheter brukar anföras som skäl för att möjligheten att föra talan för eller mot en grupp bör göras avhängig att talan framstår som i sak befogad, grundad, påkallad eller dylikt. Man menar att det skall finnas en viss grad av sannolikhet för att talan kan vinna bifall.

Processförutsättningar av detta slag återfinns i bl.a. Ontarios och Quebecs lagar om class action (le recours collectif), men däremot inte i USA (Rule 23) eller i den australiensiska lagen. Enligt Class Proceedings Act i Ontario krävs för certifikation att domstolen finner att "the pleadings or the notice of application discloses a cause of action". I Quebec gäller enligt Livre IX i Code de procédure civile att auktorisation ges endast om domstolen bedömer att "les faits allégués paraissent justifier les conclusions recherchées". Det bör övervägas om det skall ställas upp ett motsvarande krav för inledande av en svensk grupprättegång. Frågan har av uppenbara skäl intresse främst vid grupptalan på kärandesidan.

För att ta ställning i denna fråga måste man först undersöka vilka möjligheter gällande processordning innehåller för att motverka uppkomsten av onödiga eller av annan anledning oönskade processer.

Enligt 9 kap. 1 § RB är det straffbart att mot bättre vetande inleda eller föranleda rättegång i tvistemål. Det krävs för straffansvar inte att parten haft någon illvillig avsikt med sitt handlande eller ens att hans krav eller inställning framstår som sakligt ogrundad. Det räcker med att rättegången bedöms vara onödig, att vederbörande kunnat nå samma

resultat utan att väcka talan eller på annat sätt föranleda att en rättegång inletts.

Vidare är kostnadsreglerna i rättegångsbalken utformade så att, som huvudregel, förlorande part skall ersätta motpartens rättegångskostnader. Denna princip verkar allmänt processavskräckande för personer som inte anser sig ha goda grunder för sina anspråk. Huvudregeln kompletteras dessutom av en bestämmelse (18 kap. 3 § RB) som anknyter till 9 kap. 1 § RB och som innebär att också vinnande part kan åläggas ett kostnadsansvar. Har nämligen den senare inlett rättegången utan att motparten gett anledning till det eller på annat sätt uppsåtligen eller genom försummelse föranlett onödig rättegång kan kostnadsansvaret läggas på vinnande parten eller rätten förordna att kostnaderna skall kvittas. Regeln kan tillämpas bl.a. vid partiellt medgivande när talan i övrigt ogillas, vilket är av särskilt intresse i ett grupptalansammanhang, nämligen om motparten medger vissa gruppmedlemmars anspråk men inte andras och en dom meddelas i enlighet med denna inställning.

Att uppmärksamma är vidare 42 kap. 5 § första stycket RB. Enligt denna paragraf kan rätten, utan att utfärda stämning, omedelbart meddela dom, om kärandens framställning inte innefattar laga skäl för käromålet eller om det annars är uppenbart att hans talan är ogrundad. En sådan dom har samma rättskraft och rättsverkningar i övrigt som en dom meddelad efter ordinär handläggning.

Noteras kan också att domstolen enligt bestämmelser i 42 kap. RB kan avgöra mål på handlingarna eller efter huvudförhandling i förenklad form. Dessutom kan nämnas att den som genom vårdslöshet eller försummelse vållar kostnad för motparten är ersättningsskyldig härför enligt 18 kap. 6 § RB, oavsett hur kostnaderna i övrigt fördelas mellan parterna. Rättegångsbalken har över huvud taget under det senaste årtiondet reformerats så att rättegångens förlopp bättre kan anpassas till förhållandena i det enskilda målet. Risken har blivit mindre för att en process skall orsaka domstolen, parterna och andra onödiga besvär och kostnader.

Reglerna i rättegångsbalken för att avvärja tillkomsten av onödiga processer (9 kap. 1 § och 18 kap. 3 § RB) har inte kommit till särskilt stor användning i rättspraxis. Flera omständigheter tyder på att bestämmelserna tolkas restriktivt. Kostnadsregeln i 18 kap 1 § RB och möjligheten till omedelbar dom i 42 kap. 5 § RB anses i regel som tillräckligt "ingripande sanktioner".

Frågan är vilket skydd dessa bestämmelser kan ge för gruppmedlemmar, motpart och domstol vid ett grupptalanförfarande. Innebär de tillräckliga garantier för att processer inte kommer till stånd i onödan eller krävs det nya, mer effektiva bestämmelser?

Till en början bör noteras att 42 kap. 5 § RB inte utan vidare kommer att kunna tillämpas fullt ut i grupptalanmål. En dom meddelad efter ett förenklat förfarande skulle kunna äventyra övriga gruppmedlemmars rätt. Domen skulle få rättskraft mot samtliga i gruppen och prekludera gruppmedlemmarnas möjligheter att åberopa alternativa grunder som kunde medföra att talan inte längre framstod som uppenbart ogrundad till stöd för sina anspråk.

Sistnämnda förhållande är av generellt intresse när det gäller skyddet för frånvarande gruppmedlemmars rättsställning. Domens prekluderande rättsverkan med avseende på alternativa grunder är densamma, oavsett om dommen meddelas efter ett förenklat förfarande eller efter en reguljär huvudförhandling. Det finns således starka skäl för att låta grupptalanförfarandet innehålla garantier mot processer där det finns risk för att gruppens rättsliga intressen inte tas till vara på ett fullgott sätt.

I vårt förslag tillgodoses gruppmedlemmarnas behov av skydd genom bl.a. rättens materiella processledning, krav på att grupprepresentanten skall besitta vissa egenskaper som gör honom lämplig att företräda gruppen, underrättelser till medlemmarna om rättegången och möjlighet för en medlem att intervenera eller på annat sätt delta i rättegången eller att lämna gruppen. Vi ser ingen anledning att vid sidan av dessa förutsättningar ställa upp ett särskilt krav på att talan skall framstå som befogad, grundad eller dylikt, i syfte att skydda de gruppmedlemmar som inte deltar aktivt i rättegången.

Att överväga är då om det finns anledning att införa särskilda processförutsättningar, utöver de allmänna tillåtlighetsrekvisit för grupptalan som vi föreslår, för att skydda domstolen eller motparten.

Av särskilt intresse är i det sammanhanget, förutom 42 kap. 5 § RB, kostnadsregeln i 18 kap. 1 § RB. Det kan visserligen sägas att den senare bestämmelsen inte är något effektivt instrument mot den som saknar ekonomiska förutsättningar att infria ett kostnadsansvar. Här skall dock uppmärksammas de övriga tillåtlighetskrav som vi anser skall ställas upp för rätten att väcka grupptalan. Dessa innefattar bl.a. en prövning av gruppföreträdarens ekonomiska förutsättningar att processa (t.ex. om han har beviljats rättshjälp eller ekonomiskt stöd från en rättsskyddsförsäkring) och grupptalans lämplighet som processform i det enskilda fallet. Möjligheten att få ekonomiskt stöd genom rättshjälp eller från en rättsskyddsförsäkring är villkorad av att vederbörande har ett befogat intresse av att få sin sak prövad vid domstol. Det kan här sägas föreligga en förprocessuell spärr mot onödiga processer som är särskilt intressant eftersom det stora flertalet enskilda grupptalan kommer att förutsätta ekonomiskt bistånd från utomstående. Utländska erfarenheter visar att fonder, rättshjälpsorgan osv. fungerar som ett effektivt filter mot ogrundade käromål.

Vår bedömning är att den prövning som domstolen eller någon annan har att göra i dessa hänseenden blir ett effektivt skydd mot att parter och domstolar tillfogas besvär och kostnader till följd av onödiga processer. I det sammanhanget bör framhållas att det vid en individuell talan inte finns några garantier för att den som förlorar en rättegång har ekonomiska förutsättningar att infria ett kostnadsansvar. Det går inte att värja sig mot en process genom att hänvisa till att käranden är insolvent. Vårt förslag innebär i detta hänseende en betydande fördel för motparten, genom att också ekonomiska faktorer skall vägas in i bedömningen av om den som vill föra en grupptalan är lämplig att företräda gruppen i processen.

Det kan sägas att det vid representativa processformer finns utrymme för en preliminär inledande prövning av målet i sak, eftersom det står gruppmedlemmarna fritt att väcka enskild talan om grupptalan inte skulle tillåtas. Detta är emellertid riktigt endast såvitt gäller anspråk som har ett sådant värde att en individuell rättegång framstår som ekonomiskt försvarbar. Anspråk som är icke-individuellt processbara eller processimmuna förutsätter en representativ talan för att bli rättsligt tillvaratagna på processuell väg. Argumentet att det alltid kommer att finnas ett processuellt alternativ till grupprättegången är därför inte hållbart. Som vi konstaterat tidigare kan behovet av prevention eller rättsbildning vara väl så stort i fall av små anspråk som då varje enskilds krav gäller ett högt belopp. Vi är vidare övertygade om att de särskilda rekvisit för grupptalans väckande som vårt förslag innehåller, tillsammans med de allmänna besvär och kostnader som drivandet av en talan för eller mot en grupp i många fall kommer att innebära, blir tillräckligt för att avhålla människor från att processa i onödan.

Ytterligare ett viktigt argument mot en inledande prövning av att talan är grundad är att en sådan ordning får till följd att samma omständigheter prövas två gånger, dels som en särskild processförutsättning och dels som en del av saken. Prövningarna kommer att ske på olika bedömningsunderlag och enligt delvis olika handläggningsregler för domstolen. Omständigheter som rör frågan om kärandens talan skall bifallas eller ogillas och som parterna mer eller mindre, beroende på sakens natur, fritt disponerar över kommer i stället att prövas av domstolen ex officio som en fråga om rättegångshinder. Det finns starka principiella och praktiska skäl mot ett sådant system.

Visserligen kan det vid en inledande prövning knappast krävas mer i bevishänseende än att ett bifall till kärandens talan har en viss grad av sannolikhet för sig, som ligger klart under det som krävs för en bifallande dom. Emellertid måste man räkna med att svaranden sätter in stora ansträngningar för att få talan avvisad och därigenom slippa en kostsam och tidsödande grupptalanprocess. Som vi anfört tidigare

kommer grupptalan inte sällan att vara det enda processalternativet. Lyckas svaranden avstyra talan blir risken därför liten att han utsätts för ett större antal individuella processer. Svaranden kan således ha mycket att vinna på att få en grupptalan avvisad.

Man kan mot bakgrund av detta utgå från att ett krav på att kärandens talan skall vara befogad, grundad eller dylikt medför en betydande risk för att rättegångsfrågan får en annan tyngd och betydelse för målet i sak än som är tänkt för prövningen av rättegångshinder. Det finns en uppenbar fara för att handläggningen i denna del blir utdragen genom särskilda sammanträden, åberopande av muntlig och skriftlig bevisning osv. Målet kan utsättas för en väsentlig tidsfördröjning, utan att det uppnås några egentliga processuella vinster.

Sammanfattningsvis menar vi att de särskilda processförutsättningar som vårt lagförslag enligt ovan kommer att innehålla tillsammans med möjligheterna för domstolen att pröva målet i förenklad form ger tillräckliga garantier för att domstol, motpart och frånvarande gruppmedlemmar inte skall behöva lida förluster på grund av att onödiga processer kommer till stånd. Det bör således inte införas någon särskild regel om prövning av kärandens talan i sak i samband med att han väcker grupptalan.

Krav på typiskhet

Med typiskhet (typicality) menar vi en processförutsättning som innebär att grupprepresentantens yrkanden, grunder eller invändningar skall vara typiska, representativa, för de anspråk som ryms inom gruppen. Kravet har sin förebild i den i USA gällande Federal Rules of Civil Procedure, Rule 23 (a) (3) som stadgar att en class action är tillåten endast om "the claims or defences of the representative parties are typical of the claims and defences of the class".

Som exempel på situationer där det kan sättas i fråga om gruppföreträdarens talan är representativ för gruppens intresse kan nämnas att käranden yrkar att ett villkor förklaras ogiltigt enligt 36 § avtalslagen medan majoriteten av gruppmedlemmarna vill ha hela avtalet ogiltigförklarat, att representanten för talan om hävning av köp men merparten av de övriga i gruppen endast önskar nedsättning av köpeskillingen eller att någon för förbudstalan för en grupps räkning men flertalet medlemmar vill inskränka talan till att avse vidtagande av skyddsåtgärder.

Domstolen måste i situationer som dessa ta ställning till om den väckta talan, för eller mot en grupp, bör tillåtas eller inte. Såväl en framgångsrik som en förlorad talan kan få oönskade konsekvenser för de frånvarande gruppmedlemmarna. Vår bedömning är emellertid att en

sådan utgång av talan kommer att förhindras redan genom de särskilda förutsättningar som enligt vårt förslag måste vara uppfyllda för att grupptalan skall få föras och att det därför saknas anledning att ställa upp ett explicit krav på typiskhet. Bedömningen grundas på följande överväganden.

Typicalitykravet kan till en början sägas tjäna syftet att motverka uppkomsten av en intressekonflikt mellan representanten och andra gruppmedlemmar. En uppskattning av risken för konflikter av detta slag kommer med vårt förslag att ingå i domstolens prövning av om representanten uppfyller kravet att på ett fullgott sätt kunna ta till vara gruppens intressen. Föreligger det skilda önskemål om hur talan bör utformas mellan flera inom samma grupp får domstolen dessutom möjlighet att inrätta undergrupper för att lösa särskilda tvistefrågor. Och vid grupptalan på svarandesidan kommer domstolen att kunna utse en icke-medlem att föra talan som part för gruppens räkning.

Ett särskilt spörsmål som kravet på typiskhet hos representantens talan väcker är, om en framgångsrik talan måste leda till nytta för samtliga, eller i vart fall flertalet, gruppmedlemmar. Också detta är en omständighet som domstolen blir nödgad att väga in när den tar ställning till representantens lämplighet att företräda gruppen. I vilken mån man i det hänseendet bör ställa upp som krav att gruppmedlemmarna alltid till fullo skall gynnas av en framgångsrik talan behandlas i avsnitt 12.6.

Som nämnts ovan omfattar typicality-prövningen även frågan i vilken mån gruppföreträdarens anspråk måste vara identiskt eller likartat med övriga gruppmedlemmars. Det är svårt att skilja det spörsmålet från kravet på att talan skall avse anspråk som rör väsentligen samma eller likartade rätts- eller sakfrågor samt kravet vid enskild grupptalan på att käranden måste vara medlem i gruppen. Vi ser inte att ett krav av det slag som typicality utgör skulle medföra några fördelar i detta hänseende.

Typicality som processförutsättning kan slutligen sägas ha till uppgift att avgränsa gruppen. Dess omfattning kan i sådant fall bestämmas genom en prövning av i vilken mån enskilda personer har anspråk för vilka gruppföreträdarens yrkanden, grunder eller invändningar är typiska. För oss framstår dock typicality i det sammanhanget som ett trubbigt instrument. Man uppnår samma och bättre effekter genom att låta domstolen pröva om det föreligger gemensamma eller likartade rättsfakta, att käranden är en lämplig företrädare för gruppen och att den som vill föra enskild grupptalan själv har talerätt rörande något av de rättsförhållanden som målet angår.

Kravet på typicality i Rule 23 har rönt stor kritik i USA (se bl.a. Lindblom, Grupptalan s. 186 f.). Domstolarna har gett rekvisitet olika innehåll, utan att det kan sägas ha utbildats någon fast praxis om vilken

innebörd typicality skall anses ha. Varken i Canada eller i Australien har man funnit det nödvändigt att ställa upp en motsvarande processförutsättning.

Sammanfattningsvis menar vi att det är svårt att se någon självständig egenskap i typicality-prövningen som motiverar att det ställs upp ett särskilt krav på att kärandens yrkanden, grunder eller invändningar skall vara typiska för gruppen. En sådan processförutsättning riskerar endast att leda till osäkerhet om vilka krav som gäller för rätten att inleda en grupprättegång och försvåra rättstillämpningen.

12.3 Rekvisiten för fullgörelsetalan och talan om fastställelse

12.3.1 Inledning

En talan vid domstol kan vara föranledd av olika motiv. Ibland är syftet att tvinga fram en prestation från motparten. I andra fall vill en av eller båda parterna nå klarhet i vilken rättslig relation som föreligger mellan dem i ett visst hänseende eller om de över huvud taget står i något rättsförhållande till varandra. Det förekommer också rättegångar som resulterar i en rättsgestaltande dom, utan att det är fråga om fullgörelse av en prestation eller fastställelse av ett visst rättsförhållande. Exempel på sådana avgöranden är domar om upphävande av stämmobeslut.

Vi har i tidigare sammanhang berört förhållandet att inte vem som helst kan föra talan angående en viss rättslig fråga. Frågan om talerätt i grupptalanmål behandlas närmare längre fram. Att någon har talerätt medför emellertid inte behörighet att utan vidare processa om det som talerätten omfattar. Varken talan om fullgörelse, fastställelse eller en rättsgestaltande dom får tas upp av domstol, om inte vissa förutsättningar är för handen.

Beträffande den senare taleformen - om en rättsgestaltande dom - återfinns processförutsättningarna i de materiellrättsliga lagar som reglerar den i det särskilda fallet aktuella tvistefrågan. I den mån det är nödvändigt att göra ändringar i bestämmelserna för att möjliggöra eller underlätta en grupprättegång i dessa fall behandlar vi det särskilt.

När det gäller fullgörelse- och fastställelsetalan innehåller rättegångsbalken bestämmelser om under vilka förutsättningar en sådan talan får tas upp till prövning av domstol. Reglerna är utformade med den ordinära individuella talan som grund. Vi tar i detta avsnitt upp till övervägande om berörda paragrafer är anpassade till de speciella för-

hållanden som kommer att råda när talan inleds enligt lagen om grupprättegång eller om det krävs ändringsåtgärder.

12.3.2 Fullgörelsetalan

Det finns ingen uttrycklig bestämmelse om vilka rekvisit som skall vara uppfyllda för att en fullgörelsetalan skall få väckas. Däremot anges i 13 kap. 1 § RB vissa undantagssituationer när talan om fullgörelse får tas upp av domstol trots att tiden för prestation inte har inträtt. Därigenom kan man motsatsvis sluta sig till att en sådan talan alltid får väckas i tiden efter det att fullgörelseskyldighet har inträtt (eller inträder före dom i målet).

Undantagsbestämmelserna i 13 kap. 1 § RB föranleder inga särskilda kommentarer i fråga om behandlingen av gruppanspråk. De skall tillämpas i en grupprättegång som om varje gruppmedlem är part i målet. Däremot finns det skäl att ägna visst intresse åt det förfallorekvisit som kan utläsas motsatsvis ur paragrafen.

Det räcker med ett påstående från käranden om att anspråket är förfallet till infriande för att processförutsättningen skall anses uppfylld. Visar sig påståendet vara felaktigt skall domstolen ogilla talan. Att avvisa talan kommer därmed i stort sett i fråga bara om det av kärandens egna uppgifter framgår att förfallotiden inte kommer att ha inträtt vid tiden för målets avgörande.

En fullgörelsetalan kan även avse en underlåtenhetsförpliktelse (s.k. förbudstalan). Talan innefattar då inte sällan yrkande om vitessanktion. Det är inte alldeles givet vilka krav som skall ställas på ett sådant anspråk för att det skall anses förfallet. Rimligen bör det förutsättas att svaranden på något sätt, t.ex. genom att ha brustit i sin underlåtenhetsplikt, har föranlett rättegången eller att talan av andra skäl framstår som påkallad. Larsson anser (Festskrift till Ekelöf s. 466 f.) ett sådant krav förfallet först då svaranden vid åtminstone ett tillfälle har brustit i passivitet och det föreligger fara för ett upprepande. Enligt Kommentaren till Rättegångsbalken I (s. 13:16) når man en enklare gränsdragning om man låter förfallokravet vara lika med ett påstående från käranden om att svaranden genom ett vid tidpunkten för talans väckande kontinuerligt handlande faktiskt brister i sin skyldighet. För övriga fall skulle enligt Kommentaren talan kräva tillämpning av undantagsbestämmelsen i 13 kap. 1 § 4, nämligen att det för käranden är av vikt att fullgörelse sker på rätt tid och det föreligger särskild anledning att svaranden kommer att undandra sig sådan fullgörelse. Nämnas kan också att enligt Ekelöf (Rättegång II, 1985, s. 115) bör tillåtligheten av en förbudstalan

bedömas på grundval av bestämmelsen om fastställelsetalan i 13 kap. 2 § RB.

Vilken av dessa ståndpunkter som bäst ger uttryck för gällande rätt får betraktas som oklart. Möjligen kan dessutom det alternativet komma i fråga att anspråk av denna typ alltid är förfallna och att svaranden åtnjuter tillräckligt skydd mot obefogade processer genom regler om talerätt, straff- och kostnadsansvar, möjlighet till dom efter förenklad handläggning osv.

Kravet på att talan skall avse ett förfallet anspråk är som framgått ovan i de allra flesta fall uppfyllt redan genom kärandens påstående i stämningsansökan. Att han yrkar förpliktande för svaranden att fullgöra något får normalt tolkas som innefattande ett påstående om att tiden för prestationsskyldighet enligt kärandens mening har inträtt (eller kommer att inträda innan domstolen har avgjort målet).

Förhållandena blir, såvitt vi bedömer, inte annorlunda när talan väcks enligt lagen om grupprättegång. Käranden som vill föra grupptalan kommer i sådant fall att yrka fullgörelse för hela gruppens räkning. I en stämningsansökan eller en ansökan om byte av handläggningsform skall anges de gemensamma och individuella omständigheter som talan grundas på. Domstolen kommer med det som underlag att kunna ta ställning till om kärandens påstående om förfallotid omfattar samtliga gruppmedlemmar. Eventuella oklarheter kan redas ut genom frågor och erinringar till parterna. Motsvarande gäller om käranden väcker talan mot en grupp.

Särskilt vid förbudstalan där gruppen uppträder på svarandesidan kommer det dock i vissa situationer att vara oklart om förfallokravet är uppfyllt eller inte, i vart fall om man kräver mer än ett rent påstående från käranden om att anspråket är förfallet. Visserligen kan det sägas att den som endast är passiv gruppmedlem inte riskerar att lida någon egentlig olägenhet av en förbudsdom, om han ändå inte har planerat att handla på det förbjudna sättet. Men varje ytterligare gruppmedlem kan medföra att processen fördyras. Han skall underrättas om rättegången, domstolen måste beträffande varje individuellt anspråk ta ställning till om prövningen kräver särskilda utredningsåtgärder osv. Kostnaderna härför får bäras av antingen samhället eller någon av parterna.

Också i dessa fall kommer emellertid domstolen att ha ett eget utredningsansvar. Finns det anledning till misstanke om att kärandepåståendet i stämningsansökningen inte omfattar samtliga gruppmedlemmar blir det domstolens sak att utreda hur det förhåller sig.

Det bör vidare påpekas att om domstolen finner kärandens påstående ogrundat gentemot hela eller delar av gruppen, kommer den delen av målet att kunna handläggas på ett förenklat sätt enligt reglerna i 42 kap. RB.

Sammanfattningsvis menar vi att 13 kap. 1 § RB och vad som motsatsvis kan utläsas ur den bör kunna tillämpas på samma sätt i en grupprättegång som vid en individuell process. Det finns således inga skäl att föreslå någon särskild bestämmelse härom i lagen om grupprättegång.

12.3.3 Fastställelsetalan

Enligt 13 kap. 2 § första stycket RB gäller som förutsättning för att få föra fastställelsetalan att talan avser frågan om ett visst rättsförhållande består eller inte består och att det skall råda en ovisshet om rättsförhållandet som leder käranden till förfång. Bestämmelsen är fakultativ, domstolen må ta upp talan till prövning.

Rekvisiten om rättsförhållande, ovisshet och förfång är vart och ett processförutsättningar som rätten skall beakta självmant, när anledning till det förekommer (34 kap. 1 § RB). Som framgår nedan innebär det inte att domstolen alltid behöver företa någon grundligare undersökning av om samtliga förutsättningar är uppfyllda.

Att talan avser ett rättsförhållande (en konkret rättslig relation) får bedömas utifrån det yrkande och de grunder som käranden framställer i målet. Allmänt anses att domstolen skall noga pröva om denna processförutsättning föreligger, med hänvisning till den rättsverkan en dom i ett fastställelsemål har. Det bör i det sammanhanget inte medföra några särskilda problem att talan förs enligt lagen om grupprättegång. Att käranden processar om andras rättsförhållanden kommer i sig inte att påverka kraven på käranden att noga ange yrkande och grunder eller domstolens möjlighet att göra en allsidig och ingående prövning av att talan rör ett rättsförhållande.

Kravet på ovisshet får normalt anses tillgodosett redan genom det faktum att det väcks talan i saken. Det saknas anledning för käranden att gå till domstol om parterna är överens om att det föreligger eller inte föreligger ett rättsförhållande mellan dem och vilket innehåll rättsförhållandet i förekommande fall har. Vid grupprättegång kommer emellertid detta att med säkerhet kunna konstateras bara beträffande den som väcker talan. Att det vid grupptalan på kärandesidan föreligger en motsvarande ovisshet mellan svaranden och samtliga gruppmedlemmar är inte utan vidare givet.

Den som väcker en sådan grupptalan får normalt anses ha anledning att utgå från att ovissheten är densamma för alla i gruppen. Det kan inte begäras att han i förväg har undersökt att rekvisitet är uppfyllt beträffande varje medlem. Ett sådant krav skulle allvarligt hindra fastställelseprocesser i grupptalanform, när gruppen består av hundratals

personer eller fler. Å andra sidan kan det inte accepteras att en talan om fastställelse skall få föras till förmån för en grupp, om det bland medlemmarna finns många för vilka rättsförhållandet i fråga inte är ovisst. Utrymmet för onödiga processer skulle bli alltför stort.

Vårt förslag till lag om grupprättegång innehåller bestämmelser som motverkar sådana oönskade konsekvenser. Sålunda skall det gå ut en underrättelse till gruppmedlemmarna om rättegången. Den som inte vill (eller inte anser sig) tillhöra gruppen kan anmäla det till rätten och därmed bli ställd utanför processen. Det kommer vidare att ligga i svarandens intresse att upplysa domstolen om att talan på grund av träffade uppgörelser, utfästelser eller liknande är onödig i relation till vissa gruppmedlemmar, som kan höras i frågan.

Vi menar därför att det inte bör ställas stora krav på domstolen att självmant undersöka om det råder ovisshet i fråga om alla de rättsförhållanden som den aktuella grupptalan avser. Det är tillräckligt att en sådan prövning kommer till stånd när det finns en konkret anledning till det på grund av en invändning från svaranden eller av någon annan orsak. En sådan rättstillämpning torde stämma väl överens med vad som gäller vid en individuell process (jfr Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 113).

Det som nu sagts angående ovisshetsbedömningen gäller på motsvarande sätt förfångsrekvisitet. Den som väcker talan bör också i detta hänseende normalt kunna utgå från att förfånget är detsamma för samtliga medlemmar i gruppen. Underrättelseförfarandet och svarandens möjligheter att framställa invändningar kommer att vara tillräckliga garantier mot onödigt processande.

En fastställelsetalan rör ofta en fråga som har prejudiciell betydelse i en senare rättegång om fullgörelse. Att prestationen är förfallen är i sig inget hinder mot att käranden begränsar sin talan till att få fastställt en viss rättslig relation. Det sammanhänger bl.a. med att en dom i fastställelsemålet kan ha rättsverkningar som sträcker sig vidare än till den aktuella fullgörelsetvisten. Som exempel kan nämnas att en köpare gör gällande att en vara är felaktig och vill ha felet avhjälpt. Säljaren invänder att varan är felfri och att köparen i vart fall har reklamerat felet för sent. Köparen kan då genom särskild talan få fastställt att varan är felaktig och att felpåföljder kan göras gällande. Domen får därigenom rättsverkan med avseende på såväl köparens rätt att kräva felets avhjälpande som framtida tvister om prisavdrag, hävning, skadestånd osv. i anledning av felet.

Ibland finns det anledning att fråga sig om förfångsrekvisitet är uppfyllt när käranden lika väl kan yrka fullgörelse som fastställelse. Sålunda menar Ekelöf att talan om skadeståndsskyldighet i sig inte bör tillåtas om alla skador kan utredas genast (Rättegång II, 1985, s. 112). I Kommentaren till Rättegångsbalken I (s. 13:22) ansluter sig till denna

uppfattning, för det fall parterna är ense om med vilken kvotdel skadevållaren skall ersätta skadorna.

Det kan i en sådan situation vara processekonomiskt motiverat att få prövat enbart skadeståndsskyldigheten genom ett grupptalanförfarande. Bedömningen av vilka skador som är ersättningsbara och beräkningen av skadeståndsbelopp kan därefter ske i individuella processer. För att göra en sådan uppdelning av den rättsliga tvistehanteringen möjlig föreslår vi att det i lagen om grupprättegång införs en särskild bestämmelse om att fastställelsetalan får föras utan hinder av att förutsättningarna för att yrka fullgörelse är för handen.

Ett liknande fall föreligger när en presumtiv skadevållare väcker en negativ fastställelsetalan och motparten svarar med att väcka en fullgörelsetalan om skadestånd. Här är dock den vanligaste uppfattningen i doktrinen att den förra talan inte bör avvisas, dvs. förfångsrekvisitet får anses fortfarande uppfyllt (se Kommentaren till Rättegångsbalken I s. 13:23). Uppkommer frågan i ett grupptalanmål bör domstolen, om det är lämpligt, få fortsätta handläggningen av fastställelsetalan enligt lagen om grupprättegång. De individuella processerna (eller en senare väckt grupptalan) om fullgörelse kan förklaras vilande i avvaktan på utgången i fastställelsemålet eller handläggas gemensamt med detta.

För att rätt kunna bedöma om talan för eller mot en grupp är lämplig vid fastställelse av skadeståndsansvar måste det stå klart vilka omständigheter som prövningen av en sådan talan omfattar. Det är inte utan vidare givet att skadeståndsansvaret är detsamma gentemot samtliga skadelidande. Som framhållits tidigare blir förekomsten av individuella förhållanden en viktig faktor att beakta vid bedömningen av om processförutsättningarna för en grupprättegång är uppfyllda.

Frågor om orsakssamband och uppskattning av en skadas omfattning och värde faller naturligt utanför skadeståndsskyldigheten i sig. Hänsyn till den presumtive skadevållaren gör dock att det i fastställelseprocessen bör anges något om den skada som påstås ha uppkommit. Den som blir utsatt för en sådan talan måste veta ungefärligen vilka värden som står på spel för att bestämma vilket arbete och vilka kostnader som skall läggas ned i rättegången. Kraven på käranden synes dock inte sättas särskilt högt (jfr NJA 1987 s. 787).

Till ansvarsfrågan hör däremot om den skadelidande varit medvållande till skadan och andra omständigheter som påverkar med vilken kvotdel ersättning skall utgå. Som nämnts behöver ersättningsskyldigheten vid masskränkningar inte vara lika långtgående gentemot alla drabbade. Den kan dessutom variera för olika skador. Sålunda kan t.ex. en följdskada vara att ersätta endast delvis på grund av att den skadelidande inte minimerat förlusten. Ett annat exempel på omständigheter som hör till frågan om skadeståndsskyldighet i sig är enligt Ekelöf orts-

och allmänvanlighetsrekvisiten i 1 § tredje stycket miljöskadelagen (se Rättegång II, 1985, s. 112).

För att omständigheter som dessa skall beaktas av domstolen krävs att svaranden framställer invändning därom. Det kan dock vara svårt för denne att i ett grupptalanmål veta vilka invändningar som bör göras, om identiteten på gruppmedlemmarna inte är känd. Rör t.ex. talan ansvar för produktskador i form av allergier kan svaranden vilja invända dels att vissa personer inte har sökt hjälp för sina besvär och därigenom onödigt förvärrat skadan och dels att andra skadelidande har varit medvållande genom att de inte till fullo följt bruksanvisningen för produkten. Vid talan om fel i vara kan säljaren vilja invända att vissa gruppmedlemmar redan vid köpetillfället kände till den påstått felaktiga egenskapen hos varan och att andra köpare reklamerat felet för sent.

En utväg att lösa problemet är att betrakta grupprättegången som en olämplig handläggningsform, om talans utformning inte på ett fullgott sätt medger svaranden att ta ställning till behovet att framställa invändningar av detta slag. Och i den mån invändningar framställs kan dessa vägas in i den allmänna bedömningen av grupprättegången som den bästa tillgängliga och i sig lämpliga processformen.

En sådan lösning lämnar emellertid ett alltför stort utrymme för svaranden att genom invändningar av det slaget omöjliggöra en grupptalan. Processförutsättningarna kommer i praktiken aldrig att kunna uppfyllas om motparten beträffande flertalet gruppmedlemmar gör gällande individuella omständigheter av betydelse för t.ex. skadeståndsskyldighetens fastställande. I några fall skulle visserligen domstolen kunna avfärda invändningarna som uppenbart grundlösa. Den vanligaste följden torde dock bli att grupptalan måste avvisas.

För att motverka den typen av missbruk föreslår vi att det skall vara möjligt att fastställa någons skadeståndsskyldighet eller något annat rättsförhållande utan att hänsyn tas till individuella omständigheter av den typ som här tagits upp. Vår metod för att uppnå detta är bestämmelser om s.k. särskild mellandom. Reglerna innebär i korthet att domstolen i en dom kan fastställa svarandens skyldigheter i ett visst hänseende samtidigt som den villkorar domslutet av den framtida prövningen av en viss fråga. Vi återkommer med en utförligare behandling av sådana domslut i avsnitt 13.4.5.

Kravet på att en fastställelsetalan skall röra ett rättsförhållande är ingen garanti för att processen leder till att samtliga tvistefrågor mellan parterna blir lösta. Det finns inget som hindrar käranden från att begränsa talan till en viss stridig omständighet. Som exempel kan nämnas att käranden väcker talan om tolkningen av ett visst avtalsvillkor och det samtidigt föreligger oenighet mellan parterna också beträffande andra delar av avtalsinnehållet. Det kan hävdas (se bl.a. Ekelöf, Rätte-

gång II, 1985, s. 111) att man i ett sådant fall skall avvisa talan om svaranden invänder och menar att rättegången borde omfatta också andra tvistefrågor. Skälet är att man i annat fall riskerar att det processas upprepade gånger rörande samma avtal.

Spörsmålet kan bli aktuellt i ett grupptalanmål. Det bör då inte behandlas annorlunda än i en individuell process, förutsatt att svarandens invändning hänför sig till ett förhållande som kan prövas i grupptalanmålet. Rör invändningen däremot individuella omständigheter får frågan om grupptalans lämplighet bedömas på grundval av de för rättegångsformen speciella processförutsättningarna.

12.4 Forumfrågor

12.4.1 Inledning

Vi har i avsnitt 11.2 tagit ställning till vilket kompetensområdet bör vara för en allmän lag om grupprättegång. Vårt förslag innebär att det i sakligt och funktionellt hänseende kommer att råda överensstämmelse mellan lagens tillämpningsområde och allmän domstols behörighet enligt 10 kap. 17 § RB. I detta avsnitt skall vi behandla de allmänna domstolarnas inbördes kompetens enligt lagen, dvs. deras lokala behörighet. Dessutom kommer vi att ta upp vissa frågor rörande svensk domsrätt.

Bestämmelser om domstolarnas lokala kompetens finns i 10 kap. RB. Reglerna är utformade för att underlätta att tvister tas upp vid den domstol där rättegången kan genomföras med minsta möjliga besvär och kostnader för samhället, parterna och övriga berörda. Huvudregeln är att talan skall väckas vid domstolen på den ort där svaranden har sin hemvist. Kapitlet innehåller dock flera undantag från denna regel.

Bestämmelserna om laga domstol skiljer mellan allmänna och särskilda fora. Vid de förra kan talan väckas i alla fall utom de som är uttryckligen undantagna. Särskilda fora är, som begreppet antyder, behöriga endast i speciellt angivna situationer. Ibland kan käranden välja mellan olika domstolar. Dessa betecknas då som konkurrerande. Anvisar lagen endast ett forum kallas detta exklusivt. Ett forum kan vidare vara subsidiärt i förhållande till ett eller flera andra fora. Slutligen är vissa forumregler tvingande medan andra är dispositiva. De sistnämnda hindrar en process bara om svaranden framställer foruminvändning.

Den representativa processen ger upphov till ett antal frågor avseende vid vilken domstol en sådan talan bör väckas. Ett spörsmål är om grupprättegångar skall kunna inledas vid vilken tingsrätt som helst eller om man bör begränsa den möjligheten till vissa större tingsrätter. Det bör också övervägas om käranden skall få välja fritt mellan konkurre-

rande fora. Nära samband med det har frågeställningen om talan måste väckas vid ett för kärandens anspråk behörigt forum eller om det bör räcka med att någon medlem kan stämma eller stämmas in vid den aktuella domstolen. Här måste särskilt uppmärksammas betydelsen av att vissa fora är exklusiva och skiljelinjen mellan allmänna och särskilda domstolar. Slutligen finns det anledning att fundera över hur prövningen av forumfrågan i ett grupptalanmål bör ske.

Detta är några av de spörsmål som tas upp till diskussion i det följande. Vi inleder med frågan om lagen om grupprättegång skall vara tillämplig vid alla eller bara vissa tingsrätter.

12.4.2 Domstolarnas allmänna behörighet att handlägga en grupprättegång

Vi har vid flera tillfällen påpekat att en grupprättegång ibland kan bli särskilt arbetskrävande för domstolen och parterna att hantera. De rent administrativa åtgärderna kan visa sig mer omfattande och ta mer tid i anspråk än vid en individuell process. Det kommer att ställas större krav på rättens ledamöter att utöva formell och materiell processledning. Även om de tids-, arbets- och kostnadsmässiga följderna av en grupprättegång inte skall överdrivas bör man inte se bort från att ett mål där det förs grupptalan kan leda till påtagliga belastningar i arbetet på en mindre tingsrätt.

Frågan är därför om det bör ställas särskilda krav på en domstol när det gäller t.ex. tillgång till administrativa rutiner och dömande personal för att en grupptalanprocess skall få inledas där.

Av landets 97 tingsrätter har 26 färre än tre domare (se bet. Ds 1992:38 s. 63). Dessa domstolar är inte bara generellt mer känsliga för störningar som drabbar den ordinarie verksamheten. Handläggningen av en grupptalan skulle också kräva att det finns en tredje domare tillgänglig under den tid som talan pågår. Som berörs närmare i avsnitt 20.1 kommer nämligen rätten i den typen av mål sannolikt att behöva bestå av tre domare i flera frågor där det annars är tillräckligt med ensamdomare. Behovet av förstärkning kan därför ibland bli dubbelt, dels till följd av den extra arbetsbörda som läggs på tingsrättens ordinarie domare genom en grupptalan och dels på grund av sammansättningsreglerna.

Faran för att en mindre tingsrätt skall drabbas av dessa följder blir dock ganska liten. Vi räknar med att antalet grupptalanmål i Sverige kommer att uppgå till högst 20 per år. Det är rimligt att anta att de allra flesta målen kommer att väckas vid de större tingsrätterna på samma sätt som gäller för tvistemål i allmänhet. Sannolikheten för att en grupprätte-

gång skall inledas vid någon av de minsta tingsrätterna är därför redan från början låg.

Till detta kommer att det endast är ett fåtal grupptalanprocesser som kan antas bli av sådan omfattning att de riskerar hämma annan verksamhet vid domstolen. Internationella undersökningar visar att en grupprättegång (class action) i genomsnitt inte tar mer än dubbelt så lång tid att handlägga som ett mål där det förs vanlig individuell talan (se bl.a. Ontario Report s. 188). Den tidsbelastningen kommer inte i sig att medföra någon allvarligare börda för domstolsarbetet. Särskilt gäller detta om alternativet är ett antal individuella processer där en gemensam handläggning framstår som mer svårhanterbar och tidsutdragen än en grupprättegång.

Man kan således på goda grunder utgå från att det blir ytterst sällan som en mindre tingsrätt kommer att ställas inför verkligt allvarliga påfrestningar på arbetssituationen till följd av att någon väcker talan för eller mot en grupp. Vi bedömer risken härför som mindre än för att någon av dessa tingsrätter får handlägga ett besvärligt och tidsutdraget pilotmål eller ett större antal kumulerade individuella processer.

Gällande rätt saknar skydd för att arbetet vid en tingsrätt blir lidande på grund av en enstaka mastodontprocess. De problem som uppstår får lösas genom olika former av förstärkningstjänstgöring på tingsrätten i fråga. Vi ser ingen anledning till att frågan bör hanteras på ett annorlunda sätt när det gäller grupprättegångar. Det kommer att ligga i parternas eget intresse att se till att talan väcks vid den domstol som har de bästa förutsättningarna att handlägga målet på ett så snabbt, billigt och enkelt sätt som möjligt. Forumreglerna kommer att ge goda möjligheter för käranden att välja den ur det hänseendet lämpligaste domstolen.

Till detta skall läggas de negativa konsekvenser som följer med att man inrättar specialdomstolar. En sådan åtgärd kan leda till komplicerade gränsdragningsfrågor angående den sakliga kompetensen hos den domstol där talan väcks. Det finns dessutom risk för att man därigenom utpekar vissa tingsrätter som kvalitetsmässigt bättre än övriga domstolar, vilket kan få återverkningar på rekryteringen av domare till de mindre tingsrätterna. Också andra nackdelar kan nämnas, t.ex. att avståndet mellan å ena sidan parter, vittnen osv. och å andra sidan domstolen ökar och att det blir en begränsad geografisk spridning på advokater och andra med sakkunskap på området. Att uppmärksamma är vidare att införandet av regler om grupptalan innefattar endast processuella nyheter och ändringar. Det är inte fråga om att skapa ny materiell rätt som kräver särskild sakkunskap.

Samanfattningsvis ställer vi oss således avvisande till tanken på en specialisering av domstolarna i grupptalanmål. De allmänna forumreglerna i rättegångsbalken, grundade på tanken om tingsrätterna som

likställda i behörighetshänseende, bör gälla också vid tillämpning av lagen om grupprättegång.

12.4.3 Möjlighet till överflyttning av mål mellan sidoordnade domstolar

Som nämnts innehåller 10 kap. RB flera bestämmelser om s.k. konkurrerande fora. Käranden har i vissa situationer möjlighet att välja mellan flera i och för sig behöriga domstolar. Vid grupptalan inställer sig i det sammanhanget spörsmålet om käranden skall vara hänvisad till enbart de fora där han själv kunnat väcka talan individuellt eller om han skall kunna stödja sig på ett forumrekvisit som hänför sig till någon annan i gruppen.

Det grundläggande syftet med att låta flera fora konkurrera med varandra är att därigenom öka möjligheten för att målet blir handlagt vid den domstol där handläggningen medför minsta möjliga besvär för rätten, parterna och andra, t.ex. vittnen, som berörs av rättegången. Man kan vinna både tid och kostnader på att domstolen är belägen på samma ort som parter och ombud och att bevisningen är lätt tillgänglig.

Vid en individuell process är det naturligt att knyta dessa önskemål till förhållanden hos parterna (hemvist, driftsställe och dylikt) eller till processföremålet (t.ex. fast egendom). I ett grupptalanperspektiv är det inte lika säkert att det forum som pekas ut på det sättet är den mest lämpliga domstolen. Som nämnts tidigare kommer gruppmedlemmarna inte att vara parter i ett sådant mål, om de inte har intervenerat. Det är endast gruppföreträdaren som får den ställningen i processen.

Följer man reglerna i rättegångsbalken kan det, särskilt vid grupptalan på svarandesidan, komma att finnas flera fora som är bättre alternativ än den tingsrätt dit käranden gett in sin ansökan om stämning. Dessutom kan det, när gruppen uppträder på kärandesidan, vara att föredra att talan får väckas vid en domstol vars behörighet beror på förhållanden hänförliga till någon annan än svaranden eller käranden, t.ex. rätten på den ort där skador har uppkommit för en eller flera andra gruppmedlemmar.

Vidgas utrymmet för käranden att välja mellan flera konkurrerande fora minskas å andra sidan möjligheten att styra processerna till de domstolar som typiskt sett är lämpligast att handlägga tvister av ett visst slag. Risken ökar för att mål hamnar vid "fel" domstol.

Faran för det blir inte unik för grupptalanmål. Detsamma gäller vid obligatorisk kumulation (se 10 kap. 14 § RB). Skillnaden är dock att det vid sådan kumulation normalt föreligger större likheter mellan de enskilda målen än som blir fallet mellan varje individuellt anspråk som

omfattas av en grupprättegång. Medan obligatorisk kumulation förutsätter att käromålen stöder sig på väsentligen samma grund kommer det för talan för eller mot en grupp i det hänseendet att räcka med att det föreligger ett enda för gruppen gemensamt eller likartat rättsfaktum. Därutöver får talans tillåtlighet grundas på bl.a. en allmän lämplighetsbedömning, som dock inte kommer att garantera att just den domstol där talan väckts är den lämpligaste från forumsynpunkt.

Det ligger då närmare till hands att jämföra en talan som rör en grupp med hur situationen är vid fakultativ kumulation enligt 14 kap. 6 § RB. Av särskilt intresse är då bestämmelsen i 10 kap. 7 a § RB som ger Högsta domstolen möjlighet att förena mål som handläggs vid två eller flera tingsrätter vid någon av domstolarna, om detta har väsentliga fördelar för handläggningen av målen och det inte innebär betydande olägenhet för någon part. På motsvarande sätt skulle man kunna motverka risken för att en grupprättegång inleds vid en olämplig domstol genom att införa en möjlighet att flytta över målet till en annan behörig tingsrätt.

Ytterligare en faktor att beakta i det sammanhanget är att det enligt lagen om grupprättegång blir möjligt att ombilda en individuell process till en sådan rättegång. Saken kan därigenom komma i ett sådant läge att rättegången hellre bör handläggas vid en annan domstol än den där talan ursprungligen väckts.

Att mål kan flyttas mellan flera behöriga domstolar är inget främmande för svensk rätt. Förutom den tidigare angivna bestämmelsen i rättegångsbalken kan nämnas 49 § jämställdhetslagen. Andra regler av motsvarande art återfinns bl.a. i konkurslagen och i arbetstvistlagen.

Det är svårt att se några egentliga nackdelar med en bestämmelse av det slaget, om möjligheten till överflyttning görs beroende av den typ av överväganden som utmärker 14 kap. 7 a § RB. Eftersom det är fråga om transport mellan behöriga domstolar behöver det inte uppstå oklarheter om t.ex. vid vilken tidpunkt talan skall anses rätteligen väckt med hänsyn till särskilda talefrister och dylikt. Genom att ställa krav på att en överflyttning måste medföra väsentliga handläggningsmässiga fördelar säkerställs dessutom att bestämmelsen kommer till användning bara när behovet att överlämna målet är mer påtagligt.

För att än vidare minimera riskerna för ett slumpartat val av lämpligt forum bör rätten att besluta om överflyttning läggas exklusivt på Högsta domstolen. I likhet med det som gäller vid kumulation skall frågan kunna aktualiseras på ansökan från en part eller efter anmälan från underrätten. Gruppmedlemmar som önskar få till stånd en överflyttning får vända sig till den tingsrätt där talan har väckts och söka förmå rätten att göra en anmälan till Högsta domstolen.

12.4.4 Verkan av att talan skall väckas vid ett exklusivt forum eller vid särskild domstol

Tvister av visst slag skall enligt rättegångsbalken tas upp vid särskilt utpekade domstolar. En bestämmelse med det innehållet är 10 kap. 10 § RB, om fastighetsforum. Paragrafen behandlar tvister bl.a. om äganderätt eller nyttjanderätt till fast egendom, om rätt till servitut eller annan särskild rätt till sådan egendom, om besittning av egendomen och om skyldighet för ägare eller innehavare av egendomen att fullgöra något som åligger honom i denna egenskap.

Det är enligt vår bedömning svårt att föreställa sig en grupptalanprocess rörande anspråk som till en del faller inom och till en del utom denna kategori tvistefrågor. I vart fall blir detta så sällsynta undantagsfall att det saknas anledning överväga att i lagen om grupprättegång införa regler som avviker från rättegångsbalkens bestämmelser om exklusiva fora.

Motsvarande synsätt kan anläggas när det gäller förekomsten av prorogationsavtal och skiljedomsklausuler. Sådana överenskommelser skiljer sig dock från exklusiva fora på så sätt att de beaktas som rättegångshinder endast efter invändning från part. Vi ser inget skäl till att den här typen av avtal skall behandlas på ett annorlunda sätt bara därför att talan förs enligt lagen om grupprättegång. Gör svaranden (eller någon annan medlem i en grupp på svarandesidan) gällande att det föreligger hinder på denna grund bör frågan prövas på samma sätt som i en individuell process. Domstolen får i sådant fall i vanlig ordning pröva avtalets eller avtalsvillkorets giltighet mot bakgrund av bl.a. 36 § avtalslagen.

Spörsmål av något annorlunda slag uppstår om många människor har likartade anspråk som faller inom olika domstolars sakliga eller funktionella behörighetsområde. Det kan vara fråga om att en verksamhet ger upphov till miljöskador som till viss del skall prövas vid allmän domstol och i andra delar av fastighetsdomstol. Ett annat exempel är att det från processekonomisk, preventiv eller rättsbildande synpunkt vore lämpligt att på en och samma gång få fastställt rättsföljderna av en produkts farlighet enligt konsumentköplagen (talan vid allmän domstol) och enligt produktsäkerhetslagen (prövas av Marknadsdomstolen).

Regler som medger en domstol att över kompetensgränserna göra den typen av prövning är inget nytt för svensk processrätt. Bestämmelser som tillåter en särskild domstol eller en specialdomstol att handlägga tvister som faller under allmän domstols behörighet finns i bl.a. 12 § miljöskadelagen, 13 kap. 16 och 17 §§ VL, 1 kap. 1 § arbetstvistlagen och 5 kap. 3 § ExpL. Gemensamt för bestämmelserna är att de tillåter ett gränsöverskridande från allmän domstol till särskild domstol eller

specialdomstol men inte tvärtom. Vid talan för eller mot en grupp kan det emellertid ibland antas finnas väl så starka skäl att handlägga samtliga anspråk vid allmän domstol.

Det är svårt att på förhand förutse alla situationer där ett överskridande av gränslinjen mellan allmän domstol och specialdomstol kan vara till gagn för en effektiv och ändamålsenlig processuell hantering av gruppanspråk. Den enklaste lösningen vore därför att införa en generell bestämmelse som tillät en sådan gränsövergång under vissa givna förutsättningar. Vi ställer oss emellertid av flera skäl tveksamma till detta.

Fördelningen av tvister mellan olika typer av domstolar grundas på sakliga överväganden där man har tagit hänsyn till egenskaper som särskilt utmärker tvister av visst slag. Det har varit en allmän uppfattning att man bör vara återhållsam med specialisering av dömandet. Särskilda domstolar har därför tillskapats i huvudsak för tvister där de materiella lagreglerna ställer speciellt stora krav på processuell särbehandling. Som en följd av det präglas specialprocessen av bl.a. att - domstolarna normalt avgör mål med annan sammansättning och enligt ett delvis annorlunda handläggningsförfarande än vid allmän domstol.

En uppluckring av kompetensfördelningen får därmed till följd att tvister kommer att lösas under delvis andra processuella former än normalt. I vilken mån det bör tillåtas kräver en genomgång av den materiella rätten som det inte finns möjlighet att göra inom ramen för denna utredning annat än i mycket begränsad omfattning.

Att uppmärksamma är också att förändrade kompetensregler återverkar på andra processuella bestämmelser om t.ex. litispendens, kostnadsansvar och rättskraft. Inte minst i sistnämnda hänseende kan de här diskuterade reformåtgärderna få långtgående konsekvenser som måste noga övervägas för varje berört rättsområde.

Dessa hänsyn leder oss till slutsatsen att tanken på att överlappa de allmänna domstolarnas, de särskilda domstolarnas och specialdomstolarnas behörighet bör prövas särskilt för varje sakområde. De rättsområden som i första hand kommer i fråga är arbetsrätten, marknadsrätten och miljörätten. De nya bestämmelser som kan bli aktuella bör införas i speciallagstiftningen. Vi väljer därför att skjuta upp frågans vidare behandling till del V.

12.4.5 Svensk domsrätt

Det har under de senaste decennierna pågått en fortlöpande internationalisering av handeln med varor och tjänster. Numera är det inte bara näringsidkare som handlar med varandra över gränserna. Också i

konsumentförhållanden träffas avtal mellan parter med hemvist i skilda länder. Utvecklingen inom teve- och teleområdet, liksom en expanderande transportsektor, är andra faktorer som ger upphov till rättsförhållanden med internationell anknytning. Nämnas bör även de skadeverkningar över nationsgränserna som kan följa av storskaliga miljöstörningar.

Också i fall som de här skisserade inträffar händelser som ger upphov till att många människor får samma eller likartade anspråk mot någon. Det blir sannolikt i en grupptalansituation därför inte alldeles ovanligt att det finns anspråk som faller under skilda staters domsrätt. Frågan är hur en svensk domstol skall ställa sig om en talan för eller mot en grupp väcks och det bland gruppmedlemmarna finns personer som saknar behörigt forum i landet.

Vi har tidigare sagt att den som väcker talan fritt skall kunna välja mellan flera behöriga fora. En sådan princip står väl i överensstämmelse med bestämmelsen i 10 kap 14 § RB om gemensamt forum vid obligatorisk kumulation (jfr RH 93:81 angående när flera kärande väcker talan mot samma svarande). Forumreglerna i rättegångsbalken reglerar emellertid bara den lokala inbördes behörigheten mellan svenska domstolar och inte direkt frågan om svensk domstols behörighet över huvud taget, även om 10 kap. 14 § RB anses undantagsvis kunna tillämpas analogt på parter som har hemvist utomlands (se NJA 1986 s. 729).

Frågan kvarstår alltså om det bör införas särskilda behörighetsregler för svensk domstol i grupptalanmål. Man kan i det sammanhanget skilja mellan mål där forum grundas på omständigheter hänförliga till käranden och mål där förhållanden på svarandesidan konstituerar behörigt forum.

Forumregler knutna till käranden

Att gruppen uppträder på svarandesidan och käranden åberopar omständigheter hänförliga till sig själv eller processföremålet som forumgrundande kommer normalt inte att föranleda några problem i forumhänseende, även om det i gruppen finns medlemmar utan anknytning till Sverige. Som framgår nedan kan dock vissa konventionsåtaganden leda till en annan bedömning.

Annorlunda förhåller det sig om grupptalan på kärandesidan väcks vid en domstol vars behörighet grundas på att en eller flera gruppmedlemmar har ingått den omstämda förbindelsen där (10 kap. 4 § RB) eller att skada har uppkommit där för någon eller flera av medlemmarna (10 kap. 8 § RB).

Det finns här anledning att uppmärksamma lagen (1992:794) med anledning av Sveriges tillträde till Luganokonventionen. Genom konventionen har medlemsländerna i EG och EFTA kommit överens om bl.a. domstols behörighet på privaträttens område i tvister där en eller båda parter har hemvist i någon av konventionsstaterna. Det skall nämnas att motsvarande frågor regleras inom EU genom den s.k. Brysselkonventionen. Den sakliga överensstämmelsen mellan konventionerna är närmast fullständig.

Allmänt forum enligt Luganokonventionen är domstol i den konventionsstat där svaranden har sin hemvist. Konventionen innehåller emellertid även ungefärligen samma särskilda behörighetsregler som återfinns i 10 kap. 4 och 8 §§ RB, med den skillnaden att forum contractus är domstolen i den ort där förpliktelsen har uppfyllts eller skall uppfyllas.

Bestämmelsernas utformning gör att det blir svårt att använda forum hänförliga till kärandesidan som behörighetsgrund vid en grupptalan. Konventionens motsvarighet till 10 kap. 14 § RB talar nämligen endast om att talan mot den som har hemvist i en konventionsstat kan väckas vid domstol där någon av flera svarande har hemvist, dvs. inte där någon av dem enligt bestämmelserna i övrigt har att svara.

I konsumenttvister gäller särskilda behörighetsregler som innebär att konsumenten kan välja mellan att väcka talan där svaranden har hemvist eller på den egna hemorten. Däremot kan talan mot konsumenten väckas endast där han har hemvist. Konventionen saknar regler som möjliggör kumulation av flera mål på ort där endast en av flera konsumenter har sin hemvist.

Visst utrymme för en sådan gemensam handläggning följer dock av artikel 22, om käromål som har samband med varandra. Pågår sådana mål vid domstolar i första instans i olika konventionsstater får den senare väckta talan avvisas om målen kan förenas vid den domstol där talan först väckts. Med att käromålen har samband med varandra menas att de är så förenade att en gemensam handläggning och dom är påkallad för att undvika att oförenliga domar meddelas som en följd av att käromålen prövas i olika rättegångar.

Luganokonventionens bestämmelser ger enligt vår bedömning inte bättre möjligheter än rättegångsbalken för en gemensam handläggning av gruppanspråk. En ändring av den svenska rättsordningen så att utrymmet vidgas för grupprättegångar med internationell anknytning vid svenska domstolar skulle bli verkningslös i förhållande till de stater som omfattas av konventionen. Eftersom konventionen omfattar flertalet länder där behovet av en sådan reform kan föreligga skulle en lagändring få ytterst begränsad betydelse. Med hänsyn härtill avstår vi från vidare överväganden i frågan.

Forumregler knutna till svaranden

Också när det gäller forumbestämmelser som utgår från förhållanden på svarandesidan finns det skäl att fästa särkild uppmärksamhet på innehållet i Luganokonventionen. Som redan nämnts innehåller konventionen en bestämmelse (artikel 6) om att talan kan väckas mot flera svarande vid domstol där någon av dem har hemvist. Bestämmelsen är tillämplig om det föreligger ett sådant samband mellan de krav som framställs mot svarandena att det är lämpligt att målen avgörs i ett sammanhang för att undvika den risk för oförenliga domar som kan uppkomma om målen prövas i skilda rättegångar.

Artikel 6 torde därmed inte sträcka sig längre än vad som gäller för de svenska domstolarnas lokala behörighet enligt 10 kap. 14 § RB. Av samma skäl som anförts i föregående avsnitt saknas det därför anledning att ytterligare överväga ändringsförslag i detta hänseende.

12.4.6 Handläggningen av forumfrågor

Domstolens befattning med forumfrågor sker på i huvudsak samma sätt som för processförutsättningar i övrigt. Till största del kan därför hänvisning ske till avsnitt 12.8 nedan. Forumfrågorna uppvisar dock vissa särdrag som behandlas här.

Enligt 42 kap. 2 § första stycket 4 RB skall käranden i stämningsansökan särskilt ange vilka omständigheter som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår av det som anförs i övrigt. Vid grupprättegångar kommer i det sammanhanget beskrivningen av gruppen att ha speciell betydelse. En tydligt avgränsad och i övrigt bestämd grupp blir av stor vikt för att domstolen och svaranden skall kunna ta ställning till rättens behörighet att ta upp målet. Men också de grunder som åberopas till stöd för talan och kärandens redogörelse för sakförhållandena blir faktorer som har betydelse vid prövningen av forumfrågan.

Flertalet forumbestämmelser i rättegångsbalken är dispositiva. De beaktas endast efter invändning från svaranden (10 kap. 18 § RB). En invändning måste enligt 34 kap. 2 § RB framställas första gången parten skall föra talan i målet. Görs ingen invändning anses rätten utan vidare behörig. Rättegångsbalken innehåller emellertid också tvingande forumregler. Bland dessa är det framför allt den om fastighetsforum i 10 kap. 10 § RB som kan bli aktuell att tillämpa i ett grupptalanmål. Liksom de dispositiva forumbestämmelserna beaktas forum rei sitae i högre rätt endast efter invändning från part.

Rättens bedömning av gruppens beskrivning i stämningsansökningen kommer naturligt att i första hand koncentreras på dess betydelse för

prövningen av tvingande forumregler. Domstolen får dock också ett eget ansvar för att de uppgifter som käranden lämnar är tillräckligt precisa och utförliga för att svaranden skall kunna ta ställning till behovet av att göra foruminvändning grundad på t.ex. skiljedomsklausul eller prorogationsavtal. I dessa fall får man emellertid normalt begära att svaranden gör ett påstående i frågan för att det skall kunna krävas att käranden lägger ner tid och arbete på att identifiera gruppmedlemmar eller på annat sätt mer detaljerat beskriva en grupp, vars bestämning uppfyller kraven i övrigt för att få talan handlagd som en grupprättegång. Talan mot en grupp kommer att förutsätta att käranden anger gruppen så tydligt att var och en som tar del av underrättelsen om att grupprättegång har inletts kan avgöra om han ingår i gruppen. Medlemmen har då också möjlighet att för egen räkning göra invändning om fel forum. En annan sak är att det måste ges särskilda föreskrifter om inom vilken tid invändningen skall framställas, eftersom medlemmen inte kommer att vara part i målet innan han gör foruminvändningen (se avsnitt 13.1).

Domstolen bör således inte ställa alltför stränga krav på käranden när det gäller hans skyldighet att ange de omständigheter som betingar rättens behörighet. Här, liksom för andra processförutsättningar, får gälla att frågan om rättegångshinder skall tas upp av rätten när anledning till det förekommer. Det innebär att rätten inte slentrianmässigt kan utgå från att en stämningsansökan skall innehålla vissa uppgifter. I stället får frågan om de upplysningar som lämnas är tillräckliga eller inte avgöras från fall till fall.

Till handläggningen av forumfrågan kommer också att höra att rätten skall ta ställning till om målet lämpligen bör flyttas över för att handläggas av en annan behörig tingsrätt. Vi har tidigare diskuterat och kommit fram till att det bör finnas en sådan möjlighet enligt lagen om grupprättegång. Bestämmelsen skall utformas med 14 kap. 7 a § RB som förebild. Överflyttning skall således kunna ske endast om åtgärden medför väsentliga handläggningsmässiga fördelar. Bestämmelsens närmare utformning och tillämpning behandlas i författningskommentaren.

12.5 Behörighet att inleda en grupprättegång

12.5.1 Allmänt

Grupptalan kommer enligt vårt förslag att innebära att någon utan rättegångsfullmakt för talan för en grupp, vars medlemmar omfattas av domens rättskraft trots att de inte är parter i målet. I en vanlig rättegång

förekommer det mer sällan att någon kan föra talan angående annans rättsställning. Principer om talerätt och andra processförutsättningar tillåter normalt en part att föra talan endast i egen sak. Dessa processrättsliga grundsatser kan naturligen inte tillämpas när talan inleds enligt lagen om grupprättegång. Det är därför nödvändigt att införa särskilda bestämmelser angående vem som skall ha rätt att inleda talan för eller mot en grupp. Förutom talerätten finns det då anledning att ta upp frågor om partsbehörighet och processbehörighet. Dessutom bör ytterligare något sägas om förfångsrekvisitet vid fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § RB (jfr avsnitt 12.3.3 ovan).

Nu angivna processförutsättningar får olika betydelse beroende på vilken form av grupptalan som förs. Talerätten och förfångsrekvisitet är av intresse främst när det gäller frågan om den som inleder enskild grupptalan måste vara medlem i gruppen. Däremot är det framför allt vid organisationstalan och offentlig grupptalan som partsbehörigheten behöver diskuteras, även om samfälligheter och offentliga organ också kan ha rätt att föra enskild grupptalan.

Detta motiverar att framställningen delas upp i tre avsnitt med utgångspunkt från de tre formerna av grupptalan i stället för efter olika processförutsättningar. Vi behandlar i det följande först enskild grupptalan, därefter organisationstalan och slutligen offentlig grupptalan.

När det gäller rätten att väcka talan mot en grupp gör sig andra synpunkter gällande än vid grupptalan på kärandesidan. Det finns då bl.a. ingen anledning att göra avkall på kravet att käranden skall ha talerätt beträffande samtliga de anspråk som talan avser. Frågan behandlas i ett avslutande delavsnitt.

12.5.2 Enskild grupptalan

Samtliga de utländska rättssystem vi har studerat ställer som krav för rätten att väcka en class action att vederbörande är medlem i den grupp till vars förmån talan förs. Det förutsätts att den som väcker talan själv har ett anspråk som omfattas av yrkandet i målet och som han kunnat processa om i en individuell rättegång.

För ett sådant rekvisit talar att den som har ett direkt personligt intresse i saken kan förväntas lägga ner erforderlig tid och arbete för att få igenom sin rätt och därmed hela gruppens anspråk. En ogillad talan medför ekonomisk eller annan förlust för vederbörande själv.

Argumenten väger inte lika tungt om talan rör gruppanspråk om individuellt små värden. Den personliga vinst eller förlust som käranden kan erhålla eller vidkännas kommer då inte alltid att erbjuda samma incitament för honom att lägga ner tillräckliga resurser i rättegången.

Tvärtom kan det i sådant fall vara av större betydelse att personen i fråga har ett ideellt engagemang i saken än en formellt rättslig anknytning till processföremålet. En persons sakkunskap, intresse och erfarenheter på området är omständigheter som kan göra vederbörande mer lämplig att företräda gruppen än någon av medlemmarna. Det bör bl.a. av dessa skäl övervägas om man inte kan avstå från kravet att den som väcker enskild grupptalan måste vara medlem i gruppen.

Vårt förslag till utformning av regler om grupprättegång innefattar i sig flera avvikelser från traditionella processrättsliga grundregler. Att vid enskild grupptalan helt avstå från kravet på talerätt skulle innebära ett ytterligare steg bort från dessa grundprinciper som det inte är nödvändigt att företa nu, även om det kan finnas fördelar med åtgärden. De motiv som kan anföras för en sådan reform är dessutom av det slaget att frågan bör övervägas i ett mer allmängiltigt och övergripande sammanhang. Som vi framhållit tidigare (se kapitel 6) finns det många situationer där det är mindre väsentligt vem som för talan. Det viktiga är i stället att det kommer till stånd en rättslig prövning och därigenom öppnas möjlighet för en realisering av ändamålen bakom de materiella rättsreglerna. De rättsområden som kommer att falla under lagen om grupprättegång utgör bara en mindre del av det fält där en vidgad talerätt är värd att diskutera.

Resultatet av våra överväganden är därför att vi stannar för att endast den som är medlem i gruppen bör tillåtas att väcka enskild grupptalan. Vi avstår dock inte helt från att vidga talemöjligheterna för dem som inte ens påstår sig vara anspråkshavare. Genom införandet av organisationstalan och offentlig grupptalan kommer sålunda sammanslutningar och offentliga organ att ges större utrymme än i dag att processa om annat än sina egna rättsförhållanden.

Med att käranden skall vara medlem i gruppen menar vi att han skall ha talerätt beträffande något av de anspråk som grupptalan avser. Talerätt kan definieras som behörigheten att vara part i en rättegång rörande den ifrågavarande saken (jfr Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 53 och Lindblom, Processhinder, s. 173). Det finns inte anledning att här gå närmare in på alla de problemkomplex som frågan om talerätt rymmer.

Prövningen av om käranden uppfyller kraven enligt denna processförutsättning bör ske på samma sätt vid grupptalan som vid en individuell process. Avsikten är alltså inte att domstolens undersökning av om käranden är medlem i gruppen skall vara vidare, grundligare eller på annat sätt avvika från den prövning som görs av kärandens talerätt i en vanlig rättegång. Det betyder att käranden normalt endast kommer att behöva framställa ett yrkande för egen del för att bli ansedd som medlem i gruppen. Vi förutsätter i det sammanhanget att påståendet inte

är så ogrundat att det finns förutsättningar enligt 42 kap. 5 § RB att omedelbart meddela dom mot käranden.

Det nu sagda har framför allt aktualitet när talan förs om fullgörelse av en prestation. Vid fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § RB blir det mer sällan frågan om att göra en talerättsprövning. Det sammanhänger främst med att käranden vid en sådan talan måste uppfylla ett s.k. förfångsrekvisit. Talan om fastställelse är tillåten bara om det föreligger en begränsning av kärandens frihet eller möjlighet att företa förfoganden som är beroende av det omstridda rättsförhållandet (jfr NJA II 1943 s. 162).

Vi har i avsnitt 12.3.3 uttalat att domstolen vid sin prövning av förfångsrekvisitet som regel skall kunna utgå från att förfånget är detsamma för alla som omfattas av grupptalan. Kravet på underrättelse till gruppmedlemmarna och svarandens möjlighet att framställa invändningar kommer att ge tillräckligt skydd mot tillkomsten av processer där det brister med avseende på förfångskravet. I detta sammanhang bör framhållas att villkoret i 13 kap. 2 § första stycket RB om att ovissheten skall lända käranden till förfång skall tillämpas endast med avseende på kärandens eget rättsförhållande till motparten (eller någon på motpartssidan) och inte i relation till övriga gruppmedlemmars anspråk. Däremot skall det krävas att gruppmedlemmarna lider förfång av ovissheten rörande sina respektive anspråk. Det kan dock normalt inte ställas särskilt höga krav på bevisning i det hänseendet. Sålunda bör det i de flesta fall räcka med att käranden gör ett påstående som innefattar omständigheter vilka typiskt sett innebär att gruppmedlemmarna lider förfång. Gör svaranden invändning eller föreligger det av någon annan anledning skäl till det måste domstolen självklart göra en grundligare prövning av om processförutsättningen är uppfylld. Vi anser inte att det finns behov av att uttrycka detta explicit i lagtext.

När någon väcker talan *mot* en grupp blir frågan om talerätt och förfång enligt 13 kap. 2 § RB att bedöma på samma sätt som om käranden hade inlett ett antal individuella rättegångar. Förekommer däremot grupper på *båda* partssidorna får prövningen ges samma innehåll som vid grupptalan endast på kärandesidan, dvs. den som uppträder som kärande respektive svarande skall inte behöva ha talerätt eller uppfylla förfångsrekvisitet gentemot samtliga medlemmar i gruppen på motpartssidan.

12.5.3 Organisationstalan

Allmänt

När vi i avsnitt 11.3 diskuterade olika former av grupptalan, dess för- och nackdelar, konstaterade vi att införandet av regler om sådan talan i svensk rätt borde omfatta också rätt för organisationer att processa angående annat än sina egna rättsförhållanden. Vi fann att organisationstalan har flera egenskaper som gör taleformen till ett värdefullt komplement och ersättningsalternativ till enskild och offentlig grupptalan när det gäller att komma till rätta med bristerna i det processuella rättsskyddet för gruppanspråk.

Det är nu dags att behandla hur organisationstalan närmare bör utformas. I vilken omfattning skall organisationer att tillåtas föra talan för annans räkning? Bör en sådan möjlighet införas generellt eller bara på vissa rättsområden? Vilka krav skall ställas på organisationerna för att de skall ha talerätt? Detta är några av de frågor som avhandlas i förevarande avsnitt.

Det sakliga kompetensområdet

Organisationstalan i den mening begreppet används här finns redan i svensk rätt på bl.a. marknadsrättens, miljörättens, arbetsrättens och hyresrättens område. Det kan anföras flera argument för att nu ta steget fullt ut och ge organisationerna en allmän rätt att föra talan i tvister rörande kollektiva, diffusa och fragmentariska anspråk. Behovet av en friare talerätt, klagorätt osv. gör sig emellertid gällande på många områden, varav flera ligger utanför det civilprocessuella gränsområde inom vilket lagen om grupprättegång föreslås bli tillämplig. Organisationernas processuella handlingsfrihet har, liksom frågan om actio popularis generellt, ett vidare perspektiv som kräver överväganden i en omfattning som går utöver ramarna för utredningsuppdraget.

Vi har därför stannat för att i detta skede begränsa organisationstalan till vissa rättsområden där det föreligger ett klart behov av en friare talerätt för att bättre kunna ta till vara civilprocessuella massanspråk. Genom att låta förhållandena på varje sakområde för sig bestämma reformbehovet blir det också lättare att anpassa talans utformning med hänsyn till inhemska och utländska erfarenheter av organisationstalan.

Förutom miljörätten, arbetsrätten och hyresrätten, där organisationstalan redan förekommer i viss utsträckning, kan en sådan taleform komma i fråga beträffande dels civilrättsliga gruppanspråk inom konsumenträtten och dels tvister som rör olaga diskriminering eller annat åsidosättande

av mänskliga fri- och rättigheter. Vi har inte kunnat penetrera den materiella rätten på alla dessa områden. Vår genomgång har fått inskränkas till konsumenträtt, miljörätt och lönediskriminering enligt jämställdhetslagen. På dessa områden menar vi att det föreligger ett klart behov av organisationstalan. Andra utredningar har pekat på att det kan föreligga samma behov inom övriga här nämnda rättsområden (se t.ex. Mångfald mot enfald, SOU 1989:14, s. 96 f.). I brist på egna studier av vilken typ av anspråk som en grupptalan i det sammanhanget skulle avse har vi stannat för att begränsa våra reformförslag till de rättsområden som behandlas närmare i kapitel 7, dvs. konsumenträtt, miljörätt och talan enligt jämställdhetslagen. Sistnämnda talan behandlas i kapitel 22.

I det följande tas först upp spörsmålet om vilka allmänna förutsättningar som bör finnas för rätten att väcka organisationstalan. Därefter behandlas talefrågor som anknyter till förhållandena inom konsument- och miljörätten.

Organisationstalans generella utformning och dess allmänna processförutsättningar

Även om organisationstalan inte är ny för svensk rätt kommer möjligheten för organisationer att föra talan vid allmän domstol angående annans civilrättsliga förhållanden att innebära en väsentlig utvidgning av den talerätt organisationerna har enligt gällande rätt. Vi känner emellertid ingen tvekan om att taleformen är ett viktigt inslag vid en reformering av den svenska processordningen för att förbättra rättsskyddet för människor med samma eller likartade anspråk.

Som framgått ovan menar vi dock att man i det sammanhanget bör gå försiktigt fram och begränsa reformåtgärderna till vissa rättsområden. Av samma skäl anser vi att det bör ställas upp särskilda rekvisit för att en organisation skall ges talerätt. Att försöka skilja mellan organisationer som bör respektive inte bör ha talerätt är visserligen en grannlaga uppgift. Det är ur många aspekter olyckligt om staten genom lagstiftning eller på annat sätt tar ställning för eller mot enskilda organisationer, såvida det inte kan grundas på sakliga skäl som t.ex. att organisationen för ut ett samhällsomstörtande budskap eller ägnar sig åt rasdiskriminerande och dylik verksamhet. Vår uppfattning är att det är möjligt att utforma regler som begränsar den taleberättigade kretsen utan att någon organisation skall ha anledning att känna sig på orätt grund åsidosatt eller på annat sätt misskrediterad.

Urvalet kan ske enligt två huvudsakliga alternativ. Det ena sättet är att i lag reglera under vilka förutsättningar talerätt skall föreligga. Den andra metoden är att överlämna till regeringen att genom särskilda före-

skrifter bestämma vilka organisationer som skall kunna väcka talan för en grupp.

Att överlämna beslutanderätten till regeringen borgar för att endast organisationer som kan antas ha särskilt goda förutsättningar att föra talan vid domstol tillerkänns talerätt. Det underlättar också för domstolarna som slipper att ställas inför ibland besvärliga talerättsfrågor. Ändock finns det skäl att sätta i fråga om denna metod är den lämpligaste.

Huruvida den som vill väcka talan vid domstol har talerätt är en fråga som enligt svensk rättstradition normalt överlämnas till de rättstillämpande organen att avgöra. Spörsmålet lämpar sig väl för en juridiskmetodisk prövning grundad på vissa i lag fastställda kriterier eller utifrån allmänna rättsgrundsatser. Lagstiftarens roll är i sådant fall att ange de kriterier eller allmänna rättsgrundsatser som domstolarna skall basera rättstillämpningen på. Så har t.ex. organisationstalan reglerats inom specialprocessen.

Det finns både principiella och praktiska skäl mot att i strid mot detta synsätt överlåta rättskipningsuppgifter på regeringen. Man kan starkt sätta i fråga om det bör läggas på regeringen att ta ställning för eller mot en talerätt för enstaka organisationer. Avgörandet av den frågan hör, som framgått tidigare, enligt vår åsikt inte till det slaget som bör grundas på politiska avvägningar. Och det är också i övrigt svårt att finna bärande argument för att göra en bestämd organisations talerätt till en regeringsfråga. Tvärtom finns det ytterligare skäl som talar i motsatt riktning. På vissa rättsområden, t.ex. inom miljörätten, kan det ibland bli fråga om att föra en grupptalan mot staten. Det kan då riktas invändningar mot att regeringen skall bestämma vilken organisation som har rätt att inleda en sådan talan.

Resultatet av våra överväganden är följaktligen att vi föreslår att det i lagen om grupprättegång ställs upp särskilda rekvisit för rätten att väcka organisationstalan. Det får ankomma på domstolen att i varje särskilt fall pröva om käranden uppfyller dessa förutsättningar.

De former av organisationstalan som finns i gällande svensk rätt innehåller normalt som enda krav för talerätten att organisationen verkar inom ett visst intresseområde. Talerätten tillkommer organisationer av konsumenter, arbetstagare eller liknande. Vi känner inte till något exempel på att talerätten har missbrukats i chikanöst syfte eller för annat otillbörligt ändamål av t.ex. mindre organisationer.

I det sammanhanget bör dock uppmärksammas att organisationstalan enligt gällande rätt inte omfattar talan rörande enskildas privata rättsförhållanden. Det är i princip endast inom arbetsrätten som organisationerna tillåts att processa om annat än s.k. allmänna intressen. Här är i stället talerätten inskränkt till främst tvister om kollektivavtal eller annan

arbetstvist som rör en medlem i organisationen (se 2 kap. arbetstvistlagen).

Grupptalan kommer i dessa hänseenden att medföra en väsentlig utvidgning av organisationernas talerätt till nya anspråkstyper. Organisationens ställning som processuell representant för ett kollektiv av människor framträder tydligare. Domens rättsverkan blir en annan. Utgången av målet får direkt inflytande på enskilda människors rättsliga ställning i förhållande till tredje man. Dessa och andra faktorer gör att det måste ställas förhållandevis stränga krav på den som tillåts väcka en organisationstalan. Till betydande del når man det resultatet genom de speciella processförutsättningar som diskuteras i avsnitt 12.2. Vi anser dock att det därutöver bör anges särskilda rekvisit för organisationernas talerätt, som går längre än bestämmelserna i gällande rätt.

Ändamålet med kriterierna skall vara att säkerställa att talan väcks endast av organisationer som har en sådan stadga, ekonomisk stabilitet, sakkunskap och allmän förankring på det aktuella intresseområdet att de kan förväntas utföra talan på ett sakkunnigt och rationellt sätt och väl ta till vara gruppmedlemmarnas rätt. Samtidigt bör det inte komma i fråga att i lagtexten räkna upp ett antal omständigheter som beroende på förhållandena i det enskilda fallet kan ha betydelse för om organisationen i fråga skall anses ha talerätt eller inte. Tvärtom medför kravet på förutsebarhet och likabehandling i rättstillämpningen att man bör sträva mot få, tydliga och enkla talerättsförutsättningar.

Vi har i ansträngningarna att nå det målet sneglat mot organisationstalans utformning i utlandet (se bl.a. redogörelsen för tysk och fransk rätt i kapitel 8). Vi har också sökt skapa en bild av den inhemska organisationsstrukturen på olika rättsområden. Under våra överväganden har det så småningom utmönstrats fyra huvudsakliga urvalsinstrument: organisationens ändamål, ekonomiska ställning, ålder och medlemsantal. Vi tror att en organisation som uppfyller samtliga de krav som enligt vårt förslag ställs i dessa hänseenden har goda förutsättningar att effektivt och ändamålsenligt väcka och utföra en organisationstalan till förmån för en grupp människor med samma eller likartade anspråk.

Att organisationen skall ha ett visst *ändamål* kan knytas samman med vår uppfattning att talerätten bör bestämmas särskilt för varje rättsområde för sig. Kriteriet behandlas därför vidare längre fram, som en speciell processförutsättning för organisationstalan.

Vid grupptalan kommer gruppens talan att föras av en gruppföreträdare. Vårt lagförslag innebär att det alltid är den som har väckt grupptalan (på kärandesidan) som skall representera gruppen. Uppfyller han inte kraven för att utses till gruppföreträdare skall talan avvisas. Prövningen skall ske med beaktande av bl.a. vederbörandes ekonomiska förhållanden. Det finns därför anledning att återkomma till *organisationens*

ekonomi som urvalsinstrument i avsnitt 12.6, som behandlar utseendet av gruppföreträdare.

Kvar att diskutera nu är således de krav som enligt vår mening bör ställas på organisationerna i fråga om *ålder och medlemsantal.*

Det finns i vårt land en närmast oöverskådlig mängd föreningar och andra sammanslutningar av olika slag. Självklart har inte samtliga de förutsättningar som kommer att krävas för att driva en grupptalan vid allmän domstol. Inte heller har alla den utbredning, geografiska eller folkliga förankring och tradition som vi menar bör föreligga för att en organisation skall ges möjlighet att väcka grupptalan.

Ålder och medlemsantal kan sägas vara trubbiga instrument att använda för att se om den beskrivningen passar in på en viss organisation. Vi kan emellertid inte finna några bättre parametrar. Att en organisation har verkat under en inte alltför kort tid är ett bevis på att det föreligger stadga och livskraft i organisationen och dess verksamhet. Ett någorlunda stort medlemsantal tyder dessutom på att det finns en god uppslutning kring organisationen och dess arbete. Genom föreskrifter om ålder och medlemsanslutning markeras att organisationstalan i första hand är tänkt för sammanslutningar som är väl etablerade inom sitt intresseområde.

En sammanslutning som saknar nödvändig fast struktur lyckas som regel hålla en kontinuerlig verksamhet i gång bara under en kortare tid. Detsamma gäller organisationer av "dagsländekaraktär" eller som bildas för att ta till vara medlemmarnas intresse i en isolerad tidsbunden fråga eller för en speciell rättegång, s.k. ad hoc grupper. Det behöver inte stadgas om krav på att ha bedrivit verksamhet under särskilt lång tid för att sammanslutningar av denna typ skall stängas ute från talerätten.

Ålderskravet bör samtidigt inte sättas alltför lågt. Även om det finns prov på organisationer som direkt efter bildandet kunnat uppvisa en explosionsartad utveckling och genomslagskraft tar det normalt en längre tid för nybildade sammanslutningar att etablera sig och vinna erkännande hos allmänhet, samhällsinstitutioner och andra intressenter.

Med beaktande av bl.a. dessa hänsyn menar vi att tre år är en rimlig tid varunder en organisation skall ha verkat för att kunna väcka organisationstalan. Kravet skall förstås så att organisationen måste ha bedrivit verksamhet under så lång tid. Det blir alltså inte tillräckligt att den funnits till som ett självständigt rättssubjekt i tre år. Vad som närmare menas med att sammanslutningen skall ha bedrivit verksamhet återkommer vi till i författningskommentaren.

Också när det gäller kravet på en viss medlemsanslutning är det fråga om en balansgång mellan olika hänsyn. Rekvisitet skall å ena sidan hjälpa till att sovra bort sammanslutningar med en alltför svag förankring inom berörda intressegrupper men bör å andra sidan inte leda till

att väletablerade organisationer inom ett smalare intresseområde frånkänns talerätt. Som exempel på det senare kan nämnas en ideell förening som på en mindre ort under en lång tid av år arbetat aktivt i t.ex. lokala naturvårdsfrågor. En sådan förening kan företräda ortsbefolkningens intressen i en miljötvist väl så bra (kanske bättre) än en större rikstäckande organisation som måste prioritera vissa frågor framför andra. Detta kräver naturligtvis att den lokala föreningen har ekonomiska möjligheter och förutsättningar i övrigt att driva en grupptalan.

Vi har vägt dessa och andra hänsyn mot varandra för att finna en rimlig nivå på det krav om medlemsanslutning som bör ställas upp som processförutsättning. På olika sätt har vi sökt få en uppfattning om vilka organisationer som verkar inom konsument- och miljörätten och deras ungefärliga medlemsantal. Exempel från utländsk rätt och erfarenheterna från rättstillämpningen där har också gett oss vägledning. Övervägandena har lett oss till slutsatsen att organisationstalan bör få föras av organisationer som har 1 000 eller fler medlemmar.

Kraven på ålder och medlemsantal bör inte vara absoluta. Rätten bör ha möjlighet att medge också mindre organisationer talerätt, om det finns särskilda skäl med hänsyn till organisationens lokala förankring eller tidigare verksamhet eller till något annat förhållande.

När det gäller branschsammanslutningar kan rimligen inte samma medlemskrav ställas. För dessa förordar vi att talerätten görs beroende av att de huvudsakligen består av organisationer med det stipulerade antalet medlemmar. Inte heller menar vi att branschsammanslutningar måste ha bedrivit verksamhet i minst tre år för att kunna väcka organisationstalan. Också här bör det vara tillräckligt om merparten av medlemsorganisationerna uppfyller kravet.

Särskilt om organisationstalan på vissa rättsområden

I detta avsnitt redovisas våra överväganden när det gäller att närmare bestämma vilka organisationer som skall ges rätt att väcka organisationstalan inom konsumenträtten och miljörätten. Övervägandena avser endast talan enligt lagen om grupprättegång, dvs. talan i civilmål vid allmän domstol. Processer vid särskild domstol och vid specialdomstol behandlas längre fram i kapitel 21 och 22.

Organisationstalan förekommer i gällande rätt inom bl.a. *konsumenträtten*, närmare bestämt på marknadsrättens område. Gemensamt för bestämmelserna är att talerätt tillerkänns sammanslutningar av konsumenter, löntagare eller näringsidkare (se 10 § marknadsföringslagen, 3 § avtalsvillkorslagen och 17 § produktsäkerhetslagen). Som allmänna krav

för talerätten gäller att organisationen har rättskapacitet och att den har till syfte att ta till vara sina medlemmars intressen som konsumenter, löntagare eller näringsidkare (jfr prop. 1953:103 s. 264 och prop. 1988/89:23 s. 113 f.).

Vi ser det som naturligt att låta dessa regler stå som förebild vid formulering av bestämmelserna i lagen om grupprättegång om talerätt på konsumenträttens område. Därmed nås en överensstämmelse mellan civilrättsliga och marknadsrättsliga anspråk som i sig kan vara värdefull vid en fortsatt integrering av de civilrättsliga och de marknadsrättsliga regelsystemen. Talerätten skall begränsas till sammanslutningar av konsumenter eller löntagare. Eftersom talan skall avse tvister mellan konsumenter och en näringsidkare saknas behov av att ge sammanslutningar av näringsidkare talerätt.

När det gäller att avgränsa det territorium inom vilket talerätten skall kunna utövas kan ledning hämtas från dels regeln om s.k. konsumentforum i 10 kap. 8 § RB och dels den civilrättsliga konsumentskyddslagstiftningen. Behörigheten för sammanslutningar av nu berört slag att processa bör följaktligen omfatta tvister mellan konsumenter och en näringsidkare rörande någon vara, tjänst eller annan nyttighet som näringsidkaren i sin yrkesmässiga verksamhet erbjuder konsumenter för huvudsakligen enskilt bruk (jfr bl.a. konsumentköplagens och konsumenttjänstlagens tillämpningsområde). Detta skall anses innefatta också tvister om fast egendom, t.ex. när en kommun eller ett byggföretag sålt eller uppfört gruppbebyggelse till ett flertal konsumenter.

Inom *miljörätten* är det mer sparsamt med bestämmelser om organisationstalan. Arbetstagarorganisationer har möjlighet att överklaga beslut enligt miljöskyddslagen (48 a §). Dessutom har sammanslutningar av konsumenter besvärsrätt enligt 34 § förordningen (1985:835) om kemiska produkter. Härutöver finns bestämmelser om klagorätt i bl.a. PBL. Nämnas bör också att Miljöskyddskommittén i sitt huvudbetänkande Miljöbalk ((SOU 1993:27) föreslagit besvärsrätt angående beslut enligt miljöbalken för dels en intresseorganisation för yrkesfiskare och dels en ideell organisation som tillvaratar miljövårdsintressen.

Precis som inom konsumenträtten saknas det inom miljörätten i dag möjlighet till organisationstalan vid allmän domstol. Vem bör då ges talerätt enligt lagen om grupprättegång?

Bestämmelserna i gällande rätt om organisationers besvärsrätt ger inte mycket ledning. Talan vid allmän domstol blir främst aktuell vid tvister enligt miljöskadelagen. Det kan i sådant fall inte sägas föreligga ett särskilt behov av att låta konsument- eller arbetstagarorganisationer föra talan. Deras besvärsrätt motiveras av andra skäl än de som ligger bakom våra reformförslag.

Däremot menar vi att det står klart att ideella organisationer bör ges möjlighet att väcka organisationstalan. På samma sätt som inom konsumenträtten kan man nöja sig med en tämligen generaliserande bestämning av vilka sammanslutningar som avses. Det bör räcka med ett krav på att organisationen har till huvudsakligt ändamål att arbeta för att ta till vara naturskydds- och miljöskyddsintressen.

Vi anser dessutom att vissa intresseorganisationer på miljörättens område skall ges talerätt. Miljöstörningar kan på flera sätt påverka villkoren för olika gruppers yrkesutövning. Vi tänker här inte bara på yrkesfiskarna, utan också på dem som har sin näring inom skogsbruks- och jordbruksområdet. Också rennäringen bör komma i fråga. Däremot saknas det tillräckliga skäl att ge talerätt till andra rena intresseorganisationer än dem som företräder dessa kategorier av yrkesutövare. Vi vill dock inte utesluta att det framöver kan uppkomma behov av att utvidga talerätten till andra yrkersgrupper.

Talan vid allmän domstol i en miljörättslig tvist kommer, som nämnts, framför allt att aktualiseras vid anspråk på ersättning enligt miljöskadelagen. Rätten att väcka organisationstalan kan lämpligen avgränsas till det kompetensområdet.

Om vissa gränsdragningsfrågor

Den begränsning av det sakliga kompetensområdet för organisationernas talerätt som förespråkas ovan kan i vissa situationer ge upphov till gränsdragningsproblem eller andra svårigheter. Som exempel kan nämnas att det i ett visst mål uppstår ovisshet om precis alla konsumenter i gruppen har köpt varan huvudsakligen för enskilt bruk. I andra fall kan det finnas anspråk av en annan typ än de som talerätten omfattar och som lämpligen bör handläggas på samma gång.

För att underlätta att man i så många situationer som möjligt skall kunna få till stånd en effektiv, rationell och kostnadsbesparande hantering av gruppanspråk bör det införas en regel som tillåter en organisation att i undantagsfall föra talan beträffande andra anspråk än dem som har angetts i det föregående. Kraven för det skall vara att en sådan utvidgad talan bedöms lämplig med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter. Bedömningen skall i första hand inriktas på processekonomiska hänsyn. Utvidgningen av talerätten skall leda till klara kostnadsbesparingar och andra processekonomiska vinster jämfört med om anspråken görs gällande på annat sätt. Domstolen skall i det sammanhanget väga in vilka möjligheter det finns att driva anspråken genom någon annan form av grupptalan eller genom kumulation eller med användande av pilotmålsmetoden.

Domstolen kan därutöver ha skäl att beakta andra konsekvenser av att anspråk av skilda typer handläggs gemensamt. Också möjligheten till ökad reparation och effektivare prevention kan motivera att talan tillåts, om detta är ett bättre alternativ än andra former för att göra anspråken gällande vid domstol.

12.5.4 Offentlig grupptalan

I vissa situationer kommer en grupptalan där de enskilda anspråkshavarna företräds av ett offentligt organ att vara att föredra framför en enskild grupptalan eller en organisationstalan. I andra fall kommer de båda senare taleformerna att framstå som lämpligare alternativ än en statlig eller kommunal aktion. Det kan därför finnas anledning att i lagen om grupprättegång uttryckligen ange att en myndighet eller något annat offentligt organ får väcka sådan talan i tvister av visst slag.

Som vi framhållit i avsnitt 11.3.2 är det emellertid svårt att på förhand säga i vilka situationer som en offentlig grupptalan blir ett lämpligare alternativ än andra former av grupptalan eller olika sätt att handlägga individuella processer. Det finns dessutom risk för att offentlig grupptalan kommer att betraktas som ett huvudalternativ om man direkt i lagen anger ett antal tvistefrågor beträffande vilka offentliga organ skall ha talerätt. Enskilda och organisationer kan då känna sig tvingade att vänta och se om myndigheten i fråga kommer att agera eller inta en passiv hållning. Man förlitar sig (eller hoppas) på att myndighetsåtgärder kommer till stånd.

Med hänsyn till bl.a. dessa faktorer anser vi att man bör avstå från att i lag ange inom vilka gränser offentlig grupptalan får väckas. I stället bör det överlämnas till regeringen att i instruktioner eller andra administrativa författningar skriva in i vilken mån en myndighet skall kunna föra talan enligt förevarande lag. Regeringen kan då fritt bestämma talerättens omfång, t.ex. om den skall omfatta ett helt rättsområde eller endast tvistefrågor av en särskild art. Exempel på organ som det kan komma i fråga att tillerkänna sådan kompetens är KO, DO, JämO, Naturvårdsverket, länsstyrelser, Konkurrensverket och Finansinspektionen.

Ibland kan det vara lämpligare att ett ingripande sker genom ett lokalt organ i stället för av ett centralt ämbetsverk. Det kan vara en mer rationell lösning att den kommunala konsumentvägledaren handlägger ett ärende som rör en grupp konsumenter inom kommunen i stället för att frågan överlämnas till KO. Ett annat exempel är att en grupp kommuninvånare som utsätts för miljöstörningar vänder sig för hjälp till den lokala

hälsovårdsmyndigheten i stället för till Naturvårdsverket eller länsstyrelsen.

Det kan inte rimligen läggas på regeringen att bestämma när och inom vilka områden en kommun skall ha rätt att väcka offentlig grupptalan. Inte heller finns det anledning att i lag ställa upp särskilda gränser för när en sådan talan kan komma till stånd. Det är svårt att sia om på vilka rättsområden eller angående vilka tvistefrågor en kommunal grupptalan kan visa sig lämplig att använda.

Att införa en talerätt för kommunerna kommer inte att leda till en mängd processer vid svenska domstolar med kommunerna som partsföreträdare för kommuninvånarnas intressen. Tvärtom bedömer vi att taleformen kommer att utnyttjas mycket sparsamt. Det innebär dock inte att vi anser en sådan reformåtgärd som mindre betydelsefull. Kommunerna har i dag en central roll som bevakare av bl.a. allmänna miljö- och konsumentintressen på det lokala planet. Mycket talar för att ansvarsområdet kommer att öka under de närmaste åren. Vi tror att grupptalan kan bli ett viktigt stöd för kommunen att luta sig mot i förhandlingar för att få till stånd frivilliga rättelser och därmed undvika ett antal rättsprocesser mellan enskilda parter. Det är dessutom vår uppfattning att redan tillgången till effektiva sanktionsmekanismer har en allmänt dämpande effekt när det gäller rättsstridigt handlande.

12.5.5 Grupptalan på svarandesidan

De former av grupptalan som behandlats i det föregående har samtliga avsett talan som väcks till förmån för en grupp. Vi ska nu uppehålla oss något vid talan som förs mot en grupp. Vem skall ha rätt att inleda en sådan process?

Den som kan väcka talan mot ett antal svarandeparter för handläggning i sedvanlig ordning bör självklart ha möjlighet att i stället inleda en grupprättegång mot samma personer, om en sådan talan är mer lämplig än t.ex. kumulation eller pilotmålsmetoden. Frågan är om det finns anledning att ge en motsvarande talerätt till andra subjekt, som saknar behörighet att vara part i en rättegång rörande något av de individuella anspråken.

Ser man till de ändamål och syften som våra reformförslag är avsedda att tillgodose är det svårt att omedelbart urskilja skäl som motiverar att en organisation eller en myndighet skall ges rätt att väcka talan mot en grupp utan att tvisten angår organisationens eller myndighetens eget rättsförhållande.

Tanken med grupprättegångar är att förbättra möjligheterna att i domstol driva anspråk som är gemensamma eller likartade för många

människor när flertalet av dessa saknar mod, kraft eller förmåga att själva processa. En grupprättegång kan i sådana fall avhjälpa brister i det processuella rättsskyddets reparativa funktion men också medverka till att civilprocessen fungerar bättre i preventivt, rättsutvecklande och processekonomiskt hänseende.

Behovet av grupptalan på svarandesidan är framför allt föranlett av processekonomiska hänsyn och önskan att motverka risken för motstridiga avgöranden. Det kan i det sammanhanget till stöd för en offentlig talan mot en grupp pekas på att samhället har intresse av att rättegångar genomdrivs på ett så billigt sätt som möjligt och att det genom domstolsavgöranden inte sänds ut oförenliga signaler om hur medborgare, företag osv. skall bete sig i olika situationer.

Processekonomiska hänsyn gör sig emellertid gällande först om ett antal individuella processer är ett realistiskt alternativ. Man uppnår inga processekonomiska vinster genom att tillåta organisationer eller det offentliga att processa mot en grupp i de fall käranden inte själv förmår väcka talan. Resultatet blir i stället det motsatta. Talemöjligheten kommer då att ge upphov till en rättegång som annars inte hade kommit till stånd.

Då finns det större skäl för att ett offentligt organ (eller en organisation) skall tillåtas processa för annans räkning mot en grupp om man därigenom kan tillfredsställa ett behov av handlingsdirigering, tillkomsten av prejudikat eller dylikt. Vi anser emellertid inte att sådana former av talan är de lämpligaste verktygen för det allmänna att använda sig av i situationer som dessa. När det gäller anspråk som en eller ett fåtal människor har mot många personer finns det andra och bättre sätt att förbättra den enskildes rättsskydd. Alternativa tvistlösningsmetoder, ekonomisk hjälp, försäkringslösningar, kontroll- och tillsynsverksamhet samt information och rådgivning är några exempel på åtgärder som kan komma i fråga.

Sammanfattningsvis menar vi alltså att grupptalan på svarandesidan bör tillåtas endast i den formen att den som kan föra individuell talan mot ett antal personer i stället skall kunna väcka talan enligt lagen om grupprättegång att gälla mot några eller samtliga, om bara processförutsättningarna i övrigt är uppfyllda. Talan mot en grupp till förmån för annans rättsliga ställning blir således möjlig endast i den utsträckning en sådan talan är tillåten vid en individuell process enligt gällande rätt.

12.6 Gruppföreträdare

Enligt 11 kap. 1 § RB kan envar vara part i en rättegång. Saknar parten rättslig handlingsförmåga skall talan föras av den som är partens

ställföreträdare. Detsamma gäller när den som för talan är en juridisk person. Några krav på att parten (eller hans ställföreträdare) skall besitta vissa egenskaper som gör vederbörande lämplig att föra talan rörande den ifrågavarande saken ställs inte upp, inte ens i fall då domen kan få rätts- eller bevisverkan för och mot tredje man.

Anledningen till det är huvudsakligen att en parts talerätt normalt är inskränkt till egna rättsförhållanden. Det kan rimligen inte krävas särskild insikt och erfarenhet hos någon för att processa i egen sak, om än talan i vissa fall måste föras genom ställföreträdare. Svensk rätt saknar dock inte bestämmelser som ger någon rätt att föra talan som påverkar annans rättsställning.

Vid grupptalan blir förhållandena annorlunda. Den som väcker en sådan talan kommer visserligen att grunda sin behörighet på antingen att talan rör ett anspråk beträffande vilket käranden har individuell talerätt eller på särskilda rekvisit i lagen om grupprättegång om talerätt för organisationer och myndigheter. Däri ligger emellertid inte något krav på att rätten skall ta ställning till kärandens lämplighet att föra just den talan som är föremål för prövning i det enskilda fallet, även om begränsningen av organisationers och myndigheters talerätt kommer att verka i den riktningen.

För att skydda de i processen inte aktivt deltagande gruppmedlemmarna krävs därför bestämmelser som säkerställer att käranden kan föra gruppens talan på ett sätt som tillgodoser också övriga medlemmars intressen. Men även för motparten blir det viktigt att gruppen företräds i processen på ett sakkunnigt och i övrigt ändamålsenligt sätt. Först därigenom kommer han att vara skyddad mot angrepp mot en dom i efterhand grundat på att gruppmedlemmarnas rätt inte har tagits till vara på ett tillbörligt sätt i grupptalanmålet.

Kravet på att en part skall kunna representera gruppen på ett adekvat sätt är en viktig processförutsättning i samtliga de utländska regelsystem vi studerat. Även om ordalagen och tolkningen av rekvisitets innebörd varierar något mellan rättssystemen är det grundläggande syftet med kravet detsamma, nämligen att inte vem som helst skall kunna föra en grupptalan. Talerätten förutsätter vissa egenskaper hos parten. Innan vi går närmare in på detta skall dock något sägas beträffande vilken personkategori gruppföreträdaren bör kunna utses inom.

Vem som skall kunna utses till gruppföreträdare

Det finns i denna fråga anledning att skilja mellan grupptalan som väcks till förmån för en grupp och talan där gruppen uppträder på svarandesidan.

Vid grupptalan på kärandesidan bör utgångspunkten vara att den som väcker sådan talan skall utses till gruppföreträdare. Är han inte lämplig att företräda gruppen bör talan inte tillåtas. Ett beslut om avvisning av talan eller ansökan om byte av taleform kommer inte att hindra någon annan från att väcka ny talan angående samma sak. Också den som har fått sin talan eller ansökan avvisad kan återkomma med en ny begäran om att få föra grupptalan, om den grundas på nya omständigheter.

Vi har också övervägt alternativet att låta domstolen fritt välja någon att vara gruppföreträdare på kärandesidan. En sådan modell kan visserligen sägas ge gruppmedlemmarna garantier för att de blir företrädda av någon som kan antas ta till vara deras intressen på ett ändamålsenligt sätt. Men modellen ger upphov till frågor om vilket förhållande som skall råda mellan den person som har väckt talan och gruppföreträdaren. Vilken roll skall den förstnämnda personen spela i rättegången? Skall han kunna vidta egna processhandlingar? Vem skall ersätta svarandens rättegångskostnader om grupptalan misslyckas?

Dessa förhållanden har fått oss att stanna för alternativet att det är den som har väckt talan för gruppen som skall utses till gruppföreträdare. Det nödvändiga skyddet för gruppmedlemmarna kan uppnås genom bl.a. krav på att gruppföreträdaren skall uppfylla vissa förutsättningar, underrättelser till gruppmedlemmarna om att en grupprättegång har inletts, rätt för medlemmarna att träda ur gruppen eller att intervenera i rättegången och krav på rätten att driva en aktiv processledning (jfr även vad som sägs nedan i avsnitt 12.7.3).

Det kan inträffa att flera samtidigt väcker grupptalan eller ansöker om att en individuell process skall övergå till att handläggas som en sådan talan. Domstolen får då göra en prövning av vem som är mest lämplig att företräda gruppen i processen. Dessutom kommer domstolen att kunna inrätta särskilda undergrupper och förordna någon att vara representant för en sådan grupp. Medlemmar som inte är nöjda med domstolens val eller med det sätt på vilket representanten utför talan får möjlighet att träda ur gruppgemenskapen eller intervenera i rättegången. Uppkommer missnöje med representantens agerande efter det att tiden för utträde från processen har löpt ut kommer gruppmedlemmarna, förutom att intervenera, att kunna begära hos domstolen att gruppföreträdaren byts ut. Till dessa frågor återkommer vi längre fram.

När det gäller talan som väcks mot en grupp finns två huvudalternativ för vem som skall utses till grupprepresentant. Antingen kan man låta käranden peka ut en person som domstolen skall pröva lämplig eller kan valet av gruppföreträdare få göras fritt av domstolen.

En process av detta slag kommer inte att rikta sig mot en viss person, utan mot ett kollektiv av motparter. Att notera därvidlag är att dessa enligt vårt förslag inte får möjlighet att träda ur processen. Rättegången

kommer att röra deras rättsliga ställning, oavsett om de vill det eller inte. Som påpekas längre fram är detta inget märkligt i sig. Utan stöd av en särskild lagregel eller överenskommelse kan ingen svarande undvika en rättegång under påstående att vederbörande inte vill ha ett rättsförhållande prövat vid domstol. Det som blir utmärkande för en grupptalansituation är att svarandetalan utförs av någon som representant för andra. De senares rättsskydd kräver att representanten har förutsättningar att utföra talan på ett sätt som fullt ut tillgodoser samtliga gruppmedlemmars intressen.

Enligt vår mening tillgodoses dessa hänsyn bäst om det överlåts till domstolen att fritt bestämma vem som skall företräda svarandegruppen. Domstolens beslut bör föregås av ett särskilt förfarande som innefattar bl.a. att gruppmedlemmarna hörs i frågan. Den som utses till gruppföreträdare måste dessutom ha lämnat sitt medgivande till det. Finns det inte en lämplig gruppmedlem bör domstolen kunna utse någon som står utanför gruppen som representant. Han kommer då att få ställning närmast motsvarande en konkursförvaltare, boutredningsman, god man eller liknande. Här krävs särskilda regler om kostnadsansvar och andra frågor till vilka vi återkommer senare.

Egenskaper som skall krävas hos gruppföreträdare

Att den som är part har förutsättningar att föra gruppens talan på ett adekvat sätt blir tillsammans med kravet på underrättelse om rättegångens inledande, rättens materiella processledning och möjligheten för gruppmedlemmar att i vissa fall träda ur processen de viktigaste grundpelarna i skyddet för de passiva gruppmedlemmarnas rätt vid grupptalan. Det finns ett samband mellan faktorerna på så sätt att utformningen av bestämmelser om den ena påverkas av hur reglerna om de andra är konstruerade. På vilken nivå man skall sätta kraven på gruppföreträdarens förmåga att utföra talan beror sålunda till viss del av i vilken mån gruppmedlemmarna kommer att underrättas individuellt om rättegången, hur aktivt rätten bör utöva sin processledning och i vilken utsträckning medlemmarna skall ha rätt att hoppa av processen. Andra faktorer med samma syfte blir naturligtvis möjligheten för varje gruppmedlem att intervenera eller på annat sätt påverka hur talan utförs.

Som framgår nedan menar vi att domstolen bör ges tämligen vida ramar att själv bestämma på vilket sätt underrättelse till gruppmedlemmarna skall ske. Erfarenheterna från utlandet visar att en alltför detaljerad och påbjudande reglering kan ge olyckliga resultat och i värsta fall omöjliggöra en i övrigt påkallad grupptalan. Man kan enligt vår bedömning räkna med att domstolarna många gånger kommer att låta

underrättelse ske genom kungörelse i stället för genom personliga meddelanden till gruppmedlemmarna, i likhet med hur förhållandena är i dag inom t.ex. vattenrätten och fastighetsrätten.

Vi föreslår också, som nämnts, att det inte skall finnas möjlighet till avhopp från en grupp på svarandesidan. Men även i de fall där en sådan möjlighet står öppen (dvs. vid grupptalan på kärandesidan) bör strävan vara att så få medlemmar som möjligt träder ur. Varje avhopp medför att grupprättegången får en mindre processekonomisk vinst och strider mot önskan att få till stånd en alltomfattande, allsidig och slutlig prövning av gruppanspråken.

Dessa omständigheter gör att det bör ställas ganska stränga krav på den som utses att föra gruppens talan. Vi ser i det sammanhanget tre faktorer som kan komma i fråga för beaktande vid en prövning av någons förutsättningar att föra en grupptalan. Dessa hänför sig till vederbörandes förmåga att utifrån sakkunskap, erfarenhet och dylikt utföra talan, till hans ekonomiska förutsättningar att processa och till de rättsliga intressen som finns inom gruppen.

Den som besitter en viss sakkunskap eller annan erfarenhet på ett speciellt område har naturligen särskilt bra förutsättningar att ta till vara egna och andras likartade intressen på området i fråga. Det kan dock inte komma i fråga att ställa upp ett ovillkorligt krav på sådana egenskaper för att någon skall kunna utses till grupprepresentant. Antalet kvalificerade personer skulle bli alltför litet. Brister i dessa hänseenden kan dessutom kompletteras ganska enkelt genom ombud, experter och annan sakkunnighjälp utifrån, så som sker i reguljära rättegångsförfaranden. Som vi återkommer till längre fram är det t.o.m. tänkbart att i en grupprättegång sträcka sig ännu längre och t.ex. föreskriva ombudstvång.

Man kan däremot fråga om inte särskilda krav bör ställas på den som uppträder som ombud för parten och därmed indirekt för gruppen. Fog för det kan sökas bl.a. i det förhållandet att det blir ombudet som i praktiken kommer att utföra talan och svara för att gruppmedlemmarnas intressen tas till vara på ett effektivt och fullgott sätt. Ombudet kan sägas komma att företräda inte bara parten utan gruppen i sin helhet.

I utlandet behandlas ombudets kvalifikationer att uppträda i ett grupptalanmål som ett spörsmål om kärandens eller svarandens "adequacy of representation" (så bl.a. enligt praxis i USA rörande Rule 23). Vi menar emellertid att ombudsfrågan bör behandlas fristående. Den tas därför upp särskilt i ett följande avsnitt.

En faktor som vi däremot menar måste vägas in i bedömningen av om någon är lämplig att fungera som gruppföreträdare är vederbörandes ekonomiska förutsättningar att driva rättegången. Här finns två aspekter att belysa: dels partens finansiella resurser att löpande svara för

kostnaderna i processen, dels utsikterna för en vinnande motpart att få sina rättegångskostnader ersatta.

Ett sätt att försäkra sig om att den som utses till representant har erforderliga ekonomiska resurser är att kräva att det ställs säkerhet för t.ex. ett eventuellt kostnadsansvar gentemot motparten. Vi anser dock att det vore att gå alltför långt i strävandena att skydda en vinnande motpart.

Inte heller anser vi det rimligt att den som vill väcka talan skall behöva underkastas en ingående undersökning av sina privatekonomiska förhållanden. Ett sådant krav torde verka kraftigt hämmande på processbenägenheten, med åtföljande negativa konsekvenser på grupptalaninstitutets reparativa, preventiva och processekonomiska effekter. Utgångspunkten bör i stället vara att envar med en ordnad ekonomi skall kunna väcka grupptalan och utses till gruppföreträdare.

Det innebär att talans genomförande i det alldeles övervägande antalet fall kommer att vara beroende av att käranden erhåller ekonomisk hjälp utifrån. Endast få personer kommer att vara villiga eller ha möjlighet att ta på sig den ekonomiska risk som en grupptalan blir förknippad med. Här skall emellertid noteras att den som väcker en sådan talan bör ha möjlighet att få ekonomiskt bistånd inom ramen för den allmänna rättshjälpen eller genom att utnyttja det försäkringsskydd som finns inom gruppen. Den som processar med sådant stöd kan antas ha god täckning för de kostnader som talan ger upphov till. En annan metod för en kärande att finansiera talan kan vara genom s.k. riskavtal med ombudet.

Vi ser således inte att det behöver uppstå några större svårigheter för domstolen att avgöra om den som vill utses till gruppföreträdare är lämplig därtill utifrån en bedömning av hans ekonomiska förutsättningar att processa. Händer det att någon väcker talan utan att ha beviljats rättshjälp, utan stöd av en rättsskyddsförsäkring eller utan att det föreligger ett riskavtal kommer domstolen genom enkla frågor att kunna skaffa tillräcklig kunskap om hur talan är avsedd att finansieras utan att kränka vederbörandes integritet. Oftast torde det i sådana situationer stå klart om personen i fråga har tillräckliga ekonomiska resurser eller saknar medel att föra talan. I det senare fallet skall talan avvisas. Detsamma gäller om den som vill föra talan, men saknar egna medel därtill, får ekonomisk hjälp att driva gruppens talan från andra taleberättigade som därigenom vill slippa risken av ett kostnadsansvar gentemot motparten. Däremot bör det inte finnas hinder för gruppmedlemmar eller andra att finansiellt stödja en grupptalan, om parten ändock uppfyller kraven i ekonomiskt hänseende eller om bidragen lämnas på ett sådant sätt att de medverkar till att kraven uppfylls. Vi återvänder till dessa spörsmål i författningskommentaren.

Vad nu sagts får främst betydelse när någon vill väcka enskild grupptalan. Vid offentlig grupptalan kommer domstolen att kunna utgå från att den myndighet som för talan uppfyller de krav som ställs i förevarande hänseende. Detsamma torde oftast bli fallet vid organisationstalan. Begränsningarna i talerätten (se avsnitt 12.5.3) innebär att endast mer väletablerade organisationer får väcka grupptalan. Förekommer anledning att hysa tvivel beträffande organisationens ekonomiska ställning kan domstolen lätt kontrollera denna genom att införskaffa räkenskapshandlingar eller liknande.

Det kanske viktigaste förhållandet att uppmärksamma när det gäller någons lämplighet som gruppföreträdare blir att det inte får föreligga en intressekonflikt mellan honom och några eller flera gruppmedlemmar. Härmed avses inte att intressegemenskapen måste vara total. Det skall inte vara nödvändigt att alla gruppmedlemmar har samma intresse. Avgörande bör vara att det inte föreligger intressen som är motstridiga.

Bedömningen av om det finns konflikter av det slaget måste inriktas på de rättsliga förhållanden som talan angår. Att det i andra sammanhang föreligger tvister eller andra former av stridigheter mellan parten och gruppmedlemmar bör således inte påverka vederbörandes lämplighet att representera gruppen i processen. På motsvarande sätt bör det normalt inte spela någon roll om representanten eller någon gruppmedlem har mer att vinna eller förlora på processen än som framgår direkt av talan. Här finns dock skäl att vara uppmärksam. Situationer kan föreligga där parten utformar talan på ett sätt som ligger bäst i linje med hans egna privata intressen i stället för enligt det för gruppens mest förmånliga alternativet. I sådant fall måste domstolen överväga om parten är lämplig att företräda hela gruppen.

Tillåtligheten av grupptalan kommer, som framgått tidigare, inte att vara beroende av att det framställs samma yrkande för samtliga gruppmedlemmar. Det är inte svårt att föreställa sig mål där det görs gällande flera rättsföljder. Ett exempel är att det i ett köprättsligt mål påstås rätt till både hävning och nedsättning av köpeskillingen, att det i ett miljömål yrkas olika former av skyddsåtgärder eller att det i anledning av ett oskäligt avtalsvillkor yrkas såväl jämkning som ogiltighet av hela avtalet.

Frågan om gruppföreträdaren i dessa fall kan på ett fullgott sätt representera samtliga gruppmedlemmar får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda målet. Det är först när man noggrannt skärskådat rättsfakta, behovet av bevisning, yrkandenas inbördes relation och andra intressefrågor som vederbörandes lämplighet som gruppföreträdare kommer att kunna avgöras.

Att parten inte i alla delar av målet bör tillåtas att föra gruppens talan skall inte hindra att grupptalan ändock tas upp till prövning. Vårt

lagförslag ger domstolen flera möjligheter att anpassa handläggningen efter förhållanden av det slaget. Sålunda skall domstolen kunna upprätta särskilda undergrupper med egna gruppföreträdare eller förordna att vissa frågor skall lösas genom efterföljande tvistlösning. Att uppmärksamma är vidare att domstolen inom ramen för sin materiella processledning förutsätts agera för att gruppmedlemmarnas intressen tas till vara. Domaren kommer att ha möjlighet att genom frågor och påpekanden till parten fästa uppmärksamhet på förhållanden av betydelse för övriga gruppmedlemmars rätt. Agerandet får dock inte inkräkta på domstolens opartiskhet i målet. Också bestämmelser om domstolens godkännande av förlikning och återkallelse kommer att erbjuda skydd för gruppmedlemmar vars intressen inte till fullo överensstämmer med representantens.

Det bör påpekas att konfliktsituationer av det slag här diskuteras kan föreligga oavsett om grupptalan förs av enskilda, organisationer eller offentliga organ.

Diskussionen har hitintills främst rört den som väcker grupptalan och vill förordnas att som kärandepart föra talan för gruppens räkning. Vid grupptalan på svarandesidan skall, som nämnts ovan, domstolen fritt välja en gruppföreträdare, dock i första hand en av gruppmedlemmarna. Valet av svarandepart skall ske utifrån samma bedömningsgrunder som gäller för en kärande som vill utses till gruppföreträdare.

Sammanfattningsvis menar vi att det i lagen om grupprättegång skall ställas upp ett särskilt rekvisit av innebörden att den som skall föra talan för en grupp måste vara lämplig därtill. Bedömningen skall ske med beaktande av samtliga omständigheter i målet. Särskild vikt skall dock fästas vid vederbörandes ekonomiska förutsättningar att processa och frånvaron av intressemotsättningar mellan honom och andra gruppmedlemmar.

12.7 Ombud

12.7.1 Krav på ombud

Enligt svensk rätt har en processbehörig part alltid rätt att själv föra sin talan vid domstol. Vi saknar regler om ombudstvång och liknande (se dock 12 kap. 7 § RB). Frågan är om samma princip bör gälla vid grupptalan. Eller ställer behovet av skydd för gruppmedlemmarnas intressen krav på att talan förs genom ett kvalificerat ombud?

Vi har i det föregående avsnittet angett att den som utses till gruppföreträdare måste bedömas lämplig att ta till vara medlemmarnas intressen i målet. Som framgått innefattar detta dock inget krav på att

den som för gruppens talan besitter särskild sakkunskap eller egenskaper i övrigt som gör vederbörande särskilt skicklig att föra talan vid domstol. Det förutsätts inte att denne har processvana, är juridiskt utbildad eller dylikt.

En grupptalan kommer vissa gånger att kräva en avsevärd arbetsinsats av den som aktivt driver målet. Redan på det förprocessuella stadiet kan det behöva vidtas tids- och kostnadskrävande åtgärder för att klarlägga tvistefrågor, utmönstra en lämpligt bestämbar grupp och utreda tveksamma bevisförhållanden. Också arbete med att organisera gruppen och förhandlingar med motparten kan bli aktuella.

Det är svårt att tänka sig dessa uppgifter annat än undantagsvis bli utförda av en enskild person eller en mindre ideell förening utan hjälp av ett ombud. Och än mer påfallande blir behovet av biträde när talan väl inleds vid domstol. Även om rätten kommer att ha ett eget ansvar för att gruppmedlemmarnas rätt inte allvarligt åsidosätts blir förfarandet enligt lagen om grupprättegång präglat av förhandlingsprincipen. Det blir i första hand parterna som bestämmer processens innehåll och som skall agera i rättegången.

Främst dessa hänsyn gör att vi anser att det skall ställas upp ett krav på att talan till förmån för en grupp måste föras genom ombud. En motsvarande regel finns i den i Quebec gällande Code de procédure civile. Men också i de länder i övrigt som tillåter class actions förs gruppens talan regelmässigt genom ombud.

Kravet att grupptalan skall föras genom ombud bör inte vara absolut. Så kommer man vid offentlig grupptalan att regelmässigt kunna utgå från att gruppens intressen blir tillvaratagna på bästa möjliga sätt utan en regel om ombudstvång. Också vid enskild grupptalan och organisationstalan bör det kunna göras undantag från ombudstvånget, om det föreligger särskilda skäl. Exempel på detta är att gruppföreträdaren själv är advokat eller att det inom en ideell förening finns kvalificerad personal med processvana.

12.7.2 Ombudet skall vara advokat

Vi anser att det vidare bör övervägas om inte ombudet måste vara advokat. Flera skäl talar för ett sådant villkor. Sålunda bedrivs advokatrörelse under reglerade former och tillsyn. Advokatställningen borgar dessutom för att vederbörande har flerårig erfarenhet av att företräda andra i rättsliga tvister. Genom att ombudet är advokat uppnås en grundtrygghet för att han klarar av att hantera en komplex rättegång. Å andra sidan kan det hävdas att de syften som ett advokatmonopol tjänar tillgodoses tillräckligt genom 12 kap. 2 § RB. Enligt den

bestämmelsen får som ombud brukas endast den som rätten med hänsyn till redbarhet, insikter och tidigare verksamhet finner lämplig att vara ombud i målet. Det kan i detta sammanhang vara på plats att närmare behandla de åtgärder och arbetsmoment som en grupptalan kan förväntas föranleda.

Utgångspunkten för varje form av rättsligt biträdesarbete från en advokat eller annan jurist är att någon har vänt sig till vederbörande för hjälp med att rättsligt hävda ett anspråk. Förutsatt att anspråket verkar välgrundat kan advokaten ha anledning att fråga sig om det finns andra anspråkshavare med samma eller liknande krav. Är så fallet måste ställning tas till om man skall söka samarbete med andra eller om klienten bör söka få igenom sitt anspråk på egen hand. Det blir här fråga om att väga de kostnadsbesparande effekterna av ett samagerande och den ökade tyngd som i sådant fall kan läggas bakom förhandlingar med motparten mot de nackdelar samverkan kan föra med sig i form av framför allt längre tidsutdräkt innan det egna anspråket blir prövat. I många situationer kan emellertid ett samfällt agerande vara den enda realistiska vägen att få anspråken prövade vid domstol eller på annat sätt.

Väljer man att agera gemensamt måste ombudet noga pröva om han har erfarenhet, insikt och resurser att hantera en rättslig tvist för mångas räkning. Som underlag för en sådan bedömning måste han skapa sig en någorlunda klar bild av hur stor gruppen är, vilka typer av anspråk som olika gruppmedlemmar har och vilka prövningsformer som finns tillgängliga. I det sammanhanget kommer det att bli aktuellt för ombudet att utreda om det föreligger förutsättningar att få väcka en grupptalan.

Naturligtvis kommer behovet av åtgärder i dessa hänseenden att variera kraftigt beroende på sakens beskaffenhet. Rör det sig t.ex. om krav på återbetalning av en avtalsstridig faktureringsavgift blir det ganska lätt att fastställa gruppens omfång. Anspråken kommer att vara i stort desamma för samtliga medlemmar och man bör kunna utgå från att de flesta inte har något emot att kraven görs gällande genom ett grupptalanförfarande.

Är det däremot fråga om t.ex. ersättning på grund av produktskador kan förberedelsearbetet kräva helt andra åtgärder. Gruppmedlemmarna kan vara spridda över ett geografiskt stort område. Det kan krävas annonsering och liknande för att komma i kontakt med andra med likartade anspråk. I vilken utsträckning det i det sammanhanget skall vara tillåtet för en advokat att agera för att förmå gruppmedlemmarna att handla gemensamt är inte utan vidare givet. Enligt 6 § i av Sveriges Advokatsamfund utarbetade vägledande regler om god advokatsed får visserligen advokaten i en rättslig angelägenhet som berör flera sakägare med överensstämmande eller likartade intressen med huvudmannens

samtycke erbjuda sitt biträde till andra sakägare som kan antas saka eget ombud, om detta kan anses vara i klientens eller rättskipningens intresse. Det utesluter emellertid inte att arbetet med att förena gruppen ibland kan behöva utföras av huvudmannen själv. Flera skadelidande kan dessutom ha vänt sig till olika advokater, vilket kräver samråd beträffande vem av anspråkshavarna som skall väcka talan och genom vilket ombud talan skall föras.

Om gruppen är stor till omfånget kan det bli nödvändigt att upprätta en särskild kommitté av gruppmedlemmar som handhar kontakten mellan ombudet och gruppens medlemmar. Erfarenheter från utlandet visar också att det emellanåt finns behov av en särskild kommitté av advokater och andra rättsliga biträden för att samordna utredningsåtgärder, förlikningsförhandlingar och annat. Det är dessutom inte givet för vems räkning ett ombud kommer att ha mandat att förhandla med motparten och vidta andra åtgärder innan en grupptalan har tagits upp av domstolen och tiden för att träda ur processen gått till ända.

Utförandet av talan kan vidare ställa krav på särskild insikt och erfarenhet av processer och förhandlingar samt sakkunskap på rättsområdet i fråga. Ombudet kan behöva tillgång till moderna och effektiva administrativa rutiner. I vissa fall kan ombudet komma att förvalta inprocessade medel för fördelning mellan gruppmedlemmarna. Exempel från bl.a. USA och Canada ger vid handen att de största class actionmålen kan kräva ombudsinsatser som motsvarar en hel arbetskraft under ett år eller mera. Sådana mål får dock antas bli ytterst sällsynta i Sverige.

Det fåtal processer som blir av sådan omfattning och storlek som här skisserats förutsätter att talan förs genom ett ombud som har betydande ekonomiska och administrativa resurser till sitt förfogande. Vederbörande kan få vänta lång tid med betalning för sitt arbete. Har det avtalats om att arvodet skall bestämmas efter målets utgång i sak riskerar dessutom ombudet att få mindre betalt än normalt.

I det hänseendet kan skönjas klara paralleller till en konkursförvaltares arbetsvillkor samt ställning och göranden i förhållande till borgenärskollektivet och vid domstolsprocesser. Liksom vid konkurser kan man därför enligt vår bedömning räkna med att ombudet (förvaltaren) i de flesta fall kommer att vara advokat. I de mest komplicerade och tidsutdragna processerna kan man dessutom förvänta att talan drivs genom en jurist som är verksam på en större byrå. Det finns visserligen inget formellt krav på advokatställning för att bli konkursförvaltare. Också andra som uppfyller kriterierna enligt konkurslagen kan förordnas till förvaltare utan att rätten behöver motivera det särskilt. I praktiken förordnas emellertid förvaltare efter ett s.k. listsystem omfattande advokater som är specialiserade på obeståndsrätt.

Ett krav på advokatställning för att få uppträda som ombud för en part som för grupptalan skulle enligt vår mening ytterligare stärka skyddet för de passiva gruppmedlemmarnas rätt. Förfarandet vid grupprättegång bör i alla avseenden präglas av strävan att tillgodose detta skyddsbehov. Det innebär inte att alla grupprättegångar kan förväntas bli av den svårhetsgrad att ombudssysslan kräver sådan särskild insikt och erfarenhet som förknippas med advokattiteln. En del av processerna blir säkert inte mer svårhanterliga eller omfattande än att talan väl kan föras genom en biträdande jurist eller någon annan som inte är advokat. Advokattvånget bör därför förenas med en undantagsmöjlighet.

12.7.3 Ombudets ställning i processen

Allmänna synpunkter

Vi har ovan konstaterat att en part som vill föra enskild grupptalan eller organisationstalan måste företrädas av ombud i målet, om det inte föreligger särskilda omständigheter. Det finns inte minst därför skäl att närmare diskutera vilken roll ombudet bör ha i en grupprättegång. Som framgått tidigare kommer en sådan process i flera hänseenden att avvika från ordinära handläggningsformer. Partens representativa ställning får oundvikligen återverkningar på ombudets åligganden i målet. Denne måste se sitt uppdrag i ett vidare perspektiv än inriktat på enbart partens (gruppföreträdarens) bästa. Ombudstvånget är att se som ett särskilt rättsskydd för de passiva gruppmedlemmarna. Detta måste på något sätt manifisteras i ombudets agerande i processen.

Det bör påpekas att ombudets föreslagna speciella ställning i grupprättegången inte är unik. Snarlika förhållanden är för handen när en advokat kontaktas av flera personer med samma eller likartade anspråk och beslutar processa som ombud för någon av dem i ett pilotmål. Visserligen träffas då inte övriga anspråkshavare av domens rättskraft. Rättens avgörande kan dock ha (och har vanligen) en betydande bevisverkan, vilket ombudet måste vara vaksam för. Särskilt gäller det när han utom processen företräder övriga berörda gentemot svarandeparten.

Överväganden i frågan om grupprättegångens betydelse för ombudets agerande måste utgå från de bestämmelser och principer som styr hans göranden i en vanlig rättegång. Vi börjar därför med en kort genomgång av ombudets ställning i allmänhet, såvitt avser de delar där en förändrad syn kan vara påkallad med hänsyn till de speciella förhållanden som kommer att råda vid en grupprättegång.

Ombudets behörighet i rättegången grundas på fullmakt från huvudmannen, dvs. parten (jfr 12 kap. 8 § RB). Vid grupptalan blir det sålunda gruppföreträdaren som har att utse och bemyndiga någon att fungera som ombud i målet. Ett annat alternativ vore att domstolen förordnade någon att som ombud utföra grupptalan. Därigenom skulle ombudets relation till gruppen framhävas och kopplingen till gruppföreträdaren försvagas. Av skäl som framgår längre fram avfärdar vi dock den lösningen.

Ett ombud har praktiskt taget samma utrymme som parten att agera i målet. Sålunda kan ombudet enligt 12 kap. 14 § RB bl.a. väcka talan, företa alla handlingar för utförande av talan, avstå från yrkanden, medge motpartens yrkanden och ingå förlikning. Inskränkningar i ombudets behörighet får ske endast beträffande rätten att väcka talan och ingå förlikning samt vissa andra frågor som framgår av 12 kap. 15 § RB. En annan sak är att parten kan göra omedelbar gensaga mot en rättegångshandling som ombudet har företagit i partens närvaro (12 kap. 17 § RB). Ombudets behörighet kan dessutom begränsas genom att fullmakt ges endast för ett visst rättegångstillfälle. Detta blir dock inte aktuellt vid grupptalan eftersom parten då måste föra talan genom ombud under hela rättegången. Enligt 12 kap. 14 § andra stycket RB får ett ombud inte på grund av en fullmakt som avser rättegång i allmänhet väcka talan eller motta stämning angående en sak varom förlikning inte är tillåten. Bestämmelsen motiveras av att den typen av mål typiskt sett är av särskild betydelse för parten. Vi anser att samma inskränkning bör gälla i fråga om ombudets behörighet att inleda eller att motta stämning i en grupprättegång.

I de flesta ordinära tvistemål spelar parten en ganska tillbakadragen roll under förberedelsen. Det är främst ombudet som svarar för talans utförande och i övrigt sköter kontakten med domstol och motpart. Detsamma kommer med all sannolikhet att bli fallet i en grupprättegång. Med beaktande av erfarenheter från utlandet (främst USA) kan det på goda grunder antas att gruppföreträdarens deltagande i rättegången som regel inte kommer att avvika markant från övriga gruppmedlemmars. Parten och gruppmedlemmarna kommer framför allt att utnyttjas i processen som bevismedel eller för utredning av individuella förhållanden under förberedelsen.

Vi har ovan pekat på att ombudet måste se till mer än partens (huvudmannens) intressen i målet. Detta följer automatiskt med grupptalan som processform. Gruppföreträdaren har ett ansvar för att medlemmarnas rätt blir bevakad och tas till vara i rättegången. Genom att ombudets uppdrag omfattar talan i dess helhet får han ett motsvarande ansvarsområde. Det är detta förhållande som åsyftas när vi säger att ombudet bör se hela gruppen och inte enbart parten som sin huvudman.

Hur långt skall då ombudets skyldighet att verka till förmån för passiva gruppmedlemmar sträcka sig? Ombudet måste självklart agera med full kraft så att grupptalan blir utförd på bästa möjliga sätt inom gruppföreträdarens ansvarsområde. Som berörs i annat sammanhang (se avsnitt 13.2.3) kan det dock inträffa att rätten finner det lämpligast att gruppmedlemmar uppmanas att själva delta i rättegången för att bevaka sin rätt i en viss fråga eller del av målet. Under nästa rubrik diskuteras vilken roll och ställning ombudet skall ha vid behandlingen av sådana individuella förhållanden.

Även om det får antas att ombudet normalt kommer att ha tämligen fria händer att utforma gruppens talan kan man inte se bort från grundprincipen att det är parten som har den slutliga bestämmanderätten i dessa frågor. Ombudet är skyldigt att utföra uppdraget i enlighet med partens dispositioner och anvisningar. Det kan i det sammanhanget inträffa att parten ger uttryck för önskemål om hur talan skall utföras som står i strid med vad ombudet anser är bäst för övriga gruppmedlemmars rätt. Hur ombudet skall agera i en sådan situation är inte utan vidare givet. Frågan diskuteras särskilt nedan.

Avsnittet avslutas med kortfattade överväganden angående några spörsmål vid den händelsen att det uppträder flera ombud på samma partssida.

Individuella förhållanden

Med individuella förhållanden avses omständigheter som hänför sig till endast vissa gruppmedlemmars anspråk. Det är m.a.o. omständigheter som faller utanför det som ryms inom processförutsättningen likartade rättsfakta (se avsnitt 12.2.3). Som regel saknas det processekonomiska motiv att behandla olikartade fakta gemensamt i en rättegång. Emellertid kan fördelarna i övrigt av en samtidig handläggning av fleras anspråk överväga olägenheterna av att vissa fakta i käromålen är olikartade. Det måste då tillhandahållas effektiva instrument för hanteringen av sistnämnda omständigheter.

Vårt förslag till lag om grupprättegång anvisar tre olika metoder för handläggning av individuella förhållanden. Ett alternativ är att omständigheterna prövas samtidigt och i samma ordning som övriga fakta i målet. Varken gruppföreträdarens eller ombudets roll blir då annan än som gäller för handläggningen av för gruppen gemensamma eller likartade rättsfakta. Det saknas därför anledning att behandla frågan särskilt.

Ett annat sätt är att avskilja individuella rättsfakta från målet i övrigt. Vi föreslår i det sammanhanget att det införs bestämmelser om s.k.

särskild mellandom. Det innebär att domstolen prövar grupptalan men låter det slutliga avgörandet bero av efterföljande individuella processer med gruppmedlemmarna som parter. Inte heller dessa fall finns det skäl att beröra vidare i detta sammanhang.

Som en tredje möjlighet kan domstolen handlägga och pröva de individuella omständigheterna samtidigt med övriga rättsfakta men enligt en särskild procedur. Rätten kan då rikta en anmaning direkt till gruppmedlemmen om att han skall intervenera i målet. Det är denna situation vi fortsättningsvis uppehåller oss vid.

Bakgrunden till en interventionsanmaning bör vara att rätten funnit att medlemmens egen medverkan har betydande fördelar med hänsyn till utredningen eller i övrigt. Tanken är att gruppmedlemmen skall träda in som part (intervenient) för att bevaka sin rätt i visst avseende. Han kan alltså inte räkna med att intresset kommer att bevakas av gruppföreträdaren på samma sätt som gäller för gemensamma och likartade rättsfakta.

Helt utan ansvar i detta hänseende blir dock inte gruppföreträdaren. Således kommer han (och därmed även ombudet) att vara skyldig att företräda gruppmedlemmen i frågan om den individuella omständigheten över huvud taget skall avskiljas handläggningsmässigt. Här kan det föreligga en intressekonflikt mellan gruppföreträdaren och gruppmedlemmen. Den förre slipper kostnader och besvär om talan i viss del skiljs ut medan det motsatta gäller för gruppmedlemmen. Vilken ställning ombudet i sådant fall bör inta berörs i nästa delavsnitt.

Även efter det att rätten har beslutat att handlägga vissa rättsfakta för sig kommer det att vila på gruppföreträdaren att bevaka att gruppmedlemmen ges tillbörlig möjlighet att ta till vara sin rätt. Parten bör således följa upp att medlemmen förstått föreläggandet och lämna upplysningar om förhållanden av betydelse för hans anspråk. Däremot kommer gruppföreträdaren att ta mindre aktiv del i den fortsatta handläggningen av de individuella omständigheterna. Detsamma blir nödvändigtvis inte fallet beträffande ombudet. Han kan fortsatt komma att ha det praktiska ansvaret för talans utförande i dess helhet. För både parten och ombudet kommer dock rättegången att utforma sig olika beroende på om gruppmedlemmen följer domstolens föreläggande eller inte.

Vill gruppmedlemmen själv bevaka sin rätt angående en viss fråga eller del av målet skall det ske genom att medlemmen intervenerar i rättegången. Han får då ställning motsvarande part i målet. Det bör inte finnas något krav på medlemmen att föra sin talan genom ombud. Man kan dock räkna med att gruppmedlemmen ställer ombud för sig, om anspråkets värde gör kostnadsrisken ekonomiskt försvarbar.

Inget bör hindra att medlemmen väljer att företrädas av samma ombud som gruppföreträdaren. Tvärtom kan det antas att detta många gånger

är både processekonomiskt vinstgivande och fördelaktigt för parten från materiellrättslig synpunkt. Ombudets behörighet måste i sådant fall grundas på en särskild fullmakt från medlemmen. Det har visserligen tidigare sagts att ombudet bör se hela gruppen och inte endast gruppföreträdaren som sin huvudman. I formell mening kommer det emellertid bara att vara den senare - parten - som ombudet företräder. Ombudet kan alltså inte med stöd av 12 kap. 14 § 2 RB motta delgivning av en handling för medlemmens räkning. Det blir domstolens sak att genom utövandet av sin processledande funktion reda ut eventuella oklarheter hos medlemmen i detta hänseende. Det kan ske t.ex. genom att rätten i föreläggandet till gruppmedlemmen upplyser om ombudets formella ställning.

Det kan hända att gruppmedlemmen trots rättens föreläggande föredrar att fortsätta hålla sig passiv. Som framgår nedan (avsnitt 13.2.3) menar vi att rätten i sådant fall skall pröva bevisverkan av medlemmens underlåtenhet att rätta sig efter föreläggandet. Någon annan processuell sanktion, såsom tredskodom, bör inte aktualiseras. Bevisverkan av medlemmens passivitet torde dock normalt bli att motpartens redogörelse för sakförhållandena och i övrigt läggs till grund för domstolens prövning.

Att domstolen riktar ett föreläggande direkt till en gruppmedlem kommer inte att få till följd att gruppföreträdarens talerätt inskränks. Denne blir fortsatt berättigad att processa angående den fråga eller del av målet som föreläggandet avser. Däremot försvagas hans skyldighet att vidta åtgärder för att bevaka gruppmedlemmens rätt i det avseendet. Och intervenerar medlemmen blir gruppföreträdaren och intervenienten båda behöriga att föredra processhandlingar angående medlemmens anpsråk. Rättsverkan av föreläggandet kan sägas vara att gruppmedlemmen inte kan åberopa brister i gruppföreträdarens processföring avseende individuella förhållanden för att angripa en dom i efterhand.

Vad nu sagts om gruppföreträdaren gäller i motsvarande grad för ombudet. Hur han lämpligast skall agera vid utförandet av uppdraget får bestämmas på grundval av huvudmannens processuella ställning. Som framgått ovan innebär detta inte att ombudet (eller gruppföreträdaren) bör eller kan förhålla sig helt passiv, ens när gruppmedlemmen själv inte visar intresse i saken. Ombudet bör sålunda inte akta sig för att föra in nya omständigheter, åberopa bevisning eller vidta någon annan rättegångshandling i målet, om det kan gynna medlemmens sak. Åtgärden får dock inte föranleda merarbete och kostnader för gruppföreträdaren. Avsikten är inte att en gruppmedlem genom sin passivitet skall kunna överlasta processkostnader för handläggningen av individuella förhållanden som domstolen ansett lämpligen skall bäras av medlemmen på gruppföreträdaren. Typiska åtgärder som kan bli aktuella är att bevisning

som ändå förekommer i målet utnyttjas för att utreda individuella rättsfakta eller att gruppföreträdaren (ombudet) gör invändningar mot uppenbart oriktiga uppgifter från motpartens sida. Också rättslig argumentering kan bli aktuell, särskilt om det finns andra anspråk som rör samma eller likartade rättsfrågor.

Intressekonflikter

Det kan i en rättegång uppkomma situationer där parten och ombudet har olika uppfattningar om hur talan skall utföras. Åsikterna kan gå i sär när det gäller vilka kostnader som skall läggas ner på utredning i visst hänseende, om ett förlikningsförslag skall godtas eller inte, utsikterna att vinna processen osv. Grupprättegången kommer i det avseendet inte att skilja sig från rättegångar i allmänhet. Också vid sådana processer måste man räkna med konflikter mellan parten och ombudet. Här uppenbarar sig emellertid ett vidare perspektiv. Meningsskiljaktigheterna rörande hur grupptalan bäst skall utföras kan avse förhållanden av betydelse för andras - gruppmedlemmarnas - rätt. Det kan uppkomma en intressekonflikt mellan gruppföreträdaren och andra gruppmedlemmar som manifisteras i en kontrovers mellan gruppföreträdaren och ombudet. Frågan är på vilket sätt ombudet skall agera i en situation som denna. Vilken lojalitet bör väga tyngst? Skall omsorgen om parten eller gruppens bästa sättas först?

Man kan urskilja huvudsakligen två processuella situationer som riskerar att framkalla schismer av det slag som här diskuteras. Den ena är att parten genom särskilda åtgärder begränsar ombudets kompetensområde eller handlingsutrymme. Den andra är att parten och ombudet handlar motstridigt i rättegången. Vi behandlar fallen var för sig.

Handlingsinskränkande åtgärder

Enligt rättegångsbalken (12 kap. 15 §) får, som nämnts ovan, det göras inskränkning i ombudets behörighet endast i vissa hänseenden. Den för grupptalan mest intressanta tillåtna inskränkningen gäller ombudets rätt att ingå förlikning i målet.

En sådan inskränkning föranleds främst av att parten vill förbehålla sig en absolut bestämmanderätt över om det skall träffas en uppgörelse i godo med motparten. Det händer inte sällan att mål görs upp vid sammanträde för förberedelse eller vid utomprocessuella kontakter mellan ombud, utan parternas eller domstolens medverkan.

Vid grupptalan blir den typen av överenskommelser inte möjliga att göra. Enskilda gruppmedlemmar kommer visserligen att kunna förlikas med motparten rörande sina egna rättsanspråk. Däremot blir gruppföreträdarens behörighet att träffa sådana individuella förlikningar beroende av att domstolen stadfäster förlikningen genom dom. Motsvarande kommer följaktligen att gälla för ombudet, om inte gruppmedlemmen i särskild ordning befullmäktigat ombudet till det.

Slutsatsen av dessa överväganden är att det kommer att saknas motiv för gruppföreträdaren att begränsa ombudets behörighet att träffa förlikning för partens räkning. Skulle det ändå föreligga en sådan inskränkning får denna liten betydelse, eftersom frågan om förlikning ändock skall prövas av domstolen på så sätt att rätten inte kommer att kunna stadfästa en förlikning som innebär att gruppmedlemmarnas rätt sätts åt sidan.

Då kan det uppträda betydligt större verkningar genom att parten begränsar ombudets befogenhet att göra dispositioner i rättegången. Anvisningar från parten om hur ombudet skall agera i visst hänseende inverkar visserligen inte på ombudets behörighet. Även om han vidtar en rättshandling i strid mot huvudmannens instruktioner blir huvudmannen gentemot motpart och domstol underkastad handlingens rättsföljder. Ett ombud som agerar på det sättet riskerar dock att ådra sig skadeståndsansvar mot parten. Vi skall här närmare diskutera vad som bör gälla i det fallet att ombudet önskar vidta en processhandling för bevakning av gruppens intressen i målet men gruppföreträdaren motsätter sig detta.

Denna fråga kan inte ses fristående från kravet på gruppföreträdaren att ändamålsenligt och effektivt driva gruppptalan i samtliga medlemmars intresse. Brister han i sitt åtagande kommer processförutsättningarna för att domstolen skall få ta upp grupptalan inte att vara uppfyllda och talan skall avvisas, om det inte finns någon annan som är villig att ta gruppföreträdarens plats. Rättegångshindret kommer att tillhöra den kategori fel som vid överklagande skall beaktas självmant av högre rätt. Det blir följaktligen möjligt att åberopa som grund för undanröjande av en dom i efterhand (jfr 59 kap. 1 § RB).

Anvisningar från parten som begränsar ombudets befogenhet ligger normalt utanför domstolens synfält. I en grupprättegång kommer därför rätten att sakna möjligheter att alltid avgöra om talan kunnat utföras på ett bättre sätt, t.ex. genom en noggrannare utredning av bakomliggande sakförhållanden eller åberopande av ytterligare bevisning. Det är bara om processmaterialet i övrigt indikerar att det finns mer utredning, bevisning eller annat som rätten kommer att ha anledning att fråga om gruppföreträdaren gjort allt som ankommer på honom för att ta till vara

gruppens bästa och på så sätt uppdaga eventuella inskränkningar i ombudets befogenhet till men för gruppen.

En teknik att undvika uppkomsten av sådana situationer är att införa en bestämmelse om att ombudets handlande skall styras av gruppens bästa. Ombudet skulle inte vara bunden av partens anvisningar, om dessa hindrar ombudet från att utföra grupptalan på det för hela gruppen mest ändamålsenliga och effektiva sättet. Alternativet betonar starkt gruppmedlemmarnas rättsskyddsbehov. Det finns emellertid flera skäl att vara tveksam till om metoden är den mest ändamålsenliga.

Mot att ge ombudet en friare ställning i förhållande till parten kan invändas att det därigenom reellt kommer att finnas två gruppföreträdare i målet. Man kan dessutom inte utan vidare förutsätta att ombudets uppfattning är riktig. Det kan lika väl vara så att talan bör utföras på det sätt som gruppföreträdaren förespråkar. Det är vidare bara parten (huvudmannen) som kommer att bära en kostnadsrisk. Ges ombudet full frihet att agera riskerar parten att tvingas betala för ombudsarbete som han motsatt sig och dessutom ersätta motparten för kostnader denne haft på grund av dessa åtgärder.

Ytterligare en fråga är vilken betydelse en befogenhetsinskränkning skall ha med avseende på partens eget anspråk. Skall ombudet ha fri bestämmanderätten också i detta avseende?

Vi menar att det finns andra processuella vägar att lösa de problem som kan uppstå på grund av partens anvisningar till ombudet om hur grupptalan skall utföras. Vår utgångspunkt är att man bör hålla fast vid principen att det är parten som primärt ansvarar för hur talan skall läggas upp. Vid oenighet med ombudet är det parten som ensam bestämmer vilka sakförhållanden som skall föras in i rättegången, vilka omständigheter och bevis som skall åberopas, vilka erkännanden och medgivanden som skall göras i rättegången osv.

Inträffar den situationen att ett ombud anser att gruppföreträdarens vilja i dessa hänseenden strider mot gruppens bästa bör han självklart diskutera frågan med huvudmannen. Ändrar denne inte uppfattning måste ombudet överväga att frånträda uppdraget. Särskilt gäller detta om ombudet anser partens agerande så anmärkningsvärt att det kan diskvalificera honom som gruppföreträdare. Hänsyn till gruppens rättssäkerhet gör dock att ombudet inte omedelbart bör avträda från uppdraget. Det vore att utsätta gruppmedlemmarna för en allvarlig risk att åsamkas rättsförluster. Enligt vårt förslag måste en grupptalan föras genom ombud. Ett förhastat steg från ombudet kan därför innebära att talan avvisas i onödan.

Det lämpligaste tillvägagångssättet får därför anses vara att ombudet anmäler till domstolen att han inte längre kan företräda parten. Domstolen får då möjlighet att bedöma de förhållanden som konflikten

bottnar i och ta ställning till gruppföreträdarens lämplighet att föra talan för gruppens räkning.

Sammanfattningsvis menar vi att en regel om ombudstvång kommer att sätta tillräcklig press på gruppföreträdaren att inte utan särskild anledning inskränka ombudets befogenhet. Gruppföreträdaren riskerar därigenom inte bara att en konflikt med ombudet om hur talan skall utföras kan leda till att talan avvisas eller att domstolen utser en ny representant för gruppen. Följden kan också bli att gruppföreträdaren drabbas av ett betydande kostnadsansvar.

Andra former av motstridigt agerande

Vi har ovan påpekat att det enligt gällande rätt är parten ensam som bestämmer hur hans talan skall utformas och genomföras. Även om ombudet har samma behörighet som parten att företa rättegångshandlingar är han skyldig att rätta sig efter partens anvisningar vid äventyr av skadeståndsskyldighet. Och företar parten och ombudet oförenliga rättegångshandlingar skall domstolen, under vissa förutsättningar, bortse från ombudets åtgärder.

Det senare framgår av 12 kap. 17 § RB. Enligt den bestämmelsen är en rättegångshandling som ombudet företar i partens närvaro utan verkan mot den senare, om han genast gör gensaga mot handlingen. Enligt förarbetena skall invändningen framställas vid samma rättegångstillfälle som ombudets processhandling och så snart parten har haft tillfälle att yttra sig vid sammanträdet (jfr NJA II 1943 s. 151). Med rättegångshandling menas en åtgärd som har omedelbar processuell verkan, t.ex. erkännande, medgivande och ändring av talan. Däremot reglerar bestämmelsen inte ändring av vad ombudet anför i fråga om de faktiska förhållandena. Uppgifter av det slaget kan parten fritt korrigera när som helst under rättegången. Vilken bevisverkan uppgiftsändringen skall ha får bedömas inom ramen för rättens allmänna bevisprövning (jfr 35 kap. 1 § RB).

Att parten inte är närvarande vid det sammanträde där ombudet företar processhandlingen eller underlåter att genast göra gensaga mot ombudets åtgärder innebär inte att handlingen nödvändigtvis blir bindande mot parten. Han kan i ett senare skede av processen återkalla rättegångshandlingen, om detta är tillåtet enligt allmänna processrättsliga grundsatser.

I båda här berörda situationer inställer sig frågan hur domstolen i en grupprättegång skall reagera på partens agerande, om den anser att ombudets processhandling är till fördel för gruppens talan. Vi menar att rätten i ett sådant läge måste utöva materiell processledning och upp-

märksamma parten på förhållandet. Detta särskilt som partens agerande kan leda till att han bedöms olämplig att kvarstå som gruppföreträdare. Däremot bör det, på samma skäl som angetts i föregående avsnitt, inte komma i fråga att domstolen bortser från partens korrigering av ombudets åtgärd. Bestämmanderätten skall ligga kvar hos parten.

Enligt vår mening kan det inte anses att rätten riskerar att agera i strid mot obejktivitetsprincipen om den påpekar för parten att han bör vidare begrunda sitt handlande. Domstolen kommer därigenom inte självmant att berika målet med nytt processmaterial. Inte heller kommer det att ligga i någon parts intresse att domstolens passivitet resulterar i att grupptalan avvisas och det inleds en ny process om samma sak, där talan utförs så som ombudet i det första målet förordade. Fastmer talar detta för att domstolen skall agera kraftfullare ju större anledning det finns att sätta i fråga om partens processföring överensstämmer med kraven för att fungera som gruppföreträdare. Det senare kommer att utgöra en processförutsättning och därmed en fråga som rätten har att ta upp till bedömning ex officio.

Domstolens processledande funktion är ett viktigt inslag i skyddet för de passiva gruppmedlemmarna. Att rätten låter bli att agera kan resultera i att medlemmarna undandras möjligheten att få sina anspråk prövade i en rättvis rättegång. Det kan därför med fog hävdas att domstolen lika väl kommer att visa partiskhet genom att vara passiv som genom att uppmärksamma parten på förhållandet i fråga. I det förra fallet drabbar opartiskheten gruppmedlemmarna, i det senare gruppens motpart. Följaktligen saknas det motiv att låta överväganden rörande rättens objektivitet påverka domstolens ställningstagande i dessa spörsmål.

Sammanfattningsvis anser vi att förekomsten av motstridiga ageranden från parten och ombudet får hanteras på i huvudsak samma sätt som i de konfliktsituationer vilka diskuteras under föregående rubrik. Det bör ligga på rätten att upplysa parten (och ombudet) om de olika rättsverkningar som kan bli följden av den bristande samstämmigheten i agerandena. Självklart får rätten inte i det sammanhanget otillbörligt gynna någon sida i rättegången. Vår uppfattning är dock att domstolen kan driva en ganska kraftfull materiell processledning, särskilt om rättsföljden av partens agerande kan bli att han byts ut som gruppföreträdare eller att talan avvisas.

Det kan här anmärkas att våra synpunkter ligger nära de erfarenheter av materiell processledning i grupptalanmål (class actions) som finns i utlandet, främst Australien, Canada och USA. Vi återkommer till frågan i avsnitt 13.3.1.

Konkurrerande ombud

Vi behandlar här en situation där det kan förekomma att två eller flera ombud uppträder på samma sida i rättegången. Det är i sig inget ovanligt vid processgemenskap mellan fleras anspråk. Mer sällsynt är att ombudens behörighet helt eller delvis sammanfaller. Vid grupprättegång kan detta inträffa vid intervention från en gruppmedlem.

När en medlem intervenerar kommer han att få ställning av part i målet. Detta följer av 14 kap. 11 § RB (se vidare avsnitt 13.2.11 nedan). Beroende på grunden för interventionen kan det för vissa fall antas att medlemmen väljer att föra interventionstalan genom ett annat ombud än den som företräder gruppföreträdaren. Interventionen kommer inte att få till följd att den senare förlorar sin talerätt beträffande medlemmens anspråk. Motsvarande blir följaktligen fallet när det gäller behörigheten för gruppföreträdarens ombud att vidta rättegångshandlingar av betydelse för prövningen av intervenientens rätt.

Gruppföreträdarens och hans ombuds möjlighet att handla på medlemmens vägnar blir dock framför allt av formell art. I praktiken kan man räkna med att medlemmen ensam kommer att utföra talan angående sitt anspråk eller, vid intervention för hantering av individuella förhållanden, en viss fråga eller del av målet. Vid konfliktlägen - när det förekommer motstridiga processhandlingar - har medlemmens åtgärd företräde, vilket är ett avsteg från allmänna principer vid intervention. Med hänsyn till detta bör intervention i grupprättegångar inte föranleda några särskilda problem i ombudshänseende.

12.8 Rättens prövning och beslut

12.8.1 Inledning

I denna del behandlar vi rättens hantering av de processförutsättningar som enligt vårt förslag till lag om grupprättegång och i övrigt måste vara uppfyllda för att en talan för eller mot en grupp skall få tas upp till prövning i sak av domstol. Andra frågor som diskuteras är hur rätten skall förfara när flera väcker sådan talan samtidigt och verkan av rättegångshandlingar i tidigare anhängiggjorda individuella processer som övergår till att handläggas inom ramen för en grupprättegång.

Som utvecklats närmare ovan menar vi att man bör sträva efter att i största möjliga mån anpassa grupptalansprocessens utformning efter rättegångsbalkens regelsystem. Avvikelser från det i balken föreskrivna förfarandet bör ske bara om det kan leda till beaktansvärda handläggningsmässiga vinster eller det i övrigt framstår som klart motiverat.

En fråga att diskutera i det sammanhanget är om det bör införas ett speciellt förfarande för prövning av processförutsättningarna enligt lagen om grupprättegång.

Class actions enligt Rule 23 i USA och enligt lagstiftningen i de canadensiska provinserna Ontario och Quebec föregås av ett särskilt certifikationsförfarande genom vilket domstolen prövar om rekvisiten för att inleda en sådan talan är för handen. Däremot har man i Australien (Federal Court of Australia Amendment Act 1991) valt att hantera kraven för tillåtande av class actions på samma sätt som rättegångshinder i övrigt, dvs. utan krav på certifikation eller auktorisation av talan som en class action.

För den förra lösningen talar att man på ett tidigt stadium i processen klargör, utreder och beslutar i frågor som rör de formella kriterierna för talans tillåtlighet. Domstolen och parterna tvingas att noga överväga om talerekvisiten är uppfyllda innan handläggningen av själva saken påbörjas. Erfarenheterna från främst USA visar att en kärande som lyckas passera genom tillståndsslussen i de allra flesta fall når framgång med sin talan, mestadels genom att det träffas en förlikning. Det kan alltså även sägas att kravet på auktorisation fungerar som ett slags filter mot ogrundade eller på annat sätt opåkallade processer.

Det finns emellertid enligt vår mening inte något som talar mot att processförutsättningarna enligt lagen om grupprättegång kan fungera på motsvarande sätt om rekvisiten behandlas i samma ordning som rättegångshinder i allmänhet enligt rättegångsbalken. Också enligt balkens bestämmelser skall frågan om talan får tas upp av domstolen behandlas före prövningen av själva saken. Visserligen sägs i 34 kap. 1 § RB att rättegångshinder skall prövas av rätten när anledning förekommer därtill, vilket kan tolkas som att prövningen är beroende av en viss omständighet eller händelse som incitament för domstolen att agera (men andra tolkningsalternativ kan hävdas lika väl, se nedan). Också en sådan inskränkt tolkning ger emellertid uttryck för en bättre balans mellan domstolens hantering av å ena sidan processförutsättningarna och å andra sidan själva saken än som är fallet om det införs ett särskilt auktorisationsförfarande. Det senare alternativet innefattar en risk för att alltför stor tyngd läggs på den formella prövningen och att det däri flyter in omständigheter som hör till själva saken. Ett sådant förfarande innebär också fara för att domstolen lägger ner tid och arbete på rättegångsfrågor som det vid en närmare utredning kan konstateras att det saknas anledning att pröva i målet.

Rättegångsbalkens regler i förevarande hänseende erbjuder över huvud taget ett instrument för hantering av rättegångshinder som vi bedömer kommer att vara fullt användbart också i grupptalanprocesser. De smärre

justeringar i förfarandet som denna form av talan påkallar kan genomföras genom ett fåtal särbestämmelser i lagen om grupprättegång.

I det följande diskuteras närmare hur rätten med utgångspunkt från rättegångsbalkens bestämmelser skall handlägga en ansökan om att få inleda talan för eller mot en grupp. Först behandlas frågor i anslutning till sättet på vilket ansökan skall ske. Därefter tar vi upp rättens prövning av rättegångshinder. Slutligen nämns något om vissa andra spörsmål i anslutning till talans inledande.

12.8.2 Om en ansökans innehåll m.m.

En grupprättegång skall kunna inledas antingen genom ansökan om stämning eller genom ansökan om att en pågående individuell process skall övergå till att handläggas som en grupprättegång.

Skillnaden mellan tillvägagångssätten är mindre än vad det till en början kan synas. Också i det sistnämnda fallet är det frågan om att en ny talan inleds, nämligen med avseende på de gruppmedlemmar som omfattas av grupptalan utan att vara parter och vars anspråk inte är föremål för rättegång i annan ordning. Och även vid ansökan om stämning kan det bli fråga om att ändra handläggningsform av en pågående rättegång, om den gruppmedlem som redan för individuell talan hellre vill omfattas av grupptalan än fortsätta att processa på egen hand.

Omständigheter som dessa har gjort att vi menar att en ansökan om byte av taleform i väsentliga delar skall behandlas på samma sätt som en ansökan om stämning (se avsnitt 12.1.2).

En tillämpning av rättegångsbalkens regelsystem kommer då att innebära att om det redan pågår process med en gruppmedlem som part skall talan rörande hans anspråk anses väckt när den individuella rättegången inleddes, även om talan uppgår i en grupptalanprocess. För övriga gruppmedlemmar skall talan anses väckt när ansökan om stämning eller om byte av taleform inkom till rätten. Detta följer av 13 kap. 4 § RB.

Om stämningsansökans innehåll finns anvisningar i 42 kap. 2 § RB. Förutom det som sägs där måste en sådan ansökan i ett grupptalanmål innehålla uppgifter bl.a. om den grupp som talan omfattar, de sakförhållanden som är samma eller likartade för gruppmedlemmarna och de rekvisit i övrigt som enligt lagen om grupprättegång måste föreligga för att talan skall få tas upp av domstolen. En bestämmelse härom skall införas i denna lag. I regeln skall anges att motsvarande krav på uppgiftsskyldighet gäller vid ansökan om byte av taleform. Frågorna behandlas mer utförligt i författningskommentaren.

Brister det i något hänseende i en ansökans innehåll skall det på samma sätt som i en ordinär rättegång åligga rätten att förelägga käranden att avhjälpa bristen (jfr 42 kap. 3 § RB). Rättens prövning skall endast avse om ansökningen innehåller tydliga uppgifter av det slag som lagen föreskriver, inte i vilken mån processförutsättningarna enligt lagen om grupprättegång därigenom är uppfyllda. Således skall det anses som en brist i ansökningen om det saknas uppgift om vilken grupp talan avser. Däremot blir det en fråga om rättegångshinder när rätten prövar om den grupp som finns angiven i ansökningen är tillräckligt tydligt bestämd med hänsyn till omständigheterna i målet.

Följer käranden inte ett föreläggande att avhjälpa brister kan rätten avvisa en stämningsansökan med stöd av 42 kap. 4 § första stycket RB, om ansökan är så ofullständig att den inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång. Att käranden eller hans ombud inte klarar av att formulera en klar, tydlig och fullständig ansökan kommer naturligtvis att påverka domstolens bedömning av deras lämplighet att föra talan som grupprepresentant respektive ombud.

Avvisas inte ansökningen skall rätten utfärda stämning på svaranden (42 kap. 5 § RB). Detta kommer i en grupprättegång närmast undantagslöst att innebära ett föreläggande för svaranden att skriftligen svara på käromålet. Bland gruppmedlemmarna kan det finnas en eller flera som är involverade i pågående processer mot svaranden angående anspråken i fråga. Stämningen i grupptalanmålet kommer i de delarna inte att ha någon självständig betydelse på annat sätt än att den innebär en skyldighet för svaranden att avge svaromål på de särskilda spörsmål som grupptalan som handläggningsform reser. Förekomsten av pågående processer torde i praktiken inte få någon större inverkan på svaromålets utformning.

Vid ansökan om byte av taleform skall stämning inte utfärdas, även om den ändrade handläggningsformen medför att en ny talan kommer till stånd beträffande de gruppmedlemmar som inte redan för talan i en individuell rättegång. Också en sådan ansökan bör emellertid delges svaranden med föreläggande att inkomma med yttrande över ansökningen. Lagen om grupprättegång skall innehålla särskilda bestämmelser härom.

När en ansökan om stämning eller byte av taleform riktas mot en grupp måste domstolen först utse en gruppföreträdare innan ansökningen kan delges motparten för svaromål. Det följer av att endast gruppföreträdaren blir part i målet. Rättens första åtgärd, sedan den konstaterat att ansökningen inte omedelbart skall avvisas, blir därför att lämna gruppmedlemmarna tillfälle att yttra sig i frågan om gruppföreträdare och därefter utse någon att representera gruppen i processen. Domstolen kan i samband med det anmoda gruppmedlemmarna att inkomma med

invändningar om rättegångshinder eller lämna annan upplysning som medlemmarna enligt särskilda bestämmelser skall erhålla vid rättegångens början, allt efter omständigheterna i det särskilda målet. Formerna för underrättelsen behandlas närmare i avsnitt 12.10. Sedan gruppföreträdare utsetts skall ansökningen vid talan mot en grupp behandlas av rätten på samma sätt som när talan förs med gruppen på kärandesidan.

Nästa steg i hanteringen av en stämningsansökan eller ansökan om byte av taleform blir normalt för domstolen att pröva om processförutsättningarna enligt lagen om grupprättegång eller i övrigt är uppfyllda. Vi övergår nu till att diskutera den frågan.

12.8.3 Handläggningen av frågor om rättegångshinder

Finner rätten att det är uppenbart att målet på grund av rättegångshinder inte kan tas upp till prövning enligt den ordning som kommer att gälla för en grupprättegång skall ansökningen om stämning eller byte av handläggningsform omedelbart avvisas. En bestämmelse av denna innebörd finns i 42 kap. 4 § RB, som enligt vårt lagförslag blir tillämplig också vid ansökan om byte av taleform.

I normalfallet kommer frågan om rättegångshinder dock att prövas av rätten efter det att svaranden inkommit med svaromål. I detta skall enligt 42 kap. 7 § RB anges bl.a. de invändningar om rättegångshinder som svaranden vill göra gällande. Visserligen har rätten enligt 34 kap.1 § RB att pröva förekomsten av processhinder ex officio, så snart anledning förekommer därtill. Men ofta är det först efter påtalande från svaranden som det uppkommer sådan anledning.

Vid grupptalan kommer det dock att finnas större skäl för rätten att utan vidare ingå i prövning av denna art. Här kommer att gälla särskilda processförutsättningar om gruppens bestämning, talans lämplighet osv. som domstolen alltid måste konstatera föreligger för att talan skall få tas upp till prövning i sak. Naturligtvis blir det av vikt för rätten att veta vilken inställning svaranden har i dessa hänseenden. Det kommer därför som regel att finnas orsak för domstolen att avvakta svaromålet innan den tar ställning till om samtliga processförutsättningar är för handen. Självklart bör rätten också vid behov inhämta kompletterande uppgifter från käranden före det att ansökningen delges svaranden.

Rättegångsbalken ger domstolen goda möjligheter att dela upp handläggningen av målet i olika delar under förberedelsen (42 kap. 8 § RB). Således är det möjligt att i ett första skede inskränka föreläggandet för svaranden att inkomma med svaromål till frågan om rättegångshinder. Rätten kan dessutom sätta ut ett särskilt förberedelsesammanträde för behandling av en rättegångsfråga (42 kap. 12 § RB) eller hålla en

särskild huvudförhandling i den delen av målet (42 kap. 20 § RB). Vid sådana förhandlingar är parternas utevaro inget hinder mot att frågan avgörs (44 kap. 7 § RB).

När det gäller att närmare redogöra för rättens hantering av frågan om rättegångshinder finns det skäl att skilja mellan å ena sidan processförutsättningar som gäller rättens behörighet att ta upp målet och å andra sidan sådana förutsättningar av annat slag.

De flesta forumbestämmelser i rättegångsbalken får beaktas av rätten endast efter invändning från svaranden. Detsamma skall gälla beträffande reglerna i lagen om grupprättegång om domstolarnas inbördes lokala behörighet. En invändning måste enligt 34 kap. 2 § RB framställas när svaranden första gången skall föra talan vid rätten i målet. Eftersom passiva gruppmedlemmar inte kommer att vara parter i målet krävs det en särskild bestämmelse som anger inom vilken tidsfrist sådana medlemmar senast måste göra foruminvändning. Det kommer vidare att finnas utrymme för olika tolkningar av regelns innebörd i förhållande till anspråk som omfattas av grupptalan men beträffande vilka det redan pågår rättegångar.

Vi menar att grupptalanprocessen i det sammanhanget inte skall betraktas som ett nytt mål. Svaranden bör således inte genom åberopande av en dispositiv forumregel, förekomsten av skiljeavtal och liknande, som han avstått från att göra gällande i den individuella rättegången, kunna hindra tillkomsten av en grupptalan. Däremot skall svaranden naturligtvis ha rätt att åberopa forumhinder som aktualiseras först genom grupprättegången. Detta följer av allmänna rättsgrundsatser och föranleder inte någon uttrycklig lagreglering.

Svaranden är vid tvingande forumhinder underkastad samma tidsregel som nämnts i föregående stycke. Den enda konsekvensen av att invändningen framställs för sent är dock att rätten inte får meddela särskilt beslut över en oriktig invändning, dvs. svaranden förlorar möjligheten att genom överklagande få frågan prövad i högre rätt (34 kap. 3 § RB). Är invändningen däremot riktig skall rätten självklart avvisa talan.

Det bör här nämnas att det allmänt anses att man bör behandla frågan om det över huvud taget föreligger svensk domsrätt på samma sätt som forumhinder.

När det gäller rättegångshinder av annat slag än rättens behörighet att ta upp målet skall, som nämnts, frågan om det prövas av rätten självmant, så snart anledning förekommer därtill. Görs det invändning om ett sådant processhinder har rätten enligt 34 kap. 3 § RB att ge ett särskilt beslut däröver, om dess beskaffenhet fordrar det.

Det betyder att domstolen kommer att meddela ett formellt positivt beslut om att processförutsättningarna för en grupprättegång föreligger

bara i den mån svaranden har framställt (en oriktig) invändning om rättegångshinder som är sådan att den kräver ett särskilt beslut.

Man kan som antytts ovan hävda att det finns fördelar att vinna med att domstolen alltid ger ett uttryckligt besked om att rekvisiten för tillåtandet av grupptalan är uppfyllda, dvs. även i fall då det inte görs invändning om rättegångshinder. Ett sådant beslut skulle efter förebild från utlandet kunna innehålla en beskrivning av gruppen, de rättsföljder som yrkas, vilka för gruppen gemensamma eller likartade tvistefrågor som talan avser och i vilken mån gruppmedlemmarna har rätt att ställa sig utanför processen.

Emellertid kan det sättas i fråga om ett sådant beslut får något självständigt värde. Kärandens ansökan i målet skall för att kunna läggas till grund för rättegången innehålla de uppgifter som beslutet avser att tydliggöra. Det finns vidare inte anledning att genom ett beslut ge käranden eller svaranden möjlighet att få frågan prövad i högre rätt. Innehållet i beslutet kommer inte att stå i strid mot kärandens ansökan eller invändning från svaranden. Dessa förhållanden menar vi gör att det saknas anledning att föreskriva om en vidare skyldighet för rätten att meddela beslut angående rättegångshinder i grupptalanmål än som gäller vid en sedvanlig process.

Utöver det som nu sagts innefattar handläggningen av processhinder vid grupptalan flera frågeställningar. Vi behandlar i det följande frågor om i vilken ordning processförutsättningarna skall prövas, om rättens självständiga undersökningsplikt, om i vad mån rättegångshinder är eller bör vara avhjälpbara och om bevisbörda och beviskrav.

I vilken ordning frågor om flera processhinder skall prövas

Rättegångsbalken innehåller inget stadgande om ordningsföljden för rättens handläggning när fråga aktualiseras om avvisning på grund av flera brister i processförutsättningarna. Spörsmålet har däremot behandlats en del i doktrinen (se bl.a. Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 16, Kommentaren till Rättegångsbalken I s. 34:13, Larsson i SvJT 1974 s. 486 och Lindblom, Processhinder s. 102 f.).

Vår avsikt är inte att ge uttryck för någon bestämd uppfattning om hur rätten bör hantera förekomsten av flera samtidiga frågor om rättegångshinder. Vi vill endast fästa uppmärksamhet på de problem som kan uppstå i dessa situationer och då särskilt de frågor som föranleds av att talan rör en grupp. Att bestämma hur prövningen närmare bör gå till får lämpligen överlämnas till rättstillämpningen.

Det är en allmänt omfattad åsikt att rätten i första hand skall pröva processförutsättningar som har till ändamål att säkerställa en korrekt och

effektiv handläggning av målet. Exempel på förutsättningar av det slaget är att talan har väckts av någon som är processbehörig och vid rätt domstol. I övrigt anses en talan kunna avvisas på den grund som är lättast att bedöma.

Men varför bör man då på detta sätt rangordna prövningen av rättegångshinder?

Ett skäl är att ett avvisningsbeslut kan ha olika rättsverkningar beroende på det processhinder domstolen använt som grund för att avvisa talan. Medan vissa rättegångshinder går att undanröja i efterhand är andra av mer beständigt slag. Ett hinder som består i att talan väckts vid fel forum kan således undanröjas genom att käranden i stället vänder sig till en behörig domstol. Däremot är det som regel inte möjligt att bota en brist som består i att saken är res judicata.

Normalt har ett avvisningbeslut rättsverkningar endast i förhållande till parterna i målet. Vid grupptalan kommer emellertid också gruppmedlemmarna att omfattas av beslutets rättskraft. Att en grupptalan avvisas kan sålunda hindra andra gruppmedlemmar inte bara från att väcka en ny grupptalan utan också från att få sina anspråk prövade i individuella rättegångar. Detta måste hållas i åtanke när man väljer i vilken ordning domstolen skall pröva processförutsättningarna.

Anta t.ex. att det enligt rättens mening föreligger rättegångshinder med avseende på både grupptalan som en lämplig processform och kärandens lämplighet att företräda gruppen. Den senare processförutsättningen får betydelse inte bara för tillvaratagandet av gruppmedlemmarnas rätt i sak. Kärandens bristande förutsättningar att processa för gruppens räkning kan också påverka hans möjligheter att övertyga domstolen om att grupptalan är en lämplig taleform. Avvisas grupptalan på sistnämnda grund blir det svårare för en annan gruppmedlem att undanröja hindret mot en grupptalan än om rätten avvisar talan med hänvisning till kärandens person. Det sammanhänger med att en ny ansökan om att få inleda en grupprättegång måste stödja sig på senare inträffade omständigheter beträffande just detta rättegångshindret för att talan skall tas få upp av domstolen till prövning i sak.

Ibland kan fråga uppkomma om avvisning av talan rörande endast ett eller flera av de anspråk som grupptalan omfattar. Saken är kanske res judicata eller det föreligger ett skiljeavtal eller gruppmedlemmen saknar individuell talerätt rörande anspråket. Avvisningsbeslutet kommer även då att få betydelse för vederbörandes möjlighet att processa individuellt. Domstolen bör som regel i sådant fall välja att handlägga frågan om rättegångshinder för sig enligt bestämmelser om hantering av individuella förhållanden vid grupptalan (se vidare avsnitt 13.2.3).

Sammanfattningsvis kan sägas att domstolen enligt gällande rätt synes ha tämligen stor frihet att välja vilken av flera samtidigt föreliggande

frågor om rättegångshinder som skall prövas först. Rätten är sålunda inte bunden till den eventuella ordningsföljd i vilken svaranden angett sina invändningar. Det saknas anledning att i detta hänseende införa särbestämmelser för grupprättegångar. Dock påkallar avvisningsbeslutets rättsverkningar för och mot övriga gruppmedlemmar särskilt hänsynstagande så att det inte uppstår onödiga rättsförluster.

Rättens eget utredningsansvar

Av 34 kap. 1 § andra stycket RB framgår att rätten ex officio skall beakta rättegångshinder, om inte annat är stadgat. Enligt första stycket skall prövning av om det finns hinder att ta upp målet ske så snart anledning förekommer därtill. Frågan är vilken skyldighet detta lägger på domstolen att aktivt undersöka om samtliga processförutsättningar föreligger.

Rättegångsbalken innehåller endast i vissa hänseenden anvisningar om i vilken utsträckning rätten skall verka för att utreda förekomsten av rättegångshinder (t.ex. 11 kap. 4 § RB). Inom doktrinen finns delvis skilda uppfattningar representerade (se å ena sidan Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 14 och å andra sidan Lindblom, Processhinder s. 99 f.). Vi redovisar inte här någon uppfattning om hur domstolen i allmänhet bör agera i frågan. Framställningen inskränker sig till en diskussion om domstolens utredningsansvar när det gäller de särskilda processförutsättningar som kommer att finnas enligt lagen om grupprättegång, dvs. främst de i avsnitt 12.2 ovan behandlade rekvisiten (gruppens bestämning, talans lämplighet osv.), talerättsfrågor (se avsnitt 12.5) och kravet att det skall finnas en lämplig gruppföreträdare (jfr avsnitt 12.6).

Samtliga nu nämnda processförutsättningar skall vara tvingande, dvs. brister i något av dessa hänseenden kommer att föranleda avvisning oberoende av om svaranden framställt invändning eller inte. Gemensamt för dem är vidare att de syftar till att skydda intressen som ligger utanför parterna i målet. De är uppsatta för att värna också om i rättegången icke aktiva gruppmedlemmars bästa och samhällsintressen. Dessa omständigheter talar starkt för att rätten bör ha en aktiv roll att kontrollera att premisserna för att ta upp en talan för eller mot en grupp är för handen.

Det innebär inte att rätten i alla avseenden bör föranstalta om utredning och företa andra undersökande åtgärder för att utröna om det föreligger något rättegångshinder. Vissa processförutsättningar måste domstolen naturligtvis alltid noga kontrollera att de föreligger. Så blir fallet beträffande t.ex. att den som väcker talan kan företräda gruppen på ett adekvat och ändamålsenligt sätt och att grupptalan är en lämplig

taleform. Andra rekvisit kan inte utsättas för samma noggranna undersökning. Det kan sålunda inte bli tal om att rätten skall pröva grupptalans för- och nackdelar jämfört med alla andra tänkbara sätt att göra anspråken i fråga gällande. Domstolen får här nöja sig med en jämförelse med pilotmål, kumulation eller andra inom anspråkstypen vanliga sätt att göra kraven gällande, såvitt det inte till följd av invändning från svaranden eller i övrigt finns anledning till en grundligare prövning av frågan. Detsamma blir fallet när det gäller processhinder som talerätt vid enskild grupptalan eller förfångsrekvisitet vid fastställelsetalan. Prövningens omfattning i dessa hänseenden har vi behandlat tidigare (se avsnitt 12.2).

Vi anser det varken möjligt eller önskvärt att genom motivuttalanden ge mer utförliga anvisningar till domstolen om när och hur den skall agera för att fullständiga utredningen i frågor om rättegångshinder. Det får bli en uppgift för rättstillämpningen att närmare klargöra rättens ansvar i det hänseendet i en grupprättegång.

Botandet av brister i processförutsättningarna under rättegången

Flera av de rättegångshinder som diskuteras ovan är eller kommer att vara av den art att de kan avhjälpas under rättegången. Väcks grupptalan av någon utan ombud kan han genom att utfärda fullmakt för en lämplig person avhjälpa bristen i processförutsättningarna. En organisation som inte uppfyller kravet på ett visst medlemsantal kan genom nytillskott av medlemmar vinna behörighet att föra talan. En part som bedöms sakna ekonomiska förutsättningar att processa kan erhålla ekonomiskt bistånd från en rättsskyddsförsäkring och därigenom eller på annat sätt bli lämplig att utses till gruppföreträdare.

Oftast torde det inte vara några problem för domstolen att avgöra om ett rättegångshinder kan avhjälpas av parten eller inte. Vi ser dock i vart fall en situation där det kan bli oklart om en part skall tillåtas att bota en bristande processförutsättning. Det gäller kravet på att det skall finnas en lämpligt bestämd grupp. Osäkerheten sammanhänger med att man då rör sig inom ett gränsområde som innefattar frågor om både rättegångshinder, ändring av talan och partssuccession.

Gruppmedlemmarna blir visserligen inte parter i målet men skall i flera avseenden behandlas som om de vore det. Sålunda blir grupprättegången grund för litispendens vid en senare väckt individuell rättegång. Vidare kommer domen vid en grupptalan att ha rättskraft mot samtliga gruppmedlemmar och kunna verkställas av eller mot envar av dem. Dessa får också under vissa premisser rätt att fullfölja talan mot en sådan dom.

Det finns därför goda skäl att betrakta en modifiering av gruppens bestämning som likställd med byte av part. Ett sådant synsätt stämmer också väl överens med att inträde av en ny kärande eller svarande som för talan för gruppens räkning inte skall behandlas enligt reglerna i rättegångsbalken om partsbyte utan enligt bestämmelserna i lagen om grupprättegång om byte av gruppföreträdare (se avsnitt 13.2.5).

Vid sådant förhållande är det tveksamt om gällande rätt kommer att tillåta en kärande att ändra gruppens bestämning för att uppfylla kravet på att gruppen måste vara bestämd på ett med hänsyn till omständigheterna i målet lämpligt sätt. Ett formellt partsbyte tillåts normalt bara när bytet grundas på en överlåtelse av processföremålet. Däremot skulle en ändring av gruppens bestämning kunna ske om åtgärden betraktas som enbart en korrigering av partens identitet och inte som ett partsbyte. Sådana korrigeringar har emellertid tillåtits i praxis endast när parten ursprungligen angetts felaktigt på grund av misstag eller dylikt. Något sådant blir det som regel inte fråga om i den här diskuterade situationen. Skiftet av gruppens omfång kommer att ha till syfte att tillmötesgå kravet på att gruppen skall vara lämpligt bestämd, inte att rätta till en felaktig identitetsuppgift.

Resultatet blir därmed att domstolen i dessa situationer måste avvisa talan och hänvisa käranden till att väcka en ny talan med en justerad gruppbestämning. Det finns flera skäl att invända mot detta.

Att den först väckta talan avvisas kan leda till allvarliga rättsförluster för de gruppmedlemmar som ingår i den "rätt" angivna gruppen. Visserligen menar vi att preskriptionstider och andra frister får anses sluta löpa under den tid en grupprättegång pågår. Risken finns dock att det från den tidpunkt när fristen börjar löpa igen efter ett avvisningsbeslut till dess att en ny stämningsansökan ges in hinner gå ett antal dagar under vilken tidsfristen löper ut. Det kan också hända att gruppmedlemmar har återkallat talan i individuella rättegångar i anledning av grupptalanprocessen och genom avvisningsbeslutet hamnar i ett processuellt och materiellt sämre läge än om den individuella talan fortgått.

En annan viktig invändning mot en ordning med avvisning och ny stämning är de processekonomiska förluster som därigenom kan uppstå. Såväl domstol som part kommer sannolikt att drabbas av ett administrativt merarbete som är ekonomiskt irrationellt.

Det är svårt att se några bärande intressen för motparten som skulle trädas för när om käranden gavs tillfälle att justera gruppens bestämning i ett inledande skede av rättegången. Motpartens önskan att kunna åberopa preskriptionsavbrott och liknande anser vi väger mindre tungt än skyddet för de i processen passiva gruppmedlemmarna. Inte heller kommer motparten att ha hunnit vidta åtgärder i målet rörande saken

som medför att en ändrad gruppangivelse får kostnadsmässiga negativa konsekvenser för honom. Och skulle åtgärden medföra att motparten orsakas onödiga kostnader kan detta beaktas vid den slutliga prövningen av rättegångskostnaderna i målet.

Däremot kan det uppstå onödig tidsåtgång och fördyrning av rättegången om käranden tillåts att ändra gruppens omfång i en senare fas av rättegången. Det är därför nödvändigt att föreskriva särskilda villkor för en sådan åtgärd. Till detta återkommer vi i avsnitt 13.2.2.

Sammanfattningsvis menar vi alltså att det skall vara möjligt för den som väcker talan för eller mot en grupp att inom processens ramar göra de ändringar av gruppens beskrivning som kan krävas för att uppfylla processförutsättningen att det skall finnas en med hänsyn till omständigheterna i målet lämpligt bestämd grupp. På vilket sätt detta bör regleras i lagen om grupprättegång återkommer vi till i avsnitt 13.2.2, om utvidgning av talan, och avnsitt 13.4.1, om återkallelse av talan.

Om bevisbörda och beviskrav

Det går inte att ge några generella anvisningar om vem, käranden eller svaranden, som har bevisbördan beträffande processförutsättningar. Frågan får avgöras för varje rättegångshinder för sig. Detsamma gäller spörsmålet om med vilken sannolikhet parten har att bevisa förekomsten eller frånvaron av processförutsättningen. Vi skall här kort ange vår syn i dessa frågor, såvitt gäller de särskilda rekvisit för tillåtande av talan för eller mot en grupp som diskuteras i avsnitt 12.2 samt kravet på att det skall finnas någon som är lämplig att företräda gruppen i processen (se avsnitt 12.6).

För att en talan skall handläggas enligt lagen om grupprättegång kommer att krävas 1) att gruppen är lämpligt bestämd med hänsyn till omständigheterna i målet, 2) att talan grundas på en eller flera för gruppmedlemmarnas anspråk gemensamma eller likartade omständigheter, 3) att merparten av de anspråk talan avser inte lika väl kan göras gällande genom talan av eller mot gruppmedlemmarna enskilt, 4) att målet kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt och 5) att en grupprättegång i övrigt inte bedöms olämplig.

Det bör vila på käranden att styrka förekomsten av en lämpligt bestämd grupp och åtminstone en gemensam eller likartad omständighet (rättsfaktum). Den närmare innebörden av rekvisiten diskuteras i avsnitt 12.2 och i författningskommentaren. Som där framgår kommer domstolen att ha ganska stor frihet att bedöma om gruppen är lämpligt bestämd, utifrån förhållandena i det enskilda målet. Rätten kommer dessutom att inom ramen för sin materiella processledning kunna agera

aktivt för att påverka käranden att ändra gruppbeskrivningen, särskilt om det finns underlag i processmaterialet för att möta rekvisitet. Bland annat dessa skäl ger anledning anta att det sällan kommer att bli tal om att avvisa en talan för eller mot en grupp på bevisbördan med hänvisning till dessa processförutsättningar.

Käranden bör också ha bevisbördan för att talan enligt lagen om grupprättegång är en bättre metod att göra gällande merparten av gruppanspråken än andra processuella handläggningsformer. Prövningen får i första hand begränsas till de för anspråkstypen och med hänsyn till omständigheterna i målet vanligaste alternativen. Dessa kommer normalt att utgöras av kumulation och pilotmål.

Kravet på grupprättegång som det bästa alternativet ger explicit uttryck för ett val mellan olika handläggningsformer. Processförutsättningen skiljer sig därigenom från de två ovan berörda förutsättningarna. Hur rätten bestämmer sig för att handlägga ett mål är normalt inte en fråga för parternas bevisning. Att det motsatta blir fallet här beror på att spörsmålet har knutits till talans tillåtlighet. Emellertid finns i det sammanhanget ingen anledning att ställa kraven särskilt högt på käranden att bevisa de omständigheter som enligt honom gör grupprättegången till det bästa processalternativet. Det får anses tillräckligt om det framstår som antagligt att merparten av de anspråk som grupprättegång avser inte lika väl kan göras gällande genom talan av eller mot gruppmedlemmarna enskilt.

Motsvarande resonemang kan föras när det gäller kravet att talan för eller mot gruppen skall kunna handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Här är det väsentligen frågan om att rättegången skall vara hanterbar. Det är inget som lämpar sig särskilt väl för bevisning eller som bör göras avhängig en högre grad av sannolikhet. Utgångspunkten bör därför vara att det skall räcka med att domstolen finner det mer sannolikt att rättegången kan genomföras i enlighet med de handlingsregler som gäller för grupptalan än att så inte är fallet.

En sista särskild processförutsättning blir att en grupprättegång inte får bedömas uppenbart olämplig. Utgångspunkten skall här vara att domstolen normalt inte behöver ingå i en grundligare prövning av rekvisitet. En sådan prövning bör aktualiseras först om svaranden gör invändning om rättegångshinder eller det annars förekommer en konkret anledning till det. Det får vila på svaranden att bevisa att olämplighetsrekvisitet är uppfyllt för att talan skall kunna avvisas på grund av invändningen.

När det slutligen gäller villkoret att käranden måste bedömas lämplig att företräda gruppen kan följande sägas. Kärandens lämplighet som gruppföreträdare kommer att bedömas huvudsakligen på grundval av omständigheter som beror av käranden själv och hans agerande. I

bedömningen skall rätten väga in faktorer som hur han utformat yrkandet och grunderna i målet, på vilket sätt gruppens omfång är bestämt, vilka ekonomiska förutsättningar käranden har att driva talan osv. Vi menar att det mot bakgrund av detta bör läggas på käranden att visa (styrka) förhandenvaron av de omständigheter som enligt det som sägs i avsnitt 12.6 skall tjäna som grund för hans lämplighet att förordnas som gruppföreträdare.

12.8.4 Vissa andra frågor

I detta delavsnitt behandlas till en början vilken inverkan inledandet av en grupprättegång skall ha för pågående individuella processer och vilken betydelse i dessa mål vidtagna rättegångshandlingar bör ha när talan övergår att handläggas som en grupprättegång. Därefter berör vi kort vissa beslut vid sidan av prövningen av rättegångshinder som domstolen kommer att behöva fatta under det inledande skedet av en grupprättegång. Avslutningsvis lämnas några anmärkningar kring bl.a. utformningen av rättens beslut över spörsmål som tagits upp ovan, rättens sammansättning, litispendens och hur rätten skall förfara om flera inleder grupprättegång samtidigt.

Om betydelsen av grupptalan för pågående individuella processer

Enligt 13 kap. 6 § RB får ny talan angående en fråga som redan är föremål för rättegång mellan samma parter inte tas upp till prövning. I vårt lagförslag blir en gruppmedlem i det avseendet att jämställa med part. Följaktligen kommer enligt paragrafen en pågående individuell process att vara rättegångshinder (litispendens) mot att ta upp en talan för eller mot en grupp omfattande anpråket i fråga.

En sådan begränsning av grupptalans omfång leder till att man i vissa fall inte kommer att fullt ut kunna tillgodogöra sig taleformens kostnadsbesparande, reparativa och preventiva effekter. Det finns därför skäl att överväga att i lagen om grupprättegång införa en undantagsregel från förbudet att väcka en ny talan angående samma sak.

Principen om litispendens säkerställer att det inte processas samtidigt om samma sak i flera rättegångar. Därigenom undviks processekonomiskt slöseri och risken för motstridiga avgöranden. Det får från dessa ändamålssynpunkter anses sakna betydelse om det i rättegångarna förs individuell talan eller talan för eller mot en grupp. Emellertid skall den senare taleformen också ses som en alternativ handläggningsform till individuell talan, i den meningen att det kommer att finnas processeko-

nomiska och andra fördelar att vinna genom att fleras anspråk handläggs på en gång i en representativ process. Litispendensläran kan därigenom komma att hindra anspråk från att bli prövade i den bästa handläggningsformen. Ser man saken ur den synvinkeln ligger det nära till hands att dra paralleller till reglerna om kumulation. Bestämmelserna härom i rättegångsbalken disponerar rätten fritt över, utan avseende på parternas inställning till hur deras talan skall handläggas. Vi menar att samma grundsyn bör prägla möjligheterna att låta en individuell rättegång uppgå i en senare inledd grupprättegång.

Vårt lagförslag innehåller därför en särskild paragraf om att en pågående individuell rättegång inte skall hindra domstolen från att ta upp talan angående samma sak till prövning enligt lagen om grupprättegång. Bestämmelsen skall, på samma sätt som gäller för 13 kap. 6 § RB, tillämpas också på skiljeförfarande.

Innebörden av detta är att om det vid en domstol som handlägger en vanlig rättegång inleds en grupprättegång rörande samma sak får rätten ta upp frågan om den individuella talan skall överflyttas och uppgå i grupptalanmålet. Detta bör ske genom att det ordinära målet skrivs av med förklaring att talan omfattas av grupptalan. Prövningen kan initieras antingen av någon part eller av domstolen själv. Förutsättningarna för avskrivning bör vara att en sådan åtgärd med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter bedöms lämplig och att det kan ske utan väsentlig olägenhet för en part eller någon annan. Självklart skall de handläggningsmässiga konsekvenserna av en överflyttning väga särskilt tungt i bedömningen. Men i prövningen bör också kunna beaktas de fördelar i preventivt och reparativt hänseende som ett byte av taleform kan föra med sig.

Vid grupptalan på kärandesidan kommer gruppmedlemmarna att ha möjlighet att träda ur gruppgemenskapen. Det kan i sådant fall inte bli tal om att i strid mot gruppmedlemmens vilja överflytta en individuell talan att handläggas som en grupptalan. Däremot kan det bli aktuellt att vilandeförklara den individuella rättegången i avvaktan på att grupptalan prövas. Också fråga om kumulation kan undantagsvis uppkomma.

Finner rätten att målet bör fortsätta att handläggas i den individuella rättegången skall anspråket naturligtvis inte samtidigt kunna prövas genom grupptalan. För att undvika detta föreslås att det i lagen om grupprättegång införs en särskild bestämmelse om att en fortsättning av den pågående rättegången är att jämställa med att gruppmedlemmen träder ur gruppen.

När en individuell rättegång uppgår i en grupptalanprocess kommer allt som förevarit i det tidigare målet att bli processmaterial i den senare väckta rättegången. Rättegångshandlingar som gruppmedlemmen företagit får fortsatt giltighet, såvitt avser prövningen av hans anspråk.

Vilka dispositioner som har gjorts i det hänseendet kan uppenbarligen påverka rättens handläggning av grupprättegången.

Gruppföreträdaren kommer i egenskap av part att kunna vidta processuella handlingar som ändrar eller upphäver tidigare gjorda dispositioner. Han blir således behörig att återkalla ett medgivande eller ett erkännande som har lämnats i den individuella rättegången. Det är därför viktigt att domstolen så snart som möjligt får besked om gruppföreträdarens inställning till talan så som den utformats av gruppmedlemmen. Hur talan bestäms kommer att inverka på bedömningen av behovet att upprätta undergrupper, förordna om särskild handläggning av vissa tvistefrågor osv.

Att en redan pågående process avbryts och talan övergår till att prövas inom ramen för en grupptalan kommer att kräva en särskild bestämmelse om parts ansvar för rättegångskostnader. Här kan vägledning sökas i rättegångsbalkens regler om kostnadsansvaret vid partssuccession. Vårt förslag innebär sålunda att gruppmedlemmen och gruppföreträdaren skall svara solidariskt för kostnader som har uppstått före avskrivningsbeslutet. För kostnader som hänför sig till tiden därefter skall ansvarsbestämmelserna i allmänhet vid grupptalan gälla, dvs. enligt huvudregeln att gruppföreträdaren ensam blir ersättningsskyldig för kostnaderna i målet.

Beslut i andra frågor än angående rättegångshinder

När en grupprättegång inleds kommer rätten inte bara att behöva ta ställning till frågan om samtliga speciella processförutsättningar enligt avsnitt 12.2 för att ta upp talan är för handen. Det har redan nämnts att domstolen därutöver måste utse någon att som part föra gruppens talan i målet. Vid grupptalan på svarandesidan blir det t.o.m. nödvändigt att förordna någon som gruppföreträdare innan stämning utfärdas eller ansökan om byte av taleform delges svaranden i grupprättegången för yttrande.

En annan fråga som kräver ett tämligen omgående ställningstagande från domstolen blir i vilken ordning och på vilket sätt gruppmedlemmarna skall underrättas om rättegångens inledande. Rätten måste även bestämma inom vilken tid enskilda medlemmar skall ha rätt att träda ur rättegången.

Vidare måste rätten noga undersöka förekomsten av individuella förhållanden eller yrkanden och grunder hänförliga till delar av gruppen som kan föranleda att vissa tvistefrågor skall handläggas i särskild ordning eller att det måste upprättas undergrupper med speciella gruppföreträdare.

Beslut i dessa frågor kan inte ses fristående från prövningen av processförutsättningarna enligt ovan. Bedömningen av t.ex. grupptalans lämplighet och kärandens förutsättningar att representera gruppen kommer att påverkas av omständigheter som rättens ställningstagande till hur gruppmedlemmarna skall underrättas om rättegången och dess förlopp, förekomsten av individuella förhållanden och möjligheterna att upprätta undergrupper. Dessa spörsmål har emellertid en sådan omfattning och betydelse för grupptalanförfarandet generellt att de lämpligen behandlas för sig och inte endast i förbindelse med de överväganden och beslut som rätten har att företa i rättegångens inledande skede. Vi återkommer därför i senare avsnitt till frågorna om underrättelse, utträde, undergrupper osv.

Anmärkningar i övrigt

Det kan inträffa, om än i undantagsfall, att flera var för sig väcker grupptalan som helt eller delvis rör samma anspråk. Det väsentligaste i den situationen är att gruppens intressen blir tillvaratagna på bästa sätt. I detta fall bör det kunna ske genom att rätten väljer den lämpligaste av kärandena att föra gruppens talan i målet.

Har rättegången fortskridit så långt att en gruppföreträdare redan har utsetts bör dock käranden i den senare rättegången hänvisas till att ansöka om byte av gruppföreträdare, om förutsättningarna för det är uppfyllda (se avsnitt 13.2.5).

I de flesta fall kommer de grupper som parterna önskar föra talan till förmån för inte att stämma helt överens. Rätten skall då, om processförutsättningarna i övrigt är uppfyllda, kunna ta upp talan avseende de gruppmedlemmar som inte omfattas av den pågående rättegången och kumulera målen. I sådant fall får domstolen särskilt pröva om det skall utses flera gruppföreträdare.

En grupprättegång kommer enligt 13 kap. 6 § RB och lagen om grupprättegång att hindra en gruppmedlem från att själv väcka talan angående samma sak. Hindret undanröjs om medlemmen väljer att träda ur gruppen. Det är inte säkert att käranden känner till grupptalanmålet när han väcker sin egen talan. Rätten har kanske inte hunnit underrätta gruppmedlemmarna om rättegången. Ett avvisningsbeslut kan i sådant fall leda till onödigt besvär, om käranden avser att inte låta sig omfattas av grupptalan. Vi har övervägt att därför likställa att det väcks individuell talan med en anmälan om utträde från grupprättegången. Å andra sidan kan man inte utgå från att den rättsföljden alltid kommer att stämma överens med gruppmedlemmens önskemål. En bättre lösning är att rätten skall förelägga käranden att inom en viss tid visa att han inte

längre är gruppmedlem. Därigenom blir grupptalans litispendensverkan att behandla som ett avhjälpbart rättegångshinder. Frågan behandlas vidare i avsnitt 13.2.9.

Vid prövningen av processhinder och andra frågor som behandlas i detta avsnitt består en tingsrätt normalt av en lagfaren domare. I grupptalanmål kan det komma upp spörsmål som bör bedömas av rätten i stor sammansättning. Det kan för dessa fall hänvisas till 1 kap. 3 c § RB, som ger tingsrätten möjlighet att pröva bl.a. frågor som hör till rättegången med den sammansättning som är föreskriven för huvudförhandling, dvs. normalt tre lagfarna domare. Förslaget till lagen om grupprättegång bör därutöver innehålla en särskild bestämmelse om rättens sammansättning i speciella situationer, såsom vid bevisupptagning utan huvudförhandling (se avsnitt 20.1).

Utformningen av rättens beslut i grupptalanmål bör ske i huvudsak enligt bestämmelserna i rättegångsbalken. Ibland kommer ett beslut i en sådan rättegång dock att behöva innehålla ytterligare uppgifter, t.ex. rörande den grupp talan avser.

12.9 Gruppens bestämning

12.9.1 Automatiskt medlemskap eller krav på anmälan?

Vi har tidigare (avsnitt 12.2) kommit fram till att en grupprättegång skall vara villkorad av att det finns en med hänsyn till omständigheterna lämpligt bestämd grupp och att den som vill inleda en sådan talan måste definiera gruppen i ansökningen. Domstolen får godta eller förkasta kärandens gruppangivelse som underlag för talan. Rätten kommer visserligen att inom ramen för sin materiella processledning ha möjlighet att söka influera och vägleda käranden att bestämma gruppen på det lämpligaste sättet. Men lagen kommer inte att tillåta domstolen att ex officio ändra gruppens bestämning i förhållande till hur den har angetts av käranden.

Hur gruppen definieras i processen får inte bara betydelse för frågan om det finns en lämpligt bestämd grupp. Också prövningen av grupprättegång som det mest lämpliga sättet att få till stånd en rättslig prövning av anspråken och taleformens ändamålsenlighet i sig kommer att bero av på vilket sätt gruppen bestäms. För att kunna ta ställning i dessa frågor blir det dock inte alltid tillräckligt med att gruppen är definierad på ett visst sätt. Man kommer dessutom att behöva veta åtminstone ungefär hur många medlemmarna är, vilka individuella omständigheter som är knutna till anspråken, medlemmarnas geografiska spridning och andra förhållanden av betydelse för underrättelseförfarandet osv. Exakt

vilka faktorer som skall vägas in blir beroende av förhållandena i det enskilda målet.

När vi i tidigare avsnitt diskuterat gruppens bestämning har det skett i betraktande av gruppen som en yttre ram för processen. I detta avsnitt tar vi upp på vilket sätt gruppens omfång slutligt skall bestämmas, dvs. vilka rättssubjekt inom den av käranden angivna gruppen som verkligen kommer att omfattas av talan.

Vilka personer, inom den av käranden angivna gruppen, som kommer att omfattas av rättegången kan bestämmas enligt två metoder. Antingen låter man gruppen bestå endast av personer som har anmält att de vill omfattas av talan eller så anser man att alla som stämmer in på kärandens beskrivning av gruppen automatiskt är gruppmedlemmar. I det senare fallet kan medlemmarna ges rätt att träda ur gruppen. Vi ska i det följande diskutera för- och nackdelarna med respektive metod.

Krav på anmälan

Enligt detta alternativ är medlemskap i gruppen förbehållet den som uttryckligen ger till känna att han önskar omfattas av talan. För ett sådant förfarande kan hävdas att man därigenom begränsar rättegången till de personer som visat intresse av att få sina anspråk rättsligt prövde. Processen kommer att spegla de verkliga tvisteförhållanden som finns mellan personer inom den av käranden angivna gruppen och motparten. Det eliminerar, eller i vart fall minimerar, risken för att grupptalan väcker liv i eller föder tvister som annars förblivit oupptäckta. I det sammanhanget måste dock poängteras att vilket alternativ man väljer inte inverkar på uppkomsten av en grupprättgång. Process vid domstol blir det under alla förhållanden. Frågan är bara vilken utformning och omfattning som talan skall ha.

Anmälanmetoden kan också sägas stå väl i samklang med uppfattningen att var och en själv råder över sina egna rättsförhållanden. Inte alla som lidit en rättskränkning vill göra gällande krav på ersättning eller fordra annan upprättelse. Andra som lidit en rättsförlust vill kanske processa på egen hand eller få till stånd en uppgörelse utom rätta.

Erfarenheter från främst USA visar att anslutningen till en grupptalan (class action) normalt blir betydligt lägre när den enskilde måste anmäla inträde än om utgångspunkten är att alla är medlemmar, men har rätt att hoppa av rättegången (se bl.a. Class Action Study. Prepared at the direction of Honorable Warren G. Magnuson, chairman, for the use of the Committee on Commerce, United States Senate, U.S. Government, printing office Washington 1974). Förespråkare för modellen med anmälan (opt-in) brukar anföra detta som bevis för att en grupptalan

grundad på automatisk grupptillhörighet ger upphov till onödigt processande.

Vi delar uppfattningen att grupptalan föranleder rättslig prövning av anspråk som aldrig annars skulle göras gällande av gruppmedlemmen, om man inte ställer krav på en uttrycklig viljeyttring som medlemsgrundande handling. Men vi ser inte att detta a priori är en nackdel. Tvärtom är införandet av regler om grupptalan påkallat av bl.a. just den anledningen att det finns brister i det processuella rättsskyddet för gruppanspråk som föranleder att människor inte gör gällande sin rätt i tillräcklig omfattning. De saknar mod, kraft och förmåga att agera på egen hand. Förutom ekonomiska omständigheter spelar också sociala och psykologiska faktorer in på deras reella möjlighet att gå till domstol. Vi har behandlat dessa frågor utförligt i kapitel 6.

Samma förhållanden kommer att påverka dessa människor när de ställs inför frågan om de skall ansluta sig till en grupptalan eller inte. Barriärerna som hindrar dem från att processa på egen hand får också till följd att de inte anmäler sitt inträde i gruppen. Det ovan nämnda statistiska underlaget ger belägg för det. Skillnaden i antal mellan å ena sidan dem som vid krav på anmälan ställer sig utanför rättegången och å andra sidan dem som vid automatiskt medlemskap hoppar av rättegången borde inte vara särskilt stor, om valet i båda fallen grundas på sakliga överväganden. Som angetts är det emellertid erfarenhetsmässigt betydligt fler som låter bli att ansluta sig till en grupptalan än som hoppar av en sådan talan.

Vi menar att denna skillnad ger grund för slutsatsen att risken för att människor skall lida rättsförluster genom att de på grund av underlåten anmälan inte kommer att omfattas av grupptalan är större än faran för att personer som inte vill processa blir indragna i en grupptalan, om medlemskapet är automatiskt men varje medlem har rätt att hoppa av rättegången.

Till stöd för krav på anmälan som medlemsgrund brukar också anföras att svaranden därigenom får en bättre bild av vilka ekonomiska värden som står på spel i rättegången. Gruppens motpart har lättare att avgöra vilket arbete och vilka kostnader som bör läggas ner på processen.

Påståendet har fog för sig om man förutsätter att varje gruppmedlem någon gång under rättegången måste lägga fram ett preciserat krav på ersättning för att domstolen skall kunna förplikta svaranden att betala något belopp. Det finns då ett särskilt värde i att det tidigt står klart hur många gruppmedlemmar som vill framställa ett sådant krav, så att det totala anspråksbeloppet kan uppskattas någorlunda exakt.

Emellertid innehåller vårt lagförslag bestämmelser som gör det möjligt för domstolen att tillämpa förenklade principer för beräkning och

fördelning av ersättning. I flera fall kommer gruppmedlemmarna inte att behöva lägga fram egna krav i rättegången. Det blir tillräckligt att käranden framställer ett yrkande för samtliga gruppmedlemmars räkning. Fördelning av ersättning mellan anspråkshavarna kan ske genom ett särskilt efterföljande förfarande som inte påverkar svarandens totala ersättningsskyldighet. Men också i andra former av fullgörelsemål kommer motparten att veta vilket belopp rättegången rör. Huruvida gruppen bestäms på det ena eller andra sättet kommer inte att påverka kärandens skyldighet att framställa ett bestämt yrkande (jfr 42 kap. 2 § RB).

Vid fastställelsetalan kan det blir svårare för domstol och parter att uppskatta det värde talan avser. Detta är dock inte ett problem som kommer att utmärka grupptalan särskilt. Svårigheterna är desamma i en sedvanlig rättegång. Inte sällan går talan ut på att få fastställt svarandens skyldighet att prestera något. Det krävs då av käranden att han på visst sätt preciserar värdet på prestationen. Sålunda måste en skadelidande ange något om den skada han påstår sig ha lidit. Kraven i det hänseendet sätts dock inte särskilt högt (se t.ex. NJA 1987 s. 787). Motsvarande får gälla i en grupprättegång.

En särskild faktor som talar mot krav på anmälan är att rättegången i sådant fall får fler likheter med ett kumulationsförfarande än en grupptalan i den mening vi använder begreppet. En offentlig grupptalan skulle inte bli mycket annorlunda än den rätt som gällande lagstiftning ger t.ex. JämO att föra talan för den enskilde i diskrimineringsmål. Man skulle inte komma undan de problem som sammanhänger med att den enskilde själv behöver "schavottera" i processen (se avsnitt 7.3).

Automatiskt medlemskap

Denna modell innebär att samtliga personer som faller inom den av käranden angivna gruppbeskrivningen blir att anse som gruppmedlemmar. Till det kan knytas en rätt för medlemmen att träda ur gruppen och därmed ställa sig utanför rättegången. Metoden ger erfarenhetsmässigt större grupper än vid alternativet med anmälan och minimerar risken för att personer ofrivilligt hamnar utanför rättegången.

Vår bedömning är att automatiskt medlemskap ger grupptalan bättre förutsättningar att bota bristerna i det processuella rättsskyddet för anspråk som är gemensamma eller likartade för många människor. Talan kommer med en sådan gruppbestämning att bereda ett mer utvecklat skydd för dem som på grund av ekonomiska, sociala och psykologiska faktorer inte har förmåga eller möjlighet att själva ta till vara sina

rättsliga anspråk. Samtidigt garanterar utträdesrätten att den som vill processa på egen hand eller inte alls slipper att omfattas av rättegången.

Genom att talan som regel omfattar fler anspråkshavare än vid ett anmälanförfarande blir dessutom de processekonomiska vinsterna större. Risken för upprepat processande minskar. Både parter och domstol besparas tid, besvär och kostnader. Det motverkar också uppkomsten av motstridiga avgöranden. Domstolen får vidare ett bredare och mer omfattande beslutsunderlag. Ett automatiskt medlemskap stärker genom dessa förhållanden även processens preventiva och rättsbildande funktioner.

Att talan får så stor uppslutning som möjligt bland medlemmarna resulterar i ökad trygghet för gruppens motpart. Han får gruppanspråken prövade i ett sammanhang, med minskade utgifter för rättegångskostnader och förlikningsförhandlingar. Vållande- och jämkningsfrågor är exempel på rättsliga bedömningar där gruppens motpart kan ha särskild nytta av att mångas anspråk hanteras samtidigt.

Det senare kan verka till förmån också för gruppmedlemmarna. För dessa är det dessutom från rättvisesynpunkt en fördel om anspråken prövas i ett sammanhang, om svaranden saknar ekonomiska möjligheter att fullgöra den totala ersättningsskyldigheten. Utsikten att erhålla kompensation beror då inte av vem som är snabbast med att göra sitt krav gällande.

En grupptalan leder emellertid inte alltid till framgång för gruppmedlemmarna. Ibland förlorar gruppen målet. Egenskapen av medlem i gruppen gör då att den enskilde normalt blir bunden av den ogillande domens rättskraft. Vederbörande kan därmed inte framställa sitt anspråk på annan väg, genom t.ex. en individuell talan. Detta ställer krav på rättsäkerhetsgarantier för den som automatiskt ansluts till en grupp.

Vi har redan nämnt att den som inte vill delta i en grupptalan i vissa fall kan ha rätt att anmäla sitt utträde från rättegången. Ett annat skydd för den enskilde utgör rätten för en gruppmedlem att intervenera. Han får därigenom möjlighet att ta till vara sitt anspråk genom egna rättegångshandlingar.

Både utträde och intervention förutsätter att gruppmedlemmarna får vetskap om att en grupprättegång inletts. Frågan är då hur de medlemmar kan skyddas som inte vill ha sina anspråk prövade genom en grupptalan men saknar kännedom om den pågående rättegången.

Den som över huvud taget inte vill göra gällande ett anspråk kan naturligtvis avstå från att kräva sin del av den inprocessade totala ersättningen. Och ogillas talan på grund av bristande bevisning kan vederbörande inte sägas ha lidit någon egentlig skada av att anspråket prövats genom grupptalan.

Däremot kan det uppstå en rättsförlust för den som önskar processa själv om sitt anspråk, om grupptalan inte leder till fullt bifall eller på annat sätt medför en lägre ersättning än som blivit fallet om gruppmedlemmen processat själv. Risken är dock liten att den som har ett anspråk som är individuellt processbart inte får kännedom om en grupprättegång. Huvudregeln vid talan som rör större anspråk är i allmänhet att medlemmarna skall underrättas personligen om rättegången. En talan av det slaget uppmärksammas dessutom inte sällan i massmedia, lokalt och ibland även på riksplanet. Ofta förekommer det också vid den typen av anspråk löpande kontakter mellan parterna. Skulle det föreligga omständigheter varav det framgår att någon inte kunnat nås av domstolens underrättelse (på grund av t.ex. bortovaro eller sjukdom) kan vederbörande ges möjlighet att angripa domen med särskilda rättsmedel, i den del som avser hans anspråk.

En farhåga som brukar föras fram som förknippad med principen om ursprungligt medlemskap är att det ger för stort utrymme för enskilda och organisationer att föra talan i politiskt eller annat ideologiskt syfte.

En domstol är självklart inget lämpligt forum för politisk debatt. Å andra sidan går det inte att hålla politiska eller andra intressefrågor utanför en rättsprocess. När en organisation för talan är det för att tillgodose de ändamål och intressen som sammanslutningen enligt sina stadgar skall verka för. Dessa kan vara fackliga, knutna till miljön, avse näringslivets bästa eller röra konsumentskyddet. Ibland leder rättegången till att intresset tillgodoses. I andra fall ogillas talan men medför processen att utformningen av den rättsliga regleringen sätts under diskussion och att brister i rättsskyddet uppmärksammas.

Vad som måste förhindras är att rättsväsendets institutioner missbrukas för andra ändamål än de är avsedda för. Emellertid är det en fråga om att hindra den från att föra talan som inte har befogad anledning att få sin sak prövad genom en rättegång. Det problemet löses bäst genom särskilda handläggningsregler och inte genom val av metod för att bestämma gruppen.

Avslutande synpunkter

När vi i tidigare avsnitt undersökte om det fanns behov av reformåtgärder för att stärka det processuella rättsskyddet för gruppanspråk utgick vi från att civilprocessen har att fullgöra fyra huvudsakliga uppgifter: att verka reparativt, preventivt och rättsbildande samt att tillgodose processekonomiska hänsyn. Införandet av regler om grupptalan syftar till att bota brister i fullgörandet av dessa funktioner.

Självklart måste utformningen av talan (valet av processförutsättningar, handläggningsregler osv.) styras av dessa ändamål.

I det perspektivet framstår konstruktionen med automatiskt medlemskap som ett klart bättre val för att bestämma gruppens slutliga omfång än att laborera med ett krav på anmälan för att omfattas av talan. Det finns betydligt fler fördelar med ett ursprungligt medlemskap om man ser till de funktioner som en grupptalan är avsedd att fullgöra.

Det skall inte ses bort från att principen om automatiskt medlemskap i sällsynta undantagsfall kan leda till en rättsförlust för någon som mot sitt önskemål får sitt anspråk prövat genom grupptalan. Vi anser emellertid inte att den ringa risken för det ensamt motiverar att man i stället bör välja att bestämma gruppen efter krav på anmälan.

Det kan i anslutning till detta nämnas att samtlig utländsk lagstiftning om class actions som vi tagit del av numera utgår från en automatisk grupptillhörighet (se kapitel 8 om förhållandena i Australien, Canada och USA).

The Federal Court of Australia Amendment Act 1991 (section 33E) gör dock undantag för bl.a. staten. Vi ser emellertid inte någon anledning att på det sättet särbehandla privaträttsliga anspråk som tillkommer staten eller en kommun eller någon annan menighet. Beroende på vilken partssida grupptalan förs kan det allmännas intresse, liksom andra medlemmars, skyddas av regler om utträde, gruppföreträdarskap och intervention.

12.9.2 Om möjlighet att träda ur gruppen

Som berörts ovan kan det finnas skäl att förena principen om automatisk grupptillhörighet med en rätt för gruppmedlemmen att träda ur rättegången. Utgångspunkterna för en diskussion i denna fråga är något olika beroende på om grupptalan förs på kärandesidan eller på svarandesidan. Vi behandlar därför formerna var för sig. Först bör dock nämnas något kort om innehållet i utländsk rätt.

Att en medlem skall kunna välja att ställa sig utanför gruppen är ingen självklarhet. Enligt den federala Rule 23 i USA medges utträde endast vid s.k. (b) (3) class actions (vanligtvis skadeståndstalan). Vid andra former av class actions är grupptillhörigheten absolut. Detta gäller oavsett om gruppen uppträder på kärande- eller svarandesidan. Kritiken mot denna disparitet synes i första hand avse det förhållandet att det medges rätt till utträde vid (b) (3) class actions.

I Canada och Australien har medlemmarna en ovillkorlig rätt att träda ur gruppen. Det är dock endast lagen i Ontario som tillåter grupptalan på svarandesidan.

Kärandegrupper

Det finns i huvudsak två motiv för en presumtiv gruppmedlem att inte vilja omfattas av en grupptalan. Ett skäl är att vederbörande inte önskar göra gällande sitt anspråk över huvud taget. En annan anledning är att han vill få prövat anspråket på annat sätt, t.ex. genom en individuell talan.

Enligt svensk rätt är det inte möjligt att genom domstolsprövning mot någons vilja hävda ett anspråk som denne har civilrättslig förfoganderätt över. Vi anser inte att man genom införandet av regler om grupptalan bör bryta mot den principen. Inte heller bör man tvinga någon att få sitt anspråk handlagt genom grupptalan, om vederbörande hellre vill vänta med att processa eller önskar föra talan i annan ordning. Följaktligen menar vi att det finns välgrundad anledning att medge den enskilde rätt att ställa sig utanför gruppgemenskapen. En annan fråga är om domstolen, om den som trätt ur väljer att processa själv, skall kunna kumulera en individuell talan med en grupptalan. Till det återkommer vi i avsnitt 13.2.10.

Ibland kan konsekvenserna av en framgångsrik talan bli lika vittgående oavsett hur många av de presumtiva gruppmedlemmarna som omfattas av talan. Förbudstalan är ett sådant exempel. Det kommer praktiskt inte att spela någon roll om den enskilde tillhör eller står utanför gruppen. Förbudet kommer att medföra att verksamheten, miljöstörningen, handlandet osv. upphör i förhållande till alla.

Av den anledningen kan man fråga sig om det alltid bör finnas möjlighet för medlemmarna att hoppa av rättegången eller om man bör göra utträdesrätten fakultativ, dvs. låta domstolen bestämma från fall till fall om gruppmedlemmarna får hoppa av processen.

För en ovillkorlig rätt till utträde talar att det kan vara sakligt motiverat för någon att ställa sig utanför en process, även om vederbörande inte därigenom undgår att träffas av domens praktiska verkningar. Personen i fråga kan ha sådan anknytning till motparten eller processföremålet att han inte ens passivt vill medverka till att en viss rättsföljd kommer till stånd.

Att beakta är också att en villkorad utträdesrätt kan ge upphov till besvärliga gränsdragningsproblem för domstolarna.

Som motargument till detta kan sägas att en fakultativ utformning av utträdesreglerna behövs därför att det i vissa typsituationer finns risk för att medlemmar av misstag eller t.o.m. mot sin egentliga vilja begär utträde. Gruppmedlemmar kan utsättas för otillbörliga påtryckningar från svaranden för att förmås lämna gruppen. Uppgifter som framkommit i andra utredningssammanhang gör det inte osannolikt att den typen av agerande kan förekomma i t.ex. jämställdhetstvister (se bl.a. SOU

1993:7 s. 276). Vi tror dock inte att risken för detta blir särskilt påtaglig, särskilt inte om det är en facklig organisation eller JämO som initierar processen.

Vår genomgång av den materiella rätten som underlag för gruppanspråk ger inte anledning att låta farhågor av denna art begränsa möjligheten för gruppmedlemmar att hoppa av rättegången. Det kan dessutom anmärkas att en medlems avhopp blir ett bräckligt skydd för motparten eftersom det då står den enskilde fritt att väcka talan i annan ordning.

Sammanfattningsvis menar vi alltså att det alltid bör finnas rätt för en gruppmedlem att avsäga sig medlemskap i gruppen. Det kan dock inte tillåtas att avhopp skall få ske när som helst under rättegången. Inte minst hänsyn till svarandens trygghet gör det nödvändigt att begränsa rätten att träda ur gruppen till inom en viss tid från det att talan inletts. Här kan göras en jämförelse med svarandens rätt att få ett dispositivt tvistemål prövat trots att käranden återkallar sin talan (13 kap. 5 § RB). Anmälan om utträde bör dessutom ske skriftligen och dokumenteras på särskilt sätt hos domstolen för att undanröja eventuella oklarheter som senare kan uppstå i fråga om domens res judicataverkningar, i samband med verkställighet osv. Till detta och andra med det sammanhängande frågor återkommer vi i författningskommentaren.

Svarandegrupper

Den som blir instämd till rätten kan inte själv bestämma om han vill vara part i rättegången eller inte. Svaranden kan inte heller välja vilken handläggningsform som skall tillämpas på kärandens talan. Rätten bestämmer ensidigt om målet skall handläggas ensamt eller samtidigt med ett eller flera andra mål. Man kan med det som grundval hävda att det inte bör överlåtas till gruppmedlemmen att besluta om anspråket mot honom skall prövas genom en grupptalan eller i en individuell rättegång. Det är en fråga som får avgöras av käranden, genom att han begär att få inleda en grupprättegång, och ytterst domstolen. Att medge en gruppmedlem möjlighet att träda ur gruppen skulle vara att i strid med detta synsätt ge vederbörande rätt att stänga ute grupptalan som handläggningsform för prövning av kärandens anspråk i den delen.

Såvitt vi kan se finns det bara ett argument för att tillåta en svarandegruppmedlem att hoppa av. Det är att medlemmen inte själv för sin talan. Grupptalan innebär att någon (gruppföreträdaren) processar som part för andras räkning. Vårt lagförslag innehåller emellertid ett flertal mekanismer till skydd för de passiva gruppmedlemmarna som reducerar behovet för den enskilde att agera själv.

Sålunda kommer utseendet av gruppföreträdare att föregås av en bedömning av vederbörandes lämplighet att som part bevaka gruppens intressen i målet. Här finns möjlighet för domstolen att förordna en utomstående person, en organisation eller någon annan till gruppföreträdare, om det saknas en lämplig gruppmedlem som är villig att åta sig den rollen. Visar det sig under rättegången att gruppföreträdaren inte uppfyller kraven blir det möjligt att byta ut honom.

En annan faktor att beakta är att domstolen i en grupprättegång bör utöva materiell processledning med särskild inriktning på att bevaka att de passiva gruppmedlemmarnas rätt tas till vara på ett adekvat och ändamålsenligt sätt. Dessa skall kunna räkna med att deras anspråk prövas i en rättvis rättegång.

En gruppmedlem som inte är nöjd med det sätt på vilket hans anspråk hävdas i processen kommer vidare att kunna intervenera i rättegången. Medlemmen får då ställning av part i målet, i den del som rör hans anspråk. Som självständig intervenient får vederbörande rätt att framställa egna yrkanden, åberopa bevisning och i övrigt vidta rättegångshandlingar som är öppna för gruppföreträdaren. Å andra sidan kommer interventionen också att medföra ett visst kostnadsansvar, men därigenom uppkommer inte någon skillnad jämfört med om medlemmen fört talan helt på egen hand, annat än på så sätt att kostnadsansvaret kan bli totalt sett lägre genom att mångas anspråk handläggs samtidigt.

För att säkerställa att gruppmedlemmarna kan utnyttja de processuella skyddsanordningar som lagen innehåller bör en särskild föreskrift ges om att domstolen måste underrätta dem om talans väckande och andra händelser som inträffar under rättegången. Underrättelse skall visserligen inte alltid behöva ske individuellt till varje gruppmedlem. Men också i de fall domstolen kan använda sig av kungörelse eller annan allmän spridning av information bör underrättelsen ske i sådan form att gruppmedlemmarna kan förväntas få del av uppgifterna.

Slutsatsen av dessa överväganden är att medlemmar i en grupp på svarandesidan skall ha rätt att intervenera i rättegången men inte bör medges rätt att träda ur gruppen. Om ett anspråk mot någon skall få prövas genom en grupprättegång är en fråga som det skall ankomma på domstolen att ta ställning till. Det kommer i sådant fall att finnas endast en situation där en gruppmedlem kan ställas utanför gruppen, nämligen om det redan pågår rättegång angående samma sak. Rätten kommer då att avgöra om talan fortsatt skall prövas i det målet eller omfattas av grupptalan. Beslutar rätten att fortsätta målet skall det anses som att gruppmedlemmen har trätt ur gruppen.

12.10 Underrättelse till gruppmedlemmarna om rättegångens inledande

Krav på obligatorisk underrättelse

Det kan synas självklart att den vars rättsställning i visst hänseende påverkas genom en talan som förs av någon annan skall få besked om rättegången. Emellertid är så inte alltid fallet enligt gällande rätt. Tredje man kan träffas av domens rättskraft, utan att ha haft vetskap om processen. Detta kan bli följden trots att parterna i målet saknar civilrättslig dispositionsrätt över tvisteföremålet, dvs. parterna kan inte genom ett avtal uppnå samma rättsföljd som inträder genom domen.

Den enda regel om underrättelse som finns för dessa fall är 14 kap. 12 § RB. Enligt denna paragraf får en part kungöra någon rättegången med anmaning om att han skall träda in som intervenient. Däremot har domstolen inte rätt eller skyldighet att underrätta den som på sagda sätt kan träffas av domens rättskraft om rättegången.

Utländska lagar om grupptalan innehåller inte alltid ett undantagslöst krav på att gruppmedlemmarna skall underrättas om rättegången. Sålunda får i Ontario domstolen besluta att det inte skall ske någon "notice of certification", om rätten finner så lämpligt. Detsamma gäller i Australien beträffande grupptalan som rör annat än skadestånd. Och enligt den federala Rule 23 i USA gäller över huvud taget inget krav på "notice" i andra mål än s.k. (b) (3) class actions (vanligen skadeståndsmål).

Det är med hänsyn till detta motiverat att diskutera vilka regler om underrättelseskyldighet som bör finnas vid ett införlivande av grupptalan med svensk processrätt.

För en regel om fakultativ underrättelse talar att förfarandet kan vara kostsamt, innebära onödig tidsåtgång och i övrigt ge upphov till administrativa svårigheter.

En situation när underrättelse enligt många anses kunna avvaras är vid förbudstalan. Rättsföljden av en framgångsrik talan blir här densamma för alla som berörs av den tillåtlighetsprövade verksamheten eller handlingen. Det kommer inte att spela någon roll om vederbörande tillhör gruppen eller står utanför denna krets. Underrättelseförfarandet (liksom möjligheten till utträde) får då en så begränsad betydelse att ändamålet inte motiverar kostnaderna för åtgärden.

Mot det kan hävdas att en gruppmedlem visst kan ha intresse av att agera självständigt inom ramen för eller vid sidan av en grupptalan. Vederbörande anser kanske att gruppföreträdaren inte tillvaratar gruppens intressen på bästa sättet. Det kan finnas bevisning eller

omständigheter av betydelse som är okända för representanten. I andra fall kan det finnas gruppmedlemmar som vill ställa sig utanför gruppen. De kan ha andra intressen som står i konflikt med ett förbud. Skäl kan finnas som motiverar att medlemmarna i sådant fall ställer sig utanför rättegången även om det inte direkt påverkar utgången av målet eller på vilket sätt medlemmarna drabbas av rättsföljden hos en dom.

Det är motiv av detta slag som ligger bakom vårt förslag att medlemmarna i en kärandegrupp alltid skall ha rätt att träda ur rättegången (se avsnitt 12.9.2). Denna möjlighet skulle avsevärt försämras om det inte gick ut någon form av underrättelse till medlemmarna om att en rättegång har inletts.

En grupprättegång kommer ibland att röra anspråk som är vad vi kallar icke-individuellt processbara. Grupptalan blir i så fall den enda realistiska vägen för gruppmedlemmarna att erhålla någon ersättning. Att belasta processen med kostnader för underrättelse till medlemmarna kan framstå som en alltför dyr åtgärd i förhållande till storleken på varje medlems anspråk. Gruppmedlemmen kommer knappast att ha intresse av att hoppa av rättegången eller att ta egna initiativ i processen, om anspråket gäller endast ett litet belopp.

Vi delar inte helt denna uppfattning. Som framgår av kapitel 6 kan ett icke-individuellt processbart anspråk uppgå till flera tusen kronor. Talan kan dessutom ha ett preventivt eller rättsbildande syfte som fler medlemmar än representanten är måna om att få tillgodosett. Dessa omständigheter motiverar att gruppmedlemmarna också i dessa fall så snart som möjligt får reda på att en grupptalan har inletts.

Resultatet av våra överväganden är följaktligen att vi föreslår att gruppmedlemmarna alltid skall underrättas när domstolen tar upp en talan för eller mot en grupp till prövning i sak. Självklart får en sådan åtgärd dock inte leda till att rättegången belastas med oskäligt höga kostnader. Detta är emellertid en fråga som vi återkommer till när vi behandlar i vilken form underrättelsen skall göras. Nu skall emellertid först diskuteras mer exakt när underrättelsen bör verkställas.

När skall underrättelse ske?

Vi har i avsnitt 12.8 beskrivit den inledande fasen av en grupprättegång. Rättens handläggning kommer i det skedet att främst inriktas på prövning av förutsättningarna för att tillåta talan och vissa andra procedurfrågor av formell karaktär. En fråga av den senare typen är underrättelse till gruppmedlemmarna om att en grupprättegång har inletts. Hur snart efter det att en ansökan om att få inleda en grupprätte-

gång kommit in till domstolen skall det gå ut en sådan underrättelse till medlemmarna?

Självklart saknas det anledning att gruppmedlemmarna skall underrättas om rättegången innan domstolen konstaterat att kärandens ansökan om stämmning eller byte av taleform är formellt riktig. Ett avvisningsbeslut grundat på brister i det hänseendet kommer i praktiken att sakna rättsverkan mot gruppmedlemmarna. Detsamma gäller om rätten avvisar talan på grund av rättegångshinder som hänför sig till kärandens person. Visserligen får ett sådant beslut rättskraft gentemot samtliga i gruppen, men bristen i processförutsättningarna kan avhjälpas genom att en annan medlem inleder talan.

Det finns även andra rättegångshinder som tämligen enkelt kan undanröjas i efterhand, såsom när talan avvisas med hänvisning till en forumregel eller till följd av att gruppen är olämpligt definierad. Också i dessa fall kommer det normalt att saknas skäl att underrätta medlemmarna om rättegången före avvisningsbeslutet.

I andra situationer kan emellertid ett beslut att avvisa en grupptalan få allvarligare konsekvenser för övriga gruppmedlemmars möjligheter att ta till vara sin rätt. Så kan t.ex. ett avvisningsbeslut grundat på bedömningen att en grupprättegång inte är det bästa processalternativet eller en i sig lämplig processform komma att hindra alla andra från att väcka grupptalan rörande anspråken i fråga. Tillåtligheten av en senare talan blir då beroende av att käranden kan åberopa nya omständigheter (facta supervenientia) som röjer undan rättegångshindret. Det kan vid sådana förhållanden finnas ett särskilt värde i att ge medlemmarna möjlighet att genom eget agerande söka påverka utgången i den första rättegången.

Emellertid kan det sättas i fråga om ett underrättelseförfarande är det lämpligaste sättet att bereda medlemmarna skydd i det avseendet. Behovet att informera medlemmarna i ett inledande skede av rättegången är föranlett av fler faktorer än att ge dessa möjlighet att intervenera. Underrättelsen skall förmedla information om den sak som kommer att prövas i rättegången, vilka konsekvenser prövningen kan få för medlemmarna, deras möjligheter att hoppa av gruppen, vilka kostnadsregler som gäller osv. Det framstår som mest ändamålsenligt att den typen av uppgifter lämnas efter det att domstolen beslutat att ta upp målet till prövning i sak.

Att kräva dubbla underrättelser, en rörande rättegångsfrågor och en angående målet i sak, är olämpligt ur både processekonomiskt och annat hänseende. Det skulle ge upphov till kostnader som kan visa sig helt onödiga, om talan avvisas. Vi avfärdar därför tanken på att medlemmarna skall underrättas om domstolens prövning av rättegångshinder i ett så tidigt skede av processen.

Däremot är det uppenbart att gruppmedlemmarna skall underrättas särskilt om rätten beslutar att avvisa en grupptalan på en grund som har betydelse också för övriga medlemmars möjligheter att väcka en sådan talan. Genom underrättelsen får medlemmarna tillfälle att biträda gruppföreträdaren i högre rätt eller, om representanten väljer att inte överklaga, själva begära överprövning av beslutet. Med en sådan lösning ges medlemmarna en tillfredsställande trygghet.

Underrättelse till medlemmarna om att en grupprättegång har inletts skall alltså gå ut tidigast i samband med att rätten beslutar att ta upp målet till prövning i sak. Så kommer i stämningsfallen som regel att ske genom att rätten delger svaranden ansökningen och förelägger honom att komma in med svaromål. Det kommer i allmänhet inte att finnas någon anledning för rätten att vänta längre med underrättelsen. Visserligen skall i svaromålet även anges de invändningar om rättegångshinder som svaranden vill göra gällande. Men att invänta svaromålet innan underrättelse sker skulle i det stora flertalet mål innebära en väsentlig tidsfördröjning utan någon motsvarande vinst. Dessutom får man alltid räkna med att frågan om rättegångshinder kan aktualiseras efter det att gruppmedlemmarna informerats om rättegången. Så kan t.ex. antalet avhopp från gruppen påverkar bedömningen av de för grupprättegång speciella processförutsättningarna.

Vid grupptalan på svarandesidan måste domstolen utse någon att som part företräda gruppen och sålunda delges kärandens ansökan och föreläggande att komma in med svaromål. Gruppmedlemmarna skall ges tillfälle att yttra sig i frågan om utseende av gruppföreträdare. Att så sker blir nödvändigt bl.a. med hänsyn till att rätten i första hand skall utse någon av medlemmarna som representant. De uppgifter som för det ändamålet skall tillställas gruppens medlemmar kommer att till stor del motsvara den information som den ovan diskuterade underrättelsen avser att förmedla, dock inte fullt ut. Här blir det alltså inte möjligt att undvika dubbla underrättelser. Som vi anger i författningskommentaren skall det emellertid vara möjligt för domstolen att utforma förfarandet på ett snabbt, enkelt och billigt sätt.

Innehållet i underrättelsen

Ett viktigt syfte med underrättelsen är, som nämnts, att informera gruppmedlemmarna om att det har inletts en grupprättegång. På så sätt ges en realistisk möjlighet för den som så önskar att använda sig av de skyddsmekanismer som lagen om grupprättegång kommer att erbjuda, bl.a. rätten att träda ur rättegången eller att intervenera.

För att medlemmarna skall kunna ta ställning i dessa frågor krävs att de har klart för sig vilken sak rättegången angår och vad grupptalan som taleform innebär. Underrättelsen bör därför innehålla en redogörelse såväl för kärandens talan som beträffande taleformens innebörd i frågor om rättskraft, kostnadsansvar, verkställighet osv. Kan det bli aktuellt att använda sig av förenklade principer för beräkning och fördelning av ersättning bör medlemmarna underrättas om det redan i ett tidigt skede av rättegången.

I underrättelsen bör självklart upplysas om medlemmens rätt att träda ur rättegången, vilken tidsfrist som gäller för utträde och konsekvenserna av att medlemmen hoppar av respektive står kvar i gruppen. Också möjligheten att intervenera eller att på annat sätt ta del i rättegången, t.ex. genom direkta kontakter med gruppföreträdaren och hans ombud, bör nämnas i underrättelsen.

Vårt förslag till lag om grupprättegång innehåller en särskild bestämmelse om den första underrättelse som skall gå ut till medlemmarna i samband med att domstolen tar upp en talan för eller mot en grupp till prövning i sak. I författningskommentaren behandlas närmare vilka uppgifter som genom underrättelsen skall förmedlas till gruppmedlemmarna.

13 Förfarandet

I detta kapitel behandlas domstolens handläggning av en talan för eller mot en grupp, från det att rätten beslutar att ta upp målet till prövning i sak till dess att det föreligger en lagakraftägande dom.

Först redogör vi kort för gruppmedlemmarnas ställning i processen. Avsnittet därefter handlar om talans utformning och med det sammanhängande frågor, såsom undergrupper, ändrade förhållanden och kumulation.

I ett därpå följande avsnitt behandlas rättens åtgärder under förberedelse och huvudförhandling, efterföljande tvistlösning, parts utevaro, säkerhetsåtgärder och bevisning. Särskild uppmärksamhet ägnas rättens materiella processledning och förlikningsverksamhet.

Olika sätt att avsluta en rättegång (dom, återkallelse, förlikning osv.) behandlas i ett särskilt avsnitt. Vi föreslår i det sammanhanget att rättens avgörande skall ha rättskraft för och mot samtliga gruppmedlemmar.

13.1 Medlemmens ställning i processen

13.1.1 Allmänt

Utmärkande för en representativ process av det slag som en grupprättegång utgör är vanligtvis att gruppmedlemmarna, dem för vars räkning talan förs, inte är parter i rättegången. Att medlemmarna inte betraktas som parter är dock ingen självklarhet. Taleformen kan konstrueras så att medlemmarna formellt intar partsställning. Man får då göra undantag från flera av de bestämmelser som gäller för part vid en reguljär rättegång. Ingen utländsk lag om grupptalan som vi känner till har emellertid valt att arbeta med det alternativet. Övervägande skäl talar för att man bör inta samma ståndpunkt vid ett införlivande av grupptalan med svensk rätt. Att anse passiva gruppmedlemmar som parter i målet skulle medföra speciella lagtekniska svårigheter utan praktiska eller principiella vinster.

Det innebär inte att gruppmedlemmarna skall betraktas som vilka utanför partsförhållandet stående personer som helst. Tvärtom kräver skyddet av deras intressen i rättegången att de ibland behandlas som om de vore parter, eller i vart fall ges möjlighet att genom eget agerande få en ställning motsvarande gruppföreträdarens, vid bevakningen av sitt

eget rättsanspråk i målet. I taleformens beskaffenhet ligger dessutom att medlemmarna skall betraktas som parter vad gäller domens rättskraft, litispendens, kumulation och verkställigheten av ett avgörande.

I andra hänseenden är det uppenbart att medlemmarna inte skall ses som parter. Mycket av grupptalans processekonomiska vinster och fördelar i övrigt skulle försvinna om medlemmarna t.ex. behövde närvara vid förhandlingar eller delges allt processmaterial. En annan viktig egenskap hos taleformen bör vara att medlemmarna kan få sina anspråk prövade utan eget kostnadsansvar, om medlemmen inte själv agerat som part i målet.

Utgångspunkten är alltså att en gruppmedlem inte skall betraktas som part enligt reglerna i rättegångsbalken. Vi behandlar i detta avsnitt dels situationer där det finns skäl att göra undantag från huvudregeln och dels vilka möjligheter medlemmen bör ha att agera utanför partsrollen. Samtliga frågor diskuteras utförligare i andra delar av betänkandet. Framställningen nu är endast avsedd att ge en kortfattad, samlad redogörelse för medlemmens ställning i grupprättegången.

13.1.2 Partsinträde

Med partsinträde åsyftas att gruppmedlemmen lämnar sin passiva roll för att själv vidta rättegångshandlingar. Detta kan typiskt sett ske antingen genom att gruppmedlemmen agerar vid sidan av gruppföreträdaren eller i stället för denne. I det förstnämnda fallet måste inträdet som regel ske genom intervention. Den sistnämnda situationen kan uppkomma vid fullföljd av talan, men också om gruppmedlemmen begär att bli utsedd till ny gruppföreträdare. Det senare alternativet är dock så speciellt att det behandlas enbart på annan plats (se avsnitt 13.2.5).

Intervention är den form för medverkan i rättegången som rättegångsbalken anvisar den som anser att den egna rättsställningen kan påverkas av målets utgång i sak. Som redovisas längre fram (avsnitt 13.2.11) kommer institutet att passa väl att tillämpas på en gruppmedlems inträde i en grupprättegång. Medlemmen kommer då att betraktas som en s.k. självständig intervenient, dvs. han får ställning av part i rättegången (jfr 14 kap. 11 § andra stycket RB).

Genom interventionen kommer medlemmen att få möjlighet att åberopa nya omständigheter och bevis, göra erkännanden och medgivanden, stoppa ombudshandlingar och företa andra rättegångshandlingar som han anser nödvändiga. Medlemmens handlingsutrymme bör dock begränsas till talan om det egna anspråket. Intervention skall inte kunna användas för att indirekt utöka antalet gruppföreträdare. Det innebär inte att intervenientens agerande alltid kommer att sakna

betydelse för prövningen av övriga anspråk. Jävs- och foruminvändningar och åberopandet av särskild bevisning är exempel på rättegångshandlingar som kan inverka på domstolens prövning av samtliga anspråk, inte bara på intervenientens rätt.

I vissa hänseenden måste gruppmedlemmen ges vidare möjligheter att agera än en intervenient enligt rättegångsbalkens bestämmelser. Medlemmens civilrättsliga dispositionsrätt över sitt anspråk förändras inte genom grupprättegången. Det blir sålunda möjligt för honom att mot gruppföreträdarens vilja förlikas om anspråket, nedsätta yrkanden och dylikt. Frågan behandlas vidare i avsnitt 13.2.11. Där diskuteras ingående förhållandet mellan rättegångshandlingar som vidtas av intervenienten och de dispositioner som gruppföreträdaren gör i rättegången.

Behovet för en gruppmedlem att inträda som part kommer inte alltid att bero på en egen önskan att agera i processen. Ibland kan motpartens processverksamhet föranleda att en gruppmedlem måste ta mer aktiv del i rättegången. Exempel på det är att gruppens motpart framställer invändningar om s.k. individuella förhållanden. En annan situation är att käranden vill få till stånd säkerhetsåtgärder beträffande någon annan gruppmedlems egendom än gruppföreträdaren. Också dessa fall menar vi bäst regleras genom det lätt modifierade interventionsinstitut som lagen om grupprättegång kommer att innehålla.

En intervention kan orsaka kostnader för gruppens motpart som han bör få ersättning för om grupptalan ogillas. Enligt rättegångsbalken svarar en självständig intervenient solidariskt med part för att motpartens rättegångskostnader i sådant fall blir ersatta. Den solidariska betalningsskyldigheten är dock begränsad till kostnader som har uppkommit i anledning av parternas gemensamma processföring, vilket i en grupprättegång blir lika med den del av grupptalan som medlemmens intervention omfattar.

Att gruppmedlemmen agerar vid sidan av gruppföreträdaren kan förekomma både i lägre rätt och i överinstans. Däremot är det bara vid fullföljd av talan som medlemmen skall kunna handla i stället för gruppföreträdaren, om man bortser från reglerna om byte av gruppföreträdare. Varje gruppmedlem har enligt vårt lagförslag en självständig klagorätt, som kan utnyttjas i det fall gruppföreträdaren väljer att inte föra talan vidare till högre instans.

Medlemmarnas rätt att överklaga domstolens avgöranden innehåller flera frågekomplex som kräver en utförlig och ingående diskussion. Angående det hänvisas till kapitel 14. I förevarande del inskränks framställningen till en skissartad presentation av problemställningarna.

Ett första spörsmål att ta ställning till är vilken omfattning gruppmedlemmarnas klagorätt bör ha. Skall fullföljd kunna ske bara beträffande det egna anspråket eller för hela gruppens räkning?

Frågan kan besvaras endast med utgångspunkt från den typ av avgörande som överklagandet rör. Gäller talan fullföljd mot ett slutligt beslut eller en dom ligger det som regel närmast till hands att låta en gruppmedlem som så vill överklaga till förmån för hela gruppen, om medlemmen uppfyller de allmänna kraven för att utses till gruppföreträdare. Är det å andra sidan frågan om besvär över ett beslut under rättegång kan det i åtskilliga fall framstå som lämpligast att medlemmen får klaga bara för egen del.

Fullföljd av talan kräver vidare besked om vilka tidsfrister som skall gälla för medlemmarna när det gäller jävs- och foruminvändningar och dylikt. Man måste också ta ställning till vilken betydelse som skall tillmätas avtal om fullföljdsförbud enligt 49 kap. 2 § och 54 kap. 2 § RB.

Oavsett om gruppmedlemmen för talan vid sidan av eller i stället för gruppföreträdaren kan medlemmen önska åberopa omständigheter eller bevisning som inte förebringats i underrätten. En parts möjlighet till det är för tvistemålens del begränsad enligt 50 kap. 25 § RB. Som utvecklas i avsnitt 14.1.6 föreslår vi ingen ändrad lydelse av bestämmelsen, men framhåller att dess tolkning självklart kommer att påverkas av de särdrag i fråga om partsställning och annat som utmärker den representativa processen.

Slutligen bör nämnas att grupptalan kräver särskilda överväganden med avseende på gruppmedlemmarnas och motpartens tillgång till särskilda rättsmedel. Sålunda ägnas kapitel 19 rättsmedlen resning, klagan över domvilla och återställande av försutten tid.

13.1.3 Gruppmedlemmen som bevismedel m.m.

Om än gruppmedlemmen inte blir part i en grupprättegång kommer dock processen att röra hans rättsförhållande på ett sätt som kommer att skilja grupptalan från de flesta andra former av talan. När tredje man i andra fall träffas av domens rättskraft har han som regel inte samma fria ställning gentemot parten som gruppmedlemmen kommer att ha i förhållande till gruppföreträdaren. Detta framgår kanske tydligast av att den civilrättsliga dispositionsrätten över processföremålet skall tillkomma gruppmedlemmen och endast honom. Gruppföreträdaren får visserligen möjlighet att förlikas rörande samtliga anspråk, men det kräver rättens stadfästelse av förlikningen.

Betraktar man gruppmedlemmarna i det perspektivet står det klart att dessa i bevishänseende inte kan behandlas som varje annat subjekt utan partsställning. Å andra sidan är det inte givet att gruppmedlemmarna i alla avseenden skall betrakats som parter i stället för vittnen eller att samtliga bevisregler som gäller part skall tillämpas på medlemmen.

Den förra frågan sammanhänger med den innebörd rättegångsbalken lägger i begreppen part och vittne. Att fleras anspråk handläggs samtidigt medför enligt gällande rätt inte alltid att den som är part i rättegången är förhindrad att vittna i en fråga som gäller en annan parts anspråk. I vilken egenskap medlemmen skall höras kommer att inverka bl.a. på tillämpningen av ersättningsregler och bestämmelser om närstående samt på förhandlingsordningen. Frågan diskuteras mer ingående i avsnitt 13.3.5. Som framgår där söker vi lösningen med ledning av de principer som anses gälla allmänt vid subjektiv kumulation.

Andra områden där gruppmedlemmens ställning i bevishänseende måste övervägas gäller editionsfrågor, verkan av underlåten fullgörelse av en plikt i rättegången och skyldigheten att uppge bevisning som är känd för vederbörande. Också i detta sammanhang talar flera skäl för att medlemmens status bedöms med utgångspunkt från bevisfrågans betydelse för prövningen av vederbörandes eget anspråk.

13.1.4 Medlemmens processuella ställning i övrigt

Medlemmen som jämställd med part har i de föregående avsnitten diskuterats med avseende på situationer där den enskilde kommer att ta aktiv del i processen, antingen genom partsinträde, som bevismedel eller som föremål för annan åtgärd i bevissyfte. Under förevarande rubrik redogör vi för några fall där medlemmen bör betraktas som part utan anknytning till något direkt handlande i rättegången.

Varje definition av grupptalan som vi känner till innefattar att medlemmarna omfattas av domens rättskraft. Detta ses som ett undantag från huvudregeln om att rättskraften normalt gäller endast mellan parterna. Någon sådan inskränkning av domens rättsverkan framgår dock inte av rättegångsbalken. Där talas enbart om att dom har rättskraft såvitt därigenom avgjorts den sak varom talan väckts (17 kap. 11 § RB). Uppfattningen att rättskraften är begränsad till parterna baseras på andra rättsliga grundsatser, där både processuella och materiella överväganden gör sig gällande. Att de passiva medlemmarna skall träffas av domens rättskraft i en grupprättegång föranleder således ingen särskild lagreglering. Frågan kräver dock vidare diskussioner, vilka redovisas i avsnitt 13.4.6. Detsamma gäller domens rättskraft med avseende på icke

åberopade rättsfakta och dess begränsning tidsmässigt samt i förhållande till det yrkande som framställs i målet.

Nära samband med läran om domens rättskraft har principen om litispendens. Enligt 13 kap. 6 § RB kan en fråga som redan är föremål för rättegång inte tas upp till prövning genom en ny talan. Eftersom medlemmarna kommer att omfattas av domens rättskraft kan det inte komma i fråga att låta dem vara parter i en senare väckt rättegång mot samma motpart angående samma sak som samtidigt prövas i grupprättegången. Att processa dubbelt om samma anspråk är ett slöseri med både tid och pengar och riskerar dessutom att leda till motstridiga avgöranden. På vilket sätt litispendensfrågan skall bedömas i alla avseenden är dock inte alldeles självklart. Det finns skäl att fundera över t.ex. om en ny talan skall avvisas genast eller om man bör vänta till dess att tiden för utträde har gått till ända. Man bör undvika att en part måste stämma på nytt, om rättegångshindret är avhjälpbart (se vidare avsnitt 13.2.9).

En annan fråga som rör förekomsten av flera mål är möjligheterna till kumulation. Partsbegreppet har här betydelse för tillämpningen av reglerna i 14 kap. 1-5 §§ om obligatorisk kumulation. Det kan visserligen förväntas ske mycket sällan att någon väcker grupptalan samtidigt som det väcks talan mellan en gruppmedlem och gruppens motpart. De frågeställningar som då kan uppkomma bör dock inte lämnas helt obesvarade. Dessutom bör man inte underskatta behovet för (eller önskemålet hos) tredje man att väcka talan mot en gruppmedlem för handläggning gemensamt med grupptalanmålet eller antalet situationer då det kan föreligga någon av de övriga kumulationsgrunder som regleras i rättegångsbalken. Spörsmålen diskuteras vidare i avsnitt 13.2.10.

Vi har tidigare (avsnitt 12.7) behandlat rättegångsombudets relation till gruppmedlemmarna. Vårt lagförslag bygger på principen att ombudet har ett ansvar gentemot hela gruppen, inte endast mot den som för talan i egenskap av part. Vi har uttryckt det så, att ombudet vid fullgörandet av sitt uppdrag bör betrakta samtliga gruppmedlemmar som huvudmän. I formell mening blir det dock bara gruppföreträdaren som är part vid tillämpningen av rättegångsbalkens bestämmelser om fullmakt och med det sammanhängande frågor.

Egenskapen av part är på flera sätt en bas för utformningen av jävsbestämmelserna i rättegångsbalken. Här finns självklart anledning att noga fundera över i vilken utsträckning gruppmedlemmen skall jämställas med part. Det gäller inte bara centrala jävsregler rörande domare och ombud. Också i förhållande till mer sällan tillämpade regler om jäv, för t.ex. tolk och stenograf, måste medlemmens ställning övervägas. I avsnitt 20.2.3 vänder vi åter till dessa frågor.

13.1.5 Andra sätt för medlemmen att delta i rättegången

Vi har hittills uppehållit oss vid medlemmens möjligheter att genom inträde som part företa dispositioner i rättegången och hans ställning i övrigt som ett med part likställt rättegångssubjekt. I alla andra situationer bör grundregeln vara att medlemmen vid tillämpningen av rättegångsbalkens regler om förfarandet i tvistemål skall betraktas som om han stod utanför processen. Det blir därmed ingen skillnad på den som tillhör gruppen och någon som står utanför denna krets.

Intervention är den form av medverkan som kommer att ge gruppmedlemmen störst inflytande på talans utförande, när det gäller medlemmens eget anspråk. Som framgått ovan blir emellertid partsinträde förenat med ett visst kostnadsansvar. Detta kan verka avhållande på den som endast vill medverka i mindre mån. Exempelvis kan en medlem vilja fästa domstolens och gruppombudets uppmärksamhet på nya omständigheter eller ny bevisning, utan att för den skull ta steget fullt ut och genom ett eget åberopande själv föra in nytt processmaterial. Medlemmen har kanske inte tillräcklig processvana och skolning för att bedöma materialets värde. I andra fall är måhända syftet att sätta i fråga gruppföreträdarens lämplighet att representera gruppen.

En gruppmedlem kommer i situationer som dessa att ha två vägar att välja mellan. Å ena sidan kan han kontakta gruppföreträdaren eller gruppens ombud och försöka påverka det sätt på vilket dessa utför gruppens talan i rättegången. Att det förekommer kommunikation mellan gruppen och dess representanter är internationellt inget ovanligt vid en grupptalanprocess. Särskilt när talan rör anspråk som har individuellt större värden kan det finnas behov av en diskussion mellan medlemmarna och gruppföreträdaren när det gäller bevisfrågor, förlikningsförhandlingar, överklaganden osv. Utbytet av tankar och åsikter är då en av flera viktiga faktorer för att rättegången skall fungera på ett effektivt och ändamålsenligt sätt, utan ett stort antal avhopp eller partsinträden från medlemmarnas sida. Informella och utomprocessuella ageranden av detta slag kan ofta tjäna som verkningsfulla verktyg för de gruppmedlemmar som vill vara med och påverka rättegångens förlopp utan att tvingas ta det vidare ansvar som partsställningen innebär.

Den andra valmöjligheten för medlemmen blir att vända sig till domstolen med information, önskemål eller liknande. Medlemmen kan emellertid inte alltid räkna med att kontakten leder till någon åtgärd från rättens sida. Eftersom medlemmen inte är part blir domstolens möjligheter att agera inskränkt till frågor som rätten disponerar över ex officio. Till dessa kommer dock att höra de i en grupprättegång viktiga spörsmålen om gruppföreträdarens förmåga att ta till vara gruppens intressen på ett adekvat sätt, den processuella hanteringen av individuella

omständigheter, återkallelse av talan och dylikt. Däremot blir det inte möjligt för rätten att på egen hand föra in nya omständigheter eller ny vittnesbevisning i målet, om rättegången är dispositiv. I dessa avseenden kommer domstolen att vara hänvisad till det slag av agerande som ryms inom skyldigheten att bedriva materiell processledning. Oavsett typen av fråga kommer medlemmen att sakna rätt att klaga över domstolens beslut att inte vidta någon åtgärd i anledning av hans begäran, upplysning eller liknande, om det inte finns en särskild fullföljdsrätt och medlemmen är beredd att inträda som part i klagodelen.

En viktig kommunikationsväg mellan domstolen och gruppmedlemmarna är de underrättelser som genom rättens försorg skall tillställas medlemmarna i olika frågor under rättegångens förlopp. Härigenom kan domstolen uppmärksamma medlemmarna på deras rättigheter att själva agera i rättegången, men också upplysa dem om händelser som inträffar under processen och som de kan tänkas ha synpunkter på. Sådan information kan gälla förlikningsförslag, frågan om byte av gruppföreträdare eller ombud eller hur krav på ersättning ur fonderade medel skall framställas.

13.2 Om talan m.m.

13.2.1 Ändring av talan

Vi har förut beskrivit hur den som väcker en talan måste framställa ett bestämt yrkande och ange de omständigheter som åberopas till grund för yrkandet (jfr 42 kap. 2 § RB). Härigenom fastställer käranden gränserna för rättegången. Särskilt om talan handläggs som ett dispositivt tvistemål ger uppgifterna i stämningsansökan ett tydligt besked om vilka förhållanden som skall prövas rättsligt genom rättegången. Att detta blir klarlagt på ett tidigt stadium av rättegången är viktigt inte minst med hänsyn till svarandens behov av att veta vilken tid och vilka kostnader han skall lägga ner på processen. Motsvarande hänsyn till skydd för kärandens intressen tillgodoses genom kravet på svaranden att i sitt svaromål bemöta kärandens påståenden och ange grunden för bestridandet av kärandens yrkande (42 kap. 7 § RB).

En rättegång kan pågå i flera månader, ibland flera år. Det kan både utanför och inom processens ramar inträffa händelser som påverkar hur parterna vill bestämma sin talan. Käranden kan önska modifiera de uppgifter som lämnats vid talans väckande eller införa helt nya frågor i målet. I vilken mån det är tillåtet regleras bl.a. i 13 kap. 3 § RB.

Bestämmelsen ger uttryck för grundprincipen att en väckt talan inte får ändras. Från det stadgas undantag som ger käranden rätt att under

vissa förutsättningar framställa ett nytt yrkande. Sålunda kan käranden på grund av en omständighet som inträffat under rättegången eller först då blivit känd för honom kräva annan fullgörelse än den om vilken talan väckts (13 kap. 3 § första stycket 1 RB). Enligt samma stycke 2 kan käranden yrka fastställelse av om ett visst rättsförhållande som är stridigt mellan parterna består eller icke består, om sakens prövning beror av den frågan. Slutligen har käranden enligt första stycket 3 rätt att kräva ränta eller annan tilläggsförpliktelse som följer av huvudförpliktelsen och även i övrigt framställa ett nytt yrkande, om det stöder sig på väsentligen samma grund som det tidigare yrkandet.

Som en ändring av talan anses enligt tredje stycket inte att käranden beträffande samma sak inskränker sin talan eller, utan att saken ändras, åberopar en ny omständighet till stöd för sin talan.

Paragrafen är indispositiv och obligatorisk. Med detta menas att parterna inte förfogar över bestämmelsens användning och att domstolen måste avvisa en otillåten ändring av talan.

När det i 13 kap. 3 § RB talas om omständigheter avses enbart rättsfakta, inte bevisfakta. Bestämmelsen har vidare betydelse bara för sådana rättsfakta som måste åberopas av en part för att kunna beaktas av domstolen. Varje part är självklart alltid fri att fästa domstolens uppmärksamhet på rättsfakta som denna skall tillämpa självmant. Paragrafens tillämpningsområde anknyter så till vida till den s.k. dispositionsprincipen, fastslagen i 17 kap. 3 § RB, till vilken vi återkommer i ett senare avsnitt.

En part kan framställa ett nytt yrkande eller åberopa en ny omständighet kumulativt med, alternativt till eller i stället för ett tidigare framställt yrkande eller åberopat rättsfaktum. Skillnaden häremellan är av betydelse för förståelsen av hur regeln om ändring av talan skall tolkas. Vi hänvisar i det avseendet till bilaga C och där anförd litteratur.

Med denna högst schematiska beskrivning av rättegångsbalkens förbud mot ändring av talan och undantagen därifrån övergår vi till att diskutera de särskilda tillämpningsfrågor som kan aktualiseras vid en grupprättegång.

I motsats till en ordinär rättegång kan det vid grupptalan uppstå spörsmål om ändring av talan redan i samband med processens inledande. Det sammanhänger med dels att en grupprättegång skall kunna initieras genom att en individuell rättegång byter handläggningsform och dels att talan i en pågående process skall kunna överflyttas till att handläggas i grupprättegången. En annan viktig faktor att nämna är att en ifrågasatt ändring av grupptalan kan bedömas olika i relation till skilda medlemmars anspråk. Ett nytt yrkande eller åberopandet av en ny omständighet kan dessutom begränsas till att gälla endast vissa medlemmar

eller anspråk. Detta är några av de förhållanden som föranleder särskilda överväganden.

Vi behandlar i det följande först frågan om taleändring i samband med att en grupprättegång inleds och därefter situationer som kan föranleda en ändring av talan i ett senare skede av rättegången.

Taleändring i samband med att en grupprättegång inleds

Det kommer att finnas två sätt att börja en grupprättegång: genom ansökan om stämning eller genom byte av taleform. Det senare alternativet innebär att en individuell talan övergår till att handläggas som en talan för eller mot en grupp. I samband med det måste käranden i de allra flesta fall framställa ett nytt yrkande och nya grunder. Frågan är vilken betydelse som i det sammanhanget skall tillmätas bestämmelsen i 13 kap. 3 § RB om ändring av talan.

Ett annat spörsmål, som kan bli relevant både i stämningsmål och vid byte av taleform, är vilka förändringar av talan som bör tillåtas när en pågående process avslutas genom att talan överflyttas till att handläggas i en grupprättegång.

Byte av taleform

Bestämmelserna i rättegångsbalken skall med vårt synsätt tillämpas på förfarandet i en grupprättegång i den mån det saknas särregler i lagen om grupprättegång. Vi föreslår att det i den senare lagen införs regler som gör det möjligt att ombilda en individuell talan till en talan för eller mot en grupp. Av det följer att en utvidgning av talan till att omfatta andra än käranden och svaranden blir tillåten, trots att rättegångshandlingen strider mot ändringsförbudet i 13 kap. 3 § RB. Käranden får alltså framställa de nya yrkanden och åberopa de nya omständigheter som är nödvändiga för att omvandla processen till en grupprättegång.

Förändringen av talans innehåll blir i detta fall mer snarlik förhållandena vid kumulation av flera käromål än en ändring av talan i rättegångsbalkens utformning. Att frågan ändå här behandlas som en ändring av talan beror på att käranden ensam kommer att vara part också med avseende på övriga medlemmars anspråk, förutsatt att dessa inte har intervenerat. Och vid grupptalan på svarandesidan kommer käranden att processa mot en part som representant för hela gruppen. Det är i det sammanhanget av mindre intresse att gruppföreträdaren inte nödvändigtvis kommer att vara densamme som svaranden i den individuella processen.

Följden av att taleformen ändras kan bli att rättegången får ett väsentligt annorlunda utseende jämfört med den föregående individuella talan, även om man bortser från att talan rör ett antal personer. Processförutsättningarna för en grupprättegång innehåller i vårt förslag inte att kärandens yrkande måste vara ett och samma för eller mot samtliga gruppmedlemmar. Det kommer vidare att vara tillräckligt att det föreligger en omständighet som är gemensam eller likartad för gruppen för att en grupprättegång skall få inledas. Det föreslagna förfarandet innehåller särskilda instrument för hanteringen av individuella tvistefrågor, såsom att det kan inrättas undergrupper och förordnas om speciella efterföljande tvistlösningsförfaranden.

Detta innebär inte att tillkomsten av en grupprättegång skall accepteras oavsett vilka konsekvenser ett byte av taleformen får. Bland processförutsättningarna kommer det att finnas krav på att en sådan rättegång skall vara ett bättre processuellt alternativ än andra handläggningsformer och att talan för eller mot gruppen skall kunna handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. En grupptalan skall dessutom inte framstå som olämplig. I detta ligger en vägning mellan de vinster som ett byte av taleform kan medföra och de olägenheter som kan uppstå på grund av åtgärden. Avsikten är inte att en part som lagt ned tid och kostnader i ett mål som är färdigt för avgörande skall utsättas för ytterligare tidsfördröjningar och ekonomiska besvär, om inte ett byte av taleform framstår som påtagligt angeläget.

En särskild fråga är i vilken utsträckning käranden bör kunna framställa nya yrkanden och åberopa nya grunder rörande sitt eget anspråk i samband med en ändring av handläggningsformen.

Ett nytt yrkande kan innebära antingen en kvantitativ eller en kvalitativ ändring i förhållande till det tidigare yrkandet. Enligt vår bedömning ger 13 kap. 3 § RB tillräckligt utrymme för käranden att företa de ändringar som kan bli aktuella i det hänseendet. Här bör särskilt noteras att övergången till en grupprättegång får betraktas som en omständighet som inträffat under rättegången och ge käranden rätt att enligt 13 kap. 3 § första stycket 1 kräva annan fullgörelse än den om vilken talan väckts. Att det talas om "annan fullgörelse" anses inte hindra att lagrummet, eller grunderna för det, tillämpas också på kvantitativa ändringar och yrkanden som innefattar en övergång till fastställelsetalan.

Men också om orsaken till ändringen inte kan härledas direkt till bytet av taleform kommer käranden enligt 13 kap. 3 § RB att kunna modifiera sitt yrkande i samband med eller efter övergången till en grupprättegång. Käranden kan inskränka talan, yrka betalning från svaranden med ett högre belopp eller fastställelse i stället för fullgörelse och även i övrigt framställa ett nytt yrkande som stöder sig på väsentligen samma grund.

Det senare innebär att käranden utan stämning kan få prövat ett nytt eget anspråk, om grunden för yrkandet är väsentligen densamma som för någon av de övriga gruppmedlemmarnas anspråk. Att grunderna är väsentligen samma innebär utan vidare att processförutsättningen om minst en gemensam eller likartad omständighet är uppfylld.

Vi ser alltså inte något behov av att ge käranden möjlighet att gå utöver 13 kap. 3 § RB när det gäller rätten att framställa nya yrkanden i samband med byte av taleform. Samma bedömning gör vi i fråga om åberopandet av nya omständigheter. Detta av framför allt följande skäl.

Som nämnts ovan kan käranden enligt 13 kap. 3 § tredje stycket RB åberopa en ny grund för sin talan, om inte saken därigenom ändras. Vad som i det sammanhanget menas med saken tillhör en av de mest diskuterade och problemfyllda frågorna i rättegångsbalken. Den gällande uppfattningen, både i praxis och doktrin, torde dock vara att utrymmet för en part att åberopa nya omständigheter sammanfaller med gränserna för domens rättskraft enligt 17 kap. 11 § RB. Käranden skall inte på grund av 13 kap. 3 § RB hindras från att föra in sådana rättsfakta som prekluderas av en dom trots att de inte åberopats och prövats i målet.

Denna samstämmighet mellan 13 kap. 3 § och 17 kap. 11 § RB kommer inte att förändras av att en talan övergår till att handläggas enligt bestämmelserna om grupprättegång. Käranden bibehålls samma möjlighet att beträffande sitt eget anspråk (och övriga medlemmars) göra gällande nya grunder. Och i den mån åberopandet bedöms som en otillåten taleändring kommer domen i grupptalanmålet inte att hindra en senare talan rörande omständigheten i fråga.

Sammanfattningsvis anser vi att rättegångsbalkens bestämmelser om ändring av talan och dess tillämpning i praxis gör det obehövligt att reglera frågan särskilt i lagen om grupprättegång, om man bortser från den speciella ändring av yrkanden och grunder som åstadkoms genom att en individuell talan utvidgas till att omfatta eller riktas mot en grupp.

Pågående processer

De överväganden som redovisas beträffande byte av taleform kan i huvudsak upprepas när det gäller frågan om ändring av talan vid överflyttning av en pågående process till en grupprättegång. Visserligen kommer det då också att ske ett byte av part (käranden ersätts av gruppföreträdaren), men det bör enligt vår mening inte föranleda att 13 kap. 3 § RB sätts ur spel. De ändamålsskäl som ligger bakom bestämmelsen får inte mindre fog för sig bara därför att handläggningsformen ändras. Tvärtom är det samma, främst processekonomiska, hänsyn som motiverar ändringsförbudet i rättegångsbalken som föranlett

oss att skapa regeln i lagen om grupprättegång om överflyttning av talan till en sådan rättegång.

Vi föreslår att om det inleds en grupprättegång beträffande en fråga som redan är föremål för rättegång i annan ordning får det först väckta målet skrivas av med förklaring att talan omfattas av grupptalan, om detta har fördelar för handläggningen och kan ske utan väsentlig olägenhet för part eller annan. Åtgärden skall alltså grundas på handläggningsmässiga överväganden. Grupprättegången skall framstå som ett bättre alternativ för prövningen av kärandens talan. Vi menar att det i det sammanhanget saknas motiv att tillåta käranden (eller gruppföreträdaren) att framställa yrkanden och grunder som han inte hade kunnat framställa i den pågående processen.

Här skall uppmärksammas att dessa synpunkter avser endast den situationen att den först väckta rättegången är hinder (litispendens) för att inleda en grupprättegång beträffande anspråket i fråga. Endast om så är fallet får domstolen skriva av målet med stöd av den föreslagna bestämmelsen i lagen om grupprättegång. Härigenom framkommer ett samband mellan en överflyttning av talan och domens rättskraft. Litispendensinstitutet anses nämligen hindra tillkomsten av en ny rättegång inom samma ramar som en lagakraftvunnen dom i det pågående målet skulle ha medfört att den nya rättegången avvisats på grund av res judicata (jfr Ekelöf, Rättegång III, 1988, s. 150).

Innebörden av detta är att förbudet mot ändring av talan enligt 13 kap. 3 § RB inte medför speciella nackdelar för käranden bara för att målet skrivs av med förklaring att talan omfattas av en grupptalan. Vid en sådan överflyttning av talan kan käranden (eller gruppföreträdaren) framställa nya yrkanden och åberopa nya grunder i samma utsträckning som han kunnat göra vid en fortsatt individuell talan. Och skulle det yrkande och de omständigheter som görs gällande i grupprättegången helt ligga utanför en tillåten ändring av den individuella talan blir en överflyttning av käromålet inte aktuell. Den pågående rättegången och grupprättegången rör då inte samma fråga i den betydelse begreppet har här.

Fall kan uppkomma när det i grupprättegången framställs yrkanden och åberopas rättsfakta som i förhållande till en pågående process ligger såväl inom som utom de begränsningar rättegångsbalken ställer upp för en tillåten ändring av talan. Gruppföreträdaren kan t.ex. framställa fler yrkanden för gruppmedlemmens räkning än denne gjort i det pågående målet, utan att dessa stöder sig på väsentligen samma grund. De nya yrkandena kan då inte framställas i den individuella rättegången (jfr 13 kap. 3 § första stycket 3 RB), utan käranden är hänvisad till att väcka särskild talan angående den nya frågan.

Emellertid är det i sådant fall inget som hindrar att den nya talan handläggs gemensamt med den förra. Målen kan kumuleras enligt 14 kap. 6 § RB. Vi menar att man inte skall se saken annorlunda om den senare rättegången rör grupptalan. Gör rätten bedömningen att talan i det först väckta målet bäst handläggs genom att flyttas över till grupprättegången bör detta inte motverkas av att grupptalan rör också andra anspråk som gruppmedlemmen har.

Också den motsatta situationen kan förekomma: att den pågående rättegången rör yrkanden och omständigheter som går utöver den talan som framförs i grupprättegången. Förbudet mot ändring av talan i rättegångsbalken avser dock inte att käranden beträffande samma sak inskränker sin talan. En sådan åtgärd kategoriseras enligt 13 kap. 3 § tredje stycket RB över huvud taget inte som en ändring av talan.

Vid grupptalan på kärandesidan krävs enligt vårt lagförslag kärandens medgivande till att talan överflyttas. Accepterar han inte att talan inskränks blir det sålunda inte aktuellt att skriva av målet. Ingår det i den individuella rättegången flera käromål kan domstolen, med kärandens samtycke, överflytta den del som grupptalan rör och fortsätta handläggningen av den individuella processen i övrigt.

Uppträder gruppen på svarandesidan förespråkar vi att målets avskrivning inte skall vara beroende av parts samtycke. Självklart skall det dock vara en förutsättning att parterna inte hamnar i ett sämre processuellt läge genom att talan övergår till att handläggas inom ramen för en grupptalan. Den pågående rättegången får därför skrivas av endast om det har fördelar för handläggningen av den talan som förs individuellt. I det sammanhanget skall dock noteras att gruppmedlemmarna kommer att ha rätt att intervenera i grupprättegången och därigenom framställa egna yrkanden och invändningar och åberopa egna grunder. Frågan behandlas närmare i författningskommentaren.

Sammanfattningsvis finner vi att det inte heller för de pågående processernas del finns anledning att införa särregler om ändring av talan i samband med att en talan i en individuell rättegång övergår till att handläggas som en del av en grupptalan.

Taleändring under en pågående grupprättegång

I början av detta avsnitt sägs att en grupprättegång inte kommer att skilja sig från andra former av rättegång när det gäller kärandens skyldighet att framställa ett bestämt yrkande och att ange de omständigheter som yrkandet grundas på. Ramen för processen blir i detta hänseende lika tydlig som om gruppmedlemmarna fört talan själva. Detta utgör en viktig grundpelare eftersom reglerna om ändring av talan i rätte-

gångsbalken utgår från det yrkande och de rättsfakta som käranden anger när rättegången inleds.

Likheterna i detta avseende mellan en individuell process och en grupprättegång medför att 13 kap. 3 § RB bör kunna tillämpas direkt, utan särreglering, i ett grupptalanmål. Det finns dock skäl att uppmärksamma vissa speciella förhållanden som kan påverka tolkningen av bestämmelsen när fleras talan förs genom en representant.

Tillåtligheten av en grupprättegång i vårt lagförslag förutsätter inte att alla gruppmedlemmars anspråk avser samma rättsföljd (yrkande) eller vilar på samma rättsliga grund. Som påtalats tidigare blir det tillräckligt att det finns i vart fall en för anspråken gemensam eller likartad omständighet. I övrigt är processförutsättningarna främst inriktade på de handläggningsmässiga konsekvenserna av att talan omfattar en grupp.

Detta medför att det i grupprättegången samtidigt (inte endast alternativt) kan yrkas t.ex. både hävning och prisavdrag på grund av fel i vara. Genom att yrkanden och grunder kan vara olika mellan gruppmedlemmarna blir frågan om ändring av talan att bedöma utifrån den särskilda rättsföljd och de speciella rättsfakta som görs gällande beträffande varje anspråk som grupptalan omfattar. Grupprättegången blir från den synpunkten att likna vid en rättegång i vilken flera mål kumulerats. Att det är fråga om en representativ process medför i det sammanhanget inga särskilda tillämpningsproblem. Men det är viktigt att observera att en och samma disposition som gruppföreträdaren gör kan vara tillåten i förhållande till vissa anspråk samtidigt som åtgärden beträffande andra delar av målet kan utgöra en otillåten ändring av talan.

Alternativet till detta synsätt är att betrakta grupptalan som endast ett käromål och bedöma frågan om taleändringens tillåtlighet utifrån de yrkanden och grunder som över huvud taget framställs och hävdas i målet. Ett nytt yrkande för en viss gruppmedlems räkning skulle då tillåtas om det stöder sig på väsentligen samma grund som ett annat yrkande i målet hänförligt till en annan gruppmedlem. Det skulle också vara möjligt att beträffande en gruppmedlem åberopa nya omständigheter som förändrade saken i den delen, bara det fanns andra anspråk i förhållande till vilka taleändringen vore tillåten.

Med ett sådant system hamnar man emellertid i svår konflikt med eller tvingas kraftigt reformera läran om domens rättskraft. Samtidigt finns det inte några egentliga fördelar i processuellt eller materiellt hänseende att vinna med en sådan reform. De positiva effekter som uppstår genom en gemensam handläggning av nya yrkanden och grunder som ligger utanför gränserna för en tillåten ändring av talan kan nås lika väl genom regler om kumulation av flera grupptalanmål eller av sådana mål och individuella rättegångar. Till detta återkommer vi i avsnitt 13.2.10.

Kärandens rätt att enligt 13 kap. 3 § första stycket 1 kräva annan fullgörelse är beroende av att han kan hänvisa till en omständighet som inträffat under rättegången eller som först då har blivit känd för honom. Det får antas att detta blir den vanligaste grunden för att framställa nya yrkanden i en grupprättegång. Gruppföreträdaren kan inte rimligen förväntas känna till alla omständigheter hänförliga till varje gruppmedlem. Särskilt i ersättningsmål kan det bli nödvändigt att justera yrkandena under rättegången.

Av detta skall inte dras slutsatsen att den som väcker en grupptalan utan vidare kan nöja sig med en svag och bräcklig grund för att bestämma yrkandet i stämningsansökan. Varje modifiering av talan kan orsaka merkostnader för motparten som käranden riskerar att få betala oavsett utgången av målet i övrigt (18 kap. 6 § RB).

Huruvida ett nytt yrkande stöder sig på väsentligen samma grund som ett tidigare yrkande (13 kap. 3 § första stycket 3 RB) måste, som nämnts, bedömas utifrån de rättsfakta som åberopas för varje gruppmedlems anspråk. Det är viktigt att inte förväxla denna fråga med förhållandet inbördes mellan gruppanspråken. Om dessa sinsemellan vilar på likartad eller samma grund saknar egentlig betydelse vid bedömningen av om ett nytt yrkande som gäller samtliga gruppanspråk kan tillåtas enligt förevarande moment. Detta kan åskådliggöras med följande exempel.

Käranden yrkar för ett antal skadelidandes räkning ersättning för inkomstförlust. Samtliga skadeståndskrav grundas på en viss bestämd skadegörande handling. Anspråken vilar alltså på väsentligen samma grund. I ett senare skede av rättegången yrkar käranden för samtligas räkning ersättning även för sveda och värk. Kravet grundas på samma skadegörande handling. Anspråket stöder sig därmed på väsentligen samma grund som yrkandet om ersättning för inkomstförlust. Och detta gäller samtliga gruppmedlemmars anspråk.

I ett annat mål yrkar käranden som representant för flera konsumenter hävning av köp på grund av fel i vara. Anspråken härrör i sådant fall från flera självständiga köpeavtal. Grunderna för varje medlems anspråk är likartade men inte desamma. Under rättegången yrkar käranden att säljaren, på grund av det påstådda felet i varan, också skall betala skadestånd till varje köpare. Även detta yrkande vilar på flera sinsemellan självständiga köpeavtal. Men för varje gruppmedlem baseras kraven på hävning och skadestånd på samma enskilda köpeavtal och fel i varan. Yrkandena vilar därigenom på väsentligen samma grund, så som detta krav skall förstås vid tillämpningen av 13 kap. 3 § RB.

På motsvarande sätt skall bedömningen göras om käranden åberopar en ny omständighet till stöd för sin talan (13 kap. 3 § tredje stycket RB). Huruvida detta innebär att saken ändras får avgöras med beaktande av

den rättsföljd som görs gällande beträffande vart och ett av gruppmedlemmarnas anspråk.

En särskild fråga är vilken prövning rätten skall göra om käranden vill utvidga talan genom yrkanden och grunder som avser andra personer än dem som ingår i gruppen. Detta kan behandlas som en fråga om partssuccession eller ändring av talan eller som att käranden vill inleda en ny grupptalan och kumulera denna med det pågående målet. Som förutskickats tidigare har vi emellertid stannat för att behandla situationen på ett annat sätt. Vårt lagförslag innebär att det blir möjligt för käranden att inom ramen för en pågående grupprättegång förändra gruppens bestämning, genom såväl en ökning som en minskning av antalet gruppmedlemmar. Därigenom aktualiseras inte frågan om utvidgningen av talan strider mot bestämmelsen i 13 kap. 3 § RB. Spörsmålet behandlas närmare i avsnitt 13.2.2. När det gäller kärandens åtgärd att inskränka talan till att omfatta ett färre antal gruppmedlemmar betraktar vi det som en partiell återkallelse av talan (se vidare avsnitt 13.4.1).

Vilka möjligheter käranden har att åberopa nya omständigheter regleras inte enbart genom 13 kap. 3 § RB. Den som väntar med att göra gällande nya grunder till dess att huvudförhandlingen inletts löper risken att rätten lämnar det nya materialet utan avseende med stöd av 43 kap. 10 § RB. Och i högre rätt får nya omständigheter åberopas bara under särskilda förutsättningar (se 50 kap. 25 § och 55 kap. 13 § RB). Till samtliga dessa bestämmelser återkommer vi längre fram.

13.2.2 Utvidgning av talan

De nyss behandlade reglerna om ändring av talan präglas av syftet att hålla föremålet för rättegången inom vissa någorlunda strikt fastställda ramar. Processekonomiska och andra hänsyn gör det nödvändigt att processen inte tillåts att breda ut sig hur mycket som helst i förhållande till det yrkande och de grunder som käranden angett i sin stämningsansökan.

Samma hänsyn kommer självklart att göra sig gällande också i en grupprättegång. Emellertid kan det i vissa avseenden finnas anledning att ge parten något friare tyglar att ändra talans innehåll än som är fallet i en individuell process. Behovet av särregler är främst föranlett av att gruppföreträdaren har ställning som representant för andra rättssubjekt, vilka på ett sätt är att se som de egentliga parterna i rättegången. Särskilt gäller det vid organisationstalan och offentlig grupptalan, då processen blir helt utan betydelse för kärandens egen rättsställning.

Ett område där det behövs en sådan särbestämmelse rör gruppens bestämning. Det blir inte alltid möjligt för käranden att i samband med

att talan inleds ange en klart fixerad personkategori som omfattas av rättegången. Och även om kärandens gruppangivelse uppfyller högt ställda krav på precisering av medlemmarnas identiteter och antal kan det i efterhand visa sig nödvändigt att justera bestämningen så att fler personer omfattas av talan. Vid andra tillfällen kan det bli frågan om att inskränka gruppen. Detta behandlas som en fråga om partiell återkallelse av talan i avsnitt 13.4.1.

Att en part utvidgar sin talan till att omfatta helt andra rättsanspråk behandlas i rättegångsbalken som ett spörsmål om antingen ändring av talan eller kumulation av flera käromål. Inget av dessa institut passar för den situation som här beskrivs. De nya gruppanspråk som käranden vill föra in i processen kommer bara i sällsynta undantagsfall att stödja sig på väsentligen samma grund som yrkandena i övrigt (13 kap. 3 § första stycket 3 RB). Det blir också svårt att utvidga rättegången genom en förening av flera käromål. Gruppföreträdaren saknar behörighet att väcka en individuell talan för en gruppmedlems räkning. Och det får antas bli högst ovanligt att antalet nya gruppanspråk är så många att de berättigar till en särskild grupptalan som kan kumuleras med den ursprungliga talan.

Vid grupptalan på svarandesidan kan kumulationsalternativet dock framstå som en framkomlig väg. Emellertid kräver det att samma domstol som handlägger grupprättegången är behörig att ta upp den nya talan, om käranden inte accepterar den mer tidskrävande omgången att få målen sammanförda genom beslut av Högsta domstolen enligt 14 kap. 7 a § RB. Dessutom kommer det genom kumulationen att uppträda två eller flera parter på svarandesidan. Rättegångens karaktär av en representativ process kommer vidare inte att gälla den senast väckta talan.

Vi menar att det med hänsyn till dessa förhållanden bör finnas en möjlighet för käranden att inom grupprättegångens ramar ändra en talan för eller mot en grupp till att omfatta fler medlemmar eller anspråk. Så är fallet i samtliga de utländska lagar som vi har studerat. Vi känner inte till att regleringen lett till några problem i rättstillämpningen. Tvärtom kan en sådan möjlighet starkt bidra till att grupprättegången blir en effektiv metod för att öka det processuella rättsskyddet för gruppanspråk.

En utvidgning av gruppen (med det likställs fortsättningsvis att talan sträcks ut till att omfatta fler anspråk) skall självklart kunna ske bara om processförutsättningarna enligt lagen om grupprättegång och i övrigt är uppfyllda. Det innebär att käranden måste ha talerätt på det sätt som föreskrivs för grupprättegångar. Vidare får ändringen av gruppens bestämning inte stå i strid med kraven på bl.a. att gruppen är lämpligt bestämd, att anspråken inte lika väl kan göras gällande genom talan av

eller mot gruppmedlemmarna enskilt och att talan kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Den som är utsedd att föra talan för gruppens räkning skall anses lämplig att företräda också de nya medlemmarna. Domstolen kan även behöva ta ställning till behovet att förordna en särskild gruppföreträdare eller att föranstalta om någon annan särskild procedur för hantering av individuella tvistefrågor.

Det kan dock inte anses tillräckligt att en utvidgad talan i sig uppfyller kraven för att en grupprättegång skall få inledas. Tillkomsten av nya rättsförhållanden som processföremål kan skapa väsentliga tids- och kostnadsförluster när det gäller prövningen av talan i övrigt. Särskilt om ändringen aktualiseras i ett senare skede av rättegången kan den leda till en avsevärd fördröjning av målets avgörande, till skada för både de ursprungliga gruppmedlemmarna och gruppens motpart.

Med hänsyn till dessa synpunkter innehåller vårt förslag ett särskilt villkor om att en utvidgning av talan skall tillåtas bara om åtgärden bedöms lämplig med hänsyn till utredningen och omständigheterna i övrigt. Domstolen skall i det sammanhanget beakta mer än processekonomiska faktorer. Ändringens tillåtlighet bör också bedömas i belysning av rättegångens betydelse i reparativt, preventivt och rättsbildande hänseende. Grupptalan kan vara den enda realistiska vägen för de nya gruppmedlemmarna att få sina anspråk rättsligt prövade. Att målet tillförs nya sakförhållanden kan ge rätten ett mer allsidigt och rättvisande bedömningsunderlag som ökar domstolens möjlighet att nå ett materiellt riktigt domslut. Väger förhållanden av denna art tungt kan en utvidgning av talan framstå som försvarlig, trots att den har processekonomiska nackdelar.

En utvidgning av talan på det sätt som här beskrivs bör kunna ske muntligen eller skriftligen. Motparten skall ges möjlighet att yttra sig över utvidgningen. Det saknas skäl att föreskriva att rätten skall fatta något formenligt beslut om att godta kärandens processhandling. Däremot måste självklart käranden få ett beslut som går att klaga på, om domstolen avvisar åtgärden.

Har domstolen medgett käranden att föra talan för eller mot ytterligare gruppmedlemmar måste dessa informeras om rättegången. Underrättelsen kan utformas i enlighet med de föreskrifter som kommer att gälla vid underrättelse i samband med att en rättegång inleds. Medlemmarna skall upplysas om hur gruppföreträdaren utformat talan och andra omständigheter som kan ha betydelse för om de skall utnyttja sin rätt att träda ur gruppen eller att intervenera i rättegången.

13.2.3 Individuella förhållanden

I avsnitt 12.2.3 har vi diskuterat ingående vilka krav som bör ställas på konformitet mellan de anspråk som skall prövas genom en grupprättegång. Vi fann då att syftet med att införa regler om grupptalan bäst tillgodoses genom förhållandevis låga krav på samstämmighet mellan anspråken när det gäller den materiellrättsliga grunden. Intresset skall i stället fokuseras på de omständigheter (rättsfakta) som är tvistiga mellan medlemmarna och gruppens motpart. I vilken mån dessa är likartade eller olikartade får stor betydelse för om en grupprättegång blir hanterbar och kan fullgöra de funktioner som processen är avsedd för.

För att en talan skall få handläggas som en grupprättegång krävs sålunda enligt vårt förslag att processen kan genomföras på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Detta innebär inte att samtliga tvistiga förhållanden som domstolen har att pröva nödvändigtvis måste vara samma eller likartade för hela gruppen. En processförutsättning med det innehållet skulle alltför starkt begränsa taleformens användningsområde. Särskilt gäller det eftersom vi avfärdar tanken på att talan i en grupprättegång skall kunna inskränkas till att avse endast vissa frågor av betydelse för ett rättsförhållande (enstaka rättsfakta eller rättsfrågor) i vidare mån än som gäller för sedvanliga rättegångar (se avsnitt 12.3). I stället är förfarandet vid en grupprättegång med vår utformning uppbyggt med avsikten att domstolen i en sådan process skall kunna hantera också omständigheter som är av betydelse för prövningen av enbart vissa medlemmars anspråk. Det är dessa bestämmelser som ägnas uppmärksamhet nu.

Handläggning av individuella frågor kan förekomma i början av, under eller efter rättegången. Sålunda kan det vid rättegångens inledning aktualiseras en prövning av rättegångshinder som hänför sig till ett enstaka eller fåtal anspråk. Svaranden gör kanske invändning om skiljeavtal eller hävdar att någon medlem saknar talerätt eller påstår att saken i en viss del är res judicata. Exempel på när individuella tvistefrågor kan kvarstå efter rättegången är att rätten meddelat s.k. särskild mellandom (se avsnitt 13.4.5). I sådant fall har domstolen avgjort grupptalan utan hänsyn till de särskilda rättsfakta som läggs till grund för den enskilde gruppmedlemmens krav på ersättning.

Denna typ av efterföljande prövningsförfarande berörs först i nyssnämnda senare del av betänkandet. Nu behandlas bara domstolens behov av att kunna avgöra individuella tvistefrågor under grupprättegången, som en del i (och förutsättning för) prövningen av hela den talan som käranden för i målet. Det kan gälla speciella rättsfakta som måste bedömas för att vissa gruppmedlemmars rättsanspråk skall kunna prövas fullt ut. Men det kan också vara frågan om att svaranden gör en

kvittningsinvändning eller väcker talan som genkäromål. Även i andra fall av kumulation kan det bli nödvändigt att förordna om en individuell tvistehantering. Dessutom kan det vara motiverat för käranden att begära säkerhetsåtgärder mot endast några medlemmar i en grupp på svarandesidan.

Det finns två frågekomplex att diskutera när det gäller rättens handläggning av individuella förhållanden. En sida gäller de processuella former och institut som domstolen förfogar över för att anpassa rättegångsförfarandet så att handläggningen kan ske på ett så snabbt, billigt och enkelt sätt som möjligt. Den andra sidan rör på vilket sätt medlemmen - som ju inte kommer att vara part - skall medverka i rättegången vid behandlingen av för honom unika tvistefrågor.

Rättegångsförfarandet

Att det vid en samtidig domstolsprövning av flera rättsanspråk föreligger rätts- och bevisfakta som har betydelse för några men inte andra anspråk innebär inte i sig att omständigheterna måste behandlas i särskild ordning under rättegången. Tvärtom är det vanligt när flera mål kumuleras att det finns sådana fakta som skiljer sig mellan målen och som prövas av domstolen utan att handläggningen av käromålen säras. I de allra flesta fall kommer situationen att vara densamma vid en grupprättegång.

Ibland kan emellertid en snabb, billig och enkel processhantering gynnas av att enskilda tvistefrågor handläggs för sig. Det kan vara frågan om rättsfakta vars prövning kräver att enstaka gruppmedlemmar medverkar aktivt i rättegången. Men motivet kan också vara att omständigheterna i fråga hänför sig till flera gruppmedlemmars anspråk och att gruppföreträdaren inte bedöms kunna ta till vara deras intressen i tillräcklig mån. Ligger saken till på det sättet menar vi att domstolen skall kunna upprätta en s.k. undergrupp och utse någon att som part föra den gruppens talan i målet, såvitt avser de individuella tvistefrågorna. Detta är emellertid något som vi behandlar i ett följande avsnitt. Vi koncentrerar oss alltså här på den förstnämnda situationen, att det förekommer individuella förhållanden som kräver medverkan av enstaka gruppmedlemmar. Så kan för övrigt vara fallet även vid behandlingen av de tvistefrågor som utmärker en undergrupp.

En rättegångs yttre förlopp utmärks av att den är uppdelad i förberedelse och huvudförhandling. Förberedelsearbetet syftar till att klarlägga innehållet i parternas respektive talan, vilken bevisning eller annan utredning som behövs och i övrigt göra målet klart för huvudförhandling. Den senare skall, grundad på omedelbarhets-, muntlighets- och

koncentrationsprinciperna, leda fram till rättens avgörande i målet. Det är framför allt under målets beredning till huvudförhandling som en uppdelning av handläggningen blir aktuell, men en sådan uppdelning kan även ske i ett senare skede av rättegången.

Enligt 42 kap. 8 § tredje stycket RB får domstolen bestämma att olika frågor eller delar av målet skall behandlas var för sig vid förberedelsen. Bestämmelsen ger rätten möjlighet att förordna om vad vi kallar för ett sidolöpande tvistlösningsförfarande. Med det menas en rättslig hantering av enskilda tvistefrågor där gruppmedlemmen själv medverkar vid sidan av gruppföreträdaren. Följande typfall kan tjäna som ett åskådliggörande exempel.

Någon har väckt grupptalan för 100 personers räkning om prisavdrag grundat på att en vara inte helt motsvarar de uppgifter som säljaren har lämnat vid marknadsföringen av produkten. Säljaren invänder att fyra av köparna inte har reklamerat felet i tid och att tre andra gruppmedlemmar har köpt varan medvetna om den påstådda bristen i produktens funktion. En rättvis behandling av anspråken i rättegången förutsätter att parterna redogör för de sakförhållanden som har samband med dessa omständigheter och att det åberopas särskild bevisning, bl.a. förhör med köparna.

Gruppföreträdaren förklarar att kostnaderna för utredningsarbetet i den delen av målet är orimligt höga i förhållande till rättegångskostnaderna för målet i övrigt. Han anser därför att de enskilda gruppmedlemmarna själva måste träda in som parter och föra sin talan angående omständigheterna i fråga. Domstolen delar denna uppfattning och underrättar medlemmarna om detta, med en anmodan om att de skall intervenera i målet.

Därefter hålls ett särskilt sammanträde för behandling av tvistefrågorna där intervenienterna och gruppens motpart medverkar. Vid huvudförhandlingen förs talan av gruppföreträdaren som huvudpart, men intervenienterna kan var och en komplettera, ändra och fylla ut talan i den del som rör det egna anspråket.

Vid sammanträdet för behandlingen av de individuella tvistefrågorna kommer att gälla sedvanliga processuella bestämmelser om kallelse, inställelse, utevaro osv. Att intervenienten uteblir kan således medföra att grupptalan angående hans anspråk ogillas genom tredskodom. Och självklart kan utgången bli den motsatta, om det är motparten som inte infinner sig till förhandlingen. Med interventionen följer också ett kostnadsansvar.

Särbehandlingen av ett individuellt rättsfaktum eller en rättsfråga kan sluta i att domstolen meddelar ett särskilt avgörande i frågan. Som framgår av 42 kap. 20 § RB kan rätten hålla huvudförhandling för handläggning av en del av saken, som kan avgöras särskilt. Ett sådant

delavgörande kan meddelas i form av en mellandom enligt 17 kap. 5 § RB. Det kan även bli aktuellt att meddela deldom enligt 17 kap. 4 § RB, t.ex. om en intervenerande medlems anspråk med fördel kan avgöras före de övriga gruppanspråken. Mer om olika typer av domar tas upp i avsnitt 13.4.5, där vi också behandlar s.k. särskild mellandom, med vilket menas ett avgörande av gemensamma tvistefrågor vars slutliga rättsverkan beror av efterföljande tvistprövningar.

I exemplet utgick vi från att gruppmedlemmarna i fråga självmant trädde in i processen och därigenom medverkade till att talan kunde prövas i sin helhet. Men vad bör gälla om medlemmen ställer sig avvisande till att själv agera i rättegången? Vilken processrättslig verkan skall ges åt medlemmens passivitet? Skall medlemmen kunna tvingas in i rättegången? Till dessa och andra med det sammanhängande frågor återkommer vi under den följande rubriken, men först en kort summering.

Rättegångsbalkens regelsystem tillhandahåller i huvudsak de instrument som behövs för en effektiv och ändamålsenlig handläggning av en grupprättegång även när det finns behov av speciella procedurer för hanteringen av individuella förhållanden. De stora variationer i tvistefrågornas art och karaktär och anspråkens betydelse för de enskilda gruppmedlemmarna som kan föreligga vid en grupptalan gör det svårt att ställa upp generella riktlinjer för hur rättegången i detalj bör genomföras. Rättegångsbalkens förfaranderegler ger emellertid gott utrymme för domstolen att laga efter omständigheterna i det enskilda målet. Detta gäller i fråga om den yttre formen för processen. Vi går nu över till att undersöka om samma slutsats kan dras när det gäller behovet av att den enskilde medlemmen deltar aktivt i rättegången.

Medlemmens medverkan vid handläggningen av individuella tvistefrågor

Anledningen till att det måste finnas processuella institut genom vilka domstolen kan behandla individuella tvistefrågor är att söka i två rättsskyddsintressen. Å ena sidan skall det finnas möjligheter för varje gruppmedlem att få samtliga de omständigheter som han vill åberopa som grund för sitt anspråk prövade. Å andra sidan måste det finnas samma garanti för att motparten kan framställa de invändningar och omständigheter i övrigt som han vill göra gällande för att freda sig mot gruppmedlemmarnas krav. Motsvarande, fast omvänt, gäller naturligtvis för grupptalan på svarandesidan.

För att kunna tillgodose dessa rättssäkerhetshänsyn kommer det ibland att krävas att den enskilde gruppmedlemmen själv tar initiativ eller

tvingas till att medverka i rättegången på ett tydligare sätt än som normalt utmärker den representativa processen. Det måste finnas mekanismer genom vilka medlemmen eller gruppens motpart inte bara kan föra in individuella förhållanden i målet utan också kan få dessa prövade på ett rättvist sätt.

Medlemmen kan agera för att med åberopanden eller andra processhandlingar stärka grunden för sitt anspråk antingen indirekt genom att påverka gruppföreträdaren att handla eller direkt genom att intervenera. Frågan har behandlats ovan i avsnitt 13.1 och berörs ytterligare i avsnitt 13.2.11 nedan. Vi avgränsar därför framställningen här till att avse behovet för gruppens motpart att kunna få den passive gruppmedlemmen att delta i rättegången.

En tänkbar metod är att införa bestämmelser om "tvångsintervention", dvs. regler som ger motparten möjlighet att tvinga gruppmedlemmen att träda in som part vid behandlingen av en viss del av saken. Regler om tvångsinträde är inget främmande för svensk processrätt. Sålunda innehåller rättegångsbalken en paragraf (13 kap. 7 §) enligt vilken den som förvärvat det som tvisten rör är skyldig att på motpartens yrkande träda in som part i rättegången. Det kan inte anses mer ingripande att tvinga en gruppmedlem att intervenera än att tvinga en förvärvare att bli part. Detta gäller särskilt om gruppmedlemmen i ett tidigare skede haft möjlighet att hoppa av rättegången.

Emellertid finns det vid grupptalan en särskild aspekt som gör en sådan lösning tveksam. En viktig egenskap hos grupprättegångar är att de medger människor att få sina anspråk prövade utan egna ekonomiska utgifter eller risk för att betala motpartens rättegångskostnader om talan ogillas. Taleformen ger bl.a. genom detta bättre förutsättningar för att driva igenom anspråk som har ett individuellt litet värde, men där de sammanlagda kraven rör stora belopp. Våra reformförslag är till stora delar uppbyggda på dessa grundsatser

Att tvinga en medlem att intervenera skulle stå i strid med de ändamålshänsyn som ligger bakom grupptalans utformning i kostnadshänseende. Visserligen kommer medlemmarna att ha möjlighet att träda ur gruppen, om grupptalan förs på kärandesidan. Men de överväganden som har föranlett medlemmen att stå kvar i gruppen kan ha grundats på just det förhållandet att processen är kostnadsfri för vederbörande. Han föredrar kanske att inte alls få anspråket prövat, om detta kräver egna insatser i form av tid, arbete eller pengar. Redan det att behöva inställa sig vid ett sammanträde inför rätten är många gånger en tillräcklig faktor för att ett litet anspråk inte skall anses värt att göra gällande vid domstol.

Även om det sålunda kan föreligga omständigheter som medför att gruppmedlemmen vill stå utanför rättegången kan det inte komma i fråga

att låta honom träda ur rättegången, om den enligt vårt lagförslag gällande tiden för att stiga ur gruppen har gått ut. Att göra det i praktiken fritt för avhopp när som helst under rättegången skulle innebära ett väsentligt avsteg från de ändamål och syften som bär upp principen om en tidsbegränsad rätt för medlemmarna att träda ur gruppen.

Vi förordar i stället en lösning som ger medlemmen frihet att välja om han skall intervenera eller inte, utan att det går ut över motpartens möjligheter att fullt ut göra sin rätt gällande. Valfriheten skall gälla endast frågan om partsinträde. Däremot bör medlemmen inte kunna värja sig mot att medverka som bevismedel i rättegången, lika lite som en tredje man kan neka att vittna. Förslaget grundar sig på följande överväganden.

Handläggningen av individuella tvistefrågor måste, som påtalas ovan, utformas på ett sätt som ger gruppens motpart garantier för att han kan få samtliga de omständigheter prövade som han vill föra in i målet. Det finns i det sammanhanget inte anledning att fästa avseende vid rättsfakta som gruppmedlemmen (eller gruppföreträdaren) har åberopsbördan för. Gruppens motpart kommer i sådant fall inte att lida något men av att omständigheten inte görs gällande. Tvärtom leder underlåtenheten till att domstolen måste döma till denna partens fördel även om det står klart att faktumet i fråga föreligger och åberopandet skulle ha lett till att gruppmedlemmens talan bifallits.

När det sedan gäller omständigheter som gruppens motpart har åberopsbördan för eller som domstolen skall beakta ex officio finns det skäl att skilja mellan å ena sidan rättsfakta för vilka gruppmedlemmen har bevisbördan och å andra sidan sådana fakta där denna börda vilar på gruppens motpart.

Beträffande rättsfakta som det vilar på gruppmedlemmen att bevisa består motpartens skyddsintresse främst i att kunna få omständigheterna införda i målet. Om faktumets existens eller icke-existens kan redas ut saknar betydelse för parten eftersom oklarheten inte går ut över denne utan träffar den bevisskyldige, dvs. gruppmedlemmen (gruppföreträdaren). Gruppens motpart har alltså inget i sig att vinna på att gruppmedlemmen träder in som part i målet eller att det i övrigt företas rättegångshandlingar som stöder medlemmens anspråk. Däremot kan det finnas behov för motparten att kunna höra medlemmen som motbevisning eller komplement till annan utredning i målet. För det krävs emellertid inga regler som tvingar gruppmedlemmen att vidta åtgärder under förberedelsen i vidare mån än som kommer att gälla generellt för medlemmar, t.ex. att dessa är skyldiga att på framställning av motparten ange vilka skriftliga bevis de innehåller (jfr 42 kap. 8 § RB).

Det senare gäller självklart också vid tvist rörande rättsfakta som gruppens motpart har bevisbördan för. Han får då inte hamna i ett sämre bevisläge än om anspråket prövats i en individuell rättegång. En riktig hantering av de individuella förhållandena kan i sådant fall kräva processuella handlingar från gruppmedlemmen eller gruppföreträdaren. Gruppens motpart måste veta gruppmedlemmens inställning till den åberopade omständigheten och sakförhållanden som har samband med det faktumet för att kunna avgöra vilken bevisning som bör åberopas och vilka andra utredningsåtgärder som behöver vidtas. Dessutom kommer domstolen att ha en allmän skyldighet att klarlägga vilka förhållanden som är tvistiga respektive ostridiga i målet (jfr 42 kap. 8 § andra stycket RB).

När en situation som denna uppkommer i rättegången måste självklart gruppföreträdaren kontakta gruppmedlemmen och fråga efter dennes inställning till motpartens påståenden. Hör medlemmen inte av sig, eller är han inte möjlig att identifiera utan omfattande utredning, blir det nödvändigt för gruppföreträdaren att ta ställning till om och i så fall på vilket sätt han skall agera för medlemmens räkning. Det ligger visserligen i representantskapet att gruppföreträdaren bevakar och på alla sätt tar till vara gruppmedlemmarnas intressen. Som vi har angett tidigare kan det emellertid inte alltid begäras att han lägger ner omfattande tid och arbete på att reda ut alla föreliggande individuella tvistefrågor. Särskilt påfallande blir detta om gruppmedlemmen inte anser anspråket värt att själv processa om, ens genom inträde som intervenient.

Ett sätt för gruppföreträdaren att komma undan problemen är att återkalla talan beträffande ett anspråk där det åberopas individuella rättsfakta. Återkallelsen kan emellertid förhindras av svaranden, om denne ingått i svaromål (13 kap. 5 § RB). Och att inskränka svarandens rätt att trots återkallelsen få målet prövat anser vi inte är motiverat enbart av de hänsyn som här diskuteras. Dessutom kan en återkallelse inte tillgripas av gruppföreträdaren när gruppen uppträder på svarandesidan.

Slutsatsen av våra överväganden är därför att det i lagen om grupprättegång måste finnas en regel som ger gruppföreträdaren möjlighet att avstå från handlingar som kan gynna en gruppmedlem, om det ur handläggningssynpunkt och i övrigt framstår som mest ändamålsenligt att ansvaret för det läggs på medlemmen själv.

Enligt vår mening bör det dock inte vila på gruppföreträdaren att slutligt bestämma att en gruppmedlem själv måste agera för att bevaka sin rätt vid handläggningen av en viss fråga eller del av saken. Det är en sak som domstolen bör besluta om. Rätten skall i det sammanhanget kunna välja mellan tre handlingsalternativ: 1) att förklara att medlemmens intresse skall bevakas av gruppföreträdaren, 2) att förordna om

en särskild handläggning av de individuella omständigheterna i förening med att medlemmen anmodas att själv agera (intervenera) eller 3) att meddela s.k. särskild mellandom över de omständigheter som handläggs gemensamt och förordna om ett efterföljande förfarande beträffande individuella rättsfakta. Det senare alternativet behandlas i avsnitt 13.4.5 nedan. Vi koncentrerar därför här framställningen till dels den generella skiljelinje som går mellan å ena sidan alternativ 1 och å andra sidan alternativ 2 (och 3) samt dels den närmare innebörden av förfarandet enligt alternativ 2.

Den första frågan som domstolen har att besvara är, om det bör ligga inom gruppföreträdarens uppdrag att företräda medlemmen vid prövningen av den individuella tvistefrågan. Man kan här göra vissa jämförelser med åklagarens skyldighet att föra talan om enskilt anspråk för flera målsägande.

Gruppföreträdarens åligganden i detta hänseende får bedömas på grundval av ett flertal omständigheter, vilkas inbördes vikt och betydelse måste bestämmas utifrån förhållandena i det enskilda målet. Svårigheten att utreda omständigheten i fråga blir en faktor att beakta. De kostnader och tidsbesvär som hör samman med det får ställas i relation till bl.a. anspråkets värde ekonomiskt och i annat avseende och övriga gruppmedlemmars önskan om en snabb och billig tvistehantering. Bedömningssvårigheter torde främst uppstå i situationer där det inte går att identifiera de gruppmedlemmar som den av motparten åberopade omständigheten angår. Har däremot medlemmen underrättats om motpartens åberopande men inte reagerat kommer det normalt att finnas mindre anledning att pålägga gruppföreträdaren extra arbetsuppgifter för att ta till vara medlemmens intresse.

Finner rätten att det föreligger individuella förhållanden som skall handläggas särskilt blir nästa spörsmål, om detta skall ske vid sidan av eller efter prövningen av målet i övrigt. Som sägs i avsnitt 13.4.5 är institutet särskild mellandom främst avsett att användas i mål där det föreligger individuella omständigheter av flera olika slag eller som är hänförliga till flera gruppmedlemmar, utan att det finns skäl att lösa tvistefrågorna genom att det upprättas undergrupper. Är sådana rättsfakta få eller rör de endast ett mindre antal gruppmedlemmar bör tvistlösningen i stället ske inom ramen för grupprättegången. Villkorade domslut kan dessutom aktualiseras vid en grupptalan där medlemmarnas identiteter inte är kända. Genom att i sådant fall lämna individuella förhållanden utanför prövningen kan man undvika att belasta rättegången med tid, arbete och kostnader som avsevärt kan försvåra en effektiv och ändamålsenlig handläggning. Vi vänder, som nämnts, åter till denna domstyp senare i betänkandet.

Vad blir då innebörden av att rätten beslutar att handlägga vissa tvistefrågor för sig, samtidigt med handläggningen av målet i övrigt?

Som anges under föregående rubrik kommer det i formellt hänseende inte att råda någon skillnad mellan hanteringen av individuella förhållanden och målet i övrigt. De processuella instituten blir desamma. Det innebär att rätten kan välja mellan skriftlig och muntlig handläggning under förberedelsen. Kan det antas att gruppmedlemmen inte kommer att föra någon egen talan bör han lämpligen föreläggas att skriftligen yttra sig över motpartens påståenden i berörd del. Finns det å andra sidan anledning att tro att medlemmen kommer att medverka i rättegången bör rätten överväga att sätta ut ett särskilt sammanträde för handläggningen av de individuella tvistefrågorna. Domstolen bör dock vara allmänt försiktig med att sätta ut ett sammanträde, om det inte på förhand står klart att medlemmen kommer att intervenera. I annat fall kan sammanträdet medföra kostnader för motparten, som gruppföreträdaren riskerar att få ersätta om han förlorar målet. Det följer av att det enligt vårt förslag aktualiseras ett kostnadsansvar för medlemmen bara om han intervenerar eller handlar vårdslöst i rättegången.

Handläggningen av individuella förhållanden kommer följaktligen att utmärkas av att domstolens handlande riktar sig direkt mot gruppmedlemmen. Det är han som föreläggs att yttra sig eller att inställa sig vid ett sammanträde. Medlemmen är emellertid inte part, vilket får betydelse för de sanktioner som inträder om han inte följer föreläggandet eller uteblir från förhandlingen och inte har intervenerat i rättegången. Vi har redan nämnt att medlemmen riskerar att ådra sig ersättningsskyldighet för rättegångskostnader bara under särskilda förutsättningar. Inte heller kan domstolen meddela tredskodom mot vederbörande på grund av hans utevaro.

Det kan mot bakgrund av detta synas som om rättsskyddet för gruppens motpart avsevärt tunnas ut om en gruppmedlem ignorerar domstolens anmodan om att han skall intervenera. Motparten försätts i ett besvärligare läge när det gäller den processuella hanteringen av rättsfakta som han har bevisbördan för jämfört med om tvisten handlagts i en vanlig rättegång. Vi menar emellertid att de rättssäkerhetsgarantier som erfordras i detta hänseende kommer att tillgodoses genom 35 kap. 4 § RB. I paragrafen regleras det fall att en part underlåter att enligt rättens beslut infinna sig vid rätten eller att eljest fullgöra något i rättegången eller att besvara en för utredningen framställd fråga. I sådant fall skall rätten med hänsyn till allt som förekommit pröva vilken bevisverkan som skall tillkomma partens förhållande. Vi föreslår att en medlem skall vara likställd med part vid tillämpning av 35 kap. 4 RB.

På grund av bestämmelsen får en medlem, som avböjer att medverka vid handläggningen av en individuell omständighet, räkna med att detta

tolkas till hans nackdel. Domstolen bör i en sådan situation lägga motpartens framställning av omständigheterna till grund för prövningen i den delen, om inte särskilda skäl talar mot det. Härigenom undanröjs risken för att en part som processar mot en grupp lider rättsförluster genom att medlemmarna inte är parter i rättegången, samtidigt som det ger medlemmen valfrihet mellan att bevaka sin rätt genom att handla själv eller att förhålla sig passiv, om han inte anser att anspråket är värt att processa om.

Ombudets ställning

Vi har hittills inte nämnt något om vilken ställning ombudet skall ha vid den processuella behandlingen av tvistefrågor som är individuella. Som utvecklas närmare i avsnitt 12.7 kommer ombudet att företräda hela gruppens intressen i målet. Han kommer visserligen formellt bara att vara gruppföreträdarens rättegångsombud, men bör vid talans utförande se samtliga gruppmedlemmar som huvudmän. Detta står i överensstämmelse med det ansvar som kommer att åvila huvudmannen (gruppföreträdaren) i processen.

Med det synsättet får ombudet anses ha mandat att företräda medlemmarna under rättegången också i fråga om omständigheter som handläggs för sig. Detta följer av att gruppföreträdarens partsbehörighet inte upphör genom att en medlem anmodas att intervenera. Här inställer sig dock frågan om betalningsskyldigheten för ombudets åtgärder. I en grupprättegång blir endast gruppföreträdaren kostnadsansvarig gentemot ombudet, om inte en medlem intervenar och därigenom orsakar särskilda ombudskostnader.

Man kan sätta i fråga om det inte bör finnas en särskild regel som antingen begränsar ombudets behörighetsområde till frågor som handläggs gemensamt i rättegången eller ålägger gruppmedlemmen ett särskilt kostnadsansvar för ombudets åtgärder för att bevaka enbart medlemmens rätt, oberoende av om han intervenerat eller inte.

Det senare alternativet menar vi är uteslutet. Grupptalan som processform är konstruerad på basis av bl.a. att de passiva medlemmarna är befriade från allt kostnadsansvar. Alternativet kan därför avfärdas med hänvisning till samma skäl som anförts ovan som grund för att man bör ställa sig avvisande till att införa regler om tvångsintervention.

Men inte heller att begränsa ombudets behörighet anser vi är en åtgärd som kan rekommenderas. Rättssäkerhetsskäl påkallar att gruppmedlemmarna företräds på ett sakkunnigt sätt i rättegången också när det gäller hanteringen av individuella tvistefrågor, även om medlemmen väljer att själv förhålla sig passiv. Det blir i det sammanhanget knappast

aktuellt för ombudet att vidta något mer tids- eller kostnadskrävande arbete. Ombudets åtgärder kan bestå i t.ex. att bevaka att uppenbart felaktiga påståenden från motpartens sida inte står oemotsagda, att bevisning som ändå finns tillgänglig i målet utnyttjas till medlemmens bästa eller att medlemmen inte på grund av sin passivitet missgynnas i förlikningsdiskussioner. Men ombudet bör också kunna erkänna konkreta sakförhållanden eller på annat sätt underlätta och förbilliga processen genom rättegångshandlingar som är i och för sig ofördelaktiga för medlemmen, i samma mån som den typen av rättegångshandlingar står öppna för gruppföreträdaren.

Vi bedömer således att ett kostnadsansvar för gruppföreträdaren avseende ombudsåtgärder av denna art kommmer att uppgå till endast ett mindre belopp. Utgiften får anses ligga inom ramen för den ekonomiska risk som följer med att man åtar sig att processa för en grupps räkning. Som framhållits ett flertal gånger tidigare blir förekomsten av individuella förhållanden inget hinder mot att inleda en grupprättegång. Självklart måste den som för talan då räkna med att prövningen av dessa rättsfakta kan ge upphov till särskilda rättegångskostnader.

Det kan också anmärkas att gruppföreträdaren, om grupptalan ogillas, enligt sedvanliga bestämmelser måste ersätta motparten dennes rättegångskostnad, inklusive de delar som hänför sig till handläggningen av individuella omständigheter.

13.2.4 Undergrupper

En grupptalan kan omfatta flera tusen anspråk som vart och ett utgör ett specifikt rättsförhållande mellan gruppmedlemmen och gruppens motpart. Varje sådant rättsförhållande förutsätter existensen eller icke-existensen av ett flertal rättsfakta. En domstolsprocess föranleds av att ett eller flera av dessa fakta är tvistiga mellan parterna, om man bortser från rena indrivningsmål. Grupprättegångens fördelar som processuell handläggningsform kommer att bero av i vilken mån dessa tvistiga omständigheter är likartade för gruppanspråken och därför lämpar sig för en gemensam handläggning.

Som nämnts tidigare anser vi att man inte kan kräva att alla tvistefrågor som aktualiseras i en grupprättegång skall vara gemensamma eller likartade för hela gruppen. Vissa frågor kommer att vara unika för enskilda medlemmar och måste hanteras i särskild ordning på det sätt som beskrivs i föregående avsnitt. I andra fall får man räkna med att det föreligger tvistiga omständigheter som hänför sig till fleras anspråk och därför bör hanteras gemensamt, utan att de rör hela gruppen. Vi behandlar fortsättningsvis hur domstolen skall förfara i dessa situationer.

Rätten har möjlighet att skilja ut en viss fråga eller del av målet för särskild handläggning under förberedelsen. Domstolen kan också hålla huvudförhandling rörande en begränsad del av saken och meddela deldom eller mellandom. Detta följer av rättegångsbalkens bestämmelser om handläggningen av tvistemål.

Som regel bör gruppmedlemmarnas intressen kunna företrädas av grupprepresentanten också i dessa fall. Ibland kan emellertid han ha ett eget intresse som strider mot eller i vart fall ligger vid sidan av de intressen som är knutna till prövningen av en viss fråga eller del av saken. Gruppmedlemmarnas rätt kan då kräva att det utses en särskild person som för talan i den delen för att deras rätt skall anses tillräckligt skyddad.

Vi har tidigare funnit att de yttre ramarna för en grupptalans omfattning skall vara desamma som vid individuell talan. En grupptalan kan sålunda inte begränsas till att avse endast vissa rättsfakta av betydelse för ett rättsförhållande eller enbart en eller flera rättsfrågor. Det hindrar inte att de gemensamma eller likartade tvistefrågor som talan avser inskränker sig till förhållanden av det slaget, samtidigt som det finns individuella omständigheter hänförliga till skilda delar av gruppen.

Det lämpligaste handläggningssättet kan då vara att pröva de gemensamma eller likartade tvistefrågorna genom mellandom. Därefter kan gruppen delas upp i flera undergrupper, var och en med sina speciella tvistefrågor som utmärker medlemmarnas anspråk. För varje undergrupp kan det utses en särskild gruppföreträdare. Gruppernas talan kan handläggas separat eller gemensamt med varandra och avgöras genom deldomar. På så sätt kan fördelarna med handläggningsformen utnyttjas utan att man inkräktar på bestämmelserna i rättegångsbalken om parts möjlighet att avgränsa sin talan.

För att möjliggöra sådana uppdelningar av en talan som beskrivs ovan föreslår vi att det i lagen om grupprättegång införs bestämmelser som ger domstolen rätt att självmant eller på yrkande av en part eller en medlem utse någon att föra grupptalan angående en fråga eller del av saken som har betydelse för endast vissa medlemmars rätt. Åtgärden innebär att det upprättas en tydligt bestämd undergrupp med en egen gruppföreträdare. Regleringen har förebild i samtliga de utländska lagar som vi studerat närmare.

Tillskapandet av en eller flera undergrupper kommer sålunda att vara beroende av två faktorer. Det krävs att en särbehandling av vissa omständigheter är påkallad för en effektiv och ändamålsenlig handläggning av målet. Dessutom förutsätts att undergruppens intressen lämpligen bör företrädas av någon annan än den som representerar hela gruppen. Rekvisiten kan åskådliggöras med följande exempel.

Anta att någon väckt fastställelsetalan om ersättningsskyldighet till förmån för 100 personer som lidit skada till följd av att de brukat ett visst läkemedel. Motparten bestrider att läkemedlet orsakat de påstådda skadorna. I andra hand gör svaranden gällande dels att 7 namngivna personer själv vållat skadorna genom överdosering och dels att 40 skadelidande känt till skaderisken eftersom läkemedelsförpackningen varnat för biverkningar hos rökare. Käranden (gruppföreträdaren) tillhör inte någon av dessa medlemskategorier.

Den för gruppen gemensamma eller likartade tvistefrågan rör läkemedlets skadebringande egenskaper i sig. För flertalet gruppmedlemmar är detta dessutom det enda tvistiga förhållandet när det gäller att fastställa svarandens skadeståndsskyldighet. Frågan om vissa skadelidandes eventuella överdosering utgör individuella förhållanden av den art som berörs i avsnitt 13.2.3. Handläggningen av dessa spörsmål bör därför ske på det sätt som föreslås där. Också röknings påverkan på skadeutfallet rör individuella förhållanden, i den meningen att tvistefrågorna är gemensamma eller likartade för endast en del av gruppen. Den rättsliga prövningen kan emellertid inte antas kräva de enskilda medlemmarnas medverkan som parter, utan lämpar sig väl för en gemensam handläggning i grupptalanform. Rätten kan därför besluta att hålla en särskild förberedelse i fråga om rökningens betydelse i skadehänseende.

Anta vidare att svaranden saknar ekonomiska möjligheter att betala skadestånd. Hans försäkringsgivare har dock förklarat sig villig att rätta sig efter domstolens prövning och betala ut ersättning till de skadelidande. Försäkringsbeloppet är begränsat till maximalt 500 000 kr. De skadedrabbades ersättningskrav uppgår emellertid till sammanlagt en miljon kronor.

Med hänvisning till detta gör flera av gruppmedlemmarna som tillhör kategorin rökare gällande att gruppföreträdaren inte är lämplig att företräda dem i den del av målet som gäller svarandens invändning om rökningens betydelse för rätten till skadeersättning. De hävdar att gruppföreträdaren har ett ekonomiskt intresse av att deras talan inte bifalls eftersom det då blir färre personer som får dela på försäkringsersättningen.

Domstolen prövar med beaktande av samtliga omständigheter att medlemmarnas rätt bäst tas till vara genom att det upprättas en undergrupp och utser en av gruppmedlemmarna att föra talan som part (särskild gruppföreträdare) i den delen av målet.

I exemplet föranleds rättens prövning av anmälningar från gruppmedlemmar. Inget bör dock hindra att domstolen självmant tar upp och prövar frågan om det bör utses en särskild gruppföreträdare. Oavsett hur prövningen initieras skall parterna och berörda gruppmedlemmar lämnas

tillfälle att yttra sig i ärendet. Ibland kan medlemmarnas misstro mot representantens förmåga att ta till vara deras rätt grundas på missuppfattningar, oklarheter eller annat som kan undanröjas genom rättens förmedling. Att dela upp gruppen och förordna flera gruppföreträdare bör komma i fråga bara om det föreligger ett verkligt behov av åtgärden. Huvudprincipen bör vara att den som väckt talan eller utses som gruppföreträdare på svarandesidan skall föra gruppens talan fullt ut genom hela rättegången.

En särskild fråga är vem rätten skall kunna utse att företräda undergruppen. Vårt lagförslag innebär att domstolen i första hand skall välja en särskild gruppföreträdare bland berörda gruppmedlemmar. Kan så inte ske får rätten utse någon annan lämplig person att föra undergruppens talan. Regleringen motsvarar den som allmänt kommer att gälla vid grupptalan på svarandesidan.

Undergruppens representant blir med vårt förslag behörig att föra talan som part endast för dessa medlemmars räkning och enbart rörande den fråga eller del av saken som föranlett att undergruppen inrättats. Det är viktigt att rätten uttrycker sig tydligt om dessa förhållanden i sitt beslut. Inget bör hindra att undergruppens talan förs genom ombud, på grund av fullmakt från den särskilda gruppföreträdaren. Vi har dock valt att inte föreskriva något ombudstvång. Till en del beror detta på att vi anser att den ordinarie gruppföreträdaren inte skall förlora sin behörighet att företräda gruppen och utföra talan i dess fulla vidd bara för att rätten har förordnat en särskild gruppföreträdare. Följaktligen kommer det att redan finnas ett ombud i målet som kan företa processhandlingar med avseende på alla de tvistefrågor som talan rör. Dock får man räkna med att gruppföreträdaren och dennes ombud kommer att inta en ganska undanskymd roll vid handläggningen av de individuella frågor som den biträdande gruppföreträdaren är utsedd att processa om. I sådant fall kan rätten vid prövningen av någons lämplighet att företräda undergruppen väga in om vederbörande avser att processa ensam eller genom ombud.

Den fortsatta handläggningen av målet sedan en undergrupp bildats kommer inte i stort att skilja sig från det som beskrivs i föregående avsnitt om hanteringen av individuella förhållanden som kräver den enskilde medlemmens medverkan som part. Som påpekats kan domstolen enligt bestämmelser i rättegångsbalken hålla särskild förberedelse och huvudförhandling angående en viss fråga eller del av saken. Vår bedömning är dock att det många gånger kommer att vara lämpligast att handlägga undergruppens talan samtidigt med övriga tvistefrågor, t.ex. vid en och samma huvudförhandling. Här bortses från de fall där behovet av att skapa undergrupper tar sikte på situationen efter det att de gemensamma eller likartade tvistefrågorna har avgjorts genom mellandom.

I sistnämnda händelse uppkommer inte något spörsmål om kompetensfördelning mellan den som representerar hela gruppen och den särskilda gruppföreträdaren. Den förre får normalt antas ha fullgjort sin uppgift i och med att mellandomen vinner laga kraft, medan den senares uppdrag inleds först efter denna tidpunkt. Annorlunda är det om rättens handläggning av samtliga tvistefrågor sker samtidigt. Det finns för dessa fall anledning att diskutera vilket inbördes förhållande som bör råda mellan gruppföreträdarna och de processhandlingar som dessa företar.

Den biträdande gruppföreträdaren blir part i grupptalanmålet. Partsbehörigheten bör dock vara begränsad till en viss fråga eller del av saken. Dessutom kommer, som nämnts, den ordinarie gruppföreträdaren att behålla sin behörighet att föra talan som part i dessa delar.

En grupptalan kommer att omfatta ett antal rättsförhållanden. Grupprättegången blir så till vida lik en vanlig rättegång i vilken flera käromål har kumulerats. Att det förordnas en särskild gruppföreträdare behöver emellertid inte alltid föranledas av att handläggningen delats upp mellan käromålen. Så kommer nästan bara att vara fallet när undergrupperna skapas efter det att de för hela gruppen gemensamma eller likartade tvistefrågorna avgjorts slutligt. I övrigt, dvs. den situation som berörs här, kan man utgå från att gruppföreträdarens och den biträdande gruppföreträdarens talerätt omfattar samma rättsförhållanden.

Mellan de båda gruppföreträdarna uppkommer i sådant fall vad som brukar betecknas som en speciell processgemenskap. Det kan endast meddelas en dom mot båda, såvitt gäller de individuella förhållanden som den särskilda gruppföreträdaren för talan om. Domstolen kan inte både ogilla gruppföreträdarens käromål och bifalla den biträdande gruppföreträdarens talan.

Det inbördes förhållandet mellan processhandlingar som företas av medparter mellan vilka det råder en speciell processgemenskap regleras i 14 kap. 8 § andra stycket RB. Bestämmelsen är inte skriven direkt för den situation som kommer att föreligga vid en grupptalan. Dess lydelse ger dock utrymme för att regeln används också i en grupprättegång. Under alla förhållanden måste man räkna med att paragrafen kan tillämpas analogt vid en grupptalan, om det inte införs en särbestämmelse i lagen om grupprättegång.

Stadgandet i rättegångsbalken utgår från principen att en rättegångshandling som en medpart företar gäller till förmån för övriga, även om den strider mot deras handlingar. Med hänsyn till de speciella förhållanden som blir utmärkande för en grupptalan kommer principen inte att kunna tillämpas fullt ut i en grupprättegång. Främst beror detta på att en användning av 14 kap. 8 § andra stycket RB förutsätter att medparterna har talerätt på samma villkor, att deras partsställning omfattar hela den rättsliga prövning som domstolen skall göra. I här aktuella fall

blir emellertid den särskilda gruppföreträdaren part endast beträffande en viss fråga eller del av saken. Hans processhandlingar kan följaktligen inte tillåtas inverka på handläggningen av målet i övrigt. Det hindrar inte att rättegångshandlingar som saknar ett sådant direkt inflytande på förfarandet ändå kan få betydelse för domstolens prövning av hela talan. Sålunda kan t.ex. bevisning som förs in i målet av den särskilda gruppföreträdaren läggas till grund för att anse rättsfakta som hänför sig till andra medlemmars anspråk styrkta.

Vid rättegångshandlingar vars rättsföljder håller sig inom det område som omfattas av den särskilda gruppföreträdarens partsbehörighet saknas motsvarande skäl att frångå en reglering i överensstämmelse med 14 kap. 8 § andra stycket RB. Domstolen bör i sådant fall, om det föreligger motstridiga rättshandlingar, ge rättsverkan åt den handling som bäst överensstämmer med de berörda gruppmedlemmarnas intressen (se vidare i författningskommentaren till 31 §).

Sammanfattningsvis kan förhållandet mellan gruppföreträdarens och den särskilda gruppföreträdarens behörighet och verkan av deras processhandlingar tänkas som två olika stora cirklar, den ena innesluten i den andra. Den större cirkeln representerar gruppföreträdarens talerätt, och motsvarar således hela grupptalan. Den mindre cirkeln visar gränsen för den biträdande gruppföreträdarens behörighet som part, dvs. de tvistefrågor som är speciella för undergruppens medlemmar.

Rättegångshandlingar som faller utanför den mindre cirkeln blir möjliga att företa endast av gruppföreträdaren. Det kommer beträffande den delen av grupptalan inte att föreligga någon risk för motstridiga handlingar.

Beträffande tvistefrågor som ligger inom den mindre cirkeln kommer båda gruppföreträdarna att kunna vara verksamma processuellt. En processhandling som någon av dem företar skall då gälla till förmån för medparten, även om den strider mot dennes handlingar. Föreligger det oförenliga dispositioner bör huvudregeln vara att den för de berörda gruppmedlemmarnas intressen bästa handlingen skall tillerkännas rättsverkan (jfr ovan).

Detta kan emellertid bara gälla om handlingarnas rättsföljd håller sig inom den mindre cirkelns gränslinje. Går rättsverkningarna därutöver, dvs. har rättegångshandlingarna en direkt betydelse för rättens prövning av andra gruppmedlemmars rätt än dem som ingår i undergruppen, måste gruppföreträdarens handling alltid äga företräde. Exempel på det senare är att rätten kallat båda företrädarna att infinna sig till ett sammanträde. Rätten kan då meddela tredskodom, om gruppföreträdaren uteblir. Att den särskilda gruppföreträdaren inställt sig vid rätten upphäver inte rättsverkan av gruppföreträdarens utevaro eftersom

rättsföljden - tredskodom - träffar hela gruppen. Exemplet utvecklas närmare i författningskommentaren till 31 §.

13.2.5 Byte av gruppföreträdare

Det kan under en grupprättegång inträffa händelser som aktualiserar frågan om gruppföreträdaren bör tillåtas att fortsätta att föra talan för gruppens räkning. Bland de olika situationer som åsyftas kan urskiljas två huvudtyper. Det ena fallet är att gruppföreträdarens lämplighet att föra grupptalan kan sättas i fråga eller att det finns någon annan som är mer lämplig än honom att företräda gruppen. Den andra situationen föreligger när gruppföreträdaren förlorar en speciell egenskap som enligt vårt förslag kommer att vara en förutsättning för hans rätt att väcka grupptalan, t.ex. att den som för enskild grupptalan upphör att vara medlem i gruppen.

Samtliga dessa förhållanden rör rekvisit för att en grupprättegång skall få inledas respektive fortsätta, utom i det fallet att det finns någon annan som är mer lämplig än gruppföreträdaren, utan att denne är olämplig, att föra talan för gruppen. Är det inte möjligt att byta ut gruppföreträdaren kommer en brist i dessa förutsättningar att leda till att talan måste avvisas. Trots denna likhet i fråga om den rättsföljd som är kopplad till bristerna finns det anledning att behandla de två huvudkategorierna var för sig.

Byte grundat på en lämplighetsbedömning

Enligt vår bedömning kommer det sällan att uppstå något behov av att byta ut gruppföreträdaren därför att han är olämplig som part eller på grund av att det finns någon annan som är mer lämplig att processa för gruppens räkning. Studerar man utländska erfarenheter av grupprättegångar framträder en bild av gruppföreträdaren som en passiv, ganska tillbakadragen rättegångsaktör. I stället är det ombudet som huvudsakligen svarar för partens processuella verksamhet i målet. Ombudet bestämmer i praktiken ensam hur talan skall utformas och drivas. Vi tror att förhållandena blir ungefär desamma vid en grupptalan i Sverige.

Formellt sett blir det dock gruppföreträdaren som ensam kommer att ansvara för på vilket sätt talan skall föras för gruppens räkning. Han kan genom befogenhetsinskränkningar och andra anvisningar styra ombudets agerande mot domstolen och gruppens motpart. Det måste därför finnas bestämmelser som reglerar också de sällsynta fall där gruppföreträdaren vidtar sådana åtgärder i strid mot gruppens bästa.

Man skall dessutom inte se bort från att händelser kan inträffa som gör det befogat att byta ut en i sig lämplig gruppföreträdare mot något annat för uppgiften mer lämpligt rättssubjekt. Exempel på det är att en myndighet eller annan offentlig inrättning beslutar att delta i grupprättegången. Både gruppmedlemmarna och motparten kan då tjäna på att myndigheten övertar partsansvaret i målet.

Den som uppträder som part för gruppen måste, som framgått, vara lämplig att ta till vara varje gruppmedlems rätt i målet. Det närmare innehållet i lämplighetskravet diskuteras i avsnitt 12.6. Bestämmelsen avser emellertid bara förhållandena vid talans väckande. Den säger inget om vad som skall gälla när dessa förhållanden ändras så att gruppföreträdarens lämplighet kan sättas i fråga.

Kravet på partens lämplighet att företräda gruppen är en av flera rättssäkerhetsventiler som ställs upp i lagen om grupprättegång för att skydda de passiva medlemmarnas rätt. Det utgör också en garanti för motparten mot att rättens avgörande kan angripas i efterhand av gruppmedlemmarna under åberopande av att deras rätt inte har blivit prövad i en rättvis rättegång. Båda dessa hänsyn gör det viktigt att gruppföreträdaren uppfyller lämplighetskravet i alla avseenden under hela rättegången.

Rätten skall när helst det finns anledning till det pröva gruppföreträdarens lämplighet att processa för gruppens räkning. Skäl att företa en sådan prövning kan uppkomma på grund av rättens egna iakttagelser eller i anledning av en anmälan från en gruppmedlem. Domstolen kommer alltså att ha ett självständigt ansvar för att förutsättningen är uppfylld. Innan rätten meddelar ett beslut som diskvalificerar parten att fortsätta att föra grupptalan bör både han och gruppmedlemmarna ges tillfälle att yttra sig, om det inte är uppenbart att gruppföreträdaren är olämplig att föra talan. Gruppmedlemmarna skall under alla förhållanden ha möjlighet att föreslå en ny gruppföreträdare som kan överta partens talan i målet. Den nya parten behöver enligt vår åsikt inte vara medlem i gruppen. Också en organisation, staten eller en kommun bör kunna träda in som en ny gruppföreträdare, trots att talan fram till dess förts som en enskild grupptalan. Vederbörande måste dock ovillkorligen ha talerätt, om partsbytet sker på kärandesidan. Han skall alltså själv ha kunnat inleda en grupptalan angående gruppmedlemmarnas rätt. Valet av ny gruppföreträdare på svarandesidan skall ske på samma sätt som blir fallet när en ny talan inleds.

Sammanfattningsvis kan sägas att det i praktiken alltid kommer att ske ett byte av part när den olämplige gruppföreträdaren uppträder på svarandesidan. Processar han däremot som kärande är det inte lika säkert att det finns någon som kan eller vill ta partens plats. Saknas det någon annan lämplig person får grupptalan avvisas.

När det gäller ett partsbyte på den grunden att det finns någon annan som är lämpligare att ta till vara gruppens intressen bör man, enligt vår mening, inta en försiktig attityd. Det går inte att skapa en fungerande representativ processform från utgångspunkten att gruppen alltid skall representeras av den som vid varje tidpunkt under processen är mest lämplig för det. Ett sådant system skulle leda till att förfarandet tyngdes ner av upprepade partssuccessioner, utan några egentliga vinster. Vi menar därför att det skall krävas särskilda skäl för att tillåta ett byte av en i sig lämplig gruppföreträdare. Sådana skäl kan vara att ett byte har betydande fördelar i kostnadshänseende eller att det påtagligt förbättar möjligheterna till en uppgörelse i godo. Här måste beaktas om samma syfte kan nås helt eller delvis genom att den tänkta parten i stället intervenerar eller stöder talan på annat sätt. Självklart bör ett byte av gruppföreträdare inte få leda till att medlemmarnas rätt kommer att tas till vara på ett mindre ändamålsenligt sätt.

Den som inträder som ny gruppföreträdare får överta grupptalan så som den föreligger vid inträdet. Hans möjligheter att korrigera och ändra talan blir varken mer eller mindre begränsade än som gäller för rättegången i allmänhet.

Partsbyte ger vidare anledning till särskilda frågor angående ansvaret för rättegångskostnader. Dessa behandlas i anslutning till övriga kostnadsbestämmelser (se kapitel 15).

Byte av gruppföreträdare i andra fall

De olika former för grupptalan som vi utgår från förutsätter att den som väcker talan besitter vissa kvalifikationsgrundande egenskaper. Enskild grupptalan skall endast få väckas av en medlem i gruppen. Organisationsstalan blir tillåten bara om sammanslutningen har en särskild anknytning till det rättsområde som talan avser och uppfyller kraven på viss ålder och visst medlemsantal. Rätten för myndigheter att föra offentlig grupptalan kommer att kräva ett förordnande från regeringen. Vi diskuterar här vilken rättsföljden bör bli, om parten på grund av en omständighet som inträffar under rättegången förlorar en sådan egenskap. Detta är att skilja från det fall att rätten under processen upptäcker en brist i processförutsättningarna som förelegat redan vid talans väckande. En sådan nyupptäckt brist får behandlas på samma sätt som rättegångshinder i allmänhet (se avsnitt 12.8).

Ställningen av medlem i gruppen kommer att kunna ändras på i huvudsak tre olika sätt: 1) vederbörande överlåter sitt anspråk, 2) parterna förliks bara beträffande gruppföreträdarens anspråk eller 3) motparten infriar frivilligt detta anspråk. Dessutom kan medlemmen

förlora rådigheten över sitt anspråk, t.ex. genom att försättas i konkurs. I sistnämnda fall torde det emellertid vara uppenbart att parten inte längre är lämplig som gruppföreträdare. Han bör då bytas ut enligt de grunder som anges under föregående rubrik.

Överlåtelse av processföremålet och förlikning är spörsmål som behandlas i särskilda avsnitt längre fram. De tas därför inte upp vidare här. Nämnas bör dock att våra överväganden i de delarna resulterar i att varken en överlåtelse eller en förlikning skall diskvalificera parten som gruppföreträdare. Däremot kommer åtgärden att kunna åberopas som grund för att byta gruppföreträdare utan att sökanden måste göra gällande att parten är olämplig att föra talan för gruppens räkning.

Vi gör motsvarande bedömning för det fall att svaranden frivilligt infriar gruppföreträdarens personliga anspråk i målet. Visserligen får svarandens betalning av representantens fordran som regel till följd att den senare inte längre kan betraktas som medlem i gruppen. Det uppkommer en brist i processförutsättningarna för enskild grupptalan. Kravet vid en sådan grupptalan att käranden skall vara medlem i gruppen är emellertid bara ett annat sätt att uttrycka att han måste ha talerätt angående något av de anspråk som rättegången avser. Det väsentliga i det sammanhanget är att käranden vid processens början har ett yrkande för egen räkning. Att svaranden frivilligt gör rätt för sig kan ses som en bekräftelse på riktigheten av kärandens påstående i den delen. Svarandens åtgärd medför att domstolen slipper att pröva ett av de anspråk som grupptalan omfattar. Fullgörandet bör däremot inte leda till att käranden förlorar sin rätt att processa om övriga gruppanspråk. En sådan rättsföljd skulle öppna alltför stora möjligheter för svaranden att köpa ut de gruppmedlemmar som har mod, kraft och vilja att föra talan för gruppens räkning.

Det bör också noteras att en fullgörelse från svaranden av det anspråk som talan angår inte leder till att kärandens talan i en individuell process avvisas på grund av bristande talerätt utan att käromålet ogillas på materiell grund. Normalt återkallar dock käranden i sådant fall talan, men erhåller trots detta full ersättning av svaranden för sina rättegångskostnader. På motsvarande sätt får man vid en grupprättegång anta att gruppföreträdaren kommer att återkalla talan angående sitt eget anspråk. I annat fall har domstolen att ogilla grupptalan i den delen.

Sammanfattningsvis menar vi alltså att det förhållandet att en kärande får sitt personliga anspråk tillgodosett på frivillig väg av svaranden inte skall medföra att han förlorar behörigheten att föra enskild grupptalan.

Den andra behörighetsfrågan som måste diskuteras är vilken betydelse det bör ha att en organisation inte längre uppfyller de av oss föreslagna kraven för att väcka en organisationstalan eller att ett förordnande som ger en myndighet behörighet att inleda en offentlig grupptalan upphävs.

Dessa båda situationer skiljer sig från den ovan berörda - att kärandens anspråk infrias av svaranden - genom att bristen i processförutsättningarna beror på händelser utanför svarandens eller domstolens kontroll. Inte heller käranden själv kan som regel påverka förekomsten av sådana rättegångshinder. Det ligger därför närmare till hands att likna bristerna i processförutsättningarna med att en part under rättegången förlorar sin processbehörighet, även om det i formell mening är frågan om en bristande talerätt. Ledning kan självklart också hämtas från förhållandena när en myndighet under en pågående process mister behörigheten att föra talan om det allmännas enskilda rätt.

Betraktar man frågan på detta sätt blir konsekvensen att en organisationstalan eller en offentlig grupptalan skall avvisas, om det inträder förändringar som innebär att rekvisiten för talerätten enligt lagen om grupprättegång inte längre är för handen. Risken för det kan inte antas bli särskilt påtaglig när det gäller myndigheternas behörighet att föra grupptalan. För organisationernas del kommer emellertid faran att vara större för att det skall uppstå ett sådant rättegångshinder. En förening eller annan sammanslutning som har ett medlemsantal knappt överstigande 1 000 kan lätt hamna strax under den siffran under tiden som rättegången pågår. Det torde alltid förekomma mindre fluktuationer i fråga om antalet medlemmar i en personsammanslutning.

Att i ett sådant läge avvisa en organsiationstalan kan leda till avsevärda olägenheter för gruppmedlemmarna och motparten, utan att det kan anses sakligt motiverat att förbjuda organisationen att fortsätta processa. Kravet på att sammanslutningen skall ha minst 1 000 medlemmar är inte formulerat utifrån överväganden om att en organisation med 990 eller 965 medlemmar nödvändigtvis är mindre lämpad att föra grupptalan än om medlemsantalet är 1007. Som beskrivs i avsnitt 12.5.3 grundas processförutsättningen på andra hänsyn av mer allmängiltig karaktär. Vi anser därför att en ändring av de förhållanden som konstituerar talerätten skall sakna direkt verkan, om ändringen har inträtt efter det att rätten har utsett käranden till gruppföreträdare.

Å andra sidan blir det inte möjligt att helt se bort från förändringar i de förhållanden som ligger till grund för att en organisation (eller en myndighet) tillåts att väcka en grupptalan. Den nya situation som uppstår kan göra det befogat att avbryta talan eller att förordna någon annan att företräda gruppen som part. Särskilt kan detta blir fallet om en organisation på grund av ändrad ändamålsinriktning upphör att vara kvalificerad för att inleda en organisationstalan enligt den av oss föreslagna lagen om grupprättegång. Här, liksom i många andra hänseenden, är det i första hand gruppmedlemmarnas krav på en rättvis rättegång och motpartens intresse av att få ett oantastbart avgörande som gör sig gällande. Att avbryta talan eller att byta ut parten bör komma i

fråga endast om gruppföreträdaren inte längre anses lämplig att representera gruppen i rättegången. Grunden för domstolens ingripande blir alltså densamma som diskuteras i föregående avsnitt.

Sammanfattning

Den som väcker en grupptalan eller ansöker om ett byte av taleform skall med hänsyn till sitt intresse i saken, ekonomiska förhållanden och förutsättningar i övrigt bedömas lämplig att som part ta till vara gruppmedlemmarnas rätt i målet. I annat fall skall domstolen avvisa talan eller ansökningen. Motsvarande krav kommer att gälla för den som skall utses till gruppföreträdare på svarandesidan. Att dessa förutsättningar är för handen skall kontrolleras ex officio av domstolen vid talans väckande. Domstolen skall också fortlöpande under rättegången iaktta att det inte sker ändringar i förhållandena som gör att det uppstår brister i förutsättningarna.

Förutom nu nämnda krav innebär våra reformförslag att det ställs upp särskilda rekvisit för vilka rättssubjekt som kan väcka enskild grupptalan, organisationstalan och offentlig grupptalan. Också förefintligheten av dessa omständigheter skall domstolen granska och pröva vid rättegångens början.

Det kan under rättegången inträffa händelser som, om de förelegat vid processens början, hade föranlett att kärandens talan avvisats. De nya förhållandena kan då innebära att en dom som meddelas i målet blir angripbar i efterhand genom särskilda rättsmedel. Den vinnande parten erhåller inte det rättsskydd som en lagakraftvunnen dom normalt erbjuder. Rättegångsförfarandet måste innehålla ett system för hantering av sådana situationer.

Även om det finns skillnader mellan de olika processförutsättningarnas rättsliga konstruktion och valet av rättsföljder kan variera är det grundläggande syftet med förutsättningarna detsamma. De avser att skydda gruppmedlemmarna och gruppens motpart mot onödiga rättsförluster eller olägenheter i övrigt på grund av att gruppens företrädare inte fullgör sitt uppdrag på bästa sätt. Vi har strävat efter att tillgodose detta ändamål när vi har utarbetat regler för rättens hantering av förmodade brister i förutsättningarna. Sålunda bygger vårt förslag på en enhetlig bedömningsgrund för de omständigheter som kan föranleda att en part som för grupptalan byts ut eller, om det inte kan ske, att hans talan avvisas. Regleringen innebär att oavsett om frågan om rättegångshinder föranleds av gruppföreträdarens egna åtgärder, motpartens handlande eller händelser som ligger utanför parternas och domstolens kontroll skall rättens prövning fokuseras på partens lämplighet att föra

talan för gruppens räkning. Endast om det brister i det hänseendet skall en gruppföreträdare kunna bytas ut, om det inte föreligger andra särskilda skäl. Exempel på det senare är att det finns betydande processekonomiska eller andra fördelar att vinna genom att man byter ut en lämplig gruppföreträdare mot någon annan som är mer lämplig för uppdraget. Ett byte av gruppföreträdaren på denna grund kan också tänkas, om man därigenom undviker en risk för framtida intressekonflikter. Vi återvänder till frågan i författningskommenataren.

13.2.6 Avbrytande av grupprättegången

Inte alla rättegångar som inleds leder till dom. En ganska stor del av de ordinära tvistemålen vid svenska domstolar, liksom i utlandet, avslutas utan att rätten har prövat målet i sak. Internationella erfarenheter visar att förhållandena är likartade vid grupprättegångar. Statistik från USA pekar på att andelen mål som avbryts i förtid är ungefär densamma för class actions (enskild grupptalan) som för vanliga rättegångar. Det saknas indikationer på att utvecklingen skulle bli en annan, om man inför grupprättegångar i Sverige.

Två sätt på vilka en process kan upphöra i förtid är dels att käranden återkallar talan därför att han inte längre tror sig kunna vinna målet och dels att parterna förliks (också då kan resultatet bli att käranden återkallar sin talan). Dessa båda händelser behandlas särskilt längre fram (avsnitt 13.4.1 och 13.4.2). De berörs därför inte vidare här.

I stället tar vi nu upp situationer där en grupprättegång kommer att upphöra utan att parterna, på samma sätt som vid återkallelse och förlikning, disponerar över frågan om processen skall avbrytas eller inte. Det gäller sådana fall där domstolen under rättegången konstaterar att det brister i förutsättningarna för att en talan för eller mot en grupp skall få fortsätta. Rättegångshindret kan bero på nya omständigheter som inträffat efter det att talan inletts. Men orsaken till att processen måste avbrytas kan också vara processhinder som har förelegat redan vid rättegångens början men som upptäcks först senare.

Om en brist i de föreslagna förutsättningarna för att ta upp en talan för eller mot en grupp föreligger och uppmärksammas av domstolen redan när käranden ger i sin ansökan om stämning eller om byte av taleform till rätten skall talan avvisas. Vissa rättegångshinder kommer dock att vara dispositiva. Med det menas att svaranden måste göra invändning om hindret i ett tidigt skede av rättegången för att avvärja talan. Dispositiva processhinder kan följaktligen inte föranleda att ett grupptalanmål avbryts i ett senare skede av handläggningen. De saknar därför betydelse för de frågor som diskuteras i detta avsnitt. När det

fortsättningsvis talas om rättegångshinder (eller processförutsättningar) menas sålunda enbart tvingande sådana.

Det är uppenbart att man inte kan tillåta en grupprättegång att fortsätta bara därför att bristerna i processförutsättningarna uppkommer eller upptäcks efter det att talan har tagits upp av domstolen till prövning i sak. Däremot är det inte lika klart att bristerna skall leda till att domstolsprövningen av de rättsanspråk som talan avser upphör helt. Även om konsekvensen regelmässigt blir denna vid en individuell talan förekommer det undantagsbestämmelser, t.ex. kan mål överlämnas mellan allmän domstol och Arbetsdomstolen (2 kap. 5 § arbetstvistlagen). Vid en grupprättegång finns det särskilda skäl att överväga om inte en fortsatt domstolsprövning i annan form är mest ändamålsenlig när talan för eller mot en grupp inte kan tillåtas att fortsätta.

Innan vi närmare diskuterar denna fråga bör det dock sägas något om de olika rättegångshinder som kan föranleda att en talan för eller mot en grupp måste avbrytas. Vilken beskaffenhet bristerna i processförutsättningarna har kan inverka på bedömningen av det lämpliga i olika metoder för att möjliggöra en fortsatt domstolsprövning av gruppanspråken.

Av de förutsättningar för att inleda en grupprättegång som vi förordar hänför sig vissa till kärandens person. Det är fråga om att käranden skall vara en medlem i gruppen eller en organisation med viss verksamhetsinriktning, viss ålder och visst medlemsantal eller en myndighet med särskild behörighet att väcka grupptalan. Vad som skall ske om det uppkommer brister i dessa hänseenden har behandlats i det föregående avsnittet. Som där anges kommer bristerna, när de beror på förhållanden som har inträffat efter det att domstolen utsett en gruppföreträdare, att få processuell betydelse bara om de leder till att kärandens lämplighet att föra talan för gruppens räkning kan sättas i fråga. Rättsföljden blir då antingen att käranden byts ut som gruppföreträdare eller att talan avvisas. Detsamma skall självklart gälla om käranden (eller svaranden) av andra skäl bedöms olämplig att företräda gruppen. Beror rättegångshindret däremot på förhållanden som förelåg redan vid rättegångens början bör bristen i processförutsättningarna bedömas som vilken annan fråga om processhinder som helst.

Rättegångshinder av annat slag, som inte hänför sig till partens person, som kan föreligga vid en grupprättegång är att talan har väckts vid fel forum eller att det brister i uppfyllelse av de särskilda processförutsättningar som vi föreslår att lagen om grupprättegång skall innehålla.

Att talan stämts in till en icke behörig domstol bör vid en talan för eller mot en grupp kunna leda till avvisning ex officio endast om forumregeln är bland dem som räknas upp i 10 kap. 17 § RB. Det är fråga om speciella situationer där särskilda skäl motiverar att talan

handläggs vid en viss domstol. Föreligger det ett sådant rättegångshinder saknas det enligt vår mening anledning att frångå normala principer om att talan skall avvisas och att domstolsprövningen av anspråken därigenom helt upphör. Parten och gruppmedlemmarna får då hänvisas till att väcka talan vid rätt domstol. Eftersom forumhindret inte behöver ha att göra med lämpligheten i sig av en grupprättegång kan den nya talan utformas helt i överensstämmelse med den avvisade, om det är tillåtet enligt lagen om grupprättegång eller någon annan bestämmelse.

Brister i de av oss förordade för grupprättegångar speciella processförutsättningarna kan avse att gruppen inte längre anses lämpligt bestämd, att individuella processer kan ersätta talan för eller mot en grupp, att en sådan talan inte kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt, att kostnaderna för fördelning av ersättning till medlemmarna inte längre framstår som rimliga i förhållande till anspråkens värde eller att det av någon annan anledning framstår som olämpligt att grupprättegången fortsätter. Däremot bedömer vi det som osannolikt att käranden ändrar eller korrigerar sin talan så att den inte längre grundas på en enda omständighet som är gemensam eller likartad för hela gruppen. Det kan dock förekomma att svaranden erkänner samtliga sådana rättsfakta så att det endast kvarstår individuella tvistefrågor.

Den här typen av rättegångshinder kan bero av skilda händelser som inträffar efter det att talan har tagits upp av domstolen. En närmare utredning av tvisteförhållandena kan göra det nödvändigt att gruppens medlemmar anges mer exakt än som gjorts i stämningsansökan. Medger svaranden vissa medlemmars anspråk eller träffas det förlikning mellan honom och en del av gruppen kan det beträffande de övriga medlemmarna framstå som lika lämpligt att deras rätt prövas i individuella rättegångar som genom en grupptalan. Att svaranden gör invändningar eller att gruppmedlemmarna åberopar individuella rättsfakta kan hindra en effektiv och ändamålsenlig handläggning. Exemplen kan göras många.

Utmärkande för denna typ av brister är att de i huvudsak inte går att bota. Vissa hinder kan visserligen tänkas bli undanröjda genom att käranden ändrar eller justerar yrkandet och grunderna, men i flertalet fall kommer den enda möjliga rättsföljden att vara att kärandens talan för eller mot gruppen avvisas. På motsvarande sätt ligger det till om rätten i efterhand upptäcker ursprungliga brister i talerättsrekvisiten enligt lagen om grupprättegång. Att käranden inte har yrkat något för egen del vid enskild grupptalan eller att en organisation inte har tillräckligt antal medlemmar är brister som ibland kan repareras i efterhand. I andra fall blir det emellertid inte möjligt att undanröja hindret.

En grupptalan på kärandesidan kommer att röra rättsförhållanden som i endast begränsad omfattning angår gruppföreträdaren. Ett tvärt upphörande av rättegången kan åsamka de passiva gruppmedlemmarna avsevärd skada. Men också gruppens motpart kan drabbas olyckligt av att domstolen slutar att pröva anspråken. Svaranden kan ha lagt ner mycket tid och arbete på att få anspråken avgjorda genom grupprättegången och uppnå den trygghet för framtiden som en rättskraftig dom mot hela gruppen erbjuder. Ett avbrytande av talan kan komma att följas av ett antal nya rättegångar där det tidigare processmaterialet kanske bara delvis kan utnyttjas. Under alla förhållanden kommer svaranden och gruppmedlemmarna att åsamkas både tidsfördröjningar och fördyrningar genom att den rättsliga prövningen måste börja om. Ekonomiska förluster riskerar att drabba också samhället genom att domstolen (och andra domstolar där det väcks individuell talan) måste använda sina resurser för att handlägga samma tvisteförhållanden ytterligare gånger. Och väljer en stor del av gruppen att inte processa på egen hand kan det uppstå brister i det processuella rättsskyddets handlingsdirigerande funktion eller när det gäller prejudikatbildning och domstolarnas rättsskapande verksamhet.

Processekonomiska förluster kan också bli följden av att en grupptalan på svarandesidan avbryts och käranden tvingas att inleda nya rättegångar mot gruppmedlemmarna. Utformningen av forumreglerna i rättegångsbalken innebär i det sammanhanget en risk för att käranden måste väcka talan vid ett flertal olika tingsrätter, vilket än mer kommer att försvåra för domstolen och parterna att ta till vara det arbete som lagts ner i grupprättegången.

För att i största mån undvika de negativa konsekvenser som sålunda kan bli resultatet av att en talan för eller mot en grupp avvisas bör det införas regler som gör det möjligt att fortsätta domstolsprövningen av gruppanspråken i en annan handläggningsform. Den sortens bestämmelser återfinns i lagstiftningen såväl i Australien som i de canadensiska provinserna Ontario och Quebec. Lagarna öppnar en möjlighet att ändra handläggningsformen från class actions till individuella processer mellan varje gruppmedlem och motparten.

Vi har hittills uppehållit oss vid rättegångshinder som medför att grupprättegången i dess helhet måste avbrytas. Ibland kan emellertid läget vara sådant att det under processens gång visar sig att ett eller flera av de käromål som grupptalan omfattar inte längre lämpar sig för att handläggas i grupprättegången. Domstolen bör då ha möjlighet att avskilja käromålet för handläggning i en individuell rättegång. Kan det inte ske får talan för eller mot gruppen i den delen avvisas. Det som sägs fortsättningsvis gäller i tillämplig mån också vid en sådan partiell avvisning eller övergång till en individuell rättegång.

Att införa en möjlighet att ombilda en grupprättegång till ett antal vanliga processer kräver överväganden i flera processuella frågor, angående bl.a. forum och rättegångskostnader. Lagen om grupprättegång kommer i dessa hänseenden att innehålla särbestämmelser vars rättsverkningar när en talan övergår till att handläggas som en vanlig individuell rättegång måste undersökas.

Vi föreslår att en grupprättegång skall få inledas vid en domstol som är behörig att ta upp en tvist rörande något av de anspråk som talan avser. Domstolen kommer dock inte att vara behörig att pröva en tvist i strid mot en tvingande forumregel eller, om det görs invändning, ett skiljeavtal eller ett prorogationsavtal. Regleringen innebär ett avsteg från forumbestämmelserna i rättegångsbalken. Särskilt gäller det när talan förs mot en grupp. Enligt rättegångsbalken kan nämligen en talan mot flera svarande väckas vid ett och samma forum bara om käromålen stöder sig på väsentligen samma grund, såvida inte svarandena enligt sedvanliga forumregler kan stämmas in vid domstolen i fråga. Men också vid grupptalan på kärandesidan kan grupprättegången komma att handläggas vid en domstol som hade saknat behörighet att ta upp samtliga medlemmars individuella talan mot en gemensam motpart. Exempel på det är att grupptalan väcks vid forum delicti (10 kap. 8 § RB) som inte är detsamma för alla medlemmarna. Frågan är vilken betydelse som skall tillmätas det förhållandet att den domstol som handlagt grupprättegången inte är behörig enligt rättegångsbalken att handlägga den individuella process som blir följden av att talan för eller mot gruppen avvisas.

Spörsmålet kan delvis besvaras med ledning av 10 kap. 15 § RB. Enligt bestämmelsen är en ändring i förhållanden som betingat domstolens behörighet utan verkan, om ändringen inträtt efter det att svaranden delgetts stämning. Föreskriften syftar närmast på att det inträffar nya förhållanden i fråga om svarandens hemvist. Men paragrafen anses tillämplig också när t.ex. en skadeståndstalan i ett brottmål avskiljs och handläggs som ett tvistemål. Det senare fallet har klara anknytningspunkter till läget vid en upplösning av en grupprättegång, särskilt om det i brottmålet är ett stort antal målsägande som yrkar skadestånd. Värt att notera i det sammanhanget är, att domstolen saknar möjlighet att flytta handläggningen av målsägandenas talan till en annan tingsrätt.

Ytterligare en bestämmelse att uppmärksamma är 14 kap. 7 a § RB, som ger Högsta domstolen rätt att till en domstol föra samman flera mål som handläggs vid olika underrätter, om detta har väsentliga fördelar för handläggningen av målen och det inte innebär betydande olägenhet för någon part. Sammanföringen behöver inte grundas på att käromålen stöder sig på väsentligen samma grund. Det är tillräckligt att förutsättningarna för fakultativ kumulation är för handen, med tillägget av

nyssnämnda väsentlighetskrav. Den domstol till vilken målen har sammanförts behåller sin behörighet även om målen senare särskiljs (10 kap. 20 § tredje stycket RB).

Domstolen förfogar ensam över användningen av 10 kap. 15 § och 14 kap. 7 a § RB, på så sätt att varken käranden eller svaranden kan hindra att en målsägandetalan handläggs vid ett brottmålsforum eller att käromål vid olika underrätter sammanförs vid en domstol.

Enligt vår mening talar övervägande skäl för att man anlägger samma synsätt om en grupprättegång helt eller delvis omvandlas till en eller flera individuella processer. Följaktligen bör då forumfrågan bestämmas med hänsyn till vad som är bäst för handläggningen av käromålen. Det innebär att svaranden betas rätten att göra foruminvändning i de nya processer som blir resultatet av att grupprättegången avbryts. Vi anser inte det finns anledning att reglera detta särskilt. Övergången till vanliga rättegångar får i detta hänseende betraktas på samma sätt som vi anser skall ske när en individuell talan flyttas över till att handläggas inom ramen för en grupptalan (se avsnitt 12.8.4). Det kommer alltså i sådant fall inte att vara frågan om att parterna efter övergången för talan i nya mål i den mening som avses i 34 kap. 2 § RB.

Handläggningsmässiga överväganden kan resultera i bedömningen att vissa käromål lämpligen bör handläggas vid en annan domstol än den där grupprättegången ägt rum. Det bör i sådant fall finnas en möjlighet för rätten att flytta handläggningen till den andra domstolen. Villkoren för en sådan åtgärd kan bestämmas med utgångspunkt från de förutsättningar som vi föreslår skall gälla för överflyttning av en grupptalanprocess och bestämmelsen om sammanföring av mål i 14 kap. 7 a § RB. Överflyttningen skall sålunda medföra fördelar för handläggningen av målet. Domstolen bör därvid ha möjlighet att särskilt beakta de nackdelar som svaranden påstår blir följden av att han stämts in vid "fel" forum.

Det som nu sagts om tillämpningen av rättegångsbalkens forumregler och de avvikelser från dessa bestämmelser som vi föreslår har motsvarande giltighet när det gäller frågan om svensk domstols behörighet att över huvud taget ta upp ett mål till prövning i sak. Domstolen kommer således inte efter en övergång från en grupprättegång till en individuell process att kunna vägra att pröva en enskild gruppmedlems talan med hänvisning till ett dispositivt domsrättshinder.

En annan fråga är vilka handläggningsregler som skall tillämpas i de nya målen. Det kan förväntas att de individuella anspråken i flera fall kommer att understiga hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring. För mål där yrkandet understiger det beloppet gäller speciella bestämmelser i rättegångsbalken om bl.a. rättens sammansättning och möjligheten att få ersättning för rättegångskostnader.

Visserligen anses ett käromål inte kunna byta handläggningsform från ordinär rättegång till s.k. småmål. Framför allt rättegångskostnadsfrågorna kan bli problematiska att lösa vid en sådan övergång. Jämfört med ursprungliga individuella processer kommer det emellertid att föreligga en väsentlig skillnad när övergången sker i anslutning till att handläggningen dessutom ändras från en grupprättegång till en vanlig process. Den senare ombildningen fordrar i sig att man överväger hur ansvaret för rättegångskostnaderna skall fördelas.

Vårt förslag i den delen innebär att man skall skilja mellan kostnader som uppstått i grupprättegången och kostnader som hänför sig till den efterföljande individuella talan. Detta kan ske på så sätt att parterna i grupprättegången åläggs att inkomma med sina kostnadsanspråk innan rätten fattar beslut i avvisningsfrågan och förordnar om en fortsatt handläggning av medlemmens anspråk i annan ordning. Ett sådant åläggande bör inte orsaka parterna särskilda problem. Dessa måste under alla förhållanden framställa sina kostnadsanspråk i anledning av avvisningsfrågan. Det är ju inte säkert att grupptalan i alla delar kommer att övergå i individuella rättegångar. Och kostnaderna som hänför sig till grupprättegången är desamma, oavsett om handläggningen fortsätter eller inte. Det kan också erinras om att redan gällande rätt förutsätter att det i vissa situationer sker en uppdelning av rättegångskostnaderna mellan olika skeden av en rättegång. Så är t.ex. fallet när det har förekommit partssuccession på kärandesidan (se 18 kap. 10 § RB, jfr även 18 kap. 8 a § sjätte stycket RB).

Beträffande den inbördes fördelningen av kostnaderna mellan de anspråk som en grupptalan omfattar kan ledning sökas i 31 a § rättshjälpslagen. Enligt denna skall kostnader som är gemensamma för flera medparter fördelas efter huvudtalet, om omständigheterna inte föranleder annat. När det gäller särskilda kostnader för hanteringen av individuella förhållanden kommer dessa redan i grupprättegången att behandlas för sig i kostnadshänseende (se kapitel 15).

Ersättningsskyldigheten för kostnader som uppstått under grupprättegången skall enligt vår åsikt läggas på parterna i den rättegången. Fördelningen mellan dem bör ske med utgångspunkt från ansvarsreglerna i rättegångsbalken. Det betyder att beträffande kostnader som hänför sig till grupptalan i den delen där prövningen inte fortsätter i individuella rättegångar blir gruppföreträdaren att anse som tappande (18 kap. 5 § första stycket RB). Kostnaderna i övrigt får bestämmas med hänsyn till utgången i processerna mellan gruppmedlemmarna och motparten.

Beslutsordningen i kostnadsfrågorna kommer med dessa förutsättningar att bli följande. I samband med att talan för eller mot gruppen avvisas skall domstolen ålägga gruppföreträdaren att ersätta motparten hans rättegångskostnad i grupprättegången, till den del kostnaden hänför

sig till anspråk som inte prövas vidare genom individuell talan. I övrigt får beslut i kostnadsfrågan anstå till dess att den individuella rättegången avslutas.

Med denna reglering av rättegångskostnadernas fördelning undanröjs de hinder som främst anses stå i vägen för en övergång av ett måls handläggning från en ordinär rättegång till ett s.k. småmål. Därmed kan man också motverka de betydande nackdelar som riskerar att bli följden om en grupprättegång bara kan lösas upp i ett antal ordinära rättegångar och inte i många småmål. Grupprättegången kommer i de flesta fall att ha gett bestående processekonomiska samverkanseffekter som saknas när rättegångar om anspråk av mindre värde förutsätter den enskildes initiativ redan från början. Även om en grupptalan upphör kan den ha bidragit till att ribban sänks för när medlemmarnas anspråk anses värda att processa för. Kostnadsrisken är i det sammanhanget en viktig faktor, vars betydelse påverkas av vilken handläggningsform domstolen väljer för den individuella talan.

Vi återkommer till kostnadsproblematiken och handläggningsfrågor i författningskommentaren och i kapitel 15.

Sammanfattningsvis föreslår vi att det i lagen om grupprättegång skall finnas regler som gör det möjligt att ombilda en representativ process till vanliga rättegångar. I enlighet med det skall rätten normalt underrätta gruppmedlemmarna när den finner att talan mot eller för gruppen bör avvisas och ge dessa möjlighet att själva inträda som parter och processa för att ta till vara sina rättsanspråk. Vid grupptalan på svarandesidan blir det kärandens sak att bestämma om han vill fortsätta att processa enskilt mot var och en av gruppmedlemmarna.

Varje talan som på detta sätt fortsätter skall handläggas helt enligt reglerna i rättegångsbalken. Naturligtvis är det inget som hindrar att flera av käromålen kumuleras, om förutsättningarna för det är uppfyllda. Särskilt påfallande är det när grupptalan förs på svarandesidan. I många fall kan man nog också räkna med att flera gruppmedlemmar gemensamt väljer att processa genom det ombud som har utfört grupptalan.

13.2.7 Eftergift och medgivande

En kärande som under rättegången finner att det inte längre finns skäl att försöka få bifall till käromålet kan efterge sin talan. På motsvarande sätt kan en svarande medge kärandens talan. Närbesläktat med eftergift och medgivande är att en part erkänner ett visst rätts- eller bevisfaktum. Också återkallelse och inskränkning av talan har gemensamma beröringspunkter med institutet eftergift. Erkännande och återkallelse

behandlas i särskilda avsnitt längre fram. Inskränkning av talan har berörts ovan i samband med ändring av talan (avsnitt 13.2.1).

Eftergift och medgivande har ungefär samma processuella reglering. Rättsföljden är lika, nämligen att rätten inte gör någon materiell prövning av talan i den delen som har eftergetts eller medgetts, utan meddelar dom på formell grund (jfr 42 kap. 18 § RB). Ett medgivande kan vara partiellt, dvs. avse endast en del av käromålet eller begränsas till ett av flera käromål. I så fall kan rätten meddela deldom över det som har medgetts (17 kap. 4 § RB). Även en eftergift kan vara partiell, men då saknas motsvarande möjlighet till delavgörande. Oftast torde dock en partiell eftergift vara att behandla som en inskränkning av talan. Oavsett hur kärandens åtgärd betecknas medför den att rätten ogillar käromålet i den delen (eller bifaller talan endast i resterande del).

En sådan dom blir enligt rättskraftsläran hinder för käranden att väcka en ny talan om samma sak. Häri ligger den kanske väsentligaste skillnaden mot när käranden återkallar talan. Återkallelsen leder till att käromålet skrivs av (om inte svaranden gör gällande sin rätt till dom). Käranden kan då processa på nytt med samma yrkande och grunder som i det avskrivna målet.

Ytterligare en viktig distinktion är den mellan å ena sidan eftergift och medgivande och å andra sidan att parten gör en materiellrättslig disposition angående processföremålet. Också en senare åtgärd kan uttryckas i ord som att käranden (borgenären) efterger sin fordran eller att svaranden (gäldenären) medger betalningsskyldighet. Den typen av rättshandlingar kan åberopas av motparten som rättsfakta i processen, dvs. som grund för en talan. Eftergiften och medgivandet kan återtas endast med stöd av civilrättsliga ogiltighetsregler. Annorlunda förhåller det sig med eftergift eller medgivande som rättegångshandlingar. Åtgärden har då endast rättsverkan inom processen och kan fritt återkallas i samma instans (NJA 1980 s. 56). Däremot krävs det speciella omständigheter för att parten skall tillåtas att återta en sådan handling efter fullföljd av talan (NJA 1981 s. 780).

I detta avsnitt behandlas endast eftergift och medgivande som processuella institut. Det är uppenbart att gruppföreträdarens representativa ställning inte ger honom behörighet att materiellrättsligt förfoga över gruppmedlemmarnas anspråk. Anledning saknas därför att vidare uppehålla sig vid denna fråga.

De processrättsliga konsekvenser som nämnts ovan av att käromålet helt eller delvis efterges eller medges gäller endast för tvistemål som är dispositiva, dvs. mål i vilka förlikning är tillåten. I indispositiva civilmål är rättsverkan av processhandlingarna väsentligt begränsad. Sålunda är domstolen normalt inte bunden av svarandens medgivande. Rätten måste oavsett svarandens inställning pröva målet i sak. Medgivandet kommer

i sådant fall främst att tjäna som en upplysning till domstolen om att saken inte är tvistig mellan parterna. Möjligheten att i högre rätt återta ett medgivande anses också betydligt vidare än i dispositiva mål. Som framhålls i Kommentaren till Rättegångsbalken II (s. 42:15) är det tveksamt om eftergift kan förekomma i indispositiva mål.

Även om den omedelbara rättsföljden av en eftergift eller ett medgivande är begränsad till att gälla inom rättegången blir verkningarna av åtgärden betydande genom att domstolen i ett dispositivt mål lägger processhandlingen till grund för sitt avgörande. Domen träder, när den har vunnit laga kraft, i stället för de rättsfakta som dessförinnan konstituerade parternas rättsliga relation (eller saknaden av ett sådant förhållande). Sett ur denna synvinkel kan alltså en eftergift eller ett medgivande leda till samma rättsliga resultat som en materiellrättslig disposition. Det är inte minst med hänsyn till detta nödvändigt att överväga vilken frihet en gruppföreträdare skall ha att vidta dessa processhandlingar med avseende på gruppmedlemmarnas anspråk.

Rör grupprättegången en indispositiv fråga föreligger inga problem. Gruppföreträdaren kommer då inte att genom eget handlande kunna på detta sätt binda domstolen till ett visst slut. Visserligen kan ett medgivande medföra att viktiga fakta hålls utanför processen. Gruppmedlemmarnas behov av skydd för sina intressen kan emellertid i sådant fall beaktas av rätten när den fastställer det närmare innehållet i sitt eget utredningsansvar.

Det är följaktligen främst när grupptalan förs i ett dispositivt mål som frågan om gruppföreträdarens handlingsutrymme ställs på sin spets. Är det rimligt att han fritt kan förfoga över domstolens prövning i sak av gruppmedlemmarnas anspråk? Eller måste förfarandet tillföras inslag av indispositivitet? På vilket sätt skall det i sådant fall ske?

Man kan i det sammanhanget urskilja två i viss mån motstående intressen som brukar avspegla sig i valet av handläggningsregler. Det ena är behovet av skydd för tredje man, i detta fall de passiva gruppmedlemmarna. Hänsyn till utomståendes rätt föranleder ofta att handläggningen i ett eller flera avseenden görs indispositiv. Mot detta står att de rättsförhållanden som en grupprättegången rör är dispositiva till sin rättsliga karaktär. Talan angår anspråk som det kan träffas förlikning om.

Huruvida ett mål skall föras in under den ena eller den andra kategorin regleras inte i rättegångsbalken. Handläggningsformen bestäms i stället av innehållet i den materiella lagstiftning som domstolen har att tillämpa i målet. I de grupptalanfall som nu diskuteras är förhållandena närmast de motsatta. Behovet av domstolskontroll beror inte på den materiella rätten utan på processformen. Häri ligger en tydlig skillnad

mot de överväganden som normalt bestämmer gränslinjen mellan dispositiva och indispositiva mål.

Vi menar att det i den representativa processen måste finnas inbyggt garantier för att de passiva gruppmedlemmarna inte lider onödiga rättsförluster genom att gruppföreträdaren efterger eller medger käromål utan att det finns en saklig grund för det. Att gruppföreträdaren och hans ombud genom att brista i det hänseendet kan ådra sig skadeståndsskyldighet gentemot medlemmarna är inte tillräckligt. Däremot kan man fråga om eftergift och medgivande kräver särskilda skyddsbestämmelser eller om gruppmedlemmarnas rättssäkerhet kommer att värnas tillräckligt genom de speciella procedurregler som allmänt blir gällande i en grupprättegång med den utformning av förfarandet som vi föreslår.

Ett alternativ är att inte tillåta eftergift och medgivande i en grupprättegång. De praktiska verkningarna av ett förbud torde dock bli ringa. Gruppföreträdaren kan välja att i stället låta bli att framställa invändningar eller att åberopa bevisning. Därigenom kan han i praktiken tvinga fram samma domslut som om domen grundats på en eftergift eller ett medgivande. Det skulle emellertid inte helt undanröja domstolens skyldighet att pröva målet i sak. Parterna och domstolen skulle ändå orsakas onödiga tids- och kostnadsbesvär genom att parterna tvingas att processa om frågor där utgången är given.

En annan metod är att göra giltigheten av en eftergift eller ett medgivande beroende av domstolens godkännande. Rätten skulle sålunda själv bestämma om en dom skall grundas på en sådan processhandling eller på en prövning i sak. Regleringen bär vissa likheter med vårt förslag om krav på rättens samtycke vid förlikning. En bestämmelse om rättens godkännande av processhandlingen måste dock innehålla anvisningar om vilka bedömningsgrunder domstolen skall använda sig av. Faran är att domstolen i sådant fall hamnar i en prekär situation med svåra avvägningar av en karaktär som det närmast ligger på ett juridiskt partsombud att företa.

Sådana bedömningar måste nämligen utgå från att rätten skall bortse från gruppföreträdarens handlande bara om detta är till nackdel för medlemmarna i den mening att åtgärden strider mot deras intressen. Eftersom såväl eftergift som medgivande från gruppföreträdarens sida innebär att det kommer att meddelas en dom som går mot gruppen kan rätten bara ta ställning till om processhandlingen har saklig grund genom att bilda sig en uppfattning om gruppföreträdarens utsikter att vinna målet, om saken prövas fullt ut av domstolen. En någorlunda tillförlitlig bedömning av det kräver normalt att rätten har tillgång till allt bevismaterial som parterna åberopar, om inte utgången av målet uteslutande beror på en prövning av rättsfrågor. De flesta eftergifter och medgivanden får emellertid antas ske under förberedelseskedet. Rätten

kommer i sådant fall att ha ett alltför magert underlag för att ta ställning till processhandlingens riktighet på ett så säkert sätt som hänsynen till de passiva gruppmedlemmarnas rättssäkerhet kräver. Risken är påtaglig att bristen på beslutsunderlag leder till att domstolen för säkerhets skull bortser från rättegångshandlingen. Inte heller detta alternativ bör därför väljas.

Vi förespråkar i stället att gruppföreträdarens processverksamhet i detta hänseende, liksom i många andra, skall bedömas på grundval av hans skyldighet att på bästa sätt ta till vara gruppmedlemmarnas intressen i rättegången.

I tidigare sammanhang har vi uttryckt syftet med skyddsreglerna till förmån för de passiva gruppmedlemmarna som att föreskrifterna skall säkerställa att varje medlem får sitt anspråk prövat i en rättvis rättegång. Gruppföreträdarens processuella verksamhet intar i det sammanhanget en central plats. Brister han i sina åligganden gentemot gruppmedlemmarna kan någon annan förordnas att föra talan för gruppens räkning. Är i sådant fall ett byte av gruppföreträdare inte möjligt att genomföra måste talan avvisas. Domstolen skall i varje skede av rättegången se till att det inte föreligger några sådana brister (jfr 34 kap. 1 § RB). Bristerna kan också leda till att en dom undanröjs i efterhand med stöd av särskilda rättsmedel. Det finns därför incitament även för gruppens motpart att inte söka framkalla eller tyst godta eftergifter och medgivanden från gruppföreträdaren, om starka skäl talar för att processhandlingen saknar fog för sig.

Villkoret att gruppföreträdaren kontinuerligt under rättegången skall bedömas lämplig att föra talan för gruppen erbjuder enligt vår bedömning gruppmedlemmarna ett bra men inte tillräckligt skydd när det gäller verkan av en eftergift och ett medgivande. Därför föreslår vi också att domstolen skall vara skyldig att underrätta gruppmedlemmarna om sådana processhandlingar av gruppföreträdaren. Därigenom ges de medlemmar som inte godtar handlingen tillfälle att själva träda in som parter (intervenienter) eller att kräva att gruppföreträdaren byts ut. Underrättelsen bör lämnas i nära anslutning till att rättegångshandlingen företas, så att man undviker en onödig tidsfördröjning eller att målets handläggning på annat sätt försvåras. Formen för underrättelsen får domstolen bestämma med utgångspunkt från de allmänna riktlinjer som kommer att gälla för meddelanden till gruppmedlemmarna (se kapitel 16).

13.2.8 Överlåtelse av processföremålet

Allmänt

Att det pågår en rättegång hindrar inte att den egendom parterna tvistar om säljs eller på annat sätt överlåts, vare sig det är frågan om en fastighet, ett lösöre, en fordran eller något annat. Omsättningsintresset anses väga tyngre än de processuella komplikationer som överlåtelsen eventuellt kan föranleda.

Innehållet i de materiellrättsliga lagarna innebär att en överlåtelse av processföremålet aktualiseras främst på kärandesidan. Den som är förpliktad på visst sätt kan som regel inte överföra skyldigheterna på någon annan utan den berättigades medgivande. Ibland uppträder emellertid borgenären på svarandesidan, som när en köpare väcker talan mot säljaren om negativ fastställelse av betalningsskyldighet. Och vid utomkontraktuella förpliktelser kan svaranden ibland fritt överföra sina skyldigheter på någon annan, t.ex. genom att överlåta en rörelse vars verksamhet är föremål för en förbudstalan.

En överlåtelse av processföremålet innebär att någon annan än parten inträder som materiellt berättigad (eller förpliktigad) i det omstämda rättsförhållandet. Man kan tycka att detta måste leda till att käromålet skall ogillas på den grunden att överlåtaren inte (längre) är part i det omstämda rättsförhållandet. Så blir emellertid utgången endast om svaranden gör en invändning som grundar sig på överlåtelsen. I annat fall kommer domstolen att pröva käromålet utan avseende på den civilrättsliga transaktionen. Svaranden är i sådant fall skyddad genom att domen har rättskraft också gentemot förvärvaren, om denne inte gjort ett godtrosförvärv.

Partsbyten till följd av att det som tvisten rör har överlåtits regleras för rättegångar i allmänhet i 13 kap. 7 § RB. Paragrafen skiljer mellan överlåtelse på kärande- och svarandesidan. Vid grupprättegång måste ytterligare två viktiga distinktioner göras: dels mellan överlåtelse på den sida där det förs grupptalan och överlåtelse på motpartssidan och dels mellan transaktioner som görs av gruppföreträdaren och när en gruppmedlem överlåter sitt anspråk. Vi behandlar samtliga dessa aspekter nedan. Först lämnas dock en kort redogörelse för innehållet i 13 kap. 7 § RB.

13 kap. 7 § RB

Enligt paragrafens första stycke får den som käranden överlåtit processföremålet till överta kärandens talan i målet sådan denna är vid

förvärvarens inträde i rättegången. Innebörden av bestämmelsen anses allmänt vara att varken käranden, svaranden eller domstolen kan motsätta sig att förvärvaren tar över käromålet. Bestrider käranden att det skett någon överlåtelse får den tvisten prövas som en incidensfråga i rättegången (se Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 149).

Eftersom en dom i målet har rättskraft mot förvärvaren (undantaget godtrosfallet) har han normalt ett intresse av att komma in i processen och bevaka sin rätt. Också motparten kan vara betjänt av ett sådant inträde. Han vill kanske göra särskilda invändningar mot förvärvarens rätt eller yrka kvittning av fordran eller av andra skäl få rättstvisten avgjord en gång för alla.

Svaranden kan inte på egen hand forcera fram en partssuccession. I stället har han enligt paragrafens tredje stycke möjlighet att tvinga förvärvaren att träda in som part i rättegången vid sidan av käranden. Det blir i sådant fall frågan om kumulation av två käromål med en särskild sorts processgemenskap mellan överlåtaren och förvärvaren. En annan möjlighet som står svaranden till buds är att göra invändning om överlåtelsen och därigenom få käromålet ogillat. En sådan dom saknar självklart rättskraft i förhållande till tredje man (förvärvaren).

Käranden kan inte på grund av överlåtelsen ändra sitt yrkande att gälla till förmån för den till vilken överlåtelsen skett. Däremot kan möjligen käranden fortsätta att yrka något för egen del, om transaktionen innefattar att käranden skall processa vidare som förvärvarens inkassomandatarie (jfr NJA 1957 s. 727).

Vid överlåtelse på svarandesidan förutsätter en partssuccession kärandens samtycke. Käranden har dessutom samma möjlighet som svaranden att tvinga förvärvaren att träda in som medpart till överlåtaren. I annat fall kan käranden välja att ändra sitt yrkande gentemot svaranden, t.ex. till krav på ekonomisk ersättning i stället för utfående av en lös sak (jfr 13 kap. 3 § RB). En förvärvare som på detta sätt nekas att ta över överlåtarens talan kan träda in i rättegången som mellankommande part eller genom intervention.

I 13 kap. 7 § RB talas om överlåtelse av det varom tvistas. Ibland kan emellertid en partssuccession framstå som befogad i anledning av att parten har överlåtit något annat än själva processföremålet. Som exempel kan nämnas att en aktieägare som för klandertalan mot ett bolagsstämmobeslut säljer sina aktier eller att ett försäkringsbolag ersätter den skadelidande och får en regressfordran mot svaranden. Den nye aktieägaren respektive försäkringsbolaget anses då kunna bli part i rättegången genom en analogisk tillämpning av 13 kap. 7 §.

Som framgått ovan reglerar bestämmelsen endast förhållandena vid singularsuccession. Rättegångsbalken saknar föreskrifter om partsbyte i anledning av universalsuccession. Däremot förutsätter andra regler i

balken att dödsboet underrättas om rättegången, när det finns anledning till det (12 kap. 19 § RB). Även om det sålunda saknas en uttrycklig reglering i frågan anses dödsboet kunna överta den avlidna partens talan. Vissa rättsanspråk är dock av sådan art att de inte övergår på den avlidnes arvingar eller andra. Så är fallet beträffande bl.a. rätten att fordra ideellt skadestånd. Dödsboet (eller en arvinge eller en testamentstagare) kan då inte driva käromålet vidare.

Att en part försätts i konkurs innebär inte att han formellt förlorar äganderätten till sin egendom. Det är emellertid bara konkursboet som har rätt att förfoga över konkursegendomen. I den rätten ingår behörigheten att processa angående egendom som omfattas av konkursen. Konkurslagen innehåller i det hänseendet särskilda bestämmelser om partssuccession (3 kap. 9 § KL) som det inte finns skäl att gå närmare in på här.

Avslutningsvis bör nämnas att partsinträde enligt 13 kap. 7 § RB kan ske också i högre rätt.

Överlåtaren för individuell talan

Rubriken syftar på den situationen att gruppens motpart överlåter det som tvisten rör. Avser en sådan överlåtelse all egendom som omfattas av grupprättegången ser vi inga skäl att göra undantag från regleringen i 13 kap. 7 § RB. De bakomliggande motiven till bestämmelsen förlorar inte i styrka bara därför att överlåtaren processar mot en grupp och inte mot gruppmedlemmarna som enskilda parter.

Däremot finns det anledning att diskutera det läge som kommer att uppstå vid en partiell överlåtelse. Med det menar vi att överlåtelsen avser endast partens rättsförhållande gentemot vissa gruppmedlemmar. Mot gruppen i övrigt kvarstår parten som materiellt berättigad. Att grupptalan i den senare delen kan fortsätta är klart. Men vilken betydelse skall transaktionen få för grupprättegångens bestånd med avseende på de käromål som överlåtelsen avser? Och vilken roll skall förvärvaren tillåtas att spela i processen?

Resultatet av överlåtelsen blir att det materiellrättsligt inte längre finns någon för hela gruppen gemensam motpart. Grupprättegången kommer att omfatta rättsförhållandet mellan dels gruppmedlemmarna A,B,C osv. och motparten X och dels gruppmedlemmen E och motparten Y, som genom överlåtelsen trätt i X ställe. Att det uppstått nya civilrättsliga rättsförhållanden behöver, som framgår ovan, dock inte inverka på den processuella partsställningen.

Uppträder sålunda överlåtaren (X) som kärande kan han återkalla sin talan mot gruppen i den del som gäller anspråket mot medlemmen E.

Gruppföreträdaren kan antingen godta återkallelsen eller framställa en invändning om att X inte längre är berättigad mot E och få X talan i den delen ogillad. Inget av handlingsalternativen medför några speciella komplikationer av grupprättegången. Rättens avgörande kommer dock inte att reglera rättsförhållandet mellan E och förvärvaren (Y).

Och sker överlåtelsen på svarandesidan kan gruppföreträdaren välja att kräva annan fullgörelse av svaranden enligt reglerna om ändring av talan i 13 kap. 3 § RB.

Partsställningen påverkas inte heller om överlåtelsen över huvud taget inte kommer upp som ett faktum i processen. Kände Y vid förvärvet till rättegången omfattar en dom i målet också dennes rätt mot E. Var Y däremot vid överlåtelsen i god tro binds han inte av rättens avgörande i grupptalanmålet.

Troligast är väl ändå att överlåtelsen dras in i processen och att det aktualiseras fråga om Y skall träda in i rättegången på ett eller annat sätt. Oavsett om Y får partsställning genom succession (13 kap. 7 § första och andra stycket RB) eller adcitation (13 kap. 7 § tredje stycket RB) kommer det att uppträda två parter på gruppens motsida i processen. Skillnaden mellan successions- och adcitationsfallen är att processgemenskapen mellan överlåtaren och förvärvaren blir i förstnämnda situation ordinär och i sistnämnda fall speciell.

En förvärvares inträde i rättegången kräver normalt att det framställs ett nytt yrkande och att grunden för käromålet kompletteras. Det ger dock mer sällan upphov till nya tvistefrågor.

Gruppföreträdarens ställning bör inte påverkas av att han ställs mot två parter i stället för en. Uppkommer det i anledning av överlåtelsen individuella tvistefrågor kan dessa lösas i särskild ordning, på samma sätt som gäller för sådana frågor i allmänhet. Det kan alltså bli aktuellt att anmoda gruppmedlemmen (parten i det överlåtna rättsförhållandet) att själv träda in i rättegången som intervenient.

Överlåtarens och förvärvarens inbördes förhållande beror, som nämnts, på om det råder ordinär eller speciell processgemenskap mellan dem. I det avseendet blir det ingen skillnad mot hur rättsläget är vid partssuccession eller adcitation i en vanlig rättegång. De frågor som kan uppstå i anledning av motstridiga processhandlingar och dylikt kräver därför ingen särskild reglering bara för att rättegången handläggs enligt lagen om grupprättegång.

Sammanfattningsvis bedömer vi att tillkomsten av en ny motpart till gruppföreträdaren bara marginellt kommer att påverka förfarandet i grupprättegången. Också en partiell överlåtelse kan därför hanteras av domstolen enligt 13 kap. 7 § RB. I det sammanhanget bör man uppmärksamma de speciella procedurregler som kommer att gälla i en sådan rättegång och som kan underlätta handläggningen vid en partssuccession

eller en adcitation. Avser överlåtelsen partens rättsförhållanden mot ett flertal gruppmedlemmar kan domstolen upprätta en särskild undergrupp med en egen gruppföreträdare. Det blir också möjligt att avskilja käromålen för handläggning i enskilda rättegångar eller i en fristående gruppprättegång.

Partsinträdet från förvärvarens sida gör det nödvändigt att ta ställning till hur ett eventuellt ansvar för rättegångskostnader skall fördelas mellan honom och överlåtaren. Också här kan man ta fasta på den reglering som gäller enligt rättegångsbalken (se 18 kap. 10 §). Frågan behandlas vidare i kapitel 15.

Gruppföreträdaren är överlåtare

Att gruppföreträdaren överlåter sitt eget anspråk kan förekomma vid enskild grupptalan och vid grupptalan på svarandesidan. Frågan är om överlåtelsen skall resultera i att parten inte längre bör eller får föra gruppens talan. Detta kräver överväganden beträffande dels överlåtelsens inverkan på gruppföreträdarens ställning som medlem i gruppen och dels i vilken mån 13 kap. 7 § RB bör kunna tillämpas.

Det bör inledningsvis nämnas att vi har övervägt möjligheterna att antingen förbjuda en gruppföreträdare att på detta sätt disponera civilrättsligt över processföremålet eller göra överlåtelsens giltighet beroende av domstolens godkännande. En sådan reglering måste emellertid föregås av en nogrann prövning av förbudets verkningar i förhållande till en godtroende förvärvare, dennes och överlåtarens borgenärer och andra utomstående rättssubjekt. Vi har inte ansett det möjligt att inom utredningens ramar verkställa en sådan undersökning.

Kravet vid enskild grupptalan på att käranden skall vara medlem i gruppen har tidigare (se avsnitt 12.5.2) formulerats så att han skall ha talerätt angående något av de anspråk som grupptalan omfattar. Processförutsättningen skall normalt anses uppfylld genom att käranden framställer ett yrkande för egen del. Detta innebär att en överlåtelse av tvisteföremålet kommer att påverka gruppföreträdarens medlemskap i gruppen endast om han ändrar sin talan till att inte omfatta ett yrkande för egen räkning. Så kan ske antingen genom att grupptalan återkallas i den delen eller att förvärvaren tar kärandens plats som part i käromålet angående det överlåtna. Därutöver kan gruppföreträdaren upphöra att vara medlem genom att svaranden framställer en invändning grundad på överlåtelsen och domstolen genom en deldom ogillar gruppföreträdarens eget anspråk.

Återkallelse och deldom ägnas särskilda avsnitt längre fram. Där behandlas institutens betydelse för gruppföreträdarens roll i rättegången.

Det kan redan här nämnas att övervägandena resulterar i att vi föreslår att käranden skall kunna fortsätta att uppträda som partsrepresentant för gruppen även efter det att han har upphört att vara medlem.

Därmed återstår att nu diskutera vilken inverkan en användning av 13 kap. 7 § RB kan få på gruppföreträdarens ställning som medlem och i annat processuellt hänseende.

Det är uppenbart att förvärvaren inte kan tillåtas att med stöd av successionsregeln i 13 kap. 7 § RB ta överlåtarens plats som gruppföreträdare. Följaktligen är en direkt tillämpning av paragrafens första och andra stycke utesluten. Å andra sidan är det inte godtagbart att stänga ute förvärvaren från rättegången och undandra honom möjligheten att bevaka sin rätt. Förvärvaren blir ju bunden av en dom i målet, om inte förvärvet gjorts i god tro. Vi föreslår därför att förvärvaren ges möjlighet att intervenera i rättegången, enligt samma regelsystem som skall gälla för gruppmedlemmarna. I sådant fall kommer interventionen inte att inverka på gruppföreträdarens behörighet att föra talan som part för gruppen. Förvärvarens inträde som intervenient kommer inte heller formellt att medföra någon partssuccession när det gäller talan rörande det överlåtna processföremålet. I praktiken blir dock resultatet ungefär detsamma som vid ett partsbyte eftersom vi också föreslår att en medlem som intervenerar skall ha en betydligt starkare partsställning än den som gäller vid intervention enligt rättegångsbalken.

Vid grupptalan på svarandesidan bör, på samma sätt som gäller vid partssuccession enligt rättegångsbalken, interventionsrätten förutsätta att käranden samtycker till det. Han föredrar kanske att kräva annan fullgörelse av överlåtaren framför att processa mot förvärvaren. Den senare kan i sådant fall bevaka sin rätt genom att inträda i rättegången som mellankommande part eller genom intervention enligt rättegångsbalken.

Ibland är intresset av att förvärvaren träder in i rättegången större hos motparten än hos förvärvaren. Motparten har då enligt 13 kap. 7 § tredje stycket RB möjlighet att tvinga förvärvaren att processa som part vid sidan av överlåtaren. Vi menar att motparten inte skall försättas i ett sämre läge när talan förs i en grupprättegång. Förvärvaren bör dock inte mot sin vilja behöva processa som part i grupprättegången. Ändamålet med den nämnda bestämmelsen är att motpartens skall kunna få till stånd en dom som med säkerhet omfattar också förvärvarens rätt. Det syftet uppnås redan genom att förvärvaren blir medlem i gruppen.

En naturlig följd av förvärvarens partsinträde (som intervenient) blir att yrkandet i den delen måste ändras till att avse förvärvarens rätt. Gruppföreträdaren kommer därigenom inte längre att framställa något yrkande för egen del. Han är inte längre medlem i gruppen. Det uppstår en brist i en av processförutsättningarna för enskild grupptalan.

Vi har ovan i avsnitt 13.2.6 behandlat den händelsen att gruppföreträdaren ställs utanför gruppen till följd av att svaranden frivilligt fullgör gruppföreträdarens anspråk. Längre fram berörs gruppföreträdarens ställning i anledning av att hans käromål återkallas eller förliks. I inget av fallen anser vi att bristen på grupptillhörighet skall diskvalificera vederbörande att föra talan för gruppens räkning.

Övervägande skäl talar för att samma bedömning görs om gruppföreträdarskapet sätts i fråga på grund av att parten överlåtit sitt eget anspråk i processen. Sålunda skall en grupptalan kunna avbrytas på grund av bristande medlemskap hos gruppföreträdaren bara om han bedöms olämplig att föra talan för gruppen. Skulle så vara fallet bör det dessutom finnas en möjlighet att undvika att grupptalan upphör genom att gruppföreträdaren byts ut mot någon annan person som kan företräda gruppen. Ett sådant byte bör också kunna ske om det finns en lämplig gruppmedlem eller en taleberättigad organisation eller en allmän inrättning som vill träda i stället för en part som inte längre tillhör gruppen.

Medlemmen överlåter sitt anspråk

Enligt vårt förslag till regler om grupptalan är taleformen utformad så att en gruppmedlem inte blir part i rättegången. Det är först genom att intervenera som han kan bli i tillfälle att företa egna rättegångshandlingar, ådra sig ett kostnadsansvar osv. Det hindrar inte att medlemmen i vissa hänseenden skall jämställas med part, såsom i bl.a. jävs-, litispendens- och bevisfrågor. Vi föreslår dessutom att medlemmarna skall omfattas av domens rättskraft. Också när det gäller verkan av att en medlem överlåter processföremålet finns det enligt vår mening skäl att jämställa honom med part.

Detta innebär att förvärvaren vid grupptalan på kärandesidan obehindrat bör kunna ta överlåtarens plats som medlem i gruppen utan att överlåtaren, gruppföreträdaren, svaranden eller domstolen skall ha rätt att motsätta sig det. Råder det tvist om det skett någon överlåtelse får detta prövas som en incidensfråga i rättegången (jfr ovan).

Vidare menar vi att det vid grupptalan på svarandesidan bör stå öppet för förvärvaren att inträda som medlem i gruppen, om käranden samtycker till det. Den senare skall, på samma sätt som vid individuell talan, kunna välja att fortsätta processa mot överlåtaren med ett nytt yrkande.

Vill förvärvaren inte frivilligt ansluta sig till gruppen bör motparten i enlighet med grunderna för 13 kap. 7 § tredje stycket RB kunna tvinga förvärvaren att bli medlem och således omfattas av grupptalan. I det

senare fallet blir det möjligt för både överlåtaren och förvärvaren att intervenera som medlemmar angående det överlåtna anspråket. Mellan dem kommer då att gälla s.k. speciell processgemenskap.

13.2.9 Litispendens

Litispendensläran innebär att en redan pågående rättegång (lis pendens) är hinder för domstolen att ta upp en ny talan om samma sak mellan samma parter. Principen är för rättegångar i allmänhet fastslagen i 13 kap. 6 § RB.

Att de båda rättegångarna angår samma sak brukar uttryckas så att en blivande dom i den första processen får rättskraft med avseende på den senare väckta talan. Med rättskraft åsyftas då domens verkan som rättegångshinder. Däremot föreligger det inte någon litispendenssituation om domen i det första målet endast har prejudiciell betydelse i den andra rättegången (se beträffande denna skiljelinje i domens rättsverkan Ekelöf, Rättegång III, 1988, s. 84 f.)

Även om rättegångarna skall föras mellan samma parter behöver partsställningen inte vara densamma. Partsrollerna kan alltså vara ombytta i den senare rättegången jämfört med den första processen. Kravet på partsidentitet innebär att tredje man kan inleda en rättegång om samma sak, även om han träffas av rättskraften hos en dom i den första processen. Exempel på det är att en aktieägares talan om klander av stämmobeslut inte hindrar en annan aktieägare från att väcka talan mot svarandebolaget med samma yrkande, trots att ett bifall till den första talan skulle gälla till förmån för samtliga aktieägare. En annan sak är att käromålen bör kumuleras och att det i sådant fall uppstår en form av speciell processgemenskap mellan kärandena.

Med rättegång jämställs vid tillämpningen av 13 kap. 6 § RB skiljeförfarande. En sådan litispendenssituation torde inte vara särskilt vanlig vid rättegångar i allmänhet, men kan få större aktualitet vid en grupprättegång.

Litispendens som rättegångshinder skall iakttas av rätten ex officio. Normalt är emellertid domstolen beroende av upplysningar från någon av parterna för att kunna uppmärksamma de dubbla rättegångarna. I det sammanhanget kan särskilt nämnas att vi föreslår att käranden i en grupprättegång skall vara skyldig att i en stämningsansökan eller ansökan om byte av taleform lämna uppgifter om samtliga för honom kända rättegångar som pågår mellan en gruppmedlem och gruppens motpart angående en fråga som grupptalan omfattar.

Ett grupptalanmål kan föranleda spörsmål om litispendens i tre fall. För det första kan en pågående individuell talan hindra att saken prövas

genom en senare väckt talan för eller mot en grupp. Denna situation behandlas ovan i avsnitt 12.8.4. Som där konstateras anser vi att rätten i det först väckta målet i sådant fall skall bestämma om talan bör fortsätta eller om den bör uppgå i grupptalanmålet. Bedömningen skall göras utifrån främst handläggningsmässiga överväganden. Förevarande avsnitt ägnas de två övriga litispendensfallen, nämligen att en pågående grupprättegång är hinder för att inleda en ny grupprättegång eller en individuell talan angående samma sak och med samma parter eller gruppmedlemmar inblandade. Vi behandlar först den situationen att det föreligger konkurrens mellan två grupprättegångar.

En grupptalan kommer inte utan en särskild lagregel att utgöra hinder för någon annan att väcka talan rörande samma fråga och samma gruppmedlemmar. Eftersom vi anser att endast gruppföreträdaren formellt skall vara part kommer det att brista i ett av rekvisiten för litispendens enligt 13 kap. 6 § RB. Vi föreslår emellertid att det i lagen om grupprättegång skall finnas en särskild bestämmelse som i vissa hänseenden jämställer en gruppmedlem med part enligt rättegångsbalken. Så kommer att gälla bl.a. vid tillämpning av litispendensregeln i rättegångsbalken.

Med tillämpning av ordinära bestämmelser om rättegång i allmänhet skall en talan för eller mot en grupp anses väckt då ansökan om stämning eller byte av taleform kom in till rätten (13 kap. 4 § RB). Efter den tidpunkten pågår alltså rättegång som kan föranleda att en senare väckt talan skall avvisas. Det torde inte bli särskilt vanligt att två eller flera samtidigt väcker en grupptalan som omfattar samma gruppmedlemmar. Däremot kan det finnas flera som samtidigt överväger att sätta igång en sådan process. Man får anta att det i sådant fall normalt skett förprocessuella kontakter och samråd som resulterar i en överenskommelse om vem av dem som skall väcka talan för gruppens räkning.

Skulle emellertid flera väcka samma talan för eller mot en grupp finns det anledning att se på litispendensfrågan utifrån de speciella förhållanden som kommer att utmärka den representativa processen, och då i synnerhet just det faktum att det förs talan för annans räkning. Det är väsentligt att de passiva gruppmedlemmarnas intressen tillgodoses på bästa möjliga sätt, utan att det inkräktar på möjligheterna att tillhandahålla ett snabbt, enkelt och billigt förfarande. En i det sammanhanget viktig fråga är på vilket sätt och på vilka grunder gruppföreträdaren utses. Å ena sidan bör man eftersträva att de passiva gruppmedlemmarna företräds av den vid varje tidpunkt mest lämpliga kandidaten. Å andra sidan kan det leda till processekonomiskt ohållbara situationer, om företrädaren kan bytas ut gång efter annan.

Dessa i viss mån motstående intressen har noga vägts mot varandra när vi i avsnitt 13.2.5 ovan diskuterade regler om byte av gruppföre-

trädare. Ett sådant byte skall, enlig vad som föreslås där, bara kunna ske om vederbörande är olämplig att föra talan för gruppen eller om det i övrigt finns särskilda skäl. Följaktligen bör en gruppmedlem, en organisation eller ett offentligt organ som vill föra grupptalan angående något som redan är föremål för en grupprättegång därför hänvisas till att ansöka om byte av gruppföreträdare. För att på detta sätt begränsa möjligheten att processa för andra som kommer att ha talerätt enligt lagen om grupprättegång krävs att den först inledda grupprättegången ges omedelbar litispendensverkan.

Som regel kommer den som väckt grupptalan att tämligen omgående förordnas till gruppföreträdare. Om det emellertid under mellantiden från det att kärandens ansökan kommer in till det att rätten skall utse en gruppföreträdare väcks samma talan av någon annan bör rätten vara oförhindrad att förordna den senare som partsrepresentant för gruppen. Vi föreslår att det införs en regel som ger rätten den möjligheten i lagen om grupprättegång. Det kommer därefter att föras bara en grupptalan i rättegången.

Diskussionen har hittills utgått från att de båda grupprättegångarna avser identiskt lika gruppanspråk. Vanligare synes dock kunna bli att den talan som väcks av respektive part skiljer sig åt i fråga om gruppens bestämning. Omfattar den nya talan ett mindre antal av gruppanspråken, men inte ytterligare gruppmedlemmar, kommer det inte att uppstå några problem. Den senare talan skall då avvisas. Rätten bör dock kunna välja att i stället vilandeförklara målet, om det är osäkert huruvida den först väckta talan skall tillåtas eller inte. Är talan nummer två helt eller delvis vidare i sin omfattning än den pågående rättegången uppkommer frågan om kumulation av den först väckta grupptalan och talan avseende de ytterligare anspråk som den sist inledda talan avser. Däremot måste under alla förhållanden den senare talan avvisas på grund av litispendens i de delar som den är identisk med den pågående rättegången. Kumulationen kan dock utgöra skäl för att byta ut gruppföreträdaren (se vidare avsnitt 13.2.10, om förening av mål).

Också i dessa situationer kan det inträffa att den senare talan blir väckt före det att rätten har utsett käranden i det första målet till gruppföreträdare. På samma sätt som beskrivs ovan skall rätten i sådant fall ha möjlighet att välja den som är mest lämplig av kärandena att föra talan för gruppens räkning. I det sammanhanget bör rätten inom ramen för sin processledning verka för att gruppens bestämning och valet av gruppföreträdare blir optimalt i lämplighetshänseende. Det kommer sålunda att bli möjligt för domstolen att välja den första käranden att som gruppföreträdare föra en talan vars omfattning överensstämmer med den sist väckta eller vice versa.

Genom att, som nämnts, en gruppmedlem blir likställd med part vid tillämpningen av 13 kap. 6 § RB kommer grupprättegången att konstituera litispendens också med avseende på en senare väckt individuell talan mellan en gruppmedlem och gruppens motpart angående en fråga som grupptalan avser. Litispendensverkan inträffar i enlighet med allmänna processrättsliga principer redan när talan för eller mot gruppen väcks. Som redogjorts för ovan kommer emellertid, vid grupptalan på kärandesidan, gruppmedlemmarna att ha möjlighet att inom viss tid från det att rättegången inleddes anmäla utträde från gruppen. Medlemmen kommer då inte att omfattas av grupprättegången och blir följaktligen inte hindrad från att väcka en individuell talan angående sitt anspråk.

Det torde bli ytterst sällsynt att en medlem väcker en egen talan mot gruppens motpart om samma sak som är föremål för grupprättegång, utan att först ha trätt ur gruppen. Situationen kan dock uppkomma, om käranden inte har hunnit underrättas om grupprättegången när han väcker sin egen talan. I sådant fall bör rätten inte avvisa medlemmens talan. Som framgår av våra förslag i den delen kommer nämligen en sådan individuell rättegång, som pågår när tiden för utträde löper ut, att jämställas med att medlemmen har hoppat av grupprättegången. Rättegångshindret undanröjs alltså automatiskt. I stället för att avvisa talan bör därför rätten vilandeförklara målet till dess att anmälningstiden för utträde har löpt ut.

Käranden kan under den tid som målet är vilande välja att återkalla talan och därigenom kvarstå som gruppmedlem. I sådant fall finns risken att svaranden motsätter sig att målet skrivs av och vill utnyttja sin rätt till dom. Domstolen kan då enligt vårt förslag överflytta talan att handläggas inom ramen för grupptalan, om förutsättningarna för det är uppfyllda.

Innan vi lämnar litispendensläran bör några ord sägas om internationella processrättsliga förhållanden.

Enligt allmänna svenska processella grundsatser gäller att en utländsk rättegång mellan samma parter angående samma sak är rättegångshinder (litispendens) endast om en blivande dom i målet kan förväntas bli erkänd här i landet. I förmögenhetsrättsliga tvister är huvudprincipen att utländska domar erkänns bara om detta följer av lag. Det finns därför anledning att särskilt se närmare på Luganokonventionen, som innehåller bestämmelser om domstols behörighet m.m. inom EG/EFTA-området. Konventionen innehåller speciella regler om litispendens och mål som har samband med varandra (konnexitetsfall). Enligt lag (1992:794) med anledning av Sveriges tillträde till Luganokonventionen gäller konventionen som lag här i landet.

Artikel 21 i konventionen ställer upp motsvarande villkor för litispendensverkan som gäller enligt rättegångsbalken. Det skall vara frågan om samma sak och samma parter. Rekvisiten skall tolkas konventionsautonomt. Domstolen i det senast väckta målet får inte avvisa talan förrän det är klarlagt att den första rättegången har inletts vid ett behörigt forum. Vid vilken tidpunkt talan skall anses väckt får avgöras enligt varje konventionsstats lagstiftning. Medan vissa staters processordningar har samma regler som i Sverige innehåller andra rättsordningar bestämmelser som innebär t.ex. att talan anses väckt först när svaranden har delgetts stämningsansökan.

De s.k. konnexitetsfallen behandlas i artikel 22. Föreskriften åsyftar käromål som är så förenade, att en gemensam handläggning och dom är påkallad för att undvika att oförenliga domar meddelas som en följd av att käromålen prövas i olika rättegångar. I sådant fall får domstolen i en senare inledd rättegång låta målet vila till dess att den först väckta talan är avgjord. Domstolen har dessutom rätt - men är inte skyldig - att avvisa den senare väckta talan, om en part yrkar det och domstolens inomstatliga lag tillåter att konnexa mål som handläggs vid olika domstolar förenas i en rättegång. Självklart måste också den domstol vid vilken talan först väckts vara behörig att pröva båda käromålen.

Rättegångsbalken tillåter att flera käromål kumuleras bara om samma rättegångsform är tillämplig för målen. Som redovisas längre fram anser vi att detta inte skall hindra en gemensam handläggning av grupptalanmål och individuella käromål. Konnexitetsfallens eventuella hinder mot en grupprättegång får då bedömas med utgångspunkt från kumulationsregeln i 14 kap. 7 a § RB.

Vi bedömer inte att förekomsten av internationella rättsförhållanden kommer att medföra speciella tillämpningsproblem när talan förs enligt lagen om grupprättegång. Förs grupptalan på kärandesidan kommer en pågående utländsk rättegång att resultera i att gruppmedlemmen skall anses ha trätt ur gruppen, om processen inte avslutas före det att tiden för utträde gått ut. Skulle förhållandet inte uppmärksammas av domstolen kan både gruppmedlemmen och gruppens motpart åberopa litispendens som grund för att domen inte reglerar deras rättsliga mellanhavanden, i sista hand genom att få domen i den delen undanröjd med användning av särskilda rättsmedel. Vid grupptalan på svarandesidan skall märkas att käranden enligt vårt förslag blir skyldig att lämna uppgift om pågående rättegångar mellan honom och gruppmedlemmarna. Uppgiftsplikten omfattar även utländska domstolsprocesser.

13.2.10 Kumulation

Det kan ibland finnas skäl att förena flera käromål i en och samma rättegång. Främst processekonomiska synpunkter kan göra att en uppdelning av målen i olika rättegångar framstår som onödigt tids- och kostnadskrävande. Men också andra hänsyn, av mer materiellrättslig karaktär, kan motivera en gemensam handläggning. Exempel på det är genkäromål för att hävda en kvittningsgill motfordran. Att svaranden har möjlighet att tillgodogöra sig sin fordran genom kvittning anses t.o.m. så viktigt att rätten kan döma över fordringarna endast i ett sammanhang (17 kap. 4 § RB).

Bestämmelser om förening av mål återfinns i 14 kap. 1 - 8 §§ RB. I grupptalansammanhang kan en tillämpning av reglerna aktualiseras i fråga om kumulation av antingen två grupptalanmål eller ett sådant mål och ett individuellt käromål. Vi behandlar alternativen var för sig.

Kumulation av två eller fler mål om grupptalan

En grupprättegång blir med vår utformning i sig en form av kumulation av flera individuella käromål enligt 14 kap. 1 eller 2 § RB. Skillnaderna blir främst att föreningen av målen inte förutsätter att grunderna för talan är väsentligen desamma och att det i en grupprättegång kommer att finnas bara en part på vardera sidan.

Grupptalans konstruktion och dess likheter i det avseendet med kumulation innebär att den typen av förändringar av rättegångens innehåll, som vid individuell talan åstadkoms genom att flera mål läggs samman, vid en grupptalan i stället blir möjliga genom andra processuella verksamheter. Ett exempel är att rättegången kan utökas till att omfatta ytterligare gruppmedlemmar genom en utvidgning av talan. Detta innebär emellertid inte att det kommer att saknas behov av att ibland kunna förena grupptalanmål.

Sålunda kan det bli aktuellt att med stöd av 14 kap. 2 eller 6 § RB tillåta någon att föra grupptalan mot flera svarandeparter eller att låta flera kärande processa mot samma grupp. Det kan också finnas anledning för svaranden att väcka genkäromål mot en kärandegrupp. Exempelvis kan en säljare vilja genstämma och göra gällande rätt till hävning och skadestånd mot köparna i kärandegruppen på grund av utebliven betalning. Det är emellertid svårare att se behovet av en förening av flera grupptalanmål med stöd av 14 kap. 4 och 5 § RB (mellankommande part och regresstalan). Däremot kan den tidigare nämnda 14 kap. 6 § RB antas få stor betydelse för i vilken utsträckning domstolarna kommer att lägga samman flera mål där det förs gruppta-

lan. Kumulation enligt den bestämmelsen kräver endast att åtgärden är till gagn för utredningen. Pågår målen vid olika domstolar krävs dessutom att Högsta domstolen tillåter att målen sammanförs vid någon av domstolarna. Här kan också den av oss föreslagna möjligheten enligt lagen till grupprättegång om överflyttning av mål komma till användning.

Institutet kumulation bygger, som nämnts, på tanken att en gemensam handläggning har fördelar för parter, domstol och andra berörda personer, t.ex. vittnen. Detta framgår uttryckligen av 14 kap. 6 § RB, men samma idé ligger bakom bestämmelserna i 14 kap. 1 - 5 §§ RB. Enligt vår bedömning förändras inte dessa förutsättningar av att det förs grupptalan i de mål som blir aktuella för sammanläggning. Vi anser att de särskilda procedurregler som föreslås bli gällande i en grupprättegång inte kommer att leda till några speciella tillämpningssvårigheter vid ett kumulationsförfarande enligt rättegångsbalken. Balkens föreskrifter om förening av mål skall därför vara omedelbart tillämpliga på grupptalanmål.

Förening av grupptalanmål och individuella käromål

Enligt 14 kap. 7 § RB får mål förenas bara om bl.a. samma rättegångsform är tillämplig för målen. Det är med hänsyn till detta inte möjligt att kumulera ett tvistemål vid allmän domstol med ett mål som handläggs vid samma tingsrätt i egenskap av fastighetsdomstol eller sjörättsdomstol. Däremot anses bestämmelsen inte hindra sammanföring av tvistemål om mindre värden med ordinära mål, trots att målen före - men inte efter - sammanläggningen handläggs i olika rättegångsformer (NJA 1989 s. 643 I). Dessutom innehåller speciallagstiftningen regler om förening av käromål som faller under olika domstolars kompetensområde, se bl.a. 12 § miljöskyddslagen.

Grupprättegången är en ny handläggningsform. Även om den, utformad enligt vårt förslag, kommer att ha stora likheter med en ordinär rättegång finns det påtagliga särdrag. Dessa är både kvalitativt och kvantitativt av sådan art att den rättegångsform som kommer att tillämpas för grupptalan måste anses bli en annan än den som gäller för en individuell talan. Den representativa partsställningen och rättens i vissa avseenden annorlunda sammansättning är exempel på faktorer som motiverar en sådan ståndpunkt.

Emellertid finns det flera skäl som talar för att en förening av käromål som omfattas av en grupptalan och individuella käromål trots detta bör vara möjlig. Såväl processekonomiska som materiellrättsliga hänsyn gör det befogat att domstolen i vissa situationer kan förordna om

en gemensam handläggning av sådana mål, trots olikheterna i handläggningsreglerna. Vi har i ett tidigare sammanhang (avsnitt 13.2.8) pekat på behovet för den som förvärvar processföremålet att kunna inträda i rättegången som mellankommande part. Ett annat exempel är att det finns personer med likartade anspråk som står utanför gruppen och som käranden av någon anledning inte vill processa för. Starka processekonomiska skäl kan också motivera att en individuell talan som väcks av någon som har trätt ur gruppen förenas med en grupptalan. Intresset för en sådan förening av mål torde inte minst finnas hos domstolen och svaranden. En annan synpunkt är att man inte bör tillåta att en grupprättegång allvarligt begränsar svarandens möjligheter att göra gällande kvittningsgilla motfordringar. Också en regresstalan kan i något fall framstå som angelägen, särskilt från bevisfrågesynpunkt.

Vårt förslag till lag om grupprättegång innefattar särskilda regler om handläggningen av individuella tvistefrågor. Domstolen får möjlighet att anmoda en gruppmedlem att själv föra talan i en viss fråga eller del av målet. Gruppföreträdarens representativa roll förlorar då väsentligt i betydelse. Behandlingen av individuella tvistefrågor på detta sätt kan liknas vid en kumulation av medlemmens käromål med grupptalan i övrigt.

Regleringen för medlemmars medverkan som parter i en grupprättegång anvisar en lämplig metod för hur en gemensam handläggning av ett individuellt käromål och ett grupptalanmål kan genomföras. De processuella instrument som domstolen får till sitt förfogande för att hantera individuella tvistefrågor ger goda förutsättningar att lösa de speciella problem som kan uppkomma vid en sådan kumulation.

Dessa överväganden leder oss till slutsatsen att en förening av grupptalanmål och mål där det förs individuell talan bör medges, om domstolens handläggning kan ske utan att prövningen av saken påverkas direkt av särreglerna som gäller för grupptalan. Men endast under den förutsättningen kan de principiella och praktiska ändamålshänsyn som talar för en kumulation tillåtas att slå igenom. Som framgått ovan kommer handläggningen av de förenade käromålen att rymmas helt inom handlingsramarna för en grupprättegång. Kumulationen kan därför, på samma sätt som när ett s.k. småmål läggs samman med ett ordinärt mål, inte anses oförenlig med lydelsen av 13 kap. 7 § RB.

13.2.11 Intervention

Vi har i flera sammanhang ovan erinrat om betydelsen av att föreskrifter om förfarandet i en grupprättegång utformas med särskilt beaktande av de passiva gruppmedlemmarnas skyddsintresse. Att gruppföreträdaren

och ombudet måste ha erforderliga kvalifikationer för att processa för gruppens räkning, att domstolen skall utöva materiell processledning och att rätten måste särskilt pröva vissa rättegångshandlingar är exempel på regleringar som syftar till att säkerställa att varje medlems rätt blir prövad på ett ändamålsenligt och rättssäkert sätt. Uppfylls inte dessa krav i samtliga hänseenden skall grupprättegången inte tillåtas att komma till stånd eller att fortsätta. En sådan brist kan också leda till att en dom som går medlemmarna emot blir möjlig att angripa i efterhand med användning av särskilda rättsmedel.

Dessa trygghetsanordningar till trots är det från främst principiella utgångspunkter nödvändigt att föreskriva om ytterligare en säkerhetsventil som kan tillfredsställa medlemmens behov av att själv agera när han känner oro eller misstro över gruppföreträdarens förmåga att ta till vara medlemmens rätt i målet. Vi syftar på att varje medlem bör ha rätt att träda in som part och föra talan angående sitt eget tvisteförhållande med gruppens motpart. Detta sker lämpligast genom att medlemmen intervenerar i grupprättegången.

Bestämmelser om intervention finns i 14 kap. 9 - 13 §§ RB. Åtgärden förutsätter enligt 14 kap. 9 § RB att vederbörande inte är part och att det är sannolikt att saken rör hans rätt. Båda villkoren kommer uppenbart att vara för handen när den som vill intervenera är medlem i gruppen. Interventionsparagraferna är inte bland de bestämmelser i rättegångsbalken vid vilkas tillämpning vi föreslår att gruppmedlemmarna skall anses jämställda med part.

I rättegångsbalken görs det skillnad mellan ordinär och självständig intervention. Den senare formen föreligger när en dom i målet blir gällande för och mot intervenienten som om den meddelats i en rättegång där han varit part och de tvistande parterna inte genom civilrättsliga dispositioner kunnat uppnå samma resultat som enligt domen (jfr Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 194 f.). Också i detta hänseende kommer uppenbarligen beskrivningen att stämma in på den som är gruppmedlem. Vill han aktivt delta i rättegången får det följaktligen bli i egenskap av självständig intervenient.

En sådan intervenient har enligt 14 kap. 11 § andra stycket RB ställningen av part i rättegången. Det är inte alldeles klart vilka processuella befogenheter som i olika situationer följer med denna partsställning. Vi ser ingen anledning att i detta sammanhang uttala någon egen mening om den självständiga intervenientens processuella handlingsfrihet i rättegångar i allmänhet. Däremot bör det göras vissa klarläggande i fråga om medlemmens befogenheter när han intervenerat i en grupprättegång.

Vi menar att 14 kap. 11 § andra stycket RB i sådant fall skall ges den innebörden att medlemmen genom interventionen får samma processuella

befogenheter som om han själv väckt talan och således varit part i målet redan från början. Medlemmen skall alltså ha samma handlingsutrymme i rättegången som gruppföreträdaren när det gäller att vidta processhandlingar med avseende på medlemmens eget rättsanspråk. Han kommer således att kunna framställa nya yrkanden, justera grunden för talan och åberopa ny bevisning i samma omfattning som gruppföreträdaren har möjlighet till det. Medlemmen får också rätt att återkalla det egna käromålet. Detta ger visserligen medlemmen en möjlighet att träda ur gruppen vid en tidpunkt i rättegången då detta egentligen inte längre skall vara möjligt. Svarandens intresse är emellertid vid den händelsen tillgodosett genom att han kan göra gällande sin rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB. Det kan visserligen tänkas situationer där återkallelsen kan bli till nackdel för övriga gruppmedlemmar. Vi anser dock att det inte på den grunden bör ställas upp något förbud för medlemmen att återkalla käromålet.

Som beskrivs i avsnitt 13.2.3 kan det ibland bli aktuellt att domstolen anmanar en medlem att föra talan som part, om det krävs för en ändamålsenlig handläggning av en viss fråga eller del av saken. Medlemmens partsinträde skall även i sådant fall åstadkommas genom att han intervenerar självständigt. Att domstolens anmaning har föranletts av förekomsten av specifika individuella tvistefrågor saknar betydelse för den rättsverkan som partsinträdet får. Avsikten är alltså inte att det skall införas en form av partiell intervention i svensk processrätt.

Medlemmen och gruppföreträdaren kommer efter en intervention att uppträda som medparter i den del av grupptalan som omfattar medlemmens käromål. Eftersom det bara kan ges en dom för båda uppkommer det s.k. speciell processgemenskap mellan dem. Det betyder enligt 14 kap. 8 § RB att en rättegångshandling som en av dem företar gäller till förmån för den andre, även om den strider mot dennes handlingar. Att så är fallet i en vanlig rättegång är följdriktigt. Den speciella processgemenskapen återspeglar då som regel en motsvarande gemensam civilrättslig förfoganderätt över processföremålet. Vid grupptalan kommer emellertid förhållandena att vara annorlunda. Gruppföreträdarens behörighet är uteslutande processuell. Han skall inte kunna företa några materiellrättsliga dispositioner på gruppmedlemmarnas vägnar. Den typen av rättshandlingar måste vara exklusivt förbehållen varje gruppmedlem.

Denna olikhet i kompetenshänseende bör komma till uttryck i den inomprocessuella relationen mellan gruppmedlemmen och gruppföreträdaren. Den förres civilrättsliga bestämmanderätt över processföremålet skall därför motsvaras av en processuell handlingsförmåga som gäller framför gruppföreträdarens behörighet att vidta åtgärder som part i målet. Om medlemmen och gruppföreträdaren företar motstridiga

rättegångshandlingar skall alltså den förres handlingar gälla, även om gruppföreträdarens åtgärder är förmånligare för medlemmen. Företar däremot enbart gruppföreträdaren en rättegångshandling bör denna gälla för eller mot medlemmen, som om han vidtagit handlingen själv. Medlemmen skall dock enligt allmänna principer ha rätt att i efterhand korrigera gruppföreträdarens processhandlingar. Vi återkommer till detta i författningskommentaren.

Diskussionen har hittills utgått från att medlemmen önskar träda in som part vid sidan av gruppföreträdaren. Ibland kan emellertid medlemmen i stället vilja intervenera på motsidan. Händelsen får visserligen betraktas som sällsynt, men förtjänar ändå att kort diskuteras.

En person som omfattas av kärandens gruppbeskrivning, men inte delar hans uppfattning om det berättigade i talan, får normalt antas välja att träda ur gruppen. Vederbörande kommer därefter inte att kvarstå som medlem i gruppen och kan obehindrat intervenera på motsidan, om förutsättningarna för det enligt rättegångsbalken är uppfyllda. Det kan dock inträffa att medlemmen av någon anledning inte har anmält utträde ur gruppen. Detta bör inte hindra att han tillåts att inträda som intervenient och stödja talan mot gruppen. Att gruppen vinner framgång med sin talan kan nämligen leda till skada för medlemmens intresse. Situationen kan belysas med följande exempel. Anta att någon för talan för samtliga aktieägares räkning om klander av ett stämmobeslut. Bland aktieägarna finns några som anser att stämmans beslut är riktigt och därför vill intervenera på svarandesidan för att hindra att styrelsen för bolaget medger klandertalan. Aktieägarna har dock försummat att träda ur gruppen i rättegången. Här föreligger ett tydligt behov av att tillåta en intervention på svarandesidan för att motverka risken för rättsförluster för de aktieägare som inte delar gruppföreträdarens (och styrelsens) uppfattning om klandertalans sakliga grund.

Som nämnts ovan blir enligt vårt förslag en medlem inte att jämställa med part vid tillämpning av interventionsbestämmelserna i rättegångsbalken. Det kommer därför inte att finnas något formellt hinder mot att medlemmen intervenerar på gruppens motsida. Man kan dock känna en viss tvekan mot interventionsrätten eftersom åtgärden på sätt och vis innebär att medlemmen hamnar i partsställning mot sig själv. Det är därför att föredra att medlemmen först intervenerar på gruppens sida och avslutar den egna talan genom att t.ex. återkalla eller efterge käromålet. Medlemmen kan därefter gå över till motsidan, utan att behöva intervenera på nytt. I sällsynta undantagsfall, såsom i exemplet ovan, kan denna väg vara stängd för medlemmen. Ändamålsskäl talar då för att medlemmen tillåts att intervenera på motsidan på samma sätt som han kunnat göra det, om gruppföreträdaren processat i en individuell

rättegång. Som framgått ovan kommer detta inte att stå i strid med lagtextens lydelse.

Den som vill delta i rättegången som intervenient skall enligt 14 kap. 10 § RB ansöka om det till rätten. Parterna skall höras över ansökan. Denna ordning bör gälla också när den som vill intervenera påstår sig vara medlem i gruppen. I vissa situationer kommer det dock att stå klart att påståendet är riktigt. Det saknas för dessa fall anledning att orsaka onödig tidsomgång genom att ställa krav på att parterna skall höras över ansökan.

Också i en rättegång där det förs grupptalan får man räkna med att det kommer att finnas behov för tredje man (icke-gruppmedlemmar) att intervenera. Vi ser ingen anledning till att man då skall göra avsteg från de allmänna bestämmelserna om intervention i rättegångsbalken. I det sammanhanget bör uppmärksammas att den som trätt ur gruppen blir att betrakta som vilken utomstående person som helst. Också en tidigare gruppmedlem får alltså rätt att på vanligt sätt delta i rättegången som intervenient. Medlemmen kommer då normalt inte att träffas av domens rättskraft. Interventionen blir därmed ordinär, med de begränsade processuella befogenheter som framgår av 14 kap. 11 § första stycket RB.

Partsinträde genom intervention ger upphov till särskilda överväganden när det gäller rätten till ersättning och ansvaret för rättegångskostnader. Dessa spörsmål behandlas i kapitel 15.

13.3 Handläggningen av målet

13.3.1 Förberedelse

Inledande anmärkningar

Vi har i avsnitt 11.4 beskrivit hur det inledande skedet av en grupprättegång kommer att gestalta sig. En sådan rättegång skall kunna inledas genom att käranden ger in en ansökan om stämning eller om byte av taleform till rätten. Domstolen skall kontrollera att ansökningens innehåll stämmer överens med formkraven i rättegångsbalken och i den föreslagna lagen om grupprättegång. Samtidigt skall domstolen göra en första prövning av att det inte föreligger något annat hinder mot att ta upp talan, t.ex. på grund av brister i de särskilda processförutsättningar som kommer att gälla för grupprättegångar.

Nästa steg i rättens hantering av kärandens ansökan blir att utfärda stämning, utse en gruppföreträdare och underrätta gruppmedlemmarna om rättegången. I vilken ordning rätten vidtar åtgärderna kommer att

bero på omständigheterna i det enskilda målet. Ibland måste det med nödvändighet gå en viss tid mellan dessa; t.ex. kommer det att krävas att det vid grupptalan på svarandesidan utses en gruppföreträdare innan stämning kan utfärdas. I andra fall bör rätten kunna fatta beslut i samtliga frågor på en och samma gång. På samma sätt som gäller för rättegångar i allmänhet skall en allmän utgångspunkt vara att rätten så fort som möjligt bör besluta om stämning och delge svaranden stämningen tillsammans med kärandens ansökan.

Vid ansökan om byte av taleform får hanteringen av ansökningen självklart anpassas efter det som redan har inträffat i den individuella rättegången. Som sägs i avsnitt 12.1 kan man dock anta att det inte kommer att skilja särskilt mycket i grupprättegångens inledande förlopp mellan stämningsfallen och när det är frågan om byte av taleform.

Utfärdas stämning, skall förberedelse i målet äga rum. Detta sägs i 42 kap. 6 § RB. Med förberedelsen börjar rättens handläggning av själva saken. Förberedelsen innefattar dock även behandling av rättegångsfrågor. Det kan vara frågan om förhållanden som inträffar under processens gång. Men att förberedelsen inletts är ingen garanti för att domstolen inte avvisar kärandens talan på grund av ett rättegångshinder som förelåg redan när talan väcktes. Tvärtom är det vanligt att rätten blir varse en avvisningsgrund först genom att svaranden framställer en invändning därom i sitt svaromål.

Domstolens prövning av processförutsättningar har vi behandlat i avsnitt 12.8.3. I förevarande avsnitt koncentreras därför intresset på förberedelsen med bortseende från rättens hantering av processhinder. Framställningen är uppdelad på tre avsnitt. Det första behandlar förberedelsens yttre förlopp och rättens formella processledning. Därefter diskuterar vi rättens materiella processledning, som måste betraktas som en grundpelare i skyddet för de passiva medlemmarnas rätt till en saklig och rättssäker rättegång. Slutligen tar vi upp rättens förlikningsverksamhet, också det en fråga av stor vikt för gruppmedlemmarnas rättsskydd.

Förberedelsens yttre förlopp

Enligt 42 kap. 6 § RB är det obligatoriskt med förberedelse i en rättegång. Det kan i en grupprättegång komma att göras undantag från detta. Inleds sålunda en sådan rättegång genom byte av taleform får rätten enligt vårt lagförslag möjlighet att omedelbart bestämma tid för huvudförhandling, om målet är tillräckligt förberett genom den tidigare handläggningen. Det blir alltså inte frågan om en domstolsprövning utan någon förberedelse alls. Förfarandet torde dessutom bli att tillämpa endast i sällsynta undantagsfall. Fortsättningsvis bortses både från denna

situation och från andra speciella förhållanden som kan komma att råda till följd av att det redan har hållits förberedelse i mål som uppgår i en grupptalan.

I 42 kap. 6 § RB anges vidare i punktform syftet med att det skall hållas förberedelse i varje mål.

Förberedelsen skall för det första tjäna ändamålet att klarlägga parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som parterna åberopar till grund för sin talan. För kärandens del sker det inledningsvis genom de uppgifter som han lämnar i sin stämningsansökan. De krav som i det hänseendet skall ställas i en grupprättegång på att det skall föreligga ett bestämt yrkande, en utförlig redogörelse för grunderna för talan osv. behandlas närmare i avsnitt 12.8.2 och i författningskommentaren. För svarandens del kommer motsvarande villkor att gälla innehållet i hans svaromål. Också här kan det hänvisas till de nyssnämnda avsnitten.

Stämningsansökningen och svaromålet innehåller sällan en fullständig redogörelse för allt som parterna önskar åberopa som grund för sin talan. Detta kan normalt klarläggas först sedan parterna växelvis fört fram sina ståndpunkter. Därför stadgas i 42 kap. 8 § RB att parterna under förberedelsen var för sig skall ange de ytterligare omständigheter som de vill anföra samt yttra sig över vad motparten har anfört. Att bringa klarhet i dessa frågor kan sägas vara en av de mest fundamentala uppgifterna för rätten att fullgöra under förberedelsstadiumet.

Vid en grupprättegång kommer i det sammanhanget domstolen inte bara att behöva vara uppmärksam på att reda ut vilka yrkanden, invändningar och grunder som parterna gör gällande. Domstolen måste också göra klart om påståendena gäller hela gruppen eller bara vissa gruppmedlemmar och i så fall vilka. Likaså blir det nödvändigt för rätten att tänka på att de passiva gruppmedlemmarna hålls underrättade om rättegångens fortgång så att de får möjlighet att framställa egna yrkanden, invändningar och grunder.

Det andra syftet med förberedelsen är enligt 42 kap. 6 § RB att utreda i vad mån parterna är oense om åberopade sakförhållanden. Till en del blir detta klarlagt redan genom att parterna tydliggör och fixerar de rättsfakta som konstituerar grunden för talan. Det är emellertid från främst bevissynpunkt viktigt att man noga fastställer om parterna är ense eller oense om samtliga sakförhållanden. Att en part låter bli att förneka en viss omständighet innebär nämligen inte att faktumet är erkänt eller att domstolen på någon annan formell grund kan utgå från att omständigheten föreligger.

Också här blir det viktigt att domstolen i en grupprättegång uppmärksammar sakförhållanden som rör bara vissa medlemmars rätt så att eventuella oenigheter i dessa hänseenden blir klarlagda. Domstolen

kommer i det sammanhanget att behöva särskilt beakta den processgemenskap som kan föreligga mellan å ena sidan gruppföreträdaren och å andra sidan en särskild gruppföreträdare eller en gruppmedlem som har intervenerat.

Som ett tredje syfte med förberedelsen anges i paragrafen att det skall fastställas vilka bevis som skall förebringas och vad som skall styrkas med varje bevis. Ofta finns det anledning för parterna att under processens gång komplettera och ändra sina bevisuppgifter. Att detta kan ske också sedan förberedelsen har avslutats framgår av bl.a. 42 kap. 22 § RB.

Av särskilt intresse för grupprättegångar är 42 kap. 8 § första stycket sista meningen RB. Där sägs att parterna är skyldiga att på framställning av motparten uppge vilka andra skriftliga bevis de innehar (än dem som redan har företetts för rätten). Vi föreslår att bestämmelsen genom en särskild hänvisning i lagen om grupprättegång skall kunna tillämpas också på gruppmedlemmar som inte är parter.

Det fjärde syftet med förberedelsen är att klarlägga om det behövs ytterligare utredning eller andra åtgärder före målets avgörande. Frågan om det aktualiseras främst i indispositiva mål, där rätten har ett mer eller mindre långtgående eget utredningsansvar. Men även i dispositiva mål kan det bli aktuellt för rätten att på egen hand föranstalta om utredningar eller andra åtgärder. Sålunda kan rätten självmant besluta att det skall förordnas en sakkunnig i målet eller att det skall hållas syn. 42 kap. 6 § RB är dessutom att se som en handlingsregel till parterna, som härigenom upplyses om vikten av att man redan under förberedelsen klargör behovet av utredning och andra åtgärder. Väntar parterna till huvudförhandlingen med att föra in t.ex. ny utredning i målet riskerar man att huvudförhandlingen måste ställas in eller fortsätta senare. Under vissa förutsättningar kan rätten avvisa det nya materialet. I vart fall riskerar parten att drabbas av ett kostnadsansvar, oavsett hur utgången i målet blir.

Slutligen nämns i paragrafen som ett femte syfte med förberedelsen att det därigenom skall klarläggas om det finns förutsättningar för förlikning. Detta spörsmål behandlar vi under en egen rubrik längre fram.

I ett andra stycke i 42 kap. 6 § RB uttalas dels att förberedelsen skall drivas med inriktning på ett snabbt avgörande i målet, dels att rätten så snart det lämpligen kan ske bör höra parterna angående målets handläggning. För grupprättegångar tillkommer ytterligare ett moment, nämligen ett krav på att rätten skall driva förberedelsen med särskilt beaktande av att de passiva gruppmedlemmarnas intressen inte träds för när. Förberedelsen måste planeras och utformas så att samtliga de vars rätt berörs av domstolens avgörande kan sägas få sina anspråk prövade i en rättvis rättegång.

Att rätten skall höra parterna om målets handläggning syftar först och främst till att initiera en diskussion som leder fram till en tidsplan för målets handläggning. Vi menar att det i en grupprättegång blir extra viktigt att domstolen anstränger sig för att tillsammans med parterna få fram en någorlunda fast tidsplan redan i ett tidigt skede av rättegången. I det sammanhanget kan nämnas att det i provinsen Ontario i Canada ställs upp som en särskild processförutsättning att "there is a representative plaintiff or defendant who has produced a plan for the proceeding that sets out a workable method of advancing the proceeding on behalf of the class and of notifying class members of the proceeding".

En tidsplan som här åsyftas kan vara mer eller mindre detaljerad och mer eller mindre exakt i sina tidsangivelser. Precisionsgraden får bestämmas utifrån förhållandena i varje enskild process. Det viktiga är inte om det som förutsägs i planen till punkt och pricka infrias, även om strävan naturligtvis måste vara att följsamheten skall bli så stor som möjlig. Väsentligast är att domstolen redan från rättegångens början har ett fast handlag över processens förlopp. Genom att domstolen och parterna någorlunda exakt vet när i tiden det kan förväntas ske skriftväxling, hållas sammanträden osv. kan man undvika många onödiga tidsfördröjningar som inte sällan uppkommer i vanliga rättegångar. Det blir svårt för en part att begära och få uppskov för att inkomma med ett yttrande eller att få ett sammanträde uppskjutet när det sedan länge stått klart att parten skulle behöva företa åtgärden ungefär vid den tidpunkten. Orsakar någon part avvikelser från planens tidsschema kan detta läggas till grund för processuella sanktioner (jfr nedan). Särskilt aktuellt kan det bli att ålägga parten ett kostnadsansvar för extra utgifter som tidsfördröjningen ger upphov till.

Det finns inte i rättegångsbalken något absolut krav på att rätten skall upprätta en tidsplan eller att planen, när en sådan upprättas, skall ha en viss utformning. Man kan dock på goda grunder anta att det i en grupprättegång regelmässigt kommer att finnas klara fördelar med att göra upp ett schema för handläggningens förlopp rent tidsmässigt. Planen skall inte behöva vara skriftlig, men det kommer självklart att stärka domstolens möjligheter att med stöd av planen kunna utöva påtryckningar på parterna att följa de uppdragna tidsramarna om dessa finns återgivna i ett sammanträdesprotokoll eller i en annan skriftlig handling. Framför allt i större processer kan man visserligen förutse att tidsplanen måste revideras fortlöpande eller att detaljplaneringen sker successivt allteftersom målet fortskrider. Också i sådant fall kommer dock tidsplanen att tjäna ändamålet att domstolen hela tiden styr förberedelsen framåt på ett handfast och konstruktivt sätt.

Tidsplaneringen bör ske så tidigt som möjligt i målet. I många fall kommer den lämpligaste tidpunkten för att inleda en diskussion med

parterna att infalla strax efter det att svaranden har avgett sitt svaromål. Diskussionen kan ske under ett vanligt förberedelsesammanträde men domstolen kan också välja att behandla tidsaspekten för sig, t.ex. genom att hålla en telefonkonferens enligt 42 kap. 10 § RB. De erfarenheter från utlandet som vi har tagit del av undertstryker vikten av att det förs en öppen dialog mellan domstolen och parterna för att nå en rimlig och effektiv handläggningsplan. Domstolen bör vara öppen för parternas (och ombudens) önskemål om tid för förlikningsförhandlingar, studier av rättsfrågor, utredningsåtgärder, kontakter med passiva gruppmedlemmar osv. Samtidigt får domstolen inte ge efter för parternas vilja så mycket att det äventyrar att handläggningen blir så snabb, enkel och billig som möjligt. Den som åtar sig att processa som part eller ombud för eller mot en grupp måste räkna med att rättegången kan kräva en betydande arbetsinsats under en viss tidspress.

En förberedelse kan vara antingen muntlig eller skriftlig. Vanligast är en kombination av handläggningsformerna. Man bör i det sammanhanget räkna med att en grupprättegång i de flesta fall kommer att inledas med att svaranden föreläggs att inkomma med ett skriftligt svaromål, att det därefter hålls ett sammanträde och att förberedelsen avslutas genom ytterligare skriftväxling och eventuellt något sammanträde till. Handläggningen blir alltså till sitt yttre förlopp densamma som vid flertalet ordinära tvistemål.

I dispositiva mål kan ett föreläggande att inkomma med svaromål ges vid äventyr av tredskodom. Detsamma gäller kallelse till parterna att inställa sig vid ett sammanträde. Här blir det i en grupprättegång viktigt att domstolen är uppmärksam på den speciella processgemenskap som kan gälla mellan å ena sidan gruppföreträdaren och å andra sidan en gruppmedlem som har intervenerat eller en särskild gruppföreträdare. Som framgår av redogörelsen i bl.a. avsnitt 13.2.4 kan sanktionsmöjligheterna komma att vara olika för nu nämnda parter. Det bör också sägas att passiva gruppmedlemmar inte blir skyldiga att inställa sig vid ett sammanträde, annat än för bevisupptagning (vilket som regel sker endast vid huvudförhandlingen) eller på grund av rättens anmaning till medlemmen att intervenera. Medlemmarna kommer alltså inte att vara jämställda med part vid tillämpning av 11 kap. 5 § RB, om parts plikt att närvara vid sammanträden.

Enligt 42 kap. 8 § RB kan rätten dela upp förberedelsen på olika frågor eller delar av målet. Detta kan bli aktuellt för att underlätta hanteringen av individuella förhållanden i en grupprättegång. Rätten kommer också att kunna hålla sammanträde för särskild behandling av en rättegångsfråga, t.ex. om byte av gruppföreträdare eller rörande någon av de speciella processförutsättningar som vi föreslår skall gälla för en grupprättegång.

Det åligger parterna att förbereda sig väl före ett sammanträde (42 kap. 14 § RB). Är en part dåligt förberedd och leder det till kostnader för motparten kan rätten förplikta den försumliga parten att ersätta kostnaderna oavsett utgången av målet i övrigt (jfr 18 kap. 6 § RB).

Inför ett sammanträde eller en fortsatt skriftväxling kan domstolen göra upp en lista över de frågor som bör tas upp under den fortsatta handläggningen (42 kap. 14 § RB). Rätten kan också innan förberedelsen avslutas göra en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter, så som de uppfattas av rätten. Enligt vår bedömning kommer en sådan s.k. summing up att generellt ha ett stort värde i en grupprättegång. Sammanfattningen bör i första hand innehålla en redogörelse för parternas yrkanden, invändningar och grunder, med särskilt angivande av individuella förhållanden och i vilka frågor eller delar av saken som det på grund av intervention eller något annat förhållande finns mer än en part. Rättens redogörelse blir ett viktigt kontrollinstrument för gruppföreträdaren, gruppens motpart och eventuella medparter på endera sidan. Vi ser också att det i flertalet fall kan finnas ett självständigt värde i att de passiva gruppmedlemmarna får möjlighet att ta del av den skriftliga sammanfattningen. Särskilt gäller det om det finns flera alternativa sätt att lägga upp talan på eller om man av andra skäl kan anta att gruppmedlemmarna typiskt sett har intresse av att noga följa hur rättegången utvecklar sig.

Ett annat verktyg som rätten förfogar över är det s.k. stupstocksföreläggandet enligt 42 kap. 15 § RB. Om den bestämmelsen kan sägas att skulle rätten finna anledning att rikta ett sådant föreläggande mot gruppföreträdaren bör det starkt övervägas om han är lämplig att representera gruppen i målet.

Det bör vidare nämnas något om institutet medling under förberedelse. Med det menas att rätten förordnar en person som utanför domstolens inflytande försöker få parterna att träffa en frivillig uppgörelse. Om detta finns bestämmelser i 42 kap. 17 § andra stycket RB.

Även om det inte föreligger något formellt villkor om det förutsätter rent faktiskt medling att parterna samtycker till förfarandet och att de godtar en viss person som medlare. Enligt uttalanden i lagförarbetena bör ett medlingsförfarande komma i fråga endast för tvister där det ter sig mycket tidsödande och kostsamt att i detalj utreda parternas ståndpunkter och där bevisningen kan antas bli omfattande (se prop. 1986/87: 89 s. 207 f.). Detta för tankarna till grupprättegångar med ett flertal individuella rätts- eller bevisfakta som splittrar förberedelsen eller som kräver efterprocessuella förfaranden eller som på annat sätt riskerar att påtagligt komplicera och fördröja handläggningen.

En medlare arbetar under en helt annan frihet än en domstol som driver förlikningsverksamhet (se nedan). Som anges i nyssnämnda förarbeten bör medlingsförfarandet inte syfta till att nå en uppgörelse som innebär att det skipas millimeterrättvisa, utan i stället medverka till att tvisten får en skälig utgång. Medlaren bör därför inte vara tvungen att penetrera varje detalj i förhållanden om vilka parterna är oeniga, utan skall kunna inrikta arbetet på de väsentliga tvistefrågorna. Följaktligen är medlaren inte lika bunden som domstolen av rättsliga överväganden. Han kan i större utsträckning tillåta sig att göra rent förnuftsmässiga bedömningar som ligger vid sidan av dem som innefattas i en strikt juridisk prövning.

Medlaren bestämmer själv vilka metoder han vill använda för att nå en uppgörelse i godo. Här skall dock noteras att vi föreslår att en uppgörelse som gruppföreträdaren träffar för gruppmedlemmarnas räkning måste stadfästas av rätten för att bli giltig mot gruppmedlemmarna. Detta krav kommer också att gälla en förlikning som träffas efter ett medlingförfarande. Det kan därför finnas särskild anledning för medlaren att förankra sitt mandat hos de passiva gruppmedlemmarna. Så kan ske genom stormöten, rundskrivelser eller på annat dylikt sätt.

Det finns ingen fixerad personkategori inom vilken rätten bör söka en lämplig medlare. I vissa typsituationer kan det dock falla sig naturligt att medlaren är en person med speciell sakkunskap eller med en viss integritet. Sålunda är det internationellt inte ovanligt att det i en class actionsituation träffas en uppgörelse vilken innefattar att svaranden betalar ett belopp som fördelas mellan gruppmedlemmarna enligt ett särskilt förfarande. I sådant fall kan det vara en fördel om medlaren är en advokat som också kan fungera som förvaltare och fördela ersättningen till varje medlem. Det i varje situation väsentligaste blir dock att medlaren är en person som parterna (och i viss mån gruppmedlemmarna) har ett stort förtroende för.

Normalt bör ett medlingsförfarande komma till stånd under förberedelsens inledande skede. Avsikten är ju att undvika ett komplicerat och betungande utredningsarbete vid domstolen. Å andra sidan är det ett rimligt krav att medlaren och parterna har en viss överblick av processmaterialet som underlag vid förlikningsförhandlingarna. Ofta är det dessutom först sedan rätten har sorterat och sovrat bland yrkanden, invändningar, grunder och bevisning som behovet av att förordna en medlare framträder klart. Här som annars kommer domstolen att få agera med utgångspunkt från omständigheterna i den enskilda grupptalanprocessen.

Att rätten förordnar en medlare får inte leda till att domstolen förlorar greppet om målets fortsatta handläggning. Medlingsförfarandet är att se som ett led i rättens strävan att driva förberedelsen mot ett snabbt

avgörande. Rätten bör därför inte stå främmande för att ange en tidsram inom vilken utfallet av medlingsarbetet skall redovisas till domstolen. Tvärtom är det psykologiskt viktigt för alla inblandade att veta att domstolen hela tiden aktivt driver på målet och inte accepterar att tvistefrågor dras i långbänk. Detta kommer självklart att gälla också i en grupprättegång.

Den grundlägganden tanken med förberedelsen är att göra målet färdigt för avgörande vid en koncentrerad huvudförhandling. Ibland kan dock målet avgöras under förberedelsen. Det gäller till en början om kärandens talan är uppenbart ogrundad. I sådant fall får domstolen ogilla talan t.o.m. utan att utfärda stämning och sålunda utan att det har inletts någon förberedelse i målet (42 kap. 5 § RB). Det kommer knappast att bli aktuellt att tillämpa bestämmelsen i en grupprättegång, i vart fall inte om gruppen uppträder på kärandesidan. En sådan talan kommer i stället att avvisas på grund av rättegångshinder.

Vidare kan rätten enligt 42 kap. 18 § RB utan huvudförhandling avgöra ett mål på annat sätt än genom dom (såsom vid avvisnings- eller avskrivningsbeslut), meddela tredskodom, meddela dom i anledning av talan som medgetts eller eftergetts, stadfästa förlikning och även i annat fall meddela dom, om huvudförhandling inte behövs med hänsyn till utredningen i målet och inte heller begärs av någon av parterna. Det senare utesluter bl.a. att det i målet åberopas muntlig bevisning eller syn eller att parterna bör ges möjlighet till muntlig plädering. Som exempel på när ett mål kan avgöras på handlingarna nämns i förarbetena vissa tvister om avtalstolkning, såsom när parterna är oeniga om hur en klausul i ett standardkontrakt generellt skall tillämpas. Bestämmelsen bör kunna tillämpas i en grupprättegång utan några vidare motivuttalanden.

Materiell processledning

Domstolen ansvarar inte bara för att rättegångens yttre förlopp formas efter kraven på ett så snabbt, billigt och enkelt förfarande som möjligt. Det vilar också på domaren att vidta åtgärder som har direkt inverkan på processinnehållet. Man talar i det sammanhanget om rättens materiella processledning. Ämnet tillhör ett av de mest omdebatterade inom svensk processrätt. Åsikterna är många om hur långt domaren bör och får gå i eget handlande för att berika eller begränsa processmaterialet.

Att rätten skall utöva materiell processledning framgår av 42 kap. 8 § andra stycket RB. Enligt bestämmelsen skall rätten, allt efter målets beskaffenhet, vid förberedelsen verka för att tvistefrågorna blir klarlagda och att parterna anger allt som de vill åberopa i målet. Rätten skall

vidare genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar.

Vi har tidigare i flera sammanhang nämnt principen om domarens materiella processledning som en av grundpelarna i skyddet för de passiva gruppmedlemmarna. Hur pass effektivt instrument 42 kap. 8 § andra stycket RB blir i det hänseendet beror på vilken rätt och plikt för domaren att agera som man tolkar in i bestämmelsen. Det finns mot den bakgrunden skäl att närmare återge delar av lagstiftarens uttalanden i samband med den reformering av tingsrättsförfarandet som trädde i kraft den 1 januari 1988 (se för det följande prop. 1986/87:89 s. 103-108). Departementschefen uttalade då bl.a. följande.

"*Processledning i dispositiva tvistemål*

I ett dispositivt tvistemål råder i princip frihet för parterna att själva bestämma vad som skall vara föremål för processen. Rätten får inte döma ut mer än det som käranden yrkat eller mindre än svaranden medgivit och får heller inte grunda sin dom på någon annan omständighet (rättsfaktum) än som åberopats av parterna. Viktiga begränsningar finns också i fråga om rättens möjligheter att självmant föranstalta om bevisning. Som RU påpekat är dessa förhållanden av avgörande betydelse för rättens processledande verksamhet. Processledningen skall i princip begränsas till att i den mån det behövs hjälpa parterna att klara ut vad de vill yrka och åberopa och vilken bevisning de vill förebringa.

Det nu sagda innebär inte att jag är förespråkare av en passiv domarroll. Domaren bör inrikta sig på att under förberedelsen av ett mål så snabbt som möjligt få fram vad parterna yrkar och åberopar, vilken bevisning som skall förebringas och vad som skall styrkas med varje särskilt bevis. Häri ligger till en början naturligtvis att domaren skall ingripa för att avhjälpa otydligheter eller ofullständigheter i det som parterna anför. Men det måste också - låt vara i mer speciella situationer - kunna bli fråga om att domaren föranleder parterna att föra in nytt material i processen, nya yrkanden, nya grunder och ny bevisning. Så långt tycks också en bred enighet råda inom domarkåren. När man sedan skall fastställa var gränsen skall gå för denna verksamhet och i vilka situationer domaren skall agera har visserligen många domstolar i sina remissyttranden slutit upp bakom RU:s tämligen måttfulla linje, vilken i sin tur kan förutsättas utgöra en kompromiss mellan olika meningar inom utredningen. Men flera röster har höjts för en längre gående processledning än vad utredningen förespråkar, medan andra pekat på situationer där processledning enligt utredningens modell framstår som mindre lämplig.

Jag anser det olämpligt att lagstiftaren motivledes tar ställning till konkreta exempel på när processledning skall förekomma eller inte. En sådan teknik skulle, som jag sagt tidigare, kunna låsa rättsutvecklingen på

ett olyckligt sätt. Jag får i stället nöja mig med att mer allmänt uttala att domstolen i varje särskilt fall måste överväga om det är förenligt med domstolens opartiskhet och intresset av att undvika onödigt vidlyftiga processer att man t.ex. tar upp frågan om det finns några alternativa grunder som en part kan åberopa vid sidan av dem han uttryckligen åberopat. Det måste som utredningen säger allmänt sett krävas att det framstår som nära till hands liggande att parten, om han kommit att tänka på det, hade önskat åberopa det nya materialet. Domaren måste hela tiden göra avvägningen mellan den hjälpbehövande partens intresse att få ut så mycket som möjligt av rättegången, å ena sidan, och hänsynen till motpartens intressen, till hans förlitan på domstolens objektivitet och till intresset av att hålla rättegången inom rimliga gränser, å den andra sidan.

Det förhållandet att målet rör ett rättsområde där tvingande lagstiftning gäller till förmån för den hjälpbehövande parten bör kunna påverka omfattningen av domarens aktivitet på det sättet att domaren har starka skäl att fråga sig om ett uteblivet åberopande av relevanta rättsfakta enligt en tvingande regel verkligen är i överensstämmelse med partens vilja. Samtidigt gör sig naturligtvis motpartens intressen gällande lika starkt i dessa mål som i mål med dispositiv lagstiftning (jfr RU i SOU 1982:26 s. 111 ff och särskilt yttrande s. 616). ---

När det gäller processledning rörande bevisning vill jag liksom utredningen till en början understryka att rätten bör var aktiv för att precisera bevistema. Likaså bör rätten söka förmå parterna att iaktta principen om det bästa bevismedlet, även om parterna i dispositiva tvistemål även framgent bör ha den slutliga bestämmanderätten ifråga om åberopande av muntlig bevisning. Domaren måste som utredningen anför i princip också vara oförhindrad att säga till en part att han måste räkna med att förebringa bevisning för ett påstående i rättegången för att detta skall godtas av domstolen.

RU har i detta sammanhang också gjort en del uttalanden rörande domarens rätt att i uppenbara fall påpeka för en part att den förebragta bevisningen är otillräcklig eller att en åberopad grund är ohållbar. Här kommer man in på mycket känslig mark, där balansgången mellan önskemålet att undvika onödigt processande och kravet på domarens objektivitet är mycket svår. Jag vill för min del inte utesluta att det finns situationer där det framstår som övervägande befogat att domaren gör uttalanden av detta slag, men vill samtidigt peka på att sådan verksamhet kommer mycket nära den materiella rådgivningen, som domstolarna i princip bör avhålla sig från i frågor där fler parter än en är involverade (jfr avsnitt 2.4.3). Den närmare omfattningen av domstolarnas verksamhet i dessa frågor måste emellertid - liksom hittills - lösas i det praktiska rättslivet. ---

Processledning i indispositiva tvistemål

Att en fråga har indispositiv karaktär innebär att förlikning om saken inte får träffas i rättegången. Detta motiveras av att det inte ansetts kunna överlåtas åt parterna att själva fullt ut beakta alla intressen som är berörda. En konsekvens av dessa förhållanden är att rätten har större möjligheter att ta in annat material i målet än vad parterna åberopat och att i domen t.ex. ta hänsyn även till andra omständigheter än dem parterna åberopat.

Givetvis måste det nu sagda inverka på processledningen. Det behöver som RU påpekar emellertid inte medföra att förhandlingsprincipen överges och processen får en inkvisitorisk karaktär. Det torde råda en bred enighet om att det är både lämpligt och fullt möjligt att i de allra flesta indispositiva frågor låta parterna ha ett förstahandsansvar för utredningen ungefär på samma sätt som i de dispositiva målen.

Detta innebär att rätten åtminstone till en början kan agera som i dispositiva mål. Självfallet är det även i indispositiva mål påkallat med en varsam processledning för att domaren skall undgå misstankar om partiskhet. Endast om parterna själva inte vill eller kan ta fram tillräckligt material för målets avgörande bör rätten självmant t.ex. gå utöver de grunder som en part åberopat eller på egen hand föranstalta om bevisning. Det är givetvis viktigt att detta sker öppet."

Den materiella processledningen skall ske med utgångspunkt från de speciella förhållanden som föreligger i varje enskilt mål. Rätten skall när den överväger att företa en åtgärd av denna karaktär väga mellan faktorer som intresset av att avgörandet blir materiellt riktigt, strävan efter att förfarandet präglas av snabbhet och effektivitet och kravet på att domstolen skall vara och framstå som saklig och opartisk.

Att domstolen skall se till att tvistefrågorna i målet blir klarlagda är uppenbart. Lika självklart är att rätten inte skall låta otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar kvarstå outredda. Detta gäller inte bara frågor som rör själva saken. Också när det gäller rättegångsfrågor måste domstolen verka för att parternas ståndpunkter blir klart fastställda. Vi har tidigare (avsnitt 12.8) deklarerat att vi anser att rätten i en grupprättegång bör kunna gå ganska långt i sin processledning för att t.ex. förmå käranden att bestämma gruppen på ett sätt som uppfyller processförutsättningen om en med hänsyn till omständigheterna i målet lämpligt bestämd grupp.

Det saknas anledning att göra någon annan bedömning när handlandet avser att avhjälpa otydligheter och ofullständigheter med anknytning till själva processföremålet. Frågekomplexen kan för övrigt ofta komma att hänga ihop. Sålunda kan det bli svårt att ta ställning till om grupprättegången är ett lämpligt processalternativ, om det inte står klart exakt vilka gemensamma, likartade och individuella omständigheter som görs

gällande i målet. Det kan också bli omöjligt att ta ställning till behovet av att anmoda enskilda gruppmedlemmar att intervenera, att meddela särskild mellandom eller att företa andra handläggningsåtgärder, om domstolen svävar i ovisshet om vad parterna menar med sina åberopanden eller om framställningarna är ofullständiga i något hänseende.

Denna typ av luckor i framställningen kan komma att föreligga både på gruppens sida och på motpartssidan. Domstolen skall självklart agera lika kraftfullt oavsett vems framställning det är som behöver tydliggöras.

När man diskuterar materiell processledning i en grupprättegång måste det emellertid även särskilt noteras att brister i en parts processföring kan få helt andra konsekvenser när det är en gruppföreträdare som felar än om bristerna kan läggas en part som för en individuell talan till last. Enligt vårt förslag kommer en grupptalan att tillåtas under förutsättningen att gruppföreträdaren tar till vara de passiva gruppmedlemmarnas rätt på ett ändamålsenligt och effektivt sätt. Uppfylls inte det villkoret skall kärandens talan avvisas eller gruppföreträdaren bytas ut mot någon annan lämplig person. Gruppföreträdarens oskicklighet kommer också att kunna åberopas av en gruppmedlem för att riva upp en dom i efterhand. Inte bara gruppmedlemmarna utan också gruppens motpart kommer med hänsyn till dessa förhållanden att ha ett intresse av att domstolen avhjälper otydligheter och ofullständigheter i gruppföreträdarens framställning och även i övrigt verkar för att parten som för grupptalan anger allt som han vill åberopa i målet. Kravet på domstolens objektivitet innebär härvidlag att rätten måste visa samma välvilja och beredd het att bistå en hjälpbehövande part som för individuell talan, dvs. gruppens motpart eller en medlem som har intervenerat.

Ett argument som ibland framhålls som motiv för att domstolen bör vara försiktig i sin processledning i dispositiva mål är att man i annat fall riskerar att hamna i konflikt med parternas generella frihet att avtala om hur rättstvisten skall lösas. Också här finns det anledning att påpeka grupprättegångens särställning i det att gruppföreträdaren kommer att processa om andra personers rättsställning och att förlikning och vissa andra processuella handlingar enligt vårt lagförslag kommer att kräva rättens medverkan för att bli giltiga.

Rättegångar där det förs grupptalan kommer sinsemellan att skilja sig i lika stor utsträckning som vanliga rättegångar är olika varandra. Skall man upprätthålla föresatsen att processledningen bestäms utifrån förhållandena i varje enskilt mål är det följaktligen omöjligt att i ett lagstiftningsärende ge mer detaljerade anvisningar om hur rätten bör agera i skiftande situationer. De ovan återgivna uttalandena i prop. 1986/87:89 om ett reformerat tingsrättsförfarande ger enligt vår mening en bra beskrivning av under vilka förhållanden och på vilket sätt

domstolen bör utöva sin materiella processledning i en grupprättegång. Vi vill dock vidareutveckla resonemanget i ett par hänseenden.

Den för de flesta domare mest problematiska frågan är säkerligen vad som närmare ligger i kravet på att rätten skall verka för att parterna anger allt som de vill åberopa i målet (42 kap. 8 § andra stycket första meningen RB). I vilken mån ger detta domaren rätt och plikt att initiera parterna att dra in nytt material i processen?

Vi anser att man i det sammanhanget bör fästa särskild vikt vid departementschefens uttalande om att det allmänt sett krävs att det framstår som nära till hands att parten, om han kommit att tänka på det, hade önskat åberopa materialet och att domaren därvidlag har starka skäl att fråga sig om ett uteblivet åberopande av relevanta rättsfakta enligt en tvingande lagregel verkligen överensstämmer med partens vilja.

I en grupprättegång bör domstolen i det läget inte nöja sig med att fråga hur gruppföreträdaren hade handlat om han själv hade uppmärksammat omständigheten i fråga. Rätten måste gå ett steg längre och försöka sätta sig in i om gruppföreträdarens handlande (eller brist på agerande) står i linje med hur de enskilda gruppmedlemmarna vill att företrädaren skall utföra talan eller om partens processföring kan antas stämma överens med hur de själva skulle ha agerat om de processat individuellt.

Enligt vår mening finns det inget att invända om domstolen vid eller efter en sådan bedömning frågar gruppföreträdaren närmare kring omständigheter (rättsfakta) som han nämnt under sakframställningen, i anslutning till bevisupptagningen eller på annat sätt utan att det klart framgått att faktumen åberopas. Inte heller menar vi att man kan rikta kritik mot att rätten redogör för innehållet i relevanta lagrum eller för rättsläget i övrigt, om det framstår som betänkligt att gruppföreträdaren inte har uppmärksammat ett eller flera väsentliga rekvisit. Det innebär inte att vi förespråkar att rätten beträffande varje omständighet som kan påverka utgången i målet självmant skall undersöka om parten vill åberopa faktumet eller inte. Ibland kan det dock finnas anledning för domaren att inom ramen för sin frågerätt på det sättet föra in helt nytt material i målet. Vi syftar bl.a. på det fallet att domstolen på grund av vad som förekommit i övrigt i målet har skälig anledning anta att det finns fakta som bör åberopas för att inte gruppmedlemmarnas intressen skall åsidosättas. Vi vill inte heller utesluta att domstolen kan ha orsak att agera mer kraftfullt om det finns omständigheter som enligt vad rätten känner till brukar föreligga och vara tvistiga i mål av det ifrågavarande slaget. Domstolen kan då ha goda grunder för att utgå från att det strider mot medlemmarnas bästa att omständigheterna inte åberopas i målet.

Självklart kan det aldrig bli tal om att domstolen skall påverka gruppföreträdaren eller någon annan part att åberopa omständigheter som det är osäkert om de föreligger eller inte. Ett sådant tillvägagångssätt skulle strida mot kravet på att rättegången skall drivas på ett så snabbt, billigt och enkelt sätt som möjligt. Här kan noteras att domstolens processledning inte alltid kommer att rikta sig mot gruppföreträdaren eller gruppens motpart. Rätten får genom underrättelseförfarandet möjlighet att redovisa det processuella läget för de passiva gruppmedlemmarna och därigenom ge dessa ett incitament att själva eller via gruppföreträdaren utreda förekomsten av andra förhållanden och vid behov föra in dessa i rättegången. Ett annat sätt är att rätten självmant bör kunna väcka frågan om byte av gruppföreträdare, om bristerna i processföringen är så allvarliga att man kan sätta i fråga partens lämplighet att föra talan för gruppens räkning.

Det talas i de närmast föregående styckena särskilt om brister i gruppföreträdarens processföring. Som framhållits tidigare är det viktigt att domstolen kommer att vara beredd att agera på motsvarande sätt i förhållande till gruppens motpart. I annat fall kan man på goda grunder påstå att domstolen riskerar att framstå som partisk. Men så länge rätten är inställd på att driva samma form av processledning oavsett vem av parterna som behöver hjälp ser vi inte att domstolens anseende för opartiskhet kan anses bli kränkt. Domstolens hjälp till parterna får dock självklart aldrig övergå från processledning till att bli fråga om materiell rådgivning.

De allmänna hållpunkter som stakas ut ovan bör inte bara gälla beträffande parternas åberopande av rättsfakta. Också när det gäller yrkanden kan det finnas anledning för rätten att t.ex. utnyttja sin frågerätt. Särskilt gäller detta om rätten anser att det finns alternativa yrkanden, t.ex. prisavdrag i stället för hävning, som det ligger nära till hands att anta att gruppmedlemmarna hade velat framställa om de varit parter i målet.

Rätten skall vidare ha samma processledande funktion med avseende på bevismaterialet. Det blir viktigt att rätten ser till att parterna noga fastställer vilka omständigheter som olika bevismedel hänför sig till. Indikationer finns på att domstolarna i vanliga rättegångar inte alltid är tillräckligt pådrivande för att få parterna att precisera sina bevisteman. I en grupprättegång blir det emellertid särskilt viktigt att bevistemana fixeras och preciseras. Rätten och parterna får därigenom möjlighet att kontrollera att bevisningen inte är ofullständig på så sätt att det beträffande en viss omständighet saknas åberopad bevisning eller att det i förhållande till någon medlems anspråk finns ett annat, bättre bevismedel. Särskilt i vidlyftiga mål med flera yrkanden, invändningar och grunder kan det därför vara till stor hjälp att låta en sådan samman-

fattning (summing up) som nämns ovan omfatta också parternas bevisuppgifter, kopplat till de olika fakta som parterna avser att styrka med bevisningen.

Rättens förlikningsverksamhet

Frågan om i vilken utsträckning domstolen skall verka för att parterna träffar en uppgörelse i godo har nära anknytningspunkter till rättens materiella processledning. Genom att parternas ståndpunkter klarläggs, revideras och fylls ut blir det lättare för dem att bedöma sin position i rättegången, vilka förutsättningarna är att vinna framgång i målet. Detta gynnar i allmänhet utsikterna till att parterna löser sin konflikt genom en frivillig överenskommelse. Men också det motsatta förhållandet kan vara ett incitament för de tvistande att komma överens på egen hand. Målet är kanske så komplicerat och tvistefrågorna så besvärliga att klarlägga och utreda att den tid och de kostnader som detta kan beräknas kräva inte står i rimlig proportion till de vinster som en framgångsrik talan kan inbringa. Som framgått ovan kan i ett sådant fall medling framstå som den lämpligaste metoden att lösa tvisten.

Vi har tidigare nämnt att ett av syftena med förberedelsen är att klarlägga om det finns förutsättningar för förlikning (42 kap. 6 § första stycket 5 RB). I 42 kap. 17 § RB utvecklas detta på så sätt att rätten i ett dispositivt mål skall verka för att parterna förliks, om det är lämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter. Bestämmelsen ger ett vitt utrymme för tolkning av hur aktiv rätten bör vara i det hänseendet. Både den som förordar en tämligen passiv domarroll och den som föredrar en kraftfullare förlikningsverksamhet från rättens sida kan finna stöd för sin uppfattning i lagtexten. Det finns därför, och med hänsyn till att frågan är av stor betydelse i grupptalansammanhang, anledning att återge några uttalanden av departementschefen i det tidigare omnämnda lagstiftningsarbetet (se prop. 1986/87:89 s. 110-115).

> "För min del vill jag lägga följande synpunkter på denna fråga. Självklart är de allmänna domstolarnas verksamhet oerhört väsentlig för allmänhetens tilltro till och respekt för den materiella lagstiftningen, såväl den civilrättsliga som den straffrättsliga. Så till vida har RU rätt i sitt resonemang som denna tilltro och respekt riskerar att försvagas, om det blir känt att domstolarna mer allmänt försöker åstadkomma förlikningar som ligger klart vid sidan av vad den materiella lagstiftningen föreskriver. Samtidigt måste man ha klart för sig att det är fråga om dispositiva mål där parterna har rätt att göra upp vid sidan om rättegången och utan hänsyn till innehållet i den civilrättsliga lagstiftningen. Domstolen har i princip t.ex.

skyldighet att genom dom stadfästa en av parterna träffad förlikning även om domstolen anser att den klart strider mot det materiella rättsläget. Mot denna bakgrund innebär det enligt min mening inte någon större risk för den civilrättsliga lagstiftningens genomslagskraft om domstolarna i rimlig utsträckning medverkar i förlikningsförhandlingar som kommer in på faktorer något vid sidan av de strikt juridiska. Härtill kommer, som flera remissinstanser påpekat, att domstolen när det blir aktuellt att diskutera förlikningsfrågan ofta inte kan ha någon säker uppfattning om innehållet i en blivande dom.

Det nu sagda innebär inte att jag anser att rätten alltid bör få driva förlikningsarbete utan att snegla på i vad mån parterna synes ha fog för sina ståndpunkter i målet. Vad som enligt min mening är olämpligt är t.ex. att rätten hårt driver en part, vars talan förefaller välgrundad, att gå med på en förlikning som innebär att han i väsentlig mån efterger vad han yrkar i målet. En fara för allmänhetens tilltro till civilrättskipningen föreligger nämligen, om det blir vanligt att parter känner sig tvingade av domstolarna att gå med på förlikningar som innebär att de får ge efter sin rätt. Därmed tangerar man en delvis annan frågeställning, nämligen i vad mån rätten skall ägna sig åt förlikningsverksamhet mot parternas vilja.

I detta hänseende menar RU att rätten inte bör få driva förlikningsförsök om någon part säger ifrån att han inte vill vara med om förlikning; man föreslår också en uttrycklig lagregel om detta. Flera remissinstanser menar att en sådan bestämmelse är för kategorisk med hänsyn till de skiftande förhållanden som föreligger i praktiken.

Jag menar för min del att det i och för sig är en självklarhet att rätten, om en part klart säger ifrån att han inte önskar driva förlikningsförhandlingar med motparten utan vill att rätten skall pröva målet, inte bör pressa parten att ändå gå in i förhandlingar eller utöva påtryckningar på honom att godta ett av motparten framlagt förlikningsbud. Varje part har naturligtvis en oavvislig rätt att, om de formella förutsättningarna är uppfyllda, få ett tvistemål prövat i enlighet med gällande materiella rättsregler. Det får inte förekomma att en domare mer eller mindre vägrar att göra en rättslig prövning av ett mål. Rätten bör emellertid till att börja med i princip alltid ha rätt att fråga parterna om de har diskuterat en uppgörelse i godo och om de är intresserade av att denna fråga tas upp under rättens ledning. Rätten bör vidare ha rätt och skyldighet att i neutrala termer ge parterna saklig information om fördelar och nackdelar med de olika alternativen dom resp. förlikning, bl.a. med hänsyn till rättegångskostnader, tidsaspekter och möjligheter till frivilligt fullgörande. Och om rätten anser att processekonomiska faktorer starkt talar för förlikning, t.ex. i mål rörande många stridiga delposter, bör man påpeka detta. Likaså kan, som RU säger, vikten av att parterna framdeles upprätthåller goda relationer starkt tala för förlikning, och rätten bör kunna nämna även en sådan faktor. Denna faktor har särskild relevans i affärstvister och tvister mellan släktingar och grannar.

En viktig fråga i detta sammanhang är i vilken mån rätten skall väga in den omständigheten att ena parten verkar ha avsevärt mer fog för sin ståndpunkt än motparten och att det från juridisk synpunkt kanske t.o.m. verkar klart hur utgången i målet skall bli. Jag menar i likhet med RU att sådana faktorer bör föranleda domstolen att vara mer försiktig med propåer om förlikning, men jag vill samtidigt inte utesluta att domstolen även i juridiskt ganska klara mål kan medverka till förlikningar som innebär att ena parten något efterger sin rätt. Det kan ju nämligen förhålla sig så att den part som har rätt i sak ändå totalt sett tjänar på en förlikning; bl.a. kan den gagna möjligheterna till frivillig fullgörelse från motparten.

Den omständigheten att parterna företräds av advokater eller motsvarande bör inte hindra att rätten aktualiserar frågan om förlikningsförhandlingar under förberedelsen. Som flera remissinstanser påpekar kan parterna, eller en av dem, ha kontaktat advokat eller motsvarande först på ett sent stadium och några meningsfulla förhandlingar därför inte hunnit föras. Det kan också vara så att en part blir mer förlikningsvillig när han hör frågan tas upp av ett neutralt organ, domstolen, än när hans eget ombud tar upp frågan. En tredje faktor kan vara att parten bättre kan bedöma sina chanser i processen när förberedelsen kommit en bit på väg vid rätten och därigenom kan föra förlikningsfrågan på en realistisk grund. Generellt sett bör emellertid enligt min mening gälla att rätten skall vara mer försiktig med förlikningspropåer när parterna företräds av advokater. Man måste nämligen normalt sett utgå från att frågan prövas tillräckligt under stadiet före domstolsförhandlingen.

Av vad jag hittills har anfört framgår att jag anser att sådana faktorer som målets juridiska och sakliga komplikation, parternas intresse av att upprätthålla goda relationer med varandra, deras förlikningsvilja och medverkan av advokater bör vägas in i domarens bedömning av om det är lämpligt att aktualisera förlikningsfrågan i ett mål. Jag har hittills inte heller kunnat peka ut någon viss typ av mål där förlikningsfrågan under inga omständigheter bör aktualiseras. Inte heller i övrigt anser jag att någon skarp gräns i detta hänseende bör dras. Jag tänker i det sammanhanget främst på vad RU kallat de "svart-vita" målen, alltså mål där en dom endast kan resultera i antingen helt bifall till eller helt ogillande av käromålet. Jag kan inte se något skäl till att sådana mål generellt skall undantas från området för rättens förlikningsinitiativ. Men det hindrar inte att ett mål av denna kategori i ett enskilt fall kan te sig olämpligt att förlika. Ett exempel på detta är det fallet att domaren anser det uppenbart att någon av parterna far med osanning.

Mycket viktiga faktorer när det gäller intensiteten av domarens förlikningsförsök är, som utredningen påpekar, tvisteföremålets värde och rättegångskostnadernas storlek samt, framför allt, relationen mellan dessa båda faktorer. Ju högre de beräknade rättegångskostnaderna är i förhållande till tvisteföremålets värde, desto angelägnare framstår det från båda parternas och det allmännas synpunkt att målet förliks. Jag menar

> därför liksom RU och flertalet remissinstanser att man får acceptera en längre gående förlikningsveksamhet i sådana mål än i mål som gäller stora belopp eller där de förväntade kostnaderna är måttliga. Detta är ju också grundtanken bakom småmålslagens nuvarande regel, som föreskriver särskilt aktiv förlikningsverksamhet i mål om små värden."

Dessa uttalanden bör ligga till grund också för rättens förlikningsverksamhet i grupprättegångar. Vi anser dock att det finns anledning att utveckla resonemanget på vissa punkter med hänsyn till de speciella förhållanden som följer av att någon för talan för andras räkning. Domstolen måste sålunda i sina förlikningsförsök beakta att minst en av parterna (gruppföreträdaren) saknar civilrättslig dispositionsrätt över processföremålet. Inget grupptalanmål kommer att vara dispositivt i den meningen att gruppföreträdaren fritt kan förlikas om gruppmedlemmarnas rätt. En sådan överenskommelse kräver enligt vårt förslag rättens medverkan för att bli gällande mot gruppmedlemmarna (se avsnitt 13.4.2).

I det sammanhanget kan nämnas att vi anser att rätten bör vara särskilt försiktig med att väga in utomrättsliga faktorer när den bedömer värdet för gruppmedlemmarna av ett konkret förlikningsförslag. Eftersom det kan vara svårt att uppskatta betydelsen av sådana faktorer för gruppmedlemmarna menar vi att domstolen ibland måste vara mer återhållsam med att stadfästa förlikningar med sådana inslag än som faller inom rättens förlikningsverksamhet enligt departementschefens uttalanden ovan. Det får aldrig bli så att vissa medlemmar känner att deras rätt har blivit satt åt sidan på grund av faktorer som har liten eller ingen alls betydelse för dem.

Samtidigt skall det noteras att kravet på rättens medverkan inte kommer att gälla förlikningar som medlemmarna träffar direkt med gruppens motpart. Vi vill därför inte utesluta att rätten kan gå längre i sina förlikningssträvanden än som nyss angetts om verksamheten innefattar en direkt kommunikation mellan medlemmarna och motparten i stället för att gruppföreträdaren ensam sköter förhandlingarna för hela gruppens räkning.

I de citerade avsnitten ovan görs vissa uttalanden som innebär att rätten bör vara försiktig med att driva förlikningsförsök om en part klart säger ifrån att han inte önskar att diskutera en uppgörelse. För grupprättegångarnas del bör här göras den nyanseringen att domstolen bör kunna agera mer kraftfullt när den bedömer att en förlikning är i överensstämmelse med hela gruppens bästa, men gruppföreträdaren inte har insett detta. Domstolen bör i sådant fall upplysa gruppföreträdaren om fördelarna med en förlikning och de negativa konsekvenser som kan bli följden av en kanske utdragen och komplicerad process. Anser domstolen att det finns särskilt tunga skäl för att inleda förlikningsförhandlingar

kan det bli aktuellt att - om än i sällsynta undantagssituationer - underrätta medlemmarna och anmoda dem att själva försöka få tvisterna lösta genom uppgörelser i godo eller att höra efter med dem om det finns intresse av att det utses en särskild medlare i målet.

Domstolen bör i detta och andra sammanhang dock ha att särskilt uppmärksamma att en grupprättegång kan ha ett vidare syfte än att säkerställa kompensation till gruppmedlemmarna. Ibland kommer avsikten med rättegången i stället att vara att styra motparten och andra personer i motsvarande situation till att handla på ett visst sätt eller att skapa ett prejudicerande avgörande. I synnerhet kan man anta att så blir fallet vid offentlig grupptalan, men också vid organisationstalan eller (mindre vanligt) vid enskild grupptalan kan syftet med rättegången vara i första hand prevention eller rättsbildning.

En viktig faktor för all förlikningsverksamhet är självklart värdet av det man tvistar om satt i relation till de kostnader som en fullgången process medför. Här skall märkas att en av fördelarna med grupprättegången blir att den skapar en bättre balans mellan personer med anspråk som har ett litet ekonomiskt värde och en gemensam motpart för vilken de samlade kraven uppgår till ett betydande belopp. Den representativa processen ändrar drastiskt proportionen mellan tvisteföremålets värde och rättegångskostnaderna jämfört med om varje anspråkshavare processar enskilt. Vi menar dock att det också för grupptalanmål som rör individuellt små anspråk finns skäl att stämma in i departementschefens åsikt att man får acceptera en längre gående förlikningsverksamhet i mål som rör ett litet värde (små individuella anspråk) än i mål som gäller stora belopp eller där de förväntade kostnaderna är måttliga. Ståndpunkten grundar sig på främst två omständigheter.

Det ena förhållandet är att vi förespråkar att kostnadsansvaret i en grupprättegång skall vila ensamt på gruppföreträdaren. Grupptalan utmärks internationellt av att medlemmarna får sina anspråk prövade vid domstol utan egen kostnadsrisk. Detsamma bör gälla om man inför taleformen i Sverige. Följaktligen kommer det för gruppföreträdarens del att föreligga samma disproportion mellan å ena sidan vad han kan vinna för egen räkning genom rättegången och å andra sidan kostnaderna som kan bli resultatet av att talan ogillas som om han hade processat individuellt. Vi anser inte att det ensamt motiverar att rätten skall vara lika pådrivande i förlikningshänseende som enligt den tidigare småmålslagen. Men den omständigheten att varje medlem har ett litet ekonomiskt anspråk tillsammans med gruppföreträdarens betydande kostnadsrisk bör ge domstolen anledning att driva en mer aktiv förlikningsverksamhet än om målet gäller ett eller ett fåtal anspråk som uppgår till betydande belopp.

Den andra faktorn som talar i samma riktning är att det vid individuellt små anspråk kan bli nödvändigt att lägga ner stora kostnader på beräkning och fördelning av ersättning till varje gruppmedlem. Med de nya principer som vi föreslår på detta område kan kostnaderna för beräkning och fördelning av ersättning komma att belasta gruppen men inte den ersättningsskyldige. Anledningen till det är att en grupprättegång blir den enda realistiska metoden för anspråkshavarna att få ersättning samtidigt som det kommer att framstå som oskäligt att motparten skall belastas med kostnader som han sluppit om medlemmarna hade processat individuellt. Förslaget bygger på grundsynen att det är bättre att medlemmarna får en viss mindre ersättning än ingen ersättning alls. Ibland kan en frivillig överenskommelse i sådant fall medföra att ersättningen till varje medlem blir större eller densamma fast till lägre processkostnader. Vi återkommer till frågan i avsnitt 13.4.2, om rättens medverkan vid fastställandet av en förlikning.

13.3.2 Huvudförhandling

När förberedelsen har avslutats skall rätten bestämma tid för huvudförhandling, om möjligt efter samråd med parterna. Detta sägs i 42 kap. 20 § RB. Av bestämmelsen framgår att huvudförhandlingen kan begränsas till en rättegångsfråga eller till en sådan del av saken som kan avgöras särskilt. Denna möjlighet för rätten att dela upp handläggningen av rättegången har behandlats i tidigare avsnitt. I den fortsatta diskussionen utgår vi från att huvudförhandlingen avser hela grupptalanmålet. Det som sägs är dock huvudsakligen avsett att gälla också vid en partiell huvudförhandling.

Rättegångsbalken ger rätten möjlighet att under vissa förutsättningar hålla s.k. förenklad huvudförhandling (42 kap. 20 § andra stycket RB). Alternativet står öppet om parterna samtycker till en sådan huvudförhandling eller, i annat fall, om saken är uppenbar. Huvudförhandlingen hålls då i direkt anslutning till att förberedelsen avslutas. Rätten är enligt 1 kap. 3 a § RB domför med en domare när huvudförhandling hålls i förenklad form.

De speciella förhållanden som kommer att råda i en grupprättegång, inte minst då hänsyn till passiva gruppmedlemmars intressen, gör att utrymmet för att hålla förenklad huvudförhandling får antas bli ytterst begränsat. Man kan utgå från att de allra flesta grupprättegångar kommer att avgöras genom prövning i sak efter en s.k. stor huvudförhandling.

Beträffande kallelse till huvudförhandling gäller enligt rättegångsbalken samma bestämmelser som för kallelse till ett sammanträde för

förberedelse. I ett dispositivt mål skall alltså parterna normalt kallas att inställa sig för rätten vid äventyr av tredskodom. Också här måste domstolen vara uppmärksam på den speciella processgemenskap som enligt vårt lagförslag kan föreligga i anledning av intervention från en medlem eller till följd av att det har förordnats en särskild gruppföreträdare (jfr bl.a. avsnitt 13.2.4). I det sammanhanget kan nämnas att vi anser att föreskriften i 11 kap. 5 § RB om parts närvaro vid en huvudförhandling inte skall tillämpas på passiva gruppmedlemmar.

Rättegångsbalkens utformning av en huvudförhandlings förlopp bygger på principerna om koncentration, muntlighet och omedelbarhet. Samtidigt erbjuder regelsystemet domstolen ett flexibelt instrument för att forma en huvudförhandling efter förhållandena i varje enskild process så att förfarandet blir så snabbt, billigt och enkelt som möjligt.

Domarens formella processledning regleras i 43 kap. 4 § första stycket RB. Paragrafen ger domstolen möjlighet att dela upp handläggningen på olika frågor eller delar av målet eller att i övrigt göra avvikelser från den normala förhandlingsordningen som är: sakframställan - bevisupptagning - plädering. Rätten kommer i en grupprättegång att med stöd av bestämmelsen kunna förordna att yrkanden och åberopanden som hänför sig till bara vissa medlemmar skall behandlas för sig eller att bevisningen beträffande vissa fakta skall tas upp före eller efter t.ex. sakframställan om andra delar av talan för eller mot gruppen. Det är varken möjligt eller ändamålsenligt att motivledes ange några närmare riktlinjer för hur den formella processledningen bör bedrivas. Frågan kan lösas bäst av domstolen utifrån förhållandena i varje särskild rättegång.

I samma paragrafs andra stycke ges anvisningar om rättens materiella processledning under huvudförhandlingen. Domarens arbete i det avseendet är i de allra flesta fall koncentrerat till förberedelsskedet av rättegången. Det är under förberedelsen som ramarna för processen skall fixeras. Detta innebär dock inte att det alltid saknas behov för rätten att ingripa med materiell processledning under huvudförhandlingen. Sålunda bör domstolen ge akt på om parternas sakframställningar i något avseende skiljer sig från de uppgifter som har lämnats vid förberedelsen. Här kan en sammanfattning (summing up) enligt 42 kap. 16 § RB tjäna som ett utomordentligt kontrollunderlag. Rätten kan också ha anledning att agera om parterna framställer nya yrkanden eller åberopar nya rättsfakta eller ny bevisning. När det gäller rättens agerande i en grupprättegång hänvisar vi i dessa delar till det som sagts om materiell processledning i föregående avsnitt.

Parter och passiva gruppmedlemmar som föremål för bevisåtgärder återkommer vi till längre fram (avsnitt 13.2.5). Även om en part inte hörs i bevissyfte har han sanningsplikt i rättegången. Detta framgår av

43 kap. 6 § RB som säger att en part sanningsenligt skall redogöra för de omständigheter han åberopar i målet och uttala sig om de av motparten anförda omständigheterna samt besvara framställda frågor. Vi anser att motsvarande skyldighet bör gälla för en gruppmedlem, även om han inte intar ställning av part i målet. Detta får framför allt betydelse om motparten vid sin sakframställan (eller vid en förberedelse) vill höra medlemmens uppfattning om ett visst förhållande, utan att åberopa förhör i bevissyfte med gruppmedlemmen (men kanske för att utröna om ett sådant förhör behöver åberopas). Har medlemmen en egen önskan att agera i rättegången kommer han normalt att vara hänvisad till att intervenera och därigenom bli part i målet.

Det har ovan framskymtat att parterna under huvudförhandlingen kan vilja dra in processmaterial som inte har förekommit under förberedelsen. Någon av parterna önskar kanske åberopa ytterligare omständigheter till grund för sin talan eller ny bevisning. En likartad händelse är att parterna ändrar eller gör tillägg till tidigare lämnade uppgifter. Kan det antas att en part genom en sådan åtgärd försöker att förhala rättegången eller att överrumpla motparten eller att parten annars handlar i otillbörligt syfte eller av grov vårdslöshet får rätten enligt 43 kap. 10 § RB lämna det nya materialet utan avseende. När det gäller parternas möjligheter att ändra sin talan finns dessutom bestämmelser i 13 kap. 3 § RB (se avsnitt 13.2.1). Noteras bör också föreskriften i 42 kap. 15 § RB om s.k. stupstocksföreläggande. Finner domstolen att det nya materialet inte kan avvisas med stöd av någon av dessa paragrafer återstår möjligheten att sanktionera partens förfarande med användning av kostnadsregeln i 18 kap. 6 § RB eller att döma till påföljd för rättegångsförseelse enligt 9 kap. 3 § RB.

Preklusionsbestämmelsen i 43 kap. 10 § RB avskär parterna från att företa handlingar som framstår som särskilt förkastliga ur processekonomiskt och processetiskt hänseende. Med hänsyn till detta anser vi att bestämmelsen skall tillämpas i en grupprättegång också när det nya materialet förs in i målet av en medlem som intervenerar under huvudförhandlingen. Så torde rättsläget allmänt vara när tredje man intervenerar enligt 14 kap. 11 § andra stycket RB. Även om intervenienten får ställning av part anses han få godta processen i det läge som den befinner sig i vid tidpunkten för interventionen. Det föreligger därför inget behov av att uttryckligen föreskriva att 43 kap. 10 § RB skall gälla också vid medlemsintervention.

Preklusionsregeln måste självklart tillämpas utifrån de möjligheter som medlemmen haft att företa den ifrågavarande processhandlingen före huvudförhandlingens början. Det bör alltså inte komma i fråga att det nya materialet lämnas utan avseende med hänvisning till att gruppföreträdaren visat försumlighet genom att inte ha åberopat omständig-

heten eller bevisningen tidigare. Ett sådant avvisningsbeslut skulle bara innebära risk för att gruppmedlemmen får möjlighet att angripa domen i efterhand under påstående att gruppföreträdaren inte har tagit till vara medlemmens rätt i målet på ett ändamålsenligt och rättssäkert sätt. Gruppens motpart kan därigenom komma att hamna i ett processekonomiskt sämre läge än om det nya materialet tillåts under ett sent skede av rättegången. Vi förordar i det sammanhanget att de eventuella brister i processföringen som i detta hänseende kan läggas gruppföreträdaren till last sanktioneras genom ett kostnadsansvar enligt 18 kap. 6 § RB eller, i allvarligare fall, som en rättegångsförseelse enligt 9 kap. 3 § RB.

Att parterna infört nytt processmaterial eller att de har gjort ändringar och tillägg i sina tidigare lämnade uppgifter kan göra det nödvändigt att skjuta upp en påbörjad huvudförhandling. En sådan åtgärd kan visa sig behövlig också av andra skäl. Om detta finns bestämmelser i 43 kap. 11 - 13 §§ RB. I de situationer som här åsyftas kommer rättens hantering av huvudförhandlingens yttre förlopp inte att nämnvärt påverkas av att rättegången omfattar en talan för eller mot en grupp. Föreskrifterna om uppskjuten huvudförhandling erbjuder emellertid även domstolen ett verktyg för att hantera individuella förhållanden, som det finns skäl att redogöra närmare för.

Vi har tidigare erinrat om domstolens möjlighet att splittra förberedelsen på olika frågor eller delar av saken och i enlighet med det begränsa huvudförhandlingens föremål. Längre fram (avsnitt 13.4.5) föreslår vi att det införs en möjlighet för domstolen att meddela s.k. särskild mellandom. Med det menas att rätten avgör grupptalan genom en dom vars rättsverkningar är beroende av en framtida prövning av vissa särskilt angivna omständigheter som annars normalt omfattas av domens rättskraft. Reglerna i rättegångsbalken om uppskjuten huvudförhandling kommer i det sammanhanget att erbjuda domstolen ett alternativt förfarande som kan sägas ligga mellan dessa båda handläggningsformer.

Innehållet i 43 kap. 11 - 13 §§ RB kan kort beskrivas på följande sätt. En huvudförhandling skall om möjligt fortgå i ett sammanhang till dess att målet är färdigt för avgörande. Skjuts en påbörjad huvudförhandling upp kan domstolen välja mellan att senare fortsätta förhandlingen eller att hålla en ny huvudförhandling. Överstiger uppskovstiden femton dagar skall ny huvudförhandling hållas, om det inte finns synnerliga skäl att i stället fortsätta den tidigare påbörjade förhandlingen. Under uppskovet kan rätten förordna att förberedelse skall äga rum i en viss fråga eller del av saken eller beträffande hela målet. Vid fortsatt huvudförhandling skall handläggningen fortsätta där den slutade vid den tidigare förhandlingen. Väljer däremot rätten att hålla en ny huvudförhandling skall målet företas till fullständig handläggning. Dock behöver i sådant fall

bevisning tas upp på nytt bara om detta är av betydelse i målet och det inte finns något hinder mot åtgärden. Parterna skall kallas till en uppskjuten huvudförhandling enligt samma bestämmelser som annars gäller för inställelse vid ett sammanträde.

Hur dessa regler kan komma att användas i en grupprättegång för att effektivisera och förenkla handläggningen kan åskådliggöras med följande exempel. Anta att någon för enskild grupptalan för ett antal köpares räkning mot en säljare och att det för olika delar av gruppen yrkas hävning av köpet och prisavdrag. Säljaren invänder dels att felet på varan inte grundar rätt till hävning, dels att det yrkade prisavdraget har beräknats för högt. Domstolen sätter ut målet till huvudförhandling. Svaranden kommer därefter, men före huvudförhandlingen, med invändningen att vissa köpare inte har reklamerat felet i tid. Gruppföreträdaren förklarar att reklamationsfrågan rör individuella förhållanden som berörda gruppmedlemmar bör anmodas att själva processa om. Domstolen delar denna åsikt. Att ställa in den stundande huvudförhandlingen kommer att medföra en betydande fördröjning av målets avgörande. Det skulle dessutom orsaka besvär och olägenheter för parterna, ombuden samt flera vittnen och sakkunniga.

Rätten kan lösa det uppkomna problemet genom att anmoda de gruppmedlemmar mot vilka reklamationsinvändningen riktas att senast vid huvudförhandligen intervenera i rättegången. Vissa köpare hörs inte av. Deras passivitet föranleder ingen särskild åtgärd. Domstolen prövar reklamationsinvändningen vid huvudförhandlingen och kan i bevisfrågan tillämpa 35 kap. 4 § RB (jfr avsnitt 13.2.3). Andra köpare ansöker vid huvudförhandlingen om att få intervenera. Domstolen genomför förhandlingen i enlighet med sin planering. Man fattar därefter beslut om att skjuta upp förhandlingen och förordnar samtidigt om en kompletterande förberedelse angående reklamationsfrågan. Grupprättegången kan sedan avslutas vid en fortsatt huvudförhandling.

Flexibiliteten i rättegångbalkens regelsystem medger i sådant fall domstolen att vid det första rättegångstillfället färdigbehandla grupptalan (låta parterna slutplädera) beträffande de gruppmedlemmar som inte berörs av reklamationsinvändningen. Det är t.o.m. möjligt för domstolen att meddela en deldom över dessa medlemmars anspråk (även om det kanske inte framstår som påkallat i just den situation som beskrivs i exemplet).

13.3.3 Utevaro

Vi har i de föregående avsnitten hänvisat till bestämmelser i rättegångsbalken som anger på vilket sätt (vid vilket äventyr) parterna skall kallas

till ett sammanträde för förberedelse eller huvudförhandling (42 kap. 12 och 21 §§ och 43 kap. 11 § RB). Man skiljer i detta sammanhang mellan om parten skall infinna sig personligen eller om han kan närvara genom någon annan, t.ex. ett ombud. I vilken mån personlig inställelse är nödvändig regleras i 11 kap. 5 § RB. Rättsföljden av partens utevaro är avhängig om vederbörande inte har inställt sig alls vid ett sammanträde eller om han närvarar genom ombud, trots att domstolen har förelagt om personlig inställelse. Rättegångsbalken anvisar också en särskild sanktionsmöjlighet vid förelägganden om skriftligt svaromål (42 kap. 11 § RB).

Vilken påföljden kan bli av att parterna uteblir från ett förhandlingstillfälle eller av att svaranden låter bli att ge in ett skriftligt svaromål regleras i 44 kap. RB. Det finns dessutom anledning att erinra om några andra bestämmelser som har betydelse för utevaroreglernas användning.

Den som enligt rättens beslut har att fullgöra något i rättegången skall erhålla skäligt rådrum därtill. Detta framgår av 32 kap. 1 § RB. Är villkoret inte uppfyllt är rätten förhindrad att besluta om någon påföljd på grund av att parten (eller någon annan) inte har fullgjort sin skyldighet. Inte heller kan det förordnas om en sanktion om vederbörande haft laga förfall för sin underlåtenhet att följa rättens föreläggande. Vad som utgör laga förfall framgår av 32 kap. 8 § RB.

Vidare bör man uppmärksamma den speciella processgemenskap som, enligt vad vi redovisar i bl.a. avsnitt 13.2.4, kan komma att föreligga i en grupprättegång mellan å ena sidan gruppföreträdaren och å andra sidan en gruppmedlem som har intervenerat eller en särskild gruppföreträdare. Bestämmelserna i 44 kap. RB om parts utevaro m.m. måste tillämpas med beaktande av det speciella förhållande som kommer att råda mellan sådana medparter. Emellertid ser vi inte att processgemenskapen behöver leda till några problem för domstolarna när det gäller att bedöma rättsföljden av en parts utevaro. Vårt förslag innehåller tydliga anvisningar om i vilka situationer en parts handlande skall kunna drabba medparterna negativt. Övervägandena nedan avser den situationen att det trots processgemenskapen finns en rättsföljd kopplad till partens utevaro.

Konsekvenserna av att en part låter bli att inställa sig vid ett sammanträde är något olika beroende på om målet är dispositivt eller indispositivt. Sålunda är det endast i dispositiva mål som rätten kan meddela tredskodom. I övrigt är dock skillnaderna inte särskilt betydande, vilket framgår av det följande.

Uteblir båda parterna från ett sammanträde skall målet skrivas av (44 kap. 1 § RB). Avskrivningsbeslutet hindrar inte käranden från att återkomma senare med samma talan. Som regel beror emellertid

parternas utevaro på att man har gjort upp tvisten i godo. Ligger det till så saknas det anledning att göra undantag från bestämmelsens tillämpning i en grupprättegång. Emellertid kommer man inte alltid att kunna utgå från att parternas utevaro beror på att man gjort upp saken i godo. Vi anser därför att paragrafens innehåll bör kompletteras med en regel om att domstolen skall underrätta gruppmedlemmarna innan målet skrivs av, om detta inte är obehövligt. Vår ståndpunkt grundar sig på följande överväganden.

Som anges i avsnitt 13.2.6 kan det innebära ett betydande processekonomiskt slöseri att avbryta en grupprättegång, om det inte finns saklig grund för åtgärden. Främst av det skälet föreslår vi att en talan för eller mot en grupp inte skall få avvisas utan att käranden och gruppmedlemmarna har getts tillfälle att fortsätta processa i enskilda rättegångar. Samma möjlighet bör kunna erbjudas i den här aktuella avskrivningssituationen. Förhållandena kan även då vara sådana att det ligger i gruppmedlemmarnas intresse att domstolsprövningen av deras anspråk fortsätter. Vi tänker på t.ex. det fallet att svaranden har infriat gruppföreträdarens anspråk mot att han uteblir från ett sammanträde. Det bör i sådant fall också stå öppet för någon annan att ta gruppföreträdarens plats som part. Vi föreslår att det i lagen om grupprättegång införs en paragraf med detta innehåll.

Frågan om sanktionering av gruppföreträdarens utevaro får antas komma att spela en obetydlig roll i grupptalansammanhang. Man kan dock inte, som framskymtar i det föregående stycket, bortse från att utevaro från ett sammanträde kan användas av en gruppföreträdare i illojalt syfte, till skada för antingen gruppmedlemmarna eller gruppens motpart. Vi skall utveckla detta närmare men det kräver först en kort redogörelse för de sanktioner som rättegångsbalken ställer upp som påföljd om en av parterna uteblir (se 44 kap. 2 - 7 §§ RB).

I ett dispositivt mål kan den part som har inställt sig till förhandlingen begära att domstolen meddelar tredskodom. En sådan dom innebär normalt att den uteblivna parten förlorar målet. Är det svaranden som uteblir kan käranden välja att målet i stället sätts ut till fortsatt förberedelse. Framställs det inga sådana yrkanden skall målet skrivas av. Detta blir alltid följden av kärandens utevaro i ett indispositivt mål. Om det är svaranden som uteblir i ett sådant mål får rätten förordna att han skall hämtas till sammanträdet eller till ett senare sådant. Är det frågan om utevaro från en huvudförhandling gäller i båda formerna av mål dessutom att den närvarande parten kan yrka att rätten avgör målet i vanlig ordning. Enligt 43 kap. 7 § fjärde stycket RB skall rätten då se till att det ur handlingarna läggs fram vad den uteblivna parten har anfört tidigare under rättegången.

Att en part som har förelagts personlig inställelse uteblir helt eller infinner sig endast genom ombud hindrar inte att förberedelsen avslutas eller att målet avgörs. Bevisvärdet av partens utevaro kan bedömas enligt 35 kap. 4 § RB. Det bör dock erinras om att utevaron kan utgöra hinder mot huvudförhandling enligt 43 kap. 2 § RB. I indispositiva mål kan det vidare bli frågan om att hämta den uteblivna parten till sammanträdet.

Ibland kan ett sammanträde avse endast behandlingen av en rättegångsfråga. Parternas närvaro är då inget villkor för att frågan skall kunna avgöras.

Nämnas bör vidare att enligt 44 kap. 7 och 7 a §§ RB riskerar en svarande som låter bli att följa ett föreläggande om att ge in ett skriftligt svaromål att få en tredskodom mot sig. Beträffande de närmare villkoren för detta hänvisas till lagtexten (jfr bilaga C).

Vilken tillämpning bör då dessa bestämmelser ha i en grupprättegång? Enligt vår mening beror svaret på om det är gruppföreträdaren eller en part som för individuell talan som uteblir eller underlåter att komma in med svaromål.

Det är svårt att finna motiv till att göra undantag från reglerna i 44 kap. RB om sanktionerna riktar sig mot en part som för individuell talan i rättegången. Detta gäller självklart gruppens motpart. Men också en medlem som intervenerar kommer att föra en individuell talan, rörande sitt eget anspråk. Visserligen blir i sådant fall gruppmedlemmen och gruppföreträdaren medparter med en speciell processgemenskap. Med den utformning av institutet medlemsintervention som vi föreslår kommer emellertid medlemmens rättegångshandlingar (eller brist på agerande) alltid att gälla framför gruppföreträdarens processuella dispositioner, även om dessa är förmånligare för medlemmen. Från den utgångspunkten anser vi att medlemmens utevaro skall sanktioneras i enlighet med de ovan angivna påföljderna, trots att gruppföreträdaren har inställt sig och är behörig att som part föra talan om medlemmens rätt.

Det finns i det sammanhanget skäl att erinra om att varje medlem i den motsatta situationen - att gruppföreträdaren har uteblivit - kommer att kunna intervenera och därmed hindra att utevaron får en negativ rättsföljd för prövningen av medlemmens anspråk (jfr NJA 1976 s. 227). Medlemmen kommer i sådant fall inte heller att vara förhindrad att väcka frågan om byte av gruppföreträdare.

När det i övrigt gäller gruppföreträdarens utevaro blir förhållandena annorlunda än när det är en part som för individuell talan som uteblir. Hänsyn måste tas både till gruppmedlemmarnas krav på att få sina anspråk prövade i en rättvis rättegång och till motpartens och domstolens intresse av att gruppföreträdaren inte skall kunna sabotera handlägg-

ningen. Frågan hänger till en del samman med den inbördes ordningen mellan prövningen av rättegångshinder och beslut om sanktioner enligt 44 kap. RB.

Som framgått i tidigare avsnitt gäller enligt allmänna processrättsliga principer att en talan skall avvisas om det brister i någon processförutsättning. Om förutsättningarna för att ta upp en talan är för handen eller inte skall rätten ta ställning till innan målet prövas i sak. Föreligger det ett rättegångshinder skall följaktligen domstolen avvisa talan, även om det samtidigt finns grund för att besluta om påföljd i anledning av en parts utevaro. Att ordningen skall vara denna är ganska självklart. En kärande bör rimligen inte kunna få bifall till sin talan ens genom en tredskodom, om rätten på grund av särskilda föreskrifter är förhindrad att ta upp talan till prövning.

Det får som nämnts antas bli mycket ovanligt att den som för talan för en grupps räkning uteblir från ett förhandlingstillfälle utan att det föreligger laga förfall. I det sammanhanget bör erinras om att det vid enskild grupptalan och organisationstalan kommer att råda ombudstvång, om det inte finns särskilda skäl att tillåta parten att processa på egen hand. En påföljd för utevaro som går ut över gruppmedlemmarnas rätt blir därmed beroende av att både parten och ombudet uteblir från sammanträdet. Vi har dock sagt att man inte kan utesluta en sådan utevaro som ett utslag av illojalt beteende mot gruppmedlemmarna eller motparten.

Utevaron skulle sålunda kunna förklaras av att svaranden "köpt ut" en gruppföreträdare som för enskild grupptalan eller organisationstalan. Käranden kan mot ekonomisk ersättning ha förbundit sig att inte fullfölja grupptalan genom att låta bli att infinna sig vid ett sammanträde. Ett sådant agerande kommer att strida mot en av de grundläggande principerna i vårt förslag till utformning av regler om grupptalan, nämligen att gruppföreträdaren är skyldig att ta till vara medlemmarnas intressen i rättegången på bästa sätt. Vi menar att det kravet skall utgöra en processförutsättning och att brister i gruppföreträdarens processföring följaktligen skall kunna leda till att en grupptalan avvisas.

Konsekvenserna i rättskraftshänseende är andra för ett avvisningsbeslut än för en tredskodom som har vunnit laga kraft. Att en talan avvisas på grund av gruppföreträdarens bristande förmåga att ta till vara gruppens intressen kommer inte att hindra medlemmarna från att processa individuellt eller någon av dem från att väcka en ny grupptalan. Man kan med hänsyn till detta tycka att det inte bör komma i fråga att låta en gruppföreträdares utevaro leda till en omedelbar tredskodom enligt 44 kap. RB. Huvudregeln om att ett rättegångshinder går före påföljd för utevaro bör lämpligen gälla också i dessa fall.

Å andra sidan riskerar ett avvisningsbeslut att stå i konflikt med svarandens intressen. Möjligheten för svaranden att yrka tredskodom har ett nära samband med hans rätt till dom vid återkallelse av käromålet (jfr 13 kap. 5 § RB). Tar man bort tredskodomssanktionen öppnas en möjlighet för käranden att genom att utebli från ett sammanträde få domstolsprövningen att upphöra, en möjlighet som strider mot de ändamål som ligger bakom regleringen i 13 kap. 5 § och 44 kap. 1 - 4 §§ RB.

En reglering av rättsföljden av gruppföreträdarens utevaro bör ha till syfte att förena gruppmedlemmarnas och motpartens ovan nämnda intressen. Det kan därvidlag noteras att det inte behöver råda något motsatsförhållande mellan dessa intressen. En tredskodom som meddelas trots att det finns brister i processförutsättningarna är ett bräckligt skydd mot framtida processer. Och utgör gruppföreträdarens utevaro ett försök att få en bristfällig talan att upphöra utan dom är förfarandet snarare föranlett av omsorg om gruppmedlemmarna än ett försök att skada dem. Därmed kommer det att saknas grund för avvisning och det blir följaktligen möjligt för domstolen att meddela tredskodom.

Enligt vår åsikt är svarandens rätt till dom när käranden återkallar sin talan eller uteblir från ett sammanträde en så viktig princip att det inte bör komma i fråga att avskaffa tredskodomsinstitutet i grupprättegångar. Gruppmedlemmarnas skyddsbehov kan vid sådant förhållande formuleras på så sätt att de inte skall riskera att lida rättsförluster till följd av en oriktig dom som meddelas på formell grund. Skyddsintresset är ungefär detsamma som när det gäller konsekvenserna av att gruppföreträdaren efterger eller medger talan. Har gruppföreträdaren avsikten att skada gruppmedlemmarna kommer han att kunna nå samma resultat genom en sådan rättegångshandling som genom att utebli från ett sammanträde.

I fråga om eftergift och medgivande anser vi att medlemmarnas rättsskydd blir tillgodosett genom att de måste underrättas om processhandlingen innan rätten lägger eftergiften eller medgivandet till grund för en dom, att medlemmen kan överklaga avgörandet och att domen kan angripas i efterhand med stöd av särskilda rättsmedel om gruppföreträdaren handlat illojalt mot medlemmarna. På motsvarande sätt menar vi att rättssäkerhetsgarantierna för medlemmarna kan utformas i tredskodomsfallen.

Vi föreslår dock inte att det som ett villkor för tredskodom skall föreskrivas att domstolen har underrättat medlemmarna om att gruppföreträdaren uteblivit från sammanträdet. Ett sådant krav skulle allvarligt försvaga tredskodomen som ett snabbt och effektivt sanktionsinstrument. Det är tillräckligt att medlemmarna underrättas om att en sådan dom har meddelats och att de ges möjlighet att få till stånd en förnyad behandling av målet.

Rättsmedlet mot en tredskodom är återvinning (44 kap. 9 § RB). Som utvecklas närmare i kapitel 15 föreslår vi att varje gruppmedlem ges rätt att ansöka om återvinning såväl för egen del som för hela gruppens räkning, om inte gruppföreträdaren utnyttjar möjligheten att få till stånd en ny prövning.

Det kan hävdas att en tillämpning av rättegångsbalkens regelsystem på det sätt som här föreslås kommer att ställa orimliga krav på domstolen att avgöra om den skall avvisa talan eller tillämpa 44 kap. RB. Prövningen kommer att få göras utifrån spekulationer om syftet bakom gruppföreträdarens utevaro. Vi vill i det sammanhanget erinra om att domstolen kommer att ha en allmän skyldighet att fortlöpande under rättegången pröva att gruppföreträdaren processar på ett sådant sätt att det kan sägas att medlemmarna får sina anspråk prövade i en rättvis rättegång. Domstolen blir skyldig att förfara på samma sätt som vid rättegångar i allmänhet, nämligen att ta upp frågan om rättegångshinder när det finns anledning till det (34 kap. 1 § RB).

Att gruppföreträdaren har uteblivit från ett sammanträde är en sådan konkret händelse som kan föranleda att domstolen bör pröva hans lämplighet att föra talan för gruppen. Vi vill dock framhålla att utevaron inte bör betraktas som en presumtion för att gruppföreträdaren är olämplig som part och att det således alltid skulle föreligga ett rättegångshinder om inte speciella omständigheter talade mot det. Enligt vår mening får i stället domstolen i varje särskilt fall pröva vilken innebörd som skall ges åt gruppföreträdarens utevaro. Rätten kan fråga svaranden eller närvarande gruppmedlemmar om de känner till varför gruppföreträdaren har uteblivit. Troligen kommer det också att finnas möjligheter för domstolen att kontakta parten eller hans ombud. Vi tror därför inte att avvisningsfrågan kommer att bereda domstolarna några större problem.

Diskussionen har hittills rört påföljden tredskodom. Som framgått av redogörelsen för innehållet i 44 kap. RB finns det även andra rättsföljder kopplade till ena partens utevaro. Sålunda kommer en kärandepart att kunna yrka fortsatt muntlig förberedelse om det är en gruppföreträdare på svarandesidan som uteblir. Och är det frågan om inställelse vid huvudförhandling får gruppens motpart möjlighet att begära att målet företas till förhandling. Framställer parten inget yrkande om tredskdom, fortsatt förberedelse eller att målet skall tas till förhandling skall målet avskrivas. I indispositiva mål gäller vissa särbestämmelser enligt ovan.

Att ett grupptalanmål skrivs av kan komma att orsaka medlemmarna, parterna och domstolen avsevärda merkostnader och olägenheter, om resultatet blir att det i stället inleds ett antal individuella rättegångar eller om någon annan återkommer med en ny grupptalan. Vi har uppmärksammat dessa förhållanden tidigare i samband med våra överväganden

om rättsföljden av att båda parter uteblir från ett sammanträde. Som där sägs kan man i det sammanhanget anlägga samma synpunkter som när det uppkommer spörsmål om att avbryta en grupprättegång på grund av ett rättegångshinder. I enlighet med dessa överväganden föreslår vi att ett mål inte skall få skrivas av på grund av en parts utevaro utan att gruppmedlemmarna har getts tillfälle att yttra sig. Detta skall gälla oavsett om det är gruppföreträdaren eller gruppens motpart som uteblir.

Möjligheten för en kärande att begära fortsatt muntlig förberedelse kommer, såvitt vi kan bedöma, inte att innebära någon risk för att gruppmedlemmarna skall lida rättsförluster. Dessa bör dock, om det är gruppföreträdaren som inte har inställt sig, underrättas om det inträffade så att den som vill ges möjlighet att intervenera i rättegången eller att få prövat om gruppföreträdaren bör bytas ut.

När det gäller rätten för en part att få ett mål avgjort trots att den ena parten har uteblivit från huvudförhandlingen menar vi att den frågan bör vara diskretionär, på så sätt att domstolen med hänsyn till tvistens art och omständigheterna i övrigt får bestämma om partens begäran skall bifallas eller inte. Vi vill nämligen inte utesluta att det kommer att finnas situationer i vilka gruppmedlemmarnas intressen inte skadas trots att målet avgörs utan att det finns någon representant för dem närvarande. Det blir främst frågan om fall där det står klart att en talan för gruppen inte kan bifallas.

Det som sagts ovan om tredskodom som påföljd för partens utevaro bör kunna tillämpas på motsvarande sätt när parten inte har följt ett föreläggande om att inkomma med ett skriftligt svaromål.

Enligt 44 kap. 7 § RB är parternas utevaro inget hinder för domstolen att pröva en rättegångsfråga. Det saknas motiv att avvika härifrån bara för att det i rättegången förs talan för eller mot en grupp. Det bör här erinras om vårt tidigare omnämnda förslag, att domstolen inte skall få avbryta en grupprättegång utan att först ge gruppmedlemmarna tillfälle att yttra sig.

Också vid en gruppföreträdares personliga utevaro bedömer vi att bestämmelserna i 44 kap. RB blir möjliga att tillämpa utan modifiering. Är företrädarens underlåtenhet att inställa sig inte hinder mot huvudförhandling får domstolen, om målet tas till avgörande, med användande av 35 kap. 4 § RB bedöma vilken bevisverkan som skall tillkomma utevaron.

13.3.4 Säkerhetsåtgärder

Ett viktigt syfte med civilprocessen är att den, när talan förs om fullgörelse, kan leda fram till ett avgörande som kan användas för en tvångsvis verkställighet av svarandens prestationsskyldighet. För

käranden är erhållandet av en exekutionstitel ibland den största drivkraften för att inleda en rättegång.

Möjligheten att vidta exekutionsrättsliga åtgärder mot en trilskande motpart blir inte mycket värd om motparten får tillfälle att undanskaffa egendom eller på annat sätt försätta sig i ett sådant läge att det blir omöjligt att ens tvångsvis genomdriva fullgörelseskyldigheten. För att förhindra att en part handlar på ett sådant sätt inför eller under en rättegång medger rättegångsbalken den berättigade parten att utverka vissa säkerhetsåtgärder. Bestämmelser om detta finns i 15 kap. RB.

När det gäller fordringsanspråk anvisas käranden att ansöka om kvarstad på så mycket av motpartens egendom att fordringen kan antas bli täckt vid utmätning. Kvarstad är normalt ingen åtgärd som tillgrips vid anspråk som är av litet ekonomiskt värde. I det fallet kommer införandet av regler om grupprättegång att förändra läget. Genom att flera små anspråk handläggs i en talan blir det ekonomiska värde som står på spel för parterna i rättegången ett annat. En kvarstadsåtgärd kan därför framstå som befogad i situationer där frågan inte hade aktualiserats i en individuell rättegång.

Behovet att vidta säkerhetsåtgärder kan föreligga också vid andra typer av anspråk än sådana som gäller fordringar. I 15 kap. RB ges sålunda bestämmelser om åtgärder i samband med dels tvist om bättre rätt till viss egendom (2 och 4 §§) och dels anspråk i övrigt (3 §). Av dessa är det främst den senare kategorin som är av intresse för grupprättegångar. Rätten kan med stöd av 15 kap. 3 § RB bl.a. förbjuda någon vid vite att utöva en viss verksamhet eller att företa en viss handling. Åtgärden kan alltså innebära t.ex. ett interimistiskt bifall till en förbudstalan eller ett preliminärt förbud för ett bolag att verkställa ett klandrat bolagsstämmobeslut.

Det är enligt vår mening uppenbart att rättegångsbalkens bestämmelser om civilprocessuella säkerhetsåtgärder skall ha en motsvarande tillämpning i grupprättegångar. Denna bedömning omfattar också möjligheten att få till stånd säkerhetsåtgärder innan en rättegång har inletts. Frågan är hur föreskrifterna i 15 kap. närmare skall tillämpas vid gruppanspråk.

Ett första krav enligt rättegångsbalken för att en säkerhetsåtgärd skall komma till stånd är att sökanden visar sannolika skäl för sitt anspråk. Vid grupptalan på kärandesidan får detta till följd att sökanden (käranden) måste uppfylla beviskravet för samtliga medlemmars anspråk. Man kan uttrycka det så att det skall finnas sannolika skäl för att grupptalan kommer att vinna bifall vid en prövning i sak. Vår bedömning är att detta, med hänsyn till hur frågan brukar bedömas i vanliga rättegångar, normalt inte kommer att innefatta större krav på sökanden att prestera

utredningsmaterial än som blir nödvändigt för att uppfylla villkoren för vad en stämningsansökan skall innehålla (jfr avsnitt 12.8.2).

Ytterligare ett villkor för att få beviljat en säkerhetsåtgärd är att anspråket är eller kan antas bli föremål för rättegång eller prövning i annan liknande ordning. Införs det regler som medger att kvarstad eller annan åtgärd enligt 15 kap. RB kan påkallas av någon som representant för en grupp måste rekvisitet modifieras till att anspråket är eller kan antas bli föremål för grupprättegång. En sådan modifiering bör kunna ske inom ramen för rättstillämpningen. Lokutionen "kan antas" ger uttryck för ett tämligen lågt beviskrav. Det förutsätter dock att sökanden anger omständigheter som gör det mer antagligt att de för grupprättegångar särskilda processförutsättningar som vi föreslår skall ställas upp är för handen än att så inte är fallet.

Ett tredje villkor som ställs upp i rättegångsbalken är att det skäligen kan befaras att motparten (gäldenären) kommer att agera på ett visst sätt som äventyrar kärandens möjlighet att få en dom verkställd. Handlandet är i 15 kap. 1 § RB uttryckt så, att motparten genom att avvika, skaffa undan egendom eller förfara på annat sätt undandrar sig att betala skulden. I 15 kap. 3 § RB talas om att motparten genom att utöva viss verksamhet eller företa eller underlåta viss handling eller på annat sätt hindrar eller försvårar utövningen av sökandens rätt eller väsentligt förringar dess värde. Det behöver inte i något av fallen vara frågan om ett direkt illojalt förfarande från motpartens sida. Det räcker med att han väljer att handla för att tillgodose intressen som för honom är mer angelägna än intresset av att sökandens anspråk blir tillgodosett och handlandet framstår som klandervärt (jfr prop. 1980/81:84 s. 228 och 427).

Det kan inte rimligen krävas att domstolen i en grupprättegång självmant skall göra en ingående prövning av om rekvisitet är uppfyllt i förhållande till alla de anspråk som omfattas av sökandens representativa talan. Bedömningen får i utgångsläget inskränkas till frågan om motparten skäligen kan befaras handla på ett sätt som typiskt innebär ett sådant men för gruppmedlemmarnas rätt som anges i de aktuella bestämmelserna. Uppkommer det till följd av en invändning från svaranden eller i övrigt en konkret anledning att sätta i fråga om beviskravet är uppfyllt beträffande något anspråk får det självklart vila på rätten att företa den vidare prövning som kan vara erforderlig.

Rättegångsbalkens 15 kap. innehåller särskilda bestämmelser om ansökan, forum, interimistiskt beslut, ställande av säkerhet och andra handläggningsregler som det saknas skäl att göra avvikelser från för grupptalanmål, utöver de tillägg och korrigeringar som följer av våra förslag i övrigt.

Med den utformning av litispendensläran som vi föreslår skall gälla i förhållandet mellan en pågående individuell process och en senare väckt grupprättegång (se avsnitt 13.2.9) kommer den individuella domstolsprövningen inte att hindra någon från att väcka en representativ talan om säkerhetsåtgärd enligt 15 kap. RB. Det kommer dock inte att finnas anledning för domstolen att bevilja en sådan åtgärd till förmån för ett anspråk som redan är föremål för process, om det inte föreligger klara indikationer på att anspråket kommer att omfattas av en framtida grupprättegång. Här kan vägledning hämtas från de av oss föreslagna reglerna om överflyttning av en individuell talan till en grupptalan (se avsnitt 12.8.4).

Beviljas en åtgärd enligt 15 kap. RB har sökanden att inom en månad från beslutet väcka talan i saken, om det inte redan har skett. Att åtgärden föreslås kunna beviljas i anledning av en representativ talan ger i det sammanhanget anledning att särskilt beröra två förhållanden, nämligen dels vilken inverkan på åtgärden det skall ha att en medlem väcker individuell talan om något av anspråken och dels betydelsen av att någon annan än sökanden inleder en grupprättegång om de ifrågavarande anspråken.

Vi föreslår att rätten i samband med att den tar upp en grupprättegång skall underätta medlemmarna om detta och därigenom bl.a. ge den som så önskar möjlighet att träda ur gruppen eller att intervenera (se avsnitt 12.10). De hänsyn som ligger bakom denna reglering gör sig inte gällande på samma sätt när det är frågan om en talan som avser endast en säkerhetsåtgärd. I det fallet menar vi att det väsentligaste är att medlemmarna får besked om att domstolen har beviljat en sådan åtgärd. Först då kommer medlemmarna att ha något egentligt skäl att ta ställning till om de vill att deras anspråk skall omfattas av åtgärden, om de avser att ingå i gruppen när grupptalan inleds eller om de föredrar att processa på egen hand eller inte alls.

Väljer någon att helt avstå från att åtminstone f.n. göra sin rätt gällande rättsligt kan han anmäla detta till domstolen som då har att i erforderlig mån ändra beslutet. En sådan anmälan blir inte att jämställa med ett utträde ur gruppen enligt vårt förslag till regler härom. Det kan alltså inträffa att en person vars anspråk borttagits från att omfattas av säkerhetsåtgärden senare kommer att ingå som medlem i grupprättegången och då inte väljer att hoppa av gruppen. Gruppföreträdaren kommer i sådant fall att kunna antingen yrka att beslutet ändras tillbaka eller acceptera att säkerheten är något för liten. Ändras beslutet blir det möjligt att belasta medlemmen med rättegångskostnaderna för detta, om han varit försumlig (18 kap. 6 § RB). Att säkerheten kommer att vara mindre värd än de totala anspråken behöver däremot inte orsaka

medlemmen någon skada. En säkerhetsåtgärd enligt rättegångsbalken medför nämligen ingen förmånsrätt i den omhändertagna egendomen.

Motsvarande korrigeringar av beslutet kan visa sig nödvändiga om åtgärden omfattar respektive inte omfattar anspråk som det processas individuellt om och medlemmens talan övergår eller inte övergår till att handläggas inom ramen för en senare inledd grupprättegång.

Också om medlemmen väcker en individuell talan angående ett anspråk som berörs av en i ett grupptalanmål beviljad säkerhetsåtgärd bör rätten i erforderlig mån ändra sitt beslut. Att det har beviljats en sådan åtgärd kommer dock att vara ett incitament för medlemmen att framställa ett motsvarande yrkande i samband med att han väcker sin egen talan. Rör åtgärden förbud mot viss verksamhet eller dylikt enligt 15 kap. 3 § RB kommer ytterligare ett förordnande om en sådan åtgärd inte alltid att leda till något omedelbart resultat. Det tidigare beslutet kan då indirekt erbjuda ett rättsskydd för alla som berörs av det förbjudna förfarandet. Medlemmen kan emellertid vara osäker på om en grupprättegång kommer att inledas inom den stipulerade enmånadsfristen eller av andra skäl vilja försäkra sig om att förbudet blir bestående även om det äldre beslutet förfaller eller ändras. Rätten bör därför inte neka en begärd åtgärd med hänvisning enbart till att det redan finns ett beslut med motsvarande innehåll i en annan rättegång.

I 15 kap. 7 § RB sägs uttryckligen att det är sökanden som skall väcka talan inom en månad från beslutet. Formuleringen bör ses i belysning av att det normalt bara är sökanden som har talerätt angående anspråken i fråga. Vid en grupprättegång blir förhållandena annorlunda. Det kommer då att finnas flera rättssubjekt som var för sig är behöriga att inleda en grupprättegång. Att det redan pågår en rättegång om säkerhetsåtgärder kommer inte att vara hinder (litispendens) för någon annan att inleda en grupprättegång angående samma anspråk.

Vi menar att det väsentliga i det sammanhanget inte bör vara vem som företräder gruppen, utan att det kommer till stånd en rättegång angående de ifrågavarande anspråken med någon behörig gruppföreträdare som part. Är parten någon annan än sökanden skall självklart sökanden underrättas om den inledda grupprättegången. Med vårt förslag till regler om byte av gruppföreträdare kommer det då också att finnas en möjlighet för domstolen att förordna sökanden som gruppföreträdare i rättegången, om detta är till gruppmedlemmarnas bästa.

Är gruppbestämningen i det senare inledda målet annorlunda får rätten korrigera sitt åtgärdsbeslut i enlighet med det. Ett beslut om att utvidga säkerhetsåtgärden till att avse andra anspråk bör dock kräva ett yrkande från part. Kvarstår det anspråk som omfattas av säkerhetsåtgärden men som inte berörs av grupprättegången, måste domstolen avvakta att tidsfristen för talans väckande löper ut innan den kan häva

åtgärden med stöd av 15 kap. 7 § RB. Inget kommer att hindra sökanden från att inleda en grupprättegång om de anspråk som inte omfattas av den andra rättegången, om bara de allmänna förutsättningarna för en sådan talan är uppfyllda. Emellertid kan det tänkas att de kvarvarande anspråken är så få att de inte kan antas bli prövade i en grupprättegång. Domstolen bör då kunna omedelbart häva åtgärden på den grunden.

Avslutningsvis bör det sägas något om de speciella förhållanden som kommer att föreligga när en ansökan avser åtgärder till säkerhet för anspråk som är eller kan antas bli föremål för en talan mot en grupp.

Pågår det redan en rättegång av det slaget bör enligt vår bedömning frågan om säkerhetsåtgärder mot en eller flera av de passiva gruppmedlemmarna kunna behandlas på samma sätt som en individuell tvistefråga. Det innebär enligt vårt förslag i den delen att domstolen får anmoda medlemmen att intervenera i rättegången för att bevaka sin rätt. Underlåter medlemmen att göra det riskerar han att åtgärden ändå beviljas. Medlemmens underlåtenhet kan i sådant fall ges bevisverkan enligt 35 kap. 4 § RB. Väljer å andra sidan medlemmen att inträda i rättegången som part (självständig intervenient) är det inget som hindrar honom från att åter träda ur processen när frågan om säkerhetsåtgärder har behandlats av rätten, om han vill undgå det vidare ansvar för processföring och kostnader som en intervention i huvudsaken kan föra med sig.

Här kan nämnas att man på motsvarande sätt får betrakta den händelsen att en medlem i en grupp på kärandesidan för egen del yrkar att det förordnas om säkerhetsåtgärder mot svaranden.

Är det frågan om säkerhetsåtgärder mot enskilda (blivande) gruppmedlemmar innan en talan mot en grupp har inletts menar vi att rättegångsbalkens regler bör kunna tillämpas. Rätten skall alltså då pröva frågan utan avseende på om den rättegång som kan antas komma att inledas blir handlagd enligt bestämmelserna om rättegångar i allmänhet eller som en representativ process. Inleds det sedermera talan enligt lagen om grupprättegång kommer medlemmen att ha möjlighet att välja om han vill delta i rättegången som intervenient eller som passiv gruppmedlem. Detsamma blir fallet om käranden, enligt de särskilda regler som vi föreslår därom, ansöker om byte av taleform i ett mål där det finns förordnat om en säkerhetsåtgärd mot svaranden.

13.3.5 Bevisfrågor

Inledande anmärkningar

Bortser man från rena indrivningsmål beror tillkomsten av rättegångar på att parterna är oense om något förhållande av betydelse för vilken rättslig relation som gäller mellan dem. Ibland hänför sig de motstridiga uppfattningarna till en eller flera rättsfrågor. Man har olika åsikter om t.ex. hur ett avtal skall rättsligt klassificeras eller hur ett visst lagrum som är tillämpligt på rättsförhållandet skall tolkas. I de allra flesta fall innefattar dock tvisten också ett eller flera stridiga sakförhållanden. Parterna är oense i frågor om en varas egenskaper, om innehållet i ett visst antal, om ena parten har handlat vårdslöst på ett visst sätt eller om en uppkommen skadas omfattning och värde.

När det föreligger denna typ av tvistefrågor inriktas en viktig del av rättens prövning av käromålet på att fastställa om de av parterna åberopade sakomständigheterna föreligger eller inte. Detta sker på grundval av en värdering av det bevismaterial som finns i målet. Vi tar under förevarande rubrik upp frågor rörande detta bevismaterial, hur det förs in i målet, vilka speciella överväganden som måste göras i en grupprättegång osv. Dock lämnas i stort bevisvärderingsfrågor åt sidan. Det finns inget som pekar på att rättens verksamhet i den delen kommer att påverkas av att bevisprövningen sker inom ramen för en grupprättegång.

Att bevisning skall hänföra sig till sakförhållanden (i motsats till rättsfrågor) innebär inte att bevisfrågor bara har betydelse för rättens prövning av målet i sak. Också behandlingen av rättegångsfrågor kan kräva att rätten tar ställning till existensen av sakförhållanden, såsom t.ex. var svaranden är folkbokförd för bedömning av att talan har väckts vid rätt forum. Det som sägs nedan avser båda komplexen (frågor om saken och rättegångsfrågor), även om vi av framställningstekniska skäl hänför oss främst till bevisfrågornas betydelse vid rättens prövning i sak.

Om bevisning för rättegångar i allmänhet ges bestämmelser i rättegångsbalkens tredje avdelning, som omfattar 35 - 41 kap. Avdelningen innehåller en mängd regler som kan bli aktuella att tillämpa i en grupprättegång. Beträffande flertalet av paragraferna kan man förvänta att deras användning i en representativ process inte kommer att föranleda några speciella problem för de rättstillämpande organen. När så är fallet berörs lagrummen endast kort eller inte alls nedan. Behandlingen av bevisfrågorna är uppdelad i tre avsnitt: gruppmedlemmarnas ställning i bevishänseende, erkännande och ansvaret för bevisningens fullständighet.

Gruppmedlemmarnas ställning i bevishänseende

Vi har vid flera tillfällen tidigare framhållit att vårt förslag till regler om grupptalan innebär att gruppmedlemmarna inte kommer att ha ställning av part i rättegången. Rättegångsbalken, som föreslås till stor del bli gällande också i grupprättegångar, innehåller en mängd bestämmelser om part vars tillämpning på gruppmedlemmarna skulle hindra en representativ processform i enlighet med kraven på ett enkelt och effektivt förfarande. Att betrakta gruppmedlemmarna som parter och införa särskilda undantagsbestämmelser har vi ansett olämpligt från lagteknisk utgångspunkt. Undantagen skulle bli allför många. I stället har vi funnit det mest ändamålsenligt att behandla varje gruppmedlem som tredje man, men att i lagen om grupprättegång föreskriva att en medlem i vissa hänseenden skall likställas med part enligt rättegångsbalken.

Att människor kan få sina rättsliga anspråk prövade av domstol utan eget ansvar för hur processen skall utformas och utan risk för att drabbas av kostnader om talan misslyckas blir en väsentlig fördel med grupprättegångar jämfört med vanliga individuella processer. Önskemålet om att gruppmedlemmarna skall kunna förhålla sig passiva i rättegången kan emellertid inte drivas hur långt som helst. Sålunda kan man sätta i fråga om inte varje medlem skall ha (rätt och) plikt att delta aktivt i rättegången, om hans medverkan är påkallad i bevissyfte.

Vissa utländska lagar om class actions begränsar medlemmarnas skyldigheter att underkasta sig de processande parternas vilja i bevisfrågor, bl.a. när det gäller "discovery" och "examination" i anglo-amerikansk rätt. Det är tänkbart att också för svensk rätt göra begränsningar av sådant slag. Man skulle kunna hävda att det har ett bevisvärde i sig att många påstår sig ha råkat ut för samma rättskränkning och att det därför inte finns anledning att tillåta parterna att t.ex. åberopa förhör med medlemmar i den frågan, om inte rätten efter särskild prövning finner det befogat att bevisningen tas upp. Därigenom skulle man motverka risken för att en part försvårar eller t.o.m. omöjliggör en rationell handläggning av målet genom att åberopa förhör med hundratals eller tusentals gruppmedlemmar.

Vi anser emellertid att det skulle strida mot hävdvunna processrättsliga principer att på ett sådant sätt begränsa parternas möjligheter att använda förhör med gruppmedlemmarna som bevismedel. Enligt vår bedömning innehåller rättegångsbalken funktionsdugliga instrument för att stävja missbruk av det slag som förutskickas i det föregående stycket. Sålunda bör rätten inom ramen för sin processledning alltid höra efter med en part om all av honom åberopad bevisning verkligen behövs, om den i något avseende framstår som onödig. I sista hand kan rätten avvisa

bevisning som inte erfordras eller som med avsevärt ringare besvär eller kostnad kan föras på annat sätt (35 kap. 7 § RB). Rättegångsbalken innehåller dessutom preklusionsregler och bestämmelser om straff- och kostnadsansvar för en part som handlar otillbörligt i rättegången. Noteras bör också att rättegångsbalken anvisar olika sätt att förenkla och förbilliga bevisupptagningen (se nedan).

Frågan är då vilken ställning en gruppmedlem skall anses ha när han deltar i rättegången i bevissyfte. Det kan i det sammanhanget finnas anledning att lägga något annorlunda synpunkter på medlemmarnas status än dem som motiverar deras ställning allmänt i processen.

Valet står mellan att betrakta gruppmedlemmen som vittne eller part. Normalt föreligger mellan dessa beviskategorier den skillnaden att ett vittne saknar den direkta anknytning till processföremålet som en part har. Detta gäller dock inte fullt ut. Sålunda är det inget som hindrar att vittnesförhör hålls med en tredje man som omfattas av rättskraften av domstolens avgörande av den sak som vittnesmålet avser. Och detta gäller även om personen i fråga har rätt att intervenera självständigt enligt 14 kap. 11 § andra stycket RB. Sker sådan intervention skall däremot vederbörande höras som part.

Det ligger nära till hands att anlägga samma synsätt på gruppmedlemmarnas medverkan i processen i bevissyfte. Också en gruppmedlem blir formellt att anse som tredje man i rättegången om han inte intervenar, i vilket fall han blir att betrakta som part. Vi har dock i andra sammanhang pekat på de skillnader i civilrättslig dispositionsrätt som kommer att finnas mellan å ena sidan interventionsfall och andra situationer där det föreligger speciell processgemenskap enligt rättegångsbalken och å andra sidan medlemsintervention i en grupprättegång. Medlemmarna kommer inte bara att ha en omedelbar anknytning till processföremålet. De kommer dessutom att vara ensamma behöriga att förfoga materiellt över sina anspråk. Dessa förhållanden gör att gruppmedlemmen enligt vår mening bör behandlas som part i bevisfrågor, oavsett om han i övrigt intar ställning av part i målet eller inte.

Att denna slutsats skall gälla när medlemmen åberopas i bevishänseende angående en omständighet som har betydelse för prövningen av hans anspråk är klart. Men hur är det om bevisningen hänför sig uteslutande till andra medlemmars anspråk? Bör medlemmen också då anses vara part? Eller skall gruppmedlemmarna kunna höras både som parter och som vittnen i grupprättegången, beroende på bevistemat för förhöret?

Svaret på dessa frågor kan sökas i 36 kap. 1 § RB. Där sägs att var och en, som inte är part i målet, får höras som vittne. Svårigheten är att avgöra om med "målet" menas saken eller rättegången. Problemet kommer emellertid inte att vara unikt för grupprättegångar. Man ställs inför samma frågeställningar vid subjektiv kumulation av flera mål när

en part åberopar förhör med en medpart. Vi anser oss inte ha anledning att här närmare utveckla hur detta spörsmål bör och brukar lösas i rättstillämpningen. Det kan dock vara motiverat att göra några korta generella anmärkningar med hänsyn till de speciella förhållanden som kommer att råda vid en grupprättegång.

Som regel torde det komma att sakna betydelse om en gruppmedlem hörs som vittne eller part. Bevisvärdet av utsagan får antas bli ungefär detsamma, oavsett om uppgifterna lämnas under ed eller under sanningsförsäkran. Däremot blir det skillnad i de påföljder som kan tillgripas mot en trilskande medlem beroende på om han är vittne eller om han skall höras som part. Att en part vägrar yttra sig kan sanktioneras genom bevisregeln i 35 kap. 4 § RB, vilket får betraktas som ett ganska overksamt medel om förhöret saknar betydelse för partens egen rätt i målet. Vidare kan det noteras att medan ett vittnesförhör är underkastat parternas dispositionsrätt enligt 35 kap. 6 § (se vidare nedan) kan rätten ex officio förordna om bevisning genom partsförhör. Denna skillnad kan dock väsentligt motverkas genom att rätten utövar materiell processledning om det t.ex. står klart att en part har förbisett vikten av att det hålls förhör med ett vittne.

Det finns alltså flera omständigheter att väga in när man bedömer om en gruppmedlem bör uppträda som vittne eller som part när han skall höras om förhållanden som har betydelse för andra medlemmars anspråk. Vad som tagits upp här är dessutom bara ett litet urval på hänsyn och faktorer som domstolen kan behöva beakta i det sammanhanget. Det får överlåtas åt rättstillämpningen att lösa problemen när de dyker upp i verkliga fall. Vi menar dock att det inte bör uteslutas att en gruppmedlem hörs som vittne i vart fall rörande individuella tvistefrågor som helt saknar betydelse för prövningen av medlemmens eget anspråk.

En grupprättegång kan komma att omfatta anspråk som tillhör eller som riktas mot personer spridda över ett stort geografiskt område. Det kan vara förenat med betydande kostnader och besvär för medlemmarna att inställa sig vid en domstol som ligger på långt avstånd från hemorten. Väsentliga delar av de processekonomiska vinster som grupprättegången kan generera riskerar att gå förlorade. Men också processens reparativa och preventiva funktioner kan skadas. Särskilt gäller detta vid konsumentanspråk som har små ekonomiska värden. En individuell talan om sådana fordringar kan väckas vid konsumentens hemforum (10 kap. 8 a § RB). Nödgas konsumenten resa långt för att bevaka sitt anspråk kan han föredra att efterge sin rätt, om han därigenom undgår att behöva inställa sig för att höras som part i målet.

Ett sätt att föregripa sådana konsekvenser är att medge medlemmen ersättning för resa, uppehälle och förlorad arbetsinkomst enligt de bestämmelser som gäller för vittnen. Medlemmen skulle därmed inte lida

någon ekonomisk förlust på grund av inställelsen, även om grupptalan förlorades. Vi menar emellertid att detta alltför mycket skulle strida mot gällande principer om kostnadsansvaret för parts medverkan i en rättegång. Resultatet skulle bli att en förlorande gruppföreträdare ensam fick bära hela kostnaden för medlemmarnas medverkan i processen. Detta är enligt vår mening orimligt. Vi förordar därför att kostnaderna fördelas på sedvanligt sätt, dvs. misslyckas grupptalan skall medlemmarna själva få stå kostnaderna för inställelsen och blir grupptalan framgångsrik skall motparten ersätta utgifterna som en rättegångskostnad.

De problem som medlemmarnas inställelse vid domstolen kan skapa löser man enligt vårt synsätt i stället bäst genom att rätten verkar aktivt för att begränsa denna typ av beviskostnader i processen. Rättegångsbalken anvisar flera instrument för domstolen att använda sig av i det syftet.

Vi har tidigare framhållit vikten, i alla typer av rättegångar, av att domstolen inom ramen för sin processledande roll ser till att parterna inte belastar handläggningen med mer bevismaterial än som erfordras och att parterna i möjligaste mån följer principen om det bästa bevismaterialet. Rättegångsbalken öppnar därvidlag möjlighet för rätten att avvisa onödig bevisning (35 kap. 7 § RB).

Skall förhör i bevissyfte hållas med en medlem blir det vidare inte nödvändigt att han inställer sig personligen vid domstolen. Bevisupptagning får enligt 43 kap. 8 § fjärde stycket RB ske per telefon, om det är lämpligt med hänsyn till bevisningens art och övriga omständigheter eller om bevisupptagning enligt vanliga regler skulle medföra kostnader och olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att bevisningen tas upp på sådant sätt.

Det bör också uppmärksammas att rättegångsbalken under vissa förutsättningar tillåter att bevisning upptas utom huvudförhandling. Detta gäller bl.a. vid förhör med en part, om en inställelse vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader och olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att förhöret hålls vid huvudförhandlingen (37 kap. 3 § jämfört med 36 kap. 19 § RB). Förhöret kan då hållas vid en annan domstol, t.ex. på en gruppmedlems hemort, om detta är lämpligast (35 kap. 8 § RB).

Nämnas skall dessutom att rättegångsbalken inte helt förbjuder skriftliga parts- eller vittnesberättelser. Det är sålunda möjligt att åberopa en skriftlig berättelse som någon har avgett i anledning av en förestående eller pågående rättegång, bl.a. om det finns särskilda skäl med hänsyn till de kostnader eller olägenheter som ett förhör vid eller utom huvudförhandling kan antas medföra, vad som kan antas stå att

vinna med ett sådant förhör, berättelsens betydelse och övriga omständigheter (35 kap. 14 § RB).

Det saknas anledning att här närmare kommentera och tolka innehållet i dessa bestämmelser eller att uttala sig om hur de tillämpas i praxis. Paragrafernas användning torde nämligen inte i sig komma att påverkas av att handläggningen sker i form av en grupprättegång, mer än möjligen på så sätt att deras tillämpning kan aktualiseras oftare.

Det kan inträffa att en medlem som skall höras i grupprättegången vägrar att inställa sig eller att svara på framställda frågor utan att ha giltig anledning till det. Eftersom medlemmen skall höras som part skall han kallas till förhandlingen enligt de regler som gäller för part, dvs. vid äventyr av vite (42 kap. 21 § RB). Att hämta en part till rätten är inte lagligen möjligt i ett dispositivt mål. En parts underlåtenhet att infinna sig vid en förhandling eller att fullgöra något annat i rättegången (t.ex. att svara på frågor) sanktioneras i stället enligt 35 kap. 4 § RB genom sin bevisverkan. Det förtjänar här understrykas att en gruppmedlem som kallas för att höras i bevissyfte inte blir att betrakta som part i den meningen att han riskerar att träffas av någon rättsföljd enligt 44 kap. RB på samma sätt som kommer att gälla när medlemmen har intervenerat. Medlemmen bör dock i ett indispositivt mål kunna hämtas med stöd av 44 kap. 5 § RB, eftersom rättens åtgärd då är föranledd av bevisändamål.

Att tillmäta medlemmens underlåtenhet bevisverkan mot honom kan synas som ett ganska uddlöst vapen om förhöret med medlemmen avser omständigheter som hänför sig till andra medlemmars anspråk. Man kan också hysa betänkligheter mot att låta andra medlemmar drabbas bevismässigt av förhörspersonens trilska. Problemet att hantera situationer av denna typ sammanhänger emellertid inte med att man inför regler om grupprättegång i svensk rätt. Samma frågeställningar uppkommer vid förhör med en trilskande medpart i en rättegång där det föreligger subjektiv kumulation. Vi menar att domstolarna får hantera en medlems motvilja att medverka vid ett förhör på samma sätt som domstolen skulle gjort om medlemmen hade varit medpart i en vanlig rättegång. Möjligen kan man i det sammanhanget hävda att hänsynen till övriga medlemmar (medparter) är ett ytterligare stöd för att anse att medlemmen (parten) skall behandlas som ett vittne när förhöret angår förhållanden som saknar betydelse för hans egen rätt i målet.

Erkännande

Enligt 35 kap. 3 § RB skall i dispositiva mål en parts erkännande av en viss omständighet gälla mot honom. Med omständighet menas både

rättsfakta och bevisfakta. Erkännandet av ett rättsfaktum anses innefatta även faktumets rättsliga betydelse. I indispositiva mål skall rätten enligt samma paragraf andra stycket pröva vilken verkan partens erkännande har som bevis.

Ett erkännande enligt 35 kap. 3 § RB är en processuell handling. Den medför inga civilrättsliga verkningar för parten. Vi har tidigare flera gånger påtalat att gruppföreträdaren kommer att sakna materiellrättslig dispositionsrätt över de rättsförhållanden (frånsett sitt eget) som han för talan om. Att en gruppföreträdare blir i stånd att erkänna en omständighet som motparten har bevisbördan för skall därför endast ses som en motsvarighet till att gruppföreträdaren avstår från att göra gällande ett rättsfaktum som han har åberopsbördan för. Det bör här nämnas att också en parts passivitet i undantagsfall kan jämställas med ett erkännande.

Den processuella innebörden av erkännandet är att domstolen i sin prövning har att utgå från att den omständighet som erkännandet hänför sig till existerar (eller icke existerar). Det blir alltså frågan om en prövning på formell grund. Parternas förfogande över rättens prövning gäller dock bara dispositiva moment. De kan alltså inte ens i ett dispositivt mål med bindande verkan erkänna omständigheter som hänför sig till exempelvis ett tvingande rättegångshinder. Rättsverkningarna av ett erkännande är vidare begränsade till att gälla i det mål vari processhandlingen företas.

Det är inte bara gruppföreträdaren som kan tänkas göra ett erkännande i rättegången. Också en medlem som har intervenerat kan komma att företa en sådan rättegångshandling. Verkan av medlemmens åtgärd och det inbördes förhållandet mellan hans och gruppföreträdarens handlingar får i sådant fall bedömas enligt de regler om processgemenskap som vi föreslår skall gälla mellan dem (se avsnitt 13.2.11).

Erkännandet som processuellt institut har, som framskymtat ovan, samhörighet med de tidigare behandlade processhandlingarna eftergift och medgivande. På de skäl som beskrivs i avsnitt 13.2.7 bör gruppföreträdarens handlingsutrymme i dessa hänseenden bedömas på grundval av hans skyldighet att på bästa möjliga sätt ta till vara gruppmedlemmarnas rätt i processen. Det innebär att det kommer att vila på domstolen att höra efter med gruppföreträdaren om vilka bevekelsegrunder han haft för erkännandet, så snart det finns anledning att anta att handlingen strider mot gruppmedlemmarnas intressen (jfr 34 kap. 1 § RB).

Som sägs i förarbetena till rättegångsbalken torde det ligga i sakens natur att rätten kan lämna ett erkännande utan avseende om den finner uppenbart att erkännandet är oriktigt (se NJA II 1943 s. 447). En sådan tänkbar situation är att det under huvudförhandlingen eller i högre rätt framkommer nytt material som visar att gruppföreträdarens erkännande

uppenbart är oriktigt med avseende på en eller flera medlemmars anspråk. Att gruppföreträdaren då återkallar erkännandet blir normalt att jämställa med att han åberopar nya omständigheter till stöd för sin talan. Genom att i stället lämna erkännandet utan avseende undviker man att behöva pröva tillåtligheten av en återkallelse enligt de särskilda preklusionsfrister och kostnadsregler som kan gälla för rätten att åberopa nya omständigheter, även om man kan anta att gruppföreträdaren eller en medlem som har intervenerat under alla förhållanden torde kunna åberopa giltig ursäkt för att korrigera erkännandet.

Om ansvaret för bevisningens fullständighet

Rubriken syftar på frågan om vem som skall ha att sörja för bevisningen i en grupprättegång. Enligt 35 kap. 6 § RB är det i första hand parternas skyldighet att se till att all relevant bevisning förs in i ett mål. Rätten kan dock självmant föranstalta om bevisning, t.ex. förordna om partsförhör, utese en sakkunnig eller besluta om syn, om det erfordras. I dispositiva mål får rätten dock inte ex officio föranstalta om förhör med ett vittne som inte tidigare har hörts på parts begäran eller meddela editionsförelägganden.

Det torde vara tämligen ovanligt att domstolen i ett dispositivt mål självmant föranstaltar om bevisning. Anser rätten att det kan finnas ytterligare bevisning av intresse kan domaren inom ramen för sin materiella processledning påtala detta för parterna som sedan själva kan ta ställning till om det bör åberopas ytterligare bevisning eller inte. En aktiv och riktigt utövad processledning minskar på så sätt domstolens behov av att använda sig av den möjlighet som 35 kap. 6 § RB ger. Vi tror med hänsyn till detta att behovet för rätten att på egen hand förordna om bevisupptagning inte kommer att bli större i en grupprättegång än i en vanlig process.

Man kan dock inte utesluta uppkomsten av situationer där parterna och domstolen gör olika bedömningar i fråga om värdet av att hålla förhör med en gruppmedlem eller att det hålls syn i målet. Domstolen menar kanske att helhetsbedömningen av gemensamma tvistefrågor skulle underlättas av att fler medlemmar hörs eller att det inhämtas ett sakkunnigutlåtande. Vi vill i det sammanhanget särskilt poängtera att domstolens handlande inte får styras av till vems fördel bevisningen kan antas tjäna. Domstolen skall verka på samma sätt, oberoende av om den nya bevisningen kan förväntas stärka gruppmedlemmarnas ställning eller gynna gruppens motpart och utan hänsyn vilken part som har bevisbördan för bevistemat. Att göra denna typ av intresseöverväganden till

grund för handlandet vore ett brott mot domstolens skyldighet att iaktta saklighet och opartiskhet.

Även om vi förespråkar en aktiv domarroll vill vi inte gå så långt som till att förorda att rätten skall *efterforska* bevisning. Den uppgiften måste rimligen ligga på parterna att fullgöra. Brister gruppföreträdaren i det hänseendet kan detta motivera att han byts ut mot någon annan person som är mer lämplig att föra talan för gruppens räkning.

Domstolens agerande bör följaktligen inriktas på frågor om bevisning som aktualiseras genom parternas verksamhet i processen. Det bör självklart inte hindra att rätten inom ramen för sin materiella processledning fäster parternas uppmärksamhet på bevisning som det kan antas att parten, om han kommit att tänka på det, hade velat åberopa eller som typiskt sett brukar förekomma i tvister av ifrågavarande slag. Samtidigt skall det hållas i minnet att en högre grad av aktivitet från domstolens sida när det gäller att föranstalta om bevisning kan försvåra rättens arbete med att objektivt värdera bevisningen.

Vi anser det varken möjligt eller lämpligt att utifrån exempel eller i övrigt ange mer detaljerade riktlinjer för hur domstolen bör agera i dessa hänseenden i en grupprättegång. Rättens verksamhet måste ta sin utgångspunkt i de speciella förhållanden som råder i varje enskilt fall.

Avslutningsvis bör något sägas om gruppmedlemmarnas möjligheter att berika bevismaterialet.

Varje medlem kommer att ha rätt att intervenera i grupprättegången och därigenom få ställning av part när det gäller prövningen av medlemmens eget anspråk. Medlemmen kommer i sådant fall att kunna åberopa egen bevisning, vid sidan av den som gruppföreträdaren och andra medlemmar för in i målet. Inget kommer att hindra domstolen från att använda bevisningen till fördel eller nackdel för andra medlemmars rätt vid prövningen av talan i dess helhet. Dispositionsprincipen i 35 kap. 6 § RB rör endast införandet av ny bevisning i målet, inte frågan om på vilket sätt tillgänglig bevisning får utnyttjas av domstolen. I det senare hänseendet finns inga begränsningar (jfr 35 kap. 1 § RB). Rätten får t.ex. fritt utfråga ett vittne om andra omständigheter än dem som anges i det av parten angivna bevistemat.

Naturligtvis kommer varje medlem, utan att intervenera, att ha möjlighet att påtala för gruppföreträdaren att det utöver den bevisning som gruppföreträdaren uppmärksammat finns annan relevant bevisning som också bör åberopas i målet. Är gruppföreträdaren av en annan mening angående bevisningens värde kan medlemmen anmäla frågan direkt till domstolen och begära att rätten ex officio föranstaltar om bevisningen eller tar upp frågan om byte av gruppföreträdare.

13.4 Målets avgörande

13.4.1 Återkallelse

Det kan under en rättegång inträffa händelser som medför att käranden inte längre har skäl eller anser det motiverat att fullfölja sin talan. Har sålunda svaranden frivilligt gjort rätt för sig kan käranden inte vinna något ytterligare genom att processa. I andra fall är kanske svarandens ekonomiska situation sådan att käranden inte kan räkna med att få sitt anspråk infriat ens tvångsvis. Rättegången kan då framstå som ett slöseri med kärandens tid och pengar. Situationen kan också vara den att käranden under rättegången finner att bevisläget f.n. är ogynnsamt men att detta kan förändras och att han därför vill vänta med att få sin rätt prövad i domstol.

Kärandens främsta processuella medel för att i sådana fall försöka få domstolsprövningen att upphöra är att återkalla sin talan. Målet skall i sådant fall avskrivas genom ett slutligt beslut, vilket inte hindrar käranden från att väcka talan om samma sak mot samma part vid en senare tidpunkt. Emellertid skulle det försätta svaranden i ett alltför ogynnsamt läge om käranden obehindrat kunde återkalla sin talan och därigenom ges möjlighet att inleda process upprepade gånger om ett och samma rättsförhållande. Därför sägs i 13 kap. 5 § RB att i dispositiva mål kan svaranden, om han har ingått i svaromål, begära att domstolen prövar målet trots kärandens återkallelse av sin talan. Att svaranden skall ha ingått i svaromål brukar tolkas så att han skall ha gjort en sakinvändning i målet, dvs. yttrat sig om mer än enbart processuella frågor.

För att förstå 13 kap. 5 § RB måste man göra klart vad som menas med uttrycken talan och mål. Dessa begrepp används i flera - inte alltid alldeles klara - betydelser i rättegångsbalken. Vi avser inte att i detta sammanhang gå närmare in på bruket i allmänhet av dessa termer i rättegångsbalken. Framställningen inskränker sig till hur 13 kap. 5 § RB enligt vår mening bör tolkas i en grupptalansituation.

Kontextuellt måste talan och mål avse samma förhållande i 13 kap. 5 § RB. Det är dessutom en allmän uppfattning att begreppet mål därvidlag inte är jämställt med termen rättegång utan är knutet till processföremålet på samma sätt som när det i 14 kap. RB talas om förening av flera mål i en rättegång. I grupptalansammanhang får detta till resultat att varje medlems anspråk blir att betrakta som ett självständigt mål. Genom att återkalla talan beträffande vissa medlemmar kommer alltså gruppföreträdaren att kunna förändra gruppens bestämning. Detta ligger i linje med vårt förslag att en gruppföreträdare skall kunna utvidga en grupptalan till att omfatta fler käromål än dem

om vilka rättegång har inletts. Målbegreppet kommer emellertid inte att vara i egentlig mening knutet till medlemmarna utan till den s.k. saken. Det blir alltså fullt möjligt att flera medlemmars anspråk skall betraktas som ett mål eller, vanligare, att en och samma gruppmedlem skall anses vara berättigad eller förpliktigad i flera mål. Dessa förhållanden kan åskådliggöras med följande exempel.

Anta att två makar tillsammans har köpt en vara och att det väcks grupptalan för bl.a. deras räkning om hävning av köpet. Makarna blir båda gruppmedlemmar. Det kan emellertid inte rimligen bli tal om att gruppföreträdaren skall kunna återkalla talan för bara den ena makens räkning, lika lite som domstolen kan häva köpet till förmån för bara en av makarna.

Förutsätt i stället att det i anledning av en skadehändelse yrkas ersättning till varje gruppmedlem för dels inkomstförlust och dels sveda och värk. Eftersom det här, med Ekelöfs teori om rättskraftens omfattning, är fråga om olika rättsföljder skall ett vart av yrkandena betraktas som ett självständigt mål. Grupptalan omfattar följaktligen flera mål för varje gruppmedlems räkning.

Svarandens behov av skydd mot negativa verkningar av att ett käromål återkallas tillgodoses alltså genom hans rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB. Som framgår nedan vill vi för grupprättegångar inte göra något generellt undantag från denna regel, men väl när käranden gör en partiell återkallelse under rättegångens inledande skede.

Också gruppmedlemmarna kan lida skada om en grupptalan helt eller delvis återkallas. Internationellt anses t.o.m. detta intresse så starkt att en återkallelse kräver domstolens godkännande. Så är fallet enligt både Federal Court of Australia Amendment Act 1991, An Act respecting Class Proceedings i Ontario, Code de procédure civile i Quebec och Federal Rule of Civil Procedure 23 i USA.

Vi är emellertid av flera skäl tveksamma till att i svensk rätt införa ett sådant förbud mot återkallelse av käromål utan rättens godkännande. Det kan resas principiella invändningar mot att tvinga någon att processa för andras räkning mot sin vilja. I synnerhet gäller detta om processen förs med risk för ett betydande kostnadsansvar om talan förloras. Dessutom kan det sättas i fråga om gruppmedlemmarna är särskilt väl betjänta av att ha en processuell företrädare som inte är motiverad att föra deras talan. Risken är stor att gruppföreträdaren inte kommer att ta till vara medlemmarnas intressen på bästa möjliga sätt. Detta kan leda till rättsförluster för medlemmarna eller till att en dom som går emot gruppen inte får den fasthet som rättskraften är avsedd att innebära. Också svaranden kan alltså lida men av gruppföreträdarens bristande processföring.

Resultatet av våra överväganden är att vi inte föreslår någon ändring av innebörd att kärandens rätt till återkallelse av talan skall villkoras av rättens godkännande. Tydligt är dock att gruppmedlemmarna måste erbjudas någon form av skydd mot att domstolsprövningen upphör utan att det finns saklig grund för det. Inte minst av framställningtekniska skäl kan det i det sammanhanget vara motiverat att skilja mellan partiell återkallelse och återkallelse av hela grupptalan. Emellertid bör först några ord sägas om återkallelse av käromål vid talan mot en grupp.

Talan mot en grupp

Vi har vid flera tillfällen framhållit den likhet som i flera avseenden kommer att finnas mellan en grupprättegång med gruppen på svarandesidan och ett kumulationsförfarande enligt rättegångsbalken. Skillnaderna mellan processalternativen blir kvalitativt betydande (främst ur processekonomisk synpunkt) men kvantitativt kommer de processtekniska likheterna att väga över.

Ett spörsmål där vi menar att det saknas anledning att göra skillnad mellan en talan mot en grupp och vanliga rättegångar är svarandens rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB vid återkallelse av talan. Gruppmedlemmarnas skyddsintresse blir inte mindre eller annorlunda därför att det anspråk som riktas mot envar av dem handläggs i en grupprättegång i stället för i flera individuella processer.

Det bör dock märkas att det är de enskilda gruppmedlemmarna och inte gruppföreträdaren som skall betraktas som skyddsobjekt enligt 13 kap. 5 § RB. Gruppföreträdaren kommer som regel inte att ha något eget intresse av att ett bestämt käromål prövas trots att käranden har återkallat sin talan. Följaktligen bör återkallelsesituationen i en grupprättegång regleras på så sätt att varje gruppmedlem skall ges tillfälle att ta ställning till om han vill göra gällande sin rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB. Praktiskt kan det lösas så att gruppföreträdaren först anger sin inställning till rätten (dvs. om han godtar återkallelsen eller inte) och att medlemmarna därefter underrättas om återkallelsen och gruppföreträdarens inställning. Den medlem som inte vill ansluta sig till gruppföreträdarens mening kan intervenera. Som framgår av tidigare avsnitt kommer i sådant fall gruppmedlemmens processhandling att gälla framför gruppföreträdarens.

Det kan hända att de anspråk som blir kvar att pröva för domstolen efter återkallelsen är så få att en grupprättegång inte längre framstår som det lämpligaste processalternativet. Konsekvensen av det blir att grupprättegången måste avbrytas på grund av bristande processförutsättningar. När en talan mot en grupp skall avvisas i anledning av ett

rättegångshinder kommer käranden enligt vårt förslag att ha rätt att begära hos domstolen att talan skall övergå att handläggas i individuella rättegångar. För att inte medlemmarnas rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB skall bli illusorisk föreslår vi att de skall ges en motsvarande rätt att begära att domstolsprövningen skall fortsätta i individuella rättegångar om käranden har återkallat sin talan och domstolen finner att medlemmarnas begäran om fortsatt prövning inte kan beviljas inom ramen för en grupprättegång.

Partiell återkallelse av en grupptalan

Det kan här tänkas två typfall, nämligen för det första att gruppföreträdaren återkallar talan beträffande sitt eget anspråk och för det andra att återkallelsen avser en medlems käromål.

Att gruppföreträdaren återkallar talan angående sin egen rätt blir möjligt endast vid enskild grupptalan och kommer att få till resultat att käranden inte längre är medlem i gruppen, vilket blir en processförutsättning enligt vårt förslag i den delen (se avsnitt 12.5.2). Som vi anger i annat sammanhang kommer emellertid en ändring som inträffar under rättegången i de rekvisit som konstituerar talerätten inte att leda till att käranden förlorar sin behörighet att föra talan för gruppens räkning. Det förhållandet att en återkallelse rör gruppföreträdarens egna anspråk föranleder därför inga överväganden, annat än att det bör påpekas att återkallelsen kan få återverkningar på bedömningen av gruppföreträdarens lämplighet att föra talan för gruppens räkning.

En återkallelse av talan beträffande en medlems käromål kommer att kunna göras antingen av gruppföreträdaren eller av medlemmen själv, om han har intervenerat i rättegången. Är det medlemmen själv som vill avsluta domstolsprövningen saknas anledning att göra avsteg från eller modifiera regleringen i 13 kap. 5 § RB. Vill svaranden göra gällande sin rätt till dom får talan fortsätta som om återkallelsen inte har ägt rum. Medlemmens intresse av en fortsatt prövning kan dock vara sådant att det framstår som lämpligast att hantera käromålet särskilt. Rättegångsbalken innehåller flera förfaranderegler som kommer att medge en billig, enkel och snabb hantering av medlemmens talan, även inom ramen för en grupprättegång. Godtar svaranden återkallelsen får målet avskrivas från vidare handläggning.

Vi ser inte heller något skäl att avvika från rättegångsbalken för det fall att det är gruppföreträdaren som har återkallat talan rörande ett medlemsanspråk och återkallelsen inte accepteras av svaranden. Rättegången får i sådant fall fortgå utan hänsyn till återkallelsen. Gruppföreträdarens agerande kan dock föranleda rätten att sätta i fråga gruppföreträdarens

lämplighet att företräda gruppen eller ge en gruppmedlem anledning att intervenera i rättegången. Vi föreslår längre fram (se kapitel 16) att domstolen skall ha en diskretionär möjlighet att underrätta gruppmedlemmarna om händelser som inträffar under rättegången. Att grupptalan har återkallats i en viss del kan vara en sådan konkret händelse som bör föranleda att det utfärdas en underrättelse, även om återkallelsen i sig inte får någon direkt effekt på rättens handläggning av grupptalan.

Från det sagda bör det göras ett viktigt undantag. Som redan påpekats förutsätter svarandens rätt till dom att han har ingått i svaromål. Dessförinnan kan käranden fritt återkalla sin talan. Emellertid kommer i en grupprättegång också i ett senare skede en gruppmedlem att kunna få prövningen av sitt anspråk att upphöra. Så kan ske genom att medlemmen träder ur gruppen. Verkan av utträdet blir densamma som om medlemmen återkallat talan. Svaranden kommer inte att kunna motsätta sig utträdet. Vi menar att det i linje med detta bör göras undantag från svarandens rätt till dom vid en partiell återkallelse som sker inom den tid för utträde som domstolen bestämmer i varje grupprättegång. En sådan regel tillgodoser också önskemålet att käranden i rättegångens inledande skede skall kunna fritt justera gruppens bestämning för att på bästa sätt tillgodose de särskilda processförutsättningarna som kommer att gälla för en sådan rättegång (jfr avsnitt 12.2.2).

Kvar att diskutera under förevarande rubrik är det fall att domstolen skall avskriva ett mål (en medlems anspråk) på grund av en återkallelse av gruppföreträdaren, som skett efter tiden för utträde. Detta förutsätter alltså att svaranden har avstått från sin rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB. Det behöver inte ligga något uppseendeväckande eller i övrigt noterbart i gruppföreträdarens handlande. Anledningen till att han återkallar talan kan vara att medlemmen har fått betalt av svaranden eller att de på annat sätt på egen hand har gjort upp i godo. Återkallelsen kan emellertid också vara föranledd av att gruppföreträdaren anser att medlemmens anspråk inte är tillräckligt underbyggt för att hålla vid en rättslig prövning eller att medlemmens rätt är förbunden med individuella förhållanden vars prövning gruppföreträdaren anser onödigt betungar hans processföring.

Det kommer i de senast nämnda fallen inte att vara säkert att medlemmen delar gruppföreträdarens åsikt att domstolsprövningen bör avbrytas. En avskrivning av målet kan resultera i onödiga tids- och kostnadsförluster om medlemmen hänvisas till att väcka ny talan i särskild ordning. Det är dessutom inte säkert att gruppföreträdarens handlande stämmer överens med hur gruppens samlade intressen bäst kan tillgodoses. Situationen kan vara sådan att återkallelsen motiverar att gruppföreträdaren byts ut mot någon annan som är villig att processa beträffande samtliga anspråk. I synnerhet kan så vara fallet om

återkallelsen avser ett antal anspråk beträffande vilka domstolen inte har ansett det befogat att anmoda gruppmedlemmarna att intervenera i målet (se vårt förslag i avsnitt 13.2.3).

Främst dessa hänsyn gör att vi föreslår att rätten inte skall få skriva av ett mål efter återkallelse från gruppföreträdaren utan att berörda gruppmedlemmar har getts tillfälle att yttra sig. Varje medlem kommer därigenom att ges tillfälle att intervenera i rättegången och återta gruppföreträdarens återkallelse. Som nämnts tidigare anser vi att medlemmens processhandling alltid skall gälla framför gruppföreträdarens. Rättsföljden av medlemmens inhopp blir att återkallelsen saknar verkan och att grupprättegången fortsätter i sin tidigare omfattning. Medlemmen skall inte vara tvungen att kvarstanna som intervenient. Att medlemmen väljer att träda ur rättegången kan då utgöra ett skäl för domstolen att inom ramen för sin processledning vara extra vaksam på att gruppföreträdaren företräder medlemmens rätt på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Vi ser annars inte att medlemmens inhopp, oavsett om han kvarblir som intervenient eller inte, skall behöva påverka handläggningen av grupptalan.

Föredrar medlemmen i fråga att inte träda in i rättegången och annullera gruppföreträdarens återkallelse får käromålet skrivas av.

Återkallelse av grupptalan

Också här är det i första hand den händelsen att svaranden inte gör gällande sin rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB som behöver ägnas närmare funderingar. Att rättegången till följd av svarandens veto mot ett avskrivningsbeslut fortsätter som om det inte hade skett någon återkallelse kan visserligen föranleda rätten eller en gruppmedlem att väcka frågan om byte av gruppföreträdare men motiverar inte att det för grupprättegångar införs undantag från 13 kap. 5 § RB. Däremot menar vi att de skäl som föranlett undantag från svarandens rätt till dom vid partiell återkallelse vid rättegångens början gör sig gällande med samma styrka när det är fråga om återkallelse av talan för hela gruppen.

Av de skäl som anges under den föregående rubriken kan man på goda grunder anta att det ibland kan få olyckliga konsekvenser för både gruppmedlemmarna och gruppens motpart om en grupprättegång upphör utan att domstolen har tagit ställning till målet i sak. Ett avskrivningsbeslut kommer inte att hindra medlemmarna från att omedelbart inleda individuella rättegångar mot gruppens motpart om samma sak eller att det väcks en ny grupptalan av precis samma innehåll som den avskrivna talan. Vi har utvecklat detta närmare i avsnitt 13.2.6, om avbrytande av grupprättegången på grund av rättegångshinder. I enlighet med dessa

överväganden menar vi att det i en grupprättegång måste finnas instrument genom vilka man kan hindra att domstolsprövningen av medlemmarnas anspråk upphör som en följd av att gruppföreträdaren återkallar en grupptalan.

I det sammanhanget bör noteras att vi med en återkallelse av grupptalan åsyftar inte bara den händelsen att käranden återkallar all sin talan i rättegången. Vi inbegriper häri också den situationen att käranden gör gällande flera kumulativa rättsföljder och återkallar talan endast beträffande någon av dessa. Som exempel kan nämnas att talan har väckts till förmån för en grupp om ersättning för både inkomstförlust samt sveda och värk och käranden återkallar grupptalan avseende ersättning för sveda och värk. Det föreligger då två eller flera grupptalanmål som har kumulerats.

Med utgångspunkt från dessa överväganden menar vi att domstolen inte skall få skriva av en grupptalan utan att gruppmedlemmarna har getts tillfälle att yttra sig. Medlemmarna kommer i en sådan situation att ha två valmöjligheter att överta hela talan, och alltså träda i gruppföreträdarens ställe, eller att processa bara om sitt eget anspråk. Möjligheten att föra talan för hela gruppens räkning bör därvidlag stå öppen inte bara för gruppmedlemmarna. Också en organisation eller en myndighet som uppfyller de av oss uppställda kraven för talerätt skall kunna träda in som en ny gruppföreträdare, i enlighet med de regler som vi föreslår allmänt skall gälla för byte av gruppföreträdare (jfr avsnitt 13.2.5).

Vi har tidigare deklarerat uppfattningen att valet av rättegångsform (individuell process eller grupprättegång) är en handläggningsfråga som parterna (eller medlemmarna) inte bör kunna disponera över på annat sätt än att medlemmarna i ett inledande skede av en grupprättegång skall kunna hoppa av en grupp på kärandesidan. Samma grundsyn anser vi måste prägla valet av handläggningsform om någon går in och upphäver en gruppföreträdares åtgärd att återkalla grupptalan. Följaktligen anser vi att en fortsättning av grupprättegången bör ha företräde framför en uppsplittring i individuella processer. Finns det någon som är villig att ta gruppföreträdarens plats skall således domstolen bortse från enskilda gruppmedlemmars önskan att fortsätta att processa på egen hand om sitt eget anspråk. Vi tror för övrigt att detta i de allra flesta fall kommer att stämma överens med gruppmedlemmarnas vilja. Önskan att processa på egen hand får antas komma att framställas under förutsättningen att grupptalan upphör på grund av återkallelsen. Skulle det finnas medlemmar som trots den fortsatta grupprättegången själva vill ta aktiv del i förfarandet kommer de att ha möjlighet att intervenera i rättegången.

13.4.2 Förlikning

En stor del av de s.k. ordinära tvistemålen vid svenska domstolar slutförs utan att rätten tar ställning till tvisten i sak. En väsentlig orsak till det är att parterna gör upp i godo, de förliks. Förhållandena är ungefär desamma i de flesta av västvärldens länder. Erfarenheterna från de stater vars rättssystem innehåller regler om grupptalan visar dessutom att förlikningsbenägenheten inte varierar märkbart mellan grupprättegångar och vanliga processer. Uppgifter som vi fått vid besök i Canada och USA tyder dockpå att andelen förlikta mål är något större i grupprättegångar än vid individuell talan.

Det finns alltså anledning att ägna förlikningsinstitutet uppmärksamhet vid en diskussion om att införa regler om grupptalan i Sverige. Vi har redan tidigare (avsnitt 13.3.1) uppehållit oss vid frågan om rättens förlikningsverksamhet. Det är nu dags att överväga hur en träffad processförlikning bör hanteras av domstolen.

Man kan i det sammanhanget skilja mellan förlikningar som avser enstaka medlemmars rätt och uppgörelser som omfattar hela gruppen. Innan vi går in på dessa frågor bör dock något sägas om gruppföreträdarens ställning i förlikningshänseende.

Gruppföreträdarens behörighet att träffa förlikning

Den rätt att föra talan för annans räkning som vi föreslår skall införas genom lagstiftning om grupptalan innebär en processuell behörighet att vidta dispositioner som är bindande för tredje man (gruppmedlemmarna). Gruppföreträdaren kommer inte därigenom att vinna någon civilrättslig dispositionsrätt över gruppmedlemmarnas rätt. Följaktligen kommer gruppföreträdaren inte heller att kunna träffa en förlikning som binder medlemmarna. Innehållet i en sådan uppgörelse träder i stället för det bakomliggande rättsförhållandet och inbegriper sålunda en materiellrättslig reglering av tvistefrågorna. Det framgår också av att en förlikning kan angripas endast med stöd av civilrättsliga ogiltighetsgrunder. Parterna kan inte återkalla en accept av ett förlikningsbud på samma sätt som de kan återta en processhandling.

Slutsatsen av dessa överväganden är att ett förlikningsresultat blir möjligt att uppnå i en grupprättegång bara om varje medlem själv medverkar i uppgörelsen. Detta anser vi är otillfredsställande. En förlikning kan innebära betydande vinster för både parter och domstol. Kostnaderna för ombud och bevisning blir som regel lägre genom att rättegången avbryts i förtid. Man undviker dessutom att rättegången fortsätter i ytterligare instanser. Ur statsfinansiell synvinkel kan en

frivillig uppgörelse medföra lägre kostnader för rättshjälp och andra allmänna utgifter. Det bör inte heller ses bort från att belastningen på domstolarnas resurser minskar genom att handläggningstiden förkortas. Andra fördelar med en överenskommelse i godo kan vara att det underlättar en frivillig fullgörelse och främjar framtida relationer mellan parterna. En förlikning kan dessutom fylla en handlingsdirigerande funktion, om uppgörelsen grundas på rättsliga överväganden.

Att förutsätta varje medlems medverkan för att kunna tillgodogöra sig dessa vinster genom en förlikning är enligt vår mening att fjärma sig från den grundsyn som ligger bakom grupprättegångens funktion och berättigande. Processformen bygger på bl.a. den förutsättningen att människor skall kunna få sin rätt prövad vid domstol utan egna kostnader och besvär. Förutom att ett krav på medlemmarnas deltaganden för att uppnå ett bindande förlikningsresultat bryter mot denna grundtanke är det inte heller realistiskt att tro att de passiva gruppmedlemmarna alltid skall kunna förmås att själva agera. Särskilt om talan rör en stor grupp är risken uppenbar att utsikten att nå en allmän förlikning blir utopisk, trots att en uppgörelse i godo kan framstå som högst välmotiverad.

Det finns därför starka skäl att tillåta en gruppföreträdare att träffa förlikning för gruppmedlemmarnas räkning. En sådan ordning skulle stämma överens med hur rättsläget är i de länder som har infört regler om grupptalan. Som antytts ovan har förlikningar där kommit att spela en inte oväsentlig roll som ett medel att bilägga tvisterna på.

Man bör emellertid i detta sammanhang skilja mellan förlikningar som rör enskilda medlemmars rätt och uppgörelser som ingås för hela gruppens räkning. När det gäller överenskommelser som är begränsade till en eller flera medlemmar saknas i stort de skäl som enligt ovan motiverar att gruppföreträdarens behörighet utökas till det civilrättsliga planet. Sådana individualbaserade förlikningar kan nås lika väl genom kontakter direkt mellan den berörda medlemmen och gruppens motpart. Ofta torde anledningen till att den ifrågavarande tvisten görs upp i godo komma att bero på att det föreligger s.k. individuella tvistefrågor.

Sammanfattningsvis föreslår vi att den som för talan för en grupp skall vara behörig att med bindande verkan för gruppens medlemmar kunna träffa förlikning med gruppens motpart angående gruppens anspråk. Det bör noteras att behörigheten förutsätter att vederbörande har blivit utsedd till gruppföreträdare i enlighet med de regler som vi föreslår därom. Vi ställer oss därmed avvisande till de former av förprocessuell förlikning för gruppens räkning som tillåts enligt praxis i bl.a. USA. Dessutom innebär vårt förslag att förlikningen skall ges rättsverkan i förhållande till medlemmarna endast om rätten stadfäster den. Därigenom tillhandahålls ett kontrollinstrument som minimerar

risken för att en uppgörelse kommer att stå i strid mot medlemmarnas intresse. Vi redogör närmare för detta längre fram.

Förlikning av en medlems anspråk

Att en gruppmedlem och gruppens gemensamma motpart ingår förlikning om vilket rättsförhållande som skall gälla mellan dem bör inte ses på annat sätt när frågan uppkommer i en grupprättegång än när förlikningar ingås i vanliga processer. Förlikningen blir alltså civilrättsligt gällande mellan parterna och kan bli stadfäst genom dom (17 kap. 6 § RB). Stadfästelse kommer dock att förutsätta att medlemmen intervenerar i rättegången eftersom han i annat fall inte kommer att vara part i målet.

Även om avtalsparterna väljer att inte stadfästa förlikningen kan man utgå från att domstolen får besked om uppgörelsen. Annars riskerar gruppens motpart att bli förpliktigad två gånger, dels genom förlikningsavtalet och dels genom en dom. Förlikningen bör därför självklart föranleda gruppföreträdaren att återkalla talan i den delen.

I utländsk rätt ställs det ibland upp ett förbud för gruppföreträdaren att förlikas beträffande bara sitt eget anspråk. Man avser att därigenom stävja att grupptalan missbrukas av en kärande i syfte att skaffa sig ett bättre förhandlingsläge och nå en förmånligare förlikning för egen del. Denna farhåga sammanhänger till väsentlig del med att en förlikning i sådant fall medför att grupprättegången avbryts. Motparten kan därför tänkas vara villig att betala käranden extra för att bli kvitt hela processen.

Vi har valt att utforma talerättsreglerna på ett annorlunda sätt. Visserligen föreslår vi att det vid enskild grupptalan skall ställas upp som en speciell processförutsättning att käranden är medlem i gruppen. Att det sker ändring i förhållandena på grund av en händelse som inträffat under rättegången kommer emellertid inte att betaga käranden hans behörighet att föra talan för gruppens räkning. Dessutom föreslår vi, som framgår av föregående avsnitt, att kärandens återkallelse av talan inte skall leda till att målet omedelbart skrivs av. Gruppmedlemmarna skall underrättas om åtgärden och därigenom ges tillfälle att ta gruppföreträdarens plats eller att påfordra fortsatt domstolsprövning i individuella rättegångar. Det bör också framhållas att ett förbud mot förlikning skulle utgöra ett betydande ingrepp i den avtalsfrihet som är ett utmärkande kännetecken för det svenska samhälls- och rättssystemet.

Mot bakgrund av detta anser vi att det varken från behovs- eller lämplighetssynpunkt finns skäl att särreglera gruppföreträdarens rätt att förlikas angående sitt eget anspråk. Däremot bör domstolen i varje

enskilt fall överväga om medlemmarna skall underrättas om förlikningen. Att gruppföreträdaren kommit överens med motparten kan motivera att han byts ut mot någon annan mer lämplig person eller föranleda en medlem att intervenera i rättegången.

Förlikning av gruppens anspråk

Det kommer i en grupprättegång endast att vara gruppföreträdaren som kan ingå förlikningar som blir gällande för och mot gruppmedlemmarna. En medlem som har intervenerat blir visserligen part i rättegången men hans behörighet att företa handlingar med omedelbar rättslig verkan är begränsad till det egna käromålet. Samtidigt innebär, som konstateras under föregående rubrik, vårt förslag att gruppföreträdarens kompetens att träffa förlikning för annans räkning omfattar bara gruppens anspråk, dvs. inte överenskommelser som är begränsade till vissa medlemmars rätt.

Man kan här tänka sig förlikningssituationer där parterna är överens om en uppgörelse som berör ett antal icke alltför få medlemmar, men som lämnar vissa medlemmars anspråk oreglerade. Frågan är om en sådan förlikning skall anses falla inom gruppföreträdarens kompetensområde eller inte.

Vi vill inte utesluta att det ibland kan visa sig befogat att lämna vissa medlemmar utanför en uppgörelse i godo. Deras anspråk kan t.ex. vara beroende av individuella tvistefrågor om vilka man inte lyckas komma överens. Å andra sidan måste det finnas spärrar mot förlikningar som undantar vissa anspråk utan att det finns saklig grund för det. Sålunda bör det inte tillåtas att medlemmar undantas från en uppgörelse enbart därför att motparten är ovillig att göra upp beträffande deras anspråk.

Den konflikt som på detta sätt kan råda mellan olika hänsyn (å ena sidan att tillgodogöra sig vinsterna av en förlikning och å andra sidan varje medlems rätt att bli fullgott och jämbördigt representerad i rättegången) menar vi löses genom att den som förordnas till gruppföreträdare blir skyldig att se till samtliga gruppmedlemmars bästa. Att gruppföreträdaren uppfyller detta krav kommer enligt vårt förslag att vara en processförutsättning. Brister i det hänseendet kan alltså få till följd att hela grupptalan avvisas.

Med utgångspunkt från detta menar vi att gruppföreträdarens kompetens att ingå förlikning för gruppens räkning inte bör begränsas till uppgörelser som omfattar samtliga gruppmedlemmar. Också en i omfattning inskränkt förlikning mellan gruppföreträdaren och motparten skall binda berörda gruppmedlemmar, så länge gruppföreträdaren inte

därigenom handlat i strid mot andra gruppmedlemmars intressen. Vi återkommer till denna bedömningsfråga i författningskommentaren.

En uppgörelse i godo innebär att det som avtalats träder i stället för det bakomliggande rättsförhållandet. Förlikningens innehåll gestaltar det framtida rättsförhållandet mellan parterna på samma sätt som en dom reglerar parternas inbördes rättsliga relation. När gruppmedlemmarnas rättsliga ställning fastställs genom dom kommer deras rättssäkerhetsintressen att tillgodoses genom kravet på att domstolen skall pröva deras rätt sakligt och opartiskt. Domstolen skall dessutom självmant iaktta att gruppföreträdaren utför talan med gruppens bästa i sikte. I en förlikningssituation spelar domstolen normalt en mer undanskymd roll även om det förekommer att rätten deltar aktivt i förlikningsdiskussioner (jfr om rättens förlikningsverksamhet i avsnitt 13.3.1). Det finns inga bestämmelser i rättegångsbalken som hindrar parterna i en rättegång att förlikas utan rättens insyn. Det kan sättas i fråga om denna ordning är acceptabel i en grupprättegång, om det inte finns behov av regler som skyddar de passiva gruppmedlemmarna från att bindas av dåliga förlikningar.

Förlikningsarbetet i samband med en grupprättegång kan förmodas komma att variera kraftigt beroende på de enskilda tvistefrågornas karaktär. I vissa fall kan det tänkas att gruppföreträdaren förhandlar med motparten utan direkt kontakt med gruppmedlemmarna eller domstolen. Så kan vara lämpligast när varje medlems anspråk är av litet värde. Det samlade resultatet av förlikningen framstår i sådant fall som viktigare än utfallet för den enskilde anspråkshavaren. Rör däremot rättegången anspråk som har ett individuellt mer betydande värde kan det finnas anledning för gruppföreträdaren att förankra förhandlingsresultatet hos gruppmedlemmarna. Det kan också tänkas situationer där utsikten till en förlikning gynnas av att rätten medverkar i förhandlingarna. Exempel på det är att man bygger uppgörelsen på de förenklade principer om beräkning och fördelning av ersättning som vi föreslår skall bli tillämpliga i grupprättegångar.

I samtliga de utländska lagar om class actions som vi har studerat närmare har värnandet om de passiva gruppmedlemmarnas intresse ansetts väga så tungt att en förlikning är bindande för dem bara om den godkänns av domstolen. Det bör övervägas om man skall införa en motsvarande bestämmelse vid en svensk införlivning av grupptalaninstitutet.

Den första fråga man måste ställa är vilken prövning domstolen i sådant fall skall göra när den tar ställning till om förlikningen skall godkännas eller inte. Varken i Australien, Canada eller USA innehåller lagarna något besked om vilka omständigheter som bör ingå i domstolens bedömningsunderlag. Enligt the Ontario Report (s. 797) kan det av

praxis i USA utläsas att "the court is required to determine whether the agreement is fair, reasonable, adequate, and in the best interests of the class members." För att underlätta en sådan prövning brukar parterna ofta tillställa domstolen en kortare eller längre skriftlig berättelse om bakgrunden till tvisten, hur förlikningsarbetet har bedrivits, vilka kontakter som tagits med medlemmarna osv. Normalt håller domstolen därefter en "pre-trial conference" (ung. muntlig förberedelse) för att konstatera om förlikningen ligger inom ramarna för ett möjligt godkännande. Utfaller den bedömningen positivt för parterna underrättas medlemmarna om förlikningen. Själva prövningen av godkännandefrågan sker som regel efter en "settlement hearing" där också gruppmedlemmarna har rätt att närvara. En "settlement hearing" kan få utseende av en svensk huvudförhandling med sakframställan, bevisupptagning och plädering.

Det är svårt att se några egentliga vinster med att kräva domstolens godkännande av en förlikning om prövningen inte skall innefatta en bedömning av uppgörelsens resultat i sak för medlemmarna. Som jämförelseobjekt måste då rimligen tjäna domstolens uppfattning om den utgång målet hade fått om domstolen prövat gruppföreträdarens talan genom dom. Så synes frågan också behandlas i utländska domstolar.

Man kan ställa sig tveksam till om rätten i särskilt många fall kommer att ha tillräckligt underlag för att kunna göra ens en preliminär bedömning av målets utgång i det skede då förlikningsfrågan uppkommer. Det är inte ovanligt att parterna i en rättegång upptar förlikningsförhandlingar på ett ganska tidigt stadium av processen. Som regel blir de processekonomiska vinsterna med en uppgörelse större ju tidigare under rättegången en förlikning inträffar. Och ibland kan en förlikning framstå som särskilt eftersträvansvärd därför att sakomständigheterna är så många och invecklade att kostnaderna för att utreda dem inom ramen för en process framstår som oproportionerligt höga jämfört med tvisteföremålets värde.

Det kan på goda grunder antas att domstolen i alltför många fall kommer att sakna reella möjligheter att göra en jämförelse mellan förlikningsresultatet och utgången av ett fortsatt processande, i vart fall om man kräver att domstolen skall vara någorlunda säker på hur den kommer att döma i saken. Vilken grad av säkerhet som kan accepteras är visserligen i viss mån beroende av hur stor avvikelsen får vara mellan förlikningsutfallet och ett domslut. Att kräva domstolens godkännande av förlikningen förlorar emellertid till stor del sitt syfte om prövningen inriktas alltför mycket på annat än rättsliga överväganden. Även om det inte skall uteslutas att också utomrättsliga faktorer kan tala för en uppgörelse i godo bör sådana förhållanden, särskilt i en grupprättegång, behandlas med försiktighet. Vi tror att det kan vara svårt att finna den

typen av omständigheter som har samma eller likartad relevans för samtliga gruppmedlemmar.

Enligt vår mening finns det en uppenbar risk för att domstolarna på grund av ett magert bedömningsunderlag och osäkerhet om sakfrågornas bedömning kommer att inta en restriktiv hållning till godkännandet av förlikningar, om godkännandet skall grundas på en bedömning av hur domstolen kommer att döma i målet. En sådan hållning kan motverka möjligheterna att få till stånd frivilliga uppgörelser i grupprättegångar. Vi menar därför att det vid ett svenskt införlivande av grupptalan inte bör ställas upp något krav på ett sådant godkännande för att en förlikning skall bli gällande för och mot gruppmedlemmarna. I stället bör man söka andra vägar att tillgodose medlemmarnas behov av rättsskydd.

Utgångspunkten är att det inte bör överlämnas till gruppföreträdaren att ensam avgöra om en förlikning stämmer överens med gruppens bästa. Förlikningens innehåll måste kontrolleras av något utomstående organ. Det ligger närmast till hands att lägga den uppgiften på domstolen. Vi förordar därför att en förlikning för gruppens räkning skall vara giltig endast om den har stadfästs i en dom. Därigenom vinner man även att gruppmedlemmarna får en exekutionstitel som kan användas om motparten inte gör rätt för sig på frivillig väg.

Domstolens kontroll av förlikningens innehåll kan enligt det som sagts ovan inte syfta till att fastställa att förlikningsresultatet är minst lika bra som utfallet hade blivit efter en domstolsprövning. Gruppmedlemmarnas skyddsintresse kan inte anses sträcka sig så långt att rättegången alltid skall leda till bästa teoretiskt möjliga utgång för dem. Det skulle ställa orimliga krav på gruppföreträdaren. Dessutom skulle svaranden utsättas för en betydande otrygghet om gruppmedlemmarna kunde angripa en dom i efterhand på grund av vilken brist som helst i gruppföreträdarens processföring.

Vi anser att man i detta sammanhang bör ta fasta på de krav som enligt vårt förslag skall ställas på gruppföreträdaren att ta till vara gruppmedlemmarnas intressen på ett adekvat, ändamålsenligt och effektivt sätt. Det är samma utgångspunkt som vi angett för vårt förslag om hur domstolen skall hantera en eftergift eller ett medgivande som gruppföreträdaren gjort (jfr avsnitt 13.2.7). Genom denna kongruens i bedömningsgrunderna undanröjer man dessutom en anledning för gruppföreträdaren och motparten att åstadkomma en motsvarighet till förlikningsinnehållet med användning av eftergifter och medgivande.

Som framgår av övervägandena i avsnitt 12.6 är det svårt, och knappast heller lämpligt, att i detalj anvisa på vilket sätt gruppföreträdaren skall agera i olika situationer för att han skall anses utföra grupptalan i överensstämmelse med gruppmedlemmarnas intressen. Det

kan dock vara berättigat att göra vissa generella uttalanden som, allt utifrån omständigheterna i varje enskilt mål, kan tjäna som riktlinjer för domstolens kontroll av en förliknings innehåll.

Rätten bör noggrannt pröva att förlikningsavtalet är klart och tydligt formulerat. Det får inte råda någon oklarhet om vad parterna åsyftat med uppgörelsen och enskilda avtalsvillkor. Lämnar formuleringar uttrymme för olika tolkningar bör rätten upplysa parterna om detta och se till att eventuella förtydliganden blir gjorda. På samma sätt får det ankomma på domstolen att kontrollera att samtliga tvistefrågor regleras genom överenskommelsen. Det kan i det sammanhanget, särskilt vid grupptalan på svarandesidan, bli aktuellt för rätten att höra efter med gruppföreträdaren vilka undersökningar han har gjort för att utröna om det finns individuella tvistefrågor (rättsinvändningar, sakinvändningar osv.). Rätten bör också vara uppmärksam på förekomsten av s.k. supplerande moment. Gruppföreträdarens behörighet att träffa förlikning kommer bara att omfatta de rättsförhållanden som grupptalan avser. En förlikning som inbegriper andra tvistefrågor blir giltig bara om den har ingåtts med berörda medlemmar som direkta avtalsparter.

Kontrollen av att gruppföreträdaren har tagit till vara gruppmedlemmarnas intressen bör självklart också innefatta att han inte utan saklig grund har eftergett deras rätt. Som framhålls ovan kan det inte bli frågan om att rätten skall göra en bedömning av förlikningsresultatet jämfört med en tänkt dom i målet. Domstolen kommer endast i undantagsfall att ha tillgång till ett bedömningsunderlag som gör en sådan jämförelse möjlig. Vi föreslår därför inte att rätten, på det sätt som är vanligt utomlands, skall godkänna förlikningens innehåll utifrån en fullständig och genomgripande materiellrättslig prövning. Det innebär inte att rätten helt kan bortse från förlikningsutfallet i sak när den, enligt det som förordas här, prövar frågan om rättegångshinder, dvs. om gruppföreträdaren brustit i sina åligganden gentemot gruppmedlemmarna. Prövningen får emellertid ske utifrån andra utgångspunkter.

En faktor att väga in kan vara i vilken mån parterna synes ha fog för sina ståndpunkter. Värdet härav varierar beroende på faktaunderlaget, men en uppgörelse i klar strid mot domstolens uppfattning om partens position i rättegången bör ge anledning till vidare efterforskningar om de bakomliggande orsakerna till att förlikningen fått det redovisade innehållet. En annan omständighet som kan föranleda denna åtgärd är att uppgörelsen innebär tydliga avsteg från innehållet i den materiella rätten. Särskilt påfallande är detta om avtalet strider mot tvingande civilrättslig lagstiftning.

Också kostnadsaspekter kan spela in när det gäller att bedöma gruppföreträdarens handlande. Visserligen kommer som regel gruppmedlemmar på kärandesidan inte att drabbas av att tvistlösningen drar ut på

tiden. Kostnadsansvaret kommer enligt huvudregeln i vårt förslag att ligga enbart på gruppföreträdaren. Man bör emellertid inte bortse från de processekonomiska vinster som en förlikning kan medföra för gruppföreträdaren. Särskilt gäller detta om grupptalan rör individuellt små anspråk. Gruppföreträdarens agerande kan då vara den enda realistiska möjligheten för gruppmedlemmarna att få sina anspråk tillgodosedda. Det är då rimligt att konsekvenserna för gruppföreträdaren i kostnadshänseende vägs in i bedömningen av om hans handlande att ingå förlikning är acceptabelt. Här skall noteras att vid grupptalan på svarandesidan blir, enligt vårt förslag, gruppmedlemmarna normalt ersättningsskyldiga för rättegångskostnader som om de vore parter i rättegången. I sådant fall finns än större anledning att beakta den kostnadsdämpande effekt som en snabb förlikning kan få.

Ytterligare ett förhållande som kan vara värt att beakta är om förlikningen ökar sannolikheten för en frivillig fullgörelse. Det kan hävdas att en uppgörelse i godo alltid har en sådan positiv verkan. Vi menar inte att den typen av allmänna reflektioner generellt kan ligga till grund för en förmånlig bedömning av förlikningsresultatet. Ibland kan emellertid en överenskommelse på frivilligbasis påtagligt förändra förutsättningarna för gottgörelse över huvud taget. Man kan t.ex. föreställa sig den situationen att svarandens ekonomiska ställning är sådan att han saknar förmåga att infria de totala ersättningskrav som görs gällande mot honom. Det torde då som regel ligga i allas intresse att parterna når en uppgörelse som innebär att gruppmedlemmarna får en rimlig ersättning i förhållande till sina krav och motpartens ekonomiska resurser.

Man kan förutsätta att det inte är alltid som förlikningsavtalet i sig ger tillräckligt besked till domstolen om de överväganden som har legat till grund för uppgörelsen. Inget bör då hindra domstolen från att begära in kompletterande uppgifter från parterna. Det kan också bli aktuellt att sätta ut ett särskilt sammanträde för behandling av förlikningsfrågan. Rättegångsbalken innehåller ett välutvecklat regelsystem för hantering av särskilda frågor, som vi föreslår skall gälla också i en grupprättegång.

Vi menar vidare att domstolens kontroll av förlikningens innehåll bör kompletteras med en obligatorisk underrättelse till medlemmarna om uppgörelsens innebörd innan förlikningen får stadfästas av rätten. Därigenom får varje medlem möjlighet att ta ställning till om han skall omfattas av förlikningen eller inte. För att ge medlemmarna en sådan reell valmöjlighet krävs att underrättelsen innehåller alla relevanta uppgifter och utformas på ett sätt som kan förstås av envar.

Bland de förhållanden som medlemmarna bör upplysas om kan nämnas en tydlig och lättförståelig beskrivning av förlikningsvillkoren,

såsom vilket belopp som tillfaller eller som skall betalas av varje medlem, hur beräkningen av beloppet har skett och på vilket sätt utbetalning skall ske. Andra uppgifter som underrättelsen bör innehålla är hur kostnadsfrågan regleras, vilken rättslig innebörd en stadfästelse av förlikningen har och medlemmarnas möjligheter att intervenera i rättegången och ställa sig utanför uppgörelsen. Medlemmarna bör också erhålla information om vart de kan vända sig för ytterligare upplysningar.

Medlemmarnas reaktion på förlikningen kan inverka på domstolens bedömning av om förlikningen ligger i alla medlemmars intresse. Vi tänker då främst på den händelsen att ett flertal medlemmar väljer att hoppa av uppgörelsen. Däremot bör man vara mer försiktig med att dra slutsatser av att medlemmarna förhåller sig passiva. Anledningen till att de inte reagerar kan vara en helt annan än ett ställningstagande för att förlikningen skall stadfästas.

Genom att stadfästa förlikningen kommer domstolen att skilja talan för eller mot gruppen från sig i den del som omfattas av förlikningen. I de allra flesta fall torde det därefter inte kvarstå några anspråk oreglerade. Det kan dock hända att förlikningen inte omfattar samtliga medlemmars rätt eller att några medlemmar väljer att inte ansluta sig till uppgörelsen. I dessa delar kommer grupprättegången att fortsätta. Domstolen skall emellertid fortlöpande pröva att förutsättningarna för en sådan rättegång är uppfyllda. Vårt förslag innebär i det hänseendet bl.a. att talan inte lika väl kan föras av medlemmarna enskilt. Är så fallet måste grupprättegången upphöra. Medlemmarna kommer då att ges tillfälle att forsätta processa på egen hand. Vi redogör närmare för detta i avsnitt 13.2.6.

13.4.3 Dispositionsprincipen

Man skiljer inom civilprocessen mellan dispositiva och indispositiva mål. Dispositiva mål är sådana där förlikning är tillåten. Målens handläggning präglas av den s.k. dispositionsprincipen. Denna innebär bl.a. att domstolen inte på egen hand kan ta upp en tvist till prövning, att ett erkännande av ett rätts- eller bevisfaktum är bindande för parten och domstolen och att en parts utevaro kan leda till att han får en dom mot sig. Däremot inverkar dispositionsprincipen bara i mindre mån på domstolens verksamhet när det gäller frågor om bevisvärdering, prövning av tvingande rättegångshinder, rättstillämpning eller utformningen av rättegångens yttre förlopp.

Parternas processuella dispositionsrätt i dispositiva tvistemål brukar sägas avspegla deras civilrättsliga handlingsfrihet utanför processen. Vårt

samhällssystem är i många avseenden uppbyggt kring grundsatsen att medborgarna har full avtalsfrihet att bestämma sina inbördes rättsförhållanden. Varje medborgare bör därför också ha rätt att själv bestämma om han vill ha en rättslig tvist avgjord vid domstol och i sådant fall vilken omfattning domstolens prövning skall ha.

Dispositionsprincipen medverkar dessutom till att parterna i en rättegång tydligt får klart för sig vilka tvistefrågor som är uppe till bedömning och därmed vilka ekonomiska värden eller intressen i övrigt som står på spel. Varje part kan med utgångspunkt från det avgöra hur mycket tid och kostnader som lämpligen bör läggas ner på processen.

Det bör nämnas att ett dispositivt mål kan innehålla indispositiva moment (s.k. officialfakta) som skall beaktas av domstolen oberoende av parternas vilja. I vilken mån så är fallet framgår av materiella rättsregler och genom prejudicerande rättsfall. Att en rättsregel är civilrättsligt tvingande innebär emellertid inte utan vidare att dess tillämpning ligger utanför parternas inflytande. Också beträffande rättsförhållanden som regleras genom sådana materiellrättsliga bestämmelser råder det nämligen avtalsfrihet i en tvistsituation.

Vi har tidigare nämnt att dispositiva mål definieras i rättegångsbalken som mål vari förlikning är tillåten. Som framgår av avsnitt 13.4.2 föreslår vi att en förlikning som en gruppföreträdare träffar skall vara gällande för och mot gruppmedlemmarna bara om den stadfästs av domstolen. Detta innebär inte att förlikning kommer att vara otillåten i en grupprättegång, endast att det i ett visst hänseende kommer att råda en begränsad avtalsfrihet till skydd för de passiva gruppmedlemmarnas rätt. Man kan säga att det i vissa förlikningssituationer kommer att föreligga ett processuellt indispositivt moment.

Rättegångsbalken saknar föreskrifter om när ett mål skall betraktas som dispositivt eller indispositivt. Inte heller lagen om grupprättegång kommer enligt vårt förslag att ge besked i den frågan. Svaret på till vilken målkategori en rättegång blir att hänföra får i stället sökas i den materiellrättsliga lagstiftningen. Det kommer i det sammanhanget att sakna betydelse om målet handläggs i vanlig ordning eller som en grupprättegång.

Att ett måls dispositivitet sammanhänger med den materiella rättens utformning gör inte att det saknas behov av att diskutera parternas inflytande på olika handläggningsfrågor när man överväger att införa regler om grupprättegång. Vi har därvid valt att diskutera dispositionsprincipens tillämplighet enskilt för varje handläggningsåtgärd där frågeställningen aktualiseras framför att samla övervägandena i ett särskilt avsnitt i betänkandet. I enlighet med detta ägnas förevarande avsnitt 17 kap. 3 § RB, om dispositionsprincipens betydelse för omfattningen av rättens prövning i målet.

Enligt 17 kap. 3 § RB får domstolen inte döma över annat eller mera, än vad part i behörig ordning yrkat, och inte heller, i dispositiva mål, grunda domen på en omständighet som icke av part åberopats till stöd för hans talan.

Domstolens bundenhet till vad parten har yrkat avser inte bara kärandens talan. Också ett medgivande från svaranden omfattas av 17 kap. 3 § RB. Svaranden kan sägas ha ett yrkande i målet om att domstolen inte skall döma ut mindre än vad han har medgett.

Det är för tillämpningen av bl.a. 17 kap. 3 § RB viktigt att käranden har ett bestämt yrkande (jfr 42 kap. 2 § 1 RB). Rör talan ekonomisk ersättning bör sålunda käranden tydligt ange det belopp som han vill att domstolen skall förplikta svaranden att betala. Vi menar dock att det i en grupprättegång inte bör krävas att käranden alltid preciserar varje gruppmedlems anspråk beloppsmässigt. Särskilt om det blir aktuellt att fördela inprocessade medel mellan medlemmarna enligt ett särskilt efterföljande förfarande saknas det anledning att i rättegången dela upp kärandens yrkande mellan medlemmarna. Som framhållits tidigare har vi inte kunnat göra de vidare materiellrättsliga överväganden som krävs för att föreslå nya och förenklade metoder för beräkning och fördelning av skadestånd och annan ekonomisk ersättning. De förslag i denna riktning som presenteras i detta betänkande är därför huvudsakligen av processuell karaktär (se kapitel 17) och kräver för sin tillämpning normalt att käranden anger storleken av varje anspråk, utan att han för den skull behöver knyta anspråket till en viss bestämd gruppmedlem. Självklart kan dessutom avhopp från gruppen, medlemsintervention och dylikt göra det nödvändigt att bestämma värdet av en enskild medlems anspråk.

På motsvarande sätt skall domstolen ibland kunna nöja sig med ett medgivande från svaranden som hänför sig till gruppens totala anspråk medan det i andra situationer måste ställas krav på att medgivandet relateras till enskilda medlemmars talan.

Av 17 kap. 3 § RB följer också att domstolen, i dispositiva mål, inte får lägga en omständighet till grund för sin dom, om inte faktumet har åberopats av en part. Med omständighet åsyftas i det sammanhanget rättsfaktum. Härigenom läggs ett krav på parterna att åberopa de rättsfakta som de vill få prövade i målet. Man talar med utgångspunkt från detta om att en part har åberopsbördan för ett visst rättsfaktum. Innebörden av det är att domstolen förutsätter att en viss omständighet saknar relevans i målet om den inte har åberopats av en part som grund för hans talan. Ett exempel är att om en säljare inte åberopar att köparen underlåtit att reklamera ett påstått fel skall rätten utgå från att reklamationsfrågan saknar betydelse för bedömningen av köparens rätt till påföljd för felet.

Det kan ibland vara svårt att skilja mellan rättsfakta och bevisfakta. Distinktionen däremellan är emellertid av stor vikt eftersom domstolen fritt får använda bevisfakta för och mot en part, oberoende av om parten har åberopat bevisfaktumet eller inte. Införandet av regler om grupprättegång kommer dock varken att försvåra eller underlätta för domstolen att göra gränsdragningen mellan faktumkategorierna. Vi ser därför ingen anledning att vidare uppehålla oss vid detta spörsmål.

Att parterna på det sätt som här beskrivs disponerar över ramarna för domstolens prövning innebär att gruppföreträdaren noga måste överväga på vilket sätt talan skall bestämmas för att alla gruppmedlemmars rätt skall tas till vara på bästa möjliga sätt. Misstag, förbiseenden och dylikt när det gäller att bestämma yrkandet och grunderna för talan kan leda till allvarliga rättsförluster för de passiva gruppmedlemmarna. Det måste därför finnas skyddsanordningar inbyggda i förfaranderegelerna som minimerar risken för att gruppmedlemmarna skall tillfogas skada på grund av en tillämpning av dispositionsprincipen i 17 kap. 3 § RB.

Vi har för det ändamålet övervägt att utöka domstolens rätt att förfoga över processmaterialet och således ge grupprättegångar ett större inslag av indispositivitet. En sådan åtgärd skulle emellertid innebära att det uppstår en väsentlig skillnad i domstolens prövningsrätt avseende ett och samma anspråk beroende på om anspråket handläggs i en individuell process eller i en grupprättegång. Målets dispositivitet skulle inte längre bero på innehållet i den materiella rätten, utan knytas till den processuella handläggningsformen. Det måste enligt vår mening kunna åberopas starka skäl för att en sådan reformåtgärd skall framstå som motiverad. Vi ser inte att det finns sådana skäl. Tvärtom anser vi att gruppmedlemmarnas skyddsbehov blir väl tillgodosett inom ramen för de andra skyddsåtgärder som enligt vårt förslag kommer att prägla förfarandet i en grupprättegång. Vårt ställningstagande grundar sig på bl.a. följande överväganden.

Dispositionsprincipen i 17 kap. 3 § RB måste ses i belysning av domstolens rätt och plikt att utöva materiell processledning (jfr 42 kap. 8 § RB). Domstolens verksamhet med att klarlägga tvistefrågorna och främja att parterna anger allt som de vill åberopa i målet har vi behandlat utförligt i avsnitt 13.3.1. Det finns fog för att här erinra om några av de uttalanden som vi gjort i den delen.

Sålunda sägs i nyssnämnda avsnitt att det i mer speciella undantagssituationer kan bli aktuellt att domaren föranleder parterna att föra in nytt material, t.ex. nya yrkanden och grunder. Det bör då vara frågan om material som det ligger nära till hands att parten, om han kommit att tänka på det, hade önskat att åberopa och att domaren därvidlag har starka skäl att fråga sig om ett uteblivet åberopande av relevanta rättsfakta enligt en tvingande rättsregel verkligen stämmer överens med

partens vilja. Domstolen bör i det sammanhanget beakta inte bara vad som kan anses ligga i linje med gruppföreträdarens önskemål, utan även väga in gruppmedlemmarnas intresse av att samtliga för deras rätt relevanta fakta ställs under domstolens prövning.

Hur långt domstolen bör gå i sin materiella processledning beror bl.a. på hur säker domaren är att det föreligger ett annat relevant faktum eller att det finns skäl för parten att korrigera sitt yrkande (eller ett medgivande). Hänsynen till de passiva gruppmedlemmarnas intressen kan i sådant fall föranleda att domstolen agerar mer kraftfullt än som kanske varit motiverat i en individuell rättegång. Men det kommer också att ligga i motpartens intresse att domstolen är aktiv och uppmärksammar gruppföreträdaren på sannolika brister i processföringen. I annat fall riskerar motparten att en dom attackeras i efterhand av gruppmedlemmarna med stöd av särskilda rättsmedel under åberopande av att deras rätt inte har bevakats på ett adekvat sätt av gruppföreträdaren.

Med beaktande av dispositionsprincipen innebär vår uppfattning om rättens materiella processledning att domstolen bör kunna vara ganska tydlig när det gäller påpekanden om yrkanden och grunder som domstolen hade lagt till grund för sitt avgörande om den inte hade varit bunden av 17 kap. 3 § RB. Framgår det genom t.ex. bevisupptagningen att det föreligger ytterligare rättsfakta som någon av parterna bör åberopa till grund för sin talan eller att det finns goda utsikter att få bifall till annat eller mer än det som har yrkats i målet bör således rätten fråga parten varför han inte har åberopat rättsfaktumet eller varför han har yrkat på det sätt han gjort i målet. I sak innebär detta ingen ändring i förhållande till gällande rätt.

Det är angeläget att i detta sammanhang särskilt framhålla att domaren måste vara beredd att agera lika kraftfullt i förhållande till gruppföreträdaren och gruppens motpart. I den mån vi förordar att domstolen skall vara aktiv i sin materiella processledning i en grupprättegång sker detta med förbehållet att processledningen skall utövas på samma sätt oavsett vilken av parterna (gruppföreträdaren, gruppens motpart eller en medlem) som blir hjälpt därigenom. Att det är av hänsyn till de passiva gruppmedlemmarna som vi förespråkar en kraftfullare processledning får inte inverka på kravet att domstolen skall iaktta saklighet och opartiskhet.

Man måste anta att den sortens påpekanden från domstolens sida som det talas om här kommer att föranleda parten att korrigera sin talan. I sällsynta undantagsfall kan det dock hända att parten underlåter att vidta någon åtgärd och att det för domstolen står klart att detta länder parten till förfång. För parten individuell talan kan domstolen inte rimligen göra mer för att hjälpa honom. Det vore att överträda gränslinjen mellan processledning och materiell rådgivning. Är det däremot en grupp-

företrädare som på detta sätt brister i processföringen kan det föranleda domstolen att ta upp frågan om byte av gruppföreträdare eller om avvisning av grupptalan. Detta sammanhänger med att vi föreslår att gruppföreträdarens lämplighet att föra talan för gruppens räkning skall utgöra en processförutsättning vars förhandenvaro domstolen har att självmant bevaka (jfr 34 kap. 1 § RB).

Det blir inte möjligt för gruppföreträdaren att i samtliga grupptalanfall känna till, förutse eller misstänka förekomsten av alla rättsfakta eller andra förhållanden av betydelse för hur varje medlems talan skall bestämmas för att nå bästa möjliga resultat. Som vi uttalat i avsnitt 13.3.1 ligger det dessutom utanför ramarna för den materiella processledningen att rätten efterforskar om det finns andra relevanta fakta än dem som parterna har fört in i målet, även om vi inte utesluter att domstolen ibland kan ha anledning att agera när det enligt vad rätten känner till brukar föreligga vissa tvistiga omständigheter i mål av det ifrågavarande slaget.

Gruppmedlemmarnas skydd mot rättsförluster kommer i sådant fall att bestå av möjligheten att kontakta gruppföreträdaren och upplysa honom om viktiga förhållanden och av att varje medlem kommer att ha rätt att intervenera i målet för att ta till vara sin egen rätt. Dessa åtgärder förutsätter att medlemmarna får kännedom om det yrkande och de grunder som gruppföreträdaren har framställt i målet. Här får vårt förslag om att gruppmedlemmarna skall underrättas om att det har inletts en grupprättegång en viktig betydelse, särskilt som underrättelsen skall innehålla en redogörelse för innehållet i talan för eller mot gruppen. Av väsentlig vikt är också att vi förordar att det i en grupprättegång skall vara huvudregel att rätten innan förberedelsen avslutas gör en s.k. summing up enligt 42 kap. 16 § RB och att gruppmedlemmarna skall få ta del av denna.

Sammanfattningsvis konstaterar vi att det saknas anledning att i grupprättegångar göra undantag från parternas dispositionsrätt enligt 17 kap. 3 § RB. Behovet att skydda de passiva gruppmedlemmarna från att skadas på grund av bristande processföring från gruppföreträdarens sida kan tillgodoses inom ramen för det processuella förfarande som vi i övrigt föreslår skall tillämpas i sådana rättegångar. I det sammanhanget bör särskilt framhållas rättens materiella processledning och vårt förslag att gruppmedlemmarna skall underrättas om rättegångens inledande och fortgång, bl.a. genom att ta del av en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter så som de uppfattas av rätten (en s.k. summing up).

13.4.4 Omröstning

En dom eller ett beslut föregås, när rätten består av flera domare, av en överläggning. I de allra flesta fall kommer domarna överens under överläggningen om innehållet i domen eller beslutet. Något omröstningsförfarande aktualiseras då inte. Ibland yppas emellertid skiljaktiga meningar. Vilken mening som skall gälla måste i sådant fall fastställas efter omröstning. Hur det skall gå till finns det bestämmelser om i 16 kap. RB. Omröstningsreglerna bör enligt vår bedömning kunna tillämpas direkt i en grupprättegång. I ett hänseende finns det dock anledning att göra vidare överväganden. Det gäller frågan om vad som kan vara tema för en omröstning. Om detta stadgas i 16 kap. 2 § RB.

I denna bestämmelse anges vilka frågor som kan ställas upp för särkild omröstning. Annars är alltså huvudregeln att man röstar om allt på en gång. De spörsmål man kan rösta särskilt om kan delas upp i fyra kategorier: 1) rättegångsfrågor, 2) käromål och kvittningsyrkanden, 3) rättsfakta och 4) rättegångskostnader.

När det gäller rättegångsfrågor och rättegångskostnader ser vi inte något förhållande som kan ge upphov till speciella tillämpningsproblem i en grupprättegång. Det saknas därför anledning att uppehålla sig vidare vid dessa omröstningsteman. Vi behandlar således i det följande särskild omröstning beträffande käromål och rättsfakta. I fråga om kvittningsyrkanden gäller detsamma som sägs om käromål som tema för omröstningen.

Käromål

Ser man till processföremålet kommer en grupprättegång i det klart övervägande antalet fall att likna en rättegång vari flera mål har kumulerats. Varje medlems anspråk blir processtekniskt att betrakta som ett eget käromål. Framställs det dessutom kumulativa yrkanden för medlemmarnas räkning kommer det att föreligga flera käromål för varje medlem. Att gruppföreträdaren blir ensam part saknar i detta sammanhang betydelse.

Som regel kommer det inte att bli några svårigheter att tillämpa 16 § andra stycket första meningen RB i en grupprättegång. Tvistefrågorna kommer i stort att vara desamma för samtliga käromål (anspråk). Att omröstning skall ske beträffande samma fråga hundra eller tusen gånger innebär därför inte en sådan tidsutdragen omgång som det kan ge sken av. Man kan med visst fog tala om ett fiktivt upprepande av omröstningsförfarandet. Däremot kommer det att bli fråga om ett verkligt skiljande av käromålen i omröstningshänseende om det föreligger

individuella tvistefrågor. Att förekomsten av sådana tvistefrågor inte ger upphov till ett omständligt och ineffektivt förfarande skall emellertid enligt vårt förslag rätten beakta som en processförutsättning när den prövar kärandens ansökan om att få inleda en grupprättegång.

Längre fram i betänkandet (kapitel 17) föreslår vi att det skall vara möjligt för domstolen att under vissa förutsättningar döma ut ett bestämt belopp som skall fördelas mellan gruppmedlemmarna vid ett efterprocessuellt förfarande. Domstolen kommer i sådant fall inte att i domen ta ställning till storleken hos varje medlems ersättningsrätt utan endast gruppens totala krav, såsom en sammanräkning av samtliga individuella anspråk som grupptalan omfattar. Det torde då normalt ändå bli möjligt för rätten att ställa upp varje anspråk som ett självständigt omröstningstema. Dessutom bör omröstning kunna ske angående annat än beträffande frågan om en medlem är berättigad att vara med och dela på den totala ersättningen. Ibland kommer emellertid inte ens dessa frågor att behöva prövas i grupprättegången. Så kan vara fallet om det för beräkning av totalersättningen inte är nödvändigt att ange storleken på varje enskilt anspråk eller om medlemmarnas identiteter inte är kända för domstolen.

Ett exempel på en sådan rättegång är att någon för talan för ett kollektiv abonnenter om återbetalning av för mycket erlagda vattenavgifter. Att i grupprättegången ta ställning till hur mycket varje abonnent är berättigad att få tillbaka skulle innebära att processen blev onödigt omständlig och tungrodd. Däremot medför det kanske inga större processuella svårigheter att beräkna det totala överuttaget av avgifter. Domstolen kan i sådant fall förplikta svaranden att betala en klumpsumma som fonderas för abonnenternas räkning. Fördelningen av beloppet kan därefter ske utan tids- eller kostnadsbesvär för svaranden.

Vi menar att man vid tillämpning av 16 kap. 2 § andra stycket RB i ett sådant fall skall se rättegången som ett käromål. Yrkandet i målet är att svaranden skall betala ett visst belopp till gruppen. Det finns då ingen anledning att göra skillnad mellan de olika anspråken genom att betrakta dem som självständiga käromål vid ett omröstningsförfarande. Svaranden kan dock i en sådan rättegång tänkas göra invändning mot en viss känd medlems ersättningsrätt eller hävda att den av gruppföreträdaren yrkade totalersättningen överstiger gruppmedlemmarnas ackumulerade krav. Betraktas gruppföreträdarens talan som ett käromål kan rätten rösta särskilt om invändningen som ett rättsfaktum (se under nästa rubrik).

Det ligger inget motsägelsefullt i det betraktelsesätt som här förordas. Tvärtom innebär vårt synsätt att man anpassar målbegreppet efter omröstningsreglernas ändamål och syfte, nämligen att låta alla rättens ledamöter uttala sig i de frågor som målets utgång är berorende av.

Ibland kräver detta att man röstar särskilt över varje medlems anspråk. I andra fall har domstolen endast att ta ställning till gruppens totala ersättningskrav.

Rättsfakta

I 16 kap. 2 § andra stycket RB föreskrivs också att om det beträffande samma käromål är fråga om flera omständigheter som var för sig är av omedelbar betydelse för utgången, skall de, om sakens beskaffenhet påkallar det, uppställas till särskild omröstning. Bestämmelsen är alltså fakultativ och avser enbart rättsfakta, inte bevisfakta eller rättsfrågor. Det sistnämnda innebär att rätten måste rösta i ett om rättsfaktumets existens och dess rättsliga betydelse.

Vi skall i detta avsnitt diskutera rättsfaktum som omröstningstema i belysning av vårt förslag om s.k. särskild mellandom, vilket behandlas i avsnitt 13.4.5. Ett sådant domslut innebär att rätten avgör målet med förbehållet att den slutliga utgången är beroende av prövningen av en eller flera kvarstående tvistefrågor som skall bli föremål för särskild rättegång. Exempel är att domstolen avgör en köprättslig tvist utan att ta ställning till en invändning om att flera köpare har underlåtit att reklamera felet eller att ett antal konsumenter har köpt varan medvetna om dess brister. Ett annat exempel är att rätten fastställer någons skadeståndsskyldighet och eventuellt dömer ut ett skadestånd utan att beakta en invändning om att ersättningen till flera av de skadelidande skall jämkas på grund av medvållande.

De tvistefrågor som domstolen lämnar obesvarade i domen kommer nästan alltid att utgöras av rättsfakta som kan bli föremål för särskild omröstning. Införandet av bestämmelser om särskild mellandom kommer inte strida mot föreskrifterna i 16 kap. RB. Omröstningsreglerna hindrar inte rätten från att rösta särskilt om rättsfakta vars betydelse för den slutliga utgången i målet är beroende av existensen eller frånvaron av andra rättsfakta.

Det finns dock en situation där det kan uppstå en konflikt mellan bestämmelserna om särskild mellandom och reglerna om vad som kan ställas upp som omröstningstema. Vi syftar på den ovan nämnda händelsen att svaranden i ett skadeståndsmål gör invändning om medvållande. Enligt ett avgörande i Högsta domstolen (NJA 1967 s. 504) skall det röstas i ett beträffande vållande och medvållande. Det skulle därmed inte vara möjligt för domstolen att genom en särskild mellandom pröva skadeståndstalan utan att samtidigt ta ställning till frågan om medvållande.

Föreskriften i 16 kap. 2 § RB är en övergripande anvisning om vad som kan utgöra tema för en särskild omröstning. Bestämmelsen kan, såsom generell, brytas igenom av en specialreglering. Exempel på det är 3 kap. 5 § RB angående beslut av Högsta domstolen att en viss fråga skall avgöras i plenum och 17 kap. 5 § RB om mellandom över hur en viss i målet uppkommen fråga som främst angår rättstillämpningen skall bedömas vid avgörande av saken. Enligt båda dessa paragrafer torde domstolen kunna inskränka sin prövning till att avse enbart en rättsfråga, trots att det enligt 16 kap. 2 § inte går att rösta särskilt om en sådan fråga.

Vi menar att man skall se saken på samma sätt när det gäller särskild mellandom. Införs det bestämmelser som tillåter domstolen att i en gruppprättegång begränsa prövningen på ett visst sätt får dessa företräde framför reglerna om omröstning i 16 kap. RB. Huruvida det är lämpligt att göra sådana avvikelser från vad som kan ställas upp som omröstningstema får beaktas som en del i övervägandena om man över huvud taget bör införa regler om särskild mellandom. Till den frågan återvänder vi i nästa avsnitt.

13.4.5 Olika former av domar

När rätten skiljer ett mål från sig efter att ha prövat parternas talan i sak sker det genom dom. Sedan tiden för överklagande har gått ut vinner domen laga kraft. Domen får då också rättskraft, vilket innebär att samma sak inte kan prövas en gång till. Rättens avgörande träder i stället för det bakomliggande rättsförhållande om vilket talan väcktes. En annan viktig egenskap hos en dom är att den kan användas som exekutionstitel, som regel redan innan den har vunnit laga kraft.

Till frågor om fullföljd, rättskraft och verkställighet återkommer vi senare. I detta avsnitt behandlas olika typer av domar. Vi har tidigare tagit upp det förhållandet att domstolen kan meddela tredskodom i anledning av en parts utevaro (se avsnitt 13.3.3). En sådan dom grundas på en förenklad prövning av saken. Det vanliga är annars att rätten på en gång avgör hela målet efter en alltomfattande prövning av parternas talan i dess helhet. Om sådana fullständiga domar finns det i förevarande sammanhang inte mycket att säga. I stället ägnar vi avsnittet åt möjligheten för domstolen att begränsa sin prövning och meddela dom över en viss fråga eller del av saken.

Rättegångsbalken innehåller bestämmelser om två former av domar som innebär att rättegången delas upp. Det är frågan om deldom (17 kap. 4 § RB) och mellandom (17 kap. 5 § RB). Vi föreslår dessutom att

det i grupprättegångar skall införas en särskild typ av mellandom. Dessa tre olika former av dom behandlas under separata rubriker.

Deldom

Enligt 17 kap. 4 § RB kan en deldom avse antingen ett av flera käromål som har förenats i en rättegång eller den del av ett käromål som har medgetts. Medgivandefallen är tämligen okomplicerade och föranleder inga vidare kommentarer här.

Deldom över ett av flera käromål är inte särskilt vanligt förekommande i vanliga rättegångar. Dock finns det inom specialprocessen tvister där deldom används mer flitigt, t.ex. i vatten- och expropriationsmål med ett stort antal ersättningskrav. Vår bedömning är att deldomar kan bli ett effektivt instrument för att effektivisera och förenkla handläggningen i en grupprättegång.

Syftet med att dela upp prövningen i mindre bitar är främst att nå processekonomiska fördelar. Det betyder att käromål där bevisningen är gemensam inte bör särskiljas i domshänseende eftersom man i sådant fall kommer att få uppta bevisningen två gånger. Tvärtom kan man säga att deldom lämpar sig särskilt väl i de fall då det finns bevisning eller annan utredning som är unik för ett av käromålen eller då det beträffande något käromål inte finns någon bevisning, tvisten gäller kanske enbart en rättsfråga.

I lagtexten är villkoret för att deldom skall få meddelas över ett av flera käromål att käromålen kan särskiljas. Detta är i motiven (NJA II 1943 s. 205) uttryckt så att käromålen skall vara fullt självständiga till varandra eller, om det finns någon omständighet som är gemensam, att denna omständighet är ostridig så att prövningen av ett käromål inte inverkar på prövningen av de övriga.

Vi har tidigare framhållit att en grupprättegång processtekniskt blir att betrakta som en rättegång där flera käromål kumulerats. Rättegångsbalkens målbegrepp innebär, applicerat i en grupprättegång, att varje gruppmedlems anspråk skall betraktas som ett fristående käromål vid tillämpning av 17 kap. 4 § RB. Framställs det flera alternativa yrkanden för medlemmarnas räkning kan dessutom varje medlem vara involverad i mer än ett käromål.

En grupprättegång kommer enligt vårt förslag att tillåtas bara om talan grundas på en eller flera för gruppen gemensamma eller likartade omständigheter. När grunden för käromålen är likartad kommer målen att vara fullt självständiga till varandra på det sätt som avses i det ovan refererade motivuttalandet. Exempel på en sådan grupprättegång är att någon för talan till förmån för ett antal konsumenter som oberoende av

varandra har köpt likadana produkter eller som har träffat likalydande standardavtal med en och samma motpart. Man kan anta att denna typ av grupptalan blir den vanligast förekommande.

I vissa fall kommer dock gruppmedlemmarnas anspråk att grundas på en eller flera gemensamma omständigheter. Den mest typiska situationen är att rättegången rör ersättningskrav på grund av en och samma skadegörande handling. Är i sådant fall skadeståndsskyldigheten i sig (t.ex. vållandefrågan) tvistig kan deldom inte meddelas beträffande något käromål. I det avseendet blir läget detsamma som om gruppmedlemmarna fört individuell talan i en rättegång (i vilket fall kumulation är obligatorisk).

Vi ser inte att det bör uppstå några speciella svårigheter för domstolarna att använda deldomsinsititutet i en grupprättegång. Möjligheten att dela upp handläggningen och prövningen på olika delar av rättegången kan tvärtom medföra att grupprättegången framstår som ett tilltalande processalternativ i fall där en i alla delar gemensam hantering av käromålen är praktiskt olämplig. Följande exempel åskådliggör detta.

Anta att någon för grupptalan angående återfående av betalning enligt entreprenadkontrakt som upprättats i samband med uppförandet av en grupphusbebyggelse. Köparna/beställarna gör gällande att de har betalt för mycket på grund av felaktig tillämpning av en indexklausul. Klausulen finns formulerad på tre olika sätt i kontrakten. Svaranden invänder dels att varje klausul har tillämpats på ett riktigt sätt och dels att återbetalning strider mot principen om condictio indebiti. Ingen av parterna har något att erinra mot att domstolen först prövar den sistnämnda invändningen. Detta kan ske genom en mellandom angående hela gruppens anspråk. Därefter kan handläggningen delas upp på tre förfaranden, ett för varje lydelse av klausulen, som utmynnar i sin särskilda (del-)dom.

Mellandom

En mellandom skiljer sig på så sätt från en deldom att den har betydelse för prövningen av målet i övrigt. Genom deldomen avgörs ett käromål eller en medgiven del av målet slutligt. Mellandomen däremot innebär att domstolen avgör en tvistig fråga som har betydelse för den slutliga prövningen. Det innebär emellertid inte att ändamålet med en mellandom är annat än det som motiverar en deldom, nämligen processekonomiska vinster. Också en mellandom syftar till att underlätta handläggningen och innebär i bästa fall en slutlig prövning av talan, antingen genom att käromålet ogillas genom mellandomen eller att domen föranleder parterna att förlikas.

Enligt 17 kap. 5 § första stycket RB får särskild dom ges över en talan som prövningen av en annan talan beror av. Det typiska exemplet är att rätten har kumulerat en fastställelsetalan med en talan om fullgörelse och meddelar mellandom över faställelsetalan. Ett annat exempel, som får antas ha större intresse för gruppanspråk, är att käranden framställer alternativa yrkanden, t.ex. hävning eller prisavdrag, ogiltighet eller jämkning av ett avtal och åtgärdande av skada eller skadestånd. Föreligger det i ett sådant fall en eller flera gemensamma omständigheter som är stridiga kan domstolen inte pröva förstahandsyrkandet genom deldom, trots att processekonomiska skäl talar för en uppdelning av handläggningen. Domstolen kan då uppnå samma fördelar genom att ta ställning till yrkandet i en mellandom.

Vidare kan enligt 17 kap. 5 § andra stycket RB mellandom ges över ett rättsfaktum eller en fråga som främst angår rättstillämpningen.

En dom över ett rättsfaktum kan avse en länk i en kedja av omständigheter eller en alternativ grund eller invändning. Exempel på sådana mellandomstema är fel i vara, reklamation, vållande, adekvat kausalitet och avtals giltighet. När det gäller frågan om fastställande av skadeståndsskyldighet i sig uppkommer samma problemställning om prövningens omfattning angående bl.a. medvållandefrågor som berörts ovan beträffande fastställelsetalan och i fråga om omröstning. Som anförts där föreslår vi att de svårigheter som i det sammanhanget kan uppkomma löses genom att det införs regler om s.k. särskild mellandom.

Med frågor som främst angår rättstillämpningen avses i första hand rättsfrågor. Lagstiftaren har emellertid inte velat låsa tillämpningen till enbart frågor som faller inom det i sig inte klart definierade begreppet rättsfråga. Paragrafen har därför formulerats så att den kan användas också på spörsmål som står på gränsen mellan sakfrågor och rättsfrågor. Regleringen är avsedd att ge domstolen frihet att från fall till fall bedöma vad som är en ändamålsenlig handläggningsordning (se NJA II 1990 s. 95). Exempel på rättstillämpningsfrågor är om ett avtal skall betraktas som ett köpeavtal eller som ett entreprenadavtal, om en viljeförklaring är att anse som ett anbud i avtalslagens mening och om en försäljares rättsliga behörighet i visst avseende.

Domstolen bestämmer ensam om mellandom bör meddelas eller inte. Beträffande de i 17 kap. 5 § andra stycket RB behandlade fallen krävs att en mellandom är lämplig med hänsyn till utredningen. Det måste alltså finnas klara processekonomiska fördelar förbundna med en mellandom. Rätten måste i det sammanhanget beakta risken för att mellandomen överklagas och att ett mål på grund därav blir prövat flera gånger i olika instanser. Här bör dock nämnas att rätten själv kan bestämma om en mellandom över ett rättsfaktum eller en rättstillämp-

ningsfråga skall få överklagas särskilt eller enbart i samband med en slutlig dom.

Institutet mellandom kommer sannolikt att fylla en viktig funktion i flera grupptalansituationer. Främst gäller detta möjligheten för domstolen att välja ut ett eller flera rättsfakta eller en eller flera rättstillämpningsfrågor som tema för en mellandom. Vi har under den föregående rubriken beskrivit ett sådant tänkbart fall. En annan typsituation där mellandom bör kunna användas är talan om skadestånd. Många gånger kommer det som förenar gruppmedlemmarnas anspråk och som gör en gemensam handläggning påkallad att hänföra sig till frågan om skadeståndsskyldighet i sig. Mellandom kan då framstå som ett alternativ, om käranden inte vill begränsa talan till att avse enbart fastställelsefrågan.

Särskild mellandom

Vi har tidigare konstaterat att rättegångsbalken erbjuder ett väl utvecklat system som kommer att medge en effektiv och rationell hantering av individuella omständigheter inom ramen för en grupprättegång. Tvistefrågor som hänför sig till endast vissa gruppmedlemmar kan handläggas genom att de berörda medlemmarna anmodas att själva intervenera i rättegången. I andra fall kan det bli aktuellt att förordna en särskild gruppföreträdare att föra talan beträffande en viss fråga eller del av saken.

Man får dock räkna med att det kan förekomma undantagssituationer där inget av dessa eller något annat handläggningsalternativ framstår som lämpligt. Så kan t.ex. vara fallet om svaranden gör en invändning (om t.ex. reklamation) som riktar sig mot flera medlemmars anspråk och som är av sådan karaktär att den från utredningssynpunkt kräver medlemmarnas medverkan i processen. Varken alternativet med medlemsintervention, upprättandet av en undergrupp eller någon annan tidigare behandlad åtgärd torde då nämnvärt komma att underlätta handläggningen. Följden kan bli att grupprättegången inte kan anses ge utrymme för en effektiv och ändamålsenlig handläggning av talan i dess helhet, vilket med vårt förslag är en förutsättning för att en sådan rättegång skall få inledas.

Detta förhållande utgör enligt vår mening en lucka i systemet som allvarligt kan försämra grupprättegångens möjligheter att erbjuda ett processuellt alternativ när andra rättegångsformer är för omständliga, dyrbara och ineffektiva. Det ger en illojal svarande tillfälle att genom illa underbyggda invändningar omöjliggöra en grupptalan, som kanske är den enda realistiska möjligheten att få till stånd en domstolsprövning.

Men framför allt kan det leda till att parter och domstol orsakas onödiga kostnader och besvär genom att talan i stället måste föras individuellt av medlemmarna, fastän en grupprättegång är den kanske överlägset bästa handläggningsformen när det gäller prövningen av flertalet tvistefrågor.

För att i möjligaste mån undvika konsekvenser av det slaget föreslår vi att det införs en möjlighet för domstolen att meddela domar som reserverar prövningen av en viss fråga till ett senare skede. Domslutet blir alltså villkorat av en senare prövning. Behovet av en sådan domstyp framträder olika starkt beroende på om den aktuella tvistefrågan rör å ena sidan ett av käranden framställt yrkande eller en av honom åberopad omständighet eller å andra sidan ett rättsfaktum som svaranden gör gällande som en invändning. Vi behandlar här dessa fall var för sig.

Yrkanden och rättsfakta hänförliga till käranden

Ett yrkande kan framställas och en omständighet kan åberopas som grund för talan alternativt, kumulativt eller i stället för ett annat yrkande eller en annan omständighet. Förhållandet häremellan kan exemplifieras på följande sätt.

Anta att någon har väckt grupptalan och yrkar hävning av köp på grund av fel i vara. En eller flera medlemmar kan då tänkas intervenera och för egen del yrka 1) prisavdrag, alternativt för det fall hävningsyrkandet ogillas, 2) skadestånd, kumulativt med hävningsyrkandet, eller 3) felets avhjälpande, i stället för hävning. Det kan också vara så att medlemmarna som grund för hävningsyrkandet vill åberopa 1) ogiltighetsgrund enligt avtalslagen, alternativt om fel i vara inte anses föreligga, 2) att varan haft ytterligare fel, kumulativt med det av gruppföreträdaren åberopade felet, eller 3) att köpet grundats på felaktiga förutsättningar, som hävningsgrund i stället för fel i vara.

När ett yrkande eller en omständighet förs fram i stället för ett tidigare yrkande eller en tidigare omständighet föreligger det uppenbart inget behov av en möjlighet att villkora domslutet. Medlemmen omfattas då inte längre av det yrkande eller den omständighet som gruppföreträdarens talan avser.

Inte heller när det gäller alternativa yrkanden finns det anledning att laborera med villkorade domslut. Käranden måste rangordna yrkandena och domstolen har att pröva dem i den följd som käranden anvisar. Oavsett om talan bifalls eller ogillas kommer yrkandet att bli slutligt prövat.

När käranden gör gällande alternativa grunder anses domstolen fritt kunna välja vilken omständighet som först skall prövas, om grunderna inte har olika rättsliga betydelser för parten. Oavsett i vilken ordnings-

följd domstolen prövar grunderna bör en uppdelning av handläggningen kunna ske genom att rätten använder sig av mellandomsinstitutet. Här skall dock märkas att hanteringen inte alltid behöver delas upp. Tar domstolen först upp den för gruppen gemensamma omständigheten (fel i vara) och bifaller talan på den grunden saknas det behov av att pröva det individuella rättsfaktumet (avtalsrättslig ogiltighetsgrund). Skulle däremot rätten finna att hävning inte kan ske på grund av fel i varan kan den allt efter omständigheterna välja mellan att meddela mellandom mot medlemmen i den delen eller att förordna om fortsatt huvudförhandling angående medlemmens anspråk. Att beakta i det sammanhanget är bl.a. fullföljdsfrågor, förekomsten av alternativa yrkanden och bevisfrågor.

Kumulativa grunder måste normalt prövas i ett sammanhang. Alldeles nödvändigt är detta dock inte i alla situationer. Sålunda kan det i exemplet ovan tänkas att domstolen finner att hävningsrätt föreligger redan på grund av det fel som gruppföreträdaren påstår. Rätten saknar då anledning att pröva de ytterligare fel som medlemmen gör gällande för egen del. Anser däremot domstolen att det gemensamma rättsfaktumet (felet) inte är tillräckligt för att bifalla grupptalan kan domstolen inte avgöra hävningsfrågan rörande medlemmen utan att först pröva också det av honom åberopade felet (omständigheten). Det kan enklast ske genom att domstolen fortsätter huvudförhandlingen i den delen, om man inte redan tidigare har bestämt sig för en gemensam handläggning för prövning av samtliga omständigheter.

Framställs det kumulativa yrkanden kan domstolen avgöra från fall till fall om dessa skall handläggas gemensamt eller var för sig. Det först behandlade yrkandet kan då avgöras genom en mellandom, även om talan mot gruppen i övrigt avgörs genom en "vanlig" dom.

Som framgår leder våra överväganden till att det saknas behov att införa regler om särskild mellandom för att möjliggöra en effektiv och ändamålsenlig hantering av individuella tvistefrågor som beror på processhandlingar av käranden eller en medlem i en grupp på kärandesidan.

Invändningar från svaranden

Förekomsten av tvistefrågor som inte omfattar samtliga gruppmedlemmar eller som kräver medlemmarnas egen medverkan som parter i rättegången kan bero på invändningar från svaranden mot den talan som gruppföreträdaren för. Exempel på sådana omständigheter är påståenden om bristande reklamation, medvållande, saknad av orsakssamband och att ett avtalsbrott inte är så väsentligt för medlemmen att det föreligger grund för hävning.

Det bör inledningsvis nämnas att rättsverkningarna av ett ogillande i undantagsfall kan vara olika beroende på vilken invändning domstolen grundar sin dom på. Ett vanligt exempel är att svaranden i ett fordringsmål gör gällande i första hand att det aldrig har förelegat något fordringsförhållande och i andra hand att fordran i vart fall är preskriberad. Eftersom preskriptionslagen anger att preskription inte utsläcker all borgenärens rätt är det förmånligare för svaranden om käromålet ogillas på grund av förstahandsinvändningen. Domstolen anses i sådant fall bunden av den ordningsföljd i vilken svaranden framställt sina invändningar. Våra överväganden om införande av villkorade domslut avser inte att göra någon ändring i denna dispositionsrätt för svaranden.

Bortsett från dessa undantagssituationer kommer prövningen av individuella tvistefrågor till följd av svarandens invändningar att få betydelse i en grupprättegång bara om domstolen underkänner övriga invändningar och sålunda avser att bifalla kärandens talan. Finner rätten däremot att käromålet skall ogillas på grund av en invändning som riktar sig mot hela gruppen saknas det anledning att pröva de individuella tvistefrågorna. Det kan ofta leda till väsentliga processekonomiska vinster att prövningen begränsas på detta sätt.

Problemställningen gäller således hur man skall skapa förutsättningar för en snabb, enkel och billig processform för hantering av gruppanspråk som medger svaranden att framställa alla de invändningar han kunnat göra i en individuell rättegång.

Ett alternativ är att tillåta svaranden att vänta med att framställa invändningar som inte lämpar sig för prövning i grupprättegången till en senare tidpunkt. Det skulle emellertid innebära betydande förändringar i domens preklusionsverkan (se nedan i avsnittet om domens rättskraft). En sådan lösning framstår inte som ändamålsenlig.

Som ett annat alternativ kan tänkas att domstolen avgör de gemensamma eller likartade tvistefrågorna genom mellandom. Institutet skulle alltså användas omvänt. I stället för att, som det är avsett i 17 kap. 5 § andra stycket RB, domstolen genom mellandom prövar ett av flera rättsfakta skulle den avgöra samtliga omständigheter utom dem som utgör individuella tvistefrågor. Ett sådant tillvägagångssätt kan inte i och för sig anses strida mot paragrafens ordalydelse. Det skulle dock i vissa situationer få konsekvenser som är till nackdel för båda parterna.

Anta t.ex. att domstolen genom mellandom fastställer att en vara är felaktig. Felet ger varje medlem rätt till prisavdrag, men först om rätten inte godtar svarandens invändning att medlemmarna har underlåtit att reklamera felet i rätt tid. Anta vidare att en effektiv och ändamålsenlig handläggning av reklamationsfrågan kräver medlemmarnas personliga medverkan i processen och att en grupprättegång därför inte är en lämplig processform. Det innebär att grupprättegången upphör efter

mellandomen. Eventuella försök att få reklamationsinvändningarna prövade genom en grupptalan kommer att avvisas av domstolen i enlighet med vårt förslag i den delen.

Frågan är vilket värde mellandomen har för parterna i detta läge. Rättskraften av en sådan dom är inomprocessuell, dvs. den har ingen rättsverkan utanför det mål i vilket den har meddelats. Det betyder att om den enskilda medlemmen inte fortsätter att föra talan på egen hand kommer mellandomen att förlora betydelse, bortsett från den bevisverkan domen kan tillmätas i en senare process om samma sak. Varken käranden eller svaranden kommer alltså att ha vunnit något genom processen. Grupprättegången kommer att framstå som en i stort sett onödig process. Man ställs dessutom inför svåra frågor om vem som skall bära ansvaret för rättegångskostnaderna i grupprättegången. Å ena sidan kan hävdas att gruppföreträdaren haft framgång med sin talan. Å andra sidan har rättegången inte lett till att svaranden har förlorat något.

För att komma till rätta med dessa problem menar vi att man bör skapa en form för domstolen att villkora ett domslut till utfallet av en senare prövning av i domen särskilt angivna frågor. Därigenom förenar man fördelarna med att kunna begränsa prövningen med den ordinarie domens rättskraftsverkan, utan att göra ingrepp i det hävdvunna mellandomsinstitutet. För att anknyta till exemplet ovan kan domstolen i sådant fall meddela en dom varigenom svaranden förpliktas att återbetala en del av köpeskillingen till medlemmarna som prisavdrag på grund av fel i varan, men göra betalningsskyldigheten beroende av en senare prövning av reklamationsinvändningen. Vi har gett en sådan dom beteckningen "särskild mellandom".

Ett sådant domslut kan tänkas bli villkorat på två olika sätt, antingen så att den i domen bestämda rättsföljden görs beroende av att det sker en ytterligare prövning som inte leder till ett annnat resultat eller så att domen står fast om inte den vidare prövningen kommer till stånd. Båda alternativen förutsätter att det föreskrivs en viss tid inom vilken den ytterligare prövningen kommer till stånd. En doms slutliga rättsföljder kan inte tillåtas kvarstå oklara för en obestämd framtid.

Skillnaden mellan valmöjligheterna är främst att underlåtenheten att handla i det första fallet går ut över käranden (medlemmen) och i det senare fallet drabbar svaranden. Övervägande skäl talar enligt vår mening för att man bör lägga bördan att handla på käranden. Han har (genom gruppföreträdaren) inlett processen. Det ligger därför närmast till hands att kräva att han agerar, om han vill få sin rätt prövad fullt ut. Här bör noteras att medlemmen under alla förutsättningar måste vidta åtgärder för att få sin rätt igenom, såvida inte svaranden frivilligt fullgör sin prestation utan ens ett krav från medlemmen. Det medför dessutom flera processtekniska svårigheter att kräva att svaranden skall inleda en

rättegång om den ifrågavarande invändningen, problem som man undviker om kravet att handla i stället riktas mot käranden.

Mot detta kan hävdas att en sådan utformning av förfarandet skapar en risk för att svaranden gör ogrundade invändningar i förhoppning om att ett antal medlemmar skall förbli passiva och låta bli att fullfölja talan. Vi menar dock att faran för den typen av agerande blir tämligen liten. Sålunda kommer villkorade domslut inte att bli en huvudform för avgörande i grupprättegångar. De allra flesta individuella tvistefrågor kommer att lösas inom ramen för grupprättegången genom uppdelning av handläggningen på olika frågor eller delar av saken, medlemsintervention, upprättandet av undergrupper osv. Och när det gäller uppenbart ogrundade invändningar kommer rätten att kunna hantera dessa på ett lika snabbt, enkelt och effektivt sätt som i en vanlig rättegång.

En ytterligare aspekt är det kostnadsansvar som svaranden skall åläggas om han förlorar den efterföljande handläggningen. Riktar sig invändningarna mot ett stort antal medlemmar kan rättegångskostnaderna komma att uppgå till höga belopp, på samma sätt som de hade gjort om medlemmarna hade processar individuellt redan från början. Man får dessutom räkna med att gruppföreträdaren i många fall kommer att vara verksam för att medlemmarna fullföljer domstolsprövningen, eventuellt genom att han åtar sig att föra deras talan som ombud. Vi vill i det sammanhanget också klargöra att domstolen får ett särskilt ansvar för att gruppmedlemmarna tydligt underrättas om innebörden av ett villkorat domslut och vad de har att iaktta för att få till stånd en fortsatt prövning. Detta är speciellt viktigt eftersom vi anser att medlemmarnas passivitet skall leda till att en bifallen talan i stället kommer att ogillas, om det inte är uppenbart att käromålet är grundat.

Vi har i tidigare sammanhang sagt att det kan tänkas förekomma grupprättegångar där gruppen inte är exakt bestämd med avseende på medlemmarnas antal eller identiteter. Dessa förhållanden försvårar användningen av villkorade domslut. Vår bedömning är dock att sådana rättegångar främst kommer att röra anspråk som är av ganska litet värde och som därför lämpar sig särskilt väl för de i viss mån nya och förenklade principer om beräkning och fördelning av ersättning som vi föreslår skall införas (se kapitel 17). I annat fall får domstolen när den prövar om ett domslut skall villkoras väga in svårigheterna att nå medlemmarna med en underrättelse om domen. Vi återkommer till frågan i författningskommentaren.

Genom att införa en möjlighet för rätten att meddela villkorade domslut anser vi oss ha löst de problem som kan uppstå i en grupprättegång till följd av bl.a. att frågor om vållande och medvållande till skada enligt rättspraxis skall prövas på en gång (se NJA 1973 s. 412; jfr även NJA 1967 s. 504).

13.4.6 Domens rättskraft

Enligt 17 kap. 11 § RB äger en dom, sedan tiden för talan utgått, rättskraft, såvitt därigenom avgjorts den sak, varom talan väckts. Ej må fråga, som sålunda avgjorts, ånyo upptas till prövning, sägs det i paragrafens tredje stycke. Innebörden av detta är att det genom en dom som inte överklagas kommer till stånd en slutlig rättslig prövning av den sak som käranden gjort till föremål för rättegången.

Att man inte kan begära förnyad domstolsprövning av samma sak tjänar främst två ändamål. Det ger den vinnande parten skydd och trygghet. En möjlighet till upprepat processande om samma sak skulle innebära att den part som vinner en process inte säkert kan inrätta sin verksamhet efter domen. Risken för en ny prövning med motsatt utgång skulle skapa osäkra och oklara rättsliga relationer mellan medborgarna och försvåra den ekonomiska planeringen i samhället. Det andra ändamålet är att bespara samhället de merkostnader som flera rättegångar om samma sak skulle medföra. Faran är att antalet processer i sådant fall skulle öka markant, med åtföljande högre arbetsbelastning och behov av ökade resurser för domstolarna.

Parterna i rättegången omfattas alltid av rättskraften hos en dom. I det hänseendet kommer det inte att föreligga någon skillnad mellan en vanlig process och en grupprättegång. Övervägandena i förevarande avsnitt koncentreras därför i första hand på verkan av domens rättskraft i förhållande till de passiva gruppmedlemmarna (som framgått tidigare kommer en medlem att vara part endast om han intervenerat i rättegången).

Som framgått ovan kan rättskraften verka antingen till förmån eller till nackdel för den som träffas av den. Det innebär för en gruppmedlem att han blir betjänt av att domen har rättskraft mellan honom och motparten om grupptalan är framgångsrik. Skulle däremot gruppföreträdaren förlora processen kan gruppmedlemmen ha intresse av att på egen hand kunna processa på nytt om sitt anspråk. Båda dessa ändamålssynpunkter måste finnas i åtanke när man diskuterar om och på vilket sätt passiva gruppmedlemmar skall omfattas av domens rättskraft.

Ett alternativ som kan övervägas är att låta rättskraften vara begränsad till att gälla mellan parterna. En passiv gruppmedlem som fått sitt anspråk bifallet får nöja sig med den, normalt sett starka, bevisverkan som domen har. På motsvarande sätt får man se relationen mellan gruppens motpart, om han vinner målet, och en passiv gruppmedlem.

Man kan utgå från att de flesta domslut är materiellt riktiga och att en ny domstolsprövning som regel framstår som ett orealistiskt alternativ för den förlorande parten. Här bör dock noteras att bevisverkan

inskränker sig till de grunder och invändningar samt den bevisning som har prövats genom domen. Det kan finnas andra rättsfakta och annan bevisning som den förlorande parten menar kan leda till en annan bedömning av saken. Annorlunda förhåller det sig om domen har rättskraftsverkan. Som utvecklas närmare längre fram träffar rättskraften också rättsfakta som inte har åberopats i rättegången.

En dom tjänar inte endast som skydd för den som har vunnit processen. Han får också därigenom många gånger en exekutionstitel som kan användas för att tvångsvis tvinga fram en prestation. Domens exigibilitet hänger inte direkt samman med domens rättskraft. Däremot kan ett exekutionsförfarande normalt inte avslutas förrän domen har vunnit laga kraft (se 8 kap. 4 § UB).

Mellan rättskraften och laga kraftverkan råder det sambandet att de inträffar samtidigt. Instituten kan också sägas ha samma ändamål. Laga kraften innebär att en dom inte kan omprövas med anlitande av ordinära rättsmedel. Rättskraften hindrar att samma sak prövas igen genom en ny dom. Enligt vår bedömning är både lagakratfverkan och rättskraft förutsättningar för ett effektivt och väl fungerande exekutionssystem. Domens bevisverkan vore ett ganska bräckligt skydd för den som med tvång har drivit igenom sin rätt enligt domen mot att behöva återbära prestationen. Möjligen skulle han ibland kunna åberopa principen om condictio indebiti för att behålla den uppburna prestationen. Resultatet skulle emellertid då bli ytterligare processer.

Vi menar att alternativet att undanta passiva gruppmedlemmar från domens rättskraft skulle kräva alltför stora omarbetningar av gällande system för omprövning och verkställighet av domar. Det kan t.o.m. sättas i fråga om en sådan reformåtgärd över huvud taget skulle innebära några fördelar för gruppmedlemmarna.

En annan tänkbar metod är att göra rättskraften ensidig på så sätt att de passiva gruppmedlemmarna (och motparten) omfattas av en dom varigenom deras anspråk har bifallits men inte av en dom som innebär att grupptalan ogillats. Den typen av rättskraftsregler är inget främmande för svensk rätt. Här kan hänvisas till bl.a. 9 kap. 17 § ABL, 7 kap. 17 § lagen (1987:667) om ekonomiska föreningar och 8 kap. 16 § bankaktiebolagslagen. Enligt bestämmelserna gäller en dom som upphäver eller ändrar ett stämmobeslut även för de aktieägare och medlemmar som inte har fört talan. Domen har alltså rättskraft för men inte mot tredje man. Det skall noteras att en process som en aktieägare eller en föreningsmedlem enligt gällande rätt kan föra mot ett stämmobeslut ligger mycket nära den form av grupprättegång som vi föreslår skall införas.

Detta kan tolkas så att en ensidig rättskraftsverkan är ett lämpligt institut för grupprättegångar i allmänhet. Det skulle utgöra ett ytterligare

skydd för gruppmedlemmarna mot att drabbas av rättsförluster på grund av gruppföreträdarens undermåliga processföring.

Vi ställer oss dock tveksamma till en sådan rättskraftsprincip. Gruppmedlemmarna kommer att erhålla ett tillräckligt bra skydd genom andra mekanismer i vårt förslag till utformning av grupprättegångar. Bland dessa kan nämnas att gruppföreträdaren skall anses lämplig att föra talan för gruppens räkning, att han skall företrädas av ombud som är advokat, att varje medlem får rätt att intervenera i rättegången eller, i vissa fall, träda ur gruppen och att rätten skall bedriva en aktiv materiell processledning.

En regel som innebär att de passiva gruppmedlemmarna är bundna bara av en för dem förmånlig dom skulle dessutom allvarligt missgynna gruppens motpart jämfört med hur rättskraften i de flesta fall träffar parterna i en vanlig rättegång. Dessutom menar vi att en väsentlig fördel med grupprättegångar är att gruppens motpart därigenom får många tvister enhetligt och slutligt avgjorda på en och samma gång. Detta brukar internationellt framhållas som en viktig funktion hos grupptalaninstitutet, eftersom det bl.a. underlättar den ekonomiska planeringen hos företag som ådragit sig skadeståndsansvar gentemot ett stort antal personer.

De nyssnämnda bestämmelserna om ensidig rättskraft i svensk rätt grundas på speciella överväganden förankrade i den materiella rätt vars tillämpning domen är ett uttryck för. Vi utesluter inte att det kan finnas andra situationer än de i dag reglerade där en sådan rättskraftsverkan kan framstå som lämplig i en grupprättegång. Detta får emellertid avgöras från fall till fall och då uttryckas i en särskild undantagsregel, på samma sätt som sker i dag.

Resultatet av våra överväganden är därför att en ensidig rättskraftsverkan inte bör komma i fråga som allmän princip för vilken betydelse domen skall ha för de passiva gruppmedlemmarna.

Enligt vår bedömning är därför det enda rimliga alternativet att vanliga rättskraftsregler skall gälla, dvs. de passiva gruppmedlemmarna och gruppens motpart kommer att träffas av domens rättskraft på lika villkor. Domen bör alltså ges den betydelsen att oavsett utgången skall den framtida rättsliga relationen mellan medlemmarna och motparten bestämmas av domens innehåll. Domen träder i stället för det bakomliggande rättsförhållandet.

Utgångspunkten är sålunda att rättskraften hos en dom som meddelas i en grupprättegång skall vara densamma som om domen hade meddelats i en vanlig rättegång med gruppmedlemmarna som parter. För att kunna ta slutlig ställning till om detta är hållbart i alla olika situationer måste man först närmare undersöka de konsekvenser som är förknippade med rättskraftsbegreppet.

Det finns många uppfattningar om den egentliga innebörden av att en dom äger rättskraft, såvitt därigenom avgjorts den sak, varom talan väckts. Vad som menas med begreppet "sak" tillhör ett av de mest omdiskuterade ämnena i den processrättsliga litteraturen. Det finns självklart varken tid eller plats att i detta sammanhang ens överskådligt redogöra för olika rättskraftsteorier, uttalanden i förarbeten och frågans behandling i rättspraxis. I den delen hänvisar vi till bilaga C och där anförd litteratur. Här kommer intresset att koncentreras på hur rättskraften generellt och i vissa typfall kommer att verka för och mot passiva gruppmedlemmar, om man låter i rättslivet allmänt förankrade rättskraftsprinciper gälla fullt ut i en grupprättegång.

En sådan framställning kan disponeras på olika sätt. Vi har valt att med vissa modifikationer använda oss av den uppdelning i rättskraftens olika element som Ekelöf ställer upp i sitt arbete Rättegång III, 1988. Sålunda behandlas under särskilda rubriker rättskraften i förhållande till tredje man, preklusion av icke åberopade rättsfakta och rättskraftens begränsning till den rättsföljd som talan rört. Dessutom tar vi under en avslutande rubrik upp vissa andra rättskraftsfrågor.

Det bör påpekas att en dom kan ha rättskraft i två avseenden. Den ena sidan av rättskraften är att en dom är processhinder mot att ta upp en ny talan angående samma sak. Rätten skall självmant iaktta att det inte föreligger ett sådant hinder mot rättegången (34 kap. 1 § RB). Domen kan emellertid också innefatta ett slutligt avgörande av en fråga som är av prejudiciell betydelse i en senare rättegång. Exempel på det är att det genom en dom är fastställt att svaranden är skadeståndsskyldig gentemot käranden. Domstolen är då bunden av detta avgörande i en senare rättegång där käranden kräver skadestånd med ett visst belopp. Däremot synes det oklart om rätten ex officio skall iaktta den tidigare domen eller om detta kräver ett åberopande från part. I praktiken torde det dock sällan uppstå några problem i det hänseendet eftersom den vinnanden parten har anledning att hänvisa till den första domen.

Rättskraften i förhållande till tredje man

Det är en allmänt omfattad princip i svensk processrätt att en dom normalt har rättskraft enbart med avseende på parterna i rättegången. Detta är dock inget som kan utläsas av 17 kap. 11 § eller någon annan bestämmelse i rättegångsbalken. Där hänvisas endast till "saken", men utan att det anges vad som menas med detta begrepp.

Huvudregeln om rättskraftens omfattning innebär att gruppmedlemmar som inte har intervenerat i en grupprättegång kommer att stå utanför den

krets av personer som binds av domen. Emellertid är huvudregeln förenad med flera undantag.

Sålunda anses rättskraften träffa personer som hade bundits av ena partens civilrättsliga disposition av processföremålet på samma sätt som domen ger uttryck för. Vi har i tidigare avsnitt framhållit att egenskapen av gruppföreträdare inte kommer att ge vederbörande någon civilrättslig dispositionsrätt över gruppmedlemmarnas anspråk. Förevarande undantag från huvudregeln om domens rättskraft saknar därför betydelse med avseende på de passiva gruppmedlemmarna.

Som framgår ovan förekommer det i gällande rätt att en dom i vissa situationer har rättskraft för men inte mot tredje man. Förutom klandertalan mot stämmobeslut kan nämnas att en borgensman normalt kan åberopa en dom som befriar gäldenären från betalningsskyldighet, samtidigt som en dom som ålägger gäldenären att betala inte hindrar borgensmannen från att framställa invändningar mot det grundläggande fordringsförhållandet.

Vi har visserligen avstyrkt att man inför ensidig rättskraft som en huvudprincip i grupprättegångar. Det innebär emellertid inte att rättskraften alltid bör träffa i båda riktningarna. Tvärtom har vi inte sett det som vår uppgift att överväga ändringar i gällande rättskraftsprinciper, särskilt när det saknas indikationer på att det finns behov av reformåtgärder.

Så som vårt förslag till regler om grupptalan är utformat kommer en talan, som enligt gällande rätt utmynnar i en dom där rättskraften är ensidig, inte att betraktas som en grupptalan. Däremot kan det tänkas att någon väljer att väcka talan enligt lagen om grupprättegång i stället för enligt vanliga rättegångsregler. I sådant fall kommer domens rättskraft att omfatta gruppmedlemmarna, oavsett om domen är till deras förmån eller har gått dem emot. För att en grupptalan skall få tas upp kommer emellertid krävas att grupprättegången är ett bättre processalternativ än en vanlig individuell process. Det är svårt att se att en grupptalan i dessa fall skulle vara förmånligare än en ordinär process, annat än i sällsynta undantagssituationer. Vi anser att det saknas anledning att för dessa unika grupprättegångar överväga speciella rättskraftsregler.

Gällande rätt innehåller också bestämmelser om att en dom i vissa fall har rättskraft mot alla. Rättsförhållandets natur har gjort det nödvändigt att tvistefrågor prövas en gång för alla och i förhållande till samtliga som har ett intresse i saken (och alla andra rättssubjekt). Exempel på sådana bestämmelser är 15 kap. 1 § VL. Också avgöranden i fastighetsbildningsmål har ofta en sådan generell rättskraft. Denna typ av bestämmelser saknar i stort betydelse för utformningen av domens rättskraft i en grupprättegång vid allmän domstol.

Det sista undantaget från principen om rättskraftens begränsning till parterna som behandlas här gäller rättegångar där någon för talan rörande annans rättsställning. Exempel som i det sammanhanget brukar nämnas är att konkursbo processar om konkursgäldenärens egendom och att en make för talan rörande fast egendom som är giftorättsgods (jfr 7 kap. 5 § ÄktB). Domen har i sådana fall rättskraft för och mot tredje man. Till denna kategori kommer även talan enligt lagen om grupprättegång att höra. En sådan rättegång kännetecknas av just det förhållandet att någon - gruppföreträdaren - för talan rörande annans - gruppmedlemmarnas - rättsställning, utan att gruppföreträdaren har rätt att civilrättsligt disponera över medlemmarnas rätt, dvs. samma förhållande som gäller i äkta makefallet.

Att samtliga gruppmedlemmar omfattas av domens rättskraft är en nödvändig förutsättning både för medlemmarnas möjlighet att tvångsvis få ut en tillerkänd ersättning och för svarandens trygghet av att anspråken mot honom blivit rättsligt klarlagda en gång för alla. Denna rättskraftsverkan torde följa av gällande rättskraftsprinciper. Det kan därför sägas att det från saklig synpunkt saknas behov av att i lagen om grupprättegång medta en särskild bestämmelse om att en dom har rättskraft med avseende på passiva gruppmedlemmar. Vi menar dock att det kan ha ett visst värde att det av lagen uttryckligen framgår att domen har denna rättsverkan. Inte minst gäller det med hänsyn till det intima samband som vi menar föreligger mellan domens rättskraft och de syften och ändamål som institutet grupprättegång är avsett att tjäna. Vårt lagförslag innehåller därför en bestämmelse om domens rättskraft i förhållande till gruppmedlemmarna.

Preklusion av icke åberopade rättsfakta

Med rubriken åsyftas det förhållandet att också rättsfakta som inte har åberopats och prövats i rättegången omfattas av en doms rättskraft. Att domen har en sådan verkan är klart. Däremot råder det delade meningar om hur långt rättsverkningarna sträcker sig. Innan vi går in på denna fråga skall anmärkas att rättskraftens omfattning är tvingande, dvs. parterna kan inte med bindande verkan för domstolen avtala att vissa rättsfakta inte skall prekluderas genom domen.

Det synes råda en allmänt omfattad enighet om att en dom prekluderar alla invändningar som svaranden hade kunnat göra gällande i rättegången, som försvar mot kärandens yrkande. Underlåter svaranden att åberopa bristande reklamation, avsaknad av orsakssamband, medvållande eller något annat rättsfaktum kan han inte senare väcka talan och göra gällande att den tidigare domen är felaktig med hänsyn till

någon sådan omständighet. Genom domen är svarandens skyldigheter i berört hänseende fastslagna en gång för alla, såvida det inte går att angripa domen genom ett extraordinärt rättsmedel (se om detta i kapitel 19).

Lika samstämmiga är inte åsikterna när det gäller frågan i vilken mån käranden kan väcka en ny talan med åberopande av andra grunder än dem som har prövats genom domen. Så mycket tycks dock stå klart att sakens identitet skall avgöras efter samma kriterier vid en tillämpning av 17 kap. 11 § RB som enligt 13 kap. 3 § RB om ändring av talan (jfr NJA 1984 s. 733). Av detta kan man emellertid inte utläsa något om hur långt rättskraften sträcker sig i det enskilda fallet. I den frågan finns det två huvudteorier om hur saken skall bestämmas, med Olivecrona och Ekelöf som upphovsmän. Båda teorierna leder i de allra flesta fall till samma resultat. Det finns dock situationer där "saken" får olika identitet enligt teorierna. Såvitt vi känner till har ett sådant fall prövats i praxis (NJA 1959 s. 658). Högsta domstolen kom då till ett slut som närmast överensstämmer med Ekelöfs modell, även om Olivecrona har förklarat sig instämma i utgången (se Rätt och dom s. 329). Med hänsyn till detta och av framställningstekniska skäl bygger vi våra överväganden på Ekelöfs teori (jfr Högsta domstolens uttalande i NJA 1984 s. 733).

Begreppet "saken" anses enligt Ekelöf beteckna den rättsföljd om vilken talan förs. Om man skall upprätthålla en samstämmighet mellan reglerna om ändring av talan och domens rättskraft måste följaktligen domen prekludera samtliga rättsfakta som kan leda till samma rättsföljd (jfr 13 kap. 3 § tredje stycket RB enligt vilket det inte anses som en ändring av talan att käranden åberopar en ny omständighet till stöd för sin talan så länge saken inte därigenom ändras). Följaktligen kan en kärande inte i en ny rättegång föra talan om samma rättsföljd med åberopande av en ny omständighet som är alternativ eller kumulativ med ett tidigare åberopat rättsfaktum eller som görs gällande i stället för ett sådant faktum.

En passiv gruppmedlem skall i dessa hänseenden vara jämställd med gruppföreträdaren, vare sig han uppträder på kärande- eller svarandesidan. Konsekvenserna för gruppmedlemmarna av domens preklusionsverkan kan åskådliggöras på följande sätt.

Anta att det förs talan om hävning på grund av fel i vara och att svarandens enda invändning är att varan är felfri. En medlem i kärandegruppen kan i sådant fall inte i en senare rättegång göra gällande rätt till hävning på grund av säljarens svek. På motsvarande sätt kan en medlem i en svarandegrupp inte återkomma senare och göra gällande att en dom på hävning är fel därför att avtalsbrottet inte var väsentligt. Genom domen är hävningsfrågan, oavsett om talan bifallits eller ogillats, slutligt besvarad.

Det är mot bakgrund av dessa följder av en dom man skall se våra krav på att en grupprättegångs tillåtlighet skall vara beroende av att gruppföreträdaren kan på ett ändamålsenligt sätt ta till vara gruppmedlemmarnas intressen och att han normalt skall företrädas av ett ombud som är advokat. Domens verkan i rättskraftshänseende påverkar också vår syn på rättens materiella processledning. Så skall bl.a. uttalandet i avsnitt 13.3.1 om att domstolen kan ha anledning att agera mer kraftfullt när det finns omständigheter som enligt vad rätten känner till brukar föreligga och vara tvistiga i mål av ifrågavarande slag ses i skenet av den preklusionsverkan som en dom i rättegången har.

Att en dom avskär parterna från att inleda en ny rättegång om samma rättsföljd men på nya grunder gäller endast i den mån de nya omständigheterna hade kunnat åberopas i den första rättegången. I det sammanhanget skall beaktas bl.a. den gränsdragning i kompetenshänseende som kan finnas mellan allmän domstol och specialdomstol. Så länge det finns en klar skiljelinje mellan vilka tvistefrågor som de olika domstolskategorierna får ta upp föreligger inga svårigheter att bestämma domens preklusionsverkan, andra än dem som kan sammanhänga med själva grunden för kompetensdelningen. Annorlunda är det om lagstiftaren har brutit igenom barriären mellan domstolarna. Ett sådant fall som kan aktualiseras i en grupprättegång föreligger vid talan om ersättning enligt miljöskadelagen. Enligt 12 § denna lag får en fastighetsdomstol gemensamt med en talan som den enligt allmänna regler är behörig att ta upp handlägga även andra mål mellan samma eller olika parter, om det med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter är lämpligt. Vi behandlar denna situation i kapitel 21. Som framgår där föreslår vi att denna typ av kompetensgenombrytande forumregler skall tillämpas också i en grupprättegång. Enligt vår åsikt finns det t.o.m. anledning att utvidga möjligheten till behörighetsöverskridande. Vi tar i det sammanhanget upp rättskraftsfrågan. Redan här kan dock nämnas att vår uppfattning är att rättskraften i dessa fall bör sträcka sig utöver domstolens normala sakliga behörighet oberoende av om det faktiskt har skett kumulation av olika måltyper.

En annan följd av att domens preklusionsverkan är begränsad till rättsfakta som hade kunnat åberopas i rättegången är att en part kan inleda en ny rättegång som grundar sig på omständigheter som har inträffat efter domen (facta supervenientia). Detta kan få betydelse i t.ex. immissionsmål där en gruppmedlem anser att han har lidit nya skador eller andra olägenheter till följd av samma miljöstörning som varit föremål för prövning i grupprättegången. Ett annat exempel är att ett avtalsvillkor enligt 36 § AvtL kan jämkas på grund av senare inträffade förhållanden, vilka kan hänföra sig till tiden efter en dom genom vilken en jämkningstalan har ogillats.

Samma rättsföljd

Under föregående rubrik har nämnts att vi i våra överväganden om domens rättskraft med avseende på de passiva gruppmedlemmarna utgår från Ekelöfs teori, som innebär bl.a. att rättskraften är begränsad till den rättsföljd om vilken talan har förts.

Något generellt giltigt kriterium på vad som är en eller flera rättsföljder finns emellertid inte. Så mycket är dock klart att rättsföljd inte är lika med det yrkande som framställs i målet. Också en senare talan med ett annat yrkande kan avse samma rättsföljd. Som exempel kan nämnas att någon först yrkar att utfå 1 000 kr och därefter väcker en ny talan om att få ytterligare 500 kr på grund av samma revers, och det inte är fråga om delbetalningar. Av detta framgår att man inte kan bedöma rättsföljden utan att ta hänsyn till de rättsfakta som talan grundas på.

På samma sätt är det missvisande att säga att domskäl aldrig vinner rättskraft. Sålunda har en dom som uttalar att svaranden skall betala ett visst belopp rättskraft också med avseende på svarandens betalningsskyldighet i sig, även om detta inte framgår direkt av domslutet.

Det skulle föra för långt att i detta sammanhang närmare redogöra för hur rättsföljdsbegreppet uppfattas i doktrinen och sammanställa detta med hur rättskraftsfrågan har bedömts enligt rättspraxis. Vi nöjer oss med att utifrån vissa typfall bedöma hur rättskraften kommer att verka för och mot de passiva gruppmedlemmarna. En sådan genomgång är tillräcklig för att bedöma om sedvanliga rättskraftsprinciper är lämpliga att tillämpas i en grupprättegång eller om det behövs särregler.

Man kan anta att flera grupprättegångar kommer att röra skadeståndstalan. Saken eller rättsföljden anses i sådana fall vara lika med den skada som det yrkas ersättning för. Frågan är då vad som menas med skada. Någon entydig bestämning av skadebegreppet finns inte. Ekelöf förordar att man låter den i praxis vedertagna indelningen av olika slags skador - sjukvårdskostnader, förlorad arbetsförtjänst, framtida men osv. - vara avgörande (Rättegång III, 1988, s. 113). Man skulle därmed kunna anknyta till uppdelningen i 5 kap. 1, 2 och 7 §§ skadeståndslagen. Enligt vår mening erbjuder ett sådant synsätt ett lättförståeligt och ändamålsenligt skadebegrepp som endast i undantagsfall leder till oklarhet om vilken rättskraft en dom har. Det har också den fördelen att domstolen i en underrättelse till gruppmedlemmarna om att en grupprättegång har inletts på ett enkelt och begripligt sätt kan upplysa om att rättegången inte hindrar medlemmarna från att på egen hand samtidigt eller senare föra talan om andra skadeverkningar.

Ett annat rättsområde där grupprättegångar kan förutses komma till stånd är köprätten. Här finns åtminstone två aspekter att belysa från rättskraftssynpunkt.

Den första aspekten är i vilken mån en gruppmedlem kan återkomma i ett senare skede och föra talan angående ett annat fel än det som grupprättegången har handlat om. Frågan var uppe till prövning i NJA 1984 s. 733. Högsta domstolen konstaterade att rättskraften är begränsad till det eller de fel varom talan har förts i målet. Avgörande för den bedömningen blir regelmässigt vilket samband som föreligger mellan det fel som åberopas i den nya rättegången och vad som har behandlats i den tidigare processen. Rättsfallet avsåg fast egendom. Huruvida samma princip gäller för lös egendom är oklart. Nämnas bör också att utgången i målet har kritiserats av Ekelöf (se Rättegång III, 1988, s. 114).

En annan sida av rättskraften är om gruppmedlemmarna kan väcka en ny talan med ett annat yrkande på grund av samma fel som var föremål för bedömning i grupprättegången.

Yrkandena kan i sådant fall vara kumulativa, såsom när en köpare hävdar rätt till både hävning och skadestånd på grund av samma fel. Hävnings- och skadeståndsfrågan får då anses utgöra olika rättsföljder. Men domstolen i en senare skadeståndsprocess är dock bunden av ett tidigare avgörande i hävningsfrågan, dvs. när rätten bedömer köparens rätt till skadestånd har den att utgå från att han haft eller inte haft rätt att häva köpet. Som framgår av den köprättsliga lagstiftningen är skadeståndet dock inte accessoriskt till hävningsrätten. Också ett fel som är mindre kvalificerat kan grunda rätt till skadestånd (och därjämte prisavdrag, omleverans eller dylikt).

Det tidigare och det nya yrkandet kan också vara alternativa till varandra. Ett exempel är att en köpare först får ogillad en talan om hävning och därefter i en ny process vill ha prisavdrag för samma fel. Också här anser Ekelöf att det är frågan om olika rättsföljder (Rättegång III, 1988, s. 121). Han menar dock att man kan sätta i fråga om den senare talan skall tillåtas om hävningsyrkandet ogillats därför att varan befunnits vara felfri. I Kommentaren till RB påpekas att de olika yrkandena väl kan anses röra samma rättsföljd (RB I s. 17:46). Frågan har numera besvarats av Högsta domstolen på så sätt att en ogillande dom angående ett av yrkandena har rättskraft beträffande båda yrkandena även om det andra yrkandet aldrig har framställts (NJA 1994 s. 23).

Att rättskraften är begränsad på det sätt som här förespråkas är av väsentlig betydelse i en grupprättegång. Man kan inte se bort från att inte alla i en grupp konsumenter som har drabbats av samma fel i varan är berättigade att kräva samma köprättsliga påföljd eller gör samma bedömning om möjligheterna att driva igenom en viss sanktion. Gruppmedlemmarna måste i sådan händelse informeras om att de genom

gruppföreträdarens talan förlorar varje ytterligare möjlighet att göra gällande felet, även om grupptalan är begränsad till någon av flera alternativa påföljder.

En tredje typisk målkategori som kan bli föremål för grupprättegång är talan i anledning av immissionsstörningar. Här kan diskuteras förhållandet i rättskraftshänseende mellan talan om förbud (inbegripet yrkande om skyddsåtgärder) och talan om skadestånd. Ekelöf synes mena att det då är fråga om olika rättsföljder, utom såtillvida att en lagakraftvunnen förbudsdom har rättskraft med avseende på efter domen inträffade skador (se Rättegång III, 1988, s. 120). Det är enligt vår mening klart att ett motsvarande förbehåll inte kan gälla om förbudstalan ogillas. I vart fall kan så inte vara fallet om rätten till skadestånd saknar samband med förbudsfrågan. Så är regleringen på miljöskadeområdet utformad. Den som drabbas av en miljöskada har rätt till ersättning oavsett om den skadevållande verksamheten är tillåtlig eller inte. En förbudsdom kan då rimligen inte inverka på ersättningsrätten och vice versa.

Vissa andra frågor

Enligt 17 kap. 11 § RB äger en dom rättskraft endast såvitt därigenom avgjorts den sak, varom talan väckts. Ordalydelsen ger uttryck för att rättskraften förutsätter att det råder samstämmighet mellan domen och den talan som förts i målet. Man kan i det hänseendet föreställa sig två former av avvikelser mellan domen och den förda talan, dels att domstolen glömmer ett yrkande eller en grund och dels att rätten dömer över ett yrkande eller en grund som inte omfattas av parternas talan. Vi behandlar dock samstämmighetsfrågan med ett visst avsteg från denna typindelning.

Det torde vara helt klart att en dom saknar rättskraft till den del domstolen därigenom har underlåtit att ta ställning till eller dömt över ett annat yrkande, om yrkandet utgör en särskild rättsföljd. Har t.ex. käranden yrkat ersättning för en viss skada men domstolen i stället tillerkänt honom ersättning för en annan skada har domen ingen rättskraft, vare sig med avseende på den bortglömda eller på den prövade rättsföljden.

Mer tveksamt är hur rättskraften verkar med avseende på ett yrkande som inte utgör en egen rättsföljd. Exempel på det är att rätten dömer ut ett högre belopp än vad käranden har yrkat eller att det i domen inte tas ställning fullt ut till en viss yrkad skadeersättning. Här finns olika uppfattningar om hur man bör bedöma rättskraftsfrågan. På samma sätt är det beträffande bortglömda eller prövade men inte åberopade grunder.

Enligt Ekelöf skall man i sådant fall avgöra frågan utifrån föreställningen att rättskraften omfattar en viss rättsföljd. Andra (bl.a. Gärde) menar att domen saknar rättskraft med avseende på bortglömda eller felaktigt prövade grunder.

Oavsett hur man ser på rättskraftens utsträckning i dessa frågor kan det inte sägas att en dom i en grupprättegång riskerar att skada en gruppmedlem på ett sådant sätt att rättegångsformen framstår som olämplig om inte rättskraftsreglerna modifieras.

En annan fråga som det finns anledning att beröra är vilken rättskraftsverkan som tillkommer en dom varigenom en förlikning stadfästs. Som vi redogjort för i ett tidigare avsnitt kan en förliknings innehåll angripas enbart med stöd av civilrättsliga ogiltighetsregler. Det kan emellertid också tänkas att stadfästelsen har föregåtts av något processuellt fel som gör att domen skall rivas upp. Frågan hur en lagakraftvunnen förlikningsdom skall angripas har i rättspraxis besvarats på två sätt. Sålunda har Högsta domstolen i ett fall funnit att domen kan bli föremål för resning (NJA 1974 s. 295) och i ett annat fall konstaterat att förlikningsdomen inte är hinder mot att väcka en ny talan om ogiltigförklaring av förlikningen (NJA 1975 s. 507).

Slutsats

Genomgången av rättskraftens verkningar mellan parterna och mot tredje man har gett vid handen att också passiva gruppmedlemmar kommer att omfattas av rättskraften hos en dom som meddelas i en grupprättegång. Enligt vår åsikt är detta en förutsättning för att en sådan rättegång skall kunna erbjuda ett effektivt och ändamålsenligt processalternativ till vanliga individuella taleformer. Även om det följer av gällande rättskraftsprinciper att passiva gruppmedlemmar blir bundna av en dom anser vi att det i klargörande och pedagogiskt syfte bör intas en uttrycklig bestämmelse härom i lagen om grupprättegång.

En doms rättskraft anses med Ekelöfs terminologi omfatta även icke åberopade rättsfakta, såvitt dessa hänför sig till den rättsföljd om vilken talan förts. Rättskraften är dessutom begränsad, förutom i rättsföljdshänseende, till omständigheter som inträffat före domen och med hänsyn till domstolens sakliga behörighet. Inte i något av dessa avseenden finner vi att gällande principer behöver korrigeras för att ligga i linje med passiva gruppmedlemmars och motpartens intressen.

14 Överklagande

I detta kapitel redogör vi för de principer som skall gälla vid överklagande av en dom eller ett beslut i en grupprättegång. Övervägandena omfattar både frågan om vilka avgöranden som skall gå att överklaga och spörsmålet om vem som skall ha klagorätt. Beträffande det senare konstaterar vi att enskilda gruppmedlemmar bör ges en i förhållande till gruppföreträdaren subsidiär rätt att överklaga, antingen för egen del eller till förmån för en grupp.

14.1 Överklagande till hovrätt

14.1.1 Inledande anmärkningar

Tyngdpunkten i rättskipningen bör ligga på tvisteprövning i första instans, dvs. normalt tingsrätt. Ett väl fungerande processuellt sanktionssystem förutsätter att man kan uppnå rättssäkra domstolsavgöranden på ett snabbt, billigt och enkelt sätt. Enligt vår mening uppfyller rättegångsförfarandet vid tingsrätt högt ställda krav på en effektiv tvistehantering. Det innebär dock inte en garanti för att samtliga avgöranden som meddelas i första instans är riktiga. Man skall inte se bort från att det kan förekomma rent felaktiga domslut som strider mot lagregler eller hävdvunna rättsgrundsatser. Vanligare är dock att det bland underrätterna förekommer bedömningar i bevisvärderingsfrågor, lagtolkningsfrågor och dylikt som på olika sätt avviker från eller till och med strider mot varandra. Medborgarnas rättssäkerhet kräver att lika fall behandlas på lika sätt i domstolarna och att rättskipningen präglas av förutsebarhet. Detta förutsätter att det i vissa frågor föreligger auktoritativa uttalanden från en högre domstol.

Det är följaktligen inte möjligt att skapa ett rättssäkert och effektivt processuellt regelsystem utan att det finns möjlighet till omprövning av ett domstolsavgörande. I Sverige har detta för de flesta fall lösts på så sätt att ett avgörande i tingsrätt kan överklagas till hovrätt och vidare till Högsta domstolen. För några undantagssituationer gäller dock att ett avgörande kan tas upp på nytt av tingsrätten. I förevarande avsnitt behandlas fullföljds- och omprövningsreglernas tillämpning i en grupprättegång.

Fullföljdsregler måste utformas med beaktande av flera, i viss mån motstridiga, hänsyn. Å ena sidan är möjligheten till överprövning en viktig faktor för att garantera den enskilde rättsskydd och för att möjliggöra att domstolarna kan fungera rättsutvecklande och rättsskapande. Å andra sidan försämrar den dubbla prövningen utsikterna till att nå ett så snabbt, enkelt och billigt avgörande som möjligt och har allmänt processekonomiska nackdelar. Möjligheten att överklaga får inte bli ett vapen som parterna lätt kan använda i taktiskt syfte för att förhala ett slutligt avgörande. Man bör dessutom inte blunda för de statsfinansiella konsekvenserna av ett frikostigt fullföljdssystem.

Med dessa hänsynstagande som underlag diskuteras nedan vilka avgöranden som bör vara överklagbara, vem som skall ha rätt att klaga och hur förfarandet i hovrätt skall vara utformat i en grupprättegång. Vi behandlar dessutom under särskilda rubriker dels klagofrister och dels frågan om prövningstillstånd som en förutsättning för att hovrätten skall ta upp ett mål till prövning i sak.

14.1.2 Överklagbara avgöranden

Allmänt

Bland rättens avgöranden brukar man skilja mellan dom, slutligt beslut och icke-slutligt beslut. En dom eller ett slutligt beslut innebär att rätten skiljer saken från sig. Vid dom sker det genom att rätten avgör själva saken. Ett slutligt beslut innefattar prövning av något annat än saken, t.ex. ett rättegångshinder. Icke-slutliga beslut kan röra både saken och en rättegångsfråga, men innebär inte i något fall att rättens prövning av käromålet upphör.

Det förhållandet att rättegången fortsätter efter ett icke-slutligt beslut gör att man har särskild anledning att fråga om det är motiverat att tillåta att ett sådant beslut kan överklagas. Ett icke-slutligt beslut har ibland betydelse för den fortsatta rättegångens utformning. Möjligheten att överklaga kan då utnyttjas av en illojal part som en förhalningsmanöver. En annan synpunkt värd att beakta är att en part kan sakna intresse av att få ett sådant beslut ändrat, om han ändå vinner processen. Det finns t.ex. ingen anledning för den vinnande parten att få ett beslut om avvisning av bevisning omprövat.

Vi behandlar här de tre olika kategorierna av avgöranden var för sig.

Dom

En dom är alltid överklagbar, om inte annat är föreskrivet. Ett sådant undantag är tredskodom, där rättsmedlet är återvinning enligt 44 kap. 9 § RB i stället för fullföljd till högre instans. Återvinning innebär att handläggningen återupptas vid den domstol där domen meddelades. I det hänseendet saknas skäl att göra undantag för tredskodomar som meddelas i en grupprättegång.

Ett annat undantag från huvudregeln är att parterna kan avtala att inte överklaga en dom som meddelas i anledning av en uppkommen tvist eller en framtida tvist som kan härledas till ett visst angivet rättsförhållande, om förlikning om saken är tillåten. I småmål gäller dock inte avtal som ingåtts före tvistens uppkomst. Vid sidan av sådana avtal är det dessutom möjligt för en part att efter domen göra en bindande utfästelse att inte överklaga, om målet är dispositivt. Såväl ett avtal som en utfästelse skall beaktas av domstolen först efter invändning från klagandens motpart.

Överenskommelser som gör domstolsprövningen till ett eninstansförfarande kan många gånger vara ett lämpligt sätt att säkerställa en snabb och billig tvistlösning. Kombinerat med möjligheten enligt 56 kap. 13 § RB att hänskjuta en prejudikatfråga till prövning i Högsta domstolen är avtalet inget hinder mot att rättegången fyller också en rättsbildande funktion.

Det finns inget som talar mot att denna typ av avtal och utfästelser kan ha sitt berättigande i en grupprättegång. Tvärtom kan det finnas mycket att vinna, inte minst i processekonomiskt hänseende, om man kan få tvistefrågor som rör många människor på samma eller likartat sätt avgjorda samtidigt genom prövning i endast en instans. Emellertid gör vissa förhållanden oss tveksamma till det lämpliga att tillåta sådana avtal och utfästelser fullt ut i en grupprättegång.

Vi har tidigare framhållit betydelsen av att den som utses till gruppföreträdare inte kommer att ha någon civilrättslig dispositionsrätt över medlemmarnas anspråk. Det enda undantaget härifrån blir att gruppföreträdaren under vissa förutsättningar kommer att kunna träffa förlikning för gruppens räkning. Vårt förslag till regler om grupprättegång innebär vidare att en person inte kan tvingas att göra sin rätt gällande vid domstol. Den som inte vill få sitt anspråk prövat skall ha rätt att träda ur rättegången. Gruppföreträdaren kommer alltså inte heller att ha någon fri förfoganderätt över om och på vilket sätt ett civilrättsligt anspråk skall bli föremål för processande.

Vår bedömning är att det strider mot denna grundsyn att tillåta gruppföreträdaren att träffa ett avtal eller göra en utfästelse som skulle hindra den enskilda medlemmen från att få sitt anspråk prövat i högre

instans. Det bör därför i lagen om grupprättegång införas en bestämmelse som förbjuder gruppföreträdaren att träffa ett sådant avtal eller göra en sådan utfästelse för gruppens räkning.

Detta hindrar självklart inte enskilda medlemmar från att i förväg eller i efterhand förbinda sig gentemot motparten att inte överklaga en dom. En sådan överenskommelse eller utfästelse skall vara gällande också i grupprättegången, om den åberopas av motparten.

Huvudregeln att en dom alltid går att överklaga innefattar som regel att fullföljd kan ske omedelbart. I ett avseende föreligger här ett undantag, nämligen i fråga om mellandom enligt 17 kap. 5 § andra stycket RB. Beträffande en sådan dom gäller att rätten med hänsyn till omständigheterna skall bestämma om domen får överklagas särskilt eller endast i samband med att tingsrättens slutliga avgörande överklagas. Denna princip bör gälla också när mellandomen meddelas i en grupprättegång.

Som framgått ovan (se avsnitt 13.4.5) föreslår vi att det i grupprättegångar skall införas en möjlighet för rätten att meddela s.k. särskild mellandom. Frågan är om det för denna domstyp bör gälla vanliga fullföljdsregler, bestämmelser motsvarande dem för mellandom enligt 17 kap. 5 § andra stycket RB eller ett totalt förbud mot särskild fullföljd.

Ett villkorat domslut blir aktuellt bara om käromålet helt eller delvis bifalls. Kännetecknande för domen är då att bifallet är preliminärt. Den slutliga utgången är beroende av en fortsatt prövning av en eller flera tvistefrågor. Detta talar med viss styrka för att domen över huvud taget inte skall gå att överklaga särskilt. Den part som domen gått emot har inget att vinna på ett särskilt överklagande om den fortsatta prövningen ändå leder till att han vinner målet. Det är tillräckligt att han, om också den senare domen går honom emot, har möjlighet att få båda domarna överprövade. Möjligheten att överklaga särskilt kan dessutom skapa fara för att målet kommer att prövas dubbelt i flera instanser genom att först den särskilda mellandomen och därefter det slutliga avgörandet överklagas till hovrätt (och eventuellt Högsta domstolen).

Å andra sidan kan situationen komma att vara sådan att de frågor som prövats genom den särskilda mellandomen är tämligen lättutredda eller att prövningen avsett enbart rättsfrågor medan de kvarstående tvistefrågorna är komplicerade och innebär betydande tids- och kostnadsbesvär att klarlägga och få rättsligt prövade. Det torde många gånger bli den sortens överväganden som föranleder domstolen att dela upp handläggningen genom att tillgripa särskild mellandom. Under dessa förutsättningar kan det vara en fördel att först få de gemensamma tvistefrågorna avgjorda, trots den risk för dubbla processkedjor som överklagandet innebär. Särskilt gäller det om båda parter har fog för sina ståndpunkter och utgången därför är i någon mån oviss.

Dessa överväganden leder oss till slutsatsen att det bör överlåtas på domstolen att i varje särskilt fall bestämma om en särskild mellandom skall få överklagas särskilt eller endast i samband med att rättens slutliga avgörande överklagas. Som framgått tidigare får man anta att ett villkorat domslut kommer att omfatta bara vissa delar av gruppen. Avgörandet av de gemensamma tvistefrågorna blir för en del av gruppen en slutlig dom medan andra medlemmars rätt kommer att vara beroende av en fortsatt prövning av individuella tvistefrågor. Även om rätten bestämmer att domen i den del den villkorats inte får överklagas särskilt bör i sådant fall gälla undantag för det fall någon överklagar domen för eller mot hela gruppen.

Slutligt beslut

I likhet med domar är slutliga beslut möjliga att överklaga, om inte annat är föreskrivet. Vi känner inte till någon sådan föreskrift som kräver särskilda överväganden i anledning av en reform om införande av grupprättegångar. Ett slutligt beslut får vidare inte överklagas om parten har rätt att i stället ansöka om återupptagande av målet.

Vi skall i detta avsnitt behandla frågan om fullföljd mot beslut att helt eller delvis avvisa en talan för eller mot en grupp och att skriva av ett grupptalanmål i anledning av återkallelse eller parts utevaro.

Som framgått i annat sammanhang kan avvisnings- och avskrivningsbeslut komma att avse antingen hela talan eller något käromål (medlemsanspråk). Begränsas beslutet till att avse ett bestämt eller vissa bestämda käromål bör det kunna överklagas på samma sätt som gäller i en vanlig rättegång, med undantag för en situation. Det kan i en grupprättegångs inledande skede bli nödvändigt för käranden att justera gruppens bestämning för att uppfylla de särskilda processförutsättningar som kommer att gälla i en sådan rättegång. Innebär justeringen att talan inskränks till att avse ett färre antal medlemmar eller anspråk föreligger det formellt sett en återkallelse. Svaranden kommer emellertid inte att ha rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB i anledning av en återkallelse som sker under den tid som enligt vårt förslag en medlem kommer att ha rätt att träda ur gruppen. Svaranden kommer därmed att sakna skäl att överklaga avskrivningsbeslutet. Vi menar att det inte heller finns anledning att tillåta en medlem att överklaga ett sådant avskrivningsbeslut. För att undanröja eventuella tveksamheter och risken för onödiga överklaganden bör det i lagen om grupprättegång införas ett förbud mot att föra talan mot avskrivningsbeslut som grundas på en partiell återkallelse av grupptalan i ett inledande skede av grupprättegången.

Ett beslut att avvisa eller skriva av en talan för eller mot en grupp kommer att medföra att grupprättegången avbryts. Det kan i många situationer framstå som olyckligt att domstolsprövningen av medlemmarnas anspråk skall upphöra helt bara för att grupprättegången avslutas. Vi föreslår därför att det införs ett särskilt förfarande som möjliggör en övergång från grupprättegång till individuella processer (se avsnitt 13.2.6). Detta kan föra med sig att ett avbrytande av grupprättegången ger upphov till olika typer av beslut med skilda fullföljdsbestämmelser. Beträffande käromål som inte blir föremål för fortsatt prövning skulle rätten behöva meddela ett slutliga beslut om avvisning eller avskrivning av talan för eller mot gruppen i den delen. När det gäller övriga käromål skulle rätten meddela beslut om den fortsatta handläggningen, dvs. icke-slutliga beslut. En sådan ordning är direkt olämplig med hänsyn till möjligheten att få överprövat det riktiga i att grupprättegången avbryts. Vi har löst detta genom att föreskriva att rätten skall fatta ett formenligt beslut att avbryta grupprättegången som kan överklagas särskilt.

Icke-slutligt beslut

I motsats till det som gäller för dom och slutligt beslut får ett icke-slutligt beslut som huvudregel överklagas endast i samband med överklagande av en dom eller ett slutligt beslut. Undantag gäller dock dels genom att en part, utan att överklaga en dom eller ett slutligt beslut, kan påkalla prövning av ett beslut till bemötande av motpartens ändringsyrkande och dels när det är särskilt föreskrivet. Vi tar fortsättningsvis upp beslut som enligt rättegångsbalken kan överklagas särskilt och de ytterligare beslut som kan aktualiseras i en grupprättegång och där frågan om särskild fullföljdsrätt bör diskuteras. Det skall påpekas att vi inte gör någon uttömmande genomgång av rättegångsbalkens bestämmelser om fullföljdsrätt. Framställningen begränsas till sådana beslut som typiskt sett kan förväntas meddelas i en grupprättegång och där det bör diskuteras om man skall göra avsteg från rättegångsbalkens fullföljdssystem.

Beslut att ogilla en invändning om rättegångshinder

I fråga om dessa beslut gäller att rätten med hänsyn till omständigheterna skall bestämma om beslutet får överklagas särskilt eller endast i samband med att en dom eller ett slutligt beslut överklagas (49 kap. 3 § RB). Bestämmelsen måste ses tillsammans med regleringen i 34 kap. RB om rättens prövning av rättegångshinder.

Enligt 34 kap. 2 § RB skall invändning om rättens behörighet framställas senast när parten första gången skall föra talan i målet. Underlåter parten det är hans rätt att framställa invändningen förfallen. Här skall nämnas att en medlem i en grupp på svarandesidan enligt vårt förslag kommer att föreläggas en särskild tid inom vilken han måste göra invändning om rättens behörighet i samband med att han underrättas om att det har inletts en grupprättegång.

Görs det invändning i rätt tid skall rätten enligt 34 kap. 3 § RB snarast möjligt ge beslut över invändningen. Däremot kommer det inte att meddelas något överklagbart beslut om rätten finner att en invändning har framställts för sent.

Vi bedömer att det här beskrivna förfaringssättet kommer att medföra en ändamålsenlig behandling av rättens behörighet (såvitt angår dispositiva hinder) också i en grupprättegång.

När det gäller andra rättegångshinder sägs i 34 kap. 3 § RB att rätten skall meddela beslut över en invändning om ett sådant hinder, om dess beskaffenhet fordrar det. Den närmare innebörden av bestämmelsen har behandlats i avsnitt 12.8. Som framhålls där får de särskilda omständigheterna i varje mål avgöra om rätten bör meddela ett särskilt beslut eller inte. I det sammanhanget bör man beakta fullföljdsbestämmelsen i 49 kap. 3 § RB, som innebär att rätten med hänsyn till omständigheterna skall bestämma om talan skall få föras särskilt eller endast i samband med att dom eller slutligt beslut överklagas. Det framstår i många situationer som onödigt att meddela ett särskilt beslut att ogilla en invändning, om rätten har uppfattningen att talan mot beslutet skall få föras enbart i samband med att dom eller slutligt beslut överklagas. Detta gäller i synnerhet om rättegångshindret är sådant som högre rätt har att beakta självmant vid ett överklagande (av en dom eller ett slutligt beslut). Som exempel på sådana hinder kan nämnas de särskilda processförutsättningar som kommer att gälla för en grupprättegång, såsom att det skall finnas en med hänsyn till omständigheterna i målet lämpligt bestämd grupp, att merparten av de anspråk talan avser inte lika väl kan göras gällande av eller mot gruppmedlemmarna enskilt, att talan kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt och att det skall finnas någon som bedöms lämplig att som part föra talan och ta till vara medlemmarnas rätt i målet. Att dessa processförutsättningar är uppfyllda skall rätten kontrollera fortlöpande, så snart anledning förekommer därtill (34 kap. 1 § RB). En part som vill göra invändning om ett sådant rättegångshinder kan göra framställning om det när som helst under rättegången och i alla instanser.

Vi menar att det i sådana fall praktiskt taget saknas anledning att i ett särskilt beslut ogilla invändningen, om rätten inte anser att det finns befogad anledning att tillåta parten att överklaga beslutet omedelbart.

Häri ligger ingen skillnad mellan förhållandet i en vanlig rättegång och hur frågan kommer att ställa sig i en grupprättegång. Inte heller i övrigt ser vi något motiv till att införa särbestämmelser för grupprättegångar när det gäller fullföljd mot beslut att ogilla invändningar om rättegångshinder. Detta gäller oavsett om invändningen framställs av en part eller av en gruppmedlem.

Beslut att avvisa ett ombud eller ogilla ett yrkande om det

Vi har tidigare förordat att enskild grupptalan och organisationstalan skall föras genom ombud som är advokat, om det inte föreligger särskilda skäl. Avvisar rätten ombudet uppstår det en brist i processförutsättningarna som skall föranleda att talan avvisas. Det följer emellertid av 12 kap. 6 § RB att rätten i samband med att den avvisar ett ombud skall ge parten tillfälle att ställa ett nytt ombud för sig. Först om parten underlåter det kommer rätten att kunna avvisa en grupptalan på grund av ett sådant rättegångshinder.

Eftersom ombudstvånget är en processförutsättning kan parten få frågan om ombudets lämplighet prövad av högre rätt genom att överklaga beslutet att avvisa talan. Det kan med hänsyn till detta synas onödigt att parten skall ha rätt att föra talan särskilt mot beslutet att avvisa ombudet. En sådan fullföljdsrätt föreligger i vanliga rättegångar enligt 49 kap. 5 § 1 RB. Ett undantag från denna klagomöjlighet skulle emellertid få till följd att parten hamnar i ett väsentligt sämre läge om han inte vinner framgång med sitt överklagande. Rör överklagandet bara frågan om avvisning av ombudet kan parten avhjälpa bristen i processförutsättningarna genom att ställa ett nytt ombud för sig, om tingsrättens beslut står fast. Gäller överprövningen ett beslut att avvisa talan måste parten däremot väcka ny talan genom ett annat ombud, med åtföljande konsekvenser för målets handläggning och i kostnadshänseende. Övervägande skäl talar därför för att fullföljdsrätten enligt 45 kap. 5 § 1 RB skall finnas också i en grupprättegång.

Nyssnämnda bestämmelse i rättegångsbalken ger även rätt att överklaga ett beslut genom vilket rätten har ogillat ett yrkande om avvisning av ett ombud. I en grupprättegång kan detta bli aktuellt t.ex. om en medlem menar att ombudet inte är lämpligt att föra gruppens talan i målet. Ett sådant yrkande framstår närmast som en invändning om rättegångshinder, vilket kan synas motivera att man i det avseendet gör undantag från 49 kap. 5 § 1 RB. Följden skulle emellertid kunna bli att det uppstod komplicerade och svårbemästrade fullföljdssituationer i hovrätten. Antag t.ex. att rätten ogillar en medlems invändning om rättegångshinder (att ombudet är olämpligt) och ger medlemmen

möjlighet att klaga särskilt på beslutet. Förutsätt vidare att hovrätten vid sin prövning finner att medlemmens invändning är riktig och att talan följaktligen skall avvisas på grund av rättegångshinder. En sådan utgång framstår inte som rimlig med hänsyn till att gruppföreträdaren, om i stället tingsrätten hade avvisat ombudet (dvs. fattat ett riktigt beslut), skulle getts möjlighet att ställa ett nytt ombud för sig.

Vi menar att det mot bakgrund av dessa förhållanden får accepteras att det i en grupprättegång kommer att föreligga en viss motstridighet mellan 49 kap. 5 § 1 RB och 49 kap. 4 § RB när det gäller invändning om rättegångshinder som grundar sig på att det saknas ett lämpligt ombud för den som för enskild grupptalan eller organisationstalan.

Beslut att ogilla ett yrkande om intervention

Enligt 49 kap. 5 § 2 RB får talan föras särskilt mot ett beslut varigenom rätten har ogillat tredje mans yrkande att få delta i rättegången som intervenient. I en grupprättegång kommer en passiv gruppmedlem att formellt inta ställning av tredje man, även om han i flera hänseenden skall vara jämställd med part vid tillämpning av rättegångsbalken. Ett av fundamenten i skyddet för gruppmedlemmarnas intressen i rättegången kommer att vara deras rätt att intervenera. En sådan intervention ger medlemmarna en starkare processuell ställning än vid självständig intervention enligt rättegångsbalken.

Det kan antas att medlemmarnas interventionsrätt som regel inte kommer att föranleda några problem för domstolarna. Situationer kan dock tänkas där det är osäkert om den som yrkar att få intervenera är medlem eller inte. Att det kan föras talan särskilt mot ett beslut som innebär att sökanden förvägras att intervenera borgar för att den som är medlem inte kommer att lida skada på grund av ett oriktigt beslut i underrätten. I de allra flesta fall kommer det att saknas anledning att vilandeförklara talan på grund av att sökanden för talan mot beslutet. Ett överklagande kommer därför endast i sällsynta undantagssituationer att försena eller försvåra handläggningen av grupprättegången.

Beslut om inträde i rättegången på grund av överlåtelse

I 49 kap. 5 § RB finns en uttrycklig bestämmelse om att man kan föra talan mot ett beslut vari rätten prövat en fråga om partssuccession enligt 13 kap. 7 § RB på grund av överlåtelse av processföremålet. I en grupprättegång kommer den som förvärvat processföremålet från en gruppmedlem att kunna göra anspråk på att få inträda som medlem i

gruppen. Han kommer genom medlemskapet att få rätt att intervenera i rättegången. Däremot kommer en förvärvare inte att kunna överta ett gruppföreträdarskap på grund av en överlåtelse.

Det saknas anledning att i fullföljdshänseende behandla succession enligt vårt förslag till reglering av en grupprättegång på annat sätt än vid partssuccesion enligt rättegångsbalken.

Klagan över att ett mål försenas i onödan

Under en rättegångs förlopp beslutar rätten i olika frågor som på ett eller annat sätt kan påverka handläggningen tidsmässigt. En part som är missnöjd med ett sådant beslut och anser att det leder till att målet försenas i onödan kan på den grunden överklaga beslutet enligt 49 kap. 7 § RB. Fullföljdsrätten är utan tidsinskränkning. I en grupprättegång kan ett överklagande komma att aktualiseras i anledning av t.ex. en uppdelning av handläggningen på gemensamma och individuella tvistefrågor, ett beslut att tillåta en utvidgning av talan eller överflyttning av mål från en tingsrätt till en annan. Enligt vår bedömning är det inte motiverat att beröva parterna möjligheten att klaga på beslut i sådana och andra frågor om de anser att den beslutade åtgärden leder till att målet försenas i onödan.

Beslut om byte av taleform

Vårt förslag till utformning av regler om grupprättegång innebär bl.a. att en sådan rättegång skall kunna inledas genom att en individuell process ombildas till en grupprättegång efter ansökan från käranden. Rätten skall pröva ansökningen på samma sätt och enligt samma grunder som kommer att gälla när någon vill inleda en grupprättegång genom ansökan om stämning. Det blir sålunda främst en fråga om att undersöka om de processförutsättningar som kommer att gälla för sådana rättegångar är uppfyllda.

Svarandens möjligheter att motsätta sig ett byte av taleform kommer i första hand att bestå av rätten att framställa invändningar om rättegångshinder. Rättegångsbalken innehåller särskilda fullföljdsregler vid beslut varigenom den typen av invändningar ogillas. Svaranden kommer dessutom att kunna klaga på ett beslut att byta handläggningsform under påstående att bytet medför att det individuella målet försenas i onödan. Vi anser att det saknas skäl att därutöver ge svaranden rätt att föra talan mot ett beslut att bifalla kärandens ansökan om byte av rättegångsform.

Om rätten finner att det brister i förutsättningarna för att ta upp kärandens talan för eller mot gruppen och således byta rättegångsform, skall rätten avvisa kärandens talan i den delen. Detta blir att anse som ett slutligt beslut som kan överklagas av käranden.

När en grupprättegång inleds kan det samtidigt pågå individuella processer mellan medlemmar och gruppens motpart angående frågor som omfattas av grupptalan. Vi föreslår att de pågående rättegångarna inte skall vara hinder (litispendens) mot att ta upp grupptalan. I stället menar vi att rätten skall kunna skriva av det först väckta målet med förklaring att talan omfattas av grupprättegången, om detta har fördelar för handläggningen.

Frågan om byte av handläggningsform kommer i dessa fall att avgöras på andra bedömningsgrunder än i den ovan behandlade situationen, när bytet är en teknik för att inleda en grupprättegång. Rättens prövning av om en individuell talan skall uppgå i en pågående grupprättegång måste ske utifrån en bedömning av vilken handläggningsform som är lämpligast för det ifrågavarande käromålet. Man kan i det avseendet dra paralleller till beslut enligt rättegångsbalken om förening av mål. Ändamålet med åtgärderna är att möjliggöra den mest effektiva hanteringen av målen. Särskild talan mot sådana beslut kan föras endast med stöd av bestämmelsen i 49 kap. 7 § RB. Enligt vår bedömning bör detsamma gälla om rätten skriver av ett mål med förklaring att talan omfattas av en grupptalan eller lämnar en framställning om det utan bifall. Den som är missnöjd med beslutet skall alltså kunna få det omprövat endast om han gör gällande att åtgärden medför att målet försenas i onödan. Här skall märkas att avskrivningsbeslutet alltså inte blir att betrakta som ett slutligt beslut.

Beslut om utseende av gruppföreträdare m.m.

En grupprättegång kommer att präglas av bl.a. att någon för talan för en grupps räkning utan att ha medlemmarnas uppdrag till det. Den part som för grupptalan kallas gruppföreträdare. Vid grupptalan på kärandesidan skall rätten utse den som inleder rättegången till gruppföreträdare, om han är lämplig att föra talan för gruppens räkning. Att lämplighetskravet är uppfyllt under hela rättegången blir en processförutsättning. Det betyder att ett beslut som ifrågasätts på grund av rättens bedömning av gruppföreträdarens lämplighet att föra talan som part blir att behandla som ett beslut angående frågan om rättegångshinder. Som framgått ovan regleras fullföljd mot sådana beslut på särskilt sätt.

Ibland kan det finnas flera som har inlett grupptalan samtidigt. Rätten skall då välja den som är lämpligast av dem att företräda gruppen i

rättegången. Och vid grupptalan på svarandesidan kommer domstolen inte att vara bunden till någon viss personkategori när den utser gruppföreträdare. I båda dessa fall kan det finnas medlemmar som hellre sett att någon annan utsetts till gruppföreträdare. Tingsrätten kommer att ha små möjligheter att ompröva sitt beslut. Endast om det föreligger särskilda skäl kommer rätten att kunna förordna om byte av gruppföreträdare utan att företrädaren ansetts olämplig att fortsätta föra talan som part. Samtidigt får man räkna med att det i vissa situationer kommer att råda tveksamhet om den av rätten utsedda representanten verkligen är den mest lämpliga personen.

Övervägande skäl talar därför för att det bör finnas en möjlighet att föra talan särskilt mot rättens beslut att utse en gruppföreträdare också när klaganden inte vill ifrågasätta den utsedda representantens lämplighet i sig. Klagorätten bör emellertid inte vara vidare än för den som vill klaga över att rätten ogillat en invändning mot den utsedda gruppföreträdarens lämplighet. Det bör alltså läggas på domstolen att från fall till fall bestämma om talan skall få föras särskilt eller endast i samband med att dom eller slutligt beslut överklagas.

Det som här sagts skall också gälla beslut om utseende av en särskild gruppföreträdare eller om byte av gruppföreträdare. För tydlighetens skull bör påpekas att detta inte innebär att det skall vara möjligt att klaga över rättens beslut att över huvud taget utse en särskild gruppföreträdare. Den särskilda klagorätten skall vara begränsad till frågan om det finns någon annan mer lämplig person att fungera som sådan gruppföreträdare. Menar någon att rätten inte alls borde ha utsett ytterligare gruppföreträdare blir han hänvisad till att föra talan med hänvisning till att rättens åtgärd medför en onödig försening av målet.

Beslut att ogilla en begäran om undantag från ombuds- och advokattvång

Den som vill föra enskild grupptalan eller organisationstalan kommer att vara tvingad att föra talan genom ombud som skall vara advokat. Endast om det föreligger särskilda skäl kommer undantag från ombuds- och advokattvånget att kunna medges. Det torde bara i mycket speciella situationer uppstå tveksamhet om ett sådant undantag bör medges i ett eller annat avseende. En särskild fullföljdsrätt kan därför antas få ringa praktisk betydelse generellt sätt. Å andra sidan innebär ombudstvånget att det läggs en ekonomisk börda på käranden, en börda som i det enskilda fallet kan bli avsevärt betungande. Ett beslut att neka käranden befrielse från ombuds- eller advokattvånget kan därför röra stora värden för parten. Att han kan medges befrielse genom fullföljd i samband med

överklagande av dom eller slutligt beslut får marginell verkan eftersom betydande kostnader redan då kan ha uppkommit. Vi föreslår med hänsyn till detta att ett beslut att ogilla en begäran om undantag från ombuds- och advokattvång skall kunna överklagas särskilt.

Det kan diskuteras om det dessutom bör finnas en rätt att klaga särskilt över ett beslut att medge ett sådant undantag. Vissa gruppmedlemmar kommer kanske att tycka att gruppföreträdaren inte klarar av att processa lika bra utan hjälp och stöd från ett ombud (som är advokat). Enligt vår mening är medlemmarnas rättsskydd i sådant fall garanterat genom möjligheten att göra invändning om rättegångshinder, dvs. att deras rätt inte blir tillvaratagen på ett effektivt och ändamålsenligt sätt av gruppföreträdaren, eller genom möjligheten att intervenera i rättegången.

Beslut att lämna en anmälan om utträde utan avseende

Vid grupptalan på kärandesidan kommer varje gruppmedlem att ha möjlighet att inom en viss tid träda ur gruppen. Utträdet skall ske genom en skriftlig anmälan till rätten. Man kan tänka sig olika sätt för domstolen att reagera på anmälningar som kommer in för sent. Anmälningen kan avvisas, ogillas, lämnas utan avseende eller förklaras inte föranleda någon åtgärd. Vi menar att det från praktisk, ändamålsfrämjande, systematisk och begreppsjuridisk synpunkt är lämpligast att anmälningen lämnas utan avseende.

Beslut av den arten går normalt inte att överklaga särskilt. När det är frågan om att lämna en anmälan om utträde från en grupprättegång utan avseende finns emellertid speciella förhållanden som gör det befogat att införa en särskild överklagandemöjlighet. Det är ur flera hänseenden viktigt att det redan i ett tidigt skede av rättegången står klart vilka personer som berörs av rättegången som gruppmedlemmar. Svarandens inställning till käromålet, åberopandet av individuella tvistefrågor, behovet att dela upp handläggningen på olika delar av saken osv. kan påverkas av om en viss person är medlem eller inte i gruppen. Det finns inget att vinna med att skjuta upp ett avgörande av den frågan till efter det att en dom eller ett slutligt beslut har meddelats. Tvärtom kan det ge upphov till onödiga kostnader för både parter och domstol.

Enligt vår åsikt talar alltså starka skäl för att det skall vara möjligt att föra talan särskilt mot rättens beslut att lämna en anmälan om utträde från gruppen utan avseende.

Anmodan från rätten till en medlem att intervenera i rättegången

En grupprättegång kommer att kunna inledas och genomföras även om det finns individuella tvistefrågor som kräver särskild utredning och riskerar att betunga och försvåra handläggningen. För att underlätta hanteringen av processen föreslår vi att rätten skall kunna förelägga en gruppmedlem att intervenera, om det behövs för handläggningen av en viss fråga eller del av saken. Redan genom att det görs en sådan anmodan kommer medlemmen att överta huvudansvaret för processen från gruppföreträdaren avseende den fråga eller del av saken som föranlett rättens åtgärd.

Medlemmen får själv välja om han vill följa rättens föreläggande eller inte. Fortsätter medlemmen att förhålla sig passiv kommer detta att få en negativ bevisverkan för honom. Väljer han att intervenera kan han drabbas av ett visst kostnadsansvar. Rättens bedömning att medlemmen skall inträda i stället för gruppföreträdaren för att bevaka sin rätt i målet kan alltså ställa medlemmen i ett svårt läge. Det kan med hänsyn härtill synas rimligt att medlemmen ges möjlighet att få rättens ställningstagande överprövat. Emellertid måste man i det sammanhanget beakta att konsekvenserna av rättens åtgärd ter sig olika beroende på vilken utgång målet slutligen får. Vinner medlemmen kommer rättens anmodan till honom inte att ha spelat någon egentlig roll. Har interventionen lett till kostnader för medlemmen kan han få dessa ersatta av motparten. Det finns därför enligt vår mening anledning att diskutera en särskild fullföljdsrätt endast mot bakgrund av vilka följder rättens anmodan kan få om medlemmens anspråk ogillas.

Väljer medlemmen att inte intervenera och förlorar han målet kan han endast i exceptionella undantagsfall angripa domen i efterhand och påstå att gruppföreträdaren brustit i sin processföring beträffande den fråga eller del av saken som föranlett rättens anmodan till medlemmen att intervenera. Det måste röra sig om flagranta övertramp och misstag av gruppföreträdaren för att medlemmen skall nå framgång med ett sådant påstående. Medlemmen får därför räkna med risken att hans passivitet leder till att han tillfogas en rättsförlust. Detta är emellertid något som i huvudsak beror på honom själv. Om han följt rättens anmodan och intervenerat hade han fått sina kostnader ersatta av motparten, om interventionen lett till att han vunnit målet. Skulle han däremot under alla förhållanden ha förlorat målet har passiviteten inte lett till någon skada.

Intervenerar medlemmen och förlorar han målet får han stå sina egna kostnader i rättegången. Han riskerar dessutom att få utge ersättning till motparten för dennes kostnader. Den ersättning som medlemmen kan

tvingas betala får dock antas komma att understiga vad han hade tvingats betala om han hade processat individuellt.

Sammantaget anser vi att det saknas tillräckliga skäl att medge särskild talan mot rättens åtgärd att anmoda en medlem att intervenera i rättegången. De få omständigheter som talar för en sådan fullföljdsrätt väger lätt mot risken att ett överklagande skulle allvarligt fördröja rättegången i onödan. Och ger man en medlem rätt att överklaga särskilt borde en gruppföreträdare ges motsvarande rätt att föra talan mot ett beslut av rätten att inte anmoda en medlem att agera själv.

Självklart skall en medlem kunna få rättens åtgärd överprövad i samband med att dom eller slutligt beslut överklagas. Det bör i sådant fall inte spela någon roll vem som överklagar domen eller det slutliga beslutet, dvs. om det är medlemmen själv, gruppföreträdaren eller en annan medlem.

Utvidgning av talan

Som vi redogjort för i avsnitt 13.2.2 kommer käranden i en grupprättegång att kunna utvidga sin talan till att omfatta fler käromål än dem om vilka talan väckts, om det är lämpligt med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter. En förutsättning för att utvidgning skall få ske blir att åtgärden ligger inom ramen för de processförutsättningar som kommer att gälla för grupprättegångar i allmänhet. Menar svaranden att det brister i det avseendet kommer han att kunna göra invändning om rättegångshinder. Ogillas invändningen kan han föra talan mot beslutet under de förutsättningar som anges ovan. En annan metod för svaranden att få lämpligheten av en utvidgning överprövad blir att föra talan om att åtgärden medför att målet försenas i onödan. Vi kan inte se att det skulle finnas behov av att ge svaranden ytterligare fullföljdsmöjligheter. Finner rätten att en yrkad utvidgning inte kan tillåtas kommer talan i den delen att avvisas. Det blir alltså frågan om ett slutligt beslut som kan överklagas av käranden.

Beslut i samband med att en grupprättegång avbryts och övergår i individuella processer

Det kan under en grupprättegång inträffa omständigheter som medför att rättegången måste avbrytas. Anledningen kan vara att nya förhållanden medför brister i processförutsättningarna, att käranden återkallar sin talan eller att parterna uteblir från ett sammanträde. Domstolen kommer då enligt huvudregeln att vara skyldig att underrätta gruppmedlemmarna

innan den fattar beslut att avvisa talan eller att skriva av ett mål. I samband med underrättelsen får rätten bestämma en tid inom vilken varje gruppmedlem kan inträda som part och föra talan angående sin egen rätt. Sker det skall rätten avskilja käromålet och förordna om den fortsatta handläggningen. Ett sådant förordnande kan innefatta att talan skall handläggas som ett s.k. småmål och att målet skall överflyttas till en annan domstol.

De beslut som rätten kommer att fatta i anledning av en övergång från grupprättegång till individuell process rör handläggningsfrågor. Vi menar att det saknas anledning att tillåta parterna att föra talan särskilt mot sådana beslut, i vidare mån än som följer av rättegångsbalkens bestämmelser.

Beslut i frågor om godkännande av riskavtal

Vårt förslag till lag om grupprättegång innefattar att det skall vara möjligt för den som vill föra talan för en grupp och en advokat att träffa avtal om att arvode till advokaten skall bestämmas med hänsyn till det resultat gruppmedlemmarna uppnår i ärendet. Avtalet skall vara skriftligt och godkännas av domstolen eller Rättshjälpsmyndigheten för att kunna åberopas mot gruppmedlemmarna. Konstruktionen innebär att om grupptalan vinner bifall skall advokaten erhålla ombudsarvode med ett högre belopp än som blivit fallet om det inte förelegat något riskavtal. Gruppens motpart skall dock inte behöva betala ersättning för rättegångskostnader med mer än som motsvarar ett normalarvode. Den förhöjda ersättningen får alltså betalas av gruppföreträdaren. Han kan i sin tur kräva ersättning från gruppmedlemmarna, i den mån kostnaden täcks av vad som kommit dem till godo genom rättegången.

Domstolens eller Rättshjälpsmyndighetens beslut kan få betydande följder för gruppföreträdaren, ombudet och gruppmedlemmarna. Domstolens beslut bör därför kunna överklagas särskilt. När det gäller Rättshjälpsmyndighetens beslut anser vi att detta också bör kunna överklagas till hovrätten och Högsta domstolen, på samma sätt som gäller för en domstols beslut.

14.1.3 Partsställningen vid ett överklagande

Inledande anmärkningar

Frågan om vem som är behörig att överklaga ett avgörande kan ibland ställa till problem i rättstillämpningen. Det är framför allt vid fullföljd

av talan mot ett icke-slutligt beslut som det kan vara svårt att avgöra om klaganden är behörig att överklaga. När överklagandet avser en dom eller ett slutligt beslut är det som regel mindre svårt att slå fast vem som har klagorätt.

Den som är part har i de allra flesta fall rätt att överklaga avgöranden som meddelas i anledning av rättegången. Undantag kan dock gälla vid vissa beslut under rättegång som rör tredje man. Härav framgår att också den som inte har partsställning ibland har rätt att överklaga ett beslut. Förutsättningen härför är att vederbörande berörs på visst sätt av beslutets innehåll. Däremot är det sällan möjligt för någon som inte varit part i underrätten att överklaga en dom. Partssuccession och intervention kan dock ge klagorätt i det hänseendet.

Vi tar i detta avsnitt upp frågor kring behörigheten att överklaga rättens avgöranden med utgångspunkt från de förhållanden som kan antas komma att föreligga i en grupprättegång. Den stora skillnaden jämfört med en vanlig rättegång är i det avseendet att det i en grupprättegång kommer att finnas passiva gruppmedlemmar som inte är parter men ändå omfattas av rättskraften hos ett avgörande. Deras klagorätt kräver en uttrycklig reglering. Också frågan om vem som skall vara motpart i olika fullföljdssituationer ställer sig något annorlunda i en grupprättegång än i processer i allmänhet.

På motsvarande sätt som skett i det föregående avsnittet delar vi upp framställningen på överklagande av dom, slutligt beslut och icke-slutligt beslut.

Dom

En part är alltid behörig att överklaga en dom, förutsatt att hans yrkande i högre rätt är objektivt sett till fördel för honom. Det är alltså inte möjligt ens för en part att överklaga en dom om han inte vill ha en ändring som enligt objektiva grunder är till hans förmån. Man brukar säga att det inte går att klaga på enbart domskälen. Påståendet bör dock göras med det förbehållet att en part kan överklaga en dom utan att yrka ändring av domslutet om han framställt alternativa grunder eller invändningar och dessa har olika rättsföljder. Parten skall i sådant fall inte behöva nöja sig med den grund eller invändning som underrätten valt. Ett exempel är att en svarande i ett fordringsmål invänt dels att han inte är rätt gäldenär och dels att fordran i vart fall är preskriberad. Ogillas käromålet på grund av preskription bör svaranden kunna överklaga domen och yrka ogillande på förstahandsinvändningen.

Finns det flera parter mellan vilka det råder speciell processgemenskap har varje part en självständig rätt att överklaga domen. Det innebär

att vid medlemsintervention i en grupprättegång kommer medlemmen och gruppföreträdaren att kunna överklaga domen var för sig. I avsnitt 13.2.11 har vi slagit fast att en rättegångshandling som en gruppmedlem företar som part (intervenient) skall gälla för och mot honom, även om den strider mot gruppföreträdarens handling. Att medlemmen underlåter att överklaga skall inte betraktas som en rättegångshandling och följaktligen inte förta verkan av gruppföreträdarens överklagande.

En särskild fråga är vilken omfattning *gruppföreträdarens klagorätt* bör ha. Skall han kunna överklaga för en enskild medlems räkning eller enbart till förmån för hela gruppen?

Vi menar att det ligger bäst i linje med grupprättegångens syfte och ändamål att begränsa gruppföreträdarens rätt att överklaga en dom till att avse talan för gruppen. Det bör dock inte krävas att han överklagar till förmån för samtliga gruppmedlemmar. En sådan ordning skulle kunna medföra att gruppföreträdaren blev tvungen att överklaga en dom också i delar där en fullföljd framstår som obefogad. Lämpligaste sättet att dra gränslinjen synes i stället vara att gruppföreträdarens fullföljdsrätt kopplas till förutsättningen att talan i hovrätten kommer att handläggas som en grupprättegång. Avser överklagandet så få medlemmar att talan lika väl kan föras av dem enskilt kommer det att brista i processförutsättningarna för en grupprättegång. Hur hovrätten skall agera i ett sådant läge behandlas längre fram.

Ett annat viktigt spörsmål är *gruppmedlemmarnas rätt att överklaga* en dom. Här måste ställning tas till dels om en medlem skall ha rätt att överklaga både för egen del och för gruppens räkning och dels vad som skall gälla om domen överklagas både av medlemmen enskilt och av någon annan för gruppens räkning.

Det står enligt vår mening klart att en medlem måste kunna överklaga en dom för egen räkning. Han skall inte vara beroende av gruppföreträdaren för att få sitt anspråk prövat i en högre instans. Lika uppenbart är det inte att medlemmen skall ha en absolut klagorätt, på så sätt att han kan klaga enskilt oberoende av om gruppföreträdaren överklagar eller inte. Tvärtom talar ändamålsskäl för att medlemmens klagorätt bör vara subsidiär i förhållande till ett överklagande för gruppens räkning. Fortsätter grupprättegången kan medlemmen bevaka sin rätt genom att intervenera i hovrätten.

Varje medlem bör dessutom ges en motsvarande, i förhållande till gruppföreträdaren, subsidiär rätt att överklaga en dom till förmån för hela gruppen. En sådan klagorätt återfinns i lagstiftningen i Australien och i de canadensiska provinserna Ontario och Quebec och gäller troligen också enligt federal rätt i USA. Det kan inte anses ligga i gruppföreträdarens åtagande att överklaga tingsrättens dom så fort det finns en mer än försumbar chans till ändring. Att processa är kostsamt

för parterna. Också ur statsfinansiell synvinkel är det av intresse att stävja obefogade och mindre välgrundade överklaganden. Samtidigt kan man inte bortse från risken att gruppföreträdaren gör en felaktig bedömning av utsikten till ändring i högre rätt eller att han intar en alltför försiktig hållning med hänsyn till personliga ekonomiska överväganden. Rättssäkerhetsskäl, men också praktiska hänsyn, motiverar att en gruppmedlem i sådant fall skall kunna överta gruppföreträdarens roll. Rättegångskostnadsregler, hovrättens kontroll av medlemmens förutsättningar att uppträda som gruppföreträdare, regler om prövningstillstånd osv. borgar för att klagorätten inte kommer att utnyttjas i illojalt eller annars otillbörligt syfte.

Vi har tidigare påpekat att rättsmedlet vid tredskodom är *återvinning* (se 44 kap. 9 § RB). Vid återvinning tas målet upp för fortsatt handläggning vid den domstol där tredskodomen har meddelats. Det är alltså inte frågan om någon fullföljd av talan. Detta förhållande föranleder dock inte till en annan syn på klagorätten än som anförts i det föregående. Vad som nyss sagts om överklagande för enskild eller gruppens räkning får i tillämplig mån gälla också återvinningstalan.

Det är inte givet vem som skall vara *motpart* i olika överklagandesituationer i ett grupptalanmål. Klart är att gruppens motpart i tingsrätten kommer att vara motpart också i hovrätten, oavsett om domen överklagas för hela gruppens räkning eller enbart beträffande någon enstaka gruppmedlem. Av allmänna processrättsliga regler följer vidare att en medlem som har intervenerat i lägre rätt kommer att kvarstå som intervenient i överrätten, om talan fullföljs i den del som rör honom. Han kommer dock att ha möjlighet att träda ur rättegången som intervenient, men inte som medlem i gruppen. Är det medlemmen själv som överklagar upphör han självklart att vara intervenient.

Oklarhet kring motpartsställningen kan främst uppkomma om domen överklagas av gruppens motpart i en del som rör ett begränsat antal medlemmar. Om processförutsättningarna för en grupprättegång är fortsatt uppfyllda skall gruppmedlemmarna företrädas av gruppföreträdaren som part också i hovrätten. Grupprättegången fortsätter, men gruppens storlek har minskat. Det kan emellertid tänkas att överklagandet avser en så liten grupp att medlemmarnas anspråk lika väl kan göras gällande genom talan av medlemmarna enskilt som genom en grupprättegång. I sådant fall kommer det att föreligga hinder mot en grupprättegång. Det finns två sätt att se på denna situation.

Å ena sidan kan man jämställa det uppkomna läget med den händelsen att svaranden i underrätten frivilligt hade infriat de gruppmedlemmars anspråk som han valt att inte fullfölja talan mot. En brist i processförutsättningarna skulle då lett till att grupprättegången avbrutits och de kvarvarande medlemmarna erbjudits möjlighet att processa individuellt.

Paralleller kan också dras till det förfarande som kommer att gälla för hantering av individuella omständigheter i en grupprättegång. Tvistefrågor av denna typ kan föranleda domstolen att anmoda en medlem att inträda i rättegången som part (självständig intervenient). Att någon inleder en grupptalan innefattar ingen garanti för att medlemmarna kan förhålla sig passiva i alla lägen.

Å andra sidan kan det förutses att medlemmarna i vissa fall kommer att ha ett tämligen svagt intresse att agera själva. Det gäller särskilt om det individuella anspråket avser ett litet belopp. Processföremålets värde ställt i relation till kostnadsrisken gör då en individuell process ekonomiskt oförsvarlig. Denna bedömning kan gälla inte bara vid närmast försumbara anspråk utan också när processen rör flera tusen kronor för den enskilda medlemmen. Avbryts grupprättegången i första instans kommer talan att avvisas och medlemmen kan välja att processa vid en senare tidpunkt. Han kommer sålunda inte att lida någon omedelbar rättsförlust på grund av rättegångshindret. Motsvarande reglering blir inte möjlig att tillämpa om rättegångshindret uppkommer i hovrätten. Det skulle innebära att svarandens rätt till överprövning av ett enstaka käromål blev villkorad av medlemmens vilja att processa själv. Medlemmens passivitet i hovrätten måste därför sanktioneras på något annat sätt. Närmast till hands ligger då en lösning motsvarande den som blir gällande vid anmodan till en medlem att intervenera (se avsnitt 13.2.3), med den modifieringen att medlemmen under alla förhållanden skall betraktas som part i hovrätten. Detta skulle medföra att ett avbrytande av grupprättegången i överrätten kan resultera i att medlemmen förlorar målet, om han väljer att inte processa aktivt.

Vi förordar ett sådant förfarande, men anser att det måste kompletteras med någon form av skydd för medlemmar som inte anser att de har resurser eller kraft att gå in i processen själva i anledning av motpartens överklagande. I det syftet föreslår vi att det i lagen om grupprättegång skall införas en bestämmelse om att hovrätten skall kunna förordna att en grupprättegång får fortsätta trots att talan lika väl kan föras av medlemmarna enskilt.

Slutligt beslut

Partsställningen är sällan annorlunda eller mer svårbedömd vid överklagande av slutligt beslut än när en dom överklagas. Också här finns det anledning att uppehålla sig särskilt vid frågan om gruppmedlemmarnas klagorätt. Visserligen avser ett slutligt beslut inget avgörande av själva saken. Beslutet kan således inte medföra någon ändring i rättsförhållandet mellan en medlem och gruppens motpart. Konsekven-

serna av ett slutligt beslut kan emellertid i praktiken bli lika långtgående som en dom, t.ex. om beslutet avser avvisning på grund av att grupprättegången inte är en lämplig handläggningsform eller att medlemmen saknar andra realistiska vägar att få sitt anspråk prövat rättsligt eller om medlemmens anspråk avvisas på grund av res judicata.

Varje medlem bör självklart för egen del kunna överklaga ett slutligt beslut som rör hans rätt. På samma sätt som gäller vid dom bör fullföljdsmöjligheten vara subsidiär till gruppföreträdarens klagorätt. Exempel på beslut som medlemmen kan överklaga är att rätten avvisat eller skrivit av hans käromål. Här bör noteras att en partiell återkallelse som gruppföreträdaren gör inom tiden för medlemmarnas rätt att träda ur gruppen inte kommer att föranleda något överklagbart beslut av rätten.

En annan fråga är om medlemmarna bör tillerkännas samma subsidiära rätt att överklaga ett slutligt beslut för hela gruppens räkning. När en grupprättegång skall avbrytas därför att grupptalan skall avvisas kan det vara möjligt för en gruppmedlem att angripa beslutet genom att bli förordnad till ny gruppföreträdare. Så är fallet om rättegångshindret består i t.ex. att gruppföreträdaren är olämplig att företräda gruppen eller att han motsätter sig att justera gruppens bestämning för att uppfylla processförutsättningarna. I de allra flesta fall kommer dock de brister som grundar avvisningen inte att kunna botas i efterhand. Enda remediet mot rättens beslut att avbryta grupprättegången är då att överklaga till hovrätten. Väljer i sådant fall gruppföreträdaren att inte fullfölja talan mot beslutet bör medlemmarna ha rätt att föra frågan vidare till överinstansen.

Också när gruppföreträdaren återkallar sin talan eller uteblir från ett rättegångssammanträde skall rätten fatta ett särskilt beslut att avbryta grupprättegången och underrätta gruppmedlemmarna innan målet får skrivas av. En gruppmedlem som är missnöjd med gruppföreträdarens agerande och vill att grupprättegången skall fortsätta kan ansöka hos rätten om byte av gruppföreträdare. Han kan också begära att få sitt anspråk handlagt i en individuell process. Även i dessa fall anser vi emellertid att medlemmarna bör ges särskild rätt att föra talan mot ett beslut att avbryta grupprättegången.

Den som är motpart till klaganden i underrätten kommer att vara hans motpart också i hovrätten. I vissa undantagssituationer kan överklagandet avse någon som inte har varit part i tingsrätten. Ett exempel på det är att en kärande som processar mot en grupp får sin talan avvisad beträffande något käromål och överklagar beslutet. Vi anser att gruppföreträdaren i sådant fall skall vara behörig att föra medlemmens talan i hovrätten. Gruppen kan ha ett intresse av att avvisningsbeslutet

står fast. Medlemmen kommer dock att kunna intervenera i målet och i praktiken överta partsrollen i överrättsprocessen.

Icke-slutligt beslut

Precis som vid domar och slutliga beslut är det ofta givet vem som är behörig att överklaga ett icke-slutligt beslut och vem som är klagandens motpart i överinstansen. De undantagssituationer där partsfrågan är oklar eller i övrigt svår att avgöra är dock fler vid överklaganden av icke-slutliga beslut än när det är en dom eller ett slutligt beslut som överklagas. Detta sammanhänger delvis med att icke-slutliga beslut i större utsträckning än övriga avgöranden rör tredje man.

Vi avser inte att här mer allmänt diskutera partsställningen när ett icke-slutligt beslut överklagas i en vanlig rättegång. Framställningen inskränker sig till de speciella frågeställningar som kan uppstå i samband med att vissa typer av sådana beslut överklagas i en grupprättegång. Genomgången omfattar i huvudsak sådana överklagbara beslut som behandlats i avsnitt 14.1.2. Beslutssituationer där partsställningen är given lämnas åt sidan.

Beslut att ogilla en invändning om rättegångshinder

Givetvis har den som framställt en invändning om rättegångshinder rätt att klaga över ett beslut att ogilla invändningen. En gruppföreträdare på svarandesidan kommer följaktligen att ha klagorätt. Också en gruppmedlem på svarandesidan kan framställa en invändning om rättegångshinder, såvitt angår talan mot honom. Ogillas invändningen kan gruppmedlemmen överklaga beslutet. Det skall dessutom noteras att även en gruppmedlem på kärandesidan kan göra invändning om rättegångshinder, nämligen genom att hävda att gruppföreträdaren är olämplig att föra talan för gruppens räkning. Lämnar rätten medlemmens påstående utan bifall skall han ha möjlighet att få beslutet överprövat i hovrätten, antingen genom särskild talan eller genom talan i samband med att dom eller slutligt beslut överklagas.

Frågan är om en medlem utöver vad nu sagts skall kunna överklaga beslut som här åsyftas, om fullföljd sker för hela gruppens räkning. Eller skall medlemmens klagorätt begränsas till invändningar som han själv har framställt?

Det kan hävdas att en tämligen vid och fri klagorätt medför risk för ett större antal överklaganden som är mindre väl underbyggda. Fullföljdsrätten kan komma att användas illojalt för att förhala pro-

cessen. Att begränsa klagorätten till invändningar som vederbörande själv har framställt innebär å andra sidan bara att den som verkligen vill trilskas kommer att göra sådana invändningar oberoende av om de framställs av någon annan också. Det effektivaste medlet mot förhalningsmanövrar av detta slag är att begränsa möjligheten att över huvud taget överklaga ett beslut. Rätten får enligt 49 kap. 4 § RB fritt bestämma om talan mot ett beslut att ogilla en invändning om rättegångshinder skall få föras särskilt eller endast i samband med att dom eller slutligt beslut överklagas. Det kan därför inte sägas finnas anledning att begränsa medlemmarnas klagorätt för att undvika illojala ageranden.

Vi anser emellertid ändock att det inte är motiverat att ge medlemmarna en sådan klagorätt. Ansvaret för att ta till vara gruppens intressen bör vila ensamt på gruppföreträdaren. En medlems möjlighet att påverka gruppföreträdarens processföring skall begränsas till att avse frågor som rör medlemmens egen rätt. Vill medlemmen vidta processhandlingar som blir omedelbart gällande för hela gruppen bör han vara hänvisad till att ansöka om att bli förordnad till ny gruppföreträdare.

Slutsatsen av våra överväganden är sålunda följande. En medlem som för gruppens räkning vill överklaga ett beslut att ogilla en invändning om rättegångshinder måste ge in en klagoskrift inom den för fullföljd stipulerade tiden. För att hans överklagande skall tas upp till prövning i sak skall dock krävas att han visar att gruppföreträdaren brustit i sina åligganden genom att inte ha fullföljt talan. Är så fallet kan medlemmen utses till ny gruppföreträdare och överklagandet behandlas i sak.

Partsställningen i hovrätten efter ett överklagande blir i de allra flesta fall densamma som i tingsrätten. Undantag gäller endast när en medlem klagar för egen del. Rätten bör då med hänsyn till omständigheterna i målet kunna bestämma om gruppföreträdaren skall vara part eller inte. Här skall märkas att gruppföreträdaren i sådant fall blir gruppmedlemmens motpart när invändningen har framställts av en medlem på kärandesidan. Oavsett om gruppföreträdaren är part eller inte bör han alltid underrättas om ett överklagande, om detta inte är obehövligt.

Beslut att avvisa ett ombud eller att ogilla ett yrkande om detta

Avvisar rätten ett ombud har huvudmannen (parten) rätt att klaga på beslutet. Vi anser i det sammanhanget inte att en gruppmedlem skall kunna klaga på ett beslut att avvisa den som är ombud för gruppföreträdaren. Däremot bör en medlem kunna klaga på ett beslut att ogilla ett yrkande om avvisning, om medlemmen själv har framställt yrkandet. I

sådant fall bör gruppföreträdaren betraktas som medlemmens motpart i hovrätten.

Beslut att ogilla ett yrkande om intervention

Givetvis skall den som påstår sig vara medlem och får en ansökan om att få inträda som intervenient avslagen kunna få beslutet prövat av högre instans. Parterna, såväl gruppföreträdaren som motparten, bör höras i målet, om det inte är obehövligt. Däremot kommer det som regel att saknas anledning för andra gruppmedlemmar, passiva eller som har intervenerat, att delta i handläggningen av överklagandet.

Klagan över att ett mål försenas i onödan

Av 49 kap. 7 § RB kan utläsas att en part som anser att ett beslut av tingsrätten medför att målet försenas i onödan kan överklaga beslutet. Samma rätt bör i en grupprättegång tillkomma varje gruppmedlem.

Beslut om byte av taleform

Beslut som innebär bifall till ett yrkande att ombilda en individuell process till en grupprättegång kommer att kunna överklagas endast så till vida att svaranden (eller en gruppmedlem på svarandesidan) kan få en ogillad invändning om rättegångshinder överprövad eller få beslutet ändrat därför att det medför att målet försenas i onödan.

Avvisar rätten kärandens talan för en grupp taleform skall käranden kunna överklaga beslutet. Däremot ser vi ingen anledning till att ge gruppmedlemmar en motsvarande klagorätt. Vill någon av medlemmarna få till stånd en grupprättegång kan han själv väcka talan.

Beslut om utseende av gruppföreträdare

De beslut som här avses är sådana där rätten har utsett en av flera lämpliga personer till gruppföreträdare. Sätter däremot någon i fråga gruppföreträdarens lämplighet i sig skall det behandlas som en invändning om rättegångshinder.

Rätt att klaga på ett beslut att förordna en gruppföreträdare på den grunden att det finns en annan mer lämplig person som bör utses i stället bör tillerkännas dels den som själv vill föra talan för gruppens räkning

som part och dels varje gruppmedlem. Motpart i hovrätten kommer att vara den utsedda gruppföreträdaren. Gruppens motpart i tingsrätten kommer inte att beröras av överklagandet.

Beslut i frågor om godkännande av ett riskavtal

Med hänsyn till de konsekvenser som ett riskavtal kan få för gruppmedlemmarna bör envar av dem ges rätt att överklaga rättens beslut att godkänna avtalet. Däremot bör endast gruppföreträdaren kunna föra talan mot ett beslut att inte godkänna ett sådant avtal.

14.1.4 Klagofrister

Missnöjesanmälan

Gemensamt för flera av de icke-slutliga beslut som behandlas ovan är att rätten att klaga över dem enligt rättegångsbalken förutsätter att klaganden anmäler missnöje, om beslutet meddelas under rättegång. Detsamma kommer att gälla vissa av de behandlade besluten som är unika för en grupprättegång.

En anmälan om missnöje skall göras genast, om beslutet har meddelats vid ett sammanträde, och annars inom en vecka från den dag då klaganden fick del av beslutet. Den som försummar anmälningsskyldigheten har inte längre rätt att överklaga beslutet.

Man får anta att det är endast sällan som passiva gruppmedlemmar kommer att ha kallats till ett sammanträde där det meddelas ett beslut som medlemmarna är behöriga att överklaga. Liknande situationer kan uppkomma i en vanlig rättegång om en myndighet har rätt att överklaga rättens beslut, såsom i t.ex. vissa rättshjälpsfrågor. För dessa fall är det reglerat i rättegångsbalken att myndigheten skall anmäla missnöje senast inom en vecka från dagen för beslutet. Vi föreslår att det införs en motsvarande bestämmelse för missnöjesanmälan av gruppmedlemmar. Vidare kommer en passiv gruppmedlem inte alltid att delges beslut som han har rätt att överklaga. Domstolen får tämligen stort utrymme att välja i vilken form sådana gruppmedlemmar skall underrättas om händelser som inträffar under rättegången. Med hänsyn till detta föreslår vi att det för gruppmedlemmar som inte har ställning av parter i rättegången skall gälla en allmän frist för missnöjesanmälan på en vecka från dagen för beslutet, om beslutet inte skall delges medlemmen.

Tiden för överklagande

Enligt rättegångsbalken gäller en allmän klagofrist på tre veckor från den dag då domen eller beslutet meddelades, med viss modifiering när det gäller beslut under rättegång som inte har meddelats vid sammanträde och det inte heller vid något sammanträde har tillkännagetts när beslutet kommer att meddelas. Om ena parten har överklagat en dom har den andra parten ytterligare en vecka på sig att anslutningsvis överklaga domen.

Den utformning av gruppmedlemmarnas behörighet att överklaga som förordas ovan innebär att klagorätten i vissa avseenden kommer att vara subsidiär till gruppföreträdaren. Så blir fallet beträffande samtliga domar och beslut vilka kan överklagas av gruppföreträdaren självständigt. Medlemmarna är då hänvisade till att intervenera i hovrätten om de vill delta aktivt i processen. De kommer dessutom att skyddas av vissa förfaranderegler, på samma sätt som blir gällande för handläggningen i tingsrätt.

Avsikten med den subsidiära klagorätten är att gruppmedlemmarna skall kunna avvakta med ett överklagande tills det är klarlagt om gruppföreträdaren har överklagat eller inte. Det är inte meningen att gruppmedlemmarna skall behöva företa "villkorliga" överklaganden. För att tillgodose detta syfte föreslår vi att gruppmedlemmarnas klagofrist skall utsträckas med en vecka i förhållande till gruppföreträdarens. Motpartens möjlighet att överklaga anslutningsvis skall förlängas i motsvarande mån.

14.1.5 Prövningstillstånd

Vi har tidigare framhållit att tyngdpunkten i rättskipningen allmänt bör ligga i underrätterna. Därigenom främjas en snabb, billig och enkel hantering av rättstvister mellan medborgarna. Det finns inget självständigt värde i att en och samma tvist blir prövad flera gånger. Utgångspunkten för ett effektivt och väl fungerande sanktionssystem måste vara att domstolsförfarandet i första instans uppfyller högt ställda rättssäkerhetskrav så att det endast i undantagsfall finns anledning att klandra rättens avgöranden. Förutsättningar finns då att på olika sätt begränsa möjligheten att överklaga domar och beslut, vilket är till fördel både för parter och från statsfinansiell synpunkt. Man bör i en diskussion om medborgarnas rättsskydd inte se bort från betydelsen av att den som har ett berättigat krav kan få detta tillgodosett snabbt och effektivt. Obefogade överklaganden och andra förhalningsmanövrar från motparten kan allvarligt urholka detta rättsskydd.

Ett sätt att värna om dessa intressen är att göra ett överklagande beroende av prövningstillstånd. Enligt rättegångsbalken behövs sådant tillstånd i dispositiva tvistemål för att hovrätten skall pröva dom eller beslut dels i småmål och dels i annat mål om tvisteföremålets värde uppenbart inte överstiger ett basbelopp. Prövningstillstånd behövs dock inte om överklagandet avser bl.a. ett avgörande i mål som skall handläggas av tingsrätt i särskild sammansättning eller ett beslut som rör någon annan än en part eller en intervenient (se 49 kap. 12 § RB). Det finns anledning att kort kommentera värdegränsen och undantagsbestämmelserna i ett grupptalanperspektiv.

Utmönstringen av vilka domar och beslut som omfattas av kravet på prövningstillstånd utgår från en ren beloppsgräns. Vi bortser här från småmålsregeln i 1 kap. 3 d § RB som fäster avseende även vid bakomliggande omständigheter. Som sägs i annat sammanhang (se avsnitt 20.1) kommer en grupprättegång aldrig att kunna handläggas som ett småmål. Det kommer troligen inte heller att förekomma särskilt ofta att en grupprättegång avser ett yrkande som uppenbart inte överstiger ett basbelopp för hela gruppen. Däremot kan det bli vanligare att varje gruppmedlems anspråk har ett lägre värde än så. Flera omständigheter talar för att detta kommer att vara normalfallet. Frågan är då vad som bör gälla om prövningstillstånd ifall en dom eller ett beslut överklagas av en medlem för egen räkning.

Enligt gällande rätt skall kravet på prövningstillstånd bedömas utifrån tvisteföremålets värde vid tingsrätten. Det spelar alltså ingen roll om värdet av vad som fullföljs till hovrätten överstiger eller understiger ett basbelopp. Avgörande för frågan om prövningstillstånd blir därmed vilken innebörd som skall läggas i uttrycket "mål" så som det används i 49 kap. 12 § RB. Åsyftas med mål processföremålet eller är mål att jämställa med begreppet rättegång?

I förarbetena görs en koppling mellan småmålsbestämningen och den höjda beloppsgränsen för prövningstillstånd (se prop. 1992/93:216 s. 54 - 55). Vägledning kan därför sökas i hur målbegreppet uppfattas vid tillämpningen av 1 kap. 3 d § RB. Vid kumulation av flera käromål enligt 14 kap. 1 § RB bör i sådant fall kärandens yrkanden betraktas som en enhet. Det är vid sådan kumulation frågan om att en kärande väcker flera käromål som stöder sig på väsentligen samma grund mot samma svarande. Utmärkande för en grupprättegång blir emellertid att det sker en samtidig handläggning av flera personers krav mot en gemensam motpart eller vice versa. Grunderna för anspråken kan vara väsentligen desamma eller enbart likartade. Grupprättegången kan därför sägas ersätta främst ett kumulationsförfarande enligt 14 kap. 2 och 6 §§ RB. Denna situation har inte berörts uttryckligen i motiven till den tidigare gällande småmålslagen eller i samband med att småmålsför-

farandet delvis införlivades med rättegångsbalken. I rättspraxis har dock sammanräkning av kraven inte skett t.ex. när en borgenär fört talan mot flera personer som var för sig till ett begränsat belopp gått i borgen för en och samma skuld (RH 1982:1).

Rättsläget får trots detta hovrättsavgörande betraktas som tämligen oklart. Särskilt gäller det om man sätter frågan om sammanräkning vid prövningstillstånd i samband med regeln i 1 kap. 3 d § andra stycket RB om att ett mål vari yrkandet understiger ett halvt basbelopp ändå skall handläggas som ett ordinärt mål om utgången är av synnerlig betydelse för bedömningen av andra föreliggande rättsförhållanden. Ett exempel på detta är att någon väcker talan om att få ut 2 000 kr i skadestånd och svaranden invänder att det finns 99 personer till med motsvarande krav (jfr NJA 1990 s. 152). När frågan om prövningstillstånd avgörs skall det bortses från denna regel. I tillståndsfrågan skall endast beaktas det i tingsrätten yrkade beloppet. Följden blir att målet underkastas prövningstillstånd enär yrkandet (2 000 kr) understiger ett basbelopp, trots att underrätten funnit att småmålsreglerna inte skall tillämpas eftersom tvisten egentligen rör mer än fem basbelopp (200 000 kr). Hur frågan om prövningstillstånd skall bedömas när, som i en grupprättegång, alla 100 anspråken blir föremål för domstolsprövning samtidigt synes högst osäkert.

Det finns mot bakgrund av dessa överväganden anledning att särskilt reglera i vilka fall prövningstillstånd skall krävas vid överklagande i en grupprättegång. Enligt vår mening bör utgångspunkten vara att en talan för eller mot en grupp skall betraktas som en enhet när man bedömer om ett överklagande skall underkastas prövningstillstånd eller inte. En sådan ordning stämmer bäst överens med processföremålets värde för parterna (särskilt gruppens motpart), utformningen av rättegångskostnadsansvaret osv. Det betyder att 49 kap. 12 § RB skall gälla endast om kärandens yrkande i tingsrätten för eller mot hela gruppen inte uppenbart överstiger ett basbelopp. Som nämnts tidigare saknar värdet av det som fullföljs betydelse för frågan om prövningstillstånd.

Att kärandens talan ses i ett sammanhang bör dock gälla bara om en dom eller ett beslut överklagas för gruppens räkning. När en medlem överklagar för egen del saknas motiv att se saken annorlunda än om han processat individuellt redan i tingsrätten. Grupprättegången får då anses jämställd med ett kumulationsförfarande. Som framgått ovan är det oklart vad som i sådant fall gäller angående krav på prövningstillstånd. Vår uppfattning är att det stämmer bäst med ändamålen bakom både småmålsregeln och beloppsgränsen i 49 kap. 12 § RB om kraven sammanräknas. Detta synes dock strida mot den princip som tillämpats i rättsfallet RH 1982:1. Det är både principiellt och praktiskt olämpligt att tillämpa regeln om prövningstillstånd, när en enskild medlem

överklagar, olika beroende på om hans anspråk tidigare handlagts i en indivduell process eller i en grupprättegång. Frågan får därför, liksom nu, överlämnas att besvaras av domstolarna.

Vi har tidigare nämnt att regeln om prövningstillstånd i rättegångsbalken undantar överklaganden som avser bl.a. avgöranden i mål som skall handläggas av tingsrätt i särskild sammansättning eller ett beslut som rör annan än en part eller en intervenient.

Även om det i en grupprättegång kommer att gälla bestämmelser om rättens sammansättning som i vissa avseenden avviker från reglerna i rättegångsbalken är avsikten inte att en grupprättegång skall jämställas med sådana mål som faller inom undantagsregeln, t.ex. tryckfrihetsmål, patentmål och familjemål.

Vi föreslår vidare att en gruppmedlem skall anses som part vid tillämpning av 49 kap. 12 § RB. Undantagsregeln om beslut som rör annan än part eller intervenient kommer följaktligen inte att kunna tillämpas när en medlem överklagar ett beslut som rör honom.

14.1.6 Förfarandet i hovrätt m.m.

Inledande anmärkningar

Ett överklagande till hovrätten kan avse antingen en dom eller ett beslut. Enligt rättegångsbalken gäller olika bestämmelser för hur överklagandet skall behandlas i hovrätten beroende på vilken typ av avgörande som fullföljden avser. Förfarandet när en dom har överklagats påminner i stora drag om rättegången i tingsrätt. Är det ett beslut som skall överprövas liknar förfarandet mer handläggningen av ett ärende i tingsrätten. Det görs då ingen uppdelning mellan förberedelse och huvudförhandling, muntlig handläggning tillhör ovanligheterna osv. Ibland avser ett överklagande båda typerna av avgöranden. Överklagandet handläggs då enligt de bestämmelser som gäller för omprövning av dom.

Vi tar i detta avsnitt upp förfarandet i hovrätten utifrån de speciella förhållanden som kan komma att föreligga om överklagandet avser en dom eller ett beslut som har meddelats i en grupprättegång.

I det föregående avsnittet har vi behandlat gruppföreträdarens och gruppmedlemmarnas behörighet att överklaga. Det har då inte sagts något om rätten att klaga anslutningsvis, dvs. överklagandet är beroende av motpartens fullföljd. Inte heller har där övervägts hur hovrätten skall handla om flera gruppmedlemmar överklagar för gruppens räkning. Dessa frågor diskuteras nedan tillsammans med spörsmålet om vilket innehåll ett överklagande skall ha och frågan om ett överklagandes

inverkan på andra delar av ett grupptalanmål som skall fortsätta att handläggas i tingsrätten.

Vidare behandlas i detta avsnitt frågor om förfarandet vid avvisning och återkallelse av ett överklagande samt hur hovrätten skall förfara om den finner att prövningstillstånd skall meddelas partiellt eller inte alls för gruppen. Vi tecknar också en allmän bild av handläggningen av ett överklagande. Dessutom ägnas särskilt intresse åt frågor om ändring av talan, åberopandet av nya bevis och omständigheter, parts utevaro samt undanröjande av dom och återförvisning.

Överklagande anslutningsvis

Om ena parten har överklagat tingsrättens dom, har motparten rätt att inom en förlängd klagotid föra talan mot domen anslutningsvis. Ett sådant överklagande förfaller, om det första överklagandet återkallas eller av annat skäl förfaller. Detta framgår av 50 kap. 2 § RB. Någon motsvarande möjlighet att anslutningsvis överklaga ett beslut finns inte. Det saknar därvidlag betydelse om beslutet har meddelats under rättegång eller i samband med dom.

Som framgått ovan kommer klagotiden för gruppmedlemmarna att bli en vecka längre än för gruppföreträdaren. Möjligheten för gruppens motpart att klaga anslutningsvis måste utsträckas i motsvarande mån. Vårt förslag till lag om grupprättegång innehåller en uttrycklig bestämmelse om detta.

Behörigheten att överklaga anslutningsvis är villkorad av två faktorer: klaganden skall vara "motpart" och överklagandet skall avse "domen". Vi berör här betydelsen av dessa rekvisit för gruppmedlemmarnas rätt att anslutningsklaga.

Kravet på att klaganden skall vara motpart brukar förstås så att han skall ha ägt föra talan i tingsrätten i den del som överklagandet avser. Däremot saknar det betydelse om klaganden faktiskt varit part i underrätten. Det betyder att en gruppmedlem blir att anse som motpart om det första överklagandet riktar sig antingen mot den grupp han tillhör eller mot honom enskilt.

När det gäller villkoret att det skall röra sig om samma dom finns det i lagtexten inget som antyder att ett överklagande som sker anslutningsvis måste avse samma del av domen som det första överklagandet. Tvärtom anses det andra överklagandet i princip kunna hänföra sig till vilken del av domen som helst. Om flera mål kumulerats kan alltså en anslutningsklagan avse ett annat käromål än det första överklagandet. Detta anses gälla oberoende av om yrkandena i målen är kommensurabla eller inte. I prop. 1993/94:190 s. 127 förekommer uttalanden i annan

riktning, men dessa torde, jämförda med det som sägs i SOU 1991:106 s. 325, avse endast förhållandet mellan beslut och dom.

Helt utan begränsningar är dock inte rätten att överklaga domen anslutningsvis. Sålunda krävs att överklagandet avser en sådan del av domen som huvudklaganden ägt föra talan om i tingsrätten. Är det villkoret uppfyllt finns det emellertid inget som hindrar att fullföljdstalan riktar sig också mot annan än huvudklaganden (se om dessa spörsmål Welamson, Rättegång VI, 1978, s. 78 f.).

I en grupprättegång synes detta innebära att en gruppmedlem kommer att kunna överklaga anslutningsvis för gruppens räkning, trots att det första överklagandet avser endast medlemmens anspråk, och för egen räkning, även om huvudöverklagandet gäller talan mot hela gruppen. Medlemmen torde dessutom i fall som dessa kunna överklaga domen beträffande ett annat alternativt yrkande än som avses med det första överklagandet. Anta sålunda att gruppens motpart överklagar en dom genom vilken tingsrätten har bifallit gruppföreträdarens andrahandsyrkande om prisavdrag på grund av fel i en köpt vara. Överklagandet riktar sig endast mot vissa medlemmar. En av dessa medlemmar kan då anslutningsvis överklaga för hela gruppens räkning och yrka bifall till förstahandsyrkandet om hävning av köpet.

Det bör noteras att när ett överklagande som sker anslutningsvis hänför sig till en annan del av domen saknar huvudklaganden möjlighet att ändra sin talan till att avse också denna eller någon annan del av domen. Förbudet mot taleändring framgår av 50 kap. 25 § andra stycket RB. Med annan del av domen torde i det sammanhanget menas "annat mål" (se Ekelöf-Boman, Rättsmedlen, 1990, s. 45 f.).

Behovet av att överklaga anslutningsvis måste ses mot bakgrund av att det i hovrättsprocessen gäller förbud mot reformatio in pejus. Förbudet följer av bestämmelsen i 17 kap. 3 § RB, om att domstolen inte får gå utöver vad part yrkat, sammanställd med principen att ett yrkande i hovrätten måste framställas genom ett överklagande. Har bara ena parten överklagat kan domen inte ändras till hans nackdel. Motpartens yrkande i hovrätten kan sägas vara att tingsrättens dom skall stå fast.

Förbudet mot reformatio in pejus är dock på så sätt begränsat att om tingsrätten har bifallit ett förstahandsyrkande anses hovrätten kunna bifalla ett andrahandsyrkande trots att käranden inte har överklagat. Detsamma får anses gälla svarandens invändningar, om dessa har olika rättsföljder. Om däremot tingsrätten har ogillat ett förstahandsyrkande, men bifallit ett yrkande som framställts i andra hand, kan käranden inte få omprövat domen i den delen utan att själv överklaga. Vid kumulation torde regeln om reformatio in pejus vara att bedöma enskilt för varje käromål (se Ekelöf-Boman, Rättsmedlen, 1990, s. 39 f.).

Beträffande de frågor som behandlats under förevarande rubrik finner vi inte anledning att införa särbestämmelser att tillämpas i en grupprättegång.

Flera klagande

Om gruppföreträdaren väljer att inte överklaga en dom eller ett beslut, kan det inträffa att flera gruppmedlemmar var för sig överklagar domen för en grupps räkning. Avser överklagandena hela avgörandet eller identiska delar av domen eller beslutet bör det inte uppstå några svårigheter för domstolen. Hovrätten kan utse den som är mest lämplig av klagandena att föra talan för gruppen. Inte heller bör det leda till problem om överklagandena avser helt skilda delar av domen. Klagandena kan i sådant fall utses att företräda var sin grupp och målen kan sammanföras i en rättegång. Är det till fördel för gruppens intresse kommer hovrätten genom reglerna om byte av gruppföreträdare att kunna utse en av klagandena att föra talan för båda grupperna gemensamt.

Samma handlingsmöjlighet kommer domstolen att kunna använda sig av om överklagandena omfattar delvis samma och delvis olika delar av domen eller beslutet. Överklagandena bör då ses som en enhet, i överensstämmelse med hur talan förts i tingsrätten. Hovrätten bör därför utse en av klagandena till företrädare för samtliga gruppmedlemmar som omfattas av överklagandena. Den andra klaganden kan utses till särskild gruppföreträdare, om det finns behov av det.

Vi bedömer att det endast i sällsynta överklagandefall kan uppstå konfliktsituationer som föranleder svårare tillämpningsproblem. Det väsentliga i en grupprättegång kommer inte att vara vem av flera behöriga som för talan för gruppens räkning utan på vilket sätt gruppen har bestämts, antingen vid inledandet av rättegången eller genom ett eller flera överklaganden.

Vilandeförklaring på grund av överklagande

Vissa beslut som rätten meddelar under rättegången kan ha stor betydelse för utformningen av den fortsatta handläggningen. Det kan i så fall medföra avsevärda olägenheter om processen löper vidare och beslutet ändras i högre instans. För att i möjligaste mån förebygga sådana konsekvenser innehåller rättegångsbalken föreskrifter som ger domstolen rätt och plikt att i vissa situationer vilandeförklara mål.

Enligt 49 kap. 11 § första stycket RB skall ett mål vila till dess att hovrätten prövat ett överklagande som avser tingsrättens beslut att ogilla en invändning om jäv mot domare eller en invändning om rättegångshinder. Rätten får dock bestämma att förberedelsen i målet skall fortsätta. De ändamålsöverväganden som ligger bakom huvudregeln om vilandeförklaring menar vi gör sig gällande också om en gruppmedlem ges tillfälle att överklaga ett beslut att till gruppföreträdare utse någon annan än medlemmen föreslagit. Vi förordar därför att 49 kap. 11 § första stycket skall tillämpas vid ett sådant överklagande.

Samma paragrafs andra stycke anger att om någon anmäler missnöje enligt 49 kap. 6 § RB, får rätten förklara målet vilande till dess att överklagandet har prövats, om det finns särskilda skäl. De beslut som avses i 6 § är till sin karaktär lika de beslutstyper vi föreslår skall kunna överklagas särskilt i en grupprättegång (se avsnitt 14.1.2). Följaktligen bör samma princip om vilandeförklaring gälla enligt lagen om grupprättegång.

Andra beslut under rättegång får enligt 49 kap. 11 § tredje stycket RB inte leda till att målets behandling skjuts upp. Vi ser inga skäl till att det i en grupprättegång skall göras undantag från denna regel.

När tingsrätten meddelar mellandom enligt 17 kap. 5 § andra stycket RB får den samtidigt bestämma om domen skall få överklagas särskilt eller endast i samband med att tingsrättens slutliga avgörande överklagas. Motsvarande fullföljdsprincip skall gälla om tingsrätten meddelar en s.k. särskild mellandom. Tillåter tingsrätten att domen får överklagas särskilt kan det vara motiverat att avvakta med handläggningen av kvarstående tvistefrågor till dess att ett överklagande har prövats av överrätten. En sådan möjlighet till vilandeförklaring i mellandomsfallen föreligger enligt 17 kap. 5 § tredje stycket RB. Motsvarande reglering bör gälla när tingsrätten har villkorat domslutet genom en särskild mellandom.

Överklagandets formella innehåll

Vilka uppgifter ett överklagande skall innehålla framgår av 50 kap. 4 § RB, i fråga om domar, och 52 kap. 3 § RB, beträffande beslut. Av överklagandet skall framgå bl.a. den dom eller det beslut som överklagas, i vilken del domen överklagas och den ändring i domen eller beslutet som yrkas samt grunderna för överklagandet. Självklart skall dessa uppgifter klart och tydligt framgå också av en klagoskrift i en grupprättegång. Därtill kommer att det av skriften skall kunna utläsas om överklagandet görs för en gruppmedlem enskilt eller för en grupps räkning och, i sistnämnda fall, hur gruppen är bestämd. Vi anser inte att

det behöver införas en särskild bestämmelse om detta. Kravet på tydlighet i det hänseendet får anses följa direkt av att klaganden måste ange i vilken del domen överklagas. Det är uppenbart att samma krav skall anses gälla om ett beslut kan överklagas både för en grupp och av en gruppmedlem för egen del.

Avvisning av ett överklagande

Ett överklagande kan avvisas på i huvudsak tre grunder. En första anledning är att överklagandet har kommit in för sent till domstolen (50 kap. 3 § och 52 kap. 2 § RB). Ett andra skäl för avvisning är att det finns brister i överklagandet som klaganden inte avhjälpt och överklagandet är så ofullständigt att det inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång i hovrätten (50 kap. 7 § och 52 kap. 6 § RB). Slutligen kan det finnas något annat hinder mot att ta upp överklagandet (50 kap. 6 § och 52 kap. 5 § RB). Vi berör här hur avvisningsfrågan skall hanteras när en dom eller ett beslut har överklagats i en grupprättegång.

Överklagas domen eller beslutet av en gruppmedlem för egen del kommer målet att hanteras i hovrätten på samma sätt som om avgörandet hade meddelats i en vanlig process. Någon anledning att i dessa fall göra undantag från rättegångsbalkens bestämmelser om överklagande finns inte.

Enligt vår bedömning är det inte heller motiverat att meddela särskilda bestämmelser för det fall en medlem överklagar för en grupps räkning. Medlemmarnas behörighet att överklaga kommer att vara subsidiär till gruppföreträdarens klagorätt, men sinsemellan kommer medlemmarna att stå på samma linje i behörighetshänseende. Klagotiden kommer att vara densamma för samtliga medlemmar. Överklagar flera medlemmar samma dom eller beslut avgör domstolen ensidigt vem av dem som skall få föra talan för gruppen i hovrätten. Dessa omständigheter menar vi gör att varje medlem som vill försäkra sig om att grupprättegången fortsätter i en högre instans eller som vill få i vart fall sitt eget käromål överprövat måste överklaga själv. Det skulle föra för långt att medge medlemmarna ytterligare respit med att överklaga genom att ge någon som inte själv överklagat tillfälle att ta över en grupptalan och möjligen bota en brist i förutsättningarna för att överklagandet skall tas upp till prövning i sak.

Här bör uppmärksammas att det nu anförda gäller endast frågan om avvisning av ett överklagande. Har hovrätten väl börjat pröva överklagandet i sak och uppkommer det därefter frågan om hinder som kan föranleda att talan för eller mot gruppen måste avvisas, skall allmänna

bestämmelser om grupprättegångens avbrytande tillämpas (se avsnitt 13.2.6).

När det gäller avvisning av ett överklagande som gjorts av gruppföreträdaren bör man skilja mellan de olika avvisningsgrunder som angetts inledningsvis.

Skall avvisning ske på grund av att överklagandet har kommit in för sent kan det inte resas några invändningar mot att det avvisas utan någon vidare åtgärd från domstolen. Avvisningsbeslutet kan i sådant fall inte anses medföra risk för rättsförluster för medlemmarna i vidare mån än som blir fallet om gruppföreträdaren väljer att inte överklaga alls.

Annorlunda kan det förhålla sig om avvisning skall ske enligt 50 kap. 6 § eller 52 kap. 5 § RB, dvs. det finns något annat hinder mot att ta upp överklagandet till prövning än att detta kommit in för sent. Här skall först noteras att det skall vara frågan om hinder som hänför sig till överklagandet, inte hinder som bort föranleda att talan skulle ha avvisats av tingsrätten. Det närmast till hands liggande exemplet på en omständighet som kan föranleda att överklagandet avvisas enligt nyssnämnda bestämmelser är att den fullföljda talan inte uppfyller de processförutsättningar som kommer att gälla för en grupprättegång. Så är kanske den grupp som överklagandet avser så liten att talan lika väl kan föras av medlemmarna själva eller rör överklagandet främst individuella tvistefrågor som inte lämpar sig för en grupprättegång.

I sådana situationer måste man räkna med att det finns gruppmedlemmar som har avstått från att överklaga därför att gruppföreträdaren fullföljt talan för gruppen. En gruppmedlem har ju i sådant fall inget att vinna med att själv överklaga. Hans intresse att föra talan i hovrätten tillgodoses i stället genom rätten att intervenera självständigt. Vi anser därför att det måste finnas en ventil som gör det möjligt för medlemmarna att träda in i hovrättsprocessen om gruppföreträdarens överklagande skall avvisas på grund av något annat hinder än att överklagandet kommit in för sent. I avsnitt 13.2.6 har vi redogjort för hur domstolen skall agera om det föreligger anledning att avvisa en talan för eller mot en grupp. Samma principer bör tillämpas om grupprättegången måste avbrytas till följd av ett hinder som har samband med ett överklagande.

Den tredje avvisningsgrunden som nämns ovan är att överklagandet är så ofullständigt att det inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång i hovrätten. Medan avvisning i det nyss behandlade fallet kan sägas bero på omständigheter som ligger utanför gruppföreträdarens kontroll är hindret i denna situation att hänföra till hans eget agerande. Från medlemmarnas synpunkt kan emellertid ett avvisningsbeslut få lika allvarliga konsekvenser oavsett vilken avvisningsgrunden är. Det är inte rimligt att en gruppmedlem skall ta

ställning till behovet att överklaga själv utifrån en bedömning av om gruppföreträdaren kan antas uppfylla kraven i rättegångsbalken på hur ett överklagande skall vara utformat. Också i dessa fall, vilka får antas bli ytterst sällsynta, bör principerna i avsnitt 13.2.6, om handläggningen när en grupprättegång skall avbrytas, kunna tillämpas. Förutom att överta överklagandet för egen räkning kan en medlem tänkas begära att bli insatt som ny gruppföreträdare och komplettera överklagandet. Härigenom blir det alltså möjligt att i efterhand undanröja hindret mot att överklagandet tas upp till prövning.

Om prövningstillstånd

Vi har tidigare angett att det i vissa mål ställs krav på prövningstillstånd för att ett överklagande skall bli föremål för hovrättsprocess angående själva saken. Med hänsyn till den beloppsgräns som gäller (ett basbelopp) torde det endast undantagsvis komma att ställas krav på sådant tillstånd när en dom eller ett beslut överklagas för en grupp. Skulle emellertid situationen inträffa bör man inte se bort från den möjligheten att hovrätten kommer fram till att prövningstillstånd inte kan meddelas för hela gruppen men väl vissa bestämda käromål, på grund av speciella tvistefrågor som dessa mål rör. I sådant fall anser vi att hovrätten skall vara skyldig att underrätta berörda gruppmedlemmar och höra efter om de vill inträda som parter och föra talan för egen del.

Återkallelse av ett överklagande

Ett överklagande får återkallas innan hovrättens dom eller slutliga beslut har meddelats. Detta framgår av 50 kap. 25 § och 52 kap. 12 § RB. Verkan av återkallelsen är att hovrättens prövning upphör och att tingsrättens dom eller beslut står fast. Klagandens motpart saknar möjlighet att motsätta sig att överklagandet återkallas. Här föreligger alltså en skillnad mot hur förhållandet är när käranden vill återkalla sin talan (se 13 kap. 5 § RB), vilket kan ske även i hovrätten. Återkallelse av ett käromål har behandlats i avsnitt 13.4.1. Följaktligen tas här endast upp återkallelse av ett överklagande.

Konsekvenserna av att den som har fullföljt talan för en grupp helt eller delvis återkallar överklagandet kan bli lika allvarliga för berörda gruppmedlemmar som när ett överklagande måste avvisas eller en grupprättegång av något annat skäl måste avbrytas i hovrätten. Som framhållits tidigare kommer gruppmedlemmarna inte att ha möjlighet att klaga för egen del, om någon annan har klagat för gruppens räkning.

Medlemmarnas rättssäkerhetsintresse bör i sådant fall tillgodoses genom att de ges tillfälle att träda in i processen och bevaka sin egen eller gruppens rätt.

Avser återkallelsen överklagandet i dess helhet bör medlemsinträdet kunna ske antingen genom att medlemmen utses till ny gruppföreträdare (och återtar återkallelsen) eller genom att han övertar talan om det egna käromålet som part. Vid partiell återkallelse, dvs. rörande endast ett visst käromål, kan medlemmen intervenera och återta återkallelsen. För att medlemmarna skall kunna utnyttja dessa möjligheter måste de underrättas om återkallelsen. Verkan av återkallelse och i vilken form rättegången skall fortsätta i anledning av medlemmarnas agerande blir beroende av omständigheterna i det enskilda målet.

Den sålunda föreslagna regleringen stämmer överens med vårt förslag till hur rätten skall agera när en grupptalan helt eller delvis återkallas. Hänvisning kan därför i övrigt ske till det som sägs i avsnitt 13.4.1.

Allmänt om handläggningen av ett överklagande

Överklagande av dom

Hovrättens handläggning av ett överklagande som avser en dom påminner i flera avseenden om rättegångsförfarandet i tingsrätten. Processen är indelad i förberedelse och huvudförhandling. Förberedelsen är dock i de allra flesta fall skriftlig, men sammanträde får hållas, om det behövs för en ändamålsenlig handläggning av målet (50 kap. 10 § tredje stycket RB). Syftet med förberedelsen är att bereda målet för avgörande vid en huvudförhandling grundad på principerna om koncentration, muntlighet och omedelbarhet. Hovrätten har i det sammanhanget samma skyldighet som tingsrätten att utöva materiell och formell processledning. Handläggningen kan delas upp genom att huvudförhandling hålls särskilt för behandling av en rättegångsfråga eller sådan del av saken som får avgöras särskilt, även om målet i övrigt inte är färdigt för huvudförhandling.

Också i andra hänseenden kan hovrätten i en grupprättegång komma att behöva fullgöra samma skyldigheter som enligt vad vi tidigare beskrivit kan bli aktuella i underrätten. Bestämmelsen i 34 kap. 1 § RB enligt vilken domstolen är skyldig att fortlöpande ta upp frågor om rättegångshinder så snart det finns anledning till det, gäller också i hovrätten. Det betyder att hovrätten självmant skall se till att processförutsättningarna för en grupprättegång är uppfyllda (se även nedan). I det ligger att bevaka att gruppföreträdaren inte brister i sin processföring på ett sätt som strider mot gruppmedlemmarnas intressen så att han

framstår som olämplig att föra talan för gruppen. Hovrätten måste också fortlöpande pröva om och på vilket sätt gruppmedlemmarna skall underrättas om händelser som inträffar under rättegången.

Enligt 50 kap. 13 § första stycket 1 RB får hovrätten avgöra ett mål utan huvudförhandling om klagandens ändringsyrkande har medgetts. Här skall uppmärksammas att ett medgivande som gruppföreträdaren lämnar inte utan vidare kan läggas till grund för en dom på formell grund. Vi har behandlat frågan i avsnitt 13.2.7. Det som sägs där gäller också ett medgivande som lämnas i hovrätten.

Andra situationer då ett överklagat mål får avgöras utan huvudförhandling föreligger dels om båda parter har begärt att målet skall avgöras utan huvudförhandling eller förklarat att de inte har något att invända mot det och dels om tvisteföremålets värde uppenbart inte uppgår till ett basbelopp och inte båda parter har begärt huvudförhandling. I dessa fall disponerar alltså parterna på så sätt över handläggningsformen att deras viljeyttringar är en nödvändig, men inte tillräcklig, förutsättning för att målet skall kunna avgöras utan huvudförhandling. När en medlem har intervenerat kan man fråga vems vilja som skall vara avgörande för handläggningen: gruppföreträdarens eller medlemmens?

Vi har tidigare framhållit att det vid medlemsintervention kommer att föreligga en speciell processgemenskap mellan gruppföreträdaren och medlemmen, men att medlemmens rättegångshandlingar alltid skall gälla, även om gruppföreträdarens handlingar är mer förmånliga för medlemmen. Med hänsyn till detta bör medlemmens vilja bli styrande för om ett mål kan avgöras utan huvudförhandling eller inte. Här skall dock märkas att vad en medlem kommer att säga i den frågan får betydelse bara för prövningsformen av hans käromål. Anser hovrätten att en annan handläggning är mer ändamålsenlig beträffande grupptalan i övrigt kommer det inte att finnas något som hindrar domstolen från att dela upp handläggningen i enlighet med denna ståndpunkt.

Speciella frågor i anslutning till ändring av talan, åberopande av nya bevis och omständigheter, parts utevaro samt undanröjande och återförvisning behandlas nedan under egna rubriker.

Överklagande av beslut

När talan fullföljs mot ett beslut saknas som regel skäl att behandla överklagandet på samma sätt som när det är en dom som har överklagats. Genom ett beslut har tingsrätten tagit ställning i en rättegångsfråga. Överprövningen får därigenom en annan karaktär än när det är själva saken som skall prövas.

Handläggningen av ett överklagat beslut regleras i 52 kap. RB. Vi bedömer inte att införandet av regler om grupprättegångar kräver någon ändring i dessa handläggningsbestämmelser. Självklart kan dock tillämpningen av dem komma att påverkas av det förhållandet att överklagandet rör en hel grupp och inte bara några enskilda parter. Så måste t.ex. hovrätten, om den avser att ändra ett beslut som angår en medlems rätt, beakta de särskilda regler som blir gällande vid medlemsintervention.

Särskilt om överklagande som rör en liten grupp

Det är inte alltid en tingsrätts avgörande kommer att ha samma innehåll för samtliga gruppmedlemmar. Ibland kan domstolen finna att vissa medlemmars anspråk skall bifallas endast delvis eller inte alls. I andra fall kommer ett beslut av uppenbara skäl att rikta sig mot en mindre del av gruppen.

När ett sådant avgörande överklagas kan det objektivt komma att föreligga en brist i processförutsättningarna för en grupprättegång. Rätten kanske finner att medlemmarnas anspråk lika väl kan tas till vara genom talan för eller mot medlemmarna enskilt. Om ett sådant rättegångshinder inträffar i tingsrätten skall grupprättegången avvisas och medlemmarna ges möjlighet att fortsätta processa på egen hand. Den som avstår från att föra talan kommer inte att ha lidit någon förlust på grund av grupprättegången. En sådan risk för rättsförluster uppkommer däremot om hindret mot att fortsätta rättegången aktualiseras först genom ett överklagande. Det bör därför diskuteras vilken betydelse rättegångshindret skall ha. Man måste i det sammanhanget skilja mellan om det är gruppföreträdaren eller gruppens motpart som har överklagat.

En grupprättegång kommer inte att vara villkorad av att gruppen har en viss minsta storlek. Skydd mot att en sådan rättegång omfattar alltför små grupper nås i stället genom bl.a. nyssnämnda krav på att medlemmarnas anspråk inte lika väl skall kunna tas till vara genom talan av dem enskilt. I linje med detta ligger att en gruppföreträdare inte kan fortsätta att föra talan för gruppen i högre rätt om medlemmarna lika väl kan överklaga själva. Emellertid finns det omständigheter som talar för att man bör se denna fråga från något annorlunda utgångspunkter i en överklagandesituation än när det gäller att ta ställning till om en grupprättegång över huvud taget skall tillåtas. En viktig aspekt är att de gruppmedlemmar som accepterar att få sina anspråk prövade genom en grupptalan skall kunna förlita sig på att gruppföreträdaren gör alla ansträngningar som kan krävas av honom för att bevaka medlemmarnas intressen. Detta får anses innefatta att gruppföreträdaren överklagar en

dom eller ett beslut, om det finns en rimlig utsikt till ändring. I en sådan situation kan det framstå som oskäligt mot gruppmedlemmen att han alltid skall tvingas på egen hand överta ansvaret för processen. Detta gäller särskilt om gruppföreträdaren är beredd att föra målet vidare till hovrätten.

Dessa förhållanden menar vi leder till bedömningen att det i lagen om grupprättegång bör finnas en bestämmelse som gör det möjligt för hovrätten att förordna att ett mål skall fortsätta att handläggas som en grupprättegång, även om sagda processförutsättning inte är uppfylld.

En sådan regel framstår som än mer befogad om gruppen uppträder som klagandens motpart, i synnerhet om gruppen varit på kärandesidan i tingsrätten. Hänsyn till gruppmedlemmarnas rättsskydd talar i sådant fall särskilt starkt för att gruppföreträdaren skall få fortsätta att föra deras talan, även om överklagandet riktar sig mot endast en mindre grupp. Man kan inte bortse från att medlemmarna kanske valt att vänta till ett senare tillfälle med att göra sina anspråk gällande, om det inte hade inletts en grupprättegång. Å andra sidan kan man inte helt avlasta medlemmarna från ansvaret att agera själva för att få igenom sin rätt. Som påpekats i tidigare sammanhang måste en passiv gruppmedlem räkna med att det kan inträffa händelser som gör det nödvändigt för honom att agera i processen. Vi menar inte att det i den frågan bör göras någon skillnad mellan om målet handläggs i tingsrätt eller i hovrätt.

Det finns följaktligen flera faktorer som måste beaktas om man inför en bestämmelse av det slag vi förordar. Vi återkommer med ytterligare överväganden i författningskommentaren.

Ändring av talan

En klagande kan tänkas vilja ändra sin talan på två olika sätt. Det ena är att han framställer ett yrkande eller åberopar en omständighet som han inte framställt eller åberopat i tingsrätten. Huruvida det är tillåtet skall bedömas enligt 13 kap. 3 § RB. Som framgår av den bestämmelsen kan en kärande framställa ett nytt yrkande i hovrätten endast på så sätt att han, under vissa förutsättningar, kan kräva annan fullgörelse än den om vilken talan väckts. Möjligheten att ändra sin talan är sålunda mer begränsad i högre rätt än i första instans. Däremot föreligger det ingen skillnad mellan instanserna såvitt gäller åberopande av en ny omständighet. Ett sådant åberopande är aldrig att se som en ändring av talan, om saken därigenom inte ändras (se dock även 50 kap. 25 § tredje stycket RB). Vi har i avsnitt 13.2.1 närmare behandlat 13 kap. 3 § RB.

Det andra sättet på vilket en klagande kan önska ändra sin talan är, att han vill ändra det yrkande som han framställt vid överklagandet. Denna fråga regleras för tvistemålens del i 50 kap. 25 § andra stycket RB. Där sägs att en klagande inte får ändra sin talan att avse en annan del av tingsrättens dom än den som uppgetts vid överklagandet. Som nämnts tidigare skall med annan del av domen förstås ett annat mål. I en grupprättegång kommer det att innebära att en klagande inte kan ändra sitt överklagande att avse andra medlemsanspråk än dem som har angetts i klagoskriften. Beträffande målbegreppet kan i övrigt hänvisas till bl.a. avsnitt 13.4.1.

Vi ser inte att det behöver göras några justeringar i de nu behandlade bestämmelserna, om det införs regler om grupprättegång i svensk rätt.

Nya omständigheter eller bevis

Som nyss framhållits görs det i 13 kap. 3 § tredje stycket RB, om kärandens rätt att åberopa en ny omständighet, ingen skillnad mellan tingsrätt och hovrätt. Detta innebär en risk för att käranden (och svaranden) väntar till hovrätten med att göra gällande omständigheter som kunnat åberopas redan i tingsrätten. Tyngdpunkten i processen kan därigenom komma att förskjutas från underrätten till hovrätten. Att det förs in nytt material i rättegången kan också ge hovrätten anledning att undanröja tingsrättens avgörande och återförvisa målet. De processekonomiska nackdelarna med ett sådant förfarande framstår som uppenbara. Samma synpunkter som här angetts kan framföras om en part åberopar ny bevisning i hovrätten.

För att i största mån förhindra att det uppstår situationer som dessa sägs i 50 kap. 25 § tredje stycket RB att en part i hovrätten till stöd för sin talan får åberopa en omständighet eller ett bevis som inte lagts fram tidigare endast om han antingen gör sannolikt att han inte kunnat åberopa omständigheten eller beviset vid tingsrätten eller annars haft giltig ursäkt att inte göra det. Bestämmelsen gäller bara i dispositiva mål. Att ett mål gjorts indispositivt beror normalt på att det finns ett allmänt intresse av ett materiellt riktigt avgörande och att det därför inte kan läggas på parterna ensamma att bestämma ramarna för domstolens prövning. Det skulle rimma dåligt med detta om hovrättens möjligheter att beakta nya omständigheter skulle begränsas på grund av slarvig processföring eller utredning i tingsrätten.

Bedömningen av om parten kunnat eller bort åberopa beviset eller omständigheten i tingsrätten skall göras utifrån hans egna förutsättningar att avgöra hur processen skall föras. Det bör endast i undantagsfall

komma i fråga att göra bedömningen enligt ett objektivt synsätt på hur en process skall föras.

Man kan urskilja tre huvudtyper av fall där åberopande av ett nytt bevis eller en ny omständighet bör kunna tillåtas. Den första situationen föreligger om det nya materialet blivit känt för parten efter tingsrättens avgörande, trots att parten lagt ned arbete på att undersöka vilka bevis och omständigheter som fanns tillgängliga att föra in i rättegången. Ett andra fall är om parten efter noggranna och väl grundade processekonomiska överväganden kommit till slutsatsen att han kunde nöja sig med att åberopa annan bevisning och andra omständigheter som sannolikt skulle leda till framgång med talan. Som en tredje huvudtyp kan nämnas att parten under handläggningen i tingsrätten saknat insikt om bevisets eller omständighetens betydelse.

Det finns, såvitt vi kan bedöma, inga skäl att göra undantag från 50 kap. 25 § tredje stycket RB i en grupprättegång. Däremot kan tillämpningen av bestämmelsen komma att påverkas av att någon för talan för en grupps räkning. Vi tänker då inte främst på den händelsen att gruppföreträdaren vill införa nytt material i hovrättsprocessen. I det fallet kommer sannolikt hovrättens bedömning av om parten haft giltigt skäl för att underlåta åberopa materialet i tingsrätten att underlättas av att vi förespråkar en ganska kraftfull materiell processledning i tingsrätten. Större svårigheter kan uppkomma om den som åberopar beviset eller omständigheten är en ny gruppföreträdare eller en medlem som har överklagat för egen del. Det är inte givet att en slarvig processföring i tingsrätten i sådant fall skall drabba den "nya" parten. Man måste här väga gruppens intresse av en rättvis rättegång mot hänsynen till motparten och de processekonomiska olägenheter som kan uppstå till följd av att det förs in nytt material i målet. Närmare hur övervägandena skall utformas får bli en fråga för rättstillämpningen att besvara. Som ett viktigt underlag för bedömningen bör i de flesta fall kunna tjäna omständigheter som i vilken mån gruppmedlemmarna har underrättats om det sätt på vilket grupptalan bestämts i tingsrätten och vilka eventuella andra skäl det kan ha funnits för medlemmen att intervenera i målet eller på annat sätt påverka processföringen.

Parts utevaro

Vi har tidigare angett att ett tvistemål kan avgöras utan att hovrätten håller huvudförhandling. I övervägande antalet fall av ordinära tvistemål hålls det dock huvudförhandling i hovrätten. Vi berör här kort vad som bör gälla i en grupprättegång, om någon part uteblir från en sådan förhandling.

Påföljderna för parts utevaro i hovrätt skiljer sig från dem som gäller vid utevaro i tingsrätt (se avsnitt 13.3.3). Så kan det t.ex. i hovrätten inte bli frågan om att meddela tredskodom. I stället gäller att om klaganden uteblir förfaller överklagandet. Har klaganden haft laga förfall som han inte kunde anmäla i tid kan han dock inom tre veckor ansöka om att hovrätten skall återuppta målet. Är det klagandens motpart som uteblir kan rätten antingen döma ut vite eller avgöra målet i partens utevaro. Det senare bör inte komma i fråga om utgången av målet förefaller tveksam (jfr NJA II 1943 s. 637). I indispositiva mål kan rätten dessutom förordna om hämtning av klagandens motpart.

Om gruppens motpart uteblir från huvudförhandling saknas det enligt vår bedömning skäl att göra undantag från rättegångsbalkens bestämmelser. Detsamma gäller om det är en intervenerande gruppmedlem som uteblir. Som framgått i annat sammanhang (se avsnitt 13.2.11) kommer en sådan medlems processhandlingar att ha företräde framför gruppföreträdarens handlingar. Även om gruppföreträdaren inställer sig kommer alltså överklagandet att förfalla i den del som rör medlemmens anspråk, trots att gruppföreträdaren är ensam klagande för gruppens räkning. Uppträder gruppen som svarande i hovrätten bör det dock finnas större utrymme att avgöra målet i gruppmedlemmens utevaro än om han varit part i en individuell process. Som framhållits tidigare kommer interventionen inte att medföra att gruppföreträdaren fråntas rätten att föra talan för medlemmens räkning, endast att processhandlingar som han företar saknar verkan om medlemmen handlat på ett motstridigt sätt.

Vid utevaro från gruppföreträdarens sida finns det anledning att se saken på ett annorlunda sätt. Hänsyn till gruppmedlemmarnas intressen kräver att påföljden för utevaron utformas så att den inte drabbar medlemmarna på ett oskäligt sätt. Det är här frågan om i huvudsak samma ändamålsöverväganden som diskuterats i avsnittet om påföljd vid gruppföreträdarens utevaro i tingsrätt.

Uppträder gruppföreträdaren som klagande i hovrätten bör det finnas en möjlighet för någon annan att överta rollen som representant och föra talan för gruppens räkning, om han uteblir från en huvudförhandling. Finns det en person lämplig att utses till gruppföreträdare närvarande vid rätten bör han kunna inträda som part och förhindra att överklagandet förfaller. Detta kan ske enligt de av oss föreslagna reglerna om byte av gruppföreträdare. I annat fall menar vi att varje gruppmedlem skall kunna ansöka om att bli förordnad till gruppföreträdare och få målet återupptaget.

Om gruppföreträdaren för talan som klagandens motpart bör hovrätten ha samma möjlighet som i individuella rättegångar att avgöra målet trots att ena parten har uteblivit. Detta torde dock bli möjligt endast i

sällsynta undantagssituationer. Huvudalternativet blir därför att hovrätten får väcka frågan om byte av gruppföreträdare. I det sammanhanget skall noteras att enligt vårt förslag kan till företrädare för en grupp som upprätt på kärandesidan i tingsrätten utses endast den som är medlem i gruppen. Saknas det en sådan lämplig person skall grupptalan avvisas. Denna rättsföljd kan rimligen inte tillgripas i hovrätten, om bristen i processförutsättningen inte förelegat redan i tingsrätten. Vi föreslår därför att hovrätten skall kunna utse vem som helst som uppfyller kraven för uppdraget till gruppföreträdare, om det saknas en lämplig gruppmedlem som är villig att föra talan för gruppen.

Om undanröjande och återförvisning

I 50 kap. 26 - 28 §§ RB anges vissa förhållanden som föranleder att tingsrättens dom skall undanröjas. Det är frågan om dels domvilla enligt 59 kap. 1 § 1 - 3 RB, dels domarjäv och dels annat rättegångsfel, om felet kan antas ha inverkat på målet utgång och inte utan väsentlig olägenhet kan avhjälpas i hovrätten. Undanröjs domen skall målet återförvisas till tingsrätten, om inte undanröjandet grundas på att tingsrätten varit obehörig eller av annat skäl inte bort ha tagit upp målet till prövning.

Det saknas anledning att gå närmare in på frågan vilka rättegångsfel, typiska för en grupprättegång, som bör hänföras till domvilla eller till övriga rättegångsfel. Gränsdragningen mellan grova och icke-grova rättegångsfel kan visserligen ibland vara svår att dra. Kategoriseringen kan påverkas av omständigheterna i den enskilda fallet. Vi menar dock att eventuella oklarheter i dessa hänseenden, liksom i dag, får lösas i rättstillämpningen.

En särskild fråga är hur hovrätten skall hantera brister i de särskilda processförutsättningar som kommer att gälla i en grupprättegång. Exempel på sådana rättegångshinder är att hovrätten finner att gruppen är olämpligt bestämd eller att gruppföreträdaren är olämplig att föra talan för gruppen. Uppmärksammas ett sådant hinder i tingsrätten blir konsekvensen, om hindret inte undanröjs, att talan för eller mot gruppen avvisas.

Hovrättens agerande i situationer som dessa menar vi måste göras avhängig om bristen i processförutsättningarna förelegat redan i tingsrätten eller om den har uppkommit först i hovrätten. Har rättegångshindret varit för handen före tingsrättens dom bör den naturliga följden bli att tingsrättens avgörande undanröjs (50 kap. 26 § jämförd med 59 kap. 1 § 1 RB). Inträder däremot hindret först efter ett överklagande bör konsekvensen endast bli att talan i hovrätten avvisas,

med iakttagande av de särskilda förfaranderegler som vi föreslår skall gälla om en grupprättegång måste avbrytas. Denna ordning torde stämma överens med hur verkan av rättegångshinder bedöms enligt gällande rätt (se Kommentaren till Rättegångsbalken I s. 34:7).

Särskild mellandom

I avsnitt 13.4.5 har vi presenterat ett förslag att införa en ny typ av dom i grupprättegångar. Förslaget innebär att domstolen skall kunna skjuta upp avgörandet av en viss fråga och meddela ett villkorat domslut. I samband med avgörandet skall tingsrätten bestämma om domen skall få överklagas särskilt eller i samband med att det slutliga avgörandet överklagas.

Särskild mellandom kommer att aktualiseras endast om rätten finner att käromålet, vid en prövning av övriga tvistefrågor, skall bifallas. Överklagas domen kan tingsrätten, allt efter omständigheterna, bestämma att den fortsatta prövningen skall vila i avvaktan på hovrättens avgörande. Finner hovrätten att domen skall stå fast skall handläggningen återupptas vid tingsrätten. Om däremot hovrätten ändrar domen och ogillar kärandens talan ersätts den särskilda mellandomen av ett slutligt avgörande. Målet i tingsrätten får i sådant fall skrivas av efter att hovrättens dom har vunnit laga kraft.

Det kan också inträffa att tingsrätten ogillat en talan som, om talan i stället bifallits, hade föranlett rätten att meddela en särskild mellandom. Överklagas domen kan hovrättens prövning leda till framgång för käranden. Hovrätten bör i det läget fritt kunna bestämma om den vill pröva målet i dess helhet eller återförvisa målet till tingsrätten för prövning av de individuella tvistefrågorna. Situationen är inte annorlunda än när en hovrätt i en vanlig process återförvisar ett mål till tingsrätt på grund av ny bevisning eller för prövning av omständigheter som tingsrätten inte haft anledning att ta ställning till tidigare. Någon uttrycklig lagreglering av denna återförvisningsmöjlighet torde inte behövas.

14.2 Överklagande till Högsta domstolen

När det gäller frågan om vilka avgöranden som är överklagbara och vem som är behörig att överklaga domar och beslut gäller i huvudsak samma regler och principer för fullföljd från hovrätt till Högsta domstolen som beträffande överklagande från tingsrätt till hovrätt. Dessutom påminner förfarandet i Högsta domstolen i stort om hur ett överklagande hanteras

i hovrätten. Det kommer i dessa hänseenden inte att bli någon skillnad mellan en individuell process och en grupprättegång.

Detta betyder att vi i fråga om överklagande till Högsta domstolen i allt väsentligt kan hänvisa till det som sägs i avsnitt 14.1 om överklagande till hovrätt, med följande påpekanden och erinringar.

Beträffande ett *avgörandes överklagbarhet* är det enligt 54 kap. 2 § RB möjligt att genom avtal eller utfästelse göra det omöjligt att överklaga en dom. Vi har ovan angett att det inte bör vara tillåtet för en gruppföreträdare att träffa ett sådant avtal eller göra en sådan utfästelse för gruppens räkning med avseende på en tingsrätts dom. Samma ståndpunkt intar vi när det gäller överklagande av en hovrätts dom.

För s.k. särskilda mellandomar föreslår vi att tingsrätten skall bestämma om domen får överklagas särskilt eller i samband med att det slutliga avgörandet överklagas. Samma princip bör gälla när hovrätten meddelar en sådan dom.

En hovrätts slutliga beslut får enligt sedvanliga regler överklagas, om inte annat är föreskrivet. Andra beslut får enligt huvudregeln överklagas endast i samband med överklagande av dom eller slutligt beslut. Rättegångsbalken innehåller dock föreskrifter om att vissa icke slutliga beslut får överklagas särskilt. Som framgått i avsnitt 14.1.2 föreslår vi att vissa tingsrättens beslut som kommer att vara unika för en grupprättegång också skall kunna överklagas särskilt. Detsamma bör gälla om överklagande av en hovrätts beslut i sådana frågor och som uppkommit i hovrätten eller som har överklagats dit.

Vi har också förespråkat att det bör införas en bestämmelse i lagen om grupprättegång som ger en gruppmedlem rätt att begära att beslut som rör honom och som inte får överklagas särskilt ändå skall prövas, om en tingsrätts dom överklagas för eller mot en grupp av någon annan än gruppmedlemmen. Bestämmelsen bör äga tillämpning även i det fall att det är en hovrätts dom och beslut som begärs omprövade.

När det gäller *behörigheten att överklaga* föreslår vi att varje medlem skall ha en i förhållande till gruppföreträdaren subsidiär rätt att överklaga en dom eller ett beslut för en grupps räkning. Medlemmarna skall dessutom vara behöriga att överklaga för egen del, om någon annan inte har överklagat för gruppens räkning. Vi ser ingen anledning att i dessa frågor göra skillnad mellan om överklagandet avser fullföljd till hovrätt eller till Högsta domstolen.

De justeringar angående en medlems *missnöjesanmälan* och *klagofrister i övrigt* som vi enligt vad som framgår i avsnitt 14.1.4 menar måste göras i en grupprättegång aktualiseras även vid ett överklagande till Högsta domstolen. Detsamma gäller frågor om handläggningen när *flera överklagar*, *innehållet i klagoskriften*, *återkallelse* och *avvisning* samt *parts utevaro*.

I Högsta domstolen gäller ett obligatoriskt krav på *prövningstillstånd* för att domstolen skall pröva hovrättens dom eller slutliga beslut i mål eller ärende som väckts vid tingsrätt. Också prövning av icke slutliga beslut kräver nästan undantagslöst prövningstillstånd.

Prövningstillstånd får meddelas endast om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen eller det finns synnerliga skäl till sådan prövning, såsom att det finns grund för resning eller att domvilla förekommit eller att målets utgång i hovrätten uppenbarligen beror på grovt förbiseende eller grovt misstag (54 kap. 10 § RB). Om prövningstillstånd fordras i två eller flera likartade mål och Högsta domstolen meddelar prövningstillstånd i ett av dem, får prövningstillstånd meddelas även i övriga mål.

Sistnämnda spörsmål kan aktualiseras i en grupprättegång. Det bör därvid inte spela någon roll att samtliga medlemmars anspråk prövats i en och samma dom. Enligt 54 kap. 11 § RB får prövningstillstånd begränsas till att gälla en viss del av målet, vilket bör läsas som en viss del av domen eller beslutet (se prop. 1988/89:78 s. 77). Det kan ligga till så att prejudikatintresset tillgodoses genom att ett eller ett fåtal medlemsanspråk prövas. Skulle Högsta domstolen i sådant fall komma fram till att hovrättens dom skall ändras kräver rättviseskäl att domen ändras också beträffande övriga medlemsanspråk. Med en sådan tillämpning kommer en grupprättegång inte att avvika från hur förhållandet är vid kumulation av flera käromål som har väsentligen samma eller likartad grund.

En särskild fråga är vilken behörighet att föra talan gruppföreträdaren skall ha, om Högsta domstolen väljer att ge prövningstillstånd i endast något käromål. Vi menar att det skulle strida mot syftet och ändamålet bakom grupprättegången som processform att göra gruppföreträdarens behörighet avhängig Högsta domstolens bedömning av om prövningstillstånd bör beviljas hela gruppen eller endast beträffande ett visst käromål. Domstolens ställningstagande grundas på lämplighetsskäl som ligger vid sidan av de faktorer som allmänt gör en grupprättegång befogad. Härtill kommer att om Högsta domstolen finner skäl att ändra hovrättens dom blir sannolikt den direkta följden att prövningstillstånd meddelas i övriga delar av grupptalanmålet. I det läget kommer gruppföreträdaren uppenbarligen att ha talerätt. Resultatet av våra överväganden är därför att gruppföreträdarens behörighet att föra talan inte skall påverkas av att Högsta domstolen begränsar prövningstillståndet på sätt som här diskuterats. Denna fråga bör kunna lösas i rättstillämpningen.

Annorlunda ligger det till om Högsta domstolen finner att det över huvud taget föreligger dispensskäl endast i något käromål. Så kan vara fallet på grund av t.ex. individuella tvistefrågor. I en sådan situation

aktualiseras inte en tillämpning av 54 kap. 10 § andra stycket eller 11 § andra stycket RB. Oavsett utgången i Högsta domstolen kommer grupptalan i övrigt inte att prövas av domstolen. Enligt vår mening skall gruppföreträdaren i sådant fall inte kunna fortsätta att föra talan för medlemmens räkning. I stället bör domstolen ge medlemmen i fråga möjlighet att själv inträda som part i rättegången. Detta överensstämmer med den lösning vi föreslagit för det fall hovrätten finner att ett prövningstillstånd bör begränsas till något käromål. Eftersom möjligheten för Högsta domstolen att meddela partiella prövningstillstånd redan är lagreglerad saknas behov av särskilda bestämmelser för grupprättegångar utöver den underrättelseskyldighet som framgår av det förslag som presenteras i kapitel 16.

I avsnitt 14.1.6 diskuteras också den händelsen att ett överklagande omfattar en mindre del av den i domen eller beslutet angivna gruppen. Det kan då inträffa att domstolen gör bedömningen att merparten av de anspråk överklagandet avser lika väl kan göras gällande genom talan av eller mot gruppmedlemmarna enskilt. På skäl som anförts i nyssnämnda avsnitt anser vi att det för vissa situationer kan finnas anledning för hovrätten att trots denna brist i de allmänna processförutsättningarna tillåta grupprättegången att fortsätta. Vi menar att dessa skäl gör sig gällande med samma styrka när det är frågan om ett överklagande till Högsta domstolen.

15 Rättegångskostnader

I detta kapitel redogör vi för de rättegångskostnadsregler som bör gälla i en grupprättegång. Vi tar först ställning till vilken huvudregel om parts rättegångskostnadsansvar som skall gälla i sådana rättegångar. Övervägandena resulterar i bedömningen att gällande principer om tappande parts kostnadsansvar skall tillämpas.

Därefter behandlar vi gruppföreträdares och gruppmedlemmars ansvar för egna och motpartens kostnader. I det sammanhanget diskuteras olika sätt att sprida gruppföreträdarens rättegångskostnadsansvar, t.ex. genom att införa särskilda fonder för finansiering av grupprättegångar och regler om s.k. riskavtal.

Bland övriga frågor som tas upp i kapitlet kan nämnas handläggningen av kostnadsfrågor om en grupprättegång avbryts och kostnadsansvaret vid byte av gruppföreträdare eller när det har utsetts en särskild gruppföreträdare.

15.1 Allmänt

På vilket sätt ansvaret för rättegångskostnader skall bestämmas anses av många bedömare som den, isolerat betraktat, viktigaste frågan vid utformningen av regler om grupptalan. Hur man fördelar ansvaret påverkar kraftigt taleformens användbarhet, effektivitet och ändamålsenlighet. Kostnadsfrågan har därför internationellt tilldragit sig stor uppmärksamhet och regelmässigt blivit föremål för tämligen vidlyftig behandling i lagstiftningsärenden av förevarande slag.

Också vi anser att rättegångskostnadsfrågan är en mycket viktig del i ett processuellt regelsystem om grupprättegångar. Som framhållits tidigare kan en sådan process ibland medföra betydande kostnader för parterna. För gruppföreträdaren får i sådant fall kostnaderna många gånger antas bli högre än om han processat enbart för egen räkning. De processekonomiska vinster som en grupprättegång kan generera kommer i första hand svaranden, samhället och de passiva gruppmedlemmarna till godo. Utfallet i kostnadshänseende beror dock självklart på hur kostnadsansvaret är utformat å ena sidan mellan parterna och å andra sidan mellan gruppföreträdaren och gruppmedlemmarna. Till detta återkommer vi i följande avsnitt.

Även om rättegångskostnaderna sålunda kommer att ha stor betydelse för parterna, och därmed för möjligheterna att skapa ett effektivt pro-

cessuellt instrument, menar vi att det finns skäl att något avdramatisera frågans vikt i dessa hänseenden. Det innebär inte att ersättnings- och ansvarsbestämmelser och därmed sammanhängande frågor enligt vår åsikt kräver mindre överväganden än som skett i andra liknande utredningsärenden utomlands. Men vi kommer, som framgår nedan, inte att föreslå lika omfattande reformer som i vissa andra länder. Vår bedömning är att de problem som rättegångskostnadsfrågan initierar kan lösas med tämligen måttfulla modifieringar av gällande kostnadsbestämmelser i 18 kap. RB.

Sålunda anser vi att det helt saknas anledning att göra ändring i rättegångsbalkens regler angående omfattningen av ersättningsgilla rättegångskostnader. Ersättning skall alltså fullt motsvara kostnaden för rättegångens förberedande och talans utförande jämte arvode till ombud eller biträde, såvitt kostnaden skäligen varit påkallad för tillvaratagande av partens rätt (18 kap. 8 § RB). Bland de utgifter parten kan få ersättning för ingår bevis- och ombudskostnader samt kostnader i samband med förprocessuella förlikningsförhandlingar. Parten kan också få ersättning för eget arbete och egen tidsspillan i anledning av rättegången.

Självklart kan de särpräglade förhållanden som kommer att råda i en grupprättegång att påverka tillämpningen av 18 kap. 8 § RB. På vilket sätt detta kan ske uppmärksammas fortlöpande i anslutning till de olika delfrågor som behandlas nedan. Först kommer därvid att diskuteras vilken huvudregel om fördelning av rättegångskostnader som bör gälla i en grupprättegång. Därefter behandlas gruppföreträdarens kostnadsansvar. Ett tredje spörsmål gäller på vilket sätt en gruppmedlem kan komma att svara för rättegångskostnader. En grupprättegång kan vidare ge upphov till speciella kostnadssituationer som behandlas i ett särskilt avsnitt. Kapitlet avslutas med en redogörelse för hur kostnadsansvaret i högre rätt skall bestämmas.

15.2 Val av ersättningsprincip för rättegångskostnader

Man brukar i detta ersättningssammanhang skilja mellan två principer som allmänt betecknas som "den amerikanska" respektive "den engelska". Skillnaden mellan dem avser främst ombudsarvode som ersättningsbar rättegångskostnad. Enligt den amerikanska principen kvittas sådan kostnad, dvs. parterna har att stå kostnaden för sitt eget ombud oavsett vilken utgång målet får i sak. Den amerikanska regeln skall dock ses mot bakgrund av att avtal om s.k. provisionsarvoden är

vanligt förekommande i USA. I motsats till detta innebär den engelska principen att tappande part måste betala alla den vinnande partens rättegångskostnader som skäligen varit påkallade för att ta till vara hans rätt. Svensk rätt ansluter till den engelska modellen som huvudregel i tvistemål, även om undantag finns (t.ex. i småmål). Enligt 18 kap. 1 § RB skall den part som tappar målet ersätta motparten hans rättegångskostnader, om inte annat är stadgat.

Det finns flera motiv till att man i Sverige och på andra håll valt att fördela rättegångskostnadsansvaret på detta sätt. Ett skäl är att principen om förlorande parts kostnadsansvar är bäst förenlig med tanken på att den som blivit utsatt för en rättskränkande handling skall fullt ut kompenseras för de skadeverkningar som drabbat honom. Värdet av den skadelidandes rätt till kompensation skulle många gånger allvarligt förringas om han blev nödsakad att ådra sig egna kostnader för att driva igenom anspråket. På samma gång utgör kostnadsansvaret en påtryckning för skadevållaren att göra rätt för sig frivilligt och därmed sänka den totala ersättning han måste utge. En förutsättning för att ersättningsprincipen verkligen skall fullgöra dessa funktioner är dock att domen är materiellt riktig. I annat fall kan kostnadsansvaret sägas spä på den "orätt" som domen konstituerar. Detta är emellertid en fråga som kräver belysning i ett vidare perspektiv, och som det inte finns tid eller plats att behandla närmare här.

Risken att behöva betala motpartens rättegångskostnader har också en avskräckande effekt på den som överväger att väcka talan på lösa grunder. Det motverkar uppkomsten av obefogade eller på annat sätt onödiga processer. Å andra sidan kan, som vi framhållit i annat sammanhang, kostnadsrisken ibland hämma processbenägenheten på ett olyckligt sätt. Även en liten sådan risk kan avhålla enskilda från att försöka driva igenom ett välgrundat anspråk, om det föreligger en kraftig disproportion mellan anspråket och det potentiella kostnadsansvaret. Detta innebär också en fara för brister i civilprocessens handlingsdirigerande och rättsbildande funktioner.

Man bör som ändamålsskäl för den engelska principen inte heller glömma att den kan ha statsfinansiella fördelar. Den svenska rättshjälpen täcker endast den rättssökandes egna kostnader. Staten får alltså inga merkostnader av att den rätthjälpsberättigade parten förlorar målet. Däremot kan staten, om parten vinner målet, kräva ersättning för rättshjälpskostnaden av den förlorande parten.

Det hävdas ibland att det fulla kostnadsansvaret inte är användbart i en grupptalansituation. Flera internationella bedömare (se Lindblom, Grupptalan kap. 9, med där anförd litteratur) menar att kostnadsrisken har en så hämmande effekt på benägenheten att väcka grupptalan att taleformen inte tillnärmelsevis kan fylla sin avsedda funktion. I stället,

menar man, måste ersättningsreglerna bestämmas enligt den amerikanska modellen, eller enligt någon annan för gruppföreträdaren gynnsam princip. Andra alternativ är att kombinera den engelska modellen med provisionsarvoden eller fondfinansiering.

Enligt vår mening finns det fog för att påstå att de motiv som upprätthåller den engelska principen inte gör sig lika starkt gällande i en grupprättegång som annars. Här kan till en början påpekas att rättegångskostnaderna många gånger kan antas bli ganska höga i ett grupptalanmål. Den som förlorar målet kan drabbas av en betydande ekonomisk börda. Konsekvensen av ett materiellt oriktigt domslut kan därför sägas bli särskilt allvarlig, oavsett om det är gruppföreträdaren eller gruppens motpart som drabbas. I detta sammanhang bör också nämnas att den s.k. kompensationsteorin helt saknar bärighet om borgenären i det påstådda rättsförhållandet förlorar målet på saklig grund. Rätten till ersättning utgör då i stället en säkerhet för svaranden att inte drabbas ekonomiskt på grund av obefogade processer. Men någon garanti för att käranden har förmåga att betala kostnaderna ges inte. Svarandens rättsskydd kan därför inte sägas väga särskilt tungt, om man skulle nå väsentliga fördelar i annat hänseende genom att överge principen om fullt kostnadsansvar.

Den engelska (och svenska) principen har också en avskräckande verkan. Den hindrar eller gör det i vart fall motbjudande att processa på svaga grunder. En grupprättegång är emellertid normalt förenad med särskilda processförutsättningar som gör det svårare att väcka grupptalan än att inleda en individuell process. Vårt förslag innehåller flera sådana processförutsättningar, som sammantaget ger ett tillräckligt skydd mot onödiga rättegångar utan att de behöver kompletteras med en preventiv verkan av ett kostnadsansvar för förlorande part.

När det gäller statsfinansiella överväganden bör det framhållas att ett av syftena med grupprättegångar är att främja domstolsprocessens handlingsdirigerande och rättsutvecklande funktion samtidigt som rättegångsformen kan ge väsentliga process- och samhällsekonomiska vinster. Att grupptalan i vissa situationer kan sägas tjäna mer ett samhälleligt intresse än gruppmedlemmarnas enskilda intressen gör att det kan vara befogat att staten tar på sig ett ekonomiskt kostnadsansvar även när talan är framgångsrik, om detta är en förutsättning för att rättegång över huvud taget skall komma till stånd.

Dessa förhållanden ger enligt vår mening anledning att närmare överväga om den i svenska tvistemål normalt tillämpade ersättningsprincipen bör överges eller i vart fall modifieras när talan förs i en grupprättegång. Ett sådant steg vore i sig inget anmärkningsvärt. Annorlunda kostnadsregler tillämpas i småmål, liksom inom t.ex. vatten- och fastighetsrätten och på marknadsrättens område. Också i mål som

handläggs enligt arbetstvistlagen finns möjlighet att avvika från principen om det fulla kostnadsansvaret för den förlorande parten. Övervägandena bör mot bakgrund av bl.a. detta inrymma såväl kvittning enligt det amerikanska systemet som andra ersättningskonstruktioner liknande den i 5 kap. 2 § arbetstvistlagen. Vi vill i detta sammanhang erinra om att rättegångskostnadsfrågor i dispositiva tvistemål blev föremål för noggranna överväganden av Rättegångsutredningen (se SOU 1982:26 Processen i tingsrätt s. 212 f.).

Utgångspunkten för hur rättegångskostnadsansvaret skall bestämmas måste i grupprättegångar, liksom i andra processer, vara att ersättningsreglerna skall dels underlätta tillkomsten av befogade rättegångar och dels motverka ogrundade processer. Samtidigt skall det hållas i minnet att ansvarsbestämningen bara är ett av flera instrument för att uppnå dessa syften. Hur man väger ändamålen mot varandra beror alltså en hel del på hur processordningen i övrigt är utformad i dessa hänseenden.

För att göra en grupprättegång reellt tillgänglig för envar som uppfyller kraven i övrigt för att få inleda en sådan process krävs att kostnadsrisken vid en förlorad talan inte är alltför hög i förhållande till det värde som står på spel för gruppen eller för vederbörande part. Det får i vart fall vid enskild grupptalan anses orimligt att kräva av gruppföreträdaren att han ensam skall bära såväl egna som motpartens kostnader om han förlorar målet. Att en talan misslyckas behöver inte innebära att det har saknats fog för processen. Tvärtom kan det sägas vara rättskipningens främsta uppgift att slita tvister där det är osäkert vem som har rätten på sin sida och att reda ut oklara rättsfrågor.

Den amerikanska principen innebär att den kostnadsbörda som annars skulle lagts ensamt på gruppföreträdaren till en del vältras över på motparten. Riskfaktorn blir lägre. Misslyckas talan behöver gruppföreträdaren bara stå sin egen kostnad. Denna kan ha få täckning för genom rättshjälp, rättsskyddsförsäkring eller annat ekonomiskt bistånd. Dessa hjälpformer tjänar också som ett ekonomiskt skydd om gruppföreträdaren vinner målet. Vid en sådan utgång är kvittning av kostnader dessutom gynnsam för motparten som slipper ett motsvarande kostnadsansvar. Den amerikanska modellen kan med hänsyn till dessa förhållanden sägas vara såväl kostnadsneutral, på så sätt att den behandlar parterna lika, som kostnadsneutraliserande, genom att den synes ge gruppföreträdaren goda möjligheter att processa med låg kostnadsrisk.

Sätter man detta i förhållande till det fulla kostnadsansvaret framträder emellertid en klar skillnad när det gäller behovet av särskilda åtgärder för att skydda gruppföreträdaren. Det obegränsade rättegångskostnadsansvaret innebär att gruppföreträdaren behöver stöttas ekonomiskt bara om han förlorar målet. Hans egna kostnader kan då täckas på samma sätt som angetts ovan. Detta gäller för övrigt också för

det fall grupptalan är framgångsrik men motparten saknar förmåga att infria sin betalningsskyldighet. Gruppföreträdarens ansvar för motpartens rättegångskostnader vid en processförlust omfattas däremot inte av t.ex. rättshjälpen, men väl om ersättning utgår från en rättsskyddsförsäkring. Vill man inte nöja sig med denna typ av privata finansieringsformer måste man överväga andra åtgärder, såsom att bygga ut rättshjälpssystemet eller att inrätta särskilda fonder för finansiering av grupprättegångar.

Väger man dessa faktorer mot varandra kan det enligt vår mening inte sägas att den ena principen har ett försteg framför den andra, om målet är att underlätta för någon att inleda en grupprättegång. Båda ersättningssystemen är för sin rätta funktion beroende av kompletterande finansieringskällor. Inte heller kan det med fog hävdas att någon av principerna avskräcker mer från obefogat processande än den andra. Däremot är det bara det totala kostnadsansvarets princip som tillgodoser kompensationsbehovet, när talan har ett i egentlig mening reparativt syfte. Som påpekats tidigare kan emellertid en grupprättegång i flera situationer påkallas främst av handlingsdirigerande eller rättsbildande hänsyn. Om gruppmedlemmarna kompenseras fullt ut eller inte kan då vara av underordnad betydelse.

Det finns emellertid ett annat viktigt förhållande som, i motsats till kompensationsbehovet, gör sig gällande med samma styrka oavsett vilket syfte rättegången har. Enligt vår mening kan man sålunda från rättvisesynpunkt resa vissa invändningar mot en kvittningsregel. En kärande kan låta talans väckande föregås av ekonomiska överväganden av om processföremålet är värt de egna rättegångskostnaderna. För svaranden står inte denna möjlighet till buds. Det enda sättet för honom att värja sig mot kärandens process är att medge talan eller att få till stånd en snabb förlikning. Konsekvensen av en kvittningsregel kan då bli att svaranden infriar ett krav som är oriktigt enbart för att slippa egna inte ersättningsgilla rättegångskostnader som kan beräknas bli lika höga som, eller t.o.m. överstiga, kärandens yrkande. Det framstår med hänsyn härtill enligt vårt synsätt som närmast stötande att en svarande i en vanlig förmögenhetsrättslig tvist inte skall kunna få ersättning för sina rättegångskostnader om han vinner målet. Undantagsreglerna för småmål och inom t.ex. vatten- och fastighetsrätten föranleds av särskilda ändamålsöverväganden grundade på bl.a. innehållet i de materiella rättsreglerna. Det skall inte uteslutas att samma ändamålssynpunkter, i sällsynta undantagssituationer, kan göra sig gällande i en grupprättegång i ett allmänt tvistemål. Men att införa en generell regel om kvittning av rättegångskostnader anser vi inte bör komma i fråga.

Av detta följer att vi också ställer oss avvisande till regler som medger full kostnadsersättning bara om målet får en viss utgång. Sådana

s.k. one-way rules förekommer i bl.a. USA och innebär att gruppföreträdaren får full ersättning från motparten om grupptalan lyckas medan man i motsatt fall tillämpar den annars normala kvittningsregeln. En sådan snedfördelning av ersättningsskyldigheten får visserligen anses påtagligt förbättra utsikten att få till stånd grupprättegångar. Ur rättvisesynpunkt kan det emellertid, för tvistemål i allmänhet, resas än fler invändningar än mot den renodlade kvittningsregeln.

Då är det lättare att finna goda skäl för en kostnadsregel av samma typ som gäller i arbetstvister och som ger domstolen rätt att kvitta kostnaderna, om den part som förlorat målet haft skälig anledning att få tvisten prövad. Kvittning skulle då kunna användas när grupptalan förs främst i prejudikatskapande eller handlingsdirigerande syfte. Emellertid är det inte alltid lätt att ens i det särskilda fallet skilja en rättegångs olika funktioner från varandra. Ofta kan ändamålet med processen vara både att få till stånd ett prejudikat eller en handlingsdirigering och att säkerställa ersättning till de rättskränkta gruppmedlemmarna. En kvittning av kostnaderna kommer då i strid med målet att ge de skadelidande full kompensation.

Till detta kommer att den pluralistiska syn på talerättens utformning i grupptalansammanhang som vi förespråkar kan sägas tjäna i stort samma syften som en nyss diskuterad kvittningsmöjlighet. Även om vi valt att inte förbehålla olika grupptalanformer skilda måltyper kan det på goda grunder antas att offentlig grupptalan kommer att användas i första hand när det finns behov av domstolsprövning av preventiva skäl eller för att klargöra rättsläget i en viss fråga. Det kan inte anses särskilt betungande för staten eller kommunen att ersätta motpartens kostnader om talan ogillas. Vi menar därför att det kan anstå med förslag om speciella kvittningsregler för grupprättegångar tills det har visat sig föreligga ett praktiskt behov av det.

Sammanfattningsvis anser vi att huvudregeln i tvistemål om tappande parts ersättningsskyldighet för motpartens rättegångskostnader skall gälla också i en grupprättegång. För att en sådan rättegång skall kunna fylla någon effektiv funktion som ett led i sanktionssystemet krävs i så fall att gruppföreträdaren i vart fall ibland inte ensam bär hela kostnadsbördan om grupptalan misslyckas. I nästa avsnitt diskuterar vi olika mekanismer för spridning av gruppföreträdarens ersättningsansvar och andra med detta sammanhängande frågor.

15.3 Gruppföreträdarens ansvar för rättegångskostnader

15.3.1 Former för kostnadsspridning, riskavtal m.m.

Vi har ovan slagit fast att 18 kap. 1 § RB skall gälla i en grupprättegång. Den part som vinner målet skall alltså erhålla full ersättning för sina rättegångskostnader enligt vad som sägs i 18 kap. 8 § RB. Det är emellertid inte självklart att ansvaret för ersättningen alltid skall slutligen stanna på motparten. Som påpekats kan en grupprättegång innebära ett orimligt högt kostnadsansvar för en gruppföreträdare som förlorar målet. Det är därför nödvändigt att diskutera olika sätt att lätta på den ekonomiska börda som en processförlust kan innebära för gruppföreträdaren. När det däremot gäller kostnadsansvaret för gruppens motpart ser vi ingen orsak att överväga lättnader i ersättningsskyldigheten. Grupprättegången kommer normalt att medföra lägre kostnader för honom än om han tvingas processa individuellt mot var och en av gruppmedlemmarna. Att därutöver sänka hans kostnadsansvar framstår inte som behövligt. Det kan mot detta sägas att en grupprättegång visst ibland kan orsaka motparten kostnader som han inte annars skulle haft, nämligen om grupptalan är det enda realistiska sättet att få till stånd en domstolsprövning. Att så är fallet beror emellertid då inte på omständigheter hänförliga till gruppens motpart, utan på ekonomiska, sociala och andra ickerättsliga faktorer som minskar gruppmedlemmarnas processbenägenhet.

Det är uppenbart att den som för talan för en grupp på svarandesidan inte ensam skall behöva svara för kärandens rättegångskostnader om gruppen förlorar målet. I synnerhet gäller detta om gruppföreträdaren är en person som står utanför gruppen. De särskilda förhållanden som kommer att råda vid en sådan grupptalan föranleder oss att behandla kostnadsansvaret för en gruppföreträdare på svarandesidan under en särskild rubrik. Det som sägs närmast avser därför grupptalan på kärandesidan.

En grupprättegång kommer i många fall att innebära att det uppstår en större obalans mellan rättegångskostnaderna och gruppföreträdarens eget anspråk än om han processat enbart för egen räkning. Ribban för när processandet är ekonomiskt försvarbart kommer alltså, för gruppföreträdaren, att ligga högre för enskild grupptalan än för en individuell talan. Vid organisationstalan och offentlig grupptalan kommer rättegången att föranledas av en annan typ av överväganden, varför man i detta sammanhang kan bortse från dessa taleformer. Det är emellertid allvarligt nog att kostnadsansvaret vid enskild grupptalan kan göra att

grupprättegången framstår som ett sämre alternativ än vanlig process. Resultatet blir att enskild grupptalan knappast någon gång kan påräknas för att driva igenom små anspråk. Men också vid individuellt processbara anspråk blir det sällan aktuellt att inleda en grupprättegång. Gruppföreträdaren kan ju då processa enbart för egen del med en betydligt lägre kostnadsrisk.

För att enskild grupptalan skall kunna effektivt medverka till att stärka det processuella rättsskyddet för människor med samma eller likartade anspråk och uppnå de samhällsekonomiska vinster som kan bli följden av en sådan rättegång krävs följaktligen att den som är villig att ta på sig uppgiften att driva medlemmarnas krav vid domstol bereds skydd mot den förhöjda kostnadsrisk som detta innebär. Det är inte tillräckligt att grupptalan är det bästa processuella alternativet för passiva gruppmedlemmar, gruppens motpart och samhället. Också den medlem som för talan för gruppens räkning måste ha något att vinna på att välja denna rättegångsform i stället för vanlig talan.

Vi har ovan avfärdat tanken på att överlasta en del av rättegångskostnadsansvaret på motparten. Kvar att diskutera är då sätt på vilka gruppföreträdarens ersättningsskyldighet kan fördelas på andra subjekt. Att välja mellan är i sådant fall gruppen, staten eller något privat utanför processen stående subjekt. Det bör här anmärkas att, som framgår nedan, behovet av kostnadsspridning kan föreligga också vid andra former av grupptalan än enskild sådan.

Gruppen

Vårt förslag till utformning av institutet grupprättegång innebär att gruppmedlemmarna blir parter i målet endast om de har intervenerat i rättegången. Så som rättegångsbalkens regler om rättegångskostnad är utformade får detta till följd att passiva medlemmar inte kommer att ha något eget kostnadsansvar. Att medlemmarna kan få sina anspråk rättsligt prövade utan egna ekonomiska uppoffringar är en grundläggande tanke med grupptalan och andra representativa taleformer. Enligt vår bedömning är detta en så fundamental princip att det inte kan komma i fråga att göra avsteg från den annat än i mycket speciella fall. Så bör t.ex. en gruppmedlem svara själv för kostnader som han orsakat genom egen försummelse, oavsett om han är part i målet eller inte. Vi återkommer till dessa frågor längre fram.

Det blir med detta ställningstagande alltså inte möjligt att på gruppmedlemmarna överföra kostnader som drabbar gruppföreträdaren om han förlorar talan. Gruppföreträdaren kan emellertid drabbas ekonomiskt också vid en framgångsrik talan, nämligen om svaranden saknar medel

att betala gruppföreträdarens rättegångskostnader. Processar gruppföreträdaren med stöd av rättshälp eller en rättsskyddsförsäkring blir de ekonomiska konsekvenserna för gruppföreträdaren tämligen måttfulla, men kan dock uppgå till flera tusen kronor i egenavgifter. Vid organisationstalan är rättshjälp utesluten. Man får också anta att ekonomiskt bistånd i form av rättsskyddsförsäkring och dylikt inte alltid kommer att finnas att tillgå.

Vi menar att det är orimligt att gruppföreträdaren i dessa undantagssituationer ensam skall behöva bära den ekonomiska förlusten. Rättviseskäl talar för att kostnaden kan fördelas på hela gruppen. Ett sådant förfarande innebär inte annat än att gruppmedlemmarna hamnar i samma läge som om de hade processat för egen räkning. Man kan i det sammanhanget inte räkna med att alla gruppmedlemmar frivilligt kommer att bidra till att täcka gruppföreträdarens rättegångskostnader. I stället bör det införas en bestämmelse om att gruppföreträdaren får tillgodogöra sig sina rättegångskostnader ur de inprocessade medel som tillförs gruppen. En sådan ordning överensstämmer med hur kostnadsfrågan är löst på andra områden där någon processar för ett kollektivs räkning (se bl.a. 15 kap. 5 § aktiebolagslagen och 4 kap. 20 § konkurslagen). Gruppmedlemmarna skall enligt mönster från gällande rätt svara endast för kostnader som täcks av vad som kommit gruppen till godo genom rättegången.

Den här skisserade lösningen kan användas bara vid fullgörelsetalan rörande ekonomiska prestationer. Vid förbuds- och fastställelsetalan kommer gruppen inte att tillföras några medel som kan tas i anspråk för att täcka rättegångskostnaderna. Visserligen blir en framgångsrik talan också i dessa fall till nytta för gruppmedlemmarna. Det finns emellertid både praktiska och principiella skäl mot att övervältra en del av kostnadsansvaret på dem. Sålunda vore det i många fall både tidsödande och kostsamt att driva in pengar från kanske tusentals personer. Frågan är vem som skulle betala för detta. Alla medlemmar är kanske inte heller identifierade. Och från principiell synpunkt kan det invändas att ett kostnadsansvar tillför ytterligare en faktor som gruppmedlemmarna måste väga in när de avgör om de vill stå kvar i gruppen eller inte. Resultatet kan bli att flera väljer att hoppa av gruppen, särskilt om en framgångsrik talan ändå kommer dem till nytta genom att den förbjudna verksamheten upphör eller genom att en fastställelsedom får kraftig bevisverkan. En sådan kostnadsprincip skulle också strida mot den grundläggande tanken om att gruppmedlemmarna skall kunna få sina anspråk prövade utan att tvingas till direkta ekonomiska utgifter. Vi menar därför att möjligheten att täcka gruppföreträdarens rättegångskostnader genom bidrag från gruppmedlemmarna skall begränsas till sådana fall där rättegången får till följd att svaranden skall betala ett penningbelopp till medlemmarna.

Staten

Att samhället ger ekonomiskt stöd till personer som vill inleda rättegång är en viktig del i arbetet för att garantera medborgarna reellt rättsskydd (access to justice). Rättshjälpen spelar här en betydelsefull roll genom att reducera verkan av att människor har olika ekonomiska förutsättningar att bekosta ett rättsligt förfarande för att få igenom sin rätt. Rättshjälpen får antas komma att fylla en väsentlig funktion också när det gäller att underlätta tillkomsten av enskild grupptalan. Däremot kan rättshjälp inte beviljas juridiska personer. Vi föreslår ingen ändring i detta hänseende. Organisationstalan kommer alltså inte att kunna finansieras genom rättshjälp.

Allmän rättshjälp få inte beviljas om frågan om rättshjälp kan anstå till dess en annan rättslig angelägenhet, vari anspråket stöder sig på väsentligen likartad grund, har avgjorts slutligt. Regleringen överensstämmer med vårt förslag att det som en särskild processförutsättning för rätten att väcka talan för eller mot en grupp skall ställas upp att talan inte lika väl kan föras av eller mot medlemmarna enskilt. Grupprättegången måste vara ett bättre alternativ än t.ex. pilotmålsmetoden. Till detta kommer ett allmänt krav på att den rättssökande måste ha ett befogat intresse av att få sin sak prövad för att rättshjälp skall beviljas. Eftersom man får anta att ansökan om rättshjälp i en grupptalansituation normalt kommer att ske före talans väckande, och rättshjälpen dessutom kommer att bli en väsentlig förutsättning för tillkomsten av en grupprättegång, kommer rättshjälpen sannolikt att fungera som ett extra filter för att sortera bort uppenbart ogrundade och på annat sätt obefogade processer. I Ontario finns redan klara tecken på att de särskilda class actionfonderna fyller en sådan funktion.

En fördel med rättshjälpen är att den täcker löpande kostnader. Den rättssökande behöver alltså inte bekymra sig om den fortgående finansieringen av processen, vilket annars kan vara ett lika allvarligt hinder mot att inleda rättegång som risken för ett slutligt kostnadsansvar. Däremot erbjuder rättshjälpen inget ekonomiskt stöd för den som åläggs att betala motpartens rättegångskostnader. Rättshjälpen omfattar enbart den rättssökandes egna utgifter. Denne måste dessutom betala vissa avgifter relaterade till hans inkomst-, förmögenhets- och familjeförhållanden. Avgifterna kan uppgå till flera tusen kronor i ett inte alltför komplicerat ärende. Dessutom bör nämnas att rätten till allmän rättshjälp är utesluten eller starkt begränsad för vissa grupper och i vissa typer av mål.

Att rättshjälpen inte omfattar ett eventuellt ansvar för motpartens rättegångskostnader urholkar naturligtvis dess förmåga att motverka att ekonomiska faktorer hindrar tillkomsten av motiverade grupprättegångar,

om det inte är mer eller mindre uppenbart att talan kommer att bli framgångsrik. Dessutom kan avgiftssystemet medföra att gruppföreträdaren ådrar sig en högre självrisk jämfört med om han processar enbart för egen räkning. Å andra sidan möjliggör en grupprättegång att den rättssökande får täckning för ombudskostnader också i mål om individuellt små ekonomiska anspråk. Annars gäller att rättshjälpsbiträde normalt inte förordnas i s.k. småmål (se 20 § andra stycket RhjL). En grupptalan kan dessutom sätta större press på en svarande som bedömer faran påtaglig för en processförlust att frivilligt göra rätt för sig och inverka på hans förlikningsvilja, vilket kan både sänka gruppföreträdarens egna utgifter i processen och medföra att rättegångskostnaderna skall kvittas. Dessa fördelar kan ibland väga tyngre än den högre kostnadsrisk för gruppföreträdaren som kan vara förknippad med en representativ talan.

I Australien har man ansett att statens bidrag till finansiering av class actions t.v. bör ske inom ramen för "the legal aid system", varmed menas något liknande vår form av rättshjälp. Här bör dock noteras att en förlorande part normalt bara behöver ersätta mellan hälften och två tredjedelar av motpartens totala rättegångskostnader (se The Law Reform Commission-Australia, Report No. 46 Grouped Proceedings in the Federal Court , s. 107).

I de canadensiska provinserna Ontario och Quebec har lagstiftaren valt en annan metod. Där har man inrättat särskilda statliga fonder för finansiering av class actions. Detsamma föreslog för övrigt The Law Reform Commission-Australia i sin nyssnämnda rapport. Enligt uppgift finns fonder för att underlätta grupptalan etablerade också på andra håll i världen, bl.a. Hong Kong. Såvitt vi känner till överväger dessutom den finländska motsvarigheten till vår utredning att föreslå att det inrättas särskilda grupptalanfonder. I England har man infört ett särskilt förfarande inom ramen för rättshjälpssystemet för att underlätta administration och finansiering i samband med rättsliga åtgärder när många människor har samma eller likartade anspråk.

Det finns med hänsyn till det nära sambandet internationellt mellan grupprättegång och fondlösningar anledning att något uppehålla sig vid frågan om det vid ett införlivande av grupptalan med svensk rätt föreligger behov av särskilda fonder vid sidan av rättshjälpssystemet och andra tillgängliga finansieringsmöjligheter.

Ett tungt vägande skäl för fondlösningen är att den normalt omfattar också en vinnande motparts rättegångskostnader. Kostnadsansvaret kan vara antingen primärt eller, som i Quebec, subsidiärt till gruppföreträdarens ansvar. I det senare fallet framstår gruppens motpart som det huvudsakliga skyddsobjektet, vilket naturligtvis inte gör skyddet mindre befogat eller angeläget. Fonden kan dessutom utgöra en trygghet för

gruppföreträdaren för det fall en förlorande motpart inte kan infria sitt kostnadsansvar. Detta får visserligen antas bli undantagsfall, men förtjänar ändock att beaktas.

I vilken mån statliga skattemedel skall användas för att hjälpa en part att processa är en fråga av rättspolitisk natur. Särskilt gäller detta om det statliga stödet inte, som vid rättshjälp, utgår från den hjälpbehövandes ekonomiska situation och syftar till att han skall få sin egen rätt prövad, utan avser att stötta någon för att han skall kunna föra talan för andras räkning. Det finns emellertid flera tunga argument för ett sådant vidare engagemang från samhällets sida som förtjänar att lyftas fram i ett lagstiftningsärende av förevarande karaktär.

Ett skäl för ökade statliga insatser är att regler om grupprättegång föranleds av brister i det processuella rättsskyddet för människor med gruppanspråk. De åtgärder som samhället redan vidtagit genom ett särskilt småmålsförfarande, möjligheten att erhålla rättshjälp, alternativa tvistlösningsorgan osv. har visat sig inte räcka till för att ge de materiella rättsreglerna om konsumentskydd, miljöskydd, skydd mot diskriminering osv. avsedd genomslagskraft i samhällslivet. Väljer man då att stärka rättsskyddet genom en ny taleform måste detta ske på ett sätt som säkerställer att instrumentet kan användas på ett effektivt och funktionsdugligt sätt.

Vidare kommer grupprättegångar att i många fall få en samhällsviktig handlingsdirigerande och rättsutvecklande effekt. Talan kommer att tjäna lika mycket ett samhälleligt intresse som att tillgodose gruppmedlemmarnas privata nyttobehov. Genom en grupptalan kommer oskäliga vinster att fråntas den som handlat rättsstridigt. Redan risken att bli utsatt för en grupprättegång kommer ibland att vara tillräckligt för att avhålla människor, företag och andra från att agera olagligt. Som vi påpekat tidigare kan grupprättegångar ibland fungera som ett komplement till statlig kontroll och tillsyn.

Men också hänsyn till svaranden kan motivera att staten tar ett större ansvar för de kostnader som uppstår i en sådan rättegång. Öppnar lagstiftaren möjlighet för representativa taleformer kan det tyckas rimligt att den som oriktigt blir utsatt för en sådan process är garanterad full täckning för sina kostnader. I synnerhet gäller detta om det finns fara för att gruppen för fram en ekonomiskt svag part som gruppföreträdare och gruppmedlemmarna i övrigt saknar kostnadsansvar.

Det är sålunda lätt att finna skäl för att man också i Sverige bör inrätta fonder av den typ som finns i Ontario och Quebec. Man kan lätt tro att en sådan åtgärd är nödvändig för att det över huvud taget skall komma att inledas mål där det förs enskild grupptalan. Ser man till förhållandena i Quebec, där Fonds d´aide aux recours collectifs tillkom 1978, framträder emellertid en något annorlunda bild. I Quebec har det

under tiden 1978 - 1991 inletts i genomsnitt 20 class actions per år. Av dessa har ca 64 % finansierats med stöd av fonden. Övriga mål har drivits med ekonomiskt stöd från annat håll. Samtidigt skall noteras att antalet ansökningar till fonden under samma period uppgått till i genomsnitt 46 per år, av vilka det överväldigande flertalet beviljats. Vad som hänt med de ärenden där det inte väckts talan har vi inte lyckats nå klarhet i. Mycket talar dock för att en stor del av dem förlikts under det förprocessuella stadiet. Fonden sysselsätter fyra personer. Dess omkostnader uppgick 1992 till ca 830 000 CAD, varav ca 460 000 CAD utgjorde bistånd till rättssökande. Staten lämnade bidrag till kostnaderna med ca 700 000 CAD.

Vi tror inte att antalet grupprättegångar i Sverige kommer att bli högre än i Quebec. Tvärtom är vår bedömning (se kapitel 24) att det här i landet kommer att inledas som mest omkring 20 sådana rättegångar varje år. Av dessa kommer en del att drivas som offentlig grupptalan och en del som organisationstalan. När det gäller enskild grupptalan kan man grovt uppskatta antalet nya sådana till mellan 5 och 8 per år. Flera av dessa kommer säkerligen att finansieras genom rättsskyddsförsäkringar. Man får också räkna med andra privata finansieringsformer, av den typ som t.ex. förekommer när förbudstalan i miljömål förs med ekonomiskt stöd från Stiftelsen Miljöcentrum. Förutsatt att fondmedel skulle vara tillgängliga endast för fysiska personer kan man alltså anta att fonden skulle få betydelse för tillkomsten av några enstaka processer varje år.

Det kan mot bakgrund av detta knappast anföras några statsfinansiella skäl mot att införa särskilda grupptalanfonder, i synnerhet inte som taleformen typiskt sett leder till minskade kostnader för domstolsförfarandet. Det bör också vara tekniskt möjligt att göra medel i t.ex. olika försäkringssystem, såsom miljöskade-, patient- eller läkemedelsförsäkringen, tillgängliga för finansiering av grupprättegångar inom de berörda rättsområdena. I utlandet förekommer också att medel som döms ut i grupptalanmål, men som av någon anledning inte kan delas ut till gruppmedlemmar, tillförs sådana fonder. Däremot kan det sättas i fråga om det är befogat att skapa en ny administration och ett särskilt handläggningsförfarande om behovet inskränker sig till att underlätta tillkomsten av ett par rättegångar om året. Å andra sidan torde man kunna finna en lösning på dessa problem inom ramen för befintliga organisatoriska enheter, närmast då Rättshjälpsmyndigheten.

Trots detta väljer vi att inte lägga fram något förslag om att det skall inrättas sådana fonder. Ställningstagandet grundar sig på följande överväganden.

I Canada, liksom i andra länder med ett välutvecklat processuellt regelsystem för representativa taleformer, tillgodoses behovet av

grupprättegångar främst genom möjligheten att föra class actions, dvs. det vi kallar för enskild grupptalan. Organisationstalan och offentlig grupptalan förekommer också, men i mindre omfattning och begränsade till särskilda rättsområden. Vi har tagit en annan utgångspunkt för våra reformförslag. Enligt vår mening krävs pluralistiska lösningar för att på ett effektivt sätt komma till rätta med bristerna i det processuella rättsskyddet för gruppanspråk. Genom att öppna för både enskild grupptalan, organisationstalan och offentlig grupptalan tror vi att man ur funktionshänseende skapar ett bättre processuellt regelsystem för samtidig hantering av många enskildas talan. Ett antagande som i det sammanhanget ligger nära till hands är att enskild grupptalan främst kommer till användning för att säkerställa kompensation till gruppmedlemmarna (rättegångens reparativa funktion) medan offentlig grupptalan i första hand kommer i fråga när det finns behov av handlingsdirigering eller prejudikatbildning (processens preventiva och rättsutvecklande roll). Organisationstalan kommer att fungera som ett mellanting, användbar för att tillgodose både enskilda och allmänna intressen.

Också en offentlig grupptalan kommer att angå enskildas rätt, eftersom talan skall avse individuella anspråk som är gemensamma eller likartade för många människor. Statens roll som ansvarig för att i olika sammanhang ta till vara det s.k. allmänintresset (kollektiva anspråk) påverkas inte direkt av vårt förslag i förevarande del (men se kapitel 25 angående reformbehovet i det hänseendet). Man kan med hänsyn till detta säga att staten eller en kommun genom att föra offentlig grupptalan kommer att subventionera genomdrivandet av gruppmedlemmarnas rätt. Detta kommer visserligen att ske bara i speciella samhällsviktiga syften och understödet kommer att lämnas i annan form och på andra villkor än t.ex. rättshjälpen. Att staten eller en kommun kan föra offentlig grupptalan blir sålunda inte någon rättighet som den enskilde medborgaren kan åberopa eller på annat sätt stödja sig mot. Offentlig grupptalan kommer emellertid trots allt att innebära ett ökat statligt och kommunalt engagemang för att enskilda människor skall få igenom materiellt berättigade anspråk på processuell väg. Samtidigt bör dock framhållas att ett effektivare genomdrivande av civilrättsliga anspråk enligt vår bedömning bör få påtagliga handlingsdirigerande, preventiva, effekter så att behovet av insatser, såväl inom- som utomprocessuellt, på sikt kommer att minska.

När det gäller enskild grupptalan innebär, som framgått, existerande kostnadsregler inget direkt missgynnande av grupprättegångar. Tvärtom får gruppens motpart fördel av att kostnaderna vid en processförlust blir lägre än om han tvingas processa enskilt mot flera gruppmedlemmar. För gruppföreträdaren innebär rättshjälpen att hans egna kostnader blir täckta. Egenavgifterna kommer i de allra flesta fall inte att bli högre av

att han för grupptalan, eftersom det finns ett avgiftstak som är maximerat med hänsyn till vederbörandes ekonomiska förmåga. Domstolsprövning av individuellt processbara anspråk som är i egentlig mening tvistiga drar som regel med sig rättegångskostnader som överstiger den nivå vid vilken avgiftstaket befinner sig för en normalinkomsttagare. Vid anspråk som understiger ett halvt basbelopp innebär grupprättegången att gruppföreträdaren får tillgång till rättshjälpsbiträde, vilket i annat fall krävt att det förelegat särskilda skäl.

Rättshjälpen kommer inte att befria gruppföreträdaren från att behöva betala motpartens kostnader, om grupptalan misslyckas. Grupprättegången kan i det fallet innebära ett större kostnadsansvar än om gruppföreträdaren för talan bara för egen del. Vi tror dock att det övervägande antalet tvister som aktualiserar en enskild grupptalan kommer att gälla frågor som faller inom en rättsskyddsförsäkrings tillämpningsområde. De flesta människor har någon form av försäkring där rättsskydd ingår. I sådant fall kommer grupprättegången att påverka kostnadsrisken för gruppföreträdaren endast marginellt jämfört med om han processat ensam. Det ekonomiska skyddet kommer snarare att förstärkas genom att också övriga gruppmedlemmars försäkringsskydd kommer att kunna tas i anspråk. Vi förutsätter att detta blir möjligt med hänsyn till att rättskraften hos en dom i målet kommer att omfatta samtliga gruppmedlemmar. Om det skall utgå mer än en självrisk och vem som skall betala denna får regleras genom särskilda avtal. Som påpekats tidigare måste betydelsen av ett potentiellt större kostnadsansvar också bedömas med beaktande av att grupprättegången skapar bättre balans i processen och ger gruppföreträdaren ett typiskt sett bättre förhandlingsläge.

Man bör inte blunda för att det faktum, att gruppföreträdaren inte alltid kan räkna med det ekonomiska skyddsnät som en fondlösning skulle innebära, kan resultera i att enskild grupptalan kommer att inledas bara i situationer där utsikterna till framgång är större än som normalt är fallet för att en process skall framstå som försvarbar. Vi ser det dock inte som en direkt nackdel att enskild grupptalan i vart fall under ett inledande skede används främst när anspråken i fråga synes särskilt väl grundade, utan att det för den skull behöver vara fråga om solklara fall. Som framhållits tidigare får man räkna med att processer som förs i syfte att skapa prejudikat eller att få till stånd handlingsdirigering i första hand kommer att inledas av myndigheter, kommuner och ideella organisationer.

För en svarande som vinner målet är det självklart en väsentlig förmån om han kan vända sig till staten som primärt eller subsidiärt betalningsansvarig för hans rättegångskostnader. En fondlösning får därför ses som en attraktiv lösning för gruppens motpart. Här skall emellertid noteras att enskild grupptalan får antas bli väckt främst för att

göra gällande individuellt processbara anspråk. Alternativet för svaranden är då att bli instämd i ett antal vanliga rättegångar, eventuellt vid flera olika domstolar. Han kan då inte kräva några garantier för att kärandena kommer att infria ett eventuellt rättegångskostnadsansvar, bortsett från utländska kärandes skyldighet att i vissa fall ställa säkerhet för sådana kostnader. En fondlösning skulle sålunda innebära att svaranden kommer i ett bättre läge vid en grupprättegång än om gruppmedlemmarna processar enskilt, samtidigt som den gemensamma hanteringen av samtligas anspråk i en grupprättegång generellt sänker svarandens utgifter för processandet. I det sammanhanget bör märkas att ett pilotmål inte är en bättre lösning för svaranden. Med hänsyn till den bevisverkan som domen i pilotmålet kan få måste svaranden lägga ner lika stora kostnader som om målet gällt samtliga i kärandegruppen, men utan att han kan uppnå den rättskraftsverkan som en grupptalan kommer att leda till. Att beakta är också, som vi framhållit ovan, att enskild grupptalan i de flesta fall kommer att finansieras genom rättsskyddsförsäkring. Som bekant omfattar försäkringsskyddet också den försäkrades ansvar för motpartens rättegångskostnader.

Av dessa skäl menar vi att hänsyn till svarandens ekonomiska intressen inte ensamt motiverar att man genom särskilda grupptalanfonder eller på annat sätt ökar statens ansvar för parternas kostnader i en rättegång.

Det är möjligt att den utformning av grupptalaninstitutet och den föreställning vi har om hur de olika taleformerna bör användas lägger ett alltför stort ansvar på statliga myndigheter och kommuner (och i viss mån organisationer) att ta till vara enskildas rätt när detta är påkallat för att tillgodose det allmännas intresse av prevention, handlingsdirigering och rättsbildning genom domstolsprövning. Kanske kräver uppgiften att det ges större utrymme för privata engagemang i form av enskild grupptalan vid anspråk som har ett litet individuellt värde. Framtiden kan också komma att utvisa att svarandens rättsskydd kräver åtgärder i en annan utsträckning än vi antagit. Det finns därför skäl att noga följa utvecklingen och att redan när lagen om grupprättegång varit i kraft några år göra en utvärdering av reformen. Mot bakgrund av det som sagts ovan torde det inte vara några större svårigheter att då, om behov föreligger, införa fonder av den typ som finns i Canada eller att skapa andra system för finansiering av grupprättegångar. Det kanske i sådant fall också finns underlag för att tro att fonderna kan göras helt eller delvis självfinansierande, t.ex. genom att man överför överskott från inprocessade medel till fonden eller genom att gruppmedlemmarna måste avstå en del av sina anspråk till fonden.

Rättsskyddsförsäkring, riskavtal m.m.

Vi har redan nämnt betydelsen av *rättsskyddsförsäkringar* som ekonomisk bas för en grupprättegång. Särskilt vid enskild grupptalan kommer sannolikt förefintligheten av försäkringsskydd att i flera fall vara en nödvändig förutsättning för att någon skall vilja ta på sig uppdraget att föra en grupptalan. Detta gäller naturligtvis speciellt med hänsyn till att rättsskyddsförsäkringen täcker också ett eventuellt ersättningsansvar för motpartens rättegångskostnader.

Såvitt vi känner till förekommer det i dag att den som för talan i ett pilotmål tillåts att utnyttja andras rättsskyddsförsäkringar, om försäkringstagarna i fråga förbinder sig att inte själva föra talan senare i samma sak. Vi utgår från att detta kommer att vara möjligt också i en grupprättegång, så mycket mera som gruppmedlemmarna (försäkringstagarna) kommer att omfattas av rättskraften hos en dom i målet. Utvecklingen på området bör följas noga.

Vi vill i detta sammanhang framhålla att grupprättegångar kan kräva att det finns en gemensam syn och hållning från försäkringsgivarna i flera frågor som rör utnyttjandet av rättsskyddsförsäkringar som har tecknats av andra gruppmedlemmar än gruppföreträdaren. Det kan finnas skäl för försäkringsgivarna att träffa avtal om hur man skall lösa spörsmål om t.ex. fördelning av kostnader och uttag av självrisk. Det bör i lagstiftningsärendet göras en bedömning av hur sådana avtal kommer att förhålla sig till förbudsreglerna i konkurrenslagen. Vi har inte haft möjlighet att göra sådana överväganden.

Såväl rättskyddsförsäkringen som *andra former av privat finansiering* står i princip utanför domstolens och samhällets kontroll. Det skall inte bortses från att ekonomiskt stöd från stiftelser, ideella organisationer, branschsammanslutningar och liknande kan ha avgörande betydelse för om en bestämd process skall komma till stånd eller inte, särskilt när talan gäller många personer som intar en ekonomiskt eller på annat sätt underlägsen ställning i förhållande till motparten. Emellertid kan det inte komma i fråga att göra effektiviteten av grupptalan som taleform beroende av ekonomiskt bistånd på frivillighetsbasis. Det finns dock ett privat finansieringsalternativ som bör granskas närmare, inte minst med hänsyn till att det kommit att spela en inte oviktig roll i internationella grupptalansammanhang. Vi syftar då på förekomsten av s.k. riskavtal, t.ex. avtal om provisionsarvode.

Med *riskavtal* menas ett avtal mellan ombudet och klienten som gör ombudets rätt till arvode helt eller delvis beroende av det resultat klienten uppnår i ärendet (jfr Wiklund, God advokatsed, s. 373). När klienten ingen framgång med sin talan får ombudet ingen eller lägre betalning än normalt. Får däremot klienten igenom sina krav mot

motparten utgår ett förhöjt arvode till ombudet. Riskavtalet kan därmed ses som ett sätt att övervältra ansvaret för partens egna rättegångskostnader vid en processförlust på ombudet.

Att riskavtal tilldrar sig intresse som ett kostnadssänkande alternativ för den enskilde beror på att ombudsarvode normalt är den största enskilda rättegångskostnadsposten. Eftersom riskavtalet endast begränsar den egna ombudskostnaden kan det synas att institutet inte är särskilt intressant, om man beaktar möjligheterna för enskilda att erhålla rättshjälp. Detsamma gäller självklart om klienten har en rättsskyddsförsäkring. I dessa fall bekostas ombudsarvodet av staten eller försäkringsgivaren. Rättshjälp står emellertid öppen enbart för fysiska personer. En juridisk person som vill föra enskild grupptalan eller en sammanslutning som vill väcka organisationstalan måste alltså finna ekonomiskt stöd på annat håll. Det kommer i så fall inte alltid att finnas rättsskyddsförsäkringar att tillgå. Gruppföreträdaren måste då lita till frivilliga bidrag från gruppmedlemmar eller andra, om rättegångskostnaderna inte kan betalas med egna medel. Här finns enligt vår mening ett utrymme för andra finansieringsformer, typ riskavtal.

En annan sak är att riskavtal traditionellt förknippas med den amerikanska ersättningsmodellen, dvs. att rättegångskostnaderna kvittas. Ett riskavtal innebär då att en kärande alltid kan processa utan någon ekonomisk risk alls, särskilt om ombudet också åtar sig att vid en processförlust svara för bevis- och utredningskostnader. Riskavtal har emellertid i grupptalansammanhang ansetts intressanta också i länder som tillämpar samma kostnadsprinciper som i Sverige, dvs. att förlorande part blir fullt ut ersättningsskyldig för motpartens rättegångskostnader. Både i Ontario och Quebec tillåts riskavtal vid class actions, men inte annars, trots att man i dessa provinser har inrättat särskilda fonder för finansiering av grupptalan. Också i Australien överväger man att införa möjligheten att ingå riskavtal. Det finns enligt vår bedömning anledning att även för svensk del diskutera riskavtal som finansieringsform för en grupptalan.

Till detta skall läggas ytterligare en dimension med riskavtal som gör arvodesformen intressant i ett grupptalanperspektiv. Den representativa taleformen ses internationellt som en viktig mekanism inte bara för att öka medborgarnas tillgång till rättsskydd, utan också som ett medel att öppna dörren för dem in till de stora och välrenommerade advokatbyråerna. Genom kombinationen av grupptalan och riskavtal blir det intressant för advokatbyråer att hävda förhållandevis små anspråk som tillkommer människor som annars inte har råd att betala de arvoden som byråerna normalt betingar sig av. Advokatmarknaden i USA och på många andra ställen fungerar inte annorlunda än andra privata sektorer. Verksamheten styrs av utbud och efterfrågan.

I Sverige är situationen inte lika utpräglat konkurrens- och marknadsanpassad. Det är dock ingen hemlighet att flera byråer är mer restriktiva än andra när det gäller att åtaga sig rättshjälps- eller rättsskyddsförsäkringsärenden. Oftast beror detta på att advokatbyråerna har en sådan organisation och administration att den timkostnadsnorm som tillämpas i dessa ärenden inte räcker till för att både täcka advokatens lönekostnad och bidra till de fasta rörelsekostnaderna. Eftersom en advokat inte är skyldig att ta emot uppdrag som erbjuds honom är det ganska naturligt att det sker en viss uppdelning mellan byråer som åtar sig rättshjälps- och rättsskyddsförsäkringsärenden och dem som ägnar sig åt i första hand annan verksamhet.

Det sagda är inte avsett att utgöra någon kritik mot advokater som av kostnadsskäl avböjer att åtaga sig uppdrag. Det är endast ett konstaterande av hur det faktiskt förhåller sig. Att vi fäst uppmärksamhet på frågan beror på att en grupprättegång sannolikt ibland kommer att kräva tillgång till personal och administrativa rutiner som mindre advokatbyråer sällan har. En grupptalan kan kräva förprocessuella åtgärder såsom att organisera gruppen, upprätta särskilda kontaktnät och kommittéer med gruppmedlemmar, experter och annat. Under rättegången kan det behöva ske samråd och diskussion med gruppmedlemmarna i t.ex. förlikningsfrågor. Uppdraget som ombud kan också innefatta ett betydande efterföljande arbete i fråga om verkställighet av dom, fördelning av inprocessade medel till gruppmedlemmarna osv.

Vi hyser en farhåga för att många advokatbyråer som har de organisatoriska och administrativa förutsättningarna att på ett effektivt sätt utföra detta arbete kommer att dra sig för att åtaga sig uppdrag om betalning skall utgå enligt den för rättshjälpstaxorna gällande timkostnadsnormen. Visserligen kan normen överskridas, t.ex. om målet är komplicerat. Denna möjlighet får dock anses förknippad med en sådan osäkerhet att den knappast påverkar benägenheten att åtaga sig uppdrag som annars skulle avböjts. Ett alternativ är att föreskriva en generellt högre timkostnadsnorm i grupptalanmål. Emellertid kan det inte förutsättas att sådana mål är typiskt sett mer komplicerade än vanliga tvistemål. Vi ser uppenbara svårigheter att laborera med särskilda timkostnadsnormer baserade på allmänna föreställningar om grupprättegångars komplexitet, behov av arbetsinsats osv.

Riskavtal kan i sådant fall vara en lösning. Därigenom garanteras ombudet redan från början en högre ersättning än normalt, om grupptalan lyckas. Vid motsatt utgång innebär visserligen uppdraget en ren förlustaffär för ombudet. Sannolikheten för bifall till talan är emellertid något som ombudet kan beakta när han överväger att åtaga sig uppdraget. Dessutom måste självklart ombudets risktagande vägas in som

en faktor när man bestämmer hur mycket arvodet skall höjas vid en framgångsrik process.

Det får anses oklart om riskavtal är förenliga med gällande svensk god advokatsed. Mycket talar för att de, utom i sällsynta undantagsfall, bedöms olämpliga av många verksamma advokater. Sveriges Advokatsamfund har i tidigare praxis ställt sig avvisande till sådana avtal (se Wiklund, God advokatsed s. 376 f.).

Som argument mot riskavtal brukar föras fram att de ger upphov till onödiga och spekulativa rättegångar. Det finns risk för att advokater åtar sig uppdrag i hopp om att pressa en god förlikning ur en rättsligt ogrundad sak. Också andra oetiska metoder kan väckas till liv som en följd av att ombudet måste vinna målet till klienten för att få hyggligt betalt. Riskavtalen sägs dessutom ge upphov till oönskad kommersialisering av advokatverksamheten och osund konkurrens mellan advokater. Det finns även en fara för uppkomst av en intressekonflikt mellan ombudet och klienten, t.ex. rörande frågan om ett förlikningsbud skall accepteras eller inte. Ibland hävdas att den typen av arvodesarrangemang som riskavtal representerar är intressanta bara för de riktigt stora advokatbyråerna.

Anhängare till riskavtal brukar mot detta hävda att sådana avtal är det enda sättet att erbjuda högt kvalificerad advokathjälp åt människor i lägre socialgrupper. Vissa tvistetyper är av sådan karaktär att de kräver särskild kompetens hos ombudet eller i hans organisation. Eftersom näringsidkare ofta kan anlita dyrare advokathjälp medan detta sällan är fallet med enskilda konsumenter, miljöstörda osv. bidrar riskavtalet till att jämställa balansen i processen. En advokat skall alltid göra sitt yttersta för klienten, oavsett arvodesform. Riskavtalet kan emellertid utgöra en sporre för ombudet att i det hänseendet anstränga sig till det yttersta, utan att han för den skull hemfaller åt oetiska metoder. Farhågorna för att advokatetiken skall degenereras på grund av förekomsten av riskavtal är kraftigt överdrivna. En välrenommerad advokat riskerar inte sitt namn och sin firma för att undvika en enstaka förlustprocess. Tvärtom kan riskavtal i kontrollerade former medverka till att utveckla en sund entreprenöranda och konkurrens inom advokatkåren. Genom att utveckla en flexibel modell för att bestämma arvodet kan man göra riskavtal attraktiva också för mindre advokatbyråer. Till dessa argument kan föras att riskavtal, om de används i rättshjälps- och rättsskyddsärenden, medverkar till att sänka kostnaderna för staten och försäkringsgivaren, om talan misslyckas. Kostnadsansvaret fördelas på fler händer.

Det finns anledning att se allvarligt på de sakskäl som kan anföras mot att tillåta riskavtal. Vi vill inte avfärda argumentens riktighet och bärkraft, om man låter användandet av sådana avtal flöda fritt. Däremot anser vi att de omständigheter som talar för avtalsformen väger tyngre,

om tillämpningsområdet starkt begränsas och arvodessystemet utformas med beaktande av de farhågor som angetts ovan.

När det gäller frågan hur arvodet skall bestämmas menar vi att följande grundkonstruktion bör gälla. Avtalet skall innebära att ombudet vid en processförlust får ingen eller låg ersättning, medan han får extra mycket betalt om talan bifalls. Som utgångspunkt för beräkning av normalarvode bör i rättshjälps- och rättsskyddsförsäkringsärenden tjäna den för rättshjälpstaxorna gällande timkostnadsnormen. Självklart hindrar dock inget att det mellan försäkringsgivaren, klienten och ombudet träffas avtal om en annan normaltimersättning. Tvärtom kan detta antas bli regel om ombudet vanligtvis tillämpar en högre kostnadsnorm.

Normalarvodet kan då sägas utgöra timkostnaden multiplicerad med det antal timmar som ombudet lagt ner i ärendet. På sedvanligt sätt kan arvodet komma att justeras uppåt eller nedåt beroende på hur ombudet skött sitt uppdrag, om ärendet ställt krav på särskild sakkunskap, tvistefrågornas svårighetsgrad osv., i den mån förhållandena inte beaktats redan vid timkostnadsnormens fastställande.

När en talan finansieras på annat sätt än genom rättshjälp eller rättsskyddsförsäkring saknas det normalt någon timkostnadsnorm att bestämma ett normalarvode utifrån. I dessa fall kan det finnas skäl att i riskavtalet ange en viss timkostnad som utgångspunkt för arvodets beräkning, inte minst för att avstyra framtida tvister om arvodets skälighet och som underlag för domstolen när den skall bestämma skäligt arvode enligt avtalet.

I riskavtalet bör alltid anges vilken ersättning för arvode ombudet skall erhålla för det fall talan misslyckas helt respektive får fullt bifall. Arvodet kan lämpligen anges i procentsatser av normalarvodet. Det finns i det avseendet ingen naturlig relation mellan förlust- och vinstarvode på så sätt att om ombudet erhåller 80 procent av normalarvodet vid en processförlust så bör han erhålla 120 procent av normalarvodet om talan är framgångsrik. Vilket arvode som skall utgå i olika situationer får bestämmas med hänsyn till de kvalitetskrav som ställs på ombudet, om detta inte beaktas på annat sätt, och den risk han tar genom avtalet. Att i avtalet uttryckligen laborera med ytterligare procentsatser än dem som skall gälla vid helt ogillande respektive fullt bifall anser vi inte är att rekommendera. Bifalls gruppföreträdarens talan endast delvis får rätten med hänsyn till omständigheterna bestämma vilket arvode ombudet skall ha, med utgångspunkt från normalarvodet och de avvikelser därifrån som avtalet stipulerar vid fullt bifall respektive helt ogillande. Här skall framhållas att gruppens motpart inte i något fall skall riskera att behöva betala högre ersättning än som motsvarar ett normalarvode.

Det kan naturligtvis hända att de arvodesnivåer som fastställts i avtalet visar sig inte rätt beskriva de verkliga förhållandena. Rättegången kan komma att utvecklas på ett sätt som ombudet eller domstolen (eller parten, Rättshjälpsmyndigheten eller försäkringsgivaren) inte kunnat förutse. Arvodet bör då kunna justeras i förhållande till avtalet. Så bör kunna ske i vidare omfattning än som i allmänhet gäller för jämkning av avtalsvillkor. Sålunda anser vi att det även vid riskavtal bör gälla som grundprincip att det utdömda arvodet är skäligt. Det bör dock inte vara möjligt för domstolen att gå utanom den högsta och lägsta arvodesnivå som anges i avtalet.

En svarande som förlorar målet skall inte kunna förpliktas att betala mer av gruppföreträdarens rättegångskostnader än som varit fallet om ett riskavtal inte förelegat. Annars skulle riskavtalet inte avspegla de vinst- och förlustöverväganden för både klient och ombud som ligger bakom avtalsformen. Samtidigt är det inte rimligt att gruppföreträdaren ensam skall bära merkostnaden. Denna bör kunna fördelas på alla som haft nytta av processens utgång. Vi föreslår därför att gruppföreträdaren skall kunna överlasta kostnaden på samtliga gruppmedlemmar, att fördelas mellan dem på rättvis grund.

För att inte komma i strid med grundtanken på frånvaron av rättegångskostnadsansvar för passiva gruppmedlemmar kan en så skisserad lösning komma i fråga endast när grupptalan förs om att erhålla en ekonomisk prestation från svaranden. Vid förbuds- eller fastställelsetalan kan det inte krävas att gruppmedlemmarna skall vara med och täcka ombudskostnaden (jfr ovan). Vi anser dock att det har ett värde att kunna använda riskavtal också i sådana situationer. Det bör t.ex. vara möjligt att inom ramen för ett rättshjälps- eller rättsskyddsförsäkringsärende träffa uppgörelser om arvodesbestämningen som innebär att staten eller försäkringsgivaren står den extra arvodeskostnaden.

Ett riskavtal av den typ som här förordas avviker från det som brukar kallas provisionsarvode. Ett sådan överenskommelse innebär att ombudet får en viss procentsats, som regel ca 30 procent, av inprocessade medel. Enligt vår mening innebär en sådan konstruktion en helt annan fara för intressekonflikter mellan ombudet och klienten än den av oss förordade modellen. Som ett exempel på detta kan nämnas att ett provisionsarvode kan locka ombudet att sträva efter en snabb förlikning, som ger honom hög timavkastning på sitt arbete, trots att det ligger i klientens intresse att få målet prövat i sak av domstol.

Såvitt vi kan bedöma står ett riskavtal i den form som här föreslås inte i direkt strid med av Sveriges Advokatsamfunds styrelse utfärdade vägledande regler om god advokatsed. Inte heller är denna form av arvodesavtal att anse som otillåtna enligt gällande regler om god

advokatsed inom EG (se Advokaten 1/1991 s. 20 f; särskilt 3.3 om pactum de quota litis).

En annan fråga än den här behandlade rör i vilken mån ett ombud kan ta på sig gentemot klienten att löpande förskottera utgifter i processen, t.ex. bevis- och andra utredningskostnader. Att ombudet tar på sig ett sådant ansvar är förenligt med god svensk advokatsed och kan innebära stora lättnader för den enskilde, t.o.m. i vissa fall vara en förutsättning för att han skall ha råd att gå till domstol. Det är emellertid inte något som i sig inverkar på bedömningen av om man bör tillåta riskavtal eller inte.

15.3.2 Onödig rättegång m.m.

Huvudregeln i 18 kap. 1 § RB, om förlorande parts ansvar för motpartens rättegångskostnad, är förenad med flera undantag. Vi behandlar i detta avsnitt vissa av dessa, som är föranledda av främst domstolsdisciplinära skäl. Det är fråga om kostnadsansvaret dels vid onödig rättegång och liknande, dels vid försumlig processföring. Spörsmålet är vilken betydelse det bör ha för gruppföreträdarens ersättningsskyldighet att det förhållande som föranleder bestämmelsens användning hänför sig till en passiv gruppmedlem. En sådan medlem kommer inte att vara part i grupprättegången.

Om onödig rättegång finns bestämmelser i 18 kap. 3 § första stycket RB. Har den vinnande parten inlett rättegång, utan att motparten gett anledning till det, eller har han på annat sätt uppsåtligen eller genom försummelse föranlett onödig rättegång, skall han ersätta motparten hans rättegångskostnad eller, om omständigheterna föranleder det, vardera parten bära sin kostnad.

Ett exempel på när rättegång inletts utan att motparten gett anledning till det är att motparten före rättegången medgett kärandens yrkande och en domstolstalan inte behövs för att förmå svaranden att infria anspråket eller för att erhålla en exekutionstitel. Det är alltså i svensk rätt inte möjligt att på motpartens bekostnad processa enbart för att få en prejudikatfråga besvarad eller för att avskräcka andra från samma handlande som svaranden vidtagit. Bestämmelsen anses analogt tillämplig när ett partiellt medgivande lämnas i processen och domstolen bifaller käromålet endast i den medgivna delen. Käranden kan i sådant fall tvingas att betala svarandens kostnader som uppkommit i processen efter det att medgivandet lämnades.

Som exempel på andra former av onödig rättegång kan nämnas att den vinnande parten har hemlighållit omständigheter eller bevis som påverkat utgången i målet. En säljare som väntar till rättegången med att

påtala för köparen att reklamation skett för sent riskerar alltså att få betala köparens rättegångskostnader eller få kostnaderna kvittade, även om reklamationsinvändningen visar sig riktig och leder till att säljaren vinner målet.

I 18 kap. 3 § andra stycket RB regleras den situationen att en omständighet som utgången av målet berodde av inte före rättegången var känd eller borde ha varit känd för den tappande parten. Domstolen kan då förordna att rättegångskostnaderna skall kvittas. Denna möjlighet skall dock enligt motiven (NJA II 1943 s. 228 f.) utnyttjas med stor försiktighet. En part som saknar kännedom om relevanta rättsfakta får normalt själv bära följderna av detta. Därigenom ges ett viktigt incitament till parterna att vara grundliga i sitt förberedelsearbete. Att det råder ovisshet om de faktiska omständigheterna är inte tillräckligt för kvittning enligt förevarande bestämmelse. Det åligger den tappande parten att styrka att han inte känt till och inte heller bort känna till rättsfaktumet i fråga.

Domstolarna tillämpar ytterst sällan 18 kap. 3 § RB. Det kan dock tänkas att införandet av grupptalan kan föranleda att paragrafen kommer till större användning, men då inte på grund av att sådana rättegångar kommer att präglas av ökad försumlighet från parternas sida utan därför att det kan vara svårare för gruppföreträdaren och gruppens motpart att före rättegången och i dess inledande skede överblicka alla relevanta förhållanden.

Vi har i tidigare sammanhang framhållit att det inte alltid kan krävas av den som inleder en grupptalan att han närmare undersökt alla omständigheter av betydelse för samtliga gruppmedlemmars anspråk. Gruppföreträdaren måste i viss utsträckning kunna utgå från det som typiskt sett förenar och utmärker gruppanspråken. Följaktligen kan det inträffa att grupptalan inleds beträffande anspråk som medgetts eller t.o.m. infriats av gruppens motpart. Det övervägande antalet grupptalanmål kommer visserligen att ha föregåtts av diskussioner mellan parterna. Underlåter gruppens motpart då att upplysa gruppens representant om gjorda medgivanden kan han inte räkna med att 18 kap. 3 § RB kommer att tillämpas, om gruppföreträdaren väcker talan i dessa delar. Ibland kan det emellertid finnas skäl att skyndsamt väcka talan, utan föregående diskussioner med motparten. Bland annat för dessa fall har vi föreslagit att gruppföreträdaren, innan förberedelsen i målet tagit sin egentliga början, skall kunna justera gruppen (dvs. återkalla käromål) utan rätt för svaranden att begära dom enligt 13 kap. 5 § RB.

I linje med detta anser vi att det inte alltid bör läggas gruppföreträdaren till last om det inom den grupp han företräder finns medlemmar med anspråk som är medgivna eller redan infriade av motparten.

Det är oklart om en tillämpning av 18 kap. 3 § första stycket RB i alla situationer förutsätter försummelse från den vinnande partens sida. Vi menar emellertid att ett sådant krav alltid bör ställas upp för att gruppföreträdaren skall kunna belastas med ett kostnadsansvar eller få kostnaderna kvittade. Ett sådant krav kan inte anses strida mot lagtextens ordalydelse. Det bör i det sammanhanget räcka med att uppsåt eller culpa kan konstateras föreligga hos antingen gruppföreträdaren eller den ifrågavarande gruppmedlemmen. Detta resultat uppnås genom att passiva gruppmedlemmar åläggs ett självständigt ersättningsansvar för kostnader som de orsakat genom vårdslöshet eller försummelse (se vidare avsnitt 14.4).

När det gäller bedömningen av gruppföreträdarens goda tro vid tillämpning av 18 kap. 3 § andra stycket RB anser vi att domstolen skall ta hänsyn inte bara till vilken förmåga gruppföreträdaren haft att skaffa sig kännedom om den ifrågavarande omständigheten, utan också om uppgiften varit känd för gruppmedlemmen i fråga. Med hänsyn till de förberedande kontakter mellan gruppföreträdaren och antingen gruppmedlemmen eller gruppens motpart eller båda, som regelmässigt kommer att ha skett, och till att motparten i vart fall är skyldig att framställa alla relevanta invändningar redan i rättegångens början ser vi inte att den typ av situationer som här diskuteras behöver ge upprinnelse till några rättegångskostnader av betydelse.

Försumlig processföring är en annan orsak till uppkomsten av onödiga rättegångskostnader. Om detta finns föreskrifter i 18 kap. 6 § RB. Enligt bestämmelsen är en part som genom att utebli från rätten eller inte iaktta ett föreläggande som rätten meddelat eller genom påstående eller invändning som han insett eller bort inse sakna fog, eller annorledes genom vårdslöshet eller försummelse föranlett uppskov i målet eller eljest vållat kostnad för motparten, skyldig att ersätta kostnaden, oavsett hur rättegångskostnaderna i övrigt fördelas. Enligt vår bedömning bör paragrafen kunna tillämpas på gruppföreträdaren i en grupprättegång utan särskilda ändringar eller motivuttalanden.

15.3.3 Om grupptalan på svarandesidan

Vill någon föra talan mot en grupp skall rätten utse någon att som part föra talan för svarandegruppen. Till gruppföreträdare skall utses en lämplig gruppmedlem eller, om det inte kan ske, någon annan som är lämplig till det. Man kan anta att när gruppföreträdaren utses utanför gruppen kommer valet inte sällan att falla på en advokat eller en annan person med vana att företräda andra i rättsliga angelägenheter.

Den krets som gruppföreträdaren kan väljas ur är som framgår mycket vid. I flera fall kommer den som för talan som part för gruppens räkning inte att ha något privat intresse i saken. Frågan är då vem som skall svara för de rättegångskostnader som uppkommer för gruppföreträdaren och för ersättningsansvaret för kärandens kostnader om gruppen förlorar målet. Innan vi går in på dessa frågor skall dock något sägas om hur svarandegruppens talan skall finansieras när det gäller de löpande kostnaderna i rättegången.

Löpande kostnader

Om den som förordnas att vara gruppföreträdare är medlem i gruppen ser vi ingen orsak till att han inte skall kunna beviljas rättshjälp i målet, om förutsättningarna för det i övrigt är uppfyllda. Det är också tänkbart att svaranden (gruppmedlemmen) eller någon annan i svarandegruppen har en rättsskyddsförsäkring som kan utnyttjas. Särskilt aktuellt blir detta om gruppen företräds av en enskild näringsidkare eller en juridisk person. Står inget av dessa alternativ till buds anser vi att gruppmedlemmen själv får svara för de löpande kostnaderna i målet, om han inte kan utverka frivilliga bidrag från övriga medlemmar eller någon annan. Ett exempel på utomstående intressenter som kan tänkas lämna ekonomisk hjälp är branschsammanslutningar, i mål som gäller för dess medlemmar principiellt viktiga frågor eller som rör stora ekonomiska värden. Rätten får när den bedömer om gruppmedlemmen är lämplig att föra gruppens talan beakta vederbörandes ekonomiska möjligheter att driva processen på ett för gruppen effektivt och ändamålsenligt sätt.

Är gruppföreträdaren inte gruppmedlem kan naturligt nog rättshjälp inte komma i fråga. Däremot kan det sättas i fråga om inte gruppmedlemmarnas rättsskyddsförsäkringar bör kunna tas i anspråk, särskilt med hänsyn till att en dom i målet kommer att få rättskraft med avseende på samtliga i gruppen och att det inte är möjligt för en medlem att hoppa av rättegången. Ibland kan det dock framstå som praktiskt ohanterligt eller olämpligt att låta rättegångens fortgång påverkas av denna fråga. Det kan behöva ägnas mycket tid åt att undersöka vilket försäkringsskydd som finns bland gruppmedlemmarna samt uppta diskussioner med försäkringsgivarna och komma överens om hur kostnaderna skall fördelas mellan försäkringstagarna och andra gruppmedlemmar. Dessa frågor reser visserligen inga oöverkomliga hinder, men det framstår inte som behövligt att belasta rättegången med dem och därigenom orsaka onödig tidsfördröjning av målets avgörande. Försäkringsskyddet har, i detta fall, sin viktigaste uppgift att fylla när det gäller det slutliga kostnadsansvaret.

När det gäller en tredje man som är gruppföreträdare är det självklart så att han inte skall behöva ta någon egen kostnadsrisk i processen. Som utvecklas närmare under nästa rubrik bör staten svara gentemot en sådan gruppföreträdare för hans kostnader. Detta innebär emellertid inte att det är oskäligt att låta honom löpande stå för kostnaderna. På detta sätt fungerar ersättningssystemet i allmänhet när någon företräder andra inför rätta och i övrigt. Här kan hänvisas till konkursförvaltare, boutredningsmän osv. Så som gäller också på dessa områden skall det dock vara möjligt för gruppföreträdaren att av allmänna medel erhålla förskott på sin slutliga ersättning.

Det slutliga kostnadsansvaret

Vinner gruppen målet kommer vanliga rättegångskostnadsregler att gälla. Käranden skall ersätta gruppföreträdarens kostnader. Har gruppen företrätts av en medlem får han alltså utkräva ersättning för sina kostnader av käranden, precis som i vilken annan process. När gruppens talan förts av tredje man anser vi dock att staten bör ansvara för hans kostnader, på samma sätt som för ett rättshjälpsbiträde. Gruppföreträdaren kommer således att erhålla ersättning av allmänna medel och käranden bli betalningsskyldig gentemot staten för kostnaden. Ersättningen till gruppföreträdaren skall fastställas av rätten i samband med att den skiljer saken från sig eller i samband med byte av gruppföreträdare. Någon särskild bestämmelse om detta anser vi inte behöver införas. Rätten skall också ex officio pröva kärandens rättegångskostnadsansvar i denna del.

Det kan i undantagsfall hända att käranden saknar ekonomisk förmåga att infria sitt rättegångskostnadsansvar. Som anges närmare längre fram anser vi att det i sådant fall inte är motiverat att gruppmedlemmarna skall hamna i en bättre position än om käranden hade processat individuellt mot envar av dem. Följaktligen bör det finnas en möjlighet att fördela kostnaden på hela svarandegruppen. Detsamma skall gälla om rätten förordnar om kvittning av rättegångskostnaderna, om käromålet bifalls eller om rätten av annan orsak förordnar att käranden skall få ersättning för sina rättegångskostnader.

15.4 Gruppmedlemmarnas ansvar och rätt till ersättning för rättegångskostnader

15.4.1 Passiva gruppmedlemmar

Det har ovan vid flera tillfällen framhållits att passiva gruppmedlemmar inte skall kunna belastas med skyldighet att utge ersättning för gruppföreträdarens eller motpartens rättegångskostnader. Som redan framgått gäller detta dock endast vid grupptalan på kärandesidan. Principen måste emellertid också vid sådan grupptalan förses med vissa undantag.

Sålunda kommer, som angetts i avsnitt 14.3, gruppföreträdaren att kunna få ersättning av gruppmedlemmarna för rättegångskostnader som motparten inte förmår att utge. Detsamma skall gälla i fråga om den merersättning som gruppföreträdarens ombud är berättigad till på grund av ett s.k. riskavtal.

Vidare menar vi att en gruppmedlem skall kunna göras ansvarig för rättegångskostnader, om han förorsakat onödig rättegång. Förhållandet kan vara sådant att medlemmen har förtigit en viktig omständighet för gruppföreträdaren som, om han känt till den, hade föranlett honom att inte väcka talan för gruppmedlemmens räkning. Det kan t.ex. vara frågan om ett medgivande som motparten lämnat medlemmen och som motsvarar det belopp som domstolen senare dömer ut. Enligt 18 kap. 3 § första stycket RB kan i sådant fall en förlorande svarande vara berättigad till ersättning för sina kostnader eller rätten förordna att kostnaderna i denna del av målet skall kvittas (se vidare om den praktiska användningen av olika fördelningsprinciper i en grupprättegång under nästa rubrik).

Man kan också förutse att en gruppmedlem kan komma att orsaka rättegångskostnader genom annan vårdslöshet eller försumlighet. Medlemmen kanske uteblir från ett sammanträde till vilket han är kallad att höras i bevissyfte eller underlåter att nämna alla relevanta fakta i målet för gruppföreträdaren eller lämnar falska och oriktiga uppgifter till denne.

Medlemmen bör i de situationer som här åsyftas kunna förpliktas att betala inte bara motpartens utan också gruppföreträdarens kostnader. Detta uppnås genom att de passiva gruppmedlemmarna åläggs ett självständigt rättegångskostnadsansvar motsvarande det som gäller för part enligt 18 kap. 3 och 6 §§ RB.

Bland rättegångskostnader som är ersättningsgilla enligt 18 kap. 8 § RB ingår utgifter för åtgärder som ligger i tiden före rättegången, t.ex. förlikningsförhandlingar. Det kan, särskilt vid individuellt processbara anspråk, tänkas att det förts sådana förhandlingar mellan gruppmed-

lemmar och gruppens motpart på det förprocessuella stadiet. I den mån gruppmedlemmen vill ha ersättning för utgifter för detta bör det inte föreligga något hinder för gruppföreträdaren att framställa ett yrkande därom för medlemmens räkning. Det skall alltså inte vara nödvändigt för en gruppmedlem att intervenera i rättegången bara för att framställa ett yrkande om rättegångskostnad.

15.4.2 Gruppmedlemmar som har intervenerat

En gruppmedlem som intervenerar kommer att få ställning som part i målet. Det blir fråga om s.k. självständig intervention enligt 14 kap. 11 § andra stycket RB. Med avseende på rättegångskostnaderna innebär detta att intervenienten (gruppmedlemmen) kommer att dels ha rätt till ersättning av gruppens motpart för sina egna kostnader och dels riskera att svara solidariskt med gruppföreträdaren och andra intervenienter för motpartens rättegångskostnader.

Rätten till ersättning för egna rättegångskostnader bör inte föranleda några tillämpningsproblem. Förhållandena i en grupprättegång blir i detta hänseende inte annorlunda än när flera parter för talan tillsammans i en vanlig rättegång. Här kan anmärkas att gruppmedlemmen som regel kommer att sakna anledning att för egen del åberopa bevisning som gruppföreträdaren fört in i målet. Det kan också antas att gruppmedlemmen, när interventionen sker för behandling av individuella tvistefrågor, i de flesta fall kan anlita samma ombud som gruppföreträdaren. Krav på ombudsersättning torde då kunna framställas av medlemmen och gruppföreträdaren gemensamt. Eftersom ersättningen från motparten, om talan bifalls, skall slutligt betalas till ombudet synes det inte bli nödvändigt att rätten delar upp motpartens kostnadsansvar i den delen på medlemmen och gruppföreträdaren. Däremot måste det självklart ske ett särskiljande av kostnaden i förhållande till övriga medlemmars käromål. I övrigt kommer gruppmedlemmen att kunna erhålla ersättning för de särskilda kostnader han haft i och för rättegången.

Det finns dock en situation där ersättningsfrågan kan bli problematisk om den bedöms helt enligt rättegångsbalkens regelsystem. Vi tänker då på den händelsen att gruppföreträdaren och gruppens motpart är ömsom vinnare och förlorare angående olika medlemmars anspråk. Hur kostnadsansvaret bestäms då kan påverka gruppmedlemmens rätt till ersättning. Frågan behandlas särskilt nedan.

Förhållandet mellan å ena sidan *gruppmedlemmens kostnadsansvar som part* och å andra sidan gruppföreträdarens och självständiga intervenienters, som inte är gruppmedlemmar, ersättningsskyldighet gentemot motparten får bedömas enligt 18 kap. 8 § RB. Enligt denna be-

stämmelse svarar medparter solidariskt för rättegångskostnader, med undantag för dels kostnader som hänför sig till en del av målet som rör endast någon av parterna och dels kostnader som någon part orsakat genom vårdslöshet eller försumlighet. Det är inte säkert att en gruppmedlem som intervenerat alltid skall åläggas ett solidariskt betalningsansvar för motpartens samtliga kostnader. Sådan ansvarighet bör nämligen enligt motiven till rättegångsbalken (NJA II 1943 s. 236) tillämpas bara om parterna intagit väsentligen samma ställning i rättegången och därmed kan anses ha samfällt gett anledning till de ifrågavarande kostnaderna. Att två parter har en gemensam motpart är långtifrån tillräckligt för att en solidarisk ansvarighet enligt 18 kap. 9 § RB skall inträda (jfr Kommentaren till Rättegångsbalken I s. 18:51).

Det kan tyckas orimligt att en intervenerande medlem skall riskera att svara för alla kostnader som uppstått i grupprättegången. En av grundtankarna med den representativa taleformen är att människor skall kunna få sina rättsliga anspråk prövade utan egen kostnad. Samtidigt ställer hänsyn till deras rättssäkerhetsintresse krav på att varje medlem skall ges tillfälle att bevaka sin rätt genom att själv träda in i rättegången. Interventionsrättens värde skulle riskeras att allvarligt försämras, om interventionen förenas med ett heltäckande rättegångskostnadsansvar gentemot gruppens motpart. Å andra sidan innebär en direkt tillämpning av 18 kap. 9 § RB inte annat än att en gruppmedlem som intervenerar hamnar i samma ansvarsläge som om det förts enbart individuell talan och käromålen kumulerats i en rättegång. Som påpekats ovan innebär detta inte nödvändigtvis eller ens regelmässigt att kostnadsansvaret blir solidariskt. Och i de fall ansvarigheten blir gemensam kommer medlemmen att ha regressrätt mot gruppföreträdaren och övriga ersättningsskyldiga. Om förhållandena inte föranleder annat, skall gruppmedlemmens slutliga ersättningsskyldighet i så fall bestämmas med utgångspunkt från hans andel i saken. Vi menar därför att rättegångsbalkens regler om solidarisk ansvarighet skall gälla utan inskränkning i förhållande till en gruppmedlem som har ställning av part i rättegången.

För att undanröja eventuella missförstånd bör här påpekas att rättegångskostnadsansvaret nästan alltid blir solidariskt mellan en medlem som intervenerat och gruppföreträdaren, till den del kostnaden får anses belöpa på medlemmens anspråk. Undantag kan dock förekomma om utgången av grupptalan blir olika för skilda käromål.

Detta sammanhänger med att gruppmedlemmarnas kostnadsansvar måste sättas i samband med principerna om fördelning av rättegångskostnadsansvaret när parterna är ömsom vinnare och förlorare. Den unika talerätt och den speciella processgemenskap som kommer att utmärka en grupprättegång kräver vissa förtydliganden i fråga om rättegångskostnadsansvaret i dessa fall.

I 18 kap. 4 § RB behandlas kostnadsfördelningen vid *olika utgång*, dvs. när parterna ömsom vinner och förlorar i mål med flera yrkanden eller när en parts yrkande bifalls endast till viss del. Huvudregeln är att i sådana fall skall vardera parten bära sin kostnad eller jämkad ersättning tillerkännas någon av parterna. Kan en kostnad särskiljas till viss del av målet skall dock ersättningsskyldigheten bestämmas med hänsyn till utgången i den delen. Om det som part förlorar är endast av ringa betydelse, får han ändock tillerkännas full ersättning.

Det är förhållandevis ovanligt att kostnader går att klart särskilja på olika delar av målet. I den mån det är möjligt att fördela kostnaderna på olika medlemmars anspråk föranleder 18 kap. 4 § RB inga särskilda överväganden från grupptalansynpunkt. Ersättningsskyldigheten för kostnaderna kan då bestämmas med hänsyn till utgången i varje käromål.

I de allra flesta vanliga processer måste emellertid kostnadsfördelningen ske på annat sätt. Det saknas anledning att tro att förhållandena blir annorlunda i en grupprättegång. En metod, som rätten bör anses välja om det är praktiskt möjligt, är i sådant fall att försöka hänföra kostnaderna till olika frågor i målet och bestämma betalningsansvaret med utgångspunkt från hur rätten bedömt frågorna i sak. Som exempel kan nämnas att rätten prövat både svarandens skadeståndsskyldighet i sig och skadeståndets storlek. Domstolen kan då, med hänsyn till omständigheterna, fördela kostnaderna på dessa båda frågor och ge käranden full ersättning för kostnader som hänför sig till fastställelsetalan och bestämma kostnadsansvaret i övrigt efter hur stor del av det yrkade skadeståndet som dömts ut. Vanligare är dock att en sådan fördelning inte går att göra. Rätten kan i så fall vara hänvisad till att fördela betalningsskyldigheten rent matematiskt, på grundval av hur mycket käranden tillerkänts av yrkat belopp. Rör målet inte utfående av en ekonomisk prestation, t.ex. ett förbudsmål, synes domstolen efter eget gottfinnande få söka ett lämpligt sätt att fördela ansvaret efter sakens utgång.

Bestämmelserna i 18 kap. 4 § RB gäller kostnadsfördelning vid objektiv kumulation. Däremot är paragrafen inte tillämplig om vid subjektiv kumulation ett av käromålen bifalls och ett annat ogillas. I en grupprättegång kommer gruppföreträdaren att betraktas som part beträffande samtliga anspråk varom talan väckts, oavsett om gruppmedlemmarna intervenerar eller inte. I kostnadshänseende betyder detta att gruppföreträdarens ansvar skall bedömas enligt 18 kap. 4 § RB med hänsyn till utgången av hela grupprättegången. Däremot kommer kostnadsansvaret för en medlem som intervenerat att vara beroende av utgången i den del av målet som rör honom. En tillämpning av 18 kap. 4 § RB kan i så fall aktualiseras bara om det framställts flera yrkanden för medlemmens räkning eller hans käromål vinner bifall endast delvis.

Såvitt vi kan bedöma bör medlemmens och gruppföreträdarens kostnadsansvar i dessa situationer bestämmas självständigt för var och en av dem. Risken är visserligen att kostnadsansvaret då, i den del av målet som omfattas av interventionen, blir olika för medlemmen och gruppföreträdaren, trots att det råder speciell processgemenskap mellan dem. Så kan bli fallet om medlemmens anspråk ogillas. Denna utgång hindrar inte att gruppföreträdaren får full ersättning för sina kostnader, om grupptalan i övrigt bifalls och den del som ogillats får anses vara av ringa betydelse. Samtidigt kommer medlemmen att bli skyldig att fullt ut ersätta motparten hans kostnader, med undantag för den del därav som kan hänföras till andra käromål. Medlemmen kan inte stödja sig på regeln om att det han tappat är endast av ringa betydelse. På motsvarande sätt kommer det att förhålla sig om utgången blir den motsatta, dvs. endast medlemmens anspråk bifalls. Gruppens motpart skall då utge full ersättning till medlemmen för hans rättegångskostnader och samtidigt betraktas som helt vinnande i förhållande till gruppföreträdaren. En sådan ordning som här förespråkas torde stämma överens med hur utfallet av medlemmens kostnadsansvar skulle blivit, om samtliga gruppmedlemmar processat för egen del och käromålen handlagts i en gemensam rättegång (jfr Kommentaren till Rättegångsbalken I s. 18:52, Welamson i SvJT 1977 s. 26 och, för annan mening, Ekelöf, Rättegång III, 1988, s. 177 f.).

15.4.3 Särskilt om grupptalan på svarandesidan

Det får anses stämma bäst överens med de allmänna ändamål och syften som bär upp rättegångskostnadsreglerna att låta medlemmarna i en grupp på svarandesidan ansvara personligen för kärandens rättegångskostnader, om käromålet bifalls eller rätten av annat skäl förordnar att käranden skall erhålla ersättning för sina rättegångskostnader. Ansvaret bör fördelas mellan gruppmedlemmarna som om dessa varit medparter i målet. Det är orimligt att gruppföreträdaren eller staten ensam skall påta sig ansvaret för kostnaderna och subventionera rättegången för gruppmedlemmarna. Den som gjort sig skyldig till en orättshandling skall betala den rättskränktes kostnader för att få igenom sin rätt, i enlighet med de kompensations- och preventionstankar som ligger till grund för 18 kap. 1 § RB.

I linje med detta, och på samma sätt som blir fallet vid grupptalan på kärandesidan, bör dessutom gruppmedlemmarna svara som medparter för den egna gruppföreträdarens rättegångskostnader, om gruppen vinner målet men käranden inte förmår att ersätta gruppföreträdaren (eller staten) kostnaderna.

Vi menar alltså att medlemmarna i en svarandegrupp i kostnadshänseende skall vara i princip jämställda med parter. De effektivitets- och rättssäkerhetsskäl som motiverar att medlemmar i en kärandegrupp skall slippa ekonomiska bördor i anledning av en grupptalan gör sig inte gällande med samma styrka när grupptalan förs på svarandesidan. Här bör uppmärksammas att en grupprättegång normalt kan förväntas bli billigare för varje medlem än om talan förs mot envar av dem. Vi återkommer längre fram till frågan hur medlemmarnas kostnadsansvar närmare skall bestämmas.

Att gruppmedlemmarna skall betraktas som medparter innebär att de alla kan bli solidariskt betalningsskyldiga gentemot käranden för hans rättegångskostnader. Den solidariska ansvarigheten kommer dock i enlighet med ovan nämnda uttalanden i motiven till rättegångsbalken att förutsätta att medlemmarna kan anses ha intagit väsentligen samma ställning i processen och därmed samfällt gett anledning till kostnaderna i fråga. Enligt 18 kap. 9 § RB görs vidare undantag från den solidariska ansvarigheten för kostnader som hänför sig till en del av målet som angår endast någon av parterna, eller för kostnader som part orsakat genom vårdslöshet eller försummelse. En medlem, som anser att kärandens anspråk är berättigat eller som på annat sätt vill styra över sitt eget kostnadsansvar i rättegången, kan intervenera och genom att t.ex. medge talan eller erkänna en viss omständighet undvika att prövningen av hans anspråk belastas med onödiga bevis- och utredningskostnader m.m.

Finner rätten att medlemmarna skall svara solidariskt för motpartens rättegångskostnader kan domstolen, på yrkande från någon medlem, fastställa en intern fördelning av kostnadsansvaret inom gruppen med tillämpning av 18 kap. 11 § RB. Gruppföreträdaren eller en medlem kan också enligt denna bestämmelse i en särskild rättegång få rättens prövning av hur de gemensamma rättegångskostnaderna skall fördelas mellan dem eller om någon av dem skall vidkännas hela kostnaden. I annat fall bör fördelningen ske med hänsyn till den andel varje medlem har i saken (jfr NJA II 1943 s. 238). Regleringen överensstämmer med den som kommer att gälla för en gruppmedlem på kärandesidan som har ställning av part i rättegången.

Som angetts tidigare kan medlemmar i en svarandegrupp också komma att få svara för gruppföreträdarens egna rättegångskostnader. Rättegångsbalken saknar bestämmelser som kan tillämpas direkt på en dylik spridning av rättegångskostnaderna. Också i detta fall bör dock fördelningen mellan gruppmedlemmarna ske med hänsyn till deras andel i saken, om inte omständigheterna föranleder annat. Ibland kan förhållandena vara sådana att en gruppmedlem hade beviljats rättshjälp, om talan förts mot honom enskilt. Medlemmen hade då bara behövt svara

för en mindre del av den egna kostnaden. Enligt vår mening bör det vara möjligt för en gruppmedlem att erhålla rättshjälp, även om han inte intervenerar i målet. Rättshjälpen kommer i så fall att behöva tas i anspråk bara om gruppen förlorar målet eller om käranden saknar förmåga att betala gruppföreträdarens rättegångskostnader.

Med hänsyn till detta föreslår vi att den underrättelse som kommer att gå ut till gruppmedlemmarna vid rättegångens början (se avsnitt 12.10) skall innehålla information om det rättegångskostnadsansvar som kan drabba gruppmedlemmarna. Däremot bör domstolen inte ha någon självständig skyldighet att utröna om en kostnadsfördelning enligt huvudregeln är skälig med hänsyn till varje medlems personliga och ekonomiska förhållanden.

Vi har i tidigare sammanhang (se avsnitt 12.2.2) förutsatt att den grupp som talan förs mot inte alltid behöver vara identifierad till medlemmarnas namn och exakta antal. Inleds en dylik talan kan det av förklarliga skäl inte ske någon fördelning av rättegångskostnadsansvaret, varken beträffande en vinnande kärandes kostnader eller de kostnader som gruppföreträdaren ådrar sig. Också i sådant fall anser vi det orimligt att staten skall belastas med kostnadsansvaret. I stället förordar vi att käranden får stå båda parternas rättegångskostnad, oavsett utgången i målet. En kostnadsregel med det innehållet framstår inte som stötande med hänsyn till att käranden själv kan bestämma om han vill väcka den typen av talan.

15.5 Vissa andra frågor

15.5.1 Kostnader som har uppkommit före grupprättegången

Enligt vårt förslag kommer en grupprättegång att kunna inledas bl.a. genom att käranden ansöker hos rätten om att få en individuell talan ombildad till en talan för eller mot en grupp. Dessutom kommer en domstol som handlägger en individuell talan mellan en gruppmedlem och gruppens motpart att kunna förordna att talan skall omfattas av en redan väckt grupptalan, om detta har fördelar för handläggningen och kan ske utan väsentlig olägenhet för en part eller någon annan. I båda dessa situationer kommer det normalt att ha uppkommit rättegångskostnader före det att talan övergår att handläggas inom ramen för en grupprättegång.

Att det föreligger rättegångskostnader, som uppkommit före grupprättegångens början har betydelse för den solidariska ersättningsskyldighet enligt 18 kap. 9 § RB som ibland kan komma att inträda i en grupprättegång. En sådan ansvarighet kommer nästan alltid att gälla mellan å ena

sidan gruppföreträdaren och å andra sidan en medlem på kärandesidan som har intervenerat och varje medlem i en svarandegrupp. Här skall dock noteras att en gruppföreträdare på svarandesidan som inte själv är medlem i gruppen kommer att sakna kostnadsansvar. Enligt 18 kap. 9 § RB kommer det dessutom i en grupprättegång att kunna aktualiseras ett solidariskt betalningsansvar mellan gruppmedlemmarna.

I samtliga dessa fall anser vi att den solidariska ersättningsskyldigheten kan bedömas uteslutande enligt 18 kap. 9 § RB. Enligt denna bestämmelse begränsas den gemensamma ansvarigheten bl.a. genom att en part skall svara ensam för kostnader som hänför sig till en del av målet som rör endast den parten. Så får regelmässigt anses vara fallet med kostnader som uppkommit i en individuell process som föregått en grupprättegång.

En annan fråga är vilket ansvarsförhållande som skall råda mellan gruppföreträdaren och en gruppmedlem på kärandesidan som inte på grund av intervention är solidariskt betalningsskyldig i grupprättegången enligt 18 kap. 9 § RB. Vi menar att ansvarsfrågan bör bedömas på samma sätt som när det i en vanlig rättegång har skett ett partsbyte. Det betyder att för kostnader som uppkommit i den individuella processen skall gruppföreträdaren och medlemmen svara gemensamt, medan endast gruppföreträdaren skall kunna göras betalningsskyldig för kostnader som uppkommit i grupprättegången.

Ibland kan det inträffa att en individuell talan som ombildats har handlagts som ett småmål. I sådana mål gäller särskilda kostnadsregler i rättegångsbalken. Dessa regler anses emellertid inte till någon del tillämpliga, om målet övergår att handläggas som ett ordinärt tvistemål. Samma princip bör gälla om småmålet ombildas till eller inflyter i en grupptalan. Att detta får betydelse får parternas rättegångskostnadsansvar skall beaktas av domstolen när den prövar frågan om ändrad handläggningsform.

15.5.2 Byte av gruppföreträdare

Det kan under en grupprättegång komma att inträffa händelser som föranleder att den som för talan för gruppen måste bytas ut. När det är en gruppföreträdare på kärandesidan som byts ut kommer situationen att i mycket likna den som föreligger vid partssuccession i en vanlig rättegång i anledning av att processföremålet överlåtits. För dessa fall ges anvisningar om fördelning av ansvaret för rättegångskostnader i 18 kap. 10 § RB. Bestämmelserna innebär att överlåtaren och förvärvaren svarar solidariskt för rättegångskostnader som uppkommit före partssuc-

cessionen. För kostnader som hänför sig till tiden därefter svarar den nya parten ensam.

Enligt vår mening lämpar sig denna reglering väl för att användas också vid byte av gruppföreträdare på kärandesidan. Den som en gång påtagit sig rollen att föra talan för en grupp bör inte genom bytet befrias från den eventuella ersättningsskyldighet han redan ådragit sig genom att processa. Samtidigt är det rimligt att den nya gruppföreträdaren ikläder sig ansvar gentemot motparten för samtliga hans kostnader i rättegången, om gruppen förlorar målet. Hur kostnadsansvaret slutligt skall fördelas mellan den tidigare och den nya gruppföreträdaren får avgöras med tillämpning av 18 kap. 11 § RB.

Vid grupptalan på svarandesidan kommer gruppföreträdaren inte att ha något personligt ansvar för rättegångskostnader. Undantag föreligger, om han är medlem i svarandegruppen. I så fall bör samma regler om kostnadsansvar vid byte av gruppföreträdare gälla som anges i föregående stycke. När gruppen företräds av någon som inte är medlem kommer ett byte av gruppföreträdare att sakna betydelse när det gäller fördelning av betalningsskyldigheten för motpartens kostnader mellan gruppmedlemmarna. Det saknas därför anledning att för dessa fall dra paralleller till partssuccession i en vanlig rättegång.

15.5.3 Särskild gruppföreträdare

Ibland kan en ändamålsenlig handläggning av grupprättegången komma att kräva att rätten utser en särskild person att, vid sidan av gruppföreträdaren, föra grupptalan i en viss fråga eller del av saken som gäller endast vissa gruppmedlemmars rätt. Till särskild gruppföreträdare skall kunna utses en gruppmedlem eller, subsidiärt, någon annan lämplig person.

Gruppföreträdaren och den särskilda gruppföreträdaren kommer att vara medparter i den del av målet som den särskilda gruppföreträdarens förordnande avser. Är det frågan om grupptalan på kärandesidan ser vi inget skäl att göra undantag från de regler som allmänt gäller för medparters rättegångskostnadsansvar enligt rättegångsbalken. Det innebär att den särskilda gruppföreträdaren inte kommer att ansvara för kostnader som hänför sig till den del av målet som ligger utanför hans kompetensområde (18 kap. 9 § RB). Däremot kommer förordnandet av en särskild gruppföreträdare inte att påverka den ordinarie gruppföreträdarens betalningsansvar. Den inbördes fördelningen av ersättningsskyldigheten får bestämmas enligt 18 kap. 11 § RB.

Om den som för grupptalan på svarandesidan är medlem i gruppen, skall samma ansvarsprinciper som nyss sagts gälla. I övriga fall

föreligger inget behov av att fördela kostnaderna mellan olika gruppföreträdare eftersom gruppföreträdaren då inte kommer att bära något eget betalningsansvar. Det bör dock påpekas att rätten kan ha anledning att fästa särskild uppmärksamhet på de merkostnader som utseendet av en särskild gruppföreträdare har föranlett när den prövar gruppmedlemmarnas betalningsansvar. Sådana särkostnader skall belastas endast gruppmedlemmar i vars intresse åtgärden företagits.

15.5.4 Avbrytande av grupprättegången i förtid

En grupprättegång kan komma att avbrytas i förtid, dvs. utan att målet prövas i sak, på åtminstone två olika sätt: genom avvisning och genom avskrivning på grund av återkallelse eller utevaro från sammanträde. I dessa fall kommer det att gälla särskilda handläggningsrutiner för grupprättegångar (se avsnitt 13.2.6). Sammanfattningsvis innebär rutinerna att varje gruppmedlem skall ges möjlighet att bestämma om talan skall övergå att handläggas som en vanlig rättegång. I annat fall kommer målet att skrivas av eller, vid återkallelse, rätten att meddela dom på svarandens begäran. Upphör domstolsprövningen blir rättegångskostnadsfrågan att behandla på samma sätt som i andra fall när domstolen skiljer saken från sig. Däremot krävs det särskilda anvisningar om hur kostnadsansvaret skall bestämmas om en medlem övertar talan och processar i en vanlig rättegång.

Medlemmens inträde innebär att det sker en partssuccession. Har medlemmen redan tidigare intervenerat medför grupprättegångens avbrytande att medparterskapet mellan gruppföreträdaren och medlemmen upphör. I båda situationerna blir det nödvändigt att fördela kostnaderna på tiden före och efter det att grupprättegången avslutades. Man kan i det sammanhanget sätta i fråga om det inte borde fattas ett särskilt beslut angående fördelningen av rättegångskostnaderna. För detta talar, förutom att det sker ett partsbyte, att den individuella talan kan komma att överflyttas till en annan domstol och att målet kan komma att handläggas som ett småmål med de speciella kostnadsregler som gäller i sådana mål. Häremot kan emellertid sägas att rättens beslut i dessa frågor inte innebär att domstolen skiljer saken från sig, utan rör handläggningsfrågor. Man kan därför i detta skede inte påstå att någon part är tappande. Oavsett hur man bestämmer ansvarsfördelningen för rättegångskostnaderna i grupprättegången kommer det därför att finnas en risk för att beslutet hamnar i konflikt med den slutliga utgången i sak.

Med hänsyn till dessa förhållanden anser vi att rättegångskostnadsansvaret skall avgöras i samband med att rätten genom dom eller

slutligt beslut i den individuella rättegången skiljer saken från sig. I förhållandet mellan gruppföreträdaren och gruppens motpart gäller detta dock inte om det käromål som inte avslutas endast är av ringa betydelse (jfr 18 kap. 4 § RB).

Samtidigt måste det självklart vara möjligt för domstolen att omedelbart meddela beslut i kostnadsfrågan rörande de delar av kärandens talan där domstolsprövningen skall upphöra i samband med att grupprättegången avbryts. Detta kräver att samtliga för gruppen gemensamma kostnader som uppkommit i grupprättegången kan fördelas på medlemmarna. Som vi angett i tidigare sammanhang kan en sådan fördelning komma att aktualiseras också av andra orsaker, såsom grund för att fastställa kostnadsansvaret för en medlem som har intervenerat eller för att bestämma den ersättningsskyldighet som åvilar medlemmarna i en grupp på svarandesidan. Samma fördelningsprinciper som skall gälla då kan användas i den här diskuterade situationen.

Att gruppföreträdaren skall svara för samtliga rättegångskostnader som uppkommit i anledning av en grupptalan på kärandesidan är uppenbart. Enligt vår mening bör också den medlem som övertar talan svara för dessa rättegångskostnader, i samma utsträckning som han behövt svara för dem om han intervenerat i grupprättegången. För kostnader som hänför sig till tiden efter det att talan övergått till att handläggas i vanlig ordning skall medlemmen vara ensamt betalningsskyldig.

Vid grupptalan på svarandesidan kommer, som framhållits ovan, gruppföreträdaren inte att ha något personligt ansvar för rättegångskostnaderna, om han inte är medlem i svarandegruppen. Rättegångskostnaderna skall i stället fördelas på samtliga gruppmedlemmar på samma sätt som om de varit medparter. Den del som sålunda belöper sig på varje medlem kommer att följa medlemmen över till den individuella rättegången, i förening med den eventuella solidariska ansvarighet som andra gruppmedlemmar kan ha för dessa kostnader. Precis som vid grupptalan på kärandesidan kommer kostnader som uppkommer i den individuella rättegången att belasta endast parterna i detta mål.

Är gruppföreträdaren medlem i gruppen får hans kostnadsansvar i egenskap av part bestämmas på samma sätt som för en gruppföreträdare på kärandesidan.

15.5.5 Särskild mellandom

En grupprättegång syftar i första hand till att göra det möjligt att på ett effektivt, snabbt, billigt och enkelt sätt pröva tvistefrågor som är gemensamma eller likartade för en större grupp människor. Det hindrar

inte att den representativa taleformen kan vara användbar också i fall där det föreligger individuella relevanta omständigheter som är tvistiga. Vårt förslag till handläggningsregler för grupprättegångar innehåller flera mekanismer anpassade för att möta de svårigheter som kan uppstå vid hantering av en viss fråga eller del av saken som rör endast en bestämd del av gruppen.

Ett instrument för domstolen att använda för detta ändamål är s.k. särskild mellandom. Ett sådant domslut innebär att rätten i samband med dom skjuter upp avgörandet av en viss fråga. Käranden eller en medlem i en kärandegrupp skall föreläggas en viss tid inom vilken de måste begära domstolens prövning av den uppskjutna frågan. Framställs begäran skall tvistefrågan prövas i en individuell rättegång mellan käranden eller gruppmedlemmen och motparten. Begärs det däremot inte någon prövning skall käromålet ogillas, om det inte är uppenbart att käromålet är grundat.

Om prövningen av en viss fråga skjuts upp, kan domstolen inte besluta om rättegångskostnadsansvaret i denna del förrän det står klart om det villkorade domslutet står sig eller inte. I sak innebär detta inget annorlunda än när en grupprättegång avbryts på grund av rättegångshinder eller skrivs av i anledning av återkallelse eller utevaro och domstolsprövningen fortsätter i annan handläggningsform beträffande ett eller flera käromål. Det som sagts i föregående avsnitt om kostnadsfördelning och betalningsansvar har därför bärkraft också om domstolen hänskjuter prövningen av en viss tvistefråga att avgöras genom individuell talan.

15.6 Kostnadsersättning i högre rätt

En dom eller ett beslut i en grupprättegång kan komma att överklagas på i huvudsak fem olika sätt: 1) av gruppföreträdaren för en grupps räkning, 2) av en gruppmedlem för en grupps räkning, 3) av en gruppmedlem för egen del, 4) av gruppens motpart mot en grupp och 5) av gruppens motpart mot enstaka gruppmedlemmar. Överklagandena kräver var för sig överväganden angående utformningen av ersättningsskyldighet för rättegångskostnader. Innan vi går in på dessa frågor skall dock kort sägas något om rättegångsbalkens bestämmelser om ersättningsansvaret i högre rätt.

Enligt 18 kap. 15 § första stycket RB skall skyldigheten att ersätta rättegångskostnader i högre rätt bestämmas med hänsyn till rättegången där. Det betyder att kostnadsansvaret skall fördelas med utgångspunkt från hovrättens avgörande i jämförelse med de yrkanden som parterna haft där. Sålunda kan en kärande som vunnit bifall med mer än hälften

i tingsrätten och fått jämkad ersättning för rättegångskostnader, men misslyckas helt med sitt överklagande, få betala motpartens samtliga rättegångskostnader i hovrätten.

Utgången av hovrättens prövning skall emellertid också styra fördelningen av ansvaret för kostnaderna i tingsrätten. Ändras exemplet i föregående stycke så att käranden vinner helt bifall till sin talan i hovrätten, skall svaranden förpliktas att betala full ersättning till käranden för hans rättegångskostnader både i hovrätt och i tingsrätt. Detta förutsätter dock att käranden har överklagat tingsrättens dom även i kostnadsdelen.

Också i mål angående fråga som fullföljts särskilt till hovrätten tillämpas samma rättegångskostnadsregler som gäller när en dom eller ett slutligt beslut har överklagats. Ersättningsskyldigheten skall alltså bestämmas med hänsyn till rättegången i hovrätten. Detta framgår av 18 kap. 15 § andra stycket RB.

Nämnas bör vidare att vid återförvisning skall enligt 18 kap. 15 § tredje stycket RB frågan om kostnaderna i den högre rätten prövas i samband med målet efter dess återupptagande. Detsamma torde gälla när ett mål tas upp efter återvinning.

Därmed går vi över till att behandla de olika överklagandesituationer som angetts inledningsvis.

När *gruppföreträdaren överklagar för en grupp* kommer rättegången i högre rätt att från kostnadssynpunkt se i stort likadan ut som i lägre rätt. När det gäller ett överklagande som sker av en gruppföreträdare på kärandesidan kan det därför beträffande ersättningsansvaret i högre rätt helt hänvisas till det som sagts ovan. Det skall här påpekas att gruppföreträdarens överklagande självklart gäller till förmån för gruppmedlemmarna också på så sätt att deras ansvar eller rätt till ersättning för rättegångskostnader i lägre rätt påverkas av utgången i det överklagade målet.

Vid grupptalan på svarandesidan blir läget något annorlunda i högre rätt. Genom överklagandet kommer gruppen att hamna på "kärandesidan". Enligt vår mening bör detta inte inverka på skyldigheten för en gruppföreträdare som inte är medlem att ersätta rättegångskostnader. Det är inte rimligt att han skall behöva ta ett personligt kostnadsansvar för att utföra ett uppdrag han fått från rätten att bevaka och ta till vara gruppens intresse. En följd av detta är att inte heller gruppmedlemmarnas betalningsskyldighet kan tillåtas att påverkas av att gruppen hamnar på den andra partssidan i högre rätt. I annat fall skulle överklagandet, om det misslyckades, komma att finansieras av staten. Ett sådant resultat är oacceptabelt från både rättvisesynpunkt och i övrigt. Vi ser i det avseendet ingen anledning att göra undantag för det fall att gruppföre-

trädaren är medlem i gruppen och därmed har ett personligt ansvar för rättegångskostnader.

Följaktligen förordar vi att det också när det gäller grupptalan som förts på svarandesidan i lägre instans skall gälla samma kostnadsregler i högre rätt. Här skall märkas att en gruppmedlem som inte anser att överklagandet är befogat kan intervenera och återkalla den fullföljda talan för egen del. Därigenom slipper han risken att vara med och betala gruppföreträdarens och motpartens rättegångskostnader, i den mån de har uppkommit efter återkallelsen.

Vid ett *överklagande som en gruppmedlem gör för en grupp* uppkommer frågan vilken betydelse partssuccessionen skall tillmätas i kostnadshänseende. Att den som varit gruppföreträdare i lägre rätt inte kan göras ansvarig för rättegångskostnader i anledning av överklagandet är uppenbart. Lika självklart menar vi det är att den nya gruppföreträdaren inte genom överklagandet skall riskera att bli ersättningsskyldig för kostnader som gruppens motpart fått sig tillerkända i underinstansen. I övrigt blir kostnadsfrågorna att bedöma på samma sätt som när det sker partsbyte i en vanlig rättegång, genom t.ex. självständig intervention i samband med överklagande. Beträffande gruppmedlemmarnas kostnadsansvar menar vi att samma regler bör gälla i högre och lägre rätt.

En tredje fullföljdssituation föreligger om *en gruppmedlem överklagar bara för egen del*. Betalningsansvaret i högre rätt kommer då att bestämmas som i vilken annan individuell rättegång. Har medlemmen framgång med sin talan kan det finnas anledning att ändra underinstansens dom i kostnadsdelen, såvitt gäller kostnader som hänför sig till klagandens anspråk. Högre rätt kommer i så fall också att kunna begränsa gruppföreträdarens ersättningsansvar för kostnader i lägre rätt eller tillerkänna honom ytterligare ersättning för sådana kostnader. Detta sammanhänger med den speciella processgemenskap som kommer att föreligga mellan gruppföreträdaren och gruppmedlemmarna (jfr avsnitt 13.2.11). En rättegångshandling som medlemmen företar blir enligt de principer som råder vid sådan processgemenskap gällande till förmån för gruppföreträdaren (14 kap. 8 § RB). Här bör dock understrykas att gruppföreträdaren kommer att ha talerätt endast i högre rätt i kostnadsfrågan, men inte beträffande själva saken. Hans möjligheter att påverka utgången i kostnadsdelen kommer därför att begränsas till frågor såsom kostnadsfördelningens riktighet i förhållande till utgången i målet, om medlemmen orsakat rättegångskostnader genom vårdslöshet eller försummelse eller, om kostnadsansvaret är solidariskt, hur ansvaret skall fördelas inbördes mellan honom och medlemmen.

När det gäller andra gruppmedlemmars ansvar eller rätt till ersättning för rättegångskostnad kommer detta inte att påverkas av ett överklagande som avses här.

Det återstår att diskutera kostnadsansvaret när talan fullföljs mot gruppen eller mot en medlem i denna. Vad först beträffar ett *överklagande som gruppens motpart gör mot gruppen* får man skilja mellan om talan riktas mot en grupp på kärande- eller svarandesidan.

Har gruppen uppträtt som svarande i lägre rätt ger överklagandet ingen orsak att överväga särskilda ersättningsbestämmelser. Processen blir i de hänseenden som har betydelse för rättegångskostnadernas fördelning i stort densamma i högre och lägre rätt. Det betyder att en gruppföreträdare som inte är gruppmedlem kommer att sakna personlig betalningsskyldighet och att kostnadsansvaret skall fördelas mellan gruppmedlemmarna på samma sätt som om de varit medparter i en på individuell talan baserad rättegång. En medlem som vill bevaka sin rätt kommer att kunna göra detta genom att intervenera i rättegången.

Riktas däremot överklagandet mot en kärandegrupp är saken inte lika problemfri. Som framgått tidigare svarar passiva gruppmedlemmar på kärandesidan aldrig för motpartens rättegångskostnader och endast i sällsynta undantagsfall för gruppföreträdarens egna kostnader som han inte kan få ersättning för från motparten. Att domstolsprövningen är kostnadsfri är en fundamental princip för den representativa taleformen. Vi betraktar grundsatsen som så viktig att det inte bör övervägas att göra avsteg från den enbart av den anledningen att gruppen i högre rätt placeras på "svarandesidan".

Däremot hyser vi inga betänkligheter mot att ålägga gruppföreträdaren fullt betalningsansvar för rättegångskostnader i högre rätt. Den som väcker grupptalan måste räkna med att en dom som bifaller käromålet kan komma att överklagas och ändras av den högre instansen. Detta är en kostnadsrisk som alla som inleder rättegång utsätter sig för.

Vi har tidigare påpekat att det i högre rätt kan uppkomma fråga om att byta ut gruppföreträdaren mot någon annan. Det kan i sådant fall saknas en medlem som är lämplig och villig att ta på sig uppgiften att processa för gruppen, med det kostnadsansvar detta kan medföra. Samtidigt kräver gruppmedlemmarnas rättsskydd att de företräds av någon som på ett effektivt och ändamålsenligt sätt kan företräda deras intressen. På grund av detta föreslår vi att högre rätt skall kunna utse någon annan än en medlem som gruppföreträdare.

Det är självklart att en utomstående som på detta sätt förordnas att representera gruppen inte kan påläggas något rättegångskostnadsansvar, utöver den ersättningsskyldighet som kan uppkomma på grund av försumlig processföring och dylikt. Av skäl som nyss angetts kan det inte heller komma i fråga att låta de passiva gruppmedlemmarna inträda

som betalningsansvariga. Att täcka kostnaderna med allmänna medel har avfärdats när det gäller grupptalan på svarandesidan. Vi ser ingen anledning att se saken annorlunda när ett överklagande riktas mot en kärandegrupp. Därmed återstår bara att låta den tidigare gruppföreträdaren bära kostnadsansvaret. Att notera är att en sådan lösning inte innebär någon egentlig skillnad för gruppföreträdaren jämfört med en kärande i en vanlig rättegång. Ingen som väckt talan kan motsätta sig att inta "svarandeposition" i högre rätt.

Ett överklagande från gruppens motpart kan leda till att underrättens kostnadsbeslut skall ändras. Att så kan ske i förhållande till gruppföreträdaren, även om han har bytts ut, följer av allmänna regler om rättegångskostnader vid partssuccession. Fråga kan emellertid också uppkomma om att sänka klagandens ersättningsskyldighet gentemot en medlem i en kärandegrupp eller att höja medlemmens kostnadsansvar mot klaganden. För detta krävs att klaganden har fört talan mot underrättens dom eller beslut också i denna del.

När det slutligen gäller den händelsen att *gruppens motpart fullföljer talan mot enstaka medlemmar* kommer regleringen av rättegångskostnaderna i högre rätt att bli densamma som i en vanlig individuell talan. Däremot finns det skäl att fundera något över det inflytande utgången i högre rätt får på fördelningen av ansvaret för kostnaderna i underinstansen.

Avser överklagandet en medlem i en svarandegrupp kommer medlemmen redan i lägre rätt att ha behandlats som part i kostnadshänseende. Det finns med hänsyn härtill inget hinder mot att låta prövningen i högre rätt återverka fullt ut på ersättningsskyldigheten i underinstansen, såvitt gäller medlemmens ansvar för rättegångskostnader eller rätt till ersättning härför. Högre rätt kan alltså, om överklagandet bifalls, antingen skärpa gruppmedlemmens betalningsansvar för klagandens rättegångskostnader i lägre rätt eller nedsätta klagandens ersättningsskyldighet för sådana kostnader.

Det kan hända att underrätten tillerkänt gruppföreträdaren ersättning för rättegångskostnader, som hänför sig till det överklagade käromålet eller förpliktat honom att, ensam eller solidariskt med gruppmedlemmen, utge betalning till klaganden för sådana kostnader. Högre rätt kommer i så fall att kunna ändra underrättens beslut, vad gäller gruppföreträdaren, bara om överklagandet kan anses innefatta ett yrkande om detta. Vid denna händelse kommer, på sätt som anges ovan, gruppföreträdaren att ha talerätt rörande kostnadsfrågan, men inte angående själva saken.

Vid talan mot en medlem i en grupp som uppträtt på kärandesidan i underinstansen får man se saken på annorlunda sätt. Här är huvudregeln att passiva medlemmar inte skall kunna åläggas något ansvar för rätte-

gångskostnader som uppkommit i grupprättegången. Följaktligen kan det inte bli fråga om att låta en sådan gruppmedlem utge ytterligare ersättning till gruppens motpart för kostnader som hänför sig till underinstansen. Vill klaganden få till stånd en sådan ändring bör han därför hänvisas till att överklaga den lägre rättens kostnadsbeslut särskilt. Detsamma gäller självklart om klaganden vill få nersatt sin egen betalningsskyldighet gentemot gruppföreträdaren. Som i andra liknande klagosituationer som behandlats ovan inskränker sig gruppföreträdarens talerätt i så fall till själva kostnadsfrågan.

16 Underrättelse till gruppmedlemmarna

Att passiva gruppmedlemmar underrättas om olika händelser under en rättegång är en viktig rättsskyddsfråga vid alla former av representativ process. Vi diskuterar i detta kapitel i vilka fall och på vilket sätt gruppmedlemmarna skall informeras av domstolen i en svensk grupprättegång.

16.1 Allmänna synpunkter

Inledning

En grupprättegång innefattar enligt vår definition att någon för talan till förmån för andra utan deras uppdrag eller explicita samtycke. Som framhållits i ett tidigare avsnitt kommer en dom eller ett annat slutligt avgörande att ha rättskraft i förhållande till samtliga i gruppen. Följaktligen kommer en dom även att vara exigibel för eller mot gruppmedlemmarna.

Det är med hänsyn till bl.a. dessa rättsverkningar av rättegången nödvändigt att utforma regler som skyddar de personer som omfattas av talan, men som inte tar aktiv del i förfarandet. Vi har ovan behandlat flera processförutsättningar med en sådan inriktning, liksom enskilda gruppmedlemmars rätt att träda ur en grupp på kärandesidan och andra bestämmelser med samma syfte, rörande bl.a. intervention, rättens materiella processledning och fullföljdsrätt.

För att den enskilde skall kunna bevaka sina intressen och utnyttja det processuella skydd som lagen avser att erbjuda krävs att vederbörande får kännedom om att det pågår en rättegång som rör hans rätt och om händelser som inträffar under rättegången. Men lika viktigt är att underrättelseförfarandet utformas på ett sätt som inte äventyrar möjligheterna att få till stånd befogade grupptalanprocesser. Ett klassiskt exempel på de olyckliga konsekvenser som ett stelbent och formalistiskt synsätt på dessa frågor kan få är rättsfallet Eisen v. Carlisle & Jacquelin, 417 U.S. 156 (1974).

Eisen väckte en "class action" på vägnar av samtliga som hade köpt och sålt mindre aktieposter på börsen i New York under en fyraårsperiod. Transaktionerna hade skett genom förmedling av svarandebolaget, Carlisle & Jacquelin. Vid affärer som rörde små aktieposter hade mäklarfirman rätt

att ta ut en viss avgift (an odd-lot differential). Eisen gjorde gällande att svaranden tagit ut för hög avgift från sex miljoner köpare och säljare. Hans eget krav uppgick till 70 dollar. Av de sex miljoner gruppmedlemmarna kunde ungefär två miljoner personer namnges med hjälp av ett dataregister. Kostnaden för att underrätta dessa genom brev beräknades till 315 000 dollar. Efter åtta års processande fastställde the United States Supreme Court att Rule 23:s ordalydelse ålade Eisen att underrätta de identifierbara gruppmedlemmarna och att han skulle betala kostnaden själv (med möjlighet att få den ersatt om han vann målet). Eisen kunde inte uppbringa medel att finansiera underrättelserna och återkallade sin talan. I sammanhanget skall nämnas att underrätten beslutat att fördela kostnaden med hänsyn till den sannolika utgången av målet i sak och då funnit att svaranden skulle stå för 90 procent av utgiften.

Syftet med en underrättelse

Det har redan nämnts ett viktigt syfte med underrättelseförfarandet, nämligen att informera gruppmedlemmen om rättegången så att han ges möjlighet att själv agera i den utsträckning som han finner nödvändig. Informationen bör naturligtvis i det sammanhanget innehålla en tydlig beskrivning av vad en grupprättegång innebär och kan innebära för den enskilde. Medlemmarna skall självklart också upplysas om vilka åtgärder de kan vidta på egen hand för att skydda sina privata eller gruppens intressen. Dessa frågor har vi behandlat i avsnitt 12.10.

Ett annat syfte med underrättelsen är att ge domstolen upplysningar av betydelse för rättens avgöranden i diverse frågor. Redan i rättegångens inledande skede kan underrättelsen komma att spela en viktig roll genom att tjäna som underlag för medlemmarnas möjlighet att träda ur rättegången, att påpeka förekomsten av individuella förhållanden osv. Bedömningen av talans tillåtlighet kan förändras genom det sätt på vilket gruppmedlemmarna agerar i anledning av att de underrättas om kärandens ansökan om stämning eller om byte av taleform. Ett större antal avhopp kan få grupprättegången att framstå som ett sämre processuellt alternativ än andra handläggningsformer. Kärandens lämplighet att vara gruppföreträdare kan påverkas av att det finns olika tvistefrågor för skilda delar av gruppen.

Andra situationer där det kan komma att vara av vikt för rätten att få kunskap om gruppmedlemmarnas reaktioner är i samband med återkallelse, förlikningsförhandlingar och då det uppkommer fråga om byte av gruppföreträdare. Också i rena handläggningsfrågor kan det bli aktuellt att inhämta gruppmedlemmarnas åsikter, t.ex. när det gäller behandlingen av individuella tvistefrågor.

Gruppens medlemmar måste självklart informeras om rättegångens avslutande. Underrättelse är här nödvändig för att säkerställa att varje person kan ta till vara sin rätt. Det kan vara fråga om att ge missnöjda gruppmedlemmar möjlighet att klaga på avgörandet, om inte gruppföreträdaren fullföljer talan. Men meddelandet kan också avse att ge medlemmarna upplysning om deras rätt till ersättning eller annat som domstolen dömt ut och vilka åtgärder den enskilde måste vidta för att få ut sin del av de inprocessade medlen.

Som framgått kommer det alltså att finnas flera situationer under och efter en grupprättegång som aktualiserar frågan om det bör utgå meddelande till gruppmedlemmarna eller inte. Man måste i det sammanhanget inte bara ta ställning till när och varför en sådan underrättelse skall ske. Det måste också bestämmas vem som skall ha rätt att ta initiativ till att information lämnas, vem som skall verkställa underrättelsen och vem som skall bekosta förfarandet. Knutet till det är frågor om på vilket sätt medlemmarna skall informeras och vilket innehåll underrättelsen i varje särskilt fall bör ha.

16.2 Obligatorisk eller fakultativ regel om underrättelse?

Den svenska tvistemålsprocessen präglas av att handläggningsreglerna utgår från den kontradiktoriska principen. Varje part i rättegången skall få ta del av allt material som tillförs målet och som rör hans rätt. Inlagor från en part skall normalt kommuniceras med motparten. Domar och beslut skall tillställas dem som berörs av avgörandet. Ibland är kravet på underrättelse uttryckt i lag. I andra fall följer underrättelseskyldigheten av allmänna processrättsliga principer. Parts rätt att ta del av allt processmaterial och domstolens plikt att underrätta parterna bör inte förändras genom att det införs regler om grupprättegång.

Det som här sagts om part kommer också att gälla en gruppmedlem som intervenerat, såvitt gäller hans rätt. En sådant inträde i rättegången blir att anse som en självständig intervention, dvs. medlemmen får ställning av part. Enligt vårt förslag kommer medlemmen t.o.m. att få en starkare processuell ställning än som gäller för självständiga intervenienter enligt rättegångsbalken (se avsnitt 13.2.11).

Följaktligen ägnas förevarande avsnitt endast frågan om i vilken mån gruppmedlemmar som inte har intervenerat skall underrättas om händelser som inträffar under en grupprättegång. Att medlemmarna skall ha samma rätt som en part att ta del av allt material som är av intresse för deras rätt anser vi följer redan av grundläggande processuella

rättsprinciper. Övervägandena i det följande begränsas därför till spörsmålet om domstolens plikt att underrätta de passiva gruppmedlemmarna och om denna skyldighet i förekommande fall skall vara obligatorisk eller fakultativ.

Genom det som sagts i tidigare avsnitt framgår att domstolen på grund av uttryckliga bestämmelser i lagen om grupprättegång kommer att vara skyldig att underrätta gruppmedlemmarna om vissa förhållanden. Detta gäller vid den händelsen att en grupprättegång har inletts, att ett grupptalanmål har överflyttats till en annan domstol, att det har utsetts en ny eller särskild gruppföreträdare, att det har beviljats en säkerhetsåtgärd enligt 15 kap. RB, att domstolen har medgett undantag från ombuds- eller advokattvånget eller att ett förfallet överklagande för en grupp har återupptagits. Självklart skall också varje gruppmedlem underrättas om innehållet i domar och slutliga beslut som angår medlemmens rätt. I dessa fall kommer skyldigheten att underrätta gruppmedlemmarna att vara obligatorisk, med det undantaget att underrättelse normalt inte behöver ske om det är uppenbart obehövligt.

Utöver de nu angivna bestämmelserna kommer lagen om grupprättegång att innehålla föreskrifter om att domstolen skall lämna gruppmedlemmarna tillfälle att yttra sig innan en grupprättegång avbryts på grund av rättegångshinder eller parts utevaro, om grupptalan återkallas helt eller delvis och i anledning av förlikning som ingås för en grupps räkning. Också här kommer att gälla att underrättelse får underlåtas endast om åtgärden är uppenbart obehövlig.

Lagen om grupprättegång kommer vidare i anledning av det som behandlats i tidigare avsnitt att innehålla regler som gör det nödvändigt för domstolen att kommunicera med enskilda gruppmedlemmar. Vi tänker här på förslagen att domstolen skall kunna anmana en medlem att intervenera i målet eller meddela partiellt prövningstillstånd i visst käromål även om överklagandet gjorts av någon annan för en grupps räkning. Dessutom kan en ändring eller utvidgning av talan för eller mot en grupp medföra att nya anspråk (käromål) förs in i rättegången. I sådant fall kommer underrättelseskyldigheten att följa redan av bestämmelsen om att medlemmarna skall informeras om att det har inletts en grupprättegång angående deras rätt. Huruvida andra medlemmar skall underrättas om en sådan förändring av talans omfattning återkommer vi till strax.

Det finns också andra än de här uppräknade händelserna som bör föranleda domstolen att regelmässigt verkställa en underrättelse till de passiva gruppmedlemmarna. Sålunda anser vi att medlemmarna närmast undantagslöst bör informeras om medgivanden och eftergifter som gruppföreträdaren gör, om rätten godkänner ett riskavtal, om överklaganden som sker för gruppens räkning och om innehållet i en s.k.

summing up enligt 42 kap. 16 § RB. Underrättelse bör i dessa fall kunna underlåtas bara om åtgärden är obehövlig. Lagen om grupprättegång skall följaktligen innehålla särskilda bestämmelser om detta.

Vi har i flera sammanhang framhållit betydelsen av att gruppföreträdaren i sin processföring noga skall bevaka och ta till vara samtliga gruppmedlemmars intressen på ett ändamålsenligt och effektivt sätt. Det kommer att ligga på domstolen att enligt 34 kap. 1 § RB ta upp frågan om gruppföreträdaren brister i detta hänseende, så snart anledning till det förekommer. Domstolen måste alltså ex officio bevaka att varje gruppmedlem får sin rätt prövad i en rättvis rättegång. Innebörden av detta är emellertid inte att varje avvikelse i gruppföreträdarens processföring från det som kan sägas vara optimalt för envar av gruppmedlemmarna skall föranleda domstolen att ta upp frågan om rättegångshinder. Däremot kan det finnas skäl för domstolen att underrätta gruppmedlemmarna, om det finns grundad anledning tro att medlemmarna kan ha en annan uppfattning om hur talan bör drivas eller av annat skäl kan känna behov av att närmare studera rättegångens vidare förlopp. Exempel på åtgärder från gruppföreträdaren som kan ge sådan anledning är erkännande och ändring eller utvidgning av talan, även om de senare processhandlingarna inte rör medlemmarna direkt.

Men också beslut och andra åtgärder av domstolen under rättegången kommer ibland att vara av sådant intresse för gruppmedlemmarna att de bör få kännedom om dem. Sålunda kan det i vissa fall bli motiverat att underrätta gruppmedlemmarna om när sammanträden skall hållas, om den tidsplan som gäller för processen, om att det har utsetts en särskild medlare enligt 42 kap. 17 § RB och i andra handläggningsfrågor.

Det är inte praktiskt görligt att i lagtext ange exakt i vilka situationer gruppmedlemmarna skall underrättas om förhållanden som dessa. En sådan bestämmelse skulle bestå av en lång uppräkning av beslut och andra åtgärder med särskilt angivande av under vilka förutsättningar underrättelse skall lämnas. Föreskriften skulle bli svåröverskådlig och dessutom riskera att låsa fast rättstillämpningen på ett olyckligt sätt. Vi förordar därför i stället att det i lagen om grupprättegång intas en bestämmelse som uttrycker att gruppmedlemmarna skall underrättas om beslut, åtgärder och annat som inträffar i rättegången, om domstolen anser att det finns behov av det med hänsyn till den betydelse uppgiften kan antas ha för medlemmens rätt.

16.3 Former för underrättelse

16.3.1 Inledning

Meddelanden från domstolen till parter eller andra i en tvistemålsprocess sker antingen formlöst (genom brev, telefonsamtal osv.) eller genom delgivning. Det senare förfaringssättet kommer framför allt i fråga om meddelandet rör skyldighet för mottagaren att fullgöra något i rättegången och det finns en sanktion knuten till en underlåtenhet att infria åliggandet. Enligt 33 kap. 2 § RB skall delgivning användas om det är särskilt föreskrivet, om det med hänsyn till syftet med bestämmelsen om underrättelse framgår att delgivning bör ske eller om det är påkallat med hänsyn till omständigheterna. Paragrafen kommer att vara tillämplig också i en grupprättegång. Vi skall här diskutera i vilken utsträckning delgivning med hänsyn härtill kommer att vara nödvändig i en sådan rättegång. Dessutom tar vi upp frågan om vilken delgivningsform som i förekommande fall skall användas.

16.3.2 Delgivning eller formlös underrättelse?

Det är framför allt två synpunkter som gör sig gällande vid bedömningen av på vilket sätt underrättelse bör ske. Den ena aspekten är att informationen skall lämnas i sådan ordning att gruppmedlemmarna kan förväntas få del av den. En andra synpunkt är att underrättelseförfarandet inte får medföra orimliga kostnader för domstolen och parterna.

Vi har redan nämnt att delgivning ibland är särskilt föreskriven som underrättelseform. Detta gäller i tvistemål bl.a. kungörande av rättegång (se 14 kap. 13 § RB), stämning (se 42 kap. 5 § RB) och överklagande (se 50 kap. 8 § och 52 kap. 7 § RB). I överensstämmelse med de ändamål som ligger bakom dessa föreskrifter anser vi att delgivning i en grupprättegång alltid skall användas vid underrättelse till gruppmedlemmarna om att en sådan rättegång har inletts och vid anmaning till en gruppmedlem att intervenera i rättegången. Att så skall ske bör anges uttryckligen i lag.

I annat fall än när det är särskilt föreskrivet skall enligt 33 kap. 2 § RB delgivning användas om det med hänsyn till syftet med bestämmelsen om underrättelse framgår att delgivning bör ske eller om det är påkallat med hänsyn till omständigheterna. Bestämmelsen innebär att domstolen i varje enskilt fall måste pröva om delgivning är nödvändig eller om underrättelsen kan lämnas formlöst. Paragrafen fick sin nuvarande lydelse den 1 januari 1991. Dessförinnan saknades det i

rättegångsbalken en generell föreskrift om i vilka fall delgivning skulle användas.

En väsentlig faktor att beakta vid prövningen av om delgivning bör användas eller inte är hur viktigt domstolen anser det är att ha ett bevis för att underrättelsen verkligen kommit fram till mottagaren (jfr prop. 1990/91:11 s. 52). Särskilt aktualiseras delgivning när det är frågan om att domstolen skall vidta ingripande åtgärder mot den som underlåtit att fullgöra något i rättegången. Rättssäkerhetsintressen kräver då att vederbörande fått del av föreläggandet eller meddelandet så att han kan anses ha erhållit betryggande möjligheter att bevaka sin rätt.

Vi anser det varken möjligt eller lämpligt att ge detaljerade riktlinjer för i vilka fall delgivning bör användas i en grupprättegång vid underrättelse till passiva gruppmedlemmar. Så mycket står dock klart att delgivning regelmässigt bör ske om underrättelsen innefattar att medlemmen skall fullgöra något i rättegången och underlåtenhet att göra det är sanktionerad på något sätt. Exempel på ett sådant meddelande är kallelse till en passiv gruppmedlem som skall höras i bevissyfte. Som påpekas i avsnitt 13.2.3 kommer en medlems passivitet efter en sådan anmaning att normalt tolkas till hans nackdel i bevishänseende (se 35 kap. 4 § RB), om rätten inte anser att medlemmens utevaro är hinder mot huvudförhandling. Å andra sidan bör domstolen kunna vara sparsam med att använda delgivningsformen när underrättelsen inte är förknippad med någon sådan direkt rättsföljd för medlemmen. Exempel på den typen av underrättelser är meddelanden i fråga om summing up, byte av ombud, beviljande av säkerhetsåtgärd, taleändringar som inte rör medlemmen direkt och olika handläggningsåtgärder. Också i de fall gruppmedlemmarna enligt uttryckliga lagbestämmelser skall ges tillfälle att yttra sig innan rätten fattar beslut bör underrättelse kunna ske formlöst, om inte särskilda skäl påkallar att delgivning används.

När en underrättelse skall ske formlöst kan rätten fritt välja meddelandeform. Domstolen kommer sålunda att kunna besluta att varje gruppmedlem skall informeras personligen, att underrättelse skall ske genom anslag hos rätten eller på annat sätt eller att informationen skall ges genom en kombination av modellerna på så sätt att ett antal slumpvis utvalda medlemmar underrättas personligen samtidigt som underrättelsen anslås på allmän plats. Kombinationer av underrättelseformerna kan vara särskilt användbar för att få kunskap om t.ex. medlemmarnas generella inställning till grupprättegången. Det kan också vara ett sätt att kontrollera vilken genomslagskraft den allmänna kungörelsen fått genom att studera om det finns påtagliga avvikelser mellan olika medlemmars reaktioner.

I detta sammanhang kan det vara motiverat att erinra om anvisningarna i några utländska lagar angående hur "notice" skall ske. I the

Federal Court of Australia Amendment Act 1991 sägs att notice får ske "by means of press advertisement, radio or television broadcast, or by any other means". Enligt den i Ontario gällande An Act respecting Class Proceedings får notices ges "a) personally or by mail; b) by posting, advertising, publishing or leafleting; c) by individual notice to a sample group within the class; or d) by any means or combination of means that the court considers appropriate." Att notera är att dessa föreskrifter gäller alla underrättelser, dvs. även sådana som enligt vår bedömning skall verkställas genom delgivning. Det finns därför anledning att hålla dem i minnet när vi nu går över till att diskutera i vilken mån de enligt svensk rätt gällande delgivningsformerna kommer att passa för att användas i en grupprättegång.

16.3.3 Val av delgivningsform

Hur delgivning skall gå till i mål och ärenden hos domstol framgår av bestämmelser i delgivningslagen (1970:428). Man kan grovt dela in de delgivningsformer lagen anvisar i två kategorier: 1) delgivning med en bestämd person och 2) delgivning med en obestämd krets eller ett stort antal personer. Till den förstnämnda kategorin är att hänföra delgivningsformerna ordinär delgivning, särskild postdelgivning, telefondelgivning och stämningsmannadelgivning. Delgivning som riktar sig till ett obestämt eller stort antal personer sker främst genom kungörelse.

Vi anser att man inte bör se bort från något av alternativen som en möjlig delgivningsform i en grupprättegång. Vilken av formerna som bör väljas i det enskilda fallet får bero på omständigheter som syftet med underrättelsen, vilken typ av anspråk talan rör, antalet gruppmedlemmar, gruppens geografiska spridning och tillgången på enkla och rationella informationsvägar.

Som ett exempel kan nämnas att talan rör anspråk av ganska betydande värde för den enskilde. I sådant fall finns ett större incitament för medlemmen att själv bevaka sin rätt, antingen genom en individuell talan eller genom att noga följa förloppet i grupprättegången och vid behov ta aktiv del i processen som intervenient. Man kan då presumera att underrättelser i många fall bör ske i individualiserad form, dvs. enligt kategori 1 ovan.

Ett annat typfall är att någon för talan rörande anspråk av individuellt litet värde till förmån för flera tusen personer bosatta i alla delar av landet. Kostnaden för att skicka brev till samtliga medlemmar framstår som orimligt hög i förhållande till tvisteföremålets värde. Det kan inte antas att särskilt många har intresse av att träda ur gruppen eller att

själva agera i rättegången. I sådant fall kan ett kungörelseförfarande många gånger vara den lämpligaste delgivningsformen.

Det kan också inträffa att anspråkens storlek växlar mellan gruppmedlemmarna eller att det av andra förhållanden framgår att talan har större betydelse för vissa gruppmedlemmar än andra. Underrättelse kan då lämnas på olika sätt till skilda delar av gruppen.

Vi anser det inte lämpligt att genom lagtext eller motivuttalanden binda domstolarna vid en viss delgivningsform i en bestämd underrättelsesituation. Den frågan avgörs bäst av domstolen med hänsyn till omständigheterna i varje enskilt fall. Som ett mer principiellt påpekande bör dock framhållas att grupprättegångar får antas ge större utrymme för delgivning genom kungörelse än som är fallet i en individuell process. Vi avser då delgivning som skall ske med passiva gruppmedlemmar. När det gäller underrättelse till en part eller en självständig intervenient saknas anledning att göra skillnad mellan rättegångsformerna.

Att kungörelse kan komma att bli en vanligare delgivningsform i grupprättegångar sammanhänger till en del med att det i rättegångsförfarandet finns inbyggt flera andra instrument som syftar till att värna om medlemmarnas intressen. Domstolen får ett självständigt ansvar för att gruppföreträdaren inte tillåts agera i klar strid mot gruppmedlemmarnas bästa och förutsätts i det sammanhanget bedriva en ganska aktiv processledning. Den som för enskild grupptalan eller organisationstalan kommer att vara företrädd av ett ombud som är advokat, om inte särskilda skäl medger annat. Konsekvenserna av att en passiv gruppmedlem rent faktiskt inte får del av en underrättelse riskerar därför typiskt sett att bli mindre allvarliga än när delgivning skall ske med honom som part i en individuell process.

En annan betydelsefull omständighet är att en talan enligt lagen om grupprättegång under vissa förutsättningar skall kunna föras för eller mot en grupp, utan att gruppens medlemmar är angivna till namn och exakt antal. I sådant fall framstår kungörelse som den enda möjliga delgivningsformen.

Ytterligare ett viktigt skäl till att kungörelse bör kunna användas oftare i en grupprättegång är att personlig delgivning kan medföra stora kostnader och besvär. Består gruppen av flera tusen personer kan många gånger kostnaderna för att överlämna meddelandet till varje medlem framstå som oförsvarligt höga med hänsyn till det värde rättegången gäller och ändamålet med underrättelsen. När meddelande skall lämnas till en så stor krets personer måste man också räkna med att samtliga inte blir delgivna meddetsamma, utan att domstolen kan tvingas tillgripa särskild postdelgivning eller stämningsmannadelgivning. Resultatet kan bli avsevärda fördröjningar med målets handläggning.

Delgivningslagens bestämmelser om kungörelsedelgivning återfinns i 15 - 17 §§. Av särskilt intresse är i detta sammanhang 16 § första stycket som lyder: "Delgivning med en obestämd krets personer sker genom kungörelse. Kungörelsedelgivning får också användas, om ett stort antal personer skall delges och det skulle innebära större kostnad och besvär än som är försvarligt med hänsyn till ändamålet med delgivningen att överbringa handlingen eller meddelande enligt 6 § andra stycket till envar av dem." Enligt vår mening ger ordalydelsen domstolen möjlighet att i stort använda sig av kungörelsedelgivning utifrån en sådan allsidig bedömning av omständigheterna i det särskilda fallet som förordas i det föregående. Bestämmelsen bör dock kompletteras med en uttrycklig anvisning om att domstolen i bedömningsunderlaget skall kunna väga in förhållandet mellan delgivningskostnaderna och det värde som rättegången rör för den enskilde medlemmen.

Med utgångspunkt från de överväganden som angetts ovan bör det inte inge betänkligheter att underrättelse till passiva gruppmedlemmar i flera fall kan komma att ske genom kungörelse, även om meddelandet innehåller moment som kan leda till oförmånliga följder för en medlem som inte tillgodogör sig innehållet i underrättelsen. Som nämnts tidigare medger lagstiftningen i samtliga de länder som infört generella lagar om grupptalan att underrättelse i ganska stor utsträckning sker i en eller annan kungörelseform. Men också svensk rätt innehåller målkategorier där kungörelse är den normala delgivningsformen, såsom vattenmål (se 13 kap. 22 § vattenlagen) och tillståndsärenden vid Koncessionsnämnden för miljöskydd (se 14 § miljöskyddslagen). I motsats till hur förhållandet blir i en grupprättegång finns det i vattenmål och i miljöskyddsärenden inte någon som företräder sakägaren (gruppmedlemmen) om han inte själv träder fram. Domen eller tillståndsbeslutet får ändå rättskraft mot samtliga, även den som varit frånvarande under hela processen.

16.4 Vissa andra frågor

16.4.1 Om vem som skall verkställa underrättelsen

I utländsk rätt är det vanligtvis den part som väckt talan som har att svara för att medlemmarna blir underrättade om grupprättegången och annat som inträffar under processen. Enligt den federala lagen i USA (Rule 23) gäller detta undantagslöst medan det t.ex. i Règles de pratique - Cour supérieure i Quebec föreskrivs att käranden till sin ansökan om auktorisation skall bifoga en underrättelseskrift enligt särskilt formulär. Domstolarna i Quebec synes emellertid inte vara bundna av några bestämmelser om vem som skall distribuera underrättelsen. I Ontario

och i Australien har lagstiftaren överlåtit helt på domstolen att efter fritt skön bestämma vem som skall se till att medlemmarna blir underrättade.

Att domstolen ombesörjer underrättelse stämmer bäst överens med gällande svensk processrätt. Kommunikation av processmaterial mellan parter eller till andra verkställs i Sverige som regel av domstolen. Det gäller även om kostnaden för det skall bäras av annan än staten, såsom i t.ex. vissa vattenmål. Vi menar att detsamma bör gälla för underrättelser vid en grupprättegång.

16.4.2 Kostnaderna för underrättelseförfarandet

Att informera gruppmedlemmarna om händelser i anledning av en grupprättegång kan vara mer eller mindre kostsamt. Hur dyr åtgärden blir beror på i vilken form underrättelsen sker, antalet medlemmar och deras geografiska spridning med flera förhållanden. Kostnaden för ett enkelt kungörelseförfarande kan begränsas till något enstaka tusental kronor. Skall det däremot gå ut ett personligt brev till varje medlem i en klass om 100 000 personer blir kostnaden bara för brev och porto över en kvarts miljon kronor. Det måste noga övervägas vem som initialt och slutligt skall stå en sådan utgift. Skall kostnaden betalas av gruppföreträdaren, gruppen, motparten, domstolen eller någon annan?

Enligt Rule 23 i USA är det gruppföreträdaren som under processens gång är förpliktad att finansiera underrättelserna. Är talan framgångsrik kan han få kostnaden ersatt av motparten. Bestämmelsen har i några fall lett till att en kärande tvingats ge upp en till synes välgrundad talan på grund av bristande ekonomiska resurser att ombesörja underrättelser (se bl.a. det ovan nämnda rättsfallet Eisen v. Carlisle & Jacqueline). I Canada och Australien har man med hänvisning till bl.a. detta rättsfall valt en annan metod att reglera kostnadsfrågan. Enligt både lagen i Ontario och the Federal Court of Australia Amendment Act 1991 får domstolen fritt bestämma vem av parterna som initialt skall betala kostnaderna för underrättelse. Utgiften är ersättningsbar som en rättegångskostnad för den som vinner målet.

I Sverige gäller att underrättelser som verkställs genom domstolens försorg skall bekostas av staten (se 25 § delgivningslagen). Undantag finns dock som innebär att staten förskotterar kostnaden medan det är part som slutligen får betala. På så sätt är kostnadsansvaret utformat i bl.a. ansökningsmål enligt vattenlagen (se 20 kap. 6 §).

Att den i svensk rätt vedertagna huvudregeln om ensamt kostnadsansvar för staten bör gälla för underrättelser till parter och självständiga intervenienter i en grupprättegång anser vi närmast självklart. Däremot kan det diskuteras om staten eller någon av parterna

skall slutligt svara för kostnaderna för underrättelse till passiva gruppmedlemmar.

För alternativet att låta parterna bekosta underrättelseförfarandet talar att man därigenom får ytterligare en spärr mot att det inleds oöverlagda och mindre välgrundade processer. Ett annat skäl är att en grupprättegång minskar rättegångskostnaderna i målet genom att ansökningsavgift kommer att tas ut som för ett mål. Består gruppen av t.ex. 1 000 personer innebär detta ett minskat kostnadsansvar för den förlorande parten på nästan 350 000 kr. Det innebär samtidigt en utebliven inkomst för staten med samma belopp. Mot bakgrund av detta framstår det inte som oskäligt att överlasta kostnaden för underrättelser på parterna.

Mot detta kan sägas att vårt förslag till lag om grupprättegång innebär andra och bättre hinder mot tillkomsten av grundlösa eller på annat sätt obefogade processer. Underrättelsekostnaderna kan därför antas komma att spela en ganska underordnad roll som processhämmande faktor för den som har avsikten att skada motparten genom att inleda rättegång. Vår erfarenhet är att förekomsten av den typen av talan inte i särskilt hög grad påverkas av kostnadsregler och dylikt. Däremot kan risken av ett större kostnadsansvar motverka hävdandet av rättsligt grundade anspråk vid domstol, särskilt om det på förhand är osäkert om talan blir framgångsrik eller inte.

När det gäller argumenteringen i fråga om ansökningsavgifter är det endast delvis riktigt att en grupprättegång kommer att innebära förlorade intäkter för staten och en ekonomisk lindring för parterna. Till en början kommer en sådan grupprättegång att medföra ett inkomstbortfall för staten bara om gruppmedlemmarna i stället inleder ordinära rättegångar. Samtidigt skulle sådana processer ge upphov till kostnader för det allmänna som vida överstiger ansökningsavgifterna. Därtill skall läggas att en grupprättegång normalt kommer att ha statsfinansiella fördelar jämfört med hundra eller tusen individuella processer. På motsvarande sätt förhåller det sig med den som är gruppens motpart. Hans kostnadsansvar blir lägre endast om han i annat fall tvingats processa mot ett antal gruppmedlemmar. Framför allt kommer emellertid en grupprättegång inte att medföra någon kostnadslättnad alls för den som för talan för gruppen. Tvärtom kan en grupptalan innebära att han tar på sig en större kostnadsrisk än om han valt att föra talan bara för egen del. Om denna ekonomiska belastning vidgas med ett ansvar för underrättelsekostnader i en utsträckning som går utöver gällande rätt, riskerar man att gruppföreträdaren väljer att processa individuellt även om en grupprättegång framstår som den överlägset bästa processformen i samhälls- och processekonomiskt hänseende.

Vid en avvägning mellan dessa olika synpunkter finner vi att övervägande skäl talar för att man skall tillämpa samma kostnadsprincip i en

grupprättegång som i en vanlig process. Det betyder att en part eller någon annan inte skall vara skyldig att bekosta delgivning eller annan underrättelse som sker genom domstolens försorg.

I detta sammanhang måste uppmärksamhet fästas på 33 kap. 2 § andra stycket RB. Bestämmelsen anger att om en från part inkommen inlaga eller annan handling skall delges, åligger det parten att vid handlingen foga en styrkt avskrift därav. Erfordras det för delgivning flera avskrifter, är parten skyldig att tillhandahålla dem. I annat fall kommer rätten att på partens bekostnad ombesörja att avskrifter framställs.

Det skall noteras att bestämmelsen endast avser handlingar från en part som skall delges med någon annan. Paragrafen blir alltså inte tillämplig i de fall underrättelse till gruppmedlemmar skall ske formlöst. Även med denna begränsning kan emellertid ett krav på en gruppföreträdare att mångfaldiga handlingar innebära en både orimlig och oskälig kostnadsbörda, som kan avhålla honom från att väcka grupptalan. Det bör därför införas en möjlighet för domstolen att verkställa avskrifter utan kostnad för parten, om detta är påkallat med hänsyn till omständigheterna i målet. Ett sådant undantag torde endast i sällsynta fall kunna tillämpas med avseende på gruppens motpart. Vi återkommer till detta i författningskommentaren.

17 Skadestånd och andra ersättningsfrågor

I detta kapitel behandlar vi frågor om beräkning och fördelning av skadestånd och annan ersättning. Vi diskuterar olika sätt att bestämma ersättning till gruppmedlemmarna utan att dessa själva måste delta aktivt i rättegången. När det gäller fördelning av ersättning för vi fram tanken på att införa i viss mån nya och förenklade modeller i svensk rätt.

Några av de reformåtgärder vi förordar är av materiellrättslig art. I dessa delar avstår vi i enlighet med utredningsdirektiven från att lägga fram detaljerade ändringsförslag.

17.1 Inledande anmärkningar

Vårt uppdrag är att utreda om det finns brister i det processuella rättsskyddet för anspråk som är gemensamma eller likartade för en större grupp människor och, om det föreligger behov av nya regler, föreslå de åtgärder som krävs för att stärka skyddet. Arbetet har inriktats på att förbättra möjligheterna att i domstol driva rättsligt grundade anspråk som annars inte skulle tillgodoses, varken genom domstolstalan eller genom att utnyttja alternativa tvistlösningsmetoder. Men vi har i bedömningen också beaktat rent processekonomiska vinster.

Resultatet av vår behovsinventering är, som redovisas i kapitel 9, att det bör införas en representativ taleform i svensk rätt. Genom att öppna möjlighet för någon att föra grupptalan botar man bäst de brister i funktionshänseende som civilprocessen lider av på grund av att enskilda människor låter bli att göra gällande sin rätt. Såväl kostnadsskäl som sociala, psykologiska och andra icke-rättsliga faktorer hindrar enskilda från att vidta rättsliga åtgärder, trots att de har välgrundade anspråk. Det går enligt vår mening inte att överkomma dessa hinder genom reformer fokuserade på den traditionella individuella tvåpartsprocessen. En annan viktig fördel med grupprättegångar är att man därigenom undviker de praktiska hanteringsproblem som kan uppstå om ett stort antal människor väcker enskild talan på en gång.

En grundtanke med grupprättegången, sådan som vi vill utforma den, är att gruppmedlemmen skall kunna få sin rätt prövad utan att, annat än i undantagsfall, själv delta i rättegången. Processen skall genomföras

utan kostnad eller besvär för medlemmen, om han inte själv väljer att träda in som part för att bevaka sin rätt. Omsorgen om gruppmedlemmarna får emellertid inte gå ut över motpartens rättssäkerhet och trygghet. Det måste vara möjligt för honom att få rättens prövning av alla omständigheter av betydelse för varje anspråk som riktas mot honom eller som han gör gällande mot en gruppmedlem. Domstolen måste därför kunna ställa krav på en medlem att agera i målet, om det finns ett påtagligt behov av en sådan medverkan. Det är inte rimligt att tro att gruppföreträdaren skall kunna föra medlemmarnas talan i alla detaljfrågor, särskilt inte beträffande en omständighet som är unik för en viss medlem. Vi har i avsnitt 13.2.3 formulerat detta så att rätten skall kunna förelägga en gruppmedlem att intervenera i rättegången, om det är nödvändigt för handläggningen av en viss fråga eller del av saken.

Man kan på goda grunder anta att det särskilt när det gäller ersättningsfrågor kan bli aktuellt att kräva att en gruppmedlem träder in i rättegången och för talan på egen hand beträffande en viss omständighet. Det kan gälla ett faktum som har betydelse för prövningen av om det över huvud taget föreligger rätt till ersättning. I andra fall kan medlemmens inträde i processen vara nödvändig för att domstolen skall kunna fastställa en skadas omfattning eller värde.

Behovet av medlemmarnas egen medverkan i ersättningsmål skall dock inte överdrivas. Det kommer att finnas flera måltyper där ersättningsfrågorna blir möjliga att lösa utan medlemsintervention. Sålunda kommer storleken av varje medlems anspråk ibland att kunna fastställas på grundval av bevisning som är gemensam för samtliga medlemmar, såsom när anspråken är identiskt stora eller kan beräknas med hjälp av förhållandevis enkla matematiska formler. Ett annat alternativ som kan aktualiseras är att domstolen dömer ut en klumpsumma, avseende gruppens totala anspråk, som fördelas mellan gruppmedlemmarna genom en efterföljande procedur. Vi återkommer till detta längre fram. Redan här bör dock påpekas att ersättningsmål kan röra annat än utomobligatoriskt skadestånd. Talan kan avse kontraktuella prestationer, återfående av felaktiga betalningar osv. Särskilt i dessa andra typer av mål kan det antas att behovet av medlemsintervention många gånger kommer att vara litet.

Att det ibland kan bli nödvändigt för en gruppmedlem att intervenera sammanhänger med de materiella ersättningsreglernas konstruktion. Dessa utgår regelmässigt från att ersättningen skall motsvara exakt den skada eller förlust som föreligger, varken mer eller mindre. Den som blivit kränkt skall försättas i samma läge som om rättskränkningen aldrig hade ägt rum eller, i vissa fall, som om motparten handlat rättsenligt. En sådan princip är dock svår att alltid upprätthålla. Inte minst bevissvårigheter gör det nödvändigt att ibland rucka på kravet på

exakthet och i stället låta generaliseringar, schabloniseringar och dylikt inverka på ersättningens storlek.

Problemet att uppnå ekvivalens mellan å ena sidan skada/förlust och å andra sidan ersättningen kan i vissa situationer bli mer framträdande, om man övergår från en individuell processtyp till en representativ taleform. Vidhåller man samma höga krav på exakthet vid beräkning av ersättning kommer det att finnas en risk för att behovet av individuell tvistprövning i en del fall gör en grupprättegång omöjlig. Så kan bli fallet genom att kravet på medlemsintervention förvandlar grupprättegången till en process där flera hundra eller flera tusen personer för talan på egen hand. Om individuella processer är ett orealistiskt alternativ, med hänsyn till t.ex. förhållandet mellan varje anspråks värde och den kostnadsrisk som domstolstalan innebär, blir resultatet att ingen ersättning alls döms ut. De kompensatoriska och avskräckande funktioner som de materiella ersättningsreglerna är avsedda att ha fallerar.

Reformer för att i dessa speciella fall bättre anpassa beräkningsgrunder för skadestånd och annan ersättning till ett modernt processuellt regelsystem för hantering av masskränkningar kräver ändringar i den materiella rätten. Det ligger i princip inte inom vårt uppdrag att föreslå den typen av åtgärder. Vi är dock enligt direktiven oförhindrade att ange de ändringar av sådant slag som vi anser bör göras, utan att för den skull lämna detaljerade författningsförslag. I de följande avsnitten görs vissa påpekanden om reformbehov av denna art (se även kapitel 25).

Det skall å andra sidan framhållas att en grupptalanreform inte är beroende av att det görs ingrepp i den materiella ersättningsrätten. Man hör i debatten ibland påståenden om att grupprättegångar kräver radikala förändringar av skadeståndsreglerna, förändringar som innebär avvikelse från hävdvunna rättsprinciper. Som framställningen nedan visar går det emellertid mycket väl att förena en grupptalan om t.ex. skadestånd med gällande principer om beräkning av ersättning. En annan sak är att vi funnit att rådande ersättningsprinciper i vissa situationer av masskränkningar som rör individuellt små värden är mer eller mindre omöjliga att tillämpa i praktiken. Vi har svårt att för dessa fall se någon omständighet som talar mot en reformering av ersättningsrätten, även om detta skulle innefatta åtgärder som vid första anblicken kan synas något främmande. Denna ståndpunkt har sin grund i det för oss självklara att det är meningslöst att i lag fastställa rättigheter för medborgarna, om rättigheterna endast undantagsvis kan realiseras.

17.2 Fastställande av rätt till ersättning

Att konstatera om en viss person har rätt till ersättning från någon annan kan kräva att man tar ställning till en rad omständigheter som är speciella för detta rättsförhållande (eller bristen på en sådan relation mellan parterna). Det kan i ett skadeståndsmål gälla frågan om det föreligger adekvat kausalitet mellan handlandet och skadan, om inverkan av konkurrerande skadeorsaker, om medvållande, om det föreligger samtycke eller någon annan ansvarsfrihetsgrund osv. I ett köprättsligt mål kan en säljare invända och hävda att köparen känt till att varan inte helt överensstämde med uttalanden i marknadsföringen eller att det på annat sätt inte brustit i avtalsförutsättningarna eller att köparen inte reklamerat felet i tid.

Många gånger kommer denna typ av individuella rättsfakta att kunna prövas av domstolen på grundval av bevisning som är gemensam för hela gruppen. I andra fall kommer den särskilda bevisning som krävs att vara av mindre omfattning och lätt tillgänglig, varför medlemmen inte behöver agera själv. Bevisningen kan efterforskas och åberopas av gruppföreträdaren utan alltför stora besvär och kostnader.

Ibland kommer dock handläggningen av tvistefrågorna sannolikt att kräva att medlemmen intervenerar i målet. Behovet av och formerna för medlemmens medverkan får i så fall prövas på samma sätt som beträffande andra individuella omständigheter. Vi anser inte att man i detta hänseende kan reformera ersättningsrätten så att det blir möjligt att pröva denna typ av relevanta individuella rättsfakta utifrån allmänna, generella eller schablonartade bedömningsgrunder i vidare mån än som kan ske i en vanlig rättegång.

17.3 Beräkning av ersättning

Som nämnts tidigare är utgångspunkten för beräkning av ersättning i svensk rätt att den som orsakats skada eller annan förlust skall kompenseras med ett belopp som så precist som möjligt motsvarar skadan eller förlusten. Den som betalt för mycket för en tjänst skall återfå exakt det överskjutande beloppet. En person som fått sin egendom skadad skall ha ersättning för reparationskostnad och eventuell värdeminskning. Är en köpt vara felaktig har köparen rätt att få tillbaka så stor del av köpeskillingen som svarar mot felet.

Man kan förvänta att det i många grupptalansituationer inte kommer att föreligga några större problem att beräkna vad envar av gruppmedlemmarna skall erhålla i ersättning. I flera fall kommer anspråken att

vara identiska eller lätt fastställbara. Som exempel kan nämnas talan om återbetalning av felaktigt erlagda fakturaavgifter. Det torde då inte bli särskilt svårt att slå fast hur stort belopp som skall återbetalas till varje medlem. Uppgifter om betalningar torde finnas tillgängliga hos svaranden. Medlemmarna kan då befrias från att genom egna åtgärder precisera sina anspråk i rättegången. Svaranden kan föreläggas enligt 38 kap. 2 § RB att inge handlingar därom till rätten.

I andra fall utgår de materiella ersättningsbestämmelserna från att ersättning kan beräknas på objektiva grunder. Så gäller t.ex. att beräkning av prisavdrag enligt konsumentköplagen ofta måste ske på ett ganska schablonmässigt sätt (jfr prop. 1989/90:89 s. 126). Om t.ex. en standardvara har ett visst fel kan man utgå från att samtliga köpare normalt är berättigade till ett lika stort prisavdrag. Konsumentköplagen ger också parterna möjlighet att redan vid köpet avtala om ett schablonbelopp som skall utgå som skadestånd för t.ex. särskilda utgifter och inkomstförlust vid säljarens dröjsmål eller vid fel i vara. Bilaga B innehåller ytterligare exempel på situationer av detta slag, där ersättning för skada och förlust kan beräknas utifrån mer allmängiltiga förhållanden.

Det förekommer ibland att omständigheterna är sådana att det är omöjligt att i efterhand prestera full bevisning om den individuella skadans omfattning eller värde eller att kravet på exakthet i beräkningen framstår som ett betydligt mer kostsamt alternativ än en schabloniserad eller på annat sätt förenklad beräkningsmodell.

Gällande rätt ger i dessa händelser möjlighet att i individuella processer fastställa ersättning med stöd av skälighetsbedömningar, sänkta beviskrav, schabloniseringar och dylikt, trots att beräkningen resulterar i ersättningsbelopp som sannolikt inte exakt motsvarar den verkliga skadan eller förlusten. Det strider mot allmänt rättsmedvetande att en skadelidande ställs utan kompensation bara för att det är svårt eller oskäligt dyrt att utreda den exakta ekonomiska förlusten, annat än möjligen om den ekonomiska förlusten är närmast försumbar. Domstolen kan bestämma skadans eller förlustens omfattning och värde t.ex. med stöd av 35 kap. 5 § RB eller grunderna för denna bestämmelse. Det finns inget som hindrar att detta skall kunna ske inom ramen för en grupprättegång (se närmare om paragrafens tillämpning Lindblom, Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993, s. 319 ff. och Nordh, SvJT 1994 s. 81 ff.).

En uppskattning av skadans omfattning och värde enligt 35 kap. 5 § RB får ske bl.a. om bevisningen kan antas medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till skadans storlek och det yrkade skadeståndet avser ett mindre belopp, ungefär ett halvt basbelopp (se prop. 1987/88:1 s. 14). I en grupprättegång kommer

visserligen det yrkade beloppet att regelmässigt avse ett större belopp. Vi menar emellertid att tillämpligheten av 35 kap. 5 § RB bör bedömas med hänsyn till storleken av varje medlems anspråk. I annat fall riskerar gruppmedlemmarna att hamna i ett besvärligare bevisläge än om de processat individuellt. Konsekvensen kan bli materiellrättsliga förluster. Vi menar att det skall vara möjligt att använda stadgandet i samma utsträckning, oavsett rättegångsformen. Självklart skall dock de olägenheter och kostnader som bevisningen kan antas medföra sättas i relation till det totala ersättningsbelopp som bevisningen angår. Ett av syftena med en grupprättegång är ju att ge processekonomiska vinster genom att gemensam bevisning bara behöver tas upp en gång.

I vissa grupprättegångar kommer gruppens medlemmar inte att vara identifierade med namn och adress. Detta hindrar inte att den ersättning som svaranden har att utge till varje medlem ändå kan fastställas, såsom när samtliga anspråk är lika stora eller när varje medlems rätt till ersättning kan beräknas med en enkel matematisk formel. Det kan i en sådan situation verka onödigt att belasta processen med kostnader för att fastställa medlemmarnas identitet. Vi anser därför att lagen om grupprättegång skall innehålla en bestämmelse som tillåter domstolen att döma ut en ackumulerad ersättning, att fördelas mellan gruppmedlemmarna genom ett särskilt utbetalningsförfarande i vilket svaranden inte behöver medverka. Förfarandet skall bygga på en enkel addition av gruppmedlemmarnas anspråk. Domstolen måste alltså känna till det antal anspråk som talan omfattar. En bestämmelse med detta innehåll kan synas ny och främmande för svensk rättstradition, men står enligt vår mening inte långt från hur betalning av löseskilling och intrångsersättning ibland sker enligt expropriationslagen och vattenlagen.

Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka att en reform av här förordat slag inte innebär någon risk för att svaranden kommer att betala ett högre belopp än han skulle gjort om medlemmarna processat individuellt. I vilken mån den av domstolen utdömda ersättningen svarar mot den skada/förlust som skall ersättas beror på det processmaterial som är infört i målet och domstolens värdering av den bevisning som förebringats. Däremot saknar det i stort betydelse inom vilken rättegångsform domstolens prövning av svarandens betalningsskyldighet sker. Parternas och domstolens möjlighet och plikt att agera i dessa hänseenden kommer inte att vara mindre omfattande i en grupprättegång än i en individuell process. Tvärtom kan den representativa taleformen antas komma att utöva ett större tryck på rätten att fullgöra sin processledande funktion.

Att domstolen dömer ut en ackumulerad ersättning i stället för att tillerkänna namngivna medlemmar ett visst belopp kan ses som ett särskilt lämpligt tillvägagångssätt när underlaget för beräkning av

anspråkens värde finns hos gruppens motpart. Vi tänker då på mål som rör återbetalning av felaktigt erlagda belopp för ränta, avgifter och dylikt. Men även när rätten har att tillämpa beräkningsmodeller som bygger på objektivisering och schablonisering av skadans/förlustens värde kan det framstå som enklare och mindre kostsamt att döma ut en klumpsumma. Detsamma gäller självklart i de särpräglade undantagssituationer då skadeståndet skall beräknas som för en skadelidande även om flera drabbats av samma handlande (se t.ex. 25 § jämställdhetslagen).

Väljer domstolen att döma ut ett belopp gemensamt för samtliga gruppmedlemmar krävs självklart att det i domen eller på annat sätt ges anvisningar om hur beloppet skall fördelas mellan gruppmedlemmarna. Till denna fråga återvänder vi i nästa avsnitt.

De tankegångar och förslag som redovisas ovan innefattar inga ändringar av materiellrättslig art. Det är endast frågan om att inom ramen för rådande ersättningsprinciper anpassa beräkningsmetoden till ett smidigt och effektivt processuellt system för hantering av massanspråk. Vår genomgång av den materiella lagstiftningen inom bl.a. konsumenträtten ger anledning att tro att domstolarna härigenom i tämligen stor utsträckning skall kunna lösa ersättningsfrågor inom ramen för en grupprättegång utan gruppmedlemmarnas personliga medverkan i de fall en individuell process inte framstår som ett realistiskt alternativ till grupptalan. Det finns dock situationer där man på goda grunder kan anta att varken individuell talan eller möjligheten att inleda grupprättegång kommer att vara ett verkningsfullt instrument för att driva igenom sanktioner.

Som exempel på ett sådant ersättningsfall kan nämnas att någon sålt köttvaror under förespegling att köttet varit av en högre kvalitet än det verkliga förhållandet. Ett annat typfall är att en stor grupp människor lurats att mot postförskott köpa varor som är värdelösa. Ytterligare ett exempel är att någon mottagit pengar från ett antal människor för att utföra en viss tjänst, t.ex. annonsförmedling, utan att tjänsten blir utförd.

I situationer som dessa kan det ofta vara praktiskt omöjligt att i efterhand identifiera varje skadelidande. Är den individuella förlusten liten kommer endast få av dem att ge sig till känna och vidta egna åtgärder för att verifiera sitt ersättningskrav, om det i en grupprättegång ställs krav på att gruppmedlemmarna skall intervenera. Samtidigt torde omständigheterna, i vart fall i de två senare exemplen, inte vara sådana att 35 kap. 5 § RB är tillämplig. Var och en av de drabbade kan sannolikt, om de inleder rättegång på egen hand, utan alltför höga kostnader eller stora besvär prestera tillräcklig bevisning för sitt anspråk. Däremot kan det knappast begäras att gruppföreträdaren skall

åta sig den uppgiften, om gruppen består av flera hundra eller tusentals personer. Eftersom varje medlems anspråk är så litet att en individuell talan är ekonomiskt oförsvarlig är risken uppenbar att inget eller mycket få anspråk drivs igenom.

Man kan tycka att det är vars och ens sak att avgöra om han i en viss situation vill agera rättsligt för att realisera sitt krav på ersättning. Detta synsätt har sitt berättigande om man utgår från att det enda syftet med ersättningsrätten är att ge den som utsatts för en rättskränkning kompensation för sin förlust. Det kan då framstå som omotiverat och onödigt att införa särskilda regler för att tillförsäkra skadelidande ersättning som de inte anser är värda att processa om på egen hand.

Som framhållits i andra delar av betänkandet är vi emellertid av åsikten att ändamålet bakom den materiella rätten och dess genomdrivande är mer än att reparera uppkomna rättsförluster. Lagstiftningen och rättsreglernas tillämpning i praxis utövar en handlingsdirigerande verkan på samhällslivet. Särskilt vid rättskränkningar som orsakar många men små individuella skador kan den preventiva effekten av sanktionerna framstå som den mest betydelsefulla. Det är viktigt att den som handlat rättsvidrigt fråntas en oskälig vinst eller ersätter skador som han vållat, för att han och andra skall avskräckas från att upprepa handlandet. Opåtalade rättskränkningar kan, speciellt om de sker återkommande och drabbar stora grupper av människor, inverka skadligt på den fria konkurrensen och medborgarnas moral och rättsuppfattning.

I många sådana situationer är, som framgått, individuella tvistlösningsmetoder inget realistiskt alternativ. Grupprättegång kommer att vara det enda tänkbara sättet att driva igenom sanktioner på. Detta förutsätter emellertid att domstolen tillåts att beräkna och döma ut ett totalt belopp för hela gruppens räkning, med avkall på kravet att den individuella ersättningen skall exakt motsvara medlemmens förlust. Den sammanlagda ersättning som svaranden skall betala måste beräknas på annat sätt än genom en enkel addition av de individuella anspråken, även om slutresultatet naturligtvis skall bli detsamma. Så kan ske genom att använda t.ex. uppgifter ur svarandens bokföring, statistiska undersökningar och andra dylika metoder. Det utdömda beloppet kan delas mellan gruppmedlemmarna enligt genomsnittliga, proportionella eller andra på förenkling baserade fördelningsmodeller.

I andra situationer kan det krävas att man går ännu längre i förenkling av gällande ersättningsprinciper. Vi tänker då bl.a. på den i exempel 3 i avsnitt 6.1.2 beskrivna skadesituationen (ett miljöfarligt utsläpp orsakar ett stort antal sjukdomsfall). Det kan inte utan vidare antas att samtliga 10 000 sjukdomsfall berott på utsläppet. Några personer har säkert smittats på annat sätt, genom matförgiftning eller liknande. Vad som säkert kan fastställas är att sjukfrekvensen drastiskt avviker från

normalfallet och att detta kan sättas i samband med utsläppet. Att peka ut och slå fast exakt vilka personer som har ersättningskrav mot företaget som släppt ut de giftiga ämnena är ett orealistiskt dyrt och omständligt alternativ. Man kan därför i stället tänka sig att beräkna en totalersättning som företaget skall betala, baserad på en försiktig uppskattning av hur många sjukdomsfall utsläppet orsakat. Beloppet kan fördelas mellan alla som insjuknat. En sådan lösning innebär visserligen att företaget troligen inte behöver ersätta hela den verkliga skadan och att vissa skadelidande erhåller för liten ersättning medan andra personer får skadestånd trots att de inte har lidit någon skada alls på grund av utsläppet. Det är emellertid bättre att det skapas någon form av rättvisa än ingen rättvisa alls.

Reformer av detta slag kräver ändringar i den materiella ersättningsrätten. Som nämnts ovan innefattar utredningsdirektiven inte att vi behöver presentera detaljerade författningsförslag i sådana frågor. Vi har inte heller utarbetat sådana förslag. Vi vill dock understryka behovet av att närmare överväga och utforma förenklade principer för beräkning av ersättning vid masskränkningar som ger upphov till många små anspråk. Det är inte stor mening med att ha bestämmelser som anvisar enskilda människor en viss rätt, om man inte ger dem realistiska möjligheter att driva igenom rätten tvångsvis genom domstolstalan eller på annat sätt.

17.4 Utdelning av ersättning

17.4.1 Modeller för distribution av gruppersättning

I samband med att rätten dömer ut en totalsumma som mottagaren skall betala vidare till gruppmedlemmarna måste rätten anvisa hur beloppet skall fördelas mellan dem. Om medlemmarna är berättigade till olika stor ersättning skall detta framgå av domen. Ibland kommer varje medlems identitet inte att vara känd vid domstillfället. Rätten måste i så fall ange de kriterier som gäller för medlemmarnas rätt till viss ersättning. Som exempel kan nämnas att det i domen anges att envar medlem skall återfå X kr för varje månatlig abonnemangsavgift han erlagt till svaranden.

Eftersom den klumpsumma som döms ut alltid kommer att motsvara det ackumulerade beloppet av gruppmedlemmarnas individuella anspråk kommer rätten inte att ha några svårigheter att formulera fördelningsprincipen i domen. Det är en fråga som rätten skall ha tagit ställning till redan vid beräkning av den totala ersättningen.

Ett annat spörsmål är på vilket sätt ett sålunda utdömt totalbelopp skall distribueras till medlemmarna.

En möjlighet är att domstolen ålägger svaranden att betala direkt till gruppmedlemmarna, utan att medlemmarna först måste anmäla sitt krav till domstolen eller svaranden. Förfarandet förutsätter att svaranden har tillgång till samtliga medlemmars identitet. Det kräver dessutom att svaranden har administrativa rutiner och underlag i övrigt för att verkställa betalningarna. Exempel på när metoden kan vara lämplig att använda är om ersättning kan lämnas genom kreditering av löpande fakturering eller om domen avser återbetalning av ränta till kontohavare. Att låta svaranden på egen hand ansvara för att samtliga medlemmar erhåller betalning måste dock förenas med någon form av kontroll. Detta kan ske genom att svaranden föreläggs att inom en viss tid inkomma till rätten med bevis om att betalning skett i enlighet med domen.

Även om det finns flera fördelar med en sådan modell anser vi att övervägande skäl talar mot att förfarandet görs tillämpligt i en svensk grupprättegång. Det är särskilt kontrollbehovet och frågan om vilka åtgärder som skall kunna vidtas om hela beloppet inte delas ut som föranleder oss att inta denna ståndpunkt. Dessutom menar vi att om svaranden har tillgång till uppgifter om medlemmarnas identiteter och respektive anspråk är det lämpligare att han åläggs att ge besked om detta i rättegången. En sådan ordning bör inte medföra någon anmärkningsvärd fördyrning av processen. Domstolen kommer därigenom att kunna förplikta svaranden att betala ett bestämt belopp till varje medlem. Att betalning kan verkställas genom t.ex. kreditering i samband med fakturering, automatisk påföring av medlemskonton eller på annat dylikt sätt, utan krav på föranmälan från medlemmen, är en annan sak.

I stället förordar vi att domstolen, om den dömer ut en klumpsumma, skall förplikta svaranden att betala hela beloppet till tredje man, som har att förvalta och dela ut medlen till gruppens medlemmar. Betalningen skall kunna ske till gruppföreträdaren eller till någon helt utomstående, t.ex. en advokat, en organisation eller en myndighet. Distributionen av ersättning måste föregås av ett anmälningsförfarande där gruppmedlemmarna ges tillfälle att framställa sina krav på betalning till den som erhållit ersättningen från svaranden. Frågan är vilka krav som i det sammanhanget skall ställas på vederbörande att visa att han är medlem i gruppen och hur mycket hans anspråk uppgår till.

Som angetts tidigare (se avsnitt 12.2) förutsätter tillkomsten av en grupprättegång att det finns en med hänsyn till omständigheterna i målet lämpligt bestämd grupp. Är så inte fallet skall talan för eller mot en grupp avvisas på grund av rättegångshinder. Möjligheten att kunna verkställa en betalningsdom, trots att medlemmarnas namn och adresser inte är kända vid domstillfället, blir självklart av särskild betydelse för om processförutsättningen skall anses uppfylld. Domstolen får då i sin bedömning ta hänsyn till inte bara att gruppen är objektivt lämpligt

bestämd utan också de svårigheter som kan finnas för enskilda personer att bevisa att de tillhör den kategori som talan omfattar. Vi menar i det sammanhanget att det bör ges utrymme för rätten att vid målets avgörande formulera särskilda beviskrav eller presumtioner i dessa hänseenden. Sålunda bör det t.ex. i en dom kunna anges att innehavet av en viss felaktig vara skall presumera vederbörande som köpare (gruppmedlem) och därmed berättiga honom till ersättning för felet. En sådan förfarandemodell är inget nytt i svensk rätt. Motsvarande gäller t.ex. vid återkallelse enligt produktsäkerhetslagen (jfr prop. 1988/89:23 s. 94).

Detta hindrar inte att det kan uppstå tvist om en viss person är medlem i gruppen eller inte. Kan denna fråga inte lösas på annat sätt får den bli föremål för särskild rättegång mellan den påstådda medlemmen och den som ansvarar för distribution av ersättningen. En sådan talan bör väckas vid den rätt som först dömt i målet.

En gruppmedlem kan i vissa situationer ha svårt att bevisa storleken av sin verkliga förlust eller sin rätt till ersättning. Ibland kan det saknas dokumentation (kvitton, fakturor och dylikt) som medlemmen kan stödja sitt anspråk på. I andra fall kan kostnaden för att ta fram underlag framstå som oproportionerligt hög i jämförelse med anspråkets värde. Detta är faktorer som domstolen skall väga in när den fastställer vilken beräkningsgrund som skall användas för att bestämma den sammanlagda ersättning svaranden skall betala till gruppmedlemmarna. Rätten måste vinnlägga sig om att fördelningsprincipen bestäms så att varje medlem har rimliga möjligheter att få ut sin ersättning. Å andra sidan bör domstolens anvisningar om fördelningsgrund och beviskrav självklart inte grundas på kriterier som lämnar öppet för att oriktiga krav infrias.

Också när det gäller ersättningens storlek kan det uppkomma tvist mellan en gruppmedlem och den som svarar för distributionen av ersättning. På samma sätt som gäller vid tvist om grupptillhörighet får frågan i sista hand lösas genom särskild rättegång vid den domstol som först dömt i målet.

När en dom saknar uppgifter om medlemmarnas identiteter kommer domens rättskraft ändå att omfatta hela den grupp som är definierad i domen. Det blir alltså inte möjligt för en gruppmedlem att i efterhand väcka talan mot svaranden om ersättning under påstående att han inte fått ut någon del av den klumpsumma som dömts ut i det första målet. Domstolen bör inte minst med hänsyn till detta vara säker på gruppens storlek innan den förordnar om sådan ersättning. Det utesluter inte att det i sällsynta undantagsfall kan komma in fler grundade anmälningar än som motsvarar det antal gruppmedlemmar som domstolen bestämt den totala ersättningen utifrån. I Ontario är det i så fall möjligt för domstolen att i efterhand ändra domslutet i den delen. Vi ställer oss dock

skeptiska till en sådan lösning. Hänsyn till svarandens rättstrygghet kräver att det bör föreligga särskilda omständigheter för att en lagakraftvunnen dom skall kunna ändras. Vill gruppföreträdaren eller någon gruppmedlem få ytterligare ersättning bör han sålunda vara hänvisad till att ansöka om resning. Innehåller domen någon uppenbar oriktighet till följd av rättens eller någon annans skrivfel, räknefel eller liknande förbiseende, skall dock rätten självklart få besluta om rättelse enligt 17 kap. 15 § RB.

17.4.2 Överskott

Det kan inträffa att en del av en utdömd totalersättning för gruppen inte kommer att kunna delas ut till någon medlem. Så kan bli fallet om inte alla gruppmedlemmar anmäler sina krav. Frågan är vad som skall ske med belopp som på detta sätt blir över. Skall de återgå till svaranden? Bör medlen fördelas mellan kända gruppmedlemmar? Eller skall de användas på något annat sätt, som indirekt kan tänkas gynna hela gruppens intressen?

Enligt vår mening sammanhänger inställningen till hur man bör förfara med överbliven ersättning med hur den beräkningsmetod som ligger till grund för totalersättningen är utformad. Lämnas domstolen stor frihet att döma ut ersättning på basis av översiktliga, generella och schablonartade antaganden om de sammanlagda anspråkens storlek finns det självklart ett speciellt incitament att låta eventuella överskott återgå till den betalningsskyldige. Att det blivit pengar över kan då ses som ett tecken på att domstolen missbedömt storleken av gruppens samlade krav.

Som framgått ovan förordar vi en mer försiktig hållning när det gäller att döma ut klumpsummor, även om vi anser att man bör överväga reformer om ändrade beräkningsmetoder vid masskränkningar som ger upphov till många små anspråk. Enligt det lagförslag som presenteras i detta betänkande skall totalersättning bestämmas genom en enkel addition av gruppmedlemmarnas individuella anspråk. Domstolen skall tillämpa samma ersättningsprinciper och beviskrav som i vanliga rättegångar. Risken för att svaranden får betala "för mycket" blir därmed inte större i en grupprättegång än om gruppmedlemmarna processat var och en för sig.

Mot denna bakgrund framstår det som principiellt främmande att låta överblivna medel återgå till svaranden. Möjligheten att döma ut en klumpsumma får antas komma till användning främst vid små anspråk, dvs. när syftet att genom rättegången kompensera för uppkomna förluster framstår som mindre framträdande än behovet att avskräcka svaranden och andra från att upprepa det rättsstridiga handlandet. Att

återlämna en del av ersättningen till svaranden skulle därför stå i direkt strid mot processens handlingsdirigerande syfte och motverka att ändamålen bakom ersättningsreglerna slår igenom i samhället. Särskilt bör här noteras att anledningen till att det finns ett överskott inte är att svarandens handlande i efterhand visat sig vara mindre allvarligt eller omfattande, utan får sökas i faktorer på de rättskränktas sida.

Inte heller anser vi att det bör komma i fråga att fördela överskottet mellan de gruppmedlemmar som redan erhållit ersättning. Det är svårt att motivera att dessa skall särskilt gynnas genom ytterligare ersättning. Resultatet av våra överväganden är därför att man i stället bör finna ett sätt att använda medlen på som kan förväntas främja de gruppmedlemmar som inte erhållit någon direkt kompensation.

Detta innebär ett avsteg från rådande ersättningsprinciper. Gällande rätt förutsätter att ersättning för skada och förlust utgår till den som blivit kränkt eller någon till vilken han överlåtit sitt anspråk. Enligt den modell som vi förordar kan ersättning komma att tillfalla någon annan eller användas för ett ändamål som endast indirekt anknyter till den skadelidande. Resultatet kan också bli att vissa skadelidande kompenseras dubbelt. I undantagsfall kan det t.o.m. inträffa att skadelidande (gruppmedlemmar) inte erhåller någon kompensation alls.

Att sådana konsekvenser kan inträffa är emellertid inte helt främmande för svensk rätt. Ibland accepteras annorlunda tekniker för betalning av ekonomisk skada som tillfogats annan. Vi tänker här i första hand på de principer som Högsta domstolen slagit fast beträffande kommuns återbetalningsskyldighet gentemot fastighetsägare för va-avgifter som har överskridit vad som får tas ut enligt va-lagen. Högsta domstolen har i rättsfallen NJA 1988 s. 457 och 1994 s. 10 konstaterat att återbetalningsskyldighet föreligger, såvida inte särskilda omständigheter talar för en annan bedömning. Som exempel på sådana omständigheter nämns att huvudmannen har sörjt för eller ämnar sörja för att vad som uttagits för mycket kommer avgiftskollektivet till godo. Det bör enligt Högsta domstolen därvid kunna godtas att en kommun dröjer upp till fem år med att ta i anspråk medel som varit föremål för överuttag. Ett sådant dröjsmål får enligt domstolen anses förenligt med principen att dagens förbrukare inte får belastas med kostnader som rätteligen bör bestridas av framtida brukare.

Genom rättsfallen har det i svensk rättstillämpning godtagits att medel som uppkommit genom överuttag av va-avgifter används för investeringsändamål i stället för att återbetalas till fastighetsägarna. Därmed har man också accepterat att de för mycket uttagna medlen används på ett sätt som kan komma att gynna andra än dem som erlagt de för höga va-avgifterna, nämligen om en fastighet har övergått på en ny ägare. Den taxesänkning (eller uteblivna höjning) som blir följden av att de

överuttagna medlen används för investeringsändamål kommer endast den till godo som är fastighetsägare vid investeringstidpunkten. I detta sammanhang skall emellertid noteras att rätten till individuell återbetalning tillkommer den som har betalat för mycket, oavsett om han är fastighetsägare vid tiden för återbetalning eller inte (se NJA 1988 s. 555).

Det finns flera sätt på vilka överblivna medel kan användas för att indirekt kompensera eller gynna det kollektiv som gruppmedlemmarna utgör. Vi kan här hänvisa till bl.a. sections 33Z och 33ZA i the Federal Court of Australia Amendment Act 1991, sections 24 och 26 i An Act Respecting Class Proceedings och Chapitre II Le Couvrement Collectif i Code de procédure civile (se bilaga D). En utgångspunkt bör självklart vara att medlen i möjligaste mån kommer de medlemmar till godo som inte har erhållit någon direkt ersättning. Som ett alternativ på sådan användning kan nämnas att överbliven miljöskadeersättning används till att förbättra miljön i gruppmedlemmarnas närområde. I andra fall måste kanske överskottet användas så att mer allmänna intressen kopplade till gruppmedlemmarna tillgodoses. Det kan då aktualiseras att låta överskottet tillfalla en ideell organisation som arbetar för att ta till vara ifrågavarande ändamål.

Frågan hur man skall förfara med ett överskott har, som nämnts, ett påtagligt materiellrättsligt inslag. Vi har inte haft möjlighet att i detalj överväga vilka ingrepp i gällande ersättningsrätt som ett förverkligande av vår principiella ståndpunkt i det avseendet närmare skulle innebära. Med hänsyn till detta har vi ansett det nödvändigt att i vårt lagförslag införa en bestämmelse om att ett eventuellt överskott skall återbetalas till svaranden.

17.4.3 Kostnader och redovisning

När en gruppföreträdare eller någon annan tar emot betalning för gruppmedlemmarnas räkning kommer han att få ställning av förvaltare. Han blir skyldig att se till att varje medlem får den ersättning han har rätt till. I detta ligger att förvaltaren måste vara noga med att pröva att inga oriktiga krav tillgodoses. I annat fall kommer den samlade ersättningen inte att räcka till för att täcka alla rättmätiga anspråk.

Ett självklart krav är att förvaltaren har tillfredsställande rutiner för att hantera ett betalningsförfarande som omfattar ett stort antal människor. Detta gäller inte minst eftersom utbetalningen kommer att föregås av ett anmälningsförfarande. Under den tid som löper mellan det att förvaltaren erhållit betalning från svaranden till dess att utdelning till gruppmedlemmarna sker bör medlen hållas räntebärande.

Det är lätt att i dessa avseenden dra paralleller till konkursförvaltning. Vi tror att det i vissa fall kommer att bli aktuellt för domstolen att döma ut totalersättning till en advokat som brukar fungera som konkursförvaltare. Det kommer att vara naturligt att utnyttja den kompetens och erfarenhet av förvaltning och utdelningsförfarande som denna kategori av advokater besitter. Men också länsstyrelserna kan tänkas vara lämpliga att handha förvaltningen, med den vana av fördelningsförfarande som dessa har från fastighets- och vattenrättsliga mål.

Distribution av ersättning till gruppmedlemmarna genom tredje mans försorg kommer att innebära särskilda kostnader. Enligt vår mening bör kostnaden bäras av gruppmedlemmarna genom att förvaltaren får tillgodogöra sig ersättning för arbete och utgifter ur de inprocessade medlen. Att döma ut en klumpsumma kommer att bli aktuellt främst i mål där det föreligger individuellt små anspråk, men det sammanlagda beloppet är förhållandevis högt på grund av att antalet gruppmedlemmar är stort. Varje gruppmedlem kommer därmed att belastas med en liten andel av förvaltarkostnaden. Vi anser att en sådan lösning är mer tilltalande än alternativet att låta svaranden eller staten stå kostnaden. I det sammanhanget bör noteras att den kapitalavkastning som uppkommer under förvaltningen sannolikt kommer att täcka en stor del av kostnaderna. Utländska erfarenheter visar att ränteinkomsterna ibland t.o.m. kan överstiga hela förvaltarersättningen.

Det bör ligga på domstolen att fastställa ersättning till förvaltaren. Så bör ske i samband med att förvaltaren inger slutredovisning. Förvaltaren skall ha rätt till såväl skäligt arvode som ersättning för kostnader. Vid arvodets bestämmande skall hänsyn tas till uppdragets art och omfattning, den omsorg och skicklighet som uppdraget har utförts med samt den tid som lagts ned på uppdraget. Även om ersättningen skall fastställas först i samband med slutredovisning bör förvaltaren ha rätt att fortlöpande innehålla belopp som motsvarar det arbete han lagt ned och de kostnader han haft.

18 Verkställighet

Vi behandlar i detta kapitel frågor som rör verkställighet av domar, beslut och förlikningar i en grupprättegång. Våra överväganden resulterar i bedömningen att införandet av en representativ taleform inte kräver några författningsändringar i utsökningsbalken eller i någon annan exekutionsrättslig lagstiftning.

Vårt förslag till utformning av en representativ taleform i svensk rätt innefattar att en grupprättegång skall kunna inledas undantagslöst i alla civilrättsliga måltyper som kan angå gruppanspråk och röra såväl fullgörelsetalan som fastställelsetalan. Det innebär att en sådan rättegång ibland kommer att utmynna i ett avgörande som går att verkställa med tvång, om den förpliktade parten inte gör rätt för sig på frivillig väg. Prestationsskyldigheten kan avse betalning eller annat, såsom förbud att företa en viss handling eller att bedriva en bestämd verksamhet. Verkställighet genom tvång kan dessutom aktualiseras till följd av att rätten beslutat om säkerhetsåtgärd enligt 15 kap. RB.

Tvångsvis verkställighet sker genom kronofogdemyndighetens försorg. Om detta finns regler i utsökningsbalken. Enligt 1 kap. 1 § UB förutsätter verkställighet att det föreligger en exekutionstitel. De exekutionstitlar som är av intresse i detta sammanhang är domstols dom och beslut samt förlikning som är stadfäst av domstol.

En *dom* får enligt 3 kap. 3 § UB verkställas utan särskilda villkor när den har vunnit laga kraft. Har talan fullföljts mot viss del av domen får den i övrigt verkställas som en lagakraftägande dom, om inte annat förordnas med anledning av den fullföljda talan. Detta kan i en grupptalansituation bli aktuellt om en dom överklagas mot vissa gruppmedlemmar eller en bestämd del av gruppen. Överklagandet kommer då inte att hindra att domen verkställs i övriga delar som en lagakraftägande dom. Partiell verkställighet av en dom kan också komma i fråga om en dom, varigenom käromålet bifallits delvis, överklagas för en grupp eller vissa av dess medlemmar. Kronofogdemyndigheten får i så fall med hänsyn till omständigheterna avgöra om den överklagade respektive den icke överklagade delen går att skilja åt i verkställighetshänseende. Denna bedömning blir såvitt vi kan finna inte annorlunda när överklagandet görs i en grupprättegång än när motsvarande situation uppkommer i en vanlig individuell process.

Som framgått ovan (se kapitel 17) föreslår vi att det skall vara möjligt för domstolen att tillerkänna gruppföreträdaren eller någon annan ett belopp som motsvarar gruppmedlemmarnas sammanlagda ersättning, om detta är lämpligt med hänsyn till omständigheterna i målet. Den som tilldömts ersättning skall svara för att medlen fördelas bland medlemmarna. Det kan hända att domen överklagas av motparten med yrkande om att det sammanlagda beloppet skall sättas ned. Klaganden anser kanske att det är färre medlemmar som är berättigade till ersättning eller att de individuella belopp som ligger till grund för klumpsummans beräkning har bestämts för högt. Den fullföljda talan kommer i det fallet inte att kunna kopplas till vissa utpekade, identifierbara, gruppmedlemmars anspråk. Detta bör dock inte påverka möjligheten att få domen verkställd i den lagakraftvunna delen. En annan sak är att det erhållna beloppet inte kan distribueras till gruppmedlemmarna, om det till följd av överklagandet är oklart hur många personer som är berättigade till betalning eller efter vilken beräkningsgrund fördelningen skall ske.

Också en dom som inte har vunnit laga kraft får verkställas. Så kan t.ex. en dom varigenom någon ålagts betalningsskyldighet verkställas genast, om inte gäldenären ställer säkerhet hos kronofogdemyndigheten. Det är dock inte tillåtet att sälja utmätt egendom eller utbetala utmätta medel förrän domen har vunnit laga kraft (se 8 kap. 4 § och 13 kap. 14 § UB).

Det kan nämnas att verkställigheten av en dom inte hindras på grund av ansökan om resning, återställande av försutten tid eller besvär över domvilla, om inte domstolen meddelar beslut om inhibition (3 kap. 10 § UB).

När det gäller domstols *beslut* kommer frågan om verkställighet att bli aktuell i grupptalansammanhang bl.a. vid säkerhetsåtgärd enligt 15 kap. RB och när rätten förordnat om rättegångskostnadsansvar i samband med t.ex. avskrivning av ett mål. Enligt 3 kap. 1 § UB är beslut normalt att jämställa med dom vid tillämpning av balkens regler. Här skall dock noteras att enligt 17 kap. 14 § RB är ett beslut om åtgärd enligt 15 kap. RB alltid omedelbart verkställbart.

Den tredje typen av exekutionstitel som bör nämnas är *förlikning som är stadfäst av domstol*. Som framgått ovan (se avsnitt 13.4.2) kommer en förlikning som gruppföreträdaren träffar att binda gruppmedlemmarna bara om förlikningen blir stadfäst av rätten. Genom stadfästelsen kommer förlikningen också att kunna läggas till grund för verkställighet enligt utsökningsbalken. Det kan påpekas att det är själva förlikningen som är exekutionstitel, inte domen. Av 3 kap. 13 § UB framgår att verkställighet skall ske såsom för lagakraftvunnen dom, om inte annat

förordnas med anledning av talan mot domen eller talan om ogiltigförklaring av förlikningen.

En giltig exekutionstitel förutsätter att den innehåller ett förordnande om att någon är skyldig att prestera något till en annan eller att någon är förpliktad att på annat sätt fullgöra eller underlåta något. Kravet på tydlighet i detta hänseende kommer inte att vara annorlunda i en grupprättegång jämfört med en vanlig traditionell process.

I ett mål som angår betalningsskyldighet kommer en dom i ett grupptalanmål, om käromålet bifalls, att innefatta att svaranden skall betala ett bestämt belopp antingen till var och en av ett antal namngivna gruppmedlemmar eller till gruppföreträdaren eller någon annan som har att distribuera ersättning till gruppmedlemmarna. Det kommer alltså inte att råda någon oklarhet om till vem svaranden skall betala.

Den som anges som betalningsmottagare kommer självklart att vara *behörig att ansöka* om verkställighet av domen, i den del domen rör hans rätt. Precis som i andra fall kommer vederbörande att kunna överlåta sin fordran. Överlåtarens rätt att ansöka om verkställighet får bedömas på sedvanligt sätt.

I ett förbudsmål kan det väl tänkas att en dom kommer att sakna exakta uppgifter om gruppmedlemmarnas identiteter eller antal, trots att svaranden genom domen har förpliktats att underlåta något i förhållande till var och en av dem. Domen måste då självklart innehålla en preciserad definition av gruppen, t.ex. alla som är bosatta inom en viss radie från en miljöstörande verksamhet. Vi menar att varje gruppmedlem skall kunna ansöka om verkställighet av en sådan dom. Det blir en fråga för kronofogdemyndigheten att utifrån den beskrivning av gruppen som domen innehåller avgöra om sökanden är gruppmedlem eller inte. Att den verkställande myndigheten på detta sätt tvingas att genom tolkning fastställa innehållet i en exekutionstitel förutsätts redan enligt gällande rätt. Naturligtvis vilar det på domstolarna att utforma domar och beslut så att risken för tolkningsproblem minimeras så långt det är möjligt.

När domstolen tillerkänner gruppföreträdaren (eller någon annan) ett belopp motsvarande gruppmedlemmarnas samlade anspråk kommer medlemmarna att ha ett anspråk på betalning gentemot gruppföreträdaren. Uppstår det tvist om en persons rätt till ersättning får denna lösas genom särskild rättegång, om det inte kan ske på frivillig väg. En sådan rättegång kan resultera i en exekutionstitel som medlemmen kan åberopa för att få ut ersättning från gruppföreträdaren (eller någon annan). Däremot blir det enligt vår bedömning inte möjligt för gruppmedlemmen att ansöka om sådan verkställighet med stöd av enbart den ursprungliga domen, som ju inte kommer att innehålla någon uttrycklig anvisning i domslutet om att gruppföreträdaren skall betala ett bestämt belopp till gruppmedlemmen i fråga.

I vissa situationer kommer det att vara möjligt för gruppföreträdaren att få ersättning för sina rättegångskostnader ur de medel som kommit gruppmedlemmarna till godo genom rättegången. Ibland kommer domen att innehålla en föreskrift om detta och kan då läggas till grund för tvångsvis verkställighet enligt utsökningsbalken. I andra fall blir gruppföreträdaren hänvisad att väcka talan särskilt för att få ut ersättning från gruppmedlemmarna. Gruppföreträdaren kommer då först genom den efterföljande rättegången att erhålla en exekutionstitel som kan användas för verkställighetstalan mot medlemmarna.

När det gäller *förutsättningar i övrigt för verkställighet* enligt utsökningsbalken och förfarandet i sådana mål föranleder enligt vår bedömning nya regler om grupprättegång inte någon ändring av eller särskilda uttalanden i anslutning till gällande rättsregler. Sålunda kommer svaranden att kunna göra samma invändningar mot verkställighet av en dom eller ett beslut som meddelats i en sådan rättegång som han kan göra mot avgöranden som meddelas i nu förefintliga rättegångsformer. Inte heller kommer grupprättegångar att inverka på kronofogdemyndighetens handläggning av verkställighetsmålen. Att verkställigheten kan inverka på tredje mans rättställning blir inget unikt vid exekution i anledning av ett grupptalanmål.

19 Särskilda rättsmedel

Kapitlet ägnas frågor kring användningen av särskilda rättsmedel som remedier för att angripa domar och beslut som meddelats i en grupprättegång. Våra överväganden leder till slutsatsen att gällande regler om resning, återställande av försutten tid och klagan över domvilla kommer att lämpa sig väl för tillämpning i den typen av rättegång.

19.1 Inledande anmärkningar

I det ögonblick tiden för fullföljd av talan mot en dom eller ett beslut löper ut vinner avgörandet laga kraft. Samtidigt med detta inträder domens eller beslutets rättskraftsverkan. Den vinnande parten uppnår tryggheten att motparten varken kan överklaga avgörandet eller väcka en ny talan om samma sak. Vad domstolen konstaterat genom sin prövning står fast. Särskilt rättskraften har dessutom en processekonomisk funktion genom att den tvingar parterna att vara noggranna i sin processföring så att samtliga omständigheter, bevis och förhållanden i övrigt som kan stödja deras talan blir införda i processen.

Som framgått tidigare skall en dom eller ett beslut i en grupprättegång ha rättskraft i förhållande till samtliga gruppmedlemmar, oavsett om de deltagit aktivt i rättegången eller inte. Som en följd av detta föreslår vi att varje gruppmedlem skall ha rätt att överklaga rättens avgöranden som rör hans rätt, antingen för egen del eller för gruppens räkning. Medlemmarnas rättstrygghet kommer dessutom att tillgodoses genom bl.a. möjligheten att intervenera självständigt och rättens materiella processledning.

Det kommer i en grupptalansituation, liksom vid vanliga individuella processer, ibland att inträffa händelser vilka medför att det framstår som orättfärdigt att ett avgörande skall stå orubbligt. Utgången i målet kan bero på felaktigheter från domstolens sida, på att någon lämnat oriktiga uppgifter till rätten, på att processmaterialet varit bristfälligt eller på andra omständigheter som gör det stötande för det allmänna rättsmedvetandet att låta domen eller beslutet gälla fast avgörandet har vunnit laga kraft och rättskraft.

Rättegångsbalken innehåller regler som gör det möjligt att i undantagssituationer som dessa få omprövat eller undanröjt ett avgörande med användning av ett extraordinärt eller särskilt rättsmedel. Dessa in-

strument är resning, återställande av försutten tid och klagan över domvilla. Vi gör här en översyn av instituten för att utröna i vilken mån deras tillämplighet kommer att påverkas av de särpräglade förhållanden som utmärker en grupprättegång.

19.2 Resning

I 58 kap. 1 § RB är angivet fyra olika grunder för att bevilja resning i tvistemål. Den första grunden är brottsligt förfarande som en ledamot av rätten, ett rättegångsombud eller någon annan som tillhör en i paragrafen angiven personkategori gjort sig skyldig till. Bestämmelsen föranleder inte några särskilda reflektioner i ett grupptalanperspektiv. Vi behandlar därför endast de tre andra resningsgrunderna.

Enligt punkt två i 58 kap. 1 § första stycket RB får resning beviljas om skriftlig handling som åberopats som bevis varit falsk eller om part, som hörts under sanningsförsäkran eller vittne, sakkunnig eller tolk avgett falsk utsaga samt handlingen eller utsagan kan antas ha inverkat på utgången. Det skall vara fråga om medvetet oriktiga uppgifter. Att en part eller ett vittne handlat culpöst är inte tillräckligt för att resning skall beviljas på denna grund. Däremot kan det i sådant fall bli aktuellt att tillämpa punkt 3 i samma paragraf (se nedan).

Gruppmedlemmarna kommer i en grupprättegång inte att vara parter annat än om de intervenerar. De kommer dock i bevishänseende att jämställas med part. Förhör med en gruppmedlem skall alltså ske antingen fritt eller under sanningsförsäkran. Följaktligen skall resning kunna beviljas bara om en gruppmedlem avgett falsk utsaga under sanningsförsäkran. Har däremot en passiv gruppmedlem lämnat felaktiga uppgifter i ett fritt partsförhör, under sakframställan eller dylikt skall domen inte kunna angripas med stöd av förevarande resningsgrund, även om domstolen baserat sitt avgörande på uppgifterna.

Av 58 kap. 1 § första stycket 3 RB framgår att resning kan beviljas i fall omständighet eller bevis som ej tidigare förebragts åberopas och dess förebringande sannolikt skulle ha lett till en annan utgång. Med omständighet menas rättsfaktum. Däremot är det mer oklart vad som åsyftas med uttrycket bevis. Troligen avser termen inte endast bevismedel utan också bevisfakta.

Resningsskälen enligt denna punkt rör sålunda situationer där rätten har grundat sitt avgörande på ett bristfälligt processmaterial. Eftersom det i dispositiva mål ligger på parterna att föra in allt som de vill få bedömt av rätten kan det tyckas strida mot tankarna bakom rättskraftsprincipen att nya omständigheter och bevis tillåts riva upp ett lagakraftvunnet avgörande. En sådan möjlighet förringar väsentligt den vinnande

partens trygghet och motverkar strävan att parterna skall vara aktiva för att presentera allt relevant material i den första rättegången. Som framgår av paragrafens andra stycke är emellertid resning på denna grund villkorad av att parten gör sannolikt att han inte vid den rätt som meddelat domen eller genom fullföljd av talan kunnat åberopa omständigheten eller beviset eller han eljest haft giltig ursäkt att inte göra det. Förutsättningen har samma innebörd som t.ex. preklusionsregeln i 50 kap. 25 § RB, med den skillnaden att resningsvillkoret gäller också i indispositiva mål.

När det gäller tillämpningen av rekvisitet i en grupptalansituation finns det anledning att se saken på samma sätt som i nyssnämnda preklusionsfall (se avsnitt 15.1.6). Det innebär att bedömningen av om en gruppmedlem kunnat eller bort åberopa en omständighet eller ett bevis tidigare i första hand skall göras utifrån hans kännedom om omständigheten eller beviset eller dess relevans. Av betydelse kan i det hänseendet bli förhållanden som huruvida gruppmedlemmen har underrättats om grupptalans utformning och hans faktiska möjlighet och incitament att intervenera i grupprättegången eller att överklaga det klandrade avgörandet. Gäller ansökan resning för en grupp måste självklart hänsyn också tas till gruppföreträdarens agerande och vilka möjligheter han haft att inse det ifrågavarande processmaterialets existens och betydelse. Det kan dock inte uteslutas att utrymmet för när giltig ursäkt skall anses föreligga ibland kan vara något större för en passiv gruppmedlem än för gruppföreträdaren. Man måste här väga intresset av gruppmedlemmarnas rättssäkerhet mot hänsynen till motpartens rättstrygghet och processekonomiska överväganden. De här behandlade frågorna får lämpligen överlämnas att besvaras närmare i rättstillämpningen.

Som ett fjärde skäl att bevilja resning nämns i 58 kap. 1 § första stycket RB att den rättstillämpning som ligger till grund för domen uppenbart strider mot lag. Begreppet rättstillämpning innesluter inte bevisvärdering. Att rätten gjort en felaktig eller oriktig värdering av bevisningen i målet kan över huvud taget inte läggas till grund för resning. Däremot kan självklart resning som beviljas av annan anledning, leda till att det görs en annan bevisvärdering när målet tas upp på nytt.

Den begreppsliga skillnaden mellan rättstillämpning och bevisvärdering kan få betydelse för i vilken mån resning kan användas om rätten har meddelat en dom som innebär att gruppens motpart förpliktas att till gruppföreträdaren eller annan betala ett belopp som motsvarar gruppmedlemmarnas sammanlagda anspråk (se avsnitt 13.4.5). Har rätten på grund av oriktig bevisvärdering beräknat anspråken felaktigt torde resning inte komma i fråga. Däremot bör resning kunna beviljas om

rätten beräknat den sammanlagda ersättningen på annat sätt än genom en enkel addition av de individuella anspråken. Möjligen kan i detta fall även klagan över domvilla aktualiseras. Noteras bör också att det blir möjligt för domstolen att besluta om rättelse av domen enligt 17 kap. 15 § RB, om totalbeloppet är felaktigt till följd av ett räknefel.

Ansökan om resning skall göras hos hovrätten, om domen eller beslutet meddelats av tingsrätt, och i annat fall hos Högsta domstolen. Envar som kunnat överklaga avgörandet i fråga anses behörig att ansöka om resning. Det betyder att en dom eller ett beslut som meddelats i en grupprättegång kommer att kunna bli föremål för resning på ansökan av gruppföreträdaren, om ansökan görs till förmån för en grupp, eller av en gruppmedlem, antingen till förmån för den grupp medlemmen tillhör eller enbart för egen del. En ansökan om resning kommer dessutom att kunna riktas mot en grupp eller en enskild gruppmedlem. Om gruppen är motpart får den representeras i resningsärendet av den som var gruppföreträdare i den förra rättegången. Är detta av någon orsak inte möjligt, får rätten utse någon annan att företräda gruppen.

Resning skall sökas inom ett år från det att sökanden fick kännedom om det förhållande som ansökningen baseras på. Grundas ansökningen på påstående om uppenbart lagstridig rättstillämpning skall dock ansökan göras inom sex månader från det att domen eller beslutet vann laga kraft. Det bör i det sammanhanget anmärkas att gruppföreträdaren inte är att jämställa med en behörig ställföreträdare för gruppmedlemmarna. Hans eventuella kännedom om det förhållande som en gruppmedlems ansökan om resning för egen del grundas på skall alltså inte inverka på bedömningen av om ansökningen gjorts i rätt tid (jfr NJA 1985 s. 358). Detta ligger väl i linje med att gruppföreträdaren kommer att sakna behörighet att överklaga ett avgörande för enstaka gruppmedlemmars räkning.

Också om resning söks för en grupp anser vi att tidsfristen skall bestämmas utifrån den kunskap om relevanta omständigheter som sökanden haft. Enligt vår mening är det orimligt att begära av sökanden att han skall kunna prestera bevis om att tidsfristen hållits beträffande varje enskild person som resningsansökan omfattar. Å andra sidan är det inte förenligt med de ändamål som ligger bakom bestämmelsen om en viss klandertid, om man helt bortser från att ansökan i viss del skett för sent. Vi förordar därför att domstolen skall presumera att resning begärts i rätt tid beträffande samtliga anspråk som omfattas av ansökningen, om rekvisitet är uppfyllt beträffande sökanden själv. Förekommer det omständigheter som pekar i annan riktning kan domstolen förelägga sökanden att visa att tidsfristen inte gått ut beträffande en viss gruppmedlem. Vår bedömning är att en sådan rättstillämpning bör kunna utvecklas utan att lagens innehåll ändras.

En resningsansökan handläggs i stort enligt reglerna i rättegångsbalken om överklagande av beslut. Det betyder bl.a. att resningsansökningen skall delges motparten med föreläggande att inkomma med skriftlig förklaring, om inte ansökningen avvisas eller avslås omedelbart. Domstolen kommer att från fall till fall få avgöra om och på vilket sätt gruppmedlemmarna skall underrättas. Bedömningen bör kunna ske utifrån samma typ av överväganden som kommer att gälla för underrättelser i allmänhet i en grupprättegång.

Beviljas resning skall rätten förordna att målet åter tas upp vid den domstol som sist dömt i målet. Är saken uppenbar får rätten dock omedelbart ändra domen. Uteblir sökanden när målet åter tas upp vid en förhandling skall enligt 58 kap. 7 § RB resningen anses förfallen. Är det motparten som uteblir får målet ändock avgöras.

Att resningen förfaller om sökanden uteblir från en förhandling kan få allvarliga konsekvenser, om resning beviljats för en grupp. Det torde i en sådan situation vara möjligt att få till stånd ny resning på samma grund endast om det tillkommit ytterligare fakta. Gruppmedlemmarnas rättsskyddsintresse kräver därför att de ges tillfälle att överta gruppens eller sin egen talan i det återupptagna målet, om gruppföreträdaren uteblir från en förhandling. Detta bör gälla också i det fallet att gruppen är sökandens motpart. Att målet avgörs utan hinder av gruppföreträdarens utevaro kan leda till betydande rättsförluster för gruppmedlemmarna. Det finns även en risk för att medlemmar kan angripa avgörandet i efterhand under påstående att deras rätt inte blivit erforderligt tillgodosedd i målet. Avgörandet kommer inte att leda till avsedd rättstrygghet för gruppens motpart. Vi menar därför att samma regler om parts utevaro bör gälla i det återupptagna målet som i normalfallet (se avsnitt 13.3.3).

19.3 Återställande av försutten tid

Enligt 58 kap. 11 § RB kan den som försuttit den tid som gäller för överklagande av dom eller beslut eller för ansökan om återvinning eller återupptagande få den försuttna tiden återställd, om han hade laga förfall för sin underlåtenhet att företa åtgärden i rätt tid. Ansökan skall göras inom tre veckor från det att förfallet upphörde och senast inom ett år från det att tiden gick ut (58 kap. 12 § RB). Rätt forum är hovrätt eller Högsta domstolen, beroende på till vilken instans fullföljden i fråga skall ske. Behörig att ansöka om återställande av försutten tid är självklart den som försuttit tiden, dvs. en person som har klagorätt eller rätt att ansöka om återvinning eller återupptagande av mål. Ansökningen handläggs i stort som ett resningsärende. Beviljas ansökningen ges sökanden en ny

tid inom vilken han kan överklaga respektive begära återvinning eller målets återupptagande.

Eftersom behörigheten att ansöka om återställande av försutten tid är knuten till rätten att överklaga osv. kommer gruppföreträdaren att kunna göra en sådan ansökan enbart till förmån för en grupp. Behörigheten för varje gruppmedlem kommer att omfatta ansökan såväl för en grupp som för medlemmens egen del. Bedömningen av om det förelegat laga förfall bör utgå från omständigheter hänförliga till sökanden. Gruppföreträdarens eller en gruppmedlems möjlighet att få återställt en försutten tid för att överklaga till förmån för en grupp bör således enligt vår mening inte påverkas av att det funnits andra som kunnat överklaga avgörandet.

Det skall anmärkas att återställande av försutten tid kan ske endast beträffande de i 58 kap. 11 § RB uppräknade fristerna. Rättsmedlet kan inte användas för att få återställd en civilrättslig preklusionsfrist om t.ex. reklamation eller att talan skall väckas inom viss tid. Återställande av försutten tid har i överensstämmelse med detta inte heller ansetts kunna ske beträffande anmälan om ersättningsanspråk enligt 2 kap. 24 § äldre VL (se NJA 1980 s. 59). Mot denna bakgrund gör vi bedömningen att en gruppmedlem inte kommer att kunna få återställd en försutten tid för anmälan av ersättningsanspråk när domstolen tillerkänt gruppföreträdaren eller någon annan ett totalbelopp, avseende samtliga gruppmedlemmars krav. Gruppmedlemmarna blir i stället hänvisade till att åberopa bestämmelserna om frister och laga förfall i 32 kap. RB. Vi ser inte att en sådan ordning strider mot allmännt erkända rättssäkerhetskrav.

19.4 Klagan över domvilla

Det ovan behandlade resningsinstitutet kan sägas främst tjäna syftet att rätta till domar och beslut som i efterhand framstår som materiellt oriktiga och där felaktigheten har sådan karaktär eller orsak att intresset av ett riktigt avgörande väger tyngre än de ändamål som ligger bakom läran om domens (och beslutets) rättskraft. Klagan över domvilla däremot har till främsta uppgift att undanröja avgöranden i fall där det förekommit grova rättegångsfel. Detta innebär inte att det alltid går att dra en klar gränslinje mellan resnings- och domvillofall. Tvärtom är förhållandena ibland sådana att det beror mer på en tillfällighet vilket av instituten som kommer till användning.

Rättegångsbalken upptar i 59 kap. 1 § fyra olika grunder för att undanröja en dom (eller ett beslut) på grund av domvilla. Vi behandlar kort varje grund för sig.

I en första punkt i paragrafen sägs att en dom får undanröjas om målet har tagits upp trots att det har förelegat ett rättegångshinder som högre rätt haft att beakta självmant vid ett överklagande. Som angetts i avsnitt 12.2 kommer det att gälla särskilda processförutsättningar för att en grupprättegång skall få inledas. Tillåter domstolen en talan för eller mot en grupp utan att rekvisiten är uppfyllda blir ett slutligt avgörande möjligt att angripa i efterhand genom klagan över domvilla enligt förevarande punkt. Exempel på detta är att en grupprättegång får inledas trots att gruppen är otillräckligt definierad eller att domstolen meddelar dom på grund av ett medgivande som gruppföreträdaren lämnat och som strider mot medlemmarnas bästa. Däremot är det, som framgår av paragrafens lydelse, inte möjligt att med stöd av denna föreskrift angripa ett beslut om att felaktigt avvisa en talan på grund av rättegångshinder. I sådant fall är käranden hänvisad till att söka resning med hänvisning till att beslutet ger uttryck för en uppenbart lagstridig rättstillämpning.

Undanröjande på grund av domvilla kan enligt 59 kap. 1 § första stycket 2 RB ske om domen getts mot någon som inte varit rätteligen stämd och inte heller har fört talan i målet eller om någon som inte varit part lider förfång genom domen. Bestämmelsen kommer enligt vår bedömning sällan att kunna åberopas av en gruppmedlem, även om det t.ex. förekommit brister i underrättelseförfarandet i samband med grupprättegångens inledande. Det skulle visserligen kunna hävdas att medlemmen i sådant fall inte blivit rätteligen stämd. Han har dock genom gruppföreträdaren varit vederbörligen representerad i rättegången och får således anses ha fört talan i målet. Om gruppföreträdaren brustit i sitt åliggande att ta till vara gruppmedlemmens rätt kommer medlemmen att kunna klandra en dom eller ett beslut med stöd av första punkten. Med vår konstruktion blir nämligen gruppföreträdarens skyldigheter i detta hänseende att betrakta som en processförutsättning (se avsnitt 12.6).

Gruppmedlemmarna skall enligt vårt förslag till lag om grupprättegång inte anses som parter annat än om det är särskilt föreskrivet. De kommer därmed att formellt falla under domvillogrunden att någon som inte är part lider förfång genom domen. Vi föreslår därför att det i lagen införs en bestämmelse som anger att medlemmar jämställs med parter vid tillämpning av rättegångsbalkens regler om klagan över domvilla.

Som en tredje domvillogrund tas i den nu aktuella paragrafen upp att domen är så oklar eller ofullständig att det inte framgår av den hur rätten har dömt i saken. Bestämmelsen torde tillämpas ytterst sällan. Det finns ingen anledning att tro att frekvensen av sådana domar kommer att öka genom att det införs regler om grupprättegång. Föreskriften kan dock tjäna som ett varningstecken för rätten och ett memento om behovet att ge tydliga anvisningar om beräknings- och fördelningsgrund

när rätten dömer ut totalbelopp enligt avsnitt 17.3 eller när det gäller att beskriva gruppen i domslutet.

Den fjärde och sista grunden för att undanröja ett avgörande på grund av domvilla är att det i rättegången förekommit något annat grovt rättegångsfel som kan antas ha inverkat på målets utgång. Det är här fråga om att rätten handlat fel i förhållande till en processuell regel angående förfarandet. Som exempel på sådana grova fel kan nämnas att rätten inte prövat hela partens talan, att det meddelats mellandom utan att rekvisiten för det förelegat eller att rätten gett dom över annat än det som yrkats i målet. Grundas klagan på en omständighet som inte tidigare har åberopats i målet skall klagan avvisas, om klaganden inte gör sannolikt att han varit förhindrad att åberopa omständigheten i rättegången eller han annars haft giltig ursäkt att inte göra det.

Bedömningen av om ett rättegångsfel i en grupptalanprocess skall bedömas som grovt eller inte får på samma sätt som i vanliga processer överlämnas till rättstillämpningen att besvara. Exempel på felaktigheter som kan komma att konstituera domvilla är att rätten underlåtit att underrätta gruppmedlemmarna om att gruppföreträdaren medgett eller eftergett talan i viss del eller att rätten meddelat s.k. särskild mellandom utan att det har förelegat förutsättningar för det.

Klagan över domvilla skall göras hos hovrätten, om avgörandet meddelats av tingsrätt, och i annat fall hos Högsta domstolen. Grundas klagan på en omständighet som avses i 59 kap. 1 § första stycket 2 RB (tredjemansintresset) skall klagoskrivelsen ges in inom sex månader från det att klaganden fick kännedom om domen eller beslutet. Om klagan grundas på att det förelegat rättegångshinder (punkten 1) eller att det förekommit annat grovt rättegångsfel (punkten 4) är klagofristen sex månader från det att domen vann laga kraft.

Ett ärende om klagan över domvilla handläggs i stort enligt bestämmelserna om överklagande av beslut i 52, 54 och 56 kap. RB. Undanröjs domen eller beslutet skall rätten samtidigt besluta att ny handläggning skall äga rum vid den rätt som meddelat domen. Självklart gäller dock att kärandens talan skall avvisas om undanröjandet grundas på att rätten varit obehörig eller annars inte bort ta upp målet till prövning.

När det gäller behörigheten att klaga över domvilla till förmån för en grupp och frågan om vem som skall företräda gruppmedlemmarna om klagan riktas mot en grupp kan vi hänvisa till det som sagts ovan i dessa frågor angående resning. Detsamma gäller beträffande rättens prövning av om klaganden haft giltig ursäkt när klagan grundas på en omständighet som inte tidigare har åberopats i målet.

20 Vissa andra frågor

Vi behandlar i detta kapitel frågor om bl.a. rättens sammansättning, rättshjälp och i vilken mån en passiv gruppmedlem skall jämställas med part i olika hänseenden.

20.1 Rättens sammansättning

Enligt 1 kap. 3 § RB skall tingsrätt bestå av en lagfaren domare. Undantag från denna huvudregel finns i både rättegångsbalken och andra lagar. Sålunda gäller enligt 1 kap. 3 a § RB att tingsrätten skall bestå av tre lagfarna domare vid huvudförhandling i tvistemål. Rätten är dock domför med en lagfaren domare när huvudförhandlingen hålls i förenklad form och även annars, om rätten anser det tillräckligt att en domare sitter i rätten och parterna samtycker till det eller målet är av enkel beskaffenhet. Vidare gäller enligt 1 kap. 3 c § RB att rätten får ha stor sammansättning vid avgörande av mål utan huvudförhandling och vid prövning av frågor som hör till rättegången, om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets eller frågans beskaffenhet. Slutligen bör också nämnas att rättegångsbalken innehåller speciella sammansättningsregler för s.k. småmål, som innebär att rätten i sådana mål alltid skall bestå av en lagfaren domare.

Det kan i anslutning till det sistnämnda inte uteslutas att det i något enstaka undantagsfall kommer att inledas en grupprättegång där värdet av vad som totalt yrkas understiger beloppsgränsen i 1 kap. 3 d § RB för småmål. Vi menar att det förhållandet att någon för talan till förmån för en grupp ställer sådana krav på rätten att denna vid prövning av vissa frågor bör bestå av mer än en lagfaren domare. Därför föreslår vi att 1 kap. 3 d § RB inte skall vara tillämplig i grupprättegångar. Ytterligare skäl till detta är att det i småmål gäller särskilda regler om rättegångskostnadsansvar och prövningstillstånd vid överklagande, som vi anser inte lämpligen bör gälla i en grupprättegång.

I övrigt anser vi att rättegångsbalkens sammansättningsregler, med någon liten modifiering, bör kunna gälla fullt ut i grupptalanmål. Vår uppfattning är att bestämmelserna också på detta område väl erbjuder den flexibilitet som den typen av rättegångar kommer att kräva.

Detta innebär att rätten när den vidtar förberedande åtgärder och vid avgörande utan huvudförhandling kommer att vara domför med en

lagfaren domare, med den möjlighet till stor sammansättning som följer av 1 kap. 3 c § RB. Det kan förmodas att det i grupprättegångar kommer att finnas skäl att låta mer än en domare sitta i rätten oftare än i individuella processer. Så kan vara fallet vid t.ex. avskrivning efter återkallelse från gruppföreträdaren, stadfästelse av förlikning och prövning av de speciella processförutsättningar om talerätt, gruppföreträdarens adekvata processföring osv. som enligt vårt förslag skall gälla vid grupprättegång. Också vid prövning av rättegångsfrågor om t.ex. övergång från en taleform till en annan eller säkerhetsåtgärder enligt 15 kap. RB kan det finnas anledning för rätten att ha stor sammansättning. Det lämpar sig dock inte att i lagtext ange exakt när rätten bör bestå av mer än en lagfaren domare. Frågan bör på samma sätt som gäller för individuella processer överlämnas åt domstolen att bestämma utifrån förhållandena i varje enskilt mål.

Bestämmelsen i 1 kap. 3 c § RB är utformad på ett sådant sätt att den inte torde medge att rätten består av mer än en lagfaren domare vid bevisupptagning utom huvudförhandling, om bevisningen hänför sig till själva saken. Det är dessutom inte givet att 1 kap. 3 c § RB omfattar frågan om godkännande av ett riskavtal (se avsnitt 14.3.1), även om det enligt vår åsikt ligger närmast till hands att betrakta detta som en rättegångsfråga. Vi menar att det i vissa situationer kan vara värdefullt att flera deltar i handläggningen av dessa frågor i en grupprättegång. Med hänsyn till detta föreslår vi det i lagen om grupprättegång införs en särskild paragraf om att rätten i dessa fall får ha stor sammansättning.

Också när det gäller rättens sammansättning vid huvudförhandling menar vi att rättegångsbalkens regler passar väl för användning i en grupprättegång. Sådana rättegångar kommer sannolikt regelmässigt att innefatta rättsliga bedömningar och bevisvärderingsfrågor som gör dem mindre lämpade för att handläggas vid huvudförhandling med endast en domare i rätten. Det kan dock inte uteslutas att grupptalanprocesser ibland kan vara av sådan enklare beskaffenhet att huvudförhandling kan hållas med liten sammansättning. Att ett grupptalanmål rör stora värden och många gruppmedlemmar behöver inte innebära att målet i sak eller handläggningsmässigt är mer komplicerat än om endast ett fåtal gruppmedlemmar processat individuellt. Tvärtom blir grupprättegången en hanteringsmässigt fördelaktigare taleform om alternativet är att många medlemmar väcker talan på egen hand.

De slutsatser om rättegångsbalkens direkta tillämplighet på rättens sammansättning i grupptalanmål i tingsrätt som redovisas ovan gäller också domförheten i hovrätt och Högsta domstolen. Beträffande förberedande åtgärder i hovrätt föreligger inte något motsvarande behov av särskilda föreskrifter om bevisupptagning utom huvudförhandling och vid godkännande av riskavtal. Visserligen får enligt 2 kap. 4 § femte

stycket RB åtgärder som avser beredandet av ett mål utföras av en lagfaren domare i stället för av tre domare, som är den normala sammansättningen i hovrätt. Undantagsregeln är dock, som framgår av lydelsen, fakultativ, dvs. frågan kan alltid hänskjutas till prövning på avdelning.

20.2 Protokoll, jävsfrågor m.m.

20.2.1 Protokoll

Rättegångsbalken innehåller tämligen utförliga regler om vad som skall tas upp i domstols protokoll, se 6 kap. RB. Bestämmelserna kompletteras av föreskrifter i andra författningar, såsom den särskilda protokollskungörelsen (1971:1066) för de allmänna domstolarna.

Det saknas anledning att göra ändring i de bestämmelser som sålunda reglerar protokollföring i domstol. Däremot bör reglerna kompletteras med en föreskrift i lagen om grupprättegång om att protokoll skall uppta en beskrivning av gruppen och dem som trätt ur gruppen. Att dessa uppgifter kan utläsas ur protokollet kommer ibland att vara väl så viktigt som att det av protokollet framgår vem som är part i målet. Dock bör protokollet inte belastas med uppgifterna, om de förut tagits upp i ett protokoll i målet. I sådant fall kan det räcka med en hänvisning till det tidigare protokollet.

20.2.2 Underårig

Enligt 11 kap. 1 § RB kan envar vara part i en rättegång. Råder inte parten över det som tvisten angår eller rör tvisten rättshandling som han själv inte får ingå, skall talan föras av den som är partens ställföreträdare. Dessa regler skall självklart tillämpas om en processobehörig person på egen hand väcker talan för eller mot en grupp. Rätten skall då ex officio avvisa talan. Frågan är vad som skall gälla om någon väcker en sådan talan och det inom gruppen finns medlemmar som saknar processbehörighet enligt 11 kap. 1 § RB.

Som framgått av tidigare avsnitt bygger vår utformning av en grupptalanprocess på grundtanken att gruppmedlemmarna skall betraktas som parter i målet endast om de intervenerar i rättegången. Förhåller sig gruppmedlemmen passiv kommer hans talan att föras enbart av gruppföreträdaren. Det kan visserligen inte sägas att gruppföreträdaren i det sammanhanget fungerar som ställföreträdare för parten. Hans möjligheter och skyldigheter att företa processuella dispositioner för

passiva medlemmars räkning kommer emellertid inte att på något avgörande sätt skilja sig från dem som gäller för en ställföreträdare som för talan för en processobehörig part. Ur dessa synvinklar saknas motiv att utestänga processobehöriga fysiska personer från en grupprättegång. Om emellertid en medlem som saknar processbehörighet vill intervenera i rättegången måste det ske genom ställföreträdarens försorg. Däremot bör det inte finnas hinder mot att medlemmen deltar personligen i rättegången i bevissyfte. Detta bör gälla oavsett om medlemmen i fråga i övrigt förhåller sig passiv eller har intervenerat.

För att en medlem skall kunna utnyttja de skyddsåtgärder som grupptalanförfarandet kommer att tillhandahålla gruppmedlemmarna krävs att han underrättas om rättegången och åtgärder som vidtas i processen. Vissa ageranden från medlemmens sida kommer dessutom att vara förknippade med tidsfrister. I dessa fall måste en processobehörig medlems ställning och förehavanden bedömas med beaktande av att han inte äger föra talan själv. Denna situation skiljer sig inte från den som uppstår i andra sammanhang när en anspråkshavare måste bevaka sin rätt i en process på egen hand, såsom vid ersättningsanspråk enligt vattenlagen eller expropriationslagen. Rättsläget på dessa områden kan enligt vår bedömning tjäna som vägledning för att lösa frågor av denna art som kan uppstå i en grupprättegång där någon medlem saknar processbehörighet.

20.2.3 Jävsfrågor

Rättegångsbalken innehåller flera bestämmelser om jäv som det finns anledning att fundera över i ett grupptalanperspektiv. Vi tänker då främst på vilken inverkan det bör ha på jävsbestämmelsernas tillämpning att passiva gruppmedlemmar inte blir att anse som parter i en grupprättegång.

Om *domarjäv* finns föreskrifter i 4 kap. 13 § RB. Enligt flera av de jävsgrunder som räknas upp i paragrafen jämställs part och andra som har del i saken. Därigenom kommer en gruppmedlem som inte har intervenerat att från jävssynpunkt betraktas på samma sätt som en part. Punkterna 6 och 9 i jävskatalogen innehåller dock endast part som rekvisit. Det är fråga om att en domare är jävig att handlägga mål dels om han är parts vederdeloman och dels om han i saken såsom rättegångsombud fört parts talan eller biträtt part eller vittnat eller varit sakkunnig. Det är uppenbart att dessa jävsgrunder skall gälla också om domaren kommer att stå i sådant förhållande till en medlem som inte är part. Någon lagändring anser vi dock inte är nödvändig för att åstadkomma detta resultat. Jävssituationerna får nämligen anses falla under

generalklausulen i punkt 10, enligt vilken en domare är jävig om det i övrigt föreligger någon särskild omständighet som är ägnad att rubba förtroendet till hans opartiskhet i målet.

Handläggningen av en fråga om domarjäv regleras i bl.a. 4 kap. 14 och 15 §§ RB. Enligt dessa måste en part som vill göra jäv framställa invändning om det då han första gången för talan i målet sedan han erhöll kännedom om att domaren sitter i rätten eller eljest tar befattning med målet eller, om den omständighet på vilken jävet grundas då ej var känd för parten, sedan han erhöll sådan kännedom. Underlåter parten det är hans rätt att framställa jävsinvändning förfallen. Har part framställt invändning i rätt tid skall rätten snarast meddela särskilt beslut däröver. Ogillas invändningen skall part som vill överklaga beslutet anmäla missnöje, varefter rätten med hänsyn till omständigheterna får bestämma om beslutet skall få överklagas särskilt eller endast i samband med att dom eller slutligt beslut överklagas. Detta framgår av 49 kap. 4 § RB. Högre rätt får inte ta upp fråga om jäv mot domare i lägre rätt med mindre jävet i den högre rätten görs av part som enligt det föregående är berättigad till det eller överklagande sker av beslut varigenom jävet ogillats.

Dessa regler bör gälla också om en gruppmedlem vill göra jäv mot domare. Eftersom jävsinvändningen är att betrakta som en processhandling förutsätter det att medlemmen intervenerar i målet. Han kommer emellertid före interventionen inte att vara part i målet, vilket betyder att det inte kommer att löpa någon frist för inom vilken tid han senast måste göra jäv (en passiv gruppmedlem för ingen "egen talan" i målet). Därigenom öppnas en möjlighet för medlemmen att avvakta med invändningen till ett eventuellt överklagande av en ogynnsam dom. Det är inte acceptabelt att någon på detta sätt skall kunna disponera över jävsfrågan. I lagen om grupprättegång bör därför införas en särskild preklusionsregel för dessa jävssituationer.

Rättegångsbalken innehåller ett flertal *andra jävsregler*. Sålunda finns bestämmelser i 5 kap. 6 § om tolkjäv, 6 kap. 2 § om protokollförarjäv, 6 kap. 9 § om stenografjäv och 40 kap. 2 § om sakkunnigjäv. Gemensamt för dessa är att jäv föreligger om vederbörande till saken eller till någondera parten står i sådant förhållande, att hans tillförlitlighet därigenom kan anses förringad. I lagen om grupprättegång skall införas en regel om att en passiv gruppmedlem i dessa hänseenden skall anses som part. Detsamma skall gälla vid tillämpning av 12 kap. 4 § RB om ombudsjäv och 36 kap. 3 § RB om vittnesjäv.

20.2.4 Vissa andra frågor rörande passiva gruppmedlemmars processuella ställning

I övervägandena ovan om utformningen av ett grupptalanförfarande har vi fortlöpande diskuterat på vilket sätt processuella regler skall tillämpas i förhållande till gruppmedlemmar som inte har ställning av part, dvs. som inte har intervenerat i grupprättegången. Sålunda har vi konstaterat att passiva gruppmedlemmar skall jämställas med parter i bevishänseende men inte i fråga om rättegångskostnadsansvar, annat än i undantagsfall. Och i det nyss föregående avsnittet sägs att gruppmedlemmar skall betraktas som parter i olika jävssituationer.

Enligt vårt förslag kommer det i lagen om grupprättegång att finnas en särskild bestämmelse som anger att passiva gruppmedlemmar skall anses som parter vid tillämpning av vissa paragrafer i rättegångsbalken. Emellertid är det inte nödvändigt att på det sättet peka ut alla regler där en passiv gruppmedlem skall omfattas av föreskrifter i balken som gäller för en part. Detta sammanhänger till en del med att en gruppmedlem som vill företa en processhandling måste intervenera, dvs. inträda som part i målet. I andra fall kommer medlemmens likställdhet med part att följa av grupptalans rättsliga karaktär, nämligen att gruppföreträdaren för talan för medlemmarnas räkning. Förhållandena kan åskådliggöras med några exempel.

En gruppmedlem kan mot bättre vetande föranleda rättegång eller söka förhala en grupprättegång genom otillbörliga åtgärder utan att inträda som part i processen. Det är därför nödvändigt att låta bestämmelserna om straff och om rättegångskostnadsansvar för en part som förfar på detta sätt gälla också passiva gruppmedlemmar. Däremot saknas det anledning att göra motsvarande förbehåll beträffande regeln i 9 kap. 2 § RB om straff för en part som mot bättre vetande för talan mot dom eller beslut. Ett överklagande förutsätter ju att medlemmen inträder som part i målet.

På motsvarande sätt ligger det till om en passiv gruppmedlem vill göra jäv, foruminvändning eller annan invändning om rättegångshinder. Också i dessa situationer måste medlemmen bli part för att kunna agera i målet. Rättegångsbalkens regler om handläggningen av sådana invändningar, om överklagande osv. kommer därmed att tillämpas på gruppmedlemmen som part. Däremot krävs det i flera fall speciella regler i lagen om grupprättegång beträffande tidsfrister för rätten att göra invändning eller att överklaga. Fristerna är nämligen ofta bestämda utifrån förutsättningen att vederbörande för talan som part redan innan han framställer sin invändning.

Rättegångsbalken innehåller flera stadganden om att rättegångshandlingar under vissa förutsättningar är eller inte är gällande mot en

part (se t.ex. 12 kap. 15 och 18 §§ och 35 kap. 3 §). Självklart innefattar i sådant fall begreppet part, när med det avses gruppföreträdaren, samtliga medlemmar som han processar för. Detta ligger i själva konstruktionen av grupptalan som en representativ rättegångsform och behöver inte uttryckas i någon lagregel.

Ett annat förhållande som bör uppmärksammas är att det i rättegångsbalken och andra författningar ibland görs hänvisningar till paragrafer som enligt uttrycklig föreskrift i lagen om grupprättegång blir att tillämpa på passiva gruppmedlemmar som om de vore parter. Medlemmen skall naturligtvis då också anses som part vid tillämpning av den regel i rättegångsbalken eller annan författning från vilken hänvisningen görs.

Som exempel på det sist anförda kan nämnas att enligt vårt lagförslag blir en passiv gruppmedlem att anse som part enligt 36 kap. 3 § RB. Detta skall då, utan särskild föreskrift, även gälla vid tolkning av närståendebegreppet enligt 36 kap. 6 § RB, som hänvisar till 36 kap. 3 § RB. Rätten skall också utan vidare uppmärksamma att en passiv gruppmedlem är att jämställa med part när den fullgör sin undersöknings- och upplysningsskyldighet enligt 36 kap. 10 § RB. Att passiva gruppmedlemmar skall behandlas som parter i bevishänseende innebär också att de skall omfattas av andra föreskrifter som anger partsförhör som rekvisit för en viss rättsföljd. Här kan nämnas 50 kap. 4, 9 och 23 §§, 55 kap. 14 § och 58 kap. 1 § 1 RB, 3 kap. 3 § andra stycket femte punkten TF och 2 kap. 3 § andra stycket femte punkten YGL. Inte heller detta anser vi behöver uttryckas direkt i lag.

20.3 Rättshjälp

Vi har i avsnitt 15.3.1 framhållit rättshjälp och rättsskyddsförsäkring som två viktiga finansieringsformer för enskild grupptalan. I detta avsnitt ser vi närmare på möjligheten att genom allmän rättshjälp få ekonomiskt stöd för att driva en sådan grupptalan.

Rättshjälpslagen ses f.n. över av en särskild utredare (se Dir. 1993:77). Översynen omfattar såväl villkoren för och omfattningen av rättshjälpen som frågan om bestämmande av ersättning till biträden. Med hänsyn till de vida ramar som gäller för Rättshjälpsutredningens arbete avstår vi från att lägga fram detaljerade författningsförslag angående ändringar i rättshjälpslagen. Vi väljer att endast peka på vissa åtgärder som kan behöva vidtas, om man inför bestämmelser om grupprättegång i svensk rätt.

Innan vi går närmare in i detalj på rättshjälpslagens bestämmelser bör det understrykas att syftet med grupprättegångar är dels att förbättra

möjligheterna att hävda rättsligt grundade gruppanspråk vid domstol och dels att erbjuda ett processekonomiskt fördelaktigare alternativ i situationer då många människor kan förväntas processa om likartade anspråk. I båda fallen kommer en representativ talan att tjäna samhälleliga intressen om bl.a. handlingsdirigering och kostnadsbesparingar. Grupptalan bör i det sammanhanget kunna medverka till att effektivisera rättshjälpen genom att hålla nere de totala kostnaderna för att få anspråk som är samma eller likartade för en stor grupp människor prövade. Det skall här också märkas att möjligheten att träffa s.k. riskavtal kommer att bidra till att konkurrens och andra marknadsfaktorer får ett ökat inflytande på biträdesersättningen (jfr Dir. 1993:77 s. 7).

Vi vill med hänsyn till detta hävda att grupprättegångar i den utformning som föreslås i detta betänkande kommer att vara ett samhällsekonomiskt gynnsamt alternativ till individuella processer. Det är därför viktigt att man inte genom extra höga egenavgifter inom rättshjälpssystemet eller på annat dylikt sätt försvårar för enskilda att föra talan för en grupp. En annan viktig faktor är att passiva gruppmedlemmar inte åläggs något eget kostnadsansvar, t.ex. genom att gruppföreträdarens rättshjälpskostnad fördelas på samtliga medlemmar som om de vore parter. Vi anser det angeläget att man vid framtida överväganden om ändringar inom rättshjälpssystemet beaktar dessa synpunkter.

Enligt 6 § rättshjälpslagen kan allmän rättshjälp beviljas fysisk person i en rättslig angelägenhet. Den rättshjälpssökande är skyldig att betala rättshjälpsavgift för varje rättslig angelägenhet i vilken rättshjälp beviljas. Införandet av regler om grupprättegång kräver att begreppet rättslig angelägenhet tolkas utifrån delvis nya förutsättningar. Det kan inte rimligen krävas att käranden skall betala avgift för varje rättsförhållande mellan en gruppmedlem och motparten. En sådan ordning skulle allvarligt äventyra ändamålet med processformen. I stället bör varje talan för eller mot en grupp anses röra endast en rättslig angelägenhet i rättshjälpslagens mening.

Flera bestämmelser i rättshjälpslagen innehåller föreskrifter som anknyter till den rättssökandes rätt (se bl.a. 9, 20 och 34 §§). Självklart måste detta i en grupptalansituation sträckas ut till att omfatta också dem för vars räkning rättssökanden för talan som gruppföreträdare.

Ett annat område där våra reformförslag kan kräva ändringar i rättshjälpslagen gäller, som nämnts ovan, ersättning till rättshjälpsbiträde. Möjligheten att träffa riskavtal bör kunna utnyttjas inom ramen för den allmänna rättshjälpen. Därigenom kan statens kostnader för biträdesarvode minska, om rättssökanden förlorar målet. Å andra sidan skall staten inte kunna fordra hela arvodet från motparten, om grupptalan är framgångsrik. Här bör i stället finnas utrymme för att ta ut den merkostnad, som riskavtalet innebär, från vad som kommit gruppmed-

lemmarna till godo genom rättegången (jfr avsnitt 14.3.1). Det bör i rättshjälpslagen införas bestämmelser om att arvode enligt ett riskavtal som har godkänts av domstol eller av Rättshjälpsmyndigheten skall anses som en rättshjälpskostnad.

Vi har tidigare framhållit vikten av att passiva gruppmedlemmar inte åläggs något kostnadsansvar i anledning av en grupprättegång, bortsett från vissa speciella undantagssituationer. Sådana gruppmedlemmar bör följaktligen inte åläggas någon ersättningsskyldighet enligt 31 a § rättshjälpslagen. Detta torde inte kräva någon lagändring eftersom passiva gruppmedlemmar inte blir att betrakta som gruppföreträdarens medparter. Det finns ingen anledning att göra undantag från bestämmelsen för det fall gruppmedlemmen har intervenerat. Medlemmen skall då, med vårt förslag, behandlas som part i alla kostnadshänseenden.

V

GRUPPRÄTTEGÅNG VID SÄRSKILD DOMSTOL M.M.

21 Talan vid fastighetsdomstol

I detta kapitel behandlar vi reformåtgärder för att underlätta genomdrivandet av miljörättsliga gruppanspråk genom talan vid fastighetsdomstol. Vi tar upp dels förbudstalan enligt miljöskyddslagen, dels skadeståndstalan enligt miljöskadelagen. Övervägandena resulterar i förslag om bl.a. att lagen om grupprättegång, som behandlas i del IV, skall tillämpas i sådana mål.

21.1 Inledande anmärkningar

Vi har i avsnitt 7.2 närmare övervägt vilka brister det finns i det processuella rättsskyddet för gruppanspråk inom miljörätten. Vi konstaterar där att de materiella rättsreglerna på flera områden inte har slagit igenom i samhällslivet med tillräcklig kraft. De ändamål och syften som bär upp bestämmelserna förverkligas inte i den utsträckning eller omfattning som krävs för att uppnå av riksdagen fastställda politiska och samhälleliga mål om skydd för människa och miljö.

Man måste i detta sammanhang hålla i minnet att miljörätten omfattar ett brett fält av lagar och förordningar. Självklart är det inte beträffande alla rättsanspråk som dessa bestämmelser kan grunda som det föreligger ett påtagligt behov av reformåtgärder. Bland bristerna i rättsskyddet går det dock att urskilja vissa generella grunddrag som återkommer i flera sammanhang. Dessa har till stor del samband med de miljörättsliga prövnings-, tillsyns- och kontrollsystemen.

Sålunda präglas miljörätten i väsentlig mån av att överträdelser av materiella rättsregler skall angripas på administrativ, förvaltningsrättslig, väg. Myndigheter, såväl statliga som kommunala, bär ett tungt ansvar när det gäller att bevaka att lagar och förordningar efterlevs. Det är dock varken praktiskt eller ekonomiskt möjligt att låta myndighetskontrollen omfatta varje enskild verksamhet som innebär en miljöfara. Företagens egenkontroll är därför en annan viktig faktor i arbetet för att värna om miljön. Men också människors levnadsvanor och handlanden har betydelse för om allmänna miljörättsliga mål skall uppnås. Flera omständigheter talar för att sådana mer strukturella faktorer utövar en större miljöpåverkan än t.ex. industri och annan företagsamhet, sett i ett storskaligt och långsiktigt perspektiv. Här kan bl.a. hänvisas till innehållet i det handlingsprogram som antogs vid FN-konferensen i Rio på försommaren 1992, Agenda 21 (se regeringens skrivelse 1992/93:13).

Det har under lång tid riktats kritik mot myndigheterna för deras arbete med tillsyn och kontroll. Varken ekonomiska eller personella resurser räcker till för att myndigheterna ensamma skall ha möjlighet att ta till vara alla de miljörättsliga intressehänsyn som lagarna värnar om. Det är med hänsyn till det statsfinansiella läget inte realistiskt att förvänta sig några mer betydande resursförstärkningar till myndigheterna. Bristerna i tillsyns- och kontrollverksamheten riskerar att kvarstå. Det statsfinansiella läget talar för att bristerna t.o.m. kan förvärras. Det krävs därför åtgärder för att bota bristerna.

Enskilda har i dag möjlighet att i vissa fall väcka förbudstalan vid fastighetsdomstol. Denna möjlighet har utnyttjats sällan. Talemöjligheten bör förändras så att handläggningsreglerna lämpar sig bättre för hantering av gruppanspråk.

I våra direktiv nämns rätten till en god miljö som ett exempel på sådana svårbevakade gruppintressen där det kan finnas behov av att stärka det processuella rättsskyddet. Trots frågornas vikt presenterar vi i detta betänkande inga åtgärdsförslag om ett förbättrat rättsskydd inom förvaltningsrätten. Att göra förändringar i den administrativa beslutsprocessen kräver överväganden som i flera avseenden har en annan karaktär än som gäller för civilprocessen. Detsamma gäller frågan om att utöka den enskildes talerätt till att gälla också enbart allmänna intressen. Vi har inte haft möjlighet att göra sådana överväganden.

Vi koncentrerar därför våra reformförslag också inom miljörätten på talan vid domstol. Sådan rättegång kan i huvudsak indelas i två grupper: förbudsmål och ersättningsmål.

När det gäller vattenmål finns utförliga handläggningsregler i vattenlagen. Särskilt ansökningsmålen företer flera drag av en grupprättegång i den mening som vi gett begreppet. Samtliga sakägare skall underrättas personligen eller genom kungörelse och en dom i målet gäller mot alla, oavsett om de har fört talan som parter eller inte. Med hänsyn till vattenmålens speciella karaktär har vi avstått från närmare överväganden i frågan.

Förbudstalan i övrigt kan framför allt tänkas bli förd antingen enligt miljöskyddslagen vid fastighetsdomstol eller på grannelagsrättslig grund vid allmän domstol. I det senare fallet kommer en talan att falla under den i del IV behandlade lagen om grupprättegång. Följaktligen tar vi i förevarande del upp förbudstalan vid fastighetsdomstol.

Också annan ersättningstalan än enligt vattenlagen kan föras vid både allmän domstol, i vilket fall lagen om grupprättegång blir omedelbart tillämplig, och fastighetsdomstol. Det senare gäller vid ersättningsanspråk enligt 12 § andra stycket miljöskadelagen (huvudsakligen skada på fast egendom). Sådan talan behandlas i ett särskilt avsnitt nedan. Däremot har vi, som framgår i avsnitt 7.2, inte funnit anledning att

föreslå ändringsåtgärder när det gäller talan om ersättning på grund av ett offentligrättsligt ingrepp enligt t.ex. plan- och bygglagen eller naturvårdslagen.

Det kan sättas i fråga om man inte borde införa eller öka möjligheterna till domstolsprövning enligt miljörättsliga lagar såsom naturvårdslagen eller strålskyddslagen. Vi presenterar dock inga överväganden i denna fråga.

21.2 Förbudstalan enligt miljöskyddslagen

Allmänt

Med förbudstalan i domstol menar vi en talan som syftar till att förbjuda en verksamhet helt eller delvis eller att få till stånd försiktighetsåtgärder.

Miljöskyddslagen omfattar ett vitt spektrum av verksamheter som är miljöstörande. Dess regler skall tillämpas på allt från storskaliga immissioner som angår stora befolkningsgrupper till små störningar som berör endast några få närboende. Beträffande många av de situationer som faller under lagens tillämpningsområde framstår det som tämligen självklart att det allmänna i första hand bör ansvara för att regelefterlevnaden är hög.

I lagen är detta löst på så sätt att det för vissa verksamheter är föreskrivet koncessionsplikt. Tillståndsfrågan prövas av Koncessionsnämnden för miljöskydd eller av en länsstyrelse. Nämnden prövar också frågor om ändring av villkor för tillståndet och är överprövningsinstans beträffande beslut i tillsynsärenden.

Verksamheter som har erhållit tillstånd kan inte bli föremål för prövning vid fastighetsdomstol. I de fall domstolsprövning är tillåten kan dessutom den som bedriver den ifrågasatta verksamheten hindra en fortsatt process genom att ansöka om tillstånd hos Koncessionsnämnden. Denna möjlighet står öppen även om verksamheten inte är tillståndspliktig.

Det är i dag möjligt att vid fastighetsdomstol föra fram ofta svårbedömbara mål som rör många personer, t.ex. rörande vägbyggen och färjetrafik. Antalet sådana mål har varit litet. Förfarandet är inte anpassat till den typen av prövning. Handläggningsreglerna måste därför reformeras. I detta sammanhang kan nämnas att Naturvårdsverket uppskattat att mer än hälften av de företag som bedriver verksamhet som enligt dagens regler är förprövningspliktig saknar tillstånd (se prop. 1991/92:137 s. 6). Det finns flera orsaker till detta. Vissa verksamheter påbörjades före miljöskyddslagens tillkomst 1969 och är därför undandragna tillståndsplikt. En annan orsak är att vissa verksamheter drivs

med sådan dispens som var möjlig att söka före 1981. Vidare bör nämnas att Miljöskyddskommitténs förslag innebär att antalet tillståndspliktiga verksamheter kommer att minska.

En annan synpunkt värd att beakta är att det kan sättas i fråga om det allmänna ensamt bör ansvara för att sanktioner kommer till stånd när staten eller en kommun är emmittent.

Rätten att väcka förbudstalan vid domstol har utnyttjats sparsamt. Orsakerna till detta har vi behandlat i kapitel 6. Förutom de förhållanden - ekonomiska, sociala, psykologiska och andra icke-rättsliga faktorer - som verkar allmänt hämmande på enskildas processbenägenhet tillkommer två för förbudstalan enligt miljöskyddslagen speciella omständigheter, nämligen att bifall till en förbudstalan förutsätter att käranden är sakägare och frågan om vilka olägenheter en enskild anspråkshavare får åberopa. Vi har behandlat dessa spörsmål i avsnitt 6.1.4.

Åtgärdsförslag

Vår utgångspunkt är att förbudstalan vid fastighetsdomstol skall vara ett värdefullt komplement till prövning vid Koncessionsnämnden eller länsstyrelsen. Det innebär inte att förbudstalan skall ersätta prövningen. Vi går över huvud taget inte in på frågan om vilka verksamheter som skall vara tillståndspliktiga och i vilken ordning tillståndsprövning skall ske. Dessa frågor har delvis behandlats av Miljöskyddskommittén i dess betänkande Miljöbalk (SOU 1993:27) och är delvis föremål för överväganden av Miljöorganisationsutredningen (Dir. 1993:43). Tankar finns på att sammanföra all tillåtlighetsprövning till ett organ, t.ex. en miljödomstol Dir. 1994:134). Här kan också nämnas att Plan- och byggutredning i sitt delbetänkande Överprövning av beslut i plan- och byggärenden (SOU 1994:134) föreslagit att det inrättas en särskild miljödomstol. Vårt arbete är inriktat på att göra domstolsprövning till ett värdefullt komplement till den administrativa prövningen, i de fall den miljöfarliga verksamheten inte kräver tillstånd.

Vi skall här ta upp två reformåtgärder som kan leda till att talan vid fastighetsdomstol kan hanteras på ett mer effektivt och ändamålsenligt sätt, nämligen att införa grupptalan i förbudsmål och att göra sådana mål indispositiva.

Grupprättegång

Förbudstalan har, som nämnts tidigare, förekommit endast ett fåtal gånger under den tid miljöskyddslagen varit i kraft. Orsakerna till det är enligt vår bedömning desamma som gäller för människors obenägenhet generellt att göra gällande rättsligt grundade anspråk, dvs. kostnadsskäl samt sociala, psykologiska och andra icke-rättsliga faktorer. Man får dessutom anta att många enskilda vänder sig till lokala myndigheter, t.ex. hälsoskyddsnämnden, för att komma till rätta med miljöbesvär.

Konsekvensen av det låga antalet processer är att de materiella tillåtlighetsreglerna i miljöskyddslagen inte slagit igenom i samhället med tillräcklig styrka. Dessa brister i medborgarnas och miljöns rättsskydd förstärks genom att tillsynsmyndigheterna inte har realistiska möjligheter att kontrollera och ingripa mot varje överträdelse av miljöskyddslagens bestämmelser. Också oklarhet i fråga om prioritering mellan när samråd skall ske och när sanktioner skall tillgripas medverkar till att myndigheternas verksamhet i flera avseenden är ineffektiv.

När det gäller gruppanspråk som handläggs vid allmän domstol har vi funnit att grupprättegång är den lämpligaste reformåtgärden för att öka medborgarnas rättsskydd. Vi gör samma bedömning i fråga om gruppanspråk som kan bli föremål för förbudstalan enligt miljöskyddslagen. En representativ process har bäst förutsättningar att bl.a. överkomma de hinder som kostnadsskäl och andra icke rättsliga faktorer utgör för den enskilde att driva igenom ett rättmätigt krav på förbud eller skyddsåtgärder mot den som bedriver miljöfarlig verksamhet. Grupptalan ger också domstolen bättre möjligheter att företa en bred intresseavvägning.

Vi föreslår därför att det skall vara möjligt att väcka enskild grupptalan och organisationstalan för att hävda enskilda anspråk enligt miljöskyddslagen. Däremot ser vi inte att det finns behov av offentlig grupptalan vid fastighetsdomstol. I den mån statliga eller kommunala myndigheter finner anledning att agera för enskilda människors räkning bör detta kunna ske inom ramen för det administrativa kontroll- och tillsynssystemet. Vi vill dock i det sammanhanget framhålla att det kan vara motiverat att se saken på annorlunda sätt om det inrättas en särskild Miljöombudsman. Beroende på vilken roll Miljöombudsmannen kommer att ha i förhållande till andra myndigheter kan en möjlighet för ombudsmannen att väcka talan vid domstol vara ett effektivt vapen i arbetet för att stödja enskilda medborgare.

Rättens utredningsansvar

Att införa regler om grupptalan, motsvarande dem som skall gälla i vanliga civilprocesser, är inte tillräckligt för att komma till rätta med de speciella problem som sammanhänger med frågan om rätten att åberopa annans olägenhet till stöd för ett ingripande (se avsnitt 6.1.4). Detta skulle kräva särskilda föreskrifter om att en grupptalan alltid skall omfatta samtliga som tillfogats skada eller utsatts för olägenhet genom den i målet aktuella miljöfarliga verksamheten och att ingen tillåts att stiga ur gruppen. Inte ens med en sådan ordning skulle dock tillåtlighetsreglerna tillämpas på samma processuella grund i domstol som i Koncessionsnämnden. Sålunda skulle fastighetsdomstolen t.ex. alltjämt vara bunden av den s.k. dispositionsprincipen i 17 kap. 3 § RB.

Vi har svårt att se några bärande ändamålsskäl som motiverar att förbudstalan enligt miljöskyddslagen skall handläggas som ett dispositivt mål. De materiella tillåtlighetsreglerna är desamma vid förbuds- och tillståndsprövning och innebär att samtliga olägenheter skall vägas mot den totala nyttan av verksamheten. Det bör i sådant fall krävas särskilda skäl för att låta prövningsmyndigheternas roll i förfarandet vara olika beroende på i vilken instans rättsreglerna tillämpas. Rättslikhet, förutsebarhet och andra rättsskyddsaspekter främjas inte av att en tillämpning av samma materiella rättsregler kan få olika resultat på grund av procedurbestämmelser. Vi anser att det saknas sådana speciella omständigheter som kan motivera en olikhet i hanteringen mellan förbudsmål och tillståndsärenden. Tvärtom är ett närmande av domstolens roll i en förbudsprocess till hur Koncessionsnämnden agerar en förutsättning för att domstolen skall kunna göra den allsidiga och alltomfattande prövning som krävs för att förbudstalan skall bli ett fullgott komplement till tillståndsprövning.

En reform i denna riktning kan ske på flera sätt. Ett alternativ är att samla prövningen till en instans, t.ex. en särskild miljödomstol. Detta är emellertid inte något som det ligger inom våra ramar att utreda närmare. Ett annat alternativ är att överföra förbudstalan vid domstol till Koncessionsnämnden. Detta anser vi emellertid av flera skäl mindre lämpligt. Det skulle kräva en ingående översyn av handläggningsreglerna för nämnden. Hanteringen av tillståndsärenden sker inte på ett sådant sätt att systemet i alla delar utan vidare kan överföras på en förbudstalan med enskilda som parter.

Vi förordar i stället att domstolen åläggs ett eget utredningsansvar i sådana mål, på ungefär motsvarande sätt som gäller vid tillståndsprövning vid Koncessionsnämnden och i vattenmål. Det innebär inte att domstolen skall börja tillämpa ett remissförfarande så som sker vid Koncessionsnämnden. Däremot får domstolen större möjligheter och

skyldigheter att på egen hand beakta icke åberopade rättsligt relevanta omständigheter, att komplettera bevisning och annan utredning samt att bedriva en aktiv processledning. Därigenom når man enhetlighet mellan de processuella bestämmelserna och de materiella tillåtlighetsreglerna, som förutsätter en avvägning mellan alla olägenheter och den samlade nytta som verksamheten i fråga kan ge upphov till. En sådan ekvivalens mellan processuell och materiell rätt bör råda oavsett i vilken form talan förs. Det utvidgade utredningsansvaret bör därför gälla också i förbudsmål där det förs individuell talan.

Officialprövningens närmare innebörd behandlas i författningskommentaren. Finner domstolen i sådant fall att talan rör andra personers rätt bör domstolen påtala detta för parterna. Vill inte käranden ombilda sin talan till en grupprättegång eller utöka antalet gruppmedlemmar kan svaranden väcka en negativ förbudstalan mot dessa eller göra ansökan om tillstånd hos Koncessionsnämnden. Domstolen bör också ges möjlighet att kungöra tredje man rättegången med anmaning att träda in i processen.

Sammanfattning

Genom att införa regler om grupptalan och göra förfarandet indispositivt förbättras förutsättningarna för ett materiellt riktigt avgörande och ökar möjligheterna för de materiella rättsreglerna att slå igenom i samhället.

Det skall noteras att vårt reformförslag inte får till resultat att domens rättskraft i ett förbudsmål utsträcks till att omfatta andra än parterna och, i en grupprättegång, passiva gruppmedlemmar, utöver vad som följer av allmänna rättskraftsprinciper. I detta avseende kommer rättsverkningarna av en domstolstalan att skilja sig från den administrativa tillståndsprövningen. Ett tillstånd enligt miljöskyddslagen gäller mot alla. Detsamma gäller tillstånd enligt vattenlagen. Det kan med fog hävdas att också ett avgörande i fastighetsdomstol som tillåter en miljöfarlig verksamhet bör gälla mot alla. Att införa en sådan regel kräver emellertid att man skapar samma trygghet i prövningsförfarandet för kända och okända sakägare som den som kommer att gälla för passiva gruppmedlemmar i en grupprättegång. Det har inte varit möjligt att inom utredningens ramar utarbeta den typen av författningsförslag.

Enligt vår bedömning föreligger det inga bärande invändningar mot att under en övergångsperiod kombinera en regel som ålägger rätten ett eget utredningsansvar med en begränsad rättskraftsverkan. Det förhållandet att rätten skall tillse att målet blir tillräckligt utrett bör resultera i att domen får en så kraftig bevisverkan att en ny talan om samma sak i de allra flesta fall framstår som utsiktslös. Det skall

dessutom märkas att den som bedriver eller avser att bedriva miljöfarlig verksamhet kan uppnå en vidare rättskraft genom att söka tillstånd vid Koncessionsnämnden eller länsstyrelsen.

21.3 Ersättningstalan enligt miljöskadelagen

Talan om ersättning enligt miljöskadelagen för skada på lös egendom skall enligt 12 § väckas vid den tingsrätt inom vars område den skadegörande verksamheten i huvudsak bedrivs eller har bedrivits, dvs. fastighetsforum. Även talan om ersättning enligt t.ex. ellagen, atomansvarighetslagen och trafikskadelagen skall väckas vid allmän domstol Den typen av talan faller inom tillämpningsområdet för den lag om grupprättegång som vi föreslår skall införas för civilprocess vid allmän domstol. I den delen kan hänvisas till del IV av betänkandet. Som framgår där har vi beaktat denna typ av skadeståndsmål när vi utformat reglerna.

Om emellertid ersättningsanspråket avser skada på fastighet eller på byggnad eller annan anläggning på annans mark, skall enligt 12 § andra stycket miljöskadelagen talan väckas vid den fastighetsdomstol inom vars område verksamheten bedrivs eller har bedrivits. Gemensamt med ett sådant mål får fastighetsdomstolen handlägga även andra mål mellan samma eller olika parter, om det med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter är lämpligt.

En möjlighet att väcka grupptalan angående ersättning för skada på fast egendom eller byggnad på ofri grund kan vara av värde, inte minst från processekonomisk synpunkt. Några av de mer uppmärksammade miljöskadeprocesser som förts i Sverige under senare årtionden har gällt just denna typ av skador, såsom de s.k. BT Kemi-, Erstorps- och Höganäsmålen (det senare målet med 91 kärandeparter). Men också i reparativt, preventivt och rättsbildande hänseende kan en grupprättegång ha väsentliga fördelar, trots att skadorna många gånger har ett betydande värde för varje enskild gruppmedlem. Inte sällan är nämligen kostnaderna för att utreda och bevisa skadeverkningar och orsakssamband så höga att de gör en process ekonomiskt oförsvarbar. Sålunda har de nyssnämnda miljöskademålen samtliga förts med ekonomiskt stöd från utomstående intressenter, dels med utnyttjande av rättsskyddsförsäkringar och dels med bistånd från Stiftelsen Miljöcentrum.

Inför man regler om grupprättegång i ersättningsmål vid fastighetsdomstol finns det anledning att se närmare på den regel om gemensam handläggning med andra miljöskademål som 12 § andra stycket sista meningen miljöskadelagen innehåller. Innan vi går in på detta bör dock ytterligare kumulationsmöjligheter övervägas.

Som framgått ovan anser vi att det bör bli möjligt att föra grupptalan i förbudsmål enligt miljöskyddslagen. Sådan talan handläggs vid fastighetsdomstol. I dessa situationer kan det ofta vid sidan av kravet på förbud eller vidtagande av skyddsåtgärder finnas ersättningsanspråk från dem som blivit utsatta för miljöstörningen. Det kan då vara förenat med avsevärda fördelar, inte minst från processekonomisk synpunkt, om anspråkstyperna handläggs samtidigt i fastighetsdomstolen. I vissa skadesituationer skall ersättningstalan föras vid fastighetsdomstol (12 § andra stycket miljöskadelagen). Domstolen kan då kumulera målen enligt bestämmelserna i 14 kap. RB. I många fall skall dock skadeståndstalan enligt miljöskadelagen föras vid allmän domstol. För att kunna utnyttja fördelarna med en gemensam handläggning också i dessa situationer föreslår vi att det införs en särskilt föreskrift som medger kumulation av ersättningsmål och förbudsmål vid fastighetsdomstol. Bestämmelsen bör lämpligen införas i miljöskyddslagen.

En annan tänkbar reformåtgärd är att göra det möjligt för allmän domstol att gemensamt med ett mål om skada på lös egendom ta upp också talan om ersättning enligt miljöskadelagen för skada på fast egendom. Det kan synas märkligt att det sakliga kompetensöverskridandet enligt 12 § miljöskadelagen får ske bara i en riktning, från allmän domstol till fastighetsdomstol. Fall förekommer säkert där det är skadan på den lösa egendomen som är besvärlig att utreda medan det är ganska lätt att konstatera vilken ersättning som skall utgå för skador på fast egendom. Det framstår inte som ändamålsenligt att käranden i sådant fall skall behöva stämma vid två domstolar.

Emellertid tror vi att en sådan kumulationsmöjlighet skulle bli av värde främst i vanliga individuella processer. Dess betydelse i en grupprättegång skulle sannolikt vara begränsad. Även om vi sålunda anser att det finns ett påtagligt behov av en reform lägger vi inte fram något författningsförslag i denna del.

Vi har i avsnitt 13.4.6 behandlat domens rättskraft med avseende på icke åberopade rättsfakta. Som där sägs avskär domen parterna från att inleda en ny rättegång om samma rättsföljd men på nya grunder, i den mån de nya omständigheterna hade kunnat åberopas i den första rättegången. Skillnader i kompetenshänseende mellan allmän domstol och särskild domstol återspeglas sålunda i omfattningen av domens rättskraft. Så länge det finns en klar skiljelinje mellan vilka tvistefrågor som de olika domstolskategorierna får ta upp föreligger inga svårigheter att bestämma domens preklusionsverkan, andra än dem som kan sammanhänga med själva grunden för kompetensdelningen. Annorlunda är det emellertid om lagstiftaren har brutit igenom barriären mellan domstolarna, vilket är fallet i de här diskuterade situationerna.

I det betänkande (SOU 1983:7) som låg till grund för miljöskadelagen diskuteras kumulationsregelns betydelse för domens rättskraft. Miljöskadeutredningen konstaterade att rättskraften sannolikt får anses träffa alla de grunder som käranden kunde ha framställt i fastighetsdomstolen. Enligt utredningens uppfattning var detta inte något vägande skäl mot den valda lösningen.

Regeringens proposition om ersättning för miljöskador (prop. 1985/86:83) innehåller inga uttalanden i rättskraftsfrågan. Däremot sägs att det för tillämpningen av den särskilda kumulationsregeln saknar betydelse om de olika käromålen stöder sig på samma eller olika grund. Det avgörande är att målen har ett sådant samband att det ter sig naturligt och ändamålsenligt att de handläggs gemensamt. Naturligtvis kan det inträffa att domstolen finner att målen inte bör handläggas tillsammans. Fastighetsdomstolen är då inte behörig att ta upp en tvist som faller utanför dess kompetensområde. En sådan talan skall därför avvisas.

Uttalandena av utredningen och i propositionen kan tolkas på så sätt att allmän domstol i en senare rättegång måste bedöma om den väckta talan hade kunnat handläggas gemensamt med en tidigare talan vid fastighetsdomstolen. Besvaras frågan jakande föreligger det rättegångshinder på grund av res judicata.

Enligt vår mening är detta inte en rimlig och ändamålsenlig ordning. Preklusionsfrågan bör i stället besvaras enligt ett av två andra alternativ. Den ena modellen är att anse att icke åberopade rättsfakta som faller utanför fastighetsdomstolens normala sakliga kompetens prekluderas endast i den mån kumulation faktiskt skett enligt 12 § andra stycket miljöskadelagen. Det andra alternativet är att anse att domen prekluderar samtliga alternativa grunder, oavsett om de har åberopats eller inte. Undantag skulle dock gälla för sådana alternativa grunder som fastighetsdomstolen beslutat att inte ta upp därför att rekvisiten i nämnda kumulations- och forumbestämmelse inte är uppfyllda.

Det finns flera omständigheter som kan anföras för eller mot dessa lösningar. Vi har stannat för att ansluta oss till alternativet att domen medför en total preklusionsverkan, med undantag för avvisade rättsfakta. Enligt vår mening stämmer en sådan lösning bäst överens med rättskraftens grundläggande syfte, som är att motverka processekonomiskt slöseri genom upprepade rättegångar om samma sak och att skapa rättstrygghet för den vinnande parten. Härtill kommer att en kärandepart normalt har att räkna med att alternativa grunder prekluderas, oavsett om de har åberopats eller inte. En fullständig preklusionsverkan i de nu berörda ersättningsmålen skulle alltså inte innebära annat än att käranden måste göra samma överväganden som han tvingas till i mål där alternativa grunder inte faller under olika domstolars sakliga kompetens. Det kan

också sägas att den av oss förordade lösningen ligger väl i linje med den mot käranden förhållandevis stränga inställning till rättskraftens verkan i fråga om alternativa yrkanden som har utvecklats i rättstillämpningen (se NJA 1994 s. 23). Domens preklusionsverkan och andra hithörande frågor kommer att behandlas utförligare av Lindblom i Festskrift till Anders Agell.

Vi anser inte att en vittomfattande preklusionsverkan påkallar särskilda åtgärder för att skydda passiva gruppmedlemmar i vidare mån än som krävs med hänsyn till rättskraftens allmänna preklusionsverkan. Kravet på gruppföreträdaren att ta till vara medlemmarnas bästa och på domstolen att utöva en förhållandevis kraftfull materiell processledning kommer tillsammans med ett underrättelseförfarande och en rätt för medlemmarna att intervenera i rättegången att erbjuda medlemmarna tillräckliga rättssäkerhetsgarantier.

22 Talan i Arbetsdomstolen

Vi har i avsnitt 7.3 konstaterat att diskrimineringsförbuden i jämställdhetslagen inte har fått fullt genomslag i arbetslivet. I detta kapitel diskuteras olika sätt att öka genomslagskraften. Våra överväganden resulterar i bedömningen att det bör införas en möjlighet att föra enskild och offentlig grupptalan i diskrimineringstvister.

22.1 Behovet av en ny taleform

Jämställdhetslagen innehåller flera bestämmelser om förbud mot könsdiskriminering. Det kan röra sig om missgynnande vid anställning eller befordran, osakliga löneskillnader, könsdiskriminerande ledning och fördelning av arbetet osv. Förbudsreglerna är tvingande. De kan inte sättas åt sidan genom kollektivavtal eller villkor i individuella anställningsavtal.

Det råder politiskt och bland arbetsmarknadens parter, liksom i samhället i stort, en allmän uppslutning bakom de ändamål och syften som bär upp diskrimineringsförbuden. Bestämmelserna har dock tillämpats i få fall, trots att undersökningar och analyser visar att det finns påtagliga skillnader mellan kvinnors och mäns villkor i arbetslivet som inte kan förklaras på saklig grund. Inte minst gäller detta lönesättningen.

Arbetsmarknadens parter bär ett betydande ansvar för att utjämna och förhindra ojämlikheter mellan kvinnors och mäns anställningsvillkor. Resultatet av såväl Jämställdhetsutredningens undersökningar (se SOU 1990:41) som Löneskillnadsutredningens arbete (se SOU 1993:7) ger dock vid handen att varken arbetsgivar- eller arbetstagarorganisationerna har prioriterat jämställdhetsarbetet i den utsträckning som krävs för att jämställdhetslagens tvingande förbudsbestämmelser, särskilt angående lönediskriminering, skall slå igenom i arbetslivet med full kraft (jfr prop. 1990/91:113 s. 61 f.).

Det kan spekuleras i flera orsaker till detta. En förklaring kan vara att den nya jämställdhetslagens regel om lönediskriminering inte längre anknyter till kollektivavtal eller praxis inom verksamhetsområdet vid bedömning av om arbeten är lika och till en överenskommen arbetsvärdering för att fastställa om arbeten är likvärdiga. Den friare bedömningen av om arbeten är lika eller likvärdiga kan kräva en omprövning av gamla hävdvunna uppfattningar hos arbetsmarknadens parter som kan ta en viss tid att göra.

Ytterligare ett skäl som kan förklara passiviteten på arbetstagarsidan är att åtgärder mot lönediskriminering kan kräva att ett fackförbund måste ställa medlemsgrupper mot varandra. Enligt vår uppfattning är detta ett argument som inte bör undervärderas. Såvitt vi kan bedöma finns det risk för att en höjning av flera arbetstagares löner på grund av lönediskrimineringsförbudet kan påverka löneutrymmet i en följande avtalsrörelse. Risken för intressemotsättningar mellan medlemmar av ett och samma fackförbund är då uppenbar. Enligt uppgifter från JämO finns tecken som tyder på att denna risk i några fall har lett till att en arbetstagarorganisation inte har gått vidare och krävt lönejusteringar för andra arbetstagare än sådana som har gjort en anmälan till JämO.

En annan förklaring till att det kvarstår ojämlikheter kan vara att lagen begränsar jämförelsematerialet till arbete hos en och samma arbetsgivare. Det innebär att det är svårt att göra någon jämförelse mellan arbetsuppgifter som män och kvinnor utför inom sektorer där könssegregationen är mer påtaglig. Och på en arbetsplats där samtliga arbetstagare är av samma kön kan lönediskrimineringsförbudet inte alls göras gällande, även om det skulle konstateras att lönerna ligger långt under dem som arbetstagare av motsatt kön erhåller för likvärdigt arbete hos en annan arbetsgivare och lönerna grundas på likalydande kollektivavtal.

Också JämO har ett ansvar för att råda bot på och förhindra uppkomsten av skillnader mellan hur kvinnor och män behandlas i arbetslivet. Att vidta åtgärder vid överträdelser mot diskrimineringsförbuden är bara en del av de uppgifter som JämO skall uföra. Så som talerätten är uppbyggd i jämställdhetslagen ligger det i första hand på arbetstagarorganisationerna att biträda arbetstagare som vill föra talan om otillåten könsdiskriminering. JämO får processa för en organiserad arbetstagares räkning bara om ett fackförbund som kan föra talan enligt 4 kap. 5 § arbetstvistlagen väljer att inte gå till domstol.

Man kan hävda att JämO:s processande roll får större vikt om de fackliga organisationerna fortsätter att vara förhållandevis passiva i vissa frågor, t.ex. för att komma till rätta med omotiverade löneskillnader. Här skall märkas att i motsats till arbetstagarorganisationerna är JämO alltid beroende av den enskilda arbetstagarens medgivande för att gå till domstol. Vår bedömning av de utredningar som gjorts på området och de erfarenheter från JämO:s verksamhet som vi tagit del av är att antalet anmälningar om diskriminering inte motsvarar de verkliga förhållandena ute på arbetsplatserna. Dessutom är det alltför många personer som inte fullföljer en till synes välgrundad anmälan när det blir aktuellt att ta upp förhandlingar med arbetsgivaren eller, i än högre grad, då det gäller att gå till domstol.

Skälet till denna bristande benägenhet från enskilda arbetstagare att agera för att rätta till ojämlikheter i anställningsvillkoren är sannolikt att söka i flera faktorer. En orsak kan vara att människor i allmänhet kan ha svårt att utläsa och förstå den riktiga innebörden av t.ex. lönediskrimineringsförbudet. Att fastställa om två arbeten är likvärdiga kräver särskilda kunskaper som det inte kan begäras att en arbetstagare normalt skall ha. Fastmer synes frågan vara så svår att besvara någorlunda enkelt och generellt att även jurister med arbetsrätten som specialområde anser rättsläget oklart. Bristande klarhet och kunskap om diskrimineringsförbuden är därför sannolikt en viktig förklaring till varför så få personer gör anmälan till JämO, även om de känner sig orättvist behandlade.

En annan väsentlig faktor synes vara det obehag som ofta sammanhänger med rättsliga åtgärder. Att processa innebär kostnader och andra olägenheter som för många ter sig avskräckande. Det skall också hållas i minnet att i processuellt hänseende befinner sig en arbetstagare typiskt sett i underläge jämfört med arbetsgivaren, särskilt om vederbörande är anställd vid ett större företag eller ett offentligt organ. Rör tvisten lönesättning som har överenskommits mellan arbetsgivaren och den fackliga organisationen är det inte säkert att arbetstagaren kan vända sig till sitt fackförbund för stöd. Det psykologiska och sociala trycket på arbetstagaren kan i så fall bli för stort för att han eller hon skall orka med en tvist, ens med stöd från JämO.

Med detta som bakgrund måste man se mycket allvarligt på rapporter om att främst kvinnor som reagerat på ojämlika arbets- och anställningsvillkor utsätts för trakasserier på arbetsplatsen, såväl från arbetsgivarsidan som från arbetskamrater och fackliga företrädare. Undersökningar som JämO gjort pekar på att så många som en tredjedel av dem som gjort anmälan upplever att deras agerande fått negativa följder på arbetsplatsen och i deras arbete (se SOU 1990:41 s. 181 f.). Enligt uppgift från JämO visar senare gjorda enkätundersökningar ett liknande resultat. Risken är också uppenbar att någons dåliga erfarenheter av en anmälan sprids till andra arbetsplatser och att redan oron för att utsättas för trakasserier avhåller människor från att själva agera.

Dessa förhållanden är sedan länge väl kända som faktorer vilka kan äventyra att full jämställdhet uppnås i enlighet med lagens regler och har föranlett både utredare och lagstiftare att fundera över nya former för att göra gällande anspråk enligt jämställdhetslagen (se bl.a. prop. 1978/79: 175 s. 163 och 179, prop. 1990/91:113 s. 62, prop. 1993/94:147 s. 58 f., bet. 1993/94:AU17 s. 40 f., SOU 1990:41 s. 352 f. och SOU 1993:7 s. 275 f.).

Den reformåtgärd som under senare år allt oftare har framhållits som tänkbar i förevarande sammanhang är att införa en möjlighet att föra grupptalan i diskrimineringstvister. En anledning till det är förhopp-

ningen att en representativ taleform skall medge rättsliga sanktioner utan att någon enskild arbetstagare behöver "schavottera". Ett annat skäl är att om någon arbetstagare lönediskriminerats ligger det nära till hands att tro att också andra anställda av samma kön har utsatts för en likadan ojämlik behandling i lönehänseende. Det kan då vara processekonomiskt vinstgivande att få samtliga mål prövade på en gång. Ytterligare ett motiv är behovet av prejudicerande avgöranden. Några exempel kan visa att det i diskrimineringstvister ofta kan vara fråga om gruppanspråk.

Antalet lönediskrimineringstvister vid svenska domstolar har varit litet (endast två fall vid Arbetsdomstolen sedan den första jämställdhetslagens tillkomst 1980). Däremot har EG-domstolen flera gånger haft anledning att pröva sådana tvister. Förhållandena i dessa mål kan ganska lätt tänkas översatta till den svenska arbetsmarknaden.

Ett sådant fall är mål nr 170/84 *Bilka Kaufhaus* 1986 ECR 1607. Målet gällde ett varuhus som gav en pensionsförmån till heltidsanställda, men inte till dem som arbetade deltid. Domstolen uttalade att ett sådant förfarande stred mot EG:s likalöneregler, om de deltidsanställda huvudsakligen var kvinnor och därigenom utestängdes från förmånen. Enligt domstolen krävs för att den typen av åtgärd skall anses godkänd att företaget kan visa att den är föranledd av objektivt grundade skäl som inte har samband med de anställdas kön.

Ytterligare ett rättsfall från EG-domstolen är mål nr 157/86 *Murphy* 1988 ECR 673. Här var det fråga om 29 kvinnliga arbetare vid det irländska televerket som krävde lika lön som en manlig arbetare som utförde arbete med lägre svårighetsgrad än deras. Rättsfallet ger bl.a. uttryck för principen att likalöneprincipen endast innefattar anspråk på lika lön, inte lön i förhållande till arbetets värde.

Från engelsk rättspraxis kan nämnas ett mål som 1988 prövades av överhuset (se prop. 1990/91:113 s. 87). Rättsfallet gällde en kokerska på ett skeppsvarv vars lön uppgick till 70 procent av vad en en målare, en isoleringsmontör och en snickare på varvet hade i lön. Domstolarna fann att kvinnans arbete var likvärdigt med de manliga arbetskamraternas.

När det gäller andra former av otillåten diskriminering kan hänvisning ske till de exempel som lämnas i prop. 1978/79:175 s. 126 f., såsom att en arbetsgivare tilldelar arbetstagare av det ena könet mer rutinbetonade och mindre inkomstbringande arbetsuppgifter än dem som utförs av det motsatta könet.

22.2 Val av taleform

Den svenska modellen för lönesättning och anställningsvillkor i övrigt bygger i allt väsentligt på kollektivavtal mellan arbetsmarknadens parter. Även om det är parternas strävan att osakliga löneskillnader skall utjämnas och förhindras kan det inte bortses från att det i dag med stor sannolikhet föreligger lönediskriminering också inom kollektivavtalsreglerade lönesektorer. En dom som ålägger arbetsgivaren att kompensera en arbetstagare som haft för låg lön (och får till följd att arbetsgivaren måste höja arbetstagarens lön) kan följaktligen utgöra ett ingrepp i ett träffat kollektivavtal. Lagstiftaren har gjort ett medvetet val av den innebörden genom att förbudsreglerna i jämställdhetslagen gjorts tvingande.

Så länge bedömningen av vad som är att betrakta som lika eller likvärdigt arbete var mer eller mindre beroende av de uppfattningar som råder mellan arbetsmarknadens parter var risken för domar i strid med träffade kollektivavtal tämligen ringa. Nu föreligger inte längre denna koppling till arbetsgivar- och arbetstagarorganisationernas uppfattningar. Visserligen sägs i förarbetena att om det på arbetsplatsen finns en överenskommen arbetsvärdering bör denna självfallet vara utgångspunkt för prövningen av om arbeten är likvärdiga, under förutsättning att värderingen är könsneutral och inte ger effekter som kan leda till indirekt diskriminering (se prop. 1990/91:113 s. 89 och 110). Uttalandet skall dock läsas med hänsynstagande till EG-domstolens praxis, enligt vilken en partsgemensam arbetsvärdering endast anses som ett av flera instrument för att bedöma om arbeten är likvärdiga (jfr Laurén - Lavén, Nya jämställdhetslagen, 1992, s. 183 f.).

Den nya jämställdhetslagen kan tillsammans med EES-avtalet, varigenom EG:s likalöneprinciper gjorts direkt tillämpliga i Sverige, och ett EU-medlemskap sägas lämna ett större utrymme för konflikter mellan lönediskrimineringsförbudet och gällande kollektivavtal. I vart fall framstår konfliktrisken tydligare nu än tidigare. Att införa möjlighet till grupptalan skulle ytterligare accentuera effekterna av en framgångsrik diskrimineringstalan på ett ingånget kollektivavtal. Frågan är hur detta ställer sig i förhållande till den funktion som förbudsreglerna har och bör ha i arbetet för en ökad jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet.

I lagförarbetena (se bl.a. prop. 1990/91:113 och 1993/94:147) framhålls ofta att det är arbetsmarknadens parter som har ansvaret för förhandlingar och avtal om löner och att lagstiftaren vill ingripa så litet som möjligt i parternas löneförhandlingsarbete. Parterna har vidare ett centralt ansvar för det konkreta jämställdhetsarbetet. Ansträngningar för att motverka osaklig könsdiskriminering i mer allmän mening skall i

första hand göras genom vad som i jämställdhetslagen benämns aktiva åtgärder. Förbudsreglerna är avsedda för konkreta fall av otillåten diskriminering.

Som en konsekvens av diskrimineringsförbudens syfte att utgöra ett skydd i det enskilda fallet sägs uttryckligen i prop. 1990/91:113 att det inte är möjligt att jämföra hela yrkesgrupper för att bedöma om arbeten är likvärdiga och att arbetsuppgifterna för den vars lönesättning har satts i fråga måste jämföras med arbetsuppgifter som utövas av en eller flera bestämda arbetstagare av motsatt kön (prop. s. 88). Hänsyn till parternas fria förhandlingsrätt anses hindra lönejämförelser mellan branscher (se bl.a. bet. 1993/94:AU17 s. 39 f.).

Vi går inte in på om det finns skäl att ändra synsättet i dessa frågor. Våra synpunkter inskränker sig till vilka åtgärder som lämpligen bör vidtas för att stärka genomslagskraften hos förbudsreglerna i den utformning de har enligt gällande rätt, dvs. med beaktande av bl.a. ovan refererade uttalanden i skilda lagstiftningsärenden.

Vår åsikt är att diskrimineringsförbuden i sin nuvarande lydelse lämpar sig för en representativ process. Detta återspeglas i gällande rätt som tillåter både organisationer och JämO att föra talan som part för enskilda arbetstagares räkning. Frågan är om detta ställer sig annorlunda om den representativa talan förs till förmån för en grupp.

Förbudsreglerna i jämställdhetslagen har företräde framför vad som gäller mellan arbetsgivaren och arbetstagaren på grund av kollektivavtal eller individuella anställningsavtal. Det finns alltså inget hinder mot att tillämpa diskrimineringsförbuden med hänvisning till att detta kan få kraftiga återverkningar på ett kollektivavtals giltighet vad gäller t.ex. lönesättning till följd av att många personer har diskriminerats på samma sätt. Lagstiftaren får genom att reglerna gjorts tvingande anses ha accepterat att konsekvenserna kan bli dessa. Vikten av att principen om jämställdhet på arbetslivet upprätthålls väger så till vida tyngre än hänsynen till ingångna avtal mellan arbetsgivar- och arbetstagarorganisationerna. Detta förhållande mellan lagen och kollektivavtal har gällt allt sedan den första jämställdhetslagens tillkomst 1980. Att lönediskrimineringsförbudet senare genom den nya lagen och införlivandet av EG-rätten i svensk rätt i vart fall formellt gjorts oberoende av kollektivavtal och dylika överenskommelser har inte föranlett något avsteg från grundprincipen att diskrimineringsförbuden är tvingande rätt.

Ett skäl som talar för en representativ taleform är att vissa former av diskriminering typiskt sett får antas grunda anspråk som är gemensamma eller likadana för en stor grupp människor. Vi tänker här både på lönesdiskrimineringsfall och på situationer när arbetsgivaren leder och fördelar arbetet på ett sätt som missgynnar anställda av ett visst kön.

Men också i s.k. anställningsfall kan en diskriminerande åtgärd beröra många arbetstagare på samma sätt.

Som alternativ till grupprättegång och andra representativa processer nämns ofta pilotmål. Speciellt på ett sådant område som arbetsrätten kan det hävdas att ett framgångsrikt typfall bör räcka för att arbetsgivaren skall tillämpa samma lönesättning eller dylikt för samtliga arbetstagare som befinner sig i samma eller likartad situation som käranden i pilotmålet. Såvitt vi känner till har dock varken Arbetsdomstolen eller någon tingsrätt prövat något pilotfall på detta område under de drygt 14 år som det har funnits en jämställdhetslag. En annan brist med pilotmål är att man alltid får räkna med risken att den förlorande parten hävdar att pilotfallet är atypiskt, att domstolens avgörande grundas på omständigheter som är unika för det individuella fallet.

Enligt uppgifter från JämO har det förekommit förlikningar mellan å ena sidan arbetsgivare och å andra sidan arbetstagare och hans eller hennes organisation om lönekompensation i ärenden där det gjorts anmälan om lönediskriminering till JämO. Förlikningarna har dock inte lett till någon allmän lönejustering för arbetstagare som utsatts för samma eller likartad lönediskriminering, men inte gjort anmälan till JämO. Att beakta är vidare att pilotmålsmetoden inte är något verkningsfullt medel för att lindra de obehag och olustkänslor som en diskrimineringstvist kan få för den enskilda arbetstagaren. Risken för trakasserier kan snarare öka genom att tvisten får större betydelse för arbetsgivaren och för eventuella fackliga företrädare och arbetskamrater som av eget intresse motsätter sig en lönejustering.

Grupprättegång är på så sätt ett bättre alternativ än pilotmål att den normalt medför samma rättsverkningar för samtliga gruppmedlemmar samtidigt som processformen kan tillåta en större anonymitet för medlemmarna. Till detta kommer att en grupptalan i många fall erbjuder en processekonomiskt bättre lösning än pilotmål, som inte på samma sätt garanterar att all bevisning och utredning läggs fram på en gång och gör en framtida process av någon annan gruppmedlem obehövlig, och bättre underlag för domstolen att meddela prejudicerande avgöranden.

Ytterligare en viktig faktor som talar för grupprättegång är att möjligheten att föra talan för flera har en betydande potential som påtryckningsmedel på arbetsmarknadens parter att frivilligt vidta åtgärder för att utjämna osakliga skillnader i anställningsvillkor och arbetsförhållanden mellan kvinnor och män. Det måste för både arbetsgivar- och arbetstagarsidans organisationer framstå som mer attraktivt att i ett sammanhang komma överens om en justering av en grupp arbetstagares löner och andra kollektivavtalsrättsliga följdfrågor än att genom en domstolsprövning ställas inför fullbordat faktum i lönefrågan och försöka lösa andra avtalsproblem därefter.

För tydlighetens skull skall sägas att diskrimineringstvister självklart ibland kan avse arbetsplatser där kollektivavtal saknas. Hur många arbetstagare som är sysselsatta på sådana arbetsplatser har vi inte lyckats reda ut. Tio år gamla uppgifter tyder på att det då kunde röra sig om 35 000 - 40 000 arbetsställen med arbetare anställda och omkring 40 000 arbetsställen med tjänstemän anställda (se bet. DsA 1980:2 s. 86).

Det skall framhållas att jämställdhetslagens regelkonstruktion ger utrymme för olika tolkningar av hur långt t.ex. lönediskrimineringsförbudet sträcker sig i förhållande till den frihet som arbetsmarknadens parter har att i förhandlingar bestämma om lönestruktur och löneutveckling. Lagstiftarens avsikt torde inte ha varit att genom förbudsreglerna i jämställdhetslagen göra ingrepp i denna frihet (jfr Laurén-Lavén, a.a. s. 179). Man kan dock i ett EU-rättslig perspektiv fråga om arbetsmarknadsparternas uppfattningar och värderingar kan ges någon absolut styrande effekt.

Sammanfattningsvis menar vi att det bör införas en möjlighet att föra grupptalan i diskrimineringstvister. Sådan talan kan, som framgått av tidigare avsnitt, föras antingen av en gruppmedlem (enskild grupptalan), en organisation (organisationstalan) eller av JämO (offentlig grupptalan). Vi anser att det finns behov av samtliga tre former för att på bästa sätt ta till vara gruppanspråk enligt jämställdhetslagen. Också i diskrimineringstvister förespråkar vi alltså att man väljer en pluralistisk lösning. Det bör inte läggas på enskilda, organisationer eller det offentliga att på egen hand bevaka och rättsligt ta till vara gruppanspråk på diskrimineringsområdet. Genom att flera ges möjlighet att verka tillsammans och vid sidan av varandra ökar man väsentligt förutsättningarna för att diskrimineringsförbuden skall slå igenom i arbetslivet.

Vi ser i det sammanhanget ingen motsättning mellan att införa enskild grupptalan och det ovan nämnda problemet med att enskilda arbetstagare kan känna motvilja inför att behöva schavottera genom att uppträda i domstol. Tvärtom tror vi att det förhållandet att en enskild arbetstagare för talan för andra och inte bara för egen räkning ger henne eller honom ett bättre förhandlingsläge och en starkare position generellt i förhållande till arbetsgivare och andra som kan ha motstående intressen.

Vid utformningen av regler om grupprättegång skall beaktas att gällande rätt innehåller regler om organisationstalan (4 kap. 5 § arbetstvistlagen). Och när det gäller offentlig grupptalan finns bestämmelser om talerätt för JämO att bygga vidare på (46 § jämställdhetslagen).

22.3 Om grupprättegångens utformning

22.3.1 Inledande anmärkningar

Mål om tillämpning av jämställdhetslagens regler om förbud mot könsdiskriminering skall handläggas enligt arbetstvistlagen. Detta framgår av 45 § jämställdhetslagen. Bland arbetstvister skiljer lagen i flera viktiga hänseenden mellan tvist om kollektivavtal och annan arbetstvist. Begreppet tvist har samma innebörd som i 10 kap. RB och andra processuella bestämmelser där begreppet avser den sak som är föremål för process. Det innebär att en talan vari kollektivavtalsfrågan är prejudiciell inte är att behandla som en tvist om kollektivavtal, utan som annan arbetstvist.

Enligt 1 kap. 1 § andra stycket arbetstvistlagen får domstolen gemensamt med en arbetstvist handlägga även annan tvist mellan samma eller olika parter, om rätten med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter finner en sådan handläggning lämplig.

Vidare sägs i 1 kap. 3 § samma lag att arbetstvister får hänskjutas till avgörande av skiljemän. I tvist rörande könsdiskriminering får dock inte göras gällande skiljeavtal som har träffats före tvistens uppkomst, om avtalet inte innehåller förbehåll om rätt för parterna att klandra skiljedomen.

Arbetstvister är s.k. dispositiva tvistemål. I den mån arbetstvistlagen saknar egna bestämmelser skall enligt lagens 5 kap. 3 § i tillämpliga delar gälla vad som i rättegångsbalken eller annan författning är föreskrivet om rättegången i sådana mål. Beträffande rättegången i Arbetsdomstolen som första domstol tillämpas bestämmelser om tingsrätt. Är Arbetsdomstolen fullföljdsinstans gäller i stället regler om rättegången i hovrätt.

Talan om otillåten diskriminering kan väckas av en enskild arbetstagare, en arbetstagarorganisation eller JämO. De fackliga organisationerna har ensamma primär talerätt, om talan avser en medlem eller, i tvist om kollektivavtal, en tidigare medlem i organisationen. Inleder arbetstagaren i sådant fall på egen hand rättegång har organisationen rätt att ta över käromålet. JämO får föra talan för enskilda arbetstagare bara om dessa har medgett det och organisationen valt att inte processa.

Enskilda arbetstagare skall väcka talan vid tingsrätt. Beträffande organisationer och JämO gäller att talan skall väckas vid Arbetsdomstolen. I 2 kap. 1 § arbetstvistlagen finns en kumulations- och forumregel som gör det möjligt för Arbetsdomstolen att handlägga en diskrimineringstvist där en enskild arbetstagare för talan gemensamt med en organisations talan eller en talan som JämO för. Dessutom har enligt 2 kap. 2 § arbetstvistlagen en organisation alltid möjlighet att välja att

processa vid tingsrätt i stället för Arbetsdomstolen, om talan förs för organisationens egen del. I 2 kap. 5 och 6 §§ samma lag finns regler om överflyttning av mål som väckts vid fel domstol.

Angående forum i diskrimineringstvister bör också nämnas att 48 - 52 §§ jämställdhetslagen innehåller särskilda bestämmelser om gemensam handläggning av skadeståndsmål enligt 25 § andra stycket (de s.k. anställningsfallen) som bl.a. ger tingsrätt behörighet att flytta över mål till en annan tingsrätt eller till Arbetsdomstolen.

Att diskrimineringstvister kan handläggas vid både Arbetsdomstol och tingsrätt innebär att handläggningen blir i viss mån olika beroende på vem som är kärandepart. Också det förhållandet att organisationstalan enligt 4 kap. 5 § arbetstvistlagen och JämO:s talerätt enligt 46 § jämställdhetslagen innefattar en i egentlig mening representativ processform gör att rättegången kan utforma sig olika när dessa har väckt talan jämfört med en individuell process vid tingsrätt. Med hänsyn till dessa förhållanden väljer vi att behandla de tre formerna av talan var för sig.

22.3.2 Enskild grupptalan

Som nämnts ovan skall enskild arbetstagare väcka talan om otillåten könsdiskriminering vid tingsrätt. Visserligen är arbetstvistlagen tillämplig på talan, men målet handläggs i allt väsentligt enligt reglerna i rättegångsbalken om rättegången i dispositiva tvistemål. Detta framgår av 5 kap. 3 § arbetstvistlagen. Undantag från rättegångsbalken gäller i huvudsak beträffande forum, rättegångskostnader och överklagande. Dessutom finns det i arbetstvistlagen en särskild processförutsättning om förhandlingsskyldighet och en speciell bevisregel rörande kollektivavtal.

Så som vårt förslag till lag om grupprättegång vid allmän domstol är utformat (se del IV) kommer lagens tillämpningsområde inte att omfatta arbetstagares talan enligt arbetstvistlagen. Vi föreslår därför att det i jämställdhetslagen införs en särskild bestämmelse om enskild grupptalan i diskrimineringstvister. Mål vari det förs sådan talan bör handläggas enligt arbetstvistlagen med lagen om grupprättegång som subsidiärt tillämplig. För att uppnå denna hierarkiska ordning krävs inga ändringar i arbetstvistlagen (jfr 5 kap. 3 § arbetstvistlagen). Däremot måste man se närmare på i vilken mån de särbestämmelser som arbetstvistlagen innehåller lämpar sig för grupptalan.

Arbetstvistlagen innehåller bl.a. en speciell forumregel om att arbetsgivaren får sökas vid rätten i den ort där arbetstagaren har sitt hemvist (2 kap. 2 §). Bestämmelsen kräver inga särskilda överväganden i grupptalanhänseende. Detsamma gäller föreskriften i 5 kap. 2 § första

stycket arbetstvistlagen om att rätten kan förordna att varje part skall stå sin rättegångskostnad, om den part som förlorat målet hade skälig anledning att få tvisten prövad. Inte heller finns det skäl att i detta sammanhang uppehålla sig vid bevisregeln i 5 kap. 1 § andra stycket samma lag. Där sägs att om det förekommer anledning att kollektivavtal som slutits av andra än parterna i målet har betydelse för prövningen av tvisten i fråga, skall de parter som slutit kollektivavtalet beredas tillfälle att yttra sig.

Som angetts ovan innehåller arbetstvistlagen en speciell processförutsättning av innebörden att talan inte får tas upp till prövning förrän förhandling som kan påkallas enligt lagen om medbestämmande i arbetslivet eller som anges i kollektivavtal har ägt rum rörande tvistefrågan. Enligt departementschefens uttalande i förarbetena till arbetstvistlagen är förhandlingskravet att se som ett dispositivt rättegångshinder (se prop. 1974:77 s. 175). Processförutsättningen gäller vidare endast om käranden har rätt att påkalla förhandling. Detta torde mer sällan vara fallet beträffande en enskild arbetstagare som väcker talan utan en organisations medverkan. Förhandlingskravet kommer därför regelmässigt att sakna reell betydelse vid enskild grupptalan.

Arbetstagares rätt att föra talan i en arbetstvist är subsidiär till organisationers talerätt, om arbetstagaren är eller, i tvist om kollektivavtal, har varit medlem i organisationen. Subsidiariteten är konstruerad på så sätt att om arbetstagaren väcker talan vid tingsrätt skall enligt 2 kap. 5 § arbetstvistlagen organisationen beredas tillfälle att uppge om den vill föra talan vid Arbetsdomstolen. Förklarar organisationen att den önskar göra det, skall målet överlämnas till Arbetsdomstolen. Arbetstagaren blir därefter inte längre part i målet (se vidare om organisationstalan nedan).

Den subsidiära talerätten kräver vissa överväganden om man inför regler om enskild grupptalan. Det gäller främst för de fall endast vissa gruppmedlemmars talerätt är subsidiär eller organisationen inte vill utnyttja sin talerätt beträffande alla medlemmar.

En dom i en grupprättegång får rättskraft i förhållande till samtliga gruppmedlemmar, oavsett om de varit parter eller inte. Domen kommer därmed också att släcka ut en organisations eventuella talerätt enligt 4 kap. 5 § arbetstvistlagen. Den ovan nämnda subsidiaritetsregeln i 2 kap. 5 § samma lag bör därför gälla med avseende på såväl den som väcker grupptalan som dem för vilkas räkning talan väcks. Det får på samma sätt som i dag ligga på tingsrätten att utreda kärandens (och de passiva gruppmedlemmarnas) organisationstillhörighet. Att en organisation vill föra talan angående tvisten i Arbetsdomstolen är ett rättegångshinder som tingsrätten skall iaktta ex officio, så snart anledning förekommer till det (jfr 34 kap. 1 § RB). Enligt uttalanden i förarbetena till arbetstvist-

lagen bör en tingsrätt inte annat än i helt uppenbara fall nöja sig med en uppgift av en enskild kärande om att han visserligen tillhör (eller har tillhört) en organisation men att förutsättningarna i övrigt för talan vid Arbetsdomstolen inte föreligger (se prop. 1976/77:141 s. 51).

Vi ser inte att subsidiariteten som rättegångshinder kommer att ställa till några problem för den som vill väcka enskild grupptalan rörande otillåten könsdiskriminering. Gruppmedlemmarna utgörs i sådant fall av arbetstagare hos en och samma arbetsgivare. Den lokala fackföreningen bör enkelt kunna lämna upplysningar om vilka arbetstagare som man önskar föra egen talan för. Uppgiften kan lämnas i förväg till den som vill väcka grupptalan eller till tingsrätten efter särskilt föreläggande. Beträffande övriga gruppmedlemmar som kan omfattas av en enskild (eller offentlig) grupptalan kommer då att gälla att de antingen inte är medlemmar i organisationen eller att fackföreningen inte vill utnyttja sin talerätt. Oavsett vilket blir eventuella rättegångshinder för enskild (eller offentlig) grupptalan undanröjda.

En grupprättegång kommer med vårt förslag till allmänna regler om sådan rättegång att få inledas bara om de anspråk som talan omfattar inte lika väl kan göras gällande av gruppmedlemmarna enskilt. I bedömningen skall vägas in både medlemmarnas egna förutsättningar att processa och de kostnadsvinster som en gemensam prövning i grupptalanform kan generera. Som alternativ till grupptalan skall rätten särskilt beakta kumulation och pilotmål. Man kan mot bakgrund av detta anta att det ibland inte kommer att finnas förutsättningar att tillåta en väckt grupptalan, om en facklig organisation väljer att föra talan vid Arbetsdomstolen för ett antal medlemmars räkning. Resterande gruppmedlemmar är kanske så få att en grupprättegång inte längre framstår som den bästa processformen. Gruppmedlemmarna blir då hänvisade till att processa individuellt. I andra fall kommer grupprättegången att fortsätta, men med en mindre grupp.

Vi ser inte att man kan göra någon invändning mot denna ordning i sig. Det är emellertid olyckligt om den leder till att det processas dubbelt om i stort sett samma sak. Risken för detta blir betydande eftersom man får anta att den grupp arbetstagare för vilken talan väckts har diskriminerats på samma eller likartat sätt. Om talan förs som enskild grupptalan eller som organisationstalan blir beroende enbart av om den diskriminerade parten är medlem i en facklig organisation som vill föra talan eller inte. Det kan tänkas att målen kan kumuleras vid Arbetsdomstolen med stöd av 2 kap. 1 § tredje stycket arbetstvistlagen. Detta förutsätter att den som vill föra enskild grupptalan återkallar talan vid tingsrätten och väcker en ny talan vid Arbetsdomstolen samt att svaranden inte gör gällande sin rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB.

Dessutom måste det göras undantag från det särskilda förfarande som vi föreslår skall tillämpas vid återkallelse av grupptalan (se avsnitt 13.4.1).

Det är lagtekniskt möjligt att skapa regler som underlättar en kumulation av enskild grupptalan och organisationstalan i diskrimineringstvister. Vi anser det dock inte motiverat att för en så unik situation som det här aktuella kumulationsfallet införa bestämmelser som på flera väsentliga punkter skulle avvika från det normala förfarandet. I stället anser vi att de processekonomiska olägenheter som framhålls ovan lämpligast undviks genom att tingsrätten vilandeförklarar individuella processer eller en enskild grupptalan, om samma typ av otillåten könsdiskriminering prövas samtidigt av Arbetsdomstolen.

22.3.3 Organisationstalan

Vi behandlar här den form av talan som en organisation kan föra för sina medlemmars räkning enligt 4 kap. 5 § arbetstvistlagen. Utanför framställningen faller alltså talan som en organisation väcker för egen del.

I tvist om kollektivavtal får en organisation som slutit avtalet väcka och utföra talan för den som är eller har varit medlem i organisationen. En arbetsgivar- eller arbetstagarorganisation har dessutom rätt att väcka och utföra talan för en medlem i organisationen i annan arbetstvist, under förutsättning att kollektivavtal gäller mellan parterna eller att en enskild arbetstagare som berörs av tvisten sysselsätts i arbete som avses med ett kollektivavtal som arbetsgivaren är bundet av (4 kap. 5 § jämförd med 2 kap. 1 § arbetstvistlagen). Organisationstalan som avses här skall väckas vid Arbetsdomstolen, som är exklusivt behörig (2 kap. 1 § samt 2 kap. 2 § arbetstvistlagen e-contrario). Talan handläggs i huvudsak enligt bestämmelserna i rättegångsbalken om rättegången i dispositiva tvistemål. Särskilda bestämmelser om förfarandet finns dock i 4 kap. 5-11 §§ och 5 kap. arbetstvistlagen.

Organisationernas rätt att föra talan för medlemmarna skall ses mot bakgrund av den vidsträckta behörighet som fackliga organisationer har att träffa avtal om medlemmarnas anställningsvillkor. Enligt 26 § MBL binder ett kollektivavtal inom sitt tillämpningsområde även medlemmarna i de avtalsslutande organisationerna. Detta gäller oavsett om medlemmen har trätt in i organisationen före eller efter avtalets tillkomst, dock inte i den mån medlemmen redan är bunden av ett annat kollektivavtal. Utträder medlemmen ur organisationen upphör han inte därmed att vara bunden av kollektivavtalet.

Genom att ge organisationerna primär talerätt har lagstiftaren velat förhindra att enskilda medlemmar genom eftergift, medgivande eller

försumlig processföring föranleder materiellt felaktiga domslut med faktiskt prejudicerande verkningar för de avtalsslutande parterna. Talerättskonstruktionen innebär också en sovring av vilka tvister som förs till Arbetsdomstolen. Detta underlättar för domstolen att fylla en prejudikatbildande och rättsutvecklande uppgift. Dessutom talar praktiska skäl för att organisationerna skall ha möjlighet att föra talan för medlemmarna utan krav på fullmakt.

När en förening för talan enligt 4 kap. 5 § arbetstvistlagen är endast föreningen, inte medlemmen, part i målet. Medlemmen är dock likställd med part i fråga om jävsförhållande, personlig inställelse, hörande under sanningsförsäkran och andra frågor som rör bevisningen. Detta framgår direkt av lagtexten. Därutöver anses ersättning kunna dömas ut direkt till medlemmen och en dom ha rättskraft för och mot honom. Däremot synes domens rättskraft inte omfatta föreningen, som alltså kan återkomma med en i stort sett likadan talan som företrädare för en annan medlem (jfr Boman, Rättegången i arbetstvister, 1977, s. 20).

I de nu angivna hänseendena liknar organisationstalan enligt arbetstvistlagen i allt väsentligt organisationstalan i den utformning som vi föreslagit ovan, dock att vi ställer krav på att ytterligare processförutsättningar skall vara uppfyllda, såsom att en grupprättegång är det bästa alternativet, att det finns en lämpligt bestämd grupp och att gruppföreträdaren (organisationen) kan ta till vara medlemmarnas rätt på ett ändamålsenligt sätt (se avsnitt 12.2 och 12.6). Ser man på vilka möjligheter medlemmen har att påverka skeendet i processen blir skillnaderna emellertid påtagliga.

Enligt ett äldre förarbetsuttalande har medlemmen inte rätt att företa rättshandlingar som strider mot vad föreningen önskar (se prop. 1947:224 s. 31; jfr Boman, Rättegången i arbetstvister s. 17). I samband med 1974 års revision av arbetstvistlagen hänvisade departementschefen till uttalandet, men framhöll samtidigt att den omständigheten att föreningen inte utan medlemmens bemyndigande kan efterge förmåner som han redan intjänat torde innebära att medlemmen enligt 14 kap. 9 § RB kan inträda som självständig intervenient. Enligt departementschefen fick det överlämnas åt rättstillämpningen att fastställa bestämmelsens närmare innebörd. Oavsett hur långt man är villig att tänja medlemmens interventionsrätt står det klart att han inte har samma starka ställning som en medlem i en grupprättegång kommer att få med vårt lagförslag (se avsnitt 13.2.11).

Bestämmelsen i 4 kap. 5 § arbetstvistlagen begränsar inte organisationens talerätt till enstaka medlemmar. Föreningen kan teoretiskt föra talan med stöd av paragrafen för samtliga medlemmar samtidigt. Enligt vår mening ger därför arbetstvistlagen redan i dag organisationer tillfälle att föra talan om påföljd för otillåten könsdiskriminering för en grupp

arbetstagare som är medlemmar i organisationen. Kravet på individuell identifikation torde visserligen ställas högre i arbetstvistlagen än enligt vårt förslag till lag om grupprättegång. Här skall emellertid märkas att gruppen med nödvändighet måste begränsas till arbetstagare anställda hos samma arbetsgivare och som är eller har varit medlemmar i föreningen. Gruppmedlemmarna är alltså lätta att identifiera. Föreningen kan, även om talan rör en mycket stor grupp, enkelt namnge för vems räkning talan förs genom att inge utdrag från medlemsregistret.

De ändamål som ligger bakom talerättens utformning i arbetstvistlagen är av sådan karaktär att det krävs starka skäl för att införa nya handläggningsregler för en eller flera målkategorier. Enligt vår mening saknas tillräckliga skäl för att överföra organisationstalan i diskrimineringstvister från arbetstvistlagen till en särskild lag om grupprättegång. Vi föreslår därför inga nya regler om organisationstalan i jämställdhetsmål.

22.3.4 Offentlig grupptalan

Vid tidigare överväganden om behovet av offentlig grupptalan har vi konstaterat att det lämpligen bör överlämnas till regeringen att i instruktioner eller andra administrativa författningar ange i vilken mån en myndighet skall kunna föra grupptalan (se avsnitt 12.5.4). När det gäller jämställdhet i arbetslivet anser vi det emellertid närmast givet att sådan talan skall få föras av JämO. Hon kan redan i dag föra talan för enskildas räkning. Det framstår som naturligt att nu vidareutveckla talerätten till att omfatta en grupp arbetstagare.

För att JämO skall få väcka talan enligt jämställdhetslagen krävs dels att arbetstagaren medger det och dels att JämO finner att en dom i tvisten är betydelsefull för rättstillämpningen eller det annars finns särskilda skäl för det. Som exempel på särskilda skäl nämns i förarbetena att individen befinner sig i ett utsatt läge (prop. 1990/91:113 s. 120).

Vidare får JämO gemensamt med en talan enligt jämställdhetslagen föra också annan talan för den enskilde. Enligt förarbetena kan det då bli fråga om att JämO för talan såväl med åberopande av en alternativ grund som avseende en helt annan rättsföljd (prop. 1993/94:147 s. 57).

JämO skall väcka talan vid Arbetsdomstolen. Talerätten är subsidiär i förhållande till en organisations talerätt enligt 4 kap. 5 § arbetstvistlagen. Den enskilda arbetstagaren skall ha samma ställning i processen när JämO för talan som när en organisation gör det (47 § andra stycket jämställdhetslagen; jfr motivuttalanden i prop. 1978/79:175 s. 152 f.). Också i övrigt gäller arbetstvistlagen i fråga om målets handläggning.

Vi har i föregående avsnitt funnit att organisationstalan i diskrimineringstvister även framledes bör regleras huvudsakligen genom arbetstvistlagen. De ändamålsskäl som ligger bakom detta ställningstagande gör sig inte gällande på samma sätt i fråga om JämO:s talerätt. Tvärtom finns det flera motiv för att reglera en grupptalan som JämO tillåts att föra på samma sätt som offentlig grupptalan i allmänhet.

Ett argument för detta är att en grupptalan inte bör bygga på arbetstagarnas medgivande. JämO bör själv kunna välja för vilken grupp hon vill föra talan, på samma sätt som kommer att gälla för enskild grupptalan i diskrimineringstvister. Självklart skall dock de enskilda arbetstagarna ges tillfälle att träda ur gruppen. Denna ordning tillgodoser bäst behovet att få till stånd diskrimineringsprocesser utan att enskilda individer måste schavottera i egenskap av anmälare eller "egentlig" part i målet.

Vi anser också att det bör gälla ett krav på att en grupptalan skall vara ett bättre alternativ än andra sätt för att göra gällande anspråken på. Kan ett pilotmål ge tillräckliga effekter för att tillgodose samtliga arbetstagares krav på jämlika anställningsvillkor och arbetsförhållanden i övrigt bör en grupptalan inte vara tillåten. JämO har då i stället möjlighet att väcka talan för enstaka arbetstagares räkning. Också i avsnitt 12.2 behandlade övriga särskilda processförutsättningar som skall gälla för grupptalan vid allmän domstol anser vi har värde som kriterier för när en offentlig grupptalan enligt jämställdhetslagen bör få komma till stånd.

Andra viktiga faktorer som talar för att den allmänna lagen om grupprättegång skall tillämpas är att vi föreslår särskilda skyddsregler för gruppmedlemmarna som saknas när JämO för talan enligt arbetstvistlagen. Vi tänker här bl.a. på domstolens underrättelseskyldighet och medlemsintervention.

Sammanfattningsvis anser vi att JämO skall ges möjlighet att föra grupptalan i diskrimineringstvister enligt den ordning som vi föreslår skall gälla för grupptalan vid allmän domstol. Vi anser dock inte att man bör göra avsteg från principen att JämO skall föra talan vid Arbetsdomstolen. Detta kräver vissa justeringar i grupptalans utformning i förhållande till de åtgärdsförslag som presenteras i del IV.

Först skall dock sägas något om arbetstvistlagens tillämplighet. I denna regleras förfarandet vid Arbetsdomstolen. Lagen bör enligt vår mening gälla oavsett om JämO för talan för en enskild arbetstagare eller för en grupp anställda. Lagtekniskt har vi löst detta på så sätt att det i jämställdhetslagen införs en bestämmelse om att JämO kan föra talan om otillåten diskriminering för en grupp enligt lagen om grupprättegång, dock att bestämmelserna om domstol och rättegång i arbetstvistlagen skall gälla.

Rättegången när JämO för talan kommer därmed att avvika från grupptalan i allmänhet främst på så sätt att fastställelsetalan blir tillåten bara om det är av avsevärd betydelse för gruppmedlemmarna att talan prövas, att förhandlingsplikt ställs upp som en särskild processförutsättning i de fall enskild arbetstagare har rätt att kräva förhandling och att domstolen ges större frihet att kvitta rättegångskostnaderna.

Arbetstvistlagen innehåller särskilda bestämmelser om avskrivning av mål vid parts utevaro. Som framgår av avsnitt 13.3.3 föreslår vi att det i grupprättegångar i vissa utevarosituationer skall tillämpas ett särskilt förfarande som innebär bl.a. att domstolen innan ett mål skrivs av skall ge berörda gruppmedlemmar tillfälle att överta talan för egen del. Dessa bestämmelser bör gälla också i en diskrimineringstvist. Forumfrågan medför dock att principen måste modifieras något. Sålunda föreslår vi att Arbetsdomstolen, för det fall ett käromål avskiljs för handläggning med en enskild arbetstagare som part, skall hänvisa målet till en behörig tingsrätt. Detsamma bör gälla om ett mål återupptas efter ansökan om återvinning mot tredskodom.

En annan fråga som bör tas upp är hanteringen av individuella förhållanden och omständigheter som hänför sig endast till en viss del av gruppen. Vi föreslår för grupptalan i allmänhet i det hänseendet att rätten skall kunna dels anmana en medlem att intervenera i rättegången och dels utse en särskild gruppföreträdare att föra talan i en viss fråga eller del av saken (se avsnitt 13.2.3 och 13.2.4). Bakgrunden till detta är bl.a. att det ibland kan framstå som alltför betungande för gruppföreträdaren att ansvara för att varje medlems rätt blir fullt ut tillvaratagen i alla frågor.

När JämO för talan i diskrimineringstvister finns det anledning att se saken på ett något annorlunda sätt. Enligt gällande rätt saknas bestämmelser som inskränker JämO:s skyldighet att till fullo bevaka arbetstagarens rätt på det sätt som under vissa förutsättningar kommer att gälla för en gruppföreträdares uppdrag enligt vårt förslag. Fastmer torde i praktiken JämO:s ansvar i detta hänseende sträcka sig särskilt långt eftersom arbetstagaren har samma begränsade möjligheter att intervenera som gäller vid organisationstalan enligt 4 kap. 5 § arbetstvistlagen. Arbetstagarens enda skydd är då friheten att återkalla sitt medgivande till JämO att föra hans talan. Vi anser att denna långtgående skyldighet för JämO att bevaka arbetstagarens intressen vid individuell process bör smitta av sig också på hennes ansvar vid grupptalan. Följaktligen föreslår vi att de av oss för grupptalan vid allmän domstol föreslagna bestämmelserna om interventionsanmaning och särskild gruppföreträdare inte skall gälla i diskrimineringstvister där JämO för talan för en grupp. Det bör framhållas att det nu sagda inte skall

inskränka en arbetstagares rätt att självmant intervenera för att bevaka sin rätt.

Vårt förslag till reformåtgärder som läggs fram i del IV innehåller vidare regler om byte av gruppföreträdare. Enligt dessa kan till ny gruppföreträdare på kärandesidan förordnas endast den som själv kunnat inleda en grupptalan. I diskrimineringstvister blir JämO ensam behörig att föra grupptalan vid Arbetsdomstolen. Organisationers rätt att föra medlemstalan enligt 4 kap. 5 § arbetstvistlagen blir inte att likställa med en grupptalan enligt lagen om grupprättegång. Det innebär att JämO inte kan bytas ut mot någon annan behörig gruppföreträdare. Skulle i ett exceptionellt undantagsfall JämO inte anses lämplig att företräda gruppmedlemmarna får därför talan avvisas, med tillämpning av det särskilda förfarande som behandlas i avsnitt 13.2.6.

VI

EFFEKTER AV FÖRSLAGET M.M.

23 Genomförande

En lag om grupprättegång bör kunna träda i kraft tämligen omgående. Det saknas behov av särskilda övergångsbestämmelser.

Denna bedömning gäller också i fråga om övriga författningsförslag som vi lägger fram.

Genom en lag om grupprättegång införs en ny processform i svensk rätt. De typer av grupptalan, i vid bemärkelse, som i dag finns inom t.ex. marknadsrätten och arbetsrätten skiljer sig i flera väsentliga hänseenden från den representativa taleform som vi föreslår. En viktig förklaring till detta är att gällande rätt i princip endast tillåter grupptalan i form av organisationstalan avseende s.k. allmänna intressen. Arbetstvister utgör ett undantag, men inte ens i kollektivavtalstvister råder organisationen över medlemmarnas redan intjänade förmåner. Inte i något fall är det i dag möjligt att föra grupptalan vid allmän domstol avseende civilrättsliga anspråk.

Olikheterna mellan de anspråkskategorier som kan bli föremål för organisationstalan enligt gällande rätt och dem som omfattas av våra lagförslag avspeglar sig självklart i utformningen av rättegångsförfarandet. Det finns när talan rör privaträttsliga förhållanden ett annat behov av skyddsregler för dem som berörs av processen än om talan angår allmänna, icke-individualiserbara, intressen. Speciella bestämmelser om medlemsintervention, underrättelser, processförutsättningar, överklagande osv. gör att lagen om grupprättegång med fog kan sägas sakna motsvarighet i gällande rätt.

Trots detta innehåller, som framgår av övervägandena i del IV, vårt lagförslag inga revolutionerande avsteg från rättegångsbalken. Rättegångsförfarandets grundläggande struktur och utformning blir densamma oavsett om talan förs individuellt eller för en grupp. Introduktionen av grupprättegångar medför dock att parter, advokater och domare måste lära sig vissa nya handläggningsrutiner. Detta gäller inte bara för den händelse att någon inleder en sådan rättegång. Redan på det förprocessuella stadiet kan det ibland behöva vidtas åtgärder från en advokat och den som planerar att väcka grupptalan, som ställer högre krav på planering, efterforskning, administrativa åtgärder osv. än vid en reguljär indviduell tvisthantering.

Man skall som tidigare framhållits inte förstora behovet av nytänkande. Det förekommer i dag att advokater, myndigheter, organisationer

och domstolar är involverade i mastodontprocesser med många parter, som ställer höga krav på effektiva administrativa rutiner, resursplanering osv. Grupprättegången kan här tjäna som ett hjälpmedel att göra handläggningen före och under en rättegång enklare, billigare och snabbare.

En lag om grupprättegång med det av oss föreslagna innehållet ställer inga nya krav på rätten i fråga om sammansättning, materiell processledning, handläggning av rättegångshinder eller prövning av saken på annat sätt än att det införs ett fåtal nya processuella institut som domaren måste skaffa sig kännedom om. Skillnaden mellan ett vanligt tvistemål enligt rättegångsbalken och en grupprättegång blir med detta inte större än den som föreligger mellan en vanlig process och ett arbetstvist-, vatten- eller fastighetsmål. Ingen ifrågasätter att en och samma domare skall ha kompetens att handlägga samtliga dessa måltyper. Enligt vår mening måste det krävas av en ordinarie domare att han utan särskilda utbildningsinsatser skall kunna handlägga ett mål i vilket det förs grupptalan. Däremot bör sådana mål normalt inte anförtros icke-ordinarie domare.

Vår bedömning är alltså att införandet av grupprättegång vid allmän domstol inte kräver att det, så som ibland är fallet vid reformer av materiellrättslig art, går någon längre tid mellan det att lagen antas i riksdagen och dagen för ikraftträdandet. Detsamma gäller de författningsförslag i övrigt som vi presenterar ovan. Vi vill dock nämna att det kan finnas ett visst behov av tid för Domstolsverket att utarbeta blanketter och att vidta andra förberedande åtgärder.

Inte heller anser vi att det finns behov av särskilda övergångsbestämmelser. Processrättsliga ändringar anses allmänt inte kräva övergångsbestämmelser. Vi gör ingen annan bedömning i detta fall. Det bör sålunda t.ex. utan vidare vara möjligt att få en talan som väckts före lagens ikraftträdande ombildad till en talan för eller mot en grupp. Vi tror dock inte att en sådan ombildning är särskilt sannolik med hänsyn till det förarbete som en grupprättegång normalt förutsätter då det gäller att bestämma om gruppens omfång, anspråkens rättsliga karaktär och innehåll osv. Skulle emellertid situationen uppkomma saknas det skäl att neka käranden att ombilda sin talan.

Däremot kan det sättas i fråga om förslaget till ändring i miljöskyddslagen bör genomföras fullt ut utan övergångsbestämmelser. Vi tänker här på åtgärden att införa ett eget utredningsansvar för rätten i mål om enskilt anspråk enligt 34 § miljöskyddslagen också i det fall att någon för individuell talan. Det kan hävdas att en sådan regel förändrar förutsättningarna i processen på ett så drastiskt sätt att det framstår som obilligt mot parterna att låta ändringen få omedelbar verkan i pågående mål.

Här skall emellertid märkas att syftet med att göra målen indispositiva är att få den processuella hanteringen att bättre stämma överens med de materiella tillåtlighetsregler som det enskilda anspråket i fråga grundar sig på. Vi har funnit att dispositionsprincipen ibland kan hindra rätten från att göra den typen av intresseavvägningar som är en förutsättning för att tillåtlighetsfrågan skall bli bedömd i enlighet med lagstiftarens tanke och lagregelns funktion. Detta kan leda till rättsförluster för samhället, käranden, svaranden och andra enskilda. Det framstår mot denna bakgrund som mer ändamålsenligt att låta domstolen få ett eget utredningsansvar i alla mål, oavsett vid vilken tidpunkt talan väckts, än att hålla fast vid dispositionsprincipen i det fåtal mål som kan tänkas pågå vid lagändringens ikraftträdande. I den mån den nya bestämmelsen skulle få någon reell inverkan på parterna handlande i rättegången kan detta beaktas av domstolen i rättegångskostnadsfrågan.

24 Kostnadskonsekvenser

Vi bedömer inte att regler om grupprättegång kommer att leda till några kostnadsökningar totalt för domstolsväsendet. Däremot kan det bli nödvändigt att under en övergångsperiod öka anslaget till JämO. Detta bör kunna ske inom ramen för en allmän ökad satsning på jämställdhetsfrågor. För övriga myndigheter som ges behörighet att föra grupptalan bör processandet kunna finansieras utan särskilda anslagsförstärkningar.

Syftet med att införa regler om grupprättegång i svensk rätt är att stärka det processuella rättsskyddet för enskilda medborgare när det föreligger anspråk som är gemensamma eller likartade för en stor grupp människor. I detta ligger inte endast en strävan att underlätta för människor att vända sig till domstol i situationer där enskilda i dag tvekar att göra gällande rättsligt välgrundade anspråk. Ändamålet med vårt reformförslag är också att göra de processer rörande gruppanspråk som kommer till stånd redan med dagens regler enklare, snabbare och billigare. Detta tjänar både parter, domstolar och samhället i stort tid och kostnader på.

Andra viktiga funktioner som processer och möjligheten att gå till domstol har att fylla är att verka handlingsdirigerande och att tillgodose behovet av prejudikatbildning, rättsbildning osv. Vi har i avsnitt 6.4 pekat på de samhällsekonomiska vinster som kan uppkomma om människor, företag, myndigheter och andra kan påverkas att ändra sitt beteende så att onödiga rättskränkningar undviks. Den reella risken för att utsättas för en sanktion om man bryter mot rättsreglerna spelar i det sammanhanget en avgörande roll.

Det är svårt att bestämt uttala något om hur många grupprättegångar som kommer att väckas vid svenska domstolar varje år. Erfarenheterna från USA, Canada och Australien visar emellertid att det saknas grund för att hysa farhågor om att domstolarna skall översvämmas av den typen av mål. Statistik från USA och Quebec som vi tagit del av ger vid handen att antalet class actions uppgår till i genomsnitt mindre än en procent av samtliga "civil actions". Sålunda har det i Quebec, som har ungefär lika många invånare som Sverige, under perioden 1979 - 1992 gjorts i genomsnitt 20 ansökningar per år om att få inleda en class action. Detta motsvarar ca 0,4 procent av samtliga tvistemål. Och i Ontario har det sedan the Class Proceedings Act trädde i kraft den 1

januari 1993 ingetts ansökan om "certification" i 15 fall som vi känner till.

Vår bedömning är att behovet av och benägenheten att föra talan för eller mot en grupp knappast kommer att vara större i Sverige än i USA och Canada. Det ligger närmare till hands att tro att antalet grupprättegångar blir förhållandevis färre i vårt land, med den processtradition som finns här. Å andra sidan innefattar vårt förslag förutom enskild grupptalan (class actions) också organisationstalan och offentlig grupptalan, vilket talar för att antalet grupprättegångar totalt blir ungefär detsamma som i Ontario och Quebec.

Det går självklart inte att göra någon direkt jämförelse mellan t.ex. Quebec och Sverige och av statistik därifrån dra någon slutsats om den blivande processförekomsten i vårt land. En uppskattning av det antal grupprättegångar som kan tänkas komma till stånd får ske med i huvudsak andra faktorer som bedömningsunderlag.

I det sammanhanget bör särskilt beaktas att en grupprättegång kommer att vara omgärdad av speciella hinder som käranden måste passera igenom. Bland dessa kan nämnas att en grupprättegång måste vara ett bättre processalternativ än andra former för att göra gällande anspråken i fråga och att målet skall kunna handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Kostnadsskäl gör att det blir mycket svårt för någon enskild person att föra en grupptalan utan ekonomiskt stöd utifrån. Den allmänna rättshjälpen och rättsskyddsförsäkringssystemet kommer här att filtrera bort processer som inte bedöms vara tillräckligt underbyggda. Samma typ av bedömningar kommer att göras av organisationerna innan de väcker organisationstalan och av statliga myndigheter och kommuner innan de tar på sig ansvaret att föra en offentlig grupptalan.

Även om antalet grupprättegångar med hänsyn till dessa faktorer får bedömas bli tämligen litet kommer processformen att angå ett stort antal personer. En grupptalan kan komma att ersätta tusentals enskilda tvisteförfaranden. Därtill kommer att tillgången på reella sanktionsmekanismer med all sannolikhet utövar en betydande verkan på människors benägenhet att begå rättsstridiga handlingar. Också ett fåtal grupprättegångar kan därför leda till väsentliga processekonomiska och samhällsekonomiska besparingar. Samtidigt kommer flera grupprättegångar att inte vara mer omfattande eller dyrbara att handlägga för domstolarna än vanliga mål.

Med beaktande av det som sagts ovan tror vi att antalet grupprättegångar vid allmän domstol kommer att uppgå till mellan 15 och 20 varje år. Det är naturligtvis omöjligt att säga något säkert om hur många av dessa som kommer att väckas av enskilda, organisationer respektive av någon företrädare för staten eller en kommun. En grov uppskattning är

att det kommer att föras organisationstalan i ungefär tredjedel av målen, offentlig grupptalan i något fler fall och enskild grupptalan i något färre fall.

Till detta skall läggas något eller några grupptalanmål vid fastighetsdomstol och i lönediskrimineringstvister vid Arbetsdomstolen.

En introduktion av grupptalan kommer ibland att innebära att det inleds rättegång i tvister som annars inte hade blivit föremål för domstolsprövning. Detta leder dock inte omedelbart till kostnadsökningar för domstolarnas verksamhet, endast att deras resurser tas i anspråk i större utsträckning. I andra fall kommer grupprättegången att medföra att prövningen av anspråk som i dag är arbetsbetungande för domstolarna att handlägga blir effektivare och mindre resurskrävande. Vår uppfattning är att dessa faktorer kommer att i stort sett balansera varandra. Och sett i ett samhällsekonomiskt perspektiv bör regler om grupprättegång få en klart kostnadssänkande effekt.

Vi anser i linje med detta att samtliga grupptalantvister bör kunna hanteras av domstolarna inom ramen för ordinarie budgetanslag. I något enstaka fall kan en grupprättegång komma att väsentligt belasta arbetsbördan för domare och annan personal på en mindre tingsrätt. Detta kan emellertid lika väl inträffa på grund av andra omfattande och besvärliga mål än sådana i vilka det förs grupptalan. Behovet av resursförstärkning bör lämpligen lösas på samma sätt och inom samma finansiella ramar oavsett i vilken form talan förs.

Vid enskild grupptalan kommer sannolikt i något fall gruppföreträdaren att beviljas allmän rättshjälp. Vi menar dock att våra reformförslag inte kommer att medföra ökade kostnader för den allmänna rättshjälpen. Bedömningen grundar sig på följande överväganden.

Så som rättegångskostnadsansvaret är utformat i vårt lagförslag kan en grupprättegång bli kostsam för den enskilde om han förlorar målet. I det avseendet skiljer sig förslaget från förhållandena i t.ex. USA där ombudskostnader normalt kvittas och käranden ofta processar utan egen ombudskostnad om han förlorar målet. Dessutom har vi stannat för att i detta skede inte föreslå att det skapas särskilda fonder för finansiering av grupprättegångar, på det sätt som skett i Ontario och Quebec. Detta betyder att den enskilde får förlita sig på ekonomiskt stöd från främst rättshjälpssystemet och rättsskyddsförsäkringar om han inte kan finansiera processen på egen hand eller genom bidrag från en organisation, en stiftelse eller dylikt. Dessa förhållanden gör att enskild grupptalan sannolikt främst kommer att väckas angående den typen av anspråk som i annat fall hade blivit föremål för reguljär process. Grupprättegången kommer då att begränsa statens (och försäkringsbolagens) kostnader jämfört med om många medlemmar i stället fört talan var och en för sig. Man får dessutom räkna med att en del individuellt pro-

cessbara anspråk blir föremål för organisationstalan eller offentlig grupptalan. Också i sådant fall uppkommer en besparing inom rättshjälpen eftersom juridiska personer inte kan beviljas allmän rättshjälp.

I anslutning till detta bör frågan ställas, om införandet av offentlig grupptalan kräver att någon myndighet tillförs ytterligare resurser.

När det gäller talan vid allmän domstol kan man anta att de flesta grupprättegångar, där en offentlig grupptalan blir aktuell, kommer att röra tvister som faller inom KO:s verksamhetsområde. Med hänsyn till att KO kommer att kunna kräva ersättning för sina rättegångskostnader, om talan vinner bifall, och till att det knappast kommer att röra sig om mer än några få processer om året anser vi att processerna bör kunna finansieras inom ordinarie anslagsramar. I övrigt är det svårt att se någon myndighet som kommer att föra talan i mer än enstaka fall och på grund därav kan behöva extra budgetanslag.

JämO föreslås kunna föra offentlig grupptalan i tvister om otillåten könsdiskriminering. Hon har för utredningen uppgett att det med nuvarande resurser inte finns kapacitet för att driva ytterligare processer i Arbetsdomstolen. Särskilt behovet att företa arbetsvärdering kan kräva extra anslag, t.ex. för att anlita utomstående expertis. Här skall framhållas det stora prejudikatbehov som föreligger på detta område. Det är vår uppfattning att det finns en allmän viljeinriktning hos regering och riksdag att öka insatserna för att uppnå jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet. Behovet av ytterligare resurser till JämO för att genom domstolstalan motverka könsdiskriminering bör därför kunna behandlas inom ramen för anslagsprövningen i stort.

Sammanfattningsvis anser vi att våra reformförslag kan antas få följande kostnadskonsekvenser. Antalet processer där det förs grupptalan blir förhållandevis litet, totalt omkring ett tjugotal i genomsnitt varje år. En del av målen kommer att röra tvister som i annat fall inte hade blivit föremål för domstolsprövning. I andra fall kommer grupprättegången att ersätta ett större antal individuella processer. Vi bedömer att kostnadseffekterna sammantaget bör leda till en besparing för domstolsväsendet och samhället i stort. Något behov av att öka anslagen till domstolarna till följd av att det införs regler om grupptalan anser vi alltså inte föreligga. Däremot kan det vara nödvändigt att under en övergångstid ge JämO ökade resurser för att driva diskrimineringstvister i domstol. Detta bör dock ske inom ramen för en allmän förstärkning av JämO:s anslag.

Det skall inte undanskymmas att införandet av regler om grupptalan kan medföra ekonomiska påfrestningar för gruppens motpart, om han förlorar målet. Den reella ekonomiska belastningen på motparten blir större i de fall en grupprättegång är det enda realistiska alternativet för att driva igenom anspråk. Däremot kommer grupprättegången att lätta

på den totala ekonomiska bördan, om motparten kan räkna med att gruppmedlemmarna i annat fall hade processat individuellt.

Att en part som förlorar en rättegång drabbas ekonomiskt beror inte på det processuella regelsystemet utan på den materiella rätten. De ekonomiska följderna för gruppens motpart är i sådant fall inget hållbart alternativ mot grupptalan. Det kan rimligen inte hävdas att man skall förbjuda eller låta bli att införa en taleform därför att den förbättrar möjligheterna att driva igenom rättsliga välgrundade anspråk.

VII

REFORMBEHOVET I ÖVRIGT

25 Utgångspunkter för fortsatta överväganden

Gruppanspråk är i ett modernt samhälle inte sällan knutna till eller framsprungna ur allmänt formulerade mål och principer om allas rätt till en ren miljö, hälsosamma produkter, skydd mot kränkning av mänskliga fri- och rättigheter osv. Vi har i del III av betänkandet konstaterat att denna typ av intressen inte alltid tillgodoses på det sätt som krävs för att intressena skall vinna respekt i samhället. Vi har emellertid inte haft möjlighet att närmare överväga reformer för att stärka det processuella rättsskyddet på dessa områden. I förevarande del förs fram synpunkter som vi menar kan förtjäna att beaktas vid framtida överväganden om ytterligare reformåtgärder.

En annan fråga som vi behandlar i denna del är grupptalan angående enskilt anspråk i brottmål. Vi anser att det med förhållandevis små lagändringar bör kunna införas en möjlighet för åklagare att föra flera målsägandes talan utan krav på att den skadelidande skall ha anmält sitt ersättningsanspråk i förväg.

Slutligen tar vi även upp frågor om beräkning och fördelning av skadestånd. Vi presenterar i det avseendet synpunkter på reformåtgärder som kan vidareutveckla och förbättra möjligheterna till grupptalan i skadeståndsmål.

Synpunkterna i detta kapitel konkretiseras inte i form av lagförslag.

25.1 Allmänna intressen

Övergripande synpunkter

Många intressen som rättsordningen slår vakt om är vad man brukar kalla allmänna. De är uttryck för mål och principer som omfattas av alla eller stora grupper av människor. Till intressena knutna rättsregler avser att skydda samhället, allmänheten eller gruppen, inte att grunda en personlig rätt för den enskilda medborgaren. Anspråk som härflyter ur rättsreglerna är vad man brukar kalla kollektiva och diffusa.

Det finns olika former för hur ett allmänt intresse kan tas till vara genom ett rättsligt förfarande. Det kan vara fråga om talan vid domstol eller annan prövoinstans eller om ett överklagande av en lägre instans

avgörande. Talan kan föras om förbud mot ett visst handlande som kränker det allmänna intresset eller om att få fastställt att det föreligger en sådan kränkning. En handling som strider mot ett allmänt intresse kan också tänkas grunda skadeståndsskyldighet eller annan ersättningsskyldighet som föranleder en process. Ett ytterligare alternativ är att det vidtas åtgärder för att få till stånd sanktioner som viten, avgifter eller straff.

En ansvarskännande medborgare kan ibland känna lust och behov att reagera på kränkningar av dessa allmänna intressen. En upplyst och välinformerad konsument vill stoppa en reklamkampanj som innehåller ovederhäftig information. En aktiv miljövän önskar få till stånd en minskning av utsläpp som hotar växt- och djurlivet i en sjö. Medlemmarna i ett byalag vill påtala brister i kommunens åtgärder för att bevara kulturbyggnader. En person med visst etniskt ursprung vill få till stånd sanktioner mot någon som vidtagit en etniskt diskriminerande åtgärd.

Det finns i dag väsentliga hinder mellan en sådan medborgare och tillgången på lämpliga sanktionsmedel. Ibland saknar den enskilde helt möjlighet att föra talan. I andra fall förutsätter rätten att föra talan att vederbörande har ett personligt intresse i saken. Han måste vara berörd på ett visst kvalificerat sätt.

Kränkningar av intressen som ger upphov till kollektiva och diffusa anspråk innefattar ofta inte ett tillräckligt åsidosättande av den enskildes rätt för att han skall ha talerätt. Ingen kan begära ersättning för åtgärder som inskränker rörelsefriheten i skog och mark, även om allemansrätten har stor ideell och ekonomisk betydelse för vederbörande (t.ex. en hotellägare vars gäster utnyttjar en allmän badstrand eller en privatperson som plockar bär i stor skala). Detsamma gäller en trålägare som fiskar på allmänt vatten. Inte heller har den som tillhör en folkgrupp rätt att på egen hand påkalla sanktioner mot någon som sprider nedsättande uppgifter om folkgruppen som sådan, hur illa berörd den enskilde än känner sig. Ansvaret för att tillgodose intressen av detta slag vilar i stället på samhället.

Att införa en generell rätt till ersättning för den som lider skada på grund av en kränkning av ett allmänt intresse får svåröverskådliga konsekvenser. Det kräver omfattande och noggranna överväganden som det till största del faller utanför vårt uppdrag att göra. På särskilda områden kan emellertid avsaknaden av ersättningsregler framstå som en påtaglig brist i skyddet för allmänna intressen. En reformåtgärd behöver inte innebära att den enskilde tillerkänns rätt till kompensation. Ersättning kan utgå som en form av allmänt skadestånd att användas för att tillgodose det kränkta allmänintressets behov. Ett exempel där detta kan övervägas är vid brottet hets mot folkgrupp.

Den omständigheten att någon saknar självständig rätt till ersättning på grund av en rättskränkning är inget skäl i sig att utestänga honom från möjligheten att söka få till stånd en rättslig sanktion. Ofta är det viktigare för den som känner sig förorättad att kränkningen upphör eller att någon form av åtgärd vidtas än att just han kompenseras ekonomiskt. Det från samhällssynpunkt väsentliga är att de ändamål som föranlett en materiell rättsregel får genomslag bland medborgarna. För detta krävs att det finns någon som reagerar på en rättsstridig handling. Det är ur det perspektivet svårt att se några principiella skäl mot att låta enskilda och organisationer föra förbudstalan eller fastställelsetalan i anledning av en rättskränkning, om det kan konstateras att samhällsinstitutionerna inte ensamma klarar av att ingripa mot överträdelser av rättsreglerna. En befogad process är, oberoende av vem som för den, ett bättre alternativ än ingen process alls.

Som vi konstaterat tidigare (se kapitel 6) kan det på goda grunder påstås finnas brister i de offentliga förvaltningsorganens förmåga att i alla situationer ta till vara allmänna intressen. Myndigheternas resurser i fråga om ekonomi och personal är begränsade och räcker i många fall inte till för att ansvarsuppgifterna skall kunna fullgöras helt. Man bör vidare inte se bort från risken att myndighetspersonalen efter ett antal år fångas av de värderingar som råder bland dem man har att övervaka. Lobbyverksamhet, personalöverflyttningar osv. påverkar på lång sikt hur myndigheterna utför sina uppgifter och gör det än svårare att förena å ena sidan rådgivning, information och samarbete med å andra sidan kontroll och ingripanden.

En annan sak är att det kan vara svårt att fastställa innehållet i ett allmänt intresse. Ofta beror svaret på en avvägning mellan motstående hänsyn som var för sig är knutna till breda samhällsgrupper. Hänsyn till näringslivet står mot konsument- och miljöintressen, vad som är till förmån för hyresgäster strider mot fastighetsägarnas bästa, arbetsgivarnas intressen står i motsats till arbetstagarnas intressen osv. Myndigheterna gör sin bedömning av vilka hänsyn som väger tyngst i ett enskilt ärende. Det finns en fara för att myndighetens avvägning inte stämmer överens med lagstiftningens syfte och ändamål och att oklara och svårbedömbara fall inte får en rättslig prövning vid domstol eller någonannan prövningsmyndighet.

Man skall inte se bort från att det kan finnas nackdelar förenade med att tillåta i princip vem som helst att föra talan för att tillgodose gemensamma rättsanspråk. Att ett intresse drivs igenom medför ibland kostnader för det allmänna i form av ersättning till den som har ett motstående intresse som får ge vika. Möjligheterna minskar för myndigheterna att genom information, råd, förhandlingar, ekonomiska styrmedel osv. lösa rättskonflikter utomprocessuellt. En process kan ofta

vara ett samhällsekonomiskt dyrare alternativ än sådana utomprocessuella åtgärder. En rättegång som förs av en enskild som part riskerar att sluta i en förlikn ng som strider mot samhällets önskemål. Rättskipningsorganen öppnas för illojala, chikanösa och på annat sätt oönskade processer. Vår bestämda uppfattning är dock att sådana avarter kan motverkas med hjälp av tämligen enkla processuella medel.

Flera skäl talar alltså för att man bör ompröva grundsynen att stat och kommun i första hand ensamma skall värna om intressen av allmän natur och i stället se frågan ur ett bredare perspektiv. Såväl det offentliga som de enskilda medborgarna och deras organisationer har - var för sig och i samverkan - en viktig funktion att fylla om ändamålen bakom rättsreglerna skall kunna förverkligas. Det är därför angeläget att den som har kraft, mod och vilja att agera ges processuell frihet att medverka till att anspråk som är kollektiva och diffusa drivs igenom.

Det är inte möjligt att uttala sig generellt om vilka reformåtgärder som krävs för att stärka det processuella rättsskyddet för allmänna intressen. Frågan får besvaras utifrån en bedömning av de speciella förhållanden som råder på det enskilda rättsområdet. Allmänt kan dock sägas att det står klart att det på de flesta områden finns behov av att stärka den enskildes och organisationernas behörighet att föra talan om man vill uppnå målen med den materiella lagstiftningen. Flera av de invändningar mot en friare talerätt som nämnts ovan utgår från att det finns ett flertal personer och sammanslutningar med tid och ekonomiska resurser att processa i obstruerande syfte. Enligt vår mening är dessa farhågor betydligt överdrivna. Vi kan i det avseendet bl.a. stödja oss på erfarenheterna från marknadsrätten och miljörätten (se bl.a. SOU 1994:134 s. 12 och s. 128 f.) I övrigt torde de problem som invändningarna aktualiserar kunna mötas med processtekniska lösningar.

Svenska domstolar saknar, i motsats till vad som är fallet i t.ex. Danmark, Norge och Storbritannien, behörighet att utan lagligt stöd blanda sig i en myndighets verksamhet. Den som är missnöjd med en myndighets passivitet kan inte vända sig till allmän domstol med begäran om att rätten ålägger myndigheten att agera på ett visst sätt. Fri- och rättighetskommittén har visserligen i sitt slutbetänkande Domstolsprövning av förvaltningsärenden (SOU 1994:117) föreslagit att det skall införas en möjlighet till s.k. dröjsmålstalan vid allmän förvaltningsdomstol. En sådan talan skall emellertid enligt kommittén endast kunna väckas av en enskild part i ett förvaltningsärende som rör myndighetsutövning mot den enskilde. Vi anser att det finns skäl som talar för att kommitténs förslag bör vidareutvecklas till att gälla alla ärenden där myndigheter genom sin passivitet hindrar att rättskränkningar möts med effektiva sanktioner. Vi har tidigare som exempel på situationer där det

finns ett behov av sådan talan för att skydda allmänna intressen nämnt myndigheternas kontroll- och tillsynsverksamhet inom miljörätten.

Med hänsyn till domstolarnas begränsade kompetens när det gäller att pröva talan om allmänna intressen är rätten att överklaga ett förvaltningsbeslut ett särskilt viktigt rättsmedel för allmänhetens kontroll av den statliga och kommunala förvaltningsverksamheten. Som vi angett tidigare har dock enskilda och organisationer begränsade möjligheter att överklaga till förmån för allmänna intressen.

En reformering av rätten att överklaga innebär ingrepp i en förvaltningsrättslig grundsats som är väl förankrad i svensk rättstradition och rättstillämpning. Klagorätten rör inte bara inomprocessuella frågor utan kan också ha en materiellrättslig betydelse. Sålunda anses t.ex. klagorätt kunna tillmätas betydelse vid tillämpning av principen om skyddat intresse inom skadeståndsrätten. Man måste därför noga fundera på varje konsekvens av en ändring i dessa grundprinciper.

Detta medför att vi begränsar våra synpunkter till miljörätten, där förvaltningsrätten spelar en väsentlig roll i värnandet om enskilda och allmänna intressen. Å andra sidan gör vår genomgång av de materiella bestämmelserna inom miljörätten att vi anser oss kunna vara tämligen utförliga i detta hänseende. Vi vill dock samtidigt framhålla att det enligt vår bedömning kan antas föreligga ett motsvarande reformbehov också på andra rättsområden, som socialförsäkrings- och skatteområdet.

Också på det straffprocessuella området finns det enligt vår mening skäl att se om det inte går att vidga enskildas möjligheter att agera. Målsägandes åtalsrätt är starkt förankrad i svensk rättstradition och rättsuppfattning. Den subsidiära åtalsrätten fyller en viktig funktion dels som en säkerhetsventil i förhållande till hur åklagaren fullgör sin allmänna åtalsplikt, dels som ett bevis på den rättskränktes personliga rätt till och krav på upprättelse. Det är från bl.a. dessa synpunkter olyckligt att det vid brott som hets mot folkgrupp inte anses finnas någon målsägande. Vi har alltså i denna fråga samma uppfattning som Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet för fram i sina betänkanden Mångfald mot enfald Del I och II (SOU 1989:13 och 14). Utredningstiden har dock inte medgett oss att vidareutveckla vår syn i ämnet.

Vi vill också framhålla att det kan finnas goda skäl att överväga att låta Diskrimineringsombudsmannen få föra grupptalan enligt lagen (1994:134) mot etnisk diskriminering på motsvarande sätt som JämO enligt vårt förslag skall kunna föra sådan talan enligt jämställdhetslagen.

Särskilt om rätten att överklaga miljörättsliga tillstånds- och tillsynsbeslut

För rätten att klaga på ett administrativt beslut inom miljörätten är det inte tillräckligt att beslutet angår vederbörande. Klaganden måste vara sakägare. Beslutet måste beröra honom på ett särskilt sätt. Vilka omständigheter som konstituerar sakägarställning skiftar beroende på de lagregler som beslutet rör.

Frågan om en utvidgning av den krets som har klagorätt har berörts i flera utrednings- och lagstiftningsärenden (se bl.a. SOU 1978:80 och 1987:32, prop. 1981/82:130 och 1987/88:85 samt JoU 1978/79:6 och 1987/88:23). Senast har frågan behandlats av Miljöskyddskommittén som i sitt huvudbetänkande Miljöbalk (SOU 1993:27) föreslagit att regeringen ges rätt att meddela föreskrifter om besvärsrätt för bl.a. intresseorganisationer för yrkesfiskare och ideella organisationer som tillvaratar miljövårdsintressen. Vår bedömning är att det finns behov av att överväga en utökning av klagorätten för enskilda och organisationer som går längre än den av Miljöskyddskommittén föreslagna.

Begreppet sakägare, i meningen taleberättigad, har ett mycket varierande innehåll inom miljörätten. Medan i princip var och en som kan lida skada eller olägenhet till följd av en miljöfarlig verksamhet är sakägare enligt miljöskyddslagen är det betydligt svårare att ange vem som har rätt att klaga på ett beslut enligt t.ex. strålskyddslagen. Det är därför svårt att finna en gemensam formel för hur sakägarkretsen bör bestämmas. Å andra sidan gör begreppets skiftande innehåll att det knappast kan hävdas att en ändring av klagorätten står i strid mot någon allmän princip om sakägarbegreppets innebörd.

Det finns flera skäl som brukar anföras mot en utvidgad rätt att överklaga för enskilda och organisationer.

En alltför vid krets av taleberättigade kan till en början stå i strid mot tredje mans krav på att inte behöva utsättas för upprepade processer om samma sak. Det riskerar att leda till rättsosäkerhet och försvårar en långsiktig planering av ekonomisk verksamhet.

Denna invändning har skäl för sig bara om en ny process om samma sak saknar grund. Frågan om ett överklagande är i sak befogat eller inte är emellertid inget som har direkt samband med om klaganden är taleberättigad eller ej. Det är en materiell, inte processuell, fråga att bedöma om en talan har fog för sig eller inte. En sådan ordning ger bästa förutsättningar att förverkliga ändamålen bakom rättsreglerna.

Ett annat motargument är att prövningsmyndigheterna kommer att översvämmas av överklaganden och att antalet chikanösa processer ökar. Erfarenheterna från tillämpningen av lagar som har en vid sakägarkrets, t.ex. miljöskyddslagen, visar inte på att klagorätten missbrukas. Andelen

överklagade tillstånds- och tillsynsbeslut är liten. Det har, såvitt vi känner till, aldrig förts fram förslag om att begränsa rätten för enskilda att överklaga enligt miljöskyddslagen eller andra lagar med en mycket vid sakägarkrets. Diskussionen har tvärtom handlat om att ytterligare utvidga kretsen taleberättigade till att omfatta även ideella organisationer. I detta sammanhang kan nämnas att Plan- och byggutredningen särskilt studerat konsekvenserna av att en mycket vid krets personer har rätt att överklaga beslut enligt plan- och bygglagen. I sitt betänkande Överprövning av beslut i plan- och byggärenden (SOU 1994:134) konstaterar utredningen (s. 128 f.) att antalet beslut som överklagats av någon utanför sakägarkretsen är förhållandevis begränsat och att den utvidgning av klagorätten som skedde vid lagens tillkomst inte lett till några påtagliga effektivitetsförluster. Utredningen föreslår därför att den nuvarande bestämningen av vem som har rätt att överklaga behålls.

Det finns vidare tecken som tyder på att ett begränsat tillträde till prövningsinstanserna är en grogrund för framväxt av utomrättsliga och utomparlamentariska metoder. Internationella bedömare har bl.a. pekat på miljöaktivisters olika agerande i länder med stor respektive liten möjlighet för medborgarna att gå till domstol i allmänna miljöfrågor. I rättssystem där domstolarna intar en tämligen betydelselös ställning som protektor för den enskilde synes medborgarna vara mer benägna att tillgripa åtgärder som ockupationer, avtalsstridiga strejker, blockering av industrianläggningar osv. (The Law Reform Commission-Australia, Report No. 27 Standing in public interest litigation s. 96 f.).

Vi tror inte att antalet överklaganden ökar drastiskt om enskilda och organisationer ges större möjligheter att föra talan. Kostnadsregler samt begränsad rätt till rättshjälp och tillgång till rättsskyddsförsäkring är omständigheter som verkar allmänt hämmande på processbenägenheten. Chikanösa eller på annat sätt uppenbart obefogade processer kan motverkas genom regler om summarisk handläggning eller om förlust av rätten att överklaga för den som missbrukat en sådan rätt. En viss ökning av överklagandefrekvensen måste man självklart räkna med. Vi ser dock inte att detta bör leda till några problem för prövningsmyndigheterna.

Ytterligare skäl som brukar anföras mot en tämligen oinskränkt klagorätt är att det kan uppstå dels handläggningsproblem för den beslutande myndigheten, t.ex. när det gäller kommunikation av handlingar, kallelse till förhandling och liknande, dels svårigheter att avgöra lagakraftfrågor. Vår uppfattning är att dessa farhågor lätt överdrivs.

Som nämnts finns det flera lagar, bl.a. plan- och bygglagen och miljöskyddslagen, med en vid krets taleberättigade. Utformningen av talerätten kan inte sägas särskilt besvära hanteringen av ärenden enligt dessa lagar. Tvärtom ger de prov på att uppkomsten av dessa problem kan motverkas rent lagtekniskt på ett tämligen enkelt sätt. Procedur- och

lagakraftfrågor utgör därför ingen bärande invändning mot en utvidgning av klagorätten.

Man kan vidare tänka sig att en reformerad rätt att överklaga i vissa situationer leder till merkostnader för det allmänna. Miljövårdande åtgärder innebär inte sällan intrång i enskildas rådighet över mark och annan egendom. Ibland blir det fråga om rent expropriativa förfaranden. Myndigheternas agerande kan då styras av ekonomiska överväganden, av om det finns budgetmedel att finansiera t.ex. tillskapandet av ett naturvårdsområde eller en byggnadsminnesförklaring.

Vi anser inte att det är en sak för enskilda eller organisationer att i dessa fall få till stånd åtgärder om de materiella rättsreglerna utgår från att det görs sådana ekonomiska överväganden. I många fall går det emellertid inte att finna lagstöd för att vidtagandet av en miljövårdande åtgärd på detta sätt skall styras av ersättningsfrågan. Myndigheternas agerande beror i sådant fall på egna interna prioriteringar. Det saknas då anledning att hålla dörren stängd för en överprövning av det riktiga i myndighetens bedömning.

En ökad möjlighet för enskilda och organisationer att föra talan mot passivt eller felaktigt myndighetsagerande är en viktig beståndsdel i den pluralistiska grundsyn vi har på hur rättsskyddet för enskilda och allmänna intressen bör vara utformat. Det är ett sätt att bättre ta till vara allmänhetens engagemang i miljöfrågor och den kompetens som finns hos medborgare och organisationer. Det är också ett sätt att göra det möjligt för de offentliga organen att använda sina begränsade resurser på de områden där behovet av deras insatser är allra störst. Fördelarna med en sådan reformåtgärd kan, vid ett närmare övervägande, visa sig väga tyngre än de eventuella problem som kan förutses.

25.2 Grupptalan i brottmål

Den lag om grupprättegång som vi föreslår skall införas behandlar endast talan som skall handläggas enligt reglerna i rättegångsbalken om tvistemål. Det blir alltså inte möjligt att med stöd av lagen kumulera en talan om enskilda civilrättsliga anspråk med ett åtal för brott. Vi vill dock här framhålla att en sådan möjlighet kan ge väsentliga processekonomiska fördelar, förbättra målsägandenas utsikter att erhålla kompensation och medverka till att skadeståndsreglerna uppfyller sin preventiva funktion.

Åklagaren intar redan i dag när han för målsägandens talan en ställning som i flera hänseenden påminner om den som en gruppföreträdare kommer att ha i en grupprättegång enligt vårt förslag. Det är åklagaren som ensam utvecklar och argumenterar för målsägandens

sak, beslutar om vilken bevisning som skall åberopas, uppträder vid rätten osv. Något fullmaktsförhållande mellan åklagaren och målsägan-den föreligger inte.

Den största principiella skillnaden mellan åklagarens målsägandetalan och en av oss föreslagen grupptalan är att åklagarens talerätt är beroende av anmälan från målsäganden medan en grupptalan bygger på automatiskt medlemskap med rätt att träda ur gruppen. Att låta åklagaren föra talan utan krav på anmälan från målsägandena kräver särskilda regler till skydd för gruppmedlemmarna. Enligt vår mening krävs dock inte några mer genomgripande lagtekniska åtgärder för att utveckla åklagarens målsägandetalan till en renodlad offentlig grupptalan. Möjligen kan man skapa ett väl fungerande system bara genom att göra vissa bestämmelser i vårt förslag till lag om grupprättegång tillämpliga när åklagaren för talan om enskilt anspråk för en grupp målsägande. Vi tänker här bl.a. på regler om särskilda processförutsättningar, handläggning av individuella förhållanden och överklagande.

Emellertid måste man också ta i beräkning att domstolen kan finna att handläggningen av skadeståndstalan och åtalet bör skiljas åt eller att domen överklagas i skadeståndsdelen men inte i ansvarsdelen. Enligt gällande rätt förlorar i sådant fall åklagaren sin behörighet att föra målsägandens talan. Vi anser att det finns goda ändamålsskäl för att denna ordning bör bestå. Kumulation av mål om enskilt anspråk med åtal för brott motiveras främst av att talan rör i huvudsak samma rätts- och bevisfrågor. Kräver skadeståndstalan särskild utredning eller rör den komplexa civilrättsliga rättsfrågor brukar målen som regel skiljas åt av domstolen. Åklagaren skulle bli alltför tungt belastad om han tvingades att företräda målsäganden också i dessa fall, i synnerhet om åklagaren för talan för en stor grupp målsägande. Man bör därför inte utsträcka behörigheten för åklagaren att agera utanför straffprocessens ramar.

Med hänsyn till detta kräver grupptalan genom åklagare särskilda föreskrifter om byte av gruppföreträdare vid en övergång från brottmål till tvistemål eller om att grupprättegången skall upphöra i sådant fall. Också andra övergångsbestämmelser kan behövas. Vi ser dock inte att det skall vara förenat med några större svårigheter att utforma ett regelsystem som tillgodoser de här berörda hänsynen.

Grupptalan i brottmål bör inte begränsas till fall då åklagaren för talan. Det bör även vara möjligt att kumulera enskild grupptalan, organisationstalan och offentlig grupptalan som förs av någon annan än åklagaren med åtalet. En sådan reform torde kräva än färre särskilda bestämmelser än vid åklagartalan eftersom gruppföreträdaren kommer att kunna behålla sin behörighet att föra talan för en grupp även om målen särskiljs. I detta sammanhang kan nämnas att det i Frankrike förs

organisationstalan på konsumentområdet främst i samband med åtal för brott. Erfarenheterna där kan vara värda att studera närmare.

25.3 Beräkning och fördelning av skadestånd

Vi har tidigare flera gånger framhållit att ett införlivande av grupptalan i svensk rätt inte kräver några materiellrättsliga ändringar. Vår genomgång av konsumenträtten och miljörätten visar att en representativ taleform är väl lämpad att användas på gruppanspråk oavsett om talan gäller förbud, fastställelse eller ekonomisk fullgörelse. Institutet grupprättegång kräver inte att man raserar grundläggande skadeståndsoch ersättningsprinciper, vilket ibland hävdas av personer som anser det främmande att någon skall tillåtas att föra talan för annans räkning utan att ha uppdrag till det.

Samtidigt skall det inte bortses från att bestämmelser som bygger på att skadestånd och annan ersättning skall beräknas individuellt i vissa fall kan göra en grupprättegång besvärlig att hantera, ibland t.o.m. omöjlig att genomföra. Detta är i sig inget att anmärka mot om bara de skadelidande i stället kan processa själva för att få ut sin ersättning. Som vi konstaterat tidigare är emellertid så inte alltid fallet. Särskilt vid anspråk som har ett litet ekonomiskt värde saknar den enskilde reell tillgång till ett effektivt prövningsorgan. Domstolstalan är för dyrbart och omständligt. Alternativa tvistlösningsinstanser står inte öppna för alla typer av anspråk. Tillgängligheten begränsas av sakliga kompetensregler, beloppsgränser, skriftlig handläggning och liknande förhållanden. I andra situationer hämmar psykologiska, ekonomiska, sociala och andra icke-rättsliga faktorer den enskilde från att driva igenom sin rätt.

En iakttagelse som ofta återkommer när man studerar masskränkningar som inte möts med effektiva sanktioner är att behovet av handlingsdirigering (prevention) är mer framträdande än vikten av att den skadelidande kompenseras (reparation). Det kan därför på goda grunder sättas i fråga om inte en representativ taleform i förening med en ändring av beräkningsgrunderna kan framstå som en mer ändamålsenlig reformåtgärd än att underlätta för varje skadelidande att själv göra sin rätt gällande vid domstol eller på annat sätt. Mycket talar för att det senare alternativet blir både mer kostsamt och mindre effektivt.

Effektivitetsskäl talar också mot att man söker lösa dessa problem genom kriminalisering. Företagsbot är ett exempel på en metod att försöka få till stånd sanktioner i situationer där det mesta talar för att något skadeståndsanspråk inte kommer att framställas därför att det rör sig om obetydliga belopp för var och en av de drabbade och skadevållaren samtidigt kan ha beretts stora förtjänster (jfr NJA II 1986 s. 62 f.).

Erfarenheterna av företagsboten visar att straffrättsliga sanktioner är ett trubbigt instrument att använda sig av i dessa fall.

Det bör påpekas att vi endast förordar att det görs överväganden om nya principer för beräkning och fördelning av skadestånd. Frågor som rör om skadeståndsskyldigheten i särskilda fall bör grundas på vållande eller följa strikt, vilka beviskrav som skall ställas upp för att adekvat kausalitet skall anses föreligga och dylikt kan visserligen också påverka en grupprättegångs ändamålsenlighet. Såvitt vi kan bedöma kan emellertid reformåtgärder på dessa områden komma att förändra skadevållarens ansvar på ett helt annat sätt än om man begränsar övervägandena till frågan om beräkning och fördelning av ersättning för de skador som gruppens motpart enligt en sedvanlig prövning av skadeståndsskyldigheten i sig skall svara för.

Vi menar att man måste ta fasta på att det i vissa situationer är omöjligt att beräkna en individuell skadas värde på det sätt som normalt skall ske enligt svenska ersättningsregler. Accepterar man i sådant fall inte andra beräkningsgrunder kommer rättskränkningar att lämnas osanktionerade trots att det står alldeles klart att enskilda personer vållats skador som sammanlagt uppgår till betydande belopp. Det är inte tillfredsställande att rättssystemet lämnar öppet för oseriösa personer att skaffa sig betydande vinster genom handlingar som ger små individuella skador för många människor.

Det skall för tydlighetens skull sägas att vi inte förespråkar att det i svensk rätt införs regler som gör det möjligt att överkompensera skadelidande (s.k. punitive damages) på det sätt som är fallet i flera andra länder. Vår strävan är endast att den ersättning som enligt gällande rättsregler en skadevållare är skyldig att betala verkligen döms ut och att detta inte skall hindras av att det i vissa fall kan vara svårt att bestämma hur mycket envar ersättningsberättigad skall ha i individuell ersättning.

Som typfall på situationer där vi menar att gällande rätt är bristfällig kan hänvisas till de i kapitel 6 angivna exemplen om otillåtet utsläpp av giftiga ämnen i en vattentäkt och om falskdeklarerat kött. I båda dessa fall går det att med tillräcklig noggrannhet beskriva och avgränsa gruppen och att med hjälp av schablonisering, skönsuppskattning och andra förenklade beräkningsmetoder fastställa den totala skada som vållats gruppens medlemmar. I det s.k. köttfallet vore det sålunda möjligt att fastställa en genomsnittlig differens mellan det pris som konsumenterna betalat och det "riktiga" priset och att utifrån säljarens bokföring beräkna hur mycket kött som sålts med felaktigt pris. Självklart får man i sådant fall låta den osäkerhet som beräkningen kan vara förenad med komma säljaren till godo så att han inte får återbetala mer än den oskäliga vinst han gjort.

Många gånger kan det vara omöjligt att identifiera och spåra upp alla konsumenter som är berättigade till ersättning. Man kan då tänka sig att de inprocessade medlem används så att gruppmedlemmarna ändå på något sätt får del av ersättningen. Internationellt betecknas sådana alternativa användningssätt ofta med termerna cy-près och fluid recovery. Det kan här antecknas att man både i Australien och i de canadensiska provinserna Ontario och Quebec infört bestämmelser om sådan förenklad beräkning och fördelning av skadestånd i sina lagar om grupptalan.

De här framförda tankegångarna är inte helt främmande för svensk rätt. Vår rättsordning accepterar redan att man ger skadelidande bevislättnader om det är svårt att uppskatta och värdera en skada eller om detta är förenat med oproportionerligt höga kostnader (jfr 35 kap. 5 § RB). Och ideell skada beräknas närmast undantagslöst utifrån standardiserade normer och schablonbaserade tabeller. Vi har också tidigare påpekat att de principer som Högsta domstolen slagit fast när det gäller kommuners återbetalningsskyldighet för överuttag av va-avgift ligger mycket nära ovan nämnda cy-près-teknik.

Avslutningsvis vill vi i ett avseende förorda att det övervägs reformåtgärder som innefattar ändringar också av själva skadeståndsskyldigheten i sig. Det gäller rätten till skadestånd vid brottet hets mot folkgrupp. Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet uttalade i sitt betänkande Mångfald mot enfald Del I (SOU 1989:13) att det "måste bli en lagstiftningsuppgift i framtiden att reformera process- och skadeståndsrätten så att även sådana kränkningar blir möjliga att angripa av dem, som blivit utsatta för brottet". Vi instämmer i denna bedömning.

VIII

FÖRFATTNINGS-KOMMENTAR

26 Förslaget till lag om grupprättegång

Utredningen föreslår att det införs en särskild lag om grupprättegång vid allmän domstol. Lagen skall begränsas till att innehålla föreskrifter som avviker från bestämmelserna i rättegångsbalken. I övriga hänseenden skall alltså balkens regler tillämpas.

Lagförslaget innehåller ett stort antal paragrafer. Flera bestämmelser är emellertid av sådan karaktär att de får antas komma att tillämpas sällan. Andra regler har ett sådant innehåll att man kan sätta i fråga om de inte borde samlas i en särskild förordning. Vi har dock i överensstämmelse med den lagstiftningsteknik som präglar rättegångsbalken valt att införa samtliga bestämmelser i lagen.

I kapitel 27 presenterar vi författningsförslag om grupptalan enligt miljöskyddslagen och miljöskadelagen vid fastighetsdomstol och i lönediskrimineringstvister vid Arbetsdomstolen. Vid dessa typer av talan skall lagen om grupprättegång tillämpas, om inte annat framgår av lagen om fastighetsdomstolar eller arbetstvistlagen. Med hänsyn till detta förekommer det i kommentaren till förevarande lag överväganden som anknyter också till talan vid fastighetsdomstol och Arbetsdomstolen.

Allmänna bestämmelser

Definitioner

1 § Med grupptalan menas i denna lag en talan som någon för som kärande eller svarande för flera personer med rättsverkningar för dem, trots att de inte är parter i målet. Grupptalan kan väckas som enskild grupptalan, offentlig grupptalan eller organisationstalan.

En rättegång där grupptalan förs kallas grupprättegång.

Med gruppen menas i denna lag de personer vars anspråk omfattas av en grupptalan.

I *första stycket* ges en kort beskrivning av de egenskaper som särskilt utmärker en grupptalan och skiljer den från en ordinär individuell talan (se avsnitt 11.1).

Det finns inga allmänt godtagna definitioner av begreppen grupprättegång och grupptalan. Men all lagstiftning som vi har studerat på området har vissa gemensamma drag som kan sägas utgöra själva kärnan i taleformen. Det är dels frågan om att någon utan uppdrag processar för andras räkning, dels det förhållandet att gruppmedlemmarna omfattas av domens rättskraft trots att de inte är parter i målet.

Grupprättegång är ett vidare begrepp än grupptalan. Sålunda omfattar termen grupprättegång all talan som förs i målet, dvs. också en individuell talan, medan grupptalan åsyftar enbart den talan som förs på gruppens vägnar - antingen på kärandesidan eller på svarandesidan. Vad som menas med en grupp definieras i paragrafens tredje stycke.

Paragrafen avser endast att ge uttryck för de säregenskaper som utmärker en grupprättegång. Bestämmelsen är att betrakta som en deklaration av dessa förhållanden, som en upplysning om processformens allmänna karaktär. Avsikten är således inte att slå fast bestämda rekvisit som domstolen skall pröva i målet. Frågan om lagens tillämpningsområde, förutsättningarna för att domstolen skall ta upp en talan för eller mot en grupp osv. behandlas på annan plats i lagen.

Man brukar allmänt tala om tre former av grupptalan, dels offentlig grupptalan och dels två typer av privat grupptalan, nämligen enskild grupptalan och organisationstalan. Som framgår av paragrafen omfattar lagen samtliga tre former. Av första stycket kan också utläsas att grupptalan kan förekomma på både kärande- och svarandesidan. Talan mot en grupp får dock bara inledas av den som kan vara kärande i en rättegång mot var och en av gruppmedlemmarna. Detta framgår av 5-9 §§.

Enligt 5 § får enskild grupptalan väckas av en medlem i gruppen. Också en juridisk person - ett företag, en organisation eller en statlig eller kommunal myndighet - kan, t.ex. på grund av en egen fordringsrätt, tillhöra gruppen och ha rätt att föra enskild grupptalan. Offentlig grupptalan och organisationstalan är däremot avsedda endast för processer som inte angår statens, kommunens eller organisationens egna rättsförhållanden.

Tillämpningsområde

2 § *En grupprättegång enligt denna lag får avse anspråk som kan tas upp av allmän domstol enligt reglerna i rättegångsbalken om tvistemål.*

Det finns särskilda bestämmelser om grupprättegång i arbetstvister och i fastighetsmål.

I denna paragraf ges en allmän bestämmelse om tillämpningsområdet för lagen om grupprättegång. Som behandlats i avsnitt 11.2 har vi funnit det mest ändamålsenligt att låta en allmän lag om grupprättegång avse endast civila tvister vid allmän domstol.

Begreppen allmän domstol och tvistemål är inte definierade i rättegångsbalken eller någon annan författning. De har dock en sådan förankring i svensk processrättslig tradition att det inte bör uppstå några problem för domstolarna att avgöra i vilken mån en tvist faller inom lagens tillämpningsområde eller inte.

Ledning för att bestämma allmän domstols kompetensområde kan huvudsakligen sökas i 10 kap. 17 § RB (jfr även 4 § RP). I denna paragrafs första stycke 1 sägs att rätten inte är behörig att ta upp en tvist som skall tas upp av någon annan myndighet än domstol eller av särskild domstol eller som enligt lag eller författning skall omedelbart prövas av skiljemän. Stadgandet anger sålunda avgränsningen mellan dels domstols och administrativ myndighets behörighet, dels allmän och särskild domstols kompetens.

När en tvist skall tas upp av en annan myndighet än domstol framgår inte av rättegångsbalken. Hur gränslinjen mellan domstol och annan myndighet närmare skall bestämmas får i stället avgöras utifrån allmänna principer hämtade från doktrin och fastslagna i praxis. Om detta kan i korthet sägas följande. Domstol är normalt behörig att ta upp en talan som grundas på civilrättsliga regler, oavsett om talan riktar sig mot ett privaträttsligt eller ett offentligrättsligt subjekt. Vilar däremot det anspråk som tvisten rör på offentligrättslig grund, anses domstolens kompetens bero av om en förvaltningsmyndighet har tillerkänts en exklusiv beslutanderätt eller inte. Åligger det enligt ett författningsbemyndigande förvaltningsmyndigheten att allsidigt och slutgiltigt pröva frågan, kan denna inte dessutom komma under domstols bedömning.

Som exempel på särskilda domstolar kan nämnas Arbetsdomstolen och Marknadsdomstolen. Även fastighetsdomstol och vattendomstol är att betrakta som särskilda domstolar vid tillämpning av 10 kap. 17 § RB. Däremot är sjörättsdomstol att anse som allmän domstol. Detsamma gäller Stockholms tingsrätt som exklusivt forum vid behandling av patentmål och, sannolikt, vid handläggning av mål enligt konkurrenslagen (1993:20).

Det senare leder in på en annan fråga, nämligen i vilken mån lagen om grupprättegång är tillämplig på en tvist som skall tas upp av allmän domstol i första instans men där överklagande sker till särskild domstol. Förutom angivet exempel angående mål enligt konkurrenslagen, som fullföljs till Marknadsdomstolen, kan nämnas arbetsrättsliga tvister som väcks vid tingsrätt och där överklagande sker till Arbetsdomstolen. Så som förevarande paragrafs första stycke är utformat faller sådana tvister

utanför lagens tillämpningsområde. Vi lägger emellertid i detta betänkande också fram förslag om regler om grupprättegång inom specialprocessen, till vilka paragrafens andra stycke hänvisar. Dessa bestämmelser är utformade med förevarande lag som grund och är anpassade för en processordning med en allmän underrätt som första instans och en särskild domstol som överinstans.

Enligt 34 kap. 1 § RB skall domstolen självmant beakta rättegångshinder om inte annat är stadgat. Eftersom rättegångsbalken är subsidiärt tillämplig i en grupprättegång och någon särbestämmelse inte föreslås skall således rätten alltid ex officio pröva att rekvisiten i förevarande paragraf föreligger, dvs. att talan rör en civil tvist som får tas upp av allmän domstol. Likaså har högre rätt att oavsett invändning från part pröva den lägre rättens behörighet att handlägga ett mål enligt lagen om grupprättegång.

Samma rekvisit - civil tvist och allmän domstol - prövas vid individuell talan enligt reglerna i 10 kap. RB. Frågan är om detta innebär någon skillnad i fråga om domstolens möjlighet att pröva behörighetsfrågan. Den situationen bör nämligen undvikas att en och samma domstol å ena sidan anses behörig att ta upp tvisten enligt forumreglerna i 10 kap. RB men å andra sidan skall avvisa en talan för eller mot en grupp därför att förutsättningarna i förevarande paragraf inte är uppfyllda. Så kan bli fallet om forumfrågan vid individuell talan skall prövas endast efter invändning från part.

Att tvisten inte enligt 10 kap. 17 § första stycket 1 RB faller under annan myndighets, särskild domstols eller (i vissa fall) skiljemäns kompetensområde skall beaktas ex officio av både underrätt och överinstans. Prövningen av rekvisitet *allmän domstol* enligt denna paragraf och forumprövningen enligt 10 kap. RB är därmed densamma.

Däremot kan det beträffande rekvisitet *civil tvist* i något fall anses tveksamt om domstolens prövningsrätt av lagens tillämplighet sammanfaller med rätten att pröva behörigheten enligt 10 kap. RB. Vi tänker då på den situationen att en grupptalan omfattar anspråk som faller under lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden (jfr 10 kap. 17 § första stycket 7 RB). Väl tas dessa ärenden upp av allmän underrätt men inte för handläggning i den för tvistemål stadgade ordningen, även om rättegångsbalkens regler därom enligt 11 § ärendelagen är subsidiärt tillämpliga.

34 kap. 1 § RB gäller också för underrättens skyldighet att självmant pröva sin behörighet i förhållande till 10 kap. 17 § första stycket 7 RB. Däremot får enligt 10 kap. 19 § RB högre rätt pröva den frågan endast efter yrkande från part. Fullföljs en talan enligt lagen om grupprättegång där ett sådant anspråk ingår kan det sålunda inträffa att högre rätt å ena sidan anser lägre rätt som behörigt forum enligt 10 kap. RB men å andra

sidan finner att en talan enligt förevarande lag (men inte en individuell talan) bör avvisas därför att den strider mot rekvisiten i denna paragraf.

Det är svårt att tänka sig ett sådant grupptalanfall men skulle situationen uppkomma bör frågan lösas utifrån de ändamålsöverväganden som ligger bakom såväl denna lag som forumbestämmelserna i rättegångsbalken. Visserligen kan detta innebära att lagens tillämplighet i viss mån kommer att disponeras av parterna. Vi ser dock inte det som någon större olägenhet med hänsyn till det begränsade område som dispositionsmöjligheten omsluter.

Lagens tillämpningsområde är, som nämnts, begränsat till tvistemål. Straffprocess och rättsvård enligt ärendelagen faller alltså i princip utanför. Det innebär att grupptalan om enskilt anspråk i samband med åtal för brott inte kan föras med stöd av lagen. Visserligen prövas sådana anspråk med tillämpning av flera tvistemålsregler men talan betraktas enligt rättegångsbalken ändock som en del i ett brottmål (se Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 179). Vi föreslår i detta betänkande ingen särskild reglering av grupptalan i brottmål men förordar att frågan utreds vidare (se avsnitt 25.2).

Rättegångsbalkens tillämplighet

3 § Bestämmelserna i rättegångsbalken om tvistemål gäller i en grupprättegång, om inte annat sägs i denna lag.

En gruppmedlem skall likställas med part vid tillämpning av 5 kap. 6 §, 6 kap. 2 och 9 §§, 9 kap. 1 och 3 §§, 12 kap. 4 §, 13 kap. 1, 2 och 6 §§, 14 kap. 1 - 7 a §§, 35 kap. 4 §, 36 kap. 1 och 3 §§, 37 kap. 1 - 3 §§, 38 kap. 2 och 3 §§ samt 7 § första stycket, 40 kap. 2 §, 42 kap. 8 § första stycket fjärde meningen och 12 § första stycket andra meningen, 43 kap. 6 §, 44 kap. 10 § andra stycket, 49 kap. 2 och 12 §§, 54 kap. 2 § och 11 § tredje stycket andra punkten och 59 kap. 1 § andra punkten rättegångsbalken.

Vi har i kapitel 11 redovisat de överväganden som ligger till grund för vår ståndpunkt att handläggningen av en grupprättegång i möjligaste mån bör ske med tillämpning av rättegångsbalkens bestämmelser om rättegången i tvistemål. Även om den representativa processen medför att rättegångsbalkens regler måste ändras i vissa avseenden skall samma bestämmelser tillämpas vid både talan för eller mot en grupp och individuell talan i det alldeles övervägande antalet frågor. Det stora flertalet paragrafer i rättegångsbalken har alltså samma tillämpning vid en individuell talan och en talan som rör en grupp. Att rättegångsbalken är subsidiärt tillämplig framgår av *första stycket*.

Förevarande paragraf anger inte i vilken mån en grupprättegång skall handläggas med tillämpning av rättegångsbalkens bestämmelser om dispositiva eller indispositiva tvistemål. En orsak till det är att grupptalan kan tänkas komma i fråga avseende båda målkategorierna. Dispositiviteten bör därför bedömas med hänsyn till hur förhållandet är vid en individuell talan rörande anspråken i fråga.

Att uppmärksamma är emellertid att en talan enligt lagen om grupprättegång aldrig låter sig inordnas helt under det regelkomplex som gäller för dispositiva mål. Hänsyn till frånvarande gruppmedlemmars rättssäkerhet, men också motpartens och samhällets intressen, gör att parterna i vissa situationer inte kan ges lika stort inflytande över processföremålet och processens gång som vid en reguljär dispositiv talan. Vilka avvikelser från ett måls normala dispositivitet som skall gälla vid en grupptalan framgår av bestämmelserna i denna lag (se bl.a. 49 §). I de allra flesta hänseenden gäller dock att mål om grupptalan skall handläggas på samma sätt som en individuell talan om anspråket i fråga.

En gruppmedlem är part i en grupprättegång bara om han har intervenerat. Detta har betydelse för bl.a. medlemmens rättegångskostnadsansvar. I vissa hänseenden skulle det emellertid rimma dåligt med de ändamålssynpunkter som ligger bakom rättegångsbalkens regler att betrakta en passiv gruppmedlem som en tredje man. Detta gäller bl.a. i jävsfrågor, i bevishänseende och när det gäller förening av mål. I förevarande paragrafs *andra stycke* anges ett antal paragrafer i rättegångsbalken som skall tillämpas på en sådan gruppmedlem som om han är part. Som anges i avsnitt 20.2.4 gäller detta också när rätten tillämpar en paragraf som hänvisar eller på annat sätt ansluter till en bestämmelse som räknas upp i andra stycket.

Rättens sammansättning

4 § Tingsrätten får även i andra fall än som avses i 1 kap. 3 c § rättegångsbalken ha den sammansättning som är föreskriven för huvudförhandling när bevis tas upp utom huvudförhandling och när en fråga enligt 64 § prövas, om det föreligger särskilda skäl med hänsyn till målets eller frågans beskaffenhet.

Bestämmelserna i 1 kap. 3 d § rättegångsbalken gäller inte i en grupprättegång.

Enligt 1 kap. 3 § RB är en tingsrätt domför med en lagfaren domare. Undantag från detta gäller enligt 1 kap. 3 a § RB vid huvudförhandling. Rätten skall då normalt bestå av tre domare. Dessutom sägs i 1 kap.

3 c § RB att om ett mål avgörs utan huvudförhandling eller om rätten har att pröva en rättegångsfråga får tingsrätten ha den sammansättning som är föreskriven för huvudförhandling.

Sistnämnda bestämmelse gäller som synes inte frågor som är att hänföra till själva saken. Sålunda kan tingsrätten inte avvika från domförhetsregeln i 1 kap. 3 § RB vid bevisupptagning utom huvudförhandling, om bevisningen hänför sig till saken i målet. Sådan bevisupptagning kan ibland vara ett värdefullt verktyg för att lösa handläggningsproblem i en grupprättegång på ett så snabbt, billigt och enkelt sätt som möjligt. Särskilt gäller detta om gruppen består av många personer med stor geografisk spridning. Det kan då i speciella situationer vara en betydande fördel för en effektiv målhantering att bevisupptagningen kan hållas med samma domare i rätten som skall delta vid huvudförhandlingen. Som exempel på detta kan nämnas att bevisningen i ett visst avseende finns koncentrerad till en ort långt från tingsstället. Processekonomiska skäl kan i så fall motivera att rätten beger sig till den ort där bevisningen finns i stället för tvärtom. Förevarande paragrafs *första stycke* innebär att tingsrätten i situationer som dessa ges möjlighet att med stor sammansättning företa bevisupptagningen utom huvudförhandling.

Det är inte lätt att dra en tydlig gränslinje kring vilka frågor som skall anses höra till rättegången. Visserligen torde enligt vår mening frågan om godkännande av ett riskavtal enligt 64 § vara att betrakta som en rättegångsfråga. För att undanröja eventuella tveksamheter sägs dock i förevarande paragraf att rätten vid en sådan prövning får ha den sammansättning som är föreskriven för huvudförhandling, under samma förutsättningar som gäller enligt 1 kap. 3 c § RB.

Undantagsregeln om att tingsrätten skall bestå av tre domare vid huvudförhandling gäller inte i alla mål. Så skall enligt rättegångsbalken tingsrätten alltid bestå av ensamdomare i s.k. småmål. Det kan inte uteslutas att det någon enstaka gång väcks talan för eller mot en grupp med ett totalt yrkande som ligger under beloppsgränsen för småmål. De särskilda rättssäkerhetsintressen som präglar förfarandet i grupptalanprocesser gör att rättens sammansättning vid huvudförhandling och i övrigt bör kunna anpassas till målets och de aktuella frågornas svårighetsgrad. Småmålsregeln i 1 kap. 3 d § RB tillåter inte denna flexibilitet. Bestämmelsen skall därför inte tillämpas i mål enligt denna lag. En föreskrift om detta finns angiven i förevarande paragrafs *andra stycke*.

Förutsättningar för en grupprättegång

Talerätt

5 § Enskild grupptalan för en grupp får inledas av en medlem i gruppen. Talan mot en grupp får inledas av den som kan vara kärande i en rättegång mot var och en av gruppmedlemmarna.

I denna och de tre följande paragraferna utpekas de rättssubjekt som är behöriga att inleda en grupprättegång. Innehållet i förevarande bestämmelse behandlas i avsnitt 12.5.2.

För att få inleda enskild grupptalan för en grupp krävs enligt *första stycket* att käranden är medlem i gruppen. Med det menas att vederbörande skall ha behörighet att vara part i en rättegång rörande något av de anspråk som talan avser. Om käranden är medlem eller inte får prövas på samma sätt som när domstolen tar ställning till om den som väcker talan i en individuell process har talerätt. I de allra flesta fall räcker det sålunda med ett påstående från käranden om att han är på visst sätt berättigad gentemot motparten för att medlemskravet skall anses uppfyllt.

Det bör i detta sammanhang sägas att domstolen också har att ta ställning till om gruppmedlemmarna har talerätt. Detta framgår inte av paragrafen utan följer av allmänna processuella grundsatser. Också här är det som regel tillräckligt att käranden framställer ett yrkande för medlemmens räkning.

Av det sagda följer även att rätten i de undantagsfall då ett påstående inte är tillräckligt för att grunda talerätt måste göra en noggrannare prövning av att det inte föreligger något hinder för rättegång i det hänseendet. Frågan får utredas på samma sätt som vid en vanlig rättegång. Det kan bl.a. bli aktuellt att hålla ett särskilt sammanträde eller att införskaffa upplysningar från enskilda gruppmedlemmar. Den som väcker talan har normalt att styrka processförutsättningen. Föreligger det särskilda omständigheter kan beviskravet sättas lägre.

Vid talan om fastställelse enligt 13 kap. 2 § första stycket RB gäller att talan måste angå ett rättsförhållande vars ovisshet länder käranden till förfång. Sistnämnda krav gör det som regel obehövligt med en särskild talerättsprövning vid sådan talan. Det bör här uppmärksammas att förfångsrekvisitet vid en grupptalan skall avse respektive medlems förhållande till den gemensamma motparten. Processförutsättningen får som huvudregel anses uppfylld så snart den som väcker talan gör ett påstående om att rekvisitet är uppfyllt i förhållande till både sig själv och övriga i gruppen.

I paragrafens *andra stycke* regleras frågan om vem som kan inleda en grupprättegång där gruppen uppträder på svarandesidan.

Talan mot en grupp kan väckas av den som enligt sedvanliga regler och principer kan vara part i rättegångar angående anspråken i fråga. Vederbörande skall alltså ha talerätt rörande samtliga de sakförhållanden som processen avser. Gäller rättegången fastställelsetalan skall förfångsrekvisitet för käranden vara uppfyllt i förhållande till ettvart av de rättsförhållanden som målet angår.

Talan skall riktas mot gruppen. Käranden behöver inte välja ut en namngiven motpart som svarande i målet. Domstolen kommer, om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda, att utse någon att som part företräda gruppen i rättegången (se 17 §).

Grupprättegång enligt andra stycket är i övrigt att behandla i huvudsak på samma sätt som en process där det förs grupptalan på kärandesidan. De särskilda hänsynstaganden som kan behöva göras i anledning av att gruppen uppträder på svarandesidan redovisas i samband med övervägandena i övrigt av talans utformning enligt förevarande lag.

6 § Organisationstalan får väckas av

1. en sammanslutning av konsumenter eller löntagare i tvister mellan konsumenter och en näringsidkare rörande någon vara, tjänst eller annan nyttighet som näringsidkaren i sin yrkesmässiga verksamhet erbjuder konsumenter för huvudsakligen enskilt bruk, och

2. en ideell förening som har till ändamål att tillvarataga naturskydds- och miljöskyddsintressen eller en sammanslutning av yrkesverksamma inom fiske-, jordbruks-, ren- och skogsbruksnäringen, i tvister om ersättning för miljöskada.

Det som sägs i första stycket gäller också en sammanslutning av sådana organisationer som nämns där.

En organisationstalan får omfatta även en annan tvist än som sägs i första stycket, om det har betydande fördelar med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter att tvisterna handläggs gemensamt.

Paragrafen anvisar vilka organisationer som har rätt att väcka grupptalan utan att vara medlem i gruppen. Är sistnämnda rekvisit uppfyllt blir talan att betrakta som en enskild grupptalan enligt 5 §. Det nu sagda innebär att organisationstalan endast kan inledas genom ansökan om stämning. Ett byte av taleform enligt 14 § kan bara ske på ansökan av käranden i målet, dvs. någon som har talerätt. Vid organisationstalan uppträder vidare gruppen alltid på kärandesidan. Detta och andra frågor om organisationstalan behandlas i avsnitt 12.5.3.

För att få väcka talan räcker det inte med att en organisation har talerätt enligt förevarande bestämmelse. Den måste dessutom vara parts- och processbehörig. Rekvisiten för det återfinns i 11 kap. 2 § RB. För partsbehörigheten krävs att organisationen har rättssubjektivitet, att den kan ikläda sig rättigheter och skyldigheter. Och för processbehörigheten förutsätts att det finns en behörig ställföreträdare som kan föra organisationens talan. I övrigt hänvisas till avsnitt 12.5.3.

I lagtexten används omväxlande termerna organisation, sammanslutning och förening. Om begreppens betydelse i detta sammanhang kan sägas följande. Preciseringen av de talerättsbehöriga rättssubjekten ger vid handen att organisationstalan kan föras enbart av privaträttsliga associationer. Korporationer, samfälligheter och andra liknande organisationer med mer eller mindre starka offentligrättsliga inslag faller utanför den behöriga kretsen av associationer. Genom medlemskravet i 7 § framgår dessutom att det skall vara fråga om personsammanslutningar eller organisationer som består av sådana sammanslutningar. Vidare förutsätts att organisationerna har till uppgift att genom sin verksamhet främja ett visst för medlemmarna gemensamt ändamål.

I *punkt 1* sägs att konsument- och löntagarorganisationer får väcka talan i tvister som rör någon vara, tjänst eller annan nyttighet som en näringsidkare i sin yrkesmässiga verksamhet erbjuder konsumenter för huvudsakligen enskilt bruk. Rekvisiten har förebilder inom marknadsrätten och konsumentskyddslagstiftningen.

För att betraktas som en sammanslutning av här åsyftat slag skall organisationen ha till syfte att ta till vara medlemmarnas intressen som konsumenter eller löntagare. Att avgöra om så är fallet torde som regel inte medföra några svårigheter för domstolarna. Skulle tvivel eller oklarhet uppstå kan ledning hämtas från den marknadsrättsliga lagstiftningen och avgöranden i Marknadsdomstolen.

Bestämningen av kompetensområdet överensstämmer med vad som gäller inom både den marknadsrättsliga och civilrättsliga konsumentlagstiftningen. Måltyper som kan aktualisera en organisationstalan är tvister enligt bl.a. konsumentköplagen konsumenttjänstlagen konsumentkreditlagen, produktansvarslagen och konsumentförsäkringslagen. Lokutionen "vara, tjänst eller annan nyttighet" är avsedd att omfatta också tvister om fast egendom.

Punkt 2 ger ideella föreningar och vissa sammanslutningar av yrkesutövare inom det miljörättsliga området rätt att väcka talan i tvister om ersättning för miljöskada. Det kan vara fråga om talan enligt t.ex. miljöskadelagen eller atomansvarighetslagen.

Talerätten för sammanslutningar av yrkesutövare avser personer yrkesverksamma inom fiske-, jordbruks-, ren- och skogsbruksnäringen. En organisation för tillvaratagande av t.ex. snickares intressen kan alltså

inte väcka talan om skadestånd på grund av en miljöfarlig verksamhet även om ett stort antal av dess medlemmar drabbas av störningen.

Det blir domstolarnas sak att genom praxis avgöra vilka närmare krav som bör ställas för att en förening skall anses vara ideell. Som en grundläggande förutsättning måste självklart gälla att sammanslutningen har till ändamål att främja medlemmarnas intressen (eller här att ta till vara naturskydds- och miljöskyddsintressen) genom en verksamhet som inte är rent ekonomisk. I övrigt får hänvisas till rättsregler och allmänna rättsgrundsatser inom associationsrätten och andra rättsområden.

Att organisationen skall ha till ändamål att arbeta för miljövårdsintressen skall inte tolkas så att annan verksamhet som organisationen bedriver vid sidan av miljövårdsarbetet diskvalificerar den som taleberättigad. Å andra sidan bör det inte räcka med att sammanslutningen har miljövård inskrivet som en ändamålsbestämmelse i sina stadgar. Föreningen skall dessutom ha varit verksam för att tillgodose ändamålet.

I *andra stycket* sägs att första stycket skall tillämpas också på en sammanslutning av sådana organisationer som nämns där.

Enligt *tredje stycket* ges organisationer rätt att i vissa fall gå utöver de sakliga talerättsbegränsningar som följer av första stycket. Villkoret härför är att en utvidgning av talan har betydande fördelar med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter.

Tredje stycket är avsett att tillämpas i fall då det kan medföra stora besparingar av tid, besvär och kostnader om en organisationstalan tillåts att omfatta anspråk som ligger utanför den typ av tvister som anges i det första stycket. Som exempel kan nämnas att en konsumenttvist angående fel i vara kan omfatta också köpare som inte är konsumenter.

Ofta står i dessa fall andra processuella alternativ till buds, såsom enskild grupptalan eller olika handläggningsformer av individuella rättegångar. Rättens prövning får självklart ske med beaktande av detta.

Som anförs i avsnitt 12.5.3 kan en utvidgad talerätt också motiveras av att den leder till vinster i reparativt, preventivt eller rättsbildande hänseende.

En förutsättning för att tredje stycket skall kunna tillämpas är naturligtvis att det finns en "huvudtalan" som faller under organisationens normala talebehörighet. Det är alltså inte möjligt för domstolen att med stöd av förevarande stycke tillåta en konsumentorganisation att föra talan rörande gruppanspråk för att därigenom slippa att ta ställning till om talan över huvud taget rör konsumenttvister eller inte.

7 § För att få väcka organisationstalan enligt 6 § skall sammanslutningen eller, i fråga om en sammanslutning av organisationer, merparten av de organisationer som ingår i sammanslutningen ha bedrivit verksamhet under minst tre år och ha lägst 1 000 medlemmar.

Rätten får medge en sammanslutning som inte uppfyller förutsättningarna enligt första stycket att väcka organisationstalan, om det finns särskilda skäl med hänsyn till sammanslutningens lokala förankring eller tidigare verksamhet eller till något annat förhållande.

Enligt *första stycket* förutsätts för att en organisation skall kunna föra grupptalan enligt 6 § att den har bedrivit verksamhet under minst tre år och att den har lägst 1 000 medlemmar.

Med att organisationen skall ha bedrivit verksamhet menas att den skall ha arbetat aktivt för att tillgodose de ändamål som den enligt sina stadgar skall verka för och som motsvarar det i 6 § angivna ändamålsrekvisitet. Det skall vara fråga om en kontinuerlig verksamhet. Det är inte tillfyllest att man vidtar åtgärder vid några enstaka tillfällen under ett år. Å andra sidan krävs inte att organisationen kan visa att man har bedrivit aktivt arbete i samma omfattning som ett företag eller en myndighet.

Att organisationen skall ha ett visst antal medlemmar ger vid handen att endast personsammanslutningar har talerätt. Det är alltså inte möjligt för t.ex. en stiftelse att föra talan.

När det gäller branschsammanslutningar och andra sammanslutningar av organisationer skall kraven på medlemsantal och ålder vara uppfyllda av merparten av de organisationer som ingår i den s.k. paraplyföreningen. För den senare gäller däremot inga speciella behörighetskrav andra än dem som allmänt ställs för parts- och processbehörighet.

Det bör normalt räcka med ett påstående från sammanslutningen för att kraven i förevarande stycke skall anses uppfyllda. Förekommer det anledning till misstanke om att påståendet är oriktigt får domstolen kräva in utredning från organisationen. Exempel på sådan kan vara en verksamhetsberättelse eller någon annan information om det arbete som har bedrivits eller ett medlemsregister. Organisationen har bevisbördan för rekvisitens uppfyllande. Beviskravet får bedömas på sedvanligt sätt.

Enligt *andra stycket* får rätten medge en sammanslutning som inte uppfyller kraven enligt första stycket att väcka organisationstalan, om det finns särskilda skäl med hänsyn till sammanslutningens lokala förankring eller tidigare verksamhet eller till något annat förhållande. Bestämmelsen ger rätten möjlighet att låta en lokal konsumentorganisation företräda konsumenterna på en viss ort i en tvist mot samma näringsidkare även om organisationen t.ex. har färre än 1 000 medlemmar.

8 § Offentlig grupptalan får väckas av en myndighet som regeringen bestämmer eller av en kommun.

Bestämmelsen behandlas i avsnitt 12.5.4. Som där framgår kan offentlig grupptalan bara inledas beträffande anspråk som tillkommer andra subjekt än det offentliga. Är däremot staten eller kommunen själv anspråkshavare faller talan under 5 § om enskild grupptalan. Precis som beträffande organisationstalan kan därför offentlig grupptalan inledas endast genom ansökan om stämning och gruppen uppträda bara på kärandesidan.

Av paragrafen går inte att utläsa vilka myndigheter som har rätt att väcka offentlig grupptalan. Som närmare utvecklas i avsnitt 12.5.4 bör det överlämnas till regeringen att besluta i den frågan.

Däremot ger bestämmelsen kommunerna en obegränsad talerätt. Domstolen behöver därmed aldrig pröva kommunens behörighet att väcka talan, oavsett vad tvisten rör. Kommunen är part men kan naturligtvis delegera till en nämnd eller någon annan (t.ex. en konsumentvägledare) att utföra talan.

9 § En ändring i de förhållanden som medför att käranden har talerätt enligt 5-8 §§ innebär inte att talerätten upphör, om ändringen har inträffat efter det att rätten har förordnat någon att vara gruppföreträdare i målet.

Paragrafen behandlas i avsnitt 13.2.5. Den innebär att en grupptalan inte kan avvisas enbart på grund av att käranden har förlorat en egenskap som enligt någon av de fyra föregående paragraferna är en förutsättning för hans talerätt, om ändringen har inträffat efter det att rätten har förordnat någon att vara gruppföreträdare i målet. Upphör den som för enskild grupptalan att vara medlem i gruppen eller minskar antalet medlemmar i en organisation till under 1 000 eller ändrar regeringen förordnandet som ger en myndighet rätt att föra grupptalan, kan käranden ändå fortsätta att processa utan att det nya förhållandet inverkar på hans behörighet att föra talan för gruppen.

Pargrafen har endast till syfte att hindra att rättegången avbryts på formell grund därför att käranden inte längre är berättigad att inleda en ny rättegång om den ifrågavarande saken. Däremot kan en ändring i förhållandena medföra att käranden inte längre är lämplig att föra talan för gruppens räkning eller att det av andra skäl finns anledning att byta ut honom mot någon annan person. Dessa frågor behandlas i 33 och 34 §§.

Särskilda processförutsättningar

10 § En talan för eller mot en grupp skall på kärandens yrkande tas upp till handläggning enligt denna lag, om

1. gruppen är lämpligt bestämd med hänsyn till omständigheterna i målet,

2. talan grundas på en eller flera omständigheter som är gemensamma eller likartade för gruppmedlemmarnas anspråk,

3. merparten av de anspråk som talan avser inte lika väl kan göras gällande genom talan av eller mot gruppmedlemmarna enskilt,

4. målet kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt och

5. en grupprättegång i övrigt inte bedöms olämplig.

En talan för eller mot en grupp får tas upp till prövning även om det framställs yrkanden som hänför sig till endast vissa gruppmedlemmar.

Bestämmelsen anger fem för en grupprättegång specifika processförutsättningar som måste vara uppfyllda för att talan skall tas upp till handläggning enligt denna lag. Kraven saknar motsvarighet i rättegångsbalken. De behandlas i avsnitt 12.2.

Som framhålls där är syftet med förevarande lag inte att grupprättegången skall ersätta en ordinär rättegång i de fall en sådan erbjuder ett effektivt och ändamålsenligt sätt att driva igenom anspråk som är gemensamma eller likartade för många människor. Talan enligt denna lag är avsedd att användas när det saknas andra reella alternativ för att göra gällande sådana anspråk eller när den representativa rättegångsformen medför processekonomiska fördelar och i övrigt bedöms som en lämpligare handläggningsform än ett antal individuella rättegångar. De i paragrafen angivna processförutsättningarna ger tillsammans uttryck för en sådan begränsning av grupprättegångens användningsområde.

I *punkt 1* behandlas ett allmänt krav på att det skall finnas en med hänsyn till omständigheterna i målet lämpligt bestämd grupp. Häri ligger att gruppen skall vara lämpligt bestämd med avseende på både storlek och behovet av att kunna identifiera medlemmarna. Hur högt kraven skall ställas får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Utgångspunkten är att gruppen skall ha den storlek och vara så tydligt angiven att det är möjligt för domstolen och verkställande myndigheter att vidta de åtgärder som talan och dess avgörande föranleder.

Att det finns en tydligt definierad grupp är en förutsättning för att domstolen skall kunna bedöma om de övriga processförutsättningarna i paragrafen är uppfyllda. Gruppens storlek är en viktig faktor att väga in vid prövningen av om en grupprättegång är ett bättre processalternativ än t.ex. kumulation eller pilotmål. Också rättegångsformens lämplighet

i sig beror på hur stor gruppen är. Om talan grundas på rättsfakta som är gemensamma eller likartade för medlemmarnas anspråk kan inte bedömas utan att gruppen är tydligt definierad. Detsamma gäller prövningen enligt 17 § av att gruppföreträdaren har förutsättningar att på ett fullgott sätt representera gruppmedlemmarna i processen.

Andra sammanhang där det i olika grad krävs att gruppens omfång och innehåll är klart angivna är när domstolen skall ta ställning till hur gruppmedlemmarna skall underrättas om rättegången och andra händelser under processen, vem som har rätt att intervenera, hur ett domslut skall formuleras och frågor om kumulation, litispendens, rättskraft, verkställighet osv.

Det finns många faktorer att ta hänsyn till när man bestämmer gruppen. Hur pass noggrannt och exakt gruppmedlemmarnas antal och identiteter skall anges varierar beroende på bl.a. om det förs fullgörelsetalan eller talan om fastställelse, anspråkens natur, vilka yrkanden som framställs och vilka grunder som åberopas till stöd för talan. Gruppmedlemmarnas geografiska hemvist, tillgången till register, statistiska underlag och dylikt samt möjligheterna till en snabb och effektiv informationsöverföring är andra förhållanden som inverkar på hur vitt eller snävt gruppen måste bestämmas.

Med utgångspunkt från omständigheterna i det enskilda målet kan gruppen beskrivas som t.ex. alla personer med skadeståndskrav i anledning av en bussolycka, samtliga köpare av en viss produkt, de som under en bestämd period haft en lönekontokredit hos samma bank eller de stadigvarande boende inom en viss radie från en utpekad störningskälla. I andra fall måste gruppen beskrivas genom uppgifter om namn och adress på samtliga medlemmar. För att ytterligare åskådliggöra de avvägningar man måste göra kan följande exempel lämnas.

Antag att det har inträffat ett hundratal sakskadefall som har det gemensamt att i stort sett likadana skador har uppkommit i samband med användningen av en viss produkt som sålts i flera tusen exemplar. Förutsätt vidare att en av tvistefrågorna är om produkten har någon skadebringande egenskap som kan ha orsakat skadorna. Det är möjligt att den frågan kan avgöras utan att samtliga skadelidande deltar i rättegången. Dessa behöver kanske inte ens anges till namn eller antal om gruppen bestäms till "alla som under en viss tidsperiod har köpt produkten i fråga". En dom i målet skulle gå ut på fastställelse av att produkten är felaktig enligt konsumentköplagen och att svaranden därför är skyldig att ersätta de skador som produkten har orsakat gruppmedlemmarna. Det vore därefter upp till varje köpare att föra talan individuellt om vilken ersättning som skall utgå till honom eller om någon annan påföljd.

I ett fall som detta spelar det för gruppens bestämning i princip ingen roll om gruppen består av hundra, tusen eller fler personer eller vem den enskilde köparen är. Underrättelser till gruppmedlemmarna kan ske genom t.ex. kungörelse i massmedia. Köparna kan i efterhand styrka sin ställning som gruppmedlemmar genom t.ex. köpeavtal, kvitton eller innehav av produkten.

Om exemplet förändras så att tvisten gäller endast de individuella skadornas storlek, kommer saken i ett annat läge. Den frågan kan normalt inte avgöras utan att varje skada utreds, vilket förutsätter att samtliga gruppmedlemmar deltar aktivt i rättegången. Antag emellertid att det individuella anspråket är litet och att antalet köpare är stort. Utgå vidare från att det med hjälp av schablontabeller och dylikt går att fastställa olika ersättningsnivåer och beräkna den totala ersättning som svaranden skall betala. Också i ett sådant fall kan det vara möjligt att föra grupptalan utan att köparna är identifierade. Domstolen kan döma ut ett totalt ersättningsbelopp som fonderas och fördelas enligt ett särskilt förfarande. Eventuellt överskott kan återföras till säljaren (jfr 91 §).

Ett annat tänkbart fall är att någon för talan om återbetalning av avtalsstridiga faktureringsavgifter som ett affärsdrivande verk, en myndighet eller ett företag har påfört ett flertal kunder. De senares identiteter kan fastställas med hjälp av ett kundregister som också kan användas för att enkelt fastställa storleken på varje gruppmedlems anspråk.

Det finns i det sistnämnda exemplet förutsättningar att ställa höga krav på hur gruppen är definierad, såväl till antal som till medlemmarnas identiteter. Att underlaget finns hos gruppens motpart spelar i det sammanhanget ingen roll. Det kan dock tänkas att motparten förnekar att det finns ett sådant underlag. Han hävdar kanske att det aldrig har upprättats något register eller att detta har förstörts eller på annat sätt kommit bort. Domstolen får i sådant fall handla på ungefär samma sätt som om det hade gällt ett skriftligt bevis. Finns det anledning att tro att motparten innehar registret kan rätten förelägga honom att vid äventyr av vite inge det till rätten (jfr 38 kap. 4 § RB). Klarläggs det att svaranden har förstört eller på annat sätt skaffat undan handlingar eller dylikt för att försvåra en grupptalan kan det föranleda domstolen att godta en vagt beskriven grupp. Ersättning kan i sådant fall beräknas och fördelas enligt de principer som anges i 91 §.

Gruppens bestämning är av stor vikt för om en grupprättegång skall framstå som en effektiv och funktionsenlig processform. Samtidigt är det svårt att i detalj beskriva vad som innefattas i kravet på att gruppen skall vara lämpligt bestämd. Vi menar att behovet av att anpassa gruppens utformning till förhållandena i det aktuella målet gör att domstolen bör ges en betydande frihet att själv bedöma i vilken mån det föreligger en

lämpligt bestämd grupp. Så har frågan reglerats i de utländska lagar som vi har studerat. Erfarenheterna utomlands visar inte på att denna ordning orsakar problem vid rättstillämpningen. Tvärtom kommer det i de allra flesta fall att ganska tydligt framgå av omständigheterna i målet om gruppen är tillräckligt tydligt angiven eller inte.

Punkten 2 uttrycker ett krav på att talan skall grundas på en eller flera omständigheter som är gemensamma eller likartade för gruppmedlemmarnas anspråk. Med omständigheter menas rättsfakta, dvs. omständigheter som är av omedelbar betydelse för utgången i målet (jfr 16 kap. 2 § RB). Däremot saknar det betydelse för bedömningen av denna processförutsättning om målet gäller för gruppen gemensamma eller likartade rättsfrågor eller om bevisningen är i stort densamma eller olikartad för anspråken i fråga.

Av paragrafens lydelse framgår att det är tillräckligt att det föreligger ett rättsfaktum som är detsamma eller likartat för samtliga anspråk. Det krävs inte att faktumet i fråga är tvistigt. Däremot utgör förhållandet mellan å ena sidan tvistiga rättsfakta av detta slag och å andra sidan individuella omständigheter en viktig faktor vid prövningen av processförutsättningarna i punkterna 4 och 5.

Enligt vår bedömning kommer domstolen sällan att ha anledning att sätta i fråga att de anspråk talan avser vilar på åtminstone ett gemensamt eller likartat rättsfaktum. Det finns dock anledning att något utveckla vad som menas med uttrycket "gemensamma eller likartade omständigheter".

Gemensamma rättsfakta föreligger då en eller flera av de omständigheter som åberopas till stöd för yrkandet i målet är desamma för hela gruppen. Som exempel kan nämnas att ett antal personer har lidit skada till följd av en explosionsolycka och kräver skadestånd av den som har orsakat explosionen. I det fallet grundas talan om skadeståndsskyldighet i sig på samma omständigheter som tillsammans konstituerar svarandens ansvar för skador till följd av explosionen. Att fastställa de individuella skadorna och att beräkna de olika skadeståndsbeloppen kräver däremot att man tar ställning till omständigheter som hänför sig till envar av de skadelidande.

Likartade rättsfakta utmärks av att omständigheterna i fråga liknar varandra utan att för den skull vara desamma. Ekelöf har uttryckt det så att "grunderna har vissa överensstämmande egenskaper, medan de skiljer sig från varandra med avseende på tid och rum" (Rättegång II, 1985, s. 171). Exempel på situationer av det slaget är att flera personer har köpt likadana felaktiga produkter eller tecknat likalydande standardavtal med ett oskäligt villkor eller att ett antal konsumenter har fått allergiska besvär efter användning av ett visst kosmetiskt preparat.

För att rekvisitet i förevarande punkt skall vara uppfyllt krävs att minst ett av de rättsfakta som talan grundar sig på är gemensamt eller likartat för samtliga gruppmedlemmar. Ändras exemplet med likalydande standardavtal på så sätt att avtalen skiljer sig åt i fråga om ett visst avtalsvillkor och talan gäller skäligheten av detta villkor är processförutsättningen således inte för handen. Rör det sig om ett fåtal olika utformade avtalsvillkor som vart och ett har använts i flera avtal kan en gemensam handläggning ändock vara det lämpligaste alternativet för att avgöra alla skälighetsfrågorna. Möjlighet finns då att kumulera flera grupptalanmål.

Ytterligare en förutsättning för att en grupprättegång skall tillåtas är enligt *punkt 3* att merparten av de anspråk som talan avser inte lika väl kan göras gällande genom talan av eller mot gruppmedlemmarna enskilt. Bakgrunden till rekvisitet är att grupptalanprocessen ibland kan vara en för domstolen och parterna betungande rättegångsform och därför bör förutsätta att det inte finns andra tillgängliga metoder för att hävda anspråken som är bättre eller lika bra som en grupprättegång.

De alternativ mot vilka jämförelsen skall göras omfattar endast inomprocessuella förfaranden för att få anspråk rättsligt prövade. Grupprättegångens för- och nackdelar skall vägas mot främst kumulation och pilotmålsmetoden. En jämförelse skall ske mot förfaranden som i det särskilda fallet bedöms som realistiska alternativ. Det innebär att det vid s.k. icke-individuellt processbara och processimmuna anspråk (se avsnitt 4.2.2) nästan aldrig finns något domstolsalternativ till grupptalan.

Vi har i avsnitt 12.2.5 gått igenom flera faktorer för domstolen att väga in för och mot olika metoder för att göra gruppanspråk gällande rättsligt. Det är emellertid inte möjligt att uttömmande räkna upp alla omständigheter som kan påverka bedömningen av om anspråken i fråga lika väl kan göras gällande genom talan av gruppmedlemmarna enskilt. Uttalandena i avsnitt 12.2.5 och här är därför endast att se som allmänna riktlinjer. De ger i grova drag en bild av de omständigheter som vi tror typiskt sett kan prägla bedömningen.

Gruppens storlek är en faktor som normalt torde få ganska stor betydelse för om en grupprättegång är det bästa alternativet. Individuella processer är som regel svårare att samordna ju fler personer som är inblandade. Det framstår som praktiskt omöjligt att inom ramen för ett kumulationsförfarande hantera en rättegång med flera hundra parter om inte anspråken är i princip desamma och bevisningen i huvudsak gemensam. Också pilotmålsmetoden uppvisar brister eftersom större gruppbildningar ofta saknar tillräcklig homogenitet och stadga.

Grupptalan, kumulation och pilotmålsmetoden förutsätter att det finns ett processekonomiskt incitament att samordna den rättsliga hanteringen av gruppanspråk. Ibland utgör emellertid de gemensamma tvistefrågorna

bara en del av hela tvisten. Anspråken kan inte prövas slutligt utan att det tas ställning till individuella förhållanden. Det är då inte säkert att en grupprättegång är det bästa alternativet även om en talan för eller mot en grupp har fördelar för behandlingen av de gemensamma frågorna. Domstolen måste i ett sådant fall innan den tar ställning för en dylik talan noga överväga förutsättningarna att upprätta undergrupper, att kräva att enskilda medlemmar intervenerar i rättegången eller att förordna om efterföljande individuella processer. Också möjligheten att döma ut ackumulerad ersättning enligt 91 § måste vägas in. Andra strikt handläggningsmässiga aspekter som kräver beaktande är på vilket sätt gruppmedlemmarna skall underrättas om att en grupptalan har väckts och andra händelser under rättegången och i vilken mån gruppmedlemmar skall höras i bevissyfte vid domstolen. Mot det skall ställas lämpligheten av kumulation med hänsyn till gruppmedlemmarnas geografiska spridning och möjligheterna att organisera ett samfällt agerande vid domstol.

En annan sak som bör framhållas är att grupprättegångens förtjänster jämfört med andra alternativ inte inskränker sig till strikt processekonomiska överväganden. Den representativa taleformens särprägel kan innebära att en process får en annan handlingsdirigerande effekt än t.ex. ett pilotmål. Också när det gäller prejudikatbildning, rättsutveckling, rättsskapande osv. kan grupptalanprocessen visa sig i vissa fall överlägsen andra former för att göra gruppanspråk gällande.

Det kan ibland vara svårt att ta ställning till om rekvisitet i punkt 3 är uppfyllt innan medlemmarna har underrättats om rättegången och det står klart hur många av dem som vill lämna gruppen. Förtjänsterna med grupptalan blir naturligt mindre om ett stort antal gruppmedlemmar föredrar att hävda sina anspråk på annan väg. Å andra sidan är det ingen självklarhet att ett betydande utträde från gruppen medför att grupptalan blir ett förhållandevis sämre processalternativ för att pröva kvarvarande medlemmars anspråk.

Särskilt i skadeståndsmål och andra processer som gäller ekonomiska anspråk kan bedömningen av grupptalan som bästa tillgängliga processalternativ utfalla olika för skilda delar av gruppen. För dem som har någorlunda stora anspråk står fler möjligheter öppna än för dem vars anspråk är av mindre värde. De ekonomiska förutsättningarna inom gruppen kan variera med hänsyn till förekomsten av rättsskyddsförsäkringar, inkomstförhållanden osv. Domstolen måste väga in också sådana förhållanden i sin bedömning av vilket processalternativ som är bäst.

Det saknas anledning att avvisa en talan för eller mot en grupp med hänvisning till förevarande processförutsättning om det är endast en mindre del av gruppanspråken som kan beräknas bli hävdade lika väl på

annat sätt. Motsatt gäller om grupprättegången är det bästa alternativet för endast en liten del av gruppen. Även en sådan mindre del av gruppen kan bestå av ett stort antal personer, vilkas anspråk lämpar sig för en grupptalan. Domstolen kan då genom materiell processledning försöka få käranden att anpassa gruppens bestämning så att förevarande processförutsättning uppfylls.

Tveksamhet om huruvida rekvisitet är uppfyllt eller inte kan framför allt uppstå när förhållandet mellan skilda delar av gruppen är mer lika. För att undanröja en del av denna osäkerhet sägs i paragrafen att hinder mot en grupprättegång föreligger först om det finns andra likvärdiga alternativ beträffande merparten av de anspråk som talan avser. Med uttrycket merparten menas i det sammanhanget en inte alltför liten övervikt.

Enligt 14 § kan en kärande ansöka om att en individuell process skall övergå till att handläggas enligt lagen om grupprättegång. Vidare finns det enligt 5 § möjlighet för en svarande i en eller flera rättegångar att väcka talan mot en grupp i vilken käranden ingår. Den individuella talan kommer i sådant fall att gå upp i grupptalan, om detta har fördelar för handläggningen och kan ske utan väsentlig olägenhet för en part eller någon annan (se 15 §).

I dessa fall, liksom när det i övrigt pågår processer som kan komma att uppgå i en grupptalan, kräver prövningen av förevarande processförutsättning att det tas särskild hänsyn till den tid och de kostnader som redan har lagts ned i de individuella processerna. En övergång till en grupprättegång kan innebära väsentliga olägenheter för den andra parten, särskilt om rättegången är i ett slutskede.

Domstolen måste här, på samma sätt som i övrigt, noga väga för- och nackdelarna med varje tillgängligt alternativ mot varandra för att finna det förfarande som bäst tillgodoser behovet av en snabb, billig, enkel och rättssäker prövning av de anspråk som talan avser (se vidare nedan).

Av det som har tagits upp här framgår vikten av att talan för eller mot en grupp tillgrips endast i sådana fall där taleformen framstår som ett bättre alternativ än andra tillgängliga sätt att göra gruppanspråken gällande vid domstol. Samtidigt förjänar det understrykas att de (trots allt få) egenheter som förfarandet enligt lagen om grupprättegång uppvisar inte får användas som motiv för en restriktiv tillämpning av lagen när individuella processer osv. inte tillhandahåller likvärdiga alternativ.

Enligt 86 § kan högre rätt medge undantag från processförutsättningen i punkten tre, om det föreligger särskilda skäl.

Även om en ansökan att få en talan handlagd enligt denna lag uppfyller förutsättningarna enligt de tre första punkterna är det inte säkert att grupptalan är ett effektivt och ändamålsenligt sätt att hantera

den rättsliga prövningen av gruppanspråken. Emellertid innehåller *punkt 4* ett krav av den innebörden. Det blir här fråga om en allmän bedömning av de vinster respektive förluster som ett grupptalanförfarande för med sig i det enskilda fallet.

Att särskilt beakta i det sammanhanget är självklart de praktiska problem som domstolen och parterna kan ställas inför vid en grupptalan. Vi har tidigare sagt att en grupprättegång ofta är ett bättre alternativ än andra processformer när talan rör en stor grupp människor. Är gruppen alltför omfattande kan emellertid också en representativ process visa sig ohanterlig. Att identifiera samtliga medlemmar kan vara svårt och kostsamt. Sakens art kan kräva att samtliga medlemmar underrättas personligen om rättegången. Bara kostnaden för kopiering och porto kan i sådant fall uppgå till flera tiotusentals kronor om gruppen är stor.

Å andra sidan är det ibland oväsentligt hur stor gruppen är. En talan om t.ex. förbud eller skyddsåtgärder enligt miljöskyddslagen eller om fastställelse av att en produkt är felaktig enligt konsumentköplagen och därför ger köparna rätt till påföljd kan sålunda normalt föras utan att det läggs särskild vikt vid exakt hur många personer som talan angår.

Förekomsten av individuella tvistefrågor kan spela en avgörande roll för om en grupprättegång skall bedömas som lämplig eller inte. Vi har i avsnitt 12.2.3 angett att det för en sådan rättegångs tillåtlighet inte bör krävas att de rättsfakta som är gemensamma eller likartade för gruppmedlemmarnas anspråk i något hänseende överväger individuella omständigheter. Varken ett kvantitativt eller ett kvalitativt väsentlighetskrav speglar riktigt de överväganden som måste göras för att bedöma om en talan för eller mot en grupp är en i det enskilda fallet effektiv och ändamålsenlig processform.

Anledningen till detta är delvis att söka i de särskilda handläggningsregler som lagen om grupprättegång innehåller. Möjligheten att inrätta undergrupper, att förordna om prövning av individuella tvistefrågor genom medlemsintervention och efterföljande förfaranden osv. gör att en grupprättegång kan vara en lämplig processform också när gemensamma eller likartade rättsfakta utgör endast en mindre del av hela tvisten.

Domstolen måste i det sammanhanget ta hänsyn till att processen trots att den angår ersättningsskyldighet kan tjäna främst ett annat syfte än att tillförsäkra gruppmedlemmarna ekonomisk kompensation. Rättegången kan vara befogad för att tillgodose behovet av prevention eller rättsbildning. I sådant fall kan utfallet av talan bli att rätten dömer ut ett totalbelopp som fonderas och därefter fördelas bland medlemmarna enligt ett särskilt förfarande. Eventuellt överskott kommer att återgå till den ersättningsskyldige (se 91 §).

Det är inte alltid som förhållandena i målet tillåter att dessa i viss mån nya principer om beräkning och fördelning av ersättning går att tillämpa. Omständigheterna kan i sådant fall medföra att kostnaderna för att identifiera gruppmedlemmarna och fördela ersättningen mellan dem överstiger de totala inprocessade medlen. Resultatet av en bifallen talan blir då att svaranden fråntas något utan att käranden och gruppmedlemmarna ens indirekt får någon ekonomisk nytta av det. Talan får därigenom mer likheter med en straffprocessuell sanktionstalan än rättegången i ett civilmål. En sådan talan kan avvisas med stöd av *punkt 4* jämförd med 91 § tredje stycket.

Enligt *punkt 5* är en grupprättegång inte tillåten om den i övrigt bedöms olämplig. Det vilar på svaranden att styrka förekomsten av omständigheter som kan göra en grupprättegång olämplig. Vi har i avsnitt 12.2.7 beskrivit den närmare innebörden av processförutsättningen.

Ett skäl att avvisa en talan med hänvisning till rekvisitet är att kostnaderna i målet står i orimlig proportion till tvisteföremålets värde utan att det är fråga om den situation som beskrivs i det näst föregående stycket. Att det föreligger en sådan disproportion är dock inte alltid en tillräcklig förutsättning för att avvisning skall ske. Det kan finnas hållbara motiv för en kostsam process även om processföremålet är av litet värde. Som vi flera gånger tidigare har framhållit är anspråkens storlek ett dåligt mått på rättegångens betydelse när det gäller att verka handlingsdirigerande, rättsutvecklande osv. Självklart skall en talan för eller mot en grupp avvisas om det är uppenbart att taleformen används otillbörligt, för att skada motparten i chikanöst syfte eller liknande.

Processförutsättningarna enligt denna paragraf är tillämpliga också när käranden i en individuell process begär hos rätten att målet skall övergå till att handläggas enligt förevarande lag. Utgångspunkten för att en övergång skall tillåtas är att det föreligger ett påtagligt behov av det. Bedömning av det får ske inom ramen för rekvisiten i tredje till femte punkterna. Domstolen får väga de vinster som kan uppnås genom en ändrad handläggningsform mot de olägenheter som en ombildning kan medföra. Det är inte avsikten att en svarande som har lagt ned tid och kostnader i ett mål som är färdigt för avgörande skall behöva utsättas för ytterligare tidsfördröjningar och ekonomiska besvär, om inte en ändring av handläggningsform framstår som högst angelägen. Som utvecklats närmare i avsnitt 12.4.3 anser vi att det inte finns tillräckliga skäl att stadga om en särskild tidpunkt i rättegångens förlopp efter vilken ett byte av taleform inte bör komma i fråga. En allmän riktlinje är dock att en övergång till grupprättegång normalt bör vara lättare att få till stånd vid den individuella rättegångens början än då målet är i ett avslutande skede av handläggningen. Likaså försvåras en ändring av handläggnings-

form, om det har lagts ned betydande tid och kostnader på utredning eller bevisning angående omständigheter som ligger utanför dem som en grupptalan kommer att avse, dvs. individuella förhållanden. Byte av taleform bör vidare inte komma i fråga t.ex. efter det att någon av parterna har erhållit ett s.k. stupstocksföreläggande enligt 42 kap. 15 § RB.

I *andra stycket* erinras om att det inte är något hinder mot en grupprättegång att det framställs flera yrkanden hänförliga till olika gruppmedlemmar. I annat fall hade de flesta ersättningsmål inte kunnat handläggas som grupptalanmål.

11 § Att tiden för fullgörelse har inträtt hindrar inte att det förs talan enligt denna lag om fastställelse enligt 13 kap. 2 § första stycket rättegångsbalken.

Paragrafen behandlas i avsnitt 12.3.

Det är normalt inget hinder mot en fastställelseprocess att talan rör en prestation som är förfallen. Den rättsliga relation som talan avser kan ha betydelse också för frågor som ligger utanför den aktuella fullgörelsetvisten.

Ibland finns det dock anledning att sätta i fråga om förfångsrekvisitet i 13 kap. 2 § första stycket RB är uppfyllt om talan lika väl kan föras om fullgörelse enligt 13 kap. 1 § RB. Spörsmålet har aktualitet främst i skadeståndsfall. Det sägs vanligen att den skadelidande inte lider något särskilt förfång av att skadeståndsskyldigheten är stridig om alla skador kan utredas genast. I vart fall anses så vara fallet om parterna är ense om med vilken kvotdel ersättning skall utgå (se Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 112 och Kommentaren till Rättegångsbalken I s. 13:22). Skadeståndsansvaret kan i sådana fall prövas som en prejudicialfråga vid en fullgörelsetalan avseende det totala skadeståndskravet.

Även om alla skador är möjliga att utreda omedelbart kan en gemensam handläggning av skadeståndsskyldigheten i sig framstå som processekonomiskt förmånlig om antalet skadelidande är stort. Att talan måste föras om fullgörelse kan genom de individuella förhållanden som då måste tas upp hindra tillkomsten av en grupptalan för att lösa de gemensamma tvistefrågorna. Förevarande paragraf råder bot på detta genom att uttryckligen medge att en grupptalan avgränsas till en fråga om fastställelse trots att talan om fullgörelse är möjlig att föra.

För att talan skall tas upp krävs givetvis att valet av fastställelsetalan i stället för en talan om fullgörelse verkligen leder till processekonomiska vinster eller får andra positiva effekter för gruppmedlemmarnas möjligheter att göra anspråken gällande. Som exempel på det senare kan

nämnas att en gemensam handläggning av anspråk som är förfallna och sådana där prestationsskyldigheten ännu inte har inträtt är en förutsättning för att anspråken över huvud taget skall bli föremål för domstolsprövning. Bedöms talan inte vara förenad med några vinster kan den avvisas med stöd av 10 § första stycket 3 eller 4.

Det bör i detta sammanhang erinras om möjligheterna enligt 50 § för domstolen att i fullgörelseprocesser skjuta upp avgörande av en viss fråga. Rätten kan med stöd av den bestämmelsen begränsa prövningen till vissa omständigheter som är gemensamma för gruppen, vilket ger ett ökat utrymme för användning av grupptalan i mål där det finns flera individuella förhållanden. Denna möjlighet står öppen i alla mål och minskar behovet av att begränsa talans omfattning med stöd av förevarande paragraf.

Inledande av en grupprättegång

Forum

12 § Talan för eller mot en grupp får väckas vid en domstol som är behörig att ta upp en tvist rörande något av de anspråk som talan avser. Domstolen är dock inte behörig att pröva en tvist i strid mot 10 kap. 17 § rättegångsbalken eller, om det görs invändning i rätt tid, i strid mot ett skiljeavtal eller ett avtal som avses i 10 kap. 16 § rättegångsbalken.

Som vi behandlar i avsnitt 12.4 bör det stå den som väcker talan enligt denna lag fritt att välja ett av de fora där en individuell process angående något av anspråken kan föras. Paragrafen öppnar för en sådan möjlighet.

Bestämmelsen syftar till att ge den som väcker talan för eller mot en grupp ungefär samma valmöjlighet som enligt 10 kap. 14 § RB föreligger vid obligatorisk kumulation, om man anser den senare paragrafen analogt tillämplig vid subjektiv kumulation på kärandesidan och bortser från att obligatorisk kumulation förutsätter att käromålen har väsentligen samma grund. Det är inte avsikten att genom bestämmelsen vidga utrymmet för att väcka talan i en tvist angående vilken det saknas svensk domsrätt. Däremot innebär paragrafen inte samma begränsning i förhållande till prorogationsavtal som 10 kap. 14 § RB. Också ett avtalat forum kan alltså grunda behörighet att ta upp en talan enligt denna lag. Lämpligheten av det får bedömas enligt förutsättningarna i 10 § och med beaktande av regeln om överflyttning av mål i 24 §.

Av 5 § framgår att talan kan väckas mot en grupp. Käranden behöver då inte peka ut en viss gruppmedlem som svarande. Dock måste käranden lämna sådana uppgifter om medlemmarna att domstolen kan pröva att talan har stämts in till rätt forum.

Det kan i en grupptalansituation förekomma anspråk som skall prövas av ett annat organ än allmän domstol eller av en viss tingsrätt enligt en tvingande forumregel. Paragrafens första mening innehåller ingen begränsning i det hänseendet.

Frågan om kompetensfördelningen mellan allmän domstol och andra organ är löst redan genom det sätt på vilket lagen om grupprättegångs tillämpningsområde är bestämt i 2 §. Och beträffande tvingande forumbestämmelser är i förevarande paragrafs andra mening infört en bestämmelse om att rättegångsbalkens regler gäller också vid en grupprättegång. Skälen för detta har vi behandlat i avsnitt 12.4.4.

Utgångspunkten för forumfrågan vid grupptalanmål är således att en domstol inte med hänvisning till de dispositiva forumbestämmelserna i rättegångsbalken skall anses obehörig att pröva ett anspråk som omfattas av en grupptalan. Vi har dock i fråga om prorogationsavtal och skiljedomsklausuler ansett det nödvändigt att göra undantag från denna princip. Att det inleds en grupprättegång bör inte bryta den avtalsfrihet som råder i det avseendet. Däremot skall domstolen bara beakta sådana avtal efter en invändning från svaranden eller en gruppmedlem på svarandesidan.

13 § Vid grupptalan på svarandesidan skall domstolen, om det inte är obehövligt, fastställa en tid inom vilken en gruppmedlem får framställa invändning om att rätten inte är behörig att ta upp målet i den del som rör honom. Om gruppmedlemmen på grund av laga förfall inte kunnat framställa invändningen i rätt tid, skall han framställa den snarast möjligt efter det att förfallet upphörde.

En invändning som inte framställs inom föreskriven tid tas inte upp till prövning.

Har medlemmen gjort invändning i rätt tid, skall rätten snarast möjligt meddela särskilt beslut i anledning av invändningen.

Paragrafen behandlar en foruminvändning från en medlem som inte är part i målet. Bestämmelsen behandlas i avsnitt 12.4.6.

Flertalet forumbestämmelser i rättegångsbalken är dispositiva. De beaktas endast efter invändning från svaranden (10 kap. 18 § RB). Enligt 34 kap. 2 § RB skall en sådan invändning framställas då svaranden första gången skall föra talan i målet. En invändning som inte framställs inom rätt tid tas inte upp till prövning. Däremot är rätten

skyldig att alltid meddela ett särskilt beslut över en invändning som framställs inom föreskriven tid (34 kap. 3 § RB).

Forumbestämmelsen i 12 § innebär att det för domstolens behörighet att ta upp en talan för eller mot en grupp är tillräckligt att domstolen har rätt att pröva någon av de tvister som omfattas av talan. Domstolen får dock inte pröva en tvist i strid mot ett skiljeavtal eller ett avtal som anger en viss domstol som ensam behörig. I dessa båda fall krävs dock invändning från svaranden för att rätten skall beakta forumhindret.

Den som för talan som företrädare för en grupp på svarandesidan känner sällan till om det föreligger den typen av avtal mellan käranden och en gruppmedlem. Det får därför i första hand vila på gruppmedlemmen själv att agera om han anser att tvisten inte skall tas upp av domstolen. Eftersom medlemmen är part bara om han har intervenerat i rättegången kommer han inte att vara bunden av tidsfristen i 10 kap. 17 § RB. Han kan därmed vänta till ett mycket sent skede av rättegången med att framställa foruminvändningen. En sådan ordning är inte rimlig. Både käranden och domstolen har ett berättigat intresse av att i ett tidigt skede få klarhet i forumfrågan.

För att uppnå det syftet sägs i denna paragraf att rätten skall fastställa en tid inom vilken en gruppmedlem får framställa invändning om att rätten inte är behörig att ta upp målet i den del som rör honom. Undantag gäller om en sådan tidsfrist är obehövlig. Exempel på det är att en pågående rättegång avslutas genom att talan förklaras omfattas av grupptalan. Gruppmedlemmen har då haft möjlighet att framställa invändning om skiljeklausul eller prorogationsavtal i den pågående rättegången eller, alternativt, att ta upp dessa frågor i ett ärende om överflyttning av mål enligt 14 kap. 7 a § RB.

Förevarande paragraf är i övrigt utformad i överensstämmelse med 34 kap. 2 och 3 §§ RB. En foruminvändning från en gruppmedlem är alltså att handlägga på samma sätt som en foruminvändning från gruppföreträdaren.

Byte av taleform

14 § Den som är kärande i en rättegång kan hos rätten skriftligen ansöka om att målet skall utvidgas till en grupprättegång. Ansökningen skall delges svaranden för yttrande.

Om rätten beslutar att målet skall handläggas som en grupprättegång, skall rätten vidta de åtgärder som behövs för att förbereda målet till huvudförhandling.

Innehållet i paragrafen behandlas i avsnitt 12.4.3.

Av 3 § följer att bestämmelserna om talans väckande i rättegångsbalken gäller också för den som vill inleda en grupprättegång. Följaktligen skall en talan för eller mot en grupp väckas genom stämning, om inte annat är stadgat (jfr 13 kap. 4 § RB). Stämning utfärdas av rätten. Den som vill inleda rättegång måste i enlighet med 42 kap. 1 § RB hos rätten skriftligen ansöka om stämning. Talan anses väckt då ansökningen inkom till rätten.

Kraven på en stämningsansökans innehåll regleras i 16 §. Frågor om avvisning av en ansökan, utfärdande av stämning och rättens åtgärder i övrigt i anledning av stämningsansökningens ingivande behandlas i avsnitt 12.8.

Förevarande paragraf behandlar den situationen att käranden i en individuell process begär hos rätten att målet skall övergå till att handläggas enligt förevarande lag. Utgångspunkten för att en övergång skall tillåtas är att det föreligger ett påtagligt behov av det. Detta framgår dock inte av paragrafen utan följer av de särskilda processförutsättningar som anges i 10 §.

Domstolen får i det sammanhanget väga de vinster som kan uppnås genom en ändrad handläggningsform mot de olägenheter som en utvidgning av talan kan medföra. Det är inte avsikten att en svarande som har lagt ned tid och kostnader i ett mål som är färdigt för avgörande skall behöva utsättas för ytterligare tidsfördröjningar och ekonomiska besvär, om inte en ändring av handläggningsformen framstår som högst angelägen.

Om rätten inte finner att ansökningen omedelbart skall avvisas, skall ansökningen delges svaranden för yttrande.

Rättens avgörande av om ett byte av handläggningsform skall tillåtas eller inte bör fattas genom ett formellt beslut. Om talan för eller mot gruppen avvisas bör beslutet sättas upp särskilt och innehålla de skäl som ligger till grund för slutet (jfr 17 kap. 12 § RB). Rätten skall i sådant fall också förplikta käranden att betala de särskilda kostnader som ansökningen har orsakat genom t.ex. att rätten har utsett en gruppföreträdare på svarandesidan. Som anges nedan skall ansökningen, om den inte omedelbart avvisas, delges även den som är gruppföreträdare på svarandesidan om han inte har fört talan som svarande i den tidigare rättegången.

Bifalls ansökningen får domstolen allt efter omständigheterna bestämma om beslutet skall sättas upp särskilt eller dokumenteras genom t.ex. en anteckning på dagboksbladet. Det senare alternativet bör dock komma i fråga endast när det står helt klart att ansökningen skall bifallas och svaranden inte har framställt någon beaktansvärd invändning mot kärandens begäran.

Förordnar rätten att målet skall övergå att handläggas som en grupprättegång, kommer det som regel att bli nödvändigt att hålla förberedelse i målet. En bestämmelse härom återfinns i *andra stycket*. Vilka åtgärder som kan komma i fråga beror helt på förhållandena i målet. Om ansökningen avser ombildning till en talan mot en grupp är det inte säkert att svaranden i den individuella rättegången får partsställning i grupptalanmålet. Rätten kan utse någon annan till gruppföreträdare. I sådant fall skall ansökningen delges även denne för yttrande, om det inte är uppenbart obehövligt. Ansökningen skall delges gruppföreträdaren på samma sätt som en stämningsansökan. Gruppföreträdaren kan då tänkas framställa invändningar om rättegångshinder som medför att kärandens talan mot gruppen måste avvisas helt eller delvis. Avvisas talan får rätten återgå till att handlägga det ursprungligen väckta målet i vanlig ordning.

Som framgår av 14 § finns det ingen begränsning av när under en rättegång som ett byte av taleform får ske. En ändring av handläggningsformen kan sålunda komma till stånd kort efter det att den individuella talan har väckts eller i denna rättegångs slutfas. Dessutom kan bytet till grupprättegång i sig medföra behov av förberedande åtgärder av samma slag som redan har företagits i den individuella processen. Svaranden kan behöva komplettera och ytterligare utveckla sitt svaromål. Grupptalan kan aktualisera ny bevisning. Det kan finnas ny anledning för rätten att verka för att parterna förliks.

I undantagsfall kommer målet vid rättens beslut att tillåta en talan för eller mot en grupp att vara förberett för avgörande och den ändrade handläggningsformen inte att påkalla några ytterligare åtgärder. Rätten har då möjlighet att omedelbart sätta ut målet till huvudförhandling.

En ändring av taleform kräver särskild reglering i fråga om en parts ansvar för kostnader som har uppkommit i den individuella rättegången och om verkan av en parts rättegångshandlingar i det tidigare målet. Dessa frågor behandlas på annat ställe.

En ansökan enligt paragrafen skall i tillämplig mån handläggas som en ansökan om stämning. Detta framgår av 16 § och behandlas vidare i avsnitt 12.1.2.

Pågående rättegångar

15 § En talan för eller mot en grupp får tas upp till prövning även om det pågår en rättegång i annan ordning om en fråga som omfattas av talan för eller mot gruppen.

I sådant fall skall det tidigare väckta målet avskrivas med förklaring att talan omfattas av grupptalan, om detta har fördelar för handlägg-

ningen och kan ske utan väsentlig olägenhet för en part eller någon annan. Har en part rätt enligt 21 § att träda ur gruppen kräver åtgärden partens medgivande. Avskrivs målet, skall beslut som rätten har fattat i målet fortsätta att gälla i grupprättegången, om inte rätten bestämmer annat.

Om talan har väckts vid olika domstolar, gäller andra stycket endast om målen har förenats vid en domstol.

Enligt paragrafens *första stycke* kan rätten ta upp en talan för eller mot en grupp till prövning utan hinder av att det redan pågår rättegång i annan ordning mellan parterna eller mellan en gruppmedlem och gruppens motpart angående en fråga som omfattas av grupptalan. Den pågående rättegången hade annars utgjort rättegångshinder (litispendens) för grupptalan angående samma anspråk (jfr 3 § som jämställer gruppmedlem med part vid tillämpning av 13 kap. 6 § RB).

Konkurrens mellan en grupprättegång och en annan process kan uppkomma i två situationer. Den ena händelsen är att tredje man inleder grupptalan angående anspråket i fråga. Det andra fallet är att svaranden väcker grupptalan mot käranden eller inleder talan mot en grupp där käranden ingår. Käranden kan själv få till stånd en grupprättegång genom en ansökan om byte av taleform, vilket inte strider mot litispendensprincipen.

Paragrafen reglerar det fall att två rättegångar rör samma fråga. Endast under den förutsättningen är den först väckta talan rättegångshinder. Begreppet fråga i lagtexten är avsett att ha samma betydelse som i 13 kap. 6 § RB. Det blir domstolens sak att utifrån den bestämmelsen jämföra yrkandena och grunderna i de båda rättegångarna för att avgöra om de rör samma fråga. Vi går inte här närmare in på prövningsförfarandet men vill erinra om sambandet mellan litispendens, domens rättskraft och ändring av talan. Det sätt på vilket dessa läror binds samman medför, såvitt vi kan bedöma, att det aldrig behöver uppstå konflikter av formell art mellan ett pågående mål och en senare väckt grupprättegång.

När på det sätt som här beskrivs samma sak samtidigt blir föremål för två olika rättegångar måste det ske ett val mellan de båda processformerna. Antingen skall det först väckta målet fortsätta eller får talan övergå att handläggas inom ramen för grupprättegången. Denna grundsats kommer till uttryck i paragrafens *andra stycke*. Enligt vad som sägs där får rätten besluta att den pågående rättegången skall avslutas och kärandens yrkande prövas i grupptalanmålet, om detta har fördelar för handläggningen och kan ske utan väsentlig olägenhet för en part eller någon annan.

Frågan om i vilken handläggningsform käromålet bör prövas skall tas upp av rätten självmant. Det krävs alltså ingen ansökan från part. Däremot skall rätten självklart höra parterna i frågan, om det inte är obehövligt. Rätten är dock inte bunden av parternas inställning. I en situation förfogar emellertid parten över valet av taleform. Så är fallet om parten har rätt att ställa sig utanför gruppen (se 21 §). Han skall då inte kunna påtvingas att vara gruppmedlem genom en överflyttning av talan enligt denna paragraf. Å andra sidan kan den som samtycker till ett byte av taleform inte senare träda ur gruppen (se 21 §).

En förutsättning för att den individuella talan skall övergå att prövas inom ramen för en grupptalan är att detta har fördelar för handläggningen. Prövningen torde grundas på överväganden av i första hand processekonomisk art. Omständigheter att beakta är hur långt rättegången har fortskridit, förekomsten av gemensam bevisning och annat utredningsbehov, andra kostnadsbesparingar eller fördyringar osv.

Det har ovan påpekats att det finns ett samband mellan läran om litispendens och reglerna i rättegångsbalken om ändring av talan, särskilt föreskriften i 13 kap. 3 § tredje stycket RB. Enligt det stadgandet anses det inte som en ändring av talan att käranden åberopar nya omständigheter till stöd för sin talan, om bara inte saken ändras. Rör grupprättegången omständigheter som ligger utanför denna gräns, är den individuella talan inte rättegångshinder i de delarna. Detsamma gäller om det i grupprättegången framställs nya yrkanden på väsentligen samma grund. I dessa fall blir det över huvud taget inte fråga om att tillämpa förevarande paragraf (se även om ändring av talan i avsnitt 13.2.1).

Ytterligare ett villkor för byte av taleform är att åtgärden inte medför väsentlig olägenhet för en part eller någon annan. Redan det förhållandet att rättegången så att säga börjar om kan innebära olägenheter för en part. Han får vänta längre på ett avgörande och tvingas lägga ner kostnader på arbete som redan har utförts i det tidigare målet. Längre resväg, att talan förs genom annan och med ett nytt ombud är andra omständigheter som kan försvåra för parten att få sitt anspråk prövat lika väl som vid en fortsättning av den individuella talan. Å andra sidan kan det förhållandet att fleras talan handläggs samtidigt stärka partens position i rättegången även om han bara är gruppmedlem och inte part.

Rättegångshandlingar som en part har företagit i den tidigare rättegången gäller fortsatt i grupptalanmålet. Gruppföreträdaren har dock möjlighet att som ny part ändra, återkalla eller på annat sätt upphäva tidigare processuella handlingar avseende t.ex. erkännanden och medgivanden.

Av andra stycket framgår vidare att beslut som har meddelats i det tidigare målet gäller också i rättegången om grupptalan, om inte rätten bestämmer annat. Det kan gälla beslut om kvarstad, i ersättningsfrågor

eller angående vite. Men även beslut rörande t.ex. avvisande av bevisning, föreläggande enligt 42 kap. 15 § RB (s.k. stupstocksföreläggande) och ändring av talan har fortsatt giltighet. Förekomsten av denna typ av åtgärder från rättens sida finns det naturligtvis skäl att särskilt beakta när man avgör frågan om en överflyttning av talan skall ske enligt andra stycket.

Att överflytta prövningen av käromålet till en grupprättegång kan enligt *tredje stycket* ske endast om målen handläggs vid samma domstol. Bara då finns förutsättningar att i ett sammanhang bedöma såväl att det föreligger en verklig konkurrenssituation som att grupprättegången är den lämpligaste handläggningsformen.

Här skall anmärkas att om målen handläggs vid olika domstolar kan en part som anser att grupptalan är den bästa formen för att få tvisten i fråga prövad ansöka hos Högsta domstolen om att målen skall förenas vid en av domstolarna (14 kap. 7 a § RB). Även rätten kan göra en sådan framställning. Om målen inte förenas vid en domstol, kommer gruppmedlemmen att anses ha trätt ur rättegången (se 22 §).

Ansökningens innehåll

16 § En ansökan om stämning skall utöver det som sägs i 42 kap. 2 § rättegångsbalken innehålla uppgift om

1. den grupp som talan avser,

2. de omständigheter som är gemensamma eller likartade för gruppmedlemmarnas anspråk och de för käranden kända förhållanden som har betydelse för prövningen av endast vissa gruppmedlemmars anspråk,

3. för käranden kända pågående rättegångar mellan gruppmedlemmar och gruppens motpart rörande anspråk som omfattas av talan och

4. omständigheter i övrigt som har betydelse för frågan om talan får tas upp till handläggning enligt denna lag.

Käranden skall i ansökningen ange namn och adress på samtliga gruppmedlemmar, om uppgifterna behövs för målets handläggning. I den mån uppgifterna inte är tillgängliga för käranden utan särskild utredning skall han i stället upplysa om det.

Bestämmelserna i denna paragraf och i 42 kap. 2 - 4 §§ rättegångsbalken om stämningsansökan skall tillämpas också på en ansökan enligt 14 §.

Av 3 § framgår att rättegångsbalken är tillämplig på handläggningen av en grupprättegång, om det inte finns avvikande bestämmelser i denna lag. Något undantag från balkens regler i fråga om innehållet i en stäm-

ningsansökan finns inte. Alltså är 42 kap. 2 § RB omedelbart tillämplig när någon väcker talan för eller mot en grupp.

Det innebär att käranden måste ange ett noga preciserat yrkande som hänför sig till samtliga gruppmedlemmar (42 kap. 2 § första stycket 1 RB). Alla medlemmar behöver dock inte omfattas av ett yrkande om en och samma rättsföljd. Avgörande är att varje anspråk som talan rör kan knytas till ett bestämt yrkande. Inget hindrar således käranden från att i ett mål om skadestånd yrka ersättning för inkomstförlust till vissa gruppmedlemmar, för sveda och värk till andra medlemmar och för sjukvårdskostnad för en tredje grupp skadelidande. Av allmänna rättskraftsprinciper följer dessutom att käranden i ett mål om fel i vara kumulativt kan yrka både hävning, prisavdrag och avhjälpande, även om yrkandena knyts till skilda delar av gruppen.

Käranden måste också lämna en utförlig redogörelse för de faktiska omständigheter som åberopas till stöd för käromålet (42 kap. 2 § första stycket 2 RB). Det är oftast en fördel om redogörelsen inte inskränks till enbart rättsfakta utan dessutom innehåller information om andra omständigheter som kan vara av intresse i målet. Naturligtvis kan det inte begäras att käranden skall ha gjort en grundligare undersökning av allt som kan ha betydelse för prövningen av varje gruppmedlems anspråk. Men redogörelsen skall innehålla uppgifter även om s.k. individuella förhållanden (se vidare nedan).

Rättegångsbalken kräver vidare att det i stämningsansökningen anges de bevis som åberopas och vad som skall styrkas med varje bevis samt de omständigheter som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår av vad som anförs i övrigt (42 kap. 2 § första stycket 3 och 4 RB).

Av förevarande paragraf framgår att 42 kap. 2 § RB skall tillämpas också beträffande en ansökan enligt 14 § om byte av taleform. I sådant fall finns det redan en stämningsansökan ingiven till domstolen. Genom ansökningen att få inleda en grupprättegång utvidgas emellertid talan till att omfatta fler personer. Det krävs då som regel att det framställs ett nytt yrkande i målet. Käranden kan också behöva komplettera bevisningen. Det finns därför skäl att föreskriva att ansökningen skall ha samma innehåll som en stämningsansökan. Inget hindrar naturligtvis käranden från att i den mån det är möjligt hänvisa till material som är tillgängligt för domstolen i den individuella rättegången.

Som framgått behöver en stämningsansökan enligt rättegångsbalken inte innehålla uppgifter beträffande frånvaron av rättegångshinder med avseende på annat än forumfrågan. Anser domstolen det osäkert om samtliga processförutsättningar är uppfyllda kan käranden föreläggas att särskilt yttra sig över det.

Vid en talan som rör en grupp är förhållandena något annorlunda. Vissa av de särskilda processförutsättningar som gäller för en sådan

talan finns det i praktiken alltid anledning för domstolen att pröva (jfr 34 kap. 1 § RB). Så är fallet beträffande bl.a. att det finns en med hänsyn till omständigheterna i målet lämpligt bestämd grupp och åtminstone en gemensam eller likartad omständighet (rättsfaktum). Förevarande paragraf föreskriver därför att en ansökan om att få inleda en grupprättegång skall innehålla fler uppgifter än de ovan diskuterade.

I *punkt 1* sägs att ansökningen skall innehålla en uppgift om den grupp som talan avser. Uppgiften kommer att ligga som underlag för rättens bedömning enligt 10 § första stycket 1 av att det finns en grupp som är lämpligt bestämd. Som diskuteras i anslutning till den bestämmelsen får det avgöras från fall till fall vilka krav på exakthet som skall ställas när det gäller gruppmedlemmarnas antal och identiteter. Finns uppgifter om gruppmedlemmars namn och postadress utan särskild utredning tillgängliga för käranden bör han självklart ta med uppgifterna i ansökningen, om inte medlemmarnas identiteter helt saknar betydelse i rättegången. Är tillgången till uppgifter av det slaget däremot beroende av tids- och kostnadskrävande arbete, bör käranden som regel kunna avvakta ett föreläggande från domstolen om att han skall inkomma med uppgifterna. Käranden bör dock redan i ansökningen ange vilka utredningsåtgärder som kan bli aktuella i det sammanhanget eftersom domstolens ställningstagande till hur precist gruppen skall definieras kan bero av bl.a. med vilken lätthet gruppmedlemmarna kan identifieras.

Som nämnts skall ansökningen alltid innehålla en utförlig redogörelse för de omständigheter som åberopas till grund för yrkandet och helst dessutom en beskrivning av fakta i övrigt som kan ha intresse i målet. Rätten kommer därigenom att få besked om vilka omständigheter som är gemensamma eller likartade för gruppen och vilka individuella förhållanden som föreligger. *Punkt 2* innebär i det hänseendet ett förtydligande, men ålägger också käranden att noga utpeka och skilja mellan omständigheter av det ena och det andra slaget. En så uppdelad redogörelse är till god hjälp för domstolen när den skall avgöra om talan kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt (10 § första stycket 4). Föreskriften sträcker sig inte längre än till individuella förhållanden som är kända för käranden. Det kan i det sammanhanget inte rimligen krävas att han har föranstaltat om särskilda undersökningar för att utröna alla omständigheter av det slaget som kan föreligga. Ibland har det emellertid förekommit kontakter mellan gruppmedlemmarna som en förberedelse till talans väckande. Käranden har också anledning att självmant skaffa sig en i vart fall översiktlig uppfattning om förekomsten av rättsfakta som har betydelse för endast vissa medlemmars anspråk. I annat fall riskerar han att väcka en talan som inte lämpar sig för en grupprättegång med avvisning och åtföljande kostnader för honom som resultat.

Enligt *punkt 3* har käranden att i ansökningen upplysa om pågående rättegångar rörande anspråk som talan avser. Uppgiften har betydelse för rättens bedömning av bl.a. grupprättegångens fördelar jämfört med andra sätt att göra gällande anspråken och processformens lämplighet i sig i det aktuella fallet (10 § första stycket 3-5). Uppgiftsskyldigheten avser, liksom enligt föregående punkt, bara sådana förhållanden (pågående processer) som käranden känner till.

Som en generell anvisning till käranden att lämna en så fyllig och fullständig ansökning som möjligt föreskrivs i *punkt 4* att ansökningen skall innehålla uppgifter angående omständigheter i övrigt som har betydelse för frågan om talan får tas upp till handläggning enligt denna lag. Bland omständigheter av den typen kan nämnas det förfång som kan uppstå om talan inte tillåts, hur talan är avsedd att finansieras och andra förhållanden av betydelse för kärandens lämplighet att företräda gruppen i målet och en organisations medlemsantal och verksamhetsinriktning.

I 42 kap. 3 och 4 §§ RB ges bestämmelser om hur rätten skall förfara när det finns brister i ansökningen eller när det på grund av rättegångshinder är uppenbart att en stämningsansökan eller en talan skall avvisas. Genom en uttrycklig hänvisning i förevarande paragrafs *tredje stycke* är dessa bestämmelser tillämpliga också på en ansökan om byte av taleform enligt 14 §.

Gruppföreträdare

17 § Avvisas inte en ansökan om att få inleda en grupprättegång, skall rätten utse någon att som part föra gruppens talan i målet (gruppföreträdare). Till gruppföreträdare skall utses någon som med hänsyn till sitt intresse i saken och sina förutsättningar i ekonomiska och andra hänseenden bedöms lämplig att ta till vara gruppmedlemmarnas rätt i målet.

Endast den som har väckt talan eller gjort en ansökan enligt 14 § får utses till företrädare för en grupp på kärandesidan. Har flera väckt talan eller gjort ansökan, skall rätten förordna någon av dem att föra talan som part. Finns det ingen som är lämplig att företräda gruppen, skall rätten avvisa talan.

Till företrädare för en grupp på svarandesidan skall rätten utse en lämplig gruppmedlem eller, om det inte är möjligt, någon annan lämplig person. Gruppmedlemmarna skall lämnas tillfälle att yttra sig innan rätten fattar beslut. Endast den som samtycker får utses till gruppföreträdare.

En grupprättegång utmärks av bl.a. att någon utan uppdrag för talan som part för en grupp. I förevarande paragraf ges anvisningar om vem som kan representera gruppen och på vilka grunder valet av gruppföreträdare skall träffas (jfr avsnitt 12.6).

Behovet av skydd för de i processen passiva gruppmedlemmarna och hänsyn till motparten kräver att inte vem som helst tillåts att föra talan för en grupp. Den som företräder gruppen måste bedömas vara lämplig därtill. En bestämmelse av den innebörden finns intagen i paragrafens *första stycke*.

Domstolens bedömning av någons lämplighet att föra grupptalan skall baseras på en prövning av samtliga omständigheter som kan påverka vederbörandes möjligheter att på ett fullgott sätt ta till vara gruppmedlemmarnas intressen i målet. Det är dock inte fråga om att förbehålla rätten att vara part den som besitter egenskaper som gör vederbörande särskilt lämplig att processa angående saken i fråga. Syftet kan i stället beskrivas vara att trygga gruppmedlemmarnas behov av att målet blir allsidigt belyst så att samtliga medlemmars anspråk blir lika rättssäkert prövade som om medlemmarna själva fört talan. Därigenom säkerställs också att en dom i målet inte kan angripas i efterhand under åberopande av att medlemmens rätt inte har blivit tillräckligt bevakad.

Av särskild vikt vid en sådan bedömning är att gruppföreträdaren dels har erforderliga ekonomiska resurser att driva målet och dels inte har ett eget intresse som kolliderar med andra gruppmedlemmars.

En grupptalan kan ibland vara kostsam att genomföra. Sakens beskaffenhet kan vara sådan att den påkallar dyrbart och tidsutdraget utredningsarbete. Man kan inte sällan räkna med tämligen höga kostnader för sakkunnighjälp, juridiskt biträde osv. Dessutom kan en grupptalan kräva särskilda utgifter för organisering av gruppen, information till gruppmedlemmarna och andra åtgärder av dylikt slag.

Det torde mot denna bakgrund endast undantagsvis vara möjligt för en enskild person att ensam bekosta en grupptalanprocess. I vart fall får man anta att risken att ådra sig egna kostnader och dessutom betala motpartens kostnader vid en förlorad talan avhåller de flesta från att inleda en grupptalan med tillgång endast till egna privata medel. Man kan följaktligen utgå från att en enskild grupptalan som regel förs av en enskild part som har beviljats ekonomiskt stöd från den allmänna rättshjälpen, en rättsskyddsförsäkring eller liknande. I sådant fall saknas anledning att betvivla partens förmåga att löpande bekosta de utredningsarbeten och åtgärder i övrigt som kan behövas för att ta till vara gruppmedlemmarnas intressen.

En annan fråga är i vilken mån parten kan antas infria ett eventuellt kostnadsansvar gentemot motparten. Också det kan vägas in i bedömningen av partens lämplighet att väcka en grupptalan. Det kan dock inte

komma i fråga att motpartens anspråk skall behöva vara säkerställt genom en bankgaranti eller liknande. Även när det förs grupptalan får en part som vinner målet räkna med risken att förlorande part inte har ekonomisk möjlighet att ersätta rättegångskostnaderna fullt ut. Den risken löper gruppföreträdaren i lika hög grad som gruppens motpart. Vid grupptalan kan man dock säga att faran för en sådan ekonomisk förlust är mindre för motparten än i många ordinära rättegångar. Den som väcker enskild grupptalan, offentlig grupptalan eller organisationstalan torde normalt ha bättre ekonomiska förutsättningar att infria ett rättegångskostnadsansvar än kärandeparter i allmänhet.

Vad som emellertid bör förhindras är att en kostnadssvag gruppmedlem eller organisation för talan som bulvan för andra gruppmedlemmar som finansierar talan men vill undvika risken att drabbas av ersättningsskyldighet till motparten. Det torde när en enskild person är part då oftast vara fråga om tvister där Rättshjälpsmyndigheten och eventuella försäkringsgivare vägrat bistånd med hänvisning till att det inte finns befogad anledning att få anspråken prövade vid domstol.

Organisationer har inte möjlighet att få rättshjälp. Däremot kan det i vissa situationer tänkas att en organisation får processa med användande av gruppmedlemmarnas rättsskyddsförsäkringar. Många gånger måste dock organisationstalan bekostas med användande av sammanslutningens egna tillgångar.

Normalt kommer en organisation inte att inleda en process om den inte anser att rättegången är ekonomiskt försvarbar. Det kan dock inträffa händelser som gör att domstolen vill försäkra sig om att organisationen har en stabil ekonomisk bas. Rätten kan då genom att införskaffa räkenskapshandlingar eller liknande ganska lätt reda ut eventuella oklarheter. Det bör här påpekas att domstolen inte skall göra en mer ingående analys av organisationens ekonomiska förhållanden. Här som i övrigt tjänar kontrollen till syfte att avslöja missbruk av talerätten, såsom att organisationen används som täckmantel för någon annan att processa.

En förutsättning för att någon skall förväntas kunna väl ta till vara samtliga gruppmedlemmars intressen är att vederbörande själv inte har ett intresse som står i strid mot en eller flera av gruppmedlemmarnas intressen. Det innebär inte att allas intressen nödvändigtvis måste sammanfalla, endast att de inte får stå i konflikt med varandra. Några exempel kan klargöra innebörden av de avvägningar domstolen kan behöva göra i det hänseendet.

Antag att någon för talan om nedsättning av köpeskilling på grund av fel i en standardvara till förmån för samtliga köpare. Det är inte osannolikt att det bland köparna finns personer som i stället vill ha köpet

hävt och få hela köpeskillingen åter. Andra köpare föredrar kanske att få felet avhjälpt i stället för ekonomisk ersättning.

Hos köparna finns ett gemensamt intresse av att få fastställt att varan är felaktig. Att det görs gällande olika påföljder innebär inte att köparna har motstridiga intressen. Däremot kan man sätta i fråga om en och samma gruppföreträdare kan antas agera lika kraftfullt för bifall till samtliga yrkanden. Ett lämpligt tillvägagångssätt är i sådant fall att dela upp gruppen i tre undergrupper (de som yrkar prisavdrag, hävning respektive avhjälpande). Den som väckt talan och yrkar prisavdrag kan företräda hela gruppen i felfrågan. Därefter kan domstolen dela upp handläggningen och förordna två särskilda gruppföreträdare för de köpare som yrkar hävning och avhjälpande för att lösa de särskilda tvistefrågor som dessa yrkanden ger upphov till. Ett annat alternativ är att låta rättsföljden av det konstaterade felet avgöras i individuella efterföljande processer.

Ytterligare ett exempel är att någon yrkar förbud mot en miljöfarlig verksamhet som företrädare för samtliga boende inom ett visst avstånd från störningskällan. Flera av gruppmedlemmarna kan i sådant fall föredra att det vidtas försiktighetsåtgärder i stället för att verksamheten förbjuds. De är kanske på ett eller annat sätt ekonomiskt beroende av verksamheten eller upplever inte obehagen lika allvarliga som andra berörda. Intresset av att verksamheten fortsätter, men med mindre störningar, står då mot intresset av att den upphör helt. Den som företräder förbudsivrarna är då inte alltid en lämplig representant för dem som endast vill ha till stånd skyddsåtgärder. Bland de senare finns kanske många som hellre ser att verksamheten fortsätter med en oförändrad störningsgrad än att den förbjuds.

Å andra sidan finns det ett gemensamt intresse av att miljöstörningarna minskar. Ett samtidigt agerande för i vart fall huvuddelen av de drabbade underlättar en riktig bedömning av miljöstörningens allvarlighet. Också här kan det därför bli aktuellt att tillåta en grupptalan men dela upp gruppen och utse flera gruppföreträdare. På så sätt säkerställer man att själva störningsfrågan blir allsidigt belyst. Är en uppdelning inte möjlig - det finns kanske ingen som vill företräda undergruppen - kan det bli nödvändigt att inskränka talan till endast de som önskar få till stånd ett förbud, om en sådan gruppbestämning anses lämplig enligt 10 §. Övriga miljöstörda kan processa individuellt. Deras intressen blir under alla förhållanden beaktade inom ramen för domstolens prövning eftersom förbudsmål enligt vårt förslag skall vara indispositiva (jfr avsnitt 21.2).

Det som här tagits upp hänför sig till förhållandet mellan gruppföreträdarens intresse och övriga gruppmedlemmars intressen. Motsvarande synsätt kan anläggas då det föreligger intressekonflikter inom

gruppen men som inte rör gruppföreträdaren själv. Också den typen av motsättningar kan lösas genom att domstolen inrättar särskilda undergrupper eller förordnar om medlemsintervention eller efterföljande processer för behandling av särskilda tvistefrågor.

I *andra stycket* sägs att endast den som har inlett grupptalan kan utses till gruppföreträdare på kärandesidan. Uppfyller han inte lämplighetskravet i första stycket skall rätten avvisa talan. Att det finns en lämplig gruppföreträdare är en processförutsättning. Rättens beslut avser således frågan om rättegångshinder. Följaktligen skall, i enlighet med allmänna processrättsliga principer, rätten avvisa och inte ogilla talan för gruppen.

Det kan inträffa att flera samtidigt väcker talan eller ansöker om byte av taleform. I sådant fall får rätten bedöma vem som är lämpligast att föra gruppens talan och utse honom till gruppföreträdare. Efter det att någon har förordnats att representera gruppen kan byte av gruppföreträdare ske endast på de grunder som anges i 34 §. Det är alltså inte möjligt för rätten att med stöd av förevarande paragraf förordna den som har väckt talan på ett senare stadium till gruppföreträdare även om han skulle framstå som ett lämpligare val än den redan utsedda representanten.

Vid grupptalan på svarandesidan är rätten enligt *tredje stycket* inte begränsad till kretsen av gruppmedlemmar när det gäller att välja vem som skall föra gruppens talan som part i målet. Vi anser att man inte bör tvinga någon att ta på sig det arbete och ansvar som det innebär att processa för en grupps räkning. Inte minst kostnadsaspekten gör att rollen som gruppföreträdare bör vila på en egen vilja att agera i målet.

Finns det en lämplig gruppmedlem som är villig att representera gruppen skall i första hand han utses till gruppföreträdare. Först när så inte är fallet bör det komma i fråga att utse någon utomstående att föra gruppens talan. Det kan vara en advokat, en myndighet eller en organisation. Som regel torde valet då kunna göras så att gruppföreträdaren själv kan föra gruppens talan utan assistans från ett juridiskt ombud. På så sätt kommer utseendet av en självständig grupprepresentant inte att innebära några merkostnader för en kärande som förlorar målet. Tvärtom kan det leda till processekonomiska besparingar. Finansiering, kostnadsansvar och liknande frågor när en icke-gruppmedlem är gruppföreträdare behandlas vidare i avsnitt 15.3.3.

Innan rätten utser en gruppföreträdare skall gruppmedlemmarna lämnas tillfälle att yttra sig. Det är också först härigenom som domstolen normalt får vetskap om det finns någon gruppmedlem som är villig att föra talan som part. Underrättelsen till medlemmarna skall innehålla besked om att talan har inletts mot gruppen, att rätten kommer att utse någon lämplig person att företräda gruppen i målet och att medlemmarna

har rätt att yttra sig i den senare frågan. Däremot behöver rätten inte höra gruppmedlemmarna angående deras inställning till att en viss namngiven person, organisation eller annan förordnas till gruppföreträdare. Domstolen kan dock i underrättelsen anmoda gruppmedlemmarna att ge förslag på en lämplig representant. För att inte orsaka onödig tidsfördröjning kan domstolen samtidigt med en underrättelse enligt denna paragraf ge gruppmedlemmarna besked enligt 23 §, t.ex. om deras möjlighet att intervenera. Mer om underättelseförfarandet tas upp i avsnitt 12.10.

Eftersom det är gruppföreträdaren som är part i rättegången är det han som skall delges stämning och i övrigt svara i målet. Rätten måste alltså först fatta beslut enligt förevarande paragraf innan stämning kan utfärdas. I övrigt om rättens prövning och beslut hänvisas till avsnitt 12.6.

18 § Gruppföreträdaren skall ta till vara gruppmedlemmarnas intressen på ett ändamålsenligt sätt. Han skall på en gruppmedlems begäran lämna upplysningar om förhållanden som har betydelse för medlemmens rätt. I viktiga frågor skall gruppföreträdaren ge gruppmedlemmarna tillfälle att yttra sig, om det kan ske utan större olägenhet.

Paragrafen anger gruppföreträdarens skyldigheter gentemot gruppmedlemmarna när han för deras talan i rättegången och annars, vid t.ex. förlikningsförhandlingar. Frågan behandlas i avsnitt 12.6.

Gruppföreträdarens grundläggande uppgift är att ta till vara gruppmedlemmarnas intressen på ett ändamålsenligt sätt. Däri ligger naturligtvis ett krav på gruppföreträdaren att inte företa processhandlingar som är till nackdel för en gruppmedlem, t.ex. ett erkännande eller ett medgivande, om det inte finns välgrundade skäl för det. På motsvarande sätt skall gruppföreträdaren företa processhandlingar som normalt är till fördel för medlemmarna, om det inte finns anledning att underlåta det.

Många gånger förutsätter en processhandling att gruppföreträdaren har en viss kännedom om faktiska förhållanden. Det kan ibland finnas omständigheter eller bevisning som typiskt sett föreligger i mål av det ifrågavarandet slaget. Att så är fallet är inte tillräckligt för att gruppföreträdaren skall åberopa omständigheterna eller bevisningen. Däremot bör ett sådant förhållande föranleda gruppföreträdaren att närmare undersöka om det finns den typen av fakta eller bevisning som bör föras in i målet.

Kravet på gruppföreträdaren att ta till vara medlemmarnas intressen på ett ändamålsenligt sätt skall i enlighet med det sagda inte tolkas så att

han skall föra varje medlems talan på det sätt som objektivt i efterhand kan fastställas hade varit det bästa för medlemmens rätt. Gruppföreträdarens skyldigheter kan i stället formuleras så att han i och utanför rättegången skall agera för varje medlems bästa i enlighet med vad som rimligen kan krävas med hänsyn till vad han känner till och borde känna till om förhållanden som har betydelse för medlemmens rätt. I bedömningen skall också vägas in medlemmens möjligheter att intervenera och på egen hand föra talan i målet.

Enligt paragrafen skall gruppföreträdaren på en gruppmedlems begäran lämna upplysningar om förhållanden som har betydelse för medlemmens rätt. Gruppföreträdaren skall också i viktiga frågor ge gruppmedlemmarna tillfälle att yttra sig, om det kan ske utan större olägenhet. Det kan gälla frågan om talan skall återkallas, efterges eller medges i en viss del eller om man skall träffa förlikning med ett visst innehåll. Med större olägenhet avses både tids- och kostnadsbesvär. Det är t.ex. inte avsett att ett måls avgörande skall försenas avsevärt på grund av förevarande underrättelseskyldighet, om det inte finns mycket starka skäl att inhämta medlemmarnas synpunkter i en viss fråga.

Brister gruppföreträdaren i sina skyldigheter enligt denna paragraf får rätten ta upp frågan om han är lämplig att föra talan för gruppens räkning. Anses gruppföreträdaren inte lämplig som part, måste han bytas ut eller, om det inte är möjligt, grupptalan avvisas.

Ombud

19 § Enskild grupptalan, organisationstalan och grupptalan på svarandesidan skall föras genom ombud som är advokat. Om det föreligger särskilda skäl, får rätten medge att talan förs utan ombud eller genom ombud som inte är advokat.

Enligt paragrafen skall enskild grupptalan, organisationstalan och grupptalan på svarandesidan föras genom ombud. Denne skall vara advokat. Motiven härför har behandlats i avsnitt 12.7.

Ombuds- och advokattvånget gäller inte om det föreligger särskilda skäl. Exempel på det är att rätten har utsett en gruppföreträdare på svarandesidan som inte själv är medlem i gruppen. Ofta kommer då gruppen ändå att representeras av en advokat eller någon annan med erforderliga kvalifikationer att processa. Andra exempel är att talan förs av någon som själv är jurist med erfarenhet av processande eller av en organisation som företräds av någon väl skickad att driva en rättegång såsom kan vara fallet när vissa branschsammanslutningar, centrala arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer m.fl. för talan.

Rätten skall enligt 12 kap. 2 § RB pröva att den som uppträder som ombud är lämplig att vara ombud i målet med hänsyn till sin redbarhet, sina insikter och sin tidigare verksamhet. Att vederbörande är advokat utgör således inte en nödvändig egenskap enligt rättegångsbalken. Villkoret i förevarande paragraf om att ombudet skall vara advokat beror på att hänsyn till de passiva gruppmedlemmarna typiskt sett kräver att talan förs genom någon som har den särskilda insikt och erfarenhet som en advokat kan förväntas besitta. I det sammanhanget skall inte bortses från att de verkligt tidsutdragna och arbetstyngda målen av praktiska skäl kan kräva ekonomiska, personella och administrativa resurser som endast större advokatbyråer kan ställa upp med. Det hindrar inte att den som driver advokatverksamhet av mindre omfattning kan vara ombud i ett sådant mål om han befinns lämplig med hänsyn till målets beskaffenhet.

Ombudstvånget innebär att en part måste ställa ett nytt ombud för sig om rätten avvisar det tidigare ombudet. I annat fall kan en grupptalan inte inledas eller fortsätta.

20 § En fullmakt som avser rättegång i allmänhet ger inte ombudet behörighet att väcka talan för eller mot en grupp eller att ta emot stämning i en grupprättegång.

Enligt 12 kap. 14 § RB medför en rättegångsfullmakt behörighet för ombudet att bl.a. väcka talan och att ta emot delgivning av stämning och andra handlingar i målet. Från detta görs det undantag om målet rör en sak varom förlikning inte är tillåten, dvs. brottmål och indispositiva tvistemål. För att ombudet i ett sådant mål skall få väcka talan eller ta emot stämning krävs att saken anges i fullmakten. Bakgrunden till denna reglering är att brottmål och indispositiva tvistemål typiskt sett kan ha en så avgörande betydelse för huvudmannen att ombudet bör ha nämnda behörighet endast om det framgår av fullmakten att huvudmannen önskar det (jfr Ekelöf, Rättegång II, 1985, s. 84).

Att bli part i en grupprättegång - som gruppföreträdare eller som gruppens motpart - innebär på flera sätt en annorlunda situation jämfört med att vara kärande eller svarande i en vanlig rättegång. De speciella förhållanden som präglar en grupptalanprocess gör att det inte rimligen bör tillåtas att ett ombud väcker grupptalan om det inte redan av fullmakten framgår att han har huvudmannens uttryckliga uppdrag att göra det. På motsvarande sätt bör det inte tillåtas ett ombud att på grund av en s.k. blancofullmakt ta emot delgivning om stämning i ett sådant mål.

Utträde ur gruppen

21 § En medlem i en grupp på kärandesidan kan genom en anmälan till domstolen träda ur gruppen. Anmälan skall göras skriftligen inom en tid som rätten bestämmer. Om en gruppmedlem har medgett att ett mål avskrivs enligt 15 §, har han inte rätt att träda ur gruppen.

Vid grupptalan på svarandesidan skall rätten bestämma en tid för utträde enligt 22 §.

Paragrafen är en följd av att grupptalaninstitutet är utformat enligt principen att en sådan talan utan vidare omfattar envar som passar in på kärandens beskrivning av gruppen i stället för enligt modellen att medlemskap i gruppen förutsätter en anmälan till domstolen (se avsnitt 12.9).

Genom bestämmelsen slås fast att den som är medlem i en kärandegrupp har rätt att hoppa av rättegången. Genom att träda ur gruppen kommer han inte att bli bunden av en dom i grupptalanmålet. Grupprättegången är således inte längre rättegångshinder om medlemmen väcker en individuell talan. En dom i anledning av grupptalan får inte heller någon rättskraft gentemot den som har hoppat av processen. Å andra sidan har vederbörande inte rätt till någon del av t.ex. den ersättning som talan inbringar till gruppen.

Rätten att träda ur gruppen är ovillkorlig. En anmälan om utträde skall vara skriftlig. Den behöver endast innehålla ett besked om att vederbörande inte önskar att omfattas av rättegången. Det är inte erforderligt att domstolen kontrollerar om anmälaren verkligen är medlem i gruppen eller inte. Oavsett vilket kommer rättegången inte att ha någon betydelse för vederbörandes rätt. Domstolen behöver inte heller på egen hand utfärda en bekräftelse på att det har inkommit en anmälan i rätt tid till domstolen. Vill gruppmedlemmen förvissa sig om att anmälan har kommit in till rätten får han kontakta domstolen.

När domstolen delger svaranden en ansökan om stämning eller om byte av taleform skall den som regel samtidigt underrätta gruppmedlemmarna om den inledda talan. Detta framgår av 23 §. En sådan underrättelse skall enligt förevarande paragraf också innehålla besked om den tid inom vilken en anmälan om utträde måste ske för att beaktas av domstolen. Vi har valt att i lagtexten inte föreskriva ett bestämt tidsintervall utan överlåter på domstolen att fritt bestämma fristens längd. Som en allmän riktlinje kan dock sägas att en månad framstår som en i normalfallet lämplig tidsram.

Rättegångsbalkens bestämmelser om frister och laga förfall gäller även för en anmälan enligt denna paragraf. Gruppmedlemmarna skall sålunda erhålla skäligt rådrum för att ta ställning till om de skall hoppa

av rättegången eller inte. Domstolen har i det sammamhanget, eller när det i övrigt finns skäl till det, möjlighet att förlänga tiden för enstaka eller samtliga gruppmedlemmar (32 kap. 3 § RB).

En anmälan som kommer in till rätten efter tidsfristens utgång saknar verkan. Detta följer av allmänna rättsgrundsatser och har inte ansetts behöva uttryckas explicit i lagen. Av grundläggande principer följer också att den som har begärt sitt utträde inte kan återkalla anmälningen efter det att tidsfristen har löpt ut. Dessförinnan kan dock återkallelse ske.

Senare förändringar i gruppens bestämning kan föranleda domstolen att utfärda underrättelser till nya gruppmedlemmar. Dessa skall självklart ges samma möjlighet till utträde som de ursprungliga gruppmedlemmarna.

Domstolen skall föra särskilt protokoll över de anmälningar som kommer in och över beslut som meddelas i anledning av för sent inkomna anmälningar. Personer som har hoppat av skall dessutom antecknas i domen i målet.

Den som har samtyckt till att en individuell talan övergår att handläggas inom ramen för en grupprättegång har inte rätt att träda ur gruppen. Bestämmelsen är föranledd av att utträdesrätten i annat fall kan missbrukas av en kärande som vill återkalla sin individuella talan men hindras av reglerna i rättegångsbalken om rätt för svaranden att trots återkallelsen få målet prövat i sak.

Som anförs i avsnitt 12.9 har en medlem i en svarandegrupp inte rätt att begära sitt utträde från gruppen. En grupprättegång är främst att se som en alternativ handläggningsform som medger en samtidig domstolsprövning av fleras anspråk. En svarande i en vanlig rättegång kan inte motsätta sig att käromålet prövas gemensamt med kärandens talan mot andra personer genom kumulation. På motsvarande sätt bör den som är medlem i en grupp på svarandesidan inte ha möjlighet att motsätta sig att talan prövas i en grupprättegång. Medlemmens rättstrygghet tillgodoses genom bl.a. rätten att intervenera och därigenom föra sin egen talan i målet.

Också vid grupptalan på svarandesidan måste dock rätten bestämma en tid för utträde, nämligen i fråga om sådant utträde som enligt 22 § anses ske till följd av att det pågår rättegång i annan ordning mellan en gruppmedlem och gruppens motpart angående en fråga som är föremål för grupprättegången. Detta framgår av förevarande paragrafs *andra stycke*.

22 § En gruppmedlem skall anses ha trätt ur gruppen, om det vid utgången av den tid som rätten har bestämt enligt 21 § pågår rättegång mellan honom och gruppens motpart angående en fråga som är föremål för grupprättegången.

Paragrafen är en följd av bestämmelsen i 15 § första stycket om att en grupptalan utan hinder av 13 kap. 6 § RB får tas upp till prövning angående en fråga som redan är föremål för rättegång i annan ordning. Inleds en sådan grupprättegång får rätten skriva av det först väckta målet med förklaring att talan omfattas av grupptalan, om detta har fördelar för handläggningen och kan ske utan väsentlig olägenhet för en part eller någon annan. Ett avskrivningsbeslut förutsätter dock att målen handläggs vid samma domstol.

I förevarande paragraf anges vilken rättsföljd som träder in om det först väckta målet inte skrivs av. Gruppmedlemmen skall i sådant fall anses ha trätt ur grupprättegången. Hans talan kommer därefter att prövas endast i den individuella rättegången.

Om däremot det första målet avskrivs kommer gruppmedlemmen att kvarstå i gruppen. Huruvida målet skrivs av enligt 15 §, till följd av återkallelse eller på någon annan grund saknar i det sammanhanget betydelse. Avskrivningen kan dock innebära hinder av annat slag för att ta upp en grupptalan beträffande anspråket i fråga, såsom när målet skrivs av på grund av förlikning.

Bestämmelsen gäller också vid grupptalan på svarandesidan. Eftersom en medlem vid sådan talan inte själv kan begära utträde från rättegången är detta det enda sättet på vilket en svarandegrupp kan decimeras i förhållande till hur käranden har bestämt den.

Ett avskrivningsbeslut enligt 15 § förutsätter medgivande från en part som har rätt att träda ur som medlem i grupptalanmålet. En sådan medlem bör rimligen ha samma tid som övriga gruppmedlemmar att bestämma om han vill tillhöra gruppen eller inte. Å andra sidan saknas det skäl att hålla frågan om grupptillhörighet öppen längre än i anmälningsfallen. Därför sägs i förevarande bestämmelse att målets avskrivning får verkan bara om beslutet meddelas inom den tid som gäller för anmälan om utträde. Att målet skrivs av därefter får alltså inte till verkan att parten inträder som medlem i gruppen.

Även om samma hänsyn inte gör sig gällande i lika hög grad när det gäller medlemmar i grupper på svarandesidan är det också här nödvändigt med en bortre gräns före vilken ett mål måste vara avskrivet för att parten skall kvarstå som gruppmedlem. Det saknas skäl att bestämma den tiden annorlunda än när gruppen uppträder på kärandesidan.

Vid tillämpningen av denna paragraf skall skiljeförfarande jämställas med rättegång. Detta överensstämmer med allmänna processrättsliga

grundsatser (jfr tillämpningen av 13 kap. 6 § RB). Vi anser inte att det finns behov av att uttryckligen ange detta i lagtexten.

Underrättelse till medlemmarna om att en grupprättegång har inletts

23 § Avvisas inte kärandens ansökan om att inleda en grupprättegång, skall domstolen underrätta gruppmedlemmarna om rättegången, om det inte är uppenbart obehövligt. Underrättelsen skall ske genom delgivning.

Underrättelsen skall innehålla

1. en kortfattad redogörelse för ansökningen,

2. upplysningar om grupprättegången som handläggningsform, om medlemmarnas möjligheter att själva delta i rättegången, om domens rättsverkan och om vad som gäller i fråga om rättegångskostnader,

3. uppgift om gruppföreträdarens och ombudets namn och adress,

4. besked om tiden för utträde enligt 21 §,

5. besked om tiden för att framställa invändning enligt 13 § och

6. uppgift om andra förhållanden som har betydelse för gruppmedlemmarnas rätt.

En underrättelse till medlemmarna i en svarandegrupp är att anse som stämning enligt rättegångsbalken. Vid delgivning av en sådan underrättelse gäller inte 33 kap. 6 § rättegångsbalken.

Paragrafen föreskriver en skyldighet för domstolen att underrätta gruppmedlemmarna om att det har inletts en grupprättegång. Frågan behandlas i avsnitt 12.10.

Kravet på att underrätta medlemmarna är närmast obligatoriskt. Det är bara om det är uppenbart obehövligt som domstolen kan låta bli att se till att medlemmarna blir särskilt underrättade om rättegången. Exempel på det är att de uppgifter som avses i paragrafen redan har lämnats till gruppmedlemmen i samband med fråga om byte av taleform.

Meddelandet till medlemmarna skall gå ut så snart rätten har beslutat att ta upp kärandens talan till prövning i sak. Detta kan utläsas av *första stycket* vars lydelse nära ansluter till 42 kap. 5 § första stycket första meningen RB som lyder: "Avvisas inte ansökningen, skall rätten utfärda stämning på svaranden att svara på käromålet." Avsikten är alltså att rätten i normalfallet skall skicka ut en underrättelse enligt denna paragraf samtidigt som den förelägger svaranden att komma in med svaromål. Underrättelsen skall delges gruppmedlemmarna. Delgivning skall ske enligt delgivningslagen (se även 90 §).

Ibland kan det finnas skäl för rätten att först inhämta svarandens synpunkter i fråga om rättegångshinder. Domstolen kan då vänta med att underrätta medlemmarna om rättegången till dess att rättegångsfrågan

är avgjord. Situationer kan också förekomma där det är nödvändigt att höra enskilda medlemmar för att kunna avgöra om deras anspråk skall omfattas av talan. Det kan gälla frågan om anspråket är förfallet (eller kan beräknas bli det före målets avgörande) eller om förfångsrekvisitet vid fastställelsetalan är uppfyllt. Rätten kan i så fall rikta ett särskilt föreläggande till gruppmedlemmen. Ett sådant föreläggande kan göra en ytterligare underrättelse enligt denna paragraf uppenbart obehövlig.

I *andra stycket* ges i punktform anvisningar om vilka uppgifter underrättelsen skall innehålla.

Punkten 1 anger att medlemmarna skall få en kortfattad redogörelse av kärandens ansökan om att få inleda en grupprättegång. Med ansökan menas antingen en stämningsansökan eller en ansökan enligt 14 § om byte av taleform. Är ansökningen av mindre omfattning och enkelt och tydligt sammanställd kan den fogas direkt till underrättelsen. Det bör däremot inte komma i fråga att rätten skickar med omfångsrika eller för en lekman svårbegripliga texter till gruppmedlemmarna. I sådant fall får i stället rätten själv författa en kort redogörelse för ansökningen som kan förstås av gemene man. Uppgifter som är särskilt viktiga att förmedla är gruppens bestämning, kärandens yrkande, de gemensamma eller likartade omständigheter som talan rör och förekomsten av individuella tvistefrågor.

Enligt punkten 2 skall medlemmarna informeras om grupptalan som handläggningsform. Det bör i det sammanhanget tecknas en kortfattad allmän beskrivning av grupptalan som en representativ taleform jämfört med en individuell rättegång. I övrigt får underrättelsen inriktas på de speciella förhållanden som gäller vid en grupptalanprocess. Sålunda måste gruppmedlemmarna upplysas om att de inte är parter i rättegången men trots detta blir bundna av en dom i målet, om de inte utnyttjar sin eventuella rätt att träda ur gruppen. De skall vidare underrättas om sina möjligheter att delta i rättegången som intervenienter, att de kan höras i bevissyfte i rättegången och att de under vissa förutsättningar har möjlighet att överklaga beslut och domar. Uppgift skall också lämnas om att rättegången förs utan kostnadsansvar för gruppmedlemmen, med undantag främst för det ansvar som kan följa på en intervention. Vi förutser att det kan utarbetas en för ändamålet lämplig blankett som domstolen kan använda sig av.

Punkten 3 föreskriver att uppgift skall lämnas om gruppföreträdarens och ombudets namn och adress. Vissa medlemmar önskar kanske kontakta någon av dessa innan man tar ställning i frågan om utträde. Också i övrigt kan det finnas behov av kontakter mellan medlemmarna och grupprepresentanten och dennes ombud. Erfarenheter från utlandet visar att en grupptalan ibland kräver ett större mått av informationsutbyte mellan gruppen och dess företrädare. Inget hindrar domstolen från

att i sådant syfte anmoda medlemmarna att t.ex. meddela namn och adress till gruppföreträdaren eller dennes ombud, om underrättelse sker genom kungörelse och uppgifterna inte finns lätt tillgängliga på annan väg. Ibland, särskilt i ersättningsmål, kan det vara till fördel att motsvarande uppgifter lämnas också direkt till domstolen.

Vid grupptalan på kärandesidan har enligt 21 § varje medlem rätt att träda ur gruppen och därigenom inte längre omfattas av grupptalan. En underrättelse enligt denna paragraf skall enligt punkten 4 innehålla besked om den tid inom vilken en anmälan om utträde måste ske för att vinna beaktande i målet. Det kan nämnas att samma tidsfrist gäller för avskrivning av en pågående rättegång för att anspråket i fråga skall omfattas av grupptalan (se 22 §).

När käranden väcker talan mot en grupp skall rätten, om det inte är obehövligt, fastställa en tid inom vilken en gruppmedlem får framställa en foruminvändning (se 13 §). Enligt punkten 5 skall underrättelsen innehålla besked om den sålunda bestämda tidsfristen.

Slutligen skall domstolen i samband med underrättelsen lämna uppgifter om andra förhållanden som har betydelse för gruppmedlemmarnas rätt (punkten 6). Det kan gälla information om de förenklade principer för beräkning och fördelning av ersättning som är tillämpliga vid grupptalan. Rätten kan vidare ha anledning att lämna närmare besked om möjligheten att upprätta undergrupper med särskilda gruppföreträdare eller att förordna om efterföljande förfaranden för att lösa individuella tvistefrågor. Domstolen har här stor frihet att efter eget skön ge medlemmarna del av uppgifter som kan vara av värde för dem att känna till.

När det gäller grupptalan på svarandesidan finns det anledning att uppmärksamma förhållandet mellan en underrättelse enligt denna paragraf och medlemmarnas hörande angående utseendet av en gruppföreträdare enligt 17 §. Beslutet att utse någon att föra gruppens talan i målet ligger i tiden före underrättelsen till medlemmarna om att en grupprättegång har inletts. Merparten av den information som skall lämnas enligt denna paragraf kan många gånger lika väl vidarebefordras till medlemmarna i samband med att de ges tillfälle att yttra sig i frågan om gruppföreträdare. Rätten kan i det sammanhanget också upplysa medlemmarna om att senare underrättelser kommer att ske på visst sätt, t.ex. genom kungörelse i särskilt angivna tidningar.

Samtidigt skall det noteras att en underrättelse enligt denna paragraf till medlemmarna i en svarandegrupp är att anse som stämning enligt rättegångsbalken. Detta kan ha betydelse för bl.a. tillämpningen av materiellrättsliga preklusionsregler.

Den fortsatta rättegången

Överflyttning av mål

24 § Högsta domstolen får på framställning från en part eller en tingsrätt som handlägger en grupprättegång besluta att målet skall överlämnas till en annan behörig tingsrätt, om detta är bäst med hänsyn till handläggningen och övriga omständigheter.

Beslut som rätten har fattat i målet före överlämnandet skall fortsätta att gälla, om inte den domstol dit målet har överlämnats bestämmer annat.

Gruppmedlemmarna skall underrättas om att ett mål har överflyttats till en annan tingsrätt, om detta inte är obehövligt.

Paragrafen ger Högsta domstolen möjlighet att besluta om överflyttning av mål från en behörig domstol till en annan för att uppnå handläggningsmässiga vinster. Den har utformats med 14 kap. 7 a § RB som förebild. Bestämmelsen behandlas i avsnitt 12.4.

Som där sagts innefattar processförutsättningarna i 10 § inget krav på att den domstol där en grupprättegång inleds är den mest lämpliga att handlägga en sådan talan. Det är tillräckligt att denna handläggningsform är ett bättre alternativ än andra tillgängliga sätt att göra anspråken i fråga gällande och en i sig lämplig processform. Eftersom dessutom käranden enligt 12 § fritt kan välja bland de fora som är behöriga att ta upp en talan rörande något av de anspråk som rättegången avser finns det en risk för att talan inte väcks vid den domstol som i det enskilda fallet är bäst lämpad att handlägga målet.

En begäran om överflyttning kan göras antingen av en part eller av den domstol där talan har väckts. Som berörs i avsnitt 12.4 anser vi inte att en gruppmedlem bör kunna initiera en sådan prövning på annat sätt än genom att vända sig till en part eller rätten för att förmå någon av dem att göra en framställan i saken. Vi betraktar det vidare som självklart att rätten innan den gör en anmälan till Högsta domstolen lämnar parterna tillfälle att yttra sig. Beroende på formen för och innehållet i yttrandena kan Högsta domstolen bestämma om det krävs skriftväxling innan domstolen beslutar i ärendet.

För att ett mål skall flyttas krävs att åtgärden är bäst med hänsyn till handläggningen och övriga omständigheter. Det är framför allt processekonomiska överväganden som blir aktuella. Till dessa hör bl.a. rättens praktiska möjligheter och förutsättningar att administrera rättegången på ett snabbt, billigt och enkelt sätt, gruppens geografiska spridning, på vilken ort bevisningen är lättast tillgänglig och behovet av efterföljande individuella tvistlösningsförfaranden. Domstolen kan i det

sammanhanget väga in både samhällsekonomiska vinster och de kostnadsbesparingar som det innebär för parterna att målet handläggs vid en annan domstol än den där talan har väckts.

En överflyttning bör ske endast om åtgärden bedöms leda till avsevärda fördelar för rättegångens genomförande. I praktiken torde det bli aktuellt att flytta ett mål i huvudsak endast när det föreligger svårigheter att handlägga talan vid den ursprungliga domstolen.

Högsta domstolen skall vid sin prövning beakta om en överflyttning av målet medför allvarliga olägenheter för parterna och gruppmedlemmarna. Vi har dock valt att inte uttrycka detta direkt i lagtexten så som skett i 14 kap. 7 a § RB. Motivet för det är att prövningen enligt förevarande paragraf skall grundas på en kvalitativ bedömning av vinsternas och olägenheternas karaktär. Det kan endast i sällsynta undantagsfall bli fråga om att hindra en överflyttning som har väsentliga fördelar för handläggningen av målet med hänvisning till de besvär som kan uppkomma för en part eller någon enstaka gruppmedlem.

I *andra stycket* sägs att beslut som har fattats före överlämnandet skall fortsätta att gälla, om inte den domstol dit målet flyttas bestämmer annat. Detta stämmer överens med vad som gäller vid sammanläggning enligt 14 kap. 7 a § RB och annars när mål överlämnas från ett behörigt organ till ett annat sådant.

Enligt *tredje stycket* skall gruppmedlemmarna underrättas om att ett mål har flyttats över till en annan tingsrätt, om detta inte är obehövligt.

Utvidgning av talan

25 § Käranden får muntligen inför rätten eller skriftligen utvidga talan till att omfatta andra käromål än dem som talan redan avser, om det är lämpligt med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter.

Vi har i avsnitt 13.2.2 redogjort för bakgrunden till att det i en grupprättegång bör finnas en möjlighet för käranden att utvidga sin talan till att omfatta ytterligare gruppmedlemmar eller ytterligare anspråk som tillhör dem som redan ingår i gruppen, dvs. nya käromål.

Att käranden utvidgar sin talan på detta sätt är med rättegångsbalkens terminologi närmast att betrakta som en ändring av talan. Förevarande paragraf ger i det perspektivet käranden vidare möjligheter att utöka talans omfattning än som är fallet enligt 13 kap. 3 § RB. Kärandens handlingsutrymme blir genom paragrafen snarare likt det som gäller för kumulation enligt 14 kap. 6 § RB. Detta ligger väl i linje med den representativa processens ändamål att erbjuda ett alternativ för en gemensam handläggning av fleras rättsanspråk.

Utvidgningen av talan kan, som nämnts, avse både nya gruppmedlemmar och nya anspråk som tillhör personer som redan ingår i gruppen. Detta är i paragrafen uttryckt på så sätt att talan kan utvidgas till att omfatta andra käromål än dem som talan redan avser. Avsikten är att därigenom anknyta till rättegångsbalkens målbegrepp som beroende på det sammanhang i vilket termen används avser "saken" eller "rättegången". I denna paragraf är käromål liktydigt med saken, dvs. förenklat uttryckt varje medlems rättsanspråk.

Käranden får inte utvidga sin talan på ett sådant sätt att det därigenom uppstår brister i de processförutsättningar som gäller för rätten att inleda en grupprättegång. Att käranden har talerätt enligt 5-8 §§, att rekvisiten enligt 10 § är uppfyllda och att gruppföreträdaren är lämplig att föra talan för gruppen skall rätten pröva fortlöpande under rättegången så fort det finns anledning till det (jfr 34 kap. 1 § RB). Det saknas skäl att upplysa speciellt om detta i paragrafen.

Emellertid räcker det inte med att dessa allmänna förutsättningar är uppfyllda för att en utvidgning av talan skall tillåtas. Det krävs dessutom att åtgärden är lämplig med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter. I många fall kommer bedömningen av den frågan att inriktas särskilt på processekonomiska hänsyn. Att rättegångens omfattning växer får inte leda till att man gör avkall på kraven att förfarandet skall vara snabbt, enkelt och billigt. Till en del ingår sådana överväganden i prövningen av processförutsättningen om att talan skall kunna handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Det särskilda villkoret i förevarande paragraf gör dock att domstolen kan vara strängare i sin bedömning av de handläggningsmässiga följderna av kärandens åtgärd. Sålunda kan rättegången ha pågått under en längre tid. Att nytt processmaterial tillförs målet kan då leda till att målets avgörande förskjuts väsentligt i tiden till nackdel och obehag för de tidigare gruppmedlemmarna och gruppens motpart, utan att man för den skull kan avvisa målet med hänvisning till att talan inte kan handläggas på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Domstolen har då möjlighet att i stället enligt denna paragraf avvisa utvidgningen.

Å andra sidan får processekonomiska olägenheter inte stå i vägen för att talan utvidgas om detta har betydande fördelar i annat hänseende. Grupprättegången är ibland det enda realistiska, eller det överlägset bästa, alternativet för att göra gällande gruppanspråk vid domstol. Att en sådan rättegång kommer till stånd kan vara en förutsättning för att tillfredsställa ett starkt behov av kompensation eller handlingsdirigering som rättskränkningarna har framkallat. I andra fall kan det föreligga ett väsentligt intresse av att få en tvistefråga rättsligt belyst. Avgörandets prejudiciella tyngd kan då vara beroende av att så mångas anspråk som möjligt blir bedömda i ett sammanhang.

Om domstolen skall tillåta käranden att utvidga sin talan eller inte beror alltså på utfallet av en vägning mellan å ena sidan att en utvidgning kan gynna den rättsliga behandlingen av de nya käromålen och stärka grupprättegångens förmåga att tillgodose behovet av olika former av processuellt rättsskydd och å andra sidan att åtgärden kan leda till att rättegången blir mer tidsödande och kostsam. Det är varken möjligt eller lämpligt att motivvis närmare ange hur rätten bör gå till väga vid sina överväganden. Detta får bli en fråga för rättstillämpningen att avgöra utifrån förhållandena i varje enskilt mål. Domstolen är i det sammanhanget fri att föranstalta om den utredning som den anser är nödvändig för att bedöma om kärandens åtgärd skall tillåtas eller inte. När det gäller att införskaffa uppgifter från käranden kan i sådant fall 16 §, om innehållet i en ansökan om att få inleda en grupprättegång, tjäna som förebild.

Vill käranden utvidga sin talan enligt denna paragraf kan det ske antingen muntligt inför rätten eller skriftligen. Svaranden skall självklart underrättas om åtgärden. Något beslut om att tillåta utvidgningen behöver domstolen inte fatta. Rätten behöver alltså i sådant fall inte ta ställning till om åtgärden faller inom området för en tillåten taleändring enligt rättegångsbalken eller inom den större zon som förevarande paragraf täcker. Däremot måste självklart rätten fatta ett särskilt beslut om den finner att kärandens ändring eller utvidgning av talan skall avvisas.

De nya gruppmedlemmar som förs in i processen genom talans utvidgning skall underrättas om rättegången på samma sätt som gäller när en grupprättegång inleds. Det kan här hänvisas till 23 §. Uppträder gruppen på kärandesidan skall medlemmarna ges skäligt rådrum att ta ställning till om de skall träda ur gruppen. Verkan av pågående processer får bedömas enligt 15 och 22 §§. Motsvarande gäller när en talan utökas till att avse nya anspråk som tillhör dem som redan tidigare är medlemmar i gruppen. Också dessa skall underrättas om utvidgningen och ges samma möjlighet att anmäla utträde från gruppen. För tydlighets skull bör sägas att en sådan anmälan bara kan omfatta att det nya anspråket inte skall prövas i grupprättegången. Vederbörande kvarstår självklart som medlem vid prövningen av den ursprungliga grupptalan.

Överlåtelse av tvisteföremålet

26 § Om gruppföreträdaren överlåter det som tvisten angår till någon annan, har denne rätt att intervenera i rättegången som gruppmedlem. Sker överlåtelsen på svarandens sida, får en sådan intervention ske endast om käranden samtycker till det. Oavsett på vilken sida över-

låtelsen sker, är förvärvaren skyldig att på motpartens yrkande träda in som medlem i gruppen.

Om en gruppmedlem överlåter det som tvisten angår, skall 13 kap. 7 § rättegångsbalken tillämpas på förvärvarens rätt och skyldighet att träda in som medlem i gruppen.

Enskild grupptalan får väckas enbart av den som har talerätt angående något av de anspråk som grupprättegången omfattar. Också vid grupptalan på svarandesidan är gruppföreträdaren ibland medlem i gruppen. Det innebär att han har ett eget rättsförhållande med gruppens motpart som tvisten angår. Paragrafen innehåller föreskrifter om vad som skall hända när gruppföreträdaren överlåter sin del av tvisteföremålet. Dessutom innehåller bestämmelsen anvisningar om vad som gäller när en gruppmedlem som inte är gruppföreträdare överlåter sitt anspråk. Spörsmålen behandlas i avsnitt 13.2.8.

Gruppföreträdaren är part i rättegången. Överlåter en part i en vanlig process det som tvisten angår kan förvärvaren antingen själv begära att få träda in i rättegången (partssuccession) eller tvingas in i processen av överlåtarens motpart (adcitation). Detta system passar inte för de här diskuterade överlåtelsefallen eftersom partssuccessionen då innefattar ett byte av gruppföreträdare. Samtidigt kan det inte accepteras att förvärvaren lämnas helt utan möjlighet att påverka domstolens prövning av det överlåtna rättsförhållandet.

Frågan löses i förevarande paragraf på så sätt att förvärvaren har samma rätt att intervenera i rättegången som en gruppmedlem. Förvärvaren får då ställningen av part (självständig intervenient) i den del av målet som rör hans rätt. En medlemsintervention medför inte bara att det instiftas en speciell processgemenskap mellan gruppföreträdaren och förvärvaren. Sådan intervention innefattar också att intervenientens rättegångshandlingar gäller framför gruppföreträdarens (se 28 §). Intervenienten (medlemmen/förvärvaren) har alltså en primär processuell förfoganderätt över sitt eget anspråk, vilket förklaras av att denne ensam kan disponera materiellrättsligt över sin rätt.

När gruppföreträdaren uppträder på svarandesidan kan käranden i vissa situationer hellre välja att ändra sitt yrkande gentemot gruppföreträdaren än att rikta sin talan mot förvärvaren. I sådant fall saknas det anledning att medge förvärvaren den typen av interventionsrätt som en medlem har. Förevarande paragraf anger därför att en sådan intervention på svarandesidan förutsätter kärandens medgivande. Lämnas det inget samtycke och vidhåller käranden sitt krav gentemot gruppföreträdaren kan den senare med åberopande av överlåtelsen invända att han inte längre är rätt part i rättsförhållandet. Förvärvaren är dessutom bibehål-

len sin rätt att intervenera enligt 14 kap. 9 § RB. Kärandens vetorätt avser alltså bara s.k. medlemsintervention enligt denna lag.

Ibland är motparten mer intresserad än förvärvaren av att den senare träder in i rättegången. I en vanlig rättegång kan motparten tvinga förvärvaren att bli part i målet (13 kap. 7 § tredje stycket RB). Den här behandlade paragrafen ger motparten en motsvarande möjlighet att tvångsvis göra förvärvaren till medlem i gruppen. Därigenom uppnår motparten att en dom i målet kommer att omfatta också förvärvarens rätt i förhållande till motparten.

Om gruppens motpart eller en gruppmedlem överlåter sin del av tvisteföremålet saknas motsvarande skäl att göra undantag från rättegångsbalkens reglering om förvärvarens inträde i målet. Är överlåtaren gruppmedlem skall balkens bestämmelser om part dock gälla förvärvarens rätt och skyldighet att inträda som medlem i gruppen. Detta framgår av paragrafens *andra stycke*.

Intervention

27 § Rätten kan besluta över en gruppmedlems ansökan om intervention utan att först höra parterna.

Som framgår av det som sägs i avsnitt 13.2.11 är rättegångsbalkens bestämmelser om intervention omedelbart tillämpliga i en grupprättegång. Enligt 14 kap. 10 § RB skall den som vill delta i en rättegång som intervenient ansöka om det hos rätten. Parterna skall höras över ansökningen. Förevarande paragraf gör undantag från det sistnämnda kravet, om sökanden är gruppmedlem. Det är då uppenbart att det föreligger interventionsgrund. Gruppmedlemmarna kommer ju att omfattas av domens rättskraft trots att parterna inte kan uppnå en motsvarande bundenhet för medlemmarna på utomprocessuell väg. Eftersom interventionsgrunden är uppenbar är det onödigt att belasta processen med ett villkor om att ansökan skall kommuniceras med parterna. Däremot skall dessa självklart underrättas om interventionen.

Bestämmelsen förutsätter att domstolen finner det utrett att sökanden tillhör den grupp som käranden eller svaranden för talan för. Råder osäkerhet i det hänseendet skall ansökan på sedvanligt sätt underställas parterna för yttrande.

28 § En rättegångshandling som en gruppmedlem företar i egenskap av intervenient gäller även om den strider mot gruppföreträdarens handlingar.

En dom i ett mål där det förs grupptalan gäller för och mot medlemmen som om han är part i rättegången. Av 14 kap. 11 § andra stycket RB följer i sådant fall att en gruppmedlem som intervenerar får ställning som part i gruppprättegången, såvitt gäller talan rörande medlemmens rätt. Interventionen ger däremot självklart inte medlemmen behörighet att föra talan angående andra medlemmars rättsanspråk.

Genom att interventionen är självständig blir medlemmen (intervenienten) och gruppföreträdaren medparter. De är båda behöriga att företa rättegångshandlingar med avseende på medlemmens käromål. Domstolen kan avgöra talan i den delen bara genom en dom som gäller mot båda två. Mellan gruppmedlemmen och gruppföreträdaren råder vad man kallar för en speciell processgemenskap.

Vid en sådan processgemenskap är enligt 14 kap. 8 § RB en rättegångshandling som en medpart företar gällande till förmån för övriga även om den strider mot deras handlingar. Medparterna är så att säga jämställda i kompetenshänseende och ingen behöver vidkännas skada på grund av en medparts bristfälliga processföring.

Som sägs i avsnitt 13.2.11 motsvaras den speciella processgemenskapen i en vanlig rättegång ofta av en gemensam civilrättslig förfoganderätt över processföremålet. Denna samhörighet saknas däremot alltid - eller i vart fall oftast - mellan gruppmedlemmen och gruppföreträdaren. Rätten att företa materiellrättsliga dispositioner tillkommer endast medlemmen. Gruppföreträdarens uppgift vilar helt på det processuella planet, bortsett från förlikningar enligt 49 §.

Denna skillnad i civilrättslig kompetens bör avspeglas i gruppmedlemmens och gruppföreträdarens inbördes förhållande som medparter. Därför föreskrivs i paragrafen att en rättegångshandling som medlemmen företar skall gälla framför gruppföreträdarens handlingar även om de senare är till förmån för medlemmen. Det innebär att en eftergift, ett medgivande eller ett erkännande från medlemmen gäller mot honom även om gruppföreträdaren har en motsatt inställning med avseende på grupptalan i dess helhet. Bestämmelsen leder också till att intervenientens utevaro från ett sammanträde kan sanktioneras med tredskodom mot både honom och gruppföreträdaren, fastän den senare har inställt sig och för talan om övriga medlemmars rätt.

Grupptalanfall kan förekomma där det föreligger en "äkta" speciell processgemenskap mellan medlemmen som intervenerar och gruppföreträdaren, dvs. 14 kap. 8 § andra stycket RB vore att tillämpa också om gruppföreträdaren hade processat individuellt om anspråket. Som exempel kan nämnas att någon för klandertalan mot ett stämmobeslut för samtliga aktieägares räkning. I sådant fall kan intervenientens rättegångshandlingar inte ges absolut företräde framför gruppföreträdarens handlingar. Här blir i stället huvudregeln i rättegångsbalken tillämplig.

Att paragrafen skall tolkas på detta sätt framgår om man tar hänsyn till de ändamål som ligger bakom regleringen.

Individuella förhållanden

29 § Rätten får anmoda en gruppmedlem att intervenera i rättegången, om en intervention är nödvändig för handläggningen av en viss fråga eller del av saken. En sådan anmodan skall delges medlemmen.

För att en representativ process skall kunna fungera som ett fullvärdigt alternativ till vanliga rättegångsformer krävs bl.a. att den part som för talan till förmån för gruppen har förmåga att bevaka och ta till vara samtliga gruppmedlemmars rätt i processen. Förfarandet måste vara så konstruerat att alla kan sägas få sina anspråk prövade i en rättvis rättegång ("a fair trial").

Samtidigt går det inte att ställa orimliga krav på gruppföreträdarens förmåga att uppmärksamma och beakta varje faktum som kan ha betydelse för prövningen av någon gruppmedlems anspråk. Det ligger i processformens art att rättegången, och gruppföreträdarens åtgärder, främst inriktas på förhållanden som är gemensamma eller likartade för gruppmedlemmarnas anspråk. Å andra sidan är det viktigt att man i en grupprättegång inte ser bort från tvistefrågor som är unika eller särpräglade för en eller ett fåtal medlemmar. Det är ett rättssäkerhetskrav att varje medlems anspråk blir belyst ur samtliga aspekter som kan ha betydelse för den rättsliga prövningen av medlemmens rätt.

Förevarande paragraf ger rätten möjlighet att beträffande sådana frågor eller delar av saken överföra det reella ansvaret för processföringen från gruppföreträdaren till den enskilde gruppmedlemmen. Bestämmelsen diskuteras i avsnitt 13.2.3. Som där sägs måste man skilja mellan å ena sidan förhållanden som rör en större del av, men inte hela, gruppen och å andra sidan individuella omständigheter som är knutna till ett fåtal medlemmars anspråk. I det förra fallet kan rätten upprätta undergrupper med särskilda gruppföreträdare. Om detta ges bestämmelser i 30 §. Här behandlas den situationen att de individuella tvistefrågorna rör enstaka medlemmar.

Rättegångsbalken innehåller speciella procedurregler som ger rätten möjlighet att dela upp handläggningen på olika frågor eller delar av målet (se bl.a. 17 kap. 4 §, 42 kap. 8 och 20 §§ och 43 kap. 4 §). Dessa är genom hänvisningen i 3 § tillämpliga i ett grupptalanmål. Genom förevarande bestämmelse kan domstolen i det sammanhanget låta medlemmen själv agera och därmed minska något på gruppföreträdarens ansvarsbörda.

Det sistnämnda framgår inte direkt av lagtextens lydelse. Emellertid finns det inte heller någon bestämmelse i denna lag som uttryckligen ålägger gruppföreträdaren att i olika situationer handla på ett visst sätt, i förhållande till vilken paragrafen kan utgöra en undantagsregel. Gruppföreträdarens handlingsplikt är utformad i generella ordalag på så sätt att han skall ta till vara gruppmedlemmarnas intressen på ett ändamålsenligt sätt (18 §). Detta är en processförutsättning. Visar det sig att den som utsetts till representant brister i detta hänseende skall talan avvisas, om det inte finns någon annan som kan ersätta gruppföreträdaren som part. En sådan brist kan också utgöra grund för en medlem att angripa en dom i efterhand med hjälp av särskilda rättsmedel. Gruppföreträdarens handlande blir i sådant fall att bedöma med hänsyn till bl.a. i vilken mån gruppmedlemmen själv agerat eller anmodats eller getts tillfälle att medverka i rättegången.

Som anges i kommentaren till 18 § skall gruppföreträdarens ansvar inte ges den innebörden att han skall föra varje medlems talan på det sätt som i efterhand objektivt kan fastställas hade varit det bästa för medlemmen. Förevarande paragraf begränsar ytterligare gruppföreträdarens skyldigheter i det avseendet genom att domstolen i vissa situationer kan överföra på medlemmen att själv bevaka sina intressen i frågor där det annars hade vilat på gruppföreträdaren att agera för medlemmens räkning. Spörsmålet är då i vilka situationer domstolen bör vända sig direkt till gruppmedlemmen för att få honom att träda in som part i målet.

Den möjlighet paragrafen ger rätten bör självklart inte användas så fort medlemmens medverkan kan antas på något sätt främja handläggningen av en viss fråga. Medlemmarnas passiva roll under processen är en fundamental princip för grupprättegången som inte bör rubbas, annat än på medlemmens eget initiativ, utan att det finns starka skäl för det. Paragrafen är sålunda inte avsedd att användas för att ålägga medlemmarna en närvaroplikt vid sammanträden motsvarande den som gäller för en part enligt 11 kap. 5 § RB. Inte heller är syftet med bestämmelsen att dess användning skall tvinga medlemmen att ta aktiv del i förberedelsearbetet bara därför att han kommer att höras i bevissyfte vid huvudförhandlingen.

Utgångspunkten är alltså att det måste föreligga en särskild anledning för att domstolen skall anmoda en medlem att intervenera i rättegången. Ett sådant skäl kan vara att det är förenat med höga kostnader att utreda de individuella förhållandena. Det kan då framstå som oskäligt att gruppföreträdaren skall stå ersättningsrisken för kostnaderna om talan lika väl (eller t.o.m. bättre) kan föras av gruppmedlemmen själv. En annan tänkbar orsak är att medlemmen vill åberopa alternativa eller kumulativa grunder som är unika för hans rättsanspråk eller som grupp-

företrädaren inte anser att det finns fog för att göra gällande. På motsvarande sätt kan det förhålla sig när gruppens motpart gör gällande grunder eller invändningar som hänför sig till enstaka medlemmar.

Det som nu sagts kan förtydligas med ett exempel. Anta att det i ett mål om ersättning till 60 skadedrabbade personer föreligger flera individuella tvistefrågor som har betydelse för svarandens skadeståndsskyldighet. Sålunda hävdar tre gruppmedlemmar att svaranden förfarit vårdslöst i ytterligare något hänseende än som görs gällande av gruppföreträdaren. Vidare invänder svaranden att tolv av medlemmarnas anspråk är preskriberade och att skadeståndet till åtta andra medlemmar i vart fall skall jämkas på grund av medvållande.

När det gäller frågan om att åberopa ytterligare grunder för käromålen framstår det som mest ändamålsenligt att så sker genom att de berörda gruppmedlemmarna intervenerar i målet. Menar rätten att grunderna kan ha betydelse också för övriga medlemmars rätt bör den höra med gruppföreträdaren om vilka överväganden som har föranlett honom att inte åberopa dessa fakta. Är domstolen inte nöjd med det svar som ges kan rätten ta upp frågan om byte av gruppföreträdare eller t.o.m. avvisa talan på den grunden att gruppföreträdaren inte förmår att ta till vara hela gruppens intresse i målet. I sådana fall utgör självklart de nya grunderna inte individuella förhållanden i den mening som avses här.

Att ta ställning till om några av anspråken är preskriberade eller inte torde regelmässigt kunna ske inom ramen för hanteringen av gemensamma och likartade omständigheter. Utredningen i den delen kan normalt inte antas bli så tids- eller kostnadskrävande att arbetet går utöver det som rimligen får anses åligga gruppföreträdaren. Det blir alltså i denna situation inte aktuellt för domstolen att tillämpa förevarande paragraf. Mot det kan visserligen hävdas att det vore processekonomiskt bättre om varje medlem själv agerar vid rätten i den delen. Gruppmedlemmen måste ändå redogöra för sina förhållanden för gruppföreträdaren och kommer sannolikt att höras vid huvudförhandlingen. Här skall emellertid uppmärksammas det annorlunda kostnadsansvar som föreligger när medlemmen agerar själv jämfört med när talan förs via representanten och medlemmen deltar i rättegången endast som ett bevismedel vid huvudförhandlingen. Dessutom kan de eventuella processekonomiska vinster som antytts lätt förbytas till förluster om det är flera medlemmar som får kostnader för inställelse vid sammanträden, rådgivning hos advokat osv.

Däremot framstår det som troligast att behandlingen av svarandens invändningar om medvållande kräver respektive medlems medverkan i rättegången redan under förberedelsen. Här kan det föreligga flera förhållanden som kräver en utförlig genomgång och ett utredningsarbete

helt vid sidan av övriga tvistefrågor i målet. Detsamma kan gälla om det föreligger oenighet rörande ett komplicerat orsakssamband mellan svarandens handlande och en viss medlems skada.

Medvållande tillhör de frågekomplex som ofta kan hanteras i grupprättegången genom att rätten skjuter upp prövningen av en viss fråga (se 50 §). Ibland kan det dock framstå som bäst att pröva medvållandet inom ramen för själva grupptalan, t.ex. om talan avser fullgörelse och ersättningen skall beräknas ackumulerat (se 91 §).

Anser domstolen att en viss fråga eller del av målet handläggs lämpligast genom att en gruppmedlem själv deltar kan rätten med stöd av paragrafen förelägga medlemmen att intervenera i rättegången. Detta kräver att medlemmen går att identifiera till namn och adress. Så är självklart alltid fallet när medlemmen själv vill berika processmaterialet. Har de individuella tvistefrågorna däremot sitt ursprung i svarandens invändningar är det inte säkert att de medlemmar som berörs av invändningarna går att namnge utan vidare. Det torde då vara fråga om mer allmänt formulerade påståenden från gruppens motpart. Invändningarna får i sådant fall hanteras genom att domstolen använder möjligheten att dela upp prövningen enligt 50 §. Här bör dock erinras om domstolens skyldighet att under förberedelsen verka för att tvistefrågorna blir klarlagda (42 kap. 8 § andra stycket RB). I det innefattas att klara ut och i möjligaste mån individualisera åberopade rättsfakta.

Om en medlem väljer att intervenera fortsätter handläggningen i den ordning som rätten bestämmer, med en fullständig prövning av tvistefrågorna. Medlemmen kan vidta samtliga rättegångshandlingar som står öppna för en part enligt rättegångsbalken eller denna lag. Interventionen medför dessutom ett visst kostnadsansvar för medlemmen. I övrigt kan om intervention hänvisas till avsnitt 13.2.11.

Rättar sig parten inte efter domstolens föreläggande uppkommer frågan om vilken verkan det skall ha i rättegången. Utgörs tvistefrågan av rättsfakta som medlemmen har åberops- eller bevisbördan för medför medlemmens passivitet att rätten inte kan lägga omständigheten till grund för sitt avgörande. Det finns dock inget som hindrar att gruppföreträdaren åberopar eller styrker rättsfaktumet för medlemmens räkning även om medlemmen har erhållit ett föreläggande enligt denna paragraf. Föreläggandet medför inte att gruppföreträdaren (och dennes ombud) förlorar sin behörighet att processa för medlemmens räkning utan endast att gruppföreträdarens skyldigheter i det hänseendet begränsas.

Annorlunda förhåller det sig när den individuella tvistefrågan består av rättsfakta som motparten har åberops- och bevisbördan för. Det måste då finnas någon form av rättsföljd knuten till medlemmens bristande agerande om motparten skall garanteras en rättvis rättegång. Eftersom

medlemmen inte är part saknar bestämmelserna om parts utevaro m.m. i 44 kap. RB giltighet. Inte heller är det möjligt att använda de processuella sanktioner som enligt 42 kap. RB kan tillgripas mot en trilskande part. I stället är domstolen hänvisad till 35 kap. 4 § RB. Enligt denna bestämmelse skall rätten med hänsyn till allt som förekommit pröva bevisverkan av att en part underlåter att fullgöra något i rättegången. I normalfallet bör detta ge till resultat att domstolen lägger motpartens redogörelse för omständigheterna till grund för sin bedömning i den delen av målet. Också här finns det dock utrymme för gruppföreträdaren (och ombudet) att agera till förmån för gruppmedlemmen.

30 § Rätten får förordna någon att som part (särskild gruppföreträdare) föra grupptalan i en viss fråga eller del av saken som gäller endast vissa gruppmedlemmars rätt, om det är nödvändigt för en ändamålsenlig handläggning.

Till särskild gruppföreträdare skall utses en gruppmedlem eller, om det inte är möjligt, någon annan lämplig person. Parterna och berörda gruppmedlemmar skall ges tillfälle att yttra sig innan rätten fattar beslut, om detta inte är uppenbart obehövligt. I beslutet skall anges den del av gruppen och den fråga eller del av saken som förordnandet avser.

I den föregående paragrafen ges anvisningar om rättens hantering av individuella förhållanden knutna till ett fåtal gruppmedlemmar. Förevarande bestämmelse reglerar domstolens handläggning när det finns individuella tvistefrågor som är gemensamma eller likartade för flera gruppmedlemmars anspråk men som ändå kräver en särbehandling i rättegången. Paragrafen ger i sådant fall domstolen möjlighet att dela upp gruppen i olika underavdelningar med speciella gruppföreträdare. Frågan behandlas i avsnitt 13.2.4.

För att rätten skall utse en särskild gruppföreträdare krävs att åtgärden är nödvändig för en ändamålsenlig handläggning av en viss fråga eller del av saken. Det räcker alltså inte att domstolen konstaterar att en viss del av grupptalan skall handläggas särskilt under förberedelsen eller t.o.m. avgöras genom deldom eller mellandom. Som framhålls i avsnitt 13.2.4 är i de flesta fall den ordinarie gruppföreträdaren lämplig att föra gruppens talan också i dessa delar. Det är först när så inte är fallet som det kan komma i fråga att utse en särskild representant enligt denna paragraf.

De vanligaste typfallen på när bestämmelsen kan komma till användning är då det föreligger motstridiga eller på annat sätt skilda intressen mellan gruppföreträdaren och flera av de passiva gruppmed-

lemmarna. Så kan vara fallet när det framställs olika yrkanden för gruppmedlemmarnas räkning eller när grunden för talan innehåller moment som inte är förenliga med samtliga medlemmars intressen.

Exempel på den förra situationen är att det i ett köprättsligt mål yrkas både hävning och prisavdrag. De medlemmar som vill ha köpet hävt kan då mena att en gruppföreträdare som för egen del endast kräver prisavdrag inte kan förväntas att driva deras krav på bästa sätt. Motsvarande påståenden kan uppkomma i en tvist angående skäligheten av ett avtalsvillkor, om vissa medlemmar hävdar att hela avtalet är ogiltigt och en annan del av gruppen önskar ogiltighet endast av själva villkoret.

Skilda intressehänsyn hänförliga till grunderna för talan kan föreligga t.ex. om gruppföreträdaren vill kräva skadestånd enligt principen om strikt ansvar medan andra gruppmedlemmar menar att svaranden också har handlat vårdslöst.

Ibland kan intressemotsättningarna grundas på förhållanden av icke-rättslig karaktär. Som exempel kan nämnas att gruppföreträdaren har ett ekonomiskt intresse som drar tvivel över hans förmåga att i alla delar fullt ut ta till vara samtliga medlemmars intressen. Också sådana aspekter måste domstolen vara uppmärksam på. Oftast framkommer det dock anledning att beakta förhållanden av det slaget först efter upplysningar från en gruppmedlem eller någon annan.

En särskild gruppföreträdares behörighet som part är begränsad till den fråga eller del av saken som de individuella förhållandena angår. Han kan bara företa processhandlingar med rättsverkan i förhållande till omständigheter som omfattas av rättens prövning i den delen. Den särskilda gruppföreträdaren kan alltså inte med rättslig verkan erkänna ett rättsfaktum som har betydelse för grupptalan i dess helhet. Inte heller kan han frånfalla yrkanden, ingå förlikning osv. om detta påverkar andra medlemmars rätt än dem som ingår i undergruppen. Detta framgår närmare av den följande paragrafen.

Det är utifrån dessa synpunkter viktigt att rätten i sitt beslut noga anger för vilken del av gruppen och beträffande vilka omständigheter som gruppföreträdaren skall föra talan som part. Avsikten är emellertid inte att rätten skall ange alla rättsfakta som hör samman med de individuella förhållandena. Det väsentliga är att beslutet tydligt anger den del av gruppen och den fråga eller del av saken som talerätten omfattar. Med anknytning till exemplen ovan kan förordnandet avse rätten för undergruppens medlemmar att häva köpet eller frågan om skadeståndsskyldighet för svaranden på grund av vållande. Exakt vilka omständigheter (rättsfakta) som aktualiseras för prövning i rättegången beror på de åberopanden, erkännanden osv. som parterna gör i den frågan eller delen av saken.

Ett särskilt fall där paragrafen kan tillämpas föreligger när de för hela gruppen gemensamma eller likartade tvistefrågorna avgörs genom mellandom. Kvarstående frågor kan då handläggas genom att gruppen delas upp i två eller flera fraktioner med var sin särskild gruppföreträdare. Som regel kan den ursprunglige gruppföreträdaren då fortsätta att föra talan för någon av undergruppernas räkning.

Ibland kan det i dessa situationer för vissa medlemmars anspråk saknas ytterligare tvistefrågor att pröva efter det att mellandomen har vunnit laga kraft. Talan behöver kanske bara fortsätta beträffande en mindre grupp medlemmar. Också då kan en särskild gruppföreträdare utses enligt denna paragraf. Det kan dock i det läget vara mer ändamålsenligt att byta gruppföreträdare enligt 34 §.

Flera undergruppers respektive talan kan vid ett sådant efterföljande tvistlösningsförfarande prövas åtskilda eller i ett gemensamt förfarande och avgöras genom slutlig dom eller deldom (se avsnitt 13.2.4). Det är inte säkert att samtliga gruppmedlemmars anspråk passar in under någon av delgruppernas talan. Dessa medlemmar får då hänvisas till att själva träda in i rättegången och processa som parter. Domstolen kan i sådant fall välja att meddela dom enligt 50 § i stället för en mellandom enligt rättegångsbalken.

Till särskild gruppföreträdare skall i första hand utses någon av gruppmedlemmarna. Bedömningen av vederbörandes lämplighet att föra talan för undergruppens räkning får ske enligt de allmänna villkoren för att utses till gruppföreträdare i 17 §. Finns det ingen gruppmedlem som är villig och lämplig att processa kan rätten utse någon annan att representera undergruppen i rättegången. Här kan hänvisas till det som anförs i motiveringen till 17 § tredje stycket.

31 § Om gruppföreträdaren och den särskilda gruppföreträdaren företar motstridiga rättegångshandlingar, gäller den förstnämnda gruppföreträdarens handlingar, om dessa har omedelbar betydelse för utgången av talan också i andra delar än som omfattas av den särskilda gruppföreträdarens förordnande. I annat fall gäller 14 kap. 8 § andra stycket rättegångsbalken.

Gruppföreträdaren och den särskilda gruppföreträdaren är att betrakta som självständiga parter i målet. De kan var för sig företa processhandlingar med bindande verkan för hela gruppen respektive undergruppen. Beträffande undergruppen sammanfaller företrädarnas behörighet att föra talan som part. Här finns det en risk för att företrädarnas verksamheter i rättegången inte går att förena. Uppstår det en sådan konkurrenssituation är det nödvändigt för domstolen att ta ställning till vilken

betydelse en av parten företagen processhandling skall ha i förhållande till medpartens agerande. Den frågan regleras för rättegångar i allmänhet i 14 kap. 8 § RB. Bestämmelsen kompletteras för grupprättegångens del av förevarande paragraf (se beträffande det följande avsnitt 13.2.4).

Gruppföreträdaren och den särskilda gruppföreträdaren står i ett sådant förhållande till varandra att det endast kan meddelas en dom mot båda två. Mellan dem råder vad som brukar benämnas en speciell processgemenskap. Deras relation som medparter kompliceras dock, jämfört med en vanlig rättegång, av att deras gemensamma kompetensområde ibland kan omfatta endast en del av ett käromål. Parternas respektive behörighet kan beskrivas på följande sätt.

Rättegångshandlingar som den särskilda gruppföreträdaren företar kan bara tillmätas rättsverkan vid prövningen av den fråga eller del av saken som partsförordnandet omfattar. Därutöver kan, enligt allmänna processrättsliga principer, rättegångshandlingar som saknar omedelbar rättsföljd för målets handläggning också få betydelse vid prövningen av grupptalan i övrigt, t.ex. på så sätt att bevisning som åberopas av den särskilda gruppföreträdaren används av domstolen vid prövning av rättsfakta som ligger vid sidan av den del av talan som rör enbart undergruppen.

När det gäller processuella dispositioner som den ordinarie gruppföreträdaren gör har dessa som huvudregel bindande verkan för hela gruppen. Om han medger eller återkallar ett yrkande, erkänner en omständighet eller uteblir från ett sammanträde träffar handlingens eller underlåtenhetens rättsföljd samtliga medlemmar, även dem som ingår i undergruppen.

Förhållandet mellan gruppföreträdarnas processhandlingar är genom rättegångsbalken och förevarande paragraf reglerat på följande sätt.

Handlingar som inskränker sig till en fråga eller del av saken som rör endast medlemmarna i undergruppen skall bedömas enligt 14 kap. 8 § RB. Det innebär att en sådan handling som någon av parterna företar gäller till förmån för den andre, även om den strider mot den sistnämndes handlingar. Tillämpat i en grupprättegång skall detta tolkas så att den handling skall gälla som är mest gynnsam för gruppmedlemmarna. Det är ibland svårt att avgöra om en viss åtgärd är till fördel eller till nackdel för parten. I sådant fall får den processhandling ges företräde som innebär det mest aktiva beteendet. Detta stämmer överens med den tolkning som allmänt anses bör gälla vid tillämpningen av 14 kap. 8 § andra stycket RB. Det får lämpligen överlämnas till rättspraxis att utforma de närmare riktlinjerna för hur valet skall ske (jfr NJA 1975 s. 611 och 1988 s. 78).

Denna princip kan rimligen inte upprätthållas om den ordinarie gruppföreträdarens processhandlingar har omedelbar betydelse också för prövningen av tvistefrågor som rör fler gruppmedlemmar än dem som tillhör

undergruppen eller som på något annat sätt ligger utanför den särskilda gruppföreträdarens talerätt. I sådant fall gäller enligt förevarande paragraf den ordinarie gruppföreträdarens handlingar, även om de är till nackdel för gruppmedlemmarna jämfört med en av medparten (den särskilda gruppföreträdaren) företagen rättegångshandling.

Utformningen av företrädarnas processgemenskap kan exemplifieras på följande sätt. Antag att rätten sätter ut ett särskilt sammanträde för behandling av en fråga som har betydelse endast för anspråk som tillkommer medlemmarna i undergruppen. Den särskilda gruppföreträdaren uteblir från sammanträdet. Det kan då under vissa förutsättningar komma i fråga att ogilla grupptalan genom tredskodom mot undergruppens medlemmar. Så kan ske om den särskilda gruppföreträdarens partsbehörighet är avgränsad till tvistefrågor som kan avgöras särskilt genom mellandom. Saknas dessa förutsättningar kan en tredskodom inte meddelas. En sådan dom vore då att tillerkänna den särskilda gruppföreträdarens utevaro rättsverkningar för grupptalan utanför området för hans partsbehöriget. Betydelsen av utevaron får i stället bedömas enligt bevisregeln i 35 kap. 4 § RB, på samma sätt som beskrivs i avsnitt 13.2.3.

Antag emellertid att rätten i stället sätter ut målet till huvudförhandling för prövning av grupptalan i dess helhet, dvs. avseende både förhållanden som har betydelse för samtliga gruppmedlemmar och tvistefrågor som är speciella för undergruppens medlemmar. Att den särskilda gruppföreträdaren inte inställer sig vid förhandlingen saknar då omedelbar betydelse. Det kan dock få till följd att huvudförhandlingen måste ställas in, om den ordinarie gruppföreträdaren inte klarar av att processa ensam i den delen. Ett annat alternativ är att domstolen tillägger den särskilda gruppföreträdarens utevaro bevisverkan enligt 35 kap. 4 § RB. Är det däremot den ordinarie gruppföreträdaren som uteblir kan domstolen meddela tredskodom avseende hela grupptalan, även om den särskilda gruppföreträdaren har inställt sig. Den senare kan inte genom sina dispositioner påverka rättsverkningarna av den ordinarie gruppföreträdarens processhandlingar, om dessa har betydelse för talan i en vidare omfattning än som faller under den särskilda gruppföreträdarens talerätt.

Motsvarande synsätt får läggas på andra processhandlingar som de olika gruppföreträdarna företar.

32 § Bestämmelserna i denna lag om gruppföreträdare gäller också en särskild gruppföreträdare.

Bestämmelsen innebär att reglerna i denna lag om en gruppföreträdares skyldigheter att ta till vara gruppmedlemmarnas intressen på ett ändamålsenligt sätt, om byte av gruppföreträdare, om gruppföreträdares rätt till ersättning och ansvar för rättegångskostnader m.fl. bestämmelser gäller också en särskild gruppföreträdare som har förordnats enligt 30 §.

Byte av gruppföreträdare

33 § En gruppföreträdare skall entledigas, om han visat oskicklighet eller om han av något annat skäl är olämplig att ta till vara gruppmedlemmarnas rätt i målet. Domstolen skall i sådant fall utse någon annan till gruppföreträdare. Till ny gruppföreträdare på kärandesidan får rätten utse endast den som har talerätt enligt 5 - 8 §§.

Om en ny gruppföreträdare inte kan utses enligt första stycket, skall grupptalan avvisas.

Paragrafen reglerar rättens åtgärder när det kan konstateras att en gruppföreträdare inte längre är lämplig att föra talan för gruppens räkning. Bestämmelsen behandlas i avsnitt 13.2.5.

Villkoren för att byta ut gruppföreträdaren grundas på samma omständigheter som enligt 17 § ligger till grund för hans förordnande, nämligen att han skall vara lämplig att ta till vara gruppmedlemmarnas rätt i målet. Det är frågan om samma typ av prövning, men från en annan utgångspunkt. När rätten utser gruppföreträdaren sker en bedömning av vederbörandes förväntade förmåga att ta till vara gruppmedlemmarnas rätt på ett effektivt och ändamålsenligt sätt. Frågan om entledigande besvaras i första hand på grundval av det som är känt om gruppföreträdarens agerande inom och utom rättegången. Också en bedömning av gruppföreträdarens förmåga att framöver tillgodose medlemmarnas intressen måste dock självklart vägas in.

Angående bedömningsgrunderna kan i huvudsak hänvisas till det som anförs i motiveringen till 17 §. Rätten skall utifrån de förhållanden som där anges självmant bevaka att grupptalan utförs på ett sätt som stämmer överens med gruppföreträdarens åligganden gentemot gruppmedlemmarna. Ibland kräver dock upptäckten av brister i detta hänseende en anmälan från någon gruppmedlem eller annan. Så är t.ex. fallet om gruppföreträdaren ger ombudet befogenhetsinskränkningar som strider mot övriga gruppmedlemmars intressen.

Frågan om parten är lämplig att föra grupptalan kan även bero av omständigheter som rätten visserligen har beaktat vid rättegångens början, men på annat sätt än som lämplighetskriterier. Det gäller särskilt de speciella talerättskrav som ställs upp i 5-8 §§. Förhållanden som att

gruppföreträdaren är medlem i gruppen eller att talan förs av en organisation med en viss verksamhetsinriktning och som har en viss ålder och ett visst medlemsantal har bedömts viktiga för behörigheten att över huvud taget väcka grupptalan. En ändring i dessa förhållanden medför inte i sig att talan skall avvisas (se 9 §). Inte heller behöver ändringen innebära att parten blir olämplig att föra talan för gruppen, men frågan måste noga prövas av domstolen.

Till ny representant för gruppen kan rätten endast utse någon som motsvarar kraven på en gruppföreträdare enligt 17 §. Vid grupptalan på kärandesidan gäller dessutom att den nya parten måste ha talerätt avseende den grupptalan som förs i målet. Med det menas att vederbörande själv hade kunnat inleda grupprättegången enligt talerättsreglerna i 5-8 §§. Till gruppföreträdare på svarandesidan skall väljas en gruppmedlem eller, om det inte kan ske, någon annan lämplig person. Endast den som har samtyckt till det kan utses att ersätta den tidigare gruppföreträdaren. Detta följer av 17 §.

I undantagsfall kan den situationen uppstå att det saknas någon som är villig och lämplig att föra grupptalan. Läget kan aktualiseras framför allt på kärandesidan. Kretsen möjliga gruppföreträdare är, som nämnts, i sådant fall begränsad till dem som har talerätt. Kan inte rätten utse en ny part leder gruppföreträdarens olämplighet till att grupptalan skall avvisas. Detta föreskrivs uttryckligen i andra stycket.

Paragrafen ålägger inte rätten att meddela något särskilt beslut om den finner att en begäran från en gruppmedlem eller någon annan om att gruppföreträdaren bör bytas ut skall avslås. Här kan 34 kap. 3 § RB tillämpas analogivis. Rätten skall alltså meddela ett särskilt beslut om frågans beskaffenhet kräver det.

Att parten byts ut behöver inte innebära att ombudets behörighet att agera i rättegången upphör. Det torde som regel finnas betydande fördelar i processekonomiskt men också annat hänseende om den nya gruppföreträdaren ställer ut en rättegångsfullmakt till ombudet. Vill parten processa utan ombud får den frågan prövas enligt 19 §.

34 § I annat fall än som avses i 33 § får en gruppföreträdare bytas ut endast om det föreligger särskilda skäl. Till ny gruppföreträdare på kärandesidan får utses endast den som har talerätt enligt 5 - 8 §§.

Det kan under rättegången uppkomma ett behov av att byta gruppföreträdare trots att han är i sig lämplig att processa för gruppen. Förändringar i gruppens sammansättning, nya yrkanden eller åberopandet av nya omständigheter kan resultera i att någon annan framstår som

betydligt mer lämplig att föra grupptalan. Det kan vara frågan om en av medlemmarna i gruppen eller en organisation eller ett offentligt organ.

En partssuccession kan orsaka tidsfördröjningar och andra olägenheter för målets handläggning. De totala rättegångskostnaderna tenderar att öka till följd av en sådan åtgärd. Det finns därför allmänt skäl att vara restriktiv med att tillåta partsbyten. Särskilt gäller det vid grupprättegångar eftersom ett byte av gruppföreträdare inte inverkar på den krets av personer som omfattas av rättens avgörande och även i övrigt saknar direkt betydelse för själva saken. Här föreligger en väsentlig skillnad mot när en partssuccession tillåts enligt rättegångsbalken på grund av en överlåtelse av processföremålet eller liknande.

Av dessa skäl har i förevarande paragraf ett byte av en i övrigt lämplig gruppföreträdare gjorts beroende av att det föreligger särskilda skäl.

När rätten bedömer värdet av att gruppföreträdaren byts ut skall den väga in vilka andra möjligheter som den presumtiva parten har att medverka i rättegången och underlätta handläggningen av målet. Intervention, finansiellt stöd till parten och annat utomrättsligt biträde som sammanhänger med talans drivande är bara några åtgärder som kan vidtas i stället för ett partsbyte. Ett sådant byte bör tillåtas först om domstolen, sedan den har beaktat sådan alternativa handlingsmöjligheter, finner att inträdet av en ny gruppföreträdare har klara fördelar för grupprättegångens fortsatta förlopp. Exempel på händelser som kan föranleda att gruppföreträdaren ersätts är att en myndighet anmäler att staten inträder som medlem i rättegången. Myndighetens tillgång på saklig kompetens och finansiella resurser kan innebära att medlemmarnas rätt tillgodoses på ett bättre sätt och till lägre rättegångskostnader med staten som part än om gruppen representeras av en privatperson med ett begränsat försäkringsskydd. Ett annat exempel är att talan rör flera tusen personer spridda över hela landet och det finns en rikstäckande organisation med administrativa rutiner och erfarenhet av att föra en grupptalan som gruppföreträdaren saknar. Ytterligare typfall där ett byte av gruppföreträdare kan aktualiseras är att flera grupptalanmål kumuleras, att gruppföreträdaren överlåter sitt anspråk eller på annat sätt får ett minskat eget intresse i saken eller att gruppföreträdaren inte vill överklaga rättens avgörande.

Ofta torde ett byte av gruppföreträdare enligt paragrafen vara förenligt med företrädarens egen önskan. Det kan t.o.m. vara så att han själv aktualiserar frågan om byte med tanke på exempelvis det kostnadsansvar som följer med partsställningen. Gruppföreträdarens samtycke till åtgärden är emellertid inget villkor för att ett byte skall få ske. Hans inställning i frågan bör dock normalt tillmätas stor vikt vid rättens prövning av om ett byte bör tillåtas. Den allra väsentligaste

bedömningsgrunden är dock åtgärdens betydelse för gruppmedlemmarnas rätt och de processekonomiska verkningarna av bytet.

35 § Om motparten till en grupp på kärandesidan har överklagat ett avgörande och det till ny gruppföreträdare inte kan utses någon som har talerätt enligt 5 - 8 §§, får rätten förordna någon annan lämplig person.

En gruppföreträdare på kärandesidan kan enligt 33 och 34 §§ endast ersättas av någon som har talerätt enligt 5 - 8 §§. Saknas det en sådan person som är villig att inträda som part måste grupptalan avvisas.

Denna ordning passar väl in på målets handläggning i underrätten. Ett avvisningsbeslut leder då inte till någon omedelbar rättsförlust för käranden, svaranden eller gruppmedlemmarna. Det kan inte heller riktas några allvarligare processekonomiska anmärkningar mot att talan avvisas i en sådan situation. Förhållandena är emellertid annorlunda om behovet av att byta ut gruppföreträdaren uppkommer först efter ett överklagande. Ett rättegångshinder som uppkommer efter det att ett mål har överklagats torde ges den rättsverkan att endast den fullföljda talan avvisas. Detta kan drabba både gruppmedlemmarna och gruppens motpart på ett olyckligt sätt.

När det gäller ett överklagande som har skett för gruppmedlemmarna kan det processhinder som gruppföreträdarens olämplighet utgör avhjälpas genom att någon annan med talerätt träder in som part eller att gruppmedlemmarna själva tar över talan beträffande sina respektive käromål.

Om däremot det är gruppens motpart som har överklagat saknas motsvarande incitament för gruppmedlemmarna att agera, om rättsverkan av gruppföreträdarens olämplighet är att överklagandet avvisas. För att skydda gruppens motpart som klagande sägs därför i förevarande paragraf att rätten får utse vilken lämplig person som helst till gruppföreträdare i högre rätt, om det saknas någon som har talerätt och är villig att föra gruppens talan som klagandens motpart. Det innebär att en gruppföreträdare kan utses på ungefär samma sätt som om gruppen hade varit svarande i tingsrätten. En sådan gruppföreträdare har också samma rätt till ersättning av allmänna medel som vid grupptalan på svarandesidan (se 56 §).

36 § Innan rätten fattar beslut om byte av gruppföreträdare bör gruppföreträdaren och gruppmedlemmarna lämnas tillfälle att yttra sig. Gruppmedlemmarna skall underrättas om den nya gruppföreträdarens namn och adress, om detta inte är obehövligt.

Det får anses vara ett allmänt rättssäkerhetskrav att gruppmedlemmarna ges tillfälle att yttra sig innan rätten fattar beslut om att byta ut en gruppföreträdare. Normalt kommer ett underrättelseförfarande också att vara nödvändigt för att utröna om det finns någon medlem som i första hand bör förordnas till part.

I vissa situationer kan det dock tänkas att det är obehövligt att höra gruppmedlemmarna eller att ett sådant förfarande leder till väsentliga olägenheter. Ett exempel på det är att det till ny gruppföreträdare kan förordnas en statlig myndighet som uppenbart är väl kvalificerad att föra gruppmedlemmarnas talan. Ett annat exempel är att frågan om byte uppkommer vid en huvudförhandling och det finns en person närvarande vid rätten som är både villig och lämplig att utses till gruppföreträdare. Rättens skyldighet enligt förevarande paragraf har därför uttryckts så att rätten bör lämna gruppmedlemmarna tillfälle att yttra sig.

Oavsett om gruppmedlemmarna fått yttra sig eller inte skall de informeras om den nya gruppföreträdarens namn och adress, om detta inte är obehövligt. Det får normalt anses finnas ett grundläggande intresse hos gruppmedlemmarna att veta vem det är som för deras talan.

37 § En ny gruppföreträdare övertar den tidigare gruppföreträdarens talan i målet så som denna är vid hans inträde i rättegången.

Ett byte av gruppföreträdare innebär att det samtidigt sker en partssuccession. Enligt denna paragraf övertar i det sammanhanget den nya gruppföreträdaren den tidigare företrädarens talan så som denna är vid bytet. Den nya gruppföreträdaren är alltså bunden av medgivanden, erkännanden osv. i samma mån som den tidigare företrädaren varit det. Bestämmelsen har sin motsvarighet i 13 kap. 7 § RB som avser partssuccession i anledning av att processföremålet har överlåtits.

Kvarstad m.m.

38 § Beviljar rätten en åtgärd enligt 15 kap. rättegångsbalken, skall gruppmedlemmarna underrättas, om detta inte är obehövligt.

Paragrafen behandlas i avsnitt 13.3.4. Vi framhåller där att det ibland kan vara en förutsättning för en meningsfull rättegång att käranden (eller i undantagsfall svaranden) lyckas försäkra sig om att motparten har förmåga att infria en prestationsskyldighet som följer av en framtida dom. I andra fall kan det finnas ett särskilt värde i att den berättigade parten redan före eller under rättegången interimistiskt uppnår den

begärda rättsföljden. Motpartens dispositioner kan annars göra även en framgångsrik talan resultatlös, såsom om ett aktiebolag alltid tillåts att verkställa ett klandrat bolagsstämmobeslut.

För att trygga anspråkshavarens intressen i fall som dessa innehåller 15 kap. RB bestämmelser om kvarstad och andra säkerhetsåtgärder. Dessa åtgärder kan tillgripas också för att säkerställa effektueringen av anspråk som är eller kan antas bli föremål för grupprättegång. Vi har ansett det tillräckligt att detta framgår indirekt genom att det i förevarande paragraf sägs att rätten skall underrätta gruppmedlemmarna om den beviljar en sådan åtgärd.

En ansökan om en åtgärd enligt 15 kap. RB kan göras före eller under en grupprättegång. Rättens hantering av frågan blir i båda fallen ungefär densamma. Enligt 15 kap. 5 § fjärde stycket RB skall nämligen, med vissa undantag, vad som gäller när en fråga om säkerhetsåtgärd uppkommer i en rättegång tillämpas också när frågan aktualiseras utan att det pågår någon process. Bestämmelsen skall tillämpas även vid en talan enligt förevarande lag.

Pågår det en grupprättegång kan ett yrkande om en åtgärd som avses här framställas av gruppföreträdaren. En medlem som vill få till stånd en sådan åtgärd är hänvisad till att intervenera. Medlemmens yrkande kan då bara avse säkerhet för det egna anspråket.

Också när det gäller yrkanden om säkerhetsåtgärder som framställs för en grupps räkning innan det har inletts en grupprättegång om anspråken är talerätten begränsad på det sätt som sägs i 5 - 8 §§. Endast de är alltså behöriga att väcka talan om en säkerhetsåtgärd som kan inleda en grupprättegång rörande de ifrågavarande anspråken.

Framställs det en begäran om säkerhetsåtgärd utanför en pågående rättegång måste domstolen sålunda pröva att sökanden är lämplig att företräda gruppen och att kravet på ombudstvång är uppfyllt på samma sätt som om vederbörande velat processa om anspråken för medlemmarnas räkning. Medlemskapet i gruppen är automatiskt med möjlighet för medlemmarna att träda ur gruppen. Den medlem som vill intervenera för att bevaka sin egen rätt kan göra detta. Domstolen har vidare möjlighet att förordna om särskild handläggning av individuella tvistefrågor.

För att bevaka medlemmarnas intressen i dessa hänseenden innehåller lagen om grupprättegång en särskild bestämmelse (23 §) om att domstolen skall underrätta medlemmarna om att det har inletts en grupprättegång. En sådan skyldighet kan medföra en onödig omgång när rättegången rör endast frågan om säkerhetsåtgärder. I stället föreskrivs i den nu behandlade paragrafen att medlemmarna skall underrättas först om domstolen har beviljat den sökta åtgärden.

Enligt 15 kap. 5 § RB kan ett yrkande om säkerhetsåtgärd framställas muntligen eller skriftligen. Vid en fristående talan om säkerhetsåtgärd måste dock ansökan göras skriftligen. Kapitlet saknar emellertid anvisningar om vilket materiellt innehåll en sådan ansökan skall ha. Frågan får därför besvaras med hänvisning till de rekvisit som måste vara uppfyllda för att en åtgärd skall kunna beviljas och till de allmänna föreskrifter om handlingars innehåll som finns i rättegångsbalken (t.ex. 33 kap. 1 §). Det finns dessutom skäl att se till innehållet i de speciella föreskrifter som gäller enligt denna lag för hur en ansökan om att inleda en grupptalan skall vara utformad (se 16 §).

I 15 kap. 1 - 4 §§ ställs upp speciella rekvisit som måste vara uppfyllda för att en säkerhetsåtgärd skall beviljas. Beträffande tolkningen och tillämpningen av villkoren kan hänvisas till förarbetena till bestämmelserna (se bl.a. prop. 1980/81:84) och rättspraxis samt till det som sägs i avsnitt 13.3.4 om de särskilda hänsyn som gör sig gällande när frågan om säkerhetsåtgärd uppkommer i en representativ process.

Det kan inträffa att det redan pågår en individuell talan om ett anspråk som omfattas av en senare inledd grupptalan om säkerhetsåtgärd. I enlighet med hur litispendensfrågan är löst för grupprättegångar i allmänhet (se 15 §) kommer den individuella processen inte att hindra domstolen från att ta upp en talan om åtgärd enligt förevarande paragraf också beträffande det anspråk som medlemmen själv för talan om. Denna lösning föranleds av det förhållandet att en individuell talan kan tänkas övergå att handläggas inom ramen för en senare inledd grupprättegång om anspråken i fråga. För att en säkerhetsåtgärd skall beslutas till förmån för ett anspråk som är föremål för en individuell process bör dock krävas att domstolen finner att en sådan övergång av talan kan antas komma att ske.

Såsom talerätten är konstruerad enligt denna lag finns det flera rättssubjekt som är behöriga att föra talan om samma anspråk. Det kan därför hända att någon annan än den som har ansökt om en beviljad säkerhetsåtgärd inleder en grupprättegång beträffande anspråk som omfattas av åtgärden. I sådant fall skall självklart åtgärden gälla i den nya rättegången. Den som har ansökt om åtgärden är på grund av litispendens förhindrad att väcka talan om anspråken. Han bör dock underrättas om rättegången och kan, om han finner anledning till det, väcka frågan om byte av gruppföreträdare.

39 § Att det i en särskild rättegång mellan en gruppmedlem och gruppens motpart har beslutats om en åtgärd enligt 15 kap. rättegångsbalken medför inte att medlemmen är part i grupprättegången.

En säkerhetsåtgärd enligt 15 kap. RB kan meddelas utan att det pågår rättegång om det anspråk som åtgärden avser att skydda. Sökanden skall i sådant fall enligt 15 kap. 7 § RB väcka talan inom en månad från beslutet. Bestämmelsen får tolkas på så sätt att villkoret är uppfyllt oavsett om det i rätt tid väcks en individuell talan eller om det inleds en grupprättegång rörande anspråket. Säkerhetsåtgärden skall alltså bestå och gälla också i den representativa processen.

Förevarande paragraf innebär att en gruppmedlem som är part i ett mål om säkerhetsåtgärd inte på grund därav blir part i grupprättegången. Regleringen överensstämmer med vad som är fallet när en pågående individuell process övergår till att handläggas inom ramen för en grupprättegång. Det finns inget som hindrar medlemmen från att genom intervention erhålla ställning av part i målet.

Avbrytande av grupprättegången

40 § Finner rätten, efter det att en gruppföreträdare har förordnats, att talan för eller mot en grupp skall avvisas, skall rätten meddela ett särskilt beslut om att avbryta grupprättegången och lämna parterna och gruppmedlemmarna tillfälle att yttra sig, om detta inte är uppenbart obehövligt.

Rätten får bestämma en tid inom vilken en gruppmedlem kan skriftligen anmäla till domstolen att han vill inträda som part och föra talan angående sin rätt. Rätten får på motsvarande sätt lämna en kärande som för talan mot en grupp möjlighet att i stället föra talan mot en eller flera av gruppmedlemmarna.

Bestämmelsen reglerar den situationen att det under grupprättegången framkommer ett hinder mot att fortsätta handläggningen av en talan för eller mot en grupp. Frågan behandlas i avsnitt 13.2.6.

Rättegångshindret kan bero på omständigheter som har inträffat efter det att talan väcktes. Hindret kan emellertid också bestå i förhållanden som förelåg redan när rättegången inleddes men som upptäcks av domstolen först senare. Oavsett vilket föranleder bristerna i processförutsättningarna att talan skall avvisas. Detta följer av allmänna processregler (jfr 34 kap. 1 § RB). För speciella fall finns dessutom särskilda bestämmelser om avvisning i förevarande lag (se bl.a. 33 § om avvisning när det saknas en lämplig gruppföreträdare).

Flera av de processförutsättningar som anges i lagen om grupprättegång är av sådan art att brister i dem kan avhjälpas genom kärandens dispositioner. Käranden kan t.ex. genom att ändra eller korrigera grunderna för sina yrkanden anpassa talan till kraven på att grupprätte-

gången skall kunna genomföras på ett effektivt och ändamålsenligt sätt och att det skall finnas en lämpligt bestämd grupp. Vill käranden av någon anledning inte vidta åtgärder för att undanröja ett avhjälpbart rättegångshinder kan det finnas en gruppmedlem som är villig att överta grupptalan (och uppfyller kraven för det) och därigenom förhindra att rättegången avbryts. Detta förutsätter att gruppmedlemmarna får kännedom om de omständigheter som i det konkreta fallet kan utmynna i ett avvisningsbeslut. Därför sägs i *första stycket* att rätten inte får avvisa en talan utan att parterna och gruppmedlemmarna har getts tillfälle att yttra sig.

Som framgår av andra stycket kan domstolen ge enskilda gruppmedlemmar tillfälle att fortsätta processa för egen del. Rätten kommer då inte att meddela något särskilt beslut som går att överklaga enligt rättegångsbalken. Det är visserligen möjligt att införa en särskild fullföljdsmöjlighet mot rättens beslut att ändra handläggningsformen. Att tillåta ett överklagande i ett sådant skede skulle dock kunna medföra onödiga komplikationer om högre rätt finner att grupprättegången bör fortsätta. Därför sägs i stället i förevarande paragraf att rätten skall meddela ett särskilt beslut om att avbryta grupprättegången. Enligt 74 § kan beslutet överklagas särskilt. Prövningen av frågan om grupprättegången skall avbrytas på grund av rättegångshinder kommer därmed att ske före ett eventuellt byte av handläggningsform.

Att en grupprättegång avbryts kan medföra betydande olägenheter för gruppmedlemmarna, gruppens motpart och det allmänna. Detta utvecklas närmare i avsnitt 13.2.6. Som där sägs är det ibland bäst för samtligas intressen om talan angående de anspråk som grupprättegången omfattar kan fortsätta i en annan ordning. En bestämmelse om det återfinns i förevarande paragrafs *andra stycke*.

Enligt vad som föreskrivs där får rätten bestämma en tid inom vilken en gruppmedlem skriftligen kan anmäla till domstolen att han vill inträda som part och föra talan angående sin rätt. Vid grupptalan på svarandesidan kan käranden på motsvarande sätt lämnas tillfälle att låta talan mot gruppen övergå till att handläggas som flera individuella käromål. Gruppmedlemmarna på svarandesidan bör i sådant fall ges tillfälle att komma in med synpunkter på den fortsatta handläggningen av käromålen (jfr 41 §). Detta kan ske antingen i samband med underrättelsen till käranden eller först efter det att rätten har avskilt käromålen från grupprättegången.

I vilken utsträckning domstolen bör öppna för en möjlighet att ombilda grupprättegången till individuella processer beror på förhållandena i det enskilda målet. En fortsättning av domstolsprövningen får vägas mot alternativet att medlemmen hänvisas till att väcka talan på

vanligt sätt. Bland omständigheter att beakta i det sammanhanget kan nämnas följande.

Det finns som regel skäl att lägga särskild vikt vid de processekonomiska konsekvenserna av att domstolsprövningen fortsätter i ett sammanhang respektive att prövningen måste börja om på nytt. Allmänt kan om detta sägas att ju längre förfarandet i grupprättegången hunnit desto större skäl finns det att tillåta att processen görs om till individuella rättegångar. I synnerhet gäller det om förberedelsen har innefattat även särskilda sammanträden för behandling av individuella förhållanden. Och är målet färdigt att sättas ut till huvudförhandling bör presumtionen närmast vara för att ge medlemmarna möjlighet att överta talan angående sina respektive anspråk.

Anspråkens individuella värde är en annan omständighet som kan ha betydelse för om talan skall tillåtas att fortsätta eller inte. Har varje medlems krav en liten ekonomisk betydelse pekar erfarenheterna på att endast ett fåtal medlemmar - om ens någon - väcker talan individuellt. Däremot är kanske flertalet av dem beredda att genom samverkan eller ensamma fortsätta en redan påbörjad talan. Rätten kan då genom att använda sig av denna möjlighet hindra att det uppstår rättsförluster. Vi ser ingen fara i att domstolen i det sammanhanget för egen räkning gör en preliminär bedömning av medlemmarnas utsikter att vinna framgång med sin talan. Tvärtom kan det bespara både parterna och domstolen betydande tids- och kostnadsbesvär om rätten underlåter att tillämpa andra stycket när den bedömer att kärandens (gruppmedlemmarnas) talan är mer eller mindre utsiktslös. Den gruppmedlem som ändå vill processa är självklart oförhindrad att väcka en ny talan.

41 § Vill en gruppmedlem inträda som part eller vill käranden föra talan mot en enskild gruppmedlem, skall rätten avskilja käromålet och besluta om den fortsatta handläggningen. Rätten får besluta att talan skall handläggas med tillämpning av 1 kap. 3 d § rättegångsbalken.

Rätten kan flytta över ett avskilt mål till en annan behörig domstol, om detta är bäst med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter. Rätten skall särskilt beakta de besvär som uppkommer för svaranden om målet handläggs vid en domstol där han inte hade varit skyldig att svara, om käranden i stället väckt ny talan.

När enligt 40 § andra stycket en medlem har anmält att han vill fortsätta att processa angående sitt anspråk mot gruppens motpart (svaranden) eller när käranden har begärt att få sin talan mot en grupp ombildad till flera individuella rättegångar måste rätten bestämma hur den fortsatta

handläggningen av domstolsprövningen skall gå till. Det är denna fråga paragrafen reglerar (se också avsnitt 13.2.6).

Domstolens första åtgärd är att skilja medlemmens talan från grupptalan i övrigt. Detta får ske på samma sätt oavsett om medlemmen för talan som kärande eller svarande. Inlagor och andra handlingar skall sammanföras till särskilda akter för varje käromål, såvitt inte en kumulation av fleras talan gör det obehövligt. En anmälan enligt 40 § är inte att jämställa med att ett nytt mål i rättegångsbalkens mening anhängiggörs. Käranden eller gruppmedlemmen behöver därför inte betala någon ny ansökningsavgift enligt förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna.

Hur den fortsatta handläggningen skall gå till beror självklart på i vilket skede grupprättegången befinner sig när den avbryts. Man kan dock inte utgå från att den individuella processen alltid kan ta vid där grupprättegången slutar. Medlemmens inträde som part kan kräva ytterligare förberedelsesammanträden, justeringar av grunderna för talan, kompletteringar av bevisuppgifter osv. Frågan får avgöras med hänsyn till förhållandena i varje enskilt mål.

Som diskuteras i avsnitt 13.2.6 kan domstolen förordna att målet skall handläggas som ett s.k. småmål, med åtföljande konsekvenser för rättens sammansättning och rättegångskostnadsfrågor. Domstolens beslut i denna fråga bör inte grundas enbart på det belopp som käranden yrkar (med beaktande av eventuella genkäromål och kvittningsinvändningar). Naturligtvis är en tillämpning av småmålsreglerna utesluten om det brister i förutsättningarna enligt 1 kap. 3 d § RB. Men också om rekvisiten enligt paragrafen är uppfyllda kan det finnas skäl att handlägga målet i ordinär ordning. Så kan vara fallet om övergången till en individuell talan sker i ett sent skede av rättegången eller om det framgår att gruppmedlemmarna och motparten avser att fortsätta att föra talan genom de ombud som varit verksamma i grupprättegången. Också här får det överlämnas till de rättstillämpande organen att dra upp de närmare riktlinjerna.

Enligt *andra stycket* kan rätten flytta över ett sålunda avskilt mål till en annan behörig domstol, om detta är bäst med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter. Avsikten är att härigenom ge domstolen möjlighet att särskilja och överflytta enstaka mål när en gemensam handläggning inte är påkallad. Motivet för bestämmelsen är att motverka slöseri med parternas, domstolens och andras tid och pengar. Som exempel kan nämnas att man med stöd av paragrafen flyttar handläggningen till en domstol som ligger närmare parternas och vittnens hemort.

Både vid grupptalan på kärandesidan och vid talan mot en grupp kan det förekomma att den domstol där grupprättegången handläggs inte hade varit behörig att ta upp kärandens individuella talan, om svaranden

hade gjort invändning om det i rätt tid. Som anförs i avsnitt 13.2.6 medför det ingen ändring i rättens behörighet att grupprättegången avbryts. Domstolen kan fortsätta att pröva medlemmens anspråk i en individuell process utan vidare överväganden av behörighetsfrågan.

Denna reglering kan skapa betydande besvär och olägenheter för en svarande som i egenskap av gruppmedlem och med hänsyn till forumbestämmelserna i denna lag inte har kunnat framställa någon invändning om fel forum. I paragrafen anges därför att rätten skall särskilt beakta de besvär för svaranden som uppkommer till följd av att målet handläggs vid en domstol där han inte hade varit skyldig att svara, om käranden i stället väckt ny talan.

42 § Finner rätten, efter det att en gruppföreträdare har förordnats, att talan skall avvisas såvitt avser något eller några av käromålen, skall 40 och 41 §§ tillämpas.

Kärandens talan för eller mot en grupp består processtekniskt av ett antal käromål som har förenats i ett rättegångsförfarande. Grupprättegången har på det sättet likheter med en vanlig rättegång där flera käromål mellan samma parter handläggs gemensamt. Det är följaktligen möjligt för domstolen att avvisa talan beträffande något eller flera käromål. Ett visst anspråk kräver kanske en sådan utredning om individuella förhållanden att anspråket inte lämpar sig för en prövning inom ramen för grupprättegången. I stället för att avvisa hela talan för eller mot gruppen kan rätten i sådant fall besluta om en partiell avvisning som omfattar vissa käromål.

När enstaka käromål på detta sätt avskiljs från grupptalan bör medlemmen eller, vid grupptalan på svarandesidan, käranden ha samma möjligheter att fortsätta att processa individuellt som när hela talan för eller mot en grupp avvisas. Detta framgår av förevarande paragraf.

Hänvisningen till 40 § innebär att tingsrätten skall meddela ett särskilt beslut att avbryta grupprättegången i en viss del innan den avvisar målet eller förordnar att målet skall handläggas i annan ordning.

Vissa rättegångshinder går inte att undanröja. Exempel på det är att saken är res judicata. Är det uppenbart att talan skall avvisas på en sådan grund behöver domstolen inte meddela något särskilt beslut att avbryta grupprättegången och ge gruppmedlemmarna möjlighet att före avvisningsbeslutet ansöka om byte av gruppföreträdare. Också i sådant fall kan det dock vara befogat att underrätta en eller flera gruppmedlemmar, t.ex. för att ge en medlem som är missnöjd med avvisningsbeslutet möjlighet att klaga på detta (se vidare avsnitt 13.2.6).

Återkallelse

43 § Återkallar käranden talan för en grupp eller en gruppmedlem inom tiden för utträde enligt 21 §, skall domstolen avskriva målet.

Sker återkallelsen senare, tillämpas 40 och 41 §§. I sådant fall har svaranden rätt att få målet prövat trots kärandens återkallelse.

Paragrafen behandlar den situationen att käranden helt eller delvis återkallar sin talan för en grupp. Som anges i avsnitt 13.4.1 kan det orsaka betydande besvär och olägenheter för både gruppmedlemmar och gruppens motpart om domstolsprövningen av en eller flera eller samtliga medlemmars anspråk upphör i strid mot medlemmarnas önskan. Ett avskrivningsbeslut hindrar inte dem från att processa individuellt om anspråken eller att det väcks en ny grupptalan om samma sak mot samma motpart. Risken är uppenbar att man i sådant fall inte kan till fullo utnyttja det arbete som har lagts ned i det avskrivna målet, med åtföljande tids- och kostnadsbevär för parter och domstol. Dessutom måste man ta hänsyn till att enligt rättegångsbalken har svaranden rätt att under vissa förutsättningar få målet prövat utan hinder av återkallelsen (13 kap. 5 § RB).

Som framgår av 21 § har en gruppmedlem på kärandesidan rätt att inom en av domstolen bestämd tid träda ur gruppen. Rättsverkan av utträdet blir i stort densamma som vid en återkallelse. Svaranden har inte möjlighet att motsätta sig utträdet. Det är svårt att se några ändamålsskäl som talar för att svaranden skall ha rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB vid återkallelse men inte vid utträde, om återkallelsen sker inom den tid som gäller för utträdesrätten. Enligt *första stycket* i förevarande paragraf sägs därför att om käranden återkallar sin talan för gruppen eller en gruppmedlem inom den här angivna tiden skall rätten skriva av målet. Härigenom tillgodoses också önskemålet att käranden i rättegångens inledande skede skall kunna fritt justera gruppens bestämning för att på bästa sätt tillgodose de särskilda processförutsättningarna i 10 §.

Om återkallelsen sker senare skall enligt *andra stycket* föreskrifterna i 40 och 41 §§ tillämpas. I dessa bestämmelser ges anvisningar om hur domstolen skall förfara när den finner att en grupptalan skall avvisas på grund av rättegångshinder. Rätten får i sådant fall inte fatta något beslut utan att först ha underrättat gruppmedlemmarna. Genom att samma villkor uppställs här får varje gruppmedlem tillfälle att själv träda in som ny gruppföreträdare eller medverka till att någon annan tar kärandens plats och förhindra att grupprättegången avbryts på grund av återkallelsen.

Enligt 40 § gäller vidare att rätten i underrättelsen får ange en tid inom vilken en gruppmedlem kan anmäla till domstolen att han vill inträda som part och föra talan angående sin rätt. Det får till följd att om kärandens återkallelse leder till att grupprättegången måste avbrytas kan varje medlem genom en anmälan till domstolen få sitt anspråk prövat i en individuell rättegång. Av 41 § framgår att domstolen i sådant fall kan förordna att talan skall handläggas som ett s.k. småmål. Rätten kan också besluta att överflytta målet till en annan behörig domstol, om detta är bäst med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter.

Genom underrättelsen får medlemmarna möjlighet att ta ställning till om de vill att domstolprövningen av de egna anspråken skall upphöra eller inte. Accepterar någon medlem inte återkallelsen kan han intervenera och återta gruppföreträdarens processhandling. Underrättelsen till medlemmen bör innehålla en upplysning om denna möjlighet.

Kravet på att medlemmarna skall ges tillfälle att yttra sig gäller inte om detta är uppenbart obehövligt. Exempel på sådana situationer är att återkallelsen är föranledd av att en medlem har fått sitt anspråk tillgodosett på frivillig väg eller att det har träffats en uppgörelse i godo mellan medlemmen och gruppens motpart.

44 § Återkallar käranden helt eller delvis sin talan mot en grupp, skall berörda medlemmar underrättas, om detta inte är uppenbart obehövligt. Underrättelsen skall innehålla upplysningar om återkallelsens betydelse. Vidare skall det i underrättelsen anges en tid inom vilken en gruppmedlem skriftligen får anmäla till domstolen att han vill inträda som part och begära att talan mot honom prövas utan hinder av återkallelsen. Om en sådan begäran görs, får rätten besluta om målets fortsatta handläggning enligt 41 §.

När en kärande återkallar sin talan mot en eller flera eller samtliga medlemmar i en grupp har svaranden (gruppföreträdaren) möjlighet att enligt 13 kap. 5 § RB begära att målet ändock skall prövas. Denna rätt till dom är uppställd för att skydda en svarande mot risken att besväras med upprepade processer om samma sak.

Som framhålls i avsnitt 13.4.1 är detta skyddsintresse lika stort i en grupprättegång som i en vanlig process, med den skillnaden att det är medlemmarna i gruppen snarare än svarandeparten (gruppföreträdaren) som är skyddsobjektet. Det ter sig därför närmast självklart att det är gruppmedlemmarna som bör ha den slutliga dispositionsrätten över användandet av 13 kap. 5 § RB.

Frågan har i förevarande paragraf lösts på så sätt att domstolen har en obligatorisk skyldighet att underrätta berörda gruppmedlemmar om

en återkallelse från kärandens sida. Detta gäller oavsett om återkallelsen avser endast ett enstaka käromål eller talan mot gruppen i dess helhet. Domstolen är dock befriad från underrättelseskyldigheten om åtgärden är uppenbart obehövlig, t.ex. därför att återkallelsen är föranledd av att käranden och medlemmen har träffat en förlikning i saken.

Underrättelsen skall innehålla en uppgift om vilken betydelse återkallelsen har. Detta förutsätter att domstolen har erhållit besked från gruppföreträdaren om hur han ställer sig till återkallelsen, dvs. om han godtar att målet skrivs av eller om han påfordrar att talan skall prövas trots återkallelsen. Är medlemmen inte nöjd med gruppföreträdarens inställning kan medlemmen intervenera och korrigera representantens processhandling. Medlemmen kan alltså begära att målet skrivs av om gruppföreträdaren har motsatt sig detta eller vice versa.

Att en rättegångshandling som en medlem företar gäller framför gruppföreträdarens handlingar omfattar emellertid endast kärandens talan mot medlemmen. Avser återkallelsen talan i dess helhet måste en medlem som är missnöjd med sin partsrepresentants processföring begära byte av gruppföreträdare för att kunna upphäva svarandens processhandlingar gentemot övriga gruppmedlemmar. En sådan begäran får bedömas utifrån bestämmelsen i 33 §.

Eftersom medlemmens dispositionsmöjlighet är begränsad på detta sätt kan det inträffa att rätten måste skriva av kärandens talan mot den övriga gruppen. Därigenom bortfaller förutsättningen för att fortsätta grupprättegången och följaktligen förlorar medlemmarnas rätt att intervenera betydelse. För att inte medlemmarnas rätt till dom enligt 13 kap. 5 § RB i sådant fall skall bli illusorisk sägs i förevarande paragraf att domstolen skall bestämma en tid inom vilken en gruppmedlem skriftligen kan anmäla till domstolen att han vill träda in som part och få talan mot honom fortsatt prövad. Regleringen motsvarar den som gäller vid återkallelse av en grupptalan (på kärandesidan) enligt föregående paragraf.

Gör en medlem en sådan anmälan skall denna behandlas på det sätt som föreskrivs i 41 §. Det innebär att rätten skall avskilja käromålet och förordna om den fortsatta handläggningen. Förordnandet kan innefatta att talan skall handläggas som ett s.k. småmål och att målet skall överflyttas till någon annan behörig domstol.

Den som för talan mot en grupp kan främst i rättegångens inledande skede ha behov att justera gruppens bestämning. Så kan ske genom bl.a. återkallelse. Vid grupptalan på kärandesidan har käranden i sådant fall en ovillkorlig rätt att få käromålet avskrivet (se 43 §). När talan förs mot en grupp har däremot svaranden alltid rätt till dom, om han har ingått i svaromål (13 kap. 5 § RB). Denna rätt innefattar emellertid inte att en gruppmedlem som motsätter sig en återkallelse kan kräva att talan

mot honom handläggs inom ramen för grupprättegången. Valet av handläggningsform bestäms av domstolen. Anser rätten det mer ändamålsenligt att handlägga någon del av talan individuellt kan domstolen förordna därom, förutsatt att käranden eller gruppmedlemmen (svaranden) vill att domstolsprövningen skall fortsätta.

Parts utevaro m.m.

45 § Skall ett mål avskrivas på grund av en parts utevaro, tillämpas 40 och 41 §§.

Paragrafen behandlas i avsnitt 13.3.3. Som framhålls där kan en grupprättegångs upphörande genom avskrivning på grund av en parts utevaro få olyckliga konsekvenser för både gruppens medlemmar, motparten och domstolen. Särskilt gäller det om följden blir att det i stället inleds ett antal individuella rättegångar om samma sak eller att någon annan väcker en ny grupptalan. I samtliga fall får handläggningen börja om på nytt, vilket framstår som ett slöseri med tid och ekonomiska resurser.

Paragrafen gäller såväl när båda parter har uteblivit som när endast en av dem inte har inställt sig. Vid den senare händelsen torde dock som regel den närvarande parten yrka någon annan påföljd (t.ex. tredskodom) än målets avskrivning. Inställer sig inte någon av parterna kan man som regel utgå från att de har gjort upp tvisten i godo. Eftersom en förlikning i en grupprättegång kräver rättens stadfästelse för att bli giltig mot medlemmarna kommer domstolen att få besked om detta. Vi förutsätter visserligen att parterna i sådant fall meddelar domstolen i förväg att de inte tänker inställa sig vid förhandlingen. Skulle det av något skäl brista i kommunikationen hindrar förevarande paragraf olägenheter och besvär som kan uppstå genom ett omedelbart avskrivningsbeslut. Bestämmelsen omöjliggör dessutom att domstolsprövningen av gruppanspråken upphör genast på grund av något illojalt handlande från gruppföreträdarens sida.

I övrigt kan om rättens hantering av avskrivningsfrågan hänvisas till det som anförs i specialmotiveringen till 40 - 41 §§.

46 § Rätten får företa ett mål till förhandling enligt 44 kap. 4 § andra stycket rättegångsbalken på yrkande av gruppens motpart bara om det är lämpligt med hänsyn till tvistens art och omständigheterna i övrigt.

Enligt 44 kap. 4 § andra stycket RB är en parts utevaro från ett rättegångstillfälle för huvudförhandling inget hinder mot att målet avgörs efter en fullständig prövning av saken och att domstolen således meddelar en vanlig dom och inte endast en tredskodom på formell grund. När huvudförhandlingen hålls i ena partens utevaro skall rätten se till att det ur handlingarna framläggs vad parten har anfört tidigare i målet (43 kap. 7 § RB).

En ordinär dom får som regel allvarligare konsekvenser för den förlorande parten än en tredskodom. Gruppmedlemmarnas behov av skydd mot onödiga och stötande rättsförluster kan därför sägas göra sig starkare påmint i den situationen att gruppens motpart begär att få till stånd en fullständig prövning av saken än om han yrkar tredskodom när gruppföreträdaren har uteblivit från huvudförhandlingen.

Som utvecklas i avsnitt 13.3.3 får det anses uteslutet att tillämpa 44 kap. 4 § andra stycket RB oinskränkt i en grupprättegång. De rättsliga konsekvenserna för gruppmedlemmarna skulle kunna bli förödande. Visserligen kan medlemmarna angripa en sådan dom såväl med ordinära rättsmedel som genom att använda särskilda rättsmedel om gruppföreträdaren genom sin utevaro brustit i tillbörlig processföring. Det ligger emellertid varken i gruppmedlemmarnas eller deras motparts intresse att domstolen meddelar avgöranden som sannolikt kommer att kräva omprövning och som riskerar att undanröjas i efterhand.

Genom denna paragraf blir ett måls avgörande i gruppföreträdarens utevaro beroende av en diskretionär prövning av domstolen. En huvudförhandling enligt 44 kap. 4 § andra stycket RB får sålunda hållas endast om det är lämpligt med hänsyn till tvistens art och omständigheterna i övrigt. Det blir främst frågan om att domstolen skall kunna avgöra s.k. solklara fall, tvister där utredningen under förberedelsen gör utgången av målet uppenbar. Men det kan också tänkas att domstolen med stöd av paragrafen kan avgöra ett mål där tvisten rör endast en rättsfråga och gruppföreträdarens möjligheter till plädering inte anses så betydelsefull att den hindrar att huvudförhandlingen hålls i hans utevaro. Självklart ger paragrafen inte domstolen rätt att avgöra ett mål om den anser att det finns grund för avvisning av talan på grund av gruppföreträdarens olämplighet att föra talan för gruppens räkning.

Vi anser det inte möjligt eller lämpligt att ge detaljerade anvisningar om hur domstolarna bör tillämpa paragrafen i enskilda mål. Som framgår av lagtexten är ett avgörande av målet i gruppföreträdarens utevaro beroende av tvistens art och omständigheterna i övrigt i varje särskilt fall. Tolkningen av rekvisiten bör ske med beaktande av paragrafens ändamål, nämligen att skydda passiva gruppmedlemmar mot onödiga rättsförluster.

47 § Kallelser till parter och gruppmedlemmar skall innehålla en upplysning om bestämmelserna i 45 och 46 §§.

Det är en allmän processrättslig princip att kallelser till parterna i en rättegång skall innehålla upplysningar om vilka följder som kan inträffa om parten eller båda parterna uteblir från sammanträdet. Förevarande paragraf kompletterar rättegångsbalkens bestämmelser i dessa frågor.

48 § Om resning har beviljats och gruppföreträdaren uteblir när målet tas upp på nytt vid en förhandling, tillämpas 40 och 41 §§ .

Om resning beviljas skall rätten, om inte saken är uppenbar, förordna att målet tas upp vid den domstol som senast dömt i målet. Uteblir sökanden när målet åter tas upp vid en förhandling skall enligt 58 kap. 7 § RB resningen anses förfallen. Däremot hindrar motpartens utevaro inte att målet ändock avgörs.

Förevarande paragraf innebär ett undantag från 58 kap. 7 § RB i det fall att det är gruppföreträdaren som uteblir från en förhandling. I stället för att förklara resningen förfallen eller att avgöra målet trots utevaron skall domstolen tillämpa föreskrifterna i 40 och 41 §§. Det innebär att samma regler om gruppföreträdarens utevaro gäller i mål som tas upp efter resning som i andra mål.

Förlikning

49 § En förlikning som gruppföreträdaren ingår för en grupps räkning gäller, om rätten stadfäster den genom dom. Gruppmedlemmarna skall ges tillfälle att yttra sig, om detta inte är uppenbart obehövligt.

Paragrafen reglerar gruppföreträdarens behörighet att träffa förlikning för gruppmedlemmars räkning (se avsnitt 13.4.2). Eftersom en frivillig överenskommelse om hur en tvist skall lösas inbegriper ett materiellrättsligt förfogande över medlemmarnas rätt är det nödvändigt att uttryckligen reglera gruppföreträdarens kompetens i detta hänseende.

Gruppföreträdarens behörighet att ingå förlikning är enligt paragrafen begränsad till sådana frivilliga uppgörelser som träffas för en grupps räkning. Avsikten är inte att därigenom inskränka gruppföreträdarens behörighet till förlikningar som omfattar samtliga anspråk som grupptalan omfattar. Syftet är att avgränsa hans kompetensområde så att uppgörelser för enskilda gruppmedlemmar faller utanför.

När en förlikning som inte omfattar samtliga gruppmedlemmar skall anses ha träffats för en grupps räkning eller till förmån för vissa gruppmedlemmar torde i de flesta fall framgå klart av omständigheterna i målet. Det kan dock uppstå situationer där det kan anföras goda skäl för båda uppfattningarna, t.ex. om förlikningen omfattar ungefär hälften av medlemmarna. Bestämmelsens utformning kan i sådant fall synas leda till besvärliga gränsdragningsproblem och en betydande osäkerhet för parterna att förutse om deras ansträngningar kan leda till en giltig överenskommelse. Det är emellertid inte meningen att frågan om en förlikning ingås för en grupps räkning eller inte skall göras utifrån kvantitetsrelaterade bedömningsgrunder. Ordet grupp ger visserligen en anvisning om att förlikningen måste omfatta mer än ett fåtal medlemmar men termen bör inte anses implicera att uppgörelsen omfattar flertalet gruppmedlemmar. Exempelvis kan det i en grupprättegång som rör 200 personer väl tänkas att parterna förliks beträffande 50 av medlemmarnas anspråk. I vilken mån en sådan förlikning är godtagbar får avgöras av rätten utifrån bestämmelserna i 18 § om gruppföreträdarens skyldigheter att ta till vara samtliga medlemmars intressen.

Enligt vår åsikt är det inte lämpligt att motivvis ge detaljerade anvisningar om hur domstolen i olika givna situationer bör resonera när den prövar om gruppföreträdaren i en förlikningsförhandling skall anses ha tillgodosett samtliga medlemmars intressen i lika hög grad. Den typen av uttalanden riskerar att alltför mycket binda domstolarna i deras rättstillämpning och motverkar en anpassning av rättens bedömning till omständigheterna i varje enskilt mål. Vi anser dock att det inte kan resas invändningar mot att i detta sammanhang göra vissa generella anmärkningar angående faktorer som kan påverka domstolens prövning.

Sålunda anser vi att det i allmänhet finns anledning för rätten att fästa uppmärksamhet på förlikningavtalets språkliga utformning. Det kan inte ligga i någons intresse att rätten stadfäster en förlikning som innehåller otydligheter, vagheter och mångtydigheter. Syftet med överenskommelsen är att göra slut på tvisten, inte att skapa underlag för nya rättegångar. Särskilt viktigt är det att domstolen i förekommande fall iakttar att förlikningsvillkoren är formulerade på ett sådant sätt att en dom varigenom förlikningen stadfästs kan läggas till grund för verkställighet om motparten sedermera vägrar att göra rätt för sig på frivillig väg.

Rätten bör också särskilt vinnlägga sig om att kontrollera att förlikningsavtalet behandlar samtliga relevanta tvistefrågor. Detsamma gäller förekomsten av s.k. supplerande moment. Den behörighet som paragrafen ger gruppföreträdaren omfattar endast den sak om vilken grupptalan förs. Rättsförhållanden utanför det området kräver med-

lemmens egen medverkan för att en förlikning skall bli gällande för och mot honom.

Den svåraste uppgiften för domstolen blir att bedöma om förlikningsresultatet i sak ligger inom gränserna för gruppföreträdarens skyldigheter att på ett effektivt och ändamålsenligt sätt ta till vara medlemmarnas intressen. En uppgörelse i godo innebär i de allra flesta fall att båda parter efterger något av sin (påstådda) rätt. Hur långt gruppföreträdaren kan gå i det hänseendet är omöjligt att uttala sig om utan kännedom om de speciella förhållanden som råder i det enskilda fallet. Som en allmän riktlinje kan dock nämnas att det endast i undantagsfall bör bli fråga om att rätten gör en jämförelse mellan utfallet av förlikningen och en bedömning av hur den skulle ha dömt i målet. Har domstolen ett tillräckligt bedömningsunderlag tillgängligt finns det självklart inget som hindrar att det görs en sådan jämförelse. Som regel ingås emellertid förlikningar redan under förberedelsestadiet vilket innebär att t.ex. bevisupptagning inte har hunnit ske. En förutsägelse om hur rätten kommer att döma i målet tenderar då oftast att bli så preliminär och osäker att den tjänar som ett dåligt jämförelseobjekt.

Vad nu sagts bör inte hindra domstolen från att bedöma förlikningsresultatet i ljuset av om respektive part haft fog för sin ståndpunkt i rättegången. Har rätten uppfattat att gruppföreträdaren har en stark position - att utsikterna till bifall till grupptalan är mycket goda - bör den inte tveka att fråga gruppföreträdaren närmare om bevekelsegrunderna för att medlemmarnas rätt har eftergetts. I motsatt fall, om förlikningen verkar missgynna gruppens motpart, saknar rätten anledning att agera i medlemmarnas intresse. Det kan emellertid ge sken av osaklighet och partiskhet om domstolen i sådant fall förhåller sig passiv. Enligt vår mening skall rätten därför agera på samma sätt för att bistå motparten som i förhållande till gruppmedlemmarna. Detta bör kunna ske inom ramen för rättens materiella processledning.

En annan faktor som vi anser att det är motiverat att särskilt nämna är förlikningens innehåll i relation till den civilrättsliga lagregleringen. Domstolen kan ha anledning att sätta i fråga en förlikning som innebär att gruppmedlemmarna efterger sina rättigheter enligt en materiellrättslig lagbestämmelse. I synnerhet gäller det om tvisten rör rättsförhållanden som regleras av tvingande civilrättsliga bestämmelser.

Finner rätten att gruppföreträdaren har handlat i strid mot medlemmarnas intressen bör den upplysa gruppföreträdaren om detta så att han ges tillfälle att frånträda förlikningen eller att omförhandla villkoren. Att gruppföreträdaren har denna möjlighet följer av att en förlikning är gällande först om den har stadfästs genom dom. Teoretiskt kan man tänka sig att gruppföreträdaren och motparten trots påstötningar från domaren vidhåller sin begäran att rätten skall stadfästa förlikningen

genom dom. Vill domstolen inte medverka till detta kan den antingen avvisa kärandens talan eller förordna om byte av gruppföreträdare. Att rättsföljden måste bli en av dessa är en konsekvens av att domstolens kontroll av att gruppföreträdaren inte åsidosätter sina förpliktelser gentemot de passiva gruppmedlemmarna egentligen är en prövning av rättegångshinder enligt 17 § och 34 kap. 1 § RB och inte enligt förevarande paragraf.

En förlikning för gruppens räkning får inte stadfästas genom dom utan att medlemmarna har hörts i ärendet, om inte detta är uppenbart obehövligt. På vilket sätt de skall underrättas om förlikningen får rätten bestämma utifrån föreskrifterna i 88 §. Det finns dock vissa upplysningar som allmänt sett bör lämnas medlemmarna genom underrättelsen.

Att en underrättelse skall innehålla en enkel, tydlig och lättfattlig beskrivning av förlikningsvillkoren behöver knappast sägas. Varje medlem skall kunna utläsa vad uppgörelsen innebär för hans del men också vad som tillkommer övriga gruppmedlemmar. Är det frågan om att motparten skall utge ersättning bör medlemmarna informeras om grunderna för beräkning av ersättning, om inte det följer omedelbart av omständigheterna i övrigt. Självklart skall upplysning också lämnas om hur ersättningsbelopp kommer att utbetalas eller hur förlikningsresultatet i övrigt är avsett att effektueras. På vilket sätt kostnaderna regleras kan också vara av värde för medlemmarna att veta. Det bör alltid framgå av underrättelsen om kostnaderna på något sätt skall belasta medlemmarna.

För att medlemmarna skall kunna avgöra om de skall omfattas av förlikningen eller inte är det nödvändigt att upplysa dem om rättsverkningarna av att rätten stadfäster förlikningen. De bör naturligtvis också informeras om hur de skall gå till väga som önskar ställa sig utanför uppgörelsen, dvs. varje medlems rätt att intervenera och föra sin egen talan. Domstolen bör i förekommande fall informera medlemmarna om att grupprättegången kan komma att avbrytas i anledning av en stadfästelse och att i så fall varje medlem blir hänvisad till att processa individuellt (jfr 40 §).

Om uppskov med prövningen av en viss fråga

50 § Om det är lämpligt med hänsyn till utredningen, får rätten i samband med dom uppskjuta avgörandet av en viss fråga.

Käranden eller en medlem i en grupp på kärandesidan kan inom en av rätten bestämd tid begära att den uppskjutna frågan skall prövas. I sådant fall gäller 41 §. Görs ingen begäran, skall käromålet ogillas, om det inte är uppenbart att käromålet är grundat.

Möjligheten för rätten att skjuta upp prövningen av en viss fråga behandlas i avsnitt 13.4.5. Domstypen har likheter med både deldom och mellandom men innehåller moment som gör den lämplig i situationer då varken deldom eller mellandom kan användas i en grupprättegång. Även om dessa situationer kan beskrivas som undantagsfall menar vi att domslut enligt förevarande paragraf är ett viktigt inslag i en reform för att tillhandahålla en effektiv och väl fungerande processform för hantering av civilrättsliga anspråk som är gemensamma eller likartade för många människor. Vi har valt att kalla sådana avgöranden för särskild mellandom. Härigenom framhålls att domstypen skiljer sig från mellandom enligt 17 kap. 5 § RB.

Användandet av särskild mellandom förutsätter att detta är lämpligt med hänsyn till utredningen. Härigenom framträder att ändamålet med paragrafen är främst processekonomiskt. En uppdelning av avgörandet skall medverka till att förfarandet blir billigare, enklare och snabbare. Domstolen skall då göra en jämförelse inte bara med alternativet att på en gång pröva samtliga tvistefrågor. Också möjligheten att meddela deldom eller mellandom enligt rättegångsbalken bör först övervägas innan rätten väljer att tillämpa förevarande paragraf. Som konstateras i avsnitt 13.4.5 kan i de allra flesta fall en uppdelning av handläggningen ske på ett ändamålsenligt sätt med tillämpning av rättegångsbalkens regler. Särskilt mellandomens begränsade verkningar i rättskraftshänseende kan dock medföra att det i en grupprättegång framstår som mer ändamålsenligt att uppskjuta avgörandet av en viss fråga än att avgöra hela målet, i situationer där i en vanlig rättegång mellandom hade varit att föredra (se närmare om detta i avsnitt 13.4.5).

Paragrafen ger rätten möjlighet att i samband med dom skjuta upp avgörandet av en viss fråga. Det innebär att domstolen beslutar att domslutet villkoras av utfallet av den framtida prövningen. Som exempel kan nämnas att ett domslut som ger käranden (gruppmedlemmarna) rätt till prisavdrag görs beroende av hur rätten senare bedömer en reklamationsinvändning eller att medlemmarnas rätt till skadestånd villkoras av att de inte visas ha varit medvållande till skadorna.

Uttrycket "en viss fråga" har valts för att skilja paragrafens användningsområde från regeln om omröstningstema i 16 kap. 2 § andra stycket RB. Enligt den bestämmelsen kan särskild omröstning ske beträffande omständigheter som är av omedelbar betydelse för utgången (s.k. rättsfakta). Man får anta att ett domslut som villkoras som regel kommer att göras beroende av den framtida prövningen av ett rättsfaktum. Ibland kan det emellertid vara oklart om två eller flera sakförhållanden skall betraktas som ett rättsfaktum eller flera rättsfakta. Sålunda har det i praxis ansetts att omröstning skall ske i ett beträffande vållande- och medvållandefrågor (se NJA 1967 s. 504). Det kan i en

grupprättegång finnas betydande fördelar att vinna om rätten i sådana fall ges möjlighet att dela upp prövningen på de olika sakförhållandena. I vilka situationer en uppdelning är till nytta är dock svårt att med exakthet uttala sig om på förhand. Begreppet "en viss fråga" ger därvidlag domstolen frihet att utifrån omständigheterna i varje särskilt mål välja den lämpligaste handlingsvägen.

Att domslutet villkoras får till följd att parternas inbördes rättsförhållande inte blir slutligt fastställt genom domen. Det kan inte accepteras att en doms rättsverkningar på detta sätt blir "hängande i luften" under en obestämd tid. Därför sägs i paragrafen att rätten skall bestämma en tid inom vilken käranden eller en medlem i en grupp på kärandesidan kan begära att domstolen tar upp och prövar den uppskjutna frågan.

I avsnitt 13.4.5 anges skälen till att det är någon på kärandesidan och inte svaranden som måste agera. Man kan anta att det i normalfallet blir medlemmarna och inte gruppföreträdaren som begär prövningen. Att villkora ett domslut aktualiseras sannolikt främst då svaranden gör invändningar mot enskilda medlemmars rätt och det inte anses lämpligare att hantera invändningarna före eller samtidigt med övriga tvistefrågor.

I vilken form berörda medlemmar skall underrättas om domen regleras inte i förevarande bestämmelse utan i 52 §. Enligt den paragrafen är det till stor del överlämnat till rätten att göra en egen fri bedömning om på vilket sätt en underrättelse skall utformas i olika situationer. Domstolen får göra en vägning mellan å ena sidan kostnader, tidsbesvär och andra olägenheter som en viss underrättelseform kan medföra och å andra sidan kravet på att underrättelsen så säkert som möjligt skall nå fram till dem som dess innehåll riktar sig till.

När, som vid särskild mellandom, underrättelsen innehåller en uppmaning till mottagaren att handla och en underlåtenhet att agera är förbunden med en viss rättsföljd finns det speciella skäl att fästa stor vikt vid att underrättelsen har ett enkelt, tydligt och lättbegripligt innehåll och att meddelandet verkligen når fram till mottagaren. Domstolen bör därför vara mer restriktiv med att villkora domslut om den är hänvisad till att låta underrättelsen till medlemmarna ske genom enbart kungörelse eller andra allmänna och generellt riktade meddelanden. Det innebär inte att ett villkorat domslut är uteslutet i en sådan situation men det ställer krav på domstolen att noga överväga om handläggningsformen erbjuder ett ändamålsenligt och rättssäkert processalternativ. Emellertid blir det i sådant fall inte huvudsakligen frågan om en prövning enligt förevarande paragraf. Vad domstolen har att ta ställning till är främst om en grupprättegång som förutsätter att det meddelas en dom enligt denna paragraf är lämplig.

Den tidslängd inom vilken käranden eller en gruppmedlem kan begära att den uppskjutna frågan prövas får bestämmas från fall till fall. Utgångspunkten är att tiden mellan den särskilda mellandomen och det slutliga avgörandet bör göras så kort som möjligt. Tidsbestämningen skall grundas på handläggningsmässiga överväganden. Käranden och berörda medlemmar skall ges erforderlig tid för att ta ställning till om de skall driva sina krav vidare. I det sammanhanget måste beaktas att medlemmarna som regel inte själva har fört talan i målet och att det kan vara nödvändigt för dem att rådgöra med gruppföreträdaren, hans ombud eller någon annan sakkunnig innan de bestämmer sig för att gå vidare med sina krav. Dessa förhållanden gör att tidsfristen sannolikt sällan kan sättas kortare än någon månad. Det finns inget att vinna på att forcera fram anmälningar från medlemmarna om en fortsatt prövning som i efterhand visar sig vara grundade på förhastade överväganden. Å andra sidan bör tiden inte bestämmas med hänsyn till att parterna skall ges möjlighet att föra förlikningsförhandlingar och dylikt. Uppskov i handläggningen av sådana skäl har rätten anledning att ta ställning till först när det står klart att det skall ske en fortsatt prövning av anspråken.

Vi har inte funnit det motiverat att i lagtexten låsa domstolen till en viss tidsram. Vår bedömning är dock att tiden - utom i undantagsfall - kan bestämmas inom intervallet tre till nio månader från domens dag. Överklagas domen får rätten pröva med hänsyn till omständigheterna om tiden för en begäran om fortsatt prövning bör förlängas eller inte. Domstolen kan också med utgångspunkt från det enskilda fallet bestämma om en begäran skall vara skriftlig eller om det är tillräckligt med en muntlig framställan.

Begär käranden eller en gruppmedlem att en uppskjuten fråga skall prövas har domstolen att ta ställning till om talan skall handläggas inom ramen för grupprättegången eller som en individuell process. Det vanligaste torde bli att frågan prövas genom en individuell talan. I sådant fall skall domstolen förordna om den fortsatta handläggningen enligt 41 §. Detta framgår av *andra stycket*.

Av andra stycket framgår vidare rättsföljden av att käranden eller en gruppmedlem underlåter att inkomma med en begäran om prövning till domstolen. Rätten skall i sådant fall ogilla käromålet, om inte svaranden har medgett talan eller det annars är uppenbart att käromålet är grundat. Regleringen överensstämmer med den som gäller för tredskodom mot en kärande. I här aktuella fall blir det dock inte frågan om en dom på grund av tredska utan en ordinär dom. Rätten får i samband med handläggningen av en uppskjuten fråga inte på nytt pröva frågor som har blivit slutligt avgjorda genom den första domen. Detta följer av allmänna

processrättsliga grundsatser och behöver inte uttryckligen anges i lagtexten.

Avgörandets innehåll

51 § I domen skall anges den grupp som domen avser och de medlemmar som har trätt ur gruppen. Detta gäller också ett slutligt beslut, om frågans beskaffenhet fordrar det.

I en dom enligt 50 § skall anges den tid inom vilken käranden eller en gruppmedlem skall begära prövning av den uppskjutna frågan och verkan av att en sådan begäran inte framställs.

Vilka uppgifter en dom skall innehålla framgår av 17 kap. 7 § RB. När det gäller en dom som utfärdas i förenklad form ges anvisningar om innehållet i 5 § protokollskungörelsen (1971:1066) för de allmänna domstolarna. Dessutom ges i särskilda förordningar föreskrifter om underrätts- och hovrättsdomars avfattning.

I denna paragrafs *första stycke* sägs att en dom som utfärdas i en grupprättegång skall, utöver vad som gäller i övrigt, ange den grupp som domen avser och de medlemmar som har trätt ur gruppen. Detta sammanhänger med att gruppmedlemmarna i bl.a. rättskrafts-, fullföljds- och verkställighetshänseende är att jämställa med parter i målet. För att undvika att det uppstår tillämpningssvårigheter i dessa frågor är det viktigt att domen tydligt anger den grupp som domstolens prövning avser.

Det går inte att ge några detaljerade anvisningar om på vilket sätt gruppen skall anges i domen. Gruppbestämningen får beslutas av rätten utifrån förhållandena i varje enskilt mål. Ibland kan hänsynen till rättskrafts- och verkställighetsfrågor göra det nödvändigt att varje gruppmedlem anges med namn och personnummer. I andra fall kan det vara tillräckligt att gruppen definieras som en viss kategori, t.ex. de som under en viss tid har varit abonnenter hos svaranden.

Medlemmar som har trätt ur gruppen skall alltid anges i domen med i vart fall namn. Detta bör normalt inte medföra några problem eftersom en anmälan om utträde skall ske skriftligen till rätten.

Enligt 17 kap. 12 § RB skall ett slutligt beslut sättas upp särskilt, om frågans beskaffenhet fordrar det. I sådant fall skall beslutet också innehålla uppgifter om den grupp som beslutet rör och de gruppmedlemmar som har trätt ur gruppen. Detta gäller dock självklart endast i den mån uppgiften har betydelse i något avseende.

Att en dom skall särskilt ange ett domslut följer direkt av 17 kap. 7 § RB. Det finns i det sammanhanget anledning att understryka vikten av

att det i domslutet tydligt anges vilka anspråk (käromål) som bifalls och vilka som ogillas. På motsvarande sätt är det väsentligt att det i en s.k. särskild mellandom enligt 50 § noggrannt anges beträffande vilken eller vilka frågor som rätten har skjutit upp avgörandet.

I anslutning till det sistnämnda anges i paragrafens *andra stycke* att det i en dom enligt 50 § skall anges den tid inom vilken käranden eller en gruppmedlem skall begära prövning av en uppskjuten fråga och verkan av att en sådan begäran inte framställs.

Underrättelse om avgörandet

52 § När ett mål har avgjorts genom en dom eller ett slutligt beslut, skall gruppmedlemmarna snarast underrättas om utgången i målet. Underrättelsen skall innehålla upplysningar om hur man överklagar eller ansöker om återvinning.

Paragrafen innebär att domstolen skall underrätta gruppmedlemmarna om utgången i ett mål när domstolen skiljer saken från sig genom en dom eller ett slutligt beslut. Självklart gäller underrättelseskyldigheten bara i den mån avgörandet rör medlemmens rätt. Bestämmelsen har sin motsvarighet för parterna i målet i 17 kap. 9 § sjunde stycket RB. I det sammanhanget skall noteras att en medlem som har intervenerat är att anse som part.

Enligt en särskild förordning (1987:1099) om skyldighet för domstol att underrätta parterna om utgången i mål och ärenden, m.m. skall underrättelse till parterna ske genom att en kopia av domen sänds till parterna i vanligt brev. Om det kan ske utan olägenhet bör underrättelsen begränsas till att avse de delar av domen eller beslutet som berör den som skall underrättas.

Denna förordning är inte omedelbart tillämplig på underrättelser till gruppmedlemmar som inte är parter i grupprättegången. I stället är det överlämnat till domstolen att fritt bestämma hur medlemmarna skall underrättas om utgången i målet. Det kan dock många gånger vara lämpligt att medlemmarna får del av domen genom att en kopia av den skickas till dem. Inget hindrar att domstolen begränsar underrättelsen till enbart domslutet om det är en vidlyftig och omfattande dom.

Rättskraft

53 § Rättens avgöranden i en grupprättegång har rättskraft i samma mån som om gruppmedlemmarna hade varit parter i målet.

Bestämmelsen ger uttryck för en rättskraftsprincip som torde följa redan av gällande rätt (se avsnitt 13.4.6). Också i en vanlig rättegång synes nämligen den som inte är part omfattas av domens rättskraft, om någon av parterna är behörig att föra talan angående tredje mannens rättsställning. Detsamma torde gälla avvisningsbeslut och andra beslut, i den mån de har någon rättskraft alls.

Regeln innebär ingen avvikelse från rättegångsbalken. Domens rättskraftsverkan är emellertid av sådan fundamental betydelse för grupprättegången som processuellt institut att den bör klart uttryckas i lag.

Rättegångskostnader

Gruppföreträdarens rätt till ersättning och ansvar för rättegångskostnader

54 § En gruppföreträdare på svarandesidan som inte är medlem i gruppen är inte skyldig att betala ersättning för rättegångskostnader i andra fall än som avses i 18 kap. 3 § första stycket och 6 § rättegångsbalken.

Detsamma gäller en gruppföreträdare som har förordnats enligt 35 §. Den som tidigare har fört talan för gruppen skall då svara såsom part för rättegångskostnader i det överklagade målet. Han skall också ersätta staten kostnader enligt 56 §, i den mån dessa inte ersätts av klaganden eller någon annan.

I en grupprättegång gäller bestämmelserna om rättegångskostnader i 18 kap. RB. Detta innebär att enligt huvudregeln i 18 kap. 1 § RB skall en förlorande part utge full ersättning till en vinnande part för hans rättegångskostnader. Som närmare diskuteras i avsnitt 15.3 kan det emellertid inte komma i fråga att låta denna princip gälla när rätten har utsett en tredje man att bevaka en svarandegrupps intressen genom att föra talan för gruppen. Detta kommer till uttryck i förevarande paragrafs *första stycke*. I ställer vilar denna betalningsskyldighet enligt 61 § på de enskilda medlemmarna i gruppen. Av 61 § framgår också att gruppmedlemmarna har att svara för gruppföreträdarens egna kostnader, i den mån dessa inte ersätts av käranden.

Undantaget från en parts kostnadsansvar enligt rättegångsbalken gäller dock inte om gruppföreträdaren har föranlett en onödig rättegång (18 kap. 3 § RB) eller om han har vållat kostnader genom sådan vårdslöshet eller försummelse som avses i 18 kap. 6 § RB.

Enligt *andra stycket* vilar det inte heller något kostnadsansvar fullt ut på en gruppföreträdare som utses av domstolen att företräda en

kärandegrupp som uppträder som klagandens motpart i högre rätt och som inte själv är medlem i gruppen. I sådant fall skall i stället den som tidigare har fört talan för gruppen svara för rättegångskostnaderna i det överklagade målet. Det är frågan om ett primärt betalningsansvar för den tidigare gruppföreträdaren. Högre rätt skall alltså ålägga honom - inte den som f.n. är gruppföreträdare i målet - att ersätta klaganden hans rättegångskostnader, om överklagandet vinner framgång.

Den som tidigare har fört talan för gruppen kan dessutom åläggas att betala ersättning till staten för vad som har utgått av allmänna medel enligt 56 § till den nya gruppföreträdaren. Domstolen skall besluta om sådan betalningsskyldighet ex officio (se 57 §).

55 § Om det har skett ett byte av gruppföreträdare, svarar gruppföreträdarna solidariskt för rättegångskostnader som har uppkommit före bytet. För kostnader som har uppkommit efter bytet, svarar den nya gruppföreträdaren ensam. Detta gäller inte, om annat följer av 54 §.

Har ett byte av gruppföreträdare skett i samband med ett överklagande eller därefter, svarar den nya gruppföreträdaren inte för rättegångskostnader som har uppkommit i lägre rätt.

Ett byte av gruppföreträdare innebär att det sker en växling av part i målet. Rättegångsbalken innehåller regler om vad som gäller om rättegångskostnadsansvar vid partssuccession i anledning av att det som tvisten angår har överlåtits. I 18 kap. 10 § första stycket RB finns bestämmelser som skall tillämpas vid succession på kärandesidan. Dessa innebär att den förra och den nya parten svarar solidariskt för rättegångskostnader som har uppkommit före partsbytet. För kostnader som har uppkommit därefter svarar den nya parten ensam. Enligt förevarande paragraf gäller motsvarande princip när det har skett ett byte av gruppföreträdare.

Undantag från den solidariska ansvarigheten gäller självklart om gruppföreträdaren över huvud taget inte kan göras ansvarig för rättegångskostnader. I sådant fall skall den nya gruppföreträdaren, om han kan göras kostnadsansvarig, i stället svara solidariskt med den som eventuellt är betalningsskyldig i den tidigare gruppföreträdarens ställe. Om ordningen är den motsatta, dvs. den nya gruppföreträdaren kan inte göras ansvarig för rättegångskostnader, får den tidigare gruppföreträdaren svara ensam för kostnader som har uppkommit före bytet. Han svarar dessutom i visst fall enligt 54 § för kostnader som har uppkommit efter bytet. I detta sammanhang bör också nämnas att en tidigare gruppföreträdare som är medlem i en svarandegrupp fortsätter att även efter bytet svara för rättegångskostnader som varje annan medlem (se 61 §).

Enligt 18 kap. 10 § RB kan den som inträder i rättegången som ny kärande tvingas att betala motpartens kostnader också i en lägre rätt än den där successionen har skett. För grupprättegångar görs i förevarande bestämmelse undantag från denna princip när det gäller kostnadsansvar efter ett byte av gruppföreträdare. Sålunda är en ny gruppföreträdares kostnadsansvar begränsat till rättegångskostnader som har uppkommit i samma instans som bytet skett. Den som åtar sig att föra talan för en grupp som klagandens motpart riskerar alltså inte att behöva utge ersättning till klaganden för hans kostnader i underinstansen, om gruppen förlorar målet i den högre rätten.

56 § En gruppföreträdare på svarandesidan som inte är medlem i gruppen har rätt till ersättning av allmänna medel för skäligt arvode och kostnader som talans utförande har krävt. Arvodets skälighet skall bedömas med särskild hänsyn till tvistefrågornas art och omfattning samt den omsorg och skicklighet som gruppföreträdaren har visat i målet.

Första stycket gäller också en gruppföreträdare som har utsetts enligt 35 §.

Rätten får besluta om förskott på ersättningen, om gruppföreträdaren har lagt ned omfattande arbete på uppdraget, om rättegången beräknas pågå lång tid eller om ett förskott annars är motiverat.

När en gruppföreträdare på svarandesidan inte är medlem i gruppen intar han närmast en ställning som i kostnadshänseende kan liknas vid en konkursförvaltare, en boutredningsman eller liknande. Det är inte rimligt att gruppföreträdarens representantskap skall vara förenat med någon egen kostnadsrisk. Detta är löst på så sätt att gruppföreträdaren enligt förevarande paragraf har rätt till ersättning av allmänna medel för skäligt arvode och kostnader som talans utförande har krävt. Detsamma gäller en gruppföreträdare på kärandesidan som har utsetts enligt 35 § till att föra talan som klagandens motpart i högre rätt.

Bedömningen av arvodets skälighet skall ske med särskild hänsyn till tvistefrågornas art och omfattning samt den omsorg och skicklighet som gruppföreträdaren har visat i målet. Det är alltså frågan om samma typ av bedömningsgrunder som används för att bestämma arvode till t.ex. ett rättshjälpsbiträde.

Enligt tredje stycket har gruppföreträdaren rätt till förskott på ersättningen om han har lagt ned omfattande arbete på uppdraget, om rättegången beräknas pågå under lång tid eller om ett förskott annars är motiverat. Också här kan ledning hämtas från hur förskott behandlas i rättshjälpsärenden.

57 § Staten har samma rätt till ersättning för kostnader enligt 56 § som gruppföreträdaren har att få sina rättegångskostnader ersatta.

Rätten skall utan yrkande meddela beslut om ersättningsskyldighet enligt första stycket.

Enligt förevarande paragraf har staten rätt till ersättning från en part eller någon annan för kostnader enligt 56 § på samma sätt som om kostnaderna är gruppföreträdarens. Det innebär att om gruppen vinner målet skall rätten förplikta motparten att betala ersättning till staten för vad som har utgått av allmänna medel för arvode och kostnader till gruppföreträdaren. På samma sätt kan staten förplikta en passiv gruppmedlem som har orsakat rättegångskostnader på grund av t.ex. sådan försummelse som avses i 18 kap. 6 § RB att betala ersättning till staten. Rätten skall självmant besluta om ersättningsskyldighet som här sägs.

Kostnadsansvaret för gruppmedlemmar på kärandesidan

58 § Om en gruppmedlem har inträtt som part i rättegången i samband med ett överklagande eller därefter, svarar han endast för kostnader som har uppkommit i det överklagade målet.

Om en gruppmedlem intervenerar i rättegången får han ställning av part i målet. Gruppmedlemmen blir då ansvarig för rättegångskostnader som hänför sig till den del av målet som rör honom. Han kan dessutom enligt 18 kap. 9 § RB bli solidariskt ansvarig för samtliga motpartens kostnader i grupprättegången, om förutsättningarna för det är uppfyllda. Förevarande paragraf innebär i detta avseende en begränsning av medlemmens ansvar, om interventionen sker genom ett överklagande eller i högre rätt. Medlemmen riskerar då endast att behöva svara för rättegångskostnader som har uppkommit i det överklagade målet. Det bör i det sammanhanget påpekas att ett kostnadsansvar enligt förevarande bestämmelse förutsätter att medlemmen haft ställning av part i en grupprättegång. Beträffande det fall att medlemmen för talan för egen del efter det att grupprättegången har avslutats ges bestämmelser i 63 §.

59 § En gruppmedlem som inte är part i rättegången skall ersätta de kostnader som

1. han har vållat genom någon åtgärd som avses i 18 kap. 3 § första stycket rättegångsbalken eller genom sådan vårdslöshet eller försummelse som sägs i 6 § samma kapitel,

2. har uppstått för staten med anledning av att gruppmedlemmen har hämtats till rätten, och
3. har uppkommit i ett mål som har avskrivits enligt 15 § andra stycket.
I fall som avses i första stycket 3 svarar gruppmedlemmen solidariskt med gruppföreträdaren.

En av grundprinciperna för grupprättegången som processform är att passiva gruppmedlemmar på kärandesidan inte har något eget rättegångskostnadsansvar. Grupptalan skall ge möjlighet för människor att få sina anspråk prövade utan egen kostnadsrisk. I denna och nästa paragraf stadgas om vissa undantag från denna huvudregel.

Enligt *första stycket punkten 1* kan en gruppmedlem som inte är part i rättegången åläggas att ersätta rättegångskostnader som han har förorsakat genom att ha föranlett onödig rättegång eller genom försumlig processföring. Anledningen till detta är att betalningsskyldigheten i dessa fall tillgodoser vissa disciplinära ändamål som väger lika tungt oberoende av om det är gruppföreträdaren, en medlem som har intervenerat eller en passiv gruppmedlem som har felat.

Exempel på när en medlem kan anses ha orsakat onödig rättegång är att han har underlåtit att lämna gruppföreträdaren upplysningar om ett medgivande som motparten har lämnat eller om andra omständigheter av betydelse för medlemmens rätt eller att medlemmen har lämnat oriktiga uppgifter till gruppföreträdaren som har påverkat honom att inleda rättegången för medlemmens räkning.

Ett sådant förtigande eller uppgiftslämnande kan ske även under rättegången och då bedömas som vårdslös eller försumlig processföring. Detsamma kan vara fallet om en medlem uteblir från ett sammanträde till vilket han har kallats för att höras i bevissyfte. Sanktionen skall alltså i så fall bestämmas som om medlemmen är part och inte vittne eller någon annan utomstående.

Det spelar för tillämpningen av denna punkt ingen roll om de rättegångskostnader som gruppmedlemmen har orsakat drabbar gruppföreträdaren eller gruppens motpart. Har t.ex. gruppföreträdarens ersättning satts ner på grund av en åtgärd som ligger gruppmedlemmen till last kan rätten förplikta gruppmedlemmen att utge ett motsvarande belopp till gruppföreträdaren. I andra fall bör rimligen medlemmens handlande inte tillräknas gruppföreträdaren. Så gäller bl.a. vid bedömningen av om det har inletts en onödig rättegång enligt 18 kap. 3 § första stycket RB. Har i en sådan situation gruppmedlemmen känt till det förhållande som har gjort rättegången onödig men medvetet inte upplyst gruppföreträdaren om detta, kan han förpliktas att ersätta motpartens rättegångskostnader med hänsyn till hur ersättningsskyldigheten skulle ha bestämts om medlemmen hade varit part i målet i stället för gruppföreträdaren.

Enligt *första stycket punkten 2* skall en passiv gruppmedlem ersätta staten kostnader som har uppstått med anledning av att medlemmen har hämtats till rätten. Bestämmelsen kan bli tillämplig i ett indispositivt mål om en medlem som inte är part uteblir från ett sammanträde till vilket han har kallats för att höras i bevissyfte.

Första stycket punkten 3 avser den situationen att en individuell rättegång mellan en gruppmedlem och gruppens motpart har avslutats genom att målet har avskrivits med förklaring att talan omfattas av en pågående grupptalan. Rätten skall i sådant fall inte fatta beslut om rättegångskostnader i samband med avskrivningsbeslutet. Ersättningsskyldigheten får i stället prövas i grupprättegången med hänsyn till utgången i detta mål. Genom förevarande bestämmelse anges att gruppmedlemmen kan göras betalningsansvarig för rättegångskostnader som har uppkommit i det avskrivna målet.

Enligt *andra stycket* är gruppmedlemmen i sistnämnda hänseende ansvarig solidariskt med gruppföreträdaren.

60 § Har svaranden ålagts att ersätta en gruppföreträdare på kärandesidan dennes rättegångskostnader, men kan svaranden inte betala, får rätten, på yrkande av gruppföreträdaren, besluta att kostnaderna skall fördelas mellan samtliga gruppmedlemmar. Medlemmarna är inte skyldiga att betala mer än vad som har kommit dem till godo genom rättegången. En medlem ansvarar inte heller för mer än den del av kostnaderna som belöper på honom.

Första stycket gäller också rättegångskostnader som gruppföreträdaren inte kan få ersatta av svaranden enligt 67 §.

En grupptalan på kärandesidan som bifalls medför normalt att gruppföreträdaren får täckning för de kostnader han haft för att ta till vara gruppens intressen i rättegången. Bifalls talan endast delvis kan rätten jämka eller kvitta rättegångskostnaderna. I båda fallen är syftet att finna en rimlig balans mellan ersättningsskyldigheten och målets utgång i sak. Också jämkning och kvittning kan därför sägas innebära att parterna får ersättning för de delar av målet där utgången har blivit till deras fördel.

Att en part döms att betala ersättning är emellertid ingen garanti för att den vinnande parten verkligen erhåller kompensation. Den förlorande parten saknar kanske förmåga att infria sin skyldighet. Detta skulle i en grupptalansituation kunna leda till att den som har processat framgångsrikt för en grupp drabbas ekonomiskt samtidigt som gruppmedlemmarna får sina ekonomiska krav tillgodosedda fullt ut. Ett sådant resultat kan sättas i fråga från rättvisesynpunkt.

Av dessa skäl sägs i förevarande paragraf att en gruppföreträdare som inte erhåller ersättning för rättegångskostnader av motparten har rätt att i stället få ersättning för dessa ur de inprocessade medlen. Överstiger kostnaden vad som har kommit gruppen till godo genom rättegången får gruppföreträdaren bära den förlusten ensam. Varje gruppmedlem är vidare inte skyldig att bidra till täckningen av kostnaderna med mer än vad som motsvarar den del av kostnaden som belöper på honom. Har grupptalan vunnit fullt bifall och föreligger det inga särkostnader, kan kostnaden fördelas mellan medlemmarna med hänsyn till vars och ens andel i själva saken, i enlighet med grunderna för 18 kap. 11 § RB. Något solidariskt ansvar är det inte fråga om.

Frågan om rätt till ersättning enligt paragrafen tas upp av rätten på yrkande av gruppföreträdaren. Ett sådant yrkande kan framställas antingen i grupprättegången eller i en särskild rättegång. Det finns inget som hindrar gruppföreträdaren från att begränsa talan till att avse vissa gruppmedlemmar. Om gruppföreträdaren har fått ersättning av allmänna medel får rätten även utan yrkande tillerkänna staten ersättning enligt denna paragraf i grupprättegången (se 57 §). Staten kan också föra talan om sådan ersättningsskyldighet i en särskild rättegång.

Första stycket gäller också när gruppföreträdaren och hans ombud har träffat ett riskavtal enligt 64 §. I sådant fall kan gruppföreträdaren inte erhålla ersättning från motparten för den förhöjning av ombudsarvodet som skall utgå enligt riskavtalet (se 67 §). Den extra arvodeskostnaden kan då i stället fördelas mellan gruppmedlemmarna enligt de principer som sägs i denna paragraf.

Kostnadsansvaret för gruppmedlemmar på svarandesidan

61 § En gruppmedlem är skyldig att ersätta rättegångskostnader som om han är part i målet.

Gruppmedlemmarna skall ersätta staten kostnader enligt 56 §, i den mån dessa inte ersätts av käranden eller någon annan. En medlem ansvarar dock inte för mer än den del av kostnaderna som belöper på honom.

Är gruppföreträdaren medlem i gruppen, skall, på yrkande av gruppföreträdaren, hans rättegångskostnader fördelas mellan samtliga gruppmedlemmar enligt vad som sägs i 18 kap. 8, 9 och 11 §§ rättegångsbalken, i den mån kostnaderna inte ersätts av käranden eller någon annan.

Paragrafen behandlas i avsnitt 15.4.3. Som framhålls där stämmer det bäst överens med de ändamålsöverväganden som bär upp kostnads-

reglerna i vanliga rättegångar att låta medlemmarna i en grupp på svarandesidan själva vara med och bidra till att de kostnader som en grupprättegång föranleder täcks. Detta åstadkoms genom att det i *första stycket* anges att gruppmedlemmarna i kostnadshänseende skall behandlas som parter.

Innebörden härav är att medlemmarna kan komma att svara solidariskt för kärandens rättegångskostnader. Kostnader som hänför sig till en del av målet som angår endast någon av medlemmarna eller som har orsakats av någon medlem genom vårdslöshet eller försummelse skall dock ersättas av medlemmen i fråga. Detta följer av 18 kap. 9 § första stycket RB.

Den solidariska ansvarigheten förutsätter enligt allmänna processrättsliga regler att medlemmarna har intagit väsentligen samma ställning i processen och därmed kan anses ha samfällt gett anledning till de ifrågavarande kostnaderna (jfr NJA II 1943 s. 236). Detta torde alltid vara fallet i förhållandet mellan å ena sidan varje gruppmedlem och å andra sidan en gruppföreträdare som tillika är medlem. Processgemenskapen mellan en medlem som har intervenerat och gruppföreträdaren är sådan att ett solidariskt betalningsansvar synes ligga närmast till hands. Med hänsyn till att gruppmedlemmarna skall behandlas lika i kostnadshänseende, oavsett vilken ställning de intar i rättegången, bör denna processgemenskap återspeglas också när det gäller en passiv gruppmedlems solidariska betalningsskyldighet i förhållande till gruppföreträdaren. Detta innebär att en gruppföreträdare som är medlem i gruppen i praktiken alltid torde bli ansvarig för samtliga motpartens kostnader, i den mån kostnaden inte på grund av särskilda förhållanden skall bäras av någon annan gruppmedlem ensam.

Men också i andra situationer, när det inte föreligger någon speciell processgemenskap, kan medparter bli solidariskt ersättningsskyldiga enligt 18 kap. 9 § RB. Det finns i det sammanhanget ingen anledning att bedöma gruppmedlemmarnas ansvarighet annorlunda i ett grupptalanmål än om de varit medparter i en vanlig process.

Den inbördes fördelningen av kostnaderna mellan gruppmedlemmarna kan bestämmas av domstolen enligt 18 kap. 11 § RB. Yrkande om detta kan framställas i grupprättegången eller i en särskild rättegång. I detta sammanhang skall påpekas att den omständigheten att gruppföreträdaren fört talan angående medlemmarnas anspråk normalt inte bör resultera i att han skall svara gentemot medlemmarna för kostnader som enligt det nyss sagda belöper på dem. Gruppföreträdaren skall i detta hänseende behandlas som vilken annan medlem som helst.

I linje med det sistnämnda skall medlemmarna i en grupp på svarandesidan också vara skyldiga att svara för gruppföreträdarens rättegångskostnader, i den mån dessa inte ersätts av käranden.

Om gruppföreträdaren inte är medlem i gruppen har han rätt till ersättning för arvode och kostnader av allmänna medel. I sådant fall skall enligt *andra stycket* gruppmedlemmarna ersätta staten dess kostnader, i den mån dessa inte ersätts av käranden eller någon annan. En medlem riskerar dock inte att behöva betala mer än som motsvarar den del av kostnaderna som belöper på honom.

I *tredje stycket* sägs att rätten på yrkande av gruppföreträdaren skall fördela hans rättegångskostnader mellan samtliga gruppmedlemmar, i den mån kostnaderna inte ersätts av käranden eller någon annan. Genom en hänvisning till 18 kap. 8 § RB framgår att detta förutsätter att kostnaderna är i sig ersättningsgilla som rättegångskostnader. Bedömningen av om medlemmarnas ansvar skall vara solidariskt och hur kostnaden skall fördelas mellan medlemmarna inbördes får ske på samma sätt som angetts ovan i kommentaren till första stycket.

Gruppmedlemmarnas betalningsskyldighet inträder oavsett om anledningen till att käranden inte ersätter kostnaden är att han har vunnit målet eller att han, vid motsatt utgång, saknar förmåga att infria sitt kostnadsansvar eller att rättegångskostnaderna har kvittats.

62 § Om en gruppmedlem inte kan göras ersättningsskyldig enligt 61 §, skall käranden i motsvarande mån svara för sina egna och motpartens kostnader oavsett utgången i målet. Detta gäller dock inte om något annat följer av 18 kap. 3 § första stycket eller 6 eller 8 § rättegångsbalken.

Ibland kan det förekomma att käranden tillåts att väcka talan mot en grupp som helt eller delvis inte är preciserad till medlemmarnas namn och exakta antal. Domstolen saknar då möjlighet att ålägga gruppmedlemmarna ersättningsskyldighet fullt ut enligt 61 §. Samtidigt är det inte rimligt att gruppföreträdaren eller staten skall stå kostnaderna för svarandegruppens processföring. I förevarande paragraf är därför infört en bestämmelse om att käranden, oavsett utgången i målet, själv får stå både sina egna och motpartens kostnader i målet, om det inte är möjligt att påföra gruppmedlemmarna något kostnadsansvar. Undantag gäller självklart om kostnaden beror på vårdslöshet eller försumlighet från motpartens sida eller om rättegångskostnaderna av någon annan anledning inte har varit skäligen påkallade för att ta till vara gruppens intressen. Ibland har gruppföreträdaren erhållit betalning av allmänna medel. Domstolen skall då utan yrkande ålägga käranden att ersätta staten kostnaden (se 57 §).

Avskilda käromål

63 § Om ett käromål har avskilts för handläggning i annan ordning, svarar gruppföreträdaren och gruppmedlemmen solidariskt för de rättegångskostnader som har uppkommit dessförinnan. För kostnader som har uppkommit därefter svarar gruppmedlemmen ensam.

Har gruppföreträdaren eller gruppmedlemmen orsakat rättegångskostnader genom vårdslöshet eller försummelse, skall han ensam svara för dessa kostnader.

En grupprättegång kan helt eller partiellt avbrytas av flera skäl. Det kan vara frågan om att rätten avvisar grupptalan eller delar av den, att gruppföreträdaren återkallar sin talan beträffande samtliga eller några käromål eller att domstolen meddelar s.k. särskild mellandom. Också en parts utevaro kan föranleda att grupprättegången helt eller delvis måste avslutas. Enligt 40 § gäller i fall som dessa att gruppmedlemmarna har möjlighet att få sina anspråk fortsatt prövade genom individuell talan. Detsamma gäller en kärande som för talan mot en grupp.

Förevarande paragraf reglerar hur rättegångskostnadsansvaret skall fördelas mellan gruppföreträdaren och gruppmedlemmen när domstolsprövningen fortsätter efter det att grupprättegången har upphört.

Bestämmelsen innebär att gruppföreträdaren och gruppmedlemmen svarar solidariskt för kostnader som har uppkommit i grupprättegången. Detta gäller oberoende av om gruppmedlemmen haft ställning av part eller inte i grupptalanmålet.

Rättegångskostnader som har uppkommit efter det att käromålet har avskilts skall ersättas av gruppmedlemmen ensam. I detta läge har gruppföreträdaren inte längre något inflytande på processen.

När det gäller att bestämma till vilken tidpunkt en viss rättegångskostnad skall hänföras kan ledning hämtas från tillämpningen av 18 kap. 10 § RB. Som uttalas i motiven till denna paragraf (NJA II 1943 s. 237) bör därvid i vissa fall hänsyn tas till tidpunkten för den åtgärd som har föranlett kostnaden och inte till den tidpunkt då kostnaden har utgått, såsom då ett vittnesförhör har påkallats i grupprättegången och vittnet hörs först i den individuella processen.

Praktiskt kan handläggningen av kostnadsfrågan tillgå enligt följande rutiner. Anta att en grupptalan har avsett tio medlemmar. Grupprättegången skall avvisas och gruppföreträdaren således anses som tappande. Parterna och gruppmedlemmarna underrättas om att fråga om avvisning har uppkommit. Gruppföreträdaren och motparten inger i anledning av detta kostnadsräkningar. Här skall märkas att det bara är motparten som kan sägas ha direkt anledning att framställa något yrkande om kostnadsersättning. Gruppföreträdarens rättegångskostnader blir av intresse

bara om någon medlem vill fortsätta att föra talan (såvida det inte är fråga om rättshjälp eller gruppföreträdaren har rätt till ersättning av allmänna medel). Huruvida uppgifterna bör lämnas omedelbart eller först sedan det står klart att det finns medlemmar som vill processa vidare och om besked i så fall måste lämnas om samtliga kostnader eller bara den del som belöper på medlemmen, kan överlämnas till domstolen att allt efter omständigheterna bestämma.

Vi förutsätter att fyra medlemmar vill få sina anspråk fortsatt prövade genom individuell talan och rättegångskostnaderna i grupptalanmålet på vardera sidan uppgår till 100 000 kr som kan fördelas lika mellan anspråken. Till detta kommer särskilda kostnader avseende tre medlemsanspråk på 15 000 kr per käromål. I ett av dessa skall talan fortsätta. De totala kostnaderna i grupprättegången uppgår alltså till 145 000 kr för vardera partssidan. I enlighet med det som sagts ovan kan domstolen i samband med att grupprättegången avvisas förplikta gruppföreträdaren att ersätta motparten hans rättegångskostnader med 90 000 kr samt förklara att skyldigheten att ersätta rättegångskostnaderna beträffande övriga fyra käromål (10 000 + 10 000 + 10 000 + 25 000 kr) skall bestämmas med hänsyn till utgången i dessa mål. Vi bortser i detta exempel från den uppdelning av kostnadsansvaret i grupprättegången som kan bli nödvändig på grund av en medlemsintervention eller dylikt. Denna fråga inverkar inte på fördelningen av rättegångskostnaderna mellan käromål där domstolsprövningen upphör och sådana i vilka talan fortsättningsvis förs individuellt.

I denna paragraf regleras endast en medlems kostnadsansvar när grupprättegången avbryts utan att rätten skiljer saken från sig i den del som angår medlemmen. Det som sägs här gäller alltså inte då rätten har meddelat dom eller slutligt beslut och medlemmen, efter överklagande av honom själv eller hans motpart, för individuell talan i högre rätt. Inte heller är paragrafen tillämplig då ett beslut under rättegång överklagas, om grupprättegången fortsätter. I dessa fall får gruppmedlemmarnas ansvar beslutas enligt sedvanliga bestämmelser om part.

Den solidariska ansvarigheten enligt första stycket gäller inte rättegångskostnader som gruppföreträdaren eller medlemmen har orsakat genom vårdslöshet eller försummelse. Detta framgår av *andra stycket*. I annat fall skulle en medlem som har intervenerat hamna i en sämre situation efter käromålets avskiljande än som gällt dessförinnan i grupprättegången enligt 18 kap. 9 § RB, om gruppföreträdaren har orsakat rättegångskostnader genom ett sådant förfarande. På motsvarande sätt skulle gruppföreträdaren komma i ett sämre läge, om en medlem har orsakat sådana kostnader.

Riskavtal

64 § Den som vill föra talan för en grupp får ingå avtal med en advokat om att arvode till advokaten skall bestämmas med hänsyn till i vilken mån gruppmedlemmarnas anspråk tillgodoses (riskavtal). I riskavtalet skall anges på vilket sätt arvodet skall avvika från ett normalarvode, om gruppmedlemmarnas anspråk bifalls eller ogillas helt. Avtalet skall vara skriftligt och ha godkänts av en domstol eller Rättshjälpsmyndigheten för att kunna åberopas mot gruppmedlemmarna.

Ett riskavtal får godkännas endast om avtalet är skäligt med hänsyn till sakens beskaffenhet.

Genom denna bestämmelse klargörs uttryckligen att det i grupptalansituationer är tillåtet för ett ombud och en klient att träffa avtal som gör ombudets rätt till arvode helt eller delvis beroende av det resultat som gruppmedlemmarna uppnår i det ifrågavarande ärendet. Bakgrunden till denna reglering diskuteras i avsnitt 15.3.1.

Som framgår av 60 § är det möjligt för gruppföreträdaren att få ersättning för den merkostnad som ett riskavtal innebär vid framgång för gruppmedlemmarna ur de medel som har kommit medlemmarna till godo genom rättegången. För att bereda gruppmedlemmarna skydd mot oskäliga eller på annat sätt för dem ogynnsamma avtalsvillkor föreskrivs i paragrafen att ett riskavtal skall upprättas skriftligt och ha godkänts av domstol eller av Rättshjälpsmyndigheten för att bli gällande mot gruppens medlemmar. Däremot gäller ett sådant avtal mellan huvudmannen och ombudet oavsett form och utan krav på särskilt godkännande. Vill någon av dem i efterhand angripa avtalet får det ske på civilrättslig grund.

Självklart kan ett riskavtal mellan ombudet och klienten inte åberopas mot staten i ett rättshjälpsärende eller mot ett försäkringsbolag när det gäller ersättning från en rättsskyddsförsäkring. Är ombudet tillika rättshjälpsbiträde kräver avtalet ett godkännande från domstol eller, om rättegång inte pågår, Rättshjälpsmyndigheten (jfr avsnitt 20.3). Processar klienten med stöd av en rättsskyddsförsäkring får arvodesfrågan regleras genom en överenskommelse mellan honom, ombudet och försäkringsgivaren.

Paragrafen anger inte vilka krav som skall ställas på avtalets innehåll, annat än att det skall ange hur arvodesersättningen skall förhålla sig till ett normalarvode, om gruppmedlemmarnas anspråk bifalls eller ogillas helt. I andra stycket anges dock att ett riskavtal får godkännas endast om avtalet är skäligt med hänsyn till sakens beskaffenhet. Domstolen (eller Rättshjälpsmyndigheten) kan här söka vägledning i 66 §, som anger hur ett skäligt arvode skall beräknas när rätten fastställer ersättning till

ombudet enligt riskavtalet. En naturlig utgångspunkt är därför att domstolen, när den prövar om ett avtal skall godkännas eller inte, kontrollerar att de avtalade avvikelserna från ett normalarvode ligger inom ramen för vad som kan antas utgöra ett skäligt arvode. Faktorer som kan beaktas i det hänseendet är tvistefrågornas komplexitet, processföremålets värde och den risk som ombudet kan sägas ta genom att få mindre betalt om talan misslyckas.

Det kan ibland finnas anledning att i avtalet ange en viss timkostnadsnorm som utgångspunkt för beräkning av ett normalarvode. Särskilt gäller detta när ersättningen till ombudet skall betalas ur den allmänna rättshjälpen eller ur en rättsskyddsförsäkring. Timkostnaden bör i rättshjälpsärenden anges till den för sådana ärenden fastställda normen. I undantagsfall kan en högre timersättning accepteras, t.ex. om ärendet kräver att ombudet har tillgång till en särskilt stor administrativ organisationsapparat. Det kan emellertid ibland finnas större anledning att ta hänsyn till sådana faktorer när rätten prövar vad som är en rimlig avvikelse från normalarvodet. Dessutom skall noteras att uppdragets art och omfattning självklart påverkar uppfattningen om dels vad som är ett normalarvode i ärendet och dels vilken skälig ersättning som ombudet skall tillerkännas enligt riskavtalet (se 66 §).

Vi anser det inte ändamålsenligt att ge ytterligare riktlinjer för hur och i vilken mån olika faktorer skall tillåtas att inverka på uppskattningen av ett riskavtals skälighet. Denna fråga får överlämnas till domstolarna att besvara utifrån omständigheterna i varje särskilt fall.

Ett riskavtal kan innehålla klausuler om att ombudet inte skall erhålla något arvode alls, om ärendet inte leder till någon framgång för gruppmedlemmarna. Det är svårare att uttala sig om vilken högsta ersättning som bör kunna utgå, om ärendet leder till att medlemmarnas krav tillgodoses helt. Vi vill inte utesluta att det i vissa situationer kan anses skäligt att ombudet erhåller ersättning med ett belopp som dubbelt eller t.o.m. flerdubbelt överstiger ett normalarvode. Samtidigt skall det hållas i minnet att domstolen, vilket framgår av 66 §, inte är bunden av villkoren i riskavtalet på så sätt att den måste bestämma arvodet till det högsta belopp som anges i avtalet, om grupptalan får fullt bifall. Självklart bör det dock inte komma i fråga att rätten godkänner ett riskavtal om det redan på förhand kan konstateras att den avtalade arvodesgränsen ter sig oskäligt hög.

65 § Frågan om godkännande av ett riskavtal prövas i en pågående grupprättegång av domstolen på yrkande av gruppföreträdaren. Är den rättsliga angelägenhet som riskavtalet omfattar inte anhängig vid domstol, får den som vill föra talan för en grupp begära att frågan om

godkännande prövas av en domstol som är behörig att pröva en tvist i ärendet eller, om han har beviljats rättshjälp, av Rättshjälpsmyndigheten. Frågan behandlas i domstol enligt samma bestämmelser som när en sådan fråga uppkommer i en rättegång.

Ett godkännande enligt första stycket upphör att gälla, om en grupprättegång inte har inletts inom sex månader från godkännandet. Om det finns särskilda skäl, får den myndighet som har godkänt avtalet förlänga tiden efter vad som är rimligt.

Ett beslut av Rättshjälpsmyndigheten skall ifråga om överklagande anses som ett beslut av en tingsrätt.

Paragrafen anger vid vilket forum frågan om godkännande av ett riskavtal skall prövas. Pågår det en grupprättegång skall prövningen ske vid den domstol som handlägger grupptalanmålet. Frågan får tas upp endast på yrkande av gruppföreträdaren. I annat fall skall frågan prövas antingen av en domstol som är behörig att pröva en tvist i ärendet eller, om den som vill föra talan för en grupp har beviljats rättshjälp, av Rättshjälpsmyndigheten. Också i dessa fall får prövning ske endast på yrkande.

I *första stycket* ges vidare en anvisning om att en fråga om godkännande av ett riskavtal skall behandlas på samma sätt i domstol, oavsett om frågan uppkommer särskilt eller i en pågående rättegång. En sådan fråga som tas upp fristående skall alltså handläggas som ett mål och inte som ett ärende enligt ärendelagen. Rättens beslut är inte slutligt men kan överklagas särskilt (74 §).

Väcks inte talan inom sex månader från godkännandet är enligt *andra stycket* godkännandet inte längre gällande. Syftet med bestämmelsen är att utöva påtryckning på parterna att föra ärendet framåt så skyndsamt som möjligt. Tidsbegränsningen torde också medverka till att riskavtal träffas först sedan man kunnat konstatera att det finns underlag för att söka få till stånd en grupptalan. Om det finns särskilda skäl får den myndighet som har godkänt avtalet förlänga tiden efter vad som är rimligt. En sådan anledning kan vara att parterna är inbegripna i långtgående förlikningsförhandlingar. För det arbete som ombudet har lagt ned under tiden från riskavtalets ingående till godkännandets upphörande skall arvode bestämmas enligt avtalet.

Enligt *tredje stycket* jämställs Rättshjälpsmyndigheten med tingsrätt när det gäller frågor om överklagande. Det innebär att en gruppmedlem som är missnöjd med myndighetens beslut kan få godkännandet överprövat av hovrätten.

66 § Arvodet enligt ett riskavtal som har ingåtts enligt 64 § skall vara skäligt. Vid bedömningen skall rätten särskilt beakta uppdragets art och omfattning, den skicklighet och den omsorg som uppdraget har utförts med, den tid som har lagts ned på uppdraget, tvisteföremålets värde och den ekonomiska risk som avtalet har inneburit för ombudet och huvudmannen. Arvodet får inte fastställas till ett högre eller lägre belopp än som avtalet anger.

Paragrafen behandlar frågan om slutlig ersättning till ombudet i anledning av ett riskavtal som har ingåtts enligt 64 §. Domstolen kommer att ha anledning att tillämpa bestämmelsen i två fall, nämligen dels om gruppföreträdaren vill kräva betalning från gruppmedlemmarna för en merkostnad som avtalet har lett till, dels om det uppstår tvist mellan huvudmannen och ombudet om vilket arvode som skall utgå.

Av paragrafens första mening framgår att arvodet skall vara skäligt. I den andra meningen anges vissa omständigheter som det typiskt sett finns anledning att beakta när rätten bedömer skäligheten av arvodet. Det bör här uppmärksammas att rätten i det sammanhanget också måste ta ställning till vad som är ett skäligt normalarvode för det utförda arbetet. Ersättningen enligt riskavtalet skall ju bestämmas till ett belopp som relateras till vad arvodet hade blivit om det inte hade förelegat något sådant avtal.

De tre första faktorerna som nämns i andra meningen - uppdragets art och omfattning, den skicklighet och den omsorg som uppdraget har utförts med och den tid som lagts ned på uppdraget - kan sägas i första hand tjäna som vägledning för bedömning av normalarvodets storlek. Omständigheterna är desamma som tjänar som utgångspunkt när det gäller att fastställa ersättning till ett rättshjälpsbiträde (jfr 22 § RhjL). Att fastställa ett fiktivt normalarvode skall gå till på samma sätt som när domstolen annars tar ställning i arvodesfrågor. Några särskilda motivuttalanden för grupprättegångar behöver följaktligen inte göras i denna del.

Övriga två förhållanden som nämns i paragrafen, tvisteföremålets värde och den ekonomiska risk som avtalet inneburit för ombudet och huvudmannen, har däremot främst betydelse för vilken avvikelse från normalarvodet som skall göras när ersättningen enligt riskavtalet fastställs. Innan domstolen kan ta ställning till detta måste det emellertid slås fast om en avvikelse skall ske i sänkande eller höjande riktning eller kanske inte alls. Som utgångspunkt skall i det hänseendet tjäna det resultat för gruppmedlemmarna som ärendet lett till.

Det är ganska problemfritt att konstatera när en talan, en förlikning eller dylikt har lett till fullt bifall eller helt ogillande av gruppmedlemmarnas krav. Mer bekymmersamt kan det vara att relatera arvodet

till en utgång som innebär att en medlem har fått sitt anspråk tillgodosett endast delvis. Vi menar att man i denna fråga bör kunna använda sig av samma matematiska modell som enligt 18 kap. 4 § RB tillämpas vid fördelning av rättegångskostnadsansvaret mellan parterna i målet. Utgångspunkten bör i så fall vara att om gruppmedlemmarna kan anses ha vunnit lika mycket som de har tappat, skall ersättning utgå som för normalarvode. Har gruppmedlemmarna vunnit mer än de har förlorat är ombudet berättigad till förhöjt arvode, medan arvodet skall sänkas under normalnivån om det som medlemmarna har vunnit understiger hälften. I ärenden som rör annat än ekonomiska prestationer är det inte alltid lika lätt att slå fast med vilken andel ett anspråk har tillgodosetts eller inte. På denna punkt skiljer sig emellertid inte en grupptalansituation från andra situationer i vilka domstolen har att ta ställning till sådana spörsmål. I vilken mån ett arvode enligt ett riskavtal skall avvika från normalarvodet får på samma sätt som då grundas på skönsmässiga bedömningar, allt efter omständigheterna i varje särskilt ärende.

När domstolen väl tagit ställning till om arvodet skall avvika från normalersättningen, och i så fall om arvodet skall höjas eller sänkas, återstår att fastställa det ersättningsbelopp som utgör ett skäligt arvode. Domstolen är i det hänseendet inte bunden till de tariffer som kan ha lagts fast i avtalet, även om dessa självklart bör vara vägledande för rättens bedömning. Förhållandena kan emellertid ha utvecklat sig så att det arvode som enligt avtalet skall utgå vid fullt bifall respektive helt ogillande inte längre framstår som skäliga. Rätten kan i så fall sänka eller höja ersättningen. Dock får rätten inte gå utanför den högsta respektive lägsta arvodesnivå som avtalet anger. Exempel på faktorer som kan höja arvodet utöver den avtalade miniminivån är att ärendet varit av betydligt mer komplicerat slag än som förutsattes vid avtalets ingående eller att den ekonomiska risk som ombudet tagit varit större än beräknat och därför motiverar ett högre arvode. Omständigheter som kan föranleda att arvodet sänks under den högsta avtalade nivån är att ombudets risktagande tvärtom varit oförutsett ringa och att arvodesnivån därför framstår som alltför hög.

Av detta har redan framgått att den risk för ekonomisk förlust som avtalet innebär för ombudet är en viktig faktor att beakta när man skall fastställa ett skäligt arvode. Risken står naturligt i samband med huvudsakligen två förhållanden. Den ena omständigheten är uppdragets omfattning i fråga om tid och arbete. Ett stort och vidlyftigt ärende innebär ett större ekonomiskt åtagande för ombudet, om gruppmedlemmarna förlorar sin sak, än ett litet och okomplicerat uppdrag. Ju högre normalarvodet är, desto mer kännbar blir en nedsättning av arvodet för ombudet. Å andra sidan ger en framgångsrik talan i sådant fall normalt en större ekonomisk vinst för honom. Skälighetsbedöm-

ningen måste ske så att det föreligger en rimlig balans mellan vinst- respektive förlustresultatet. Den andra faktorn att då väga in är sannolikheten för att ärendet skall leda till framgång eller misslyckande för varje gruppmedlem. Är det frågan om ett tämligen klart fall, kan ombudet inte anses ha tagit någon egentlig risk genom avtalet. Han bör då inte vara berättigad till ersättning med särskilt mycket mer än ett normalarvode. Uppskattningen av hur säker utgången av ärendet var får dock inte göras enbart på grundval av överväganden i efterhand. Tvärtom måste avgörande vikt fästas vid ombudets möjligheter att på förhand, när avtalet träffades, bedöma sannolikheten för att varje gruppmedlem skulle få igenom sitt krav.

Också processföremålets värde kan, som nämnts, påverka i hur hög grad ersättningen enligt riskavtalet skall avvika från normalarvodet. Här skall beaktas att kostnaden för den överskjutande delen av arvodet, dvs. vad som överstiger normalarvodet, enligt 67 § skall bäras av gruppföreträdaren, men att han har rätt att täcka kostnaden av vad som har kommit gruppmedlemmarna till godo genom rättegången. Det kan tänkas situationer där grupprättegången inneburit att betydande medel tillförts medlemmarna och att det med hänsyn till detta och till uppdragets art och omfattning, den skicklighet och omsorg som ombudet har lagt ned på uppdraget och övriga omständigheter framstår som skäligt att arvodet sätts särskilt högt. Detsamma kan vara förhållandet när det belopp som tillkommer varje gruppmedlem är litet men antalet gruppmedlemmar är högt så att gruppen totalt tillförs betydande medel. Ett högt arvode till ombudet kommer i så fall att märkas obetydligt för den enskilde gruppmedlemmen. Motsatsvis bör det inte komma i fråga att bestämma arvodet så högt att en medlem får ut inget eller endast en ringa del av sitt anspråk.

Fastställande av arvodesersättning enligt paragrafen aktualiseras bara om ombudet framställer yrkande om ersättning. Detta får anses så självklart att det inte behöver uttryckas direkt i lagtext.

67 § Vid prövning av vad som är ersättningsgill rättegångskostnad enligt 18 kap. 8 § rättegångsbalken skall hänsyn inte tas till sådana merkostnader som har uppkommit på grund av ett riskavtal.

Ett riskavtal innebär för gruppföreträdaren att hans ekonomiska börda vid en processförlust minskar. På motsvarande sätt bör den större rättegångskostnad som följer med en framgångsrik process bäras av honom. Därför sägs i förevarande paragraf att det vid prövning av vad som är en ersättningsgill rättegångskostnad enligt 18 kap. 8 § RB inte skall tas hänsyn till kostnader som har uppkommit särskilt på grund av

ett riskavtal. Om gruppens motpart förlorar processen riskerar han alltså inte att behöva ersätta gruppföreträdarens rättegångskostnader för ombudsarvode till ett högre belopp än som motsvarar en normal ersättning. Gruppföreträdaren skall följaktligen själv svara för den ombudskostnad som ligger över normalarvodet. Vi bortser här från att han på grund av rättshjälp eller försäkringsskydd kan överlasta bördan på någon annan. Oavsett hur det förhåller sig med detta kan dessutom kostnaderna täckas med hjälp av vad som har kommit gruppmedlemmarna till godo genom rättegången. Här kan hänvisas till det som sägs i kommentaren till 60 §.

Rättens prövningsskyldighet

68 § Rätten skall självmant pröva frågor som avses i 54 - 67 §§, om inte annat framgår av dessa bestämmelser eller en sådan prövning är obehövlig med hänsyn till omständigheterna i målet.

Enligt denna bestämmelse skall rätten självmant, utan yrkande av part, pröva sådana rättegångskostnadsfrågor som avses i 54 - 67 §§. Detta gäller dock inte om annat framgår av dessa bestämmelser eller om en prövning är obehövlig med hänsyn till omständigheterna. Bestämmelsen har sin förebild i 18 kap. 14 § andra stycket RB. Självklart gäller rättegångsbalkens regler om rättens prövningsskyldighet i alla de frågor som inte regleras särskilt i förevarande lag.

Behörig domstol

69 § En tvist om arvode till ombud enligt 66 § skall väckas vid den domstol som först har dömt i målet. Om den rättsliga angelägenhet som riskavtalet angår avslutats utan att talan har väckts vid domstol, skall tvisten väckas vid den domstol som har godkänt avtalet eller, om avtalet inte har godkänts av domstol, vid en domstol som kunnat pröva frågan om avtalets godkännande.

Domstolen kommer när den skiljer saken ifrån sig att ha anledning att pröva ett ombuds rätt till arvode enligt ett riskavtal endast om grupptalan vinner bifall och gruppföreträdaren vill få ersättning enligt 60 § av gruppmedlemmarna för de merkostnader som avtalet innebär. I andra fall är arvodets storlek en fråga mellan gruppföreträdaren och ombudet som rätten inte behöver ta ställning till.

Skulle det uppstå en tvist mellan advokaten och hans klient om vad som utgör skäligt arvode sägs i denna paragraf att tvisten skall prövas vid den domstol som först har dömt i målet, dvs. den tingsrätt vid vilken grupprättegången har handlagts. Har den rättsliga angelägenhet som riskavtalet angår avslutats utan att någon talan har väckts vid domstol skall tvisten tas upp av den domstol som har godkänt avtalet. Om avtalet har godkänts av Rättshjälpsmyndigheten eller inte alls, skall en tvist om ombudsarvode tas upp av en domstol som hade kunnat godkänna avtalet. Forumregeln anknyter alltså för dessa fall till bestämmelserna i 65 §.

Överklagande

Avgöranden som går att överklaga m.m.

70 § Ett avtal att inte överklaga en dom som en gruppföreträdare ingår för gruppens räkning är ogiltigt. Detsamma gäller en motsvarande utfästelse enligt 49 kap. 2 § andra stycket eller 54 kap. 2 § andra stycket rättegångsbalken.

Enligt paragrafen kan en gruppföreträdare inte med bindande verkan för gruppmedlemmarna avtala bort deras rätt att få sin sak prövad i högre instans. Frågan behandlas i avsnitt 14.1.2. Som framhålls där är ogiltighetsregeln att se i anslutning till förhållandet att gruppföreträdaren inte ensam bestämmer om en gruppmedlems anspråk skall bli föremål för rättegång eller inte. Varje medlem i en grupp på kärandesidan har rätt att träda ur gruppen. Det bör i enlighet med detta också ligga på medlemmen att slutligt bestämma om hans anspråk skall prövas i en eller flera instanser. Paragrafen innebär i det sammanhanget inga begränsningar för medlemmarna att avtala med den gemensamma motparten om fullföljdsförbud.

Enligt andra meningen gäller samma ogiltighet beträffande en utfästelse som gruppföreträdaren lämnar för gruppens räkning.

71 § När avgörandet av en viss fråga har uppskjutits enligt 50 §, skall rätten bestämma om domen i den del där avgörandet inte är slutligt skall få överklagas särskilt eller bara i samband med att rättens slutliga avgörande överklagas.

En sådan del av domen får dock alltid överklagas i samband med att domen i någon annan del överklagas för eller mot en grupp.

Om en sådan del av domen där avgörandet inte är slutligt överklagas särskilt, får rätten bestämma att målet i övrigt skall vila till dess att domen har vunnit laga kraft.

Enligt 50 § får rätten, om det är lämpligt med hänsyn till utredningen, i samband med dom skjuta upp avgörandet av en viss fråga. Utifrån omständigheterna i det enskilda målet kan ett sådant domslut avse hela gruppen eller några enstaka gruppmedlemmars anspråk. Förevarande paragraf reglerar på vilket sätt domen kan överklagas i fråga om käromål som inte har blivit slutligt prövade genom domen (se om detta avsnitt 14.1.2).

Lydelsen av *första stycket* överensstämmer i sak med föreskrifterna i 49 kap. 1 a § och 54 kap. 1 a § RB. Regleringen innebär att domstolen med hänsyn till omständigheterna får bestämma om domen, i nu berörda delar, skall få överklagas särskilt eller endast i samband med att tingsrättens slutliga avgörande överklagas.

Också de ändamålsöverväganden som ligger bakom bestämmelsen är i huvudsak desamma som har föranlett utformningen av fullföljdsregleringen för mellandomar enligt 17 kap. 5 § andra stycket RB. Å ena sidan bör man undvika att det uppstår dubbla processkedjor genom att först den villkorade domen och därefter rättens slutliga avgörande överklagas. Å andra sidan kan det finnas processekonomiska vinster att göra om de frågor som har avgjorts genom det första avgörandet är mer lättutredda än kvarstående tvistefrågor. Rättens val av fullföljdsmöjlighet kommer i sådant fall att till väsentlig del bero på hur säker rätten är om domslutets riktighet. I många fall kan bedömningen av en bevis- eller rättsfråga vara tveksam. Det finns då ingen anledning att fortsätta en tids- och kostnadskrävande process innan utgången av bevis- eller rättsfrågan blivit slutligt fastslagen.

Ett förbud att föra talan mot domen särskilt gäller som framgått inte i den del som domslutet är ovillkorligt. Det kan tänkas att gruppföreträdaren, en medlem eller gruppens motpart vill överklaga domen i den delen för eller mot gruppen. I sådant fall kan enligt *andra stycket* domen överklagas också i den del där särskild talan annars inte är möjlig. Det uppställs inget krav på att överklagandet skall avse samtliga eller ett visst lägsta antal gruppmedlemmar. Avgörande vikt får i stället fästas vid om den fullföljda talan har en sådan omfattning att den fortsättningsvis skall handläggas som en grupprättegång. I det sammanhanget skall märkas att gruppföreträdaren har skyldighet att behandla alla gruppmedlemmar lika. En selektering av medlemmarnas anspråk i fullföljdshänseende kan alltså ske endast om åtgärden har saklig grund.

Om en sådan del av domen som har villkorats överklagas särskilt, kan det många gånger framstå som fördelaktigast från handläggnings-

synpunkt att prövningen av kvarstående tvistefrågor skjuts upp till dess att domen har vunnit laga kraft. Tredje stycket i paragrafen erbjuder en sådan möjlighet för den domstol som har meddelat domen.

72 § Tingsrättens beslut i anledning av en återkallelse av talan för en gruppmedlem får inte överklagas, om återkallelsen har skett inom tiden för utträde enligt 21 §.

Enligt paragrafen råder fullföljdsförbud mot beslut som en tingsrätt meddelar i anledning av att käranden har återkallat sin talan till förmån för en gruppmedlem inom den tid som gäller för utträde ur gruppen enligt 21 §. Anledningen till det är, som anges i avsnitt 14.1.2, att käranden bör ha möjlighet att i rättegångens inledande skede korrigera talans omfattning så att den på bästa möjliga sätt stämmer överens med de särskilda processförutsättningarna för en grupprättegång och de syften och ändamål som bär upp denna rättegångsform. Förbudet mot överklagande ligger i det avseendet i linje med att svaranden inte har rätt till dom vid en sådan återkallelse av talan som åsyftas här.

73 § Om en tingsrätt i ett beslut under rättegången har utsett någon annan till gruppföreträdare eller särskild gruppföreträdare än den som en gruppmedlem har föreslagit, tillämpas i fråga om överklagande 49 kap. 4 § och 11 § första stycket rättegångsbalken.

När rätten har utsett en gruppföreträdare eller en särskild gruppföreträdare kan det finnas gruppmedlemmar som är missnöjda med rättens val av person. Grundar sig missnöjet på den utsedda företrädarens lämplighet i sig att företräda gruppen kan en medlem på svarandesidan göra invändning om rättegångshinder. Om invändningen ogillas finns bestämmelser om överklagande i 49 kap. 3 § RB. Är däremot anledningen till medlemmens missnöje att det finns någon annan mer lämplig person till uppdraget finns det ingen fullföljdsbestämmelse i rättegångsbalken som passar in. En gruppmedlem på kärandesidan som är missnöjd med domstolens val av gruppföreträdare kan träda ur gruppen eller, om tiden för utträde har gått ut, intervenera. Det bör emellertid enligt vår mening även finnas en möjlighet för en sådan medlem att få rättens beslut överprövat.

Enligt förevarande paragraf ges därför varje medlem en rätt att överklaga rättens beslut motsvarande den som följer av 49 kap. 4 § RB, förutsatt att medlemmen har föreslagit någon annan mer lämplig att vara gruppföreträdare. Hänvisningen till 49 kap. 11 § första stycket RB

medför att om gruppmedlemmen hänvisas att överklaga beslutet särskilt skall målet vila till dess att överklagandet har prövats. Rätten får dock bestämma att förberedelsen i målet skall fortsätta.

Klagorätt enligt paragrafen tillkommer endast en gruppmedlem. Den som utan att vara gruppmedlem har väckt grupptalan samtidigt som någon annan men inte blivit utsedd till gruppföreträdare kan alltså inte få rättens val överprövat.

Paragrafen är avsedd att tillämpas också i de fall tingsrätten har lämnat en begäran om byte av gruppföreträdare utan bifall (se avsnitt 14.1.2).

74 § En tingsrätts beslut under rättegång enligt denna lag får överklagas särskilt, om tingsrätten i beslutet har

1. avslagit kärandens begäran att få föra enskild grupptalan eller organisationstalan utan ombud eller genom ombud som inte är advokat,

2. lämnat en anmälan om utträde ur gruppen utan avseende,

3. prövat en fråga enligt 26 § om inträde som medlem i gruppen,

4. prövat en fråga om godkännande av ett riskavtal enligt 64 § eller

5. förklarat att en grupprättegång skall avbrytas.

Den som vill överklaga ett beslut som avses i första stycket skall först anmäla missnöje. Anmälan skall göras genast, om beslutet har meddelats vid ett sammanträde, och annars inom en vecka från den dag då klaganden fick del av beslutet. Den som försummar detta har inte längre rätt att överklaga beslutet. Anmäler någon missnöje gäller 49 kap. 11 § andra stycket rättegångsbalken.

Paragrafen kan ses som ett tillägg till katalogen i 49 kap. 5 § RB över beslut som får överklagas särskilt. Bestämmelsen är avsedd att ge en uttömmande beskrivning av vilka beslut enligt förevarande lag som kan bli föremål för ett särskilt överklagande.

I första punkten sägs att överklagande får ske särskilt om rätten har avslagit kärandens begäran att få föra enskild grupptalan eller organisationstalan utan ombud eller genom ombud som inte är advokat. En sådan möjlighet bör finnas med hänsyn till den stora ekonomiska betydelse det kan ha för käranden att han måste föra talan genom ombud.

Av punkten två kan utläsas att rättens beslut att lämna en anmälan om utträde från gruppen utan avseende får överklagas särskilt. Det kan vara av vikt för rättegångens utformning att veta om en viss person tillhör gruppen eller om han har trätt ur rättegången. Genom att tingsrättens bedömning kan bli föremål för omedelbar prövning i hovrätten undanröjs risken för onödiga besvär och olägenheter.

När rätten har prövat en fråga enligt 13 kap. 7 § RB om övertagande av ett käromål är det möjligt att överklaga beslutet enligt 49 kap. 5 § 2 RB. När det tvisteföremål som överlåts är föremål för en grupprättegång regleras successionsfrågan särskilt i 26 § denna lag. Också frågan om överklagande bör i sådant fall ges en uttrycklig bestämmelse i lagen. Så sker genom punkten tre.

Enligt punkten fyra är det möjligt att överklaga ett beslut genom vilket domstolen har prövat frågan om godkännande av ett riskavtal enligt 64 §. Ett sådant avtal kan vara av avgörande betydelse för om advokaten i fråga är beredd att föra gruppföreträdarens talan. Avtalet kan, om det har godkänts, få ekonomiska verkningar också för gruppmedlemmarna.

Punkten fem anger att man kan klaga särskilt på ett beslut av tingsrätten att förklara att en grupprättegång skall avbrytas. Regeln innebär att den som är missnöjd med rättens bedömning att t.ex. avvisa en grupprättegång inte behöver vänta tills dess att rätten har meddelat ett avvisningsbeslut för att få frågan prövad i en högre instans. Som kommenteras utförligare i avsnitt 15.1.2 hade det kunna leda till avsevärda praktiska svårigheter om denna överklagandemöjlighet inte funnits.

Bestämmelserna i andra stycket innebär endast att ett överklagande enligt paragrafen skall behandlas på samma sätt som vid fullföljd mot beslut enligt 49 kap. 5 § RB.

75 § Det som sägs i 73 och 74 §§ gäller också vid överklagande av en hovrätts beslut som inte är slutligt i frågor som avses i de nämnda paragraferna och som har uppkommit i hovrätten. Detsamma gäller till hovrätten överklagade frågor som avses i 74 §.

Paragrafen är att se som en motsvarighet till 54 kap. 4 och 8 §§ RB. Den avser frågor som hovrätten har avgjort genom beslut under rättegången eller i samband med en dom eller ett slutligt beslut. Beträffande frågor som har överklagats särskilt till hovrätten är att märka att dessa avgörs genom att hovrätten meddelar slutligt beslut. Möjligheten att överklaga bestäms då inte av förevarande paragraf utan av bestämmelserna i 54 kap. RB.

76 § En missnöjesanmälan av en gruppmedlem som inte är part i rättegången skall göras senast en vecka från dagen för beslutet, om beslutet har meddelats vid ett sammanträde till vilket medlemmen inte har kallats och inte heller ändå har inställt sig. Detsamma gäller om

beslutet inte har meddelats vid ett sammanträde och inte skall delges medlemmen.

Beträffande flera beslut som meddelas under rättegång förutsätter rätten att överklaga att klaganden har anmält missnöje. Sådan anmälan skall normalt göras genast, om beslutet har meddelats vid ett sammanträde, och annars inom en vecka från den dag då klaganden fick del av beslutet. I en grupprättegång ställs inga krav på att gruppmedlemmarna skall närvara personligen eller genom ombud vid ett sammanträde, om det inte finns speciella skäl till det. En av utgångspunkterna för en sådan rättegång är att medlemmarna skall kunna få sin rätt prövad utan att ta någon egen del i rättegångsförfarandet. Det finns dock möjlighet för en medlem att aktivt medverka i rättegången, bl.a. genom att överklaga beslut både för egen del och, i vissa fall, för gruppens räkning. Denna rätt skulle i många fall bli illusorisk, om det krävs att en i övrigt passiv medlem anmäler missnöje genast. Förevarande paragraf utsträcker därför tiden för en sådan anmälan till senast en vecka från dagen för beslutet, om beslutet har meddelats vid ett sammanträde till vilket gruppmedlemmen inte har kallats och inte heller ändå inställt sig. Regleringen motsvarar i stort den som gäller för myndigheter enligt 49 kap. 6 § andra stycket RB (jfr 54 kap. 4 § RB).

En förutsättning för att gruppmedlemmen skall komma i åtnjutande av den förlängda anmälningstiden är att han inte har intervenerat självständigt. Har medlemmen valt att träda in som part i rättegången saknas det enligt vår mening anledning att i detta hänseende behandla honom annorlunda än om han har processat individuellt.

Med att medlemmen inte har inställt sig vid sammanträdet menas att han inte kommit till sammanträdet personligen eller genom eget ombud (jfr beträffande terminologin prop. 1993/94:190 s. 119). Däremot saknar det betydelse att medlemmen har företrätts vid sammanträdet av gruppföreträdaren eller dennes ombud.

För att en gruppmedlem skall få tillfälle att överklaga ett beslut krävs självklart att han får kännedom om beslutet. Den frågan behandlas i 88 §, om underrättelse till gruppmedlemmarna.

Samma klagotid, en vecka från dagen för beslutet, gäller i fråga om beslut som inte har meddelats vid ett sammanträde och som inte skall delges gruppmedlemmen.

77 § Överklagas en dom för eller mot en grupp, får en gruppmedlem överklaga ett beslut som rör honom och som annars inte får överklagas särskilt.

En gruppmedlem har enligt 80 § en i förhållande till gruppföreträdaren subsidiär klagorätt. Detta gäller oavsett om medlemmen har intervenerat i rättegången eller inte. Den begränsade möjligheten att överklaga innebär att en gruppmedlem i motsvarande mån utestängs från rätten att klaga över beslut som enligt huvudregeln får överklagas endast i samband med att dom eller slutligt beslut överklagas. För att undvika att detta leder till orimliga konsekvenser ges enligt förevarande paragraf varje gruppmedlem tillfälle att begära omprövning av ett beslut som rör honom och som han annars hade kunnat överklaga endast i samband med att en dom eller ett slutligt beslut överklagas.

Paragrafen kan ses som ett komplement till 49 kap. 9 § och 54 kap. 5 § RB, enligt vilka motparten, för att bemöta klagandens ändringsyrkande, får begära att ett beslut som inte får överklagas särskilt ändå skall prövas. Har gruppens motpart överklagat kan en gruppmedlem som är självständig intervenient begära omprövning av ett beslut enligt denna bestämmelse i rättegångsbalken. Att tillämpa förevarande paragraf blir därför aktuellt främst när en dom eller ett slutligt beslut överklagas för gruppens räkning av någon annan än gruppmedlemmen.

Exempel på avgöranden som kan bli föremål för omprövning enligt paragrafen är beslut att avvisa en ny omständighet eller ny bevisning som medlemmen har åberopat i tingsrätten. I motsats till förevarande paragraf innehåller 49 kap. 9 § RB (till vilket 54 kap. 5 § RB hänvisar) krav på att överklagandet skall ske i syfte att bemöta huvudklagandens ändringsyrkande. Det torde innebära att t.ex. ett beslut att anmoda en medlem att intervenera i rättegången kan överklagas endast med stöd av den här behandlade paragrafen, oavsett om domen eller det slutliga beslutet har överklagats för eller mot gruppen.

Att märka är att medan en begäran om prövning för att bemöta klagandens ändringsyrkande enligt rättegångsbalken är utan inskränkning i tid skall ett överklagande enligt denna paragraf ske inom en vecka från det att tiden för överklagande av domen eller det slutliga beslutet gick ut. Detta framgår av 83 §.

Prövningstillstånd i hovrätten

78 § När en tingsrätts dom eller beslut överklagas för en grupp skall det värde som avses i 49 kap. 12 § första stycket rättegångsbalken gälla hela gruppen.

I avsnitt 14.1.5 har vi angett att det får betraktas som oklart vilken innebörd som skall läggas i begreppet "mål" vid tillämpning av beloppsgränsen för prövningstillstånd i 49 kap. 12 § första stycket RB.

För att undanröja eventuella tveksamheter om i vilka fall prövningstillstånd behövs vid överklagande i en grupprättegång anges i paragrafen det värde som skall läggas till grund för prövningen när en dom eller ett beslut överklagas för en grupp. I överensstämmelse med hur värdet skall bestämmas enligt 49 kap. 12 § första stycket RB skall frågan om överklagandet är beroende av dispensprövning enligt förevarande paragraf fastställas med utgångspunkt från det yrkande käranden har framställt i tingsrätten (jfr prop. 1992/93:216 s. 87).

79 § Överklagas en tingsrätts dom eller beslut för en grupp, får prövningstillstånd begränsas till att gälla käromål som avser gruppmedlemmar som har förklarat sig vilja inträda som parter i rättegången.

Även om det inte framgår klart av rättegångsbalkens bestämmelser anses hovrätten kunna meddela partiellt prövningstillstånd, i vart fall beträffande rättegångskostnaderna (se NJA 1992 s. 260). Klagar båda parter kan dessutom prövningstillstånd meddelas endast ena parten (jfr Welamson i SvJT 1989 s. 628). På samma sätt får det antas att ett prövningstillstånd kan begränsas till ett av flera kumulerade mål. I linje med detta sägs uttryckligen i förevarande paragraf att hovrätten vid ett överklagande som skett för en grupps räkning kan begränsa prövningstillståndet till att gälla endast ett eller flera käromål.

Gruppföreträdaren är i sådant fall normalt inte behörig att föra talan för medlemmens räkning, om inte hovrätten enligt 86 § medger att grupprättegången fortsätter. En rättegång i hovrätten blir därmed möjlig bara om medlemmen är villig att processa för egen del. Medlemmarnas rätt att klaga enskilt är emellertid subsidiär till ett överklagande som sker för gruppen. De saknar därför anledning att föra talan mot tingsrättens dom eller beslut om någon annan har överklagat för en grupp. Finner hovrätten att prövningstillstånd kan meddelas endast beträffande vissa käromål måste följaktligen berörda medlemmar underrättas så att de ges möjlighet att träda in i rättegången. Att hovrätten har en sådan underrättelseskyldighet följer av 88 §. Vilket innehåll underättelsen bör ha får bestämmas av hovrätten utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Det är självklart i det sammanhanget av särskild vikt att underrättelsen inte utformas på ett sådant sätt att den ger medlemmen ett felaktigt intryck av betydelsen av att det meddelas prövningstillstånd. Sålunda bör man undvika formuleringar som kan innebära att medlemmen får en oriktig föreställning om utsikterna att nå framgång med sin talan.

Väljer medlemmen att inte inträda i rättegången skall hovrätten meddela beslut att inte bevilja prövningstillstånd.

Rätt att överklaga

80 § En gruppföreträdare får överklaga en tingsrätts eller en hovrätts dom för en grupp. Om gruppföreträdaren inte överklagar, får domen överklagas av en medlem i den grupp som överklagandet avser.

En gruppföreträdare får överklaga en tingsrätts eller en hovrätts beslut för en grupp. Om gruppföreträdaren inte överklagar, får beslutet överklagas av en medlem i den grupp som överklagandet avser, om rätten i beslutet har förklarat att grupprättegången skall avbrytas, ogillat medlemmens yrkande att avvisa ett ombud, till gruppföreträdare eller särskild gruppföreträdare utsett någon annan än medlemmen föreslagit eller godkänt ett riskavtal enligt 64 §.

Avvisas en medlems överklagande för en grupp och har ingen annan överklagat avgörandet för gruppen, skall medlemmen anses ha överklagat för egen del.

Paragrafen anger vem som har rätt att överklaga en dom eller ett beslut för en grupps räkning. Sådan rätt tillkommer i första hand gruppföreträdaren. Väljer han att inte fullfölja talan kan en dom alltid och ett beslut i vissa fall överklagas av en medlem i den grupp som överklagandet avser. Motiven för detta behandlas i avsnitt 14.1.3. Som framhålls där är utgångspunkten att gruppföreträdaren är ensam ansvarig för hur processen skall föras för gruppens räkning. En medlem som är missnöjd med representantens processföring kan intervenera för att bevaka sin egen rätt. Däremot är medlemmens möjligheter att agera för gruppen begränsade. Detta förhållande avspeglar sig i medlemmens rätt enligt förevarande paragraf att överklaga en dom eller ett beslut för gruppens räkning.

Paragrafen behandlar överklaganden som görs för "en grupp". Avsikten är att därigenom klargöra att överklagandet inte behöver avse samtliga gruppmedlemmar som omfattas av domen. Det väsentliga är att överklagandet har en sådan omfattning och utformning att talan skall handläggas i hovrätten som en grupprättegång (se angående den frågan även 86 §).

En förutsättning för att en gruppmedlems överklagande skall tas upp till prövning är att han är lämplig att föra talan för gruppens räkning. Att det skall finnas någon som uppfyller kraven för att utses till gruppföreträdare är en processförutsättning som gäller också i högre rätt. Handläggningsmässigt får medlemmens överklagande gå till så att han ger in sitt överklagande för gruppens räkning till den domstol som meddelat det överklagade avgörandet och som har att pröva om fullföljd skett i rätt tid. Därefter åligger det fullföljdsinstansen att ta ställning till om medlemmen kan utses till gruppföreträdare. Denna prövning skiljer

sig formellt inte från andra frågor om klagandens behörighet att överklaga.

Utses medlemmen till ny gruppföreträdare blir han part i målet. Han kan således samtidigt med att domen överklagas också föra talan mot beslut som rätten har meddelat i samband med domen eller i övrigt, förutsatt att klagofristen inte gått till ända.

Konstaterar däremot högre rätt att medlemmen inte är lämplig att föra talan för gruppens räkning skall överklagandet för gruppen avvisas. I sådant fall skall enligt tredje stycket medlemmen anses ha klagat för egen del. Detta gäller självklart bara under förutsättning att han är behörig att klaga och inte annat framgår av överklagandet. Är domstolen tveksam angående medlemmens avsikt i detta hänseende bör oklarheten naturligtvis redas ut innan rätten vidtar någon åtgärd med överklagandet som kan föranleda parterna kostnader.

81 § Om ett avgörande inte överklagas enligt 80 §, får en gruppmedlem överklaga detta, såvitt angår hans rätt.

Enligt 80 § har varje medlem en i förhållande till gruppföreträdaren subsidiär rätt att överklaga en tingsrätts dom eller, i vissa fall, beslut för en grupps räkning. Förevarande bestämmelse anger under vilka förutsättningar gruppmedlemmen kan klaga enbart för egen del. Paragrafen kommenteras i avsnitt 14.1.3.

Möjligheten för en gruppmedlem att enskilt överklaga en dom eller ett beslut är villkorad av att avgörandet inte överklagas för en grupp i vilken vederbörande är medlem. Det saknar i det avseendet betydelse om det är gruppföreträdaren eller en annan gruppmedlem som överklagar domen eller beslutet. Klagofristen för en gruppmedlems fullföljd enligt 80 § och förevarande bestämmelse är emellertid densamma (se 83 §). Det kan därför inträffa att en gruppmedlem klagar enskilt samtidigt som en annan medlem överklagar för gruppens räkning. I sådant fall skall det enskilda överklagandet lämnas utan åtgärd av den domstol dit fullföljd har skett, om rätten tar upp och prövar överklagandet för gruppen.

Rätten för en gruppmedlem att överklaga en dom eller ett beslut är självklart subsidiär bara i den mån någon annan är behörig att överklaga rättens avgörande för en grupp.

82 § Domstolen skall underrätta gruppföreträdaren om ett överklagande som en gruppmedlem gör enligt 80 eller 81 §, om detta inte är obehövligt.

Det kan i vissa fall vara av värde för den som har varit gruppföreträdare i underrätten att få kännedom om överklaganden som sker av en gruppmedlem för gruppens eller egen räkning. Utgången av målet i högre rätt kan t.ex. påverka gruppföreträdarens rätt till ersättning för rättegångskostnader.

Av detta skäl sägs i förevarande paragraf att domstolen skall underrätta gruppföreträdaren om sådana överklaganden.

Klagotid

83 § En gruppmedlem har rätt att överklaga ett avgörande inom en vecka från den dag då gruppföreträdarens klagotid gick ut.

Om en gruppmedlem har överklagat tingsrättens dom, har motparten rätt enligt 50 kap. 2 § rättegångsbalken att överklaga domen inom en vecka från den dag då medlemmens klagotid gick ut.

Av 80 och 81 §§ framgår att varje gruppmedlem har en i förhållande till gruppföreträdaren subsidiär rätt att överklaga tingsrättens dom eller beslut. Överklagandet kan ske antingen för gruppens räkning eller för medlemmens egen del. Enligt förevarande paragraf kan medlemmen därvidlag avvakta att tiden för gruppföreträdarens rätt att överklaga går ut innan medlemmen själv agerar. Den förlängda klagotiden gäller självklart bara avgöranden som kan överklagas av gruppföreträdaren. Är medlemmens klagorätt inte subsidiär på det sätt som förutsätts i 80 - 81 §§ gäller de vanliga klagofristerna enligt rättegångsbalken.

I det fall gruppmedlemmen utnyttjar sin subsidiära rätt att överklaga har enligt paragrafens andra stycke motparten möjlighet att överklaga anslutningsvis inom en vecka från den dag då medlemmens klagotid gick ut.

Avvisning och återkallelse

84 § Finns det något annat hinder mot att ta upp ett överklagande till prövning än att detta har kommit in för sent, tillämpas 40 § och 41 § första stycket första meningen.

Detsamma gäller, om gruppföreträdaren återkallar ett överklagande för en grupp eller en gruppmedlem.

Paragrafens *första stycke* innebär att samma förfarande skall tillämpas när en grupprättegång helt eller delvis måste avbrytas på grund av att ett överklagande för en grupp skall avvisas som när orsaken till avbrottet

är att en grupptalan skall avvisas helt eller partiellt. Bestämmelsen avser alla situationer som kan leda till att ett överklagande skall avvisas, utom det fallet att avvisningsbeslutet grundas på att överklagandet har kommit in för sent. I sådant fall finns det inget överklagat mål som kan bli föremål för fortsatt rättegång genom byte av gruppföreträdare eller genom partsinträde från en medlem. Det kan förekomma även andra hinder mot att ta upp överklagandet som inte går att undanröja. Den domstol dit överklagandet skett behöver självklart då inte lämna medlemmarna tillfälle att yttra sig innan beslut fattas om att avvisa överklagandet. Detta följer direkt av 40 §.

Hänvisningen till 41 § första stycket avser den händelsen att en medlem anmäler partsinträde. Klagoinstansen skall i sådant fall avskilja käromålet och förordna om den fortsatta handläggningen. Detta kan innefatta att käromålet skall handläggas som ett s.k. småmål. Däremot kan hovrätten inte överflytta ett mål i vidare utsträckning än som följer av allmänna processrättsliga regler.

Enligt *andra stycket* gäller samma förfarande, om gruppföreträdaren återkallar ett överklagande för en grupp eller en gruppmedlem.

Återupptagande av mål

85 § Om ett överklagande har förfallit på grund av att gruppföreträdaren har uteblivit från ett sammanträde för huvudförhandling, skall målet återupptas enligt 50 kap. 22 § rättegångsbalken på ansökan av en gruppmedlem, även om gruppföreträdaren saknat laga förfall för sin utevaro. Gruppmedlemmens ansökan får begränsas till ett visst käromål.

Enligt 50 kap. 21 § RB (jfr 55 kap. 15 § RB) förfaller ett överklagande om klaganden uteblir från sammanträde för huvudförhandling. Klaganden kan i sådant fall enligt 50 kap. 22 § RB få målet återupptaget, om han för sin utevaro hade laga förfall som han inte kunde anmäla i tid. Dessa bestämmelser gäller också i en grupprättegång. Förevarande paragraf innebär den modifieringen att en gruppmedlem kan reparera en gruppföreträdares försumlighet som lett till att ett överklagande för en grupp förfallit. Däremot gäller rättegångsbalkens bestämmelser fullt ut för gruppföreträdarens möjligheter att få ett mål återupptaget.

Medlemmens ansökan att få målet återupptaget kan göras antingen för gruppens räkning eller enbart för egen del. Avser ansökan en grupp förutsätter målets återupptagande att medlemmen utses till gruppföreträdare i enlighet med föreskrifterna i 17 §.

Genom att förordnas till ny gruppföreträdare eller att få målet återupptaget för egen del blir gruppmedlemmen klagande i målet. Enligt

50 kap. 22 § andra stycket RB gäller att en klagande som uteblir på nytt inte har rätt att få målet återupptaget. Bestämmelsen skall tillämpas så i en grupprättegång att medlemmen och den tidigare gruppföreträdaren skall betraktas som en och samma klagandepart. Uteblir medlemmen kan alltså målet inte återupptas på nytt, varken på ansökan av klaganden eller av någon annan medlem. Här bör dock påpekas att det i de flesta fall är svårt att förena en gruppföreträdares utevaro med kravet på att han skall tillgodose medlemmarnas intressen på ett fullgott sätt. Att detta skulle ske två gånger i samma mål framstår som ytterst osannolikt.

Övrigt

86 § Ett mål som har överklagats till hovrätten eller Högsta domstolen får, om det föreligger särskilda skäl, handläggas som en grupprättegång också där, även om processförutsättningen enligt 10 § första stycket 3 inte är uppfylld.

En gruppföreträdares behörighet att överklaga en dom eller ett beslut är begränsad till överklaganden som sker för en grupp. Detta skall förstås på så sätt att överklagandet skall ha en sådan utformning att talan uppfyller processförutsättningarna för en grupprättegång. En av dessa förutsättningar är att merparten av de anspråk som talan avser inte lika väl kan göras gällande genom talan av eller mot medlemmarna enskilt. Däremot saknar gruppens storlek i sig betydelse, om bara gruppen är lämpligt bestämd med hänsyn till omständigheterna i målet.

I en överklagandesituation får man räkna med att bedömningen av om dessa processförutsättningar är uppfyllda eller inte kan bli annorlunda i högre rätt jämfört med hur läget var i underrätten. Överklagandet kan t.ex. av i målet uppenbara skäl avse endast ett mindre antal gruppmedlemmar. Föreligger det i sådant fall brister i processförutsättningarna skall grupprättegången avbrytas och medlemmarna ges möjlighet att själva träda in som parter (jfr 40 §).

Det kan tänkas situationer där det framstår som olyckligt att medlemmarna skall tvingas att föra talan själva för att undvika rättsförluster. Förevarande paragraf ger därför hovrätten och Högsta domstolen möjlighet att i ett dit överklagat mål göra undantag från kravet på grupprättegången som den bästa processformen, om det finns särskilda skäl till det. Man kan i det sammanhanget skilja mellan om gruppen uppträder på klagandesidan eller på motpartssidan.

Att en person accepterar att få sin rätt prövad genom en grupprättegång innebär inte att han frånsäger sig allt ansvar för processföringen. Förekomsten av individuella tvistefrågor kan t.ex. medföra att domstolen

anmodar medlemmen att intervenera, med åtföljande risk för att medlemmen förlorar målet om han inte följer anmaningen. Förevarande paragraf avser inte att ändra bedömningen av när man på sådana mer allmänna och generella grunder kan kräva att en medlem skall agera själv i processen.

Detta är dock inte detsamma som att säga att varje medlem alltid måste räkna med att tvingas överklaga för egen del, om antalet medlemmar beträffande vilka ett överklagande är befogat är så litet att en grupprättegång inte framstår som det bästa processalternativet. Särskilda skäl kan göra att gruppföreträdaren bör tillåtas att fortsätta processa för medlemmarnas räkning.

Exempel på sådana särskilda omständigheter är att varje enskilt anspråk rör ett litet belopp i förhållande till processkostnaderna utan att man kan påstå att en individuell talan framstår som ekonomiskt oförsvarbar. I bedömningen kan då även vägas in att medlemmarna haft anledning att förlita sig på gruppföreträdarens skyldighet att fullt ut ta till vara deras intressen, inbegripet att överklaga en dom eller ett beslut. Också handläggningsmässiga vinster bör kunna beaktas. Kostnaderna för både parter och domstol kan bli väsentligt lägre om grupprättegången fortsätter i stället för att ombildas till ett antal individuella processer.

Uppträder gruppen som klagandens motpart finns det ofta skäl att låta grupprättegången fortsätta även om överklagandet rör bara ett fåtal medlemmar, om gruppen varit på kärandesidan i tingsrätten. Syftet med en grupprättegång skulle lätt kunna förfelas om det i alltför stor utsträckning krävs av gruppmedlemmarna att de träder in som parter i hovrätten eller i Högsta domstolen. De personer som saknar kraft, mod och ekonomiska resurser att på egen hand väcka talan skulle sannolikt också avhålla sig från att processa i överrätten. Konsekvensen skulle bli att en för dem förmånlig dom vänds till deras nackdel genom att de förhåller sig passiva i hovrätten. De skulle dessutom bli ersättningsskyldiga för motpartens kostnader i anledning av överklagandet. Förhållanden som dessa gör att det får anses finnas större utrymme att fortsätta en grupprättegång som rör få gruppmedlemmar om en kärandegrupp uppträder som klagandens motpart än i andra överklagandekonstellationer.

Däremot finns det anledning att se mera strikt på det fallet att det är en svarandegrupp som är klagandens motpart. Svensk rätt saknar bestämmelser som gör det möjligt för någon att undgå att behöva svara vid domstol, hur oberättigat kärandens krav än framstår. Hänsynen till svarandens och domstolens intresse att motverka chikanösa och av andra skäl obefogade processer har lösts på annat sätt. Dessa instrument kan användas även i en grupprättegång eller när en sådan rättegång omvandlas till flera individuella processer. Gruppmedlemmarnas

intressen har därför inte samma tyngd när det gäller frågan om man i högre rätt skall göra undantag från processförutsättningarna för en grupprättegång, om gruppen i tingsrätten har uppträtt på svarandesidan, som när överklagandet riktar sig mot en grupp som processat på kärandesidan i tingsrätten. Här bör uppmärksammas att det också vid fullföljd till Högsta domstolen är partsställningen i tingsrätt som bör vara avgörande. Däremot saknar det i stort betydelse på vilken partssida gruppen har uppträtt i hovrätten.

Återvinning

87 § Det som sägs om dom i 80 - 82 §§ tillämpas också i fråga om återvinning enligt 44 kap. 9 § rättegångsbalken. En gruppmedlem som vill ansöka om återvinning skall göra detta senast inom en vecka från den dag då den i 44 kap. 9 § rättegångsbalken angivna tiden gick ut.

Den mot vilken en tredskodom har getts får inte överklaga domen (49 kap. 1 § tredje stycket RB). Han är i stället hänvisad till att ansöka om återvinning enligt 44 kap. 9 § RB. Enligt förevarande paragraf skall i sådant fall gälla samma regler om överklagande, för gruppens räkning eller för ett visst käromål, som vid ordinär dom.

Underrättelse till gruppmedlemmarna

88 § Rätten skall, utöver vad som följer av övriga bestämmelser, underrätta en berörd gruppmedlem, om

1. gruppföreträdaren ställer nytt ombud för sig,

2. rätten gör en skriftlig sammanfattning enligt 42 kap. 16 § rättegångsbalken,

3. gruppföreträdaren efterger eller medger talan helt eller delvis,

4. rätten godkänner ett riskavtal enligt 64 §,

5. en dom eller ett beslut överklagas för en grupp,

6. fråga uppkommer om att begränsa ett prövningstillstånd till att gälla ett visst käromål, eller

7. det i övrigt föreligger förhållanden som har betydelse för medlemmens rätt.

Underrättelse enligt första stycket behöver inte lämnas om det är obehövligt.

Paragrafen behandlas i kapitel 16. Bestämmelsen kompletterar andra föreskrifter i lagen som ålägger domstolen att underrätta gruppmedlemmarna i olika frågor, se bl.a. 23, 24, 36, 38, 44 och 52 §§.

När det gäller sättet på vilket en underrättelse skall verkställas gäller 33 kap. 2 § rättegångsbalken, med den modifiering som följer av 89 och 90 §§ förevarande lag.

89 § Skall en handling från en part delges gruppmedlemmar som inte är parter i rättegången, får rätten, om det finns särskilda skäl, befria parten från skyldigheten enligt 33 kap. 2 § andra stycket rättegångsbalken att bekosta kopiering av handlingen.

Enligt 33 kap. 2 § andra stycket RB åligger det en part som inger en handling till rätten att bifoga styrkta avskrifter av handlingen, om handlingen skall delges någon. Behövs det flera kopior av handlingen för delgivning kan rätten på partens bekostnad ombesörja kopiering av handlingen, om inte parten själv inger erforderligt antal kopior.

Ett krav på gruppföreträdaren att mångfaldiga handlingar kan innebära en både orimlig och oskälig kostnadsbörda som kan avhålla personer från att inleda en grupprättegång. Förevarande paragraf medger i det hänseendet att det görs undantag från partens skyldighet att bekosta kopieringen, om det finns särskilda skäl. Bestämmelsen kan också användas för att befria gruppens motpart från en sådan skyldighet. Detta torde dock bli aktuellt endast i sällsynta undantagsfall.

90 § Vid delgivning med ett stort antal gruppmedlemmar som inte är parter i rättegången får kungörelsedelgivning alltid användas, om andra delgivningsformer skulle innebära större kostnader och besvär än som är rimliga med hänsyn till värdet av det som tvisten angår för gruppmedlemmen i fråga.

Enligt 16 § första stycket andra punkten delgivningslagen får kungörelsedelgivning användas om ett stort antal personer skall delges och det skulle innebära större kostnader och besvär än som är försvarligt med hänsyn till ändamålet med delgivningen att överbringa handlingen eller meddelande enligt 6 § andra stycket delgivningslagen till envar av dem. Förevarande paragraf innebär så till vida ett förtydligande att domstolen i sin bedömning särskilt kan beakta förhållandet mellan å ena sidan de kostnader och besvär som är förenade med andra delgivningsformer och å andra sidan processföremålets värde. Som exempel kan nämnas att någon för grupptalan angående 10 000 anspråk om 50 kr var. Att under

rättegångens förlopp flera gånger underrätta varje gruppmedlem genom individuell delgivning kan i sådant fall framstå som en onödigt dyr åtgärd, trots att målet rör ett tämligen högt belopp totalt. Det är förhållandet mellan varje medlems anspråk och kostnaderna för att delge honom som är avgörande för delgivningsformen. Är medlemmarnas anspråk olika stora kan det alltså krävas individuell delgivning med vissa gruppmedlemmar medan andra medlemmar kan delges genom kungörelse.

Skadestånd och annan ersättning

Sammanlagd ersättning

91 § Rätten får i domen förplikta svaranden att till gruppföreträdaren eller någon annan betala ett belopp som motsvarar gruppmedlemmarnas sammanlagda anspråk, om detta är lämpligt med hänsyn till omständigheterna i målet.

I domen skall anges hur den sammanlagda ersättningen skall fördelas mellan gruppmedlemmarna samt på vilket sätt och inom vilken tid en medlem skall anmäla sitt ersättningskrav. I domen får också anges att den som framställer krav på ersättning skall anses ha rätt till betalning, om vissa i domen angivna förutsättningar föreligger. Ersättning som inte delas ut till någon gruppmedlem skall återbetalas till svaranden.

En dom enligt denna paragraf får inte meddelas om kostnaderna för att fördela ersättningen till gruppmedlemmarna är orimligt höga i förhållande till ersättningens storlek.

Paragrafen, som behandlas i kapitel 17, ger rätten möjlighet att under vissa förutsättningar döma ut ett totalbelopp avseende gruppmedlemmarnas rätt till ersättning i stället för att tillerkänna namngivna medlemmar individuellt bestämda belopp.

Enligt *första stycket* skall det belopp som döms ut motsvara gruppmedlemmarnas sammanlagda anspråk. Därigenom klargörs att det är frågan om att domstolen genom en enkel addition skall beräkna det totala belopp som svaranden har att erlägga till gruppmedlemmarna. Domstolen kan alltså inte använda denna paragraf för att överkomma svårigheter att bestämma individuell ersättning genom att frångå rådande ersättningsprinciper och beviskrav. Den sammanlagda ersättning som tillkommer gruppmedlemmarna skall kunna fastställas på samma grunder och med samma grad av säkerhet som om medlemmarna hade processat själva. Syftet med paragrafen är endast att göra handläggningen snabbare, enklare och billigare genom att ersättning kan dömas ut trots

att de ersättningsberättigade inte är identifierade vid domstillfället. Situationen kan regelmässigt antas vara den att medlemmarna är berättigade till identiskt stora ersättningar eller att varje anspråk kan beräknas med hjälp av en tämligen okomplicerad matematisk formel.

Ibland kan underlag för att fastställa det sammanlagda beloppet finnas lätt tillgängligt i t.ex. svarandens bokföring. Så kan vara fallet om talan rör prisavdrag på grund av ett konstruktionsfel i en standardvara. Förutsatt att varje köpare är berättigade till samma prisnedsättning kan det totala prisavdraget beräknas på grundval av uppgifter från säljarens redovisning om hur många felaktiga produkter han har sålt. Därigenom får domstolen också information om hur stor gruppen är, eller rättare sagt hur många anspråk grupptalan omfattar (det kan ju finnas personer som köpt mer än en felaktig produkt). Detta är alltid en nödvändig uppgift för domstolen att känna till eftersom den ersättning som tillerkänns gruppföreträdaren eller någon annan grundas på en sammanräkning av gruppmedlemmarnas individuella anspråk. Det bör i det sammanhanget sägas att domstolen skall vara tämligen säker på uppskattningen av antalet anspråk.

En klumpsumma får dömas ut bara om det är lämpligt med hänsyn till omständigheterna i målet (se även tredje stycket). Det får överlämnas till domstolarna att utifrån förhållandena i varje enskilt mål avgöra om lämplighetsrekvisitet är uppfyllt. Normalt föreligger då omständigheter som gör det praktiskt svårt att fastställa medlemmarnas identiteter eller att detta kan antas medföra påtagliga kostnader och besvär jämfört med att ersättning bestäms enligt denna paragraf. Så torde i det ovan angivna exemplet om prisavdrag på grund av konstruktionsfel i en standardvara följden av att aktivt eftersöka alla köpare bli en dyrbar och tidsutdragen rättegång. Att i stället döma ut en totalersättning och överlåta på varje köpare att själv agera för att få ut sin ersättning kan framstå som ett lämpligare tillvägagångssätt.

Lämplighetsbedömningen sammanhänger till viss del med hur sannolikt det är att medlemmar som inte är identifierade i rättegången kommer att nås av en underrättelse om domen och kunna hävda sin rätt till ersättning. I det hänseendet anser vi att man inte bör ställa högre krav än som normalt gäller som förutsättning för att kungörelsedelgivning skall få tillgripas. Förevarande paragraf torde bli att tillämpa främst i mål som rör många små individuella anspråk som man inte kan räkna med kommer att göras gällande genom individuella processer. Grupptalan framstår därmed, även om vissa anspråkshavare inte nås av en underrättelse om sin rätt till betalning, som den enda vägen att i någon mån realisera ändamålen bakom de materiella ersättningsreglerna.

Första stycket ger domstolen möjlighet att förplikta svaranden att betala ersättningen till någon annan än gruppföreträdaren. Det kan vara

en advokat, en organisation eller en myndighet som är väl lämpad att hantera ett utbetalningsförfarande. Domstolen är i detta hänseende inte bunden eller beroende av ett yrkande från gruppföreträdaren. Bestämmelsen innebär så till vida ett avsteg från 17 kap. 3 § RB.

Av *andra stycket* framgår att rätten i domen skall ange hur den utdömda ersättningen skall fördelas mellan gruppmedlemmarna. Exempel på en sådan anvisning är att det i domen anges hur mycket prisavdrag som skall erhållas för varje felaktig vara, hur mycket som skall återbetalas för varje betald abonnemangsavgift eller med vilken procentsats av vid bestämda tidpunkter gällande kapitalskuld som gruppmedlemmen skall tillgodogöras för överuttagen skuldränta.

Eftersom medlemmarnas identiteter inte är kända vid domstillfället måste distributionen av medlen föregås av ett anmälningsförfarande. Rätten skall sätta ut en tid inom vilken varje gruppmedlem måste anmäla sitt anspråk. Anmälningstiden skall bestämmas så att den ger personer tillfälle att undersöka och ta ställning till om de är medlemmar i gruppen och vid behov anlita rättsligt biträde. Medlemmarna kan också behöva tid för att få fram utredningsmaterial för att styrka storleken på sina respektive anspråk. Utan att låsa fast rättstillämpningen till vissa tidsfrister kan det sägas att en anmälningstid som understiger sex månader synes komma i fråga bara i undantagsfall. I mer komplexa mål kan det vara nödvändigt att bestämma anmälningstiden till ett år eller mer. Det bör i domen tydligt anges att medlemmen, om han inte gör anmälan i rätt tid, kan förlora rätten till ersättning (se 92 §).

I domen får också anges att den som framställer krav på ersättning skall anses ha rätt till betalning, om vissa i domen angivna förutsättningar föreligger. Bestämmelsen är fakultativ och avser såväl frågan om den som framställer anspråk är gruppmedlem som frågan om storleken av varje enskilt krav. Exempel på en sådan anvisning är att rätten uttalar att innehav av en vara, ett kvitto eller dylikt är tillräckligt för att presumera vederbörande som rättmätig anspråkshavare. Anvisningen bör utformas så att den minimerar bördan på gruppmedlemmarna att prestera utredning i dessa hänseenden, men måste samtidigt tillgodose intresset av att oriktiga krav kan tillbakavisas. Ett annat viktigt syfte med bestämmelsen är att erbjuda den som handhar fördelningen skydd. Förvaltaren skall inte riskera att ådra sig skadeståndsskyldighet genom att göra utbetalningar till personer som enligt domstolens anvisningar har rätt till ersättning, om inte särskilda omständigheter gör att förvaltaren har anledning att sätta i fråga presumtionens riktighet i det enskilda fallet.

Om det i domen inte anges någon presumtion av dylikt slag eller i övrigt görs uttalanden i dessa frågor får förvaltaren ta ställning till riktigheten i anmälda anspråk efter eget skön. Självklart bör prövningen

ha sin utgångspunkt i allmänt vedertagna ersättnings- och bevisprinciper. Det kan dock inte bortses från att prövningen med nödvändighet måste ske i summarisk form. Uppstår det tvist om det riktiga i ett framställt krav får denna avgöras i en särskild rättegång vid den rätt som först dömt i målet (se 93 §).

Av sista meningen i i andra stycket framgår att ersättning som inte delas ut till någon gruppmedlem skall återbetalas till svaranden. Det får vila på domstolen att i domen ange efter hur lång tid en sådan återbetalning skall ske.

Enligt *tredje stycket* får ersättning enligt denna paragraf inte dömas ut om kostnaderna för att fördela ersättningen till gruppmedlemmarna är orimligt höga i förhållande till ersättningens storlek. Det framstår inte som ändamålsenligt att tillåta någon att föra fullgörelsetalan, om en framgångsrik talan inte leder till att gruppmedlemmarna erhåller någon ersättning eller om kostnaderna för att dela ut ersättning till medlemmarna är så höga att varje medlem får endast en liten del av sitt anspråk ersatt. I sådant fall får det anses tillräckligt att käranden kan föra talan för gruppen om fastställelse av svarandens ersättningsskyldighet.

För sen anmälan

92 § Gör en medlem anmälan enligt 91 § efter den i domen utsatta tiden, skall anmälan ändå anses gjord i rätt tid, om det finns särskilda skäl. I annat fall har medlemmen rätt till betalning endast ur ersättning som kvarstår sedan anspråk som anmälts i rätt tid har infriats.

Av paragrafen följer att den som inte följer rättens anvisning angående inom vilken tid ett krav på betalning skall framställas enligt 91 § får se sin rätt till ersättning inskränkt, om det inte föreligger särskilda skäl. Ett sådant skäl kan vara att vederbörande visserligen inte haft laga förfall för sin underlåtenhet att göra anmälan i rätt tid men att det av andra skäl framstår som obilligt att behandla anmälan som för sent inkommen. I annat fall är medlemmens möjligheter att få betalning beroende av att det finns ersättning kvar att fördela efter det att övriga gruppmedlemmar har fått sina anspråk tillgodosedda.

Det bör anmärkas att det endast i undantagsfall torde inträffa att en person som har ett berättigat anspråk blir utan ersättning. Detta kan bli fallet endast om domstolen antingen har dömt ut en för liten totalersättning till gruppen eller om någon annan har lyckats erhålla en oriktig ersättning. Här skall också noteras att förevarande paragraf endast reglerar gruppmedlemmarnas inbördes rätt till betalning ur totalersättningen. Räcker totalbeloppet inte till för att tillgodose samtliga med-

lemmars krav, kan den som har blivit utan betalning utverka ytterligare betalning från svaranden, om det föreligger förutsättningar för resning. Är detta inte möjligt får underskottet bäras av gruppmedlemmarna enligt de allmänna principer som gäller när flera har rätt till betalning ur en och samma förmögenhetsmassa.

Behörig domstol

93 § Tvister angående rätt till ersättning ur ett belopp som har dömts ut enligt 91 § skall väckas vid den domstol som först dömt i målet.

Att det har dömts ut ersättning enligt 91 § kan ge upphov till tvister mellan någon som påstår sig ha rätt till ersättning och den som handhar fördelning av ersättningen. Det kan röra frågan om vederbörande är gruppmedlem, om storleken av hans anspråk, om anmälan har gjorts i rätt tid osv. Enligt förevarande paragraf skall tvister av detta slag väckas vid den rätt som först dömt i målet. Domstolen blir exklusivt behörig. Forumbestämmelsen i 10 kap. 7 § RB är följaktligen inte tillämplig.

Parter i ett sådant mål är å ena sidan den som kräver ersättning och å andra sidan den som har tilldömts ett belopp enligt 91 §. Om utgången i målet kan påverka övriga gruppmedlemmars rätt till betalning har dessa möjlighet att intervenera i rättegången enligt 14 kap. 9 § RB.

Förvaltning och redovisning

94 § Penningmedel som har mottagits enligt 91 § skall göras räntebärande. Den som har mottagit ersättningen skall senast inom ett år, och därefter löpande varje år, upprätta redovisning för medelsförvaltningen. Redovisningen skall hållas tillgänglig för gruppmedlemmarna.

Så snart ersättningen har fördelats till fullo i enlighet med domen skall anmälan göras till den rätt som först dömt i målet. Till anmälan skall fogas en slutredovisning.

I paragrafen ges anvisningar om vissa skyldigheter som åvilar den som har mottagit ersättning enligt 91 § att fördelas mellan gruppmedlemmarna. Han intar ställning av förvaltare och har i den rollen att göra medlen räntebärande. Självklart gäller också att han skall hålla medlen avskilda från egna och andras tillgångar samt i övriga avseenden handha medlen på för gruppmedlemmarna bästa sätt.

Av paragrafen framgår att förvaltaren löpande varje tolvmånadersperiod skall upprätta redovisning för medelsförvaltningen. Redovisningen

bör innehålla besked om saldo vid periodens början och slut samt de in- och utbetalningar som verkställts under perioden. Har medel innestått i bank bör det vid redovisningen fogas bevis om gjorda insättningar och uttag. Redovisningshandlingarna skall hållas tillgängliga för gruppmedlemmarna, t.ex. genom att varje medlem har möjlighet att på begäran få handlingarna sig tillsända eller vid besök på förvaltarens kontor gå igenom handlingarna.

När ersättningen till fullo har delats ut till gruppmedlemmarna enligt domens innehåll, skall rätten erhålla besked om detta och den som handhaft medelsutdelningen avge slutredovisning. Den slutliga redovisningen skall ges in till den rätt som först dömt i målet.

95 § Den som har tillerkänts betalning enligt 91 § har rätt till ersättning för arbete och kostnader för att förvalta och fördela det utdömda beloppet till gruppmedlemmarna. Ersättningen skall betalas av gruppmedlemmarna. Varje gruppmedlem svarar dock inte för mer än ett så stort belopp som har tillerkänts honom genom rättegången.

Ersättningen skall fastställas av rätten efter det att slutredovisning har avgetts och det inte längre kvarstår några medel att fördela.

Beträffande handläggningen av frågor enligt denna paragraf tillämpas lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden.

Att handha medel som har dömts ut gemensamt för samtliga gruppmedlemmar och distribuera ersättning till varje gruppmedlem kan vara både tids- och arbetskrävande. Det kan ställa krav på tillgång till särskild personal samt rationella och effektiva administrativa rutiner. Särskilt gäller detta om ersättningen avser ett betydande antal gruppmedlemmar. Oftast torde dock kostnaderna för medelsförvaltning och utdelning bli ganska måttliga. Man kan på goda grunder anta att ersättning enligt 91 § döms ut i fall då gruppmedlemmarna har lika stora anspråk eller anspråken är lätta att beräkna och distributionen av ersättning kan verkställas med tämligen billiga och enkla rutiner.

Som närmare motiveras i avsnitt 17.4.3 skall förvaltarkostnaden bäras av gruppmedlemmarna på så sätt att förvaltaren har rätt att ur det utdömda totalbeloppet få ersättning för arbete och kostnader. Varje gruppmedlem svarar dock endast med ett belopp som motsvarar vad som kommit honom till godo genom rättegången.

Ersättning enligt förevarande paragraf skall fastställas av rätten efter det att slutredovisning har avgetts enligt 94 § och det inte finns kvar några medel att fördela. Frågan skall handläggas som ett ärende enligt den s.k. ärendelagen.

Övriga bestämmelser

Protokoll

96 § Protokollet i en grupprättegång skall innehålla uppgifter om gruppen och om vilka som har trätt ur gruppen enligt 21 eller 22 §.

Paragrafen kompletterar bestämmelserna i främst 6 kap. RB om domstols protokoll. Enligt vad som sägs i paragrafen skall ett protokoll i en grupprättegång alltid innehålla en beskrivning av gruppen och uppta dem som har trätt ur gruppen enligt 21 eller 22 §. Om uppgiften förut finns antecknad i ett protokoll i målet får det självklart i stället ske hänvisning dit. Det bör anmärkas att uppteckningen av medlemmar som har trätt ur gruppen inte innefattar något ställningstagande från domstolen om att vederbörande varit att betrakta som gruppmedlem. Självklart skall det på grund av denna bestämmelse inte anges något i protokollet angående anmälningar som har skett för sent eller av någon annan anledning inte kan ges verkan av ett utträde från gruppen.

Domarjäv

97 § En gruppmedlem som inte är part får framställa invändning om jäv mot domare senast två veckor från det att han fick veta att domaren deltar i målets handläggning. Om den jävsgrundande omständigheten då inte var känd för medlemmen, får invändningen dock framställas senast två veckor från det att medlemmen fick sådan kännedom.

Paragrafen behandlas i avsnitt 20.2.3. Som framhålls där skall bestämmelserna i 4 kap. 13 - 15 §§ RB tillämpas när en gruppmedlem vill framställa en invändning om jäv mot domare. Eftersom jävsinvändningen är en processhandling kräver den att medlemmen intervenerar i rättegången. Inget hindrar att medlemmen inträder som part först i samband med jävsinvändningen. Tvärtom får detta antas bli normalfallet, om medlemmen i övrigt saknar motiv att ta aktiv del i förfarandet.

Enligt 4 kap. 14 § RB gäller för domarjäv en preklusionsfrist som är bestämd med utgångspunkt från att den som vill framställa en invändning om jäv för talan i målet. Detta innebär att en passiv gruppmedlem kan vänta till ett överklagande eller t.o.m. senare med att framställa sin invändning, om rättegångsbalken tillämpas utan förbehåll. En sådan ordning strider mot de ändamålsöverväganden som ligger bakom preklusionsfristen. I förevarande paragraf föreskrivs därför en tidsfrist,

motsvarande den som gäller för part, på två veckor för en passiv gruppmedlem som vill göra invändning om jäv mot domare.

27 Övriga lagförslag

27.1 Förslaget till lag om ändring i miljöskyddslagen

Vi föreslår att det i miljöskyddslagen införs en möjlighet att föra enskild grupptalan och organisationstalan enligt lagen om grupprättegång beträffande sådana enskilda anspråk som avses i 34 § miljöskyddslagen. Vi föreslår vidare att fastighetsdomstolen i mål om sådana anspråk skall ha ett eget utredningsansvar på ungefär samma sätt som gäller t.ex. i tillståndsärenden vid Koncessionsnämnden för miljöskydd och i vattenmål.

Om någon för talan för eller mot en grupp angående ett enskilt anspråk enligt 34 § kan det vid sidan av detta finnas ersättningsanspråk från dem som blivit utsatta för miljöstörningen. Är det fråga om ersättning för skada på fast egendom eller byggnad på ofri grund skall talan enligt 12 § andra stycket miljöskadelagen väckas vid fastighetsdomstol. I sådant fall kan förbudsmålet och ersättningsmålet kumuleras med tillämpning av reglerna i 14 kap. RB. Detsamma gäller om svaranden vill väcka talan om framtida skador (13 § miljöskadelagen) för gemensam handläggning med förbudstalan. I andra fall än dessa skall ersättningstalan väckas vid allmän domstol. Kumulation är då inte möjlig eftersom målen om skadestånd respektive förbud inte handläggs i samma rättegångsform (se 14 kap. 7 § RB). För att undvika att detta leder till processekonomiska förluster föreslår vi att det införs en speciell kumulationsmöjlighet för dessa fall.

35 § Ett anspråk enligt 34 § kan bli föremål för enskild grupptalan eller organisationstalan enligt lagen (0000:000) om grupprättegång. Behörig att väcka organisationstalan är en sammanslutning som avses i 6 § första stycket 2 och 7 § nämnda lag.

Fastighetsdomstolen får gemensamt med ett mål som avses i första stycket handlägga mål rörande ersättning för miljöskada, om det är lämpligt med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter.

Paragrafen är ny. Den behandlas i avsnitt 21.2. Det skall antecknas att en tidigare 35 § upphävdes genom lag 1986:225 med verkan från den 1 juli samma år.

Första stycket i paragrafen innebär att en enskild person som kan föra talan för egen del om enskilt anspråk enligt miljöskyddslagen kan välja att i stället väcka enskild grupptalan enligt lagen om grupprättegång. Dessutom ges ideella föreningar som har till ändamål att arbeta för tillvaratagandet av naturskydds- och miljöskyddsintressen och sammanslutningar av yrkesfiskare eller yrkesverksamma inom ren-, skogsbruks- och jordbruksnäringen rätt att väcka organisationstalan beträffande enskilda anspråk. Talerätten förutsätter att organisationen, om det inte finns särskilda skäl, har bedrivit verksamhet under minst tre år och att den har lägst 1 000 medlemmar. Detta följer av hänvisningen till 7 § lagen om grupprättegång.

Beträffande processförutsättningar i övrigt och handläggningen av en grupptalanprocess tillämpas lagen om grupprättegång med de särbestämmelser som gäller angående förfarandet vid fastighetsdomstol. Någon särskild regel om detta behövs inte. Det följer direkt av 2 § lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål. Enligt denna paragraf gäller om domstol i fastighetsmål och rättegången i sådant mål vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån inte annat är bestämt.

Andra stycket gör det möjligt för fastighetsdomstolen att handlägga mål om ersättning för miljöskada gemensamt med mål om enskilt anspråk enligt 34 §, trots att sådan skadeståndstalan annars skall föras vid allmän domstol. Denna typ av kombinerad forum- och kumulationsregel kan skapa osäkerhet om i vilken omfattning domens rättskraft medför preklusion av icke framställda yrkanden och grunder. Detta gäller främst yrkanden och grunder som är alternativa till dem som prövats genom domen.

Vi menar att å ena sidan enskilt anspråk enligt miljöskyddslagen och å andra sidan skadestånd enligt miljöskadelagen, ellagen, atomansvarighetslagen eller någon annan lag är att se som olika rättsföljder av samma miljöfarliga verksamhet. Yrkandena är kumulativa i förhållande till varandra. Därmed bör kumulationsregeln i förevarande paragraf i sig inte skapa oklarhet i rättskraftshänseende. En dom i ett förbudsmål där frågan om skadestånd inte har prövats skall inte i något fall hindra någon från att föra en senare talan om skadestånd eller vice versa.

35 a § Fastighetsdomstolen skall i mål enligt 34 § se till att målet blir utrett i den omfattning som dess beskaffenhet kräver. Vid tillämpning av rättegångsbalken gäller i sådana mål reglerna om tvistemål vari förlikning om saken inte är tillåten.

Finner domstolen att saken rör någon annans rätt, får domstolen genom kungörelse i ortstidning eller på annat lämpligt sätt uppmana honom att träda in i rättegången.

Paragrafen behandlas i avsnitt 21.2.

Mål om enskilt anspråk enligt miljöskyddslagen handläggs i dag som dispositiva tvistemål (jfr prop. 1969:28 s. 381). Det innebär bl.a. att rätten är bunden av parternas åberopanden när det gäller vilka rättsfakta som kan läggas till grund för en dom (17 kap. 3 § RB). Förevarande paragrafs *första stycke* medför ett avsteg från denna princip genom att rätten åläggs ett eget ansvar för att målet blir tillräckligt utrett. Rätten har därmed både en skyldighet och en rättighet att undersöka om det finns andra fakta, som kan ha betydelse i målet än dem som parterna åberopar till stöd för sina yrkanden och kan grunda sin dom på sådana andra omständigheter. På så sätt skapas utrymme för rätten att tillämpa tillåtlighetsreglerna på samma sätt som vid tillståndsprövning. Dessutom blir rätten inte bunden av parternas erkännanden, medgivanden och eftergifter.

Hur långt rätten skall sträcka sin undersökning beror på förhållandena i det enskilda målet. Det är även med denna bestämmelse för handen parterna som i första hand har att svara för utredningen i målet. Rätten bör i princip efterforska om det finns andra relevanta fakta bara om parternas uppgifter tyder på att så kan vara fallet eller om det för rätten är känt att vissa omständigheter typiskt sett brukar föreligga i tvister av det slag som är i fråga. Särskilt när miljöstörningen rör endast ett fåtal personer får domstolen anses sakna anledning att göra egna efterforskningar annat än undantagsvis. Rättens verksamhet kan i sådant fall normalt begränsas till vad som allmänt faller under en kraftfull materiell processledning. Verkar däremot den miljöfarliga verksamheten störande för en grupp människor eller är den på annat sätt ett hot mot ett allmänt intresse får det ställas större krav på domstolen att se till att utredningen i målet blir fullständig. Detta gäller speciellt om talan förs enligt lagen om grupprättegång, eftersom domen då får rättskraft för och mot samtliga gruppmedlemmar. Rätten egna utredningsansvar kan då komma till uttryck genom att den förordnar en sakkunnig eller beslutar om någon annan bevisåtgärd, t.ex. att höra personer som parterna inte kallat in i rättegången eller att hålla syn.

Av första stycket andra meningen följer att ett förbudsmål vid fastighetsdomstol skall hanteras som ett indispositivt tvistemål. Det innebär inte att alla former av förlikningar är otillåtna. Således bör det vara möjligt för parterna att träffa en överenskommelse om att den som utsätts eller riskerar att utsättas för en miljöstörning accepterar skadan eller olägenheten mot en viss ersättning. Giltigheten av en sådan

uppgörelse får bedömas på vanligt avtalsrättsligt sätt. En annan sak är att överenskommelsen inte hindrar domstolen från att väga in olägenheterna i prövningen av verksamhetens tillåtlighet om någon annan för talan om förbud eller föreskrift om försiktighetsmått.

Enligt paragrafens *andra stycke* får domstolen, om den finner att saken rör annans rätt, genom kungörelse eller på annat lämpligt sätt anmana honom att träda in i rättegången. Det kan många gånger finnas anledning för rätten att först genom andra åtgärder få utomstående intressenter företrädda i rättegången innan den beslutar att utfärda en anmaning enligt denna bestämmelse. Är det frågan om en grupprättegång, kan sålunda rätten påtala för gruppföreträdaren att han bör undersöka om gruppen skall utvidgas. Och för någon individuell talan, kan rätten göra honom uppmärksam på möjligheten att ombilda processen till en grupprättegång. Att rätten kan handla på detta sätt strider inte mot kraven på saklighet och opartiskhet. Domstolens eget utredningsansvar innebär att samtliga olägenheter och all nytta skall beaktas i tillåtlighetsfrågan, oavsett om de som utsätts för olägenheterna eller har nytta av verksamheten deltager i rättegången eller inte. Domen får dock rättskraft enbart i förhållande till parterna (och passiva gruppmedlemmar).

Den som anmanas att träda in i rättegången är inte skyldig att göra detta. Väljer han att inte agera, är han oförhindrad att senare väcka talan om förbud eller skyddsåtgärd angående samma miljöfarliga verksamhet. Han får dock räkna med att den tidigare domen har en betydande bevisverkan.

27.2 Förslaget till lag om ändring i miljöskadelagen

Talan om ersättning enligt miljöskadelagen skall föras antingen vid allmän domstol eller vid fastighetsdomstol, beroende på vilket skadeobjekt ersättningen hänför sig till. Dessutom har den som bedriver eller avser att bedriva en verksamhet som kan medföra sådan skada som avses i 3 § miljöskadelagen möjlighet att begära prövning av ersättningsfrågan vid fastighetsdomstol.

I den mån talan skall föras vid allmän domstol kommer lagen om grupprättegång att vara tillämplig. Som anges i avsnitt 21.3 föreslår vi att det skall vara möjligt att föra talan för eller mot en grupp också när ersättningsfrågan prövas vid fastighetsdomstol. Ändringen bör ske genom att det införs en ny paragraf sist i miljöskadelagen.

15 § Talan om ersättning enligt 12 § andra stycket och 13 § får föras för eller mot en grupp enligt lagen (0000:000) om grupprättegång.

Paragrafen är ny och innebär att lagen om grupprättegång är tillämplig också på talan om ersättningsanspråk som handläggs vid fastighetsdomstol. Om domstol och rättegången i fastighetsmål finns särskilda bestämmelser i lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål. Av 2 § denna lag framgår att vad som är föreskrivet om allmän domstol i dessa frågor tillämpas också vid fastighetsdomstol, om inte annat framgår av lag eller annan författning. Lagen om grupprättegång blir följaktligen subsidiär till lagen om fastighetsdomstol, vilket har betydelse bl.a. i fråga om rättens sammansättning.

27.3 Förslaget till lag om ändring i jämställdhetslagen

I kapitel 22 konstaterar vi att det bör införas regler om enskild och offentlig grupptalan i diskrimineringstvister. Regler härom föreslås bli införda i jämställdhetslagen. Handläggningen av mål i vilka det förs grupptalan skall ske med tillämpning av lagen om grupprättegång, dock att vad som sägs i arbetstvistlagen om domstol och rättegången i arbetstvister skall gälla. Forumbestämmelserna i arbetstvistlagen kräver att det görs vissa undantag från lagen om grupprättegång i de fall JämO för grupptalan vid Arbetsdomstolen. Det är dock inte nödvändigt att göra ändringar i arbetstvistlagen. I stället bör reformerna genomföras genom att det efter 46 § jämställdhetslagen införs två nya paragrafer, 46 a och 46 b §§.

46 a § En enskild arbetstagare eller Jämställdhetsombudsmannen får föra talan för en grupp arbetstagare enligt lagen (0000:000) om grupprättegång. Offentlig grupptalan får dock föras endast om ombudsmannen finner att en dom i tvisten är betydelsefull för rättstillämpningen eller att det annars finns särskilda skäl för det.

Vad som sägs i 45 § och 46 § andra stycket gäller också i mål enligt första stycket.

Paragrafen behandlas i avsnitt 22.3. Bestämmelsen i *första stycket* gör det möjligt för enskilda arbetstagare och JämO att väcka enskild respektive offentlig grupptalan enligt lagen om grupprättegång. Beträffande offentlig grupptalan är dock talerätten begränsad till tvister där

JämO finner att en dom i tvisten är betydelsefull för rättstillämpningen eller att det annars finns särskilda skäl för det. Kravet överensstämmer med det som gäller för JämO:s rätt att föra talan för enskilda arbetstagare. När det gäller begränsningens närmare innebörd kan det hänvisas till motivuttalanden i anslutning till 46 § (prop. 1978/79:175 s. 151 f., 1990/91:113 s. 120 och 1993/94:147 s. 94 f.). Motivuttalandena skall förstås mot bakgrund av att talan rör en grupp och de ändamålssynpunkter som ligger bakom införandet av regler om grupptalan. Avsikten är således inte att JämO skall behöva göra någon kontroll av att rekvisitet särskilda skäl är uppfyllt i förhållande till varje enskild arbetstagare. Det får anses tillräckligt att JämO med hänsyn till kända förhållanden i fråga om vissa arbetstagare finner särskilda skäl att föra talan för en hel grupp.

Paragrafen innebär dessutom att gruppmedlemmarna inte behöver ha lämnat sitt medgivande till att JämO för talan för deras räkning.

Vad som sägs i *andra stycket* innebär att arbetstvistlagen blir tillämplig också i grupptalanmål och att JämO skall väcka talan vid Arbetsdomstolen. När det gäller enskild grupptalan följer direkt av arbetstvistlagen att sådan talan skall väckas vid tingsrätt, dock att mål där det förs enskild grupptalan kan kumuleras med offentlig grupptalan eller organisationstalan vid Arbetsdomstolen med stöd av 2 kap. 1 § arbetstvistlagen. Enskild grupptalan skall dessutom överklagas till Arbetsdomstolen.

Lagen om grupprättegång är subsidiär till arbetstvistlagen. Sistnämnda lag innehåller ett fåtal särbestämmelser, vilka inte medför att handläggningen av mål enligt förevarande paragraf avviker nämnvärt från grupptalanmål i allmänhet. Beträffande särskilt handläggningen i Arbetsdomstolen följer av 5 kap. 3 § arbetstvistlagen att i viss mån olika regler i lagen om grupprättegång skall tillämpas beroende på vem som är gruppföreträdare. Sålunda skall Arbetsdomstolen likställas med tingsrätt om JämO för talan och med hovrätt vid enskild grupptalan som överklagats. I 46 a § ges vissa undantagsföreskrifter för offentlig grupptalan.

46 b § Om Jämställdhetsombudsmannen för talan enligt 46 a §, gäller inte 29 - 34 §§ lagen (0000:000) om grupprättegång. Vid sådan talan skall vidare Arbetsdomstolen vid tillämpning av 41 § nämnda lag hänvisa målet till en behörig tingsrätt. Detsamma gäller om ett mål återupptas efter återvinning från en enskild arbetstagare.

Vill JämO föra grupptalan enligt 46 a § är Arbetsdomstolen första och enda instans. Detta framgår av 46 § andra stycket denna lag och 2 kap.

4 § arbetstvistlagen. Enligt 46 a § tillämpas lagen om grupprättegång på sådan talan, i den mån inte arbetstvistlagen säger annat.

Lagen om grupprättegång innehåller bestämmelser om hantering av förhållanden som är speciella för en viss gruppmedlem eller en bestämd del av gruppen. Rätten har i sådant fall möjlighet att anmana en gruppmedlem att intervenera i rättegången eller att förordna en särskild gruppföreträdare att föra talan beträffande en viss fråga eller del av saken. Som utvecklas i avsnitt 22.3.4 menar vi att dessa bestämmelser inte skall gälla vid offentlig grupptalan i diskrimineringstvister. Detsamma gäller reglerna i lagen om grupprättegång om byte av gruppföreträdare. Första meningen av förevarande paragraf innehåller en föreskrift om detta.

Andra meningen åsyftar den situationen att grupprättegången skall avbrytas på grund av beslut om avvisning eller avskrivning i anledning av parts utevaro eller återkallelse. Enligt lagen om grupprättegång skall i sådant fall domstolen ge berörda gruppmedlemmar möjlighet att själva inträda och processa vidare som parter. Det kan också tänkas att det finns någon annan som är villig att fortsätta föra talan för en grupps räkning. Eftersom endast JämO och organisationer är behöriga att processa för en grupp i Arbetsdomstolen som första instans skall domstolen i sådant fall hänvisa mål med enskilda arbetstagare som parter till en behörig tingsrätt. Det bör uppmärksammas att sådana mål i undantagsfall kan handläggas vid Arbetsdomstolen efter ett särskiljande, nämligen om JämO fortsätter att processa för någon medlem enligt 46 § och domstolen förordnar om kumulation enligt 2 kap. 1 § arbetstvistlagen.

Det som nyss sagts om domstolens handläggning när en grupprättegång avbryts eller övertas av en enskild arbetstagare skall enligt tredje meningen gälla också om arbetstagaren ansöker om återvinning mot en tredskodom för egen del eller för en grupps räkning.

IX

SÄRSKILDA YTTRANDEN

Särskilt yttrande av sakkunniga Annika Gustafsson

Utredningen innehåller en välskriven analys av rättsläget på konsument-, miljö- och jämställdhetsområdet. Det kan visserligen hävdas att Sverige har väl utbyggda skyddsregler på dessa områden jämfört med andra länder. Trots att det finns stora möjligheter att driva rättsliga anspråk vid domstol, har utredningen emellertid funnit belägg för att så inte sker. Behovet av grupptalan och förutsättningarna för att införa systemet i svensk rätt undersöks ingående. Utredaren har på ett elegant sätt visat hur reglerna om grupprättegång kan infogas i vårt processrättsliga system.

I avsnittet "Talan i Arbetsdomstolen" finns redogörelser för behovet av en ny taleform där bl.a. de faktiska effekterna och tillämpningen av jämställdshetslagens lönediskrimineringsförbud diskuteras. Diskussionen utmynnar i att det bör införas en möjlighet att föra grupptalan i lönediskrimineringstvister.

Jag ställer mig emellertid inte bakom utredningens förslag att införa enskild grupptalan på jämställdhetsområdet.

Skälen för mitt avstyrkande av enskild grupptalan på jämställdhetsområdet är följande. På lönediskrimineringsområdet saknas, enligt min mening, viktiga bakgrundsfakta i utredningen för att en helhetsbedömning skall kunna göras av grupptalans funktion på detta område. Det område som regleras av jämställdhetslagen skiljer sig på ett avgörande sätt från andra av utredningen behandlade rättsområden såsom miljörätten, marknadsrätten och konsumenträtten. Arbetsrätten har i vårt land av hävd dominerats av det kollektiva förhandlingssystemet. De fackliga organisationernas inflytande på lönesättningen har i stor utsträckning begränsat arbetsgivarnas möjligheter att bestämma om lönen för de enskilda arbetstagarna. Under senare år har en viss förändring skett och arbetsgivarna på t.ex. den kommunala sidan har alltmer övergivit de kollektiva förhandlingslösningarna till förmån för en mer individanpassad lönesättning. Syftet med denna lönesättning är att komma ifrån låsningen av lönen till den anställdes befattning och formella kompetens och i stället ha möjlighet att premiera arbetsinsats och personligt engagemang i arbetet.

Det är inte helt självklart att den lösning som går ut på att lön skall bestämmas av *regelverk som ytterst prövas* av domstolar är att föredra

framför det beprövade förhandlingssystemet. Om lönesättningen överlämnas till domstolarna finns en risk att lönen som incitament till att få en bra och effektiv verksamhet raderas ut. I stället riskerar vi att få en återgång till tidigare tillämpade och misslyckade centralstyrda lönemodeller. System som på det lokala planet har givit små möjligheter att påverka lönerna och som också bidragit till att lönerelationer i dag ser ut som de gör.

I just lönediskrimineringsmål är det inte otänkbart att stora personalgrupper kan komma att använda sig av grupptalan för att komma till rätta med lönediskriminering. Det är givet att möjligheten att föra talan mot lönediskriminering ytterst regleras i jämställdhetslagen men man kan dock inte bortse från att denna lag kan få en annan, och kanske t.o.m. motsatt effekt, än den ursprungligen avsedda om diskrimineringstvister i stor skala börjar föras med grupptalan, särskilt då i form av offentlig grupptalan i JämO:s regi.

För kommunerna, i deras egenskap av arbetsgivare, liksom för övriga arbetsgivarparter är det utomordentligt viktigt att få klarhet i hur den framtida arbetsrättsliga regleringen skall kunna kombineras med jämställdhetslagens krav på förbud mot lönediskriminering m.m. Om införandet av grupptalan på lönediskrimineringsärenden skulle medföra att mycket stora arbetstagargrupper ges möjlighet att samtidigt höja sina löner högst väsentligt genom att vända sig till domstol kan det naturligtvis få betydande ekonomiska konsekvenser för kommunerna och även staten. För att kunna höja lönerna till de nivåer domstolarna bestämt, kommer kommunerna givetvis att vara tvingade till neddragningar eller avvecklingar av vissa verksamheter.

Dessa synpunkter skall naturligtvis inte uppfattas som att jag motsätter mig den självklara uppfattningen att det skall vara lika lön för likvärdigt arbete, oavsett kön. Frågan är emellertid om den bästa vägen till att uppnå större rättvisa i lönerelationer inom arbetslivet går genom arbetsrättsliga processer i stället för via den fria förhandlingsrätten och påverkan på traditioner, attityder och värderingar.

Särskilt yttrande av sakkunnige Jan Persson

Sammanfattning

Utredningens arbete uppfyller högt ställda krav i fråga om genomgång och analys av nödvändiga processrättsliga förändringar om institutet grupptalan skall införas i svensk rätt. Från processrättsliga utgångspunkter håller utredningen sålunda en mycket hög klass.

Jag ställer mig emellertid inte bakom utredningens förslag att införa enskild grupptalan.

Ett av skälen för mitt avstyrkande av enskild grupptalan är att jag inte anser att det i praktiken finns ett påtagligt behov härav. Jag bestrider i och för sig inte att det finns skäl för att kunna hantera massanspråk på ett effektivare sätt än vad som sker idag. Mot bakgrund av de föreslagna möjligheterna till organisationstalan respektive offentlig grupptalan anser jag dock att behovet av ytterligare effektivisering kan tillgodoses med hjälp av mindre ingripande åtgärder än genom att införa enskild grupptalan. Andra skäl för mitt avstyrkande av enskild grupptalan är att rättegångsformen för med sig för svensk rätt mer eller mindre främmande element samt att det finns risk för missbruk. Därtill kommer att det vid en europeisk jämförelse endast är England som ger möjligheter till grupptalan. EU har inte några konkreta planer på att ta ett initiativ i frågan.

Jag invänder inte mot förslaget om möjligheter till offentlig grupptalan respektive organisationstalan. Förutom de förutsättningar som utredningen själv ställer upp anser jag dock, att vad jag anger sist i mitt särskilda yttrande angående opt-out, riskavtal och schabloniserade skadestånd skall beaktas också om organisationstalan och offentlig grupptalan införs.

Möjligheter till organisationstalan och offentlig grupptalan måste dock införas med stor urskiljning på områden där det är motiverat och praktiskt går att använda sig av institutet. När det gäller diskrimineringstvister enligt jämställdhetslagen kan konstateras att endast två lönediskrimineringstvister förts till Arbetsdomstolen sedan den första jämställdhetslagen tillkom 1980. Om man dessutom betänker att lönesättning kan relateras till ett stort antal faktorer betingade av individuella olikheter i arbetsuppgifter, erfarenheter etc har jag svårt att

se att möjligheterna att föra talan för en hel *grupps* räkning är särskilt stora.

Utländska jämförelser

Utredningen har gått igenom rättsläget utomlands ifråga om grupptalan. Beskrivningen härvidlag ger inte grund för att påstå att grupptalan under senare år internationellt alltmer kommit att framstå som den mest effektiva och ändamålsenliga reformåtgärden för att stärka enskilda medborgares anspråk. När det gäller enskild grupptalan är England det enda europeiska land som har ett sådant processrättsligt institut. Någon trend att genomföra denna form av grupptalan i andra europeiska länder finns inte och det kan heller inte sägas vara någon fråga som diskuteras operativt inom EU.

Jag noterar också att det inte i något av de europeiska länder utredningen rapporterar om finns möjligheter att föra såväl enskild grupptalan, organisationstalan som offentlig grupptalan. Utredningen föreslår att samtliga möjligheter införs i Sverige.

Institutet enskild grupptalan förekommer idag i länder med en rättstradition som i liten utsträckning sammanfaller med den svenska. I rättsliga hänseenden skiljer sig stater som USA, Canada och Australien väsentligt från vad som gäller i Sverige.

Av utredningens redogörelse får åtminstone jag intrycket att läget i USA, det land där grupptalan används mest, är sådant att institutet är oomtvistat och allmänt anses vara till nytta. Så är inte fallet. Jag har genom besök hos, och direkta samtal med, ett femtontal jurister - företrädesvis advokater - verksamma i USA fått en annan bild av läget.

Inom utredningen har refererats uppfattningar om att amerikanskt näringsliv är positivt till grupptalaninstitutet genom att man kan samla alla anspråk i en och samma process och därigenom få en dom med rättskraft gentemot alla som ingår i gruppen istället för att behöva hantera ett stort antal enskilda processer. Detta är en beskrivning som måhända äger sin teoretiska riktighet men som inte stöds av de personer som jag diskuterat frågan med i USA. Nära nog samtliga är av den uppfattningen att grupptalaninstitutet inte sällan har kommit att användas på ett oriktigt sätt och att det finns klara fall av missbruk.

Förhållandena i USA ifråga om rättegångar har utvecklats så att det inte sällan främst tycks handla om rejäla förtjänster för ombuden medan ersättningarna till de enskilda skadelidande ger mycket begränsade summor.

Den amerikanska situationen kan visserligen inte tas till intäkt för att vi skulle få samma förhållanden i vårt land om Sverige inför grupptalan.

Därtill skiljer sig länderna alltför mycket åt bla ifråga om skadeståndsbeloppens storlek, s.k punitive damages och advokaternas möjligheter till provisionsarvoden. Mitt bestämda intryck efter samtal med de amerikanska juristerna är dock att grupptalaninstitutet bidragit till den processbenägenhet som finns i det amerikanska samhället och att systemet som sådant stundtals missbrukas till skada för samhälle, företag och enskilda individer.

När det gäller situationen i Canada har jag inte skäl att påstå att grupptalaninstitutet gett anledning till stora problem. Detta förhållande kan dock inte vara ett argument för att införa enskild grupptalan i Sverige. Därtill skiljer sig rimligen Canada och Sverige alltför mycket åt ifråga om behov av åtgärder, det materiella rättsläget, myndigheternas möjligheter att vidta åtgärder etc.

Jag anser vidare att utredningen vid sin bedömning av angelägenheten av att införa grupptalan i Sverige i högre grad borde ha beaktat eventuella reformtankar - eller snarare bristen på sådana - inom EU och de enskilda länder som ingår i den europeiska unionen. Förutom den statliga utredning som pågår i Finland finns såvitt mig bekant inga planer på att införa enskild grupptalan. Detta bör mana till eftertanke. Att genomföra en så för europeisk rättskultur obekant reform bör inte ske i enstaka länder utan istället föregås av bredare europeiska initiativ. Sådana saknas uppenbarligen i nuläget.

Behovet av enskild grupptalan

Utredningen har fokuserat på konsument- och miljöområdena. I slutfasen av utredningens arbete har också jämställdhetsområdet tagits upp. Hearings har hållits ifråga om behovet av åtgärder på konsument- och miljöområdena.

Jag anser att utredningen allmänt sett alltför ensidigt tar ställning för det positiva i att det startas ett stort antal rättegångar. Visserligen kan det möjligen sägas att det förs för få rättegångar vid svenska domstolar. Processer får dock aldrig bli ett självändamål. Det måste också finnas en medvetenhet om att ett intensivt processande för att lösa meningsskiljaktigheter leder till kostnader, tidsspillan m.m. som inte står i rimlig relation till vad ett processföremål kan handla om. Enligt mitt synsätt bör istället främjas en inställning, som innebär att meningsmotsättningar löses utan rättegångar. Risken får inte heller undervärderas för att en ökning av antalet processer undergräver beredvilligheten hos de mot vilka anspråken riktas att genom underhandsuppgörelser lösa problemen på ett smidigt sätt.

Det relativt ringa antalet rättegångar är inte ett tecken på att den materiella rätten har ett för dåligt genomslag. Sverige torde ifråga om skyddsregler på bl.a. konsument- och miljöområdena vara mycket väl tillgodosett i jämförelse med andra länder. Min uppfattning är att dessa materiella skyddsregler också i mycket hög utsträckning ges ett reellt innehåll i det praktiska livet. Det finns goda möjligheter att få igenom berättigade krav, utan stora och omfattande insatser i form av t.ex. rättegång. Vidare finns ett omfattande straffrättsligt sanktionssystem innefattande bl.a. förverkande, företagsbot och sanktionsavgifter i olika former, som ger förutsättningar för att åstadkomma handlingsdirigering.

Jag bestrider i och för sig inte att det finns fall, där det med nuvarande rättegångsregler är förenat med svårigheter att göra ett rättsligt anspråk gällande. Sådana problem bör man söka komma till rätta med. Samtidigt är det min bestämda åsikt att dessa brister bör kunna åtgärdas med hjälp av mindre långtgående initiativ än genom att föreslå införande av enskild grupptalan. Denna synpunkt bottnar för det första i att utredningen, enligt mitt förmenande, övervärderar bristernas omfattning och framför allt den praktiska betydelsen härav. Det andra skälet för min uppfattning är att det med utredningens förslag ges möjligheter till organisationstalan och offentlig grupptalan. Härigenom bör flertalet problem kunna bli åtgärdade.

Utredningen anger att grupptalan kommer att medverka till att det seriösa näringslivet får bättre konkurrensförutsättningar genom att icke seriösa förfaranden kan motverkas.

Teoretiskt sett finns en grund för detta synsätt men på det praktiska planet håller jag inte med om dessa påståenden. Min åsikt är att seriösa företag, som ställs inför berättigade krav, rättar till begångna fel och ersätter de skadelidande utan att saken behöver föras till rättegång. Icke seriösa marknadsaktörer å andra sidan agerar många gånger på ett sådant sätt att det är omöjligt att komma åt dem. Att ställa krav på en icke seriös näringsidkare låter sig sällan göras med framgång, eftersom denne försvunnit från marknaden eller många gånger inte längre har något kapital till sitt förfogande. Jag tror därför inte att man skapar bättre konkurrensförhållanden för seriösa företag med hjälp av grupptalan.

Ifråga om behovet av grupptalan anser jag sålunda sammanfattningsvis följande. Min utgångspunkt är att berättigade krav idag ersätts i den utsträckning som rimligen kan begäras. Det finns dock fall av massanspråk där det finns behov av ett effektivare processrättsligt system. Detta bör åtgärdas. När utredningen inför möjligheten till organisationstalan inom konsument- och miljöområdet samt dessutom öppnar för offentlig grupptalan har man redan kommit långt. Därutöver anser jag att det är tillräckligt att göra justeringar i befintliga processrättsliga

regler, t.ex. ifråga om möjligheterna till kumulation, för att effektivisera processen istället för att införa enskild grupptalan.

De rättstekniska lösningarna

Grupptalaninstitutet rymmer, eller för med sig, flera inslag som måste betraktas som mer eller mindre obekanta för svensk rätt.

Utredningen föreslår sålunda att det s.k. opt-out-systemet skall användas, vilket innebär att den gruppmedlem som inte vill ingå måste göra en anmälan för att inte omfattas av domens rättskraft.

En sådan metod stämmer inte särskilt väl med rådande principer inom svensk rätt. Det innebär en accept av en företeelse som normalt anses förkastlig, nämligen att någon binds genom sin passivitet. Utgångspunkten bör istället vara att det är först genom en aktiv handling som en individ skall kunna omfattas av rättskraften i ett civilrättsligt avgörande.

Utredningen har föreslagit möjligheter till s.k. riskavtal för ombud i grupptalanrättegångar. Sådana avtal är visserligen inte liktydiga med provisionsarvoden men innebär icke desto mindre att det skapas incitament till processer. Ombuden får tillgång till ett instrument som inte finns i vanliga fall. Det går inte att bortse från risken att grupptalan härmed lockar till onödiga rättegångar.

Jag anser vidare att grupptalan förutsätter en ganska omfattande användning av schabloniserade skadestånd. Utredningen är också inne på dessa tankar och diskuterar framtida lösningar i enlighet med detta. Jag anser en sådan utveckling vara felaktig. Visserligen går det inte att helt avstå från möjligheter till en viss skälighetsuppskattning av skadestånd men att mera systematiskt inrikta sig på en övergång till schabloniserade beräkningsmetoder kan jag inte ställa mig bakom. En sådan lagstiftning sänder felaktiga signaler.

Statens offentliga utredningar 1994

Kronologisk förteckning

1. Ändrad ansvarsfördelning för den statliga statistiken. Fi.
2. Kommunerna, Landstingen och Europa + Bilagedel. C.
3. Mäns föreställningar om kvinnor och chefskap. S.
4. Vapenlagen och EG. Ju.
5. Kriminalvård och psykiatri. Ju.
6. Sverige och Europa. En samhällsekonomisk konsekvensanalys. Fi.
7. EU, EES och miljön. M.
8. Historiskt vägval – Följderna för Sverige i utrikes- och säkerhetspolitiskt hänseende av att bli, respektive inte bli medlem i Europeiska unionen. UD.
9. Förnyelse och kontinuitet – om konst och kultur i framtiden. Ku.
10. Anslutning till EU – Förslag till övergripande lagstiftning. UD.
11. Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969 + Bilagedel. SB.
12. Suveränitet och demokrati + bilagedel med expertuppsatser. UD.
13. JIK-metoden, m.m. Fi.
14. Konsumentpolitik i en ny tid. C.
15. På väg. K.
16. Skoterkörning på jordbruks- och skogsmark. Kartläggning och åtgärdsförslag. M.
17. Års- och koncernredovisning enligt EG-direktiv. Del I och II. Ju.
18. Kvalitet i kommunal verksamhet – nationell uppföljning och utvärdering. C.
19. Rena roller i biståndet – styrning och arbetsfördelning i en effektiv biståndsförvaltning. UD.
20. Reformerat pensionssystem. S.
21. Reformerat pensionssystem. Bilaga A. Kostnader och individeffekter. S.
22. Reformerat pensionssystem. Bilaga B. Kvinnors ATP och avtalspensioner. S.
23. Förvalta bostäder. Ju.
24. Svensk alkoholpolitik – en strategi för framtiden. S.
25. Svensk alkoholpolitik – bakgrund och nuläge. S.
26. Att förebygga alkoholproblem. S.
27. Vård av alkoholmissbrukare. S.
28. Kvinnor och alkohol. S.
29. Barn – Föräldrar – Alkohol. S.
30. Vallagen. Ju.
31. Vissa mervärdeskattefrågor III – Kultur m.m. Fi.
32. Mycket Under Samma Tak. C.
33. Vandelns betydelse i medborgarskapsärenden, m.m. Ku.
34. Tekniskt utrymme för ytterligare TV-sändningar. Ku.
35. Vår andes stämma – och andras. Kulturpolitik och internationalisering. Ku.
36. Miljö och fysisk planering. M.
37. Sexualupplysning och reproduktiv hälsa under 1900-talet i Sverige. UD.
38. Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1850-1993. UD.
39. Gamla är unga som blivit äldre. Om solidaritet mellan generationerna. Europeiska äldreåret 1993. S.
40. Långsiktig strålskyddsforskning. M.
41. Ledighetslagstiftningen – en översyn. A.
42. Staten och trossamfunden. C.
43. Uppskattad sysselsättning – om skatternas betydelse för den privata tjänstesektorn. Fi.
44. Folkbokföringsuppgifterna i samhället. Fi.
45. Grunden för livslångt lärande. U.
46. Sambandet mellan samhällsekonomi, transfereringar och socialbidrag. S.
47. Avveckling av den obligatoriska anslutningen till studentkårer och nationer. U.
48. Kunskap för utveckling + bilagedel. A.
49. Utrikessekretessen. Ju.
50. Allemanssparandet – en översyn. Fi.
51. Minne och bildning. Museernas uppdrag och organisation + bilagedel. Ku.
52. Teaterns roller. Ku.
53. Mästarbrev för hantverkare. Ku.
54. Utvärdering av praxis i asylärenden. Ku.
55. Rätten till ratten – reformerat bilstöd. S.
56. Ett centrum för kvinnor som våldtagits och misshandlats. S.
57. Beskattning av fastigheter, del II – Principiella utgångspunkter för beskattning av fastigheter m.m. Fi.
58. 6 Juni Nationaldagen. Ju.
59. Vilka vattendrag skall skyddas? Principer och förslag. M.
59. Vilka vattendrag skall skyddas? Beskrivningar av vattenområden. M.
60. Särskilda skäl – utformning och tillämpning av 2 kap. 5 § och andra bestämmelser i utlänningslagen. Ku.
61. Pantbankernas kreditgivning. N.
62. Rationaliserad fastighetstaxering, del I. Fi.
63. Personnummer – integritet och effektivitet. Ju.
64. Med raps i tankarna? M.
65. Statistik och integritet, del 2 – Lag om personregister för officiell statistik m.m. Fi.
66. Finansiella tjänster i förändring. Fi.
67. Räddningstjänst i samverkan och på entreprenad. Fö.
68. Otillbörlig kurspåverkan och vissa insiderfrågor. Fi.

KUNGL. BIBL.
1995 -02- 06
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1994

Kronologisk förteckning

69. On the General Principles of Environment Protection. M.
70. Inomkommunal utjämning. Fi.
71. Om intyg och utlåtanden som utfärdas av hälso- och sjukvårdspersonal i yrkesutövningen. S.
72. Sjukpenning, arbetsskada och förtidspension – förutsättningar och erfarenheter. S.
73. Ungdomars välfärd och värderingar – en undersökning om levnadsvillkor, livsstil och attityder. C.
74. Punktskatterna och EG. Fi.
75. Patientskadelag. C.
76. Trade and the Environment – towards a sustainable playing field. M.
77. Tillvarons trösklar. C.
78. Citytunneln i Malmö. K.
79. Allmänhetens bankombudsman. Fi.
80. Iakttagelser under en reform – Lägesrapport från Resursberedningens uppföljning vid sex universitet och högskolor av det nya resurstilldelningssystemet för grundläggande högskoleutbildning. U.
81. Ny lag om skiljeförfarande. Ju.
82. Förstärkta miljöinsatser i jordbruket – svensk tillämpning av EG:s miljöprogram. Jo.
83. Övergång av verksamheter och kollektiva uppsägningar. EU och den svenska arbetsrätten. A.
84. Samvetsklausul inom högskoleutbildningen. U.
85. Ny lag om skatt på energi.
    En teknisk översyn och EG-anpassning.
    – Motiv. Del I.
    – Författningstext och bilagor. Del II. Fi.
86. Teknologi och vårdkonsumtion inom sluten somatisk korttidsvård 1981-2001. S.
87. Nya tidpunkter för redovisning och betalning av skatter och avgifter. Fi.
88. Mervärdesskatten och EG. Fi.
89. Tullagstiftningen och EG. Fi.
90. Kart- och fastighetsverksamhet – finansiering, samordning och författningsreglering. M.
91. Trafiken och koldioxiden – Principer för att minska trafikens koldioxidutsläpp. K.
92. Miljözoner för trafik i tätorter. K.
93. Levande skärgårdar. Jo.
94. Dagspressen i 1990-talets medielandskap. Ku.
95. En allmän sjukvårdsförsäkring i offentlig regi. S.
96. Följdlagstiftning till miljöbalken. M.
97. Reglering av vattenuttag ur enskilda brunnar. M.
98. Beskattning av förmåner. Fi.
99. Domaren i Sverige inför framtiden – utgångspunkter för fortsatt utredningsarbete. Del A+B. Ju.
100. Beskattningen vid gränsöverskridande omstruktureringar inom EG, m.m. Fi.
101. Höj ribban! Lärarkompetens för yrkesutbildning. U.
102. Analys och utvärdering av bistånd. UD.
103. Studiemedelsfinansierad polisutbildning. Ju.
104. PVC - en plan för att undvika miljöpåverkan. M.
105. Ny lagstiftning om radio och TV. Ku.
106. Sjöarbetstid. K.
107. Säkrare finansiering av framtida kärnavfallskostnader. M.
108. Säkrare finansiering av framtida kärnavfallskostnader – Underlagsrapporter. M.
109. Tåget kommer. K.
110. Omsorg och konkurrens. S.
111. Bilars miljöklassning och EG. M.
112. Konsumenterna och livsmedelskvaliteten. En studie av konsumentupplevelser. Jo.
113. Växande råvaror. M.
114. Avfallsfri framtid. M.
115. Sjukvårdsreformer i andra länder. S.
116. Skyldighet att lagra olja och kol. N.
117. Domstolsprövning av förvaltningsärenden. Ju.
118. Informationsteknologin-Vingar åt människans förmåga. SB.
119. Livsmedelspolitik för konsumenterna. – Reformen som kom av sig. Jo.
120. Finansiell leasing av lös egendom. Ju.
121. Bosparande. Fi.
122. Trygghet mot brott i lokalsamhället. Kartläggning, principiella synpunkter och förslag. Ju.
123. Miljöombudsman. M.
124. Varu- och personkontroll vid EU:s yttre gräns. Ju.
125. Samordnad insamling av miljödata. K.
126. Husläkarreformens första halvår. S.
127. Kronan Spiran Äpplet. En ny universitetsstruktur i södra Stockholmsområdet. U.
128. Lokal Agenda 21 – en vägledning. M.
129. Företagares arbetslöshetsersättning. A.
130. Försäkring under krigsförhållanden. Fi.
131. Skyddet vid den inre gränsen. Ju.
132. Landstingens ansvar för kliniskt forsknings- och utvecklingsarbete. S.
133. Miljöpolitikens principer. M.
134. Överprövning av beslut i plan- och byggärenden. M.

Statens offentliga utredningar 1994

Kronologisk förteckning

135. The Key to Europe – a comparative analysis of entry and asylum policies in Western countries. Ku.
136. Statliga myndigheters avtal. Fi.
137. Internationella adoptionsfrågor. 1993 års Haagkonvention m.m. S.
138. Rapport från Klimatdelegationen 1994. M.
139. Ny socialtjänstlag. S.
140. Gemensamt genomförande. Hur kan Sverige samarbeta med andra länder för att uppfylla åtaganden enligt klimatkonventionen. M.
141. Arbetsrättsliga utredningar. Bakgrundsmaterial utarbetat av sekretariatet vid 1992 års arbetsrättskommitté. A.
142. Vägtullar i Stockholmsregionen. K.
143. Ekonomiadministrationen vid Linköpings universitet. U.
144. Utjämning av kostnader och intäkter i kommuner och landsting. Fi.
145. Ägarkoncentration i dagspress och radio/TV – fem promemorior och diskussionsinlägg. Ku.
146. Massmedieforskning för bransch och samhälle. Ku.
147. Former för statlig verksamhet. Fi.
148. Förtidspension – en arbetsmarknadspolitisk ventil? S.
149. Säkerhetsskydd. Ju.
150. Produktsäkerhet i offentlig verksamhet. C.
151. Grupprättegång. Del A-C. Ju.

Statens offentliga utredningar 1994

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969 + Bilagedel. [11]
Informationsteknologin
-Vingar åt människans förmåga.[118]

Justitiedepartementet

Vapenlagen och EG [4]
Kriminalvård och psykiatri. [5]
Års- och koncernredovisning enligt EG-direktiv.
Del I och II. Ju. [17]
Förvalta bostäder. [23]
Vallagen. [30]
Utrikessekretessen. [49]
6 Juni Nationaldagen. [58]
Personnummer - integritet och effektivitet. [63]
Ny lag om skiljeförfarande. [81]
Domaren i Sverige inför framtiden
- utgångspunkter för fortsatt utredningsarbete.
Del A+B. [99]
Studiemedelsfinansierad polisutbildning. [103]
Domstolsprövning av förvaltningsärenden. [117]
Finansiell leasing av lös egendom. [120]
Trygghet mot brott i lokalsamhället. Kartläggning, principiella synpunkter och förslag. [122]
Varu- och personkontroll vid EU:s yttre gräns. [124]
Skyddet vid den inre gränsen. [131]
Säkerhetsskydd. [149]
Grupprättegång. Del A-C. [151]

Utrikesdepartementet

Historiskt vägval – Följderna för Sverige i utrikes- och säkerhetspolitiskt hänseende av att bli, respektive inte bli medlem i Europeiska unionen. [8]
Anslutning till EU – Förslag till övergripande lagstiftning. [10]
Suveränitet och demokrati
+ bilagedel med expertuppsatser. [12]
Rena roller i biståndet – styrning och arbetsfördelning i en effektiv biståndsförvaltning. [19]
Sexualupplysning och reproduktiv hälsa under 1900-talet i Sverige. [37]
Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1850-1993. [38]
Analys och utvärdering av bistånd. [102]

Försvarsdepartementet

Räddningstjänst i samverkan och på entreprenad. [67]

Socialdepartementet

Mäns föreställningar om kvinnor och chefskap. [3]
Reformerat pensionssystem. [20]
Reformerat pensionssystem. Bilaga A.
Kostnader och individeffekter. [21]
Reformerat pensionssystem. Bilaga B.
Kvinnors ATP och avtalspensioner. [22]
Svensk alkoholpolitik – en strategi för framtiden. [24]
Svensk alkoholpolitik – bakgrund och nuläge. [25]
Att förebygga alkoholproblem. [26]
Vård av alkoholmissbrukare. [27]
Kvinnor och alkohol. [28]
Barn – Föräldrar – Alkohol. [29]
Gamla är unga som blivit äldre. Om solidaritet mellan generationerna. Europeiska äldreåret 1993. [39]
Sambandet mellan samhällsekonomi, transfereringar och socialbidrag. [46]
Rätten till ratten - reformerat bilstöd. [55]
Ett centrum för kvinnor som våldtagits och misshandlats. [56]
Om intyg och utlåtanden som utfärdas av hälso- och sjukvårdspersonal i yrkesutövningen. [71]
Sjukpenning, arbetsskada och förtidspension
- förutsättningar och erfarenheter. [72]
Teknologi och vårdkonsumtion inom sluten somatisk korttidsvård 1981-2001. [86]
En allmän sjukvårdsförsäkring i offentlig regi. [95]
Omsorg och konkurrens. [110]
Sjukvårdsreformer i andra länder. [115]
Husläkarreformens första halvår. [126]
Landstingens ansvar för kliniskt forsknings- och utvecklingsarbete.[132]
Internationella adoptionsfrågor. 1993 års Haagkonvention m.m. [137]
Ny socialtjänstlag. [139]
Förtidspension - en arbetsmarknadspolitisk ventil? [148]

Kommunikationsdepartementet

På väg. [15]
Citytunneln i Malmö. [78]
Trafiken och koldioxiden - Principer för att minska trafikens koldioxidutsläpp. [91]
Miljözoner för trafik i tätorter. [92]
Sjöarbetstid. [106]
Tåget kommer. [109]
Samordnad insamling av miljödata. [125]
Vägtullar i Stockholmsregionen. [142]

Statens offentliga utredningar 1994

Systematisk förteckning

Finansdepartementet

Ändrad ansvarsfördelning för den statliga statistiken. [1]
Sverige och Europa. En samhällsekonomisk konsekvensanalys. [6]
JIK-metoden, m.m. [13]
Vissa mervärdeskattefrågor III – Kultur m.m. [31]
Uppskattad sysselsättning – om skatternas betydelse för den privata tjänstesektorn. [43]
Folkbokföringsuppgifterna i samhället. [44]
Allemanssparandet – en översyn. [50]
Beskattning av fastigheter, del II – Principiella utgångspunkter för beskattning av fastigheter m.m. [57]
Rationaliserad fastighetstaxering, del I. Fi. [62]
Statistik och integritet, del 2
– Lag om personregister för officiell statistik m.m. [65]
Finansiella tjänster i förändring. [66]
Otillbörlig kurspåverkan och vissa insiderfrågor. [68]
Inomkommunal utjämning. [70]
Punktskatterna och EG. [74]
Allmänhetens bankombudsman. [79]
Ny lag om skatt på energi.
En teknisk översyn och EG-anpassning.
– Motiv. Del I.
– Författningstext och bilagor. Del II. [85]
Nya tidpunkter för redovisning och betalning av skatter och avgifter. [87]
Mervärdesskatten och EG. [88]
Tullagstiftningen och EG. [89]
Beskattning av förmåner. [98]
Beskattningen vid gränsöverskridande omstruktureringar inom EG, m.m. [100]
Bosparande. [121]
Försäkring under krigsförhållanden. [130]
Statliga myndigheters avtal. [136]
Utjämning av kostnader och intäkter i kommuner och landsting. [144]
Former för statlig verksamhet. Fi. [147]

Utbildningsdepartementet

Grunden för livslångt lärande. [45]
Avveckling av den obligatoriska anslutningen till studentkårer och nationer. [47]
Iakttagelser under en reform – Lägesrapport från Resursberedningens uppföljning vid sex universitet och högskolor av det nya resurstilldelningssystemet för grundläggande högskoleutbildning. [80]
Samvetsklausul inom högskoleutbildningen. [84]
Höj ribban!
Lärarkompetens för yrkesutbildning. [101]
Kronan Spiran Äpplet. En ny universitetsstruktur i södra Stockholmsområdet. [127]
Ekonomiadministrationen vid Linköpings universitet. [143]

Jordbruksdepartementet

Förstärkta miljöinsatser i jordbruket
– svensk tillämpning av EG:s miljöprogram. [82]
Levande skärgårdar. [93]
Konsumenterna och livsmedelskvaliteten.
En studie av konsumentupplevelser. [112]
Livsmedelspolitik för konsumenterna.
– Reformen som kom av sig. [119]

Kulturdepartementet

Förnyelse och kontinuitet – om konst och kultur i framtiden. [9]
Vandelns betydelse i medborgarskapsärenden, m.m. [33]
Tekniskt utrymme för ytterligare TV-sändningar. [34]
Vår andes stämma – och andras.
Kulturpolitik och internationalisering. [35]
Minne och bildning. Museernas uppdrag och organisation + bilagedel. [51]
Teaterns roller. [52]
Mästarbrev för hantverkare. [53]
Utvärdering av praxis i asylärenden. [54]
Särskilda skäl – utformning och tillämpning av 2 kap. 5 § och andra bestämmelser i utlänningslagen. [60]
Dagspressen i 1990-talets medielandskap. [94]
Ny lagstiftning om radio och TV. [105]
The Key to Europe – a comparative analysis of entry and asylum policies in Western countries. [135]
Ägarkoncentration i dagspress och radio/TV
– fem promemorior och diskussionsinlägg. [145]
Massmedieforskning för bransch och samhälle. [146]

Näringsdepartementet

Pantbankernas kreditgivning. [61]
Skyldighet att lagra olja och kol. [116]

Arbetsmarknadsdepartementet

Ledighetslagstiftningen – en översyn [41]
Kunskap för utveckling + bilagedel. [48]
Övergång av verksamheter och kollektiva uppsägningar. EU och den svenska arbetsrätten. [83]
Företagares arbetslöshetsersättning. [129]
Arbetsrättsliga utredningar. Bakgrundsmaterial utarbetat av sekretariatet vid 1992 års arbetsrättskommitté. [141]

Statens offentliga utredningar 1994

Systematisk förteckning

Civildepartementet

Kommunerna, Landstingen och Europa.
+ Bilagedel. [2]
Konsumentpolitik i en ny tid. [14]
Kvalitet i kommunal verksamhet – nationell uppföljning och utvärdering. [18]
Mycket Under Samma Tak. [32]
Staten och trossamfunden. [42]
Ungdomars välfärd och värderingar – en undersökning om levnadsvillkor, livsstil och attityder.]73]
Patientskadelag. [75]
Tillvarons trösklar. [77]
Produktsäkerhet i offentlig verksamhet. [150]

Miljö- och naturresursdepartementet

EU, EES och miljön. [7]
Skoterkörning på jordbruks- och skogsmark. Kartläggning och åtgärdsförslag. [16]
Miljö och fysisk planering. [36]
Långsiktig strålskyddsforskning. [40]
Vilka vattendrag skall skyddas? Principer och förslag. [59]
Vilka vattendrag skall skyddas? Beskrivningar av vattenområden. [59]
Med raps i tankarna? [64]
On the General Principles of Environment Protection. [69]
Trade and the Environment – towards a sustainable playing field. [76]
Kart- och fastighetsverksamhet – finansiering, samordning och författningsreglering. [90]
Följdlagstiftning till miljöbalken. [96]
Reglering av vattenuttag ur enskilda brunnar. [97]
PVC – en plan för att undvika miljöpåverkan. [104]
Säkrare finansiering av framtida kärnavfallskostnader. [107]
Säkrare finansiering av framtida kärnavfallskostnader – Underlagsrapporter. [108]
Bilars miljöklassning och EG. [111]
Växande råvaror. [113]
Avfallsfri framtid. [114]
Miljöombudsman. [123]
Lokal Agenda 21 – en vägledning. [128]
Miljöpolitikens principer. [133]
Överprövning av beslut i plan- och byggärenden. [134]
Rapport från Klimatdelegationen 1994. [138]
Gemensamt genomförande. Hur kan Sverige samarbeta med andra länder för att uppfylla åtaganden enligt klimatkonventionen. [140]